శ్రీః

శ్రీనివాసాయనమః

శ్రీవాసుదేవాయ నమః

శ్రీ విఖనసమహాగురవే నమః

శ్రీవైఖానసశారీరకసంప్రదాయప్రకాశకమ్,

లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమితి ప్రసిద్ధమ్,

ఉభయ వేదాన్త ప్రవర్తక శ్రీనివాసదీక్షితీయమ్;
ఉ - వే - శ్రీ సుందరరాజభట్టాచార్య ప్రణీత
నిగమచూడా దర్పణాఖ్యవ్యాఖ్యా భూషితమ్.

లక్ష్మీనృసింహ కుమారేణ
ఉ - వే - శ్రీ కల్యాణతాతార్యవర్య తనయేన,
అద్దఙ్కితిరుమలై
శ్రీనివాసతాతాచార్య విదుషాచ,
పరిశోధ్య, పరిష్కృతమ్

ఉ - వే - శ్రీవాసుదేవభట్టాచార్యవర్యైః,
౧౮౧౮ తమే, శాలివాహన శకాబ్దే (1896 తమే, క్రైస్తవాబ్దే)
చన్ననగరస్థ - పమ్మినారాయణసామినాయకవరస్య
"శ్రీనికేతనముద్రాయంత్రే" ముద్రాప్య, ప్రకాశితం శ్రీకోశం యథాతథమనుసృత్య,
తిరుమల ప్రతిష్ఠితయా, "శ్రీవిఖనసట్రస్టు" సంస్థయా
౧౯౨౬ తమే, శాలివాహనశకాబ్దే (2004 తమే, క్రైస్తవాబ్దే)
ద్వితీయవారం
విజయవాటికాస్థిత "వాణీముద్రణశాలాయాం"
సమ్ముద్రాప్య, ప్రకాశితమ్.

"శ్రీ విఖనస ట్రస్టు" - తిరుమల.

2004.

VAIKHANASEEYA
SRI LAKSHMI VISISTADVAITA BHASHYAM
1000 copies - July 2004
Sri Vikhanasa Trust Publication series No.8

Price : Rs. 150/-

Copies can be had from :
SRI VIKHANASA TRUST (Regd)
Ring Road,
TIRUMALA - 517 504.
(A.P)

Printed at :
THE VANI PRESS
SeshadriSastry Street
VIJAYAWADA - 520 002.

విజ్ఞాపనప్రకారః.

ఇదంతావత్, లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యం శ్రీమద్వేదవ్యాస ప్రణీత శారీరక మీమాంసాహృదయానుసారి,

శ్రీవిశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతనిర్ణాయకం, భవసాగరనిమగ్న సకల చేతనోద్ధారైకనిదాన పరమపురుష దివ్యమంగళవిగ్రహార్చన ప్రధాన భక్త్యైకగోచర శ్రీవిఖనసాదిమునివర ప్రణీత ప్రబంధాశయ ప్రఖ్యాపకం, శ్రీమత్కౌశికాన్వవాయపయః పారావారరాకాతారా ఽధీశాయమానైః, సర్వతంత్రస్వతంత్రైః, సాంగోపాంగ సకల వేదవేదాంతప్రవర్తకైః, శ్రీమద్వేంకటేశదివ్యాజ్ఞాలబ్ధా నితర సాధారణ వేదాంతదేశికాఖ్యైః, సకలచేతన రక్షాదీక్షితైః, శ్రీనివాసదీక్షితైః ప్రణీతమితి ప్రఖ్యాతమేవ.

తదిదంశ్రీరఘునన్దన చరణారవిందభాజనభక్తివైభవ భావితానితర సాధారణవైభవ తదీయప్రసాదభాజన శ్రీవైఖానసాన్వయ చూడా రత్నాయమానాత్రేయ శ్రీమదుభయ వేదాంతప్రవర్తక (ఎలత్తూర్) వరదరాజసూరి నందన శ్రీసుందరరాజసూరిప్రణీత సకల విద్వజ్జనరంజన నిగమచూడా దర్పణవ్యాఖ్యా భూషితం భాష్యమ్, శ్రీవైఖానససిద్ధాంత ప్రవర్తనత్పరైః, కోనేరిరాజపురస్థిత కాశ్యపవంశకలశోదధి కౌస్తుభాయమాన శ్రీరంగనాథసూరి తనూజరత్నైః, శ్రీమదుభయవేదాంతప్రవర్తక శ్రీవాసుదేవ భట్టాచార్యైః సర్వప్రయత్నేన చెన్ననగరస్థ శ్రీవేఙ్కటేశచరణారవిన్ద భక్త్యైకనిరత ఉ - వే. శ్రీవేఙ్కట రాఘవభట్టవర్య ప్రేమపురస్సర త్తదీయారాధనాది మహోపకారేణచ ప్రచారితమితి సర్వేవిదాంకుర్వంతు !

సుధియామాశయాః.

ఏతన్నిగమచూడాదర్పణవ్యాఖ్యాసామఞ్జస్య సమ్మంతారః - శ్రీవైఖానస కులతిలకభూతాః, పణ్డితోత్తమాః (ఊలవాడై, శ్రీ, ఉ. వే. టి.) శ్రీనివాసాచార్యాః; వైఖానసవంశావతంసాః, విద్వదగ్రగణ్యాః, మఙ్గళగిరి (శ్రీ, ఉ. వే.) నరసింహాచార్యాః; నైయాయిక చక్రవర్తినః, మహావిద్వాంసః, కాఞ్చీనగరనివాసినః, (శ్రీ, ఉ. వే. కున్నపాక్కమ్) శ్రీనివాసాచార్యాః; విద్వదగ్రేసరాః, (శి [illegible] క్కాడు, శ్రీ, ఉ. వే.) శ్రీనివాసా చార్యాః; నవ్యసాలపుర రాజసదస్యాగ్రేసరాః, (శ్రీ, ఉ. వే.) శ్రీకృష్ణమాచార్యాః; విశిష్టాద్వైతినః, పణ్డిత చక్రవర్తినః, (తిరువరశునల్లూరు, బ్రహ్మశ్రీ,) రామ సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిణః; తదన్తేవాసినః, బ్రహ్మశ్రీ, రామచన్ద్రశాస్త్రిణః; ఏవమన్యే ఽపి బహవోవిద్వాంసః.

ఏతేషుకేషాఞ్చిదనుమోదప్రకారాః.

శ్రీవేంకటేశ పదపంకజరాజహంసః, శ్రీవాసదీక్షిత సమాహ్వాయ భాష్యకారః।
యోగీశితుర్విఖనసస్సమయానుకూలాం శారీరకస్య వివృతింరచయాంచకార ॥

లక్ష్మ్యావిశిష్టశ్చిదచిచ్ఛరీరో, విశ్వైకహేతుర్నిగమాంతవేద్యః ।
ఇతీమమర్థం విశదీచకారశ్రీవాస సూరీట్కృతభాష్యసూక్తిః ॥
సుందరాహ్వాయభట్టేంద్రదర్పణ ప్రకటీకృతమ్ ।
భాష్యంతచ్ఛ్రీనివాసీయం వాసుదేవేన విస్తృతమ్ ॥

శి [illegible] క్కాడు, వి, శ్రీనివాసాచార్యః.

ఇతి.

(ప) సుందరార్యవిదుషావినిర్మితం, శ్రీవిశిష్టపరతత్త్వదర్పణమ్ ।
కృష్ణ సూరిరవలోక్యమోదతే నవ్యసాలపురరాజవల్లభః.

పుదుక్కోట్టైరాజసభావిద్వాన్, శ్రీ, కృష్ణమాచార్యః.

ఇతి.

తొలిపలుకులు

శ్రౌతస్మార్తాదికం కర్మ నిఖిలం యేన సూత్రితమ్।
తస్మై సమస్త వేదార్థ విదే విఖనసే నమః॥

సహృదయులైన పాఠకమహాశయులకు నమస్సులు

శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్ గ్రంథమును 108 సంవత్సరముల సుదీర్ఘకాలం తరువాత శ్రీవిఖనసట్రస్టు ద్వారా పునర్ముద్రణచేసి పాఠకమహాశయులకు అందించ గలగటం శ్రీనివాస మహాప్రభువుయొక్క అనుగ్రహఫలమే.

ఆర్షసంస్కృతీ సంప్రదాయ పరంపరగ్రంథరాశిలో ఆగమగ్రంథాలస్థానం అత్యున్నతం. నిరాకారుడైన పరమాత్మకు సాకార రూపం కల్పించి సాలోక్య, సారూప్య, సామీప్య,సాయుజ్య స్థితికి కారణభూతమైంది కూడా ఈ భగవచ్ఛాస్త్రమే. సర్వవేద సారంగా, సర్వభూతహితప్రదంగా నిర్ణయింపబడ్డ శ్రీవైఖానస భగవచ్ఛాస్త్రం శ్రీ విఖనోముని ఆదిగా భృగు, మరీచి, అత్రి కశ్యప మహర్షులచే అధికార, సంహిత, తంత్ర, కాండనామములతో వ్యాప్తిచేయబడి చాతుర్లక్షప్రమాణంగా నిర్ధారింపబడింది.

కలియుగంలో అర్చావతార రూపంలోనున్న శ్రీమన్నారాయణుని ఆరాధించుట ద్వారా మోక్షమును పొందగల ఉపాయములను వేదవిహిత మంత్రములతో వివరించే విశిష్టమైన విలక్షణమైన శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్రము సాక్షాత్తూ శ్రీమహావిష్ణువే శ్రీవిఖనోముని ద్వారా లోకానికి అందించిన మహత్తరమైన ఆరాధనావిధానము భారతదేశములో వేలాది పుణ్యక్షేత్రములలోనే గాక ప్రపంచ వ్యాప్తంగా కూడా అనేక ఆలయాలలో అనుష్ఠింపబడుచూ ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకున్నది.

కోట్లాదిభక్తుల ఆరాధ్యదైవమైన తిరుమల శ్రీ వేంకటేశ్వరుస్వామివారి ఆలయంలో కూడా శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్ర విధిగానే సుప్రభాతం మొదలు ఏకాంత సేవదాకా జరిగే సమస్తసేవలూ విశిష్టమైన వారోత్సవ, పక్షోత్సవ, మాసోత్సవ సంవత్స రోత్సవములు జరుపబడుచున్నాయి.

మహర్షుల మనోఫలకాలనుండి ఆవిర్భవించిన అధికార సంహిత, తంత్ర, కాండ గ్రంథములందలి తత్వజ్ఞానములను లోకవ్యాప్తి నొందించాలనే లక్ష్యంతో వైఖానస సిద్ధాంత భాష్యకారులు-శ్రీ వేంకటేశ్వర దివ్యపాదపద్మారాధకులు. సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు, శ్రీనివాసానుగృహీత వేదాంతదేశిక బిరుదాంకితులు,వేద,ఉపనిషత్,న్యాయ జ్యోతిష వ్యాకరణ, మీమాంసా, కావ్య, నాటక, అలంకారాదులలో సాధికార పాండిత్యం కలిగిన విద్వద్వరేణ్యులు శ్రీ వైఖానస సూత్రోక్తవిధిగా హవి, పాక, సోమయజ్ఞములను

ఆచరించుచూ తిరుమల శ్రీవేంకటేశ్వరుని కైంకర్యములను భక్తి ప్రపత్తులతో ఆచరించిన మహామహులు శ్రీనివాస దీక్షితవరేణ్యులు **"శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్య"** మనే గ్రంథాన్ని రచించి వైఖానసాగమ తత్త్వవ్యాప్తికి శ్రీకారంచుట్టారు.

శ్రీ శ్రీనివాస దీక్షితమహాశయులు కౌశిక గోత్రజులైన రుక్మిణీ గోవిందాచార్యుల పుణ్యతపఃఫలముగా క్రీ॥శ 10వ శతాబ్దములో అవతరించినట్లుగా తెలియుచున్నది. వీరు కల్పోక్తయజ్ఞములు ఆచరించుటవలన **శ్రీనివాసమఖి** అని కూడా ప్రసిద్ధి పొందియున్నారు.

"శ్రీనివాసమఖి గ్రంథములు"

1. శ్రీ వైఖానస కల్పసూత్రమునకు తాత్పర్యచింతామణి వ్యాఖ్య
2. దశవిధహేతు నిరూపణమ్
3. ఉత్తమ బ్రహ్మవిద్య
4. శ్రీ వైఖనస మహిమమంజరి
5. సుప్రభాతశతకమ్
6. ప్రపన్నపారిజాతమ్
7. విష్ణు పురాణవ్యాఖ్య
8. న్యాయభాస్కరమ్
9. విశిష్టాద్వైత న్యాయచంద్రాలోకము
10 మహాభాష్య దర్శన వ్యాఖ్య
11. సాంఖ్యదర్శన ప్రద్యోతవిచారఖండనము
12. తత్త్వత్రయార్థమంజూష
13. పారమాత్మి కోపనిషద్భాష్యం
14. తిథినిర్ణయకారిక
15. శ్రీ లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్

మొదలైనవి వీరి గ్రంథములు

శ్రీ లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైతభాష్యమ్

వ్యాసభగవానునిచే విరచితమైన బ్రహ్మసూత్రములకు శ్రీ వైఖానసీయ పారమాత్మికోపనిషత్ మంత్ర, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్యక, తైత్తిరీయ మొదలైన ఉపనిషత్తులలోని మంత్రములను సమన్వయ పరుస్తూ శ్రీ మహావిష్ణువే పరదైవం లక్ష్మీ సహిత విష్ణువే ఆరాధ్యుడు, పూజనీయుడు, వందనీయుడు అని నిర్ధారించి **శ్రీమహావిష్ణువే ప్రధానదైవము.** శ్రీ మహావిష్ణువు యొక్క సృష్టియే ఈ ప్రకృతి, ఆ పరమాత్మ

స్వరూపమే ఈ జగత్తు అని సిద్ధాంతీకరించి **"శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్"** గా ప్రసిద్ధి పొందిన **"శ్రీ వైఖానస శారీరక సమ్ప్రదాయ ప్రకాశమ్" అనే గ్రంథరాజమును** అను గ్రహించిన ఘనులు శ్రీ శ్రీనివాస దీక్షితవరేణ్యులు.

శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యంలో అధ్యాయాలు 4, పాదాలు 16, అధికరణములు-156, సూత్రములు 545గా నిర్ధారింపబడివున్నవి.

శ్రీమన్నారాయణుడు లక్ష్మీ సహాయముతో తనను ఆరాధించిన భక్తులకు ఐశ్వర్య విభూతులను అనుగ్రహిస్తాడని తెలియజేయటమే ఈ సిద్ధాంతముయొక్క ప్రత్యేకత.

గ్రంథముద్రణ

శ్రీ శ్రీనివాసమఖిచే అనుగ్రహించబడిన

"శ్రీ వైఖానసీయ లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్" వైఖానసకులతిలకులు, పండిత ప్రకాండులు శ్రీ ఇలత్తూరు సుందరరాజభట్టాచార్యుల వారి "నిగమచూడా దర్పణం" అను వ్యాఖ్యతో తొలుతగా 1896వ సంవత్సరంలో మద్రాసులోని శ్రీనికేతన ముద్రా యంత్రంద్వారా ఉ.వే. శ్రీనివాసభట్టాచార్యులు, ఉ.వే. వాసుదేవభట్టాచార్యుల వార్లచే పరిశోధింపబడి, పరిష్కరింపబడి, ప్రచురించబడినది.

108 సంవత్సరములకు పూర్వము ఈ మహానుభావులు ఎంతో వ్యయ ప్రయాసలకోర్చి చేసిన కృషిఫలమే ఈనాడు ఈ సద్గ్రంథమును పొందగలిగే భాగ్యం మనకు లభించింది. శాస్త్రపరిరక్షణచేసి సద్విషయములపై ఆసక్తి కలిగేవిధముగా భాష్యములు, వ్యాఖ్యానములు వ్రాసి మానవాళికి అందజేయటం ద్వారా జ్ఞానసంప న్నులుగా తీర్చిదిద్ది సమాజాన్ని ధర్మబద్ధంగానూ, ప్రశాంతంగా నడపాలనే వారి సదాశ యానికి శిరసా సహస్రప్రణామాలు సమర్పించుకుంటున్నాము.

ఈ భాష్యగ్రంథమునకు ఆంగ్లములో విశ్లేషణాత్మకంగా ఉపోద్ఘాతము వ్రాసిన విద్యాలంకార, శాస్త్రచూడామణి. సంగీతకళారత్న ఆచార్య యస్.కె. రామచంద్రరావు, బెంగుళూరు వారికి ప్రణామములు.

గ్రంథాన్ని ఆమూలాగ్రంగా పరిశీలించి 'ఔఖేయశాఖీయ భాగధేయము" ఈ గ్రంథరాజమే అంటూ పరిచయ అక్షరమాలిక అందించిన వైఖానసకులతిలక " అలంకార కోవిద" పండిత శ్రీమాన్ అత్తిలి గోపాలకృష్ణమాచార్యుల వారికి

విశాల హృదయంతో గ్రంథముద్రణకు తమవంతు ఆర్థిక సహకారము నందించుటతోబాటు గ్రంథంలోని సారాంశం"అమందానందము"ను అందించిన పండిత

డాక్టర్ రాంపిచర్ల శ్రీనివాసాచార్యులు గారు, ప్రధాన అర్చకులు, శ్రీ వేంకటేశ్వరాలయం లివర్‌మోర్, కాలిఫోర్నియా వారికి

ట్రస్టు గ్రంథప్రచురణోద్యమమునకు ఎంతో ప్రోత్సాహమును అందిస్తున్న భారత అర్చకరత్న, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు అర్చకం మిరాసీదారులు, ట్రస్టు అధ్యక్షులు శ్రీమాన్ అర్చకం రామస్వామి దీక్షితులవారికి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థాన అర్చకం మిరాసీదారులు ట్రస్టు ఉపాధ్యక్షులు శ్రీమాన్ అర్చకం శ్రీనివాస నారాయణ దీక్షితుల వారికీ గ్రంథముద్రణకు అన్నివిధములా ఉత్తేజపర్చుచున్న టి.టి.డి. ఆగమ సలహాదారులు శ్రీమాన్ మాడంబాకం కృష్ణస్వామి శ్రీనివాస భట్టాచార్యుల వారికి కృతజ్ఞతాపూర్వక ప్రణామములు సమర్పిస్తున్నాము.

శ్రీవిఖనసట్రస్టు సంస్థాపక కార్యదర్శి-మేనేజింగ్ ట్రస్టీగా దశాబ్దకాలము విశిష్టసేవలందించిన కీ॥శే॥ శ్రీమాన్ దీవి విఖనసాచార్యుల వారికి నమస్సుమాంజలులు. గ్రంథప్రచురణోద్యమంలో తమ పూర్తి సహకారమందిస్తున్న ట్రస్టుకోశాధికారి శ్రీమాన్ దీవి శ్రీనివాస దీక్షితులు గారికి,

విషయవివరణలో సహకరించిన టి.టి.డి. స్థానిక ఆలయాల ఆగమసలహాదారు శ్రీమాన్ డాక్టర్ వేదాంతం శ్రీవిష్ణుభట్టాచార్యులు తిరుపతి వారికి, శ్రీమాన్ పరాశరం వెంకట రమణాచార్యుల, విజయవాడ వార్లకు కృతజ్ఞతాపూర్వక అభినందనలు.

గ్రంథాన్ని సర్వాంగ సుందరంగా తీర్చిదిద్దిన ముద్రాపకులు, సంఘసేవాభిలాషులు, వాణీప్రెస్ అధినేత, శ్రీమాన్ అగ్నిహోత్రం రంగాచార్యుల వారికి కృతజ్ఞతలు

శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్ గ్రంథంలోని అంశములు గ్రహించి వైఖానసతత్వ సాధకులై శ్రీవిఖనోమునీంద్రుల దివ్య అనుగ్రహానికి పాత్రులుకాగలరని ఆశిస్తున్నాము.

ప్రాచీనమైన ఈ విలక్షణ శాస్త్రపరిజ్ఞానమును గ్రంథాలరూపంలో ప్రచురించి, పునర్ముద్రించి సమాజానికి అందించాలనే సంకల్పంతో శ్రీవిఖనసట్రస్టు చేపట్టిన గ్రంథ ప్రచురణోద్యమానికి గ్రంథాలను స్వీకరించి అధ్యయనంచేసి విషయాలను ఆచరించి, ఆచరింపజేయుటలో అందరూ సహకరించినపుడే సదాశయం ఫలప్రదంకా గలదు.

ఇదే మిమ్మలను అర్థించే సహకారం

ధర్మోరక్షతి రక్షితః

సుజనవిధేయుడు,
గంజాం ప్రభాకరాచార్యులు
కార్యదర్శి-మేనేజింగ్ ట్రస్టీ,
శ్రీవిఖనస ట్రస్టు.
తిరుమల.

స్వభాను ఉగాదిపర్వదిన
21 -3-2004

Introduction

Prof. S.K. RAMACHANDRA RAO

Included in the celebrated Vedantic triad known as Prasthanatraya is the Sutra-compendium (called variously Vedanta-sutras, Sariraka sutras, Sariraka-mimamsa-sutras, Brahma-sutras, Vaiyasika-sutras and Uttara-mimamsa-sutras), ascribed to Badarayana or Vyasa (son of Parasara, hence Parasarya), the other two being the Upanishads (properly called the Vedanta) and the Bhagavad Gita. The Sutra-text is described as Nyaya-prasthana, as it tries to examine the existence and nature of Brahman vis a vis the world in a rational context, with arguments and counter-arguments, with doubts raised and cleared, and with suggestions for a final and incontrovertible conclusion (the sutra's main function being to suggest conclusions, 'suchanat-sutram'). It seeks to present a cogent, consistent and intellectually edifying account of the Upanishadic philosophy (hence called Vedanta-sutras), and its merit consists in the analytical spirit and the methodological approach of inquiry and examination (which the expression, mimamsa, really means).

It is aphoristic in nature (sutra-style), and the text consists of short, cryptic and suggestive groups of words. The well-known definition of the sutra is that it contains but few words (alpaksharam), which are unambiguous (asandigdham), and suggestive of a world of meanings (saravad visvato-mukham). However, the rigorous economy of the words, coupled with the highly suggestive character of the arrangement of the words, has resulted in a variety of interpretations. While the nature of the literary structure of the Sutra-compendium as containing a large number of topics or adhikaranas arranged in four chapters or adhyayas, each having four sections (or padas) is universally accepted, the number of aphorisms and topics are not unanimously given by the commentators on the text.

The earliest commentator is Samkara (632-644 A.D.), whose approach to the Sutra has been described as unqualified non- dualism (nirviseshadvaita). It must be remembered that Badarayana was not

the only Sutra-kara, although his work it is that has survived till this day. He himself has mentioned the names and views of some of the earlier sutra-karas, like Asmarathya, Kasakrtsna, Audulomi, Badari and Jaimini (not the author of the Purvamimamsa-sutra). The differences among the commentators may be due to the survival of the views of these earlier sutra-karas. Samkara, for instance, upholds the views of Kasartsna.

Samkara who hailed from South India takes the text of Badarayana as consisting of 555 aphorisms, (sutras) and 191 topics (adhikaranas). Bhaskara, who came after him (around 1000 A.D), and interpreted the text as favouring the Aupadhika Bhedabheda (conditional dualism and non-dualism) view, took the text as consisting of 534 sutras and 140 adhikaranas, For Ramanuja (1017-1150) whose Sri-bhashya on the text favoured the Visishtadvaita (qualified non-dualism) view, the text had 545 sutras and 140 adhikaranas. Anandatirtha (1238-1317), whose commentary on the text is known as Brahma sutra-bhashya, projected the Dvaita (pluralism and realism) view on the text, which according to him consists of 534 sutras and 123 adhikaranas.

These three viewpoints (excluding Bhaskara's) are widely prevalent in the country to this day, and they have been explained by numerous glosses and annotations over the years. Among other commentaries on the text may be mentioned the vedanta-parijata of Nimbarka (around 1250 A.D.) of Central India, whose text consists of 549 sutras and 161 adhikaranas and who favoured the Dvaitadvaita viewpoint; the Saiva-bhashya of Srikantha (around 1270 A.D.) from Kashmir, who interpreted the text (of 544 sutras and 182 adhikaranas) in the Saiva-visishtadvaita context; the Srikara-bhashya of Sripati (around 1400 A.D.) who favoured the Sakti-Visishtadvaita View point; the Anubhashya of Vallabha (around 1500 A.D.) of Gujarat, which takes the text as consisting of 554 sutras and 171 adhikaranas and as favouring the Suddhadvaita viewpoint; the Vijnanamrta-bhashya of Vijnana-bhikshu (around 1600 A.D.), projecting the Avibhagadvaita view; and the Govinda-bhashya of Baladeva (around 1725) supporting the Achintya-bhedabheda doctrine. While these commentaries have come down to us, there are many which have been lost. Among the references available, we find that Yadavaprakasa, who lived after Bhaskara and before Ramanuja (or rather during Ramanuja's days)

had written a commentary, now no longer extant, upholding the view of Svabhavikabhedabheda (natural dualism and non-dualism), modifying Bhaskara's view.

A commentary that is little known but is of great importance is called Lakshmi-visishtadvaita (of Sri-visishtadvaita) - bhashya prepared by Srinivasa-makhin (Srinivasa-dikshita, Srinivasadhvari) of the Vaikhanasa tradition, which is the hoary antiquity. The name 'Visishtadvaita' was brought into vogue by the work of Ramanuja-charya (1017-1150), who however called his own commentary on the Sariraka-sutras Sri-bhashya. The expression 'visishta' (meaning "qualified") associated with 'advaita' (the one, without a second as the sole reality) refers here to the Brahman having the sentient and insentient orders of existence as his own body (chidachid-prakara).

We do not find the expression Visishtadvaita in Atri's Samurtarchadhikarana or Bhrgu's Prakirnadhikara as signifying the Vaikhanasa viewpoint. Srinivasa-mukhin specifies that the Brahman (Narayana) is invariably associated with Lakshmi, and that it is in this sense that he is 'visishta'. Thus Ramanuja's Visishtadvaita, is not the same as the Vaikhanasa Visishtadvaita which Srinivasa-makhin expounded, as it is commonly misconceived.

The Vaikhanasa viewpoint had been prevailing from very ancient times, and even the Alwars were acquainted with it, long before the days of Ramanuja. It is not unlikely therefore that Ramanuja was to some extent influenced by the Vaikhanasa approach to divinity and Deity. This may explain the similarity of ideas that we find in Sribhashya and Lakshmi-visishtadvaita-bhashya. It is not to be construed that the latter borrowed from the former. The differences in the approaches are too conspicuous to be ignored. They will be indicated later.

Ilattur Sundara-raja-Bhattacharya, who claims to be a student of Srinivasa-makhin ('natir me yam gurave' stu tasmai', 41), has written a short biogrophical account of his master, entitled 'Srinivasa-dikshitendra-charitram'. He mentions here that Srinivasa-makhin was born in 4030 of the Kali-era ('trimsad-uttara-chatuhsah-asregha-vyatiteshu'), corresponding to about 1030 A.D. This would make him a junior contemporary of Ramanuja. The book also makes a specific reference to Srinivasa- makhin being earlier to Venkata-

natha who is celebrated as 'Vedanta-Desika' (b.1268). Srinivasa-makhin also had this title, as also 'Sarvaranta-svatantra' in common with Venkata-natha. According to the book, Srinivasa-makhin was the son of Govindacharya who was the chief priest of the hilt-shrine of Vengadam, the presentday Tirumala-Tirupati in Andhra Pradesh. The boy was invested with the sacred thread when he was five years old, and brought before the Venkatesvara image in the sanctum to begin his hereditary vocation as priest. He filled this position is later life with great devotion. It is probable that Ramanuja visited the shrine when Govindacharya was the priest, and that the two met.

Srinivasa-makhin was unusually talented, and distinguished himself as a versatile scholar, poet and writer. He wrote many books, more than 25, all in Sanskrit to highlight the significance of the Vaikhanasa community to the religious traditions of the country. His works explain and vindicate the Vaikhanasa point of view regarding Siddhanta as well as Sampradaya. He was honoured widely. But he continued to serve as priest in the shrine of Venkatesvara all his life.

Among his works, of particular interest to us here are his commentary on the Sariraka-sutra (Vedanta-sutra), a gloss an Paramatmikopanishad and an independent work called Uttamabrahma-vidya-sara. Sundara-raja's biographical account also mentions that Srinivasa-makhin wrote a commentary on Valmiki Ramayana another on the Vaikhanasa-sutra, and some independent books like Tithinirnaya, Srauta-vishaya-prayaschitta and Vaikhanasa-mahima-manjari. He was also a staunch votary of Karmakanda, having performed all the prescribed paka-yajnas, havir-yajnas and soma-yaga. It was threfore that he was called 'makhin' (dikshita, adhvari).

The work that is published now is his commentary (bhashya) on Badarayana's Vedanta-sutra (Sariraka-sutra). The colophon to this work entitled Sri-visishtadvaita-bhashya reads:

इति श्रीवेंकटेशपादाब्जसपर्यारत सर्वतन्त्रस्वतन्त्र श्रीवैंखानसावतंस वेदान्तदेशिक श्रीनिवासमखीन्द्र विरचिते श्रीविशिष्टाद्वैतभाष्ये चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थ: पाद: अध्यायश्च समाप्त: । शस्त्रं च समाप्तम् ।।

The alternate name for this work is Lakshmi-visishtadvaita-bhashya or more properly Sri-Vaikhanasiya- Lakshmi-Visishtadvaita-bhashya. There is a fairly elaborate gloss on this commentarial work

prepared by his disciple, Illattur Sundara-raja-Bhattacharya. This is known as Nigama-chuda-darpana ("The mirror to the crest-jewel of the Vedic corpus"). It ends with a devotional note :

तेनास्मद् गुरूणा कृतस्य कृतिना प्रख्यातसत्कीर्तिना। भाष्यस्याशयमस्मि किं स्फुटयितुं सर्वं क्षमो मन्दधीः॥

The glossator explains the concluding words of the commentator (इदं सर्व समञ्जसं प्रीयतां वेंकटेशः॥) thus :

इदं भाष्यं परजिगीषया प्रयोजनान्तरापेक्षया न कृतम्। किन्तु श्रीवैखानस कुलदैवत श्रीवेंकटेशप्रीत्या एव यथा परम्परारब्धविदितं भावः॥

And the final conclusion of the commentator, quoting Marichi,

भगवान्मरीचिराह श्रीशास्त्रे ज्ञानकाण्डे समूर्तार्चनमेव कारयेन्नान्यथा परमपदप्राप्तिरिति॥ भगवान् बादरायणः प्राह भारते–'सुरूपां प्रतिमां' इत्यारभ्य 'विशत्यपास्तदोषस्तु तामेव ब्रह्मरुपिणीम्॥' इति। 'तमेव चार्चयन्नित्यं भक्त्या पुरूषमव्ययम्।' इत्यारभ्य 'सर्वदुःखातिगो भवेत्॥' इति इदं सर्वं समञ्जसम्॥

has been explained by the glossator.

समूर्तार्चनमेवेति–तदेव परमोपाय इत्यर्थः। एतच्छास्त्रकार एव भगवान्। पाराशर्यः भगवत्समाराधनं मुक्त्युपायमुक्तवान् । अतोऽत्र न शङ्का कार्येत्यभिप्रायः। जन्मादिनिखिलदुःखनिवृत्तः इत्यर्थं। उक्तेष्वर्थेषु न किञ्चिदप्यप्रमाणम्। अतः सर्वमभ्यर्हितमित्यर्थः॥

This brings out in bold relief the purpose of this commentary. It is to highlight the indispensable value of iconic worship (samurta archana), which is traditionally regarded as the crown of jnana-kanda, both as a religious practice and as a spiritual expedient. The commentator and the glossator attempt to defend this position valiantly by bringing together a large mass of Vedic passages (mostly from the Upanishads) in support. The commentator quotes extensively from Paramatmikopanishad (on which text also he was written a commentary) and from Marichi's Vimanarchana kalpa. The commentarial style closely follows the Purva-mimamsa methodology of pointing out the subject-matter (vishaya), raising doubts (visaya), suggesting prima facie arguments (purva-paksha), rebutting them with counter-arguments and establishing the correct position (siddhanta or raddhanta), and explaining the connection between topics (sangati).

The Bhashya opens with an invocatory varse dedicated to the commentator's tutellary deity (kuladaiva), who is also the chosen deity for service (ishtadaiva), Venkatesvara of the Vengadam hill-shrine:

निरुपमगुणसिन्धुर्नित्यलक्ष्मी समेतो निखिलनिगमवेद्यो निस्तुलो वेंकटेशः।
निजचरणसमर्चासक्तभक्तौघरक्षी निवसतु हृदये मे स्वांघ्रिभक्तिं वितन्वन्॥

It may be remembered that Ramanuja also offers the invocatory prayer to the same deity (called here Srinivasa) at the commencement of his Sribhashya. The two prayers are very similar in intent, and emphasize the Lord's role as the protector of all beings, his knowability through scriptures, and the incomparable value of devotion (bhakti). Srinivasa-makhin's verse, however, adds an important detail, distinguishing the Vaikhanasa approach from other approaches; that the deity is ever associated with Lakshmi ('nitya Lakshmisametah'). This is what distinguishes this visishtadvaita ('qualified Brahman') from Ramanuja's Visishtadvaita (which refers to Brahman as being qualified by Chetana and achetana, 'chi-achid-visishta', as his body), The supreme reality in the Vaikhanasa approach is Brahman (Vishnu or Narayana), who contains within himself inseparably the element of Lakshmi.

लक्ष्मीविशिष्टः नारायणः अद्वैंत यत्र मते तल्लक्ष्मीविशिष्टाद्वैतम्॥

The advaita here is non-difference between Narayana and Lakshmi.

It is sometimes wrongly construed that the Vaikhanasa doctrine is borrowed from the Visishtadvaita of Ramanuja. Here is what Sundara-raja has to say on this point :

अनेकचिद् विबुधा मन्यन्ते सर्वमस्मदीयमतम् श्रीरामानुजदृष्टात्र भिद्चतेऽत्रेति तच्च नात्युचितमू॥ १॥ श्रीश्रीनिवासगुरवो वैलक्षण्यं ततः पृथग्ग्रन्थैः। वैखानसस्य विशदं कथयन्त्येव स्वतश्च महिमानम्॥ २॥ भक्तिं परं हि मन्यते मोक्षोपायं महान्स यतिराजः। विखना भगवान्प्राह च भक्त्या वरमस्य पूजनं परमम्॥ ३॥ ब्रूते तथैव भगवान्मोक्षोपायं स्फुटं मरीचिश्च। सिद्धान्तयति हि तद्वच्छुद्धात्मा श्रीनिवास-मखिराजः॥४॥ कथयति यतिकुलराजो न पाञ्चरात्रे त्रयीविरोध इति। अध्वरिराजोऽस्माकं सध्वनि तत्राह तद्विरोधं हि॥ १॥

Two points of difference have been noted here : (1) While for Ramanuja devotion (bhakti) is sufficient means for salvation, the Vaikhanasa-satra insists that worship with devotion (pujana,

archana, samradhana) is that means; (2) For Ramanuja, the division of Agama known as Pancharatra is valid, while for the Vaikhanasa system it is not. It must be noted that the concept of Lakshmi, accepted in Visishtadvaita, is typically the Panchartra view, whereas the idea of Lakshmi in Lakshmi-visishtadvaita relies heavily on Paramatmikopanishat. Lakshmi in the chid-achid-visishta-advaita frame-work, is for practical purposes, and in line with Lakshmi-tantra, an independent deity with her own purushakaratva, upayatva and upeyatva (the akara-traya); she becomes owned by Vishnu, out of her own will :

स्वत: श्री:स्त्वं विष्णो: स्वमसि।

as Parasara-bhatta describes and Vishnu become relevant only as the spouse of Vishnu :

भवती सम्बन्धदृष्टया हरिं पश्येम।

(ef Srigunaratnakosa and Kuresa's Sri stava).

Infact, Vishnu creates the world only at Lakshmi's suggestion, which is binding on him :

यस्या वीक्ष्य मुखं तदिङ्गितपराधीनो
विधत्तेऽखिलं क्रीडेयं खलु।

In the Vaikhanasa framework, Vishnu (more often called Narayana) is supreme, not dependent on Lakshmi in any detail or in any manner. She is, however, inseparably united with him and whatever is the attribute of Narayana (like the power to create, to pervade everywhere, being comprended in isvara-koti, and having all things and beings as her body), Lakshmi shares in it. In fact, one cannot think of Narayana without Lakshmi. The supreme reality is unitary, it is Lakshmi-narayana. In this sense, he is described as Lakshmi-visishta-advaita.

I give below the English translation of excerpts from Rompicherla Parthasarathi-bhattar's Sanskrit commentary on Marichi's Ananda-samhita (chapter 15, PP : 267 cf., Vaikhanasa-granthamala series, 12, Igavari-palem, 1924) to illustrate the Vaikhanasa view of Lakshmi as viseshya of Narayana.

"The Bhashyakara (viz. Srinivasa-makhin) has opined that Lakshmi who is the mother of the universe must be the first object of

our devotion, for she is the purushakara, and then Narayana alone as associated with Lakshmi must be worshipped. Marichi's Vimanarchana-kalpa (jnana-kanda) says that Lakhmi is the extraordinary power (vibhuti) of Vishnu, eternal, devoid of origin or end, altogether beyond our means of knowing, in perfect accordance of Vishnu's will, of the nature of immutable and immaculate bliss: she is energy (sakti) of the nature of primordial substance (mula-prakrti). She is the supreme power of Vishnu, whom the scriptures define as satyam, jnanam and anantam. She is called Sri, for she is resorted to as the refuge by all creatures. She can be known only on scriptural authority (sruti). She assumes all forms that Vishnu assumes, in accordance with Vishnu's will. Vishnu's all-pervasiveness is shared by her. They are indistinguishable like the power and the person who has that power. As Vishnu-purana says :

त्वयेदं विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्तं चराचरम् ॥

Therefore the first tattva is Narayana as qualified by Lakshmi :

ततो लक्ष्मीविशिष्टस्यैव परमपुरुषस्य प्रथमत्त्वभाव: संपद्यते ।

They are related like prakrti and purusha, maya and mayin; no distinction can be made between them. In fact, the Lord himself assumes the feminine form as Sri, and is ever qualified by it. His power of creation is calle prakrti, for it is said :

जगदुत्पादिका शक्तिस्तव प्रकृतिरिष्यते ॥

That is why in Vishnusahasra-nama, Vishnu is himself called Lakshmi and Sri."

That is why in the Vaikhasana approach, the conclusion is that it is only Narayana as inseparably associated with Lakshmi that is the protector

लक्ष्म्या विशिष्ट एव पुरुषोत्तम: शरण्य इति परमो सिद्धान्त: ॥

When Narayana is resorted to as his refuge by the devotee, it is only as Lakshmi-narayana. Lakshmi represents the Lord's compassion.

लक्ष्म्या सह हृषीकेशो देव्या कारुण्यरूपया ।
रक्षक: सर्वसिद्धान्ते वेदान्तेषु च गीयते ॥

If Narayana is 'Isvara', Lakshmi, is his 'aisvarya'.

The glossator Sundara-raja concludes his work summing up the purpose with which the Sariraka-sutras were compiled :

एतच्छास्त्रकार एव भगवान् पाराशर्यः भगवत्समाराधनं मुक्त्युपायमुक्तवान्। अतोऽत्र न शङ्का कार्येत्यभिप्रायः। उक्तेष्वर्थेषु न किञ्चिदप्यप्रमाणम्। अतः सर्वमभ्यर्हमित्यर्थः॥

This is the most significant detail of the Vaikhanasa approach: The insistence on worship (iconic in nature) as the sole means of salvation. This is in sharp difference to other approaches, like Advaita which commends jnana (knowledge), Visishtadvaita which highlights the role of Bhakti (devotion), and Dvaita which suggests a judicious combination of both. While the Vaikhanasa outlook as crystallized in Lakshmi Visishtadvaita, recognizes the utility of both jnana and bhakti in leading us towards liberation, it holds actual worship as the culmination of jnana as well of bhakti. It relies on the Upanishadic passage (Mundaka) :

आत्मक्रीडा आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः॥

One who realizes Brahman through knowledge is Brahma-vit, and the one who realized Brahman through devotion is superior to Brahma-vit; he is Brahmavid-vara. But one engages himself in action (viz. worship) is the highest among the knowers of Brahman. He sports with Brahman who is his own self, by making iconic representation of the Brahman and offering worship to it (atma-krida). he dwells in the Brahman in loving devotion and adoration (atma-rati). The expression 'kriya' here refers to the worship facilitated by devotion (bhakti-sahakrta-bhagavad-aradhana). However, worship (aradhana, upasana) is different from devotion (bhakti, prapatti).

क्रिया जपामूर्ताराधनसमूर्ताराधनक्रिया। (recitation of God's name; worship in fire; worship through; which is devoid of fixed form, also called 'huta', fire-rituals; and iconic worship).

Worship is the best form of brahma-vidya, where the word 'vidya' (literally meaning knowledge) means only the worship of God.

विद्याशब्देन भगवदाराधनमेवोच्यते॥

It is superior to knowing, and also to devotion. Hence it is called 'uttama-brahma-vidya' (the title of an independent work by Srinivasa-makhin). Its superiority (uttamatva) is also indicated when the four forms of worship are considered : (1) mental (manasika, viz.

japa), (2) fire rituals like agni-hotra; (3) iconic worship (bimbaradhana); (4) and contemplation on Brahman beyond from (abimba-pujana). The mental worship and fire-rituals (huta) become capable of yielding fruits only when iconic worship is resorted either at the beginning or at the end. It is only after iconic worship, contemplation on the formless Brahman is possible. The four forms of worship may be practised in isolation (svatantryena) or together (samuchchita).

Brahman has two aspects, as Srinivasa-makhin explains : with form (sakala) and without form (nishkala), as Marichi points out in the Yoga-Kanda of the Vimanarchanakalpa. 'With form' means having identifiable details or organs, manifested in the objects or transactional existence, and therefore knowable. 'Without form' is beyond the pale of our normal experience. Both, however, are 'natural' ('ubhayam api svabhavikam'). Even as fire is hidden unseen in fuel, oil in the sesame-seed, or juice in the fruit, but comes out in manifest form when the fuel is lit. sesame-seed is pressed, or the fruit is squeezed. The understanding of Brahman as having both these aspects is true knowledge (jnana);

सम्यक्ज्ञानं नाम भगवतः निष्कलसकलस्वरूपविभागाराधन प्रकारादि ज्ञानम्॥

It is for the sake of worship that the formless and all-pervasive Brahman assumes specific iconic form as a result of special mental effort of the devotee (bhavana-viseshat), and having so assumed the form, he fulfils the longings of the devotees.

तत्र परब्रह्मणः स्वभावः निष्कलः सकलश्च। निष्कलत्वं निरवयत्वम्। सकलत्वं सावयवत्वम्। एतदुभयमपि तस्य स्वाभाविकमित्यर्थः। नीरूपस्य सर्वव्यापकस्य विष्णोः साकारतयाऽविर्भावः।... भावनाविशेषात् सकलः भवति। सकलस्वरूप एव स्वोपासकानामभीष्टं कुरुते॥

It is only after worshipping Vishnu in both these forms, one after the other, that the devotee will accomplish his union (yoga) with Vishnu. Srinivasa-makhin in his Jijnasadhikarana-bhashya explains Marichi's view thus :

अस्मिन्नेव जन्मनि मोक्षकांक्षिणां अनुष्टेयप्रकारमाह- सगुणे ब्रह्मणि बुद्धिं निवेश्य पश्चान्निर्गुणमाश्रित्य इति। अयमर्थः। सगुणे सावयवे। ब्रह्मणि प्रतिमारूपे परमपुरुषे बुद्धिं भक्तिरुपां। निवेश्य तद्रूपं दृष्ट्वा तद्गतमानसः सन्। परं ब्रह्मैव एवं स्वरूपं जातमिति निश्चिन्वन्। पश्चात्। निर्गुणं निरवयम् ओंकारगम्यं अव्यक्तं ब्रह्म। आश्रित्य मनः प्रापय्य तद्रूपः ध्यात्वा। नित्यं आमोक्षान्तं। एवं मोक्षे यत्नं उद्योगं कुर्यात्। तस्य योगिनः इह जन्मन्येव मोक्षो भवेत्॥

Two steps of worship are indicated here : (1) an intensely devotional approach to the iconic form of a personal deity; and (2) contemplation upon the Brahman as devoid of attributes or forms. The two are not sequentially prescribed. They must be resorted to simultaneously, According to Srinivasa-makhin :

भगवदाराधन-निर्गुणाश्रयण मोक्षयत्नानां न सक्रमिकत्वम्। किन्तु यौगपद्यमेत्र विक्षितम्॥ That is why that the devotee even in the first step is asked not only to fix his mind steadily on the iconic form, but must convince himself that the Brahman himself, although devoid of form, has assumed this particular form for the sake of the devotee.

This procedure of contemplating on the iconic form of Vishnu by the devotee turning his entire mind in that direction, and also holding on to the formless aspect, devoid of all qualities, but capable of being apprehended by the pranava (om) and thus making the mind wholly tranquil, must be considered in the light of Marichi's prescription (patala, 89) :

अथातो ध्यानं वक्ष्ये, परमात्मनो जीवात्मना चिन्तनं ध्यानम्। निष्कलं सकलमिति तद् द्विविधम्। निष्कलं देवैरपि अनभिलक्ष्यम् अदृश्यं स्यात्। सकलं द्विविधं निर्गुणं सगुणं चेति। निर्गुणं निष्कलस्वभाव: परमात्मनोऽन्यत्र किञ्चिदस्तीति। काष्टेऽग्निरिव सर्वं व्याप्य आकाशोपम: सर्वेषां आत्मगुहायां निहित: अन्तर्बहिश्च संस्थितो दृश्यादृश्य स्थूलसूक्ष्मोऽत्यच्छोऽप्रमेयो निरुद्योगोऽचिन्त्यो निष्कल:॥

This leads us on to a consideration of the final goal that the Sariraka-mimamsa-sutra holds before us, as interpreted by Srinivasa-makhin in his Lakshmi-Visishtadvaita-bhashya. The purpose of all spritual enterprise is moksha, liberation from the cycle of birth and death, emancipation from phenomenal fetters. According to Marichi (patala 80), moksha is getting released from all latent impressions leading us to be fettered by transmigration.

संसारबन्धनवासनान्मुक्ति: मोक्ष:।

This has a negative aspect, release from phenomenal constraints (samsara-mukti), and also a positive aspect, abinding in or with Brahman (brahmana sahasthitih). The second aspect is contingent upon the first, for as Srinivasa-makhin points out संसारमुक्तस्यैव ब्रह्मणा सहस्थिति:॥ Jnana and Bhakti are helpful in accomplishing the first aspect, the elimination of ignorance (avidya)

and tendeny to return to the world (maya), whereas Aradhana will secure the second, for it has been said (Marichi, patala 80) :

तदाराधनेन संसारार्णवनिमग्नो जीवात्मा परमात्मानं नारायणं पश्यति। सोऽप्यपुनरावृत्तिकं दिव्यलोकं प्रापयति। पश्चात् कृतकृत्यो भवति॥

That Srinivasa-makhin explains jnana concerning Brahman (brahma-jnana) does not consist merely of the knowledge of scriptural import (vedanta-vakyartha-jnana), but it is of the nature of worship; scriptural knowledge assuming the form of devotion only when knowledge takes the form of worship (upasanatmaka-jnana), avidya (nescience that binds us to the phenomenal fetters) is removed (avidya-nivrtti). Jnana should naturally be transformed as Bhakti, if avidya is to be removed. But this does not secure salvation. For that purpose to be fulfilled, Bhakti should be reinforced by actual worship.

यतो भक्तिमात्ररूपं उपासनं केवलं अविद्यानिवृत्तये भवति। तत्सहित भगवदाराधनं तु भगवत्पदप्राप्तौ अव्यवहितोपाय इति निश्चीयते। तथाह भगवान् मरीचिः – 'भक्त्या भगवन्तं श्रीमन्नारायणमर्चयेत्। तद्विष्णोः परमं पदं गच्छतीति विज्ञायते' इति॥

The Vaikhanasa view is that Jnana and Bhakti are intended only to supplement Aradhana; they are only ancillaries to worship. In the words of the glossator :

भक्तिज्ञानयोः आराधनस्य च परस्परं उपस्कार्योपस्कारकभावसम्बन्धः। तेन भक्तिज्ञाने आराधनस्य अङ्गभूते॥

The positive aspect of moksha consists of four divine planes of released existence for the devotee : (1) Salokya (obtainment of bliss of the first degree, amoda), (2) Samipya (obtainment of the bliss of the higher degree, pramoda), (3) Sarupya (obtainment of still higher form of bliss known as sammoda) and (4) Sayujya (or Vaikuntha). There is this gradation of bliss (ananda-taratamya) in moksha. The devotees who work through devotion and knowledge (bhakti and jnana) become eligible to reach the first three planes. However, the final plane is obtained only by those who worship with devotion and knowledge.

भक्त्यादिभिरुपासकानां आमोदादि लोकप्राप्तिः।
वैकुण्ठप्राप्तिस्तु ज्ञानभक्ति सहकृतं आराधनं कुर्वतामेव॥

The four divine planes are reached by those who resort to worship of Brahman with form (sakalopasana), whereas those who take to the worship of the formless Brahman (nishkalopasana) get merged with Brahman, inseparably and irrevocably (atyantika-laya in Brahman).

Srinivasa-makhin notes that there are many definitions for the word 'moksha' or liberation. (cf Jijnasadhikarana). He cites Marichi's definition that it is release from transmigration ('samaran muktih'). The glossator points out that Nrsimha-vajapeyi in his commentary on Vaikhanasa-sutra has another definition : ever abiding with Brahman in the form of supreme bliss :

परमानन्दस्वरूपेण ब्रह्मणा

सहात्यन्तावस्थानमेव मोक्षः ॥

This can happen only when one gets released from the phenomenal fetters. Thus 'samsara-mukti' is synonymous with 'brahmana saha sthitih'.

-6-

Lakshmi-visishtadvaita-bhashya has thus many novel ideas to contribute to the general Vedantic thought. It provides valuable visighats into Siddhanta and Sampradaya, in sharp contrast to many other bhashyas. The text puts iconic worship and temple-culture on sound theoretical foundation. The main theses of this work may now be recapituated and summarized :

(1) Tattva (tasya bhavahtattvam) primarily refers to the supreme Brahman (also called Narayana) as the cause of all the universe (sarva-jagat-karana). This is always associated with Lakshmi as power and compassion; and it is only thus that Godhead must be approached : लक्ष्मीविशिष्ट एवैकः प्रपत्तव्य इहोदितः ॥

(2) It (Lakshmi-Narayana) is itself the instrumental cause (nimitta-karana) as well as the material cause (upadana-karana) of the universe

जगदुपादानत्वं निमित्तत्वं च एकस्य ब्रह्मण एवावगम्यते ॥

जगत्सिसृक्षोः ब्रह्मणः उपादानत्वम् ॥

The cause of the universe is known by the word Brahman.

जगत्कारणं ब्रह्मशब्देन निर्दिश्यते ॥

(3) Brahman is both sakala and nishkala (with form and without form); both are natural to Brahman. And there is nothing other than this.

परब्रह्मण: स्वभाव: निष्कल: सकलश्च। अतोऽन्यन्न किञ्चिदस्ति ॥

(4) Brahman is distinct from the universe in which he abides as the inner principle even as butter in milk, oil in the sesame seed, fragrance in the flower, juice in the fruit, or fire in fuel. Pervading inside and outside of all things, Brahman is like formless and subtle sky.

जगद्ब्रह्मणो: भेदोऽस्ति इत्याशय: प्रतिपादित:। क्षीरे सर्पि: तिले तैलं पुष्पे गन्ध: फले रस: काष्ठे अग्निरिवान्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्याकाशोपम: ॥

(5) The souls as knowers of Brahman are different from the Brahman who is known by the souls.

परमात्मन: जीवात्मान: भिन्ना इत्याशयो व्यञ्जितो भवति। ज्ञेयाद्वस्तुनो ज्ञातुर्भिन्न इत्यस्यावश्याभ्युगन्तव्यात् ॥

(6) The universe which consists of living beings and non-living things is the body of Brahman.

परमात्मन: चिदचिद्रूपशरीरविशिष्टत्वम् ॥

(7) The Brahman is eternal, immutable, all-powerful and the veritable abode of all endless and unsurpassed auspicious attributes.

नित्यनिरतिशयानन्तकल्याणगुणाकरत्वं प्रत्यपादि ॥

(8) Knowledge (jnana) of Brahman does not end with understanding the scriptural import; it must flower into devotion (bhakti) and only then the nescience (avidya) which is the source of phenomenal existence is removed. Only intense application to realizing Brahman (upasana) can be called knowledge, which will remove nescience.

ब्रह्मज्ञानमिति न केवलं वेदान्तवाक्यार्थज्ञानम्। किन्तु तन्मूल भगवभ्दक्तिरूपोपासनात्मकमिति ज्ञायते। वाक्यार्थज्ञानमात्रेण अविद्यानिवृत्तिश्च न भवति। परं तु तन्मूलकोपासनात्मकज्ञानेन अविद्यानिवृत्तिर्भवति ॥

(9) One who seeks liberation must worship the Godhead, accompanied by jnana and bhakti.

ज्ञानभक्तिभ्यामरहितेन मुमुक्षुणा मोक्षान्तं समाराधनरूपभगवदुपासनं कार्यमिति प्रत्यपादि ॥

(10) Devotion is important, although by itself is cannot lead to the ultimate goal. It is only worship that can thus lead the devotee to liberation. But devotion becomes important only when it is accompanied by knowledge.

ज्ञानेन सहकृतभक्तेः एव प्राधान्यम् ॥

(11) Bhakti together with jnana is related to worship as an aid, limb or part thereof

भक्तिज्ञानयोः आराधनस्य च परस्परं उपस्कार्योपस्कारकभाव सम्बन्धम्। तेन भक्तिज्ञाने आराधनस्य अङ्गभूते ॥

(12) Complete and wholesome knowledge consists in understanding the sakala and nishkala aspects of Brahman, and worshipping the Godhead in both aspects.

सम्यक्ज्ञानं नाम भगवतः निष्कल सकल स्वरूपविभागाराधनम् ॥

(13) Liberation is freedom from the fetters of phenomenal existence

संसारबन्धनान्मुक्तिः मोक्षः ॥

It is not merely nagative in nature. It also means ever abiding with Brahman in a state of supreme and everlasting bliss.

परमानन्दस्वरूपेण ब्रह्मणा सहात्यन्तावस्थानमेव मोक्षः ॥

(14) Worship of the Godhead is the one and the only means for obtaining such liberation.

भगवदाराधनस्य एकोपायत्वं, भगवन्तं नाऽन्यथा प्राप्नोतीति विज्ञायते ॥

(15) By worship of the sakala aspect of the Godhead, one obtains the four planes of liberation : salokya (obtainment of amoda), samipya (promoda) sarupya (sammoda) and sayujya (vaikuntha). The first three planes are reached by worship done with devotion, while the final plane is reached by worship done with devotion reinforced by knowledge. There is thus a gradation of bliss in liberation (ananda-taratamya) :

आमोद प्रमोद सम्मोदवैकुण्ठभेदेन चतुर्धा स्थिताः भगवल्लोकाः। भक्त्यादिभिरुपासकानां आमोदादिप्राप्तिः स्यात् । वैकुण्ठप्राप्तिस्तु ज्ञानभक्ति सहकृतं आराधनं कुर्वतामेव ॥

By worshipping the Nishkala aspect, one gets finally and indistinguishably dissolved in Brahman.

निष्कलोपासनेन ब्रह्मणि आत्यन्तिकलयः ॥

(16) Liberation is characterized by eternal bliss, and it is ever-satisfying, as if one has partaken of ambrosia; it is abiding ever with the supreme Spirit; it means entry into the supreme light, and it is an experience without a break of the highest quarter of Vishnu-

तच्च नित्यानन्दं अमृतरसपानवत् सदा तृप्तिकरं, परमात्मनो नित्यनिषेवणं, परंज्योतिः प्रवेशनम्। 'तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः, इति श्रुतिः ॥

(17) By worship is here meant only iconic worship.

आराधनमिह समूर्तार्चनमेव विवक्षितम् ॥

Installing an image of Vishnu at home or in the temple and worshipping it in the Vedic mode.

गृहे देवायतने वा वैदिकमार्गेण पूजनं तदर्चनम् ॥

(18) Liberation in this very life is made possible by first resorting to iconic worship, and following it up with the worship of Nishkala-Brahman.

अस्मिन् जन्मन्येव मोक्षकांक्षिणां अनुष्ठानप्रकारमाह।

ఔఖేయ శాఖీయ భాగధేయము

శ్రీనివాస దీక్షిత స్వాపతేయము

శ్రీనివాస దీక్షితీయమనెడు స్వాపతేయము (ధనము) ఔఖేయ (వైఖానస) శాఖీయుల యొక్క భాగధేయము (భాగ్యము = అదృష్టము) అని కల్పించి నిల్పిన శీర్షికకు అక్షరార్థము. ఇది శబ్దాడంబరమునకై కల్పించి నిల్పిన శిల్పఖండ మేమికాదు. ఉన్నది ఉన్నట్లుగా ఇంకను చెప్పజాలనైతినేమో !

తిరుమల స్థిరనివాసి, కౌశికగోత్ర సంజాతుడు, వేంకటేశ్వర పాదపద్మారాధకుడు రుక్మిణీ గోవిందాచార్య పుణ్యదంపతి తపః ఫలాయిత స్వీయ శుభోదయుడునైన శ్రీనివాస దీక్షితుడు - శ్రీనివాసుని యంశమున జన్మించినట్లుగా భార్గవ ప్రకీర్ణాధికారములో ఉట్టంకింప బడినది. ఈ భార్గవాధికార వాక్యమాధారముగా ఇలత్తూరు సుందరరాజ భట్టాచార్యులవారు (తమ సంస్కృత) శ్రీనివాస దీక్షిత చారిత్రములో అట్లేవక్కాణించిరి. తదనువక్త శ్రీ రత్నాకరం అనంతాచార్య శతావధానులు కూడ సుందర వచనమును "తు-చ" తప్పకుండ తమ తెనుఁగు రచనమున నిలుపుకొనిరి. ఇంత యేల ? శ్రీ దీక్షితులవారే స్వయముగా "తాత్పర్య చింతామణి" "శ్రీ వైఖానస గృహ్యా (స్మార్త) సూత్ర భాష్యము" ప్రారంభములోను "తిథి నిర్ణయకా" సమాప్తియందును పై యంశములను ఛందోబద్ధముగావించి స్పష్టీకరించిరి. శ్రీ దీక్షితులవారికి "వేదాంత దేశికీ" బిరుదమున్నట్లు విశ్వవిఖ్యాతమైన విషయమే ! శ్రీదీక్షిత చారిత్రప్రణేత, ఇలత్తూర వైఖానస విద్వత్కవివతంసులు - శ్రీనివాసమూర్తియే దీక్షితుల ననుగ్రహించుచు, "....... దేశిక బిరుదముతో విఖ్యాతిగాంతువు" అని వరమొసగిన వైనమును ధృవీకరించియున్నారు. శ్రీ దీక్షిత స్తోత్రశ్లోక మొక్క దానిలో "శ్రీ వేంకటేశ కరుణామృత సేక లబ్ధ 'వేదాంత దేశిక" పదాయ, బుధోత్తమాయ, వైఖానసాన్వయపయోధి సుధాకరాయ - శ్రీ శ్రీనివాస గురవే మహతేనమోఽస్తు". ఇందు లభించిన భావమాధారముగా సుందరసూరి - "లబ్ధ" శబ్దమును స్పృశింపక (స్పృశించియో) "దత్త" అని వ్రాసియుండవచ్చును. ఏతావతా ప్రబంధేన శ్రీదీక్షితులవారికి వేదాంత దేశికా పరనామము గౌరవ సంపాదకమైనట్లు తేలినది. శ్రీనివాసుడే యా గౌరవనామమును వరముగానిచ్చెనో, ఆనాటి పండిత లోకమే యా 'దీక్షితుని' శ్లాఘించెనో !! శ్రీనివాస దీక్షితులు వంశపరంపరాఽనుస్యూతముగా శ్రీ వేంకటేశ్వర పాద పద్మార్చనమును మహద్భాగ్యముగా అందుకొని అనుభవము గడించుకొన్న ధర్మాత్ములలో ఒక్కరు. వైఖానస సూత్రము (శాస్త్రము) నందు మాత్రమేగాక మహామహుండు అనేక శాస్త్రములలో (కావ్య నాటకాలంకార న్యాయ మీమాంసా వేదాంత వ్యాకరణాదులలో) తపస్స్ఫూర్తియైన సాధికార పాండిత్య శౌండీర్యము గల్గిన యుద్దండుడు. వైఖానస శాస్త్రోక్త ములైన హవిః - పాక - సోమ యజ్ఞములనన్నింటిని (3 x 7 = 21) యథావిధిగా నిర్వహించియే యుండవచ్చుననుటకు - "మఖి - అధ్వరి - దీక్షిత" శబ్దములను దన పేరునకు జివర జేర్చుకొనుటను బట్టి బలమును గల్పించుచున్నది. శ్రీ దీక్షతులు "సర్వతంత్ర

స్వతంత్రులు" "బహుగ్రంథ ద్రష్ట", ఈయన వైఖానస స్మార్త - శ్రౌత సూత్రములకు, పారమాత్మికో పనిషత్తునకు, బ్రహ్మ సూత్రములకు. భాష్యము వ్రాసిన మహామనీషి మఱియు, ఈయనకు మాతామహుని పేరుంచబడినది.

పితామహుని పేరేమో ! శ్రీదీ. వారికి వారి పేరేల పెట్టలేదో ? ఒకవేళ, "కాకతాళీయముగా" మాతామహ - పితామహులిద్దరునూ శ్రీనివాసనామధేయులేయైనచో వింతయుండదు. శ్రీదీ వారి పితృ వంశములో ఎంత మంది కెంత పాండిత్యమున్నదో - వారు చేసిన ఘనకార్యములనేమో - తెలియవు. (తెలియవలెనను సిద్ధాంతము లేదు)

మాతామహుడు - "శ్రీనివాసయజ్వ" - ఈయన కొన్ని అగ్ని కార్య సౌకర్యార్థ కారికలను వ్రాసెను. శ్రీదీ వారే, (తమ) "తాత్పర్యచింతామణి" (ప్రథమ సంపుటము - 464వ పుట)లో 3 1/2 కారికల నుదాహరించిరి. ("అత్ర ప్రయోక్తౄ సౌకర్యార్థ మస్మన్మాతామహైః, శ్రీనివాస యజ్వభిః కృతా, కారికాచ లిఖ్యతే - "అఘారాంతే వాస్తుహోమం హుత్వా, వాస్తోష్పతీయకం పంచైవ భూమి దైవత్యం వ్యాహృత్యా స్వస్తివాచనమ్" అహమగ్నేతి మంత్రేణ పర్యగ్నీ కరణం చరేత్ ! వారుణం, వైశ్వదేవంచ, వైష్ణవం, రౌద్రమేనచ॥ బ్రాహ్మంతథైవ, కౌబేర మాగ్నే షోమీయమిత్యపి । బార్హస్పత్యం తథాచైంద్రం, యామ్యం, మైత్రమపిక్రమాత్, వ్యాహృత్యంతం పృథక్ - హుత్వా, అంత హోమం సమాచరేత్॥ 3" ౧/౨) ఈ 3-౧/౨ కారికలు "వాస్తుహోమ" సంబంధముకలవి)

శ్రీదీ. వారు, కలియుగమున 4030 (= క్రీ.శ. 929) సర్వజిత్సంవత్సరమున, వైశాఖ మాసములో ప్రాజాపత్య (రోహిణీ) నక్షత్రమునందు దివ్య లగ్నమునందుద్భవించిరి. ఇది ఇలత్తూరు విద్వాంసులు పేర్కొన్న కాల వివరణము, కాని - ఇందు, పక్ష - తిథి - వార లగ్నములు స్పష్టీకరింపబడలేదు. చూచాయగా, శ్రీదీ. వారు నేటికి (క్రీ.శ॥ 2004 సం॥నకు) సం. 1075 ల క్రిందట జన్మించి యున్నారని చెప్పుట ముఖ్యాంశము. క్రీ.శ॥ 929 కంటే పూర్వమేనాటి నుండియో వీరిపూర్వులు తిరుపతిలోనే యుండి, శ్రీనివాసమూర్తిని వైఖానసార్చన విధానముచే సేవించుచు, పరమ పవిత్ర జీవనము సాగించిరి.

శ్రీనివాస నామధేయులైన ఔఖేయ శాఖీయ విద్వాంసు లిరువురు తిరుపతి నగరమున నివసించుచు, తిరుమల నిలయుని చరణ నళిన యుగళమునకు వరివస్య చేసియుండిరి. ఒకరు దీక్షితులు; మరియొకరు - ఆచార్యులు. ఒకరు వేదాంతదేశిక - సర్వతంత్ర స్వతంత్ర బిరుదాంకితులు, మరియొకరు - "అష్టభాషా చక్రవర్తి - ధ్వనిప్రస్థాపనాచార్య" బిరుదు పదప్రథితములు, ఒకరు - రుక్మిణీ గోవిందాచార్య దంపతుల పుత్రరత్నము మఱియొకరు తిమ్మణాచార్యవర్యుల కుమారులు (మాతృమూర్తి పుణ్య నామాక్షరములు కానరావు - ఎంత దారుణము !) ఒకరు శ్రీవైఖానస స్మార్త (గృహ్య) సూత్ర - బాదరాయణ - శారీరక బ్రహ్మసూత్ర - పారమాత్మ కోపనిష దాద్యుద్గ్రంథ గ్రంథి నిర్భేదక భాష్య నిర్మాతలు, ఉత్తమ బ్రహ్మ విద్యా - వైఖానస మహిమ మంజర్యాది ప్రబంధప్రణేతలు. మఱియొకరు - అభిజ్ఞాన శాకుంతలాది వ్యాఖ్యాతలు - నైషధానందాద్యపూర్వ కావ్య నాటక నిర్మాతలు. ఇరువురూ కౌశిక గోత్రీయులే.

బ్రహ్మసూత్ర భాష్యము :

ఏ శాస్త్రమునైనను, ప్రాచీన (ఆర్ష) కాలములో సూత్రబద్ధముగా నిబంధించుట పరిపాటి. ఇది (ఈ నిబంధనము) కర్తకు సౌలభ్య సంపాదకమే. ఏలయన, "అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవద్విశ్వతోముఖం । అస్తోభ మనవద్యంచ సూత్రం సూత్రవిదోవిదుః" అని తల్లక్షణము చెప్పబడుటచే, సూత్రనిర్మాత - తక్కువ అక్షరములలో (తో) - తు, చ, హి, అ, ఉత - మున్నగువాటితో సైతము అనల్పార్థమును, అసందిగ్ధముగా, సారవంతముగా, విశ్వతోముఖముగా, (మిగుల) బలుపు పొడసూపనీయక, అనవద్యముగా విషయమును ప్రతిపాదనము చేయును. కాని, యింతటి గంభీరమైన సూత్రమును, సూత్రస్థమైన శాస్త్రార్థమును మధ్యమాధికారియైన జిజ్ఞాసువునకు గ్రుక్కిళ్ళు మ్రింగించును. ప్రత్యక్షరము ప్రత్యక్షముగా (అక్షరాలా - literally) (మంచి) నీళ్ళు తాగించును. సూత్రావబోధమెంత క్లిష్టమైనది !

ఈ క్లేశములను దప్పించుటకే వ్యాఖ్యానములు. టిప్పణులు, వృత్తులు, భాష్యములు, తాత్పర్యములు, వార్తికములు, అబ్బో ! ఎన్నో తన్నుకొని వచ్చినవి. రాక తప్పదు. ఏలయన, మూల (సూత్రము కంటె వ్యాఖ్యానాల వివరణము)లు రెండింతలు - మూడింతలు, ఎన్నోయింతలై. "చద్ది(లిది) కంటె ఊరగాయ యెక్కువ" అన్నట్లు కాదా ! అంటే - నిజమే; కావచ్చును. అయినను, తప్పదు. ఎందుచేతననగా - కేవలము సూత్రపాఠమే చాలునన్నచో సందేహములు వానియంతట అవియే తరుముకొని వచ్చుచుండును, సందేహము(లు) తీరని మధ్యమాధికారులు - "అసలిది లక్షణమే కాదు; శాస్త్రమే కాదు; **"సూత్రంగీత్రం జాన్‌తానై"** అనేస్తారు. అప్పుడు శాస్త్రమునకు స్థానమే లేకపోవును. అందులకే - "వ్యాఖ్యానతో విశేషవత్తిః, నహి సందేహాదల క్షణమ్ అని నాగేశభట్టు (తన) "పరిభాషేందు శేఖరములో' "హరిః - ఓమ్" అంటూ ప్రారంభములోనే ప్రథమ పరిభాషగా" ఇట్లు నొక్కివక్కాణించెను. (అనగా - వ్యాఖ్యానము వల్ల విశేషార్థాది ప్రతిపాదనము జరుగును. ప్రతితకు = పాఠకునకు; లేదా - వక్తకు - పాఠయితకు) సందేహము (లేక - సంశయము) వచ్చినంత మాత్రమున (శాస్త్ర గ్రంథమునందు జెప్పబడినది) లక్షణము కాకపోదు." అని, (వ్యాఖ్యానమును దప్పక చూడవలసినదని - బ్రతిమాలినట్లును, గద్దించి చెప్పినట్లును పేర్కొనెను). ఇంతకు, వ్యాఖ్యానమనగా - పదచ్ఛేదః, పదార్థోక్తిః, విగ్రహో, వాక్యయోజకా । ఆక్షేపో౽థ, సమాధానం వ్యాఖ్యానం షడ్విధం శ్రుతమ్. అను అభియుక్తోక్తి ప్రకారము, "వ్యాఖ్యానము" (=వి + ఆఙ్ - ఖ్యా - ఘఞ్ (=న) - వ్యాఖ్యాన (త)కు = వ్యాఖ్యానమ్) అనగా పదవిభాగము (ప్రతి) పదార్థము సమాసార్థ వివరణవాక్యము, వాక్యానుకూలముగా పదములను కూర్చుట (= భావము), ఆక్షేపము (= పూర్వపక్షము), సమాధానము (= సిద్ధాంతము) - అను నీయారు విభాగములతో (లో, కొన్నియైన గూడి) చెప్పబడిన వివరణ వచోనిచయ కల్పనము" అని తేలినది. ఇన్ని వైనములులేని లఘు వివరణము - "టిప్పణిని", లేక - "టిప్పణము" అనబడును. భాష్యము అనగా, - "భాషణాద్భాష్యమ్" అని, రాజశేఖరుడు, (తన) కావ్యమీమాంసలో "ఖరాఖండిగా" చెప్పక "రాజసముగా", టూకీగా

చెప్పను. అనంతర లాక్షణికులు - "సూత్రస్థం పదమాదాయ వాక్యై స్సూత్రానుసారభిః । స్వపదానిచ వర్ణ్యంతే - భాష్యం భాష్యవిదోవిదుః". అంటూ నాలుగడుగులువైచి "సూత్రములోని పదము(ల)ను స్వీకరించి, సూత్రము(ల)ననుసరించు వాక్యములతోపాటు, తమ మాట(ల)ను జేర్చి, నైనముగా జెప్పునది భాష్యము", అని తల్లక్షణమును స్పష్టముగా చెప్పిరి. ప్రకృతములయిన బ్రహ్మసూత్ర - తద్భాష్యములు, పైని చెప్పినట్లే లక్షణలక్షితములై యొప్పుచున్నవి, "నానపేక్షిత ముచ్యతే" అని వ్యాఖ్యాతృ చక్రవర్తి కోలాచల మల్లినాథసూరి మాట, ఊతగాగొని యిచ్చట వృత్తి - తాత్పర్య - వార్తికాదులను గూర్చి చర్చించుటలేదు. "ప్రస్థానత్రయము" అని ప్రసిద్ధిగాంచిన - (1) ఉపనిషత్తులు, (2) బ్రహ్మ సూత్రములు, (3) భగవద్గీత - అను వానిపై త్రిమతాచార్యుల (= శంకర - రామానుజ - మధ్వ) భాష్యములు వారివారి సిద్ధాంతములకు (= అద్వైత - విశిష్టాద్వైత - ద్వైతములకు) అనుగుణము ప్రణయనము గావింపబడినవి. మంచిదే !

పరమ ప్రాచీనము (సృష్టికంటెపూర్వము), సర్వస్వతంత్రము, అన్యానపేక్షము, విష్ణు పారమ్య ప్రతిపాదన పరాయణమునగు వైఖానస సూత్ర (శాస్త్ర) సిద్ధాంతమున(ల)కు జీవనౌషధము వంటిదైన - టిప్పణముగాని, వృత్తిగాని, వార్తికముగాని, తాత్పర్యముగాని, వాఖ్యానముగాని, భాష్యముగాని, లోకములో గానరాకపోవుటకు మూలకారణమేమై యుండునో ! అట్టివాని నెవ్వరును (= ఋషులుగాని, తత్తుల్యులైన విద్వాంసులుగాని) వ్రాయనేలేదా ? ఒకవైభానస సిద్ధాంతము(ల)ను సమర్థించుచు, బ్రహ్మ సూత్రములకును, ఒకేఒక ఉపనిషత్తు - ("పారమాత్మికోపనిషత్తు")నకు మాత్రమే శ్రీనివాస దీక్షితేంద్రుల పవిత్ర హృదయము నుండి - శ్రీవారి "అమరలేఖిని" మీదుగా జాలువారిన అమృతలహరుల విహరణ విలసనములే, శ్రీ విశిష్టాద్వైత భాష్య - శ్రీనివాసదీక్షితీయములు మొదటిది - (బ్ర.సూ. భాష్యము, తరువాతిది - పారమా. ఉప. భాష్యము) శ్రీదీ. వారు "శ్రీవిశిష్టాద్వైత భాష్యము" అనియే గ్రంథాంతగద్యమునందు వ్రాసికొనియున్నారు. ఎవరు - ఎప్పుడు - ఎందులకు, ఎట్లు కల్పించి కూర్చిరో - కూర్చి కల్పించిరో తెలియదు - లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైతభాష్యము" అను నామధేయమే లోకవ్యవహార ప్రసిద్ధమైయున్నది. రెండవది - **"పేరులేని పేరంటాలు"** (- ఈ మాట నాది **కాదు** "సారస్వత వ్యాసములు" అను తమ రచనలో - శ్రీరాళ్లపల్లి అనంత కృష్ణశర్మగారు - తెనాలి రామకృష్ణుని పాండురంగ మాహాత్మ్యము నందలి తృతీయాశ్వాసములోని "నిగమ శర్మోపాఖ్యానమును" గూర్చి చర్చించుచూ - "..... శర్మ యొక్క అక్కనుద్దేశించి పెట్టిన పేరు -) పేరులో నేమున్నది ? అక్కవలెనే "పారమా - భాష్యము" కూడ మహోపదేశము చేసిన పుణ్యమును దక్కించుకొన్న దన్నమాట - ఉన్నమాట. (ఇక, "...... త్రయములో" భ.గీ, వైఖానస వ్యాఖ్యానము మాటను ఇప్పటికి అలా ఉంచుదాం. ఎప్పటికైనా, ఏ పుణ్యాత్ముడైనా. పుణ్యాత్మురాలైనా పుట్టి, ఈలోపమును దీర్పకపోరని విశ్వసించుచు, అట్టి పుణ్యకార్య నిర్వహణమున కర్తృత గల్గిన వ్యక్తిని ప్రసాదింపవలసినదిగా భగవానుని ప్రార్థించుటయే (మన) ప్రస్తుత కర్తవ్యము.)

ఉన్నవాని తీరుతెన్నులు మారిపోకుండ, గత శతాబ్ద కాలమునుండియు, ఔఖేయ శాఖీయులు, పూజ్యులైన మహోన్నత వ్యక్తులు, పుణ్య సంస్థలు సంరక్షించుటచే నీరెండు గ్రంథరాజములు నిల్చియున్నవి.

"బ్రహ్మ సూత్ర భాష్యము" - శ్రీనివాసదీక్షితేంద్ర ప్రణీతము. క్రీ.శ॥ 1896లో మద్రాసులోని - శ్రీనికేతన ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రాపితమైనది. పరిష్కర్త - పరిశోధకులు - లక్ష్మీనృసింహ కుమారుడు, ఉ.వే॥ శ్రీ కల్యాణ తాతాచార్యవర్య తనయుడు, కల్యాణ స్వామ్యపర నామధేయుడు - అద్దంకి తిరుమలై శ్రీనివాస తాతాచార్య విద్వాంసుడు, ముద్రాపయిత - ఉ.వే. వాసుదేవ భట్టాచార్యులవారు. ముద్రాపకులు పత్తివేంకట నారాయణస్వామి నాయకర్. ఇది ఇప్పటికి (2004) నూట యెనిదియేండ్ల నాటి ముచ్చట! ఆనాటి గ్రంథములిప్పుడిప్పుడే కొద్దిమంది దగ్గరనో, ఏ గ్రంథాలయాలలోనో ప్రచ్ఛన్నముగా, అజ్ఞాతవాసము చేయుచున్నవి. సర్వోపయుక్తమైన శాస్త్ర గ్రంథము కావలెననుకొన్నవారికి కాకుండాపోవుట పెద్దలోపముగా భావించి, తిరుమలలోని "శ్రీవిఖనస ట్రస్టు" యాజమాన్యమువారు ఎన్నో కష్టనిష్ఠురములకు, వ్యయప్రయాసలకు లోనై, స్వీయ శాఖీయుల శ్రేయోభిలాషయే భూయోభూయలాభ భావనతో, సాహసించి యీ మహాగ్రంథమును ఇన్నా (న్నే) ళ్లకు ద్వితీయ ముద్రణమును బూర్తి చేయగల్గిరి. కృషి, కార్యదీక్ష, శాఖీయాభిమానము ముప్పేటలుగా "ట్రస్టు" వారికి "రెస్టు" లేకుండజేసి, యజ్ఞతుల్యమైన యీ గ్రంథ పునః ప్రకటన - ముద్రణ మహాకార్యమును సలక్షణముగా నిర్వహింపచేసినది. వారినెంతగా మెచ్చుకొన్ననూ, మిక్కిలి తక్కువయే.

బ్రహ్మసూత్రములు - 545 - ఈ శాస్త్రగ్రంథమునందు నాలుగధ్యాయములున్నవి. ఒక్కొక్క అధ్యాయములో నాలుగేసి చొప్పున (4 × 4) = 16 పాదములు కానవచ్చును. గ్రంథమంతయు 156 అధికరణములు గల్గియున్నది. వీని వైనము శ్రీనివాస దీక్షితేంద్రులు చెప్పరైరి. కాని, ఈ భోగట్టా అంతయు "సుదర్శనాచార్య" ప్రణీతమైన "శ్రుతప్రదీపిక" అనుగ్రంథోపోద్ఘాతములోనున్నదాని నున్నట్లుగా విశదపరచుచున్నాను. ఈ గ్రంథము 1972లో "TSM లైబ్రరీ" (తంజావూరులో ప్రచురితమైనది).

I శారీర శాస్త్రము - చతురధ్యాయి

సిద్ధి ద్వికము (విషయము)	సాధ్యద్వికము (విషయము)
ప్రథమాధ్యాయము (సమన్వయాధ్యాయము)	ద్వితీయాధ్యాయము (అవిరోధాధ్యాయము)
తృతీయాధ్యాయము (సాధనాధ్యాయము)	చతుర్థాధ్యాయము (ఫలాధ్యాయము)

II ఇంచుక వివరణము : (సేనేశ్వరాచార్యుని - **"న్యాయకలాపసంగ్రహము"** పైని వ్రాసిన **"శ్రుతప్రదీపిక"** నుండి)

(i) (ii) (iii) (iv)

శ్లో॥ ప్రమాణతా, తత్ర్పయోగబంధః, సంరాధనం, **తస్యఫలోపభోగః ।**
ఏతాని సమ్యక్పరిచింతితాని శాస్త్రే త్రిహాధ్యాయ చతుష్టయేన ॥

1. అస్పష్టతరమస్పష్టం, స్పష్టం, ఛాయానుసారిచ ।
జీవప్రధానమోరాదౌ వాక్యజాతం విచారితమ్ ॥
2. స్మృతి న్యాయ విరోధశ్చ, పరపక్ష పరాహుతిః ।
కార్యతా వియదాదీనాం, అక్షాదేశ్చ, **ద్వితీయతః** ॥
3. సదోషత్వమదోషత్వం జీవస్యచ పరస్యచ ।
తృతీయేన, సరోపాస్తిః, ఇతి కర్తవ్యతాపిచ ॥
4. ఉపాస్యనుష్ఠానవిధా, గత్యుపక్రమ ఏవచ ।
గతిమార్గ ప్రకారశ్చ, ఫలం చాపి **చతుర్థతః** ॥

III అధ్యాయ - పాదా - అధికరణ - సూత్రం సంఖ్యా వివేచనిక : (పై కారికల ననుసరించి స్పష్టీకరణము)

I II III IV

అధ్యాయాః ౪ **పాదాః** ౧౬ (౪ x ౪) (35 + 33) **అధికరణాని** (55 + 33) (౧౫౬) **సూత్రాణి** (౫౪౫) (138 + 149 + 182 + 76)

1)

ప్రధమాధ్యాయః	(ప్ర.పా) అయోగవ్యవచ్ఛేదపాదః	11	32
(ప్రమాణతా)	(అస్పష్టతరజీవాదిలింగకః)		
	(ద్వి.పా) అన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదపాదాః	-	-
	(తృతీయ.పా) అస్పష్టజీవాదిలింగకః	6	33
	(తృ.పా) స్పష్ట జీవాది లింగకః	10	44
	(చ.పా) స్పష్టతర జీవాది లింగకః	8	29
		35	**138**

2)

ద్వితీయాధ్యాయః	(ప్ర.పా) స్మృతిపాదః (స్వపక్షస్థాపనం)	10	36
(తత్ర్పతియోగ బంధః)	(ద్వి.పా) తర్కపాదః (పరపక్షప్రతిక్షేపః)	8	42
	(తృ.పా) వియత్పాదః (వియదాదీనాంకార్యతా)	7	52
	(చ.పా) ప్రాణపాదః (అక్షాదేః కార్యతా)	8	19
		33	**149**

3)

తృతీయాధ్యాయః	(ప్ర.పా) వైరాగ్యపాదః (జీవగత దోషాః)	6	27
(సంరాధనమ్)	(ద్వి.పా) ఉభయలింగపాదః (పరమాత్మగుణాః)	8	40
	(తృ.పా) గుణోప సంహారపాదః....	26	64
	(చ.పా) అంగపాదః....	15	51
		55	**182**

4)

చతుర్థాధ్యాయః	(ప్ర.పా) ఆ వృత్తిపాదః	11	19
(తస్యఫలోపభోగః)	(ద్వి.పా) ఉత్క్రాంతిపాదః	11	20
	(తృ.పా) గతిపాదః	5	15
	(చ.పా) ముక్తిపాదః	6	22
	ఆ హత్య, 4 అధ్యాయాః - 16 పాదాః	**156**	**545**
		అధికరణాని	సూత్రాణి

శ్రీ విశిష్టాద్వైత సర్వ సమగ్ర విషయానుక్రమణికా

లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము : శ్రీనివాసదీక్షితులవారు ఉత్తర మీమాంసాద్యపరనామధేయ బ్రహ్మసూత్రములకు వైఖానస సిద్ధాంతానుకూలముగా ఈ పేరుతో (ల.వి.భా) మిక్కిలి చక్కని భాష్యము ననుగ్రహించియున్నారు. బ్రహ్మసూత్రములకు - శారీరక సూత్రములని వేరొకపేరు కూడా ఉన్నది. ఇవి, నారాయణావతారులు. (కాదు - త్రిమూర్తి కల్పులు) బాదరాయణాపర నామధేయులునైన వ్యాసుల వారిచే రచింపబడినవి, ఇవి వేదాంత సూత్రములు, "ప్రస్థాన త్రయము" అనబడు వేదాంత గ్రంథములు మూటిలో నీ సూత్రగ్రంథమొకటి. (తక్కినవి, ఉపనిషత్తులు - భగవద్గీతలు) బ్రహ్మసూత్రములలో - నాలుగు అధ్యాయములు, ఒక్కొక్క అధ్యాయములో నాలుగేసి పాదములు, 156 అధికరణమలు, 545 సూత్రములు ఉన్నవి. అధ్యాయ పాదాధికరణములకు వేర్వేరుగా సంకేతములున్నవి, వీనినన్నిటిని శ్రీ.దీ.వారు సవిర్శముగా తత్తద్విశేషములను సంగ్రహించి, చూపినారు.

సాగరోపమానమైన ఈ మహాశాస్త్రము - నాలుగు అధ్యాయములు, 16 (4×4) పాదములు, 156 అధికరణములు, 545 సూత్రములు కలిగియున్నది. శ్రీ.దీ.వారు బహు గ్రంథప్రణేతలేయైనను, శంకర - రామానుజ - మధ్వ - వల్లభ - నింబార్క, ప్రభృతులయిన ప్రముఖ విద్వద్భాష్యకర్త లెందరో, ఎన్నో మార్గములలో (తమ తమ మతములకు అభిమత మగునట్లుగా) స్వస్వసిద్ధాంతములను సాగించుకొన్నట్లు, మన ప్రస్థానములో విలక్షణమగు

వైఖానసగమ్యస్థానమునకు సుగమమగు సుపథమున నడువ నచ్చుకట్టిరన్నచో, ఎవ్వరికైనను, వింతగొల్పకమానదు. అంతేకాదు - సహృదయులగు సజ్జనులకు అత్యుత్సుకలోత్సాహములను రేకెత్తింపకమానదు. అదియెట్లో శ్రీనివాసదీక్షితోపజ్ఞమైన యీ లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత భాష్యమును స్థాలీపులా కన్యాయముగా స్థూల పరిశీలనముగావించుటయైనను, ఔఖేయశాఖీయులకు ధర్మము, కావుననే, యీ అల్ప ప్రయత్నము.

శ్రీదీ.వారి బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమునకుపోద్ఘాతము వ్రాయుటకు ముందు చాల గంభీరమైన భావాకూపారావగాహన సాహసిక్యమునకు బూనుకొనవలసి యుండును. "శ్రీ విశిష్టాద్వైత...." అన్నను, "లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత" అన్నను, ఒక్కటియే, తేడాయేమీలేదు. 1896లో మద్రాసు నుండి వెలువడిన ప్రథమ ప్రచురణ ముఖపత్రముపై "లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము" అని యున్నను, లోపలిపుటలలోను, గ్రంథాంత గద్యమునందును, "శ్రీవిశిష్టాద్వైత భాష్యే" అనియే కనబడును. కొందరెందుచేతనో రెండునూ చేర్చి "శ్రీ లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము" అంటున్నారు. ఇది యూరక వ్రాసినదే కాని, పరాపకర్షకై కాదని మనవి.

ఈ గ్రంథ నామధేయములో, ముఖ్యముగా మూడు మాటలున్నవి. " (i) శ్రీ(లక్ష్మీ), (ii) విశిష్ట, (iii) అద్వైత" అనియామూడింటిని గుర్తింపవచ్చును. అయితే, చివరిది - ("అద్వైత") "(న) (అ) - ద్వైతము = ద్వైతముకానిది" అని విగ్రహవాక్యము కల్గిన సమాసము. (నఞ్ తత్పురుషము)గా స్పష్టమౌచునేయున్నది కదా ! ఇంకవివరణమనవసరము.

1. ద్వైతము : ద్వయోః బావః ద్వితా । ద్వివేవద్వైతమ్ । (అనగా, రెండింటి యొక్క భావము. (= ధర్మము) - ద్విత; ద్వితయే, ద్వైతము) అనియు, "ద్వేఇతే = గతేయస్మాత్ - తత్ = ద్వితం । ద్వితమేవద్వైతం = శోకమోహరహితం ।" అనియు నిర్వచనములు చెప్పబడినవి. ఇప్పుడు

మతపరముగా - స్వీకరించబడినది - ద్వైతము - తల్లక్షణమును విద్వాంసు లిట్లు వక్కాణించిరి. ఇందులకు సమర్థకముగా -

"శ్లో॥ జీవేశ్వరభిదాచైవ, జడేశ్వరభిదాతథా ।
జీవభేదో మిథశ్చైవ, జడజీవ భిదాతథా ॥
మిథశ్చజడభేదోఽ యం ప్రపంచో భేదపంచకః ।
సోఽ యం సత్యోహ్యనాదిశ్చ; సాదిశ్చేన్నాశమాప్నుయాత్ ॥
నచనాశం ప్రయాత్యేషః నచాసౌభ్రాంతి కల్పితః ।
కల్పితశ్చేన్నివరేత; నచాసౌ వినివర్తతే ॥
"ద్వైతం న విద్యత ఇతి" తస్మాదజ్ఞానినాం మతం ।
మతం హి జ్ఞానినామే తన్మతం, త్రాతంచ విష్ణునా ॥

తస్మాత్సత్యమితి ప్రోక్తం ; పరమోహరిరేవతు।". అనగా (1) జీవునకు - ఈశ్వరునకు భేదము, (2) జడమునకు - ఈశ్వరునకు భేదము, (3) జీవునకు - జీవునకు భేదము. (4) జడమునకు - జీవునకు భేదము, (5) జడమునకు - జడమునకు భేదము - అను నైదు

భేదములు గల్గిన ప్రపంచము భేదపంచకమౌచున్నది. ఇయ్యది సత్యము, అనాదియునగును. స ఆది (= మొదలు గలది) యగుచో, నాశమొందును. ఇది నాశమొందుటలేదు. ఇది భ్రాంతి కల్పితముకాదు. కల్పితమైనచో, నివర్తించును. ఇది వినివర్తన మొందుటలేదు. "ద్వైతములేదు" అనుట అజ్ఞానుల అభిప్రాయము. ద్వైతము జ్ఞానవంతులమతము. ఇది విష్ణువుచే రక్షింపబడినది. కావున, సత్యము. హరియే పరముడు = పరతత్త్వము".

2. అద్వైతము : పైని జెప్పిన దానికి (=ద్వైతమునకు) భిన్నమైనది. (న, ద్వైతం = అద్వైతము) అనగా - "జీవేశ్వరులకు భేదము లేదు" - అని చెప్పునది. ఇయ్యది శంకరభగవత్పూజ్యపాదుల సిద్ధాంతము. జీవ బ్రహ్మ భేదమును జెప్పు "ద్వైతము"ను ఖండించుచు, జీవబ్రహ్మాభేదమును (ఏకత్వమును) స్థాపించుటయే ధ్యేయముగా ఏర్పడినది - "అద్వైతము". త్రికాలాబాధ్యము. అఖండానందమైన చైతన్యమే "పరబ్రహ్మము". అది సత్యము. "జీవులు" "బ్రహ్మసత్యం" - జగన్మిథ్యా" అనుసిద్ధాంతము నెఱుంగని అజ్ఞానులు అసత్యమైన జగత్తును సత్యమనుకొని, భ్రాంతి చెందుచున్నారు. వీరిభ్రాంతికి మూలము - "అవిద్య (= అ జ్ఞానము) జగత్తు సత్యమనుటయేగాక, వీరు - "ఈశ్వరుని వివర్తరూపమే జగత్తు" అని కూడ వాదించుచుందురు. వివర్తమనగా - "అతత్త్వతోఽ న్యథా ప్రథా వివర్త ఇత్యుదీరితః" - యథా, చూర్ణ హరిద్రమిశ్రః పదార్థః, కాషాదేర్భస్మాదిః (అనగా, సత్యమైన పదార్థము(ల)) నుండి వానియంశమేమాత్రము లేకుండ వేఱొక పదార్థము(లు)గా మాఱుటను - "వివర్తము" అందురు. ఇందు వస్తు తత్త్వము నశింపదు. ఉదా॥ కటకుండలాదులు (ఇవి కనకవికారములే, ఇందు బంగారమే ఉండును) ఇట్లే - కుంభ శరావాదులు (ఇవి మృద్వి। కటక । కారములే. వీనిలో మృత్తికయే యుండును) ఇట్టివే - ఆవర్త (సుడులు) బుద్బుద (బుడగలు) తరంగములు (అలలు) మున్నగునవి. ఇవి యన్నియూ జలవికారములే. వీనిలో జలమే ఉండును. సత్తు (ఉండునది - Existing one) అనిగాని, లేదా - అసత్తు (ఉండనిది - Non-Existing one) అనిగాని నిరూపింప శక్యముగాని బ్రహ్మము యొక్క శక్తియైన మాయ యందావేశించిన బ్రహ్మ చైతన్యమే యీశ్వరుడు - మాయ దర్పణము (= అద్దము) వంటిది. బ్రహ్మము సూర్యతేజస్సువంటిది. ఈశ్వరుడు జగత్సమష్టించి; జీవులు వ్యష్టిరూపులు; అవిద్యా (= మాయా)ఽ ధీనులు. ఈశ్వరుడు మాయాతీతుడు - "తత్వమసి" అహంబ్రహ్మాస్మి" అనువాక్యములు జీవేశ్వరాభేదవాదము నంగీకరించు చున్నవి. భారత దేశమునందున్న శంకర పీఠములు అద్వైత మతమును ప్రచారము చేయుచున్నవి.

3. విశిష్టాద్వైతము : "విశిష్టంచ, తత్ - అద్వైతంచ విశిష్టాద్వైతం" అను వ్యుత్పత్తిచే (విశిష్టమైన అద్వైతము) అను వ్యుత్పత్తి ఏర్పడినది. - "విశిష్టాద్వైతము", "ఇందలి విశిష్టతయేమి ?" అనుప్రశ్నకు "చేతనా చేతన విశిష్టతయే బ్రహ్మముయొక్క అద్వైతమని", విశిష్టాద్వైతమునకర్థము. నిజమునకు - "చిత్తు, అచిత్తు" అను తత్త్వద్వయములేనేలేదనీ, బ్రహ్మమొక్కటియే సత్యమనీ, చెప్పుట తప్పని తిరస్కరించి, "జీవుడు - ఈశ్వరుడు -

ప్రకృతి" అను తత్త్వత్రయము. సత్యమని చెప్పుటయే, విశిష్టాద్వైతము యొక్క సారాంశము. ("అశేష చిదచిదాత్మక బ్రహ్మైకమేవ సత్యమ్" అను వాక్యమును సవిమర్శముగా ఖండించి, తత్త్వత్రయ నిరూపణము చేయబడినదని గ్రహింపదగును). "తత్త్వత్రయము, ప్రమేయము, సత్యము" అనుమూడును అభిన్నములే - అని, విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతము. మఱియు, సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట చైతన్యమునకును, స్థూల చిదచిద్విశిష్ట చైతన్యమునకును భేదములేక, ఏకత్వము స్థిరీకరించుటయే విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతము. ఈ మతస్థులు విష్ణు పారమ్యమును విశ్వసింతురు. అన్యదైవారాధనమును నీరొల్లరు. "భక్తి - ప్రపత్తి" వీరికి ముఖ్యములు. ఆచార్య కైంకర్యమునందు వీరత్యంత శ్రద్ధాభక్తులు గల్గియుందురు. పరమపద ప్రాప్తికై వీరు పంచ సంస్కారములను "సమాశ్రయణము" అను పేరుతో తప్పక పాటింతురు. "ఆళ్వారులు" అను పేరు గల భక్తులను ఆలయాలలో స్థాపింప చేసి, అట్టి ఆలయాలు "దివ్యస్థలములనీ" ఆళ్వారులులేని ఆలయాలు" ప్రాకృతములనీ" వీరు సంకేతించి, మొదటితెగ గుడి - గోపురములు దాక్షిణాత్య సంప్రదాయ బద్ధములు.

4. లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైతము : లక్ష్మీ స్వరూపిణియైన - మాయ, లేక-ప్రకృతితో గూడియున్న విష్ణువే మోక్షప్రదాన సమర్థుడనియు, భక్తులకు భుక్తిముక్తులను ప్రాప్తింపచేయుటకై భగవానునకు లక్ష్మి సహకరించుననియూ సిద్ధాంత ప్రత్యేకలక్షణము. లక్ష్మీ సహితుడైన విష్ణువే ఆరాధ్యుడనీ, కేవల విష్ణ్వారాధనము వల్ల మోక్షము సులభ ప్రాప్యము కాదనీ, ముక్తిప్రాప్తికై భగవద్యజన రూపమై, లక్ష్మీనారాయణారాధనైకతానమైన "అర్చనము" అను సాధనము చేయుటకై భక్తుడు ప్రయత్నింపవలయుననీ, "జప, హోమ, ధ్యానార్చనములు" నాల్గును సమాశ్రయణమార్గములనీ, పంచసంస్కారములు (తాప - పుండ్ర - నామ - యోగ - మంత్రములు) ఆవశ్యకములు కావనీ, అవి తాంత్రికులకే కాని, పరమవైదికమైనవారికి కావనీ, అజ్ఞానార్థలాభమోహాదులచే తప్తాదిక సమాశ్రయణము తాంత్రికేతరులకు ప్రాయశ్చిత్తావశ్యకతనే చెప్పుచున్నవనీ, నిష్కర్ష చేయుటమే లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత సిద్ధాంత సారాంశము.

విఖనసుడు, తచ్ఛిష్యులైన భృగ్వాదులు (= భృగ్వత్రి మరీచికశ్యపులు) శ్రీనివాస దీక్షితేంద్ర వేదాంత దేశికులు, నృసింహవాజపేయయాజి, భట్టభాస్కరుడు, మున్నగు మహామహులెందరో యీ లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతములను దమ తమ రచనలయందు విశద పఱచి, మహోపకారము గావించిరి. ఏ తత్సిద్ధాంతానుయాయిలు - ఔఖేయులు వారే వైఖానస శాఖీయులు (= వైఖానసీ శాఖను అధ్యయనము చేసినవారు. "**వైఖానసీ శాఖ**" అనగా "వేదానాం వ్యసనాత్పూర్వం ప్రాగ్రూపం మిళితం తుయత్, తాంతు వైఖానసీం శాఖాం విదుర్బ్రహ్మ విదోజనాః" అను సిద్ధాంతము ప్రకారము, వేద విభాగము కాకముందు, ఏకరాశిగా ఉండిన వేద ప్రాక్స్వరూపమే - "వైఖానసీ శాఖ" దీనికే - "యజుశ్శాఖ" అనియు నామాంతరము. దీనిని బ్రహ్మవేత్త లెఱుంగుదురు. ప్రకృతము బ్రహ్మ సూత్రభాష్యమును (లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యమును) గూర్చియే యీ చర్చ సాగినది. ఈ భాష్యగ్రంథము

ప్రప్రథమముగా (తంజావూరు జిల్లా) కోనేరి రాజపురం వాసుదేవ భట్టాచార్యుల వారిచే బండితపరిష్కారము చేయబడి, 1896లో మద్రాసులోని పమ్మినారాయణ సామినాయకర్‌వారి "శ్రీనికేతన ముద్రాక్షర శాలయందు - గ్రంధాక్షరాంధ్రాక్షరములలో - ఇలత్తూరు సుందరరాజ భట్టాచార్యులవారు నిర్మించిన "నిగమ చూడామణి దర్పణ వ్యాఖ్యానము"ను జేర్చి, ముద్రింపజేయబడినది. ఇన్నాళ్ళకు - కాదు; ఇన్నేళ్ళకు (-108 యేండ్లకు) మరల, "శ్రీ విఖనస ట్రస్టు" తిరుమలవారి పుణ్యమా - అని, ద్వితీయ ముద్రణ మహాభాగ్యమును పొందింపగల్గుట అస్మదాదుల యదృష్ట విశేషమే" అన్నమాట ప్రత్యక్షర సత్యము. శ్రీ వైఖానసమునకు మరల పూర్వ వైభవము సిద్ధించుననుట కిదియొక శుభసూచకము. అస్తు!

మఱియొక విషయము - శ్రీలక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము పూర్వ (ప్రథమ) ముద్రణమును ఉన్నది ఉన్నట్లుగానే, (తు.చ. తప్పకుండ) ఈ ద్వితీయ ముద్రణము సాగింపబడినది. కొందఱు సహృదయులు యావద్భాష్య గ్రంథమును (సవ్యాఖ్యానముగా) ఆంధ్రీకరింపజేసి, మూలానువాద గ్రంథములను (రెండింటిని) జేర్చి ఒకే (మహా) గ్రంథముగా ముద్రింపజేయాలని ఉద్దేశించిరి. కాని తెలుగు సేత పూర్తియౌటకు చాలాకాలమే పట్టవచ్చును. అత్యుత్సాహముతో తొందఱపడి, (ఆషామాషీగా) "ఆంధ్రీకరించాము" అనిపించుకొనుటకంటె, సావకాశముగా తెల్గింపు సాగించుటయే లెస్సయనీ, ఆ పని పూర్తియగువఱకు మూలమును మూలబెట్టినచో, "చీరసింగారించుకొనునప్పటికి ఊరు మాటు మణిగింది" అన్న సామెత చెప్పినట్లౌను కదా ! అందులకే మూలమును ముందుగా ముద్రించుట ముఖ్యమని నిశ్చయించి, ప్రకాశకులు ముందడుగు వైచి, చాలా మంచి పనిచేసిరి. ఇది మిక్కిలి మెచ్చుకొనవలసిన విషయము.

హైదరాబాదు వాస్తవ్యులు - శ్రీ వైఖానస విద్యా నిలయాధికారుల వారసులు, శ్రీ ఉ.ప్ర.వే ఆర్. భరతాచార్యులవారు, (రిటైర్డు - B.H.E.L. - EMC Lab-R & D) శ్రీలక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యమును ఆంగ్లభాషలోనికి అనువదించుచున్నారన్న మంచిమాట వీనుల విందొనర్చుచున్నది. వారి మహోద్యమము శీఘ్రముగా నిర్వహింపబడి, ఆంగ్ల (భాష్య) గ్రంథము అందరకు అందుబాటులోనికి రావాలని ఆశించుట అపచారము కాదు. ఇంతకుముందే విన్నవించినట్లు శ్రీ వైఖానస శాఖీయుల పూర్వ వైభవము మరల రాబోవుచున్నదనుటకు ఇది మఱియొక శుభసూచకము. అట్లే, ఆంధ్రానువాద రూపముగా "చల్లకు వచ్చి, ముంత దాచుట యెందులకు ?" ఏతదాంధ్రీకరణ మహాభారమును - ఈ యల్పజ్ఞుడు నిర్వహించు ప్రయత్నములో నడుము బిగించికొనియున్నాడు. దైవానుగ్రహము కావాలి ! పైకి రావాలి !!

సంస్కృత గ్రంథము యావద్భారతదేశములోను, ఆంధ్రానువాదము తెలుగునేల యందంతటను వ్యాప్తిగాంచి, పఠన-పాఠన యోగ్యములు కాగల్గునట్లే, ఆంగ్లానువాదము ప్రపంచ ప్రఖ్యాతమై, వైఖానస శాస్త్ర సిద్ధాంత త్యంత్యౌన్నత్యాస్తిత్వములకుజ్జీవము కల్గించును.

శ్రీ ల.వి. భాష్య సమీక్ష 1999 మార్చి నుండి 1999 ఆగష్టు వరకు "శ్రీ వైఖానస పత్రిక".... ప్రభయందు ధారావాహికముగా వ్యాస పరంపరలో విస్తారముగా జేయబడినది. ఆ వ్యాసములను అన్నింటిని, పాఠకుల సౌకర్యార్థమై యీ పీఠికతో జేర్చి, ప్రకటించుట అవశ్యకమని తోచుటచే అట్లొనర్పబడినది. ఎట్లనగా -

ప్రబంధ ప్రారంభోచితముగా మంగళాచరణమునకు ప్రాధాన్యమీయబడినది. కాని, సాధారణముగా సర్వత్ర కానవచ్చు ఇష్ట దేవతా స్తుతికంటె విభిన్నముగా గురుస్తవము ముందుగా చేయబడినది. ఇదియొక వైలక్షణ్యము. హరిహరాదులకంటె గురుడే అధికుడని శ్రీ.దీ. వారి అభిప్రాయము. కావుననే, ప్రథమ శ్లోకము - గురుపరంపరాఽఽను ధ్యానము, రెండవది, మూడవది, యేకాన్వయము కలిగిన యుగ్మముగా, విఖనసముని గురుస్తవము చేసినట్లు స్పష్టమే కదా ! ఇదియే శ్రీ.దీ. వారి సత్సంప్రదాయ సన్నిబద్ధత. నాల్గవ శ్లోకము తమ యర్చామూర్తియు, కలియుగ వైకుంఠనాథుడునగు శ్రీ వేంకటేశ్వర స్వామి ధ్యానము, మరల తనివితీరక, "త్రియుగ పుత్రుడు" (షడ్గుణైశ్వర్యపూర్ణుడై, భగవచ్ఛబ్దశబ్దితుడైన శ్రియఃపతి హృదయకుండావిర్భూతుడైన పుత్రుడు) అగు విఖనసమునిని, అత్రి-భృగు, మరీచి, కాశ్యపులను స్తుతించి, స్వప్రయత్న ప్రతిజ్ఞను, తన్నిర్వహణమునకు, శ్రీహరి, విఖనసాత్రి భృగుమరీచి కశ్యపుల మతము ననుసరించుట, సంకల్పించిన కార్యము (బ్రహ్మసూత్ర భాష్య ప్రణయనము) శ్రుతి శిరస్సుల (ఉపనిషత్తుల) యందలి యర్థమునుద్ద్యోతింప (ప్రకాశింప) జేయునది యని వక్కాణించుట యని తెలియుచునే యున్నది. అవతరణిక యందు శ్రీ దీక్షితుల వారు "ఇహ ఖలు భగవాన్, కారుణికః, పారాశర్యః,....... సమస్తోప నిషత్ప్రతిపాదితం,.......... శారీరకం నిర్మమే" అనుచు, తాము భాష్యము వ్రాయబోవుచున్న మహాగ్రంథము యొక్క అవశ్య స్వీకార్యత్వమును సూచించుటకే, "సర్వోపనిషత్ప్రతిపాదితం" అని శ్లాఘించినారు. శారీరకమనగా, - శారీర (ఆత్మ) సంబంధమైనదని వ్యాఖ్యానించిరి. "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" అను సూత్రము (1-1-1-1) అలోని "అ" కారము శ్రీమన్నారాయణ పర్యాయమనియు "అథ" అనగా అనంతరము, మంగళార్థకము అని చెప్పదగునని "ఏకవృంత గత ఫలద్వయవత్" అను లౌకిక న్యాయమును బట్టియు శ్రీ.దీ. వారు తమ వ్యాఖ్యానమును సమర్థించుకొనిరి. శ్రీ.దీ. వారు "భక్తిమాత్ర రూపోపాసనము, కేవలము అవిద్యా నివృత్తికి మాత్రమే సమర్థమగుచున్నది. ఉపాసనముతో కూడిన భగవదారాధనము భగవత్పదప్రాప్తికి అవ్యవహితమైన యుపాయమే యని "సిద్ధాంతీకరించిరి. సకామ కర్మాచరణము గలవారు తత్తత్కర్మ ఫలము ననుభవించి, పుణ్యము క్షీణింపగా, మరల మర్త్యలోకమున ప్రవేశింతురు.

సమారాధనము చతుర్విధము (1) జపము (2) హుతము, (3) అర్చనము, (4) ధ్యానము - ఎట్లనగా, వైష్ణవములగు ఋక్కులను సావిత్రీ మంత్ర సహితముగాను, లేదా - "ఓం నమోనారాయణాయ" అను అష్టాక్షరీ మంత్రము గాని, లేదా - "ఓం నమో భగవతే వాసుదేవాయ" అను ద్వాదశాక్షర మంత్రమును భగవద్ధ్యాన పూర్వకముగా మనస్సు

నందావృత్తి చేయుట జపము. అగ్నియందు వ్రేల్చుట హోతము. గృహమున గాని, లేదా దేవాలయమున గాని వైదికమార్గముచే, విగ్రహాదుల యందు పూజించుట అర్చనము. నిష్కళసకళ విభాగము తెలిసి, అష్టాంగమార్గముచే పరమాత్మను, జీవాత్మచే చింతించుట ధ్యానము. ఇది యెందుకనినచో "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః" అను శ్రుతి వాక్యమునకు - "క్రియావంతుండు" అనగా, భగవదర్చన రూపమైన విశేష వ్యాపారము గలవాడని అర్థము. అతడే బ్రహ్మవేత్తలలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠుడను శ్రుతివచనము పరమ ప్రమాణము. క్రియ ద్వివిధము (1) తత్క్రియ, (2) అతత్క్రియ. వీనిలో తత్క్రియ యనగా, పరమ పురుషుని ఆరాధించుటయే. అతత్క్రియ యనగా, ఆయా యాశ్రమములయందు చేయవలసినట్లుగా శ్రుత్యాదులయందు ఋష్యాదులచే చెప్పబడిన క్రియాకలాపము. ఇచ్చట ఒక పూర్వ పక్షము - "సర్వేఽపివైదికాచారాః, సర్వ యజ్ఞాస్తపాంసివ ! విష్ణుపూజావిధేర్భేదాః, తత్కర్మ ఫలదోహరిః" అను వచనము ప్రకారము సర్వకర్మలు - వైదికములు, యజ్ఞ తపః ప్రభృతులు విష్ణుపూజా భేదములే కదా ! అట్టిచో, అతత్క్రియ యని యెట్లు చెప్పవచ్చును ? అన్నచో, సరికాదు; ఆయా దేవతల నుద్దేశించి చేయబడుచున్న క్రియలైనను, అవి ఫలప్రదములే యైనను, సాక్షాదుద్దేశము లేకపోవుటచే అవి అతత్క్రియతయత్వమునే పొందును. భగవదారాధకులు, బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠులు, తదితరులు, కేవలము బ్రహ్మ విదు (వేత్త)లు మాత్రమే. సరే, భగవదారాధకులు బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠులే కావచ్చును. కాని, ప్రతిమాఽ ఽ రాధకులు బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠులెట్లగుదురు ? అన్నచో, "యతోవీరః కర్మణ్యాన్సు చక్షోయుక్త గ్రాణజాయతే దేవకామః" రాయాంపతత్రై రయిమాద ధాత్రే । రాయోబృహింతం రయిమత్సుపుష్టాం । రారాజమంతం రతయేయజంతు, తంబింబివంతం కకుదాయభద్రా" ఇత్యాది శ్రుతివచనములచే భగవానునకు (శిలావిగ్రహ) రూపకల్పనము ఆవశ్యకము. ఇట్లే "ముండకోపనిషత్తు"నందును "యదావశ్యః నశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తాంకుశం పురుషం విశ్వయోనిం తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విమ్రాయ, నిరంజనః పరమం సామ్యముపైతినిత్యం" ఇత్యాదులైన వాక్యములచే భగవచ్ఛాస్త్రోక్తప్రకారము, స్వర్ణాభుజ, కర్త, విశ్వయోని, ఈశ్వరుడు, సర్వేశ్వరుడు, పరమ పురుషుడు, అగు భగవానుని దర్శించును. ఆ జీవి పుణ్యాపాపములను వదలించుకొని (అనగా, కర్మనాశనమును పొంది) కర్మలేశ లోపరహితుడై, పరమ పురుషుని సామ్యమును పొందును" అని యిట్లు భగవదారాధకులే బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠులుగా వక్కాణింపదగుదురు. అనగా, భగవదారాధనము ముక్తి ప్రాప్తికి ముఖ్య సాధనముగా స్పష్టీకరింపబడినది.

ఆరాధనము - 1) వైదికము, 2) తాంత్రికము - అని ద్వివిధము. వీనిలో వైదికమే ఉత్కృష్టము. ఇందులకు సమర్థకములుగా కూర్మపురాణము - జమదగ్ని స్మృతి, విష్ణుపురాణం, మనుస్మృతి - పరాశరస్మృతి వచనములు కనబడుచున్నవి ఇంత మాత్రమే కాదు. "వైఖానసమే పరమ వైదిక మనియు", నీ పై వచనముల వలన స్పష్టమగుచున్నది. విష్ణ్వారాధనము, సర్వదేవ సమారాధనము అగును. విఖనసముని వరుడు, దేవతాంత రారాధకుల నాదరింపక, భగవదారాధనమునకు వైఖానసులకే యధికారమని వక్కాణించెను.

"శ్రౌతస్మార్తాది సిద్ధ్యర్థము, మంత్ర సిద్ధ్యర్థము, హరిపూజాఽధికారార్థము, వైష్ణవత్వ సిద్ధ్యర్థము, జ్ఞాన సిద్ధ్యర్థము, విష్ణు చిహ్నమును (చక్రమును) ధరింపదగును," అనువచనము, గర్భవైష్ణవత్వము సిద్ధించుటకై విష్ణుబల్యాది సంస్కారమును పొందిన వైఖానసులకు గాక, సూత్రాంతర సంస్కృతి కలిగినవారికి లేదని గ్రహించదగును. కావుననే, ఆనంద సంహితాఽఽ దిశ్రీ శాస్త్రగ్రంథములలో "అహమేవ గురుస్తేషాం" "వైఖానసాః మమసుతాః" "అజ్ఞానాదర్థలోభాద్వా" "ఇత్యాది వచనముల పరంపరలచే వైఖానసులకు గర్భ చక్రాంకనమే ముఖ్యమనియు, తప్త చక్రముద్రాధారణమువల్ల వైఖానసులు ప్రాయశ్చిత్తములు చేసికొనవలయుననియు, వైఖానసులకు తప్తముద్రాధారణము లేకున్నను, భగవదారాధనమున కర్హులైన యధికారులని నిష్కర్ష చేయబడినది. మరియు, వైఖానసవిప్రవంశ సంజాతుడై, పాంచరాత్ర విధానముచే దీక్షను (వైష్ణవత్వము) గైకొన్నచో, దేవలకుడగునని ఖండితముగా జెప్పబడిన ప్రమాణము లెన్నోయున్నవి. వైఖానసులే వైదిక వైష్ణవులు, వారు దేవలకు లెంతమాత్రము కాదు.

వైఖానసులు గర్భవైష్ణవులే, భగవదారాధనాధికారులే యైనను, ప్రపన్నాతిశాయిత్వము సిద్ధించుటకై మరల మరల వారు ప్రపత్తిని (-శరణాగతిని) కలిగియుండవలసినదే, అందులకెట్టి నిషేధము లేదు. "శరణాగతియనునది విశ్వాస పూర్వకముగా, భగవంతుడొక్కడే యుపాస్యుడు అనుకొని శరణము (రక్షణము) నందుట. భట్ట భాస్కరాది పండిత ప్రకాండులు ప్రపత్తి స్వరూపమును చక్కగా నిర్వచించి, తదావశ్యకతను నొక్కి వక్కాణించిరి.

లోకమాతయైన లక్ష్మిని ఆశ్రయించుట (లక్ష్మీప్రపత్తి) మువ్మొదట చేయవలసియున్నది. పిమ్మట, లక్ష్మీవిశిష్టుడైన నారాయణునకు ప్రపన్నుడు కాదగును. ఏలయనగా, "లక్ష్మ్యా సహహృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్య రూపయా ! రక్షక స్సర్వ సిద్ధాంతే, వేదాంతేషుచ గీయతే" అని, మరీచ్యాదులు సిద్ధాంతీకరించిరి.

భగవానునకు సత్త్వరజస్తమో గుణవైశిష్ట్యము లేదు. "నిర్గుణుడు" అని ప్రాకృత గుణనిషేధము చెప్పబడి, నైర్గుణ్యము స్థాపితమైనది. "తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" । సబ్రహ్మ న, శివస్సేంద్రస్సోఽ క్షరః పరమస్స్వరాట్" అను శ్రుతి వచనముల వలన విష్ణు - పరమాత్మ శబ్దము లేకార్థ బోధకములని తెలియుచున్నది. విష్ణువే తురీయుఁ (చతుర్థు)డైన పరమాత్మ. స్థితి కార్యమున సహజమగు సత్త్వ గుణముతో నిండినవాడై, విష్ణు సంజ్ఞ కలిగియే, మూర్తిత్రయము నందంతర్భవించును. "మహోపనిషత్తు" నందు "తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే..... సబ్రహ్మస ఈశానస్సేంద్రస్సోఽ క్షరః పరమః స్వరాట్" అని పైని చెప్పబడిన శ్రుతివచనమే మరల ప్రత్య విజ్ఞానముగా అనువదింపబడినది. ఇచ్చట శ్రుతి, మహోపనిషద్వచనములలోని "సబ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోఽ క్షరః...... అనుచు, "సహరిః" ...... అను పదమును అనవసరముగా, అర్థరహితముగా, ప్రకరణానుచితముగా చేర్చి, పఠించుచుందురు. ఇది అసమంజసము, అసంగతము. "సహరిః" అని మూడక్షరములు

చేర్చుటచే ఛందో భంగదోషము కూడా కల్గుచున్నది. అర్థము లేకుండుట సరేసరి ! ఇకమీదనైనను, ఈ మంత్రములో "సహరిః" చేర్చకుండ, "సబ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్" అనుచు, నిర్దుష్టమై, అర్థవిశిష్టమైన, సుస్పష్ట పాఠమునే ఆదరించి, స్వీకరింపవలసినదిగా సూచించుచున్నాను. శ్రీ.దీ. వారి సిద్ధాంత భాష్యమునకు వ్యాఖ్యానమైన "సుందర రాజీయము" (నిగమ చూడాదర్పణము) నందు కూడ పైన పేర్కొన్న" సబ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోఽక్షరః......" అను నిర్దుష్ట పాఠమే స్వీకరింపదగునని సమర్థింపబడెను. ఇచ్చటనే కొందరు "సబ్రహ్మ" అని హ్రస్వాంతముగా పఠించుచుండుట శ్రవణ తాడితమగుట అల్పజ్ఞుడైన యీ వ్యాసకర్తకు స్వానుభవమే". ఎన్ని సందర్భములలోనో, ఎందరెందఱికో - ఈ పై రెండు విషయములు చెప్పి, వానిలో అసామంజస్యమును తెల్పుట, విన్నట్లే విన్నవారై, విన్న వెంటనే విన్నదానిని నిర్లక్ష్యముగా, నిర్దాక్షిణ్యముగా, ఆక్షేపించుట కూడ, మఱచిపోవుదుమన్నను, మఱపునకు రాదు. ఇట్టి అప పాఠములు, అసందర్భ వ్యవహారములు వైదిక పాఠములలో ఎన్నో ! ఎందరెందరి చేతనో దొర్లించి వేయబడుచుండును. ఇట్టివానిని సమీక్షించి, సాధు పాఠములు ప్రచారము చేయవలసినదే!

లక్ష్మియొక్క వైభవమును గూర్చి మరీచి మహర్షి జ్ఞానకాండమునందు - "తద్విష్ణోర్విభూతిః శ్రీః ! సాచనిత్యా, ఆద్యంతరహితా వ్యక్తరోహిణీ ప్రమాణా ప్రమాణసాధారణీ భూతా, విష్ణోస్సంకల్పానురూపా నిత్యానందమయీ, మూలప్రకృతి రూపాశక్తిః" అని నిర్వచింపబడినది. ఏవంగుణగణ పరిగణితమగు లక్ష్మి (విష్ణువునకు) పురుషకార భూతయౌటచే లక్ష్మీ విశిష్టుడైన విష్ణువే, ఉపాస్యుడనియు, అయనయే మోక్ష ప్రదాతృత్వ సామర్థ్యము గల్గియుండుననియు సిద్ధాంతీకరించబడినది. మఱియు, లక్ష్మీవైశిష్ట్యము "దేవత్వేదేవదేవీయం, మనుష్యత్వేచ మానుషీ । విష్ణోర్దేహానురూపాం వైకరోత్యేషాఽఽత్మననుష్మమ్" అనువచనము ప్రకారము విష్ణ్వధీనత్వమే యని స్పష్టమౌచున్నది.

వైఖానసులకు దేవలకత్వము లేదు. కాని, వైఖానస శాఖీయుడై పుట్టియు, అజ్ఞావార్థలోభాదులచే, ఒకవేళ పాంచరాత్ర దీక్షను పొంది, లోభమోహములచే అర్చకత్వము చేయుచో, దేవలకత్వ దోషము తప్పక కల్గును. పాంచరాత్ర" సంకర్షణ సంహిత"యందు "కర్మదేవలకులు, కల్పదేవకులు, శుద్ధ దేవలకులు" అని దేవలక త్రైవిధ్యము చెప్పబడెను. "ఇట్లే, శివశేఖర తంత్రమునందును చెప్పబడినది", విఖనసమునివరుడు, మరీచి మహర్షి, మున్నగు మహనీయులెల్లరును వైఖానస సూత్ర తత్త్వ విచారణము, నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసనము వంటి క్లిష్టమార్గముల కంటె మిక్కిలి లఘూపాయమనియు నభివర్ణించిరి.

ప్రపత్తి (శరణాగతి) వైఖానసులకు గర్భసంస్కారమైన విష్ణుబలివలననే సిద్ధించుచున్నను, వారికి బ్రహ్మజ్ఞానము చేతనే విమలాత్మకత లభ్యమౌను. "యోవాభూతేః" ఇత్యాది మంత్రార్థానుసంధాన పూర్వకముగా మరల ప్రపన్నాతిశయితా సిద్ధికై ప్రపత్తిని తప్పక సాధించవలసియే యుండును. దీనికి నిషేధము లేదు. భట్ట భాస్కరాదులు ప్రపత్తి విధానమును చక్కగా ప్రదర్శించియున్నారు. "యోవా భూతేః..... సత్యాయ స్వాహా" అను

పారమాత్మిక మంత్రము ప్రపత్తి విషయకము మఱియు "ఆకర్ణితో వితనుతేకృతకృత్యభావ మామ్రేడితోదిశతి యాశ్చకృతార్థభావం ! ప్రత్యూషతాంభజతి సంస్కృతి కాళరాత్రేః పద్మాసహాయ శరణాగతి రేషమంత్రః" అను శోకము కూడ ప్రపత్తి సంబంధియే (ఇదియు, దీనితోపాటు కొన్ని శ్లోకములను "శరణవరణము" అను గ్రంథమునందు శ్రీ గౌతమ వాడపల్లి జనార్ధనాచార్యుల వారిచే ఆంధ్రమునందు, జక్కగా వ్యాఖ్యానింపబడినవి. ఈ గ్రంథములో అమూల్యమగు విషయములెన్నో యున్నవి.)

2) "జన్మాద్యస్యయత ఇతి సూత్రస్య విషయోను ? తలి, "యతోజాయంత ఇత్యాదివాక్యం తిత్తిరి భాషితం" అనగా "యతోవా,....... ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేనజాతాని జీవంతి యత్ప్రయం త్యభిసంవిశంతి" అను తైత్తిరీయ వాక్యము "జన్మాద్యస్య యతః" అను సూత్రమునందు విషయముగా ప్రదర్శింపబడినది. జగజ్జన్మము, మున్నగువానికి బ్రహ్మ లక్షణత్వముపలక్షణము. "ఒక ఆకారముచే తెలిసిన వస్తువు, ఒకానొక ఆకారముచే తెలియబడుటచే "ఉపలక్షణము" అనబడును.

3) "శాస్త్రయోనిత్వాత్" అను సూత్రమునిట్లు వ్యాఖ్యానింపవచ్చును. "శాస్త్రం యోనిః కారణంయస్య-తత్-శాస్త్రయోని । తస్య భావః శాస్త్రయోనిత్వం - శాస్త్ర ప్రమాణకత్వమితి యావత్" (అనగా, శాస్త్రము కారణముగా కల్గినది = శాస్త్రయోని దానియొక్క ధర్మ (భావ)ము శాస్త్రయోనిత్వము. అనగా, శాస్త్రప్రమాణకత్వము.) ఈ యధికరణము నందు కూడా "యతోవా, ఇమాని భూతాని జాయంతే" అను మున్నగు వాక్యమే విషయము. "ఆ వాక్యము బ్రహ్మజ్ఞానమునందు ప్రమాణమా ? కాదా ?" అని సంశయము. సాధారణముగా, వేరొక ప్రమాణముచే ప్రాప్తింపని దానిని ప్రతిపాదించుటయే శాస్త్రమునకు అర్థత్త్వమును (ప్రయోజనము) ప్రతిపాదించును.

4) "తత్తు సమన్వయాత్" అనగా, బ్రహ్మము పరమపురుషార్థమగుట. సమ్యగన్వయము వల్లనే యని సూత్రార్థము. పారమాత్మికమునందు "ఫలో, ఏకలోకా నామ జరోమహాత్మా....... పుష్ట్యైస్వాహా ॥" అను మంత్రములో బ్రహ్మమునకు ఫలత్వము వినబడుచున్నది. ఈ సూత్రమునకు కూడా "యతోవా, ఇమాని భూతానిజాయంతే" ఇత్యాది వాక్యమే విషయము. శ్రీకృత్తురూపము లేకపోవుటచే, "ఈ వాక్యము బ్రహ్మమునందు ప్రమాణమా ? కాదా ?" యని సందేహము "ఏ వాక్యము పురుషార్థ బోధకమో, ఆ వాక్యమే ప్రమాణము. ఇందట్టి బోధకత్వము లేకపోవుటచే నియ్యది పరమాత్మ విషయమున ప్రమాణము కాదు. అజ్ఞాత జీవనుడైనవానికొక యభిజ్ఞుడు అప్పుడైననాడు "నీకిదిగో; సులభమగు జీవనము కలదు" అని బోధింపగా, జ్ఞాతమైన జీవనమే పురుషార్థత్వము. అట్లే అవిద్యా తిరోహితునకు వేదవాక్యముచే నిరతిశయానందము, నిరవధిక కళ్యాణ గుణ విశిష్టము, నిరుపాధిక కరుణా సంపన్నము, నిర్మలము, స్మృతి మాత్ర నిరస్త నిఖిల భోగమునైన బ్రహ్మము గలడు, అని బోధింపగా, తెలిసిన బ్రహ్మకే పరమ పురుషార్థత్వము కావున, బ్రహ్మమునకు పరమ పురుషార్థకత్వమే సమన్వయము. బ్రహ్మము శాస్త్రైక ప్రమాణకము. ఇయ్యది చతుస్సూత్ర వివరణ సంగ్రహము.

శ్రీనివాస దీక్షితేంద్ర ప్రణీతమై, వైఖానస సిద్ధాంత ప్రతిపాదితమైన "శ్రీ లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము" నందలి తొలి నాలుగు బ్రహ్మ సూత్రములకు (సాంకేతిక నామధేయము - చతుస్సూత్రి) అత్యంత సంక్షిప్తమైన ఆంధ్ర వివరణమును లోగడ సంచికలో వ్రాసినాడను. ఇదియే "సూచీకటాహ న్యాయముగా" విద్వాంసు లభివర్ణింతురు. (అనగా, చెఱకు రసము వండు పెనములో పడిన సూదిని వెదకుట). ఇదివరకుడినై వినవదువున, తెలియని కడలి వంటిదైన, శ్రీదీ. వ్యాఖ్యధోరణి యంతయు నందరికి నందుబాటులోనికి తీసికొనిరావలెనన్నచో, ప్రత్యేక గ్రంథమే వ్రాయవలెను. (ఆ పనిని లోగడ చేపట్టుటయైనది, పైకి రావాలి).

శ్రీ.దీ. వారెంత శ్రద్ధాసక్తులతో ల.వి. భాష్యమును వ్రాసిరో-కాని, అడుగడుగునను సాధికార శ్లోకములే ! ఆ మహార్ఘమణిగణమును శ్రీ.దీ. వారే మహాఖని నుండి త్రవ్వి తీసిరో ! ఆ మణి గణమును మరల నిక్షేపించుటకు రోహణ శిఖరి, శిఖరదరీ దృశ్యమాన ఖనికుహరములు చాలవేమో ! వానిని ఇంచించుకచూపుచున్న నాచే చూపులకును, చదువరులలో చూపులకును తనివితీరుటకై (ఎంతకును తీరదు) వారిమాటేమో - కాని, నా మాట నేను చెప్పకొనుచున్నాను. "ఆశ ఆకాశమంత, శక్తి సూది బెజ్జమంత" అన్నట్లును, "అజీర్ణానికాక లెక్కువ" అన్నట్లు ఉన్నదన్నది యథార్థము. కావున, ఇంకను కొన్ని ముఖ్యాంశములను "స్థాలీపులాక న్యాయము"గా అందందున్న వాని నీ క్రింది పొందుపరచుచున్నాను. (పుట అధ్యా. అధి-పా.సూ. సంఖ్యలను బ్రాకెట్స్‌లో చూపినాడను).

(1-1-5) అనుమాన వాక్యముచే నిశ్చయ బోధ్యమైన యంశమును గ్రహింపవలెను. ఏక విజ్ఞానముచే సర్వ విజ్ఞానము కలుగును. ఒక మంటిముద్దచే ఆరంభింపబడిన ఘటాది సర్వవస్తు జ్ఞానము ఉదాహరణముగా చెప్పదగును. ఇట్లే అచేతనమందు చేతన దర్మము పచరింపబడుటయు ఉదాహరణమే. ఎట్లనిన, "వర్ణేణ బీజం ప్రతి సంజహర్ష" (1-1-6-15) "యట్" ప్రత్యయము బహ్వర్థకము, ప్రాచుర్యము, వికారము, స్వార్థము, ఎట్లన, "అన్న మయః" వికారార్థము, "ప్రాణమయః" స్వార్థము, "విజ్ఞానమయః" ప్రాచుర్యార్థము. విపశ్చిత్త్వము (విపశ్చిద్ధర్మము - లేక, భావము) విపశ్చితః (పండితస్యభావః - విపశ్చిత్త్వమ్) ఇది సామాన్యముగా "పాండిత్యము" అని అర్థము చెప్పినను, శాస్త్రార్థముగా "సోఽకామయతః బహుస్యాం ప్రజాయేయ" అను భగవానుని సంకల్ప రూపమైన భావమును, పారిభాషికార్థమును వివరించుచున్నది. (1-1-10-26) "చేతోఽర్పణమ్" అనగా, "అనుసంధానము" అను పారిభాషికార్థము. "నిగమము" అనగా, ఉపదేశము. "పాఽదోస్య విశ్వాభూతాని" "త్రిపాదస్యామృతందివి" అను శృతివచనము బ్రహ్మము చతుష్పాదవంతమగుటను సూచించుచున్నట్లుగా, మరీచి మహర్షి "యోగకాండమందు" నిష్కర్ష చేసెనవి, శ్రీ.దీ. భాష్యపంక్తి "బ్రహ్మచతుష్పాద్భవతి పాదాదర్ధాత్, త్రిపాదాత్, కేవలాశ్చక్రమేణ" అని వక్కాణించుచున్నది. భూతపృథివీ - శరీర - హృదయములే బ్రహ్మము యొక్క నాలుగు పాదములుగా గ్రహింపదగునని శ్రీ.దీ. వారి యభిప్రాయము.

(1-1-11-31) "ఉపాసా త్రైవిధ్యము" (ఉపాసనము త్రివిధములు కలిగియుండుట)

1) జగత్కారణ భూతుడైన పరబ్రహ్మము యొక్క స్వరూపముచే అనుసంధానము చేసుకొనుట, (2) భోక్తృవర్గ (జీవసమూహ) శరీరముగల్గి, యందు ననుసంధానము గావించుకొనుట (3) భోగ్యభాగ్యోపకరణ శరీరముగల్గి యందు ననుసంధానము చేసికొనుట వరుసగా। ౧ "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ", "ఆనందోబ్రహ్మేదిద్యజానాత్" ౨ "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్". 3 "తదను ప్రవిశ్య, సచ్చ-త్యచ్ఛాభవత్" అను ప్రకరణములందును అభివర్ణింపబడినవి". "కర్మ, కర్తృ, వ్యపదేశాశ్చ" అను సూత్రభాష్యములో - శ్రీ.దీ. వారు "ప్రాప్య (బ్రహ్మము), ప్రాప్తృ (జీవుడు), త్వముచేత, శేష (బ్రహ్మము) శేషి (జీవుడు) భావము గల బ్రహ్మజీవులు నిర్దేశింపబడిరి. "ఏ తమితః ప్రేత్యాభి సంభావితాస్మి" అను శృతి వచనము కూడ శేష శేషి భావ వ్యపదేశము గల్గిన ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మలు, ప్రాప్తృ, ప్రాప్యత్వము గల్గినట్లుగా నిర్దేశించుచున్నది" అని వైఖానస సిద్ధాంత స్ఫోరకముగా వక్కాణించిరి. (1-2-12-77) "అర్భకౌకస్త్వాత్ - వ్యోమవచ్చ" అను సూత్రభాష్యములో శ్రీ దీ. వారు "అర్భకౌకస్త్వము" అనగా, "అల్పాయతనత్వము" అని వ్యాఖ్యానించుచు, "హృదయ సన్నివిష్టుడైన ప్రత్యగాత్మ (జీవుడు) అనుట సరికాదు. పరమాత్మయే, పరమాత్మకు అజేయస్త్వము స్వాభావికము కాదు. కాని, అట్లు ఉపాసింపదగియుండుట శృతివచన ప్రసిద్ధము. పరమాత్మ, వ్యోమము (ఆకాశము) కంటెను, మహత్స్వరూపము కలవాడని తెలియదగు"నని వక్కాణించిరి. (1-2-13-9) "అత్తాచరాచర గ్రహణాత్", పరమాత్మయే అత్త=భోక్త (అద-భక్షణే) ఏలయనగా, చరాచరములు స్వీకరించుచుండుట వల్ల పరమాత్మయే భోక్త అగుచున్నాడు. "సూ. సంపత్తేరితి జైమినిః" అను సూత్ర భాష్యములో శ్రీ దీ. వారు ఉరమే వేదికలో "రోమములు, బర్హిస్సు, హృదయముగార్హపత్యము" అను మొదలగు వాక్యముచే ఉపాసకుని శరీరము, అవయవములు, గార్హపత్యాదులుగా కల్పింపబడుట యెందులకనగా,..... "సంపత్తి వల్ల"నని జైమిని ముని పలికినట్లుగా బాదరాయణుడు సూత్రించినట్లు వివరించిరి... ఈ శృతి వచనార్థమునే, విఖనస మునివరుడు, తన గృహ్య సూత్రములో "అథప్రాణాగ్ని హోత్రం స్వయంజ్యోతి, రాత్మా యజమానో, బుధః పత్నీ, హృదయపుండరీకంవేదిః, స్వరోమాహి దర్భాః, ప్రాణో గార్హపత్యోపాన ఆవహనీయో వ్యానోఽన్వా హార్య, ఉదానస్సభ్య, సమాన ఆవసథ్య ఇతి, పంచాగ్నయోభవంతి । జిహ్వాఽఽదీంద్రియాణి యజ్ఞపాత్రాణి, రసాదయో హవీంషి, అస్యఫలమో మిత్యర్థావాప్తిః" అని విపులీకరించెను. (1-3-22-23)" అంగుష్ఠమాత్రపురుషోఽఽంతరాత్మా.... ఇత్యాది కఠవల్లీ వాక్యములో జెప్పబడిన "అంగుష్ఠ మాత్రః పురుషః" అని ప్రమాణీకరింపబడిన పురుషుడు - ప్రత్యగాత్మయా (జీవాత్మయా) ? లేక, పరమాత్మయా? అని శంకించినచో, అంగుష్ఠ మాత్రప్రమాణము ప్రతిపాదింపబడుటచే జీవాత్మయే కాని పరమ పురుషుడు (పరమాత్మ) కానేరడు. ఇందుల కుపోద్బలకముగా......

"ప్రాణాధివస్సంచారతిస్వకర్మభిః । అంగుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూపః" అను శృతివచనము పరమాత్మ యనియే ధ్రువీకరించుచున్నది.

(1-4-34-24) నిరీశ్వర సాంఖ్యము, సేశ్వర సాంఖ్యము - అను ద్వివిధ సాంఖ్యతత్త్వము నిరసింపదగినదియే, ఏలయన, ఇందు (సాంఖ్యము) బ్రహ్మము జగద్విషయమున, నిమిత్త మాత్రముకాదు, ఉపాదానము కూడ కాదు. ప్రకృతి, ఉపాదానము - రెండును పరమాత్మయే. బ్రహ్మమునకు నిమిత్తమాత్ర మొక్కటియే కాదు; ఉపాదాన కారణత్వము కూడ "యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతి; అమతం మతం, అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతం" అని యేక విజ్ఞానముచే నర్వవిజ్ఞాన విషయకమను ప్రతిజ్ఞ, ఎట్లనగా, "యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్" అనుశృతి వచనార్థము - "ఒక మంటి ముద్దచే మృణ్మయమైన దంతయును దెలియబడును కదా !" మృత్పిండము ఘటాదికమునకు నిమిత్త కారణము కాదు. బ్రహ్మము జగత్తునకు నిమిత్తము, ఉపాదానము కూడ అగును. మన్ను - మున్నగు వానియందు ఉపాదానత్వరూపము, కులాలాదులయందు నిమిత్తత్వరూపము, భేదమని, ప్రత్యక్ష ప్రదృశ్యము కదా !" ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" అన్న వాక్యము, సూక్ష్మావస్థ జగదుపాదానము, నిమిత్తము కూడ (ఉభయ రూపత్వము) "అభిద్యోదేశాశ్చ" (1-4-34-25) అను సూత్రముచే అనంత కళ్యాణ 1) గుణాకరత్వము, హేయుగుణగి 2) రహితత్వము - అను రెండు లక్షణములు కల బ్రహ్మమే నిరూపితమగుచున్నది. "స్వయమాది సర్వాంతరాత్మా, దేవస్సః స్వయం క్రీడాఽఽత్మకం వాఽ సృజత్ । యస్సర్వలోకమవధారయం త్స్వాహు" అని "పారమాత్మికమునందు" ఉట్టంకింప బడియున్నది. (2-1-42-23) "అశ్మాదివచ్చాతదరుపపత్తిః" అను సూత్ర భాష్యములో శ్రీ.దీ. వారు "అశ్మాదేరివజీవస్య బ్రహ్మభావోనయుజ్యతే - అనగా పాషాణాదులకు బ్రహ్మత్వమును చెప్పుటెట్లు యుక్తముకాదో, అట్లే - జీవునకు తత్త్వము కూడ యోగ్యమై యుండదు. "తత్త్వమసి" అను మొదలగు నిర్దేశము బ్రహ్మను ప్రవేశముచే తెలియదగును. కేవలము, శిల మొదలగు వానికెట్లు బ్రహ్మ భావముపపన్నము కాదో, విధి ప్రకారము ప్రతిష్ఠింపబడిన భగవానుని రూపమునకు బ్రహ్మభావము. (2-1-43-25) "దేవాదివదపిలోకే" అను సూత్రమునకు భాష్యము వ్రాయుచు, శ్రీ దీ. వారు "దేవాదయః స్వతోలోకేస్వేప్సితాని సృజంతికా । సంకల్పా దేవమేవాత్ర బ్రహ్మాపిసృజతీప్సితమ్ "అనగా, దేవతలు మున్నగువారు స్వయముగానే లోకములో తమ అభీష్టములను సృష్టించు (కల్పించు) చుందురు. ఇట్లే బ్రహ్మము కూడ తన సంకల్పము వల్లనే అభీష్టమును సృజించును అని పరమ పురుషునకు సృష్టికార్యమునందన్యాపేక్షలేదని ముందుగానే చెప్పిరి. భగవానునకు జగత్కారణత్వమున్నదా ? లేదా ? అను సందేహమునకు నివృత్తి పూర్వక సమాధానము శ్రీ దీ. వారిచే ఇట్లు చెప్పబడినది. క్షీరాదులు - దధ్యాధికము లగుటకు కారణమగుటలో స్వాంశమున్నది. నిరంశమైన బ్రహ్మము జగత్కారణమెట్లౌను ? అని

పూర్వపక్షము నిరవయవమగు బ్రహ్మమునకు జగత్కారణత్వము, జగద్రూప కార్యత్వముచే ఉపయోగము. కావున, బ్రహ్మము చిదచిదంశ సహితమనియు, జగత్కారణత్వము బ్రహ్మమునకు అనంగతమనియు స్పష్టమైనది. బ్రహ్మము సమస్త వస్తువిలక్షణము, శబ్దప్రమాణైక వేద్యము. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ గోచరము కాదు. హేయప్రత్యనీకములు, కల్యాణకారకములు, సర్వజ్ఞత్వ నిరంజనత్వ నిర్వికారత్వాదులునైన గుణగణములకు స్థానమైనది. కావున, జగత్కారణము అనుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. కనుకనే, "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇత్యాదులైన శృతి వచనములచే, నిరవయవత్వమును చెప్పు వాక్యములు వ్యాహన్యమానములేయని సూత్రార్థము. (2-1-27) "శృతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్" బ్రహ్మము ప్రమాణాంతర గోచర సమస్త వస్తు విలక్షణము. ముఖ్యముగా - శబ్దరూప ప్రమాణగోచరమునని యీ సూత్రము బోధించుచున్నది. కనుకనే, విఖనసమునివరులు తన కల్ప సూత్రములో "అశేష విశేషం" (బ్రహ్మ) అని బ్రహ్మను సర్వ విలక్షణమని వక్కాణించెను. (2-2-46-2) "పయోఽంబువచ్చేత్తత్రాపి" క్షీరనీరాదులు పరిణామము చెంది, దధ్యాద్యాకారమును పొందుచున్నవి. విజాతీయ- వస్తు (ద్వయ) సమ్మేళము **ద్వివిధము**. 1. వివర్తము, 2. పరిణామము. మొదటిది - ప్రధాన వస్తు లక్షణము కల్గియే, రూపాంతరము కల్గించును. ఉదా : అంగుళ్యాద్యాభరణములు, ఆవర్త బుద్బుద తరంగాదులు, రెండవది - ప్రధాన వస్తు నాశమును కల్పించి, రూపాంతరమును కలిగించును. **ఉదా** : కాష్ఠభస్మాదులు, సుధాహరిద్రా సంయుక్త రాగ ద్రవ్యము (పారాణి). అట్లే చేతనాధిష్ఠితము కాకున్నను, ప్రధానమైన బ్రహ్మము, జగత్పరిణామమును పొందుచుండుట స్వయంకృతమే. కాని, జగత్తు స్వతంత్రము, పృథగ్వస్తువు కానేరదు.

(2-2-48-17) "సముదాయ ఉభయహేతుకేఽపితదప్రాప్తిః" అనుచోట భాష్యములో శ్రీ.దీ. వారు సౌగతులు (బౌద్ధులు) ప్రత్యక్ష-సిద్ధ-స్థూల-ద్రవ్యవాదులుగా నాలుగు భేదములు కల్గియుందురనీ కొందరు వైభాషికులు - విజ్ఞానానుమేయ స్థూల ద్రవ్యవాదులనీ, కొందరు సౌత్రాంతికులు - కొందరు యోగాచారులు - వీరు విజ్ఞాన మాత్రమున్నట్లుగా చెప్పుచుందురు. ఈ ముత్తెరంగులవారు క్షణికవాదులే. కొందరు సర్వ శూన్యవాదులు, వీరి వాదముల ప్రకారము - జగదుత్పత్తి, లోక వ్యవహారము ఉపపన్నములు కావు. (2-2-53-39) "ఉత్పత్త్య సంభవాత్" సాంఖ్యాదికము వలెనే, పాంచరాత్రము కూడ ప్రమాణము కాదు. ఏలయనగా, పాంచరాత్రమునందు 1. వాసుదేవాత్సం కర్షణో జాయతే' ' అని ఉత్పత్తి ప్రతిపాదికము వలనను అట్లే "చతుర్షణే దేశు పురుషార్థమలభ్యమానః అని వేదానాదర వచనము వలనను ప్రామాణ్యము నంగీకరింపనక్కరలేదు. శ్రీ దీ.వారి కులాభాజనుడైన కేశవాచార్యులు బ్రహ్మసూత్రములో వార్తిక వృత్తి అను గ్రంథము కలదు. సకల విధములను శ్రీ వైఖానసమును శృతివిరోధ లేశమాత్రముననైనను ఆస్పదము కాదు. భారతములో "విష్ణుంచ పురుషం సత్యమచ్యుతం యుధిష్ఠిర ! అనిరుద్ధంచ

మాంప్రాహుర్వైఖానన విదోజనః" అనుచు, వైఖానస సిద్ధాంతానుసారముగా భగవన్మూర్తులను బేర్కొని, బాదరాయణుడు వైఖానస శాస్త్రమందు దోషలేశమున్నట్లు శంకించి, వెంటనే పరిహరించెను. కావున, వేదవైర విధురమైన శ్రీ వైఖానసము వైదికమైన ఆలోచనమును ప్రతిపాదించును. అయ్యది (శ్రీ వైఖానస వైదికారాధన విధానము) ఐహికాముష్మిక ఫలప్రదాయకమని స్పష్టీకరించెను. (3-2-79-17) "దర్శయతి బాధో, అపిస్మర్యతే" అనుచోట, మరీచి ప్రోక్తమైన జ్ఞానకాండములో "పరంధామ పరంజ్యోతి, సర్వజ్ఞ, స్సర్వ శక్తిమయ, స్సర్వాధారః ఇత్యాది స్మర్యతే" అను ప్రఘట్టకములో నుదాహరించుచు, బ్రహ్మమున కుభయ లింగత్వమును ప్రకాశింపచేయబడెను. (3-2-79-23) "అపినంరాధనే ప్రత్యక్షామమానాభ్యామ్" అనుచోట భజనేన వినీకానాప్యయ మాత్మానలభ్యతే ప్రత్యక్షాది అప్రమాణేన చాయమర్థోఽ వ గమ్యతే" అనుచు, ఆరాధనముచే తప్పయేవిధముగా నైనను ఆత్మస్వరూపము (భగవానుడు) సాక్షాత్కరింపడు. ఆరాధనముచే మాత్రమే భగవానుడు ప్రాప్యుడౌను. ఈ సూత్రాభిప్రాయానుసారముగానే విఖనోభృగు ప్రభృతులు సమర్చనాది రూపములైన యజ్ఞములచే భగవానుని సంప్రీతుని జేయుచుందురు. వైఖానస సూత్రములో "భక్త్యాభగవంతం శ్రీమన్నారాయణమర్చయేత్" "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" అనియు, "తస్మాద్భగవన్మాయయామోహితత్వాత్ । భగవంతం సమాశ్రిత్య భక్త్యా నారాయణముపాసీత" "సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షః" ఇత్యాది ప్రబంధమంతయు భగవదర్చన ప్రాధాన్యమును, నారాయణుడే మోక్షప్రదాత అనియు విశదీకరింపబడినదని శ్రీ దీ. వారు భాష్యరచనము గావించిరి.

"స్థాన విశేషాత్ప్రకాశాదివత్ (3-2-81-33) అను సూత్రమునకు శ్రీ.దీ. వారు భాష్యములోని "స్థాన" శబ్దమునకు వాగాది స్థానమనియు, ప్రతిమాఽ ఽ ది రూపస్థానమనియు గ్రహింపదగుననియు, కావుననే శ్రీ శాస్త్రకర్తలలో నొకరగు అత్రిమహర్షి వర్యులు "యద్దైవ సతతం విప్రాన్...... పీడితస్యహి" ఇత్యాది ప్రఘట్టకమునందు "అర్చాసు భగవాన్ పరమాహ నాద్ధరిః । గృహ్యతేఽ గ్నిర్యథాచాగ్నౌ...... కించిచ్ఛగృహ్యతే" అని యుదహరించెను । ఇట్లే మరీచిమహర్షియు, జ్ఞానకాండమునందు "ధ్యాతు మశక్యత్వా త్ప్రతిమాఽ ఽ దిషు పంచమూర్తి నామ భేదైస్సవాహ్యార్చయే దేవత్సమూర్చనమ్ । సర్వసిద్ధి ప్రదత్వాత్ గృహేదేవాయతనేవా సమూర్త్యర్చనమేవ కారయేత్ । అన్యథా, న పరమపదప్రాప్తిః। తస్మాత్ శ్రుతోదితం పరమం గుహ్యమేతత్ । జ్ఞాన యోగంచ జ్ఞాత్వా, సమాచరేది త్యాహ మరీచిః" అని విశదీకరించెననియు పేర్కొనిరి.

"ఫలమత ఉపపత్తేః" (3-2-82-37) ఆరాధనము యాగాది స్వరూపమగుట వలనను, "యంయజ్ఞై ర్మనయోజుషంతి..... పుష్ట్యై స్వాహా" అను శృతి వచనముల వలనను శ్రద్ధాయుక్తుడై, భగవదారాధనము చేయగోరుట కర్తవ్యము. ఆరాధనము వలెనే, ఆరాధితుడు కూడా (భగవానుడు కూడా) తత్కర్మ ఫలప్రదాన సామర్థ్యము గల్గి యుండును. కావుననే,

ప్రతిమాఽ ఽ దులయందు వైదిక విధానము నవలంబించి, పురుషోత్తమునారాధించినచో, సమస్తాభీష్టావాప్తియు కల్గునని తెలియదగును. "యజ్ఞము, లేక యజనము" అనగా, అర్చనమే (యజ-దేవపూజాయామ్) అర్చనము ప్రతిమాఽ ఽ దుల యందే చేయుట ముఖ్యము. వేరొక రీతిగా చేయుట "గౌణము" (ముఖ్యము - ప్రధానము, గౌణము-అప్రధానము) అనబడును. "ఉపపన్నస్త ల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్" అను సూత్రస్థ భాష్యములో శ్రీ.దీ. వారు లోకములో శ్రీ వేంకటాద్రి ప్రభృతిస్థానముల యందు అర్చామూర్తియై యున్న శ్రీనివాసాదినామవాచ్యుడైన విష్ణువు నారాధించుటలో, పూర్వ పుణ్యము లేకపోయినను, సర్వాభీష్టసంసిద్ధి యగుననియు, నిష్కామముగా, పరమాత్మ భావన కల్గి, విష్ణువు నారాధించిన వారికి నిర్హేతుకముగా పరమ పదము ప్రాప్తించుననియు, కనుకనే, మరీచిమహర్షి "అపునరావృత్తిహేతు భూతమైన నివృత్తికర్మచే భగవదుపాసనము వలననే ప్రపత్తి మార్గానురక్తుడైన జీవుడు.... వైష్ణ వాండమును జేరును. సంసారము నుండి ముక్తి లభించును. మోక్షము, వైకుంఠ ప్రాప్తి సాయుజ్యము" అని విశ్లేషించినట్లుగా విశదీకరించిన వాక్యములను గ్రహింపదగును. "సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్" (3-4-113-26) అనుచోట, భాష్యమును రచించిన శ్రీ.దీ. వారు గమన సాధన భూతమైన అశ్వము యజ్ఞకర్మసాపేక్షమెట్లో, అట్లే జ్ఞానము కూడా, కర్మ సాపేక్షమే. అదియు స్వవర్ణాశ్రమ విహితమైనదే. అనగా - భగవదారాధనమేయని చెప్పదగును. "సకర్మణాతమభ్యర్చ్య, సిద్ధింవిదతి మానవః" అను వచనములు వలన విహిత కర్మానుష్ఠానము భగవదారాధనమే సద్వారకములైన యజ్ఞాదికర్మలకును, భగవదారాధన మావశ్యకము. ఈ ప్రతిపాదనము విఖనసమునివరునిచేతను ఆమోదింపబడినది. మరీచి మహర్షియు, ఆశ్రమ ధర్మ సంయుక్తుడై, భగవదారాధనము చేయవలెను. ఆశ్రమధర్మ రూపమైన సద్వారకారాధన సహితుడై, ప్రతిమార్చన రూపమైన అద్వారకా రాధనమును జేయదగునని స్పష్టీకరించెను.

"సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్" (3-4-115-28) అను సూత్రస్థమైన భాష్యములో శ్రీ.దీ. వారు "చక్రాయణముని దుర్భిక్ష సందర్భములో దేశాంతర మేగుచు, మార్గమధ్యమునందు ఆహారము లేకపోవుటచే ప్రాణ హాని కలుగు స్థితిలో, మఱియొకరి దగ్గఱ నున్న ఉచ్ఛిష్ట కుల్మాషము (ఎంగిలి గుగ్గిళ్లు) లను తక్క, వేరొకటి లేనందున, చక్రాయణుడు వానినే అడిగి తీసుకొని తిని, ప్రాణములను నిల్పుకొనెను. ఆవలి వ్యక్తి "ఇదిగో - జలమును కూడా త్రాగుము" అనగా, "ఎంగిలి నీళ్ళు వద్దనెను" అతడు "ఏమీ! గుగ్గిళ్లు ఎంగిలి చేసినవి కావా ?" అని ప్రశ్నింపగా, "అది కాదు - గుగ్గిళ్లు తిననియెడల, నా ప్రాణములు పోవును, తిన్న పిమ్మట, నీళ్ల త్రాగుట కామ కారతోదోషమును కల్గించును. కావున, వద్దు అనెను. ఇట్లు లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యములో శ్రీనివాస దీక్షితేంద్రులవారు బ్రహ్మ సూత్ర వ్యాఖ్యాన ప్రణయనము ఆధారముగా వైఖానస శాస్త్ర మర్మముల నెన్నిటినో ఆయా - ఘట్టములలో ఉట్టంకించిరి. వేదమైనను, వేదాంగమైనను, ఏ శాస్త్రమైనను, ఏ పురాణేతిహాసములైనను, లౌకికములైన యే కావ్యములు కాని వాఙ్మయ భేదములైనను

- భగవత్ప్రతిపాదనము, భగవదారాధనోపదేశము, లేకున్నచో, వానికి ఉండవలసిన విలువ యుండదనీ, అట్లే పైన పేర్కొన్న వాఙ్మయ విశేషములలో కొన్ని గాని, అన్నియుగాని (అసాధ్యము-అసంభవము) (ఒక్కొక్క దానికొక్కక్క మానవ జన్మము చాలదు.) అధ్యయనము చేసిన వ్యక్తియైనను, భగవన్నిష్ఠ లేకున్నచో, "గౌరయంభారహరః" అనుకోవకు జేరిన వాడౌను. ఔఖేయ శాఖీయులకెంతో మహోపకారము చేసిన శ్రీనివాస దీక్షితేంద్రుల వారి లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్య రహస్యములను గ్రహించుట కీ యల్పజ్ఞుని కతిపయాక్షరగ్రహణజనిత కుతూహల హలహలికాసహసనాస్యతి సాహసము చాలదు. కొంతలో కొంత సంతృప్తి ! శ్రీనివాస దీక్షితుల వారి, లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యము, తద్వ్యాఖ్యానము ఆంధ్ర భాషలోనికి రావాలి !!

"ఆత్మేతితూప గచ్ఛంతి; గ్రాహయంతి" (4-1-125-3) అను సూత్రస్థ భాష్యములో శ్రీనివాస దీక్షితేంద్రులవారిచే ఉపాసకున కంటె ఉపాస్యమైన బ్రహ్మము వేఱని చెప్పబడినది. పూర్వోపాసకులు "పరం బ్రహ్మాహమ్" అనుచు, తామే బ్రహ్మమని భావించి, సేవించిరి. అట్లైనచో, "ఆత్మనితిష్ఠన్, ఆత్మనోచింతఽయమ్" అను వాక్యమున కర్థమేమి ? అది ఎట్లు సమన్వితమగును ? అన్నచో, "ఆత్మయందు, నేను మనుష్యుడను" అని, అనుసంధానము చేసుకొని, ప్రత్యగాత్మకు శరీరమును ఆత్మయగుటగానే భావింపదగియుండుట చేతనే యని తెలియదగును. కనుకనే, విఖనసముని వరుడు స్వసూత్రములో "తద్యోహంసోఽసాయోఽసోసోఽహమిత్యాత్మోపాసన క్రమేణ సమాదధీత" అని స్పష్టీకరించెను. అర్థమేమనగా, "జీవాత్మనైన నేను బ్రహమునే, అట్లే పరమాత్మ ఎవరో, అతడు నేనే" అని సమాధానము చెప్పుకోదగును. "స్మరంతిచ" (4-1-128-10) అను సూత్రమునకు భాష్యమును వ్రాయుచు, శ్రీ దీ. వారు "ఆసనాసీనుడై, యోగాభ్యాసము చేయవలసినది. ఇందులకు సమర్థకంగా మరీచి-విమానార్చన కల్పములో "ఆసనములు తొమ్మిది భేదములు కలవి. "1) బ్రహ్మ, 2) స్వస్తిక-పద్మ, 3) శిరః (శర్మ), 4) గోముఖ, 5) సింహ, 6) ముక్త, 7) వీర, 8) భద్ర, 9) మయూరములు...." అనుచు, ఆసనాసీనుడై, యోగమును అవలంబింపవలెనని వక్కాణించెను. "సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ....." (4-2-139-9) అనుచోట ఈ శరీరము నుండి పైకిపోయిన జీవునకు సూక్ష్మ శరీర సంబంధము కలుగును" అనుట యెట్లు ? అనగా, అట్లు కల్గుటకు ప్రమాణమున్నది. అది యెట్లనగా - మరీచి మహర్షి "అ పునరావృత్తి హేతుభూతమైన నివృత్తి కర్మచే బ్రహ్మోపాసన చేయుట వల్ల ప్రపత్త్యాది మార్గాసక్తుడైన జీవుడు పాంచ భౌతిక ప్రళయావసానము నందు సూక్ష్మదేహమునందున్నవాడై, సుషుమ్నానాడినధివసించి, బ్రహ్మ రంధ్రమును ఛేదించుకొని, అర్చిస్సునకెదురుగా వెళ్ళును". అనుచు, ప్రారంభించి, "౧ సోమం, 2 రాజానం, 3 వైయ్యనం అను దేవతా స్థానములు మూడింటను విశ్రమించి, యీ దేవమార్గముచే భూలోకాదులను జేరి, బ్రహ్మాండ కటాహమును ఛేదించుకొని, అచ్చట నుండి విరజానది యందుండి, సూక్ష్మ దేహత్యాగము చేసుకొని, వైష్ణవాండమును జేరును" అని విశదీకరించిరి.

తదోఽకో గ్రజ్వలనం.. శతాధికయా, 2(4-2-142-16) అను సూత్రస్థభాష్యములో శ్రీదీ. వారు విద్యాసామర్థ్యము వల్లనూ, శేషభూత గత్యను స్మరణము వల్లను ప్రసన్నుడైన పరమాత్మచే అనుగృహీతుడైన జీవుడాయన చూపిన పరమముఖ ప్రకాశిత ద్వారము గలవాడై, మూర్ధన్యనాడీమార్గము నుండి వెడలును. ఇదియే "ఓకోఽగ్ర జ్వలనము. ఇందులకు శ్రుతి - స్మృతి ప్రమాణవచనములిట్లున్నవి. "తస్యాశిఖాయామధ్యే.... సర్వస్యచాహం హృదిసన్నివిష్టః .... "తేషాం సతతయుక్తానాం...." మొదలగునవి మరియు, శ్రీ శాస్త్రమునందు, మరీచి మహర్షి " అథాతో దేహలక్షణంవక్ష్యే" అని యారంభించి "అధోముఖమూర్ధ్వమూలం షోడశదలైర్యుతమ్" అని ముగించి, పిమ్మట అధకందా దుత్థితం ద్వారశాంగుళం జ్ఞాననాళమ్" అనియుపక్రమించి " అధోముఖం హృదయం కమలంచింతయేత్" అని దేహలక్షణము జీవుని ప్రయాణమును గూర్చి వివేచించినట్లు పేర్కొని "అనావృత్తిశ్శబ్దా దనావృత్తిశ్శబ్దాత్" (4-4-156-22) అను శాస్త్రాంతిమ సూత్రమునకు భాష్యముననుగ్రహించుచు శ్రీ దీ.వారు శృతి - స్మృతి వచనప్రమాణ దార్ఢ్యముచే, "ముక్తస్యాపునరావృత్తిర్గమ్యతే" మాముపేత్య, పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్. నాప్నువంతో మహాత్మనః సంసిద్ధిం పరమాంగతాః సర్గేఽపి నోపజాయంతే, ప్రళయేన వ్యథం తిచ " అనిసూత్రార్థమును, తత్ప్రాధాన్యమును విశదీకరించిరి. మరీచి మహర్షియు " వైకుంఠప్రాప్తి సాయుజ్యమ్। తచ్చ... తృప్తికరం, పరమాత్మనో నిషేవణం... సదాపశ్యంతి సూరయః అని పై సూత్రమునే స్పష్టీకరించెను. "పరమపురుషః.... శ్రీ వైఖానససూత్రే సంస్కృతైః తదేకశరణై, స్తత్సూత్రోక్త విధినా ప్రత్యహం సమారాధితః ప్రీత్యా...... స్వ్యదంప్రాపయ్య, నపునరావర్తయతి అనియు, విఖనసముని వరుడు "ద్విజాతి రతంద్రితో నిత్యం గృహే, దేవాయతనే భక్త్యా భగవంతం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్। తద్విష్ణోః పరమంపదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే॥ అనియు, మరల"... సమూర్త్యార్చన మేవకారయేత్, నాన్యథాతత్పరమ పదప్రాప్తిః " అని సిద్ధాంతీ కరించినట్లు తెలుపుచు, సమూర్త్యార్చనమును, అదియు శ్రీ వైఖానస సూత్ర నిష్ణాతులైన అర్చకశ్రేష్ఠులకే అధి కారమును కల్పించుచున్నదనియు నిష్కర్షచేసిరని గ్రహించి, అట్లే అంతిమ సూత్ర భాష్యమును వైఖానస శాస్త్రానుకూలముగా అనుగ్రహించిరని గ్రహించుట సర్వశ్రేయము.

నరసాపురం, ప.గో.జిల్లా.

21-3-2004

బుధజనవిధేయుడు,

అత్తిలి గోపాలకృష్ణమాచార్యులు.

అమందానందము

Dr. R. Srinivasa Charyulu. M.A.,Ph.D.,

ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత, బ్రహ్మసూత్రములు - వీనికి ప్రస్థానత్రయమను పేరున్నది. ప్రకృష్టము, ఉత్కృష్టమైన గమ్యము అను అర్థముల నీ "ప్రస్థానము" నకు సమన్వయింపవచ్చును. వేదము కర్మభాగము కాగా నివియన్నియు జ్ఞానభాగమునకు చెందినవని స్థూలముగా వివేచింపవచ్చును. వేదమంతయు తెలిసి, వేదార్థమంతయు నెఱింగి, కర్మమార్గనిష్ఠుడై, నినుమంతయు తృప్తిలేక, మోక్షమార్గముగానకయుండు వివేకికి గమ్యము నెఱుంగజేయునదిగా నీ ప్రస్థానత్రయమును చెప్పుదురు. "వేదైశ్చ సరైరహమేవ వేద్య"మని కదా భగవానుని వచనము. ఇది తెలియజేయుటకే "త్రయము"పయోగపడును. కర్మ విభాగమును వివరించునది పూర్వమీమాంసయనియు, జ్ఞానభాగమును వివరించునది యుత్తర మీమాంసయనియు నందురు. మొదటిదానికి జైమిని కర్తకాగా రెండవదానికి బాదరాయణుడు సృష్టికర్త.

"ఏకం సద్విప్రాః బహుధావదన్తి"అన్న విధమున వేదమునకు భాష్యముల సంఖ్య స్వల్పము, కాని ప్రస్థానత్రయమునకో - అనేక భాష్యములు, టిప్పణులు, విశృతులు, వ్యాఖ్యానములు సిద్ధాంతరాద్ధాంతములు, ఖండనమండనములు వినువారికి చదువువారికి ప్రతి సిద్ధాంతము సమాచరణీయమన్నట్లే యుండును. అందుకే వైదిక సుఖానుయాయులైన ప్రతియొక్కరికి నివిసమాదరణీయము, మూర్ధన్యము. బ్రహ్మసూత్రములను వ్యాసుడువ్రాసెను. వ్యాసుడు వ్రాసును కనుక దీనికి పారాశర్యమనియు పేరు. ఈ మహర్షియుతా నప్పటికి కన్న, విన్న పూర్వాచార్యుల యభిసంధిని పేర్కొని తన గ్రంథమునకొక ప్రమాణమును కల్పించినాడనుట అప్రస్తుత ప్రసంగము కాదు. సూత్ర నిర్మాణములో దీనిని గమనింపనగును. వారిలో కాశకృత్స్నుడు, ఔడులోమి, బాదరి, అశ్మరథ్యుడు, జైమిని మొదలగువారున్నారు. ఈజైమిని పూర్వ మిమాంసాకర్త కంటే భిన్నుడు.

ఈ బ్రహ్మ సూత్రములు 545, అధికరణములు 156 పాదములు 16, అధ్యాయములు 4, అధ్యాయమునకు 4 పాదములు కాగా మొత్తము పదునాఱు పాదములైనవి. కర్తృవైవిధ్యముచేత, విషయ వైవిధ్యముచేత నీ సంఖ్య యందించుక భేదముకాననగును.

మార్గము లెన్నియున్నను మనుగడ యొక్కటే యన్నదిసామెత. ఆ మనుగడ కేడుగడ యెవ్వడు ? దీనిని నిర్ధారించునది ఎవరు ! ఇది మెఱుంగుట, యెఱింగిన దానిని తెలుపుటయే ధ్యేయముగా నొనర్చుకొనిన మహర్షులు, జ్ఞానులు వస్తువిస్తార మొనర్చిరి. ఒకరు శివుడని, మఱియొకరు బ్రహ్మయని, ఇంకొరఱు నారాయణుడని, శక్తియని మఱి కొందఱు - ఇవి భిన్న మార్గములు. అందఱు మోక్షప్రదాతలే. అందుకే ఒకే సూత్రమునకనేక భాష్యములు, వివరణములు. వారిలో కొందఱు ఈ క్రందనున్న యందఱు.

ఆదిశంకరులు (632-664AD) కొందఱీయునను క్రీ. పూ. వాడనియునందుఱు.

భాస్కరులు (1000 AD)	శ్రీకర (1400)
రామానుజులు (1017-1150)	వల్లభ (1500)
ఆనందతీర్థులు (1238)	విజ్ఞాన భిక్షు(1600)
నింబార్కులు (1250)	
శ్రీకంఠులు (1270)	ఇంకను మన యంఎెకు రానివారుమరింకెందఱో !

ఇందులో మన వైఖానసకులతిలకులైన శ్రీనివాసమఖి, యజ్వ, దేశిక నామాంచితులు. రామానుజులకు పూర్వులా ! భాస్కరులకును పూర్వులేకావచ్చును. క్రీ. శ. 928 నాటి వారని చారిత్రకాధారములు. తిరుమల నివాసులు. శ్రీవేంకటాచలపతి పాద పద్మారాధకులు. సర్వతంత్ర స్వతంత్ర బిరుదాంచితులు. తర్కవేదాన్తాది శాస్త్రకోవిదులు. వైఖానసమహిమ మంజిరి. ఉత్తమ బ్రహ్మవిద్య, నారమాత్మికోపషదాది భాష్యప్రణేతలు. అదే కాలములో కావచ్చును. కొంచె మించుగానైనను, (కాలమునకేమి !)అదే పేరుతో శ్రీనివాసుని చరణకమలములనాశ్రయించిన మహావిద్వాంసులదే

నామధేయముతో విఖ్యాతికెక్కన మరియొక వైఖానసులున్నారు. ఆయన కాళిదాస అభిజ్ఞానశాకుంతలాది నాటక వ్యాఖ్యాతలు, నైషధ వ్యాఖ్యాతలు కూడ. వీరిర్వుర గోత్రము కౌశికమే.

మఱియొక విషయమిక్కడ నమవి చేయవలసి యున్నది. 966 AD లోనే తిరుమల శ్రీవారి ఆలయమునందలి తిరుమామణి మంటపములో (ఇపుడు కృష్ణరాయ మంటపమునకు ముందున్నది, వైఖానసాగమోక్తముగా శ్రీవారికి క్మార్చనము (నిత్యార్చనమునకు మరీచియభిసంధి) జరిగిన యనంతరము భోగశ్రీనివాసమూర్తి ప్రతిష్ఠా కార్మక్రమము నిర్వర్తింపబడెను. నిర్వరించిన వైఖానుసుడెవరు ? పై యిరువురిలో నెవ్వరైన నేమి ! - ఇది చారిత్రక సత్యము. అర్చకుని పేరు లేదు గాని. మిగిలిన దంతయు చారిత్రక సత్యము, శాసనస్థ విషయము. జరిపించిన మహాతల్లి సామవాయి మహారాణి కడవన పేరిందేవియనునామె. శ్రీనివాసదీక్షితనామధేయుడు, స్వామి పాద పద్మారాధకుడుగాను అర్చనాకైంకర్య విధులతో నీ ప్రతిష్ఠా విధులను సైతము నిర్వర్తించెనా ! అయినచో నది వైఖానసకులజుల భాగధేయము.

హిందూ మతము భారతీయులకు దేశపరముగా లభించిన పేరు. జీవనపరముగా వైదిక మత మనగా దైవమతము, సత్యసమ్మతము, సర్వజన సమారోహణతమ్యము. భారత శబ్దమే వేదశబ్దము. "బ్రాహ్మణభారత" అని అగ్నికి పేరు ఇచ్చుటి పంచభూతములు, నక్షత్రములు, గ్రహములు, దేవతలు, నదులు, పర్వతములు, వృక్షములు - వీనిలోని దైవీమయమును దర్శించి, భక్తి, జ్ఞాన, వైరాగ్యముల నలవర్చుకొని మోక్షకామనతో జీవించవలెనని పూర్వాచార్యుల సందేశము. ఆదేవము. వేద శాస్త్ర పురాణేతిహసములు వీని కాలంబములు. లౌకిక విద్యలతో పాటు వైదిక విద్యలందు శ్రద్ధా భక్తులౌన గూడుటకీ యాదేశోపదేశములే కారణము. ఏష ఆదేశః ఏషా వేదోపనిషత్, ఏతదను శాసనమ్. ఇది ఉపనిషత్సందేశము. ఇందు వ్యాసాదులు వేద పరమార్థము నేతాము కెత్తిన మేరునగధీరులు, బ్రహ్మనిష్ఠాగరిష్ఠులు, వేద విదాంవరిష్ఠులు, శంకర, రామానుజాదులాకోవకు చెందినవారు. వారు పయనించిన త్రోవ అస్మదాదులకు నెత్తావుల త్రోవ శంకరాదుల బావములకు తన భక్తి విశ్వాసములను జోడించి "వైఖానసానాం ఆదిగురుః" అను వాక్యము నత్యంత శ్రద్ధతో, భక్తితో విశ్వసించి తిరుమల శ్రీనివాసుని సాన్నిధ్యము

ననుభవించి లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత భాష్యమును ఫలింప చేసిన పరమ భాగ్యశాలి శ్రీనివాస హృదయ లక్ష్మీ భజన శ్రీలి శ్రీనివాస మఖి.

వైదిక మతములో నున్న భేదములు ప్రధానముగా ద్వైతవిశిష్టా ద్వైతములని మూడు తెఱంగులు. ఈ గ్రంథ మందలి విషయమునెఱుంగవలెనన్నచో నీ త్రిమత భేద స్వరూపమును స్థూలముగానైనను తెలియవలసి యున్నది.

ద్వైతమనగా ద్విర్భావము, ద్వికము అను నర్థములతో సమన్వయపడును. రెండుగానున్నటుల చెప్పుట తేటతెలుగున చెప్పినట్లు ఆ రెండును జీవులు, ఈశ్వరుడను, ఇవి రెండు నెల్లవేళల నేకము కాదు. భేద పంచక సిద్ధాంతము నను వర్తింపచేయును. ఇది ఈశ్వర సత్యత్వమును స్థాపించి చేయును. ఆ ఈశ్వరుడు శ్రీహరి. ఆయనయే పరముడు ఈ మతమునకు మధ్వాచార్యుడుప్రవక్త.

అద్వైతమనగా ద్వైతముకానిది. జీవుడు ఈశ్వరుడు ఒక్కరే. బ్రహ్మ సత్యం, జగన్మిథ్యా, జీవోబ్రహ్మైవ నాపరః కనుక బ్రహ్మయే సత్యము త్రికాలాబాధ్యము. అజ్ఞానముచేత మిథ్యయైన జగత్తున సత్యమని భ్రమించుచున్నారు. ఈశ్వరునిచే సృష్టిచేయబడిన జీవులు మాయచేగప్పబడి (అజ్ఞానము) తాను పరమేశ్వరుడనెడి భావనమును గోల్పోవుచున్నాడు. అజ్ఞానము తొలగిన బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము, బ్రహ్మయే తాననెడి భావము కలుగుచున్నది. "బ్రహ్మవిత్, బ్రహ్మైవభవతి". దీనిని వేదాంత శ్రవణ మనన నిది ధ్యాసలచే సంపాదించి ముక్తులు కావలెనని బ్రహ్మవేత్తలు చెప్పుదురు. అహం బ్రహ్మ= స్మీ తత్వమసీత్యాది వాక్యములేఆ మహా వాక్యపరంపర. ఇది అద్వైతము. దీనికీ శంకరుడు కర్త.

ఇక విశిష్టాద్వైతము :

సర్వేశ్వరు డఖిల హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణ గుణాకరుడు. మోక్షప్రదుడు ముముక్షువుల కుపాస్యుడు, జగద్వ్యాపారాదులతో లక్ష్మీ పతిత్వము మొదలగు అసాధారణ ధర్మములు గలవాడు. వేదములు తఱచుగావీనిని చెప్పవలసినపుడు "విష్ణు" శబ్దమునకే ప్రాధాన్యమిచ్చును.

ఋగ్వేద బ్రాహ్మణమయిన ఐతరేయములో

"అగ్నిర్వైదేవానామనవమో విష్ణు : పరమః"- విష్ణువు పరముడని కదాతాత్పర్యము.

యజుర్వేదమునందు పంచమ ప్రశ్నములో నిదే యొకింత భిన్న రూపములో నున్నది. "అగ్నిరవమో దేవతానాం విష్ణు పరమః"

నాల్గవ కాండమునందలి నాల్గవ ప్రశ్నలో లక్ష్మీ వైభవము ఆమె విభాత్వము కొనియాడబడినది "అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ".

సర్వము విష్ణువే అని కొలిచి "సర్వమున్నతుని దివ్య కళామయమని యుల్లమునందు భజించిన ప్రహ్లాదాదులు, శాండిల్య ఉపనిషద ప్రోక్తముగా "సో ౽ధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్" విష్ణుపదము నందుకొన్నారు.

సంగ్రహ సిద్ధాంతము నరయుదము. ఇది విశిష్టమైన అద్వైతము, చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుడు, - ఇవి అన్నియు సత్యములు, నిత్యములు. చిత్తు అనగా జీవులు. వీరు నిత్యులు, ముక్తులు, బద్ధులు అని ముత్తెఱంగులు. ఎల్లవేళలపరమ పదమును వీడక యుండువారు. పరమాత్మ సన్నిధానవర్తునులైనవారు- అనంతగరుడ విష్వక్సేనాదులు.

ఒకప్పుడును సంసార బంధమును వీడక యున్న జీవులు పరమాత్మ యొక్క అవ్యాజకరుణచే సంసార విచ్ఛితి కలిగి పరమపదము నాశ్రయించినవారు.

"సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం పశ్యతి" మరీచి మహర్షి వారి వాక్యము - విమానార్చనకల్పము. బద్ధులనగా - అనాది కర్మ బంధము కలిగి, అనువృత్త సంసారమును ఛేదింపలేక బ్రహ్మాండ కటాహమందుగల బ్రహ్మాది తృణ పర్యంతమగు జీవాత్మలు., ఈ బ్రహ్మాండములు లెక్కకుమించి యున్నవని

విష్ణుపురాణము- "అణ్డానాంతు సహస్రాణాం సహస్రాణ్యఉతానిచ

ఈ దృశానాం తథాతత్ర కోటికోటి శతానిచ-"

ఈ బద్ధులు రెండు విధములు. భుభుక్షువులు - ముముక్షువులు.

ధర్మార్థకామములనెడు త్రై వర్గము నాశ్రయించి మెలగువారు భుభుక్షువులు. ముముక్షువులనగా అనిత్యసుఖముల నాశ్రయింపక సర్వదా శాస్త్రబద్ధులై ఆముష్మికమైన నిత్యసుఖము నాకాంక్షించువారలు. కేవలము బ్రహ్మమునకు గాక ప్రకృతికి జీవునకును సత్యత్వమును గూర్చి శంకరుని సిద్ధాంతము కంటె మేలిమిగా నొనర్చి భక్తి యోగము ముక్తికి సాధనమని నిరూపించి ప్రపదనము సర్వోత్కృష్టమయిన

యుపాయమని బోధించి వైష్ణవ సిద్ధాంతమును ప్రపంచించిన రామానుజుడు భగవద్రామానుజునిగా కీర్తింపబడినారు. ఆళ్వారాదులు ఈ సిద్ధాంతమునందు గల ప్రత్యేకత. లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైతము.

"లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్య రూపయా

రక్షకః సర్వసిద్ధాంతేషువేదాన్తేషుచ గీయతే"

ఈ శ్లోక మీ సిద్ధాంతమునకు పరమ ప్రమాణము కానున్నది, లక్ష్మీవిశిష్టమైన యద్వైతము లక్ష్మీవిశిష్టాదైవ్తమని చెప్పవచ్చును. ఈ గ్రంథమందు ప్రతి యధికరణాంతమున నిట్లున్నది.

'ఇతి శ్రీ వైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతంత్ర స్వతంత్ర

శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితే వైఖానసీయే

శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే...... అధ్యాయః........ పాదః

సమాప్తః

శ్రీ విఖనస గురవేనమః'

ఇందు లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతమను నామము కానరాదు. ఆరంభమునందు 'వైఖానసాభిమత దర్పణసహిత విశిష్టాద్వైత భాష్యమనియేయున్నది. పేరుకానరాకున్నను సిద్ధాంతము మాత్రమిది. లక్ష్మీ విశిష్టుఁడైన శ్రీహరియే సర్వులకు భుక్తిముక్తులొసంగును. అయనను జపహుతార్చన ధ్యానములతో సేవింపవలయును. (మరీచి) ఇందులో అర్చావిధానము రాజవీధి సదృశము దేవాలయములోగాని, గృహములోగాని సాయం ప్రాతర్హోమాంతమునందు విష్ణ్వర్చనము సర్వదేవార్చనముతో నమము. భక్తితో చేయబడిన ఆరాధనము మోక్షప్రదానమునకర్హమగును. (విఖనసమహర్షి) దీనిని ఈ సిద్ధాంతమును ప్రపంచించిన వారు విఖనసమహర్షి శిష్యగణము. వారు నలువురు. భృగువు, అత్రి, కశ్యప, మరీచి మహర్షులు. వీరు అధికారములు, విధులు, కాండలు, సంహితలను నామములుంచి తమ గ్రంథములను వెలయించిరి. వీనికి వైఖానస గ్రంథములనియు మరియొక పేరు. చాతుర్లక్ష గ్రంథములున్నవని పేర్కొనబడుచున్నననవియన్నియు ప్రకృతమున లభ్యములు కావు. ఆలయార్చనయే పలువురు వైఖానసులకు జీవనాధారము.

ఒకప్పుడు వైభవముగా జరిగిన ఆలయార్చనము నేడుకొడిగట్టిన దీపమువలె కొనసాగుచున్నది.

ఇంతటి ప్రాచీనమైన వైఖానసమునకు విస్తృతమైన ప్రచారముగాని, యితర మతగ్రంథములలో వైఖానస మతప్రసక్తిగాని, తుదకు రామానుజుని సమకాలీనుడా లేక తత్పూర్వుడా ! అనుసంశయమును గూర్చు శ్రీనివాసమఖి చరిత్రగాని ఆయన సిద్ధాంతమును గాని రామానుజుడు స్పృశింపకుండుటకేమి కారణమో తెలియదు. కాలమునుబట్టి రామానుజుడు శ్రీనివాసాధ్వరికి తర్వాతివాడే. రామానుజుడు తిరుమలతో సంబంధము కల్గినవాడు. శ్రీనివాసమఖి సాక్షాత్తు 'బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే' అని స్తుతింపబడిన శ్రీనివాసుని పాదార్చకులు. అయినను వీరిర్వురు నొకరికొకు తెలియనివారే - విచిత్రము.

శ్రీనివాసమఖి వ్రాసిన యితర గ్రంథములు నీవిధముగా పేర్కొనవచ్చును. పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యము, శ్రీ వైఖానస మహిమమంజరి, ఉత్తమ బ్రహ్మ విద్యలు వీనిలో ప్రధానమైనవి. ప్రకృతము లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత భాష్యమును గురించి తెలుపుటకు ప్రయత్నింపబడుచున్నది.

-గ్రంథారంభమును గుఱించి యొక్కమాట. ఆశీర్నమస్క్రియావస్తు నిర్దేశముతో వలువురు ప్రాచీనులు మూడింటినికలిపియో, యేం రెంటితోనూ, అథమమొక్కదానితోనైనను గ్రంథారంభము జరిగించియుండుట సత్యము. ఈ గ్రంథము నమస్క్రియా విశేషముతో నారంబింపబడెను. గురుపరంపరయే యీ నమస్క్రియా విశేషము. తరువాత శ్రీనివాస స్వామి స్తుతి. విఖనోముని, ఆయన శిష్యులైన భృగ్వత్రికశ్యప మరీచి మహర్షులు. తరువాత తిరుమల శ్రీనివాసుడు.

ఎంతగురుపరంపరతో నారంభమైనను మొదట కీర్తింపబడినది శ్రీ లక్ష్మీ వల్లభుడే. అనంతరము సాక్షాద్ధాతృమూర్తియైన విఖననుడు, తరువాత తచ్ఛిష్యముఖ్యులు.

'ప్రణమ్య విఖనోమునిం త్రియుగపుత్రమత్రిం భృగుమరీచి మథ కాశ్యపం మమగురూంశ్చ వైఖానసాన్ - తదీయమతముత్తమ మనుసృత్య వైయాసికింగిరం ప్రవివృణోమి' -

విఖనోమునికి నమస్కరించి అత్రిభృగుమరీచి కశ్యపులకు, మా

గురుదేవులకు, వైఖానసులకు నమస్కరించి, ఆయన యుత్తమమైన మతమనుసరించుచు వైయాసికీ వాక్కును చక్కగా వివరింతును అని భావము. అది ఆయన నిర్దేశము. గురువైన పరముడైన శ్రీమన్నారాయణుడే కనుక గురుస్మరణము నారాయణ స్మరణమేయగుచున్నది. 'గురుర్బ్రహ్మ' అని బ్రహ్మము - నారాయణపరంబ్రహ్మకు నన్వయపడును. మరియు విఖనోముని సాక్షాద్ధాతృమూర్తి కదా ! బ్రహ్మ నారాయణ ః అని యుపనిషత్తు. కనుక నీ భాష్యము వేదసమ్మతముగా (ఎందుకనగా వేదము విభజనకానప్పుడు వైఖానస నామముచే నుండెనని సీతోపనిషత్. వైఖానసపరముగా నుండునని సూచన.

అల్పాక్షరం (brief) అనంద్గిగ్ధం (unambiguous) సారవత్ (potential) విశ్వతోముఖం (universality) ఇదీ సూత్ర లక్షణం. ఆ లక్షణాలు పట్టి, పకడ్బందీగా, చకచ్చకితంగా, వైఖానసపరంగా సాగిన భాష్యం ఈ విశిష్టాద్వైతం (లక్ష్మీ).

కొన్ని సన్నివేశాల సూత్రాల తీరు - వ్యాఖ్యానాన్ని గమనించుదాము. అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా. వేదాలే, దానిలోని కర్మసామర్థ్యమే చిరంజీవిత్వాన్ని ప్రసాదిస్తూ ఉంటే బ్రహ్మజిజ్ఞానతో పనేమిటి ? ఇదీ ప్రశ్న - అట్లాగే విఖనసుడు తన సూత్రంలో భక్తితో భగవంతుడైన నారాయణుని ఆరాధిస్తే మోక్షం వస్తుంది కదా ! ఇంకా ఈ జిజ్ఞాసలతో పని ఏమి ?

వేదాలలో కర్మ మోక్షమిస్తుందని ఎక్కడా చెప్పలేదు. స్వర్గాదులు లభిస్తాయి. కాని 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకంవిశన్తి' అన్నట్లు కొంతవరకే అభోగం

'ఆ బ్రహ్మ భువనాల్లోకాః పునరావర్తినో ఒర్జున.

యద్ధామననివర్తన్తే - తద్ధామ పరమంమమ ఇది గీత

'సోధ్వనః పారమాప్నోతి, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్ - ఇది ఉపనిషత్తు. ఇది చేరటానికి బ్రహ్మజిజ్ఞాస అవసరమై ఉన్నది. ఆ బ్రహ్మము పరమాత్మయైన శ్రీమన్నారాయణుడే. 'నబ్రహ్మేశానః అందరికీ విదితమైన వేదోపనిషద్వాక్యములతోనేగాక గురువైన సూత్రకర్త వాక్యజాతముచేత, వైఖానసులకే ప్రతినిధ్యము వహించిన పారమాత్మికమంత్ర జాతముచేత ఈ మహర్షికినంతేవాసులై ఆగమప్రణేతలై వర్ధిల్లిన భృగ్వత్రికశ్యప మరీచి మహర్షి సంఘ ప్రణీతములైన శాస్త్ర గ్రంథ ప్రమాణములతోను నీ నారాయణ పరత్వం సాధికారముగా స్థాపింపబడినది.

నారాయణు నారాధిస్తే (భక్తికలిగి) మోక్షం వస్తుందనే వాక్యాన్ని ప్రమాణతమంగా చేసి ఈ బ్రహ్మ సూత్ర వ్యాఖ్యానంలో నిర్వహించిన మహామనీషి. ప్రాతస్తవనీయుడు శ్రీ శ్రీనివాసమఖి. అది ఎక్కడెక్కడ ఎట్లెట్లు నిర్వహించెనో దిజ్మాత్ర పరిశీలనము గావింతము.

అర్థపంచక విరణమందు -

పాప్యస్య బ్రహ్మణోరూపం (పొందవలసినది బ్రహ్మము)

ప్రాప్తస్య ప్రత్యగాత్మనః (పొందెడివాడు ప్రత్యగాత్మ)

ప్రాప్త్యుపాయం ఫలంచైవ (పొందు ఉపాయము, ఫలము)

తథాప్రాప్తి విరోధి చ -(దీనికి విరోధులు)

దీనిని అర్థపంచకమందురు. ఈ బ్రహ్మమును గుఱించియే 'అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా జిజ్ఞాన యనగా కేవలము శాస్త్రవాక్యములతో వృద్ధికాబడిన జ్ఞానముకాదు. వానినాచరించి ముక్త్యధ్వమన ప్రయాణించ నిచ్ఛగలిగియుండుట. అనగా పరమపదనాథుడైన శ్రీనివానుని పాదపద్మముల భక్తితో నారాధించి మోక్షములభించువరకు కొనసాగించటయే ఆ జిజ్ఞాస. 'అథ' అను పదమునకు 'అనంతరము' అనునర్థము నితరు లనుసంధింపగా నీయన 'అ' కారమును విష్ణువునకు సమన్వయింపచేసి 'విష్ణుపారమ్యమును స్థాపించెను. అంతేకాదు. లక్ష్మి విశిష్టమైన నారాయణుడే మోక్షప్రదాతయని నిర్ద్వంద్వముగా ప్రకటించెను. కనుక భక్తి రూపోపాసనము, తదారాధనములే శ్రేష్ఠము. మరీచ్యాదులు ప్రకటించిన 'జపహుతార్చన ధ్యానములను నాల్గు విధములైన యారాధన మార్గములలో అర్చనము రాజవీధినదృశము. ఇచట 'మరీచి' వాక్యమును గూడ గమనించుట అవసరము.

సర్వేవైదికాచారాః తపోయజ్ఞాచ్చ విష్ణుపూజా విధేర్భేదాః తపోయజ్ఞములు (యజదేవపూజాయాం) విష్ణుపూజా విధులందు భేదములేకాని, అన్నియు ఆయనను చేర్చునవియే. 'సర్వే వేదా యద్పృతమామనన్తి (కఠ. ఉ) అనివిందుము కదా ! 'బ్రహ్మ ' పదమునకు విష్ణువని, 'జిజ్ఞాస' పదమునకు ఉపాసనా రూపమైన ఆరాధనమని ఆయారాధనము లక్ష్మీవిశిష్టుడైన శ్రీహరిని గూర్చియనియు పలికి నిర్ద్వంద్వముగా శ్రీవైఖానస మతమును స్థాపించిన మహామహుడు శ్రీశ్రీనివాసాధ్వరి.

'జన్మాద్యస్యయతః' ఆ విష్ణువు ఎవడు అనగా రెండవ సూత్రమున విశ్లేషించెను. 'యతోవా ఇమానిభూతానిజాయన్తే అను ఉపనిషద్వాక్యములను పలుకుచునే పారమాత్మికములోని మంత్ర సమన్వయముచేసి అతడు మహావిష్ణువుగా నిర్ణయించినాడు. 'విష్ణుస్సర్వేషాం అధిపతిః'స్థావరజంగమానాం, చేతనాచేతనా నామ్ అనికదా, సర్వేష్యాం అనుపదమునకర్ధము చెప్పవలెను ! 'శాస్త్రయోనిత్వాత్'అను సూత్రములో భగవద్విషయ నిరూపణకై శాస్త్రములే ప్రమాణమను విషయము. కొందఱు శాస్త్రము జ్ఞానముకొఱకేగాని అనుభవమును ప్రతిపాధించదని ఆకారణముచే శాస్త్రము ప్రమాణము కానక్కరలేదని వాదింతురు. ఒకానొక బాలుడు 'Fairy Tales' అను పుస్తకము చదివియానందించును. కాని ఆతడే అవన్నియు కథలని, సత్యములుకావని తెలిసికొన్న వెంటనే వానియందనాసక్తుడగును. దీనికి సమాధానము నిట్లు చెప్పవచ్చును. ఉపనిషద్గ్రంథములు 'Fairy Tales' వంటివికావు. త్రికాలా విచ్ఛిన్నావ బోధము లివి. పరమాత్మసత్తను నిరూపించునవి. మహర్షుల అనుభవములు క్రోడీకరింపబడినవి. అందువల్ల శాస్త్ర జన్య విషయములభగవద్వావషయ నిరూపణమునకు ప్రమాణములే అగుచున్నవి. 'ఆపోవా ఆప ఆపొన్తరాత్మా యోవేదో వేదానామాధారః వేదాన్తరాత్మా సరసో రససంఖ్యాతో రసంరసమానీంద్రసాయ' అను పారమాత్మికోపనిషద్వాక్యముతో జగత్కర్తృత్వమును శ్రీ మహావిష్ణువునందు స్థాపించెను. 'మయధ్యక్షేణప్రకృతి స్సూయతే సచరాచరమ్, వేదైశ్చ సర్వైరహమేవవేద్య యిత్యాది గీతావాక్యముల ప్రమాణమగుచున్నవి.

ఇక్కడ ఒక విషయమును మనవిచేయుచున్నాను. 1960 Readers Digest అను ఇంగ్లీషు Magazine లో ఒక వ్యాసమున్నది. 'Seven reasons why believe in God' అని ఆ వ్యాసము పేరు. రచయిత ఆంగ్లేయుడు. ఆయన పేరు నాకు బాగాగుర్తులేదు. 'Heis a great mathematecian' - అని ఖగోళశాస్త్ర జ్ఞానిగా భగవానుని సమన్వయించెను. great chemist అని వృక్షములను, ఫలములను వాని నిర్మాణమును, రుచులను పేర్కొని యాశ్చర్యమునకులోనయ్యెను. physicist గా పేర్కొని, గోళములను వాని Velocity లను acclerations, gravitational వెనుకగల భగవద్వ్యూహమునకు నివ్వెరపడెను. A great Engeneer అని ఆయన జగన్నిర్మాణ వైచిత్రిని ప్రశంసించెను. ఇట్లు ఆ వ్యాసములో భగవచ్ఛక్తిని ప్రశంసించిన రీతి మనకచ్చెరుగొలుపక మానదు. ఇదియే 'జన్మాద్యస్యయతః' అను సూత్రములోని

విశ్లేషణము, 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయంభిసంవిశన్తి' అని చెప్పెడి యుపనిషద్వాక్యములతోనిది సమన్వయమగుట లేదా !

తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్ 1-3-25

ఇదియొక విచిత్రమైన శంక. మనుష్య, రాక్షన జాతులు కొండకచోతిర్యగ్జాతికూడ ఫలప్రాప్తికై భగవానుని ప్రార్థించుట చూచుచున్నాము. దేవతా శరీరులు కూడ కొండకచో తమ యిష్ట ఫలప్రాప్తికై భగవానుని ప్రార్థించుటను చూచుచున్నాము. అది సమంజసమా ! యను ప్రశ్నకు అవుననియే సమాధానము. యం యజ్ఞైర్మునయో జుషన్తీ యందేవాః పరమం పవిత్రమ్ భవిష్యన్నార్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః ! యం సూరయోజపన్తి యోగినః సూక్ష్మె సుప్రదరకశనైః పశ్యన్తీశ్వరాయస్వాహాః అను పారమాత్మిక మంత్రముతో దీనికి సమన్వయము.

ఒక్క మానవులేమి ! మునులేమి ! యోగులేమి ! దేవతలేమి ! సూరులేమి అందరును ఆయనను ధ్యానించి దర్శనమును గోరువారే !

ఒకప్పుడుకాంచీపురం ప్రతివాదిభయంకర అణ్ణంగరాచార్యు 'శ్రీమహావిష్ణు సామ్రాజ్యమును వేదోక్తముగా స్థాపించిరి. ఆ నిర్వాహము నాన్యతోదర్శనీయము. పరమ ప్రమాణము విషయమెఱుంగగోరువా'రా పత్రికను పరిశీలింపగలరు.

గ్రహములకును ఫలత్రదాత శ్రీమహావిష్ణునేననుచు తిరుమల శ్రీనివాసవైభవమును ప్రకటించుచు శ్రీమాన్ వేదాన్తం జగన్నాథాచార్యులవారి శ్లోకమును (అప్పటి ఆస్థాన విద్వాంసులు) స్మరింపవలసియున్నది. ఇది తిరుమలవారి అన్ని వార్షిక పంచాంగముల వెనుక అట్టమీద కలదు. చదువరులకొఱకు నిచట వ్రాయబడుచున్నది.

'సూర్యేంద్వార బుధార్యకావ్య శనిదాహూ త్వాత నామప్రాన్

జ్యోతిశ్చక్ర విభాసితాన్ జనిమతాం కర్మప్రకాశేస్థితాన్

శేషాద్రిప్రభుదేవదేవదయయా లబ్ధాధికారాన్సదా

తస్యానుగ్రహకాంక్షిణ స్సురవరాన్ నిత్యం నమస్కుర్మహే !

గ్రహములన్నియు తమ తపః ఫలముయే శేష్వాద్రీశ్వరుని యనుగ్రహఫలములను పొందిరను భావమిందున్నది

రెండవ పాదములో నొక్క సూత్రము

'ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోష ప్రసక్తిః' ఈ సూత్రమును వైఖాన పరముగా నెట్లు సాధించెనో యించుక గమనింతము. జగత్కారణము బ్రహ్మమునకున్నదా ! లేదా ! లేదని యితరులు చెప్పుచున్నారు. బ్రహ్మమనకంటే భిన్నమునకాని ఆత్మలను సృజించుటయన్నది యసమంజస వాక్యము. 'అదినీవే'అని చెప్పెడి శ్రుతివాక్యములు దీనిని సమర్థించుచున్నవి. ఇట్లు లోకములో ప్రత్యక్షమగుటలేదు. సర్వజీవుల సర్వవిధముల దుఃఖపడుచుండుట సత్యము. ఏ ఒక్కడును ఆత్మహాని తలపెట్టజాలడు కదా ! ఇది యెట్లు సమన్వయము. ఇదికేవలము స్వభావవిషయమేకాదని వేదార్థ నిర్ణయము 'స్వభార జగజ్జన్మస్థితి ధ్వసామునీశ్వరాః సమయాకేపనాపి నచ కేవలకర్మణా జగతఃసంభస్థితిశ్చ నాశశ్చ భవతి ద్విజాః ప్రాణినాం కర్మపాకేన మయాచమునిసత్తమాః' ఇదీ జగదుత్పత్తి స్థితిసంహార కారణము. దీనినే వైఖానసపరముగా దీక్షితులవారవలోకించినవిధము. పారామాత్మికములో 'ద్వావేతౌపక్షీ అచరంచరన్తౌ నోధురం వ్యధునీతే యస్త్వైకం భునక్తి భోక్త్రే'. కర్మఫల భోక్త జీవుడు. కర్మద్రష్టపరమాత్మ. ఈ వివేచనము దీనికి సమాధానము. భగవానులకేల ఈ శ్రమయనుచో - వీలైన జగత్సృష్టా ప్రయోజనం శ్రూయతేహి. 'స్వయం క్రీడన్, క్రీడయన్, క్రీడాన్తరమనుప్రావిశత్' అని సమాధానము. ఫలమత ఉపపత్తేః (3-2-87)

కర్మఫలమిచ్చునా ! లోకములో నట్టే కానవచ్చుచున్నది. కృష్యాదులచే సస్యవృద్ధికనవచ్చుచుననది. కృషికర్మ సస్యవృద్ధిఫలము. కాని సస్యవృద్ధికి కావలసిన వర్షాదులు భగవానుని కరుణయే. అదిలేనిచో కృషిఫలించదు. ఆరాధనము కర్మ ఆకర్మచే తృప్తినొందిన భగవానుడు ఫలప్రదాతయగుచున్నాడు. 'అన్తవత్తు ఫలంతేషాం తద్భత్యల్పమేధసా'. తక్కువవారి నుండి ఫలముపొందినను ఆ ఫలమునకు అనుమతి భగవానునుండియే లభించుచున్నది. ఐహికాముష్మిక ఫలప్రదాత భగవానుడేయని దీనివలన స్పష్టము 'యంయజ్ఞైద్మునయోజుషన్తి' అను ఉపనిషద్వాక్యములో నిది స్పష్టమగుచున్నది. ఏ దేవతకు మన మే యాగమొనర్చినను అన్తర్యామిత్వము అది శ్రీ మహావిష్ణువుచే స్వీకార్యమగును "యజ్ఞోవైవిష్ణుః" 'యజ్ఞేషువిహీనం విష్ణ్వారాధనేన సంపూర్ణం భవతీతిశ్రుతిః. ఈ విధముగా శ్రీ దీక్షితులవారు కర్మఫలప్రదాత శ్రీమన్నారాయణనిగా నిరూపించి తదారాధనావ్యకతను స్పష్టీకరించియున్నారు.

నాల్గవ అధ్యాయములోని అర్చిరాధికరణము

దీనిని ఫలాధికరణమనియు చెప్పనగును. 'భోగమాత్ర సామ్యలింగత్వాత్'. అర్చిరాదినా(వ)ధితే - ఇవన్నియు ముక్త్యధ్వమున, నిర్ణయించుచు వైఖానసమునకెనయైన 'ఆరాధకానాం అర్చిరాదిః' అను వాక్యమును సమర్థించెడివి. ముక్తినొందిన జీవునకు ఆమోదాది లోకప్రాప్తిని సూచించుచున్నవి. ఈ లోకముల ప్రాప్తికి మరీచి వారి మాటలలోనే 'తదారాధనేన' సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణంపశ్యతి'. ఆరాధకునకే సో ఽప్యపునరావర్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి. పశ్చాత్కృత కృత్యోభవతి' ఇది ఆరాధనఫలము. ఇది దీక్షితులవారి ముక్త్యధ్వ సమన్వయనిర్వాహము.

మరీచి మహర్షులవారు చెప్పిన మోక్షలక్షణము.77

'తచ్చ నిత్యానంద మమృత రసపానవత్సర్వదా తృప్తికరం

పరమాత్మనో నిత్యనిషేవణం, పరంజ్యోతిప్రవేశనం'

అచ్చట నిత్యానందమేయుండును. అమృతరసపానము చేసిన విధమున సర్వదా తృప్తికరమైన యనుభవము కలిగి జీవుడు పరమాత్మతో నిత్యసంశ్లేషము నొందుచు పరంజ్యోతి ప్రవేశనము చేయుచున్నాడు.

'త ద్విష్ణోఃపరమం పదం సదాపశ్యన్తి సూరయః' అనికదా శ్రుతి, నిత్యసూరులు అవిచ్ఛిన్నముగా నా విష్ణువు యొక్క పరమపదమును దర్శించుచున్నారు అని తాత్పర్యము.

భగవదారాధనము మోక్షప్రాప్తికి ఉపాయము 'నాన్యఃపంథా విద్యతేయనాయ' భగవన్తం నాన్యథా ప్రాప్నోతి - ఇతి మరీచిః - ఇది మరీచి మహర్షుల నిర్ద్వంద్వమైన ఘంటాపథము. ఇది వ్యాససూత్ర సమాహారమునకు దీక్షితులవారి ఆరాధనాఫల మణిహారము. నాన్యతో దర్శనీయమైన ఉత్తమ నిర్వాహము.

ఇట్టి ఉత్తమ గ్రంథమును మరలనిన్నాళ్లకు తెలుగు లిపిలో నచ్చొత్తించి తెలుగు వైఖానస కులజుల కరకమలములందలంకరింపజేయుచున్న 'శ్రీ విఖనస ట్రస్టు' యాజమాన్యము తమ కర్తవ్యమును దైవీయముగా నొనర్చినది. వారికి తిరుమల శ్రీనివాసుడు యితోధికానుగ్రహమును ప్రసాదించుగాక.

ఈ గ్రంథమిట్లు నూతన రూపమున దర్శనమొసంగుటకు కొంతపూర్వ చరిత్రమును చెప్పవలసియున్నది. నేను లివర్‌మోర్ Temple లో చేరిన తర్వాత నా దగ్గర పరంపరగా వచ్చిన భాష్య గ్రంథము చాలావరకు శిథిలావస్థలో నుండి చదువుటకు విశేషశ్రమతో పాటు కాగితము 'చినిగిపోవుటకాదు' విరిగిపోవుట సంభవించి దాని నదుకుట దుర్లభమనెడి యవస్థవరకు చేరినది. అట్టి తరి మా ఆలయమేనేజరు శ్రీమాన్ త్రిదండం శ్రీనివాసన్‌గారు పరోపకార పారీణులు అనుబిరుదునొందినవారు. ఆయన తాను పుస్తకమునంతటిని Xerox తీసి, Book Widening Process లో పెద్దదిగా చేసిరి. మూడు కాపీలు చేసి ఒకటి తానుంచుకొని రెండు నాకిచ్చెను. అందుల ఒకటి భరతాచార్యులు గారి ద్వారా (హైద్రాబాదు) శ్రీ విష్ణుభట్టాచార్యులు (తిరుపతి) నాటి E.O.M.K.R వినాయక్‌గార్కి చేర్చిరి. అందుతో పుస్తకము దేవస్థానము ప్రింటుచేయగోరిన నాలేఖ కూడ వారికందింపబడినది. అది ఏలనో సాధ్యము కాలేదు. ఈ విషయమంతయు అప్పుడప్పుడు తిరుపతికి చేరిన సమయమున శ్రీవైఖానసాశ్రమ మేనేజరు గారైన శ్రీ జి.ప్రభాకరాచార్యుల వారితో సంభాషించుట జరిగెడిది. వారును దేవస్థానమువారితో సంప్రదించి దానిని ప్రింటుచేయించుటకు లేదా కాపీని తిరిగిపొందుటకు చేసిన శ్రమయు ఫలింపలేదు. తుదకు వేరేకాపీ అట్టిదియున్నచో మనమే ప్రచురింతమని ధైర్యముతో నాతో పలికిరి. ఇక ఉన్న ఆ ఒక్క కాపీని ఆయన చేతులలో నుంచి శ్రీ శ్రీనివాసానుగ్రహమును వేడితిని. ఆయనయు దీనిని స్వామివారి యానతిగానొదన దాల్చి నేటికి కడుదీక్షతో తీర్చిదిద్దిరి. వారికి శ్రియఃపతి సర్వవిధములతోడై భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యాదుల నొసంగి భగవద్భాగవత సేవాశీలిగా నొనర్చుగాకయని ప్రార్థింతును.

తిరుమల శ్రీనివాసస్వామి నాకీవ్రాత వ్రాయుటకవకాశము నీయజమాన్యము ద్వారమున కల్గింపజేసినందులకు, స్వామి పాదపద్మములకు సహస్రానేక ప్రణామములు సమర్పించుకొనుచున్నాను.

'వైఖానసార్యదివ్యాజ్ఞా వర్ధతా మభివర్ధతాం'

కాలిఫోర్నియా, USA — రాంపిచర్ల శ్రీనివాసాచార్యులు

విషయానుక్రమణికా

ప్రథమాధ్యాయః

	ప్రథమాధ్యాయః ప్రథమపాదః	౩ - ౮౦
౧	జిజ్ఞాసాధికరణమ్	౩
౨	జన్మాద్యధికరణమ్	౪౧
౩	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణమ్	౪౫
౪	సమన్వయాధికరణమ్	౪౭
౫	ఈక్షత్యధికరణమ్	౪౬
౬	ఆనందమయాధికరణమ్	౬౩
౭	అన్తరధికరణమ్	౬౭
౮	ఆకాశాధికరణమ్	౬౮
౯	ప్రాణాధికరణమ్	౯౯
౧౦	జ్యోతిరధికరణమ్	౭౦
౧౧	ఇంద్రప్రాణాధికరణమ్	౭౫
	ప్రథమాధ్యాయే...ద్వితీయపాదః	౮౧-౧౦౨
౧	సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణమ్	౮౧
౨	అత్త్రధికరణమ్	౮౬
౩	అన్తరాధికరణమ్	౮౮
౪	అన్తర్యామ్యధికరణమ్	౯౨
౫	అదృశ్యత్వాది గుణకాధికరణమ్	౯౪
౬	వైశ్వానరాధికరణమ్	౯౭
	ప్రథమాధ్యాయే...తృతీయపాదః	౧౦౩-౧౨౮
౧	ద్యుభ్వాద్యధికరణమ్	౧౦౩
౨	భూమాధికరణమ్	౧౦౬
౩	అక్షరాధికరణమ్	౧౦౮
౪	ఈక్షతికర్మాధికరణమ్	౧౧౦
౫	దహరాధికరణమ్	౧౧౧
౬	ప్రమితాధికరణమ్	౧౧౫
౭	ప్రమితాధికరణ గర్భేదేవతాధికరణమ్	౧౨౦
౮	ప్రమితాధికరణగర్భేమధ్వధికరణమ్	౧౨౦

౯ ప్రమితాధికరణగర్భేఅపశూద్రాధికరణమ్ ౧౨౧

౧౦ అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్ ౧౨౬

ప్రథమాధ్యాయే...చతుర్థపాదః ౧౨౯-౧౫౨

౧ ఆనుమానికాధికరణమ్ ౧౨౯

౨ చమసాధికరణమ్ ౧౩౨

౩ సంఖ్యోపసంగ్రహణాధికరణమ్ ౧౩౫

౪ కారణత్వాధికరణమ్ ౧౩౭

౫ జగద్వాచిత్వాధికరణమ్ ౧౩౮

౬ వాక్యాన్వయాధికరణమ్ ౧౪౧

౭ ప్రకృత్యధికరణమ్ ౧౪౪

౮ సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణమ్ ౧౪౯

ద్వితీయాధ్యాయే

ద్వితీయాధ్యాయే - ప్రథమపాదః ౧౫౩-౧౭౮

౧ స్మృత్యధికరణమ్ ౧౫౩

౨ యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్ ౧౫౫

౩ విలక్షణత్వాధికరణమ్ ౧౫౭

౪ శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్ ౧౬౨

౫ భోక్త్రాపత్త్యధికరణమ్ ౧౬౩

౬ ఆరంభణాధికరణమ్ ౧౬౪

౭ ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్ ౧౬౯

౮ ఉపసంహారదర్శనాధికరణమ్ ౧౭౨

౯ కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణమ్ ౧౭౩

౧౦ ప్రయోజనత్వాధికరణమ్ ౧౭౫

ద్వితీయాధ్యాయే - ద్వితీయపాదః ౧౭౬-౨౦౦

౧ రచనానుపపత్త్యధికరణమ్ ౧౭౯

౨ మహద్దీర్ఘాధికరణమ్ ౧౮౪

౩ సముదాయాధికరణమ్ ౧౮౭

౪ ఉపలబ్ధ్యధికరణమ్ ౧౯౨

౫ సర్వథానుపపత్త్యధికరణమ్ ౧౯౩

౬ ఏకస్మిన్ననసంభవాధికరణమ్ ౧౯౪

౭	పశుపత్యధికరణమ్	౧౯౬
౮	ఉత్పత్త్యసంభవాధికరణమ్	౧౯౮
	ద్వితీయాధ్యాయే - తృతీయపాదః	౨౦౧-౨౧౮
౧	వియదధికరణమ్	౨౦౧
౨	తేజో౽ధికరణమ్	౨౦౪
౩	ఆత్మాధికరణమ్	౨౦౬
౪	జ్ఞాధికరణమ్	౨౦౭
౫	కర్త్రధికరణమ్	౨౧౨
౬	పరాయత్తాధికరణమ్	౨౧౪
౭	అంశాధికరణమ్	౨౧౫
	ద్వితీయాధ్యాయే-చతుర్థపాదః	౨౧౯-౨౨౮
౧	ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్	౨౧౯
౨	సప్తగత్యధికరణమ్	౨౨౦
౩	ప్రాణాణుత్వాధికరణమ్	౨౨౧
౪	వాయుక్రియాధికరణమ్	౨౨౩
౫	శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణమ్	౨౨౪
౬	జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణమ్	౨౨౫
౭	ఇంద్రియాధికరణమ్	౨౨౬
౮	సంజ్ఞామూర్తిక్లప్త్యధికరణమ్	౨౨౬

తృతీయాధ్యాయే

	తృతీయాధ్యాయే-ప్రథమపాదః	౨౨౬-౨౪౦
౧	తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణమ్	౨౨౬
౨	కృతాత్యయాధికరణమ్	౨౩౩
౩	అనిష్టాదికార్యధికరణమ్	౨౩౫
౪	తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణమ్	౨౩౮
౬	నాతిచిరాధికరణమ్	౨౩౮
౭	అన్యాధిష్ఠితాధికరణమ్	౨౩౯
	తృతీయాధ్యాయే-ద్వితీయపాదః	౨౪౦
౧	సన్ధ్యాధికరణమ్	౨౪౦
౨	తదభావాధికరణమ్	౨౪౩

౩	కర్మానుస్మృత్యధికరణమ్	౨౪౩
౪	ముగ్ధాధికరణమ్	౨౪౪
౫	ఉభయలిఙ్గాధికరణమ్	౨౪౪
౬	అహికుణ్డలాధికరణమ్	౨౫౦
౭	పరాధికరణమ్	౨౫౨
౯	ఫలాధికరణమ్	౨౫౫
	తృతీయాధ్యాయే-తృతీయపాదః	౨౫౮-౨౯౮
౧	సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్	౨౫౮
౨	అన్యథాత్వాధికరణమ్	౨౬౦
౩	సర్వాభేదాధికరణమ్	౨౬౩
౪	ఆనన్దాద్యధికరణమ్	౨౬౪
౫	కార్యాఖ్యానాధికరణమ్	౨౬౬
౬	సమానాధికరణమ్	౨౬౭
౭	సంబంధాధికరణమ్	౨౬౭
౮	సంభృత్యధికరణమ్	౨౬౯
౯	పురుషవిద్యాధికరణమ్	౨౬౯
౧౦	వేధాద్యధికరణమ్	౨౭౦
౧౨	హాన్యధికరణమ్	౨౭౧
౧౩	సాంపరాయాధికరణమ్	౨౭౨
౧౪	అనియమాధికరణమ్	౨౭౫
౧౫	అక్షరధ్యధికరణమ్	౨౭౬
౧౬	అన్తరత్వాధికరణమ్	౨౭౮
౧౭	కామాద్యధికరణమ్	౨౭౯
౧౮	తన్నిర్ధారణానియమాధికరణమ్	౨౮౧
౧౯	ప్రదానాధికరణమ్	౨౮౨
౨౦	లింగభూయస్త్వాధికరణమ్	౨౮౩
౨౧	పూర్వవికల్పాధికరణమ్	౨౮౪
౨౨	శరీరేభావాధికరణమ్	౨౮౮
౨౩.	అంగావబద్ధాధికరణమ్	౨౯౦
౨౪	భూమజ్యాయస్త్వాధికరణమ్	౨౯౧

౨౫ శబ్దాదిభేదాధికరణమ్ ౨౯౩
౨౬ వికల్పాధికరణమ్ ౨౯౪
౨౭ యథాశ్రయభావాధికరణమ్ ౨౯౫
తృతీయాధ్యాయే - చతుర్థపాదః ౨౯౯-౩౨౦
౧ పురుషార్థాధికరణమ్ ౨౯౯
౨ స్తుతిమాత్రాదికరణమ్ ౩౦౬
౩ పారిప్లవార్థాధికరణమ్ ౩౦౭
౪ అగ్నీన్ధనాధికరణమ్ ౩౦౮
౫ సర్వాపేక్షాధికరణమ్ ౩౦౮
౬ శమదమాద్యధికరణమ్ ౩౧౦
౭ సర్వాన్నానుమత్యధికరణమ్ ౩౧౦
౮ విహితత్వాధికరణమ్ ౩౧౨
౯ విధురాధికరణమ్ ౩౧౩
౧౦ తద్భూతాధికరణమ్ ౩౧౫
౧౨ స్వామ్యధికరణమ్ ౩౧౬
౧౩ సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణమ్ ౩౧౭
౧౪ అనావిష్కారాధికరణమ్ ౩౧౮
౧౫ ఐహికాధికరణమ్ ౩౧౯
౧౬ ముక్తిఫలాధికరణమ్ ౩౧౯

చతుర్థాధ్యాయః

చతుర్థాధ్యాయః - ప్రథమపాదః ౩౨౧-౩౩౧
౧ ఆవృత్త్యధికరణమ్ ౩౨౧
౨ ఆత్మత్వోపాసనాధికరణమ్ ౩౨౨
౩ ప్రతీకాధికరణమ్ ౩౨౪
౪ ఆదిత్యాదిమత్యధికరణమ్ ౩౨౪
౫ ఆసీనాధికరణమ్ ౩౨౫
౬ ఆప్రయాణాధికరణమ్ ౩౨౬
౭ తదధిగమాధికరణమ్ ౩౨౭
౮ ఇతరాధికరణమ్ ౩౨౮
౯ అనారబ్ధకార్యాధికరణమ్ ౩౨౮

౧౦ అగ్నిహోత్రాద్యధికరణమ్ ౩౨౯

౧౧ ఇతరక్షపణాధికరణమ్ ౩౩౦

చతుర్థాధ్యాయః-ద్వితీయపాదః ౩౩౧-౩౪౧

౧ వాగధికరణమ్ ౩౩౧

౨ మనోఽధికరణమ్ ౩౩౨

౩ అధ్యక్షతాధికరణమ్ ౩౩౩

౪ భూతాధికరణమ్ ౩౩౩

౫ ఆసృత్యుపక్రమాధికరణమ్ ౩౩౪

౬ పరసమ్పత్త్యధికరణమ్ ౩౩౬

౭ అవిభాగాధికరణమ్ ౩౩౭

౮ తదోకోఽధికరణమ్ ౩౩౮

౯ రశ్మ్యనుసారాధికరణమ్ ౩౩౯

౧౦ నిశాఽధికరణమ్ ౩౪౦

౧౧ దక్షిణాయనాధికరణమ్ ౩౪౦

చతుర్థాధ్యాయః - తృతీయపాదః ౩౪౦-౩౪౯

౧ అర్చిరధికరణమ్ ౩౪౧

౨ వాయ్వధికరణమ్ ౩౪౨

౩ వరుణాధికరణమ్ ౩౪౩

౪ ఆతివాహికాధికరణమ్ ౩౪౫

౫ కార్యాధికరణమ్ ౩౪౬

చతుర్థాధ్యాయః - చతుర్థపాదః ౩౪౬-౩౬౦

౧ సంపద్యావిర్భావాధికరణమ్ ౩౪౬

౨ అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణమ్ ౩౫౧

౩ బ్రాహ్మాధికరణమ్ ౩౫౧

౪ సంకల్పాధికరణమ్ ౩౫౩

౫ అభావాధికరణమ్ ౩౫౪

౬ జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణమ్ ౩౫౬

శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమ్

గ్రంథ పునర్ముద్రణకు ఆర్థిక సహకారమందించిన వితరణశీలురు

1. డా॥ ఆర్. శ్రీనివాసాచార్యులు C A. USA
2. శ్రీ ఆర్. శ్రీరంగ శాయి C A. USA
3. శ్రీ డి. పద్మనాభాచార్యులు C A. USA
4. శ్రీ డి. పవన్‌కుమార్ C A. USA
5. శ్రీ యన్.వి.హెచ్. రామకృష్ణ OHIO, USA
6. శ్రీ యన్. సత్యనారాయణాచార్యులు MEMPHIS - USA
7. శ్రీ యస్.వి.కె. శాయి MEMPHIS, USA
8. యన్. కిషోర్ కుమార్ Chicago, USA.
9. నారాయణం శ్రీకర్ MEMPHIS, USA.

వీరందరికి కృతజ్ఞతలు తెలియజేస్తున్నాము.

శ్రీ విఖనసట్రస్టు, తిరుమల.

శ్రీరస్తు
శ్రీనివాసాయ నమః
శ్రీపార్థసారథయే నమః
శ్రీ వి ఖ న స మ హా గు ర వే న మః

శ్రీ వైఖానసాభిమత దర్పణ సహిత

శ్రీలక్ష్మి విశిష్టాద్వైతభాష్య ప్రారంభః

శ్రీ లక్ష్మీవల్లభారంభాంవిఖనోమునిమాధ్యమామ్ । అస్మదాచార్యపర్యంతాం వందేగురుపరంపరామ్ ॥ వందేవిఖనసంసాక్షాద్ధాతృమూర్తిమృషింపరమ్ । భృగ్వాది మునిస్రష్టారం సూత్రరత్నప్రవర్తకమ్ ॥ నారాయణఃపితాయస్య, మాతాచాపిహరిప్రియా। భృగ్వాదిమునయఃపుత్రా - స్తస్మైవిఖనసే నమః ॥

నిరుపమగుణసింధుః -

ద ర్ప ణ మ్.

శ్రీ శ్రీనివాసమమలంవిఖనోమునీంద్రం తచ్ఛిష్యభూతభృగుముఖ్యమహామునీంశ్చ । శ్రీశ్రీనివాసమఖిరాజముఖాన్ గురూంశ్చవైఖానసాన్ ముహురహం ప్రణమామిమూర్ధ్నా ॥ నమోఽస్తు హరయేతస్మైమరుదానందకారిణే । యస్యప్రసాదాత్ సతతంప్రహ్లాదః ప్రథతేసతామ్ ॥ ఫణిపతి గిరివాసి శ్రీనివాసాంఘ్రిపద్మద్వయనియమితచిత్తై శ్శ్రీనివాసాధ్వరీంద్రైః । నిఖిలనిగమచూడా వారిధేర్మథ్యమానాదజని భగవదర్చాభూమపీయూషరశ్మిః ॥ సంప్రాప్యసమయంకంచిత్ కు దృక్సంహతిరాహుణా । తంగ్రస్తంమోచయిత్వామేప్రథతాం ప్రథమేవగీః ॥ అభిమతమిహ సర్వంవీక్ష్య వైఖానసానాంరచిత నిగమచూడాదర్పణేఽస్మిన్ మహాంతః । విదితనిఖిలతంత్ర శ్రీని వాసాధ్వరీంద్రాశయమిహ కుతుకేనాలోక్యనందంత్వమన్దమ్ ॥ ఇహఖలు, శ్రీమద్వృషగిరీశ శ్రీనివాస ప్రసాద ప్రథమభాజనతాలబ్ధ శ్రుతిస్మృతీతిహాస నిఖిలాగమ రామాయణభారతపురాణ షడ్దర్శనీ కల్పసూత్రాదినిఖిలవిద్యాపారీణత్వప్రఖ్యాత కవికులతిలకాగ్రేసరః శ్రీనివాసాధ్వరీ, సుధీచూడామణిః, చిరానుస్యూతకర్మధారా సంవర్ధితసంసృతి స్రోతోనిమజ్జజ్జనసంతారణ నౌకాయమాన విఖనోముని మరీచి ప్రముఖ సూక్తిపారంపరీమనుసృత్య, శ్రీమత్పారాశర్య మహర్షి ప్రణీత వేదాంత సూత్రభాష్యం నిర్మిత్సుః, తదవిఘ్న పరిసమాప్తయే, స్వకులేష్టదైవతం శ్రీ వేంకటేశం ప్రార్థయతే-నిరుపమేతి నిరుపమానామ్-సర్వజ్ఞత్వ కృపాలుత్వ సర్వజగత్కారణత్వ నిత్యత్వ నిర్మలత్వ

నిత్యలక్ష్మీసమేతో నిఖిలనిగమవేద్యోనిస్తులో వేంకటేశః । నిజచరణసమర్చాసక్త భక్తాఘరక్షీ నివసతుహృదయేమేస్వాంఘ్రిభక్తింవితన్వన్ ॥ ప్రణమ్య విఖనోమునిం, త్రియుగ పుత్రమత్రింభృగుంమరీచిమథ, కాశ్యపం, మమగురూంశ్చ వైఖానసాన్ । తదీయమత ముత్తమంసమనుసృత్యవైయాసికీంగిరం ప్రవివృణోమ్యహం శ్రుతి శిరోఽర్థవిద్యోతినీమ్ ॥

ఇహఖలు, భగవాన్కారుణికః పారాశర్యః, సంసృతిసింధునిమజ్జచ్చేతన వర్గోద్ధారణాయప్రవృత్తః, సమస్తోపనిషత్ప్రతిపాదితం నిఖిలజగదేకశరణ్యాపహతపాప్మ త్వానవధికకృపాలుత్వాదికల్యాణగుణాకర పరమపురుషోపాసనం ప్రఖ్యాపయితుమ్, చతురధ్యాయాత్మకం శారీరకంనిర్మమే.

నిరవధికసౌందర్యాది సమస్తకల్యాణగుణానాంసింధుః - రత్నాకరః, అత్ర, భగవతః సిన్ధుత్వరూపణేన, గుణానాంరత్నత్వమున్నీ యతే, అనేన, హేయప్రత్యనీకకల్యాణగుణనిధిః పరమాత్మా పురుషోత్తమస్స ముపాస్య ఇతిజ్ఞాపితమ్. నిత్యలక్ష్మీసమేతః - నిత్యం - నిరన్తరం లక్ష్మ్యాఽన్వితః. అనేన, లక్ష్మీవిశిష్టఏవనారాయణః ప్రపత్తవ్య ఇతిసూచితమ్, నిఖిలనిగమవేద్యః - "వేదైశ్చసర్వైరహమేవ వేద్యః" ఇతిభగవదుక్తేః. అనేన, దేవతాఽంతర ప్రతిపాదికానామపి శ్రుతీనాంతదన్తర్యామి భగవత్పరత్వం జ్ఞాపితమ్. నిస్తులః-శరణాగతరక్షణే నిరుపమఇత్యర్థః. "వేఙ్కటేశసమోదేవో నభూతో; నభవిష్యతి" ఇత్యుక్తేః. నిజచరణసమర్చాయాంసక్తాయే భక్తాస్తేషామోఘంరక్షతీతితథా. ఏతేన, భగవదారాధనస్యైవ ముక్తౌసాక్షాదుపాయత్వముక్తంభవతి. వేంకటేశః-వేంకటగిరివాసీ. అనేన, వేఙ్కటగిరేః నిరుపమ స్థానత్వంప్రకాశితమ్.-నిరుపమస్య భగవతఃనివాసస్థానత్వాత్. అతఏవోక్తమ్. "వేఙ్కటాద్రిసమంస్థానం బ్రహ్మాణ్డేనాస్తికించన" ఇతి. స్వాంఘ్రిభక్తిమ్, వితన్వన్-విస్తారయన్. మే, హృదయే, నివసతు. అనేన, జ్ఞానసహకృతభక్తేరేవ ప్రాధాన్యమితిస్వాభిమతంనిరూపితమ్, ప్రణమ్యేతి. త్రియుగపుత్రమ్ - భగవదాత్మజంవిఖనో మునిమ్. శ్రుతిశిరోఽర్థవిద్యోతినీమ్-ఉపనిషదర్థ ప్రకాశికామ్, వైయాసికీమ్-వ్యాససంబన్ధినీమ్. గిరమ్-శారీరకసూత్రాణీత్యర్థః. ప్రవివృణోమి-ప్రకర్షేణ-స్పష్టతయా: వివృణోమి-విశదీకరోమి. ఇహేతి నిఖిలజగదేకశరణ్యశ్చ, అపహతపాప్మత్వానవధిక కృపాలుత్వాది కల్యాణగుణాకరశ్చ, యఃపరమపురుషః, తస్య, ఉపాసనమ్-సమారాధనరూప మిత్యర్థః. పరమపురుష స్యైవ, ఏకశరణ్యత్వం శ్రూయతే "పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠాసాపరా గతిః" ఇతి. శారీరకమితి. శారీరః-ఆత్మా; తద్విషయకంశాస్త్రంశారీరకమితి.

తత్రేదమాదిమంసూత్రమ్.

॥ ఓమ్ ॥ అథాతోబ్రహ్మజిజ్ఞాసా ॥

అత్రాకారఃశ్రీమన్నారాయణవాచక ఇతిప్రథమంప్రయుక్తః. "అక్షరాణామకారోఽస్మి" ఇతి, భగవద్వచనాదకారస్య, తదాత్మకత్వం చ విదితమ్. అథశబ్దస్య మఙ్గళార్థత్వమ్, ఆనన్తర్యార్థత్వఞ్చ, ఏకవృన్తగత ఫలద్వయవద్బోధ్యమ్. మఙ్గళత్వఞ్చ, పరబ్రహ్మణఃపరమపురుషస్యైవయుక్తతరమ్. "పవిత్రంమఙ్గళం పరమితి" సహస్రనామాధ్యాయే, "అశుభానినిరాచష్టే; తనోతిశుభసన్తతిమ్ । స్మృతి మాత్రేణయత్ పుంసాం, బ్రహ్మ తన్మఙ్గళంవిదుః" ఇతిశ్రీవిష్ణుపురాణేచ, సమభిధానాత్, ఆనన్తర్యఞ్చ, కర్మజ్ఞానాపేక్షయేతి వేదితవ్యమ్. అతః-కర్మజ్ఞానాదిత్యర్థః. తస్యైవపూర్వవృత్తతయా హేతుభావస్సఙ్గచ్ఛతే. కేవలానాంకర్మణామల్పా స్థిరఫలత్వే జ్ఞాతేఖలు, ముముక్షోః బ్రహ్మజ్ఞానస్యానల్ప స్థిరఫలత్వ మాపాతతఃపశ్యతః, బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛాజాయతే. నచశంక్యమ్, అథశబ్దస్య మంగళార్థత్వపక్షే, అతశ్శబ్దోనిరర్థకస్స్యాదితి. ఇహేత్యర్థేతద భావాత్.

బ్రహ్మణోజిజ్ఞాసాబ్రహ్మజిజ్ఞాసేతికర్మణిషష్ఠీ. ఇష్యమాణంజ్ఞానంప్రధానతయేహ విధీయతే. - నత్విచ్ఛా. ఇచ్ఛాయాఇష్యమాణ ప్రధానత్వాత్. బ్రహ్మశబ్దశ్చ నారాయణ వాచకః. అతఏవాహభగవాన్విఖనాః గృహ్యసూత్రే, (సూత్రమ్) "నారాయణ పరాయణో నిర్ద్వన్ద్వోమునిః" ఇతి, తత్ర, బ్రహ్మనిష్ఠానామేవమునిసంజ్ఞావిధానంయుక్తమ్. పూర్వం

॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా ॥

నారాయణవాచక ఇతి "అకారేణోచ్యతేవిష్ణుః" ఇతివచనాత్, "అంరాజిమన్తం సకలస్యగుప్త్యై" ఇతిశ్రుతేశ్చేత్యాశయః. మఙ్గళార్థత్వమితి । "ఓఙ్కారశ్చాథశబ్దశ్చమఙ్గళార్థావితిస్మృతౌ" ఇత్యుక్తేః. నిరాచష్టే-నిరస్యతీత్యర్థః. కేవలానామితి భగవదారాధనత్వమననుసన్ధాయ, ఫలాభిసన్ధిపూర్వకం కృతానామిత్యర్థః, అల్పాస్థిరఫలత్వేఇతి । "క్షీణే పుణ్యేమర్త్యలోకంవిశన్తి" ఇత్యాదివచనైః. జ్ఞాతే-విదితేసతీత్యర్థః. ఆపాతతఇతి । బ్రహ్మ విచారా దనన్తరమేవ తజ్జ్ఞానస్యానన్తస్థిరఫలత్వం సమ్యగవగమ్యతే. తత్పూర్వన్తుతస్యతథాఽవగమనమ్, ఆపాతతఏవభవతీత్యర్థః. ఇహేతి । ఇదంశబ్దాత్ సప్తమ్యర్థే తసిప్రత్యయే, అత ఇతిరూపం భవతీత్యాశయః. తదభావాదితి । నైరర్థక్యాభావాదిత్యర్థః. కర్మణిషష్ఠీతి కర్తృ కర్మణోఃకృతీత్యనుశాసనాత్. ఇష్యమాణప్రధానత్వాదితి । జిజ్ఞాసేత్యత్రజ్ఞాధాతోః, ఇచ్ఛాఽ

తత్ర, (సూ) "సాంగ చతుర్వేదతపోయోగాదృషిః" ఇతి, కేవలంతపస్వినాం, యోగినాఞ్చ, ఋషిసంజ్ఞయావిహితత్వాత్. తథా, భగవతా తదన్తేవాసినామరీచినాఽపి, జ్ఞానోపదేశ పటలే, నారాయణస్యైవ పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం శ్రుతిప్రదర్శన పూర్వకమభిహితమ్. తథాహి, "తస్యభావస్తత్త్వమితి-పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనో నారాయణస్య భావస్తత్త్వమ్. నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వంనారాయణఃపరః" ఇత్యాదినా. ప్రసంగాత్, తద్గ్రన్థస్థాః కేచిదంశాఉదాహ్రియన్తే. "తదవగమనం జ్ఞానమ్. తద్విదో బ్రహ్మవిదః. తస్మాత్పర మాత్మా జ్ఞేయః. జీవాత్మాజ్ఞాతా. శ్రుతయోజ్ఞానమితిబ్రహ్మవాదినోవదన్తి" ఇతి. అత్ర భగవాన్ మరీచిః. "తత్త్వశబ్దస్య, అనేకార్థకత్వే ఽపి, స్వాభిప్రేతం ముఖ్యార్థందర్శయతి "తస్యభావ స్తత్త్వమితి". అథతచ్ఛబ్దవాచ్యో ఽపిపరమాత్మానారాయణ ఏవేతిదర్శయితు మాహ - "పరబ్రహ్మణః పరమాత్మనోనారాయణస్య భావస్తత్త్వమితి". అథపరబ్రహ్మతత్త్వ శబ్దయోః నారాయణఏవవాచ్య ఇతిదర్శయితుం, శ్రుతిముదాహరతి-"నారాయణ పరం బ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపర ఇతి" తత్త్వశబ్దస్య పరమాత్మవాచకత్వం కోశేచాభిధీయతే. "తత్త్వంవిళంబమానేస్యాత్ స్వరూపేపరమాత్మని" ఇతి. తథా, తత్త్వ శబ్దః, శ్రీమన్నారాయణ నామతయా, సహస్ర నామాధ్యాయే గృహీతః. "తత్త్వంతత్త్వ విదేకాత్మా" ఇతి. తదవగమ నమ్ - నారాయణ స్వరూపావ బోధిజ్ఞానమ్. తద్విదః- నారాయణ స్వరూపవేదినః బ్రహ్మ విదః. స్వరూపఞ్చ నారాయణస్యచతుర్ముఖాది సర్వజగత్కారణత్వాదికమ్. శ్రూయ తేహి-నారాయణస్యబ్రహ్మాద్యఖిల జగత్కారణత్వం,

---

ర్థేసన్ ప్రత్యయేకృతే, జిజ్ఞాసేతి. తత్రజ్ఞానమేవవిశేష్యంవిధీయమానంభవతి. తస్యభావస్తత్త్వమితి। తచ్ఛబ్దో ఽపినారాయణవాచకఇతిదర్శయితుం నారాయణస్య, భావస్తత్త్వమిత్యుక్తమ్. "ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్స్మృతః" ఇత్యుక్తేరితిభావః. అఖిలజగత్కారణత్వమితి । అత్రవిషయే "సజ్జనసంభవ" ప్రతిపాదితప్రకారోలిఖ్యతే "ఇత్థమిత్యాదినా" ఇత్థం, కారణవాక్యే ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే (శ్రు) "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి. అత్రజగ త్కారణంసచ్ఛబ్దేనోచ్యతే. సచ్ఛబ్దోహిసామాన్యరూపః - బృహదబృహద్రూప సత్తాయోగి వాచీ - సర్వదాసర్వార్థసాధారణ్యేన తస్య లోకవేదయోః ప్రయోగాత్. తేన, నవిశేష వ్యవస్థాపనంకర్తుంనప్రభవతి. అతస్తదర్థవిశేషజిజ్ఞాసాయాం బృహదారణ్యకే, "బ్రహ్మవా, ఇద మేకఏవాగ్రఆసీత్" ఇతిజగత్కాకారణం బ్రహ్మశబ్దేననిర్దిశ్యతే. బ్రహ్మశబ్దోహిబృహత్త్వగుణయోగి వస్తువాచిత్వేనసచ్ఛబ్దాపేక్షయా విశేషరూపః. అతస్సచ్ఛబ్దోబ్రహ్మశబ్దార్థే పర్యవస్యతి

సర్వదేవోత్తమత్వాచ్చ "నారాయణాత్ బ్రహ్మాజాయతే నారాయణాద్రుద్రోజాయతే" ఇతి; "అగ్నిర్వైదేవానామవమో, విష్ణుఃపరమః" ఇతిచ. తథా, పారమాత్మికోపనిషది, "విష్ణు స్సర్వేషామధిపతిః పరమఃపురాణః పరోలోకానామజితోజితాత్మన్ భవతేభవాయస్వాహా"॥

సర్వశాఖా ప్రత్యయన్యాయేన; సర్వేషాంకారణవాక్యానా మైకార్థ్యస్యావశ్యాభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, తత్రాపి, పశ్వధికరణన్యాయేన సామాన్యశబ్దానాంసమానప్రకరణోదిత విశేషపర్యవసానావశ్యంభావాచ్చ. పశ్వధి కరణేహి, "పశునాయజతే" ఇత్యత్ర, పశుసామాన్యవాచీపశు శబ్దః, "ఛాగస్య వపయా మేదసః" ఇత్యుక్తేః, ఛాగరూపపశువిశేషపర్యవస్యతీతి నిర్ణీతమ్. "ఛాగోవామంత్రవర్ణాత్" ఇతి. ఏవం, సచ్ఛబ్దో బ్రహ్మశబ్దార్థేపర్యవస్యతి. కించ, (శ్రు) "అన్నం బ్రహ్మేతివ్యజానాత్ । మనోబ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ । ప్రాణోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్" ఇత్యాది బ్రహ్మశబ్దస్యాపి, చేతనాచేతనవస్తుషు ప్రయోగదర్శనాత్ సామాన్యరూపస్య విశేషాకాంక్షాయామ్, "ఆత్మావా, ఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్" ఇత్యాదికారణవాక్యం, చైతన్యగుణయోగినోవస్తునః కారణత్వంప్రతిపాదయతి, తస్మాదస్మిన్నాత్మశబ్దే, బ్రహ్మశబ్దః పర్యవస్యతి. తస్యాపిసర్వచేతనవాచకత్వసాధారణత్వాత్ సామాన్యత్వమస్తి; తస్యవిశేషాకాంక్షాయామ్, "ఏకోహవై నారాయణఆసీత్ । నబ్రహ్మా । నేశానః । నేమేద్యావాపృథివీ । ననక్షత్రాణి । నాపో 2గ్నిర్నసోమో। నసూర్యః। సఏకాకీనరమతే" ఇతీదంకారణవాక్యమనన్యగామిత్వేనాత్యన్తా సాధారణ్యాత్ సామాన్య శంకారహితేన నారాయణశబ్దేనకారణంప్రతిపాదయతి. తస్మాదాత్మశబ్దో 2పి, నారాయణ శబ్దే పర్యవస్యతి. కించ, "నబ్రహ్మా" ఇత్యాదినా, కారణత్వేనశంకితానాం బ్రహ్మాదీనాంతదానీమవిద్యమానత్వ ప్రతిపాదనా దత్రోపాత్తాన్యనుపాత్తాన్యపి కారణవాక్యాని, నారాయణశబ్దఏవపర్యవస్యంతీతిగమ్యతే. తస్మిన్కాలే, బ్రహ్మాదీనామవిద్యమానత్వం, నారాయణశబ్దవాచ్యస్యైకస్యైవవస్తునః విద్యమానత్వంచ, ఉపబృంహణవాక్యమపి, వ్యక్తంవదతి. "బ్రహ్మాదిషుప్రలీనేషు, నష్టేస్థావరజంగమే, ఏకస్తిష్ఠతివిశ్వాత్మా, సతునారాయణః ప్రభుః" ఇతి. "విష్ణుస్సర్వేషామ్" ఇతి మంత్రస్యాయమర్థః. విష్ణుః-విశ్వవ్యాపనశీలః. సర్వేషాం-బ్రహ్మరుద్రాదీనామధిపతిః. పరమః-సమాభ్యధికరహితః. విష్ణుఃపరమఇత్యనేన, "అగ్నిర్వైదేవానామవమః" ఇత్యాది బ్రాహ్మణప్రతిపాదితో 2ర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః. లోకానాంపరః - లోకాతీతఇత్యర్థః. పురాణః-చిరన్తనః. అజితః-బ్రహ్మాదిభిరపిజేతుమశక్య ఇత్యర్థః. యద్వా, వాఙ్మ నసయోరప్యగోచరత్వాద్యోగిభిరప్యజితః. హేజితాత్మన్-జితాః-స్వవశీకృతాః-ఆత్మానః జీవాః, యేన, తథోక్త, భగవన్, త్వమ్, తాదృశః ఖలు. అభవాయ-జన్మ రహితాయ. భవతే, స్వాహా-నమః. "నమశ్శబ్దఃప్రదానార్థస్స్వాహాశబ్దస్తథైవచ" ఇతివచనాత్. అనేనాత్మార్పణంకృతంభవతి. తథా, ప్రపత్తిః ప్రతిపాదితా. సాచ లక్ష్మ్యావిశిష్టమేవనారాయణముద్దిశ్య. "లక్ష్మ్యాసహహృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్య రూపయా। రక్షకస్సర్వసిద్ధాన్తేవేదాన్తేషు చ గీయతే। లక్ష్మ్యామమచ శేషాహివిభూతిరుభయాత్మికా" (శ్రు) "అస్యేశానాజగతోవిష్ణుపత్నీ" "లక్ష్మీవిశిష్టఏవైకః ప్రపత్తవ్య ఇహోదితః" ఇతి. అత్రాదౌవిష్ణు శబ్దగ్రహణేన, లక్ష్మీవిశిష్టత్వంసిద్ధంభవతి. "అస్యేశానాజగతః" ఇత్యాదిశ్రుతౌవిష్ణుపత్నీతి లక్ష్మ్యా విశేషణేన, విష్ణోర్లక్ష్మీవిశిష్టత్వస్యస్పష్టమవగమాత్. పత్నీపత్యోర్లక్ష్మీ నారాయణయోః ప్రభాప్రభావ

ఇతి. తస్మాత్, "పరమాత్మానారాయణోజ్ఞేయః - వేదితవ్యః. జీవాత్మాజ్ఞాతా-జ్ఞానాశ్రయః. శ్రుతయోజ్ఞానమ్. ఇతిబ్రహ్మవాదినోవదన్తి" ఇతి.

తోరివనిత్యసంబన్ధోవేదితవ్యః. తస్మాత్తయోరేకతత్త్వత్వంసిద్ధమ్. విస్తరస్త్వన్యత్ర. పారమాత్మి యోపనిషత్ స్మృత్యాదౌనోదాహృతేతి నభ్రమితవ్యమ్. కర్మవిపాకగ్రన్థే, "జుహుయాత్పార మాత్మియైర్మంత్రైఃపాపాపనుత్తయే" ఇతిస్మృతి ప్రతిపాదిత వినియోగవత్త్వాత్. తద్వివరణే, "పారమాత్మి యామన్త్రావైఖానసే ప్రసిద్ధాః" ఇతిప్రతిపాదనాచ్చ. కించ, మరీచ్యాదయోమునయస్తత్ర తత్రశ్రుతి ప్రమాణదర్శనే, పారమాత్మియమన్త్రానుదాహృత్య, "ఇతిశ్రుతేః" ఇతివదన్తి. భట్టభాస్కరాదిభి రితర మన్త్రాణామివ, పారమాత్మియమన్త్రాణామపిక్వచిచ్ఛాన్దసత్వాత్సాధుత్వం ప్రతిపాదితమ్. తేచమన్త్రాః, ఉపక్రమోపసంహారాదిలింగషట్కేన, పరమాత్మశబ్దవాచ్య. శ్రీమన్నారాయణపరా ఇత్యవగమ్యతే. జ్ఞాతేతి । అత్రజ్ఞానాశ్రయఇతిప్రతిపాదనేన, సంవిదాత్మేతి పరాభిమతంనిరస్తమ్. యదుచ్యతేసం విదాత్మేతి, తన్న. కస్యచిత్ పురుషస్య, కించిదర్థజాతం ప్రతిసిద్ధిరూపతయాతత్సంబంధినీసాసంవిత్ స్వయంకథమాత్మభావ మనుభవేత్ ? అస్యాయమాశయః. అనుభూతిరితి. స్వాశ్రయంప్రతిస్వసద్భావే నైవకస్యచిద్వస్తునోవ్యవహారానుగుణ్యాపాదన స్వభావోజ్ఞానావగతి సంవిదాద్యపరనామా సకర్మకోఽనుభవితురాత్మనోధర్మ విశేషః, "ఘటమిమంజానామి; ఇమమర్థమవగచ్ఛామి; పటమహం సంవేద్మి;" ఇతి, సర్వేషామాత్మసాక్షికః ప్రసిద్ధః. ఏతత్స్వభావతయాహి, తస్యాస్స్వయం ప్రకాశతా తైరప్యుపపాదితా. అస్య సకర్మకస్య కర్తృధర్మవిశేషస్య కర్మత్వమివ, కర్తృత్వమపిదుర్ఘటమితి. తథాహి-అస్యకర్తుస్థిరత్వమ్, సఏవాయమర్థః పూర్వంమయాఽనుభూతఇతి ప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్ష సిద్ధమ్. కర్తృధర్మస్య సంవేదనాఖ్యస్య, సుఖదుఃఖాదేరివోత్పత్తి స్థితినిరోధాశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్యన్తే. "అహం జానామి", "అహమజ్ఞాసిషమ్", "జ్ఞాతురేవమమేదానీంజ్ఞానంనష్టమ్", ఇతిసంవిదుత్పత్త్యాదీనాం ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్. తథాసతి, కుతఐక్యంసంవిదాత్మనోః ? కించ, పూర్వేద్యుర్దృష్టమపరేద్యురిమమహ మదర్శమితి ప్రత్యభిజ్ఞానంనఘటతే. అన్యేనానుభూతస్యనహ్యన్యేన ప్రత్యభిజ్ఞానసంభవః. సంవిదః క్షణభంగితయా, పూర్వేద్యుస్సంవిదోఽపరేద్యుస్సంవిదశ్చాన్యోన్యమన్యత్వంసిద్ధమ్. అతఏవ మాహుః. "అహమర్థోనచేదాత్మా ప్రత్యక్త్వంనాత్మనోభవేత్ । అహంబుద్ధ్యాపరాగర్థాత్ ప్రత్యగర్థోహి భిద్యతే । నిరస్తాఖిలదుఃఖోఽహమనన్తానందభాక్ స్వరాట్ । భవేయమితిమోక్షార్థీశ్రవణాదౌ ప్రవర్తతే। అహమర్థ వినాశశ్చేత్, మోక్షఇత్యధ్యవస్యతి । అపసర్పేదసౌమోక్షకథా ప్రస్తావగంధతః । మయినష్టేఽపి మత్తోఽన్యా కాచిత్ జ్ఞప్తిరవస్థితా । ఇతితత్ప్రాప్తయేయత్నఃకస్యాపినభవిష్యతి । స్వసంబంధితయా హ్యస్యా స్సత్తావిజ్ఞప్తితాది చ । స్వసంబంధివియోగేతుజ్ఞప్తిరేవనసిధ్యతి । ఛేత్తుశ్ఛేద్యస్యచాభావే ఛేదనాదేరసిద్ధివత్ । అతోఽహమర్థోజ్ఞాతైవప్రత్యగాత్మేతి నిశ్చితమ్ । విజ్ఞాతారమర్థేకేనజానాత్యే

(ద) = దర్పణం (-"నిగమచూడా దర్పణం") వేతిచ। శ్రుతిః। ఏతద్యోవేత్తి, తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞఇతిచ స్మృతిః। నాత్మాశ్రుతేరిత్యారభ్య, సూత్ర కారో ఽపివక్ష్యతి। జ్ఞో ఽతఏవేత్యతోనాత్మాజ్ఞప్తిమాత్రమితి స్థితమ్". అయమర్థః - అహమర్థః ఆత్మా నచేదాత్మనః ప్రత్యక్త్వంనభవేత్. స్వస్మైప్రకాశమానత్వం ప్రత్యక్త్వమ్. పరస్మై ప్రకాశమా నత్వంపరాక్త్వమ్. ప్రత్యక్త్వం, పరాక్త్వంచాహమిదంబుద్ధిభ్యాంవిభజ్యతే. తస్మాదహంవిగమే, ప్రత్యక్త్వ మేవ నసేత్స్యతీతి, ప్రత్యక్త్వమహమర్థస్యైవాత్మత్వసాధకమ్. సంవిదితు, ప్రత్యక్త్వాభావా దాత్మత్వసాధక హేతోరసిద్ధిరితిభావః. "నిరస్తాఖిలదుఃఖో ఽహమ్" ఇత్యాదినా, ముముక్షోరభిసంధిప్రకారఉక్తః. అహమర్థవినాశఇతి. యత్సంబంధిత్వేనదుఃఖజ్ఞానం, యత్సంబంధినీ దుఃఖ నివృత్తిః, యత్సంబంధినీ సుఖప్రాప్తిశ్చేష్యతే, తద్వినాశో మోక్షశ్చేదధికారివిరహాచ్ఛాస్త్రస్యా ప్రామాణ్యంభవేత్. కుతఇతిచేత్, శాస్త్రస్యపురుషార్థపర్యవసాయిత్వాభావే, శ్రవణ మననాద్యధికారీ నసిద్ధ్యేత్. అధికారివిరహాద ప్రామాణ్యమ్. అహమర్థేనష్టే ఽపిజ్ఞప్తిర్నిత్యా తిష్ఠతీత్యత్రాహ "మయి" ఇతి. నహిమయినష్టే ఽపి, స్తంభస్తిష్ఠ తీతి, స్వశిరశ్ఛేదఃపురుషార్థస్స్యాదితిభావః. తథా ఽపి, తత్స త్తామభ్యుపగమ్యదోష ఉక్తః. అథాహమర్థ విగమే, ఆత్మసత్తా ఽపినే త్యాహ "స్వసంబంధితయా" ఇతి. సామాన్యాకారస్సత్తా విజ్ఞప్తితా-విషయప్రకాశ కత్వ రూపవిశేషాకారః. ఆదిశబ్దేన, స్వయం ప్రకాశత్వం వివక్షితమ్. సత్తాయాఆశ్రయసంబన్ధాధీనత్వాత్, స్వరూపలాభేసతి, జ్ఞప్తిత్వాదిసంభవాచ్చ, సర్వంతదధీనమిత్యర్థః. అతో, యత్సంబన్ధాయత్తాసత్తా-తత్సంబన్ధివియోగే జ్ఞప్తిసత్తైవనేత్యాహ "స్వసంబన్ధి" ఇతి. (శ్రు) "విజ్ఞాతారమరేకేనవిజానీయాద్" ఇతి, జ్ఞాతవ్యస్యాత్మనోజ్ఞాతృత్వముక్తమ్ (శ్రు) "జానాత్యేవాయంపురుషః" ఇతి, జ్ఞాతృత్వ స్వస్వాభావికతయాముక్త్వాపిజ్ఞాతృత్వమస్తీతిదర్శిత మితి. నచాసౌజ్ఞాతా ఽహమర్థో ఽన్యాధీన ప్రకాశః. స్వయంప్రకాశత్వంచజ్ఞానధర్మకత్వాత్. యఃప్రకాశకస్వభావః, సో ఽనన్యాధీన ప్రకాశఃదీ, వత్. అయమాశయః-యథాదీపాదితేజో ద్రవ్యం ప్రభా ప్రభావద్రూపేణావతిష్ఠతే; ఏవమాత్మాచిద్రూపఏవ చైతన్యగుణక ఇతి, తథాహిశ్రుతయః- "యథాసైంధవఘనో ఽనంతరోబాహ్యః కృత్స్నో రసఘనఏవ। ఏవంవా, అరే ఽయమాత్మా ఽ ఽ న్తరోబాహ్యఃకృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘనఏవ। విజ్ఞానఘనఏవ" ఇతి, అయమర్థః - అనంతరః - అంతరంగ వ్యతిరిక్తః. అబాహ్యః - బహిరంగవ్యతిరిక్తః. అనేనదృష్టాన్తేన, ఆత్మనస్సర్వత్రైకరూప్యంసిద్ధ్యతి. విజ్ఞానఘనఏవేత్యనేనాత్మనశ్శరీరిత్వావస్థాయామపి జ్ఞానాత్మ కత్వముక్తమ్. ఘనశబ్దోక్తనైరంతర్యస్య, జడాంశమిశ్రత్వం వ్యావర్తయత్యేవకారః. "అత్రాయంపురుషస్స్వయంజ్యో తిర్భవతి" అనేనవాక్యేన, జ్ఞానత్వంనామ, స్వయంప్రకాశత్వ మితి జ్ఞాపితమ్. (శ్రు) "నవిజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపోవిద్యతే" విజ్ఞాతిః - విజ్ఞానమ్, అనేనాత్మజ్ఞానయోర్ధర్మి ధర్మభావోజ్ఞాపితః. (శ్రు) "అథయోవేదేదంజిఘ్రాణీతి, నఆత్మా" ఇతిశ్రుతేః. అనేన, జ్ఞాతృసంబంధిజ్ఞానస్య నిత్యత్వేకథితే, జ్ఞానమాత్రస్య నిత్యత్వశంకావ్యుదాసార్థం, జ్ఞాతురేవాత్మ త్వందర్శితమ్. (శ్రు) "కతమఆత్మాయో ఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్య (ద)న్తర్జ్యోతిః పురుషః ఏషహిద్రష్టాశ్రోతారసయితా

ఘ్రాతామన్తాబోద్ధా కర్తావిజ్ఞానాత్మాపురుషః" ఇత్యాదిశ్రుతేః, అనేనాత్మనః, జ్ఞానస్వరూపత్వం, జ్ఞానగుణకత్వంచ ప్రతిపాదితమ్. (శ్రు) "విజ్ఞాతారమరే, కేనవిజానీయాత్ ?" ఇత్యాదిశ్రుతిః. జ్ఞాతవ్యస్యనిష్కృష్టాత్మస్వరూపస్య జ్ఞాతృ త్వమనేనాభ్యధాయి. జ్ఞాతృత్వంచస్వాభావికమితిఫలితమ్. "జానాత్యేవాయంపురుషః" అనేన, న కేవలం సంసృతిదశాయామ్. ముక్తావపిజ్ఞాతృత్వంజ్ఞాపితమ్. జానాత్యేవాయమిత్యవధారణా సంకోచాత్, ముక్తానపిజ్ఞాతృత్వసిద్ధిః, (శ్రు) "నపశ్యోమృత్యుంపశ్యతి; నరోగం, నోతదుఃఖతామ్". ఇతిశ్రుతిః. అనేన, ముక్తౌజ్ఞాననిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగోదర్శితః, (శ్రు) "ఉత్తమః పురుషోనోప జనంస్మరన్నిదం శరీరమ్" ఇతిశ్రుతిః, అనేనాపి, పూర్వోక్తవిభాగఏవ దర్శితః. "ఏవమేవా స్వపరి ద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషంప్రాప్యాస్తంగచ్ఛంతి" అనేన, పురుషం ప్రాప్తస్య ముక్తస్యజ్ఞాతృత్వే వర్తమాన ఏవదేహేన్ద్రియవిలయోదర్శితః. (శ్రు) "తస్మాద్వా, ఏతస్మాత్ మనోమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మావిజ్ఞానమయః" అనేన, అన్తః కరణోత్తీర్ణస్య జ్ఞాతృత్వముక్తమ్. అతఃస్వయం ప్రకాశోఽయమాత్మాజ్ఞాతైవ. నప్రకాశమాత్రమ్. ప్రకాశత్వాదేవ కస్యచిదేవభవేత్ ప్రకాశః దీపాదిప్రకాశ వత్, తస్మాన్నాత్మాభవితుమర్హతిసంవిత్. యదుక్త మజడత్వాత్ సంవిదాత్మేతి, తదపినసంగచ్ఛతే. అజడత్వంనామస్వసత్తాప్రయుక్త ప్రకాశత్వమితిచేత్, తథాసతి, జడేష్వపిదీపాదిషు స్వసత్తా ప్రయుక్తప్రకాశత్వసత్త్వాన్నైకాంత్యమ్. సంవిత్ప్రయోజికా; ప్రకాశః ప్రయోజ్యః, ఇత్యతిరేకః విద్యతఇతి, యదిసంవిదతిరిక్తః ప్రకాశధర్మోఽభ్యుపగమ్యతే; తర్హి, నిర్విశేషత్వ విరోధః. ప్రకాశరూపధర్మస్య విశేషస్యసత్త్వాత్. యద్యతిరేకోనాభ్యుపగమ్యతే; సంవిదోనాజడత్వసిద్ధిః. నచవాచ్యం సుఖాధిరవ్యభిచరిత ప్రకాశోఽప్యన్యస్మై ప్రకాశమానతయా ఘటాదివజ్జడత్వే నానాత్మేతి. సంవిదోప్యన్యస్మై ప్రకాశమానత్వాత్ యథాఽహం సుఖీత్యత్రజ్ఞాన మహమర్థస్య జ్ఞాతురవభాసతే. తస్మాత్స్వాత్మానం ప్రతిస్వసత్తయైవసిద్ధ్యన్ అజడోఽహమర్థఏవాత్మా, జ్ఞానస్యాపి ప్రకాశతాతత్సం బన్ధాయత్తా, తత్కృతమేవహిజ్ఞానస్య సుఖాదేరివస్వాశ్రయచేతనం ప్రతిప్రకటత్వమ్, ఇతరం ప్రత్యప్రకటత్వంచ, అతోనజ్ఞప్తిమాత్రమాత్మా. అపితుజ్ఞాతైవాహమర్థః, యదాహుః.-జ్ఞాతృత్వంనాత్మనః అవిక్రియస్యాత్మనో జ్ఞానక్రియాకర్తృత్వరూపజ్ఞాతృత్వంనసంభవతి. జ్ఞాతృత్వంహి విక్రియాఽఽత్మకం జడంవికారాస్పదావ్యక్తపరిణామాహంకారగ్రంథిస్థమ్. అతోజ్ఞాతృత్వంనాత్మనః. అపిత్వంతః కరణరూపస్యాహంకారస్య. కర్తృత్వాదిర్హిరూపాదివద్దృశ్యధర్మః. కర్తృత్వేహంప్రత్యయ గోచరత్వే చాత్మనోఽభ్యుపగమ్యమానే, దేహస్యేవానాత్మత్వ పరాక్త్వజడత్వాదిః ప్రసజ్యత ఇతి. తదసంగతమ్. దేహాదేరివ, తద్ద్రవ్యభూతస్యాహంకారస్యాపి, దృశ్యత్వపరాక్త్వాదిహేతు భిర్దృశ్యత్వాది ప్రత్యనీక ద్రష్టృత్వ ప్రత్యక్త్వాదిభ్యోవివిక్తత్వాత్. అతో విరోధాదేవ, నజ్ఞాతృత్వమహంకారస్య. జ్ఞాతృత్వంన విక్రియాఽఽత్మకమ్; కింతు, జ్ఞాన గుణాశ్రయత్వమ్. నిత్యస్యాత్మనోజ్ఞానం నిత్యం స్వాభావిక

జ్ఞానసాధనత్వాత్ శ్రుతేః జ్ఞానత్వవ్యపదేశః ఏతేన, పరమాత్మనః, జీవాత్మానః భిన్నా ఇతి స్వాశయోవ్యంజితోభవతి. జ్ఞేయాద్వస్తునోజ్ఞాతుర్భిన్న త్వస్యావశ్యాభ్యుపగ న్తవ్య త్వాత్. సచాత్మాజీవో ఽహమర్థః. నను, (శ్రు) "బ్రహ్మవా, ఇదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవత దేకంసన్నవ్య భవత్ నాన్యో ఽతో ఽస్తిద్రష్టా నాన్యో ఽతో ఽస్తిశ్రోతా" ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః, పరమాత్మనః పృథక్ ఇతరస్య శ్రోతుర్వా, ద్రష్టుర్వాసద్భావనిషేధాత్, కథమ్, జీవో ఽన్యో ఽస్తీతిచేత్; ఉచ్యతే, "గ్రసేత్సంహార సమయేజగత్స్థావర జంగమమ్ । లీలయాయస్తు భగవాన్, తంగచ్ఛ శరణం హరిమ్॥ బ్రహ్మాదిషుప్రలీనేషు, నష్టే లోకేచరాచరే । ఆభూతసంప్లవేప్రాప్తే, ప్రలీనే ప్రకృతౌమహాన్ । ఏక స్తిష్ఠతి విశ్వాత్మాసతునారాయణః ప్రభుః ॥ ప్రకృతిర్యామయా ఖ్యాతావ్యక్తావ్యక్త స్వరూపిణీ । పురుషశ్చాప్యుభావేతౌలీయేతే పరమాత్మని ॥ పరమాత్మాచ సర్వేషా మాధారః పరమేశ్వరః। విష్ణునామాసవేదేషు, వేదాన్తేషు చ గీయతే ॥ కిఞ్చ, పారమాత్మికోపనిషది, "ద్వావేతౌపక్షీ అచరఞ్చరంతౌనోధు రంవ్యధునీతే, యశ్చైనంభున

ధర్మత్వాత్. జ్ఞానస్వరూపస్యజ్ఞానాశ్రయత్వమాత్మనః మణ్యాదీనాంప్రభా ఽ ఽశ్రయత్వమివ నవిరుద్ధమ్. తస్యకర్మానుగుణ్యేన, జ్ఞానసంకోచవికాసౌ. అతోజ్ఞాతృత్వమాత్మనఏవ. నత్వహంకారస్య. అహం కారస్త్వవ్యక్తపరిణామభేదః. సత్వనాత్మనిదేహే ఽహం భావకరణ హేతుత్వేనాహంకార ఇత్యుచ్యతే. సహేయః. బాధకాపేతాహంకారబుద్ధి స్సాక్షాదాత్మగోచరైవ. శరీరగోచరాత్వహంబుద్ధిర విద్యైవ. తథాహభగవాన్ పరాశరః; భగవచ్ఛాస్త్రే భగవాన్ మరీచిశ్చ. "శ్రూయతాఞ్చాప్య విద్యాయా స్స్వరూపం కులనందన। అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా" ఇత్యాది "మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాని-అంతఃకరణ చతుష్టయమ్, తేషు, క్రమేణ, సంకల్ప, వికల్పౌ, వ్యవసాయః, అనాత్మన్యాత్మావ బోధనమ్. అనుభూతార్థస్మరణమ్." ఇతి. నచశంక్యమ్. - సుషుప్తావహంభావస్యవిగమాత్, అహమర్థస్యాత్మత్వ మయుక్తమితి. తత్రాప్యహంభావస్యావిగమాత్; సుఖమహమస్వాప్సమితి సుప్తోత్థితస్య ప్రత్యవ మర్శోహి సంభవతి. నచశంక్యమ్. సుప్తోత్థితో నాహమేతావంతం కాలంకించిదజ్ఞాసిషమితి వదతి; తథాసతి, కథమహమర్థస్యవిగమాభావఇతి. తత్రాప్యహమ వేదిషమితి వేదితురహమర్థస్యై వాను వృత్తేః. వేద్యవిషయోహిస ప్రతిషేధః. మోక్షదశాయా మప్యహమర్థో ఽనువర్తత ఏవ. యద్యుచ్యేత మోక్షదశాయా మహమర్థో నానువర్తత ఇతి, తర్హి, మోక్షోనామాత్మనాశఇతి ప్రకారాంతరేణ ప్రతిజ్ఞాతవ్యం స్యాత్. తథాన ప్రతిజ్ఞాయతే. భగవాన్ మరీచిరాహ శ్రీశాస్త్రే "సంసారబన్ధాన్ముక్తిర్మోక్షః" ఇతి. "వైకుణ్ఠ ప్రాప్తిస్సాయుజ్యమ్." ఇతి చ. ఇత్యలంవిస్తరేణ! ద్వావేతావితి ॥ అయమర్థః-ఏతౌద్వౌ

క్తిభోక్త్రే" ఇతి. అనేనమన్త్రేణ, జీవాత్మ పరమాత్మనోర్భేదః, పరమాత్మనోనారాయణస్య ప్రళయే సర్వోపసంహారకత్వం చ ప్రతిపాద్యతే. (మరీ) (తత్రపరబ్రహ్మణో నిష్కళ స్సకళశ్చస్వభావః. నిష్కళః పరమాత్మనో ఽన్యన్న కిఞ్చిదస్తీతి.) అయమర్థః-తత్రపర బ్రహ్మణస్స్వభావః నిష్కళస్సకళశ్చ. నిష్కళత్వంనిరవయవత్వమ్. సకలత్వం సావయ వత్వమ్. ఏతదుభయ మపి తస్యస్వాభావికమిత్యర్థః. తత్రద్వయోర్మధ్యే నిష్కళత్వం నిరూపయతి-"నిష్కళఃపరమాత్మనో ఽన్యన్న కిఞ్చిదస్తీతి" । అయమర్థః- పరమాత్మ నో ఽన్యత్ - తద్వ్యాప్తిరహిత మిత్యర్థః. కిఞ్చిన్నాస్తి - తస్యసర్వవ్యాప కత్వాత్. (శ్రు) "అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థితః" ఇతిశ్రుతేః. (పారమా) "సుసూక్ష్మ స్సార్వస్సర్వేషామన్తరాత్మాతస్థుస్తస్థుషాం జంగమోజంగమానాం విభుర్విభూనాం విభవోద్భవాయస్వాహా" (మరీ) "క్షీరేసర్పిస్తిలేతైలంపుష్పేగంధః ఫలేరసః కాష్ఠే ఽగ్నిరి వాన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్యా కాశోపమః" అయమర్థః - క్షీరేసర్పిర్ఘృతమివ. ఏవమ్, ఘృతతైలగంధరసాగ్ని వ్యాప్తిదృష్టాన్తదర్శనేన, జగద్బ్రహ్మణోః భేదో ఽస్తీతిస్వాశయః ప్రతిపాదితః. (శ్రు) "యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్, పృథివ్యా అన్తరోయం పృథివీనవేద

జీవాత్మ పరమాత్మానౌ, పక్షీ-శరీరూపవృక్షేపక్షిప్రాయావితి. కిఞ్చ, (శ్రు) "ద్వాసుపర్ణాసయు జాసఖాయాసమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే" ఇతిశ్రుత్యన్తరే. అత్రాకారశ్ఛాన్దసః. అచరఞ్చ రంతౌ । అచరమ్. ప్రకృతిమ్, చరన్తౌప్రయోజ్య ప్రయోజకభావేనభక్షయన్తౌ, వర్తేతే - ఇతి శేషః. యఃపరమాత్మా- ధురమ్. జగద్రక్షణభారమ్. నోవ్యధునీతే-వహతీత్యర్థః. యశ్చైనమ్-జీవాత్మానమ్. చకారాత్ ప్రకృతించప్రళయే, ఉపసంహరతి; తస్మైభోక్త్రే-సర్వసంహారకాయ. ఇతి, సర్వేషాంజీవానాం ప్రకృతేశ్చపరమాత్మనిలయోక్తేః. శ్రోత్రంతరద్రష్టన్తర నిషేధోయుక్తః, అత్రజీవాత్మనాంబహుత్వే ఽపి, జ్ఞాతేతిజ్ఞాతృత్వాకారేణ, ఏకవచనమ్. సుసూక్ష్మఇతి । అయమర్థః. - సుసూక్ష్మః - సుతరాం నిర్దేష్టుమశక్యః. సార్వః - (శ్రు) "సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్త విధయాసర్వ స్వరూపః. సర్వేషామన్తరాత్మా - సర్వశబ్దేన బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తః ప్రపఞ్చఃఉక్తః - తస్యాన్తరా త్మతయాతత్తత్కార్య నిర్వాహక ఇత్యర్థః. తస్థుషామ్-స్థావరాణాం మధ్యే, తస్థుః - అతిశయిత మేర్వాది స్థావరభూతః. జంగమానాంమధ్యే, అతిశయిత జంగమః. విభూనామ్ - వ్యాపకానాం మధ్యే, అతిశయిత విభుః. విభవానాం - శ్రీరామకృష్ణాద్యవతారాణామ్, ఉద్భవాయ- మూలభూతా యేత్యర్థః. (క్షీరేతి) అయమాశయః - సర్వేశ్వరః - పరమపురుషః, చరాచరాత్మకం జగత్సృష్ట్వా, తస్య, ఘృతతైలాది రహితానామ్ క్షీరతిలాదీనామివ, నిస్సారతాంనిరీక్ష్య, తస్యసారవత్తా సంపాదనాయ, తత్రానుప్రవిష్టః (శ్రు) "తత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశత్" "అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనా

యస్యపృథివీశరీరంయఃపృథివీమన్తరో 2యమయతి" ఇత్యారభ్య,"యఆత్మనితిష్ఠన్" ఇత్యాదిశ్రుతేః. ఆకాశోపమమిత్యత్రశ్రుతిందర్శయతి (మరీ) "అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణస్థితః" ఇతి, "ఆకాశశరీరంబ్రహ్మ" ఇతిచ. "అశరీరశ్శరీరేషు-వ్యాప్యతిష్ఠతి" అయమర్థః. - అశరీరః-కర్మాయత్త ప్రాకృతశరీరరహితః, శరీరేషు చేతనాచేతనరూపేషు వ్యాప్యతిష్ఠతి. ఏతేన, పరమాత్మనః, చిదచిద్రూప శరీర విశిష్టత్వం ప్రత్యపాది. అథ, పరమాత్మాదిశబ్దానాం బ్రహ్మరుద్రాదివాచకత్వశంకా నిరాకర ణాయ విష్ణుశబ్దంవ్యుత్పాదయతి (మరీ) "విశ్వవ్యాపనశీలత్వాత్ విష్ణుః" ఇతి. "దృశ్యా దృశ్యో 2త్యచ్ఛో 2మలో నిత్యో 2చిన్త్యో 2ప్రమేయో నిర్గుణో నిశ్చలో నిరవయవో నిరాద్యంతో నిర్వికల్పో నిర్ద్వంద్వో 2తీన్ద్రియస్సుసూక్ష్మత్వాదనిర్దేశ్యః సదసదితిబ్రహ్మావాదినోవదన్తి" అయమర్థః-దృశ్యశ్చాదృశ్యశ్చ దృశ్యాదృశ్యః-యోగినాం సాక్షాద్దర్శనసమానాకారేణ జ్ఞానవిశేషేణవేద్యఇత్యర్థః. "యోగినోయం ప్రపశ్య న్తియోగాత్మానం నమామ్యహమ్" ఇతి. అదృశ్యః-చక్షురగోచరః, సుసూక్ష్మత్వాత్. నతుచ్ఛత్వాతి దూరత్వాదినా. తథాశ్రుతిః "యత్తదద్రేశ్యమ్" ఇత్యారభ్య, "సర్వగతం సుసూక్ష్మం యదవ్యయంయద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతిధీరాః" ఇతి. అత్యచ్ఛః-స్వతఃపరిశుద్ధః, అమలః-జీవానుగతో 2పి తదీయ కర్మవాసనారూప మలసంబంధ రహితః. యద్వా- తత్తత్ కర్మానుగుణ్యేన ఫలప్రదత్వాత్ వైషమ్యదోషరహితః (పారమా) "విశ్వంయఃపాతివిమలో 2మలాఖ్యః" ఇతి. నిత్యః (శ్రు) "నిత్యోనిత్యానాం, చేతన శ్చేతనానామ్" ఇత్యాదిశ్రుతేః. అచిన్త్యః-అయమీదృశఇతి చిన్తయితుమశక్యః. అప్రమేయః - వాచా, మనసాచ, ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్యః. (శ్రు) "యతోవాచోనివర్తన్తే, అప్రాప్యమనసాసహ" ఇతిశ్రుతేః, నిర్గుణః-ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణ

నాగ్సర్వత్మా" ఇత్యాదిశ్రుతేరితి. అంతర్బహిరితి। తత్సర్వమ్. - జగదఖిలమిత్యర్థః. విష్ణురితి। భారతే, "వ్యాప్యామేరోదసీపార్థ ! కాన్తిశ్చాభ్యధికాస్థితా। క్రమణాచ్చాప్యహంపార్థ ! విష్ణురిత్యభి సంజ్ఞితః" "విషువ్యాప్తౌ" ఇతిధాతోః క్ను ప్రత్యయేవిష్ణుశబ్దనిష్పత్తిః. యద్వా, శ్రీవిష్ణుపురాణే, "యస్మాద్విష్టమిదంసర్వంతస్యశక్త్యా మహాత్మనః। తస్మాదేవోచ్యతేవిష్ణుర్విశేర్ధాతోః ప్రవేశనాత్". విశిధాతోః నుక్ ప్రత్యయః. ప్రాకృతసత్త్వేతి। నను, ప్రాకృతసత్త్వాదిగుణనిషేధేన, పరబ్రహ్మణి,

రహితః; శ్రీవిష్ణుధర్మే "సత్త్వాదయో నసంతీశేయత్రచ ప్రాకృతాగుణాః" నిశ్చలః - స్థిర ఇత్యర్థః (పారమా) "తస్థుషస్తస్థుషామ్" ఇతి శ్రవణాత్. నిరవయవః - అవయవ రహితః. (శ్రు) "అ పాణిపాదోజవనో గృహీతా" ఇత్యాదిశ్రుతేః. అనాద్యన్తః- అద్యన్త రహితః (శ్రు) "నాన్తం, న మధ్యం, న పునస్తవాదిః" ఇతి శ్రుతేః - నిర్వికల్పః - భేదవిశేషరహితః. అద్వితీయఇతియావత్. "ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతిశ్రుతేః. అద్వితీయత్వంనామ, బ్రహ్మణః జగదుపాదానస్య, స్వవ్యతిరిక్తాధిష్ఠాత్రంతరరహితత్వమ్. తేన, తస్యవిచిత్రశక్తియోగో ఽవగమ్యతే. తత్కథమితిచేత్; (శ్రు) "సదేవ సోమ్యే దమగ్రఆసీత్ ఏకమేవ" ఇతి । జగత్సిసృక్షోః బ్రహ్మణః ఉపాదానత్వముక్తమ్. అద్వితీయపదేన, నిమిత్తాంతరరూపస్వతంత్రవస్తునిషిద్ధ్యతే. అతః, జగ

అప్రాకృతగుణవత్త్వం సిద్ధ్యతి, తన్నోపపద్యతే; "నిర్గుణంనిరంజనమ్" ఇత్యాది శ్రుతిభిః బ్రహ్మణ స్సర్వగుణనిషేధాత్. నచవాచ్యమ్ - "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" "పరా ఽస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే" "స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ "సత్య కామస్సత్యసంకల్పః"" ఇత్యాదిశ్రుతిభిఃసర్వజ్ఞత్వాద్యనన్త కల్యాణ గుణ ప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మణః కథం సర్వగుణశూన్యత్వమ్ ? తథాసతి, సగుణ పరశాస్త్రాణాం వైయర్థ్యం స్యాదితి. సగుణపరశాస్త్రాణాముపాసనవిషయత్వేన వైయర్థ్యాభావాత్. అతః, నిర్గుణ పరాణాం వాక్యానాం బాధకత్వం, సగుణపరాణాం వాక్యానాం బాధ్యత్వఞ్చ ప్రతిపాదనీయమ్. ఉభయ విధానాంశాస్త్రాణాం పరస్పరవిరోధేసతి, బలీయసాం బాధకత్వమ్, పరేషాంబాధ్యత్వమ్; నిర్గుణపర శాస్త్రాణి బలీయాంసి, పరత్వాత్. పరశాస్త్రాణాం బలీయస్త్వంన్యాయసిద్ధమ్. కథంసగుణపరాణాం పూర్వత్వమ్. నిర్గుణపరాణామ్పరత్వమితి నచశఙ్క్యమ్; గుణాః నిషేధ్యాః; నిర్గుణపరాణివాక్యాని గుణనిషేధకాని. నిషేధ్యవిషయోహి నిషేధఉదేతి. నహినిర్విషయోనిషేధః. ప్రాగేవప్రసక్తస్యవిషయస్య ప్రతిషేధ్యత్వముపపన్నమ్. అతో, నిషేధ్య సాపేక్షత్వేననిషేధస్య పరత్వ మితిచేత్, ఉచ్యతే - వాక్యా నామవకాశాన్తరాభావేఖలు గుణ పరశాస్త్రబాధకత్వం ప్రతిపాదనీయమ్. నిర్గుణశబ్దస్యచ హేయగుణ రహితత్వార్థపరత్వే కథంనిరర్థకతా ? ఇత్థఞ్చ, "నిర్గుణంనిరంజనమ్" ఇత్యాదౌ, గుణశబ్దస్య హేయగుణ పరత్వేనసర్వజ్ఞత్వాది గుణానాంనిషేధ్యత్వ మపిన. తతః, సగుణవాక్యానాం పూర్వత్వం తేనబాధ్యత్వమ్, నిర్గుణవాక్యానాంపరత్వంతేన బాధకత్వఞ్చనస్యాదేవ. అతః, భగవాన్ మరీచిః, నిష్కళ స్వరూప ప్రతిపాదన ప్రకరణే ఽపి "సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిమయః" ఇత్యనుపదంవదతి. యదుక్తమ్-ఉపాసన విషయత్వమితి, తదపిన. అక్లేశేనోపాసన విషయస్య సకలస్య భావస్యపృథగుచ్య మానత్వాత్. పారమాత్మ్యేయే భగవతస్సత్య సంకల్పత్వాదికం శ్రూయతే. "సత్యోజ్యోతి స్సత్యాన్త రాత్మాసత్యోద్యోగ స్సత్యస్సత్కర్మాసత్యం సత్త్వవితానమాసీత్ సత్యసత్యాయ"

దుపాదానత్వమ్, నిమిత్తత్వఞ్చ, ఏకస్యబ్రహ్మణఏవావగమ్యతే. (పారమా) "స ఏకైకస్సాధార స్సాధిష్ఠానో ఽనాధారః కంకంకస్మై పదేపదేపాతఃపాదాయపాదితే" ఇతి. నిర్ద్వన్ద్వః - ద్వంద్వమ్ - శీతోష్ణాది; తద్రహితః, అతీంద్రియః - ఇంద్రియాణ్యతీతః, తదవిషయీత్యర్థః (శ్రు) "అశబ్దమస్పర్శమ్" ఇత్యాదిశ్రుతేః. సుసూక్ష్మత్వాదనిర్దేశ్యః- "వాలాగ్రశతభాగస్యశతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయస్సచానన్త్యాయకల్పతే" ఇత్యుక్తరూపజీవస్యాప్యన్తః ప్రవిష్టతయాసుతరాంసూక్ష్మః (పారమా) "సుసూక్ష్మస్సర్వస్స ర్వేషామంతరాత్మా" ఇతిశ్రుతేః. సదసదితి-సదపి, అప్రత్యక్షత్వాత్ అసదివ స్థితః; యద్వా, విదుషాంసత్, అవిదుషా మసత్. (శ్రు) "అసన్నేవ సభవతి । అసద్ బ్రహ్మేతివేదచేత్, అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్వేదసంతమేనంతతోవిదుః" ఇతి శ్రుతేః. (మరీ) "పరంధామ పరంజ్యోతిస్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిమయ స్సర్వాధార స్సనాతన స్సర్వకారణం జ్ఞాతృజ్ఞేయోజ్ఞానవిహీనో జ్ఞానఘనో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితుర్యస్థానగో బహిఃప్రజ్ఞః ప్రజ్ఞా ఽవస్థస్స్థూల సూక్ష్మ విభాగేన వైశ్యానరతేజోరూపేణ భుంజానః విశ్వస్తైజసః ప్రాజ్ఞస్స ర్వేషామాత్మాగుహాయాం నిహితః" అయమర్థః- పరంధామ - పునరావృత్తి రహితంస్థానమ్. "మాముపేత్యతుకౌన్తేయ ! పునర్జన్మనవిద్యతే" ఇతి, భగవద్వచనాత్. పరంజ్యోతిః - (పారమా) "యోవాపరంజ్యోతిః పరంసన్దధానః పరమాత్మా పురుషంసంజనయిష్యసే స్వాహా" ఇతిశ్రుతేః. సర్వజ్ఞః - (శ్రు) "సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" ఇతిశ్రుతేః. ఏ తేన, నిష్కళస్వరూపకథనప్రకరణే ఽపి సర్వజ్ఞత్వ

అస్యార్థః సత్యఃనిశ్చితమ్ జ్యోతిః-తేజోరూపః, లింగవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. సత్యశ్చాసౌ, అన్తరాత్మాచసత్యాన్తరాత్మా. సత్యః ఉద్యోగః-సంకల్ప ఇత్యర్థః; యస్యసః-సత్యోద్యోగః, సత్యః-సత్యస్వరూపః, సత్కర్మా - శుభకర్మా. సత్యమ్-నిత్యమ్; - సత్త్వవితానమ్ - సత్త్వవిస్తారః, ఆసీత్; తస్మైసత్యసత్యాయ-సత్యానామపిసత్యాయ. "సఏకైకఇతి" సః-పరమాత్మా. ఏకైకః-అనేన, "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ । ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతిశ్రుతేః, సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తోపాదాన కారణాన్తర రహిత ఇతి. సాధారః - హృదయకమలాద్యాధారః. సాధిష్ఠానః - "తద్విష్ణోః పరమంపదమ్" ఇతి శ్రుతేః పరమ పదాద్యధిష్ఠానసహితః. అనాధారః - అద్వారకత్వేన, అధిష్ఠానభూతోనభవతి; యద్వా, ఆధారాన్తరరహితః. ఏవంభూతస్యపరమాత్మనః పాదాయపాతః - ప్రణతిఃకంకంపురుషమపి, పాదితే-పరమాత్మనా సంపాదితే - పదేపదే, ఆమోదాదిపదేవా, పదాన్తరేవా - స్థాపయతీతిశేషః. "యోవేతి" అస్యార్థః. పరంజ్యోతిః - పరమతేజస్స్వరూపః. యోవాపరమాత్మాయం పుర

ప్రతిపాదనేన, తస్య, నిత్యమ్, నిరతిశయానన్తకల్యాణగుణాకరత్వం ప్రత్యపాది. సర్వశక్తిమయఇతి-భారతే, "తేషూత్తమగుణో విష్ణుర్మాయయా మోహయన్ జగత్ । స్థితికర్తా ఽస్యయా మాయా, తాంమాయాంప్రకృతింవిదుః ॥ లోకయాత్రావినా తాన్తు, నేతి శ్రీస్సానృతాబుధైః" ఇత్యారభ్య, "తస్యాశ్శ్రియాస్త్రియో ఽభిన్నాఃపురుషాః పురుషోత్తమాత్ । తస్మాత్తయా శ్రియాసార్ధం పూజయేత్పురుషోత్తమమ్" ఇత్యన్తం. "సర్వప్రాణిషు యాశక్తిశ్శక్తిర్విద్యున్నిభామతా" ఇతిచోక్తేః, సర్వప్రాణిగతశక్తిప్రచురః. ప్రాచుర్యార్థేమయట్. (శ్రు) "పరా ఽస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే" ఇతిశ్రుతేః. సర్వాధారః- "మయిసర్వంప్రతిష్ఠితమ్" ఇతి భగవదుక్తేః, సనాతనః-పురాణః, "కవింపురాణ మనుశాసితారమ్" ఇతిస్మృతేః సర్వకారణమ్. - "సర్వకారణకారణే" ఇత్యుక్తేః. "జ్ఞాతృజ్ఞేయః" ఇత్యాదినా, తస్యక్రమేణ విశ్వ, తైజస, ప్రాజ్ఞ, స్వరూపందర్శయతి. తత్ర, జాగ్రదవస్థానిర్వాహకోవిశ్వః - జ్ఞాతృజ్ఞేయః. జ్ఞాతా-జీవః, తస్య, జ్ఞేయాః- ఇన్ద్రియగ్రాహ్యాః పదార్థాః, తజ్జ్ఞాపకత్వాత్, విశ్వస్యజ్ఞాతృజ్ఞేయత్వమవగమ్యతే. స్వప్నదశానిర్వాహక స్తైజసః - జ్ఞానవిహీనః, తైజసస్య, బాహ్యేన్ద్రియ విషయ జ్ఞానశూన్యదశానిర్వాహకత్వాత్, జ్ఞానవిహీనత్వమవగమ్యతే. సుషుప్తిదశా నిర్వాహకః ప్రాజ్ఞః - జ్ఞానఘనః. ప్రాజ్ఞస్యబాహ్యాన్తరిన్ద్రియజ్ఞానరాహిత్యేన, జీవ స్వరూపజ్ఞాపకత్వాత్, ప్రాజ్ఞత్వమ్. జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తితుర్యస్థానగః - జాగ్రత్ స్థానమ్- చక్షుః. స్వప్నస్థానమ్-కంఠః, సుషుప్తిస్థానమ్ - హృదయకర్ణికా ఽగ్రమ్. తురీయ

షంనిర్హేతుకకటాక్షేణరక్షితుమిచ్ఛతి, తంపరంసందధానః-ఉత్కృష్టగుణాంసందధానః. సంజన యిష్యసే; తస్మైతుభ్యమ్. "జాయమానంహిపురుషం యం పశ్యేన్మధుసూదనః । సాత్త్వికస్సతువిజ్ఞేయస్సవై మోక్షార్థచింతకః"ఇతి. కల్యాణగుణాకరత్వమితి । నను, సర్వజ్ఞ ఇత్యనేన బ్రహ్మణః జ్ఞానాశ్రయత్వం ప్రతిపాదితంభవతి; తదయుక్తమ్. "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇతి తస్యజ్ఞానస్వరూపత్వ శ్రవణాదితిచేత్, ఉచ్యతే - శ్రుతిః బ్రహ్మణఃక్వచిత్ జ్ఞానస్వరూపత్వం, క్వచిత్ జ్ఞానాశ్రయత్వంచ ప్రతిపాదయతి. నచైతేన తయోర్విరోధః, మణ్యాదీనాం ప్రభారూపత్వస్య, ప్రభా ఽ ఽశ్రయత్వస్యచ యథావిరోధాభావః, తద్వ దిహోపపత్తేః. ఏవమేవజీవాత్మనో ఽపి జ్ఞానస్వరూపత్వం, జ్ఞానాశ్రయత్వఞ్చ పరస్పరమవిరుద్ధమ్. అత ఏవభగవాన్ మరీచిరిహవదతి । జీవాత్మాజ్ఞానాభో నిత్యశుద్ధః । ఇతి. "మాయయామోహయన్ జగత్" "మన్మాయామోహితంజగత్" ఇతి భగవదుక్తేః. లోకయాత్రేతి। జగత్స్థితిరిత్యర్థః । సర్వప్రాణిష్వితి । సర్వేషు ప్రాణిషుప్రత్యేకం న్యస్తాయాయాశక్తిర్విద్య

స్థానమ్ - హృదయాకాశమ్. తేషు, నేత్రకణ్ఠహృత్కర్ణికాఽగ్రేషు విశ్వ, తైజస, ప్రాజ్ఞ, సంజ్ఞయాస్థితః. హృదయేతురీయస్థానే, "తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః" ఇతి శ్రుతిప్రతిపాదిత స్వరూపస్తిష్ఠతి. తథాఽనుపదం వదతి. "హృదయకమలాకాశోప లబ్ధ వైశ్వానరశిఖాయాం త్రిగుణాత్మకోవిష్ణుః పరమాత్మాతిష్ఠతి." ఇతి. బహిఃప్రజ్ఞః - బహిః- బాహ్యవిషయే; ప్రజ్ఞా, యేన; సః, విశ్వఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాఽవస్థః - ప్రజ్ఞా - అన్తఃకరణచతుష్టయజ్ఞానమ్; తద్రూపాఽవస్థాయస్మాత్; సః-తైజసఇత్యర్థః. స్థూలసూక్ష్మవిభాగేన వైశ్వానర, తైజస, రూపేణభుఞ్జానః - తేషుదేవేషు స్థూలంరూపాదికంభుఙ్క్తే వైశ్వానరః. సూక్ష్మమ్-ఇతరావిది తంస్వప్న పదార్థంభుఙ్క్తే తైజసః. యద్యపిజీవస్యైవభోక్తృత్వమ్, తథాఽపివిశ్వతైజసయోర్భోజనేప్రయోజక కర్తృత్వాత్ "ఋతంపిబన్తౌ" ఇత్యత్ర పరమాత్మ నిర్దేశవదుపపన్నమ్, మాణ్డూక్యోప నిషది, (శ్రు) "బహిఃప్రజ్ఞో విభుర్విశ్వోహ్యన్తః ప్రజ్ఞస్తుతైజసః। ఘనప్రజ్ఞస్తథాప్రాజ్ఞ ఏక ఏవ త్రిధాస్మృతః। దక్షిణాక్షిముఖే విశ్వోమనస్యన్తశ్చతైజసః। ఆకాశేచహృదిప్రాజ్ఞః త్రిధాదేహేవ్యవస్థితః॥ విశ్వోహిస్థూలభుఙ్నిత్యం తైజసః ప్రవివిక్తభుక్। ఆనన్దభుక్తథా ప్రాజ్ఞః త్రిధాతృప్తిన్నిబోధత" ఇత్యాది. ఏవం విశ్వ తైజసప్రాజ్ఞస్వరూపముక్త్వా, తురీయస్వరూపమాహ- "సర్వేషామాత్మాగుహాయాంనిహితఇతి" "అణోరణీయాన్" ఇతి శ్రుతిప్రతిపాదిత స్వరూపం దర్శితమ్. జన్తోరణుస్వరూపస్య, అణీయాన్ - అత్యన్తమణుః. తద్రూపేణ గుహాయామన్తర్నిహితః. మహతోవిశ్వస్య మహీయాన్- అత్యన్తంమహాన్. మహతోవిశ్వ స్యాప్యాధారతయామహత్తర ఇత్యర్థః ఏతచ్ఛ్రుతిదర్శనేన జీవపరయోర్భేదోవ్యక్తః, (మరీ) "తస్మాద్ధృదయకమలాన్తరాకాశోపలబ్ధవైశ్వానర శిఖాయాం త్రిగుణాత్మకో విష్ణుః పరమాత్మాతిష్ఠతీతి" । అయమర్థః - తస్మాత్ - ఏవఞ్చేత్యర్థః. హృదయకమలాంతరాకాశమ్-దహరమ్. త్రిగుణాత్మకః-త్రయో గుణాః యస్యాస్సాప్రకృతిః ఆత్మాశరీరం యస్య, సః. భగవతశ్చిదచిచ్ఛరీరకత్వ

తే; సాసాసమస్తాఽపి పరమపురుషేనిత్యం తిష్ఠతి; తతోఽయం శక్తిప్రచుర ఇత్యర్థః. దక్షిణాక్షీతి। విశ్వస్యాక్షివ్యాపారజాగరణ నిర్వాహకత్వాదక్షిముఖే స్థితిః. తైజసస్య మనోవ్యాపారస్వప్న నిర్వాహ కత్వాన్మనోఽన్తస్స్థితిః. ప్రాజ్ఞస్య హృదయాకాశలీనత్వాత్తత్రస్థితిరితి బోధ్యమ్. జన్తోరితి। జన్తుః-

స్యోక్తత్వాత్. నహిభగవతః త్రిగుణవిశిష్టతా-నిర్గుణఇతి ప్రాకృతగుణత్రయనిషేధస్య పూర్వమభిధానాత్, (మరీ) "తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః సబ్రహ్మాస శివస్సేంద్ర" ఇతిశ్రుతిః ఇతి, స్యోక్తవిషయేశ్రుతిర్దర్శితా. ఏవఞ్చ, విష్ణుపరమాత్మ శబ్దావేకార్థౌ. సవిష్ణురేవ బ్రహ్మా, శివః, ఇత్యాది సంజ్ఞాం లభతే-ఇత్యుక్తమ్. "సృష్టిస్థిత్యన్త కరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్ । స సంజ్ఞాంయాతిభగవాన్, ఏకఏవజనార్దనః" ఇతి. నను, "బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్" ఇతి, విష్ణోరపి, సహేతరాభ్యాం సామాన్యేనప్రతిపాద నాత్, తురీయః పరమాత్మానతచ్ఛబ్దవాచ్యఇతిచేత్; ఉచ్యతే, - తత్ర, జనార్దనఇతి విష్ణుపర్యాయవాచకేన నిర్దేశాత్, విష్ణురేవతుర్యః పరమాత్మా. స్థితికార్యే, నిసర్గసిద్ధ సత్త్వగుణేనావినాభూతతయా, తయైవసంజ్ఞయాఽన్వితః మూర్తి త్రయాన్తర్భవ తీతిజ్ఞేయమ్. నారాయణస్య తురీయత్వం శ్రుతిసిద్ధమ్. బ్రహ్మోపనిషది, (శ్రు) "అథాస్యపురుషస్యచత్వారిస్థానానిభవన్తి । నాభిర్హృదయంకణ్ఠం మూర్ధాచ । తత్రచతుష్పాత్ బ్రహ్మవిభాతి జాగరితేబ్రహ్మా, స్వప్నే, విష్ణుః సుషుప్తౌరుద్రః" ఇతి. అస్యార్థః-ఉత్తరత్ర స్పష్టీకరిష్యతే. (శ్రు) "తురీయమక్షరంసఆదిత్యోవిష్ణు శ్చేశ్వరశ్చ తస్యాశ్శిఖాయాః" ఇతిశ్రుత్యర్థోమహోపనిషదిచ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. (శ్రు) "తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పురుషః పరమాత్మావ్యవస్థితః । సబ్రహ్మాసఈశానస్సేంద్రస్సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాట్" ఇతి. అత్ర యఃపూర్వం నారాయణ ఇతి ప్రతిపాదితః పరమాత్మా, సబ్రహ్మా, సఈశానః, ఇతిప్రతిపాదితంభవతి. (మరీ) "ఏవంనిష్కళమితివిజ్ఞాయతే" అయమర్థః- ఏవం ప్రకారేణ పరమాత్మనః నిష్కళసకళస్వరూపయోర్మధ్యే నిష్కళంవిజ్ఞాయతే- శ్రుతిభ్య ఇతిశేషః. (మరీ) "అథసకళః కాష్ఠేఽగ్నిర్మథనాదు జ్జ్వలన్నివ, నిష్కళాత్మకో విష్ణుర్ధ్యాన మథనేన భక్త్యాసంకల్పనాత్ సకళోభవతి" అయమర్థః-సకళత్వం సావయ వత్వమ్. నీరూపస్య, సర్వవ్యాపకస్యచ విష్ణోస్సాకారతయాఽఽవిర్భావః కథమిత్యాశం

జీవఃతస్య "వాలాగ్రశత" ఇత్యాద్యుక్తరూపతయా, తదంతర్వ్యాపినఃపరమాత్మనోఽణీయస్త్వమ్. నతచ్ఛబ్దవాచ్యఇతి । విష్ణుశబ్దవాచ్య ఇత్యర్థః. విష్ణోరన్యః కశ్చిత్తుర్యః పరమాత్మేతిచేదుచ్యత ఇత్యర్థః. జనార్దనఇతి । విష్ణోరనితరసాధారణజనార్దనశబ్దేననిర్దేశాన్న విష్ణోరన్యస్తురీయ ఇత్యర్థః. విష్ణుశ్చేశ్వరశ్చేతి । తత్రస్వప్నేవిష్ణురితిపూర్వంవిష్ణుశబ్దేన ప్రతిపాదితో యః, తస్యైవనారాయణస్య తే నైవశబ్దేన ప్రతిపాదనాత్, తస్యైవతురీయత్వం సిద్ధమితిజ్ఞేయమ్. ప్రత్యభిజ్ఞాప్యత ఇతి । "తస్యా

కాయాం, దృష్టాంతేన సకళస్వరూపంసాధయతి. కాష్ఠే-అరణ్యామ్. సర్వత్ర వ్యాపకో నిరాకారశ్చాగ్నిర్యథామథనాత్ క్వచిజ్జ్వలన్, సరూపోభవతి; తద్వన్నిష్కళాత్మకో నిరవయవోవిష్ణుః సర్వవ్యాపీధ్యానమథనేన భక్త్యా-తద్విషయకరతిభావేన, సంకల్పా నాత్, భావనావిశేషాత్, సకళోభవతి. ఏవమాశయః-యథా ఽగ్నిర్జ్వలితఏవభాస్వర త్వోష్ణ త్వాది గుణవిశిష్టః, ప్రకాశన శీతాపనయనాదికార్యాణికరోతి; తథా పరమాత్మా ఽపి, సకళ స్వరూపఏవస్వోపాసకానామభీష్టంకురుతే - ఇతి.

ప్రాసంగికం పరిసమాప్య, ప్రకృతమనుసరామః. బ్రహ్మజ్ఞానమితి. జ్ఞాన మిహవిధీయతే - ఇత్యుక్తమ్. తచ్చ, నకేవలంవేదాన్తవాక్యార్థజ్ఞానమ్. కిన్తు;

శ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితః। సబ్రహ్మసశివస్సేన్ద్రః" ఇతిశ్రుత్యుక్తో ఽర్థఏవ మహోపనిషది ప్రత్యభిజ్ఞాపితఇతి. అనేనశిఖామధ్యస్థిత పరమాత్మా భిన్నో నారాయణఏవబ్రహ్మేతి, శివఇతి, ఇన్ద్రఇతి, సంజ్ఞాంయాతీతిస్థితే, కేచిత్, నారాయణస్య తథాత్వ మసహమానాః సబ్రహ్మసశివస్సహరిస్సేన్ద్ర ఇతిపఠన్తి. తదసమఞ్జసమితిచ స్వాశయో వేదితోభవతి. తచ్చ నకేవలమితి। వాక్యార్థజ్ఞానస్య విధానమన్తరేణాపి, వాక్యాదేవసిద్ధేః, తన్మూలముపాసనా ఽ ఽత్మకం జ్ఞానమేవ విధాతుముచిత మిత్యర్థః. నను, (శ్రు) "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" ఇత్యాది శ్రుతిభిః, బ్రహ్మవేదిన ఏవముక్తా ప్రతిపాదితాయాం, కథముపాసనంవిధీయతఇతిచేత్; ఉచ్యతే-బ్రహ్మజ్ఞానాదేవా విద్యానివృత్తిః, సైవమోక్షః, ఇతియదుచ్యతే; తదభ్యుపగన్తవ్యమేవ. అవిద్యానివృత్తయే, వేదాంతవాక్యైః విధిత్సితం జ్ఞానంకిం రూపమితి వివేచనీయమ్; కింవాక్యాత్ వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రమ్ ? ఉత, త్తన్మూలముపాసనాత్మకం జ్ఞానమితి ? నతావద్వాక్యజన్యం జ్ఞానమ్, తస్యవిధానమన్తరేణాపి, వాక్యాదేవసిద్ధేః. కిఞ్చ, వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణావిద్యానివృత్తిశ్చనభవతి. పరన్తు, తన్మూలోపాసనాత్మకజ్ఞానేనా విద్యా నివృత్తిర్భవతి. ఏవఞ్చ, వాక్యార్థజ్ఞానాదన్యదేవధ్యానో పాసనాదిశబ్దవాచ్యం జ్ఞానంవేదాన్తవాక్యైర్విధిత్సిత మిత్యవగమ్యతే. తథాచశ్రుతయః. "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాంకుర్వీత" "ఓమిత్యేవాత్మానంధ్యాయథ" "నిచాయ్యతంమృత్యుముఖాత్ ప్రముచ్యతే" ఇతి. విజ్ఞాయేతి, విజ్ఞానస్య, అనువాదో ఽత్రజ్ఞేయః "అనువిద్యవిజానాతి" ఇతి, తత్పూర్వంవాక్యార్థ విజ్ఞానస్య, ధ్యానోపకారకతయా, ఉక్తత్వాత్. ఉక్తస్యపునర్గ్రహణంహ్యనువాదః. ఏవమనూద్య, "ప్రజ్ఞాంకుర్వీత" ఇతి, ధ్యానం విధీయతే. ఏవమ్, (శ్రు) "ఆత్మావా, అరే, ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యోమన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యత్ర, "నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యాది నైకార్థ్యాత్ "అనువిద్యవిజానాతి" "విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత" ఇత్యనువాదపూర్వకం ధ్యానం విహితమిత్యవగంతవ్యమ్. నను, అనువాదోనామకే నచిత్ ప్రాప్తస్యపు నరభి ధానంఖలు; శ్రవణమననయోః కేనప్రాప్తిరితిచేత్; ఉచ్యతే స్వాధ్యాయస్యార్థ

తన్మూలక భగవద్భక్తి రూపోపాసనాత్మకమితిజ్ఞాయతే. తచ్చ, తదారాధన ప్రధానం శ్రేష్ఠమ్. యతోభక్తిమాత్ర రూపముపాసనం కేవలమ విద్యానివృత్తయే భవతి; తత్సహిత భగవదారాధనంతు, భగవత్పదప్రాప్త్యావవ్యవహితోపాయ

పరత్వేనాధీత వేదః పురుషః తదర్థావబోధాయ, స్వయమేవశ్రవణే ప్రవర్తతే; తదర్థావబోధం వినా, ప్రయోజనవత్వాభావాదితి, శ్రవణస్యప్రాప్తిః. తేన, "శ్రోతవ్యః" ఇత్యనువాదః. శ్రవణ ప్రతిష్ఠార్థత్వాన్మననస్య "మన్తవ్యః" ఇతిచానువాదః. నను, న్యాయోపేతవాక్యమాత్రా నవగమ్య, కేవలోపదేశగమ్యార్థ విశేషశ్రవణమ్, "శ్రోతవ్యః" ఇతివిధేయమితిచేత్; న - మననపూర్వ భావితయాఽస్య శ్రవణస్యన్యాయానుగృహీత వాక్యజన్యజ్ఞానరూప త్వావగమాచ్ఛబ్దస్వారస్యాచ్చ, నచమన్తవ్య ఇత్యాలంబన సంశీలనరూపమననవిధిరితి వాచ్యమ్. శ్రవణశబ్దస్యన్యాయోపేత వాక్యజన్య జ్ఞానఇవమన్తవ్యశబ్దస్య తత్ప్రతిష్ఠాపనే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్. ఇత్థఞ్చ, "నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యస్య, ప్రజ్ఞాంకుర్వీతేత్యస్య చాఽర్థభేదాభావాత్ తాభ్యాంధ్యానంవిహితమితి. తదిహ, ధ్యానమ్, వేదనమ్, ఉపాసనమ్, ఇత్యేతే, ఏకార్థకాః, నచశంక్యమ్, విద్యుపాస్యోర్ధాత్వోర్భిన్నార్థకత్వాత్ నయుక్తమైకార్థ్యమితి. తయోర్వ్యతికరేణోప క్రమోపసంహారదర్శనాత్. ఉపక్రమే, ఉపాసనమ్, ఉపసంహారేవేదనమ్, క్వచిత్; ఉపక్రమేవేదనమ్, ఉపసంహారే ఉపాసనమ్, క్వచిత్. ఉపక్రమోపసంహారయోః ఉపాసనమ్, మధ్యేవేదనమ్, క్వచిత్; శ్రూయతే; ఇతివ్యతికరేణఐకార్థ్య మిత్యర్థః యథా, "మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీత" ఇత్యత్ర, "భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మవర్చసేన, యఏవంవేద" ఇతి, పూర్వవిహితోపాసనఫలార్థమనువాదః. "యస్తద్వేదయత్సవేద సమయైత దుక్తః" ఇత్యత్ర, "అనుమఏతాంభగవో, దేవతాంశాధి - యాందేవతాముపాస్సే" ఇతి. "నసవేద" ఇత్యత్ర, "అకృత్స్నోహ్యేషః ఆత్మేత్యేవోపాసీత" ఇతి. "నసవేద" ఇత్యస్య, "అథయోఽన్యాందేవతా ముపాస్తే" ఇత్యేతద్వాక్యపూర్వకత్వాత్, ఉపక్రమోపసంహారయో రుపాసనశబ్దః; మధ్యేవేదనశబ్దః, "యస్తద్వేద" ఇత్యాదీనామయమర్థః. యస్తద్వేద - తస్యబ్రహ్మణోవేదితాయోరైక్వః; యత్సవేద - తస్యరైక్వస్య వేద్యం యద్బ్రహ్మ; సవేదితారైక్వః, ఏతద్వేద్యమ్ - బ్రహ్మచ, ఉభయమ్, తవమయోక్తమితి. భగవన్, మే, ఏతామ్, దేవతామ్, అనుశాధి, వివిచ్యజ్ఞాపయేత్యర్థః. ధ్యానఞ్చ, తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతి సన్తానరూపమ్. "ధ్రువాస్మృతిః స్మృతిలంభేసర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః" ఇతి ధ్రువాయాస్స్మృతేరపవర్గోపాయత్వ శ్రవణాత్. సాస్మృతిర్దర్శన సమానాకారా, "భిద్య తేహృదయగ్రన్థిః; ఛిద్యన్తేసర్వసంశయాః । క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టేపరావరే" ఇత్యనేన ఐకార్థ్యాత్. ఏవఞ్చసతి, "ఆత్మావా, అరే, ద్రష్టవ్యః" ఇతినిదిధ్యాసనస్యదర్శన సమానాకారతా విధీయతే. ఏవముపాసనాత్మకజ్ఞానస్య విధానంసిద్ధమ్. శ్రేష్ఠమితి । ఉదాహరిష్యమాణ శ్రుతేరితి భావః. భగవత్పదప్రాప్త్యావవ్యవహితోపాయ ఇతి । అయమాశయః - కేవలం భక్త్యోపాసకా

ఇతినిశ్చీయతే. తథాహభగవాన్విఖనాః "భక్త్యాభగవంతం శ్రీమన్నారాయణమర్చయేత్। తద్విష్ణోఃపరమంపదంగచ్ఛతీతివిజ్ఞాయతే" ఇతి. తథాచ భగవాన్మరీచిః, విమానార్చనకల్పేపఞ్చాశీతితమపటలే, దుష్కృతాంగతిముక్త్వా, సకామం పుణ్య కర్మాణ్యాచరతాం దేవయానమార్గం పునరావృత్తిలక్షణమభిధాయ, షడశీతితమపటలే, మోక్షోపయోగందర్శయతి (మరీ) "భగవన్మాయామోహితత్వాత్, భగవన్తం సమాశ్రిత్య, భక్త్యానారాయణముపాసీత। తదుపాసనాత్ సో ఽపి భక్తవత్సలత్వాత్ భక్తానుకంపయా స్వమాయాం విమోచయతి" ఇతి. అయమర్థః - సకామంకర్మాచరితవతాం, తత్తదుపభోగాత్క్షీణేకర్మణి, పునరావృత్తిర్భవతి. తథాస్మర్యతే. "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావృత్తినో ఽర్జున" ఇతి. "క్షీణేపుణ్యే, మర్త్యలోకంవిశన్తి" ఇతిచ. భగవదారాధన త్వానుసన్ధానేన, కర్మాణ్యాచరితవతాం మృదిత కషాయాణాం భగవత్స్వరూప ప్రతిపాదక వాక్యార్థ జిజ్ఞాసా భవతి; తతస్తత్రప్రవర్తన్తే; తతః, వాక్యజన్యసాధారణ జ్ఞానముత్పద్యతే, ఇతి. తదనంతరంకర్తవ్యమాహ-"భగవన్మాయామోహితత్వాదితి" "మన్మాయామోహితం జగత్" ఇతి భగవతైవ, జగతఃస్వమాయావిమోహితత్వముక్తమ్. "భగవంతంసమాశ్రిత్య, భక్త్యానారాయణముపాసీత" ఇతి, కేవలభక్త్యాత్మకోపాసనం మాయావిమోచన హేతుతయా విహితమ్. "తదుపాసనాత్ సో ఽపిభక్తవత్సలత్వాత్ భక్తానుకంపయా స్వమాయాం విమోచయతీతి" "దైవీహ్యేషాగుణమయీమమ మాయాదురత్యయా। మామేవయేప్రపద్యన్తే, మాయామేతాంతరన్తితే" ఇతిభగవదుక్తేః. "తతఃసమ్యక్ జ్ఞానంప్రవిశతీతి". సమ్యగ్జ్ఞానంనామ, భగవతః నిష్కళసకళస్వరూప విభాగారాధన

నాంబ్రహ్మవిత్త్వేసిద్ధే ఽపి, భగవదారాధనరూప క్రియావతామేవ బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వమితి. (శ్రు) "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః" ఇతిశ్రుతేః. అర్చయేదితి। భక్తిసహచరితమర్చనమిహ విధీయతే; నతుకేవలం భక్తిరూపమారాధనమ్. భక్తవత్సలత్వాదితి। వత్సలత్వంనామ, దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధ్యాగ్రహణమ్. భక్తానుకంపయేతి। దుఃఖాసహిష్ణుత్వమనుకమ్పా. నిష్కళసకళ స్వరూపవిభాగేతి। తద్విభాగోభగవతా మరీచినాయోగకాణ్డే, ఉచ్యతే. నిష్కళంసకళమితి. నిష్కళమ్ - దేవైరప్యనభిలక్ష్యమదృశ్యంస్యాత్. సకళంద్వివిధమ్-నిర్గుణం, సగుణంచేతి. నిర్గుణంనిష్కళస్వభావః ఇతి. పరమాత్మనో ఽన్యన్నకిఞ్చిదస్తి ఇతి. కాష్ఠే ఽగ్నిరివసర్వం వ్యాప్యాకాశోపమః ఇత్యాది. అయమర్థః - అనభిలక్ష్యమితి కేనాపిలక్షణేన లక్షయితుమశక్యమ్ (శ్రు) "యతోవాచోనివర్తంతే, అప్రాప్యమనసాసహ" ఇతిశ్రుతేః. అవాఙ్మనసగో

ప్రకారాదిజ్ఞానమ్. (మరీ) "పశ్చాదాశ్రమధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనం కరోతి. తదారాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మాపరమాత్మానంనారాయణం పశ్యతి. సో ఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకంప్రాపయతి. పశ్చాత్కృతకృత్యోభవతి. సంసారాన్ముక్తిర్మోక్ష " ఇతి. అయమర్థః. - ఆశ్రమధర్మాః - బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమవిహిత తత్తద్ధర్మాః. ఏతేన. "సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య" ఇతి భగవద్వచనస్య స్వధర్మపరిత్యాగోనాభిప్రేతః. కిన్తు, తత్ఫలాభిసన్ధిత్యాగ ఇతిసూచితంభవతి. వర్ణాశ్రమాచారస్యాపి భగవదారాధనత్వాత్. "వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ విపశ్చితా। విష్ణురారాధ్యతేపన్థా నాన్యస్తత్తోషకారకః" ఇత్యుక్తేః. "భగవదారాధనమితి" ఆరాధనమిహ సమూర్తార్చనమేవ వివక్షితమ్. నను, జ్ఞానకాణ్డే బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ విధాతుముచితతయా, ఆరాధనక్రియావిహితేతి కథమభిధీయతే ? ఇతిచేత్; ఉచ్యతే. - భగవతో మరీచేః కేవలం జ్ఞానం మోక్షోపయోగితయానవిధిత్సితమ్; కిన్తు, తన్మూలకముపాసనమేవ; తచ్చోపాసనం భగవదర్చనరూపమేవశ్రేష్ఠమితిచ; అతఏవ, తత్రతత్రవదతి (మరీ) "అథ, సమారాధనం చతుర్విధంభవతి-జపహుతార్చనధ్యానానీతి. సావిత్రీపూర్వం వైష్ణవీమృచమ్, అష్టాక్షరం, ద్వాదశాక్షరంవా, భగవన్తంధ్యాత్వా ఽభ్యసేత్; సజపః. అగ్నౌహోమో - హుతమ్. గృహే, దేవాయతనేవా వైదికమార్గేణ ప్రతిమా ఽ ఽదిషుపూజయేత్; తదర్చనమ్. నిష్కళసకళవిభాగంచ జ్ఞాత్వా ఽష్టాంగమార్గేణ పరమాత్మానం జీవాత్మనాచిన్తయేత్ । తద్ధ్యానమితి. తేష్వర్చనం సర్వార్థసాధనంస్యాత్" ఇతి, తత్రైవయోగకాణ్డేచ (మరీ) "ఏవం సదాధ్యాతుమశక్యత్వాత్ ప్రతిమా ఽ ఽదిషు పంచమూర్తీనాంభేదైః సమావాహ్యార్చయేత్। ఏతత్సమూర్తార్చనమ్. సర్వసిద్ధిప్రదత్వాత్, గృహే, దేవాయతనేవా సమూర్తార్చనమేవకారయేత్; అన్యథా, నపరమ పదప్రాప్తిః"

చరమిత్యర్థః నిష్కళస్వభావఇతి । నిష్కళస్యస్వభావః అదృశ్యత్వాదిః. తేన సహితమిత్యర్థః. నిర్గుణస్య నిష్కళస్వభావత్వే ఽపికాష్ఠవ్యాపివహ్న్యాదిదృష్టాన్తేన మనోగమ్యతయాభేదః. (మరీ) "సగుణధ్యానం వక్ష్యే- ప్రాణమపానేన సంయోజ్యాగ్నిమండల మనుప్రవిశ్య, తత్రస్థపురుషదృష్ట్వా" ఇత్యారభ్య, "భక్త్యానకళంనంకల్ప్య, దేవీభూషణాయుధైస్సహ పరిషద్గణైః కల్యాణ గుణనిధిం పూర్వవద్ధ్యాయేత్" ఇత్యాది । అగ్నౌ హోమోహుతమితి హోమస్యమన్త్రనిర్దేశాభావే ఽపి జపోక్తమన్త్రాః ఏవగ్రాహ్యాః ఇత్యవగమ్యతే. భగవన్తంధ్యాత్వేతి, సర్వత్రానుషజ్యతే. పఞ్చమూర్తీనామితి । విష్ణ్వాదిమూర్తీనామిత్యర్థః, అన్యథేత్యాది । అన్యథా. భగవత్సమూర్తారాధనం

ఇతి. శ్రూయతేచ భగవదర్చనవిధానమ్. (శ్రు) "ప్రవఃపాన్తమన్ధసోధియాయతేమహే శూరాయవిష్ణవేచార్చత" ఇతి, అయమర్థోభారతేఉపబృంహితః. - "సురూపాంప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్నవదనేక్షణామ్ । కృత్వా ఽ ఽత్మనఃప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః । తామర్చయేత్తాంప్రణమేత్తాంజపేత్తాంవిచిన్తయేత్ । విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపిణీమ్" ఇతి. భగవతా ఽపిగీయతే. - "మహాత్మానస్తు మాంపార్థ ! దైవీం ప్రకృతిమాశ్రితాః । భజన్త్యనన్యమనసోజ్ఞాత్వా భూతాదిమవ్యయమ్" ఇతి. అత్రజ్ఞాత్వేతిజ్ఞానముక్తమ్. అపిచ, "సతతంకీర్తయన్తోమాంయతన్తశ్చదృఢవ్రతాః । నమస్యన్తశ్చమాం భక్త్యానిత్యయుక్తా ఉపాసతే" ఇత్యత్రోపాసనశబ్దవాచ్యస్యార్చనస్య, భక్తియోగాభ్యామ్, ఉపస్కార్యత్వం ప్రతిపాద్యతే. కిఞ్చ, నమస్యంత ఇతిపదస్య, ప్రతిమారూపి భగవద్విషయత్వేనైవస్వరసతా. అపిచ, "యాన్తిదేవవ్రతాదేవాన్; పిత్రూన్ యాన్తిపితృవ్రతాః । భూతానియాన్తి భూతేజ్యాః; యాన్తిమద్యాజినో ఽపిమామ్" ఇతి, భగవతైవతద్యజనస్య, తత్ప్రాపకత్వమభిధీయతే. - నచశంక్యమ్. యజనంనామ యయాకయా ఽపివిధయా తదారాధనమేవేతి. "పత్రంపుష్పంఫలంతోయంయోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి । తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామిప్రయతాత్మనః" ఇత్యాద్యనుపదముక్తేః, పత్రాద్యుపహరణస్యప్రతిమారూప భగవద్విష

వినా. పరమపదస్య - వైకుణ్ఠస్యప్రాప్తిః నభవతీతి. నచశంక్యమ్ - ప్రకారాన్తరేణోపాసకానా భగవత్పదప్రాప్తిః కుతోనస్యాదితి. తథా ఽత్రనోచ్యతే; పరన్తు, ఆమోదప్రమోద సమ్మోద వైకుణ్ఠభేదేన, చతుర్ధాస్థితాః భగవల్లోకాః. భక్త్యాదిభిరుపాసకానామామోదాదిప్రాప్తిస్స్యాదేవ - వైకుణ్ఠప్రాప్తిస్తు జ్ఞానభక్తి సహకృతమారాధనంకుర్వతామేవేతి ప్రతిపాదితంభవతి. తథోచ్యతే భగవతామరీచినా - (మరీ) "సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షః తదపిసమారాధనవిశేషాత్, చతుర్విధ పదావాప్తిస్సాలోక్యం సామీప్యంసారూప్యం సాయుజ్యమితి. ఆమోదప్రాప్తిః - సాలోక్యమ్. ప్రమోదప్రాప్తిః - సామీప్యమ్. సమ్మోదప్రాప్తిః - సారూప్యమ్. వైకుణ్ఠప్రాప్తిః - సాయుజ్యమితి. నిత్యానన్దామృతరసపానవత్సర్వదా తృప్తికరం పరమాత్మనోనిత్యనిషేవణం పరజ్యోతిః ప్రవేశనమ్. "తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదాపశ్యంతి సూరయః" ఇతిశ్రుతిః. భగవన్తంనాన్యథా ప్రాప్నోతీతి విజ్ఞాయతే" - ఇతి. ప్రవఃపాన్తమితి । అన్ధసః- అజ్ఞానాత్. యుష్మాన్. ప్రపాన్తమ్ - ప్రకర్షేణరక్షన్తమ్. ధియాయతే - ధీవదాచరన్త మిత్యర్థః. విభక్తి వ్యవహత్యయశ్ఛాందసః. మహేశూరాయ - మహాశూరం. విష్ణవే - విష్ణుమ్. అర్చతచ - చకారాద్ధ్యాన స్తుతివన్దనానిసముచ్చీయన్తే. ఇతిశ్రుతేరర్థః. స్వరసతేతి । నమస్కారస్యమూర్తిమన్తం

యత్వేనైవౌచిత్యాత్. అపిచ, "మన్మనాభవమద్భక్తో మద్యాజీమాంనమస్కురు । మామేవైష్యసియుక్త్వైవ మాత్మానం మత్పరాయణః" ఇత్యత్ర, మద్యాజీతి, అర్చనమేవ ప్రాధాన్యేనాభిధీయతే. భక్తిస్తదంగభూతైవ. "నమస్కురు" ఇతి, నమస్కారస్యసమూర్తారాధనాంగత్వమేవయుక్తమ్. తస్మాదేవ భగవాన్విఖనాః భగవదారాధనంవిధాయ, తదన్తే, "పురుషసూక్తేనసంస్తూయ, ప్రణామంకుర్యాత్" ఇతివిహితవాన్. తథాశ్రీసహస్రనామస్తవే; "తమేవచార్చయన్నిత్యం భక్త్యా పురుషమవ్యయమ్ । ధ్యాయన్, స్తువన్నమస్యంశ్చ, యజమానస్తమేవచ" ఇత్యారభ్య, "సర్వదుఃఖాతిగో భవేత్" ఇతి. శ్రూయతేచ (శ్రు) "క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః" ఇతి. అత్రక్రియాశబ్దేన, భగవదర్చనరూప విశేషక్రియైవగృహ్యతే. నతుసాధారణీ. సాధారణక్రియావతాం బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వ ప్రతిపాదనాసామఞ్జస్యాత్. క్రియాద్వివిధా; తత్క్రియా, అతత్క్రియా, చేతి. తత్క్రియానామ, పరబ్రహ్మణః పరమపురుషస్యారాధనరూపక్రియా. తథోక్తమర్చనాధికారే; "అతఊర్ధ్వన్తుకర్తవ్యమర్చనాక్రమముచ్యతే । భాస్కరస్యోదయాత్ పూర్వమ్" ఇత్యారభ్య, స్నానసన్ధ్యోపాసనాదికంవిధాయ, పశ్చాత్, భగవదర్చన రూపక్రియాం ప్రతిపాద్య, తతః, "ఇత్యేవంతత్క్రి యాంకృత్వా, తత్తన్మన్త్రం సముచ్చరేత్" ఇత్యభిహి తమ్. స్మృతావపి, "నప్రదోషేహరింపశ్యేత్; త్రయోదశ్యాంనతత్క్రియాః" ఇతి. అతత్క్రియానామ - తత్తదాశ్రమోక్త కర్మకలాపః. నచవాచ్యమ్ - "సర్వే ఽపి వైదికాచారా స్సర్వేయజ్ఞాస్తపాంసిచ । విష్ణుపూజా విధేశ్శే దాస్తత్కర్మఫలదోహరిః" ఇతివచనాత్ సర్వేషాంకర్మణాం తత్క్రియాత్వేసిద్ధే, కథమ

ప్రత్యేవస్వారస్యమిత్యర్థః. నప్రదోషే - ఇతి । త్రయోదశ్యాం ప్రదోషసమయస్యరౌద్రత్వాత్, తత్రశుద్ధసత్త్వమూర్తేర్హరేర్దర్శనమారాధనఞ్చ నిషిద్ధమితి బోధ్యమ్. నచశంక్యమ్. - "అగ్నౌ క్రియావతాందేవః" ఇత్యాదివచనాత్ యజ్ఞాదికర్మకృతాంక్రియావత్త్వం జ్ఞాయతే. తథాసతి, భగవదారాధక ఏవక్రియావానితి కథముచ్యత ? ఇతి. (శ్రు) "ఆత్మక్రీడా, ఆత్మరతిః" "క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః" ఇతిశ్రవణాత్. అయమర్థః - ఆత్మనఃక్రీడా - ఆత్మనిక్రీడావా; భారతే, "అప్రమేయో ఽనియోజ్యశ్చ యత్రకామగమోవశీ । మోదతేభగవాన్భూతైర్బాలః క్రీడనకైరివ" ఇతి స్నానపాద్యాచమన పుష్పగన్ధధూపదీపహవిరాది నృత్తగీతవాద్యస్తుతిభిశ్చ, దివ్యమఙ్గళ విగ్రహవిశిష్టేనసహ క్రీడా - తదేకపరతారతిః ఇతి పూర్వమభిధానాత్ నాన్యక్రియా వివక్షితే త్యాశయః. కిఞ్చ, ప్రతిమాదర్శనమేవ భక్తేర్హేతుః "చక్షుషః ప్రీతికరణాత్ మనసోహృదయస్యచ । ప్రీత్యాసంజాయతే భక్తిః భక్తస్యసులభోహరిః" ఇత్యుక్తేః. తథాభగవతా ఽపిగీయతే

తత్క్రియాత్వమితి. తథాత్వే ఽపి, తత్తద్దేవతోద్దేశేన క్రియమాణానాంకర్మణాం తదన్తర్యామితా ద్వారాభగవతః ఫలప్రదత్వే ఽపి, సాక్షాత్తదుద్దేశాభావాదతత్క్రియాత్వమ్. ఇత్థఞ్చ, భగవదారాధకాః బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠాః; తదన్యే కేవలం బ్రహ్మవిద ఇతిసిద్ధమ్. "నను, ప్రతిపాదితవిధయా, భగవదారాధకానామస్తునామ, బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వమ్! ప్రతిమారాధకానామేవ తథాత్వం కుతో ఽభిధీయతే?" ఇతి చేత్, ఉచ్యతే-(శ్రు) యజుర్వేదే, "యతోవీరఃకర్మణ్యస్సు దక్షోయుక్తగ్రావాజాయతే దేవకామః" ఇతి, (శ్రు) "పిశంగరూపస్సుభరో వయోధాశ్రుష్టీవీరోజాయతే దేవకామః" ఇతి, (పారమా) "రాయాంపత

"నాహంవేదైర్నతపసా, నదానేన, నచేజ్యయా । శక్యఏవంవిధోద్రష్టుందృష్టవానసి మాంయథా । భక్త్యాత్వనన్యయాశక్యః అహమేవంవిధో ఽర్జున ! జ్ఞాతుం, ద్రష్టుంచ, తత్త్వేన ప్రవేష్టుఞ్చపరన్తప!॥ మత్కర్మకృత్, మత్పరమో, మద్భక్తస్సంగవర్జితః । నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్సమామేతిపాణ్డవ !" ఇతి. మత్కర్మకృత్ - మదీయార్చనాది కైంకర్యకారీత్యర్థః. ఇమమర్థమభిప్రేత్యభగవన్తమాహార్జునః.- "ఏవంసతతయుక్తాయేభక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే । యేచాప్యక్షరమవ్యక్తస్తేషాంకే యోగవిత్తమాః ?" ఇతి. శ్రీభగవానువాచ. "మయ్యావేశ్యమనోయేమాం నిత్యయుక్తాఉపాసతే । శ్రద్ధయాపరయోపేతాస్తేమే యుక్తతమామతాః ॥ యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే । సర్వత్రగమచిన్త్యఞ్చ కూటస్థమచలంధ్రువమ్ ॥ సన్నియమ్యేన్ద్రియగ్రామంసర్వత్రసమబుద్ధయః । తేప్రాప్నువంతిమామేవ సర్వభూతహితేరతాః ॥ క్లేశో ఽధికతరస్తేషా మవ్యక్తాసక్తచేతసామ్ । అవ్యక్తాహిగతిర్దుఃఖం దేహవద్భిరవాప్యతే॥ యేతుసర్వాణికర్మాణి మయిసన్న్యస్య మత్పరాః । అనన్యేనైవయోగేనమాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే" ఇతి. భక్తత్వేనయుక్తతమత్వేనచ, ఉభయధా ప్రతిపాదనాత్, దివ్యమఙ్గళవిగ్రహవిశిష్టాచ్యుతోపాసకేషు "ఆత్మక్రీడాఆత్మరతిః" "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠః" ఇతి శ్రూయతే. - ఇత్యాశయః. యతోవీర ఇతి । యతః - జగద్రక్షణార్థమ్. వీరః-విష్ణుః. "విష్ణోర్నుకం వీర్యాణి ప్రవోచమ్" ఇతిశ్రుత్యా విష్ణోః వీర్యవత్త్వప్రతిపాదనాత్. కర్మణ్యః - పాద్యాద్యుపచారైరారాధనార్హః. సుదక్షః - సుతరాం భక్తాభీష్ట దానసమర్థః. దేవకామః - క్రీడాకామః. "దివుక్రీడావిజిగీషా" ఇత్యాదిధాతోః. "అప్రమేయో ఽనియోజ్యశ్చ యత్రకామగమోవశీ । మోదతేభగవాన్భూతైః బాలఃక్రీడనకైరివ" ఇత్యుక్తేః యుక్తగ్రావాశైలప్రతిమా రూపీ, జాయతే. గ్రావగ్రహణం స్వర్ణాదీనామప్యుపలక్షణమ్. శ్రుతిః. "పిశంగరూపస్సుభరోవయోధాః శ్రుష్టీవీరోజాయతేదేవకామః" ఇతి. అస్యార్థః - పిశంగరూపః - స్వర్ణవర్ణః. సుభరః - సుఖేనభర్తుంశక్యః. వయసాగరుడేనద్ధియత ఇతివయోధాః. శ్రుష్టీ - "శ్రుష్టీచబలవాన్ బలీ" ఇతివైజయంతీ. రాయామితి । రాయామ్ - ధనానామ్, పతనేత్రాయతఇతి, పతత్రే । ధనమ్. రయిమత్సురయింధనవత్సు. పుష్టాం - వర్ధితామ్ - ఆదధాత్రే-కర్త్రే. కకుదాయ-శ్రేష్ఠాయ - భద్రే - భద్రాయ. ఛాన్దసంరూపమ్. ఇదమ్హవిరితిశేషః. రాయోధనాత్ బృహంతమ్

త్త్రేరయిమాదధాత్రే రాయోబృహన్తంరయిమత్సుపుష్టామ్ । రారాజిమన్తంరతయే యజన్తుతంబింబవన్తం కకుదాయ భద్రే" ఇత్యాదిశ్రుత్యా, భగవతః శిలా౽౽దివిగ్రహ రూపత్వం, తస్యైవారాధనయోగ్యతమత్వఞ్చ ప్రతిపాద్యతే. ముణ్డోపనిషది, (శ్రు) "యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశంపురుషం విశ్వయోనిమ్, తదావిద్వాన్ పుణ్యపాపేవిధూయ, నిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతినిత్యం" ఇతి. అస్యార్థః - పశ్యః జీవః - యదాసమారాధనకాలే. రుక్మవర్ణమ్ - "సువర్ణవర్ణంరక్తాస్యం రక్తనేత్రం సుఖోద్వహమ్" ఇత్యాదిభగవచ్ఛాస్త్రోక్తప్రకారేణస్వర్ణాభమ్. కర్తారమ్ విశ్వయోనిమ్ ఈశమ్-సర్వేశ్వరమ్-పురుషమ్-పరమపురుషమ్. పశ్యతే; తదా, పుణ్యపాపేవిధూయ, నిరఞ్జనః-కర్మలేపరహితః - పరమంసామ్యముపైతి-ఇత్థఞ్చ, భగవదారాధనవన్తఏవ, బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠాఇతిసమవగమ్యతే. తదారాధనమ్ ద్వివిధమ్. వైదికం, తాన్త్రికఞ్చేతి. తత్రవైదిక మేవపరమమితి ప్రసంగాత్ ప్రదర్శ్యతే. కూర్మపురాణే, "నవిష్ణ్వారాధనాత్ పుణ్యంవిద్యతే కర్మవైదికమ్ । తస్మాద్దినాదౌ, మధ్యాహ్నే నిత్యమారాధయేద్ధరిమ్" ఇతి. జమదగ్నిస్మృతౌ, "వైదికేనైవవిధినాపూజాంకుర్యాద్ధరేర్ద్విజః । అలాభే వేద మన్త్రాణాం, పాఞ్చరాత్రోదితేనవా" ఇతి. శ్రీవిష్ణుపురాణే - "వేదోక్తేనైవమార్గేణ సర్వభూత హృదిస్థితమ్।, మామర్చయన్తియేవిప్రాః, సాయుజ్యంయాన్తితేమమ" ఇతి. వైఖానసం పరమవైదికమితి చావగమ్యతే. తత్ర వేదమన్త్రైరేవ భగవదారాధనవిధానాత్. "వేదాన్త వేదిభిర్విప్రైః తద్వైఖానససూత్రిభిః। యాజయేద్యజ్ఞపురుషం విష్ణుం రాజాజగద్ధితః"

జగత్సుపూర్ణమ్. రారాజిమన్తమ్ - ధనసమూహవన్తమ్ రతయే-జగద్వినోదాయ పూజాగ్రహణ రతయే. బింబవన్తమ్ ప్రతిమాస్వరూపిణమ్ తందేవంయజన్తు-పూజయన్త్వితి. "యదాపశ్యః" ఇతిశ్రుతౌ, ఈశశబ్దేన సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమఏవప్రతిపాదితః. "పతింవిశ్వస్య" ఇతి, శ్రుత్యాతస్య సర్వేశత్వ ప్రతిపాదనాత్. నచశంక్యమ్ - తస్యకథం రుక్మవర్ణత్వమితి. "ధ్యేయస్సదాసవితృమణ్డల మధ్యవర్తీ నారాయణస్సరసిజాసనసన్నివిష్టః । కేయూరవాన్ మకరకుణ్డలవాన్కిరీటీ హారీహిరణ్మయవపుర్ధృత శంఖచక్రః" ఇత్యాదిభిః, తస్యరుక్మవర్ణత్వప్రతిపాదనాత్. వేదాన్తవేదిభిరితి । వైఖానససూత్రిణాం వేదాన్తవేదిత్వవిశేషణేన, తచ్ఛాస్త్రస్య వైదికత్వం ప్రత్యాయ్యతే, అథ, వేదాన్తవేదిశబ్దేన వైఖానసాః ప్రతిపాదితా ఇతి దర్శయితుమ్ పరాశరవచనముదాహరతి - యజ్వభిరితి। "సాత్త్వతైఃవాసుదేవ ఇతిప్రోచ్యతే" ఇత్యత్ర, సాత్త్వత

ఇతి వృద్ధమను స్మరణాత్, "యజ్వభిర్యజ్ఞపురుషోవాసుదేవశ్చసాత్త్వతైః। వేదాన్తవేది భిర్విష్ణుః ప్రోచ్యతేయో, నతో ఽస్మితమ్" ఇతిపరాశరస్మరణాచ్చ; ఇత్యలం విస్తరేణ!

అథ, తత్ప్రసంగాత్ వైఖానసానాం భగవదారాధనే ముఖ్యాధికారిత్వం జన్మ సిద్ధమితి సప్రమాణంప్రదర్శ్యతే. వైఖానసానామ, భగవతావిఖనసా శ్రీమన్నారాయణైక పరతయా విరచితేనసూత్రేణ, నిషేకాదిక్రియాభిఃసంస్కృతాఃతదేకపరాఃవిప్రాః. తేషాంస్వసూత్రే, శ్రుతిస్మృత్యుక్తనిత్యకర్మవిధానావసరే, "అథాగ్నౌనిత్యహోమాన్తే విష్ణోరారాధనం సర్వదేవ తా ఽర్చనంభవతి" "అగ్నిర్వై దేవానామవమో; విష్ణుః పరమః। తదన్తరేణసర్వాఅన్యాదేవతాః" ఇతిభగవతఃపరమత్వప్రతిపాదక శ్రుతిప్రదర్శన పూర్వకం, శ్రీవిఖనసాదేవతా ఽన్తరారాధన నిరాదరేణభగవదారాధనస్యవిహితత్వాత్, ముఖ్యాధికారిత్వంనిర్వివాదమ్, నను, "శ్రౌతస్మార్తాదిసిద్ధ్యర్థం, మన్త్రసిద్ధ్యై, తథైవచ। హరేఃపూజాధికారార్థం చక్రంధార్యంవిధానతః॥ వైష్ణవత్వస్యసిద్ధ్యర్థం, జ్ఞానసిద్ధ్యై విశేషతః। అవశ్యంధారయేత్గాత్రే బ్రాహ్మణోహరిలాఞ్ఛనమ్" ఇత్యాదివచనాత్, తప్తచక్రధారణ రహితానాం వైఖానసానాం భగవదర్చనే కథంముఖ్యాధికారిత్వ ? మితిచేత్; ఉచ్యతే. ఇదంవచనం, గర్భేవిష్ణుబల్యాఖ్య సంస్కారరహితానాం సూత్రాన్త రేణ సంస్కృతానాం విప్రాణాంవైష్ణవత్వసంపాదనాయ ప్రతిపాదితమ్. నతుస్వసూత్రో

శబ్దస్యపాఞ్చరాత్రిపరతయా వేదాన్తవేదిశబ్దస్య వైఖానసపరత్వమేవోచితమ్. కిఞ్చ, భగవతో వాసుదేవాదీః చతస్రోమూర్తీః పాఞ్చరాత్రిణః ప్రతిపాదయన్తి. వైఖానసాస్తు, విష్ణ్వాదిపఞ్చమూర్తీః ప్రతిపాదయన్తి. అతో, వైఖానసంవైదికమితిసిద్ధ్యతీత్యాశయః. కిఞ్చ, వృద్ధహారీతస్మృతౌ - అష్టమాధ్యాయే "అథవక్ష్యామిరాజేన్ద్ర, విష్ణుపూజావిధింపరమ్। శ్రౌతంమహర్షిభిఃప్రోక్తంవసిష్ఠాద్యైః పురాతనైః॥ వైఖానసైశ్చభృగ్వాద్యైః, సనకాద్యైశ్చ యోగిభిః। వైష్ణవైర్వైదికైః పూర్వైర్యద్యదాచరితంపురా। తత్తే వక్ష్యామిరాజేన్ద్ర, మహాప్రియతమంహరేః" ఇత్యారభ్య, "శ్రౌతేనైవహరిందేవ మర్చయన్తిమనీషిణః। శ్రౌతస్మార్తాగమైర్విష్ణోస్త్రివిధం పూజనంస్మృతమ్ ॥ మన్త్రైరష్టాక్షరాద్యైస్తు తద్ధివ్యాగమముచ్యతే। శ్రౌతమేవవిశిష్టంస్యాత్ తేషాంనృపవరోత్తమ ॥ శ్రౌతమేవతథావిప్రాః ప్రకుర్వన్తి జనార్దనే." ఇతి. ఏతేన, వైఖానసంశ్రౌతం; తదేవవరమితిచ సుస్పష్టమవగమ్యతే. అథాగ్నావితి। ఏకస్యదేవస్యారాధనం కథం సర్వదేవారాధనం భవతీతి శంకావ్యుదాసాయ విష్ణోరిత్యుచ్యతే. విష్ణుశబ్దస్య, సర్వవ్యాపకార్థతయా సర్వదేవతా ఽన్తర్యామిణస్తస్యారాధనం సర్వదేవతారాధనఫలప్రద మిత్యాశయః. వృక్షస్యమూలేసిక్తే, కిం శాఖాసేచనేనేతిభావః. తస్యైవపరమత్వప్రతిపాదికాం శ్రుతిందర్శ యతి - అగ్నిర్వా ఇతి, అవమః - అపకృష్టఇత్యర్థః. పరమః - సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః. "నతత్సమశ్చా

క్తవిష్ణుబలికర్మణా సంస్కృతానామ్. అతఏవ, గర్భవైష్ణవనామ్నాం శ్రీవైఖానసానాం నతదిదం వచనమాదర్తవ్యమ్. తేషాంజననాదనన్తరం తప్తచక్రధారణస్యనిషేధాత్. వైఖానసే, ఆనన్దసంహితాయాం భగవద్వచనమ్ "అహమేవగురుస్తేషాం గర్భవైష్ణవజన్మనామ్। మచ్ఛరీరతయాచక్రచిహ్నాని; నపృథక్గురుః" భృగుః, "నముద్రాధారణంతేషాం గర్భవైష్ణవ జన్మనామ్ । వైఖానసానాం సర్వేషాం విష్ణ్వర్చాహేతుజన్మనామ్ ॥ విష్ణువాక్యబలేనైవనతే చక్రాఙ్కితామతాః" తథాహభగవాన్ "వైఖానసా మమసుతా గర్భవైష్ణవజాతకాః । తేషాంపృథఙ్న చిహ్నానిచక్రాదీనాం, గురుర్నహి ॥ అజ్ఞానాదర్థలోభాద్వా, మోహాద్వా, పరపీడనాత్ । తప్తముద్రాభవేద్యస్య, ప్రాయశ్చిత్తంవిధీయతే ॥ మద్భక్తియుక్తస్య మదౌరసస్య నిషేకకర్మాది విరాజితస్య। వైఖానసస్యాస్య నతప్తముద్రా, నమన్త్రదీక్షా, నగురుర్మయావినా ॥ గర్భేమాస్యష్టమే విష్ణుబలింకుర్యాద్యథావిధి । నారాయణస్స్వయంగర్భే ముద్రాంధారయతే నిజామ్" ఇత్యాదివచనశతైర్వైఖానసానాంగర్భఏవచక్రధారణస్య, తస్యైవోత్తమత్వస్యచావగమాత్. తప్తముద్రాధారణప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ, తేషాంతప్తముద్రా ऽభావే ऽపి భగవదారాధనే ముఖ్యాధికారిత్వంబోధ్యమ్. 6-12-2016

భ్యధికశ్చదృశ్యతే" ఇతిశ్రుతేః, సర్వాః-బ్రహ్మరుద్రాదయోనిఖిలాదేవాఇత్యర్థః. విష్ణుబలికర్మణా సంస్కృతానామితి। "నను, బోధాయనసూత్రే ऽపి, విష్ణుబలికర్మణోవిధానాత్ తత్సూత్రేణసంస్కృతానామపి గర్భవైష్ణవత్వంసిద్ధ్యతీతి" చేత్; న-తస్మిన్సూత్రే, విష్ణుబలికర్మణి, రుద్రబల్యాదిదేవతా ऽన్తర విషయక్రియా విధానేన, భగవదేకపరత్వాభావాత్, తేనసూత్రేణ సంస్కృతానాంన వైష్ణవత్వసిద్ధిః, తేనబోధాయనసూత్రేణ సంస్కృతాః బ్రాహ్మణాః నానాదైవతయాజినోదృశ్యన్తే. శ్రీవైఖానససూత్రవిహితే విష్ణుబలికర్మణి నదేవతా ऽన్తరవిషయప్రయోగో దృశ్యతే. తతస్తేనసూత్రేణ సంస్కృతాః బ్రాహ్మణాః-శ్రీమన్నారాయణై కపరాఏవభవన్తి. కిఞ్చ, శ్రీవైఖానససూత్రం శ్రీమన్నారాయణైకపరమితి స్పష్టమవగమ్యతే. తథాహి - తత్ర "నారాయణైకపరాయణోనిర్ద్వంద్వోమునిః" ఇత్యుక్తమ్. అవశ్య కర్తవ్యతయా భగవత్ప్రతిష్ఠావిధానపూర్వకం భగవధారాధనంవిహితమ్. ఏవన్తత్రతత్ర తస్యసూత్రస్య భగవదేకపరత్వం స్ఫుటమవగమ్యతే. కిఞ్చ, శ్రీవైఖానసానాం శ్రీశాస్త్రేభగవదారాధన యోగ్యతా సంపాదనాయ నచక్రాంకనాదికం విహితమితినవరమ్. కిన్తు, తన్నిషేధశ్చ బహుధాదృశ్యతే. "అజ్ఞానాదథవా, జ్ఞానాత్తప్తముద్రా ऽంకితోయది । ప్రాయశ్చిత్తం, మహాశాన్తిం క్రమాదర్హతి శాస్త్రతః" ఇత్యాది వచనాని బహూనిసంతి. నచశంక్యమ్ - గర్భేచక్రధారణ విషయేనదృశ్యతే శ్రుతిప్రమాణమితి, ఉపనిషదన్తరే (శ్రు) "యస్యమేశ్రియందాతుమమితాం గర్భఏవకరేచక్రంధారయామి

అథ, వైఖానసస్య వైదికతయాతద్విధినా భగవదాలయేషు పరార్థమారాధయ తామపి వైఖానసానాం దేవలకత్వం నస్యాదితినిరూప్యతే. వైఖానసే, "వైఖానసకులే జాతః పాఞ్చరాత్రేణదీక్షితః । నదీక్షితో; నజాతో ఽపిలోభాన్మోహాన్మదర్చనమ్। కుర్యాచ్చేత్తు, విశేషేణ భవేద్దేవలకశ్చసః" పాఞ్చరాత్రే, సంకర్షణ సంహితాయామ్, "కర్మదేవలకాః కేచిత్; కల్పదేవలకాః పరే। శుద్ధదేవలకాస్త్వన్యే; త్రయోదేవలకాఃస్మృతాః" "అర్థార్థీ, కాలనిర్దేశీ యోదేవంపూజయేత్సదా। కర్మదేవలకోనామ, సర్వకర్మబహిష్కృతః॥ పాఞ్చరాత్రవిధానజ్ఞో దీక్షావిరహితో ఽర్చకః । చతుర్వేదాధికారో ఽపి, కల్పదేవలకఃస్మృతః ॥ ఆగమోక్తవిధానజ్ఞో రుద్రకాళ్యుపజీవకః । శుద్ధదేవలకోనామ, సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ ఆమ్నాయోక్తవిధానేన దేవలత్వంనవిద్యతే । తస్మాత్సర్వ ప్రయత్నేన వైదికేనైవ పూజయేత్" శివశేఖరతన్త్రే, "అథ, దేవలకాన్వక్ష్యే; శృణుదేవి, సమాహితా। కర్మదేవలకాః" ఇత్యారభ్య, "త్రిధాదేవల కత్వంతు నవిష్ణువిషయేక్వచిత్। రుద్రకాళ్యాది విషయమేతదాగమసమ్మతమ్." వైఖానసే - "అవైఖానసవిప్రో యః పూజయేదాలయే హరిమ్ । సవైదేవలకోనామ; హవ్యకవ్య బహిష్కృతః" స్మృతౌ, "శర్వంసూర్యంతథాచన్ద్రం దుర్గాదీరుగ్రదేవతాః । యో ఽర్చయేత్ పణపూర్వం, సః సద్యఃపతతిమానవః" ఇత్యాది వచనైః, భగవన్తంవైదికేనవిధి నా ఽ ఽరాధ యతామ్, తత్రాపి విశేషేణ శ్రీవైఖానసానామాలయార్చనే ఽపి దేవలకత్వ నిషేధోద్ఘోషణాత్, సర్వథా శ్రీవైఖానసాః భగవత్పరతయా, వైదికవైష్ణవేషు, సముత్కృష్టాః ఇతిస్పష్టమవగమ్యతే. ఇత్యలం విస్తరేణ !

సచక్రవర్తీభవతి" ఇత్యాదిశ్రుతిదర్శనాత్. అత్ర, అమితాశ్రీరితిముక్తిరూపైవోచ్యతే. అన్యస్యాశ్శ్రియః నశ్వరత్వాత్. కిఞ్చ, శ్రీవైఖానసానాం గర్భవైష్ణవత్వవ్యపదేశస్య తత్రతత్రదృశ్యమానస్య గర్భేవైష్ణవత్వ సంపాదక చక్రధారణ సత్త్వఏవోపపత్తిః. ఏతత్ప్రపంచస్తు, స్మృతిమీమాంసా ఽ ఽదౌ ద్రష్టవ్యః. ఏవంజ్ఞానమూలకోపాసనస్యముఖ్యతయా, భగవదారాధనరూపత్వ ముపక్రమ్య, తత్ప్రసంగాత్, ఆరాధనక్రియావతామేవబ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వమ్, తదనుప్రసఙ్గాత్, వైదికారాధనస్యశ్రేష్ఠత్వమ్, వైఖానసస్య వైదికత్వమ్, వైఖానసానాం గర్భవైష్ణవతయా తప్తముద్రాధారణనిషేధః, తేషాంముఖ్యాధికారిత్వఞ్చ, నిరణాయి. తత్ప్రసఙ్గాత్, వైఖానసానాందేవలకత్వదోషం నిరాకరోతి. వైఖానసకుఇతి తత్రజాతః, పాఞ్చరాత్రవిధినాదీక్షితశ్చాలయార్చనే, అధికారీభవ తీత్యర్థః. కిఞ్చ, రుద్రాద్యుపజీవినామేవ దేవలకత్వం భవతీతి సజ్జనసమ్ముఖాఖ్యగ్రంథే, సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర కవితార్కికసింహ శ్రీ వేంకటనాథాఖ్య వేదాన్తదేశికస్యకృతౌ, ప్రదర్శ్యతే.

ఏవఞ్చ, జ్ఞానభక్తిభ్యామరహితేన ముముక్షుణా మోక్షాన్తంసమారాధనరూప భగవదుపాసనంకార్యమితి ప్రత్యపాది. అయమేవార్థః-భగవతోవిఖనసోఽభిప్రేత ఇతిసమవగమ్యతే. తథాహిగృహ్యసూత్రే, నిషేకాదీనికర్మాణి విధాయ, తదనన్తరంధర్మ ప్రశ్నే (సూ) "నివృత్త్యాచారభేదాద్ధియోగినస్త్రివిధాభవన్తి" ఇత్యారభ్య, సారంగైకార్ష్య విసరక భేదేన త్రివిధాయోగినోవిభజ్య, తత్తదనుష్ఠానఞ్చప్రకాశ్య, తదన్తే, విసరక పశూనాం జన్మాన్తరేషు ముక్తిః; నాస్మిన్జన్మనీత్యభిధాయ, అస్మిన్జన్మన్యేవ మోక్ష కాంక్షిణామనుష్ఠేయ ప్రకారమాహ- (సూ) "సగుణేబ్రహ్మణి బుద్ధింనివేశ్య, పశ్చాన్నిర్గుణ మాశ్రిత్య, మోక్షేనిత్యంయత్నంకుర్యాత్" ఇతి. అయమర్థః. (సగుణే బ్రహ్మణీతి) సగుణే - సావయవే. బ్రహ్మణి - ప్రతిమారూపే-పరమపురుషే - బుద్ధిమ్భక్తిరూపామ్

యథాతదీయగ్రంథః. - "భగవదారాధకానాం, దేవలకత్వం నవిద్యతే, తత్తు, రుద్రకాళ్యాదిపూజకానా మేవ." మహాభారతే, "దేవేనోచ్యమానే స్వాత్మానం ప్రతిదక్షకృతశాపానువాదే, దక్షాధ్వరే దేవ్యాదక్షకృత స్వవిషయానాదరాసహాయయా ప్రాణపరిత్యాగఃకృతః" ఇతిప్రతిపాద్య, తదనన్తరమ్, "తదుపశ్రుత్య నిధనంసత్యాదేవ్యాస్తథావిధమ్ । అశపంరోషసంయుక్తోదక్షం జామాతృభిస్సహ ॥ తదుపశ్రుత్య దక్షస్తు మాఞ్చ సోఽప్యశపత్పునః । యస్మాత్త్వంమత్కృతే క్రూర ఋషీంస్త్వంశప్తవానసి॥ తస్మాత్సార్ధం సురైర్యజ్ఞే నత్వం భాగమవాప్స్యసి । ఏతైస్త్వేవాదిభిర్నిత్యంమునిభిర్ధర్మసంయుతైః ॥ ఏతద్వంశసముద్భూతైః అస్పృశ్యస్త్వంభవిష్యసి ॥ నైతద్వంశేషు యఃకశ్చిత్ త్వద్భక్తోఽపిజనిష్యతి । అజ్ఞానాత్త్వాంహియఃకశ్చిత్ మునిర్వా, బ్రాహ్మణోఽపివా। అనుజీవతి, సస్యాత్తు తుల్యశ్శూద్రేణగర్హితః । భవేద్దేవలకశ్చైవ రుద్రకాళ్యుప జీవకః" ఇత్యత్ర, రుద్రపూజకస్య శూద్రసామ్యం, రుద్రకాళ్యుపజీవకస్యదేవలకత్వఞ్చ దక్షశాపాద భూదితి స్వయమేవావదత్. తస్మాత్స్వసూత్రవిహితస్య చతుర్విధ భగవదారాధనస్య కర్తౄణాంమహాత్మనాం శ్రీవైఖానససూత్రిణాం మాహాత్మ్యం మహదస్తి - తస్మాత్, దేవలకత్వాదిదోషశ్చ తద్వైభవాభిజ్ఞైర్వక్తుంనోచితః. కిఞ్చ, బ్రహ్మాండే, దేవతాఽన్తరపూజకానాం, స్వారాధకానాఞ్చ వైషమ్యంభగవాన్, నారాయణస్స్వ యమవదత్ "అన్యధర్మపరోవిప్రోనష్టోగచ్ఛత్యధోగతిమ్ । మత్కర్మ నిరతోవిప్రోనాధఃపతతికుత్రచిత్। త్రాయన్తేఖలునాత్యన్తమన్యధర్మాస్స్వనుష్ఠితాః। అపిమత్కర్మ విగుణంత్రాయతేమహతోభయాత్" ఇతి. ఏతద్విస్తరస్తుతత్రైవద్రష్టవ్యః. అథ, భగవతా విఖనసాప్రతిపాదితే "సగుణేబ్రహ్మణీ"త్యాదివాక్యే, కేవలంనిర్గుణాశ్రయణస్యైవమోక్షప్రయత్న రూపతా; నతుసగుణేబుద్ధినివేశనస్య; ఇతిశంకానిరాకరణాయప్రాహ - సగుణేత్యాదినా । బ్రహ్మణి ప్రతిమారూపే - ఇతి । "సురూపాంప్రతిమాంవిష్ణోఃప్రసన్నవదనేక్షణామ్" ఇత్యారభ్య, "విశత్య పాస్తదోషస్తుతామేవ బ్రహ్మరూపిణీమ్" ఇతి భారతవచనేన, భగవత్ప్రతిమాయా బ్రహ్మరూపత్వ

నివేశ్య, తద్రూపంద్రుష్ట్వా, తద్గతమానసస్సన్, పరం బ్రహ్మైవ, ఏవంస్వరూపంజాతమితి నిశ్చిన్వన్, పశ్చాత్, నిర్గుణంనిరవయవం ఓంకారగమ్యమవ్యక్తం బ్రహ్మాశ్రిత్య, మనః ప్రాపయ్య, తద్రూపంధ్యాత్వా, నిత్యమ్, ఆమోక్షాన్తమ్, ఏవమ్మోక్షేయత్నముద్యోగంకుర్యాత్. తస్యయోగినః, ఇహజన్మన్యేవ మోక్షోభవేత్ । అత్రాయమాశయః. ఫలాభిసన్ధిరాహిత్యే నతత్రదాశ్రమోక్త కర్మానుష్ఠాన పూర్వకం భక్తిజ్ఞానోపస్కృతం సర్వత్ర వాసుదేవాత్మకతాభావనా సహకృతం భగవత్ప్రతిమా ఽ ఽరాధనమేవాస్మిన్జన్మని భగవత్కరుణాహేతుక పరమపదప్రాప్తౌ అవ్యవహితోపాయఇతి। తథా, భగవతావిఖనసా పూర్వంభగవదారాధనంవిధాయ, తదన్తే, ఏవముపసంహృతమ్ "యజ్ఞపురుషంధ్యాయన్" ఇత్యారభ్య, "తద్విష్ణోః పరమంపదంగచ్ఛతీతివిజ్ఞాయతే" ఇత్యన్తేన । అన్యే, తేనపూర్వోక్తాః పక్షాస్తు, పరస్పరవిరోధాత్ నాదర్తవ్యాః - అతఏవ, తాన్పక్షాన్, ఉపేక్ష్య భగవాన్ మరీచిః, జ్ఞానకాణ్డే, భగవతః సూత్రకారస్యాశయం షడశీతితమపటలే ప్రకాశయతి. యథా - "తస్మాత్-భగవన్మాయా మోహితత్వాత్" ఇత్యారభ్య, "కృతకృత్యోభవతి" ఇత్యన్తేన. నచశంక్యమ్. సగుణేబ్రహ్మణిబుద్ధింనివేశ్య) ఇతి, "పశ్చాత్" ఇతిచాభిధానాత్, నిర్గుణాశ్రయణాన్తమేవ సగుణభక్తిఃకార్యేతి. పూర్వం, సూత్రకారేణ, "నిత్యంగృహే, దేవాయతనేవా" ఇత్యారభ్య, భగవదారాధనస్య, యావజ్జీవం విహితత్వాత్; తేనైవపరమపదప్రాప్త్యభిధానాచ్చ, "ఇహచ, నిత్యంమోక్షేయత్నం కుర్యాత్" ఇతిచోక్తత్వాత్. యత్నస్య, భగవదారాధన రూపత్వేనైవ, స్వరసతోవక్తవ్యత్వాచ్చ. అతో, భగవదారాధననిర్గుణాశ్రయణమోక్షయత్నానాం నక్రమికత్వమ్. కిన్తు, యౌగపద్యమేవ వివక్షితమ్. "నివేశ్య" ఇత్యత్రల్యపః పూర్వకాలవిద్యమాన

ప్రతిపాదనాది త్యాశయః. భక్తిజ్ఞానోపస్కృతమితి । భక్తిజ్ఞానయోః ఆరాధనస్యచపరస్పరముపస్కార్యోపస్కారకభావస్సన్నద్ధఇత్యర్థః. తేన, భక్తిజ్ఞానే - ఆరాధనస్యాఙ్గభూతే ఇత్యర్థః. అవ్యవహితోపాయఇతి। సాక్షాదుపాయఇత్యర్థః. భగవతోమరీచేః "సంసారసముద్రోత్తారణోపాయసాధనభూతం జ్ఞానయోగమ్" ఇతివచనే, జ్ఞానయోగస్య, ఉపాయసాధనభూతత్వప్రతిపాదనాత్ సాక్షాదుపాయః భగవదారాధనమేవేతి ప్రతిపాదితంభవతి. పక్షాఇతి । విసరకాది పక్షాఇత్యర్థః. నాదర్తవ్యాః - అనాదరణీయాఇత్యర్థః. నక్రమికత్వమితి నక్రమకర్తవ్యత్వమిత్యర్థః. యౌగపద్యమితి । యుగపదేవ, భగవదారాధనమ్, సర్వత్రవాసుదేవ భావనారూపమోక్ష ప్రయత్నశ్చకర్తవ్యః" ల్యపఇతి । "సమానకర్తృకయోఃపూర్వకాలే । ఇతి.

ధాతోర్విధానే ఽప్యత్ర తస్యతథాత్వంనోపపద్యతే । "ఆశ్రిత్య" ఇత్యత్రచ, తస్యత థాత్వాంగీకారేణ, మోక్షయత్న ప్రకారస్య పృథగ్రూపతా ఽ ఽపత్తేః. అతః, "వ్యాదాయవక్త్రంస్వపితి". ఇత్యత్రేవల్యపో నభూతకాలవిద్యమానధాతుపరత్వమ్. అతఏవ, భగవతామరీచినా, గ్రన్థాన్తే, స్వసిద్ధాన్తః ఏవంప్రదర్శితః. (మరీ) "ఏవమ్, సంసారసముద్రోత్తారణోపాయసాధనభూతం జ్ఞానయోగఞ్చ, బ్రహ్మణాప్రణీతం తదేవయుష్మాకం మయాచోక్తం జ్ఞానసారం తత్త్వజ్ఞానోపదేశం గురుశిష్య మార్గేణ జ్ఞాత్వా పరమాత్మానంసదాపశ్యేత్" ఇత్యాదినా - మోక్షశబ్దార్థంబహవోబహుధా ఽభిప్రయన్తి. భగవాన్మరీచిరాహ "సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షః" ఇతి. సచమోక్షోభగవదారాధకానామి త్యుక్తమ్. ఆరాధనాధికారశ్చ, ప్రపన్నానామేవేత్యవగమ్యతే, తథాహభగవాన్మరీచిః. (మరీ) "అథాతో ఽర్చిరాదిమార్గంవ్యాఖ్యాస్యామః. అపునావృత్తిహేతుభూతనివృత్తికర్మణా పరబ్రహ్మోపాసనాత్ ప్రపత్త్యాదిమార్గరతోజీవః పూర్వవత్ పాఞ్చభౌతికగుణ ప్రళయావ సానే, సూక్ష్మదేహస్థః" ఇత్యారభ్య, అర్చిరాదిగతిముక్త్వా, "తతోవిరజాంప్రవిశ్య, కృతసూక్ష్మ దేహత్యాగః పూర్వోక్తవైష్ణవాణ్డంగచ్ఛతీతివిజ్ఞాయతే" ఇత్యన్తేన. ప్రపత్త్యాదిమార్గరతఇతి। ప్రపత్తిః-శరణాగతిః, "అనన్యసాధ్యేస్వాభీష్టే, మహావిశ్వాసపూర్వకమ్ - తదేకోపాయతా

సమానకర్తృకయోః ధాత్వర్థయోః పూర్వకాలే విద్యమానాద్ధాతోః విహితత్వా ఽ ఽదేశస్యల్యప్ప్రత్యయ స్యేత్యర్థః. ఆపత్తేరితి । సగుణేబుద్ధినివేశనస్య, నిర్గుణబ్రహ్మాశ్రయణపూర్వకాలీన త్వాంగీకారే, తదాశ్రయణస్యాపి, మోక్షయత్నకరణపూర్వకాలీనత్వస్యాభ్యుపగన్తవ్యతయా యత్నకరణస్య, బ్రహ్మాశ్రయణాత్ పృథగ్రూపతాస్యాత్. తన్నోపపన్నమ్ మోక్షయత్నస్య బ్రహ్మాశ్రయణరూపత్వం వినా, పృథగ్రూపతా ఽనుపపత్తేరిత్యాశయః. వ్యాదాయవక్త్రంస్వపితీతి। "వ్యాదాయవక్త్రం విపులం స్థితాసామారుతేః పురా"' ఇత్యాదౌ, వక్త్రవ్యాదానస్య స్వావస్థితిపూర్వకాలీనత్వం యథా ఽనుప పన్నమ్, తథా ఽత్రాపీతిదర్శితంభవతి. బహుధా ఽభిప్రయంతీతి। అత్ర, శ్రీనృసింహవాజపేయేన శ్రీవిఖ నసస్సూత్ర భాష్యే, "సవాసనాక్లేశసముచ్ఛేదేసతి'," ఇత్యాదినా, బహుధామోక్షప్రకారానుపన్యస్య, తాన్దూషయిత్వా, "తస్మాత్పరమానన్దస్వరూపేణ", బ్రహ్మణాసహాత్యన్తావస్థానమేవ మోక్షః ఇతిస్వాభిప్రాయో ఽభి హితః. నచ, "సో ఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతిశ్రుతిప్రమాణ మవలంబ్యావిష్కృత ఇత్యవగమ్యతే. నచశంక్యమ్ - "సహయుక్తే ప్రధానే" ఇతిశబ్దానుశాసనాత్, బ్రహ్మణాసహేత్యత్ర తస్యా ప్రాధాన్యం ప్రసజతీతి. తత్ర ప్రాధాన్యం శబ్దతః క్రియా ఽన్వితత్వమ్, నతుపరత్వమ్. అప్రాధాన్య మర్థత స్తథాత్వమ్, సత్వపరత్వమిత్యతోదోషాభావాత్. "సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షః" ఇతి భగవన్మరీచి

యాచ్నా ప్రపత్తిశ్శరణాగతిః" ఇత్యుక్తేః యద్యపి, శ్రీవైఖానసానాం గర్భేవిష్ణు బలికర్మణా ప్రపత్తిస్సిద్ధ్యతి, తథా ఽపి, బ్రహ్మజ్ఞానేన విమలీకృతాత్మనః, "యోవా భూతేః" ఇత్యాదిమన్త్రార్థానుసన్ధాన పూర్వకమ్, పునరపి ప్రపన్నాతిశాయిత్వ సిద్ధయే ప్రపత్తిః కార్యైవ, పునః తప్తచక్రాంకనస్యైవ నిషేధా భావాత్. శ్రీభట్టభాస్క

వచనమేవశ్రుతిప్రతిపాదితో ఽర్థో ఽనుసరతి. సంసారముక్తస్యైవ బ్రహ్మణాసహావస్థితి సంభవాత్. ప్రపత్తిస్సిద్ధ్యతీతి నను, భగవల్లాఞ్ఛనసహితస్య ప్రపత్త్యావధికారః. తథాసతి, గర్భస్థస్యశిశోః శంఖచక్రధారణరూపలాఞ్ఛనాభావాత్ కథంప్రపత్త్యావధికార ? ఇతిచేత్, ఉచ్యతే. "అథవిష్ణుబలిః" ఇత్యారభ్య, భగవతావిఖనసా విష్ణుబలిరుక్తః. తేనైవ తస్యచక్రాంకనం, ప్రపత్తిశ్చభవతీతి మరీచినా ఽ ఽనన్దసంహితాయామభిధీయతే. "గర్భేమాస్యష్టమేవిష్ణుబలింకుర్యాద్యథావిధి । నారాయణస్స్వయంగర్భేముద్రాంధారయతేనిజామ్" ఇతి. గర్భే, ఇతి-గర్భస్థశిశావిత్యర్థః. ప్రపత్తి సంభవస్తు, "రయిఃకకుద్మాన్" ఇతిపారమాత్మికమన్త్రవ్యాఖ్యానావసరే, అనేన శ్రీశ్రీనివాస వేదాన్త దేశికేనైవప్రకాశితః. సఏవసఙ్గృహ్యలిఖ్యతే. నారాయణైకపరస్య పరమైకాన్తినః ప్రపన్నస్యారాధనే ఽధికారోవా? ఆరాధకస్య భగవత్ప్రపదనే ఽధికారోవా? ఇతివిచారః క్రియతే. తత్రతావదారాధనాధికారిణః ప్రపదనే ఽధికార ఇత్యవగమ్యతే ఇతిచేత్, ఉచ్యతే.-తత్రాష్టాదశశారీరసంస్కారేషు గర్భగతస్యాష్టమేమాసి విష్ణుబలిరితి యత్క్రియతే, తదుత్తమంప్రపదనమ్. హోమాదిరూపేణక్రియ మాణత్వాత్. హోమాదిభిర్విహీనం మధ్యమమ్. "అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టేమహావిశ్వాసపూర్వకమ్ । తదేకోపాయతా యాచ్నాప్రపత్తిశ్శరణాగతిః" ఇతి, మహావిశ్వాసపూర్వకత్వేన యాచ్నామాత్రేణ యత్క్రియతే, తదధమమ్. "నను, గర్భగతస్య కథంజ్ఞానోత్పత్తిరితి, చేత్; ఉచ్యతే - గర్భోపనిషది, (శ్రు) "నవమేమాసిసర్వలక్షణ సంపూర్ణోభవతి; పూర్వజాతింస్మరతీ"త్యుక్తమ్. భగవన్మరీచినాజ్ఞానకాండే "అష్టమేమాసిసర్వలక్షణ సంపన్నోభవతి; నవమేచలతి; దశమేజాయతే" ఇత్యుచ్యతే. అన్యత్ర, సప్తమమాసప్రభృతి జ్ఞానోత్పత్తిరుచ్యతే. నవమసప్తమయోరన్తరతయా, అష్టమేజ్ఞానంస్యాదితిబోధ్యతే. అతస్తత్ర ప్రపత్తేర్నానుపపత్తిః. అథ, విష్ణుబలికర్మణి ప్రపదనస్వరూపప్రతిపాదనాభావాత్ ప్రపదన కర్మేతికథముచ్యతే ? ఇతిచ నశఙ్కనీయమ్. (శ్రు) "ఇన్ద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరమనః। మనసస్తుపరాబుద్ధిర్బుద్ధే రాత్మామహాన్పరః ॥ మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరః। పురుషాన్న పరంకిఞ్చిత్సాకాష్ఠాసాప రాగతిః" ఇతి, పరమ పురుష ప్రాధాన్యశ్రవణాత్పరమ పురుష వశీకరణమేవ ప్రధానమ్ తస్యవశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరితి, సూత్రే తావత్ప్రథమతః పరమపురుష వశీకరణప్రకార శ్శరణాగతి రూపఉచ్యతే - ఓంభూఃపురుషమ్ ఇత్యాదినా. అయమేవన్యాసః. (శ్రు) "బ్రహ్మణేత్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత" ఇతిశ్రుత్యనుసారేణ ప్రణవంప్రతిపాద్య, (శ్రు) "చతస్రశ్చత స్రోవ్యాహృతయః। తాయోవేద, సవేదబ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతేః బ్రహ్మశబ్దప్రతిపాదనార్థమ్ "భూర్భువస్సువః" ఇత్యుక్తత్వాత్. "అథ, పురుషోహవైనారాయణో ఽకామయత" ఇతిశ్రుతేః నారాయణ

రాదిభిః శ్రీవైఖానసాభిజనైః, ప్రపత్తివిధానస్య దర్శితత్వాచ్చ, తత్రచ, జగన్మాతుర్లక్ష్మ్యాః ప్రపత్తిః ప్రథమంకార్యా. సాహిపురుషకారభూతా. "లక్ష్మీః పురుషకారత్వే నిర్దిష్టా పరమర్షిభిః" ఇతివచనాత్. తదనంతరం లక్ష్మీవిశిష్టస్యైవభగవతోనారాయణస్య ప్రపత్తిః కార్యా. "లక్ష్మీవిశిష్టఏవైకః ప్రపత్తవ్య ఇహోదితః" ఇతి వచనాత్. లక్ష్మ్యావైభవమాహ భగవాన్మరీచిః జ్ఞానకాణ్డే (మరీ) "తద్విష్ణోర్విభూతిః శ్రీః సాచనిత్యాద్యన్తరహితావ్యక్త రూపిణీ ప్రమాణాప్రమాణసాధారణీభూతా విష్ణోస్సఙ్కల్పానురూపా నిత్యానన్ద మయీ మూలప్రకృతిరూపాశక్తిః" ఇతి, అయమర్థః - తద్విష్ణోః - తస్య - "సత్యంజ్ఞా

ఏవపురుషశబ్దేనోచ్యతే. "నమశ్శబ్దఃప్రదానార్థః స్వాహాశబ్దఇవేష్యతే । ఓమితిబ్రహ్మణోయోనిర్నమ స్స్వాహాస్వధావషట్ ॥ యస్యైతానిప్రయుజ్యన్తేయథాశక్తికృతాన్యపి" ఇతి, ప్రణవనమశ్శబ్దాదయః పర్యాయవాచకాః; ప్రణవస్వాహాశబ్దయోః ప్రయోగాచ్చ. అతో ౨నేనన్యాసఃప్రతిపాదితః. యద్వా, "అకారేణోచ్యతే విష్ణుస్సర్వలోకేశ్వరోహరిః । ఉద్ధృతావిష్ణునాలక్ష్మీః ఉకారేణతథోచ్యతే ॥ మకారస్తు తయోర్దాసః ఇతి ప్రణవలక్షణమ్" ఇతి ప్రణవేన, లక్ష్మీవిశిష్టస్యభగవతః ప్రపదనంభవతి. ఏవమ్, "అమూర్తా ౨గ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా; సమూర్తాబింబపూజనా" ఇత్యుక్తవిధయా, అగ్న్యాయజ్ఞపురుష రూపేణస్థితస్య భగవతః ప్రపత్యనన్తరమ్, అగ్నేఃపురస్తాత్ స్థణ్డిలోపరిదర్భేషు, కేశవాద్యారాధనవిధినా, మూర్తస్యభగవతః ప్రపత్తిఃక్రియతేస్థణ్డిలేభగవదారాధనమ్ విధీయతే. మహాభారతే, "స్థణ్డిలేపద్మకం కృత్వాసాష్టపత్రంసకర్ణికమ్ । అష్టాక్షరవిధానేన, అథవా, ద్వాదశాక్షరైః ॥ వైదికైరథవా, మన్త్రైః, మమసూక్తేన వాపునః । స్థితంమాంమన్త్రతస్తస్మిన్నర్చయేతసమాహితః" ఇతి. తతఃవైష్ణవవిష్ణుసూక్తాభ్యామ్, పాయసాజ్యరూపహవిర్హూయతే. తేన, "యజమానోవైపురోడాశః" ఇతిశ్రుత్యా హవిస్స్వరూపస్య, ఆత్మనః సమర్పణంభవతీత్యవగమ్యతే. "తద్విష్ణోః" ఇతిమన్త్రేణ, సూక్తేనపురుషేణవా । నివేదయేత స్వాత్మానం విష్ణావమలతేజసి" ఇతితద్విష్ణోరితిమన్త్రస్య, ఆత్మసమర్పణేవిధానాత్. నచశంక్యమ్, "పిత్రాధికర్తృకం హవిర్హోమరూపాత్మ సమర్పణమ్, గర్భగతస్యకథంస్యా?" దితి. ప్రపత్తేః ఆచార్యద్వారా విహితత్వాత్. ఏతద్విస్తరస్తుతత్రైవపారమాత్మిక భాష్యేద్రష్టవ్యః. ఇత్థఞ్చ భగవతా సూత్రకారేణ, శ్రీవైఖానసానాం గర్భఏవ శ్రీవిష్ణుబల్యాఖ్యోత్తమవైదికప్రపత్తేః విహితత్వాత్ తథాప్రపన్నానామేషాం గర్భవైష్ణవత్వం, భగవదారాధనాధికారశ్చసిద్ధ్యతీతిజ్ఞేయమ్. శ్రీభట్టభాస్కరోక్తప్రపత్తిప్రకారే, ప్రథమంలక్ష్మ్యాః ప్రపత్తవ్యత్వస్యోక్తత్వాత్ తదేవ ప్రతిపాదయతి । తత్రచేత్యాదినా । జగన్మాతురిత్యాది। "త్వంమాతాసర్వభూతానాం, దేవదేవోహరిఃపితా" ఇతి, (శ్రు) "మాతరంపద్మమాలినీమ్" ఇతిచ దేవ్యాః జగన్మాతృత్వముక్తమ్ (శ్రు) "హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ" ఇతిశ్రుత్యా, జగత్పితుః నారాయణస్య పత్నీత్వాభిధానాచ్చ జగన్మాతృత్వమవగమ్యతే. (నిత్యేతి) "నిత్యైవైషాజగన్మాతా" ఇత్యుక్తేః

నమనన్తం(బహ్మ" ఇత్యుక్తలక్షణస్య; విష్ణోః నారాయణస్య. విభూతిః-పరమైశ్వర్య రూపిణీ. శ్రీః-శ్రీయతే-ఆశ్రీయతే; సర్వైరితివ్యుత్పత్త్యా శ్రీశబ్దవాచ్యా. నిత్యా ऽ ऽద్యన్త రహితా-నిత్యతయా, ఆద్యన్తరహితేత్యర్థః. అవ్యక్తరూపిణీ బాహ్యేన్ద్రియాగోచరస్వరూపా. ప్రమాణాప్రమాణ సాధారణీభూతా - శ్రుతిప్రమాణగోచరతయా, తదితరప్రమాణాగోచర తయాచ, తయోస్సాధారణీభూతా. విష్ణోస్సంకల్పానురూపా - తదధీనేత్యర్థః. "దేవత్వే దేవదేహేయం, మనుష్యత్వేచమానుషీ। విష్ణోర్దేహానురూపాంవైకరోత్యేషా ऽ ऽత్మ నస్తనుమ్" ఇత్యుక్తేః. యథా పరమపురుషః సర్వవ్యాపకో ऽపి, జగద్రక్షణాయ, తత్తద్రూపం ప్రాప్నోతి, తథాభగవత్సఙ్కల్పానుగుణం తత్తద్రూపాభవతీత్యర్థః (పారమా) "ఆశాస్స మస్తాః ప్రతరన్ను వన్తస్తాస్తాస్సు వేద్యాకమలాసమస్తా। తాంమేగృహేవాసమధత్త పుష్టిం స్వాహా" ఇతి. భగవతఇవ, దేవ్యాఅపితత్త ద్రూపప్రాప్తిశ్రవణాత్. నచశఙ్క్యమ్- "అన్తర్బహిశ్చ" ఇత్యాదిశ్రుత్యా, నారాయణస్య పరంసర్వ వ్యాపిత్వమభిధీయతే; కథం లక్ష్మ్యాఅపీతి". "ప్రభాప్రభావతోయద్వదేకోక్తావితరాన్వయః" ఇతి, విష్ణుపురాణేచ, "త్వయేదం, విష్ణు నాచాంబ జగద్వ్యాప్తంచరాచరమ్" ఇతిప్రతిపాదనేన దేవ్యా అపిసర్వవ్యాపిత్వావగమాత్. ఇత్థఞ్చ, లక్ష్మ్యాసమవేతస్యైవనారాయణస్య, సర్వవ్యాప కత్వాదయస్సిద్ధ్యన్తి. తతోలక్ష్మీవిశిష్టస్యైవ పరమ పురుషస్య ప్రథమతత్త్వభావః సమ్పద్యతే. ప్రకృతిపురుషౌ-తత్త్వద్వయమ్. తావపినిత్యౌ (మరీ) "మాయాప్రకృతిః. మాయీవిష్ణుః. ప్రకృతి పురుషావేతావనాదీ" ఇత్యభిధానాచ్చ-నతత్త్వత్రయాతిరేకః.

ఆశ్రీయతేసర్వైరితి। "పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్" ఇతి భగవతః సర్వేశ్వరత్వస్యేవ, "అస్యేశానాజగతో విష్ణుపత్నీ" ఇతి, "ఈశ్వరీంసర్వభూతానామ్" ఇతిచ దేవ్యాస్సర్వేశ్వరీత్వప్రతిపాదనాత్, ఆశ్రయణీయత్వంసిద్ధమిత్యర్థః. కిఞ్చ, భగవతోనారాయణస్య రుద్రాభీష్టదాయిత్వమివ, దేవ్యాఅపి రుద్రాయచాపరూపాభీష్టదాయిత్వమ్, శ్రూయతే-ఋగ్వేదే, అష్టమాధ్యాయే, లక్ష్మీసూక్తే (శ్రు) "అహం రుద్రాయధనురాతనోమిబ్రహ్మద్విషేశరవేహన్తవాఉ। అహంసువేపిరమస్య మూర్ధన్మమయోనిరప్స్వన్త స్సముద్రే" ఇతి। ఆత్మనస్తనుమితి। "రాఘవత్వే ऽభవత్సీతా; రుక్మిణీకృష్ణజన్మని। అన్యేషు చావతారేషువిష్ణోరేషా ऽనపాయినీ" ఇత్యాదిప్రతిపాదనాత్. ఆశాస్సమస్తాఇతి। సమస్తాః ఆశాః - భక్తకామాన్. ప్రతరన్-వితరన్. పరమాత్మా; యయాను-సాకల్యేన, అన్తర్హృది, ఆస్తే - ఇతిశేషః.

నిత్యానన్దమయీ-అత్ర; ఆనన్దమయో-భ్యాసాద్" ఇతి, వక్ష్యమాణసూత్రే, ఇవ, మయటో ఽర్థో బోధ్యః. మూలప్రకృతిరూపేతి-తదభిమానినీత్యర్థః. లక్ష్మ్యాః, పురుషకారత్వం పారమాత్మికోపనిషది శ్రూయతే. - "వక్షోవసత్యస్యవరావరిష్ఠాంవాకం దధానావవృధే సమస్తమ్। తస్మైవరిష్ఠాయవరప్రవృధ్యైస్వాహా" భారతే, లక్ష్మ్యాఃవచనమ్- "పుణ్యేషుత్రిషు లోకేషు సర్వేస్థావరజఙ్గమాః। మమాత్మభావమిచ్ఛన్తేయతన్తే పరమాత్మనా ॥ సా ఽహం వైపఙ్కజేజాతా సూర్యరశ్మిప్రబోధితే । భూత్యర్థం సర్వభూతానాం పద్మాశ్రీః పద్మమాలినీ ॥ అహంలక్ష్మీరహంభూమి శ్రీశ్చాహంబలసూదన" ఇత్యాది. లక్ష్మ్యాస్సంసారోత్తారకత్వం శ్రూయతే. "మామాత్మ గుప్తామ్" ఇత్యారభ్య, "వరదాయ పిత్రేస్వాహా" ఇత్యన్తేన. ఇత్థఞ్చ, దర్శిత విధయాలక్ష్మ్యా విశిష్ట ఏవపురుషోత్తమః

తథా, యాకమలా-శ్రీః, తాస్తాఃప్రవిశ్యవసేత్, సామేగృహేపుష్టింసమధత్త. ఇతి, తదర్థసంక్షేపః. మయటఇతి। మయట్ప్రత్యయస్యప్రాచుర్యార్థఃప్రతిపాదయిష్యతే. తచ్చేతరస్యసత్తాన్నావగమయతి; అపితుతస్య, అల్పత్వంనివర్తయతీత్యాదికమభిధాస్యతే. మూలప్రకృతిరితి। మూలప్రకృతిర్నామ-శుక్లరక్తకృష్ణరూపగుణత్రయ సముదాయాత్మికాశక్తిరిత్యాహుః. వక్షోవసతీతి । అస్యార్థః-అస్యపరమాత్మనోవక్షసివసతీ - వసంతీ. వరా-లక్ష్మీరిత్యర్థః. వరిష్ఠామ్-శ్రేష్ఠామ్, పురుషకారరూపామిత్యర్థః. వాకమ్-వాచమ్, దధానా-శ్రావయంతీత్యర్థః. సమస్తం, జగదుద్దిశ్యేతిశేషః. వవృధే-వృద్ధింగతా;తస్మై-వరిష్ఠాయపరమాత్మనే, వరప్రవృద్ధ్యై-ఈప్సితవరవృద్ధయే, స్వాహా;ఇతి. పుణ్యేష్వితి పరమాత్మనాసహనిరన్తరంవసన్త్యాఃమమాత్మభావమ్-మత్ప్రసాదమితియావత్. ఇచ్ఛన్తోయతన్తే. మామాత్మగుప్తామితి (అయమర్థః - మామితి "మావిద్యాచహరేఃప్రోక్తాతస్యా ఈశోయతోభవాన్ ! తస్మాన్మాధవనామా ఽసిధవస్స్వామీతికీర్తితః" ఇత్యుక్తేః విద్యాస్వరూపామిత్యర్థః. కథంభూతామిత్యత్రాహ - ఆత్మగుప్తామితి। ఈషత్కృపాకటాక్షమాత్రేణచతుర్వర్గఫలప్రదేతిమత్వా, ఆత్మని - స్వశరీరే గుప్తామ్-తిరోహితామ్. లక్ష్మీతన్త్రే "స్తుత్యావశీకృతాకుర్యాత్ వశేస్తోతు శ్చరాచరమ్" ఇత్యుక్తేః. యద్వా, మహాప్రళయదశాయామ్, స్వవక్షసిశ్రీవత్సరూపేణగుప్తామ్. సర్వస్య, సత్త్వస్య-సత్త్వగుణస్య, వితానరూపామ్-విస్తారస్వరూపిణీమ్. యద్వా, సర్వేషాంసత్త్వానామ్-ప్రాణినామ్. దురితాచ్ఛాదన రూపామ్. సంజూజుషంతీమ్-సత్సు, అత్యన్తంప్రీతిమతీమ్. యద్వా, సమ్యక్ జూజుషంతీమ్ ప్రీత్యానివసంతీమిత్యర్థః. "భక్తానుకమ్పాభరితైః అపాంగైశ్శీతలైస్తథా । ఆహ్లాదయంతీమసకృజ్జగత్స్థావరజఙ్గమమ్" ఇత్యుక్తేః. పరమామ్ - రూపలావణ్యాదినిరవధికకల్యాణగుణైః సమారభ్యధికరహితామ్. పవిత్రామ్-ఆపన్నివారికామ్. సన్తారయంతీమ్ - స్వప్రపదనవ్యాజేనచేతనవర్గం సంసారార్ణవాత్ సమ్యక్తారయంతీమ్. "స్మరన్తిచైనాంమునయః సంసారార్ణవతారిణీమ్" ఇత్యుక్తేః. స్వయమప్రమత్తామ్. స్వయమ్. పరప్రేరణంవినా, అప్రమత్తామ్-భక్తరక్షణే, అవహితామ్, "ఐశ్వర్యమక్షరగతింపరమం

శరణ్య ఇతి, పరమోరాద్ధాన్తః. "లక్ష్మ్యాసహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్య రూపయా। రక్షక స్సర్వసిద్ధాన్తే, వేదాన్తేషుచగీయతే" ఇతి. "యోవాభూతేః" ఇత్యారభ్య, "సత్యం

పదంవాకస్మైచిదఞ్జలిభరంవహతేవితీర్య । అస్మైనకిఞ్చిదుచితం కృతమిత్యథాంబ, త్వం లజ్జసేకథయ కో 2యముదారభావః"? ఏవంభూతాంలక్ష్మీంసంయోజయిత్రే - భక్తేషురక్షకత్వేనప్రేరయిత్రే. యద్వా- అత్ర, మామిత్యనేనజ్ఞానమ్, ఆత్మగుప్తామిత్యనేన, సర్వశక్తిమత్త్వమ్, సత్త్వస్యసర్వస్యేత్యనేన బలమ్, వితానరూపామిత్యనేన, ఐశ్వర్యమ్, పవిత్రామిత్యనేనవీర్యమ్, సన్తారయన్తీమిత్యనేన తేజః, "సహకార్యనపేక్షంయత్, తత్తేజస్సముదాహృతమ్" ఇత్యుక్తేః. ఏవంసమగ్రషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణతా ప్రతిపాదితా. ఏవంభూతాంలక్ష్మీంసంయోజయిత్రే - చతుర్విధపురుషార్థలాభాయ స్వప్రపదనానుష్ఠాన పరేషుప్రేరయిత్రేఇతి. వరదాయపిత్రే - వరదానేన, (శ్రు) "పితేవపుత్రమభిరక్షతాదిమమ్" ఇతి, శ్రుతివిధయా, పితృవద్రక్షకాయ. యద్వా, "జనితాచోపనేతాచయస్తువిద్యాంప్రయచ్ఛతి । అన్నదాతా, భయత్రాతాపంచైతేపితరఃస్మృతాః" ఇతి, సర్వజనకత్వమ్, విద్యా2ధికర్తృత్వసామర్థ్యప్రదత్వమ్, స్వప్రాప్త్యు పాయోపేయజ్ఞానప్రదత్వమ్, (సూ) "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇతి, సర్వఫలప్రదత్వమ్, ఆపన్నివారకత్వమ్. అఖిలకల్యాణగుణాకరత్వం చపితృశబ్దేనోచ్యతేఇతి. ప్రపఞ్చస్తు శ్రీపారమాత్మికోప నిషద్వ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః. అయంభరన్యాసమన్త్రఇత్యాచక్షతే । యోవాభూతేరితి । అస్యార్థః - శ్రీశ్రీనివాసవేదాన్తదేశికేన ప్రతిపాదితప్రకారేణలిఖ్యతే । యథా, పూర్వోక్తేషు మన్త్రేషు, శరణవరణ ప్రతిపాదనాభావాత్, సాకల్యేన స్వరూపప్రతిపాదనాభావాత్, శరణాగతిఫలప్రతిపాదనాత్, పాఞ్చరాత్రాదిషు తాన్త్రికత్వేన ప్రతిపాదితత్వాచ్చ వైదికత్వాదత్రమన్త్రరూపేణ ప్రతిపాద్యతే యోవాభూతేరిత్యాదినా । యఇతి । సర్వ కారణకారణభూతః పరంబ్రహ్మ పరన్తత్త్వంపరంజ్యోతిః పరమాత్మేత్యాదిశబ్దవాచ్యః, "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇత్యాదిబ్రహ్మస్వరూపశోధకవాక్య ప్రతిపన్నసత్యత్వాదివిశిష్టః, "ఆనన్దోబ్రహ్మ" ఇతి నిరవధికాతిశయానన్దస్వరూపః, సకల కల్యాణగుణాకరః, ధారకః, పోషకః, రక్షకః, ప్రాప్యః, ప్రాపకః, ఇత్యాద్యభిప్రాయేణ యఇత్యుక్తమ్. "ప్రాప్యస్యైవప్రాపకత్వం స్వప్రాధాన్యనివారణమ్ । ప్రపత్తేర్వ్యాజమాత్రత్వమన్యోపాయైరనన్వయః॥ ॥ తదఙ్గైరప్యసంబన్ధఃసర్వ సాధ్యేష్వభిన్నతా । ఇత్థమర్థాష్టదాచార్యై రేకశబ్దస్యదర్శితాః" ఇతి. ఏకోన శేషిత్వం లక్ష్మ్యాఃసర్వశేషిత్వాత్ శ్రీమన్నారాయణస్యయఇత్యేకవచనిర్దేశేన, శ్రీమన్నారాయణ ఏవాత్రప్రతిపాద్యతే. యః-శ్రీమన్నారాయణః, భూతేః - భూతిశబ్దేన, ఐశ్వర్యరూపాలక్ష్మీఃప్రతిపాద్యతే. భూతిరిత్యనేన, ఐశ్వర్య రూపః పరమాత్మానారాయణః. "అస్యేశానాజగతోవిష్ణుపత్నీ" ఇతి జగదీశ్వర్యా లక్ష్మ్యాఅపి ఈశ్వర ఇత్యభిప్రాయేణ భూతేర్భూతిరాసీదిత్యుక్తమ్. లక్ష్మీసహితస్యరక్షకత్వమనేన దర్శితమ్. "లక్ష్మ్యాసహ హృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్యరూపయా। రక్షకస్సర్వసిద్ధాన్తేవేదాన్తేషుచగీయతే"

వాశబ్దః - సర్వోత్కృష్టత్వ ప్రతిపాదకః. సావా ఽ ఽనన్దంప్రత్యానన్దమ్ - ఉభయవిభూతినా, ఏకత్వేన ప్రసిద్ధాలక్ష్మీరానన్దరూపం పరమాత్మానం ప్రత్యానన్దరూపా. విభక్తివ్యత్యయః. ఏవంలక్ష్మీవిశిష్టస్య ప్రపదనంకరోతి. "లక్ష్మీవిశిష్టంపరమాత్మానం నారాయణంసంజుషన్ - సమ్యక్ప్రీతిపూర్వకత్వేన సేవాఙ్కుర్వన్. జుషీప్రీతి సేవనయోరితిధాతుః. "ఆనుకూల్యస్యసఙ్కల్పః ప్రాతికూల్యవిసర్జనమ్॥ రక్షిష్యతీతివిశ్వాసః గోప్తృత్వవరణంతథా ॥ ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యేషడ్విధాశరణాగతిః। కర్మణామనసా వాచాశిరసావాకథఞ్చన। త్వాంవినా, నాన్యముద్దిశ్య, కరిష్యేకిఞ్చిదప్యహమ్" ఆనుకూల్యాదికం పూర్వమేవప్రతిపాదితమితి. పూర్వం ప్రతిపాదనప్రకారోయథా. "ప్రేక్షావతఃప్రవృత్తిర్యాప్రహ్వీభావాత్మి కాస్వతః। ఉత్కృష్టం పరముద్దిశ్య, తన్నమఃపరిగీయతే। జ్యాయాంశ్చైవ, తథా ఽజ్యాయాన్నైవాభ్యాం విద్యతేపరః। కాలతో, గుణ తశ్చైవ ప్రకర్షోయత్రతిష్ఠతి ॥ శబ్దస్తన్ముఖ్యయా వృత్త్యాజ్యాయానిత్యవ లమ్బ్యతే । తతశ్చేతనవర్గో ఽన్యః స్మృతః ప్రత్యవరోబుధైః । ఆజ్యాయాంశ్చతయోర్యోగశ్శేష శేషితయేష్యతే" యోగస్సమ్బన్ధఇత్యర్థః "ఆజ్యాయాంసోపరేసర్వే, జ్యాయానేకోమతఃపరః । నన్తృనన్తవ్యభావేనతేషాన్తేనసమన్వయః ॥ నన్తవ్యః పరమశ్శేషీ, శేషానన్తారఈరితాః । నన్తృనన్తవ్య భావో ఽయంనప్రయోజనపూర్వకః ॥ నీచోచ్చయోస్స్వభావో ఽయంనన్తృనన్తవ్యతా ఽ ఽత్మకః। ఉపాధిభరితేనాయం యేనభావేనచేతనః । నమతిజ్యాయసే తస్మైతద్వానమనముచ్యతే ॥ భగవన్మేపరోనిత్యమహం ప్రత్యవరస్సదా । ఇతిభావోనమః ప్రోక్తోనమసః కారణంహిసః । నమయత్యపివాదేవం ప్రహ్వీభావయతిధ్రువమ్ । ప్రహ్వీభవతినీచేహిపరోనైచ్యం విలోకయన్ ॥ అతోవానమ ఉద్దిష్టంయత్తన్నమయతిస్వయమ్ । వాచానమఇతిప్రోచ్యమనసావపు షాచయత్ ॥ తన్నమఃపూర్ణముద్దిష్ట మతో ఽన్యన్న్యూనముచ్యతే । అనాదివాసనారోహాదనైశ్వర్యాత్స్వ భావతః ॥ మలావకుణ్ఠితత్వాచ్చనిష్క్రియావిహితాహియా । తత్కార్పణ్యంతదుద్బోధోద్వితీయంహ్యఙ్గమీ దృశమ్ ॥ స్వస్వాతన్త్ర్యావరోధస్తుతద్విరోధ ఉదీర్యతే" తదుద్బోధః - స్వనిష్ఠకార్పణ్యజ్ఞానమిత్యర్థః. స్వస్యస్వాతన్త్ర్యజ్ఞానం కార్పణ్యవిరోధీత్యర్థః. "పరత్వేసతి, దేవో ఽయంభూతానామనుకమ్పయా। అనుగ్రహైకయా నిత్యమిత్యేతత్తృతీయకమ్ । ఉపేక్షకోయథాకర్మఫలదాయీతియామతిః । అవిశ్వాసాత్మికాపుంసాంతృతీయంహన్తివైసదా" ఈశ్వరఉపేక్షకః, కృతంకర్మఫలదాయి; ఇతి. భగవతి, అవిశ్వాసాత్మికాయామతిః సాతృతీయమఙ్గంహన్తి - తద్విరోధినీత్యర్థః. "ఏవంభూతో ఽప్యశక్తస్సన్, నత్రాణేభవితుంక్షమః। ఇతిబుద్ధ్యా ఽస్య దేవస్యగోప్తృశక్తినిరూపణమ్। చతుర్థమఙ్గముద్దిష్టమముష్య వ్యాహతిఃపునః। ఉదాసీనోగుణాభావాత్ ఇత్యుత్ప్రేక్షానిమిత్తజా" ఏవంభూతో ఽపిదయాళురపికశ్చిద శక్తస్సన్, రక్షణాపటుశ్చేత్త్రాణేభవితుంనక్షమస్స్యాత్. ఇతిబుద్ధ్యా ఽస్యభగవతః గోప్తృత్వేశక్తినిరూపణం చతుర్థమఙ్గమిత్యర్థః. అముష్యచతుర్థాఙ్గస్యవ్యాహతిః-విరోధః; గుణాభావాత్ భగవాన్రక్షణే, ఉదాసీనఇతి కేనాపినిమిత్తేనజాతా, ఉత్ప్రేక్షా-తర్కః ఇత్యర్థః. "స్వస్యస్వామినివృత్తిర్యా ప్రాతికూల్య

వివర్జనమ్। తదఙ్గంపఞ్చమంప్రోక్తమాజ్ఞావ్యాఘాతవర్జనమ్ । అశాస్త్రీయోపసేవాతుతద్వ్యాఘాత ఉదీర్యతే''' స్వస్యయాస్వామినివృత్తిః-భగవదధీనతయావర్తనమిత్యర్థః. ప్రాతికూల్య వివర్జనమ్. ఆజ్ఞావ్యాఘాత వర్జనంచ, పఞ్చమాఙ్గమిత్యర్థః. శాస్త్రస్యభగవదాజ్ఞాత్వాత్. అశాస్త్రీయోపసేవా - పఞ్చమాఙ్గవ్యాఘాత ఇత్యర్థః. "చరాచరాణిభూతానిసర్వాణి భగవద్వపుః । అతస్తదానుకూల్యంమే కార్యమిత్యేవనిశ్చయః॥ షష్ఠమఙ్గంనముద్దిష్టంతద్విఘాతోనిరాకృతిః" తదానుకూల్యమ్ - సర్వభూతానుకూల్యమిత్యర్థః. నిరాకృతిః - సర్వభూతతిరస్కారఇత్యర్థః. ఏవంశరణాగతేః అఙ్గాని, తద్విరోధాశ్చ, నిరూపితాః. "పూర్ణమంగైరుపాంగైశ్చనమనంతేప్రకీర్తితమ్ । స్థూలో ఽయంనమనస్యార్థః సూక్ష్మమన్యన్నిశామయ । ఆత్మాత్మీయపదార్థస్థాయాస్వతన్త్రస్వతామతిః। మేనేత్యేవంసమీచీన బుద్ధ్యా ఽత్రసనివార్యతే ॥ నాహంమమస్వతన్త్రో ఽహంనాస్మీత్యస్యార్థ ఉచ్యతే। నమేదేహాదికం వస్తుసశేషః పరమాత్మనః । ఇతి బుద్ధ్యానివర్తన్తేతాస్స్వస్వీయమనీషికాః ॥ అనాదివాసనాజా తైర్భేధైస్తైస్తైర్వికల్పితైః । రూషితంయద్దృఢంతత్తత్ స్వాతన్త్ర్యస్వత్వధీమయః ॥ తత్తద్వైష్ణవసార్వాత్మ్య ప్రతిబోధసముత్థయా । నమఇత్యనయా వాచానన్త్రాస్వస్మాదపోహ్యతే ॥ ఇతి తేనూక్ష్మఉద్దిష్టః పరమన్యన్నిశామయ । పన్థానకారఉద్దిష్టఃమఃప్రధానఉదీర్యతే । విసర్గఃపరమేశస్తుశక్తిమాన్ పురుషోత్తమః । స్వప్రాప్తయే ప్రధానో ఽయంపన్థానమననామవాన్" ఇత్యాదిః. గత్యర్థాబుద్ధ్యర్థా ఇతిన్యాయేన విశ్వాస ప్రార్థనాపూర్వక మాత్మరక్షాభరన్యాసం ప్రతిపాదయతి. వ్రజామీతి - ఉపాయాన్తరరాహిత్యాది యుక్తో ఽహం త్వామేవ శరణంవ్రజామి. కిఞ్చ, సఞ్జుషన్నిత్యనేన, సేవాపర్యాయవాచకోనమస్కారః. "నమస్కారాత్మకంతస్మై విధాయాత్మనివేదనమ్। ప్రపత్తింతాం ప్రయుఞ్జీతస్వాంగైః పఞ్చభిరావృతామ్" ఇతి. సత్యమ్-భగవత్ప్రాప్తయేప్రపదనమేవసత్యం యథా ఽర్థమ్. "సత్కర్మనిరతాశ్శుద్ధాస్సాంఖ్యయోగవిదస్తథా । నార్హన్తిశరణస్థస్యకలాంకోటితమీమపి". సత్యాయ-చిదచిదాత్మకాయ. భూతానాంహితరూపాయ యథా ఽర్థభూతాయస్వాహా - దదామీతిదానార్థః. వాశబ్దశ్చకారార్థకః. సర్వైశ్వర్యరూపేణ ప్రసిద్ధాలక్ష్మీశ్చ ,ఆనన్దం పరమాత్మానం ప్రత్యానన్దరూపా ఽ ఽసీత్. అతస్తాంవినా, ప్రపదనే ఽధికారాభావాత్ ఐశ్వర్యభూతయా లక్ష్మ్యాసహాయం ప్రత్యగాత్మాస్వోజ్జీవనార్థమానన్దరూపం సంజుషన్ వ్రజామీతి, పూర్వోక్తరీత్యాభరన్యా సంకరోతి. సత్యాయ-సకలకల్యాణగుణవిశిష్టేన పరబ్రహ్మణాసహసకల కామానుభవ ప్రాప్తయే. సత్యమ్ - యథా ఽర్థమిత్యర్థః. స్వాహా-నమః. "సమస్స్వాహాస్వధావట్" ఇతిపర్యాయవాచకత్వాత్. "ప్రహ్వీభవతినీచేహిపరోనైచ్యంవిలోకయన్" ఇత్యాదినాపరమాత్మనో వశీకరణమ్, తచ్ఛరణాగతి రేవేతి. అనేనపరమాత్మనోవశీకరణం ప్రతిపాదితమ్. వశీకృతేపరమాత్మ నినతి, "బ్రహ్మ విదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యారభ్య, "సో ఽశ్నుతేసర్వాన్కామాన్సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇతి శ్రుత్యుక్తప్రకారేణ భూయాదిత్యభిప్రాయేణస్వాహాశబ్ద ప్రయోగః. అన్య పారమాత్మికస్యాధ్యయనమాత్రేణప్రపదనం కృతమిత్యుచ్యతేవా, అర్థజ్ఞానాద్వా:

అధ్యయనమాత్రేణేతివక్తుమయుక్తమ్. "యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవశబ్ద్యతే । అనగ్నా వివశుష్కైధోనహిజ్వలతికర్హిచిత్" ఇతి, "అధీత్యసర్వవేదాన్వైనద్యో దుఃఖాత్ప్రముచ్యతే । తత్పదంధారణాత్స్వర్గమర్థజ్ఞానాత్పరాఙ్గతిమ్" ఇత్యాది. అతః, ఆచార్యోపపత్తి ద్వారా ఽర్థజ్ఞానాది కమవాప్య, యథోక్తానుష్ఠానం కర్తవ్యమ్. "జ్ఞానీతుపరమైకాంతీపరాయత్తాత్మ జీవనః । తత్సంశ్లేష వియోగైక సుఖదుఃఖస్తదేకధీః ॥ భగవద్ధ్యానయోగోక్తి వన్దనస్తుతికీర్తనైః । లబ్ధాత్మాతద్గతప్రాణమనోబుద్ధీన్ద్రియక్రియః ॥ నిజకర్మాదిభక్త్యన్తంకుర్యాత్ప్రీత్యైవకారితమ్ । శ్రౌతస్మార్తావిరుద్ధేషుకాలేషుజపమాచరేత్ । తథైవచాగ్నిహోత్రాదావుక్తకాలమపిక్షిపేత్ ॥ కుర్యాల్లక్ష్మీశకైఙ్కర్యంశక్త్యా ఽనన్యప్రయోజనః ॥ మాఙ్గల్యసూత్రవస్త్రాదీన్ సంరక్షతియథావధూః ॥ తథాప్రపన్నశ్శాస్త్రీయపతికైఙ్కర్యపద్ధతిమ్" ఇత్యాది. "అభిగచ్ఛన్‌హరింప్రాతః" ఇత్యాద్యుక్త ప్రకారేణాభిగమనోపాదానేజ్యాధ్యయనయోగాః ప్రాతస్సఙ్గవమధ్యాహ్న పరాహ్ణసాయంకాలాఖ్య పఞ్చకాలేషుకర్తవ్యా ఇతి చాత్రాభిప్రేతమ్. కిఞ్చ, "సాక్షాల్లక్ష్మీపతావేవకృతం కైఙ్కర్యమఞ్జసా । సారకల్కవిభాగేనద్విధాసద్భిరుదీర్యతే ॥ కృతకృత్యస్యకైఙ్కర్యం యదనన్య ప్రయోజనమ్ । గుర్వాదిరక్షణార్థంవాతత్సారంసంప్రచక్షతే ॥ డమ్భార్థం పరహింసా ఽర్థంతన్నిరోధార్థమేవవా । ప్రయోజనాన్తరార్థంవాకైఙ్కర్యంకల్కముచ్యతే । యాఃక్రియాస్సంప్రయుక్తాస్స్యురేకాన్తకృతబుద్ధిభిః । తాస్సర్వాశ్శిరసాదేవః ప్రతిగృహ్ణాతివైస్వయమ్ ॥ తత్సర్వందేవదేవస్యచరణావుపతిష్ఠతి" ఇతి బ్రహ్మవిదఏవప్రపదనే ఽధికారః. యథా ఽధికారమితరేషాం ఫలాదికమితి. ద్వివిధంఖలుపాపమ్. పూర్వాఘముత్తరాఘఞ్చేతి. పూర్వాఘఞ్చద్వివిధమ్. ప్రారబ్ధమప్రారబ్ధఞ్చేతి. ప్రారబ్ధంద్వివిధమ్. అనుమతమననుమతఞ్చేతి. ఉత్తరాఘఞ్చద్వివిధమ్. బుద్ధిపూర్వకమబుద్ధిపూర్వకఞ్చేతి. బుద్ధిపూర్వకఞ్చద్వివిధమ్. కృతప్రాయశ్చిత్తమకృతప్రాయశ్చిత్తఞ్చేత్తి. తత్రప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తం పూర్వాఘమ్ అబుద్ధిపూర్వకముత్తరాఘఞ్చప్రపత్తివిద్యారమ్భసమయే భక్తినిష్ఠస్యనివర్తతే. తత్ర పూర్వాఘస్యవినాశః. (శ్రు) "యథాపుష్కరపలాశే, ఆపోనశ్లిష్యన్తే, ఏవమేవంవిదిపాపంకర్మనశ్లిష్యతే" ఇతిశ్రుతేః ఉత్తరాఘస్యనశ్లేషః. ప్రపత్తినిష్ఠస్యత్వప్రారబ్ధపూర్వాఘనివృత్తివత్ప్రారబ్ధ పూర్వాఘే ఽప్య ననుమతాంశోనివర్తతే. "ఉపాయభక్తిఃప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తాఘనాశినీ । సాధ్యభక్తిస్తుసాహంత్రీ ప్రారబ్ధస్యాపి భూయసీ" ఇతివచనాత్. ఉపాయరూపాభక్తిః - ఉపాయభక్తిః. సాధ్యాభక్తిర్యయేతి - సాధ్యభక్తిః-ప్రపత్తిరిత్యర్థః. ప్రపత్తిర్హి, ఉపాయభూతాంభక్తింస్వయమఙ్గభూతాసతీ, ప్రసాదయతి. ఫలభూతాన్తుసా భక్తిం స్వయమేవసాధయతి. ప్రారబ్ధదురితంనాశయతి. "అతోభక్తేః ప్రపత్తిర్హిభూయసీతివిదుర్బుధాః । ప్రపత్తిర్హిద్విధాప్రోక్తాస్వనిష్ఠా ఽ ఽచార్యనిష్ఠితా । స్వనిష్ఠాదుర్ల భాహ్యత్రపరమైకాన్తినాకృతా । ఆచార్యనిష్ఠాసులభాసర్వేషాంభక్తిపూర్వికా ॥ తస్మాత్సర్వ పయత్నేన హ్యాచార్యం ప్రార్థయేత్సుధీః । ఏవమేవలఘూనాఞ్చ, గురూణాంవా ఽపిచాగసామ్ । సకృ

సత్యాయస్వాహా" ఇత్యన్తః పారమాత్మికమన్త్రః భగవత్ప్రపత్తివిషయః. (శ్లో) ఆకర్ణితోవితనుతే కృతకృత్యభావమామ్రేడితోదిశతి యశ్చకృతార్థభావమ్ । ప్రత్యూషతాంభజతిసంసృతి కాళరాత్రేఃపద్మాసహాయశరణాగతిమన్త్రఏషః ✳ ॥ అనేన మన్త్రేణ భగవన్తం పద్మాసహాయం పరమపురుషం, ప్రపద్య, "తత్సత్త్వేవా

త్ప్రపత్తిరేకైవసద్యః ప్రశమకారణమ్ ॥ అజ్ఞానాదథవా, జ్ఞానాదపరాధేషుసత్స్వపి । సర్వేషామపి సాహస్రీప్రార్థనైకైవకేవలమ్ । వివేకినాంప్రపన్నానాంధీపూర్వాగస్యనుద్యమః । మధ్యానామనుతాపాది, శిక్షాకఠినచేతసామ్" శ్రుతిరపి. "నఖలుభాగవతాయమవిషయంగచ్ఛన్తి, ఇహైవతేషాముపప్లవాభవన్తి. ఖఞ్జాభవన్తి. కాణాభవన్తి. అవిధేయపుత్రభార్యాభవన్తి" - ఇత్యాది. "ప్రారబ్ధేతరపూర్వపాపమఖిలం ప్రామాదికఞ్చోత్తరం న్యాసేనక్షపయన్ననభ్యుపగతప్రారబ్ధఖణ్డఞ్చనః । ధీపూర్వోత్తరపాప్మనామజననాత్ జాతే ఽపితన్నిష్కృతేః కౌటిల్యేసతి, శిక్షయా ఽప్యనఘయన్, క్రోడీకరోతిప్రభుః" ఇతి. తస్మాత్ స్వాత్మో జ్జీవనార్థం, నిరతిశయపురుషార్థ ప్రాప్త్యర్థం స్వాచార్యనిష్ఠాప్రపత్తిః కర్తవ్యా. ప్రపత్తిర్మరీచినాజ్ఞానకాణ్డే-అర్చిరాదిమార్గే, "ప్రపత్తిమార్గనిరతాః" ఇత్యుక్తా. తథా ఽత్రిణా ఽపిప్రపత్తి పఞ్చకశ్లోకాఉక్తాః. తత్ప్రపత్తి క్రమశ్చనరహరిభట్ట సూనునాభట్టభాస్కరేణ విరచితే శ్రీవైఖానససూత్ర మన్త్రప్రశ్నే ఖిలమన్త్ర వ్యాఖ్యానే, అష్టమప్రశ్నారమ్భే విశదీకృతఇతి. (ఆకర్ణితఇతి) పద్మాసహాయస్య శరణాగతిమన్త్ర ఇత్యనేన లక్ష్మీవిశిష్ట శ్రీమన్నారాయణ ఏవశరణ్యఇతి మన్త్రే ఽస్మిన్, ప్రతిపాదితమితి సూచ్యతే. యోమన్త్రః ఆకర్ణితః - ఆచార్యముఖాత్ భక్త్యాశ్రుతస్సన్, కృతకృత్యభావమ్। కృతాని, నిఖిలశ్రుతిస్మృత్యుక్తకృత్యాని యేన, తస్య భావంవితనుతే. ఆమ్రేడితః - పునః పునరధీతఇత్యర్థః. కృతార్థభావమ్ - కృతః - అర్థః- పరమపురుషార్థః మోక్షఇత్యర్థః; యేన, తస్యభావమ్- ముక్తత్వమిత్యర్థః దిశతి - దదాతి. సంసృతి కాళరాత్రేః-సంసారరూపాత్యుగ్రరాత్ర్యాః, ప్రత్యూషతామ్-ప్రభాతత్వమ్। విరామహేతుతామితియావత్. భజతి-సంసృతింనాశయతీత్యర్థః. తత్సత్త్వఇతి । యత్సత్త్వమ్ జీవజాతమ్-నహరిర్దేవఇత్యర్థః. విష్ణుః-వ్యాప్తిమాన్. ఉద్యోగః - సర్వోపాయభూత ఇత్యర్థః. సూర్యకిరణఞ్చవిష్ణుర్విశన్. విశ్వంవిశ్వంసన్దధానః- ప్రవిశ్యచిదచిదాత్మకంజగత్. "వసన్తేగ్రీష్మకే రశ్మిశతైస్సన్తపతిత్రిభిః' । తథాశరదివర్షాసువర్షముత్సృజతిత్రిభిః॥ హేమన్తేశిశిరేచైవ హిమముత్సృ జతిత్రిభిః" ఇతి. భారతే, "ఉదితోవర్ధమానాభి రామధ్యాహ్నాత్తపన్రవిః । తతః పరంహ్రాసం తీభిర్గోభిరస్తంనిగచ్ఛతి" ఇతి. "తదేవానుప్రావిశత్" ఇతిశ్రుతేః, ప్రవిశ్య విశ్వంజీవమ్ విశ్వంలోకంసన్ద దానఃధారయంస్తద్విశ్వం జీవాత్మానమ్ విష్ణవేసర్వ భూతాత్మకాయ విశ్వరూపాయ "చరాచరాణిభూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః" ఇత్యుక్తప్రకారేణ జగద్రూపాయ స్వాహా దదామీతి, ఆత్మనమర్పణముచ్యతే. "నీచభావేననస్త్వైక్యమాత్మనో యత్స మర్పణమ్। విష్ణురూపత్వవహ్నౌతత్సం ప్రదాన ప్రదర్శినీ ॥ నీచీభూతోహ్యసావాత్మాయత్సం

అయంశ్లోకః, అన్యత్రాపిదృశ్యతే.

విష్ణుః" ఇతిమన్త్రేణ, తస్మైస్వాత్మానంసమర్ప్య, "మామాత్మగుప్తామ్" ఇతిమన్త్రేణ తస్మిన్ సర్వభరంన్యసేత్. ఇతి సర్వమనవద్యమ్.

ఇతి, శ్రీవేఙ్కటేశచరణారాధనప్రవణ తత్ప్రసాదాధిగతవేదాన్తదేశికాభిఖ్య సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధరీన్ద్రవిరచిత శ్రీవైఖానసాభిమతవిశిష్టాద్వైత శారీరక మీమాంసాభాష్యే జిజ్ఞాసాధికరణంసమాప్తమ్. ౧

శ్రీవిఖనసగురవేనమః.

రక్ష్యతయా ఽర్ప్యతే। తత్కస్మాఇత్యపేక్షాయాంవిష్ణవేసఇతీర్యతే" ఇతి, ఆత్మసమర్పణ ప్రతిపాదనాత్ న్యాసవిద్యా "హవిర్గృహీత్వాస్వాత్మానంవసురణ్యేతిమన్త్రతః । జుహుయాత్ప్రణవేనాగ్నా వచ్యుతాఖ్యేసనాతనే" యోగరత్నే, "యేముముక్షవో ఽబ్భక్షావాయుభక్షాజీర్ణపర్ణాశనావా, సమలోష్టాశ్మ కాఞ్చనావా, ప్రాణాయామాద్యాసననిరతా స్సర్వహితేరతాబహిష్కృత సర్వకామాః పరమశాన్తాః పరమాత్మనిగోవిన్దే సదానిహితమానసాః వసురణ్యముచ్చారయన్తమాత్మానంతేజోమయే పరమాత్మాగ్నౌదహన్తి, తే విముక్తాభవన్తి - తేవిముక్తాభవన్తి, ఇతి. "అకారేణోచ్యతే విష్ణుస్సర్వ లోకేశ్వరోహరిః। ఉద్ధృతావిష్ణునాలక్ష్మీరుకారేణ తథోచ్యతే ॥ మకారస్తుతయోర్దాస ఇతిప్రణవ లక్షణమ్" అకారవాచ్యాయ సర్వకారణభూతాయ సర్వరక్షకాయ సర్వశేషిణేశ్రియఃపతయ ఏవాహమనన్యార్హరూప నిరుపాధికశేషభూతస్తచ్చరణారవిన్దయోరేవాత్మాత్మీయభరంన్యస్యామి. నారాయణాయైవ సర్వకాలసర్వావస్థోచితసర్వవిధ కైఙ్కర్యాణిస్యురితి సర్వకారణభూతాయ విష్ణవేతుభ్యమితి భరసమర్పణ ప్రకారః.

ఇతి, శ్రీవైఖానసాభిమతనిగమచూడాదర్పణే
జిజ్ఞాసా ఽధికరణమ్
సమాప్తమ్
౧

శ్రీవిఖనసగురవేనమః
హరిః ఓమ్.

శ్రీ

శ్రీ విఖనసమహాగురవేనమః

శ్రీ వైఖానసాభిమత దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే

జన్మాధికరణ ప్రారంభః ౨

॥ ఓమ్ జన్మాద్యస్యయతః. ౧-౧-౨-౨ ॥

జన్మాది, అస్యయతః-యస్మాదనన్తకల్యాణగుణశేవధే రనవధిక నిరుపాధిక కృపా౽౽కరాత్, స్వానురూపస్వభావయా నిఖిలమఙ్గళాధిదేవతయా జగదేక మాత్రాలక్ష్మ్యా నిత్యయుక్తయా ప్రభయేవప్రభావతః లక్ష్మీవతః, పర్యాయవాచకీభూత నారాయణ పరమపురుషాచ్యుత ముకున్దాదిశబ్దాత్ పరమాత్మపరతత్త్వాది శబ్దానాఞ్చవాచ్యభూతాత్ బ్రహ్మణః అస్య - పరిదృశ్యమానస్య చేతనాచేతనాత్మకస్య జగతః; జన్మస్థితిః లయశ్చ, తద్బ్రహ్మ. ఇతిసూత్రార్థసఙ్గ్రహః. సఙ్గతివిషయ సంశయానాహ. (ప) జన్మాద్యస్యయత ఇతిసూత్రస్య విషయోమతః। యతోజాయన్త ఇత్యాదివాక్యం తిత్తిరిభాషితమ్ ॥ జన్మేత్యాదిసూత్రస్య (శ్రు) "యతోవా, ఇమానిభూతాని జాయన్తే । యేనజాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి" ఇతితైత్తిరీయవాక్యం విషయః. (ప) ప్రతిపత్తుమతో బ్రహ్మశక్యంవా నేతి సంశయః ॥ పూర్వపక్షః. (ప)

॥ జన్మాద్యస్యయతః ॥

ఇహతత్రభగవాన్ శ్రీశ్రీనివాసదేశికేన్ద్రః, "సూత్రార్థోవర్ణ్యతేయత్రవాక్యైస్సూత్రానుకారిభిః। స్వపదానిచవర్ణ్యన్తే, భాష్యం భాష్యవిదోవిదుః" ఇతిభాష్యలక్షణం మనసినిధాయ, సూత్రార్థాదికం వర్ణయతి - జన్మాద్యస్యేతి । య పూర్వస్మిన్సూత్రేబ్రహ్మజ్ఞానస్య విహితత్వాత్జ్ఞాన కర్మీభూతస్య బ్రహ్మణః లక్షణతోనిర్దేశ్యత్వం సఙ్గచ్ఛత ఇతి సఙ్గతిరున్నీయతే. అతఃసూత్రస్య విషయమాహ-యత ఇతి। నను, శ్రుతౌ, "యతః" "యేన" "యత్" ఇతి ప్రత్యేకంజన్మాదిషు యచ్ఛబ్దోనిర్దిష్టః తత్ర తత్రాన్వేతి. సూత్రేతు, యచ్ఛబ్దాత్ కేవలం పఞ్చమ్యర్థే తసిః. అతోయస్మాదిత్యస్య "జనికర్తుః ప్రకృతిః' ఇతిశబ్దానుశాసనేన, జన్మన్యన్వయస్సఙ్గచ్ఛతే. కథంస్థితిలయయోరితిచేత్; ఉచ్యతే- నాత్రాపాదానే పఞ్చమీ. కిన్తు, హేత్వర్థే. హేతుత్వంచ జన్మస్థితిలయసాధారణ్యేన వర్తతే. జన్మాదీత్యత్ర, "సర్వాదీని సర్వనామాని" ఇత్యాదావివ, తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః, సంశయమాహ "అతః - వాక్యాత్, బ్రహ్మ - లక్షణతః, ప్రతిపత్తుమ్ - శక్యంవా ?

అకారాన్తరయోగస్య యత్రాభావాద్, బహుత్వతః । విశేషణానామత్రాపిబహుత్వం కేనవార్యతే ? ॥ జగజ్జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వముపలక్షణతయానఘటేత; కుతః, యత్ర-బ్రహ్మణి, అకారాన్తరయోగస్యాభావాత్. ఉపలక్షణంనామ, ఏకేనాకారేణజ్ఞాతస్య వస్తునః కేనచిదాకారేణ ప్రతిపత్తిహేతుః - విశేషణతయాచ నఘటతే; కుతః? విశేషాణానామనేకత్వాత్. విశేషణ బహుత్వేహివిశేష్యభూతే బ్రహ్మణ్యపిబహుత్వం నకేనాపి వారయితుంశక్యతే. అతః ఉభయథాఽపి బ్రహ్మలక్షయితు మశక్యమితి. రాద్ధాన్తః.-(ప) అనేకత్వేవిరుద్ధానాం ప్రసిద్ధేశ్శ్యామతాఽఽదివత్। జన్మాదికం విశేష్యస్య

న-వా ?" ఇతి పూర్వపక్షః । ఆకారాన్తరేతి । యథా, యత్రాయం సారసస్సదేవదత్తకేదారఇత్యాదౌ, సారసాదిసంబన్ధః ఉపలక్షణమ్. దేవదత్తసంబన్ధిత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వంపూర్వప్రతిపన్నాకారః. ఇత్యేవంవర్తతే; తథాఽత్రజన్మాదీనాముపలక్షణత్వే, బ్రహ్మణఉపలక్ష్యత్వేచసత్యపి, ఆకారః కశ్చిన్నపూర్వం ప్రతిపద్యతే. ఉపలక్షణోపలక్ష్యప్రతిపత్తౌ, ఉపలక్షణమ్, ఉపలక్ష్యాకారః, పూర్వప్రతిపన్నాకారః, ఇత్యేతత్త్రితయ మపేక్షితమ్. నను, "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇతిపూర్వప్రతిపన్నాకారస్య, జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణానిభవన్తీతిచేత్; న. ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన, ఉభయోర్లక్షణవాక్యయో రన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసఙ్గాత్. అథవిశేషణపక్షేఽప్యనుపపత్తిమాహ బహుత్వమితి । ఏకస్యవస్తునఏకం విశేషణంచేత్, లక్షణతఃప్రతిపత్తుంశక్యమ్. అత్రహిబ్రహ్మణో జన్మాదీనివిశేషణానిబహూని. విశేషణంనామ, భేదకమ్. వ్యావర్తకమితియావత్. శ్యామోఘటఇత్యుక్తే, శ్యామత్వవిశేషణం ఘటస్య రక్తత్వంవ్యావర్తయతి. తతశ్చబ్రహ్మణో జన్మహేతుత్వవిశేషణమ్, స్థితిహేతోర్బ్రహ్మణోఽన్యస్మాద్వ్యా వర్తకమ్. తథా లయహేతోర్బ్రహ్మణశ్చ. ఏవం జన్మహేతుర్బ్రహ్మైకమ్, స్థితిహేతుర్బ్రహ్మన్యత్. లయహేతురపరమ్. ఇతిబ్రహ్మణోబహుత్వం నకేనాపి వారయితుంశక్యమ్. నచవాచ్యమ్ - విశేషణ బహుత్వేఽపి "తద్బ్రహ్మ" ఇత్యేకవచనాత్, బ్రహ్మణోబహుత్వం వారయితుంశక్యమితి. అజ్ఞాతగోవ్యక్తే స్తజ్జిజ్ఞాసోః పురుషస్య, "ఖణ్డోముణ్డః పూర్ణశృఙ్గోగౌః", ఇత్యుక్తే, గౌరిత్యేకవచనత్వేఽపి, వ్యావర్తకబహుత్వేన గోవ్యక్తిబహుత్వంయథా ప్రతీయతే; తథాఽత్రాపిబహుత్వస్యప్రతీతేః. నను, దేవదత్తశ్శ్యామోయువా లోహితాక్షస్సమ పరిమాణః, ఇత్యుక్తే, విశేషణబహుత్వేఽపి యథైకఏవదేవదత్తః ప్రతీయతే; తథాఽత్ర విశేషణ బహుత్వేఽపి, బ్రహ్మణఏకత్వప్రతీతిస్స్యాదితిచేత్; న. - తత్రప్రమాణాన్తరేణ, ఏకత్వప్రతీత్యా, విశేషణానామేకస్మిన్నేవ పర్యవసానమస్తి; ఇహతు, బ్రహ్మణోలిలక్షయిషితతయా, ప్రమాణాన్తరేణేకత్వ స్యానవగతత్వాదితి. అథరాద్ధాన్తమాహ - శ్యామతాఽఽదివదితి । శ్యామతాఽఽదివత్-శ్యామత్వయువత్వలోహితత్వాదీనా మివ. "తత్రస్యవా, ఇతిషష్ఠ్యన్తాత్ సాదృశ్యార్థేవతిప్రత్యయః. నచశఙ్క్యమ్- "విరుద్ధరూప"

భేదకంనేతినిర్ణయః ॥ లోకప్రసిద్ధేః - పరస్పరమవిరుద్ధానాం శ్యామత్వయువత్వాదీనామివ, విశేషణానామనేకత్వే ఽపి, నవిశేష్యైక్యవిరోధః. అతోజన్మాదికం విశేష్యస్యభేదకంన భవతి. (ప) ఉపలక్షణపక్షే ఽపి బృహత్త్వాకారయోగతః । జగతఃకారణం బ్రహ్మబోధయత్యేవ వాక్యకమ్ ॥ ఉపలక్షణభూతైశ్చజగజ్జన్మాదిభిః బ్రహ్మప్రతిపత్తుంశక్యతే. కథమ్ ?

యోర్జన్మలయ యోః కథమేకస్మిన్విశేష్యే సమన్వయ?" ఇతి. -కాలభేదేన జన్మహేతౌ లయహేతుత్వ సమ్భవాత్. అయమాశయః. - యేషాం విశేషణానాం పరస్పరవిరుద్ధతయా నియతం భిన్నాశ్రయత్వమ్; తేషాం బహుత్వం విశేష్యైక్యవిరోధి, యథా, "ఖణ్డోముణ్డః", ఇత్యాదౌ. యేషాం విరోధాభావాద్భిన్నాశ్రయత్వ మనియతమ్, తేషాంబహుత్వంనవిశేష్యైక్యవిరోధి - యథా, "దేవదత్తశ్శ్యామోయువా" ఇత్యాదౌ. నను, తత్రవిశేషణబహుత్వే ఽపి ప్రత్యక్షబాధాదైక్య ప్రతీతిస్స్యాత్; ప్రత్యక్షాగోచరేబ్రహ్మణి, తద్బహుత్వే విశేష్యబహుత్వం కథంనస్యాదితిచేత్; ఉచ్యతే. -తత్రాపిప్రత్యక్షబాధైక్యప్రతీతిరితి న. అదృశ్యమానే ఽపి దేవదత్తే విశేషణబహుత్వప్రయోగే ఽపి, ధర్మిణి, ఏకవచనాన్తపదవాచ్యతయా, ఐక్యప్రతీతిః. "ఖణ్డోముణ్డః", ఇత్యాదౌతు, విశేషణానాం పరస్పరవిరోధాత్, ధర్మివాచకస్య, ఏకవచనాన్తత్వే ఽపి నైక్యప్రతీతిః. ఖణ్డత్వముణ్డత్వపూర్ణశృఙ్గత్వానాం ప్రత్యక్షవిరోధాత్. అథోపలక్షణపక్షమపి సాధయతి (ఉపలక్షణేతి) జ్ఞాప్యాన్తర్భూతః జ్ఞాప్యప్రతీత్యుపాయః విశేషణమ్. జ్ఞావ్యబహిర్భూతో జ్ఞావ్యప్రతీత్యు పాయఉపలక్షణమ్ ఇత్యాహుః. అయమాశయః. - బృహత్త్వంపూర్వప్రతిపన్నాకారః. శ్రీవిష్ణుపురాణే, "బృహత్త్వాద్బృంహణాచ్చైవ బ్రహ్మేతిపరికీర్త్యతే" ఇతి. "యతోవా" ఇత్యాదిశ్రుతౌ, యతో యేనయదితి ప్రసిద్ధివన్నిర్దేశేన, యథాప్రసిద్ధిజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ । ఏకమేవాద్వితీయమ్, తదైక్షత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి; తత్తేజో ఽసృజత" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః ప్రతిపాదితేన ఏకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన తథాప్రతిపన్న బృహత్త్వాకారస్య బ్రహ్మణః జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని. నతుసర్వజ్ఞత్వాదీని, తస్మాన్నాన్యోన్యాశ్రయదోషప్రసఙ్గః. యత్రాయం సారసస్సదేవదత్త కేదారఇత్యత్ర, ఉపలక్షణేన సారసపక్షిణా, అధికరణతయా సమ్బన్ధిత్వం కేదారస్యయథాభవతి; యథాచ శాఖా ఽగ్రేచన్ద్రఇత్యత్ర, చన్ద్రదేశస్య, ఉపలక్షణభూతశాఖా ఽగ్రస్యచ, ఋజుభావస్సమ్బన్ధః; తథా బ్రహ్మణః ఉపలక్షణభూతజగజ్జన్మాదిభిః హేతుహేతుమద్భావస్సమ్బన్ధః. బ్రహ్మశబ్దార్థైకదేశభూతబృహత్త్వమాత్రమాకారాన్తరమ్. ఉపలక్షణం జగజ్జన్మాది. ఉపలక్ష్య మనవధికాతిశయ బృహద్బృంహణఞ్చ. ఏవమస్తిత్రితయమ్. అథర్వశిరసి, "బృహతిబృంహయతి తస్మాదుచ్యతేపరం బ్రహ్మ" ఇతి. ఇత్థఞ్చ, యత్రాయం సారసస్సదేవదత్తకేదారఇత్యత్ర, కేదారత్వవత్ బృహత్త్వమాత్రంపూర్వప్రతిపన్నమాకారాన్తరమ్. సారసవజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని, దేవదత్త కేదారత్వ

యతః "యతోవా, ఇమాని, భూతాని" ఇత్యాదివాక్యమ్, పూర్వప్రతిపన్న బృహత్త్వ రూపాకారాన్తరయోగాత్, జగత్కారణం బోధయితుమీష్టే. ఏతదుక్తంభవతి. - యదాశంకి; - ఆకారాన్తరయోగాభావాజ్జగజ్జన్మాదీని, ఉపలక్షణతయా బ్రహ్మబోధయితుం నశక్నువన్తీతి. - తన్న; యదస్తిబృహత్త్వం పూర్వప్రతిపన్నమాకారాన్తరమ్. అతోజగజ్జన్మాదికారణం నిరవధికాతిశయం బ్రహ్మప్రతిపాదయితుంశక్నోతీతి. పారమాత్మ్యే, "కఃకోశమజ్జేకుశలం విధాయసాకృతంకృణుతేఽగ్ర ఇదంసుకాన్తం కకుద్వతేకామచరంచరాయస్వాహ" ఇతి.

జన్మాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౨

వత్, నిరవధికాతిశయబృహత్త్వముపలక్ష్యమ్. తత్రోపలక్ష్యైకదేశభూత కేదారత్వస్యయథా పూర్వప్రతిపన్నాకారతా; తథాఽత్రోపలక్ష్యైకదేశభూత బృహత్త్వస్య పూర్వప్రతిపన్నాకారతా, యథాకేదారత్వం సారసాధికరణత్వదేవదత్త సమ్బన్ధిత్వోపయోగి; తథా, సర్వజ్ఞత్వాదయోఽనవధికాతిశయ బృహత్త్వ జన్మాదికారణత్వోపయోగినః. అతస్తేషాంనోపలక్షణత్వమ్. తతోనాన్యోన్యాశ్రయదోష ప్రసఙ్గః. "యతోవా, ఇమాని" ఇత్యాదిశ్రుతౌ, యచ్ఛబ్దవాచ్యోభగవాన్ శ్రీమన్నారాయణ ఏవేతిదర్శయితుమ్, భగవదేకపరామ్ తదర్థప్రత్యభిజ్ఞాపికామ్ శ్రుతిముదాహరతి- కఇతి । అయమర్థః - కఇతిబ్రహ్మవాచకః. అగ్రే - సృష్ట్యాదౌ, కోశమ్ - సూక్ష్మరూపేణావస్థితమిదంజగత్కోశమ్, అజ్జే - స్వశరీరే, కుశలమ్ - నాశరహితమ్, విధాయ, సాకృతమ్ - ససంకల్పమ్, సుకాన్తమ్ - విచిత్రతయాఽతి మనోహరమ్, కృణుతే - కురుతే; సృజతీత్యర్థః. స్మృతిః, "సోఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః; ప్రజాః । అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాస్సృజత్" ఇతి. అత్ర, సఇతినారాయణఏవప్రతిపాదితః. "ఆపో నారా" ఇత్యాదినా నారాయణశబ్దస్య వ్యుత్పాదితత్వాత్, కకుద్వతే - గరుడరూపధ్వజలక్షణాయ, కామచరమ్ స్వేచ్ఛాచారమ్, చరాయ - సంచరతే, "బాలఃక్రీడనకైరివ" ఇత్యుక్తవిధయాక్రీడతే, ఇత్యర్థః ఇతి.

జన్మాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ౨

శ్రీవిఖనసగురవేనమః

శ్రీ వైఖానసాభిమత దర్పణసహిత శ్రీవి-శిష్టాద్వైతభాష్యే

శాస్త్రయోనిత్వాధికరణప్రారమ్భః 3

॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్. ౧-౧-౨-3 ॥

శాస్త్రమ్, యోనిః - కారణమ్, యస్యతచ్ఛాస్త్ర యోని; తస్యభావః - శాస్త్రయోనిత్వమ్, శాస్త్రప్రమాణకత్వమితియావత్. ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ బ్రహ్మ (శ్రు) "యతోవా" ఇత్యాదిశ్రుతిరూపశాస్త్రమేవ బోధయతీత్యర్థః. అతఏవాహ భగవాన్మరీచిః "పరమాత్మాజ్ఞేయో; జీవాత్మాజ్ఞాతా; శ్రుతయోజ్ఞానమ్" ఇతి. శ్రుతేఃజ్ఞాన హేతుత్వాత్ జ్ఞానత్వవ్యపదేశః. (ప) శాస్త్రయోనినయే ఽప్యేతద్వాక్యమేవ వివక్షితమ్ । తద్బ్రహ్మణిప్రమాణం వా ? నవేతి ? విశయోమతః ॥ శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే ఽపి, "యతోవా, ఇమాని" ఇత్యాదివాక్యమేవవిషయః. తద్వాక్యం బ్రహ్మజ్ఞానేప్రమాణం వా ? నవేతిసంశయః. ప్రమాణాన్తరేణాప్రాప్తస్య ప్రతిపాదనంఖలు శాస్త్రస్యార్థవత్త్వాపాదకమ్. బ్రహ్మణః ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వే శాస్త్రంనార్థవత్. తతో ఽస్య

॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్ ॥

బ్రహ్మణశ్శాస్త్రమాత్రప్రమాణత్వా ద్వాక్యంతద్బోధయతీత్యర్థః. యతోజగజ్జన్మాది; తద్బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. తత్సత్తాయాం ప్రమాణస్యాకాంక్షితత్వాత్ ప్రమాణంవక్తవ్యమితిసఙ్గతిః. అతోవిషయ మాహ-శాస్త్రయోనినయో ఽప్యేతదితి వివక్షితమ్-విషయతయా వక్తుమిష్టమిత్యర్థః. ప్రత్యక్షాగోచరత్వమేవంనిరూపయన్తి. ప్రత్యక్షంద్వివిధమ్ ఇన్ద్రియసమ్భవం, యోగసమ్భవఞ్చేతి. తత్రాద్యంద్వివిధమ్-బాహ్యసమ్భవమ్, ఆభ్యన్తరసమ్భవఞ్చేతి. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసన్నికర్షయోగ్య స్వవిషయ బోధజననానీతి, తేషాం నసర్వార్థసాక్షాత్కారతన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషబోధజనకత్వమ్. నాభ్యన్తరమ్. తస్యాన్తర సుఖదుఃఖాదిమాత్రబోధజనకతయా తద్వ్యతిరక్తబహిర్విషయేషు బాహ్యేన్ద్రియానపేక్ష ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపియోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వే ఽపి, పూర్వానుభూతవిషయ స్మృతిమాత్రత్వాన్నప్రామాణ్యమితికుతః ప్రత్యక్షతా? తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథాసతి, తస్యభ్రమరూపతేతి. యోగజన్యస్యానుభూతానధిక విషయత్వేనస్మృతిమాత్రతయా, అనుభూతాధికవిషయత్వాభావేన, అనుభూతాతిరిక్తబ్రహ్మణి, నప్రమాణత్వ మిత్యర్థః. ప్రత్యక్షకారణమిన్ద్రియసమ్బన్ధ ఇత్యస్తు నామ, బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాగోచరత్వమ్! కుతో ఽనుమానబోధ్యత్వం నస్యాదితి?

నప్రమాణత్వమ్. తథాత్వాభావేతదర్థవత్. తతో ऽస్యప్రమాణత్వమ్. కింప్రాప్తమ్. (ప)

అనుమానేన పరమోజ్ఞాతః పూర్వంసతర్కతః । ఏతద్వాక్యంనతత్రస్యాత్ ప్రమాణమను వాదకమ్ ॥ సావయవత్వవ్యాప్యకార్యత్వవత్సర్వం జగదితి పరామర్శాత్ పరమాత్మా, అనేనజ్ఞాతపూర్వోభవతి. తతఇదంవాక్యం తత్రనప్రమాణమ్. పరన్తు కేవలమను వాదకమితి. యస్మాత్సర్వశక్తిమాన్ కశ్చిదీశ్వరో ऽస్తీతి శక్యతే ऽనుమాతుమ్. అతో ऽనుమానేన జ్ఞాతస్యైవప్రతిపాదకతయా శాస్త్రమనువాదకమితి రాద్ధాన్తః (ప)

విచిత్రజ్ఞానశక్తీనాం జీవానాం కర్తృతాయథా । గోపురాదౌ ప్రపఞ్చేస్యాద్బ్రహ్మశాస్త్రైక మానకమ్ ॥ విచిత్రశక్తిమత్తయా క్షేత్రజ్ఞాః గోపురాదీనామివ ప్రపఞ్చస్యాపికర్తారోభవేయురేవేతి, క్షేత్రజ్ఞానాం జగత్కర్తృత్వసమ్భవాత్ జగతః కార్యతయా కర్తాకశ్చిత్స్యాదిత్యనుమానేన, బ్రహ్మాస్తీతి జ్ఞాతుమశక్యతయా, తత్రప్రమాణాన్తరమన్వేష్టవ్యమేవ. తచ్చశాస్త్రమేవ. తతోబ్రహ్మణశ్శాస్త్ర

పూర్వపక్షతయా, అనుమానగమ్యత్వం, శాస్త్రస్యానువాదకత్వఞ్చాహ - అనుమానేనేతి । తర్కః - పరామర్శః, ఇత్యాశయేనాహ - సావయవత్వేతి । తజ్జన్యత్వేసతి, తజ్జన్యజనకత్వం పరామర్శః । యథావహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతః । ఇతి. ప్రయోగఏవమనుమానస్య. - జగత్సర్వం కార్యంసావ యవత్వాద్ఘటవదితి. ఏవఞ్చ, జగతః కార్యత్వేతత్కర్తాకశ్చిద్విద్యత ఇతి జ్ఞాయతఇత్యర్థః. కిఞ్చ, సర్వేషాంచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తే ऽపి సుఖదుఃఖోపభోగే, చేతనా ऽనధిష్ఠితయోరచేతన యోర్ధర్మా ధర్మయో స్సుఖదుఃఖరూపఫలహేతుత్వానుపపత్తే స్సర్వకర్మానురూపఫలప్రదానచతురః కశ్చిదా స్థేయః. వర్ధకినా ऽనధిష్ఠితస్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యనేకపరికరసన్నిధానే ऽపి యూపాదినిర్మాణ సాధనత్వాదర్శనాత్. అయంప్రయోగో ऽత్ర - ధర్మాధర్మౌ స్వసాక్షాత్కారి చేతనా ऽధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ; అచేతనత్వాత్. వాస్యాదివత్, ఇతి. నచసూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్టదర్శనశక్తిహీనాః క్షేత్రజ్ఞాః. తదధిష్ఠాతారోభవితుమర్హన్తి. నచశక్నువన్తి. - విచిత్రభువన నిర్మాణే, పరిమితశక్తయస్తే. ఏవఞ్చ, అనుమానరూపప్రమాణాన్తరవేద్యతయా, బ్రహ్మణశ్శాస్త్ర ప్రమాణత్వం నస్యాదితి. పూర్వపక్షముపసంహృత్య, రాద్ధాన్తమాహ - విచిత్రేత్యాదినా। విచిత్రజ్ఞానశక్తీనాం జీవానాం యథాగోపురాదౌకర్తృతా; తథాప్రపఞ్చే ऽపిస్యాదిత్యన్వయః. జీవానామపితపశ్శక్త్యాది యుక్తానాంక్రమాద్విచిత్రకార్యకరణ నమ్భావనయా, ప్రపఞ్చకర్తృత్వోపపత్తేః, యౌగపద్యేన జగదుత్పత్తుచ్ఛేదయోరప్రామాణ్యాచ్చ, యుగపదేవజగత్సృష్టాకర్తృభూతః కశ్చిద్విలక్షణో ऽస్తీతినిశ్చేతుం నశక్యతే. క్షేత్రజ్ఞస్య జగత్కర్తృత్వే ऽను మానప్రయోగో ऽప్యేవమ్. - జగత్క్షేత్రజ్ఞ కర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవత్ ఇతి. ఈశ్వరస్యా జగత్కర్తృ

యోనితయా. "యతోవా" ఇత్యాదివాక్యమ్, బ్రహ్మబోధయతి. (పారమా) "యోవేదో వేదానామాధారో వేదాన్తరాత్మా సరసోరససంఖ్యాతో రసరసమాసీద్రసాయస్వాహా" ఇతి.

శాస్త్రయోనిత్వాధికరణం సమాప్తమ్. ३

శ్రీవైఖానసాభిమత దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే

సమన్వయాధికరణప్రారమ్భః ४

॥ తత్తుసమన్వయాత్ ౧-౧-३-४ ॥

తత్తు-శాస్త్రయోనిత్వన్తు, బ్రహ్మణః పరమపురుషార్థతయా సమ్యగన్వ

త్వేప్రయోగస్త్వేవమ్. ఈశ్వరోజగత్కర్తానభవతి; ప్రయోజనశూన్యత్వాన్ముక్తవద్; ఇతి. ఈశ్వరోజగత్కర్తా నభవతి; అశరీరత్వాన్ముక్తవద్; ఇతిచ. ఇత్థఞ్చ, బ్రహ్మసత్తాయాం శాస్త్రమేవ ప్రమాణ మిత్యర్థః. యోవేదఇతి । "ఆపోవా, ఆపఆపో ఽన్తరాత్మా యో వేదోవేదానామాధారో వేదాన్తరాత్మా" ఇత్యాది మన్త్రః. అయమర్థః. - యః పరమాత్మా, ఆపోవా-అపఏవ, ఆప-ప్రాప్తవాన్. సృష్ట్యాదౌజలమేవ ససర్జేత్యర్థః. ఆపో ఽన్తరాత్మా - అపామన్తర్వ్యాపీ, వేదః - వేదస్వరూపః. వేదానామాధారః (శ్రు) "తస్యహవా, ఏతస్యమహతోభూతస్యనిశ్వసిత మేతద్యదృగ్వేదః" ఇత్యాదిశ్రుతేః. వేదానామన్తరాత్మా-తాత్పర్యభూత ఇత్యర్థః. వేదైకవేద్యఇతియావత్. "వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యో, వేదాన్తకృద్వేద విదేవచాహమ్" ఇతిభగవదుక్తేః. సరసః - అన్తర్బహిశ్చసారవాన్. రససంఖ్యాతః - శృఙ్గారాదిరసరూపః. రసంరసం ప్రతిరసమాసీత్. తస్మైరసాయ - సర్వరసరూపాయ. ఇతి.

శాస్త్రయోనిత్వాధికరణంసమాప్తమ్. ३

॥ తత్తుసమన్వయాత్ ॥

యథా, తన్త్వాదీనాంకారణానాం పటాదికార్యనిష్పాదనసామర్థ్యే ఽపి, కువిన్దాదేశ్చనిర్మాణ సామర్థ్యే ఽపి, తురీవేమాదిపరికరాపేక్షాభవత్యేవ; తథా, వేదాన్తవాక్యస్యపరినిష్పన్న బ్రహ్మప్రతిపాదన శక్తిత్వేపి బుభుత్సాఖ్యపరికరాపేక్షాప్రమిత్యుత్పాదనే వర్తతే. యత్పసాధ్యత్వాద్బుభుత్సాపేక్షితా. సాచాజ్ఞాతత్వపురుషార్థత్వప్రయుక్తా. తత్రావాన్తరపేటికాయాపేణ ప్రథమేన సూత్రద్వయేన, శబ్దద్వారకమర్థద్వారకంచ శక్తిమత్త్వం ప్రతిపాదితమ్. అత్రసూత్రద్వయానన్తరమవాన్తరపేటికా ఽన్తరం, బుభుత్సాహేతునిరూపణపరమ్. తత్రప్రథమేన తృతీయసూత్రేణ, అజ్ఞాతత్వరూపా బుభుత్సాహేతు రుక్తః. అథప్రయోజనత్వరూప బుభుత్సాహేతురుచ్యతే చతుర్థేన. అర్థేప్రతిపన్నేహి ప్రయోజనత్వా

యాత్. ఇతిసూత్రార్థః. (పారమా) "ఫలోవా, ఏషలోకానామజరోమహాత్మావిశ్వంయః పాతివిమలో ఽమలాఖ్యః తస్మైవరత్రే వరదాయపుష్ట్యైస్వాహా" ఇతిబ్రహ్మణః ఫలత్వం శ్రూయతే. (ప) సమన్వయాధికరణే ఽప్యేతద్వాక్యముదాహృతమ్ । సంశయో ఽపి సఏవ స్యాద్ద్విరుక్తిర్ముఖభేదతః ॥ అస్యాపిసూత్రస్య "యతోవా" ఇత్యాదివాక్యమేవవిషయః. ఇదంవాక్యం ప్రవృత్తిరూప విరహేణ బ్రహ్మణి ప్రమాణంవా ? నవేతి సంశయః. ఏవంవిషయసంశయయోర భేదే ఽపి, తత్రప్రమా ఽన్తరేణ బ్రహ్మణోబోధ్యత్వే కింశాస్త్రేణేతి శంకాతస్తయోరుపాదానమ్. అత్రతుశాస్త్రస్యప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయోజన విరహేసతి, వైయర్థ్యశంకాత ఇతిముఖభేదాద్ద్విః ప్రతిపాదనమ్. పూర్వపక్షః.-(ప)బోధకం పురుషార్థస్యయద్వాక్యంమానమీరితమ్। తదభావాదిదంవాక్యం నప్రమాణంపరాత్మని॥ ఇతి. యద్వాక్యంపురుషార్థబోధకంభవతి; తదేవప్రమాణతా మశ్నుతే. "యతోవా" ఇత్యాదివాక్యేపురుషార్థబోధకత్వాభావాత్, పరమాత్మ ప్రమాణత్వంనస్యాదితి. రాద్ధాన్తః.- (ప) సార్వజ్ఞగుణయుక్తస్య జీవనజ్ఞానవత్స్వతః । బ్రహ్మజ్ఞానస్యచైవంత్వాత్ బ్రహ్మ

ప్రయోజనత్వచిన్తా; ప్రతిపత్తిశ్చలక్షణత ఇతి జన్మాదిసూత్రం ద్వితీయమభూత్. జన్మాదికంలక్షణంచేత్, మానాన్తరాత్తత్సిద్ధిస్స్యాదితి శంకాయాస్సఙ్గతత్వాత్, "శాస్త్రయోనిత్వాత్" ఇతిసూత్రం తృతీయమభూత్. అజ్ఞాతత్వే ఽప్యప్రయోజనే బుభుత్సా ఽనుదయాత్ ప్రయోజనరూపత్వమత్ర నిరూప్యతఇతి, సూత్రక్ర మో ఽయమేవ - ఇతిసఙ్గతిః. బ్రహ్మణః పరమపురుషార్థత్వేశ్రుతిం దర్శయతి-ఫలఇతి । ఏషః - పరమాత్మా, లోకానామ్ భూరాదీనామ్, మనుష్యాదీనాఞ్చ, ఫలః ఫలభూతః, ఫలదాతాచ, అజరః జరారహితః. మహాత్మా సర్వాన్తర్యామీ. యఃవిశ్వంపాతి. విమలః - అపహతపాప్మత్వాదిగుణకః. అమలాఖ్యః శుక్లాదిమలరహితః, యః; తస్మైవరత్రే శ్రేష్ఠాయ. వరదాయ, పుష్ట్యైపోషణాదిశక్తి సహితాయ. భార్గవేశ్రీశాస్త్రే, "శ్రియంసరస్వతీంచైవ మహీం ప్రీతింతథైవచ । కీర్తింశాన్తిం తథా పుష్టింతుష్టిం శక్త్యష్టకంవిదుః" ఇతి. ఇత్థంపుష్టిశక్త్యాత్మనే-ఇత్యర్థః. విషయసంశయావాహ-సమన్వ యేతి । ప్రమాణాన్తరేణేతి । అనుమానేనేత్యర్థః, తయోరితి । విషయసంశయయోరిత్యర్థః. పూర్వపక్ష మాహ. బోధకమితి । అయమాశయః - అజ్ఞాతత్వప్రయోజనత్వరూపయోర్బుభుత్సాహేత్వోరజ్ఞాతత్వ రూపహేతుర్యద్యప్యస్తి; తథా ఽపి, ప్రయోజనత్వరూపస్యహేతో రభావాత్సిద్ధే, శాస్త్రంనప్రమితింజన యతి. తథాహి; ప్రయోజనంనామ, సుఖం, దుఃఖనివృత్తిశ్చ. శాస్త్రస్య తత్పర్యవసాయిత్వం తదుపాయ ప్రవృత్తి నివృత్తి బోధనద్వారా. తాదృశ బోధనఞ్చ శాస్త్రస్య సిద్ధపరత్వేననసమ్భవతి. బ్రహ్మహిసిద్ధ రూపమ్. తతోబ్రహ్మణశ్శాస్త్రప్రమాణకత్వం ననమ్భవతీతి. రాద్ధాన్తమాహ - సార్వజ్ఞేతి । సర్వజ్ఞత్వ

శాస్త్రైకమానకమ్ ॥ యథాలోకే, అజ్ఞాతజీవనస్య, కేనచిదభిజ్ఞేన, ఆప్తేన తవేదం సులభం జీవనమస్తీతి బోధితే; తతోజ్ఞాతస్య జీవనస్యైవ పురుషార్థత్వమ్; తథా, అవిద్యాతిరోహితస్వరూపస్య, వేదవాక్యేన, నిరతిశయానన్దం నిరవధిక కల్యాణ గుణవిశిష్టం నిరుపాధికరుణాసంపన్నం నిర్మలం స్మృతిమాత్రనిరస్తనిఖిల దోషం బ్రహ్మాస్తీతి బోధితే, తథాజ్ఞాతస్య బ్రహ్మణ ఏవ పరమ పురుషార్థత్వమ్.

గుణవతః పురుషస్య కేనచిదాప్తేన, తవగృహే నిధిరస్తీత్యాదౌ జీవనేబోధితేసతి, తజ్జ్ఞానమేవ, యథా, స్వతః పురుషార్థతాం భజతి; తథావేదాన్తబోధితస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానమితి. బ్రహ్మణః పురుషార్థ తయా ऽన్వయ ఇత్యుక్తమ్; కథమిహతజ్జ్ఞానస్య పురుషార్థత్వముచ్యత ? ఇతిచేత్; తత్రాహ - తథాజ్ఞాతస్య బ్రహ్మణఇతి । అస్తీతిజ్ఞాతస్యైవబ్రహ్మణః పురుషార్థత్వాత్, జ్ఞానస్యతథోక్తిర్నవిరుద్ధేతిభావః. నను, (పారమా) "యోవేదాదిః పరమః పరోబ్రహ్మత్రిమాత్రస్త్రయీమూర్తికః శబ్దశ్శబ్దాతిగః పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషేస్వాహా" ఇతిశ్రుతిః. అయమర్థః.-యః పరమాత్మా, వేదానామాదిః-కారణభూతఇత్యర్థః. పరమః-సమాభ్యధికరహితః. పరః-ఉత్కృష్టః. బ్రహ్మ-బ్రహ్మాత్మకః. త్రిమాత్రః-ఉత్తమమధ్య మాధమభేదేన త్రిమాత్రః. త్రయీమూర్తికః - ఆదిత్యమణ్డలమధ్యవర్తీ. "ధ్యేయస్సదాస విత్రు మణ్డలమధ్యవర్తీనారాయణః" ఇతిస్మృతేః, శబ్దః-శబ్దబ్రహ్మరూపః. శబ్దాతిగః శబ్దాతిరిక్తః. ఏవంభూతాయపరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషేస్వాహా - ఇతి. ఏవం పరమాత్మనశ్శబ్దాతిరి క్తత్వశ్రుతేః, కథంవేదాన్తశబ్దేష్వభిధేయతయా ऽన్వయః ? కిఞ్చ, (శ్రు) "సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యత్రసత్య పదమసత్యవస్తువ్యావృత్తపరమ్.జ్ఞానమితి జడవస్తువ్యావృత్తపరమ్, అనన్తమితి పరిచ్ఛిన్న వస్తు వ్యావృత్తపరమ్. అతస్సత్యజ్ఞానాదిపదానామ్, స్వార్థప్రహాణేన, స్వార్థవిరోధివ్యావృత్త వస్తుస్వరూపోప స్థాపనపరత్వాల్లక్షకత్వమేవవక్తవ్యమ్. తథాత్వే, కథమభిధాయకత్వంపదానామ్? బ్రహ్మణో ऽభిధేయత్వం వాస్యాత్ ? తథా, (శ్రు) "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ । ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి శ్రుత్యా, సదేవేతి బ్రహ్మణోవిజాతీయభేదోవ్యావర్త్యతే, ఏకమేవేతి సజాతీయభేదః. అద్వితీయమితి స్వగతభావాభావ రూపభేదః. భేదోనామవిశేషః. ఏవమ్, (శ్రు) "యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్య మగోత్రమ్" ఇత్యాదినా, తస్య దృశ్యత్వాదికంనిషిధ్యతే. ఇత్థఞ్చ, బ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వంసిద్ధ్యతి. (శ్రు) "సత్యం జ్ఞానమ్" ఇతి బ్రహ్మణ స్సత్యత్వాది విశేషాన ప్రతిపాద్యన్తే. కిన్తు, అసత్యాదివ్యావృత్తిరేవ. అతో బ్రహ్మణి సజాతీయవిజాతీయ స్వగతావిశేషా నసన్తీత్యవగమ్యతే. (శ్రు) "నిష్కళం నిష్క్రియం శాన్తమ్" ఇతి, నిరవయవత్వం, క్రియారాహిత్యం, షడూర్మిరాహిత్యఞ్చాభి ధీయతే. "ఆనన్దోబ్రహ్మ" ఇత్యాదినా, నిర్విశేషచిన్మాత్రత్వం, పరమార్థత్వఞ్చప్రోచ్యతే. (శ్రు) "నేహనానా ऽస్తికిఞ్చన" (పారమా) "యోవా వ్యక్తం సకలంప్ర వృద్ధ్యాయదిదం సర్వమాసీత్సానన్దం సాకూతం హరన్పరాయస్వాహా" "మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి య ఇహనానేవపశ్యతి" అవిద్యాయా అవిద్యామాప్నోతీత్యర్థః. "వాచారమ్భణం వికారోనామ

ధేయం మృత్తికేత్యేవసత్యమ్"వికారఃఘటాదిసంస్థాన నంనామధేయఞ్చ వాచారమ్భణం వాగాలమ్బనం వ్యావహారికమిత్యర్థః. "పరమార్థస్త్వమేవైకోనాన్యో ఽస్తి జగతఃపతే" ఇత్యాదివస్తుస్వరూపోప దేశపరైశ్శాస్త్రైర్నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవసత్యమ్. అన్యత్సర్వంమిథ్యేతికథ్యతే. శ్రీవైఖానస సూత్రేచ, "అహంవిష్ణురితిధ్యాత్వా, యేచరన్తి" ఇత్యాదినాచాభేదః ప్రతిపాద్యతే. తథా, "బ్రహ్మణోన్యన్నకుత్రచిత్ ఆత్మానం ప్రతిపద్యతే" ఇత్యాదినాచ, బ్రహ్మణఏకస్యాత్మత్వ మన్యస్యనేతిచప్రతిపాద్యతే. తతశ్చ జగన్మిథ్యాత్వమవగమ్యతే.మిథ్యాత్వంనామ, ప్రతీయమానత్వపూర్వక యథా ఽవస్థితవస్తుజ్ఞాననివర్త్య త్వమ్. యథా, రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదేః. దోషవశాదేవతత్ర తత్కల్పనమ్. ఏవంచిన్మాత్రవపుషి బ్రహ్మణి దోషకల్పితమిదం సర్వంజగత్. యథా ఽవస్థిత బ్రహ్మస్వరూపావబోధబాధ్యమ్. మిథ్యారూపమ్. దోషశ్చ స్వరూపతిరోధాన వివిధవిచిత్ర విక్షేపకరీ సదసదనిర్వచనీయా ఽనాద్యవిద్యా. విక్షేపోనామా ధ్యాసః "అనాదిమాయయాసుప్తోయదాజీవః ప్రబుధ్యతే" ఇత్యాదినా, నిర్విశేషచిన్మాత్రం బ్రహ్మైవా నాద్య విద్యయా సదసదనిర్వాచ్యయా తిరోహితస్వరూపం స్వగతనానాత్వంపశ్యతీత్యవగమ్యతే. (శ్రు) "నపునర్మృత్యవే తదేకంపశ్యతి" "నరోగంనోతదుఃఖతామ్" ఇత్యాదినాబ్రహ్మాత్మైకత్వజ్ఞానేనా విద్యా నివృత్తిరుచ్యతే. ఏవఞ్చబ్రహ్మవ్యతిరేకి నానావిధజ్ఞాతృజ్ఞేయ తత్కృతజ్ఞానభేదాదిసర్వస్య తస్మిన్నేవ కల్పితతయా మిథ్యాభూతత్వంసిద్ధమ్. తతఏకమేవబ్రహ్మ స్వయఞ్జ్యోతిర్నిర్ధూత నిఖిల విశేషం చిన్మాత్రం యత్సత్, తదేవపరమార్థః. విశేషాస్తు, వ్యావర్తమానత్వాదపరమార్థాః. రజ్జుసర్పాదివత్. యథారజ్జురధిష్ఠానతయా ఽనువర్తమానాపరమార్థసతీ. వ్యావర్తమానాస్సర్పాదయో పరమార్థాః. నచశఙ్క్యమ్. - రజ్జుసర్పాదౌరజ్జురియంనసర్పఇత్యాద్యధిష్ఠాన యాథార్థ్యజ్ఞానేన బాధితత్వాత్సర్పాదేర పారమార్థ్యమ్. నవ్యావర్తమానత్వాత్. రజ్జ్వాదేరపి పారమార్థ్యంనానువర్తమాన తయా. కిన్త్వబాధితత్వాత్. తథాసతి, కథంవక్తవ్యం సర్వాసుప్రతిపత్తిషు సతఏవానువర్తమానతయా పారమార్థ్యమ్, ఘటాదీనాం వ్యావర్తమానతయా నపారమార్థ్యమితి; తస్మాద్బాధితత్వమబాధితత్వఞ్చ తత్రవక్తవ్యమితి. ఘటాదౌదృష్టావ్యావృత్తిఃసాకింరూపేతివివేచనీయమ్. కింఘటో ఽస్తీత్యత్రపటాద్య భావఏవవ్యావృత్తిరితి; సిద్ధంతర్హిఘటో ఽస్తీత్యనేన పటాదీనాం బాధితత్వమ్. అతోబాధఫలభూతా విషయ నివృత్తిర్వ్యావృత్తిః. బాధోనామాదుష్టకారణజా నిషేధబుద్ధిః. సావ్యావృత్తిర్వ్యావర్తమానానామ పారమార్థ్యంసాధయతి. రజ్జువత్సన్మాత్రమబాధితమనువర్తతే. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకి సర్వమపరమార్థః. అబాధోనామా విరోధిత్వమ్. అనువృత్తిర్నామ, పురోవర్తిని వస్తునితత్కృతస్సద్భావః. అయమాశయః- రజ్జుసర్పాదౌ రజ్జురయం నసర్పఇతియథార్థజ్ఞానే, సర్పోవ్యావర్తతే. వ్యావృత్తిశ్చ బాధఫలభూతా. అతస్సర్పస్య బాధితత్వమ్. తతస్తస్యాపారమార్థ్యమ్. రజ్జోరేవపారమార్థ్యమ్. తత్రసద్భావసత్త్వాత్. తథాఘటో ఽస్తీ త్యత్ర, ఘటేపటాద్యభావరూపావ్యావృత్తిః. వ్యావర్తమానస్యబాధితత్వమ్. తతో ఽపారమార్థ్యమ్; అనువర్తమానస్యసతః పారమార్థ్యాత్. తస్మాత్సన్మాత్రాతిరేకీ సర్వో ఽపరమార్థః. అత్రాయంప్రయోగః.-

సత్పరమార్థః; అనువర్తమానత్వాత్, రజ్జుసర్పాదౌరజ్జ్వాదివత్. ఘటాదయోఽపరమార్థాః; వ్యావర్తమాన త్వాత్, రజ్జ్వాద్యధిష్ఠానసర్పాదివత్. ఇతి. ఏవంసతి, అనువర్తమానానుభూతిరేవ పరమార్థః. సైవసతీ. నచశఙ్క్యమ్.-సన్మాత్రమను భూతేర్విషయతయా తతోభిన్నమితి. భేదస్య ప్రత్యక్షావిషయత్వాద్దుర్ని రూపత్వాచ్చానఙ్గీకారాత్. తథాహి; ఘటోఽస్తీత్యత్ర, అస్తిత్వం, తద్భేదశ్చకథం వ్యవహ్రియేత ? నచద్వ యోరపి వ్యవహారయోః ప్రత్యక్షమూలత్వం సమ్భవతి; తయోర్భిన్నకాలజ్ఞాన ఫలత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానఞ్చ, ఏకక్షణవర్తిఖలు; అతస్స్వరూపంవా, భేదోవాప్రత్యక్షస్యవిషయః; ఇతి వివేచనీయమ్. భేదగ్రహణస్య స్వరూపగ్రహణ తత్ప్రతియోగిస్మరణ సవ్యపేక్షత్వాత్స్వరూపవిషయత్వ మవశ్యాశ్రయ ణీయమితినభేదః ప్రత్యక్షేణగృహ్యతే. అతోభ్రాన్తిమూలఏవ భేదవ్యవహారః. ఏవంభేదస్య ప్రత్యక్షావిష యత్వమ్. దుర్నిరూపత్వమేవమ్-భేదస్తావన్నవస్తుస్వరూపమ్. వస్తుస్వరూపేగృహీతే, స్వరూప వ్యవహారవత్ సర్వస్మాత్ప్రతియోగి నిరూపకతయాభేదవ్యవహారప్రసక్తేః. నాపిధర్మః; ధర్మత్వేసతి, తస్య స్వరూపాద్భేదోఽవశ్యాశ్రయణీయః. అన్యథా, స్వరూపమేవస్యాత్. భేదేచతస్యాపిభేదస్తద్ధర్మస్తస్యాపీత్య నవస్థా. కిఞ్చ, జాత్యాది విశిష్టవస్తుగ్రహణేసతి, భేదగ్రహణమ్, భేదగ్రహణేసతి, జాత్యాదివిశిష్ట వస్తుగ్రహణ మిత్యన్యోన్యాశ్రయః. అతోభేదోనామ, కశ్చిత్పదార్థోన్యాయవిద్భిర్దుర్నిరూపః. ఇత్థఞ్చ, భేదస్యభ్రాన్తి మూలత్వేన, సదనుభూత్యోర్విషయివిషయభావః భ్రాన్తిసిద్ధఇతి; తతస్సహి ప్రమాణపదవీం నానుసరతి. తస్మాత్సదనుభూతిరేవ. సాచస్వతస్సిద్ధా; అనుభూతిత్వాత్. అన్యతస్సిద్ధౌ, ఘటాది వదనను భూతిత్వప్రసఙ్గః. అనుభూతేర్నానుభావ్యత్వమపిసమ్భవతి. ఘటాదీనామి వాననుభూతిత్వప్రసక్తేః. కిఞ్చ, అనుభవాపేక్షాచానుభూతేర్నశక్యాకల్పయితుమ్; సత్తయైవప్రకాశ మానత్వాత్. నహ్యనుభూతిర్వర్తమానా ఘటాదివదప్రకాశాఽదృశ్యతే. యేనపరాయత్త ప్రకాశాఽభ్యుపేయేత. అతోఽనుభూతిస్స్వయంప్రకాశా. నిత్యాచ; తస్యాః ప్రాగభావాభావా దుత్పత్తిర్నశక్యతేవక్తుమితి. అనుత్పన్నతయా నానాత్వమపిన. సానిర్ధూతనిఖిలభేదాసంవిత్. అతఏవనాస్యాస్స్వరూపాతిరిక్తాశ్రయో జ్ఞాతానామ, కశ్చిదస్తీతి, స్వప్రకాశరూపాసైవాత్మా; అజడత్వాచ్చ. ఏవఞ్చ, పరమార్థతోనిరస్తసమస్త భేదవికల్ప నిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసకూటస్థ నిత్యసంవిదేవ భ్రాన్త్యాజ్ఞాతృజ్ఞేయ జ్ఞానరూప వివిధ విచిత్రభేదావివర్తత ఇతితన్మూలభూతా విద్యానిబర్హణాయ, నిత్యశుద్ధబుద్ధ ముక్తస్వభావ బ్రహ్మాత్మైకత్వ విద్యాప్రతిపత్తయే, సర్వేవేదాన్తా ఆరభ్యన్తే. జడస్యమిథ్యాత్వేన జ్ఞాననివర్త్యత్వాద్ జ్ఞానప్రధానంశాస్త్రం విచారణీయమితిచేత్; ఉచ్యతే. - ''శబ్దశ్శబ్దాతిగః'' ఇత్యస్యశబ్దైరపి పరిచ్ఛేత్తుమశక్యానాం గుణానామా కరః పురుషోత్తమ ఇత్యర్థః. భగవతస్సర్వవేదామ్నాతత్వముచ్యతేఖలు - ''సర్వేవేదాయత్పదమా మనన్తి''' ఇతి. ''వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్'' ఇతివేదవేద్యత్వముచ్యతే. ''నతస్యేశేకశ్చన తస్యనామ మహద్యశః'' ''మతిక్షయాన్నివర్తన్తే నాచ్యుతస్యగుణక్షయాత్; ఇషుక్షయాన్నివర్తన్తేనాన్త రిక్ష క్షితిక్షయాత్''

"యతోవాచోనివర్తన్తే" ఇత్యాదిభిః పరమాత్మనః వాఙ్మనసాతీతత్వమభి ధీయతే. తస్యబృహత్త్వం స్వరూపతో, గుణైశ్చ. అతః. "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇత్యాదౌసత్యాది శబ్దాః ఏకస్మిన్‌బ్రహ్మణి తత్తన్ముఖ్యార్థాభిధాయకాః. నతులక్షకాః. అతస్తేషాంనాసత్యాదివ్యా వృత్తపరత్వమ్. ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన తేషామేకార్థవృత్తితయా, సామానాధికరణ్యేనచ నవిరోధః. నచ బ్రహ్మనిర్విశేషమ్. నిర్విశేషవస్తునీదంప్రమాణమితి వక్తుమశక్యత్వాత్. సర్వేషాంప్రమాణానాం సవిశేషవస్తువిషయత్వాత్. యశ్చస్వానుభవసిద్ధ ఇతినమయః. సో ఽప్యాత్మసాక్షిక సవిశేషానుభవాదేవ నిరస్తః. ఇదమహమదర్శమితికేనచిద్విశేషేణ విశిష్టవిషయత్వాత్సర్వేషామనుభవానామ్. అను భూతేస్స్వాభ్యుపగతాః నిత్యత్వాదయోవిశేషాబహవస్సన్త్యేవ. శబ్దో ఽపి, ననిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణంభవతి. భిన్నార్థయోః ప్రకృతిప్రత్యయయోర్యోగేనహిపదత్వమ్. పదసఙ్ఘాతరూపంవాక్యమ్. అర్థ భేదేనవిశిష్టార్థ ప్రతిపాదకస్య పదార్థసంసర్గ విశేషాభిధాయినః పదసఙ్ఘాతరూపస్య వాక్యస్యచ, కథంనిర్విశేషవస్తు ప్రతిపాదనసామర్థ్యమ్ ? ప్రత్యక్షఞ్చననిర్విశేషవిషయమ్. తద్ద్వివిధమ్. నిర్వికల్పకం, సవికల్పకఞ్చేతి, సవికల్పకంగోత్వాది రూపజాత్యాద్యనేక పదార్థవిశిష్టవిషయత్వాదేవ సవిశేషవిషయమ్. నిర్వికల్పకంకేన చిద్విశేషేణవియుక్తస్య గ్రహణం; నసర్వవిశేషరహితస్య. జాతిర్ద్విధా; సంస్థానరూపా, అనువృత్తాకారగోత్వాదిరూపాచ. సంస్థానంనామ, స్వాసాధారణంరూపమ్. తత్ర ప్రథమపిణ్డగ్రహణే సంస్థానరూపజాత్యాది గ్రహణాన్నిర్వికల్పకత్వమ్. ద్వితీయాదిపిణ్డగ్రహణే, ఉక్తరూపగోత్వాదేశ్చ గ్రహణాత్, సవికల్పకత్వమితిసంక్షేపః. అనుమానమపి నిర్విశేషప్రతీతౌ నప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షదృష్ట ధూమాది సమ్బన్ధవిశిష్టాగ్న్యాది విషయత్వాత్. అతోబ్రహ్మణోనిర్విశేషత్వంనామ, లోకప్రతీతవిశేష రాహిత్యమ్. తథాహభగవాన్ విఖనాః.- "అశేషవిశేషంబ్రహ్మ" ఇతి. సర్వవిలక్షణమిత్యర్థః "యోవా వ్యక్తమ్" ఇతిమన్త్రస్యాయమర్థః.- యః పరమాత్మా, అవ్యక్తమ్ - అవ్యక్తావస్థాపన్నాంప్రకృతిమ్. సాకూతంసానన్దం యదిదంపరిదృశ్యమానం చరాచరాత్మకంప్రకృతిమణ్డలమ్ ప్రవృద్ధ్యై, అను ప్రవిశ్యతత్తదనుపవేశానన్తరం స్వయమేవసర్వమాసీత్, తంప్రత్యగాత్మానం హరన్నుపసంహరన్. "పృథివ్యప్సుప్రలీయతే" ఇత్యారభ్య, "తమఃపరేదేవఏకీభవతి" ఇత్యుక్తక్రమేణ, ఉపసంహారకారణ భూత రుద్రరూపీ. "సృష్టిస్థిత్యన్తకరిణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్ । ససంజ్ఞాంయాతి భగవానేక ఏవజనార్దనః" ఇతి. పరాయ పరరూపేణ సంహర్త్రేతస్మైస్వాహా. ఇతి. "నేహనానా ఽస్తికిఞ్చన" "నానేవ పశ్యతి" ఇత్యాదీనామయమాశయః - సర్వస్యబ్రహ్మకార్యతయా, "వాసుదేవస్సర్వమ్" ఇతివాసు దేవాత్మకతయా, ప్రత్యగాత్మన స్స్వయంప్రకాశతారూపైకలక్షణస్య స్వరూపైక్యేనచ, దేవమనుష్యాది రూప నానాత్వదర్శనంముక్తిప్రతిబన్ధకమితి, నానాత్వదర్శనంనిషిధ్యతే. నతు, "బహుస్యాంప్రజా యేయ" ఇతిబహుభవనసఙ్కల్ప పూర్వకంబ్రహ్మణో నానాత్వమ్. తస్యశ్రుతిసిద్ధత్వాత్. అతఏవాహ భగవాన్మరీచిః, "పరమాత్మనో ఽన్యన్నకిఞ్చిదస్తి" ఇతి. పరమాత్మనస్సర్వాన్తర్యామితయా, తద్వ్యతిరిక్తం కిమపి నాస్తీత్యర్థః. (పారమా) "స్వయ మాదిస్సర్వాన్తరాత్మా" "సూక్ష్మస్సర్వస్సర్వేషామన్తరాత్మా" ఇత్యాది శ్రుతేః. "వాచారమ్భణమ్"

ఇత్యాదిశ్రుతేరయమాశయః. - సర్వత్రాత్మన ఏకరూపతయావస్థితేః ఘటశరావాదీనామ్ పృథక్సంస్థాననామధేయసత్త్వే ఽపి, యథామృత్తికేత్యేవసత్యమ్: తథాదేవమనుష్యా దిషు సంస్థాననా మాదీనాంపార్థక్యే ఽపి; ఆత్మత్వైకత్వేన, ఆత్మేత్యేవసత్యమితి. "పరమార్థస్త్వమేవైకో; నాన్యః" ఇత్యత్ర, పరమార్థః - పరమపురుషార్థః, ఇతివక్తుంశక్యతే. అతో, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యేతినోప పన్నమ్. అథవా, "తవైషమహిమాయేన వ్యాప్తమేతచ్చరాచరమ్ పరమార్థస్త్వమేవైకః" ఇతి. యేన త్వయేదం చరాచరంవ్యాప్తమ్; అతస్త్వదాత్మకమేవేదం సర్వమితి, త్వదన్యఃకో ఽపినాస్తి; అతస్సర్వాత్మ తయా, త్వమేవైకః పరమార్థః: ఇతి, త్వయేదం చరాచరం వ్యాప్తమిత్యుక్తౌ, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వం కథంసఙ్గచ్ఛతే ? చరాచరస్యమిథ్యాత్వే బ్రహ్మణోమిథ్యావస్తువ్యాప్తికథనం సుతరాంనోప పద్యతేహి. శ్రూయతేచ పరమాత్మనః జీవాత్మశరీరకత్వం, జీవస్యచసత్యత్వమ్. (శ్రు) "యఆత్మని తిష్ఠన్" ఇతి. "ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయా"ఇతి. తథా, (పారమా) "ద్వావేతౌపక్షిఅచరన్వ్యరన్తౌ" ఇతి. తత్రైవ, "ద్వావా ఽముఖ్యౌముఖ్యాధారౌ ససుఖౌసానన్దౌసస్మేరౌస్మేరాయతౌ సానన్దమానన్దతే" ఇతి చ. అస్యార్థః - ద్వౌ, అముఖ్యౌ ప్రకృతిపురుషౌ, ముఖ్యాధారౌ, అస్వతన్త్రౌ, పరమాత్మాధారౌ. యద్వా, పరమాత్మనశ్శరీరతయా తదాధారభూతౌ, ససుఖౌసానన్దౌసస్మేరౌ - హాససహితౌ, తౌ ప్రతి స్మేరాయసానన్దమానన్దతే - ఇతి. అనేనమన్త్రేణ, ఈశ్వరతత్త్వస్యేవ, ప్రకృతి పురుషరూపయోస్తత్త్వ యోరపి సత్యత్వముక్తమ్. పునస్తత్రైవ "స్వయం సృష్టమాత్మనాగుప్తమనుతం వితానమచరంచరన్తం స్వయంక్రీడన్క్రీ డయన్ క్రీడాన్తరమనుప్రావిశన్(త్)" ఇతి. అస్యార్థః - స్వయమ్ - స్వేన, సృష్టమ్ ఆత్మనాగుప్తమ్ అచరంచరన్తం వితానమ్ - చరాచరాత్మకప్రపఞ్చమనుప్రవిశ్య, క్రీడన్ - తైస్సహ రమమాణః. "బాలఃక్రీడనకైరివ" ఇత్యుక్తేః. క్రీడయన్ - రమయన్, క్రీడాన్తరమ్ - మత్స్యాద్యవతారమ్, అనుప్రావిశన్(త్); ఇతి. "అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మాగుహాయాం నిహితో ఽస్యజన్తోః, తమక్రతుం పశ్యతివీతశోకో ధాతుఃప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్" ఇతి. అత్ర, శ్రీశ్రీనివాసదీక్షిత వేదాన్తదేశిక వ్యాఖ్యాసఙ్గ్రహః - అణోరణీయాన్ - అణురూపస్యజీవస్య గుహాప్రవేశాయాణీయాన్, మహతో మహీయాన్, అస్యజన్తోః - జీవస్య, గుహాయామ్ - హృదయాకాశే, ఆత్మా - పరమాత్మా, నిహితః - తదన్తర్యామితయాస్థితః. వీతశోకోజీవః, అక్రతుమ్ - అకర్మవశ్యమ్, తమ్ - పరమాత్మానమ్, ధాతుః తస్యపరమాత్మనఏవ, ప్రసాదాత్, తన్మహిమానమ్ ఈశంపశ్యతి. ఇతి "యమేవైషవృణు తే, తేనలభ్యః" ఇతిశ్రుతిః. తదాహభగవాన్ మరీచిః. "తదుపాసనాత్ సో ఽపిభక్తవత్సలత్వాత్ భక్తాను కంపయా స్వమాయాంవిమోచయతి । తతస్సమ్యక్జ్ఞానం ప్రవిశతి" ఇత్యాది. ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం సిద్ధయోరాత్మనోః అన్యతరస్య కథంమిథ్యాత్వమ్ ? శ్రీవైఖానససూత్రే, "అహంవిష్ణురితిధ్యాత్వా" ఇత్యాదినా, యదుక్తం; తన్మతాంతర ప్రకాశనాయపరమ్; నతు స్వాభిమత నిరూపణాయ, అతఏవ, బహూనాం మతాంతరాణాం కథనాదనన్తరం స్వాభిమతం ప్రకాశితమ్ "సగుణేబ్రహ్మణిబుద్ధింనివేశ్య, పశ్చాన్నిర్గుణ మాశ్రిత్య" ఇత్యాదినా. అతఏవ, శ్రీనృసింహవాజపేయేన, అహం విష్ణురిత్యస్య,

మాయావాదమతమపలంబ్యోక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్. యదుక్తమ్. - ఏకమేవ బ్రహ్మస్వయం జ్యోతిరిత్యారభ్య, వ్యావృత్తానామిత్యన్తమ్. తదపినమనోరమమ్. యథాసర్పాదిషు, అభిన్నదేశకాల సంబంధితయా సర్పస్యసద్భావాసద్భావయోః ప్రతిపత్తి విరోధాద్వ్యావృత్తిః. వ్యావర్తమానస్య సర్పస్యమిథ్యాత్వమ్. నతథాఘటోఽస్తీత్యత్ర. ఇహహి దేశాంతరకాలాంతరానుభూతపటాద్యభావః ప్రతీయతే. తతో నవిరోధబాధ్యబాధకభావవ్యావృత్తయః. దేశకాలాంతరవ్యావర్తమానత్వం మిథ్యాత్వ వ్యాప్తంనదృష్టమ్. నవ్యావర్తమానత్వమాత్రమపారమార్థ్యహేతుః - యదుక్తమ్ - అనువర్తమానత్వాత్ సత్ పరమార్థఇతి - తత్సిద్ధమేవ - నసాధనమర్హతి. అతోనసన్మాత్రం వస్తు. అనుభూతిసద్విశేషయోః విషయివిషయభావేన, భేదస్యప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్, అబాధితత్వాచ్చ. అనుభూతిరేవసతీత్యేతదపినిరస్తమ్. యదుక్తమ్ - అనుభూతిస్స్వయం ప్రకాశేతితదపిన. తద్విషయప్రకాశనవేళాయామేవ జ్ఞాతురాత్మ నస్తథైవ. నతుసర్వేషాం సర్వదాతథైవేతినియమోఽస్తి. స్వానుభవస్యాప్యతీతస్య, అజ్ఞాసిషమితి జ్ఞానవిషయత్వదర్శనాత్. పరానుభవస్య, హానోపాదానాదిలింగానుమాన జ్ఞానవిషయత్వాచ్చ, అనుభూతిశ్చేత్, స్వతస్సిద్ధేతివక్తుంనశక్యతే. యచ్చోక్తమ్ - అనుభూతేర్నానుభావ్యత్వం సంభవతి. ఘటాదీనామివ, అననుభూతిత్వ ప్రసక్తేరితి, తచ్చన. స్వగతాతీతానుభవానాం, పరాగతానుభవానాంచ అనుభావ్యత్వేన, అననుభూతిత్వప్రసంగాత్. ఆచార్యస్యజ్ఞానవత్త్వమనుమాయ, జిజ్ఞాసుస్తముపతిష్ఠతే। తతోహిపరానుభవోఽనుమీయతే. కించ, అనుభావ్యత్వే, అననుభూతిత్వమ్, అననుభావ్యత్వే, అనుభూతిత్వమ్ ఇతి చ న. గగనకుసుమాదేరననుభావ్యస్య, అనుభూతిత్వప్రసంగాత్. యదిగ గనకుసుమాదేరననుభూతిత్వమ్ అసత్త్వప్రయుక్తమ్. నత్వననుభావ్యత్వ ప్రయుక్తమిత్యు చ్యతే; తర్హి, ఘటాదేరపి, అజ్ఞానావిరోధిత్వమేవ, అననుభూతిత్వనిబంధనమ్. నానుభావ్యత్వమ్ - ఇత్యాస్థీయతామ్ ! అతోఽనుభూతిత్వం నామ, విషయసంబంధస్య వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ, స్వాశ్రయం ప్రతిప్రకాశమానత్వమ్. యద్వా, స్వాశ్రయంప్రతి వర్తమానదశాయాం స్వసత్తయైవ విషయసాధనత్వమ్. ఇహస్వసత్తయైవేత్యనేన, ఇన్ద్రియవ్యావృత్తిః. ఇన్ద్రియాదికంహి నకేవలం స్వసత్తయా ప్రకాశకమ్. అపితు, జ్ఞానోత్పాదన ద్వారేణ. వర్తమానదశాయా మిత్యనేనా తీతానుభవవ్యా వృత్తిః. స్వాశ్రయంప్రతీత్యనేన పరానుభవవ్యావృత్తిః. ఘటాదేస్త్వనను భూతిత్వ మేతత్స్వభావవిరహాత్. నానుభావ్యత్వాత్. యదుక్తమ్ - అస్యాఃప్రాగభావాభావాదుత్పత్తిర్నేతి, తన్న. ప్రాగభావస్యగ్రాహకా భావాద్ధేతోరభావో నశక్యతేవక్తుమ్. అనుభూత్యైవగ్రహణాత్. నచశక్యమ్. - అనుభూతిస్సతీ తదానీంతనం స్వాభావం విరుద్ధం కథమవగమయతీతి. అనుభూతిస్స్వసమకాల వర్తినమేవ విషయీకరోతీతి నియమాభావాత్. తథానియమే, అతీతానాగతయోరవిషయత్వప్రసఙ్గః. సహి నియమ ఇన్ద్రియజన్య ప్రత్యక్షస్యైవ; నతుసర్వేషాం ప్రమాణానామ్. స్మరణానుమానాగమయోగి ప్రత్యక్షాదిషు కాలాన్తరవర్తినోఽపి గ్రహణదర్శనాత్. జ్ఞానమాత్రస్యసమకాలవర్తి గ్రాహకత్వనియమా భావేనైవ, ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావస్సిద్ధః. ప్రమాణస్య ప్రమేయావినాభావోనామ, నస్వ సమకాలవర్తినా. అపితు, యద్దేశకాలాదిసమ్బన్ధితయాయోఽర్థోఽవభాసతే; తస్యతథా విధాకార మిథ్యాత్వ ప్రత్యనీకతారూపోఽర్థసమ్బన్ధః. ప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వసత్తాకాలే స్వవిషయం ఘటాదికంసాధయతి. నతస్య

తస్మాద్బ్రహ్మణః పరమపురుషార్థతయా సమన్వయఇతి, శాస్త్రైక ప్రమాణకంబ్రహ్మేతి.

సమన్వయాధికరణంసమాప్తమ్. ౪

సర్వదానత్తామవగమయతి. తతోనియమేనస్వసమకాలవర్తిగ్రాహిణః ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య పూర్వోత్తరకాలయోర్విద్యమానే ఽపిఘటే తదప్రకాశకత్వం తదానీంస్వాభావాదేవేతివక్తవ్యమ్. తథాసతి, కథంనిత్యత్వమ్ ? ఏవఞ్చ, సంవేదనంకాలావచ్ఛిన్నమ్. యదిఘటాదివిషయంసంవేదనం స్వయం కాలానవచ్ఛిన్నంప్రతీతమ్, తర్హి, సంవేదనవిషయఘటాదిరపి కాలానవచ్ఛిన్నః ప్రతీయతే; ఇతినిత్యస్స్యాత్. నచవాచ్యమ్. - సవిషయస్యైవసంవేదనస్య కాలావచ్ఛిన్నత్వమ్; నతునిర్విషయ స్యేతి. నిర్విషయసంవేదనస్యానుపలబ్ధేః. సంవిదస్స్వయంప్రకాశతావిషయ ప్రకాశకతయైవ. తదభావేసంవిదః స్వయంప్రకాశతా నసిద్ధ్యతి. ఏవఞ్చానుభూతిస్సతీ, స్వయం ప్రాగభావంనైవసాధయ తీతి ప్రాగభావాసిద్ధిర్నశక్యతేవక్తుమ్. యచ్చ సంవిదఉత్పత్త్యభావాన్నవికారాన్తరఞ్చేతి, తదపిన ప్రాగభావేవ్యభిచారాత్. సహ్యుత్పత్తిరహితో ఽపి వినాశంప్రాప్నోతి. అతో ఽనుత్పత్తిమతీసంవిదితి, అస్యానుత్పత్తిమత్త్వాన్నవికారఇతిచనోపపద్యతే. యదుక్తమ్. - భ్రాన్తిమూలఏవభేదవ్యవహారఇతి, భేదోదుర్నిరూపఇతిచ. తన్న. - అనుభూతిసద్విశేషయోశ్చవిషయి విషయభావేన, భేదస్యప్రత్యక్ష సిద్ధత్వాదబాధితత్వాచ్చ. అనుభూతిరేవసతీత్యేతదపినిరస్తమ్. అత్రేదమవధార్యమ్. - ప్రత్యక్షంసన్మాత్ర గ్రాహిత్వేన నభేదవిషయమ్. భేదశ్చవికల్పాసహత్వాద్దుర్నిరూపఇతిచన. జాత్యాదివిశిష్టస్యైవవస్తునః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్; జాత్యాదేరేవప్రతియోగ్యపేక్షయా, వస్తునస్స్వస్యచభేదవ్యవహారహేతుత్వాచ్చ. యథాసంవేదనస్యరూపాదేశ్చ, పరత్రవ్యవహారహేతోస్స్వస్మిన్నపి, తద్వ్యవహారహేతుత్వమ్; తథా, భేదస్యాపిపరత్రవ్యవహారహేతో స్స్వస్మిన్నపి తద్వ్యవహారహేతుత్వసమ్భవః. తస్మాన్నానవస్థాన్యోన్యా శ్రయణఞ్చ. ఏకక్షణవర్తితే ఽపి ప్రత్యక్షజ్ఞానస్యతస్మిన్నేవక్షణేవస్తుభేదరూపతత్సంస్థానరూప గోత్వాదేర్గృహీతత్వాత్ క్షణాన్తరగ్రాహ్యం నకిఞ్చిదిహతిష్ఠతి. ఏవంచ జాతిగ్రహణేనైవ, అయమస్మా ద్భిన్న ఇతివ్యవహారస్సమ్భవతి. అతఃపదార్థాన్తరాదర్శనాద్గోత్వాదిరేవభేదః. యదుక్తమ్ - జాత్యాదిరేవ భేదశ్చేత్; తస్మిన్గృహీతేతద్వ్యవహారవత్, భేదవ్యవహారస్స్యాదితి. తదఙ్గీక్రియతే. గోత్వాదివ్యవహారాద్భే దస్యవ్యవహ్రియమాణత్వాత్. భేదశ్చప్రతియోగ్యనపేక్షం స్వరూపతోవ్యవహ్రియతే. కథంగోత్వాది వ్యవహారేసతి, భేదవ్యవహార ఇతిచేత్, గోత్వాదిరేవసకలేతరవ్యావృత్తిః. గోత్వాదౌగృహీతేసకలేతర సజాతీయబుద్ధివ్యవహారయోర్నివృత్తేః - భేదగ్రహణేనైవహ్యభేదధీనివృత్తిః. ఇతిసంక్షేపః. యదుక్తమ్- సంవిదేవాత్మా, నతుతదతిరిక్తః కశ్చిద్జ్ఞాతానామా ఽస్తీతి. తత్పూర్వమేవనిరస్తమ్.

సమన్వయాధికరణం సమాప్తమ్. ౪

ఈక్షత్యధికరణమ్ ౫

॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. -౧-౧-౫ ॥

అశబ్దంప్రధానం నకారణవాదివాక్యప్రతిపాద్యమ్. కుతః ? ఈక్షతేః. (శ్రు) "తదైక్షత" ఇతి, సచ్ఛబ్దవాచ్యసమ్బన్ధినః ఈక్షణస్యశ్రవణాత్. అచేతనే ప్రధానేతదసమ్భవాత్. అతః పరమపురుషఏవ జగత్కారణమ్ ఇతి సూత్రార్థః. ప్రధానస్యాశబ్దత్వం క్వచిదపిశబ్దేకారణత్వ ప్రతిపాదనాభావాత్. (ప) జగత్కారణవాక్యాని విషయస్సంశయోమతః ఏతదుక్తంభవతి. "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్ । ఏకమేవాద్వితీయం । తదైక్షత బహుస్యాంప్రజాయేయేతి". ఇత్యాదివాక్యంవిషయః. సంశయస్తు,-కింసచ్ఛబ్దవాచ్యంకారణంప్రధానమ్ ? ఉత, బ్రహ్మేతి. పూర్వపక్షః. -(ప) అనుమా ఽ ఽకృతివాక్యేనవేద్యంనిశ్చిత్యబోధితమ్, అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యం స్యాత్ప్రధానం గౌణమీక్షణమ్ ॥ "సదేవసోమ్యేదమ్" ఇత్యారభ్య, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమ్భవతీతి "యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేన" ఇత్యాదినా, అనుమానరూప వాక్యేన ప్రధానమేవ జగత్కారణతయా బోధ్యం నిశ్చిత్యబోధితమ్. అనుమాన రూపమేవమ్. జగదిదం స్వకారణైకజ్ఞానేన జ్ఞాతంభవితుమర్హతి; కార్యత్వాత్, ఏకమృత్పిణ్డాద్యారబ్ధఘటాదివత్. ఇతి. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తాభ్యాం హేతుశ్చాక్షిప్తోభవతి. అచేతనస్యాపి ప్రధాన స్యేక్షణమ్, (శ్రు) "తాఆపఐక్షన్త" ఇత్యాదావివగౌణమితి, "వర్షేణబీజం ప్రతిసంజహర్ష" ఇత్యాదావివాచేతనే ఽపి చేతనధర్మోపచారః. రాద్ధాన్తః.-(ప) అనుమా ఽ ఽకృతివా

॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ - ౧ - ౧ - ౫ ॥

సదేవేత్యా ఇదంఛాన్దోగ్యస్థంవాక్యమ్. తత్ర, ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమితి ప్రతిజ్ఞా "యథాసోమ్య" ఇత్యాదికందృష్టాన్తః. తయోఃప్రతిపాదనాదనుక్తో ఽపికార్యత్వరూపహేతురాక్షిప్యత ఇత్యర్థః. అత్రాయమాశయః. - "సదేవసోమ్యేదమ్" ఇతి. ఇదంశబ్దవాచ్యస్య వియదాదిరూపస్య, వస్తునఃకారణావస్థాంవదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహికార్యతా. అతోయద్ద్రవ్యం యత్స్వభావఞ్చకార్యావస్థం, తాదృశం, తదేవద్రవ్యంకారణావస్థమ్. కార్యంహిసత్త్వాదిమయమ్. తతస్సత్త్వాదిగుణసామ్యావస్థమ్ ప్రధానమేవకారణమ్. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషంసన్మాత్రమితి "సదేవ" ఇత్యాదినా ఽభిధీయతే. తతఏవచ, కార్యకారణయోరనన్యత్వం తథాసత్యేవ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపత్తిరితి. ఈక్షణమితి । "తత్తేజఐక్షత" "తాఆపఐక్షన్త" ఇత్యాదిగౌణేక్షణ సాహచర్యాదచేతనే ప్రధానే ఽపితదీక్షణం గౌణతయావక్తుంశక్యమిత్యర్థః. చేతనధర్మః- ఈక్షణరూపో

క్యంనేత్యుక్తం హేతోరదర్శనాత్ । ముఖ్యేక్షణే సమ్భవతి, గౌణవృత్తిర్న్యాయ్యుజ్యతే ॥ దర్శితంవాక్యంనాను మానరూపమ్. యదితథా, హేతురుచ్యేత; సహిప్రధానావయవేన గృహీతః. నచతదాక్షేపః. దృష్టాన్తస్తు, తత్రైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానోపపత్తయే. బ్రహ్మణస్సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వే ముఖ్యావృత్త్యా, ఈక్షణమ్. తథాసతి, గౌణ్యాః కథమవకాశః? నచశఙ్క్యమ్. నిర్గుణంబ్రహ్మగుణాత్మకస్యజగతః కథంకారణతామేతి ? కార్యకారణ యోరానుగుణ్యస్యభావ్యత్వాదితి. సర్వజ్ఞత్వసత్య సఙ్కల్పాదిగుణ భూషణస్యతస్య, విచిత్రజగత్కారణత్వోపపత్తేః. ప్రత్యుత, ప్రధానస్య పరంకార్యా ననుగుణ్యమ్. జడత్వాత్తస్యచేతన భాగంకార్యం ప్రతిసాలక్షణ్యాభావాత్.

॥ **గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.** ౧-౧-౫-౬ ॥

సూత్రార్థో ఽయమ్ - (ప) గౌణేక్షణస్యసమ్బన్ధాదత్రచేదీక్షతిస్తథా । శ్రూయ మాణాత్స ఆత్మేతిశబ్దాన్నేతీక్షతిస్తుసా ॥ "తత్తేజఐక్షత" ఇతి, గౌణేక్షణసాహచర్యాత్, "తదైక్షత" ఇత్యత్రాపి, ఈక్షణక్రియా గౌణీయది, "సఆత్మా" ఇతిశ్రూయమాణాదాత్మ శబ్దాత్, ఈక్షతిర్గౌణీనభవతి. అపితు, ముఖ్యా. సాచచిద్రూపే పరమాత్మన్యేవసఙ్గచ్ఛతే. నత్వచేతనేప్రధానే. కిఞ్చ, తేజః ప్రభృతీనామీక్షణం యథాగౌణం, తథా ఽ త్రాపీతియ దుక్తమ్, తదపిన. తేజఃప్రభృతిషుపరమాత్మన ఏవాత్మతయా, తేజః ప్రభృతీనాం శబ్దా

వ్యాపారః. ఉపచారః-ఆరోపః. పఞ్చావయవో ఽనుమానప్రయోగః. ప్రతిజ్ఞా ఽ ఽదయో ఽవయవాః. తేషాంమధ్యేహేతుః ప్రధానమ్. శ్రుతౌతదదర్శనాత్తద్వాక్యంనానుమానవేషమ్. యదితథేతి । తథా ఽను మానరూపం యదిహేతుః కార్యత్వరూపఉచ్యేత. అనుక్తత్వాన్నానుమానరూపమిత్యర్థః. తదాక్షేపఇతి। హేతోరాక్షేపశ్చనేత్యర్థః. దృష్టాన్తస్త్వితి । ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానంకథంస్యాదితిశంకానివృత్తయే దృష్టాన్త దర్శనమ్; నతుహేతోరాక్షేపాయేత్యర్థః.ముఖ్యావృత్త్యేక్షణమితి। "సఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇతి" "సఇమాంల్లోకానసృజత" ఇత్యాదిసృష్టిప్రకరణేషుసర్వత్ర, ఈక్షణపూర్వికాయాస్సృష్టేః ప్రతిపాద నాత్ అత్రాపిబ్రహ్మణస్తథా స్రష్టృత్వంవక్తుముచితమితిభావః. సర్వజ్ఞత్వేతి । సర్వజ్ఞస్యసత్య సఙ్కల్పస్య సర్వశక్తిమతః పరమాత్మనః విలక్షణస్యవా, సలక్షణస్యవా, జగతః కారణత్వముపపద్యతే. అతథావిధస్య ప్రధానస్యచేతనంప్రతికారణత్వంనో పపద్యతఇతిభావః.

॥ **గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్.** ౧-౧-౫-౬ ॥

ఈక్షణవ్యపదేశః, గౌణః - సర్గనియతపూర్వావస్థాగుణ ప్రయుక్తః, ఇతిచేన్న. **కుతః** ? - ఆత్మశబ్దాత్. - "ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్". "సఆత్మా" ఇతిసతః ఆత్మత్వోప **దేశాత్**. అయమాశయః - "తత్తేజఐక్షత" ఇత్యాదౌ, తేజఃప్రభృత్యన్తర్యామిణః పరమాత్మన ఏవవిశే

నాం పరమాత్మ వాచకత్వాదీక్షణస్య ముఖ్యత్వోపపత్తేః. (పారమా) "యోవాతేజస్తేజసాం తేజస్తేజ ఆదధానః। సత్యంతేజస్తేజసాంతేజస్తేజస్తేజసేస్వాహా" ఇతి పరమాత్మాను ప్రవేశాదేవ, తేజః ప్రభృతీనాంతేజస్త్వాది సిద్ధిశ్శ్రూయతే.

॥ తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్. ౧-౧-౫-౭ ॥

సూత్రార్థః - (ప) ఇతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తున ప్రధానంపరఃపుమాన్। జీవోపాసన నిష్ఠస్య వాక్యేమోక్షోపదేశతః ॥ ఇతశ్చసచ్ఛబ్దవాచ్యంప్రధానంన భవతి. సచ్ఛబ్దవాచ్య నిష్ఠతస్య, "తత్త్వమసి" ఇత్యాదివాక్యే, మోక్షోపదేశాత్. జీవశబ్దేనాత్ర పరమాత్మావివక్షితః. తస్యజీవశబ్దార్థచేతనశరీరకతయా, తథానిర్దేష్టుం శక్యత్వాత్. యదిప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యమ్; తర్హి, తదుపాసనంనోపదిశ్యేత. "యథాక్రతురస్మిలోకే పురుషోభవతి, తథేతః ప్రేత్యభవతి" ఇతిశ్రుత్యా, చేతనస్య ప్రధానోపాసనే, తద్వదచేతనత్వ సమ్భవాపత్తేః.

॥ హేయత్వావచనాచ్చ. ౧-౧-౫-౮ ॥

సూత్రార్థః - (ప) యదిప్రధానమత్రస్యాత్ కారణత్వేనచేప్సితమ్ । తదాతస్యవిరోధిత్వాద్ధేయత్వం ప్రతిపాదయేత్ ॥ నచోచ్యతేతతస్తచ్చన ప్రధానం పరఃపుమాన్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి - "తత్త్వమసి" ఇత్యాదివాక్యే, యదికారణతయా

ష్యతయాప్రతిపాద్యత్వాదీక్షణంముఖ్యమితి. యోవేతి। మన్త్రస్యాయమర్థః - యః - పరమాత్మా, తేజసాంమధ్యేతేజః - ఉత్కృష్టతేజస్స్వరూపః. తేజసామ్ - సూర్యాదీనామ్, తేజఆదధానః, సత్యస్తేజస్తేజసామ్ - తేజాంసి, తేజయన్తి - దీపయన్తీతితేజస్తేజాంసి, తేషాంమధ్యేసత్యః - తేషునష్టేష్వపి, సత్య స్వరూపః. తేజః - తేజఃప్రతి, తేజసే - తేజోరూపిణేతస్మై. ఇతి.

॥ తన్నిష్ఠస్యమోక్షోపదేశాత్ ౧-౧-౫-౭ ॥

తచ్ఛబ్దేనసచ్ఛబ్దవాచ్యః పరామృశ్యతే. అయమాశయః - ముముక్షోశ్శ్వేత కేతోః, "తత్త్వమసి"" ఇతిసచ్ఛబ్దవాచ్య సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య - స్వాత్మకసచ్ఛబ్దవాచ్యోపాసకస్య, మోక్షోపదేశాత్, ప్రధానంసచ్ఛబ్దవాచ్యంనభవతి. యదిచ, అచేతనం ప్రధానంకారణతయోపదిశ్యేత, తదా, తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య, మోక్షసాధనత్వోపదేశోనయుజ్యతే. యథాక్రతురిత్యాదేరయమర్థః.- ఇహపురుషః - యథాక్రతుః - యాదృశోపాసకోభవతి; పరత్రతథాభవతీతి. తథాచ, తన్నిష్ఠస్యా చేతనత్వంస్యాత్. హన్త! తథావిధమహితంనోపదిశేదేవహితోపదేశతత్పరంశాస్త్రమ్. అతఃప్రధానంన సచ్ఛబ్దవాచ్యంకారణమితి.

॥ హేయత్వావచనాచ్చ ౧-౧-౫-౮ ॥

అయమాశయః, - "జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజో ఽన్యః" ఇత్యాదినాప్రధానస్యహేయ

ప్రధానంవివక్షితమ్; తర్హి, తదాత్మకత్వస్య మోక్షప్రాప్తి విరుద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రం హేయతాం వదేత్. నోచ్యతే - హేయతా. పరన్తూపాదేయతా. అతోనప్రధానంకారణమ్. కిన్తు, పరమపురుషః.

॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్. ౧-౧-౫-౯ ॥

సూత్రార్థః.-(ప) వక్ష్యమాణప్రతిజ్ఞాయా విరోధాత్కారణంనతత్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి.- ప్రతిజ్ఞాయతేహి; ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంభవతీతి. ప్రధానస్య కారణత్వే, తన్మాత్రవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంకథంస్యాత్ ? తత్ఖలుకార్యకారణయోరనన్యత్వేభవేత్. నచసమ్భవతి ప్రధానస్యాచేతనస్య, చేతనస్యచానన్యత్వమ్. సర్వంసతఃకార్యమేవ. నతుపృథివ్యాదిమాత్రమ్. "సన్మూలాస్సర్వాః ప్రజాః" ఇతి "యోవా వ్యక్తంసకలం ప్రవృధ్ధ్యాయదిదం సర్వమాసీత్"" ఇతిచశ్రుతేః.

॥ స్వాప్యయాత్ ౧-౧-౫-౧౦ ॥

సూత్రార్థః - (ప) సుషుప్తస్యాత్రజీవస్య చాప్యయఃకారణేశ్రుతః। ప్రధానేఽప్యయరోధేన నతత్కారణమిష్యతే ॥ ఏతదుక్తంభవతి. "స్వప్నాన్తంమేసోమ్య

త్వప్రతిపాదనాత్, తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్యాపిహేయత్వమేవ ప్రతిపాదనీయంస్యాత్; తథాన ప్రతిపాదితమితి.

॥ ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్. ౧-౧-౫-౯ ॥

తత్-ఏకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానమ్. నను, ప్రధానస్యాచేతనమాత్రంప్రతికారణత్వమస్త్వితిచేత్తత్రాహ - సర్వంసతఇతి। తత్రప్రమాణమాహ - యోవ్యక్తమితి। యోవ్యక్తంసకలంప్రవృధ్ధ్యాయదిదం సర్వమాసీత్ సానన్దంసాకూతం హరన్, పరాయస్వాహా" అవ్యక్తం ప్రకృతిమ్. సాకూతమ్-సాభిప్రాయమ్. సానన్దమ్, యదిదంపరిదృశ్యమానంచరాచరాత్మకమ్. ప్రవృధ్ధ్య; అనుప్రవిశ్య, స్వయమేవసర్వమాసీత్. తంప్రత్యగాత్మానం హరన్నుపసంహరన్. పరాయతస్మై - ఇతి. అయమాశయః. - ప్రధానవిజ్ఞానేన, చేతనవిజ్ఞానాసిద్ధేఃప్రతిజ్ఞావిరోధఇతి.

॥ స్వాప్యయాత్ ౧-౧-౫-౧౦ ॥

అప్యయఇతి, అపిపూర్వాదిణ్ధాతోరచ్ప్రత్యయేరూపమ్. విలయఇత్యర్థః. యత్ర-యుదేత్యర్థః. అయమాశయః.-సుషుప్తౌజీవస్సతా సమ్పన్నస్స్వమాత్మానమపీతస్సన్. స్వస్మిన్నప్రలీనఇతివ్యపదిశ్యతే. నను, జీవస్యసతాసమ్పన్నత్వంనామ, స్వస్మిన్లయఇత్యుచ్యతే. తథాచ, స్థూలావస్థస్యజీవస్య సూక్ష్మావస్థేస్వకారణీభూతే సత్తాయోగినిస్వాత్మనిలయఇతిలభ్యతే. అతస్సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వం జీవస్యైవాస్తు; నతు, బ్రహ్మణఇతిచేదుచ్యతే.-నాత్రసచ్ఛబ్దస్సఙ్కుచితజ్ఞానసూక్ష్మావస్థ జీవమాత్రవిషయః. అపితుసృజ్యదేహేన్ద్రియాద్యనపేక్షే క్షణాదిగుణక పరమకారణ విషయః. చిద్వస్తుశరీరకబ్రహ్మపరః. ఇత్థఞ్చ సత్స్వశబ్దావేకార్థకౌ. పరమాత్మనోఽవస్థా ద్వివిధా:

విజానీహి" ఇతి, "యత్రైతత్పురుషస్స్వపితినామసతాసోమ్యతదా సమ్పన్నో భవతి. స్వమపీతోభవతి. తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే. స్వంహ్యపీతోభవతి" ఇతి, సుషుప్తౌజీవస్య సచ్ఛబ్దవాచ్యేకారణేవిలయశ్శ్రూయతే. తస్యప్రధానేవిలయస్య విరోధాన్న ప్రధానం కారణమ్. కోనామ, విరోధః ? - లయఃకారణేనైవసమ్భవతి. చేతనస్యా చేతనంప్రధానంకారంనభవితుమర్హతీతి, అకారణేప్రధానే జీవస్యలయోవిరుద్ధః.

॥ గతిసామాన్యాత్. ౧-౧-౫-౧౧ ॥

సూత్రార్థః - (ప) అన్యవేదాన్తవాక్యేషుగతి సామాన్యతో ఽత్రహి; ప్రధానంకారణం నస్యాత్కిన్తుబ్రహ్మైవకారణమ్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి. - (శ్రు) "ఆత్మావా, ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్ । నాన్యత్కిఞ్చనమిషత్" ఇత్యాదీనామితరవేదాన్తవాక్యా నామస్యచ సమానాహి కారణ బోధనరూపాప్రవృత్తిః. అతస్తత్రాత్మశబ్దేనోక్తమేవకారణమ్, అత్రసచ్ఛబ్దేనోచ్యత ఇతి.

॥ శ్రుతత్వాచ్చ. ౧-౧-౫-౧౨ ॥

సూత్రార్థః - (ప) అస్మిన్నపిచ వేదాన్తేకారణం బ్రహ్మావర్ణ్యతే । అతస్సదాది వాక్యోక్తంన ప్రధానంపరఃపుమాన్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి - అత్రఛాన్దోగ్యేచ, "అనేనజీవే నాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య" ఇత్యాదినా, బ్రహ్మణఏవకారణత్వోక్తేః సచ్ఛబ్దోబ్రహ్మాపరఏవ. నతుప్రధాన పరః. సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మచ పరమపురుషఏవ. నచశఙ్క్యమ్.- "హిరణ్యగర్భస్సమ వర్తతాగ్రే" "నసన్నచాసచ్ఛివఏవకేవలః" "బ్రహ్మావిష్ణురుద్రేన్ద్రాస్తే సర్వేసమ్ప్ర సూయన్తే" "కారణన్తుధ్యేయః" "సర్వైశ్వర్యసమ్పన్న శ్శమ్భురాకాశమధ్యే ధ్యేయః" ఇత్యాదిషు, హిరణ్యగర్భశివయోః కారణత్వప్రతిపాదనాత్, కథంపరమ పురుష ఏవ కారణమిత్యుచ్యత ? ఇతి. హిరణ్యగర్భాదిశబ్దాః పరమపురుషవాచకా ఇతి

కార్యావస్థా, కారణావస్థా, చేతి. ఔపాధికాకారాభిమానానుగుణజ్ఞానవికాసవజ్జీవవిశిష్టతా-కార్యావస్థా. తదభిమానరహితజీవవిశిష్టతా - కారణావస్థా. తాదృశకార్యావస్థాయః, సస్వశబ్ద ప్రతిపాదిత జీవశబ్దవాచ్యః. తాదృశకారణావస్థాయః, ససచ్ఛబ్దవాచ్యః. నను, సతాసమ్పత్తిర్నామ, ప్రకృతి సంసర్గఏవాస్త్విత్యాశంక్య, పరిహరతి - తస్యేత్యాదినా ।

॥ గతిసామాన్యాత్ ౧-౧-౫-౧౧ ॥

గతిశబ్దస్యప్రవృత్త్యర్థకత్వమాహ - ప్రవృత్తిరితి.

॥ శ్రుతత్వాచ్చ. ౧-౧-౫-౧౨ ॥

అనేనేతి । అత్రాత్మనేత్యాత్మత్వేననామరూపకర్తృత్వముక్తమిత్యాశయః । పరమ పురుషవాచకాఇతి । తద్వాచ్యత్వంభగవతస్తద్భాష్యే వివృతమ్.- "నిస్త్రైగుణ్యతయా శుద్ధత్వాచ్ఛివః" ఇత్యాదినా. కిఞ్చ, నారాయణంప్రస్తుత్య, "సబ్రహ్మ సశివః" ఇతి, తస్యైవబ్ర

నిశ్చిన్వతాభగవతా బాదరాయణేన సహస్రనామసు, అన్యతమతయా "హిరణ్యగర్భో భూగర్భో మాధవోమధుసూదనః" "స్వయమ్భూశ్శమ్భురాదిత్యః" ఇతితేషాం గృహీతత్వాత్. "నారాయణాద్బ్రహ్మాజాయతే. నారాయణాద్రుద్రోజాయతే" ఇత్యాదినా నారాయణస్య బ్రహ్మరుద్రాదికారణత్వ శ్రవణాచ్చ. పరమపురుషస్య పరమత్వం శ్రూయతే -(పారమా) "విష్ణుస్సర్వేషామధిపతిః పరమః పురాణః। పరోలోకానామజితో జితాత్మన్ ! భవతే భవాయ స్వాహా" ఇతి. తత్రైవ, విష్ణోః పాదోదకం శివేనధృత మితిశ్రూయతే. "ఈశోయస్మాద్వితతం వితత్యకంకంధృతం కామహుతోజుహోతి. కకుదంకకుచ్ఛిత్త్వాభూయః పరాయ స్వాహా" ఇతి. అపిచ, భగవత ఉమాపతిముద్దిశ్యే శితృత్వం తత్రైవశ్రూయతే. "కామీముమామీశిషమీశిషంసత్యమీశిషమీశిషాణాం యత్సత్త్వంసత్యరూపం సత్యంసత్యాయ సన్దధానాయ స్వాహా" ఇతి, ఇతిసంక్షేపః.

ఈక్షత్యధికరణం సమాప్తమ్. ౫

హ్మాదిరూపత్వం శ్రూయతే-ఇత్యాశయః. విష్ణుస్సర్వేషామితి। అయమర్థః.-త్వమ్, సర్వేషాంబ్రహ్మ రుద్రాదీనామధిపతిః. పరమః-సర్వోత్కృష్టః. ఇదమ్ "అగ్నిర్వైదేవానామవమో, విష్ణుఃపరమః" ఇతిబ్రాహ్మణే ఽపిప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. పురాణః-సర్వేషామాద్యః. లోకానాంపరః-సర్వాధికః. "సభూమింవిశ్వతోవృత్వా, అత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్" ఇతిశ్రవణాత్. అజితః-సర్వైర్జేతుమశక్యః. విష్ణుః-సర్వవ్యాపీ. హేజితాత్మన్ - జితాః - స్వవశీకృతాః ఆత్మానః - చేతనాః, యేన, తథోక్త, అభవాయ - జన్మరహితాయాపి, భవతే - శ్రీరామకృష్ణాదిరూపేణ సమ్భవతే, తుభ్యమ్స్వాహా - ఆత్మానమర్ప యామి. "అజో ఽపిసన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరో ఽపిసన్ । ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయ, సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా" ఇత్యుక్తేః । ఈశఇతి । అయమర్థః-హేవిష్ణో, కకుచ్ఛిత్-కస్య-బ్రహ్మణఃకమ్-శిరః, ఛినత్తీతి తథా. ఉకారశ్ఛాన్దసః. కామహుతః - మదనదాహీ, ఈశః-శివః, యస్మాత్, త్వత్తః, వితతమ్-ప్రసృతమ్, కన్ధృతమ్-స్వశిరోధృతమ్, కమ్ గఙ్గాజలమ్. వితత్య, లోకేవిస్తార్య, త్వాభవన్తమ్. జుహోతిప్రీణయతి. భూయఃపరాయతుభ్యమ్. కామీతి । అయమర్థః.-కామీమ్-కామినీమ్ ఉమాంప్రతీశిషమ్ - పతింశివమిత్యర్థః. తంప్రతీశిషమ్ - తద్రక్షకతయా - తన్నాథమ్. ఈశిషాణామ్ - ఈశ్వరాణామ్, సత్యమీశిషమ్ - నిశ్చితమీశ్వరమ్. యత్సత్వమ్-శుద్ధసత్త్వరూపమ్. సత్యరూపమ్, తస్మై, సత్యమ్-నిశ్చితంసన్దధానాయ, సత్యాయతుభ్యమ్. కిఞ్చ, భగవతస్తత్రైవ రుద్రాయాయుః ప్రదత్వంశ్రూయతే. "యోవా ఆయుఃపరమాత్మానమీఢుషః పారమ్పరీయాత్పరః పరాయణః పరలోకానాంపరమాదధానః పరతఃపరాయస్వాహా" ఈఢుషః - శివస్య, ఆయుః - ఆపద్రక్షకతయా ఽఽయుష్కరఇత్యర్థః. యఃపరమాత్మానమ్ - పరమాత్మేత్యర్థః విభక్తివ్యత్యయః. పారమ్పరీయాత్ - పరమ్పరయేత్యర్థః. శేషంసుగమమ్। సంక్షేపఇతి । విస్తరభయాత్సఙ్క్షేప్యకథితమిత్యర్థః.

ఈక్షత్యధికరణమ్ సమాప్తమ్. ౫

ఆనన్దమయాధికరణమ్.

॥ ఆనన్దమయో ఽభ్యాసాత్. ౧-౧-౬-౧౩ ॥

"సఏకోమానుష ఆనన్దఃతేయేశతంమానుషా ఆనన్దాః" ఇత్యారభ్య, "సఏకో బ్రహ్మణఆనన్దః" ఇత్యన్తముత్తరోత్తరం గుణనాత్, ఆనన్దమయః పరమాత్మైవ. ఇతి సూత్రార్థః. (ప) అస్మిన్ సూత్రేచ విషయోవాక్యంతిత్తిరిభాషితమ్ । తద్వాచ్యః ప్రత్యగాత్మావా ? పరమాత్మేతిసంశయః॥ ఏతదుక్తంభవతి-"సవా, ఏష పురుషో ఽన్నరసమయః" ఇతిప్రకృత్య, "తస్మాద్వా, ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యో ఽన్తరఆత్మా ఽ ఽనన్దమయః" ఇతితైత్తి రీయవాక్యం విషయః. సంశయస్తు, తత్రానన్దమయశబ్దవాచ్యః జీవోవా ? పరమాత్మావేతి. పూర్వపక్షస్తు, (ప) అత్రానన్దమయో జీవశ్శారీరత్వశ్రుతేస్తథా ॥ ఇదముక్తంభవతి.-"శారీరఆత్మా" ఇత్యాత్మన, శ్శరీరసంబన్ధశ్రవణాత్, జీవఏవానన్దమయః. పరమాత్మనోహిన శారీరత్వముపపద్యతే - ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు.-(ప) ఇయత్తారహి

॥ ఆనన్దమయో ఽభ్యాసాత్ ౧-౧-౬-౧౩ ॥

అభ్యాసః - ఆవృత్తిః. గుణనేపర్యవస్యతీత్యతఆహ - గుణనాదితి । శారీరత్వమపీతి । పరమాత్మనిశారీరత్వమానన్దమయత్వఇ్చఘటతే. జీవేతు, శారీరత్వమాత్రమ్, తాదృశానన్దమయత్వన్తు నేతి. అత్రైవమాహుః. - "సైషా ఽ ఽనన్దస్యమీమాగ్ంసాభవతి" ఇత్యారభ్య, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయ దశాశి రస్కో ఽభ్యస్యమాన ఆనన్దః అనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమిత సుఖలవభాగినిజీవే, అసమ్భవన్, సర్వేశ్వర మేవ, స్వాశ్రయ మావేదయతి. యథా ఽ ఽహ.-"తస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యో ఽన్తరఆత్మా ఽ ఽనందమయః" ఇతి. ధర్మపరో ఽపివిజ్ఞానశబ్దః, ధర్మిస్వరూపమేవ ప్రతిపాదయతి. స్వరూపనిరూపణ ధర్మవాచిశబ్దానాం తథాత్వసమ్భవాత్. పరమాత్మనః - చిదచిచ్ఛరీరకత్వమ్, "అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాగ్ సర్వాత్మా" "యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్" (పారమా) "త్వంబుద్ధిర్భూతానామన్తరాత్మా పుణ్యవతాంపుణ్యేషు సజ్జమానః త్వంబుద్ధ్యావిచిన్వమానః పుణ్యరూపాయస్వాహా" భూతానామ్ - పృథివ్యాదీనామన్తరాత్మా - తత్త దభిమానిదేవతానామన్తరాత్మేత్యర్థః. సజ్జమానః - నివిష్టఇత్యర్థః. విచిన్వమానః - విచీయమాన ఇత్యర్థః. ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః ప్రకాశ్యతే. నచశఙ్క్యమ్. - జీవస్యైవశారీరత్వప్రసిద్ధ్యా, "తస్యైషఏవ శారీరఆత్మా" ఇత్యానన్దమయస్యశారీరత్వశ్రవణం జీవేశ్వరయోరభేదమాపాదయతీతి. సర్వత్రప్రకరణే ఽస్మిన్, "తస్యైషఏవశారీరఆత్మా యఃపూర్వస్య" ఇతి పరమాత్మనఏవ, శారీరత్వాభిధానాత్. నచ శఙ్క్యమ్.- జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య. "అనేనజీవేనాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య" "తత్త్వమసి" ఇతిచ, జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్, జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యతే; ఇతికృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపమ్, "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" ఇతిప్రక్రాన్తమ్, అసుఖాద్వ్యావృత్తత్వేన, "ఆనన్దమయః" ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి. జీవస్యచేతనత్వే ఽపి, "తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి తత్తేజో ఽసృజత" (పారమా)

తానన్దయోగో జీవేనయుజ్యతే । అతో ఽయంపరమాత్మైవ శారీరత్వశ్రుతేస్తథా ॥ ఏతదుక్తంభవతి.-జీవే, ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్యస్య, ఆనన్దస్యసమ్బన్ధోనోపపద్యతే. తస్యమితానన్దత్వాత్. అతఃపరమాత్మైవ శారీరత్వమప్యర్హతి. చిదచిచ్ఛరీరకస్య తస్యతదుపపత్తేః.

॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్. ౧-౧-౬-౧౪ ॥

సూత్రార్థః. - (ప) వికారార్థాన్మయట్ శబ్దాత్ పరమాత్మానహీతి చేత్ । వికారార్థత్వమన్నాదౌ విశేషేణైవనిశ్చితమ్ । "నజాయతే" ఇతి వాక్యాత్జీవే ఽప్యేతన్నయుజ్యతే । అతో ఽయం పరమాత్మైవ ప్రచురానన్ద భూషణః ॥ ఏతదుక్తంభవతి. - ఆనన్దమయ ఇత్యత్ర వికారార్థకాన్మయ ట్ప్రత్యయాత్ ఆనన్దమయః పరమాత్మానభవతి. తస్యావికారత్వాదితిచేత్, న.-

---

"యస్యేచ్ఛా ప్రజాయతేలోకఃయన్నైవాసీత్తన్నచాసీత్" ఇతిస్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్ర సృష్టియోగానుపపత్తేః. శుద్ధావస్థస్యాపితస్య, సర్గాది జగద్వ్యాపారోనసమ్భవతీతి, "జగద్వ్యాపారవర్జమ్" "భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాత్" ఇత్యత్రోపపాదయిష్యమాణత్వాత్. తర్హి, ఉదాహృతశ్రుత్యా, సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ? ఇతిచేత్; నఖలుసమ్భవతి.- నిరతిశయానన్తకల్యాణగుణస్య జగత్కారణస్య పరమాత్మనః, దుస్సహదుఃఖావహ కర్మవశజీవరూపత్వమ్. తదిదమవధార్యమ్.- సచ్ఛబ్దవాచ్యంసర్వకారణంబ్రహ్మ, "బహుస్యామ్" ఇతిసఙ్కల్ప్య, తేజో ఽబన్నముఖంసర్వం జగత్సృష్ట్వా, దేవాదివిచిత్రసంస్థాన సంస్థితే ఽస్మిన్జగతి, జీవవర్గంస్వకర్మానుగుణేషుశరీరేషు, ఆత్మతయాప్రవేశ్య, స్వయఞ్చస్వేచ్ఛయా జీవాన్తరాత్మతయా ఽనుప్రవిశ్య, ఏవంభూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపేవ్యాకరోత్ - ఏవంభూతసఙ్ఘాతస్యైవవస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వమకరోదిత్యర్థః. "అనేనజీవేనాత్మనా" ఇతి, జీవేనమయేతినిర్దేశోజీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వందర్శయతి. తథాత్వఞ్చజీవస్య, స్వాన్తర్యామితయా బ్రహ్మణో ఽనుప్రవేశాత్. "ఇదంసర్వమసృజత" ఇత్యారభ్య, "తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇతి చేతనాచేతనాత్మకంసర్వం సత్, త్యత్, శబ్దాభ్యాంవిభజ్యనిర్దిశ్యతే. చిద్వస్తుని, బ్రహ్మణో ఽనుప్రవేశశ్చాభిహితః. అతఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్, సర్వేవాచకశబ్దా అచిజ్జీవవిశిష్ట పరమాత్మవాచిన ఇత్యవగమ్యతే. ఇత్థఞ్చ, యథా, అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాః, తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మనఏవవాచకాః; తథాసర్వేచేతనవాచిశబ్దాః చేతనస్యాప్యాత్మభూతపరమాత్మ వాచకాః. అతః "తత్త్వమసి" ఇత్యత్ర, సామానాధికరణ్యేన, తచ్ఛబ్దవాచ్యస్యబ్రహ్మణః, త్వంశబ్దవాచ్య చేతనాన్తర్యామిణశ్చ, అభేదస్సిద్ధ్యతీతినకా ఽప్యనుపపత్తిః.

॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్. ౧-౧-౬-౧౪ ॥

అత్ర, అయమాశయః - "నిత్యంవృద్ధశరాదిభ్యః" ఇతి సూత్రేణ, వృద్ధసంజ్ఞకాచ్ఛబ్దాత్ వికారార్థేమయడ్విధీయతే. "వృద్ధిరాదైచ్" ఇతి, ఆకారస్యవృద్ధి

తస్యప్రాచుర్యార్థకత్వాత్. "సవా, ఏషపురుషో ఽన్నరసమయః" ఇత్యాదౌతుమయటో వికారార్థత్వమేవ. తచ్చతద్గత ధర్మవిశేషైర్నిర్ణీయతే. ఆనన్దమయత్వస్య ప్రత్యగాత్మ విషయత్వేచ మయటో వికారార్థత్వంనసజ్గచ్ఛతే. "నజాయతే; మ్రియతేవా" ఇతిభగవ దుక్త్యా, తస్యాప్యవికారత్వావగమాత్. అతః పరమాత్మైవానన్ద ప్రచురఇతి. ఇదమవ సేయమ్.-మయట్ బహుష్వర్థేషు. క్వచిత్ప్రాచుర్యే, క్వచిద్వికారే, క్వచిత్స్వార్థాదౌ, తత్రాన్నాదౌమయటోవికారార్థత్వమ్. తస్యకర్తృత్వాద్య శ్రవణేనాచేతనత్వాత్. ప్రాణమయ ఇత్యత్రస్వార్థఏవమయట్. విజ్ఞానమయఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థకః. సహిచేతనః.-ప్రచురజ్ఞానధర్మకః. తస్యచేతనత్వంచ యజ్ఞాదికర్తృత్వశ్రవణాద్బోధ్యమ్. "విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే; కర్మాణితనుతే ఽపిచ" ఇతి.

॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ౧-౧-౬-౧౫ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ఏషహ్యేవేతి వాక్యస్యచానన్దయిత్రృతాశ్రుతేః। ప్రచురానన్ద గుణకః పరమాత్మేతినిర్ణయః ॥ "ఏషహ్యేవానన్దయతి" ఇతివాక్యే పరమాత్మనః జీవానన్ద హేతుత్వం వ్యపదిశ్యతే. అతస్సఏవ ప్రచురానన్దః.

సంజ్ఞా. "వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమ్" ఇతి, వృద్ధ్యాది కస్యానన్ద శబ్దస్యవృద్ధ సంజ్ఞా. తస్మాద్వి కారార్థేమయడుపపద్యతే. కిఞ్చ. "అన్నరసమయః" ఇత్యత్రోపక్రమే, వికారార్థత్వందృష్టమ్. తదానుగుణ్యేనాత్రాపివికారార్థత్వంయుక్తమ్. జీవస్యచానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. స్వతఆనన్దరూపస్యాపి తస్య సంసారిత్వావస్థాతద్వికారఏవ. కిఞ్చ, బ్రహ్మణిప్రాచుర్యార్థశ్చాస్యనసజ్గచ్ఛతే. ఆనన్దప్రచురఇత్యుక్తే దుఃఖాల్పత్వావగమాత్. ఇత్యాదిశంకాంపరిహరత్యేతత్సూత్రమ్. యథా, శతగుణితోత్తరక్రమేణా భ్యస్యమానస్యానన్దస్యజీవాశ్రయత్వాసమ్భవాత్, ప్రాచుర్యేమయడ్విధి సమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మా. తత్ప్రాచుర్యమల్పదుఃఖమవగమయతీతిచ నశఙ్క్యమ్. ప్రాచుర్యంనామ, ప్రభూతత్వమ్. తచ్చేతరస్యసత్తాంనావగమయతి. అపితు, తస్యాల్పత్వంనివర్తయతి. "అపహతపాప్మా" ఇత్యాదిశ్రుతిః, పరమాత్మన్యానన్దేతరస్యాభావంప్రతిపాదయతి. జీవస్యచానన్దవికారత్వంనసమ్భవతి. తస్య జ్ఞానానన్ద స్వరూపస్యకేనచిదాకారేణ మృదఇవఘటకర్మణా జ్ఞానానన్దయోస్సఙ్కోచఏవ. తస్మాదానన్దమయో జీవాదన్యఃపరమాత్మైవ. (పారమా) "యోవాభూతేర్భూతిరాసీత్సావానన్దంప్రత్యా నన్దం సఞ్జుషన్ వ్రజామిసత్యం సత్యాయస్వాహా" ఇత్యత్ర, ఆనన్దస్వరూపంజీవంప్రతి పరమాత్మనః; ఆనన్దత్వ ప్రతిపాదనేన, తస్యప్రచురానన్దస్వరూపత్వమవగమ్యతే; ఇతి. అవసేయమితి। నిశ్చేత వ్యమిత్యర్థః.

॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ౧-౧-౬-౧౫ ॥

ఏషపరమాత్మాజీవానానన్దయతీతి, తస్యతదానన్దహేతుత్వ వ్యపదేశేన, ఆనన్దయిత వ్యానన్దయిత్రోః కర్మణః, కర్తుశ్చైక్యాసమ్భవాత్, తదన్యః పరమాత్మైవానన్దమయ ఇత్యర్థః.

॥ మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయతే. ౧-౧-౬-౧౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) మన్త్రవర్ణోదితంబ్రహ్మనజీవః పరమఃపుమాన్ । ఉపక్రమాదిభిర్లిఙ్గైస్తస్మింస్తాత్పర్యనిర్ణయాత్ ॥ "సత్యంజ్ఞాన మనన్తంబ్రహ్మ" ఇతిమన్త్రేణ ప్రతిపాదితః బ్రహ్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా. నతు జీవః. కుతః ? ఉపక్రమాదిలిఙ్గషట్కేన తస్మిన్నేవతాత్పర్యావగమాత్. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతిమన్త్రేణ యదుదితంబ్రహ్మ; తదేవ "తస్మా ద్వా, ఏతస్మాద్" ఇత్యాదినాచగీయతే. అతః, పరమపురుషఏవానన్దమయః.

॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ౧-౧-౬-౧౭ ॥

ప్రత్యగాత్మనః పరిశుద్ధస్వరూపమపి న మన్త్రవర్ణోదితమిత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) బద్ధోనచేచ్చిన్ముక్తస్స్యాత్సోఽపివర్ణోదితోనహి । విపశ్చితేతి వాక్యోక్తవిపశ్చిత్త్వాద్యయుక్తితః ॥ బద్ధజీవః, "సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇతిమన్త్ర విషయోనచేత్; చిద్రూపఃముక్తః తద్విషయస్స్యాత్. ఇత్యాశఙ్కాఽపిమాస్తు ! సోఽపి నమన్త్రవర్ణోదితః. కుతః ? తస్యవిపశ్చిత్త్వాద్యనుపపత్తేః. ఏతదుక్తంభవతి.- (శ్రు) "సోఽశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్సహ బ్రహ్మణావిపశ్చితా" ఇతివాక్యే, ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణః విపశ్చిత్త్వముక్తమ్. తత్తుముక్తజీవే న సమ్భవతి. విపశ్చిత్త్వంనామ - (శ్రు) "సోఽకామయత। బహూస్యాంప్రజాయేయేతి" ఇతివక్ష్యమాణ బహూభవనసఙ్కల్పరూపమ్.

॥ మాన్త్రవర్ణికమేవచగీయ తే. ౧-౧-౬-౧౬ ॥

ఉపక్రమాదిభిరితి । "ఉపక్రమోపసంహారావభ్యాసోఽపూర్వతాఫలమ్ । అర్థవాదోపపత్తీచ లిఙ్గం తాత్పర్యనిర్ణయే" ఇతిలిఙ్గషట్కంబోధ్యమ్.

॥ నేతరోఽనుపపత్తేః. ౧-౧-౬-౧౭ ॥

విపశ్చిత్త్వమితి - వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వమ్ - విపశ్చిత్త్వమ్. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దగతయకారలోపః. అయమాశయః. - యద్యపి, "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" ఇతి, బ్రహ్మణః జీవప్రాప్యతయానిర్దేశాత్ప్రాప్యప్రాపకయోః భేదస్యభవితవ్యత్వేన, బద్ధజీవస్య, మన్త్రవర్ణోదితత్వంమాస్తు ! తథాఽపి, నిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసస్య శుద్ధస్వరూపస్యతదస్తు ! తత్స్వరూపమేవ, "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇతిమన్త్రేణవిశోధ్యతే. "యతోవాచో నివర్తన్తే । అప్రాప్యమనసాసహ" ఇతి, వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితి గమ్యతే. అతస్తదేవమాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాత్తదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతిశంకాంనివారయతి సూత్రమిదమ్. అనుపపత్తేరితి । తస్యనిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వాయోగాదిత్యర్థః. కిఞ్చ, వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితియదుక్తమ్ - తదపిన - నకేనాపి ప్రమాణేననిర్విశేషం వస్తుప్రతిపాద్యతే. తథాసతి, కథంనిర్విశేష ? మితి. "యతోవాచోనివర్తన్తే" ఇత్యాదికస్యాయమర్థః, - "తేయేశతంమా

తచ్చనిరుపాధికంపరమాత్మన్యేవ సఙ్గచ్ఛతే; నతుముక్తే. యద్యపి, విపశ్చిత్త్వం ముక్తస్య కథఞ్చిత్సమ్భవతి; తథా ఽపి, తస్యబద్ధావస్థాయామవిపశ్చిత్త్వస్య సత్త్వాద్విపశ్చిత్త్వంన నిరుపాధికమ్.

॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౧-౬-౧౮ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) "తస్మాద్వా" ఇతివాక్యే ఽస్య జీవాద్భేదనిరూపణాత్। ఆనన్దాధ్యేన జీవస్స్యాత్పరలిఙ్గప్రసిద్ధితః ॥ "తస్మాద్వా, ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః" ఇత్యాదివాక్యే జీవాదానన్దమయస్య, అన్న ప్రాణమనోభ్యఇవ, (శ్రు) "తస్మాద్వా, ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యో ఽన్తరాత్మా ఽ ఽనన్దమయః" ఇతి భేదవ్యపదేశాత్ పరస్యబ్రహ్మణఃయల్లిఙ్గమ్; తత్రతస్యప్రసిద్ధేశ్చ । ఆనన్దమయః పరమాత్మా; నతుజీవః.

॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా ౧-౧-౬-౧౯ ॥

(ప) కామాదేవజగత్సర్గ శ్రవణాత్పరమాత్మని। నాస్యప్రధానాపేక్షా స్యాత్సాతు జీవస్యదృశ్యతే ॥ "సో ఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి" ఇతి పరమాత్మనో జగత్సృష్టౌ సఙ్కల్పమాత్రశ్రవణాత్ నాస్తిప్రధానసంసర్గాపేక్షా. జీవస్యతు, అవిద్యాపరవశత్వాత్తదపేక్షాస్యాత్.

॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి. ౧-౧-౬-౨౦ ॥

సూత్రార్థమాహ-(ప) రసాత్మంపరంలబ్ధ్వా ఽ ఽనన్దీజీవోభవేచ్ఛ్రుతేః॥ రసశబ్దాభిదేయమానన్దమయం పరమాత్మానంలబ్ధ్వా, ఆనన్దీభవేతి శ్రవణాత్ నానన్దమయోజీవః. శ్రుతిస్తు, "రసగ్ హ్యేవాయంలబ్ధ్వా ఽ ఽనన్దీభవతి" ఇతి.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

నుషాఆనన్దాః" ఇత్యాదినా బ్రహ్మానన్దస్యశతగుణితోత్తరక్రమేణ, అతిశయేయత్తాం వక్తుముద్యమ్య, తస్య, ఇయత్తాయాఅభావాదేవ, వాఙ్మనసయోస్తతోనివృత్తిరుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితంబ్రహ్మణ ఆనన్దంవిద్వాన్ కుతశ్చననబిభేతీతి ప్రతిపాద్యతఇతి.

॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౧-౬-౧౮ ॥

విజ్ఞానమయాదన్య ఇతి । విజ్ఞానమయోజీవః తస్మాదన్యఇత్యర్థః. జీవస్యవిజ్ఞాన మయత్వఞ్చ, "విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే" ఇత్యాదినా, యజ్ఞాదికర్తృత్వశ్రవణాదితిబోధ్యమ్.

॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా. ౧-౧-౬-౧౯ ॥

అనుమానగమ్యత్వాత్ప్రధానస్య, అనుమానత్వవ్యపదేశః

॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి. ౧-౧-౬-౨౦ ॥

అస్మిన్ - ఆనన్దమయే, అస్య-జీవస్య, తద్యోగమ్ - ఆనన్దయోగమ్, శ్రుతిశ్శాస్తీతి సూత్రార్థః స్ఫుటః, నానన్దమయోజీవఇతి। యల్లాభాద్యఆనన్దీభవతి; ససఏవేతినితరామసమఞ్జస మిత్యాశయః. అతఃప్రత్యగాత్మనో ఽన్య ఆనన్దమయః.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౧-౧-౭-౨౧ ॥

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ (ప) అథేత్యాదిమహావాక్యం ఛాన్దోగ్యస్థముదాహృతమ్ । తద్వాచః ప్రత్యగాత్మావా ? పరమాత్మేతి ? సంశయః ॥ అన్తరాదిత్యేయః పురుషఃప్రతీయతే; సజీవాదన్యఃపరమాత్మైవ. కుతః ? - తద్ధర్మోపదేశాత్ - జీవేష్వసమ్భవతామపహతపాప్మత్వాది ధర్మాణాముపదేశాత్. ఇతిసూత్రార్థః. ఛాన్దోగ్యే; "యఏషో ऽన్తరాదిత్యేహిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుఃహిరణ్యకేశః ఆప్రణఖాద్" ఇత్యారభ్య, "యఏషో ऽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే" ఇతి. తత్రసంశయః- సపురుషః, జీవోవా ? పరోవా ? ఇతి ! - పూర్వపక్షమాహ - (ప) కర్మవశ్యస్యజీవస్య భోగార్థంహిత దీరితమ్ । అన్తరోజీవఏవస్యాత్కర్మాభావాత్పరాత్మనః ॥ పుణ్యపాపకర్మాధీనస్య సుఖదుఃఖానుభవార్థం శరీరపరిగ్రహః. అతః "అన్తరాదిత్యే" ఇతి, "యఏషో ऽక్షిణి" ఇతిచ, శ్రుతిప్రతిపాద్యః పురుషః, జీవఏవ; నపరః; తస్యకర్మవశ్యత్వాభావాత్, రాద్ధాన్తమాహ (ప) జీవే ऽసమ్భావితానాఞ్చ గుణానాముపదేశతః । ఆదిత్యవర్ణ ఇత్యుక్తః నాయంజీవఃపరఃపుమాన్ ॥ తస్యపురుషస్యయేగుణాః, "నిత్యంనిర్గుణం నిరఞ్జనమ్" "అపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యుర్విశోకోవిజిఘిత్సో ऽపిపాసస్సత్య కామస్సత్య సఙ్కల్పః" "నతస్యకార్యం, కరణఞ్చవిద్యతే; నతత్సమశ్చాభ్యధికశ్చదృశ్యతే; పరా ऽస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే; స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ" ఇత్యాదినాప్రతిపాదితాః । తేహి జీవేనసమ్భవన్తి. అపితు, పరమపురుషే, ఏవ; కిఞ్చ, "ఆదిత్యవర్ణంతమసః పరస్తాద్" ఇతియదుక్తమ్ - తదపినజీవే; అతస్సపరమపురుషఏవ.

॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ౧-౧-౭-౨౨ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) య ఆదిత్యాదివాక్యేషుతస్మాద్భేదప్రపఞ్చనాత్ । అతోజీవవిశేషో ऽపినా న్తరః పరమఃపుమాన్ ॥ (శ్రు) "యఆదిత్యేతిష్ఠన్, ఆదిత్యాదన్తరో ऽయ మాదిత్యోన వేదయస్యాదిత్యశ్శరీరం యఆదిత్యమన్తరో ऽయమ

॥ అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్. ౧-౧-౭-౨౧ ॥

పూర్వపక్షస్యాయమాశయః - ఆదిత్యాన్తర్వర్తినః పురుషస్యహిరణ్యశ్మ శ్రుత్వాదిశ్రవణేన, సశరీరత్వంజ్ఞాయతే, తచ్చజీవస్యైవసమ్భవతి. కర్మణైవతదుత్పత్తేః. కర్మరహితస్యపరస్యతత్కథమ్? అతస్తత్రత్యఏవేతి.

॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః ౧-౧-౭-౨౨ ॥

ఇత్యాదివాక్యేష్వితి । ఆదిశబ్దేన "సతఆత్మాన్తర్యామ్యమృతః" ఇత్యాదికంగృహ్యతే.

యతి" ఇత్యాదివాక్యేషు జీవాత్తస్య భేదప్రతిపాదనాత్, నసాధారణోజీవః. ఇతి. నైతావన్మాత్రమ్. కిన్తు, నజీవవిశేషశ్చ. అపితు, పరమపురుషఏవ - ఉదాహృతశ్రుత్యా తస్య జీవవిశేష భూతాదిత్యశరీరకత్వావగమాత్. నచశఙ్క్యమ్ - "కథమస్యనీరూపస్య రూపముపపద్య తే ?" ఇతి. (శ్రు) "ఆదిత్యవర్ణంతమసఃపరస్తాత్" "సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి" ఇత్యాదినా, తస్యకల్యాణరూపప్రతిపాదనాత్. (పారమా) "పద్మాస్యవక్షాః పరమస్సుపుణ్యః పద్మాజనిత్రీపరమస్యవాసః । సూక్ష్మంసావిత్రంస్వయ మాదధానః సావిత్రరూపంపరమం సు పుణ్యంస్వాహా"

అన్తరధికరణమ్ సమాప్తమ్ ౭

ఆకాశాధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్. ౧-౧-౮-౨౩ ॥

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ- (ప) అస్యలోకస్యచేత్యాదిఛాన్దోగ్యం విషయః స్మృతః। అత్రకారణమాకాశః? కింవాబ్రహ్మేతి? సంశయః॥ "అస్యలోకస్యకాగతిరితి" "ఆకాశఇతిహోవాచ - సర్వాణిహవా, ఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే । ఆకాశం ప్రత్యస్తంయన్తి" ఇత్యాదివాక్యం విషయః. అత్రసంశయః - "కింప్రసిద్ధాకాశః, జగతః కారణమ్? కింవాబ్రహ్మేతి?" పూర్వపక్షమాహ - (ప) లోకేచాకాశశబ్దస్యతత్రవ్యుత్పత్తి

పద్మాస్యేతి । పద్మాయాః - లక్ష్మ్యాః, ఆసితుంయోగ్యమాస్యమ్, వక్షోయస్య, పరమస్సుపుణ్యః, జనిత్రీ - జననీ, పద్మా, అస్యవాసః. సూక్ష్మమ్, సావిత్రమ్ - సవితృసమ్బన్ధి; తన్మణ్డలాన్తర్వర్తిత్వ మిత్యర్థః. స్వయమాదధానః. యః; తస్య, సావిత్రరూపమ్ - హిరణ్మయ ఇత్యాద్యుక్తరూపమ్. పరమంసుపుణ్యమితి.

అన్తరధికరణమ్ సమాప్తమ్ ౭

॥ ఆకాశ స్తల్లిఙ్గాత్. ౧-౧-౮-౨౩ ॥

సిద్ధాన్తస్యాయమాశయః - యద్యాకాశశబ్దస్య గగనపరత్వప్రసిద్ధేః, "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీద్" ఇత్యాదిశబ్దానాంసాధారణాకారత్వాత్, "ఆత్మావా, ఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ " ఇత్యాదిషు, ఆత్మశబ్దస్యమృదాత్మకోఘటఇత్యాదిష్వివ, ఆప్నోతీత్యాత్మేతివ్యుత్పత్త్యాప్రసిద్ధాకాశ పరత్వస్యోపపత్తేశ్చ,

దర్శనాత్ । తస్మాదాకాశఏవాయంభూతపూర్వః పరోనహి ॥ ఆకాశశబ్దస్య, తత్ర - ప్రసిద్ధా కాశేవ్యుత్పత్తిదర్శనాత్, తస్మాదయంప్రసిద్ధఆకాశ ఏవభూతానామ్ - చరా చరాణామ్, పూర్వః-కారణమ్, పరమాత్మానపూర్వఇతి. సిద్ధాన్తమాహ (ప) సర్వాణీత్యాది వాక్యేషు పరలిఙ్గప్రసిద్ధితః। సా ऽపిచేక్షావశాద్జ్ఞేయా తదయంపరమః పుమాన్ । సర్వా ణీత్యాదిషూదాహృతేషువాక్యేషు పరమాత్మనః నిఖిలజగదేకకారణత్వ, సర్వజ్యాయస్త్వ, పరాయణత్వాది, లిఙ్గానాంప్రసిద్ధితః పరమాత్మైవజగత్కారణమ్. సాహిప్రసిద్ధి రీక్షావశాత్, ఈక్షణరూపచేతనధర్మవశాత్ జ్ఞేయా. తస్మాత్పరః పుమాన్ జగత్కారణమితి.

ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ప్రాణాధికరణ ప్రారమ్భః ౯

॥ అతఏవ, ప్రాణః ౧-౧-౯-౨౪ ॥

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) ప్రస్తోతర్యేతివాక్యంహిఛాన్దోగ్యస్థముదా హృతమ్ । అత్రప్రాణః ప్రసిద్ధోవా ? కింవా బ్రహ్మేతి ? సంశయః ॥ (శ్రు) "ప్రస్తోతర్యాదేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా" ఇతిప్రస్తుత్య, "కతమాసాదేవతేతి ప్రాణఇతి హోవాచ సర్వాణిహవా, ఇమానిభూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి। ప్రాణమభ్యు జ్జిహతే సైషా దేవతాప్రస్తావ మన్వాయత్తా । తాఞ్చేదవిద్వాన్ప్రాస్తోష్యో మూర్ధాతేవ్యప తిష్యత్" ఇతిఛాన్దోగ్యస్థం వాక్యం విషయః. "అత్రప్రసిద్ధః ప్రాణఃకింజగత్కారణతయా వేదాన్తవేద్యః ? ఉత, పరమాత్మా ?" ఇతిసంశయః, పూర్వపక్షమాహ-(ప) ప్రసిద్ధః ప్రాణఏవాయం తదాయ త్తస్థితిశ్రుతేః ॥ అయంవేదాన్తవేద్యః ప్రసిద్ధః ప్రాణః వాయు విశేషఏవ; కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్థితిప్రవృత్త్యాదిశ్రవణాత్. ఇయం శ్రుతిః. "యదావైపురుషస్స్వపితి ప్రాణంతర్హివాగప్యేతి ప్రాణంచక్షుః ప్రాణంశ్రోత్రమ్ ప్రాణంమనోయదాప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవాధిపునర్జాయన్తే" ఇతి. రాద్ధాన్తమాహ - (ప)

ప్రసిద్ధాకాశఏవజగత్కారణమస్త్విత్యుచ్యేత; తర్హి, ఈక్షణరూపచ్యేత నధర్మస్యతస్మిన్ననుపపత్తిః. తస్యగౌణత్వకల్పనే ऽపి, అచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య చేతన కారణత్వాసమ్భవేన నిఖిలజగత్కారణత్వానుపపత్తేశ్చేతనపరమప్రాప్యత్వస్య పరమపురుషార్థ విరోధిని, హేయే, తస్మిన్ననుపపన్నత్వాచ్చ, ఆత్మశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైవ జగత్కారణమ్ ఇతి.

ఆకాశాధికరణం సమాప్తమ్.౮

శిలాకాష్ఠాదిదేహేషు తదభావాత్ప్రసిద్ధితః। అత్రత్యప్రాణశబ్దో ఽపిపరమేశ్వరవాచకః॥ శిలాకాష్ఠాదిషుదేహేషు ప్రాణాభావాత్, "సర్వాణిహవా, ఇమానిభూతాని ప్రాణమేవా భిసంవిశన్తి । ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే" ఇతినోపపద్యతే. "ప్రాణన్తర్హివాగప్యేతి" ఇతి శ్రుతిరిన్ద్రియవ్యాపారవిషయా; ఇతిభావః, అత్రత్యఃప్రాణశబ్దో ఽపి ప్రాణయతి సర్వాణిభూతానీతి వ్యుత్పత్త్యా పరమేశ్వరవాచకః. ఇతి. కిఞ్చ, ప్రాణస్యపరమాత్మాత్మ కత్వంశ్రూయతే. (పారమా) "అఙ్గాదఙ్గాదనుప్రావిశత్ సర్వాన్ లోకాన్సంరక్షణాయ యోవావసన్ దేవోమాతరిశ్వాసయో ఽస్మాకంభూత్యై భూతయేస్వాహా" ఇతి.

ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్ ౯

జ్యోతిరధికరణమ్ ౧౦

॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౧-౧-౧౦-౨౫ ॥

చరణాభిధానాత్ - "పాదో ఽస్యవిశ్వాభూతాని - ఇతిసర్వేషాంభూతానాం జ్యోతిస్సమ్బన్ధితురీయాంశప్రతిపాదనాత్, జ్యోతిః" ఉదాహరిష్యమాణశ్రుతినిష్ఠః జ్యోతిశ్శబ్దః, పరమాత్మవాచకఇతిసూత్రార్థః.

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) అథేత్యాదిమహావాక్యం ఛాన్దోగ్యస్థ ముదాహృతమ్ । జ్యోతిఃకింతత్ ప్రసిద్ధంవా కారణంబ్రహ్మసంశయః (శ్రు) "అథయ దతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావతద్య దిదమస్మిన్నన్తః పురుషేజ్యోతిః" ఇతి. ఛాన్దోగ్యస్థంమహావాక్యం విషయః పరామృశ్యతే. తత్రాదృశశ్రుతిప్రతిపాదితంజ్యోతిః ప్రసిద్ధమ్ "ఆదిత్యాదిరూపం కారణంవా ? ఉత, బ్రహ్మ?" ఇతిసంశయః॥ పూర్వపక్షమాహ-(ప) ఇదంవావేతివాక్యే ఽస్య కౌక్షేయేనైక త్వాశ్రుతేః॥ లిఙ్గాన్తరాప్రసిద్ధేశ్చనేదంబ్రహ్మేతినిశ్చితమ్ ॥ "ఇదంవావ" ఇతిశ్రుతి వాక్యే,

---

॥ అతఏవప్రాణః ౧-౧-౯-౨౪ ॥

అఙ్గాదితి । అయమర్థః. - యోమాతరిశ్వా - ప్రాణవాయ్వన్తర్యామీదేవః క్రీడన్, అఙ్గాద ఙ్గాత్ అనుప్రావిశత్ - పితురఙ్గాత్పుత్రస్యాఙ్గంజీవేన సహదీపాద్దీపమివానుప్రావిశత్. "అఙ్గాద ఙ్గాత్సమ్భవసి" ఇత్యాదిశ్రుతేః. భారతే, "వాయుః ప్రవేశనంచక్రేసఙ్గతః పరమాత్మనా" ఇతి. ససర్వాన్ లోకాన్ జనయన్ సంరక్షణాయవసన్ యః సో ఽస్మాకంభూత్యై - నిరవధికైశ్వర్యాయ. ఇతి.

ప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్ ౯

అస్య - జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యస్య, జాఠరాగ్నినా, ఏకతాశ్రవణాత్ పరమాత్మాసాధారణలిఙ్గాన్త

॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ౧-౧-౧౦-౨౫ ॥

ఏకతాశ్రవణాదితి। ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిరేవ పురుషేజాఠరాగ్ని రూపేణతిష్ఠతీతి శ్రుత్యాత యోరైక్యంజ్ఞేయమ్. పూర్వపక్షస్య, అయమాశయః. - యథాపూర్వాధికరణద్వయ విషయవాక్యే, "సర్వాణిహవా, ఇమానిభూతాని" ఇతి, సమస్తచేతనాచేతనం ప్రతికారణత్వరూపం పరమాత్మా సాధారణలిఙ్గంస్వవాక్యస్థమ్. నతథాఽత్రపరమాత్మలిఙ్గభూతకారణత్వవిశేషః స్వవాక్యేదృశ్యతే. కిఞ్చ, కౌక్షేయేనాస్య, ఏకత్వఞ్చ శ్రూయతే. తతః, ప్రసిద్ధంజ్యోతిరేవజగత్కారణమితి. రాద్ధాన్తస్యాయమాశయః- ద్యుసంబన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తంజ్యోతిః పరమపురుషఏవ "పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని। త్రిపాదస్యామృతందివి" ఇత్య స్యైవద్యుసంబన్ధినః చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్. యద్యపి, "అథయదతఃపరః" ఇతివాక్యేపరబ్రహ్మాసాధారణలిఙ్గంనోపలభ్యతే; తథాఽపి, పూర్వవాక్యేద్యుసమ్బన్ధితయాపరమపురుషస్యనిర్దేశాత్, ఇదమపి ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిః, సఏవప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ఇతి కౌక్షేయకజ్యోతిషైక్యోపదేశశ్చ, ఫలాయతదాత్మకత్వాను సన్ధానవిధిరితినకశ్చిద్దోషః. తదాత్మకత్వంభగవతాస్వయమేవగీతమ్. "అహంవైశ్వానరోభూత్వాప్రాణినాం దేహమాశ్రితః" ఇతి. అత్రచరణాభిధానాదితి సూత్రకారేణ, "పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని। త్రిపాదస్యామృతందివి" ఇతి పురుషసూక్తం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. తేనసర్వభూతపాదవత్త్వ విశిష్టః పురుషః సర్వజగత్కారణమిత్యవ గమ్యతే. తతోనారాయణఏవసర్వజగత్కారణమితి సూత్రకారాశయస్సిద్ధ్యతి. పురుషశబ్దస్య నారాయణవాచకత్వం। తతో, నారాయణస్యైవపురుష సూక్తప్రతిపాద్యత్వఞ్చ నిర్విచికిత్సమ్. తథాహి; "పురుషోహవైనారాయణోఽకామయత" ఇతి. బృహదారణ్యకే, నారాయణస్య పురుషశబ్దవాచ్యత్వం ప్రతిపాదితమ్. ఛాన్దోగ్యే, "ఏషావైష్ణవీనామసంహితా। ఏతాంప్రయుఞ్జన్విష్ణుం ప్రీణాతి" ఇత్యుక్తమ్. ఆథర్వణే, అష్టాదశమహాశాన్తిప్రకరణే, తత్తద్దేవత్యశాన్తిషు తత్తద్దేవత్యమన్త్రవినియోగావసరే "వైష్ణవ్యాం పురుషసూక్తమ్" ఇతి, వైష్ణవ్యాంశాన్తౌపురుషసూక్తం వినియుజ్యతే. "తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణ, సూక్తేన పురుషేణవా, అనాదిమధ్యనిధనంవిష్ణుమారాధయేద్ధరిమ్" ఇతిస్మర్యతే. "ఆద్యయాఽఽవాహయేద్దేవమృచాతుపురుషోత్తమమ్" ఇత్యాదిభగవత్సమారాధనే శౌనకేనవినియుజ్యతే. భగవతావిఖనసా సూత్రే భగవదారాధనంవిధాయ, "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ, ప్రణామంకుర్యాత్" ఇతిప్రత్యపాది. ముద్గలోపనిషది పురుషసూక్తం నారాయణ పరతయా స్పష్టంశ్రూయతే. మహాపురుషశబ్దశ్చకల్ప సూత్రకారైః దేవతావిశిష్ట ఏవప్రయుక్తః "మహాదేవంమహా పురుషంవార్చయేత్" ఇతి. ఇహచ. "వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమ్" ఇత్యుచ్యతే. అతశ్చ భగవదసాధారణ్యమ్. ఏవంశ్రుతి, స్మృతి, కల్పసూత్ర, పురాణేషు, పురుషశబ్దస్య నారాయణ పరత్వస్య, తతః పురుషసూక్తస్య తత్ప్రతిపాదకత్వ స్యచ, స్పష్టత్వాత్, తత్ప్రత్యభి జ్ఞాపకతయా, సూత్రకారేణ నారాయణస్యైవ సకల వేదాన్తవేద్యత్వం **ప్రకాశిత మితి విజ్ఞాయతే,** అపిచ, శ్రీమన్నారాయణైకపర పారమాత్మ్యోపనిషది "వేదాహమేతం

రస్యవాక్యే ఽస్మిన్న ప్రతిపాదనాచ్చ, ఇదంజ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యంనబ్రహ్మ; కిన్తు, ప్రసిద్ధంజ్యోతిః జగతః కారణమ్; ఇతి. రాద్ధాన్తమాహ - (ప) జ్యోతిశ్శబ్దేన నిర్దిష్టమతిదీప్తియుతం శ్రుతమ్। అతశ్చేదంన ప్రసిద్ధమ్; కిన్తు, బ్రహ్మగుణాన్వితమ్ ॥ శ్రుతౌ ప్రతిపాదితంవస్తు, అతిదీప్తియుతమ్. కుతః ? "విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతఃపృష్ఠేషు, ఉత్తమేషులోకేషు" ఇతి కృత్స్నభూమిబహిర్భూతేషు, కృత్స్నాన్తరిక్షబహిర్భూతేషు, చ దీప్తిశ్రవణాత్. ప్రసిద్ధజ్యోతిస్తు, భూమ్యన్తరిక్షాన్తరేవదీప్యతే. అతః, ఇదంజ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యం యత్ప్రసిద్ధమ్, నతద్భవతికారణమ్. కిన్తు, తాదృశంజ్యోతీరూపగుణసహితం బ్రహ్మైవజగత్కారణం. ఇతి.

॥ ఛన్దో ఽభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతో ఽర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనమ్. ౧-౧-౧౦-౨౬ ॥

"ఛన్దో ఽభిధానాత్ - గాయత్రీవా, ఇదంసర్వమ్" ఇతి, గాయత్రీనామచ్ఛన్దో విశేషస్యైవధ్యేయత్వేన ప్రతిపాదనాత్, నేతిచేత్ - ఇహపరమాత్మాన ప్రతిపాద్యత ఇతిచేత్, న - కుతః ? చేతో ఽర్పణనిగమాత్ - చేతో ఽర్పణమ్ - అనుసన్ధానమ్. నిగమః-ఉపదేశః. తస్మాత్, ఇహబ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యంఫలాయోపదిశ్యతే - ఇత్యర్థః. తథాహిదర్శనమ్-అన్యత్రాపిశ్రుతౌ సదృశేసదృశాన్తర

పురుషంహాన్తమ్"ఇతి పురుషశబ్దఘటితమన్త్రో ఽప్యన్తర్గతః. శ్రీమన్నారాయణప్రపత్తిసమ్పాదకే శ్రీవిఖనస పరమర్షివిహితేవిష్ణుబలికర్మణి భూపురుషాద్యావాహనాదివిధానేన పురుషశబ్దవాచ్యః నారాయణఏవేతిజ్ఞాపితమ్. భగవచ్ఛాస్త్రేపురుషః, సత్యః, అచ్యుతః, అనిరుద్ధః, ఇతిమూర్తి చతుష్టయముక్తమ్. భారతేచ, తథాప్రతిపాదితమ్ "పురుషశ్చతతస్సత్యమచ్యుతశ్చయుధిష్ఠిర ! అనిరుద్ధశ్చమాం ప్రాహుః వైఖానసవిదోజనాః" ఇతి । విస్తరస్త్వన్యత్ర.

॥ ఛన్దో ఽభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతో ఽర్పణనిగమాత్తథాహిదర్శనమ్.౧-౧-౧౦-౨౬. ॥

అత్రాయంనిష్కర్షః - ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః, గాయత్రీశబ్దేన చ్ఛన్దోమాత్ర మిహనాభిధీయతే. కిన్తు, బ్రహ్మణ్యేవచతుష్పాత్త్వరూపసాదృశ్యానుసన్ధానంఫలాయోపదిశ్యతే. "పాదో ఽస్యవిశ్వాభూతాని । త్రిపాదస్యామృతందివి" ఇతి, బ్రహ్మణశ్చతుష్పాత్త్వం శ్రూయతే. చతుష్ప దాచ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే. "ఇన్ద్రశ్శచీపతిః । బలేనపీడితః । దుశ్చ్యవనోవృషా । సమిత్సుసాసహి" ఇతి. తతశ్చతుష్పదోబ్రహ్మణః చతుష్పదాగాయత్ర్యా సాదృశ్యంసమ్భవతి. నను, జ్యోతిర్వాక్యే పరమాత్మలిఙ్గాభావాత్ ఆద్యం సూత్రం తస్యపరమాత్మ పరత్వసమర్థనార్థమితి సప్రయోజనమ్. ద్వితీయంతుకిమర్థమ్ ? ఛన్దోమాత్రప్రసిద్ధస్యాపిగాయత్రీ శబ్దస్య పరమాత్మా సాధారణ సర్వాత్మకత్వ లిఙ్గబలాత్, పరమాత్మవిషయత్వంహ్యాకాశాధికరణేన సిద్ధమ్; ఉచ్యతే - గాయత్రీశబ్దస్యస్వార్థప్రహాణేన బ్రహ్మపరత్వేచచతుష్పాత్త్వమవివక్షితంస్యాత్। తచ్చోపదిశ్యతే। గాయత్ర్యవచ్ఛిన్న బ్రహ్మపరత్వే

వాచిశబ్దప్రయోగోదృశ్యతే. ఇత్యర్థః. ఇమమేవసూత్రార్థమాహ - (ప) గాయత్రీవా, ఇదంసర్వమితివాక్యే ఽభిధానతః । గాయత్ర్యాఏవ; నాన్యస్యతద్ధ్యానమితిచేచ్ఛృణు। చేతో ఽర్పణోపదేశేన తత్సాదృశ్యంవిధీయతే । తథా ఽత్రశ్రవణాచ్చేదం తద్బ్రహ్మైవ గుణా న్వితమ్ ॥ ఇతి. "గాయత్రీవా, ఇదంసర్వమ్" ఇతిగాయత్రీచ్ఛన్దసఏవసర్వత్వస్య వాక్యేప్రతిపాదనాత్, గాయత్ర్యాఖ్యచ్ఛన్దసఏవ ధ్యానంవిధీయతే. తదన్యస్య నేతిశంకా ఽస్తిచేత్, శ్రోతవ్యస్తదభిప్రాయః. ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి-"గాయత్రీవా, ఇదం సర్వమ్" ఇతి, గాయత్ర్యాఖ్యంఛన్దో ఽభిధాయ, "తదేతదృచా ఽభ్యనూక్తమ్" ఇత్యుదాహృతాయాః "ఏతావానస్యమహిమా" ఇత్యస్యాః ఋచో ఽపిఛన్దోవిషయత్వాత్, నాత్రపరమపురుషాభిధానమితిచేన్న తథా. కిన్తు, శ్రోతవ్యమితి. చేతో ఽర్పణోపదేశేన పరమస్యతస్యగాయత్ర్యాస్సాదృశ్యం చతుష్పాత్త్వముచ్యతే. అన్యత్ర (శ్రు) "తేహవా, ఏతేపఞ్చాన్యాః" ఇత్యారభ్య, "ఏషావిరాట్" ఇత్యాదౌఛన్దస్సాదృశ్యాత్, విరాడితిఛన్దోనిర్దేశ దర్శనాత్. తత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యంజగత్కారణంగుణాన్వితంబ్రహ్మైవ. బ్రహ్మణ శ్చతుష్పాత్త్వం శ్రీవైఖానసే మరీచియోగకాణ్డేవ్యక్తమ్, "తస్మాత్ బ్రహ్మచతుష్పాద్భవతి పాదాదర్ధాత్, త్రిపాదాత్ కేవలాచ్చక్రమేణ" ఇతి.

॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్. ౧-౧-౧౦-౨౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) సైషాచతుష్పదేత్యాది వాక్యేపాదవివేకతః । గాయత్రీ శబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మైవసగుణంమతమ్॥ భూతపృథివీ శరీరహృదయ రూపపాదచతుష్టయ

సర్వాత్మకత్వ మనుపపన్నమ్. గాయత్ర్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మణస్సర్వాత్మకత్వోక్తిః స్తుతిరితిచేత్; తతో ఽపిగాయత్ర్యాఏవస్తుతిస్సర్వాత్మకత్వోక్తిరితి వరమిత్యధికాశఙ్కాపరిహారపరమిదంసూత్రమ్. గాయత్రీశబ్దస్య తత్సదృశబ్రహ్మపరత్వాత్, చతుష్పాత్త్వ సర్వాత్మకత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యత్రసంవర్గ విద్యాయాందర్శనం యథా "తేవా, ఏతేపఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే" ఇత్యారభ్య, "సైషావిరాడన్నాద్" ఇతి, వాయ్వగ్నిచన్ద్రసూర్యసలిలాని, పాణివాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనాంసిచ, దశసంఖ్యత్వాత్ విరాట్. విరాడితిఛన్దోనామ. ఏవంసదృశేసదృశా న్తరవాచిశబ్దప్రయోగోదృశ్యత ఇత్యర్థః.

॥ భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్ ౧-౧-౧౦-౨౬ ॥

భూతమ్ - ఆత్మవర్గః. పృథివీ - అయంలోకః కర్మార్జనభోగస్థానమ్. తదుపకరణం శరీరమ్, ఆత్మస్థిత్యనుగుణః ప్రదేశవిశేషః - హృదయమ్. ఏవంభూతాదిరూపచతుష్పాత్త్వంబ్రహ్మణ ఏవఇతి. అయమాశయః - భూత, పృథివీ, శరీరహృదయాణినిర్దిశ్య, "సైషాచతుష్ప

వివేకాత్ గాయత్రీశబ్దేననిర్దిష్టం సగుణంబ్రహ్మైవమతమ్. ఛన్దోమాత్రస్య భూతాదిపాద విశిష్టత్వానుపపత్తేః. ఇతి.

॥ **ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్.** ౧-౧-౧౦-౨౮ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ఉపదేశస్యభిన్నత్వాత్ ఉపపత్తిర్నవిద్యతే ॥ చోదకశ్రుతి సామర్థ్యాత్ ద్విధాబ్రహ్మైవతన్మతమ్। ఇతిచేన్నోపదేశార్థస్య భావైక్యాత్తథావిధమ్ ॥ ఇతి. పూర్వమ్, "త్రిపాదస్యామృతందివి" ఇతి, దివో ఽధికరణత్వేన నిర్దేశః, ఇహ, "దివఃపరః" ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశః, ఏవముపదేశస్యభేదాత్ బ్రహ్మణ ఏకత్వోపపత్తిః నసమ్భవతి, తథాచోదనవాక్యశక్త్యాతద్బ్రహ్మ ద్విప్రకారమేవేత్యవగతమ్. "కథమ్, ద్యురూపాధికరణకమ్, ద్యురూపావధికఞ్చ ?" ఇతిచేన్న. కుతః ? ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశే "త్రిపాదస్యామృతందివి" ఇతి, ద్యురూపాధికరణకస్యైవపునః "దివఃపరః" ఇతి, ప్రత్యభిజ్ఞాయాః అవిరోధాదితి.

ఇతి, శ్రీ వైఖానసీయ శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్యే
జ్యోతిరధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

దా" ఇతి, వ్యపదేశః, బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీ శబ్దాభిధేయేఉపపద్యతే. ఇతి. ఏవఞ్చ, పూర్వస్మిన్సూత్రే "పాదో ఽస్య" ఇతి, మన్త్రోక్తసర్వాత్మకత్వానుపపత్తిరుక్తా, అత్రతు, "గాయత్రీవా" ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్త చతుష్పాత్త్వానుపపత్తిః ప్రతిపాదితా.

॥ **ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్.** ౧-౧-౧౦-౨౮ ॥

అవిరోధాదితి। యథావృక్షాగ్రేశ్యేనః, వృక్షాగ్రాత్పరతశ్శ్యేనః, ఇతి. (అయమాశయ ఇతి.) సప్తమీ, అన్తర్బహిరధరోర్ధ్వభాగస్థితి సాధారణీ. పఞ్చమీతు, ఉపరిస్థిత్యసాధారణీ. అతః, ఉభాభ్యాం స్థానవిశేషాదుపరిస్థితిరేవవివక్షితా. ఏవఞ్చ, పరమపురుషఏవ నిరతిశయతేజస్కోదివః పరోజ్యోతిర్దీప్యతే. ఇతిప్రతిపాద్యతే, (పారమా) "సత్యోద్యోగస్సత్యప్రాణస్సత్యాధారః సత్యసన్ధదానః సత్యస్సత్యప్రకాశం జ్యోతిఃజ్యోతిషే" ఇతి.

ఇతి, శ్రీనిగమచూడాదర్పణే
జ్యోతిరధికరణమ్
సమాప్తమ్ ౧౦

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణ ప్రారమ్భః ౧౧

॥ ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్. ౧-౧-౧౧-౨౮ ॥

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) కౌషీతకీమహావాక్యే ప్రతర్దనసమీరితమ్। ఇన్ద్రాదిశబ్దనిర్దిష్టంబ్రహ్మవాత్రిదశేశ్వరః ॥ ఇతి. కౌషీతకిబ్రాహ్మణే "ప్రతర్దనోహవైదైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియంధామోపజగామయుద్ధేనచ, పౌరుషేణచ" ఇత్యారభ్య, "వరం వృణీష్వ" ఇతివక్తారమిన్ద్రంప్రతి "త్వమేవమేవరంవృణీష్వయన్త్వంమనుష్యా యహితతమంమన్యసే" ఇతిప్రతర్దననేనోక్తే, "సహోవాచప్రాణో ఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మాతంమా మాయురమృతమిత్యుపాస్వ" ఇతి శ్రూయతే. "అత్రప్రతర్దనవిద్యాయామిన్ద్ర ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టం బ్రహ్మవా ? ఉత, త్రిదశేశ్వరరూపజీవోవా ?" ఇతిసంశయః। పూర్వపక్షమాహ - (ప) ప్రాణేన్ద్రశబ్దయోర్జీవేప్రసిద్ధేశ్చాన్యలిఙ్గతః । తంమామిత్యాదివాక్యస్యనేదంబ్రహ్మేన్ద్ర ఏవసః ॥ ఇతి. జీవే, ఇన్ద్రరూపే ప్రాణేన్ద్రశబ్దయోః ప్రసిద్ధేః త్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గతశ్చతంమామిత్యాదివాక్యస్య విషయోనేదంబ్రహ్మ; కిన్తు, సఇన్ద్రఏవ। రాద్ధాన్తమాహ - (ప) ప్రాణఏవేతివాక్యే ఽస్మిన్ గుణానాముపదేశతః। జీవేసమ్భావి

॥ ప్రాణస్తథా ఽనుగమాత్. ౧-౧-౧౧-౨౮ ॥

ప్రాణః - "ప్రాణో ఽస్మి" ఇతిశ్రుత్యుక్త ప్రాణశబ్దవాచ్యః, పరంబ్రహ్మకుతః ? తథా ఽనుగమాత్- "సఏషప్రాణ ఏవప్రజ్ఞాత్మా । ఆనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇతి, ఇన్ద్రప్రాణ శబ్దాభ్యాంప్రస్తుతస్య, ఆనన్దాదిశబ్ద సామానాధికరణ్యేనానుగమాదితిసూత్రార్థః. దైవోదాసిరితి । దివోదాసస్యాపత్యంపుమాన్ - దైవోదాసిః. పూర్వపక్షస్యాయమాశయః - ఇన్ద్రశబ్దస్యజీవవిశేష ఏవప్రసిద్ధేః, తత్సమానాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ ప్రవృత్తేః, అయమిన్ద్రాభిధానో జీవః, ప్రతర్దనేన "త్వమేవమేవరంవృణీష్వయంత్వం మనుష్యాయహితతమంమన్యసే" ఇత్యుక్తః, "మాముపాస్వ" ఇతి, స్వాత్మోపాసనం హితతమముపదిదేశ. హితతమశ్చ, అమృతత్వప్రాప్త్యుపాయ ఏవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవ, అమృతత్వప్రాప్తిహేతుతా, "తస్యతావదేవచిరంయావన్న విమోక్ష్యే; అథ, సంపత్స్యే" ఇత్యవగతా. అతఃప్రసిద్ధజీవభావఇన్ద్రఏవ కారణమ్; నబ్రహ్మ; ఇతి. రాద్ధాన్తస్యాయ మాశయః. - అయమిన్ద్ర ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టోన జీవమాత్రః. అపితు, జీవాదర్థాన్తరభూతంపరంబ్రహ్మ. "సఏషః" ఇత్యత్ర, ఇన్ద్ర, ప్రాణ, శబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమోహి, తథాసత్యేవోపపద్యేత। నను, త్వాష్ట్రహననాదిలిఙ్గాత్, ఇన్ద్రఏవహితతమోపాసనా కర్మత్వేనోపదిష్టఇత్యుక్తమ్; తత్రకాసమాహితిరితిచేదుచ్యతే. అత్రానన్దాదయోగుణాః పరమాత్మాసాధారణా

తానాఇచ్చప్రాణవాచ్యఃపరఃపుమాన్ ॥ ఇతి. "సఏషః ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మా । ఆనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇత్యస్మిన్వాక్యేజీవే ఽసమ్భావితానాంగుణానా మానన్దాదీనా ముపదేశాత్ ప్రాణశబ్దవాచ్యఃపరఃపుమానేవ.

॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్. ౧-౧-౧౧-౩౦ ॥

(ప) మామేవేత్యాదివాక్యే ఽత్రవక్తుర్ధ్యానోపదేశతః । నాయమిన్ద్రః పరంబ్రహ్మలిఙ్గానాంభూయసాంశ్రుతేః । యంత్వమిత్యాదివాక్యే ఽ త్రగుణానా ముపదేశతః । బ్రహ్మా ఽసాధారణానాఇచ్చ నేన్ద్రోజీవః పరఃపుమాన్ ॥ ఇతి. అత్ర "మామేవవిజానీహి" ఇతి వాక్యేప్రతర్దనంప్రత్యుపదేష్టుః ఆత్మధ్యా నోపదేశాత్ భూయసాం లిఙ్గానాంత్వాష్ట్రవధాదీనాం శ్రుతేశ్చ, అయమిన్ద్రో జీవః పరంబ్రహ్మేతిచేన్న. అత్ర "యంత్వంమనుష్యాయ హితతమంమన్యసే"

ముఖ్యాః. అతస్తల్లిఙ్గానుగుణ్యేన త్వాష్ట్రవధాదిలిఙ్గంవర్ణనీయమ్. ఏవఇచ్చహితతమోపాసనకర్మీభూతః ఇన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా - ఇతి సర్వవేదాన్తవేద్యం, జగత్కారణంబ్రహ్మేతి ఫలితమ్.

॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్. ౧-౧-౧౧-౩౦ ॥

అత్రాహురేవమ్ - యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య, "అనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇత్యనే నైకార్థ్యాత్, అయంపరంబ్రహ్మేతితన్నోపపద్యతే. "మామేవవిజానీహి-ప్రాణో ఽస్మి ప్రజ్ఞా ఽ ఽ త్మాతంమా మాయురమృతమిత్యుపాస్వ" ఇతివక్తాహీన్ద్రః "త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనమ్" ఇత్యాదినా, త్వాష్ట్రవధాదిభిః ప్రజ్ఞాతజీవభావస్య స్వాత్మనఏవోపాస్యతాంప్రతర్దనాయోపదిశతి. అత ఉపక్రమే జీవవిశేషఇత్య వగతేసతి, "అనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇతి. ఉపసంహారస్తదగుణఏవ వర్ణనీయ ఇతిచేత్పరిహరతి. అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ - పరమాత్మాసాధారణధర్మసమ్బన్ధో ఽధ్యాత్మ సమ్బన్ధః. తస్యభూమా-బహుత్వమ్ అస్మిన్ ప్రకరణేవిద్యతే. తథాహి - ప్రథమమ్, "త్వ మేవ మేవరంవృణీష్వ యంత్వంమనుష్యాయహితతమంమన్యసే" ఇతి "మాముపాస్వ" ఇతిచ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా, "ఏషఏవసాధుకర్మ కారయతితం యమేభ్యోలోకేభ్యఉన్నినీషతి. ఏషఏవాసాధుకర్మకారయతితం యమధోనినీషతి" ఇతిసర్వస్యకర్మణః కారయితృత్వఇచ్చపరమాత్మధర్మః. తథా "తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా, నాభావరా అర్పితా ఏవ మేవైతాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే ఽర్పితాః" ఇతిసర్వాధారత్వఇచ్చ తస్యైవధర్మః. అత్రభూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాత ముచ్యతే. ప్రజ్ఞామాత్ర శబ్దేన తదాధారతయాచేతనవరో ఽభిధీయతే. తస్యాప్యాధారతయాప్రాణ శబ్దేన ప్రకృతఇన్ద్రోనిర్దిశ్యతే. సఏవ, "ఆనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇత్యుపదిశ్యతే. ఇత్థఇచ్చ నేమిసాదృశ్య

ఇత్యాదివాక్యైర్బ్రహ్మాసాధారణానాం సర్వాధారత్వసర్వేశ్వరత్వానన్దాదీనాంగుణానా ముపదేశతః ఇన్ద్రోజీవః, నజగత్కారణంబ్రహ్మ; కిన్తుపరఃపుమానితి.

॥ శాస్త్ర దృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్ ౧-౧-౧౧-౩౧ ॥

"పరమాత్మైవోపాస్యశ్చేత్, కథమిన్ద్రః, "మాముపాస్వ" ఇత్యుపదిదేశ ?" ఇత్యాశఙ్క్య, శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యాహభగవాన్బాదరాయణః. (ప) తస్మైస్వోపాసనంప్రోక్తం శాస్త్రదృష్ట్యామరుత్వతా । తద్దైతదితి వాక్యోక్త వామదేవోపదేశవత్ ॥ ఇన్ద్రేణప్రతర్దనాయశాస్త్రదృష్ట్యా, "అనేన జీవేనాత్మనా ఽను ప్రవిశ్య, నామరూపేవ్యాకరవాణి" "ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్" "ఏషసర్వ భూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మాదివ్యోదేవ ఏకోనారాయణః" ఇత్యేవమాదినాశాస్త్రేణ, జీవాత్మశరీరకంపరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మ న్యేవ పర్యవసానంజ్ఞాత్వా, స్వోపాసనమ్ "మామేవవిజానీహి" "మాము పాస్వ" ఇతిస్వాత్మ శరీరకస్యపరమాత్మనఏవ, ఉపాసనముపదిష్టమ్. "తద్ధైతత్పశ్యన్ ఋషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే; అహంమనురభవం । సూర్యశ్చాసం । కక్షీవానృషిరస్మి విప్రః" ఇతి వాక్యోక్తవామదేవోపదేశవత్.

॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్. ౧-౧-౧౧-౩౨ ॥

(ప) జీవముఖ్యప్రాణయోర్హిలిఙ్గాన్నాయంపరఃపుమాన్ । ఇతి

మచేతనవర్గస్య, అరసాదృశ్యం, చేతన వర్గస్యనాభిసాదృశ్యం ప్రాణశబ్దవాచ్యపరమాత్మనశ్చభవతి, ఇతిసఏవసర్వాధారతయా ప్రతిపాద్యతే. సర్వాధారత్వంచతస్యైవాసాధారణధర్మః. అథ, "సఏష ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఽ ఽనన్దో ఽజరో ఽమృతః" ఇతిచపరమాత్మనఏవధర్మాఉక్తాః. "ఏషలోకాధి పతిరేషసర్వేశః" ఇతిచ. పరమాత్మన్యేవసమ్భా వితాగుణాః ప్రతిపాదితాః. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధ భూమ్నో ఽత్ర విద్యమానత్వాత్, పరమాత్మైవా త్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టఇతి.

॥ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవత్. ౧-౧-౧౧-౩౧ ॥

యథావామదేవః, "అనేనజీవేనాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య" ఇత్యాదిశాస్త్రదృష్ట్యాస్వాత్మ శరీరంపరంబ్రహ్మనిర్దిశ్య, తత్సామానాధికరణ్యేనమనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్వత్.

॥ జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహతద్యోగాత్.౧-౧-౧౧-౩౨ ॥

సూత్రస్థస్యాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్యాయమర్థః - అస్య త్రివిధస్యానుసన్ధానస్య ప్రకరణాన్తరేషు, "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" ఇత్యాదిషు, ఆశ్రితత్వాత్, ఇహాపిప్రకరణేతద్యోగాచ్చేతి.

చేన్నాత్ర భేదార్థమేవమిన్ద్రేణభాషితమ్ ॥ "నవాచంవిజిజ్ఞాసీత; వక్తారంవిద్యాత్" "త్రిశీర్షాణంత్వాష్ట్రమహనమ్ । అరున్ముఖ్యాన్‌యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్" ఇత్యాదిజీవలిఙ్గాత్ "యావద్ధ్యస్మిన్‌శరీరే ప్రాణోవసతి, తావదాయుః" "అథఖలు ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మా । ఇదం శరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతి" ఇతిముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ, అధ్యాత్మ సమ్బన్ధభూమాభావాత్ అయమిన్ద్ర ప్రాణశబ్దవాచ్యఃపరః పుమాన్‌న భవతీతిచేత్, న - అత్ర, ఉపాసనాయాస్త్రివిధ భేదార్థం నిఖిలజగత్కారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానరూపాయాః, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానరూపాయాః, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానురూపాయాశ్చ, ఉపాసనాయాః త్రివిధభేద

అయమాశయః - "సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ" "ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్" ఇత్యాదిప్రకరణే స్వరూపానుసన్ధానమ్, "తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇత్యాదిప్రకరణే. భోక్తృశరీరతయా, భోగోపకరణశరీరతయాచానుసన్ధానమ్, ఆశ్రితమ్ - ప్రతిపన్న మిత్యర్థః. "సఏవంవిత్" ఇతి పూర్వోక్త సమస్తప్రకారవిశిష్టవేదన ప్రతీతిశ్చాభిహితా. అతఇహాపిప్రకరణే త్రివిధమనుసన్ధానం యుజ్యతఇతి. ఏవమప్యాహుః - యత్రహిరణ్యగర్భాదిజీవ విశేషాణాం, ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాఞ్చ పరమాత్మాసాధారణధర్మయోగః, తదభిధాయినాంశబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దైస్సామానాధికరణ్యంవాదృశ్యతే; తత్ర, పరమాత్మ నస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వాను సన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. పరమాత్మనస్త్రివిధానుసన్ధానార్హ స్వరూపభోక్తృభోగ్యరూపవత్త్వం శ్రూయతే. (పారమా) "యోబ్రహ్మాబ్రహ్మవిదామాత్మాస్యాదాత్మ చక్షుషామ్ । భూతిర్భూతిమతాంసుకృతః కృతాయస్వాహా" ఇతి. అత్ర, బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మేత్యనేనస్వరూపమభిహితమ్. ఆత్మచక్షుషామాత్మేత్య నేన, భోక్తృత్వరూపముక్తమ్. భూతిమతాంభూతిరిత్యనేన, భోగ్యత్వరూపంప్రతిపాదితమ్. సుకృతః- సుకృతినః, కృతాయ - సుకృతకర్మరూపాయ, స్వాహా. తదితి కైశ్చిత్తస్య ప్రాణవ్యాపారస్యతదాయ త్తత్వతః - పరమాత్మాధీనత్వాత్, కీర్తనమ్ - తత్సంకీర్తనమ్. తత్‌కీర్తనమ్ - జీవసంకీర్తనన్తు, జ్ఞాపనార్థమ్ - తస్యోపాధికభేదప్రతిక్షేపేణ పరబ్రహ్మరూపతాజ్ఞాపనార్థమ్. అన్యథా, తత్త్రివిధ ముపాసనం ప్రసజ్యతే. తతశ్చవాక్యభేదస్స్యాదితి. యదుక్తం త్రివిధోపాసన ప్రసఙ్గాద్వాక్యభేదస్స్యా దితి; తన్న - తథాయది, తద్వత్స్యాత్ - ఇదంసూత్రం "నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసఙ్గః ఇత్యాది సూత్రమివ, "అపీతౌతద్వత్ప్రసఙ్గాత్" ఇత్యాదిసూత్రవచ్చ, స్ఫుటమభిహిత ప్రసఙ్గశబ్దంభవేత్ ।

ప్రదర్శనాయ తథేన్ద్రోపదేశః. అత్రాయంపరమతసఙ్గ్రహః (ప) తదాయత్తత్వత స్తస్య కీర్తనంకైశ్చిదీరితమ్ । కీర్తనంజ్ఞాపనార్థంతదన్యథా, తత్రప్రసజ్యతే ॥ అత్రాయంప్రతిపాదిత పరమతదూషణసంగ్రహః (ప) నతత్రప్రసజ్గస్తద్వత్త్వాద్యదభేదాద స్యతత్త్వతః ॥ అయమన్యమతానువాదః (ప) తత్రైకత్వేనచైకత్వంచాహుర న్యేఽపియోగతః । పరాకాశపరస్తస్మాత్ వాఙ్మయస్తచ్ఛరీరకః । తన్మధ్యేచాగ్ని శబ్దేన సంస్పృష్టమభిధాయహి ॥ అయమన్యమత దూషణసఙ్గ్రహః (ప) మనోమ

నతదభిధీయతే. తతస్త్రివిధోపాసనా ప్రసజ్గోనా స్తీత్యర్థః. వాక్యభేదోఽపినేత్యాహ । అభేదాదస్యతత్త్వ ఇతి । తత్త్వతః అస్యవాక్యస్యభేదాభావాత్. అయమాశయః - ఏకవాక్యేనైవహివిధీయతే. “తంమామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ” ఇత్యత్ర, మామితిజీవవిశిష్టతోక్తా. ఆయురితిప్రాణవిశిష్టతా. “ఆయుఃప్రాణః” ఇతిహ్యనన్తరవాక్యమ్. అమృతమితిస్వేనరూపేణావస్థితిః. అతః, ఏవంవిధం పరమాత్మానముపాస్స్వేత్యేకవాక్యత్వమ్. తత్ర, ఉపాసనాయాస్త్రైవిధ్యేఽపి, ఏకత్వేన-ఉపాస్య పరమాత్మన ఏకతయావాక్యస్యచైకత్వమాహుః; ప్రజ్ఞాశరీరో, జీవశరీరః, ప్రాణశరీరశ్చ పరమాత్మా ఉపాస్య ఇతి. తత్రప్రజ్ఞాశరీరోమనోమయః; జీవశరీరోవాఙ్మయః; యోగతః-వాక్ఛబ్దః, శబ్దపరిణామయోగాత్, పరాకాశపరః-పరమాకాశవిషయఇత్యర్థః. తస్మాత్ వాఙ్మయస్తచ్ఛరీరకః - ఆకాశ శరీరః ఇతి. అన్యమతదూషణ సఙ్గ్రహః - ఆకాశ శరీరత్వఞ్చ జీవశరీరత్వపర్యన్తమ్. తన్మధ్యే- ఆకాశమధ్యే-హృదయాకాశమధ్యే - ఇతియావత్. అగ్నిశబ్దేన - “తస్యమధ్యేమహానగ్నిః” ఇతిహృదయాకాశమధ్యే, అగ్నిశబ్దేన, సంస్పృష్టమ్-జాఠరాగ్ని పరమాత్మజ్వాలయాసంస్పృష్టమ్, జీవమభిధాయహి “తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః” ఇత్యామ్నాయత్వాదిత్యర్థః, మనోమయాదివ్యూహానాంప్రథమాధికరణే, అప్రామాణికత్వస్యదర్శితత్వాత్ తన్నయుక్తమితి. అత్రాహురేవంనిష్కర్షమ్ - యదుచ్యతే, అత్ర ప్రజ్ఞాశరీరో జీవశరీరః, ప్రాణశరీరశ్చపరమాత్మోపాస్యః వాఙ్మయఆకాశశరీరః ఆకాశశరీరత్వఞ్చ జీవశరీరత్వపర్యన్తమ్ ఇత్యాది, తన్నయుక్తమ్. అస్మిన్ప్రకరణే ప్రజ్ఞాశబ్దస్య సహోత్క్రమణ పృథగ్వ్యవహారాభ్యాం, స్థానప్రమాణేనచ జీవప్రసిద్ధమనో విషయత్వోపపాదనేన, ఈశ్వరప్రజ్ఞాశక్తివాచిత్వాభావాత్. ప్రాణశబ్దస్య, ఘటశబ్దస్యోదకాహరణ శక్తివాచిత్వాభావవత్ క్రియాశక్తివాచిత్వాభావాచ్చ. అతః ప్రజ్ఞాప్రాణశబ్దౌనమనోమయ ప్రాణమయవాచకౌ “యోవైప్రాణః సాప్రజ్ఞాయాప్రజ్ఞాసప్రాణః సహ్యేతావస్మిన్ఛరీరే వసతః సహోత్క్రామతః” ఇతిప్రజ్ఞాశబ్దవాచ్యస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యస్యచసహవాసః, సహోత్క్రమణఞ్చ శ్రూయతే । తదుత్తరత్రవాగాదీన్ద్రియాణాంజీవోపకరణత్వ ప్రపఞ్చనేన పృథఙ్నిర్దేశశ్చ. ఆకాశశరీరత్వం

యాదివ్యూహానాంప్రథమే దర్శిత త్వతః ॥

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౧౧

ఇతి, శ్రీ వైఖానస వేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర
శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితే వైఖానసీయ
శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః సమాప్తః

శ్రీ విఖనస గురవేనమః

శ్రీః

జీవశరీరత్వపర్యన్తమితి చాయుక్తమ్ "తస్యమధ్యేమహానగ్నిః" ఇత్యగ్ని శబ్దస్య జీవవాచిత్వాభావాత్. ఏవఞ్చయథోక్తమేవ, ఉపాస్త్రైవిధ్యంసిద్ధమ్.

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౧

ఇతి, శ్రీ వైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్య వ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్
ప్రథమాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః సమాప్తః

శ్రీ వైఖానసగురవేనమః

శ్రీః

వైఖానసీయ శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్యే ప్రథమాధ్యాయే ద్వితీయపాదే -

సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణ ప్రారమ్భః ౧౨

॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧-౨-౧౨-౧ ॥

మనోమయత్వాదిగుణకః పరమాత్మా; కుతః ? సర్వత్ర-వేదాన్తేషు, ఉపదేశాత్ - పరమాత్మన్యేవప్రసిద్ధస్య మనోమయత్వాదేరుపదేశాత్. ఇతిసూత్రార్థః. పక్షాన్తరేతు, సర్వత్ర - "సర్వంఖల్విదమ్" ఇతినిర్దిష్టేజగతిబ్రహ్మశబ్దేన తదాత్మతయావిధీయ మానంపరంబ్రహ్మైవ నజీవః; కుతః ? "తజ్జలానితి" ఇతిహేతుతః "సర్వంఖల్విదం బ్రహ్మ" ఇతి, ప్రసిద్ధవదుపదేశాత్. బ్రహ్మజాతత్వ బ్రహ్మలీనత్వ బ్రహ్మాధీనజీవనత్వ హేతోరితి. సఙ్గతివిషయ సంశయానాహ (ప) సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితివాక్యతః। సర్వాత్మత్వేననిర్దిష్టః ప్రత్యగాత్మా ఽపరో ఽథవా ॥ "సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్తఉపాసీత" ఇతివాక్యేన సమస్తస్వరూపతయా "నిర్దిష్టోజీవోవా ? అథవా, పరమ పురుషోవా ?" ఇతిసంశయః. పూర్వపక్షమాహ - (ప) ప్రత్యగాత్మా పరో నాయంతాదాత్మ్యాదిశ్రుతేరిహ ॥ బ్రహ్మణస్తదభావాచ్చ బృహత్త్వస్యాపి సమ్భవాత్ ॥ అయంసర్వాత్మతయానిర్దిష్టః జీవఏవ, నపరః; తస్యైవ, "సర్వంఖలు" ఇతి తాదాత్మ్య శ్రవణాత్, పరమాత్మనః, నిరస్తసమస్తదోషస్య సమస్తహేయాకరసర్వభావస్యా భావాత్, ప్రత్యగాత్మనిచ నిర్ముక్తోపాధౌ బ్రహ్మత్వోపపత్తేః, చ. రాద్ధాన్తమాహ (ప)

సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణ ప్రారమ్భః ౧౨

॥ సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాత్. ౧-౨-౧౨-౧ ॥

సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ ఇతి । ప్రథమపాదే శ్రుత్యనురోధేన సప్తాక్షరత్వం జ్ఞేయమ్. తజ్జలానిత్యస్యాయమర్థః - తస్మాజ్జాయతఇతితజ్జమ్. తస్మిన్లీయతఇతితల్లమ్. తేనానతి - ప్రాణితీతి తదన్. ఇతి. ''సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ తజ్జలానితిశాన్తఉపాసీత'' ఇత్యత్రైవ ఉపాసనంవిధీయతే, సర్వాత్మకంబ్రహ్మశాన్తస్సన్నుపాసీతేతి. ''సక్రతుంకుర్వీత'' ఇతితు తస్యైవగుణవిధానార్థో ఽనువాదః. విధేయాశ్చగుణో మనోమయత్వాదయః, యథాదధి. యథా. అగ్నిహోత్రంజుహోతి'' ఇతిహోమేవిహితే, పునః, ''దధ్నాజుహోతి'' ఇత్యత్రదధివిధానే ఽపి హోమ స్యానువాదః. అతః, సర్వాత్మకంబ్రహ్మమనోమయత్వాది గుణకముపాసీతేతి వాక్యార్థః। ఉపపత్తేరితి। ''సచానన్త్యాయకల్పతే'' ఇతిశ్రుతేరితిభావః. అయమాశయః. - అయంజీవాత్మా స్వతో ఽపరిచ్ఛిన్న స్వరూపత్వేన బ్రహ్మభూతస్సన్, అనాద్యవిద్యయా దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాత్మనా ఽవతిష్ఠత

"ససో ఽకామయతేత్యాది వాక్యాదత్రావగమ్యతే, సర్వభూతశరీరత్వ మవిరుద్ధంపరాత్మనః, యఃపృథివ్యాదివాక్యేషు నిశ్చితంఘటకేషుతత్ । అతోనజీవోజగతః కారణంపరమః పుమాన్ ॥" ఇతి. "సో ఽకామయతబహుస్యాంప్రజాయే యేతి ॥ ఇత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మనః సర్వభూతశరీరత్వమవిరుద్ధమ్. సర్వభూతశరీరత్వమ్ "యఃపృథివీమన్తరేసఞ్చరన్" ఇత్యాదిఘటకవాక్యేషు ప్రతిపాదితమ్. అతోజీవోజగతోనకారణమ్; కిన్తు, పరమఃపుమాన్ జగతఃకారణమ్, నచశఙ్క్యమ్. - " "అప్రాణోహ్యమనాః" ఇతి శ్రుత్యామనోరహితస్యబ్రహ్మణః కథంసఙ్కల్పః ?" ఇతి; అమనస్త్వంనామ, మనసో ఽనధీ నత్వమేవ.

॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ ౧-౨-౧౨-౨ ॥

(ప) సత్యసఙ్కల్పమిశ్రాణాంగుణానాముపయోగతః । నజీవః కారణంబ్రహ్మ

ఇతి, అత్రేదంబోధ్యమ్. - తజ్జలానితిహేతోః సర్వంఖల్వితిప్రసిద్ధవదుపదేశాత్ బ్రహ్మణోజాతత్వాత్, బ్రహ్మణిలీనత్వాత్, బ్రహ్మాధీనజీవనత్వాచ్చహేతోః బ్రహ్మాత్మకం సర్వంఖల్విదంజగత్ ఇత్యుక్తే యస్మాజ్జగజ్జన్మ స్థితిలయాః వేదాన్తేషుప్రసిద్ధాః, తదేవాత్రబ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. తచ్చపరమేవ బ్రహ్మ. కిఞ్చ, జీవస్య సర్వతాదాత్మ్యంనోపపన్నమ్, జీవానాంప్రతిశరీరంభిన్నానామన్యోన్యతాదాత్మ్యాసంభవాత్. భగవచ్ఛాస్త్రేమరీచిరాహ. "క్షేత్రజ్ఞాబహవః । తే ఽపినిత్యాః అనాద్యవిద్యాసఞ్చితపుణ్యపాపఫలంభోక్తుమ్ బహువిధందేహంప్రవిశ్య, తత్తదాత్మాభిమానినః" ఇత్యాది. పరమాత్మనో మనోమయత్వం శ్రూయతే (పారమా) "మనస్త్వంభూత్వా ప్రతరస్తతో ఽగ్రే త్వత్తోభూతంసమ్భావయిష్యసి సర్వేషాంకాయానా మర్థమర్థతేస్వాహా" ఇతి.

॥ **వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ.** ౧-౨-౧౨-౨ ॥

వివక్షితత్వం - వక్తుమిచ్ఛావిషయత్వమ్. వివక్షితానాం - వక్ష్యమాణానామిత్యర్థః. వక్ష్యమాణానామేవ వివక్షావిషయత్వాత్. సత్యసఙ్కల్పాదీనాంగుణానాం వివక్షితత్వాత్ సత్యసఙ్కల్పమిశ్రాణామిత్యుక్తమ్. గుణానాంపరమాత్మన్యేవోపయోగతః - ఉపపత్తేరిత్యర్థః. "మనోమయః ప్రాణశరీరోభారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకాశాత్మాసర్వకర్మా సర్వకామస్సర్వరసస్సర్వమిదమభ్యాత్తో ఽవాక్యనాదరః" ఇతి. మనోమయః - పరిశుద్ధేనమనసైకేనగ్రాహ్యః. ప్రాణశరీరః - సర్వేషాంప్రాణానాంధారకః. ప్రాణోయస్యశరీరమాధేయం విధేయం శేషభూతఞ్చ సప్రాణశరీరః, భారూపః - భాస్వరూపః. సత్యసఙ్కల్పః - అప్రతిహతసఙ్కల్పః, ఆకాశాత్మా - ఆకాశవత్ సూక్ష్మస్వచ్ఛస్వరూపః, సర్వకర్మా - సర్వంజగద్యస్య కర్మాసౌసర్వకర్మా. సర్వకామః - కామ్యన్త ఇతికామాః - భోగ్యభోగోపకరణాదయః. తేపరిశుద్ధాస్సర్వవిధాస్తస్యసన్తీత్యర్థః. సర్వమిదమభ్యాత్తః - ఉక్తంరసపర్యన్తం సర్వమిదంకల్యాణగుణజాతం స్వీకృతవాన్. అభ్యాత్తఇతి కర్తరిక్తః, అవాకీ - వాకః-ఉక్తిః స్వస్యనాస్తీత్యవాకీ. కుత ఇత్యతఆహ. - అనాదర ఇతి

సర్వస్యాపి విశేషతః ॥ ఇతి. మనోమయత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వాదీనాంగుణానాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తిః

॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః ౧-౨-౧౨-౩ ॥

(ప) అనన్తదుఃఖమిశ్రే ఽస్మిన్నుపపత్తేరదర్శనాత్ । జగతఃకారణంబ్రహ్మాద్వి లిఙ్గం శ్రుతిచోదితమ్ ॥ ఇతి. జన్మజరామరణాద్యపరిమేయ దుఃఖవిలీనేజీవే, ప్రతిపాదితగుణానామనుపపత్తేః సనభవతిసర్వకారణమ్. అపితు, వివక్షితకల్యాణగుణ నిధిః పరమాత్మా.

॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౨-౧౨-౪ ॥

(ప) ప్రాప్యప్రాప్తృతయా వాక్యేనిర్దిష్టౌశేషశేషిణౌ । అతో ఽస్మాదన్య ఏవాయంపర మాత్మాగుణాకరః ॥ ఇతి. "ఏతమితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితా ఽస్మి" ఇతి శ్రుతివాక్యేశేష శేషిశబ్దవ్యపదిష్టౌ ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మానౌ ప్రాప్తృతయా, ప్రాప్యతయాచ నిర్దిష్టౌ. అతః, ప్రాప్తుర్జీవాదపరస్సమస్తకల్యాణగుణనిధిః ప్రాప్యః పరమాత్మా.

॥ శబ్దవిశేషాత్. ౧-౨-౧౨-౫ ॥

(ప) షష్ఠ్యా, ప్రథమయాయస్మాత్ నిర్దిష్టౌశేషశేషిణౌ ॥ యతః, "ఏషమఆత్మా ఽన్తర్హృదయే" ఇతిశేషః, "మే" ఇతిషష్ఠ్యానిర్దిష్టః, శేషీ, "ఏషఆత్మా" ఇతి ప్రథమయానిర్దిష్టః. తస్మాదన్యఏవోపాస్యః. ప్రథమాన్తషష్ఠ్యన్తశబ్దయోః విశేషాత్ స్వారస్యాత్ శేషశేషిణౌభిన్నావితి సూత్రార్థః.

అవాప్తసమస్తకామత్వేన, ఆదర్తవ్యాభావాదాదరరహితః. అతఏవావాకీ- అజల్పాకఃనిఖిలం జగత్తృణీకృత్య జోషమాసీన ఇత్యర్థః. ఏతేవివక్షితాగుణాః పరమాత్మన్యేవోపపద్యన్తే. అతోజీవోన కారణం; సర్వస్యాపివిశేషతః బ్రహ్మకారణమితి.

॥ అనుపపత్తేస్తునశారీరః ౧-౨-౧౨-౩ ॥

శారీరేజీవే, అనుపపత్తేః ప్రస్తుతగుణానాముపయోగస్య, అదర్శనాత్ నశారీరోజగతః కారణమ్, ద్విలిఙ్గమ్ - అనన్తకల్యాణగుణత్వ హేయగుణరహితత్వరూపలిఙ్గద్వయ విశిష్టంబ్రహ్మ జగత్కారణతయా శ్రుత్యా ఽభిహితమ్.

॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౨-౧౨-౪ ॥

యస్మాత్ప్రథమాన్తషష్ఠ్యన్త శబ్దాభ్యాం శేషీశేషశ్చనిర్దిశ్యేతే, తతస్తౌభిన్నౌ విశేషో ఽత్రషష్ఠ్యన్త ప్రథమాన్త రూపవైలక్షణ్యంజ్ఞేయమ్.

॥ స్మృతేశ్చ ౧-౨-౧౨-౬. ॥

(వ) సర్వస్యచేతిహిస్మృత్యా తయోర్భేదప్రపఞ్చనాత్ । జీవాదన్యత మశ్చాయముపాస్యః పరమఃపుమాన్ ॥ "సర్వస్యచాహంహృదిసన్నివిష్టోమత్తః స్మృతిర్జ్ఞానమపోహనఞ్చ" "యోమామేవమసమ్మూఢో జానాతిపురుషోత్తమమ్" "ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ఽర్జున ! తిష్ఠతి । భ్రామయన్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢానిమాయయా । తమేవశరణంగచ్ఛ" ఇతి. శారీరముపాసకంపరమాత్మానఞ్చోపాస్యందర్శయన్త్యాస్మృతా తయోర్భేదస్య ప్రపఞ్చనాత్ అయముపాస్యః పరమః పుమాన్ జీవాదన్యః.

॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్ననిచాయ్యత్వా దేవంవ్యోమవచ్చ ౧-౨-౧౨-౭ ॥.

(వ) అల్పస్థానత్వయోగేన చాల్పత్వవ్యపదేశతః । హృదయేసన్నివిష్టో ఽయంపరమోనేతిచేన్నహి । అల్పత్వవ్యపదేశో ఽయంపరమస్యాన్యయోగజః। అతో ఽయంపరమాత్మైవవ్యోమవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ అల్పాయతనత్వమ్-అర్భకౌకస్త్వమ్. హృదిసన్నివిష్టస్య, అల్పప్రమాణాయతనస్థితికథనాత్ తస్య, "ఏషమ ఆత్మా ఽన్తర్హృదయే ఽణీయాన్" ఇత్యణీయస్త్వప్రతిపాదనాచ్చ, అయంజీవ ఏవ; నపరమాత్మా; ఇతిచేత్తన్న-పరమాత్మనో ఽణీయస్త్వవ్యపదేశః నస్వాభావికః; అపితు, తథోపాస్యత్వసమ్భవః. అతఏవహేతోఃతస్య (శ్రు) "జ్యాయాన్పృథివ్యాః" ఇత్యాదినావ్యోమ్న ఇవస్వరూప మహత్త్వం వ్యపదిశ్యతే.

॥ స్మృతేశ్చ. ౧-౨-౧౨-౬ ॥

సర్వస్యచాహమిత్యత్రాపి, శేషః, సర్వస్యేతిషష్ఠ్యా, శేషీ, అహమితిప్రథమయాచ, నిర్దిష్టః, ఇతిబోధ్యమ్.

॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతి చేన్ననిచాయ్యత్వాదేవంవ్యోమవచ్చ. ౧-౨-౧౨-౭ ॥

అర్భకశబ్దో ఽల్పవాచీ; ఓకశ్శబ్దఃస్థానవాచీ; ఇతిదర్శయితుమాహ - అల్పాయతనత్వమితి। అత్రాయమాశయః - "ఏషమఆత్మా ఽన్తర్హృదయే ఽణీయాన్ వ్రీహేర్వా, యవాద్వా, సర్షపాద్వా, శ్యామాకాద్వా, శ్యామాకతణ్డులాద్వా" ఇత్యాదినా, అల్పప్రమాణహృదయస్థితికథనేన ప్రతీయమానాల్పత్వస్య, శబ్దశ్రుతాల్పత్వస్యచ పరమాత్మన్యసమ్భవాత్, తత్రశ్రుతౌ ప్రతిపాదితః నపరమాత్మేతినాశఙ్కనీయమ్. కుతః ? తస్య, ఉపాస్యత్వహేతోః అల్పత్వవ్యపదేశాత్. నస్వరూపతో ఽల్పత్వం వివక్షితమ్ (శ్రు) "జ్యాయాన్పృథివ్యా జ్యాయానన్తరిక్షాత్" ఇత్యాదినాతస్య, ఆకాశస్యేవస్వరూపమహత్త్వ శ్రవణాత్. నిచాయ్యత్వమ్-ఉపాస్యత్వమ్.

॥ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్. ౧-౨-౧౨-౮ ॥

పరమాత్మనః శరీరాన్తరవర్తిత్వేసుఖదుఃఖసమ్భోగప్రాప్తిరితిచేత్; తన్న. - వైశేష్యాత్ - విశేషాత్ - హేతువిశేషాత్. ఉక్తభోగే, నశరీరాన్తర్వర్తిత్వం హేతుః. కిన్తు, పుణ్యపాపవశ్యత్వమితి హేతువిశేషాత్; పరమాత్మనస్తు కర్మవశ్యత్వాభావాత్, నభోగప్రాప్తిరితిసూత్రార్థః. తమేవాహ - (ప) శరీరీపరమాత్మాచేత్, సుఖదుఃఖప్రసజ్గతః। జీవో ఽయంపరమాత్మానశరీరిత్వే ఽపినాస్తితత్ । హేయాసజ్గగుణైర్యోగాత్ పరం బ్రహ్మేతి నిర్ణయః ॥ పరమాత్మాశరీరాన్తర్వర్తీచేత్, జీవస్యేవపరస్యాపి శరీరసమ్బన్ధి సుఖదుఃఖ ప్రసక్తిసమ్భవాత్, శరీరాన్తర్వర్తీజీవః, నతుపరమాత్మా; ఇతిచేత్, తస్యపరస్య శరీరిత్వే ఽపి సుఖందుఃఖంచనాస్తి. కుతః ? శరీరాన్తర్వర్తిత్వస్య కేవలం సుఖదుఃఖోప భోగహేతుత్వా భావాత్, అపితు, పుణ్యాపాపరూప కర్మణఏవతద్ధేతుత్వాత్. తత్త్వపహతపాప్మనో బ్రహ్మణో నసమ్భవతి; హేయసమ్బన్ధరహితైః గుణైర్యోగాత్. అతశ్శరీరాన్తర్వర్తిత్వంపరస్య బ్రహ్మణస్సిద్ధమితి. “తయోరన్యఃపిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో, అభిచాకశీతి” ఇతిశ్రుతేః. తథాపారమాత్మికే “ద్వావేతౌ” ఇత్యారభ్య, “యశ్చైనంభునక్తిభోక్త్రేస్వాహా” ఇతి.

ఇతి, సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణమ్

సమాప్తమ్ ౧౨

॥ సమ్భోగప్రాప్తిరితిచేన్నవైశేష్యాత్. ౧-౨-౧౨-౮ ॥

“ద్వావేతౌపక్షీఆచరశ్చరన్తౌ నోధురంవ్యధునీతే । యశ్చైనంభునక్తి భోక్త్రేస్వాహా” అయమర్థః. - ద్వౌపక్షీ - జీవాత్మ పరమాత్మరూపౌ, అచరమ్-ప్రకృతిమ్. చరన్తౌ-ప్రయోజ్య ప్రయోజకభావేనభక్షయన్తౌ. ఇతికర్మఫలభోగేజీవస్య ప్రయోజ్యత్వం, పరమాత్మనః ప్రయోజకత్వ మాత్రంచాభిధీయతే.

సర్వత్ర ప్రసిద్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౨

అత్త్రధికరణ ప్రారమ్భః ౧౩

॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్. ౧-౨-౧౩-౯ ॥

అత్తాచ పరమాత్మైవ. కుతః ? చరాచరగ్రహణాత్. సఙ్గతివిషయ సంశయానాహ - (ప) కఠవల్లీగతంవాక్యముదాహృత్య, విచారితమ్ । అత్రాత్తాజీవ ఏవస్యాత్ పరమాత్మాగుణాకరః ॥ ఇతి । "యస్యబ్రహ్మచ, క్షత్త్రఞ్చ, ఉభేభవత ఓదనః। మృత్యుర్యస్యోపసేచనంక ఇత్థావేద ? యత్రసః" ఇతికఠవల్లీ వాక్యం । విషయఃపరామృశ్యతే. "అత్రాత్తాకింజీవఏవ ? ఉత, పరమాత్మా ?" ఇతిసన్దిహ్యతే. పూర్వపక్షమాహ - (ప) కర్మోత్థభోక్తృభావేన నాయంవిష్ణురణుఃపుమాన్॥ భోక్తృత్వస్య కర్మనిమిత్తత్వాత్ తదసంస్పృష్టోవిష్ణుఃనాత్తాభవతి; అపితు, అణుమాత్రో జీవఇతి. రాద్ధాన్తమాహ - (ప) జగజ్జన్మాదిలీలస్య సర్వాత్తృత్వాదియోగతః ॥ లీలాభూత నిఖిలలోకసృష్టిస్థితివినాశస్య పురుషోత్తమస్య సర్వోపసంహర్తృత్వాదిసమ్భవాత్ భోక్తృత్వంనకర్మనిమిత్తమ్. పరమాత్మనః సర్వభోక్తృత్వంశ్రూయతే (పారమా) "యశ్చైనంభునక్తిభోక్త్రేస్వాహా" ఇతి.

॥ ప్రకరణాచ్చ. ౧-౨-౧౩-౧౦ ॥

(ప) నాయమిత్యాదివాక్యస్యపరప్రకరణత్వతః । అతోక్తార్థోనజీవోఽత్రసగుణః పరమేశ్వరః ॥ "మహాన్తంవిభుమాత్మానంమత్వాధీరోనశోచతి" ఇతి "నాయమాత్మా ప్రవచనేనలభ్యో; న మేధయా; నబహునాశ్రుతేన । యమేవైష వృణుతే, తేనలభ్యః । తస్యైషఆత్మావివృణుతేతనూంస్వామ్" ఇత్యాదివాక్యస్య పరమాత్మప్రకరణత్వాత్ అత్తాఽత్రనజీవః. కిన్తు, నిరవద్యగుణ సాగరఃపరమేశ్వరః.

అత్త్రధికరణ ప్రారమ్భః ౧౨

॥ అత్తాచరాచరగ్రహణాత్. ౧-౨-౧౩-౯ ॥

చరాచరేతి చరాచరాత్మకస్య సర్వస్యజగతః అదనీయతయా ప్రతిపాదనాత్ పరమాత్మైవాత్తాభవితుమర్హతి; నత్వన్యః. యస్యేతి । బ్రహ్మక్షత్త్రోపలక్షితంజగత్ ఓదనః - అదనీయమిత్యర్థః. యస్యమృత్యురుపసేచనమితి । యత్స్వయమద్యమానం సదన్యస్యాదన హేతుః- తదుపసేచనమ్. మృత్యోరద్యమానత్వాత్, తదుసిచ్యమానస్యకృత్స్నస్య జగతోఽదనీయత్వమితి. యశ్చైనమితి । యఃపరమాత్మా, ఏనంపురుషమ్, చకారాత్ప్రకృతిఞ్చభునక్తి - ఉపసంహరతీత్యర్థః.

॥ ప్రకరణాచ్చ. ౧-౨-౧౩-౧౦ ॥

నాయమాత్మేతి । ఏషః పరమాత్మాస్వాంతనూం వివృణుతే - స్వరూపంప్రకాశయతీత్యర్థః.

॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్. ౧-౨-౧౩-౧౧ ॥

అనన్తరమ్, "ఋతంపిబన్తౌసుకృతస్యలోకేగుహాంప్రవిష్టౌ పరమేపరార్ధ్యే" **ఇతిద్వయోః** కర్మఫలాదనశ్రవణాత్, పరమాత్మనశ్చ కర్మఫలానన్వయాత్ **అన్తఃకరణ ద్వితీయో జీవఏవాత్రా త్తైతిప్రతీయ తే. అతో ఽ త్రాపి సఏవజీవో ఽత్రాభవితు** మర్హతీత్యా శఙ్క్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) గుహాప్రవేశో ఽప్యస్యైవజ్ఞాయతే వాక్యతస్స్వతః । ప్రయోజకతయాతస్య పానేస్యాదన్వయస్తథా" ఇతినప్రాణజీవౌ, బుద్ధిజీవౌవా గుహాంప్రవిష్టావృతంపిబన్తావిత్యుచ్యేతే । అపితు, జీవాత్మపరమాత్మానౌ హి తథావ్యపదిశ్యే తే. కుతః ? తద్దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణే జీవపరయోరేవగుహాప్రవేశ వ్యపదేశోదృశ్యతే. "తందుర్దర్శంగూఢమనుప్రవిష్టంగుహాహి తంగహ్వరేష్ఠంపురాణమ్। అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవంమత్వాధీరోహర్షశోకౌజహాతి" ఇత్యాదివాక్యాత్ స్వతః పరమాత్మనఏవ గుహాప్రవేశో ఽ పిజ్ఞాయతే; నతు, ఋతపానంహికర్మఫలభోగఏవ; ప్రయోజకతయా ఽన్వయాత్.

॥ విశేషణాచ్చ. ౧-౨-౧౩-౧౨ ॥

(ప) ప్రాప్తృత్వాదిగుణైరత్రతయోరేవవిశేషణాత్ । అత్రానజీవః పరమః కల్యాణగుణభూషణః ॥ అత్రప్రకరణేప్రాప్తృత్వ ప్రాప్యత్వోపాసకత్వోపాస్య త్వాదిగుణైః తయోః జీవపరయోరేవశ్రుతౌ విశిష్యప్రతిపాదితత్వాత్ "బ్రహ్మ జజ్ఞందేవమీడ్యంవిదిత్వా, నిచాయ్యేమాంశాన్తిమత్యన్తమేతి" "యస్సేతు

॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌహితద్దర్శనాత్. ౧-౨-౧౩-౧౧ ॥

అన్వయాదితి । ప్రయోజ్య ప్రయోజక రూపేణ పానే కర్తృత్వంజీవ పరయోరిత్యర్థః.

॥ విశేషణాచ్చ. ౧-౨-౧౩-౧౨ ॥

అయమర్థః - బ్రహ్మజజ్ఞోజీవః; బ్రహ్మజాతత్వాత్, జ్ఞ త్వాచ్చ. తందేవమీడ్యంవిదిత్వా, జీవాత్మానముపాసకంబ్రహ్మాత్మకత్వేనావగమ్య ఇతి. అనేనజీవస్య, ఉపాసకత్వముక్తమ్. నాచికేతమ్-నాచికేతస్యకర్మణః ప్రాప్యమిత్యర్థః. శకేమహి-శక్తాభవామః. ఉపాసితుమ్, ప్రాప్తుమితిశేషః. ఇత్యుపాస్యఃపరమాత్మోచ్యతే. ఏవంతౌ ప్రాప్యప్రాప్తారావభిధీయేతే. కేచిదిదంసూత్రద్వయమ్ - "గుహాంప్రవిష్టౌ" "విశేషణాచ్చ" ఇతి సూత్రద్వయమ్. న్యాయాన్తరమ్ - అధికరణాన్తరమాహుః. తన్న. - సర్వవాక్యానాముపజీవ్యాదిభావతః - ఉపజీవ్యోపజీవకత్వాత్ - ఉపజీవ్యోప జీవకత్వే సతీత్యర్థః. అభావాత్-భిన్నాధికరణత్వాభావాత్. అయమాశయః - ఏకప్రకరణస్థ వాక్యవిశేష విషయాణామధికరణాన్తరపాదాన్తరావ్యవహితానాముపజీవ్యోపజీవకభావేన పరస్పరాన్వితార్థ ప్రతిపాదకానాం సూత్రాణాం విషయవాక్యభేదేసత్యపి, భిన్నాధికరణత్వాభావాదితి. ఇహపూర్వవాక్య

రీజానానామక్షరంబ్రహ్మయత్పరమ్, అభయంతితీర్షతాంపారంనాచికేతంశకేమహి" ఇతి. "విజ్ఞానసారథిర్యస్తుమనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సో ऽధ్వనఃపారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్" ఇతి. జీవోనాత్మా. అపితు, కల్యాణగుణభూషణః పరమపురుషః, అయమత్రపరమతానువాదతద్దూషణసఙ్గ్రహః - (ప) న్యాయాన్తరమిదం సూత్రద్వయంకేచిత్ప్రచక్షతే। నాభావాత్సర్వవాక్యానాముపజీవ్యాదిభావతః ॥

ఇత్యత్రాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౩

అన్తరాధికరణ ప్రారమ్భః ౧౪

॥ అన్తరఉపపత్తేః ౧-౨-౧౪-౧౩ ॥

అక్ష్యన్తరః పరమాత్మాకుతః - "ఏషఆత్మేతిహోవాచ ? ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ - ఏతంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే" ఇత్యాద్యుక్తగుణానాంపరమాత్మన్యేవోపపత్తేః. ఇతిసూత్రార్థః.

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ (ప) యఏషఇతివాక్యోక్తః ప్రత్యగాత్మాపరో ऽథవా, ఇతి. "యఏషో, క్షిణిపురుషోదృశ్యతే ऽ ఏషఆత్మేతిహోవాచ-ఏతదమృతమ్" ఇత్యాదివాక్యోక్తః ప్రత్యగాత్మా ? అథవా, పరః ? ఇతిసంశయః. పూర్వపక్షమాహ - (ప) బిమ్బాద్యన్యతమశ్చాయం సాక్షాత్కారోపదేశతః॥ ఇతి. అయ

ప్రతిపన్నమత్తృత్వంకర్మఫలభోక్తృత్వరూపమిత్యనన్తరవాక్యేన ప్రతిపన్నే సతి, తస్యాత్తుః పరమాత్మత్వానుపపత్తేః, అనన్తరవాక్యస్య పరమాత్మ పరత్వోపపాదనమత్తుః పరమాత్మత్వోపయుక్తమేవేతి. విస్తరో ऽన్యత్రద్రష్టవ్యః.

ఇత్యత్రాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౩

అన్తరాధికరణ ప్రారంభః ౧౪

॥ అన్తరఉపపత్తేః ౧-౨-౧౪-౧౩ ॥

బిమ్బాద్యన్యతమ ఇతి। అయమాశయః. - అక్ష్యాధారః పురుషః ప్రతిబిమ్బోభవితుమర్హతి. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. యఏషఇతిపదాభ్యాంప్రసిద్ధవన్నిర్దేశః. ఇహాపరోక్ష ప్రసిద్ధిః. అథవా,

మక్ష్యాధారతయానిర్దిశ్యమానః పురుషఃప్రతిబిమ్బచక్షురిన్ద్రియాధిష్ఠాతృజీవాత్మ నామన్యతమః. కుతః ? దృశ్యతఇత్యపరోక్షాభిధానాత్. రాద్ధాన్తమాహ - (ప) గుణానా ముపపత్తేశ్చనాన్యః పరమఏవసః ॥ ఇతి. సో ఽక్ష్యాధారః పురుషః పరమాత్మైవ; నాన్యః. అమృతత్వాదిగుణానాంతస్మిన్నేవసమ్భవాత్.

॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧-౨-౧౪-౧౪ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) యశ్చక్షుషీతివాక్యే ఽస్య చక్షుఃస్థానంశ్రుతన్తతః । ఏతేష్వన్యతమోనాయంకిన్తు, బ్రహ్మద్విలిఙ్గకమ్ ॥ ఇతి. "యశ్చక్షుషితిష్ఠన్" ఇతిశ్రుతివాక్యే, అస్యచక్షుస్థితినియమన ధారకత్వాదిశ్శ్రూయతే. తతో ఽయంపురుషః ప్రతిబిమ్బాదిష్వన్యతమోనభవతి. కిన్తు, నిరవధిమఙ్గళగుణవిశిష్టత్వ హేయగుణ రాహిత్యరూపలక్షణంబ్రహ్మైవ.

॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ ౧-౨-౧౪-౧౫ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ప్రాణోబ్రహ్మేతివాక్యే ఽస్య సుఖసమ్బన్ధితాశ్రుతేః । తస్యాక్షిదేశసమ్బన్ధాదక్ష్యాధారః పరఃపుమాన్ ॥ "ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతావస్య బ్రహ్మణః సుఖవిశిష్టతాప్రతీయతే. తస్యసుఖవిశిష్టస్య "యఏషో ఽక్షిణిపురుషః" ఇతి, అక్షిస్థితిశ్చాభిధీయతే. తతఃఅక్ష్యాధారః పరమపురుషఏవ.

జీవాత్మా. ఇహయౌక్తిక ప్రసిద్ధిః, జీవాత్మనశ్చక్షుషి విశేషేణ సన్నిధానముపపద్యతే. ఉన్మీలితంహి చక్షురుద్వీక్ష్య, జీవాత్మనశ్శరీరే స్థితిగతీనిశ్చిన్వన్తి. అథవా, అధిష్ఠాతాదేవః. ఇహ శ్రుతి ప్రసిద్ధిః. "రశ్మిభిరేషో ఽస్మిన్ప్రతిష్ఠితః" ఇతిశ్రుతేః. ఇతి. గుణానాముపపత్తేరితి । "ఏతదమృతమేతదభయమే తద్బ్రహ్మ, ఏతంసంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తగుణాః పరమాత్మన్యేవ నిరుపాధికే, ఉపపద్యన్త ఇత్యర్థః.

॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ. ౧-౨-౧౪-౧౪ ॥

అయమాశయః - చక్షుషిస్థితినియమనాదీనాంపరమాత్మన్యేవోపపత్తేః దృశ్యతఇతి సాక్షాత్కారవ్యపదేశస్య యోగిభిర్దృశ్యమానతయా తస్మిన్సమ్భవాచ్చ పరమాత్మైవాక్ష్యాధారః ఇతి.

॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ. ౧-౨-౧౪-౧౫ ॥

"కంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మ" ఇత్యుక్తస్యబ్రహ్మణః పునరభిధానముపాసనస్థానవిధానార్థమ్. "ఏతదమృతమేతదభయమేతద్బ్రహ్మ" ఇతిబ్రహ్మశబ్దేన "ఖంబ్రహ్మేత్యుక్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యభిజ్ఞ భవతీత్యాశయః.

॥ అతఏవచ, సబ్రహ్మ. ౧-౨-౧౪-౧౬. ॥

"ప్రాణోబ్రహ్మకంబ్రహ్మఖంబ్రహ్మ" ఇత్యత్ర నుఖవిశిష్టంవరమేవ బ్రహ్మభిహితమితికథమవగమ్యతే ? యావతానామాదివత్ప్రతీకోపాదానమేవేత్యాశఙ్క్య, "అతఏవచ, సబ్రహ్మ" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) యతో ఽత్రభవభీతాయ కోసలాయాభిధీయ తే। అత్యన్తసుఖరూపత్వం రూపణాత్సపరఃపుమాన్ ॥ యతో ఽత్ర శ్రుతౌ సంసారదుఃఖభయేనోపగతాయాగ్నిభిరుపకోసలాయాయమభిధీయతే. అతో ఽత్యన్తసుఖ రూపత్వరూపణస్యైవ యుక్తతయా, అక్ష్యాధారః పరఃపుమాన్.

॥ అతఏవచసబ్రహ్మ ౧-౨-౧౪-౧౬ ॥

"ప్రాణోబ్రహ్మ" ఇత్యారభ్య, "ఇత్యాహే"త్యన్తం సూత్రస్యావతారికా. యావతాప్రత్యుత, నామాదివత్ - "నామబ్రహ్మ", "మనోబ్రహ్మ" ఇత్యాదివత్. ప్రతీకోపాదానమేవ- "నామబ్రహ్మ" ఇత్యాదౌనామేతిబ్రహ్మ-ఇతి ప్రతీకగ్రహణవత్, "కమితిబ్రహ్మ" ఇత్యాదావపి ప్రతీకగ్రహణమిత్యర్థః. అయమాశయః - "ప్రాణోబ్రహ్మ", "కంబ్రహ్మ" ఇతిపరంబ్రహ్మైవ, అభిధీయత ఇతికథమ్ ? ప్రత్యుత, ప్రసిద్ధాకాశ లౌకికసుఖయోరేవ బ్రహ్మదృష్టిర్విధీయతే. "నామబ్రహ్మ" "మనోబ్రహ్మ" ఇత్యాదివత్, "కంబ్రహ్మ" ఇత్యాదావపి దృష్టివిశేషణస్యబ్రహ్మణః పశ్చాదుపాదానం, విశేష్యస్య ప్రథమోపాదా నఞ్చవర్తతే; ఇతిశఙ్కావారణాయ సూత్రమిదమ్, యతస్తత్ర "యదేవకంతదేవఖమ్" ఇతిసుఖవిశిష్ట స్యాకాశస్యాభిధానమ్; అతఏవ, ఖ శబ్దాభిధేయస్స ఆకాశః పరంబ్రహ్మేతి. అత్రాహురేవమ్- "ప్రాణోబ్రహ్మఖంబ్రహ్మకంబ్రహ్మ" ఇతివదతో ఽగ్నీనుపకోసలో బ్రవీతి; "విజానామ్యహంప్రాణో బ్రహ్మకఞ్చతుఖఞ్చనవిజానామి" అయమర్థః - "ప్రాణోబ్రహ్మ" ఇతియదుక్తమ్; తద్విజానామి. యన్మముక్షోర్మమ సాక్షాత్ప్రాణోపాసనోపదేశోనోపపద్యతే. తతఃప్రాణవిశిష్టత్వంబ్రహ్మణః ప్రాణశరీరతయాప్రాణనియన్తృత్వేనోపపద్యతఇతిజానామి. కఞ్చతుఖఞ్చతునవిజానామితి. ఏవముపకోసలాభిప్రాయంవిదిత్వా, "యద్వావకం, తదేవఖం। యదేవఖం, తదేవకమ్" ఇత్యూచిరే. బ్రహ్మణస్సుఖరూపత్వమేవ, అపరిచ్ఛిన్న మిత్యర్థః. అతః ప్రాణశరీరతయా ప్రాణవిశిష్టం యద్బ్రహ్మ, తదేవాపరిచ్ఛిన్న సుఖరూపఞ్చేతినిగమితమ్. అతోన బ్రహ్మణోదృష్టివిశేషణత్వమ్, నప్రతీకోపాదానఞ్చ. యథాతస్యముముక్షూణాంబ్రహ్మోపాసనమేవ కర్తవ్యమితిజ్ఞానస్య సమ్భవః; తద్వదత్రప్రతీకోపాసనం కర్తవ్యమితిచజ్ఞానస్య పూర్వమేవసమ్భవస్స్యా దేవ. కఞ్చతుఖఞ్చనవిజానామీత్యజ్ఞాన వచనాన్మ ముక్షోరుపదిష్టత్వాదర్థాన్తరాజ్ఞానంప్రతిదృష్టి విధ్యన్తరస్యోత్తరత్వా యోగాచ్చ "యద్వావకమ్" ఇత్యాది వాక్యస్య దృష్టివిధిపరత్వానుపపత్తేః, "కమ్" "ఖమ్" శబ్దయోరన్యోన్యవ్యవచ్ఛేద కత్వేనాపరిచ్ఛిన్న సుఖరూపబ్రహ్మపరత్వంబోధ్యమ్. వ్యవచ్ఛేదకం విశేషణమ్, వ్యవచ్ఛేద్యం విశేష్యమ్ ఇతి.

॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౧-౨-౧౪-౧౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) విదితబ్రహ్మతత్త్వానాం యాగతిశ్శ్రుతిచోదితా । తయాగత్యభిధానాచ్చ నజీవో ఽక్షిగతఃపరః ॥ యాగతిరర్చిరాదికా "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమే ఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే, తే ఽర్చిషమభిసమ్భవన్తి" ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితా; అక్షిపురుషం శ్రుతవతే, ఉపకోసలాయతయాగత్యుపదేశా దక్షిగతః పురుషఃనజీవః; కిన్తుపరమః.

॥ అనవస్థితేరసమ్భవాచ్చనేతరః ౧-౨-౧౪-౧౭ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) జీవస్యావస్థితేరత్ర నియమాభావతో నహి - సంయద్వామత్వసమ్బన్ధాదక్ష్యాధారః పరఃపుమాన్॥ అత్రాక్షిణిజీవావస్థితిర్నియ తానభవతి. అక్షిపురుషస్యసంయద్వామత్వాది గుణసమ్బన్ధః కథ్యతే; సచజీవేన సమ్భవతి, అతస్సపురుషోనజీవః, కిన్తు, పరమఃపుమానితి, అన్యమతానువాద తద్దూషణసఙ్గ్రహః - (ప) తత్సూత్రత్రితయఞ్చాన్యే తన్నిరాసపరంజగుః। తతో ఽపి ప్రతిబిమ్బాదేర్నిరాసకమిదంవరమ్॥ ఇతి.

ఇత్యన్తరాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౪

శ్రీవిఖనసగురవేనమః

॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ. ౧-౨-౧౪-౧౬ ॥

అత్రచకారేణాక్షిపురుషస్యాపరమత్వేతత్క్రతున్యాయవిరోధ ఇతిచజ్ఞాప్యతే. ఇతి.

॥ అనవస్థి తేరసమ్భవాచ్చనేతరః ౧-౨-౧౪-౧౭ ॥

నభవతీతి । సర్వేన్ద్రియవ్యాపారానుగుణత్వాయ సర్వేన్ద్రియకన్దభూతేస్థాన విశేషేజీవస్యవృత్తేశ్చక్షురవస్థితిర్ననియతేత్యర్థః. అత్రజీవస్యానవస్థితికథనేన, అక్షిపురుషత్వ వ్యుదాసాభిధానాత్ప్రతిబిమ్బాదీనామపి తదున్నీయతే. ప్రతిబిమ్బస్య పురుషాన్తర సన్నిధానా యత్తత్వాదనవస్థితిః. అధిష్ఠానదేవతాయాశ్చ "రశ్మిభిరేషో ఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః" ఇతిరశ్మి ద్వారేణావస్థానకథనాత్సాక్షాన్నావస్థితిః. అన్యే కేచిత్ తత్సూత్రత్రితతయఞ్చ "అన్తరఉపపత్తేః" ఇత్యాది సూత్రత్రితయఞ్చ, తన్నిరాసపరమ్ - ఛాయాపురుషనిరసనపరంజగుః. తతో ఽపి - తథా ఽభిధానా దపి, ప్రతిబిమ్బాదేః - ప్రతిబిమ్బస్య, జీవస్యచ ఇదంతసూత్రత్రయంనిరాసకమితివరమ్ - యుక్తమ్. నచామృతత్వాభయత్వాదీనాంజీవవ్యావర్తకత్వాత్సూత్రత్రయస్య ఛాయాపురుషవ్యుదాన పరత్వంవాచ్యమ్, తేషాం సర్వవ్యావర్తన క్షమత్వాత్తథా ఽభ్యుపగమాచ్చ - ఇత్యాహుః.

ఇత్యన్తరాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౪

శ్రీవిఖనసగురవే నమః

అన్తర్యామ్యధికరణ ప్రారమ్భః ౧౫

॥ అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్ ౧-౨-౧౫-౧౯ ॥

అధిదైవాధిలోకాదిషు, అన్తర్యామీపరమాత్మాకుతః ? తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్- పరమాత్మా సాధారణ ధర్మాణాముపదేశాత్. శ్రుతిష్వధిదైవాది పదవన్తివాక్యాని పరమాత్మన ఏవాన్తర్యామిత్వ మభిదధతిః. తేషు పరమాత్మా సాధారణాపహతపాప్మ త్వాది గుణాభిధానాదితి సూత్రార్థః.

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) అన్తర్యామి బ్రాహ్మణోక్తః ప్రత్యగాత్మా పరో ఽథవా॥ కాణ్వామాధ్యన్దినావాజసనేయినశ్చసమామనన్తి - "యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ పృథివ్యాఅన్తరో ఽయంపృథివీనవేదయస్య పృథివీశరీరంయః పృథివీమన్తరో ఽ యమయతి, ఏషత ఆత్మా ఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి. ఏవమన్తర్యామిబ్రాహ్మణోక్తః ప్రకృష్టోజీవోవా? అథవా, పరమః? పూర్వపక్షమాహ-(ప) ద్రష్టృత్వాదిగుణైర్యోగాత్, ద్రష్టన్తర నిషేధతః॥ ప్రత్యగాత్మైవాన్తర్యామీ; కుతః? వాక్యశేషే "ద్రష్టాశ్రోతా" ఇతి, చక్షురాదీన్ద్రియాధీన జ్ఞానతాశ్రూయతే. ద్రష్టురేవాన్తర్యామిత్వముపదిశ్యతే. తతః, "నాన్యో ఽతో ఽస్తిద్రష్ట" ఇతి ద్రష్ట్రన్తరనిషేధతశ్చ. రాద్ధాన్తమాహ-(ప) పరాసాధారణానాన్తు ధర్మాణాముపదేశతః॥ అన్తర్యామీనజీవస్స్యాత్ ద్రష్టృత్వాద్యుపపత్తితః॥ పరస్యబ్రహ్మణో ఽనితర సాధారణానాం సర్వనియన్తృత్వాధిధర్మాణామ్, ఉపదేశతః ఉపదేశాత్, తస్మిన్, "పశ్యత్యచక్షుః"

॥ అన్తర్యామ్యధిదైవాధిలోకాదిషు తద్ధర్మవ్యపదేశాత్ ౧-౨-౧౫-౧౯ ॥

అయమాశయః - అధిదైవాధిలోకాది పదచిహ్నితేషు వాక్యేషు శ్రూయమాణో ఽన్తర్యామ్య పహత పాప్మాపరమాత్మానారాయణః. కుతఇతిచేత్; తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్. తత్రైవసర్వనియన్తృత్వ సర్వాత్మత్వాదీనామసాధారణగుణానాంప్రతిపాదనాత్. నచతస్యకరణాయత్తం ద్రష్టృత్వాదికమ్. అపితు, స్వభావతఏవ. "పశ్యత్యచక్షుశ్శృణోత్యకర్ణః" ఇత్యాదిశ్రుతేః. "నాన్యో ఽతో ఽస్తిద్రష్టా" ఇద్యాద్యపి, పూర్వవాక్యోదితాన్నియన్తుర్ద్రష్టురన్యో ద్రష్టానేతి వదతి. "యంపృథివీనవేద' "యమాత్మాన వేద" ఇత్యాదివాక్యైః పృథివ్యాదినియామ్యైరనుపలభ్యమానఏవనియమయతీతి యత్పూర్వముక్తన్తదేవ "అదృష్టోద్రష్టా, అశ్రుతశ్శ్రోతా" ఇతి నిగమయ్యతే. "నాన్యో ఽతో ఽస్తిద్రష్టా" ఇత్యాదినాతస్యనియన్తుర్నియన్త్రన్తరంనిషిధ్యతే. కిఞ్చ, "ఏషతఆత్మా" "సతఆత్మా" ఇతిచ "తే" ఇతివ్యతిరేకవిభక్తినిర్దిష్టస్య జీవస్యాత్మతయో పదిశ్యమానో ఽన్తర్యామీనప్రత్యగాత్మాభవితుమర్హతి. ఏవమప్యాహుః - "శబ్దవిశేషాత్" ఇతి సూత్రే "ఏషమ ఆత్మా ఽన్తర్హృదయే" ఇతి శారీరఃషష్ఠ్యానిర్దిష్టః. ఉపాస్యస్తుప్రథమయేతి

ఇత్యాదినాకరణానాధీన ద్రష్టృత్వాదీనాంప్రతిపాదితతయా ద్రష్టృత్వోపపత్తేః, ద్రష్టన్తర నిషేధస్యాపిసఙ్గతేశ్చ, సఏవాన్తర్యామీ. నప్రత్యగాత్మా - ఇతి.

॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛరీరశ్చ. ౧-౨-౧౫-౨౦ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) అన్తర్యామితయోక్తంయత్, నప్రధానమణుశ్చన । తత్రాసమ్భావితానాఞ్చ గుణానాముపదేశతః ॥ యదన్తర్యామితయోక్తం, తత్ప్రధానంనభవతి. జీవశ్చనభవతి. కుతః ? తత్ర - ప్రధాన జీవయోరసమ్భావితానాంగుణానాం స్వభావతఏవసర్వస్య ద్రష్టృత్వసర్వనియన్తృత్వ సర్వా త్మత్వాదీనా ముపదేశాత్.

॥ ఉభయే ఽపిహి భేదేనైనమధీయతే. ౧-౨-౧౫-౨౧ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) కాణ్వామాధ్యన్దినాశ్చాపిభేదేనైనమధీయతే । అతో ఽన్తర్యామిశబ్దార్థోనజీవః పరమఃపుమాన్ ॥ కాణ్వామాధ్యన్దినాశ్చ, ఉభయే ఽపి, శారీరం వాగాద్యచేతనతుల్యం నియన్తుః పరమాత్మనోనియామ్యతయా పృథగ్వదన్తి, మాధ్యన్దినాః "యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో ఽయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మానమంతరో ఽయమయతి, సతఆత్మా ఽన్తర్యామ్యమృతః" ఇతి. కాణ్వాః "యోవిజ్ఞానేతిష్ఠన్" ఇతి. అతో ఽన్తర్యామీజీవోనభవతి. అపితు, పరమఃపుమాన్. (పారమా) "స్వయమాదిస్సర్వాన్తరాత్మా" ఇతి, పరమాత్మనస్సర్వాన్తర్యామిత్వం శ్రూయతే - ఇతి.

అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౫

శ్రీవిఖనసగురవేనమః

వ్యతిరేక విభక్తినిర్దేశోహేతుతయోక్తః. ఇహచతస్యప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుపజీవనేన "ఏషతే" ఇతివ్యతిరేకనిర్దేశోహేతురుక్తః. అతఃపరమాత్మాన్తర్యామితి.

॥ నచస్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాచ్ఛారీరశ్చ. ౧-౨-౧౫-౨౦ ॥

సూత్రేస్మార్తశబ్దః ప్రధానపరః; శారీరశబ్దః ప్రత్యగాత్మ పరఇత్యాశయేనాహ । ప్రధానమితి। అణురితి । అణుశబ్దోజీవవాచకః.

॥ ఉభయేపిహిభేదేనైనమధీయతే. ౧-౨-౧౫-౨౧ ॥

పృథగితి । "యఆత్మని" ఇత్యాదౌభేదశబ్దశ్రవణాభావే ఽపి, నియామ్యనియన్తృత్వ రూపభేదక ధర్మశ్రవణేన భేదసిద్ధిరితిభావః.

అన్తర్యామ్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౫

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణప్రారమ్భః ౧౬

॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ౧-౨-౧౬-౨౨ ॥

అదృశ్యత్వాగ్రాహ్యత్వాదిధర్మవిశిష్టః పరమాత్మా; కుతః ? తదసాధారణ ధర్మాభిధానాత్, ఇతి సూత్రార్థః.

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) అథేత్యాదిమహావాక్యమాథర్వణ ముదాహృతమ్ । అత్రప్రధానపురుషౌ విజ్ఞేయః పరమః పుమాన్ ॥ "అథపరాయ యాతదక్షరమధిగమ్యతే, యత్తదద్రేశ్యమగ్రాహ్యమగోత్రమవర్ణమచక్షుశ్శ్రోత్రంతద పాణిపాదం నిత్యం విభుంసర్వగతం సు సూక్ష్మంతదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరివశ్య న్తిధీరాః" ఇతి, తథోత్తరత్ర "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇతి, అథర్వణవాక్యంవిషయః పరామృశ్యతే. "అత్రశ్రుతౌవిజ్ఞేయో ప్రధానక్షేత్రజ్ఞోవా ? ఉత, పరమపురుషోవా ?" ఇతిసంశయః, పూర్వపక్షః (ప) ప్రధానపురుషావేవవాక్యశేషేతయోశ్శ్రుతేః॥ ప్రధాన పురుషావేవవిజ్ఞేయౌ; కుతః? "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇతి వాక్యశేషేతయోః ప్రధాన పురుషయోశ్శ్రవణాత్. రాద్ధాన్తః, (ప) ఉభయత్రపరంబ్రహ్మగుణయోగేనవర్ణ్యతే ॥ పూర్వత్రోత్తరతశ్చ "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వ విద్" ఇత్యనన్యసాధారణ సార్వజ్ఞాదిగుణగణ నిరపాయనికేతనంపరంబ్రహ్మవర్ణ్యతే. నతుజాడ్యభూయిష్ఠంప్రధానమ్. కిఞ్చిజ్జ్ఞ త్వాదిగుణకః పురుషోవా.

॥ అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోక్తేః ౧-౨-౧౬-౨౨ ॥

అత్రాహురేవమ్. - రూపాదిమత్స్థూలరూపా చేతనపృథివ్యాదిభూతాశ్రయం దృశ్యత్వాదికమ్, "అద్రేశ్యమ్" ఇత్యాదినా ప్రతిషిధ్యమానంపృథివ్యాదిసజాతీయ సూక్ష్మరూప మచేతనమేవోపస్థాపయతి; అదృశ్యత్వాదీనామచేతనధర్మత్వాత్. తచ్చప్రధానమేవ; అక్షర శబ్దావాచ్యాత్పరతశ్చ, తస్మాత్పరత్వంచ సమష్టిపురుషస్యైవప్రసిద్ధమ్; అతో ఽస్మిన్ప్రకరణే ప్రధాన పురుషావేవప్రతిపాద్యేతే. ఇతిపూర్వపక్ష విషయః. "'యయాతదక్షరమధిగమ్యతే'' ఇత్యాదినా, అదృశ్యత్వాదిగుణకమక్షరమభిధాయ, "అక్షరాత్సంభవతీహవిశ్వమ్'' ఇతి, తస్మాద్విశ్వ సంభవం చాభిధాయ, "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్'' "యస్య జ్ఞానమయంతపః'' "తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచజాయతే" ఇతి భూతయోనేరక్షరస్యసర్వజ్ఞత్వాదిః ప్రతిపాద్యతే, పశ్చాద్, "అక్షరాత్పరతః పరః'' ఇతిచప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణకమ్ భూతయోన్యక్షరం సర్వజ్ఞమేవపరత్వేన వ్యపదిశ్యతే. అతః, "అక్షరాత్ పరతఃపరః'' ఇత్యత్రాక్షరశబ్దః పంచమ్యన్తః ప్రకృతమదృశ్యత్వాదిగుణక మక్షరంనాభిధత్తే, తస్యసర్వజ్ఞస్య విశ్వయోనేస్సర్వస్మాత్ పరత్వేన, తస్మాదన్యస్యపరత్వాసంభవాత్, అపితు, భూత సూక్ష్మమచేతనంబ్రూతే - ఇతి సిద్ధాంత విషయః.

॥ విశేషణ భేదవ్యపదేశాభ్యాఞ్చనేతరౌ. ౧-౨-౧౬-౨౩ ॥

సూత్రార్థః-(ప) ప్రధానాదక్షరంవాక్యం విశినష్టియతస్తథా । విశినష్ట్యక్షరాత్తఞ్చ భేదో ఽత్రవ్యపదిశ్యతే ॥ యతః ప్రకరణమేకవిజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞానప్రతిపాదనేన ప్రధానాద్భూతయోన్యక్షరం వ్యావర్తయతి, తథాకయాచిద్వ్యుత్పత్త్యా, అక్షరశబ్ద వాచ్యాత్ప్ర ధానాచ్చపురుషం వ్యావర్తయతి.

॥ విశేషణ భేదవ్యపదేశాభ్యాఞ్చనేతరౌ. ౧-౨-౧౬-౨౩ ॥

అయమత్రసంగ్రహః - శౌనకో ఽంగిరస ఉపసృత్య, "కస్మిన్ను భగవోవిజ్ఞాతే, సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి ?" ఇతి పప్రచ్ఛ. బ్రహ్మవిద్యాయాస్సర్వవిద్యా ఽ ఽధారత్వ శ్రవణాత్ బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వం విజ్ఞాతం భవతీతికృత్వా బ్రహ్మస్వరూపమనేన పృష్టమ్. "సహోవాచద్వేవిద్యే వేదితవ్యే" ఇత్యారభ్య, "ద్వేవిద్యేవేదితవ్యే" ఇతి బ్రహ్మవిషయే పరోక్షాపరోక్షరూపేద్వేవిజ్ఞానే ఉపాదేయత్వే నోపదిశ్య, "తత్రాపరా-ఋగ్వేదో, యజుర్వేదః" ఇత్యాదినా, "ధర్మశాస్త్రాణి" ఇత్యంతే నాగమోత్థం బ్రహ్మ సాక్షాత్కార హేతుభూతం పరోక్షజ్ఞానముక్త్వా, "అథ, పరాయయాతదక్షరమధి గమ్యతే" ఇత్యుపాస నాఖ్యం బ్రహ్మసాక్షాత్కారలక్షణం భక్తిరూపాపన్నంజ్ఞానముచ్యతే. అథ, "యత్త దద్రేశ్యమ్" ఇత్యాదినా ప్రోక్తజ్ఞానద్వయవిషయస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపముచ్యతే. "యథోర్ణనాభిః" ఇత్యాదినా ప్రపంచోత్పత్తిః కథ్యతే. "యస్సర్వజ్ఞః" ఇత్యాదినాసృష్ట్యుపకరణీభూతం సార్వజ్ఞాదికంని గద్యతే. తతః, "మంత్రేషుకర్మాణికవయోయాన్యపశ్యన్" ఇత్యాదినా "తాన్యాచరత నియతం సత్య కామాః" ఇత్యంతేన భగవత్ప్రాప్తయేఫలాన్తరాభిసంధిరహితాః కర్మాణ్యాచరతేత్య భిధాయ, కర్మాను ష్ఠాన ప్రకారం శ్రుతిస్మృతిచోదితేషు కర్మసు, ఏకతరకర్మవైధుర్యే ఽపి, ఇతరేషామనుష్ఠితానామపి నిష్ఫలత్వమ యథా ఽనుష్ఠితస్య చాననుష్ఠిత సమత్వమభిధాయ, "ప్లవాహ్యేతే, అదృఢా యజ్ఞ రూపా అష్టాదశోక్తమవరంయేషు కర్మ, ఏతచ్ఛ్రేయోయే ఽభినందంతి మూఢాజరామృత్యూ తేపునరే వాపియంతి" ఇత్యాదినా, ఫలాభిసంధిపూర్వకత్వేన, జ్ఞానవిధురతయాచ కర్మాచరతాం పునరావృత్తి రుచ్యతే. శ్రుతేరయమర్థః - యేషుసూత్రేషు శ్రౌతకర్మాపేక్షయా, అవరం నిషేకాదిశారీరం కర్మాష్టాద శేత్యుక్తం, తేషువిహితాః ఏతేయజ్ఞరూపాఃప్లవాః అదృఢాః-భవతరణే, అకించిత్కరాఃఇతి. శారీరకర్మణా మష్టా దశత్వం ప్రతిపాదయతి భగవాన్విఖనాః - "ఋతు సంగమన గర్భాధాన పుంసవన సీమంత విష్ణుబలి జాతకర్మోత్థాన నామకరణాన్నప్రాశన ప్రవాసాగమన పిండవర్ధన చౌళకో పనయన పారాయణ

విశినష్ట్యక్షరాత్తఞ్చేతి । "అక్షరాత్పరతః" ఇతి, అక్షరశబ్దవాచ్యాత్ప్రధానాత్, విశినష్టి-వ్యా వర్తయతి - భిన్నంబోధయతి - ప్రధాన ప్రతియోగిక భేదానుయోగిజీవ ఇతి బోధయతీత్యర్థః, ఏతేన, పరత్వమక్షర విశేషణమ్; పృథివ్యాద్యవ్యక్తాన్తేభ్యః పరాదక్షరాత్పరస్సమష్టి పురుషః క్షేత్రజ్ఞః; ఇతిపూర్వపక్షిణాం వ్యాఖ్యానమపాస్తమ్. భేదో ఽత్రవ్యపదిశ్యత ఇతి । అత్ర - బ్రహ్మణి ప్రకృతి పురుషాభ్యాం భేదోబోధ్యత ఇత్యర్థః అత్ర - శ్రుతౌ బ్రహ్మణస్తాభ్యాంభేదోవ్యపదిశ్యత ఇతివా.

"పరతః". పరః" ఇతి. ప్రధానాపేక్షయా పరస్మాత్పురుషాదపివరఇతి బ్రహ్మణోభేదోవ్యప దిశ్యతే. తతో ఽత్రబ్రహ్మైవజ్ఞేయమ్. నతుప్రధానపురుషౌ.

॥ రూపోపన్యాసాచ్చ. ౧-౨-౧౬-౨౪ ॥

(ప) అగ్నేరిత్యాదివాక్యేస్వరూపోపన్యాసతస్తథా । అదృశ్యత్వాది ధర్మో ఽయంపరమాత్మైవ; నేతరౌ॥ "అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీచన్ద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చవేదాః వాయుఃప్రాణోహృదయం విశ్వమస్యపద్భ్యాంపృథివీహ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా" ఇతివాక్యే పరమపురుషస్య స్వరూపోపన్యాసాత్ అదృశ్యత్వాదిగుణవిశిష్టః పరమాత్మైవజ్ఞేయః, ప్రధానపురుషౌనతాదృశ ధర్మౌభవతః. ఈదృశ స్వరూపం సర్వభూతాన్తరాత్మనః పరస్యైవసమ్భవతి - ఇతి.

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౬

వ్రతబంధ విసర్గో పాకర్మసమావర్తనపాణిగ్రహణానీత్యష్టాదశ సంస్కారాశ్శారీరాః''' ఇతి; ఏవం ఫలాభి సంధిపూర్వకత్వేన, జ్ఞానవిధురతయాచకర్మాచరతాం పునరావృత్తిముక్త్వా "తపశ్శ్రద్ధేయే హ్యుపసంతి ఇత్యాదినా పునరపిఫలాభిసంధిరహితం జ్ఞానినామనుష్ఠితంకర్మ బ్రహ్మప్రాప్తయేభవతీతి ప్రశస్య, తతః, ఫలాంతరవిరక్తకృతకర్మణా జ్ఞానానుగ్రహముక్త్వా, పశ్చాద్భూతయోనేః పరమస్యానుక్తైస్స్వ రూపగుణైస్సహ సర్వభూతాంతరాత్మతయా విశ్వశరీరత్వేన విశ్వరూపత్వం, తస్మాద్విశ్వసృష్టించ సృష్టమభిధాయ, తదను, అక్షరాత్పరతః పురుషాదపిపరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణః హృదయగుహా యాముపాసనాప్రకారముపాసనస్య పరభక్తిరూపత్వముపాసకస్యా విద్యావిమోకపూర్వకం బ్రహ్మానుభవఫలంచ, ఉపదిశ్యోపసంహృతమ్. అత ఏవ, విశేషణాత్, భేదవ్యపదేశాచ్చ ప్రకరణే ఽ స్మిన్ప్రధాన పురుషౌ నప్రతిపాద్యేతే; ''దివ్యోహ్యమూర్తః పురుషస్సబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః । అప్రాణోహ్యమ నాశ్శుభ్రోహ్యక్షరాత్పరతఃపరః'' ఇతి. నక్షరతీతివ్యుత్పత్త్యా ప్రధానస్యాప్యక్షరత్వం మహదాదివన్నా మాంతరాభిలాపయోగ్యక్షరణాభావాత్ సంగచ్ఛత ఇత్యక్షరశబ్దవాచ్యత్వ మిహశ్రుతౌ ''అక్షరాత్పరతః పరః'' ఇతికార్యే ఉచ్యతే. ''యే నాక్షరంపురుషం వేద సత్యమ్'' ఇత్యాదౌ కారణే బ్రహ్మణిచాక్షరశబ్దః ప్రయుజ్యతే - ఇతి బోధ్యమ్.

॥ రూపోపన్యాసాచ్చ ॥ ౧-౨-౧౬-౨౪ ॥

తాదృశధర్మౌఇతి। ''అగ్నిర్మూర్ధా'' ఇత్యాదినాత్రైలోక్యశరీరోపన్యాసః పరమాత్మన్యేవాదృశ్య త్వాదికమవగమయతి. తతః, ప్రధాన పురుషౌనతద్ధర్మౌ విశిష్టావిత్యాశయః.

అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౬

శ్రీవిఖనసగురవేనమః

వైశ్వానరాధికరణ ప్రారమ్భః ౧౭

॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్ ౧-౨-౧౭-౨౫ ॥

వైశ్వానరఃపరమాత్మా. కుతః ? సాధారణ శబ్దస్య - దేవతావిశేషాదౌ సాధారణ తయా ప్రసిద్ధస్యాపి వైశ్వానరశబ్దస్యవిశేషాత్, పరమాత్మగుణైః విశేష్యమాణ త్వాదితి సూత్రార్థః. సఙ్గతివిషయసంశయానాహ - (ప) యస్త్వేతమేవమిత్యాదివాక్యం విషయ ఈరితః । అత్రవైశ్వానరోవిష్ణుః ? కింవా ఽగ్నిరితి సంశయః ॥ "యస్త్వేతమేవంప్రా దేశమాత్ర మభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే" ఇత్యామనన్తిఛన్దోగాః. "అత్రవైశ్వానర శబ్దవాచ్యః "విష్ణుః పరమః" ఇతి పరమత్వేనామ్నాతోవిష్ణుర్వా ? "అగ్నిర్వైదేవా నామవమః" ఇత్యవమత్వేనామ్నాతో ఽగ్నిర్వా ?" ఇతి. సంశయః. పూర్వపక్షః (ప) చతుష్పదేషుశబ్దస్యప్రయోగశ్రవణాదిహ । సర్వలిఙ్గోపలబ్ధేశ్చ నిర్ణయోనాత్రవిద్యతే ॥ వైశ్వానరశబ్దస్య జాఠరాగ్నౌ, మహాభూతపఞ్చకాన్తర్గతాగ్నౌ, దేవతాయాంపరమాత్మనిచప్రయోగశ్శ్రూయతే. యథా - 'వైశ్వానరోనేదమన్నంపచ్యతే' ' ఇతి జాఠరాగ్నౌ, "విశ్వస్మా గ్నింభువనాయ వైశ్వానరంకేతుమహ్నామగృణ్వన్" ఇతి మహాభూతాగ్నౌ, "వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామరాజాహికంభువనానామభిశ్రీః" ఇతి దేవతాయామ్. "తదాత్మన్యేవ హృదయే ఽగ్నౌ వైశ్వానరేప్రాస్యత్ । సఏషవైశ్వానరో విశ్వరూప" ఇతిపరమాత్మని చేత్యతో హేతోః, తత్రతత్ర, ఉపక్రమోపసంహారాదిషడ్విధ లిఙ్గానాం సర్వానుగుణతయా నేతుంశక్యత్వాచ్చ, అత్రపరమాత్మ విషయ తయానిర్ణయోనవిద్యతే. రాద్ధాన్తమాహ - (ప) కోనఇత్యాదివాక్యే ఽస్య సర్వాత్మత్వ ప్రతీతః । స్థానప్రమాణతశ్చాత్ర పరఏవేతినిర్ణయః॥ "కోనఆత్మా ? కింబ్రహ్మ ?" ఇతి వాక్యే జీవాత్మనామాత్మభూతంబ్రహ్మ జిజ్ఞాసమానైః తజ్జ్ఞ మన్విచ్ఛద్భిః ఔపమన్యవాదిభిః వైశ్వానరాత్మజ్ఞకేకయసకాశమాగమ్యపృచ్ఛ్యమానో వైశ్వానరాత్మా పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. కిఞ్చ, ఆత్మబ్రహ్మశబ్దాభ్యాముపక్రమ్య, పశ్చాత్

॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్. ౧-౨-౧౭-౨౫ ॥

విశ్వస్యేతి । అయమర్థః - భువనాయభువనోపకారార్థం వైశ్వానరంమహాభూత తృతీయమ్ ఆదిత్యమహ్నాంకేతుమ్ అకృణ్వన్నితి వైశ్వానరస్యేతి । అస్యార్థః - సుమతిశ్శోభన

సర్వత్రాత్మవైశ్వానరశబ్దాభ్యాం వ్యవహారాత్ బ్రహ్మశబ్దస్థానే వైశ్వానరశబ్ద ప్రయోగ ఇత్యవగమ్యతే । తతఃఅత్రబ్రహ్మైవవైశ్వానరశబ్దో ఽభిధత్తే । ఇతి నిర్ణయః.

॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి. ౧-౨-౧౭-౨౫ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) అగ్నిర్మూర్ధేతివాక్యే ఽస్యపరలిఙ్గ ప్రసిద్ధితః । వైశ్వానరాత్మాజీవోనసగుణః పరమఃపుమాన్ ॥ ఆథర్వణే "అగ్నిర్మూర్ధాచక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌదిశశ్శ్రోత్రేవాగ్వివృతాశ్చవేదాః" ఇత్యాదివాక్యే, అగ్ని మూర్ధత్వాది పరమాత్మాసాధారణ ధర్మలిఙ్గందృశ్యతే. అతో, వైశ్వానరాత్మాన జీవః; కిన్తు, పరమాత్మా. సూత్రార్థస్తు, ద్యుప్రభృతి పృథివ్యన్తమవయవవిభాగేన వైశ్వానరస్యరూపమిహోప దిశ్యతే । తచ్చశ్రుతిస్మృతిషు పరమపురుషరూపతయాప్రసిద్ధమ్ । తదిహతదేవేదమితి స్మర్యమాణమ్ - ప్రత్యభిజ్ఞాయమానం వైశ్వానరస్య పరత్వే ఽనుమానమితి.॥

శబ్దాదిభ్యో ఽన్త ః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్న తథాదృష్ట్యుపదేశాదసమ్భవా త్పురుషమపిచైనమధీయతే. ౧-౨-౧౭-౨౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) శబ్దాచ్చలిఙ్గభూయస్త్వా జ్జాఠరాగ్నేఃప్రతీతితః । పరమాత్మేతినిర్ణేతుమశక్యశ్చేన్నతత్పరః । తథాదృష్ట్యుపదేశేనచాయమగ్న్యాదివాక్యతః। అసమ్భవాత్ప్రసిద్ధేశ్చనాయమగ్నిః పరఃపుమాన్ ॥ "సఏషో ఽగ్నిర్వైశ్వానరః" ఇతి వైశ్వానరసమానాధికరణతయా ఽగ్నిరితిశ్రవణాత్, "హృదయంగార్హపత్యోమనో ఽన్వాహార్యపచన ఆస్యమాహవనీయః" ఇతివైశ్వానరస్య హృదయాదిస్థస్యాగ్ని త్రయకల్పనంక్రియత ఇత్యేకంలిఙ్గమ్ । "తద్యద్భక్తంప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధో మీయంంసయాంప్రథమామాహుతింజుహుయాత్తాంజుహుయాత్ప్రాణాయ స్వాహా" ఇత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారత్వావగమనమేకంలిఙ్గమ్; తథావైశ్వానరస్య,

---

మతిః । సుమతౌ స్యామ। తద్విభూతిభూతా స్యామ। అభితశ్శ్రీర్యస్యాభిశ్రీః। "శ్రియమిచ్ఛేద్ధుతాశనాత్" ఇత్యుక్తత్వాత్. హికమిత్యవ్యయమితి.

॥ స్మర్యమాణమనుమానంస్యాదితి. ౧-౨-౧౭-౨౫ ॥

అగ్నిరితి । "అగ్నిర్మూర్ధా । చక్షుషీచంద్రసూర్యౌ" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తావయవరూపణం పరమాత్మన్యేవసంభవతి - నతుజాఠరాగ్నా విత్యాశయః ।

అస్మిన్పురుషే ऽన్తః ప్రతిష్ఠానం వాజసనేయినః "సమోహవైతమేవమగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధంపురుషే ऽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదఇతి" సమామనన్తీత్యేకంలిఙ్గమ్. ఏవంలిఙ్గబాహుళ్యాత్పరమాత్మేతి, ఏకాన్తతోనిశ్చేతుమశక్యంచే-న్నైతత్. వైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మ పరఏవ। కుతః? పరస్యబ్రహ్మణోవైశ్వానరస్యజాఠరాగ్నిశరీరతయాతద్విశిష్టత్వ వృష్ట్యోపాసనోపదేశాత్, జాఠరస్య కేవలస్య "అగ్నిర్మూర్ధా" ఇత్యాద్యుక్తత్రైలోక్య శరీరత్వాసమ్భవాచ్చ. కిఞ్చ, పురుషమపిచైనమధీయతే వాజసనేయినః, 'సఏషో ऽగ్నిర్వైశ్వానరోయత్పురుషః" ఇతి. పురుషశబ్దవాచ్యత్వఞ్చ పరమాత్మన్యేవ 'సహస్రశీర్షాపురుషః" "పురుషఏవేదంసర్వమ్" ఇత్యాదిభిః ప్రసిద్ధమ్, తతశ్చ, పరమ పురుషఏవవైశ్వానరశబ్దవాచ్యః ఇతి.

॥ అతఏవ, నదేవతాభూతఞ్చ ౧-౨-౧౬-౨౭ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) యస్మాత్సర్వశరీరత్వంపురుషత్వంప్రతీయతే । అతో ऽగ్నిర్దేవతాభూతంతృతీయంనపరఃపుమాన్ ॥ యతఃపురుషత్వంనామ, సర్వశరీరత్వంనా జ్ఞాయతే "పురుషఏవేదంసర్వమ్" ఇతిశ్రుతేః. అతో ऽగ్నినామక దేవతా ऽపి పురుష శబ్దవాచ్యా ऽత్రనభవతి; తస్య సర్వశరీరత్వాసమ్భవాత్తృతీయం మహాభూతమపినతథా. కిన్తు, పరమఃపురుషః.

॥ సాక్షాదప్యవిరోధంజైమినిః ౧-౨--౧౬-౨౮ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) తథైవోపాసనార్థంతదుపదేశస్స్యాత్తశ్రుతౌ, యథా వైశ్వానరశ్శబ్దః పరమాత్మనినిశ్చితః। అగ్ని శబ్దో ऽపితద్వత్స్యాత్ యో

॥ శబ్దాదిభ్యో ऽంతః ప్రతిష్ఠానాచ్చనేతిచేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశాదసంభవాత్పురుషమపిచైనమధీయతే॥ ౧-౨-౧౬-౨౬ ॥

తద్విశిష్టత్వేతి । జాఠరాగ్నిశరీరకత్వజ్ఞానేనేత్యర్థః. కేవలస్యేతి । బ్రహ్మాత్మకతా శూన్యస్యేత్యర్థః.

॥ అతఏవ, నదేవతాభూతంచ ॥ ౧-౨-౧౬-౨౭ ॥

(పారమా) "త్రయీవాకామం త్రయీమయంత్రిగుణంత్రేతాత్మకంత్రయీవా జ్యోతిస్త్రిగుణం త్రిగుణాత్మకం తస్మై త్రేతాగ్నయే త్రిగుణాయస్వాహా" "త్వమగ్నిస్త్రిగుణో వరిష్ఠః పరంబ్రహ్మపరంజ్యోతిస్సర్వేషాం తం పాలనాయహుతమమృతం వహిష్యసేస్వాహా" ఇతి పరమాత్మనఏవ, అగ్న్యాత్మత్వంశ్రూయతే.

॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః ॥ ౧-౨-౧౬-౨౮ ॥

వైశ్వానరఇతి, రక్షఏవరాక్షసఇతి వత్ అగ్నిశబ్దో ऽపీతి। తాదృశ్యనిరుపాధికస్యాగ్రనయన గుణస్య-పరమాత్మన్యేవసాక్షాత్ పౌష్కల్యేనసంభవాదిత్యాశయః।

గేనపరవాచకః ॥ ఇతి. శ్రుతౌవైశ్వానర సమానాధికరణ స్యాగ్నిశబ్దస్యోపదేశః జాఠరాగ్ని శరీరవిశిష్టః పరమాత్మోపాస్య ఇత్యర్థః. జైమినిమతంతు, వైశ్వానరశబ్దః, యథావిశ్వాన్నరాన్నయతి; విశ్వేనరాః ఏనంనయన్తీతి వా విశ్వానరః, సఏవవైశ్వానరః ఇత్యన్వర్థతయాపరమాత్మవాచకః; తద్వదగ్ని శబ్దో ఽపి, అగ్రంనీయతే; అగ్రంనయ తీతివా ఽర్థయోగేన పరమవాచకః ఇతి.

॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః ౧-౨-౧౭-౩౦ ॥

"యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానంవైశ్వానరమ్" ఇతి "ద్యుప్రభృతిపృథివ్యంత ప్రదేశ సంబంధిన్యామాత్రయాపరిచ్ఛిన్నత్వం పరమాత్మనో వైశ్యానరస్యకథముపపద్యతే ?" ఇత్యాశంక్య, "అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) వ్యాపకస్యహరేరేవం భక్త్యాభివ్యక్తయే శ్రుతమ్॥ సర్వవ్యాపినః పరమపురుషస్య పరిచ్ఛిన్నత్వ శ్రవణం భక్తబుద్ధావభివ్యక్తయే భవతీత్యాశ్మరథ్యో మన్యతే ॥

॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః ॥ ౧-౨-౧౭-౩౧ ॥

"ద్యుప్రభృతి ప్రదేశావచ్ఛేదేనాభివ్యక్తస్య పరమాత్మనో ఽగ్న్యాదీనాం మూర్ధాద్యవయవత్వకల్పనం కిమర్థ ?" మిత్యాశంక్య, "అనుస్మృతేర్బాదరిః" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) మూర్ధాదిపాదపర్యంతం శరీరపరికల్పనమ్ । తథోపాసన సిద్ధ్యర్థం మేనేబాదరిరత్రహి ॥ పరమాత్మనః మూర్ధాద్యవయవకల్పనేన పురుష విధత్వం తథోపాసనార్థమితి బాదరిర్మన్యతే ॥

॥ సంపత్తేరితిజైమిని స్తథా హిదర్శయతి ॥ ౧-౨-౧౭-౩౨ ॥

"త్రైలోక్య శరీరఉపాస్య ఉపదిశ్యతేచేత్, "ఉరఏవవేదిర్లోమానిబర్హిర్హృదయంగార్హపత్యః" ఇత్యాదినా, ఉపాసకశరీరావయవానాం గార్హపత్యాది

॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మ రథ్యః॥ ౧-౨-౧౭-౩౦ ॥

"యస్త్వేతమ్" ఇత్యారభ్య, ఉత్తరసూత్రావతారికా "వ్యాపకస్య" ఇతి సూత్రార్థః.

॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥ ౧-౨-౧౭-౩౧ ॥

"ద్యుప్రభృతి" ఇత్యాద్యవతారికా, "తథోపాసన" ఇత్యాదిసూత్రార్థః. ఉపాసన సిద్ధ్యర్థమిత్యనేన సూత్రస్థానుస్మృతిశబ్దోవ్యాఖ్యాతః.

॥ సంపత్తేరితిజైమిని స్తథాహిదర్శయతి॥ ౧-౨-౧౭-౩౨॥

"త్రైలోక్య" ఇత్యాద్యవతారికా. అస్యపరమాత్మన ఏవవైశ్వానరస్యద్యుప్రభృతి పృథివ్యంతశరీరస్యసమారాధనభూతాయాః ఉపాసనస్త్రై రహరహః క్రియమాణాయాః ప్రాణాహుతే

కల్పనంకిమర్థ ?" మిత్యాశంక్య, "సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహిదర్శయతి" ఇత్యాహ భగవాన్‌బాదరాయణః (ప) వేద్యాదిరూపితస్యాస్యతద్ధేతుత్వ ప్రసిద్ధితః ॥ ఇతి. వేదిబర్హిర్గార్హపత్యాదిరూపేణనిరూపితస్య పరమాత్మోపాసనహేతుత్వం సిద్ధ్యతి. తతః, ఉరఃప్రభృతీనాం వేదిత్వాదికల్పనమ్. "యఇదమవిద్వానగ్నిహోత్రం జుహోతి, యథా ౨ంగారానపోహ్య, భస్మనిజుహుయాత్తాదృక్తత్స్యాత్ । అథ, యఏతదేవం విద్వానగ్ని హోత్రంజుహోతి, తస్య సర్వేషులోకేషు, సర్వేషుభూతేషుసర్వేష్వాత్మసు హుతం భవతి" ఇతి. ఇమంశ్రుత్యర్థం భగవాన్విఖనాః గృహ్యసూత్రేసంగృహ్ణాతి - "అథ, ప్రాణాగ్ని హోత్రంస్వయంజ్యోతి రాత్మాయజమానోబుద్ధిః పత్నీహృదయ పుణ్డరీకంవేదిః స్వరోమాణిదర్భాః, ప్రాణోగార్హపత్యో ౨పాన ఆహవనీయో, వ్యానో ౨న్వాహార ఉదానస్స భ్య, స్సమాన ఆవసథ్య ఇతి పంచాగ్నయోభవంతి. జిహ్వా ౨ ౨దీంద్రియాణి యజ్ఞపాత్రాణి, ర సాదయోహవీంషి. అస్యఫలమోమిత్యర్థా వాప్తిః" ఇతి. ఓమితిశబ్దస్యయో ౨ర్థోవాచ్యభూతః పరమాత్మా నారాయణః, తత్ప్రాప్తిరిత్యర్థః. ఓంకారవాచ్యత్వం భగవతశ్శ్రూయతే. "యోబ్రహ్మాశబ్దః ప్రణవః" ఇత్యాది.

॥ ఆమనన్తిచైనమస్మిన్. ౧-౨-౧౭-33 ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ఏనంవైశ్వానరందేహేచాదనాయామనన్తిహి । ప్రాణాగ్నిహోత్రవేళాయామేవంధ్యేయతయేరితమ్ ॥ ఏనంపరమపురుషం

రగ్నిహోత్రత్వ సంపాదనాయాయమురః ప్రభృతీనాంవేదిత్వాద్యుపదేశ ఇతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే. తథాహిదర్శయతిశ్రుతిః "యఏవంవిద్వానగ్ని హోత్రం జుహోతి" ఇతి. సూత్రార్థః-సంక్షిపతి - వేద్యాదీతి।

॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్. ౧-౨-౧౭-33 ॥

అత్రాహురేవమ్. - "యస్త్వేతమేవంప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరము పాస్తే" ఇతి, త్రైలోక్యశరీరస్యపరమాత్మనః వైశ్వానరస్యోపాసనం విహితమ్; "తస్యహవా, ఏతస్య" ఇత్యాదినాతాదృశోపాసనాస్యాంగభూతమ్ ప్రాణాగ్నిహోత్రముపదిశ్యతే. యః పూర్వము పాస్యతయోపదిష్టః వైశ్వానరస్తస్యావయవభూతానగ్న్యాదిత్యాదీన్ సుతేజోవిశ్వ రూపాది నామధేయానుపాసకశరీరే మూర్ధాదిపాదాంతేషు సంపాదయతి. "మూర్ధైవసుతేజాః" ఉపాస కస్యమూర్ధైవపరమాత్మ మూర్ధభూతాద్యౌరిత్యర్థః, "చక్షుర్విశ్వరూపః" ఆదిత్యఇత్యర్థః, ఇత్యా

ద్యుమూర్ధత్వాదివిశిష్టం వైశ్వానరమస్మిన్ - ఉపాసకశరీరే ప్రాణాహుత్యాధారత్వాయా మనన్తిచ; "తస్యహవా, ఏతస్యాత్మనోవైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజాః" ఇత్యాదినా. కిమర్థమిదమ్ ? ప్రాణాగ్నిహోత్రవేళాయామేవం, ఉక్తప్రకారేణధ్యేయతయా ప్రదర్శనార్థమ్.

ఇతివైశ్వానరాధికరణం సమాప్తం ౧౭

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్ర స్వతంత్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచితే
వైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయపాద స్సమాప్తః

శ్రీవిఖనసాయనమః

దినోపాసకస్యశరీరే పరమాత్మానం త్రైలోక్యశరీరం వైశ్వానరం సన్నిహితమనుసంధాయ, స్వారోలోమాదీని ప్రాణాహుత్యాధారస్య తస్యవేద్యాద్యగ్నిహోత్రోపకరణాని పరికల్ప్య, ప్రాణాహుతేశ్చాగ్నిహోత్రత్వం పరికల్ప్య, ఏవం విధేనతేన పరమాత్మానం వైశ్వానరమారాధయేదితి. అతః పురుషోత్తమ ఏవవైశ్వానరఇతి.

ఇతివైశ్వానరాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౭

ఇతి, శ్రీ వైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్య వ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడా దర్పణాఖ్యాయామ్
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయఃపాదస్సమాప్తః.
శ్రీ విఖనసేనమః

ద్యుభ్వాద్యధికరణ ప్రారంభః. ౧౮

॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనంస్వశబ్దాత్ ౧-౩-౧౮-౧ ॥

ద్యుపృథివ్యాదీనామాయతనంబ్రహ్మ; కుతః ? స్వశబ్దాత్ - "తమేవైకం జానథాత్మానమ్" ఇత్యాత్మశబ్దాదితిసూత్రార్థః. సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) యస్మిన్నిత్యాదికం వాక్యమాథర్వణముదాహృతమ్ । ద్యుభ్వాద్యాయతనం జీవః పరంబ్రహ్మేతిసంశయః ॥ (శ్రు) "యస్మిన్ద్యౌః పృథివీచాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ" ఇత్యాది వాక్యం విషయః పరామృశ్యతే. - అత్రసంశయః - "ద్యుపృథివ్యాదీ నామాధారత్వేన శ్రూయమాణఃజీవః ? ఉత, పరంబ్రహ్మేతి ?" పూర్వపక్షః(ప) ద్యుభ్వాద్యాయ తనంజీవ ఇంద్రియాశ్రయతాశ్రుతేః । నాడీసంబంధజన్మాపితస్య తస్మాత్పరోనహి ॥ (శ్రు) "అరాఇవరథనాభౌసంహతాయత్రనాడ్యః । సఏషో ఽంతశ్చరతేబహుధాజాయ మానః" ఇతి శ్రుత్యాయత్రేతియచ్ఛబ్దగృహీతస్య జీవస్యనాడీసంబంధః, బహుధాజాయ మాన ఇతిజన్మ చోచ్యతే. నాడీనామింద్రియసంబంధితయా జీవస్యజ్ఞానప్రసర హేతుత్వమ్. అతఇంద్రియాశ్రయతా ఽవగమ్యతే; తస్మాత్, ద్యుభ్వాద్యాయతనంజీవః; నపరమితి, రాద్ధాంతః - (ప) ప్రసిద్ధధర్మశ్రవణాత్ పరమాత్మా ఽయమిష్యతే । నాడీసంబంధజన్మాది సర్వమస్యైవయుజ్యతే ॥ ఇతి. తత్ర, "మనస్సహప్రాణైశ్చ సర్వైస్తమేవైకం జానథాత్మానమన్యావాచోవిముంచథ । అమృతస్యైషసేతుః" ఇతి అమృతత్వప్రాప్తిహేతుత్వాదిరూపః పరమాత్మా సాధారణధర్మశ్రవణాత్, తత్ర, సేతురిత్యస్యప్రాపకత్వార్థావగమాత్, "తమేవం విద్వానమృత ఇహభవతి" ఇతి పరమాత్మన ఏవామృతత్వ ప్రాప్తిహేతుత్వస్యాన్యత్రాపి శ్రూయమాణత్వాత్,

---

ద్యుభ్వాద్యధికరణ ప్రారంభః ౧౮

॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్. ౧-౩-౧౮-౧ ॥

శ్రుతేరయమర్థః - యత్రనాడ్యః రథనాభౌ, అరాఇవసంహతాః - సంబద్ధాఇతి. అయమాశయః ॥ అరాఇతి పరస్మిన్ శ్లోకేయత్రేతి సప్తమ్యన్తేన పూర్వోక్తయస్మిన్నితివాక్యేయ చ్ఛబ్దార్థః ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వేన ప్రతిపాదితః పరామృశ్యతే. సో ఽయంజీవ ఏవనాడీ సం

ద్యుభ్వాద్యాయ తనత్వేన పరమాత్మైవప్రతిపాద్యతే; నతుజీవః, నాడీసంబంధో, జన్మాపి, అస్యైవ యుజ్యతే. యతః, "సంతతంసిరాభిస్తులంబత్యాకోశసన్నిభమ్" ఇత్యారభ్య, "తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితః" "అజాయమానోబహుధావిజాయతే" (పారమా) "సుసూక్ష్మస్సార్వః" ఇత్యారభ్య, "విభవోద్భవాయస్వాహా" ఇతిచ నాడీ సంబంధో, బహుధాజాయమానత్వంచశ్రూయతే.

॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౩-౧౮-౨ ॥

ముక్తానాముపసృప్యః - ప్రాప్యఇతి ప్రతిపాదనాచ్చేతిసూత్రార్థః (ప) బంధాన్ముక్తస్యజీవస్య ప్రాప్యత్వప్రతిపాదనాత్ । నాయంజీవః; పరాత్మేతి వాక్యాదేవావగమ్యతే ॥ ఇతి. సంసారబంధాన్ముక్తస్య జీవస్య, "యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిమ్ । తదావిద్వాన్పుణ్యపాపే.

బంధ బహుధాజాయమానత్వాది లింగాదితి. విభవోనామ, మత్స్యకూర్మవరాహాది భగవదవతార స్వరూపం. తద్రూపేణోద్భవాయేత్యర్థః. పరవ్యూహవిభవాన్తర్యామ్యర్చా భేదేన భగవతః, పంచస్వరూపతా శ్రీశాస్త్రే ప్రపంచితా. "పంచధా పంచాత్మా" ఇతి శ్రుతిః.

॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ. ౧-౩-౧౮-౨ ॥

ఇహ పురుషశబ్దేన పరమపురుష ఏవప్రతిపాద్యతే. "తస్యరుక్మ వర్ణత్వం కథ ?" మితిన భ్రమితవ్యమ్. భగవచ్ఛాస్త్రే "సువర్ణవర్ణం రక్తాస్యం రక్తనేత్రం సుఖోద్వహమ్ । శుకపింఛాంబరధరం విష్ణుం ప్రణవరూపిణమ్" ఇతి, "ధ్యానేకనకవర్ణస్తు పూజ్యోవిష్ణుస్సదాబుధైః" ఇత్యాది భిశ్చ నారాయణస్య రుక్మవర్ణత్వ ప్రతిపాదనాత్. "ధ్యేయస్సదాసవితృమండల మధ్యవర్తీ నారాయణ స్సరసిజాసన సన్నివిష్టః । కేయూరవాన్ మకరకుండలవాన్కిరీటీ హారీహిరణ్మ యవపుర్ధృతశంఖ చక్రః" ఇతివచనాత్. ఛాందోగ్యేచ "యఏషో ఽంతరాదిత్యేహిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే" ఇత్యాది శ్రూయతే. తత్ర "కప్యాసం పుండరీకమ్" ఇత్యాది నా పుండరీకాక్ష లక్షణత్వం సూర్యాన్తర్వర్తి పురుషస్య ప్రకాశ్యతే. శ్రీశాస్త్రేయోగకాండే భగవాన్మరీచిరాహ -"హృత్పద్మాన్తరాకాశే వైశ్వానరశిఖా మధ్యే" ఇత్యారభ్య,"తరుణాదిత్యసంకాశం విష్ణుం పూర్వవద్ధ్యాయేదేతత్తు సగుణధ్యానం సర్వత్ర ప్రయోక్త వ్యమ్" ఇతి । ఇత్యనయాశ్రుత్యాభగవతో ఽర్చాస్వరూపదర్శనేన బ్రహ్మశబ్దవాచ్య నారాయణసామ్య ప్రాప్తిః ప్రతిపాద్యతే. పశ్యోజీవాత్మా, యదాభగవత్సేవోచితసమయే రుక్మవర్ణం స్వర్ణరూపతయా, స్వర్ణాది భిరలంకృతతయావాస్వర్ణచ్ఛాయమ్; "పిశంగరూపస్సుభరోవయోధాః శ్రుష్టీవీరోజాయతే దేవకామః" ఇతి శ్రుతేః. అస్యార్థః । వీరోవిష్ణుః । వయోధావయ సాగరుడేనధ్రియమాణః । శ్రుష్టీశూర ఇత్యర్థః,

విధూయ, నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి" ఇతి ద్యుభ్వాద్యాయతనభూత పురుషస్యముక్తప్రాప్యత్వకథనాత్, అయంద్యుభ్వాద్యాయతనభూతఃనజీవః; కింతు, పరమాత్మేతి సమవగమ్యతే.

॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ ప్రాణభృచ్చ. ౧-౩-౧౮-౨ ॥

సూత్రార్థమాహ-(ప) ప్రధానవాచిశబ్దస్య తదభావాన్నగృహ్యతే। ప్రాణభృన్న తథాసో ఽపితతో ఽయం పరమఃపుమాన్ ॥ అత్ర, ఉపనిషదిప్రధానస్యానభిధానాత్ నతద్గ్రహణమ్; తథాజీవస్యాపి.

॥ భేదవ్యపదేశాత్. ౧-౩-౧౮-౪ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) అనీశయేతివాక్యేన జీవాద్భేదనిరూపణాత్ । జీవో నకారణం; తస్మాత్ పరంబ్రహ్మేతితద్భవేత్ ॥ (శ్రు) "సమానేవృక్షే పురుషోనిమగ్నో ఽ నీశయాశోచతిముహ్యమానః । జుష్టం యదాపశ్యత్యన్యమీశమస్య మహిమానమితి వీతశోకః" ఇత్యాది వాక్యేనపరస్య జీవభిన్నత్వ ప్రతిపాదనాత్, జీవోనకారణం భవతి; కింతు; పరబ్రహ్మైవకారణమ్. ఇతి.

॥ ప్రకరణాత్. ౧-౩-౧౮-౫ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ప్రక్రియాఖ్యేనమానేన పరాత్మప్రతిపాదనాత్ । నాయంజీవో విరోధాచ్చసుగుణః పరమఃపుమాన్ ॥ ఇతి (శ్రు) "అథ, పరాయ యాతదక్షరమధిగమ్యతే" ఇతి పరబ్రహ్మ ప్రస్తుత్యాభిధానాత్ప్రకరణరూపం లింగమపి పరమాత్మానం ద్యుభ్వాద్యాయతనంబోధయతి। కించ, పూర్వోక్తవిధయాపరమాత్మనో నాడీసంబంధబహుధాజాయమానత్వ సంభవేనవిరోధశ్చనభవతి. తతస్సుగుణః పరమః పుమానేవతథా ఽవగమ్యతే; నతుజీవః.

దేవకామస్సన్, క్రీడాకామః పిశంగరూపః స్వర్ణప్రతిమారూపీ జాయతే; ఇతి, ఇత్యాదికాంశ్రుతిముప బృంహయతి భగవాన్బాదరాయణః మహాభారతే "సురూపాంప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్నవదనేక్షణామ్। కృత్వా ఽ ఽత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః ॥ తామర్చయేత్తాం ప్రణమేత్తాంజపేత్తాం విచింతయేత్ - విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవబ్రహ్మరూపిణీమ్" ఇతి.

॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్ప్రాణభృచ్చ. ౧-౩-౧౮-౩ ॥

సూత్రస్థః అనుమానశబ్దః ప్రధానవాచీ; ప్రాణభృచ్ఛబ్దః జీవవాచీత్యాశయేనాహ-ప్రధానేత్యాదినా. ।

॥ భేదవ్యపదేశాత్. ౧-౩-౧౮-౪ ॥

"అనీశయా" ఇతివాక్యస్యాయమర్థః - అయంయదాస్వస్మాదన్యం సర్వస్యేశమస్య-ఈశ్వరస్య మహిమానంచ నిఖిలజగన్నియమనరూపం పశ్యతి, తదావీతశోకోభవతీతి.

॥ ప్రకరణాత్. ౧-౩-౧౮-౫ ॥

సూత్రార్థఃస్పష్టః

॥ స్థిత్యదనాభ్యాఞ్చ. ౧-౩-౧౭-౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) తయోరేవేతివాక్యే తద్భోగాభోగౌశ్రుతౌ తయోః। ద్యుభ్వాద్యాయతనంతస్మాత్సగుణః పరమఃపుమాన్॥ (శ్రు) "ద్వాసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానం వృక్షంపరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో, అభిచాకశీతి" ఇతివాక్యేజీవాత్మపరమాత్మనోః కర్మఫలానుభోగాననుభోగౌశ్రూయేతే. తస్మాత్సగుణః పరమఃపుమాన్ ద్యుభ్వాద్యాయతనమ్; నతుజీవః.

ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౭

భూమాధికరణ ప్రారంభః ౧౮

॥ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౧-౩-౧౮-౭ ॥

భూమా, మహత్త్వవిశిష్టః పరమాత్మా । కుతః ?- సంప్రసాదాత్ - జీవాత్, అధ్యుపదేశాత్ - అధికత్వాభిధానాత్. ఇతి సూత్రార్థః, సంగతి విషయ సంశయానాహ- (ప) యత్రేత్యాదిమహావాక్యం ఛాందోగ్యం విషయస్స్మృతః । అత్రభూమాపరం బ్రహ్మప్రత్యగాత్మేతిసంశయః ॥ (శ్రు) "యత్రనాన్యత్పశ్యతి, నాన్యచ్ఛృణోతి, నాన్యద్విజానాతి, సభూమా । అథయత్రాన్యత్పశ్యతి, అన్యచ్ఛృణోత్యన్యద్విజానాతి, తదల్పమ్" ఇతి, ఛాందోగ్య వాక్యం విషయః పరామృశ్యతే. "అత్రభూమేతి భూయస్త్వేనపరమాత్మా ? ఉత, ప్రత్యగాత్మావోచ్యత ?" ఇతి సంశయః. పూర్వపక్షమాహ- (ప) ఉపక్రమాదిభిర్లింగై రుపదేశ సమాప్తితః । ప్రాణో ఽతః ప్రత్యగాత్మా ఽయం భూమా; నబ్రహ్మకారణమ్॥ ఇతి. ఉపక్రమోప సంహారాభ్యాసప్రభృతి భిర్లింగైస్తాత్పర్య నిర్ణాయకై రుపదేశావసానహేతోః ప్రాణశబ్దవాచ్యో ఽయం

॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ. ౧-౩-౧౭-౬ ॥

అన్యః జీవః । పిప్పలంకర్మఫలమిత్యర్థః. అత్తి - భుంక్తే. అన్యః పరమాత్మా ఽనశ్నన్ - తదభుఞ్జాన ఇత్యర్థః. కర్మఫలమనశ్నన్, దీప్యమానః పరమఏవద్యుభ్వాద్యాయతనం భవితుమర్హతీతిభావః. ద్యుభ్వాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౧౭

భూమాధికరణ ప్రారంభః ౧౮

॥ భూమాసంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్. ౧-౩-౧౮-౭ ॥

అయంపూర్వపక్షాశయః - ఆత్మజిజ్ఞాసయోపసేదుషే నారదాయనామాది ప్రాణపర్యంతేషూపాస్యతయోపదిష్టేషు "అస్తిభగవో, నామ్నోభూయః; అస్తిభగవో, వాచోభూయః" ఇత్యాదినా ప్రశ్నః కృతః. "వాగ్వావనామ్నోభూయసీ । మనోవావవాచోభూయః" ఇత్యాది ప్రతివచనైః నామ్నో ఽపివాచః భూయస్త్వం, వాచః మనసోభూయస్త్వం ప్రతిపాదితమ్. ఏవం ప్రాణపర్యంతే ప్రతిపాదితే, ప్రాణాద్భూయస్త్వంనాభిహితమ్. ప్రత్యగాత్మాప్రాణ శబ్దవాచ్యః.

ప్రత్యగాత్మాభూమేతివ్యపదిశ్యతే. నతుకారణంబ్రహ్మ. రాద్ధాంతమాహ - (ప) తథా ఽపి, వేదినో ఽత్రైవచాతివాదిత్వకీర్తనాత్ । సత్యశబ్దాభిధేయత్వాద్భూమా నారాయణః పుమాన్ ॥ ఇతి. తథా ఽపి, సత్యశబ్దవాచ్యపరమాత్మవేదినః అతివాదిత్వముచ్యతే. "ఏషతువా, అతివదతియస్సత్యేన" ఇత్యాదినా. తతః, "సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇతి "నారాయణః పరంబ్రహ్మ" ఇతినారాయణస్య సత్యబ్రహ్మాదిశబ్దవాచ్యత్వాత్, నారాయణః పరమపురుషోభూమేతి.

అతః, సఏవభూమా; ఇతి. అతివదతీతి । అతివాదోనామ, వస్త్వంతరాత్పురుషార్థతయా ఽతిక్రాంతస్వోపాస్యవస్తువాదః. రాద్ధాన్తేఏవమాహుః. - "సవా, ఏష ఏవం పశ్యన్నేవంమన్వాన ఏవం విజానన్నతివాదీ భవతి" ఇతిప్రాణవిదో ఽతివాదిత్వముక్త్వా, "ఏషతువా, అతివదతియస్సత్యేనాతివదతి" ఇతి సత్యవిదో ఽతివాదిత్వమభిధీయతే. సత్యేనపరేణబ్రహ్మణోపాస్యేనోపలక్షితోయో ఽతివదతీత్యర్థః. ఏషత్విత్యత్రతుశబ్దః, సత్యవేదిత్వేనాతివాదినం ప్రాణవిత్తయా ఽతివాదినోవ్యావర్తయతి. అతో ఽపి, "ఏషతువా, అతివదతి" ఇత్యత్రప్రాణాతివాదినోనప్రత్యభిజ్ఞా. అతో ఽస్యాతివాదిత్వనిమిత్తం సత్యంపూర్వాతివాదిత్వనిమిత్తాత్ప్రాణాదధికమితిజ్ఞాయతే. నామాద్యాశాపర్యంతో పాస్యవస్త్వతి క్రాంతస్వోపాస్య ప్రాణశబ్దనిర్దిష్ట ప్రత్యగాత్మవాదిత్వా త్ప్రాణవిదో ఽతివాదిత్వమ్; తస్యాపిసాతిశయ పురుషార్థతయోపాస్య పరబ్రహ్మవాదిన ఏవసాక్షాదతివాదిత్వమితి. ఇత్థంచప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాత్ప్రత్య గాత్మనః అర్థాంతరభూతస్య సత్యశబ్దాభిధేయస్య బ్రహ్మణోభూమేత్యుపదేశః. తతో ఽత్రభూమా- పరంబ్రహ్మ, సత్యశబ్దస్య "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ" (పారమా) "సత్యస్సత్యస్థ స్సత్యలోకస్థస్సత్యం సంజనిత్రమాసీత్ । సత్యంసత్యాయరంహసేస్వాహా" ఇతిచ నారాయణేపరేబ్రహ్మణి ప్రయోగోదృశ్యతే. "సత్యస్సత్యస్థః" ఇత్యాది శ్రుతేరయమర్థః. - సత్యః - చిదాత్మకః, సత్యస్థః - సత్యేస్థితః, సత్యలోకస్థః - వినాశరహితే-వైకుంఠలోకేస్థితః. "యస్ససర్వేషుభూతేషునశ్యత్సు, నవినశ్యతి । అవ్యక్తో ఽక్షరఇత్యుక్తస్తమాహుఃపరమాంగతిమ్" ఇత్యుక్తేః. సత్యం - సంజనిత్రం - వికారరహితంజగజ్జన్మాదికారణమ్, ఆసీత్, సత్యాయ- "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వంద్వోమునిః" ఇతిసూత్రోక్తవిధయా ఽనవరతస్మరణ జనితభక్తిపూర్వక ప్రపత్తిమార్గనిష్ఠచేతనవర్గాయ, సత్యం - "నచపునరావర్తతే । నచపునరావర్తతే" ఇత్యుక్తరీత్యానిరతిశయానందశాశ్వతపరమపదం, దాతుమితిశేషః - రంహసే- "తేషామేవానుకం పా ఽర్థమహమజ్ఞానజంతమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేనభాస్వతా" ఇత్యుక్త ప్రకారేణాన్తర్యామి త్వేనస్థిత్వా, అతితీవ్రభక్తింకారయిత్వా, జగద్వ్యాపారరహితాష్టగుణలక్షణస్వసామ్యమావిర్భా వయితుమ్, వేగంకుర్వతే, తుభ్యంస్వాహా-నమఇత్యర్థః. యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ "ఈశ్వరంపురుషాఖ్యం చ సత్యధర్మాణమచ్యుతమ్ ॥ భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞంచ ధ్యాత్వా ఽమృతముపాశ్నుతే" ఇతి.

॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౧-౩-౧౯-౮ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) భూమ్ని శ్రుతగుణానాంచ ప్రత్యగాత్మన్యసంభవాత్। అతోభూమా పరంబ్రహ్మ ద్విలింగమితినిర్ణయః ॥ "ఏతదమృతమ్" ఇతి స్వాభావికమమృతత్వం "స్వేమహిమ్ని" ఇత్యనన్యాధారత్వమిత్యాదీనాం భూమ్ని శ్రుతగుణానాం ప్రత్యగాత్మన్యసంభవాత్, పరంబ్రహ్మభూమా; ఇతినిర్ణయః.

భూమాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౯

అక్షరాధికరణప్రారమ్భః. ౨౦

॥ అక్షరమంబరాన్తధృతేః ౧-౩-౨౦-౯ ॥

అక్షరంబ్రహ్మైవ. కుతః ? అంబరాన్తధృతేః-అంబరమాకాశంతస్యాన్తో ఽవధిః। అవ్యాకృతఇత్యర్థః. తస్యధృతేర్ధారణాత్. ఇతిసూత్రార్థః. సఙ్గతివిషయసంశయానాహ-(ప) గార్గిప్రశ్నగతంవాక్యముదాహృత్యవిచారితమ్। అత్రాక్షరంప్రధానంవా, జీవోవా, పర ఏవవా ?॥ ఇతి. వాజసనేయినోగార్గిప్రశ్నే సమామనంతి; - "సహోవాచ। ఏతద్వైతదక్షరం గార్గి! బ్రాహ్మణాఅభివదంతి। అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘమలోహితమస్నేహమచ్ఛాయమ్" ఇత్యాది. ఇదం వాక్యంవిషయః పరామృశ్యతే. అత్రసంశయః.- "అక్షరశబ్ద వాచ్యం ప్రధానంవా ? జీవోవా ? పరమపురుషఏవవా ?" ఇతి. పూర్వపక్షమాహ - (ప) కస్మిన్నిత్యాదివాక్యోక్తేః పరలింగాప్రసిద్ధితః । జీవో ఽత్ర ప్రకృతిర్వాస్యాత్కారణం నపరఃపుమాన్॥ ఇతి. "కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతశ్చ, ప్రోతశ్చ?" ఇతివాక్యే పరమస్యలింగంనదృశ్యతే। అతః, జీవఃకారణంస్యాత్। అథవా, ప్రకృతిస్స్యాత్. నతుపరమఃపుమానితి. రాద్ధాంతమాహ. - (ప) ఊర్ధ్వవాక్యే విశేషేణబ్రహ్మ

॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౧-౩-౧౯-౮ ॥

అత్రస్పష్టో ఽర్థః.

భూమాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౯

॥ అక్షరమంబరాన్తధృతేః ౧-౩-౨౦-౯ ॥

జీవఇతి। అయమాశయః "కస్మిన్నుఖల్వాకాశఓతః" ఇత్యత్రాకాశః అవ్యాకృతః భూతసూక్ష్మరూపః; నతు వాయుమదాకాశః. జీవేభూతసూక్ష్మపర్యంతస్యకృత్స్నస్యాచిద్వస్తునః ఆధారత్వోపపత్తేః "అవ్యక్తమక్షరేలీయతే" "క్షరస్సర్వాణిభూతానికూటస్థో ఽక్షరఉచ్యతే" ఇతిశ్రుతిస్మృత్యో రక్షరశబ్దస్యజీవపరత్వదర్శనాదితి. ప్రకృతిరితి। అయమాశయః. - ప్రతీతిశైఘ్ర్యేణాకాశశబ్దస్య

త్వప్రతిపాదనాత్, అక్షరంనప్రధానంకింనజీవస్తుపరఃపుమాన్ ॥ అగ్రేవిశిష్య పరమాత్మ లింగాభిధానాత్, అక్షరశబ్దవాచ్యం నప్రధానం; నచజీవః. కింతు, పరమఃపుమాన్ ॥

॥ సాచప్రశాసనాత్. ౧-౩-౨౦-౧౦ ॥

సా, అంబరాంతధృతిశ్చ బ్రహ్మణ్యేవయుజ్యతే. కుతః ? ప్రశాసనాత్ - తస్యప్రశాసితృత్వకథనాదితి సూత్రార్థః. ఏవంతర్హి, జీవోభవితుమర్హతి; తస్యప్రధాన ధృత్యుపపత్తేరిత్యాశంక్య, "సాచప్రశాసనాత్" ఇత్యాహభగవాన్బాదరాయణః (ప) అంబరాన్తధృతిస్తస్మిన్సాతుజీవేనయుజ్యతే । అతోయదక్షరంతద్ధిపరంబ్రహ్మసనాతనమ్॥ భూతసూక్ష్మధారణం పరబ్రహ్మణియుజ్యతే; నతుజీవే; "ఏతస్యవా, అక్షరస్యప్రశాసనే గార్గి ! ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతేతిష్ఠతః" ఇత్యాదినా సూర్యాదీనాం ప్రశాసనముచ్యతే. తత్తు జీవే న సంభవతి. అతః, యదత్రాక్షరశబ్దవాచ్యం, తత్సనాతనమ్ అక్షరంబ్రహ్మహి॥

॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧-౩-౨౦-౧౧ ॥

అన్యభావో ఽన్యత్వం పరమాత్మనస్తద్వ్యావృత్తేః "తద్వా, ఏతదక్షరం గార్గ్యదృష్టం ద్రష్టృశ్రుతం శ్రోతృమతం మంతృవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతృనాన్యదతో ఽస్తిద్రష్టృ" ఇత్యాదినాద్రష్టృత్వా ద్యుపదేశః అక్షరస్యపరమాత్మాన్యత్వం వ్యావర్తయతి. అతః, "అక్షరశబ్దవాచ్యంబ్రహ్మ. ఇతిసూత్రార్థః. ఇమమేవాహ - (ప) అత్రాక్షరస్యపురుషాదనన్య శ్రవణాత్పుమాన్ వాక్యశేషే ఽక్షరంబ్రహ్మస్మార్తంజీవోనతత్పరః ॥ అత్రవాక్యశేషే, అక్షరశబ్దవాచ్యస్య పరమపురుషాన్యత్వవ్యావర్తనేన పరమపురుషేపర్యవసానాత్ అక్షరశబ్దేనపరమః ప్రతిపాద్యతే. నతుప్రధానం; ప్రత్యగాత్మావా.

అక్షరాధికరణంసమాప్తమ్ ౨౦

భూతాకాశపరత్వాత్, తద్ధారణస్య ప్రధానేసంభవాత్, "అక్షరాత్పరతఃపరః" ఇత్యాద్యక్షరశబ్దస్య ప్రధానపరత్వదర్శనాచ్చేతి. పరమఃపుమానితి । అయమాశయః. తస్యాధారతయా, అస్యాక్షరస్యోప దేశాత్ ఇతి.

అత్రాకాశశబ్దస్య భూతసూక్ష్మవాచితయా తద్ధారణస్యప్రధానే ఽనుపపత్తేః నప్రధానమక్షరశబ్ద వాచ్యమ్, "కుతోజీవోనాక్షరశబ్దవాచ్య ?" ఇతిచేదాహ.

॥ సాచప్రశాసనాత్. ౧-౩-౨౦-౧౦ ॥

అత్రభాష్యార్థస్స్పష్టః.

॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ. ౧-౩-౨౦-౧౧ ॥

అదృష్టం, ద్రష్టృ-అశ్రుతం, శ్రోతృ-అమతం, మంతృ-అవిజ్ఞాతం, విజ్ఞాతృ-ఇతి పదచ్ఛేదః.

ఈక్షతికర్మాధికరణప్రారమ్భః.౨౧

॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ౧-౩-౨౧-౧౨ ॥

సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) సత్యకామప్రశ్నగతమాథర్వణము దాహృతమ్ । అత్రకర్మతయోద్దిష్టో బ్రహ్మావాపరమేశ్వరః ॥ ఇతి. సత్యకామస్యప్రశ్న గతమిదమాథర్వణమ్ - "యఃపునరేతంత్రిమాత్రేణో మిత్యనేనైవాక్షరేణపరమపురుష మభిధ్యాయీత । సతేజసిసూర్యేసంపన్నో యథాపాదోదరస్త్వచావినిర్ముచ్యతే । ఏవంహైవపాప్మనాసవినిర్ముక్తస్ససామభిరున్నీయతే । బ్రహ్మలోకంసఏతస్మాజ్జీవఘ నాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షతే" ఇతి. "అత్ర, ఈక్షణక్రియాకర్మ కారకతయా పురుషమితినిర్దిష్టః, చతుర్ముఖోవా? నారాయణోవా?" ఇతిసంశయః. పూర్వపక్షమాహ- (ప) ప్రణవోపాసకస్యాత్రఫలభేదాభిధానతః । చతురాననలోకో ఽయంసంబంధాత్ క్షేత్రిణశ్రుతౌ ॥ ఇతి. ఓంకారోపాసనే, ఏకమాత్రప్రణవోపాసకస్య మనుష్యలోకప్రాప్తిః. ద్విమాత్రముపాసీనస్య - అంతరిక్షలోకప్రాప్తిః. త్రిమాత్రముపాసీనస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి ఫలభేదాభి ధానాత్, శ్రుతౌజీవఘనాదితిక్షేత్రసంబంధప్రతిపాదనాత్ అయంబ్రహ్మలోకః చతురాననలోకఇతి. ఏతదుక్తంభవతి - ప్రణవోపాసనభేదేన ఫలభేదశ్రవణాత్, జీవవ్యష్టి పురుషస్యోపాసనాదివిశేషేణజీవనమష్టిరూప చతుర్ముఖలోకప్రాప్తే రుచితత్వాచ్చ బ్రహ్మలోకఇతి చతుర్ముఖలోక ఏవోచ్యతే - ఇతి, సూత్రార్థః. సః పరమాత్మా, ఈక్షతికర్మ; కుతః ? వ్యపదేశాత్ "తమోంకారేణై వాయనేనాన్వేతి విద్వాన్ । యత్తచ్ఛాంతమజర మమృత మభయమ్" ఇతి "తమేవంవిద్వానమృత ఇహభవతి" ఇతి శ్రుతిరీత్యా విదుషస్తదన్వయప్రతిపాదనాదితి. సూత్రార్థావగతరాద్ధాన్తఏషః.-(ప) నిరుపాధికశాన్తత్వాద్వ్యపదేశాదికంపరమ్ । ఏవంసతిచ, వాక్యార్థేతత్జ్ఞానం లోకసమ్మతమ్" ఇతి. "శాంతమజరమ్" ఇత్యాద్యుక్త శాంతత్వస్య పరమాత్మన్యేవ నిరుపాధికత్వసంభవాత్ సత్యకామాయ, ఉపదేశాదికం పరమాత్మవిషయతయా యుజ్యతే. ఏవంచ, "ఉన్నీయతేబ్రహ్మలోకమ్" ఇతి తత్పరమ పద మేవాభిధీయతే. తస్యైవాక్షయిష్ణుత్వాత్. ఈక్షతికర్మాధికరణంసమాప్తమ్. ౨౧

॥ ఈక్షతికర్మవ్యపదేశాత్సః ౧-౩-౨౧-౧౨ ॥

ఏవఞ్చేతి । అయమాశయః - "యత్తచ్ఛాంతమజరమమృతమభయమ్" ఇత్యాదినా, ఈక్షణక్రియాకర్మణః పరమాత్మత్వేనిశ్చితేసతి, ఈక్షితుంస్థానతయానిర్దిష్టః పునరావృత్తిరహిత భగవల్లోకఏవ. నతు, చతుర్ముఖలోకః. "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినో ఽర్జున !" ఇతి తస్మా దపిపునరావృత్తిస్మరణాత్ ఇతి.

ఈక్షతికర్మాధికరణంసమాప్తమ్. ౨౧

దహరాధికరణప్రారమ్భః. ౨౨

॥ దహరఉత్తరేభ్యః ౧-౩-౨౧-౧౩ ॥

సంగతివిషయసంశయానాహ-(ప) ఛందోగామ్నాతవాక్యంహి విషయో ఽత్ర విచారితః । అత్రాకాశఃప్రసిద్ధోవా జీవః ? పరమఏవవా ? "(శ్రు) అథయదిదమస్మిన్బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకంవేశ్మ । దహరో ఽస్మిన్నంతర ఆకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యంతద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతిచ్ఛందోగైరామ్నాతవాక్యమత్రసూత్రేవిషయః పరామృశ్యతే. "అత్రాకాశశబ్దః మహాభూతాకాశపరోవా ? పరమేశ్వరపరఏవవా ?" ఇతిపూర్వపక్షః (ప) ప్రసిద్ధ్యతిశయాదత్రభూతాకాశోభవేదయమ్ । ఆకాశవర్తినోయస్మాదన్వేష్టవ్యప్రతీతితః॥ ఆకాశశబ్దస్యమహాభూతాకాశపరతయాప్రసిద్ధేః "తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతివాక్యేనాకాశశబ్దార్థాదన్యస్యాన్వేష్టవ్యతయా ఽవబోధాచ్చాయ మాకాశశబ్దఃభూతాకాశపర ఏవభవేదితి, రాద్ధాంతః । (ప) వాక్యశేషోక్తధర్మాణాం భూతాకాశేహ్యసంభవాత్ । దహరవ్యోమనిలయస్సగుణః పరమఃపుమాన్ ॥ "ఏషఆత్మా ఽపహతపాప్మావిజరో విమృత్యుర్విశోకః" ఇత్యాదివాక్యశేషేణోక్తధర్మాభూతాకాశేహినసంభవన్తి. అతో, దహరాకాశవర్తీపరమః ఆకాశశబ్దవాచ్యః" "అస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమ్" ఇతి ఆకాశాన్తర్వర్తినో ఽన్యస్యాన్వేష్టవ్యతా ఽపి, ఆకాశశబ్దవాచ్యపరమపురుషనిష్ఠాపహతపాప్మత్వాదితద్గుణజాతస్యేతి.

॥ గతిశబ్దాభ్యాంతథాహిదృష్టంలింగంచ. ౧-౩-౨౧-౧౪ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) గతేశ్శబ్దాచ్చ దృష్టత్వాత్లింగాన్న్యాయంపరేతరః ॥ ఇతి. "ఇమాస్సర్వాఃప్రజాఃఅహరహర్గచ్ఛంత్యఏతంబ్రహ్మలోకం నవిందంతి" ఇత్యాదినా సర్వేషాం క్షేత్రజ్ఞానామహరహస్సుషుప్తౌ, ఏవంబ్రహ్మలోకమ్" ఇతి, ఏతచ్ఛబ్దేనప్రకృతం దహరాకాశంనిర్దిశ్య, తత్రగమనమభిధీయతే. "ఏతంబ్రహ్మలోకమ్" ఇతి దహరాకాశ సమానాధికరణత్వేన బ్రహ్మలోకః నిర్దిశ్యతే. కించ, "ఏవమేనఖలు సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతిసంపద్య నవిదుస్సతి సంపత్స్యామహే" ఇతి "సతఆగమ్యనవిదుస్సత

॥ దహరఉత్తరేభ్యః ౧-౩-౨౧-౧౩ ॥

అత్రసగుణఇతిప్రతిపాదనేన పరమపురుషనిష్ఠగుణగణస్యాన్వేష్టవ్యతా సూచితేత్యవగమ్యతే.

॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథా హి దృష్టం లింగం చ ౧-౩-౨౧-౧౪ ॥

సూత్రార్థస్స్ఫుటః.

అగచ్ఛామహే" ఇతి. అన్యత్రాపి శ్రుతౌపరమాత్మనిక్షేత్రజ్ఞానాం సుషుప్తికాలేగమనం తథా "తస్మిన్‌లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదక్షరేపరమేప్రజాః । ఏషబ్రహ్మలోకస్సమ్రాడ్" ఇతిబ్రహ్మలోకశబ్దస్యపరమాత్మపరతాచదృశ్యతే. అతోలింగాచ్చ బ్రహ్మలోకఇతి పరమాత్మాఽభిధీయతే; ఇతినచతుర్ముఖలోకః.

॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ౧-౩-౨౧-౧౫ ॥

(ప) ఉపలబ్ధేర్ధృతేరత్ర, పరత్రాపిచదర్శనాత్ । దహరోఽయం పరంబ్రహ్మద్విలింగమితి నిర్ణయః ॥ అత్ర, అథయ ఆత్మేతిప్రకృతందహరాకాశంనిర్దిశ్య, "ససేతుర్విధృతిరేషాంలోకానామసంభేదాయ" ఇతి, పరత్రాపిచ "ఏషభూతపాలఏషసేతుర్విధరణ ఏషాంలోకానామసంభేదాయ" ఇతిచదర్శనేన జగద్ధారణరూపమహిమ్నః దహరాకాశశబ్దవాచ్యేఽస్మిన్నుపలంభాత్ । దహరాకాశః పరమాత్మా. సూత్రార్థస్తు, పరమాత్మన్యేవలోక ధృతిరూపమహిమోపలబ్ధేస్స ఏవ బ్రహ్మలోకఇతి.

॥ ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧-౩-౨౧-౧౬ ॥

(ప) కోహ్యేవేతివాక్యేఽస్య పరలింగప్రసిద్ధితః । భూతాకాశోనచాయం స్యాత్సగుణః పరమః పుమాన్ ॥ (శ్రు) "కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ ? యదేషఆకాశ ఆనందోనస్యాత్" ఇతివాక్యే, ఆకాశశబ్దస్యపరమాత్మపరత్వం ప్రసిద్ధంభవతి. కుతః? ప్రాణనరూప పరమాత్మలింగప్రతీతేః. అతః, ఆకాశశబ్దోన భూతాకాశపరః; పరంతు, సగుణంపరమాత్మాన మభిధత్తే.

॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతిచేన్నాసంభవాత్ ౧-౩-౨౧-౧౭॥

(ప) ఇతరస్యపరామర్శాత్ దహరోజీవ ఏవచేత్ । బ్రహ్మాసాధారణాల్లింగాత్ నాయంజీవః పరఃపుమాన్ ॥ "అథయఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయపరం జ్యోతిరుపసంపద్య, స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే, ఏషఆత్మేతిహోవాచ; ఏతదమృతమ్" ఇతి వాక్యశేషే పరస్మాత్ బ్రహ్మణోఽన్యస్యజీవస్య సంప్రసాదశబ్దేనప్రతిపాదనాత్ దహరఃజీవ ఇతిచేత్, నైతత్. కుతః ? అపహతపాప్మత్వాది పరమాత్మాసాధారణగుణలింగాత్, ఏవంచ, దహరాకాశః నజీవః; కింతు, పరమపురుషః. అపహతపాప్మత్వాదయోహిగుణాః జీవే న సంభవంతి.

॥ ధృతేశ్చమహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః ౧-౩-౨౧-౧౫ ॥

॥ ప్రసిద్ధేశ్చ. ౧-౩-౨౧-౧౬ ॥

॥ ఇతరపరామర్శాత్ సఇతిచేన్నాసంభవాత్. ౧-౩-౨౧-౧౭ ॥

॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧-౩-౨౧-౧౮ ॥

ఉత్తరాత్ ప్రజాపతివాక్యాత్, జీవస్యైవాపహతపాప్మత్వాదిగుణ యోగోనిశ్చీయతే. అతస్సఏవదహరాకాశ ఇతిచేత్, నైతద్-ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు - పూర్వంతిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిఃప్రాప్యావిర్భూతస్వరూపః। తత్రాపహతపాప్మత్వాది గుణకః ఉక్తః. దహరస్త్వన్యః పరమాత్మా; ఇతిసూత్రార్థః. తమేవాహ - (ప) ప్రజాపతి పదోక్తేభ్యో విశేషప్రతిపాదనాత్ । దహరాఖ్యం పరంబ్రహ్మద్విలింగ మితినిర్ణయః ॥ మఘవంతంప్రతిప్రజాపతి కథితేభ్యో ఽపహతపాప్మత్వాదిగుణేభ్యః విశేషాణాం సేతుత్వవిధరణత్వాదీనాం గుణానాం ప్రతిపాదనాత్ దహరాఖ్యం పరంబ్రహ్మ-ఇతి ॥

॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః ౧-౩-౨౧-౧౯ ॥

"దహరవాక్యే జీవపరామర్శః కిమర్థ ? ఇత్యాశఙ్క్య, "అన్యార్థశ్చపరామర్శః' ' ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) గుణాంతరవదస్యాపిబ్రహ్మసంపత్తిబోధకః । పరామర్శఇతశ్చాతో నాయంజీవః పరః పుమాన్ ॥ "అథయఏషసంప్రసాదః" ఇత్యాదినా జీవప్రస్తావః దహరాకాశస్యాపహతపాప్మత్వజగద్విధరణత్వాదివత్, ముక్తస్యాపి బ్రహ్మోపసంపత్త్యా ఽపహతపాప్మత్వాదికల్యాణగుణ విశిష్టస్వాభావికరూప ప్రాప్తింబోధయతి. అతో, దహరాకాశఃనజీవః; కింతు, పరమఃపుమాన్.

॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు. ౧-౩-౨౧-౧౮ ॥

అయమాశయః - పూర్వమనృతతిరోహితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకస్స్వరూపః । పశ్చాత్, విముక్త కర్మబంధశ్శరీరాత్సముత్థితః పరంజ్యోతిరుప సంపన్నః ఆవిర్భూతస్వరూపస్సన్, అపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టః ప్రత్యగాత్మేతితత్రప్రజాపతివాక్యే ఽభిధీయతే. దహరవాక్యేత్వతి రోహిత స్వభావాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టఏవదహరాకాశఃప్రతీయతే. ఆవిర్భూతస్వరూపస్యాపి జీవస్యసేతుత్వనియంతృత్వాదయో విశేషగుణానసంభవంతీతి (పారమా) ''యః పుండరీకః పరమాంతరాత్మాకంభృంగరూపం కమలందధార । స్వాసిష్వసంతం సురసేరసాయస్వాహా'' పుండరీకఃదహరపుండరీకఇత్యర్థః. పరమాత్మా ఽంతరాత్మా. తంస్వాసిష్వసం - సేవయామి.

॥ అన్యార్థశ్చపరామర్శః ౧-౩-౨౧-౧౯ ॥

పరామర్శఇతి । స్వాభావికరూపప్రాప్తిహేతుత్వరూపం పరమపురుషసాధారణం గుణముపదేష్టుం ప్రజాపతివాక్యోక్తస్యజీవస్య, అత్రప్రస్తావఇత్యర్థః.

॥ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్. ౧-౩-౨౧-౨౦ ॥

(ప్ర) అణోర్జీవస్యచాల్పత్వాత్దహరోజీవఏవచేత్ । ఉత్తరంపూర్వమేవోక్తమతో ఽయం పరమఃపుమాన్ ॥ అణుప్రమాణస్యజీవస్య, దహరస్థానస్యచస్వల్పత్వాత్, దహరఃజీవః; నతుసర్వజ్ఞాయః బ్రహ్మఇతిచేత్, అయంప్రశ్నఃపూర్వమేవదత్తోత్తరః. "అర్భకౌకస్త్వాత్" ఇతిసూత్రే "నిచాయ్యత్వాత్" ఇతి. అతో ఽయందహరః పరమఃపుమానితి.

॥ అనుకృతేస్తస్యచ. ౧-౩-౨౧-౨౧ ॥

(ప) యదాపశ్యఃపశ్యతేచ శ్రుతివాక్యానుసారతః । అనుకర్తురతో ఽన్యో ఽయమనుకార్యః పరఃపుమాన్ ॥ తస్యజీవస్యదహరాకాశ శబ్దవాచ్యపరబ్రహ్మానుకారశ్శ్రూయతే. తతో ఽపహతపాప్మత్వాదిగుణకో ముక్తోజీవోనదహరాకాశవాచ్యః; ఇతిసూత్రార్థః. (శ్రు) "యదాపశ్యఃపశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తారమీశం పురుషంబ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్పుణ్యపాపేవిధూయ, నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి" ఇతి శ్రుతివాక్యానుసారేణానుకారిణో జీవాదన్యో ఽనుకార్యః; ఇత్యవగమ్యతే, సః దహరాకాశవాచ్యః.

॥ అపిస్మర్యతే. ౧-౩-౨౧-౨౨ ॥

(ప) ఇదంజ్ఞానమితిస్మృత్యా సాధర్మ్యప్రతిపాదనాత్ । జీవోనదహరాకాశః సగుణఃపరమఃపుమాన్॥ "ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య, మమసాధర్మ్యమాగతాః । సర్గే ఽపినోపజాయంతే; ప్రళయేనవ్యథంతిచ" ఇతిస్మృత్యాచసాధర్మ్యంప్రతిపాద్యతే. అయంపరమతానువాద తద్దూషణసఙ్గ్రహః (ప) పరోక్తమనుభానం నచైకార్థ్యాభావతస్తయోః ॥

॥ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్. ౧-౩-౨౧-౨౦ ॥

తదుక్తమితి । అర్భకేత్యాదిసూత్రే, ఉపాసనసౌకర్యాయేతి నిర్ధారితమిత్యర్థః.

॥ అనుకృతేస్తస్యచ. ౧-౩-౨౧-౨౧ ॥

॥ అపిస్మర్యతే. ౧-౩-౨౧-౨౨ ॥

పరోక్తమనుభానంనచేతి । ఇదంసూత్రద్వయం "తమేవభాంతమనుభాతి సర్వం తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి" ఇతిశ్రుతేఃపరబ్రహ్మపరత్వనిర్ణయాయ ప్రవృత్తమధికరణాంతరమితి పరైరుక్తంయత్తన్నేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ - తయోః - కరోతిభాత్యోరైకార్థ్యాభావతః, అనుకృతిరత్రసూత్రే, ఉక్తా; తస్యాఅనుభానార్థత్వాభావాదిత్యర్థః. అథాపరైరుక్తోయః ప్రకారః

తస్యేతితదుపాదానమభావాత్తద్వదీరితమ్ ॥ అన్యమతానువాద తద్దూషణసంగ్రహః (ప) శబ్దఃకరణమిత్యుక్తం తదుపాదానమన్యతః । తదభావాచ్చశాస్త్రే ఽస్మిన్ కరణస్యత దాత్వతః । అన్తరిత్యాదిసూత్రేషు తదభావాన్నిరర్థకమ్ ॥ ఇతి.

దహరాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౨

ప్రమితాధికరణప్రారమ్భః ౨౩

॥ శబ్దాదేవప్రమితః ౧-౩-౨౨-౨౩ ॥

సఙ్గతివిషయసంశయానాహ-(ప) కఠవల్లీగతంవాక్యముదాహృత్య, విచారితమ్। **అంగుష్ఠప్రమితోజీవస్సగుణః పరమఃపుమాన్ ॥ "అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషో మధ్య ఆత్మనితిష్ఠతి । ఈశానోభూతభవ్యస్య నతతోవిజుగుప్సతే । ఏతద్వైతత్" "అంగుష్ఠ మాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః ఈశానోభూతభవ్యస్య సఏవాద్యసఉశ్వః । ఏతద్వైతత్" "అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో ఽంతరాత్మా సదాజనానాంహృదయేసన్నివిష్టః । తంస్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణతంవిద్యాచ్ఛుక్ర మమృతమ్" ఇతికఠవల్లీవాక్యంవిషయః పరామృశ్యతే. "కిమయమంగుష్ఠమాత్రప్రమితఃప్రత్యగాత్మా? ఉత, పరమాత్మా ?" ఇతి. పూర్వపక్షః (ప) అంగుష్ఠప్రమితత్వేన జీవో ఽయంనపరః పుమాన్ । అంగుష్ఠమాత్రఇతిహి వాక్యేజీవనిరూపణాత్ ॥ అంగుష్ఠప్రమితత**

తస్యచేతిసూత్రే "తస్యభాసాసర్వమిదంవిభాతి" ఇతిశ్రుతిప్రతీకం గృహీతమితి. సో ఽపినేత్యాహ-తస్యేతి । తదుపాదానం ప్రతీకోపాదానంచ, తద్వత్ నేత్యర్థః. కుతఇత్యత్రాహ. అభావాత్ - సూత్రే, ఇతికరణా భావాదిత్యర్థః. శబ్దఇతి । కైశ్చిత్తదనుకృతేస్తస్యచేతిసూత్రే - అన్వితి శబ్దఃకరణమ్ - అన్వితిశబ్దస్వరూప గ్రహణమిత్యుక్తమ్ "అనుభాతిసర్వమ్" ఇతి శ్రుతౌవిద్యమానస్యాన్వితిశబ్దస్య గ్రహణమితి తదాశయః. తదుపాదానం తథాశబ్దస్వరూపగ్రహణమన్యతః వ్యాకరణ శాస్త్రే - అస్తీతిశేషః. తచ్చ, "స్వంరూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞా" ఇతి పరిభాషాలబ్ధమ్ । అస్మిన్ శాస్త్రేతదభావాత్ - తాదృశ సంకేతాభావాత్. కరణస్యతథాత్వతఇతి । యత్ర "య దేవవిద్యయేతిహి" - ఇత్యాదౌస్వరూపగ్రహణ మేవ తత్ర, ఇతికరణం వర్తతే. ఇహతదభావాచ్చేత్యర్థః. అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ఇత్యాదిసూత్రేషుతు-అంతరితిప్రతిజ్ఞా - ఇహతదభావాత్. ప్రతిజ్ఞా ఽభావాత్. నిరర్థకం-తదుక్తం నిష్ఫలమిత్యర్థః.

దహరాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౨

ప్రమితాధికరణ ప్రారమ్భః. ౨౩

॥ శబ్దాదేవప్రమితః ౧-౩-౨౨-౨౩ ॥

అయంనిష్కర్షః. - అంగుష్ఠప్రమితః పరమాత్మా. కుతః ? "ఈశానోభూతభవ్యస్య" ఇతిశబ్దాదేవ. నచభూతభవ్యస్యసర్వస్యేశితృత్వం కర్మపరవశస్య జీవస్యోపపద్యతఇతి.

యాప్రతిపాదనేన జీవఏవాయం; నతు, పరమపురుషః. యతః, (శ్రు) "ప్రాణాధి పస్సంచరతిస్వకర్మభిః । అంగుష్ఠమాత్రోరవితుల్యరూపః సంకల్పాహంకార సమన్వితోయః" ఇతిపరత్రశ్రుతివాక్యే ప్రత్యగాత్మానిరూప్యతే - ఇతి, రాద్ధాన్తః (ప) తన్నిశ్చయవదేవాత్ర పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్ । ఉపక్రమాదిభిర్లింగైఃదహరః పరమఃపుమాన్ ॥ ఉపక్రమాదిభిః లింగైఃదహరాకాశః పరమఃపురుషఇతి నిశ్చితంఖలు! తథా ఽత్ర పరమాత్మత్వనిశ్చయాత్, అంగుష్ఠప్రమితఃనజీవః ఇతి.

॥ హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్. ౧-౩-౨౨-౨౪ ॥

కథమనవచ్ఛిన్నస్య పరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వమిత్యాశంక్య, "హృద్య పేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాద్" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) ఉపాస నార్థముక్తత్వాదుక్తదోషోనవిద్యతే । ప్రాయేణాత్రమనుష్యాణామధికారనిరూపణాత్ ॥ ఉపాసకహృదయస్యాంగుష్ఠప్రమాణతయాతస్మిన్వర్తమానస్యపరమాత్మనః ఉపాసనార్థమంగుష్ఠప్రమితత్వస్యోక్తత్వాత్, అప్రమేయస్యపరమాత్మనో ఽఙ్గుష్ఠప్రమితత్వ ప్రతిపాదనదోషోనవిద్యతే. మనుష్యహృదయస్యతత్తదంగుష్ఠప్రమాణత్వంసిద్ధమ్. అత్రశాస్త్రేప్రాయేణ మనుష్యాణామధికారోనిరూప్యతే. తదపేక్షయాహృదయస్యాంగుష్ఠ ప్రమాణత్వంజ్ఞేయమ్. పరమతానువాదతద్దూషణే - (ప) అంగుష్ఠప్రమితస్యైవ తదంగీకృత్యతస్యహి ॥ ప్రక్రియాయాస్తథాత్వేనచేతరైఃప్రక్రియేరితా । నతయోఃకల్పితత్వే నచోపదేశోవృథాభవేత్ ॥ ఇతి.

ప్రమితాధికరణ గర్భేదేవతా ఽధికరణప్రారమ్భః.

॥ తదుపర్యపిబాదరాయణస్సంభవాత్. ౧-౩-౨౩-౨౫ ॥

సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) అధికారోమనుష్యాణామిత్యుక్తం తత్రసంగతః । దేవానామధికారో ఽస్తినవేత్యత్రవిచార్యతే ॥ ఇతి. తద్బ్రహ్మో

॥ హృద్యపేక్షయాతుమనుష్యాధికారత్వాత్. ౧-౩-౨౨-౨౪ ॥

అంగుష్ఠేతి । ఇతరైఃపరైఃప్రక్రియాయాః ప్రకరణస్యతథాత్వేన జీవస్యపరమాత్మైక్యోపదేశ ప్రకారతయా, అంగుష్ఠప్రమితస్యతస్యతత్ - జీవత్వమంగీకృత్య, ఈరితా, ప్రక్రియాప్రకారః, నోచితా । తయోఃజీవత్వేశ్వరత్వయోః తన్మతేకల్పితత్వేనోపదేశోవృథాభవేత్ - కాల్పనికయోరర్థయోరైక్యోపదేశో వ్యర్థస్స్యాదిత్యర్థః. జీవత్వేశానత్వాద్యనాదరేణ వస్తుమాత్రైక్యపరత్వే, ఈశానాదిశబ్దానాం లాక్షణికత్వ ప్రసంగాదిత్యాశయః.

ప్రమితాధికరణమధ్యే దేవతా ఽధికరణప్రారమ్భః.

॥ తదుపర్యపిబాదరాయణ స్సంభవాత్. ౧-౩-౨౩-౨౫ ॥

అర్థిత్వమితి । అర్థిత్వంతాపత్రయాత్ - దేవానాంపరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిరవధికకల్యాణ గుణేసంభవతి. దేవానామార్తౌ శ్రీమన్నారాయణభజనంశ్రూయతే (పారమా) "యంయజ్ఞైర్మ

పాసనముపరిదేవాదిష్వపి సంభవతీతిబాదరాయణోమన్యతే । తేషామర్థిత్వసామర్థ్య యోస్సంభవాత్. ఇతిసూత్రార్థః. మనుష్యాణామధికారఇత్యుక్తం । తేనతదుపరివర్త మానానాం జీవానామధికారోనేతి శంకాజాయతే । తతః తద్విచారఃప్రసరతి. "తత్ర్ప సంగాద్దేవానామధికారో ऽస్తివా ? నవేతి ?" సంశయః. పూర్వపక్షః - (ప) ప్రామాణ్య సంభవే ऽ ప్యస్య తచ్ఛరీరే ऽన్యథాత్వతః । అధికారోనదేవానాం సామర్థ్యాదేర దర్శనాత్॥ ఇతి. యద్యపి, మనుష్యహృద్యపేక్షయాబ్రహ్మణః తత్రోపాసనసౌకర్యా యాంగుష్ఠ ప్రమితత్వం ప్రమాణ పదవీమధిరోహతి; తథా ऽపి, దేవానాంశరీరవత్త్వ ప్రామాణ్యాదర్శనాత్, సామర్థ్యార్థిత్వా సంభవాచ్చ తేషా మత్రాధికారోనైవేతి.

రాద్ధాంతమాహ - (ప) సృష్టివాక్యేషుదేవానాం విగ్రహాద్యభిధానతః । సామర్థ్యాదేశ్చ సద్భావాచ్చాధికారో ऽత్రవిద్యతే ॥ (శ్రు) "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్" "తదైక్షతబహుస్యాంప్రజాయేయేతి" ఇత్యాదిషుబహుభవనరూపజగత్సృష్టివాక్యేషు తేషామపి శరీరాదికంప్రతిపాద్యతే ॥ సామర్థ్యార్థిత్వాదికమపివర్తతే. అతో ऽధికారః.

॥ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౧-3-౨3-౨౬ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) సవిగ్రహస్యదేవస్యయాగేవృత్తిర్విరోధకృత్ । విరోధాతిప్రసంగశ్చేన్న విరోధస్తథాత్వతః । సౌభర్యాదిషుదృష్టత్వాత్, బహు విగ్రహసంభృతేః । అత్రాపిశక్తిమత్త్వేన చాధికారోభవేద్ధ్రువమ్ ॥ ఇతిదేవానాం

నయోజుషంతియందేవాః పరమంపవిత్రం భజిష్యన్త్యార్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః । యం సూరయో జపంతోయోగినస్సూక్ష్మైః సుప్రదర్శనైః పశ్యంతీశ్వరాయస్వాహా" ఇతి. సామర్థ్యంచ తేషాం దేహేంద్రియాదిమత్తయా సంభవతి । అధికారఇతి । "అనేనజీవేనాత్మనా ऽను ప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి" ఇతి సంకల్పపూర్వకం బ్రహ్మాదిస్థావరాన్తానాం చతుర్విధభూతానాం తత్తత్కర్మోచిత శరీరనామాదివ్యాకృతకథనాత్ సామర్థ్యాదేః-సద్భావాచ్చదేవానామత్రాధికారోవిద్యతే, ఇత్యాశయః.

॥ విరోధఃకర్మణీతిచేన్నానేక ప్రతిపత్తేర్దర్శనాత్. ౧-3-౨3-౨౬ ॥

దేవస్యసవిగ్రహస్యసతః యాగేవృత్తిః యుగపత్ - అనేకయాగకర్మణివర్తనం విరోధకృత్. తాదృశవిరోధప్రసంగశ్చేత్, తథాత్వతఃనరోధః. సౌభర్యాదిషు యోగిషు బహు విగ్రహసంభృతేః - యుగపదనేకశరీరగ్రహణావగమాత్, అత్రాపిశక్తిమత్త్వేన - దేవానాం

శరీరవత్త్వేయుగవత్కర్మసుపృథక్సాన్నిధ్యంవిరుద్ధమ్. తతోవిరోధప్రసంగ ఇతిచేన్న; సౌభర్యాదీనామివతేషాంకామతః బహుశరీరగ్రహణసామర్థ్యాత్ ॥

॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧-౩-౨౩-౨౭ ॥

పూర్వసూత్రాద్విరోధఇత్యనువర్తతే. వైదికేంద్రాదిశబ్దేవిరోధఃప్రసజ్యతే; అనిత్యార్థసంయోగాత్. విగ్రహవత్త్వేసతి, సావయవత్వేన, ఇంద్రాదేరర్థస్యానిత్యత్వ మనివార్యమ్. తతః, ఇంద్రాదివాచకవైదికశబ్దానామర్థశూన్యత్వం, వేదస్యానిత్యత్వం వాస్యాదితిచేన్న; కుతః ? అతఃప్రభావాత్-శబ్దాదేవేంద్రాద్యర్థసంభవాత్ । తత్, కేనావగమ్యతే ? ప్రత్యక్షానుమానశబ్దవాచ్య శ్రుతిస్మృతిభ్యామితి సూత్రార్థసంగ్రహః. ఇమమేవాహ- (ప) విగ్రహస్యవినాశిత్వాద్విరోధోవైదికేభవేత్ । ప్రాగూర్ధ్వంజన్మనస్తేషామ నిత్యత్వాదిచేద్భవేత్ । పూర్వపూర్వమహేంద్రాదౌ నష్టేవైదికశబ్దతః । తదాకార స్మృతిర్బ్రహ్మ మహేద్రంసృజతిస్వయమ్ । నేంద్రాదిశబ్దావ్యక్త్యైస్యుర్వాచకాఘటశబ్దవత్। కింతు, గోశబ్దవత్, జాతివాచకాఇతినిర్ణయః ॥ ఏతదుక్తంభవతి. - ఇంద్రాదీనాం దేహవత్త్వే తత్సావయవత్వ ముత్పత్తి మనుమాపయేత్. తతః, తద్వాచకశబ్దేవిరోధో భవేత్. కథమేతత్ ? తేషాంజననాత్పూర్వం, వినాశానంతరంచ వైదికశబ్దానామనిత్యత్వ మర్థశూన్యత్వంవాప్రసజ్యతే, ఇతిచేన్నైతత్. పూర్వపూర్వేంద్రాదిషు నష్టేషు, చతుర్ముఖఃవైదికేంద్రాదిశబ్దా దేవతత్తదాకృతివిశేషంస్మరన్, తథాసృజతి. ఇంద్రాదిశబ్దాః ఘటశబ్దవన్నవ్యక్తి వాచకాః. కింతు, యథాగోశబ్దః గోత్వరూపజాతివాచకః; తథా । ఏతచ్చకథ మవగమ్యతే ? (శ్రు) "వేదేననామరూపేవ్యాకరోత్ప్రజాపతిః" ఇత్యాదిశ్రుత్యా "సర్వేషాంతుసనామానికర్మాణిచ పృథక్ పృథక్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌపృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే" ఇతి స్మృత్యాచేతి.

శక్తివిశేషవత్తయాయుగపత్ బహుశరీరసంభవాత్ ఉక్తవిరోధోనేత్యర్థః. తతో. బ్రహ్మవిద్యా యామధికారోభవేత్.

॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧-౩-౨౩-౨౭ ॥

అయమాశయః - ఇంద్రాదివ్యక్తీనా ముత్పత్తినాశయోస్సతోరపి, తద్వాచినాంవేద శబ్దానాం తజ్జాతివాచకతయావానిత్యత్వం, నార్థశూన్యత్వంవాభవేత్, యతోబ్రహ్మపూర్వస్మిన్ ఇంద్రాదౌవినష్టే, వైదికేంద్రాదిశబ్దాదేవస్మృతపూర్వేంద్రాద్యాకృతివిశేషః, భూయస్తదాకారమపర మింద్రాదికం కులాలవత్ ఘటంసృజతి. అత్ర, ఉదాహృతం శ్రుతిస్మృతివచనమేవ ప్రమాణమితి.

॥ అతఏవచ, నిత్యత్వమ్ ॥ ౧-౩-౨౩-౨౯ ॥

సూత్రార్థమాహ (ప) విశ్వామిత్రవసిష్ఠాద్యైః కృతత్వాన్మంత్రసూక్తయోః । అతో, వేదస్యనిత్యత్వంకథంస్యాదితిచేన్నతత్ । పూర్వోక్తహేతునా ఽత్రాపి విశ్వామిత్రాది సృష్టితః । తదీయమంత్రసూక్తానాంతిష్ఠత్యేవహినిత్యతా ॥ మంత్రసూక్తయోః వేదభాగయోః విశ్వామిత్రవసిష్ఠాద్యైః మహర్షిభిఃప్రణీతత్వాత్ వేదస్యనిత్యత్వం కథం స్యాదితిచేత్తన్న; తత్తచ్ఛబ్దస్మరణపూర్వికాతత్తదర్థసృష్టిరితి పూర్వప్రతిపాదిత హేతునా విశ్వామిత్రాదిసృష్టివ్యపదేశాత్ తదీయమంత్రసూక్తానాం నిత్యత్వస్యనకా ఽపిక్షతిః.

॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధోదర్శనాత్, స్మృతేశ్చ. ౧-౩-౨౩-౨౯॥

ప్రజాపతిప్రభృతిషుతత్త్వేష్వవ్యాకృతపర్యంతేష్వవ్యాకృతపరిణామశబ్ద మయేషుచవినష్టేష్వవ్యాకృతసృష్ట్యావృత్తౌకథం వేదస్యనిత్యత్వమిత్యాశంక్య, "సమాన నామరూపత్వాత్" ఇత్యాదిసూత్రమాహభగవాన్బాదరాయణః (ప) సృష్ట్యావృత్తౌ చ సృజ్యానాంరూపాదీనాంసమానతః । విరోధో ఽత్రనకశ్చిత్స్యాత్ సృజతీతికథంతతః? శ్రుతిస్మృతిభ్యామేతస్యతథాసృష్ట్యుపదేశతః ॥ స్మృతిరపి, "యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణిపర్యయే । దృశ్యంతే, తానితాన్యేవతథాభావాయుగాదిషు" ఇతి. ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాకృతప్రళయేబ్రహ్మాదిషు, వేదశబ్దాదిషుచనష్టేష్వపి, పునస్సృష్ట్యావృత్తౌసమాన రూపతయావేదానాం నిత్యత్వేనవిరోధః. తథాహి - సర్వజగతామాదికర్తాపరమపురుషః।

॥ అతఏవచ, నిత్యత్వమ్. ౧-౩-౨౩-౨౮ ॥

అత్రాహురేవమ్ - "నమఋషిభ్యోమంత్రకృద్భ్యః" ఇత్యుక్తమంత్రకృత్త్వంనామ, ఋషీణా మనధీత్యైవ మంత్రాణామస్ఖలిత క్రమస్వరవర్ణతయాదర్శనమ్. తచ్చతత్తన్మంత్రస్మృతిపూర్వకం ప్రజాపతినాయథాపూర్వం సృష్టైః తత్తన్నామరూపంవాగ్భిః ప్రవాహపరంపరయా ఽ ఽగతైః వసిష్ఠాదిభిః క్రియత ఇతివేదనిత్యత్వమంత్రకృత్త్వయోః నవిరోధః । అతః, "అయంసో, అగ్నిరితివిశ్వామిత్రస్య సూక్తంభవతి" ఇత్యాదిసంగచ్ఛతే.

॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్య విరోధోదర్శనాత్, స్మృతేశ్చ. ౧-౩-౨౩-౨౯ ॥

అయమాశయః - సృష్ట్యావృత్తౌకృత్స్నోపసంహారే జగదుత్పత్త్యావృత్తావపిసృజ్యానాం రూపాదీనాంసమానతః-పూర్వసమానత్వాదిత్యర్థః. అత్రకశ్చిద్విరోధోనస్యాత్ - తదాహ (శ్రుతీతి) ఏతస్యశ్రుతిస్మృతిభ్యాంతథాప్రకారేణసృష్ట్యుపదేశతః. "యోబ్రహ్మాణంవిదధాతిపూర్వం, యోవైవేదాంశ్చ ప్రహిణోతి, తస్మై" ఇతి శ్రుతిః. స్మృతిమాహ - యథర్తుష్వితి । ఏతదేవవేదస్యనిత్యత్వం - పూర్వపూర్వోచ్చారణక్రమజనితసంస్కారేణతమేవ క్రమవిశేషంస్మృత్వా, తేనైవక్రమేణోచ్చార్యత్వమితి.

ప్రమితాధికరణ గర్భేదేవతా ఽధికరణం సమాప్తమ్. ౨౩

తత్తత్సంస్థానం సర్వంస్మృత్వా, తత్తదాకారంసృజతి. తథావేదాంశ్చాస్ఖలితాను పూర్వికాన్- స్మృత్వా, చతుర్ముఖాయావిష్కరోతి. తథాశ్రుతిః "యోబ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యోవైవేదాంశ్చప్రహిణోతి, తస్మై" ఇత్యాది. "సూర్యాచంద్రమసౌధాతా యథాపూర్వమ కల్పయత్" ఇతి, స్మృతిర్దర్శితా.

ప్రమితాధికరణగర్భే దేవతా ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౨౩

ప్రమితాధికరణగర్భే మధ్వధికరణప్రారమ్భః ౨౪

॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారంజైమినిః ౧-౩-౨౪-౩౦ ॥

సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) అసావిత్యాదికంవాక్యముదాహృత్య, విచారితమ్ - అత్రత్యేష్వధికారో ఽస్తివస్వాదీనాంనసంశయః (శ్రు) "అసౌవా, ఆదిత్యో దేవమధు" ఇత్యారభ్య, "తదన్యత్ ప్రథమమమృతం తద్వసవఉపజీవంతి" ఇత్యాది వాక్యోదాహరణపూర్వకో ఽయంవిచారః. "ఇహప్రతిపాదితేషూపాసనేషువస్వాదీనామధి కారో ఽస్తివా? నవేతి?" సంశయఃఇతి. పూర్వపక్షః (ప) కర్తృత్వాదివిరోధాచ్చ, వసుత్వాది ప్రసిద్ధితః। మధ్వాద్యుపాసనేష్వేషాంనాధికారంహిజైమినిః ॥ "మధ్వాదిషు" ఇతి, "జ్యోతిషి" ఇతిచ సూత్రద్వయంజైమినిమతరూపపూర్వపక్షప్రకారనిరూపకమ్. కర్తృత్వ కర్మత్వయో రేకత్రసంభవ విరోధాత్పూర్వంసిద్ధవసుత్వాదీనాంతేషాం మధ్వాద్యుపాసనఫలభూత వసుత్వప్రాప్తేః, అనుపపన్నత్వాచ్చ తేషాం తత్రానధికారంజైమినిర్మన్యతే. రాద్ధాంత

॥ మధ్వాదిష్వసంభవాదనధికారం జైమినిః ౧-౩-౨౩-౩౦ ॥

జైమినిః వస్వాదిత్యాదీనాం మధువిద్యాదిషు, అనధికారంమన్యతే. కుతః ? అసంభవాత్; అయమాశయః - "అసౌవా, ఆదిత్యోదేవమధు" ఇతిమధువిద్యాయాం వేదప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్య స్యరశ్మిద్వారేణ ప్రాప్తస్యరసస్యాశ్రయతయా ఽ ఽదిత్యస్య మధుశబ్దవ్యపదేశముక్త్వా, "తద్యత్ప్రథ మమమృతం, తద్వసవ ఉపజీవన్తి" - ఇతి, ఆదిత్యాంశానాం వస్వాదిభిర్భుజ్యమానత్వమభిధాయ, "సయఏతదేవమమృతం వేదవసూనామేవ, ఏకోభూత్వా" అగ్నినైవముఖేనైతదేవామృతం దృష్ట్వా, తృప్యన్తి, ఇతి. తేషాముపాస్యత్వం ప్రాప్యత్వంచాభిధీయతే. అత్రకర్మకర్తృవిరోధః. "నను, అత్ర ఆదిత్యాంశానాముపాస్యత్వం, శ్రూయతే; నతువస్వాదీనాం. తత్కథంకర్తృకర్మవిరోధ ?"ఇతిచేదుచ్యతే. నకేవలంభోజ్యానాం తదంశానాముపాస్యత్వమత్రోచ్యతే; అపితు, భోక్తృభిస్సహైవతేషా ముపాస్యత్వమ్. నచ వస్వాదీనాముపాస్యా అన్యేవస్వాదయః. నచవస్వాదీనాం సతాంవస్వాదిత్వం ప్రాప్యంభవతి. అతో, జైమినిరేషాం దేవానాంమధ్వాద్యుపాసనే ఽనధికారంమన్యతే. బ్రహ్మహి కారణావస్థం, కార్యావస్థంచ। కార్యావస్థంనామ, వసుత్వాదికార్యవిశేషావస్థమ్. అత్రహితదు భయా వస్థం బ్రహ్మోపాస్యమిత్యుపదిశ్యతే. తత్రాయమాశయః. - "అసౌవా, ఆదిత్యోదేవమధు" ఇత్యారభ్య,

మాహ - (ప) తదవస్థస్యదేవస్యచోపాస్యత్వవిధానతః । అవిరోధాద్వసుత్వాదేస్సంధా నస్యభవేత్తుసః ॥ వస్వాద్యవస్థస్యపరమాత్మనః ఉపాస్యత్వవిధానేన వసుత్వానుసంధానా విరోధాత్ అధికారో ఽస్తీతి.

॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౧-౩-౨౫-౩౧ ॥

సూత్రార్థమాహ-(ప) తందేవాఇతివాక్యే ఽస్యకర్తృత్వాదేర్నిషేధతః । నాధికారో వసూనాంహి మేనేజైమినిరత్రహి ॥ ఇతి. పునరత్రదేవానామనధికారేజైమినిమతమాహ- (శ్రు) "తందేవాజ్యోతిషాంజ్యోతిరాయుర్హోపాసతే ఽమృతమ్" ఇతి । జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యే పరస్మిన్బ్రహ్మణిదేవానా ముపాసనవిధానవాక్యేమధ్వాద్యుపాసనకర్తృత్వాదేర్నిషేధాత్.

॥ భావంతుబాదరాయణో ఽస్తిహి. ౧-౩-౨౫-౩౨ ॥

సూత్రార్థః - (ప) మధ్వాద్యుపాసనేష్వేషాం భగవాన్బాదరాయణః । మన్యతేచాధికారంతు బ్రహ్మవిద్యాత్వనిశ్చయాత్ ॥ ఏవంభగవాన్బాదరాయణోమన్యతే దేవానామపితత్ర తత్రోపాసనమ్; కార్యావస్థబ్రహ్మవిషయక మనుసందధతాం మధువిద్యాదిషు, అధికారో ఽస్తీతి.

సూత్రాక్షరార్థస్తు, వస్వాదీనాం మధువిద్యాదిషుభావమధికార భావం బాదరాయణోమన్యతే.-హి-యతః; అస్తి-వస్వాదిత్వం ప్రాప్తానామపికల్పాం

"అథ, తతఊర్ధ్వఉదేతా" ఇత్యతఃప్రాక్ ఆదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యం విధీయతే- వసుత్వాదేరనుసంధానస్యావిరోధః; ఇదానీం వసూనామపి సతాంకల్పాంతరే ఽపివస్వాదిత్వ ప్రాప్త్యపేక్షాయాః ఉచితత్వాత్. అతస్తేషామధికారోభవేత్.

॥ జ్యోతిషిభావాచ్చ. ౧-౩-౨౫-౩౧ ॥

నిషేధాదితి । దేవమనుష్యోభయసాధారణే పరబ్రహ్మోపాసనే సత్యపి, దేవానాం జ్యోతిరేవోపాస్య మిత్యాశయవద్వాక్యే తేషాముపాసకత్వకథనేన మధ్వాద్యుపాసననివృత్తిద్యోత నాదిత్యర్థః.

॥ భావన్తుబాదరాయణో ఽస్తిహి. ౧-౩-౨౫-౩౨ ॥

అత్రాహురేవమ్. - అత్రహి "అసౌవా" ఇత్యారభ్య, "అథ, తత ఊర్ధ్వ ఉదేతా" ఇత్యతఃప్రాక్ - వస్వాదికార్యావస్థ బ్రహ్మోపాసన ముపదిశ్యతే". అథ, తత ఊర్ధ్వఉదేతా" ఇత్యాదినా, ఆదిత్యాద్యాత్మతయా ఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే, ఏవముభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాంతరేవస్వాదిత్వం ప్రాప్య, తదన్తేకారణం బ్రహ్మైవాప్నోతి (శ్రు) "నహవా, అస్మా ఉదేతి" ఇత్యారభ్య, "బ్రహ్మోపనిషదంవేద" ఇతికృత్స్నాయా మధువిద్యాయా బ్రహ్మోపనిషత్త్వ శ్రవణాత్, బ్రహ్మప్రాప్తి పర్యంతవస్వాదిత్యఫలత్వ శ్రవణాచ్చ, వస్వాదిభోగ్యభూతాది త్యాంశస్య, విధీయమానముపాసనంతదవస్థస్యైవ బ్రహ్మణఇత్యవగమ్యతే. తందేవాఇతి

తరేవసుత్వాదేఃప్రాప్యత్వమస్తి; ఇతి. అత్రాయంపరమతసంగ్రహః - (ప) పరైర్మధ్వాది సూత్రాణిచైభిరేకమితీరితమ్ । అర్థిత్వాసంభవాత్తేషు నాధికారఃక్వచితత్తః.

॥ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్ సూచ్యతేహి. ౧-3-౨౬-33 ॥

అస్యజానశ్రుతినామ్నస్తదనాదరశ్రవణాత్తయోః కయోశ్చిన్మహాత్మనోర్హంసరూపయోరనాదరశ్రవణాత్స్వస్య బ్రహ్మవిద్యారాహిత్యేనాదరశూన్యవచనశ్రవణాత్, తదాద్రవణాచ్ఛుక్ - శోకస్సూచ్యతేహి. నతుశూద్రత్వాత్, తస్యక్షత్రియస్యశూద్రేత్యామంత్రణమితిసూత్రార్థః. సఙ్గతివిషయసంశయానాహ-(ప) శూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తివా, నవేతి విచారితమ్ ॥ "బ్రహ్మవిద్యాయాంశూద్రస్యాప్యధికారోఽస్తి వా? నవేతి ?"సంశయే పూర్వపక్షమాహ-(ప) అర్థిత్వాద్యుపపత్తేశ్చతాదర్థ్యజ్ఞానవానయమ్ । తత్స్వరూపాదివిజ్ఞానం పురాణ శ్రవణాద్భవేత్ । పురాణశ్రవణానుజ్ఞావాక్యాదస్యావగమ్యతే । శ్రావయేచ్చతురోవర్ణాన్కృత్వా బ్రాహ్మణమగ్రతః ॥ ఇతి. అర్థిత్వసామర్థ్యసంభవాత్ అయంశూద్రః తదర్థజ్ఞాన విశిష్టస్స్యాదేవ; వేదాధ్యయనరహితస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానంచ పురాణశ్రవణాత్ సంభవతి. అతః, శూద్రస్యబ్రహ్మవిద్యాయామధికారోఽస్తీతి. పురాణశ్రవణేఽనుజ్ఞాస్య శ్రావయేదిత్యాదినాఽవగమ్యతే. రాద్ధాంత

చోపపద్యతే; సర్వత్రబ్రహ్మణ ఏవోపాస్యత్వాత్. పరేషాం వ్యాఖ్యాప్రకార మనూద్య, తన్నేత్యాహ- (పరైరితి) మధ్వాద్యుపాసనస్య తైరబ్రహ్మోపాసనపరతయా వ్యాఖ్యానస్యవృత్తిగ్రన్థవిరోధఇత్యాశయః. పరేమధ్వాదిష్వసంభవాదిత్యాదిసూత్రాణిచ తదుపర్యపీత్యాదిసూత్రైరేకాధికరణమాహుః. తన్మతేఽపిసూత్రాసాఙ్గత్యాదికం స్ఫుటమితిభావః.

॥ శుగస్యతదనాదర శ్రవణాత్తదాద్రవణాత్ సూచ్యతేహి. ౧-3-౨౬-33 ॥

శూద్రేత్యామంత్రణమితి । అత్రేదమవధేయమ్. - జానశ్రుతిః పౌత్రాయణః కశ్చిన్మహాపురుషః పరమధార్మికః కదాచిత్ స్వధర్మప్రీతయోః కయోశ్చిత్ మహాత్మనోః హంసరూపం ప్రాప్య, రాత్రౌసమీపే స్వంప్రశంసతోరపి బ్రహ్మవిద్యాహీనత్వాత్, స్వస్యరైక్వాఖ్య బ్రహ్మవిత్సమానతేజస్విత్వ రాహిత్యంవదతోః వచనమాకర్ణ్య , బ్రహ్మవిద్యాఽధిగమాయరైక్వ సమీపమగమత్. తతస్తస్మైగవాదికంబహుధనముపహృత్య, ప్రార్థయామాస. "అనుమఏతాంభగవో, దేవతాంశాధి - యాందేవతాముపాస్సే" ఇతి. ఇదంమధ్యమపురుషైకవచనమ్. యస్యా ఉపాసనంకరోషి; తాందేవతాంమే, అనుశాధీత్యర్థః. రైక్వఏనమాహ "అహహారేత్వా శూద్ర, తవైవ సహగోభిరస్తు" ఇతి. సహగోభిరస్తు - సహగోభిరయం రథస్తవైవాస్త్విత్యర్థః. నైతావతామహ్యందత్తేన బ్రహ్మజిజ్ఞాసయాశోకావిష్టస్య బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిష్ఠితాభవతి. కింతు, మమసేవ

మాహ - (ప) అనధీతస్యశూద్రస్య జ్ఞానాభావాన్నతద్భవేత్ । విధిస్స్వాధ్యాయజం జ్ఞాన ముపాయమవలంబతే । పురాణశ్రవణానుజ్ఞా పాపక్షయఫలాతతః । శూద్రేత్యా మంత్రణంతచ్చ నాన్త్యవర్ణస్యవాచకమ్ । విద్యావైకల్యశోకేనశూద్రేత్యామంత్రణంస్వతః॥ వేదాధ్యయనరహితస్య శూద్రస్యబ్రహ్మస్వరూపతదుపాసనజ్ఞానాసంభవాత్, తదధి కారిత్వంనభవేత్; పురాణశ్రవణజన్యజ్ఞానంతస్య బ్రహ్మవిద్యోపాయత్వంనైతి. విహిత వేదాధ్యయనజన్యజ్ఞానమేవ తత్రోపాయత్వమవలంబతే. పురాణశ్రవణానుజ్ఞాతు, తస్య పాపక్షయఫలా; నతుబ్రహ్మవిద్యా ఽధికారసంపాదనఫలా. విదురాదయస్తు, భవాన్తరాధి గతజ్ఞానా ప్రమోషాత్, ప్రారబ్ధకర్మవశాదీదృశజన్మయోగిన ఇతి తేషాంబ్రహ్మనిష్ఠత్వమ్.

॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౪ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) శూద్రేత్యామంత్రణంతేనజాతియోగేననేతిచ । ఉపక్రమాదిభిర్లింగైః క్షత్రియత్వవినిర్ణయాత్ ॥ రైక్వాత్ బ్రహ్మస్వరూపంశుశ్రూషోః జానశ్రుతేః శూద్రేతితదామంత్రణం నజాతికృతమవగమ్యతే. కుతః ? ఉపక్రమోప సంహారాది లింగైస్తస్యక్షత్రియత్వావగమాత్.

॥ ఉత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్. ౧-౩-౨౬-౩౫ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) ఉపర్యస్యాం ద్వయోరేవచాన్వయో దృశ్య తేయతః । క్షత్రియత్వాఖ్యలింగేన జ్ఞాపితత్వాన్నశూద్రజః ॥ ఉపరిభావే, అస్యాం

యేతిభావః. ఇహశూద్రేత్యామంత్రణేన జానశ్రుతేః శూద్రత్వమవగమ్యతే. తథా ఽపి, తస్యబ్రహ్మ విద్యోపదేశాభ్యుపగమ ఇతిస్థితే, "కథంశూద్రస్యానధికార? ఇతిచేత్తత్రాహ-తచ్చేతి । నాన్త్యవర్ణస్య వాచకం ! కింతు, విద్యావైకల్యశోకేన శూద్రేత్యామంత్రణమిత్యర్థః. ఇదమేవసూత్రార్థవివరణమ్. తదర్థో ఽయమ్.- అస్యజానశ్రుతేః, తదనాదరశ్రవణాత్ - హంసగదిత బ్రహ్మవిద్యారాహిత్య ప్రయుక్తనిందా శ్రవణాదిత్యర్థః. తదాద్రవణాత్ - బ్రహ్మవిద్యాధిగమాయ రైక్వోపసరణాచ్చ సంభూతాశుక్ - శోకః సూచ్యతే. నత్వంత్యవర్ణత్వమ్ । శోచితా-శూద్రఇత్యర్థః "శుచశోకే" ఇతి ధాతోః శుచేర్దశ్చేతిర ప్రత్యయే, ధాతోశ్చ దీర్ఘే, చకారస్యదకారే, శూద్రఇతిభవతి.

॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౪ ॥

ఉపక్రమేబహుదాయీతి దానపతిత్వం, బహుపాక్యఇతి బహుతరపక్వాన్నప్రదత్వమ్, క్షత్తారమువాచేతి క్షత్తృప్రేషణమ్. ఏవమన్యచ్చజానశ్రుతేః క్షత్రియత్వమవగమయతీత్యర్థః.

ఉపసంహారలింగమాహ -

॥ ఉత్తరత్రచైత్రరథేనలింగాత్. ౧-౩-౨౬-౩౫ ॥

అయమాశయః - ఉపరిష్టాత్ (శ్రు) "అథహ, శౌనకంచ, కాపేయమభిప్రతా రిణఞ్చ" ఇత్యాదౌ, అభిప్రతారినామకస్య చైత్రరథస్య, అస్యాం విద్యాయాం సంబంధః ప్రతిపాద

సంవర్గవిద్యాయాం బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరేవాన్వయోదృశ్యతే. చైత్రరథస్యక్షత్రియ లింగేనతథాజ్ఞాపితత్వాదయంజానశ్రుతిః నశూద్రజః.

॥ సంస్కారపరామర్శాత్తదభావాభిలాపాచ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౬ ॥

(ప) సంస్క్రియాయాః పరామర్శాత్, శూద్రస్యతదలాభతః । క్షత్రియో ఽయం; నశూద్రస్స్యాత్ పూర్వకాండోక్తదూషణాత్॥ బ్రహ్మవిద్యోపదేశ ప్రదేశేషూపనయనసంస్కారః పరామృశ్యతే. "ఉపత్వానేష్యే" "తంహోపనిన్యే" ఇత్యాదిషు, ఏవముపనయన సంస్కారస్యకర్తవ్యతా ఽవగమాత్. శూద్రస్య, ఉపనయనాభావాత్ "నశూద్రేపాత కంకించిత్ నచసంస్కారమర్హతి" ఇతి, తస్యకర్మకాండ ప్రతిపాదిత సంస్కార రాహిత్యదూషణాత్, జానశ్రుతిః క్షత్రియః; నతుశూద్రః.

॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః ౧-౩-౨౬-౩౭ ॥

(ప) సమిదాదానసాధ్యేన శూద్రత్వాభావనిశ్చయే । ఉపదేశ ప్రవృత్తేశ్చ నాధికారో ఽస్యవిద్యతే ॥ "నైతదబ్రాహ్మణోవివక్తుమర్హతి; సమిధం సోమ్యా

యిష్యతే. చైత్రరథఃక్షత్రియః. తస్యతథాత్వేచకాపేయసాహచర్యంలింగం. సహిబ్రాహ్మణః, ప్రకారాన్తరేణచ "ఏతేచైత్రరథంకాపేయా అయాజయన్" ఇతి కాపేయేషుయాజకత్వస్య, చైత్రరథేయాజ్యత్వస్యచ శ్రవణాత్ తేషాం సాహచర్యం, యాజ్యస్యక్షత్రియత్వం చావగమ్యతే. తతః; సంవర్గవిద్యాయాం బ్రాహ్మణ క్షత్రియయోరేవాన్వయః; నతుశూద్రస్య. తథాబ్రాహ్మణేరైక్వే, అస్యాంవిద్యాయాం క్షత్రియస్యైవ, అన్వయోయుక్త ఇతిజానశ్రుతేః క్షత్రియత్వమవగతమ్; నతుశూద్రత్వమ్. ఇతి.

॥ సంస్కారపరామర్శాత్, తదభావాభిలాపాచ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౬ ॥

ఉపరితస్యైవ బ్రహ్మవిద్యా ఽధికారః శూద్రస్యోపనయనాభావాత్తత్రానధికార ఇత్యాశయః.

॥ తదభావనిర్ధారణేచప్రవృత్తేః ౧-౩-౨౬-౩౭ ॥

అత్రాయమాశయః - "జాబాలోనామ, కశ్చిద్బాలః బాల్యేపితరిపరేతే, జబలాంనామ, మాతరము పేత్య, "కింగోత్రో ఽహం ? కేనచిద్గురుణా, ఉపనీతో ఽహం బుభూషామీ" త్యువాచ. తస్యాస్తునా హంగోత్రం జానామీతివదంత్యాం, జాబాలః గౌతమముపసృత్య,-స్వాశయంవ్యజిజ్ఞపత్. తస్మిన్‌కింగోత్రో ఽసీతిపృచ్ఛతి, నవేద్మీతితత్త్వమబ్రవీత్. నాబ్రాహ్మణఏవం వివక్తుమర్హతి. తతో ఽయం బ్రాహ్మణ ఏవేతి నిశ్చిత్య, శుశ్రూషుమేతం సమిధమాహరేతి నిర్దిదేశేతి" శ్రూయతే.- "నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతి । సమిధంసోమ్యాహరోపత్వానేష్యే; నసత్యాదగాః" ఇతి. అయమర్థః.- ఏతత్సత్యవచనం వివక్తుం నిస్సంశయం వక్తుంనాబ్రాహ్మణో ఽర్హతి. అతస్సత్యవచనం నాతిక్రాంతో ఽసి. ఇతి.

హర" ఇతిశుశ్రూషోర్జాబాలస్య సమిదాదాననిర్దేశేనశూద్రత్వాభావే నిశ్చితేసతి, బ్రహ్మవిద్యోపదేశప్రవృత్తేః అత్రశూద్రస్యాధికారోనవిద్యతే.

॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్. ౧-౩-౨౬-౩౮ ॥

(ప) కర్మణాంశ్రవణాదీనాం శూద్రేవాక్యాన్నిషేధతః । నశూద్రస్యాధికారో ఽస్తి వేదాంతేషువిశేషతః ॥ వేదస్యశ్రవణాధ్యయనార్థమననానాం, తదర్థకర్మానుష్ఠానానాంచశూద్రవిషయే శ్రుతివాక్యేననిషిద్ధత్వాత్, శూద్రస్యవేదాంతేషువిశిష్యాధికారోనాస్తీత్యవగమ్యతే.

॥ స్మృతేశ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౯ ॥

సూత్రార్థః - (ప) శ్రవణాదౌస్మృతోదండో జిహ్వాచ్ఛేదాదిలక్షణః । ఇదంప్రాసంగికం తస్మాత్, ప్రకృతంహిసమాప్యతే ॥ శూద్రస్యవేదశ్రవణోచ్చారణాదౌజిహ్వాచ్ఛేదాదిరూపశిక్షావిహితా । "అథహాస్య వేదముపశృణ్వతః త్రపుజతుభ్యాం శ్రోత్రప్రపూరణ - ముదాహరణేజిహ్వాచ్ఛేదో; ధారణేశరీరభేదః" ఇతి.

అపశూద్రాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౫

॥ కంపనాత్. ౧-౩-౨౬-౪౦ ॥

(ప) అంగుష్ఠప్రమితాజ్జాతభయాత్కంపశ్రుతేస్స్వతః । అంగుష్ఠప్రమితశ్చాయం పరమాత్మేతినిర్ణయః ॥ అంగుష్ఠప్రమితపురుషజాతభియా (శ్రు) "అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషోమధ్యఆత్మనితిష్ఠతి" * "అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో ఽన్తరాత్మా" ఇత్యనయోర్వాక్యయోర్మధ్యే (శ్రు) "యదిదంకించజగత్సర్వం ప్రాణఏజతి

॥ శ్రవణాధ్యయనార్థ ప్రతిషేధాత్. ౧-౩-౨౬-౩౮ ॥

(శ్రు) "పద్యుహవా, ఏతచ్ఛ్మశానం - యచ్ఛూద్రః । తస్మాత్, శూద్రసమీపేనాధ్యేతవ్యమ్" ఇతి. పద్యు-జంగమమిత్యర్థః. "తస్మాత్, శూద్రోబహుపశురయజ్ఞీయః" ఇతిచ. బహుపశుః పశుసదృశ ఇత్యర్థః.

॥ స్మృతేశ్చ. ౧-౩-౨౬-౩౯ ॥

ఇదంప్రాసంగికమితి । ప్రసక్తానుప్రసక్తం దేవానామధికారనిరూపణం ప్రసక్తం మధ్వధికరణమ్, అపశూద్రాధికరణం చానుప్రసక్తం. తస్మాత్ప్రకృతం ప్రమితాధికరణం సమాప్యత ఇత్యర్థః.

అపశూద్రాధికరణమ్ సమాప్తమ్. ౨౫

॥ కంపనాత్. ౧-౩-౨౬-౪౦ ॥

శ్రుతేరయమర్థః. - "ప్రాణే" ఇతి, అంగుష్ఠమాత్రఃపురుషోనిర్దిష్టః. తస్మిన్నిస్సృతంసంజాతం జగత్, మహత్ భయముద్యతంవజ్రమితి పంచమ్యర్థేప్రథమా. మహాభయాదుద్యతాత్ వజ్రాది

---

* యద్యప్యాద్యం శ్రుతివాక్యం మాతృకాయానందృశ్యతే; తథా ఽపి, తదసత్త్వే, వాక్యవైఘట్యాదవస్థానేచ సుసఙ్గతేస్తద్యోజితమ్.

నిస్సృతమ్ । మహద్భయంవజ్రముద్యతంయఏతద్విదురమృతాస్తేభవంతి । భయా దస్యాగ్నిస్తపతి । భయాత్తపతిసూర్యః । భయాదింద్రశ్చ, వాయుశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పంచమః" ఇతి, అగ్న్యాదీనాంవేపనశ్రవణాత్ సపురుషఃపరమాత్మా.

॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౧-3-౨౬-౪౧ ॥

(ప) తత్సంబంధితయాఽత్రైవ జ్యోతిషోదర్శనాత్సచ । నతత్రేత్యాదివాక్యేఽస్య పరమాత్మేతినిర్ణయః ॥ అత్రైవశ్రుతౌ, అంగుష్ఠప్రమితపురుష సంబంధిత్వేనపరమాత్మా సాధారణసర్వజ్యోతిరాచ్ఛాదకజ్యోతిః ప్రతిపాదనందృశ్యతే - "నతత్రసూర్యోభాతి; న చంద్రతారకం; నేమావిద్యుతో భాంతి; కుతోఽయమగ్నిః ? తమేవభాంతమను భాతిసర్వం; తస్యభాసాసర్వమిదం విభాతి" ఇతి. అతః సఃపురుషః పరమాత్మేతి నిశ్చీయతే. పరమ తానువాదతద్దూషణసంగ్రహః (ప) ఏషఇత్యాదివిషయం పరేన్యా యాంతరంజగుః । శబ్దస్యతత్పరత్వంహిశంకిత్వానేతిసాధితమ్. అయంతద్దూషణ సంగ్రహః (వ) తదయుక్తమనుత్థానాత్ శ్రుతిస్తస్మాద్బలీయసీ । పునరుత్థానశంకాఽపి వికల్ప్యైవం నిరాకృతా.

ప్రమితాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౫

వేత్యర్థః, ఏజతి - కంపత ఇతికంపశ్రుతేః, అంగుష్ఠప్రమితోఽయం పరమాత్మేతినిర్ణయః. తస్యైవైవం విధాజ్ఞాభయంకరత్వాద్యైశ్వర్యసంభవాదిత్యాశయః.

॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్. ౧-3-౨3-౪౧ ॥

అత్ర "తస్యభాసా" ఇతిశ్రుత్యా పరమాత్మానిరతిశయప్రభావిశిష్ట ఇత్యవగమ్యతే । పరే, ఇదం సూత్రమ్. "ఏషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ", ఇత్యాదివాక్యవిషయం న్యాయాంతరమ్-అన్యదధికరణంజగుః. శబ్దస్యతత్రత్యస్యజ్యోతిశ్శబ్దస్యాదిత్యపరత్వంన; కింతు, పరమాత్మపరత్వం సాధితమిత్యర్థః. ఇతిపరమతమనేనోదితమ్. అథ, తద్దూషయతి - తదయుక్తమితి । తదధి కరణాంతరమనుచితమిత్యర్థః. అనుత్థానాత్- తాదృశశంకాయాఏవానుత్థానాత్; తత్రత్యస్య జ్యోతిశ్శబ్దస్య, ఆదిత్య పరత్వశంకాఽపినాస్తీత్యర్థః. అపితు, పరబ్రహ్మపరత్వమేవ; కుతః ? శ్రుతిర్బ లీయసీ, "జ్యోతిషాంజ్యోతిః" ఇత్యాదిశ్రుతిః పరమాత్మనః జ్యోతిష్ట్వం, తత్ప్రకర్షంచప్రతిపాదయతి. అతః, బలీయసీ-అర్థాంతరావకాశరహితేత్యర్థః. అతో, జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యత్వం నారాయణస్యైవా సాధారణం "నారాయణ పరోజ్యోతిః" ఇత్యాదిశ్రుతేః, (పారమా) "తస్మైపరబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే స్వాహా" ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ. పరేషాంశంకాఽంతరమనూద్య, దూషయతి-పునరుత్థానశంకాఽపీతి। శరీరాదుత్థానస్య స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తేశ్చమధ్యేశ్రూయమాణాపరంజ్యోతిర్నామాదిత్యప్రాప్తిః. అర్చిరాదిమార్గప్రత్య భిజ్ఞానాత్. తత్రహ్యాదిత్యప్రాప్తిర్మధ్యేశ్రూయతే. ఆదిత్యస్యపరత్వంచ, అర్చిరాద్యపేక్షయా, ఇతివికల్ప్య, ప్రకారాన్తరేణ పూర్వపక్షోత్థానశంకాపరైరుక్తా. సాఽప్యేవంనిరాకృతా. "ఉత్తరాచ్చేద్" ఇతి. సూత్రఏవవాక్యస్యాస్య పరబ్రహ్మోపసంపత్త్యావిర్భూత స్వరూపాత్మ విషయత్వస్య సమర్థిత్వాదిత్యర్థః.

ప్రమితాధికరణంసమాప్తమ్. ౨౫

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణప్రారమ్భః ౨౬

॥ ఆకాశో ఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౧-3-౨౬-౪౨ ॥

ఆకాశఃపరంబ్రహ్మ; కుతః ? అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాత్ "ఆకాశోహ
నామరూపయోర్నిర్వహితా" ఇతి. నామరూపయోర్నిర్వోఢృత్వరూపాన్తరవ్యపదేశా
తిసూత్రార్థః. సంగతివిషయసంశయానాహ-(ప) ఆకాశఇతియద్వాక్యంఛాందోగ్యస్థ
విచారితమ్ । ఆకాశోముక్తజీవోవా ? పరమాత్మేతిసంశయః ॥ "ఆకాశోహవైనామరూ
యోర్నిర్వహితాతేయదంతరా, తద్బ్రహ్మ, తదమృతం, సఆత్మా" ఇతిఛాందోగ్యస్థ
వాక్యంవిచారితమ్ తత్రసంశయః. - "ఆకాశశబ్దవాచ్యఃముక్తః ప్రత్యగాత్మావా
పరమాత్మావేతి". పూర్వపక్షమాహ (ప)ధూత్వాశరీరమిత్యాదివాక్యేముక్తప్రసంగతః
ఆకాశోముక్తజీవో ఽయంనపరస్సగుణఃపుమాన్ ॥ "ధూత్వాశరీరమకృతంకృతా
బ్రహ్మలోకమభిసంభవాని" ఇతివాక్యేముక్తస్య ప్రకృతత్వాదాకాశశబ్దస్యాసంకుచి
ప్రకాశార్థకత్వాత్, నామరూపనిర్ముక్తః "తద్బ్రహ్మతదమృతమ్" ఇతిముక్తజీ
ఏవాయం; నతునగుణః వరమఃపుమానితి. రాద్ధాంతమాహ-(
అస్పృష్టనామరూపస్య తయోర్నిర్వాహకత్వతః । శ్రూయమాణో ఽయమాకా
నముక్తఃపరమఃపుమాన్ ॥ నామరూపస్పర్శరహితస్య నామరూపయోః నిర్వాహక
సామర్థ్యాత్, శ్రుతిస్థ ఆకాశశబ్దః నముక్తజీవవాచకః; పరంతుపరమాత్మవాచకః.

॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన. ౧-3-౨౬-౪3 ॥

"నేహనానాస్తి" ఇతి భేదప్రతిషేధాచ్చ న ప్రత్యగాత్మనో ఽర్థాం
భూతః పరమాత్మేత్యాశంక్య, "సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన" ఇత్యాహభగవాన్బ
రాయణః (ప) ప్రాజ్ఞేనేత్యాదిభిర్వాక్యైర్భేదేన వ్యపదేశతః । కించిజ్జ్ఞ్యత
ధర్మో ఽయంనజీవః పరమఃపుమాన్ ॥ వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే. సుషుప్త్యుత్క్రా

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణప్రారమ్భః. ౨౬

॥ ఆకాశో ఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్. ౧-3-౨౬-౪౨ ॥

రాద్ధాంతస్యాయమాశయః. - బద్ధావస్థః ప్రత్యగాత్మాస్వయంకర్మవశాత్ నామరూపే భ
నామరూపేనిర్వోఢుం నశక్నుయాత్. ముక్తావస్థస్యజగద్వ్యాపారాసంభవాత్ । ననుత
నామరూపనిర్వోఢృత్వమ్. అతః, ఈశ్వరఏవతయోరర్థాంతరభూత ఇహాకాశశబ్దవాచ్యః.
నిర్వాహకత్వం శ్రుత్యైవప్రతిపన్నమ్. "అనేన జీవేనాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరవ
ఇతి. యదుక్తం ముక్తస్యప్రకృతత్వమితి, తదపిన. "బ్రహ్మలోకమభిసంభవాని" ఇతిపరస్యైవబ్రప
అనంతర ప్రకృతత్వాదితి

॥ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన. ౧-3-౨౬-౪3 ॥

ఉత్క్రాన్తిః - శరీరత్యాగః

త్క్రాంత్యోః ప్రత్యగాత్మనో ఽర్థాంతరభూతః పరమాత్మా ఽస్త్యేవభేదేన వ్యపదేశాదితి సూత్రార్థః. (శ్రు) "ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోన బాహ్యంకించనవేద నాన్తరమ్" ఇతి సుషుప్తౌ; తథోత్క్రాంతావపి "ప్రాజ్ఞేనాత్మనా ఽన్వారూఢ ఉత్సర్జన్, యాతి" ఇతివాజసనేయకవాక్యే: జీవాత్మ పరమాత్మనోః భిన్నత్వవ్యపదేశాత్, కించిజ్ఞత్వాదిగుణవిశిష్టోయంజీవః నామరూపయోర్నిర్వోఢా ఽ ఽకాశోనభవతి. కింతు, సర్వజ్ఞత్వాది గుణాకరః పరఃపుమాన్.

॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ౧-౩-౨౭-౪౪ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) తత్పరిషఙ్గకేప్రాజ్ఞేశ్రుతపత్యాదిశబ్దతః। అతో ఽయం పరమాత్మైవజీవాదర్థాంతరస్స్మృతః ॥ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోఃపరిష్వక్తచేతనే ప్రాజ్ఞశబ్ద వాచ్యేతస్మిన్ శ్రూయమాణపతీశానశబ్దార్థవిషయతోపపత్తేః. అతో, జీవాదర్థాంతరభూతః పరమాత్మా. శ్రుతిరియమ్"సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్య వశీ, సర్వస్యేశానః" ఇతి. (ప) ఐక్యోప దేశోభేదస్యప్రతిషేధశ్రుతిశ్రుతః। సర్వమిత్యాదివాక్యేషుబ్రహ్మకార్యనిబంధనః ॥ "సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ" ఇత్యాదివాక్యేషు భేదనిషేధః. ఐక్యనిర్దేశశ్చసర్వస్య చిదచిదాత్మ కస్య బ్రహ్మకార్యత్వేన తదాత్మకత్వం, కార్యకారణయోరైక్యంచ నిబంధయతి.

అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణమ్ సమాప్తమ్. ౨౯

ఇతి, శ్రీవైఖానస వేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర
శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితే వైఖానసీయ
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య
తృతీయఃపాదః సమాప్తః
శ్రీవిఖనసగురవేనమః
శ్రీః.

॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః ౧-౩-౨౭-౪౪ ॥

సర్వపతిత్వాదయః ప్రత్యగాత్మనిముక్తావస్థే ఽపినసంభవంతి. అతో ఽయంతస్మాదర్థాంతర భూతః నామరూపయోః నిర్వహితా। ఆకాశఃఇత్యాశయః. ఐక్యోపదేశః కార్యకారణైక్య నిబంధనః నతుజీవేశ్వరయోః ఐశ్వర్యనిషేధపరఇత్యాశయః.

అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౯

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్య వ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్
ప్రథమాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః సమాప్తః
శ్రీవైఖానసగురవేనమః.

శ్రీ విఖనసగురవేనమః.

వైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే,

ఆనుమానికాధికరణప్రారమ్భః. ౨౮

॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న । శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ ౧-౪-౨౮-౧ ॥

కేషాంచిత్, శాఖినాంశాఖాయామ్ ఆనుమానికంప్రధానం కారణత్వేనోచ్యతే. అతః, "మహతఃపరమవ్యక్తమ్" ఇత్యత్రావ్యక్తమితిప్రధానంగృహ్యతే - ఇతిచేన్న; కుతః? పూర్వమ్, "ఆత్మానంరథినంవిద్ధి శరీరంరథమేవచ" ఇత్యాదౌవశీకార్యత్వాయ రథిరథాదిరూపకవిన్యస్తేషు శరీరరూపకవిన్యస్తస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేనగ్రహణాత్, రథరూపకవిన్యస్తం శరీరమత్రావ్యక్తశబ్దేనహి గృహ్యతే. దర్శయతి - ఆత్మానమిత్యాది గ్రంథఇత్యేవంసూత్రార్థః. సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) కఠవల్లీగతంవాక్యము దాహృత్య విచారితమ్। "అత్రావ్యక్తంప్రధానంవా? నవేతి ?" విశయోమతః ॥ "ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చపరంమనః। మనసస్తుపరాబుద్ధిః బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః ॥ మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్పురుషఃపరః । పురుషాన్నపరంకించిత్సాకాష్ఠా" సాపరాగతిః, ఇతికఠవల్లీవాక్యం విషయః. అత్రసందేహఃపరామృశ్యతే "అవ్యక్తంనామ, కాపిలతంత్రసిద్ధ మబ్రహ్మాత్మకం ప్రధానంకిమ్ ? ఉత" నేతి. పూర్వపక్షమాహ-(ప) మహతఃపరమిత్యాదివాక్యేప్రత్యభిసంధితః । పంచవింశాతిరిక్తస్యనిషేధాచ్చానుమానికమ్ ॥ ఇతి. "మహతఃపరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్ పురుషఃపరః" ఇతి వాక్యేతంత్రసిద్ధతత్త్వప్రక్రియ ప్రత్యభిజ్ఞానేనపంచవింశతితత్త్వాతిరేకస్య నిషేధాచ్చ ప్రధానం కారణమత్రావ్యక్తమిత్యుచ్యతే - ఇతి. రాద్ధాంతమాహ-(ప) రథరథ్యాధిరూపేణ వశీకార్యాః పరా

ఆనుమానికాధికారణ ప్రారమ్భః.

॥ ఆనుమానికమప్యేకేషామితిచేన్న। శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేర్దర్శయతిచ. ౧-౪-౨౮-౧ ॥

అయమర్థః - ఇహరథిరథాదిరూపేణాత్మాదయోగృహ్యంతే. తత్రయానియేభ్యోవశీకార్యతాయాంప్రధానాని, తానితత్తత్పరత్వేనోచ్యంతే-"ఇంద్రియేభ్యః పరాః" ఇత్యాదినా. తత్ర, ఇంద్రియేభ్యః విషయాణాం పరత్వంచవశ్యేంద్రియస్యాపి విషయసన్నిధావింద్రియాణాం దుర్నిగ్రహత్వాత్. తేభ్యః మనసఃపరత్వం । మనసివిషయసక్తేవిషయాసన్నిధానస్యాప్యకించిత్కరత్వాత్. తస్మాత్, బుద్ధేః పరత్వం అధ్యవసాయాభావే మనసో ౽ప్యకించిత్కరత్వాత్; బుద్ధిర్నామ-అల్పాస్థిరత్వాదిదోషదర్శనేన విష యాణాం హేయత్వాధ్యవసాయరూపా. తద్రూపాంతఃకరణంబుద్ధిరితి. తస్యా అప్యాత్మనః పరత్వంకర్తృత్వేన. ఇదంహిసర్వమాత్మేచ్ఛా ౽ ౽యత్తమ్. "బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః" ఇత్యత్రమహత్త్వమాత్మనోవిశేషణమ్. తస్మాదపిశరీరస్యపరత్వం । తస్యాత్మనః సర్వప్రవృత్తీనాం శరీరాయత్తత్వాత్. తస్మాదపిపరమపురుషస్య పరత్వం । ప్రతిపాదితరూపాత్మ

శ్రుతాః। పురుషో ఽపివశీకార్యఇతిసాంఖ్యకథాకుతః ? ఏతదుక్తంభవతి - నావ్యక్త శబ్దేనా బ్రహ్మాత్మకం ప్రధానమిహాభిధీయతే. కుతః ? ఆత్మశరీరబుద్ధి మన ఇంద్రియ విషయే షురథిరథాదిభావేనరూపితేషు, రథరూపణేనవిన్యస్తస్య శరీరస్యాత్రావ్యక్తశబ్దేన గ్రహణాత్. "ఆత్మానంరథినంవిద్ధిశరీరంరథమేవచ । బుద్ధింతుసారథింవిద్ధిమనః ప్రగ్రహమేవచ। ఇంద్రియాణిహయానాహుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్" ఇత్యాదినా, "సో ఽధ్వనః పారమాప్నోతి। తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్" ఇత్యంతేననిరూపితరథిరథాది భావేన పరాఃశరీరాదిరూపావశీకార్యాః. యస్యైతేరథాదయోవశేతిష్ఠంతి, సఏవాధ్వనః పారం వైష్ణవంపదంప్రాప్నోతీతి. తత్రపురుషశ్చవశీకరణే ప్రాధాన్యేనోక్తః; తస్యైవ కారణత్వేప పత్తౌకథం సాంఖ్యోక్తం ప్రధానస్య కారణత్వ ? మితి.

॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్. ౧-౪-౨౮-౨ ॥

"కథమవ్యక్తశబ్దస్యశరీరంవాచ్యం భవతీ ?" త్యాశంక్య, "సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్" ఇత్యాహభగవాన్బాదరాయణః (ప) సూక్ష్మమవ్యక్తమేవంస్యాత్శరీరంస్థౌల్య యోగతః । తస్యైవకార్యయోగ్యత్వాత్ నప్రధానమిహేష్యతే ॥ భూతసూక్ష్మమవ్యాకృతమ వ్యక్త శబ్దవాచ్యంశరీరంభవతి. కుతః? అవ్యాకృతస్యైవభూతసూక్ష్మస్యస్థూలత్వరూపా వస్థావిశేషమాపన్నస్య శరీరత్వాదికమ్. తథాత్వమాపన్నస్యైవ పురుషార్థసంపాదన కార్యయోగ్యత్వాత్. అతో ఽత్ర, అవ్యక్తశబ్దస్య ప్రధానపరత్వంనేష్టమ్.

॥ తదధీనత్వాదర్థవత్. ౧-౪-౨౮-౩ ॥

యదిరూపకవిన్యస్తా ఆత్మాదయఏవ వశీకార్యత్వేపరాః "ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థాః" ఇత్యాదినాగృహ్యంతే, తర్హి, "అవ్యక్తాత్పురుషఃపరఃపురుషాన్నపరం కించిత్" ఇతిపురుషగ్రహణంకిమర్థ ?" మిత్యాశంక్య, "తదధీనత్వాదర్థవత్" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) ప్రయోజనయుతం సర్వంతాదధీన్యాదభ వత్యతః। ఉపాసనార్థమన్యేషు పురుషగ్రహణంతతః। నిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాయః

పర్యన్తానాం సర్వేషాం తత్సంకల్పాయత్తప్రవృత్తిత్వాత్. సహిసర్వాంతర్యామీ, అధ్వనఃపారభూతః। అతఃఉచ్యతే। పురుషో ఽపివశీకార్యఇతి। సహ్యుపాసననిర్వృత్త్యుపాయకాష్ఠాభూతః పరమప్రాప్యశ్చ. తథాసతి, సాంఖ్యకథాకుతః ? ఇత్యాహుః.

॥ సూక్ష్మంతుతదర్హత్వాత్. ౧-౪-౨౮-౨ ॥

శరీరస్య, అవ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం నాన్వర్థతయాసంభవతీత్యాశంకాయామ్అస్యస్థూలత్వా వస్థాయాంతదసంభవే ఽపి, సూక్ష్మత్వావస్థాయాం తదస్తీతిదర్శితమనేన.

ప్రాప్యశ్చేత్యవగమ్యతే ॥ సర్వమ్-అవ్యక్తం, తత్పరిణామవిశేషాశ్చేత్యేతత్సర్వం పరమ కారణభూత పరమపురుషాధీనత్వాత్ సప్రయోజనంభవతి. తదాత్మకత్వం వినా, సర్వంప్రకృత్యాదికంహి స్వప్రయోజనంనసాధయతి. తదాత్మకత్వవిరహేతేషాం స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేదానస్యుః. పురుషస్యోపాసననిర్వర్తకత్వాదన్యేషుతద్గ్రహణం; తతో, "యఃపరమపురుషః ముక్తావుత్కృష్టోపాయభూతః, సఉపేయ" ఇత్యవగమ్యతే.

॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౧-౪-౨౭-౪ ॥

(ప) యదితాంత్రికసిద్ధంస్యాత్జ్ఞేయత్వం ప్రతిపాదయేత్ । తస్యనాత్రతథోక్తి రతస్తంత్రకథాకుతః ? ఇహతాంత్రికసిద్ధమవ్యక్తంనస్యాత్; యతఃతస్యతథాజ్ఞేయత్వం నోచ్యతే, అతఃతంత్రకథా ఽవకాశోనాస్తీతి.

॥ వదతీతిచేన్న । ప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్. ౧-౪-౨౭-౫ ॥

(ప) మహతఃపరమిత్యేతత్, జ్ఞేయత్వంవదతీతిచేత్ । సో ఽధ్వనఃపారమిత్యాది వాక్యే విష్ణోర్నిరూపణాత్ ॥ (శ్రు) "అశబ్దమస్పర్శమరూపమవ్యయంతథా ఽరసం నిత్యమగంధవచ్చయత్ । అనాద్యనన్తంమహతఃపరంధ్రువం నిచాయ్యతంమృత్యు ముఖాత్ ప్రముచ్యతే" ఇత్యత్ర "మహతఃపరమ్" ఇతిశ్రుతిఃజ్ఞేయత్వమవ్యక్తస్య వదతీతిచేన్న. కుతః? "సో ఽధ్వనఃపారమాప్నోతి; తద్విష్ణోః పరమంపదమ్" ఇతివాక్యే విష్ణుపదప్రాప్తిప్రతిపాదనాత్ ప్రాజ్ఞశబ్దవాచ్యః విష్ణురేవాత్రనిచాయ్యత్వేనప్రతిపాదితః.

॥ త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః, ప్రశ్నశ్చ. ౧-౪-౨౭-౬ ॥

(ప) ఉపాస్యాదిత్రయాణాంచ ప్రశ్నోపన్యాసయోశ్రుతేః । అతో ఽత్రైవం

॥ తదధీనత్వాదర్థవత్. ౧-౪-౨౭-౩ ॥

నస్యురితి । యథా, ఆత్మవిరహేశరీరస్యేత్యాశయః.

॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ. ౧-౪-౨౭-౪ ॥

ప్రతిపాదయేదితి । "వ్యక్తావ్యక్తవిజ్ఞానాత్" ఇతి సాంఖ్యగ్రంథేమోక్షస్య వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞాన హేతుకత్వోక్తేరితిభావః ॥

॥ వదతీతిచేన్న । ప్రాజ్ఞోహిప్రకరణాత్. ౧-౪-౨౭-౫ ॥

"మహతఃపరమ్" ఇత్యపి "బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః" ఇతి పూర్వప్రకృతత్వాత్, జీవాత్మనః మహచ్ఛబ్దవాచ్యాత్ పరత్వంవిష్ణోరేవోచ్యతే - ఇత్యాశయః.

॥ త్రయాణామేవచైవముపన్యాసః, ప్రశ్నశ్చ. ౧-౪-౨౭-౬ ॥

అత్రాయమాశయః - ఉపాయః - ఉపాసనమ్. ఉపేయః - పరమపురుషః. ఉపేతా -

ప్రధానస్య జ్ఞేయత్వేనకథాకుతః ? ఉపాయోపేయోపేతౄణాంత్రయాణాం ప్రశ్నశ్చ, జ్ఞేయత్వే నోపదేశశ్చశ్రూయతే. అతః ప్రధానస్యకుతోజ్ఞేయత్వకథా ?

॥ మహద్వచ్చ. ౧-౪-౨౭-౭ ॥

(ప) సామానాధికరణ్యేన నసాంఖ్యోక్తంమహద్యథా। ఏవమవ్యక్తశబ్దేనప్రధానం నతథాతతః ॥ "బుద్ధేరాత్మామహాన్పరః" ఇత్యత్రాత్మశబ్దేనమహచ్ఛబ్దస్య సామానాధికరణ్యాత్, యథాతంత్రసిద్ధంమహత్తత్త్వంనగృహ్యతే, తథైవ "మహతః పరమవ్యక్తమ్" ఇత్యత్రాపి, అవ్యక్తశబ్దేనప్రధానంనగృహ్యతే.

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౭

చమసాధికరణప్రారమ్భః ౨౮

॥ చమసవదవిశేషాత్. ౧-౪-౨౮-౮ ॥

సంగతివిషయసంశయానాహ - (ప) శ్వేతాశ్వతరవేదస్థముదాహృత్య విచారితమ్ । "అత్రాజాతాంత్రికీవాస్యాత్ ? కింవాబ్రహ్మేతి ?" సంశయః ॥ (శ్రు) "అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాంబహ్వీఃప్రజాస్సృజమానాంసరూపాః । అజోహ్యేకోజుషమాణో ఽనుశేతే; జహాత్యేనాంభుక్తభోగామజో ఽన్యః" ఇతిశ్వేతాశ్వతరోపనిషద్వాక్యం విషయఃపరామృశ్యతే. అత్రప్రతిపాదితా ఽజాతంత్ర సిద్ధా ఽబ్రహ్మాత్మికాప్రకృతిర్వా? కింవా బ్రహ్మ ?" ఇతిసంశయః. పూర్వపక్షః (ప) అకార్యత్వ ప్రతీతేశ్చస్వాతంత్ర్యశ్రవణాదపి। తాంత్రీ ప్రకృతిరేవేయం; నాసౌబ్రహ్మేతి శంకితమ్ ॥ ఇతి. "అజామేకామ్" ఇతి తస్యాః ప్రకృతేః జనిరాహిత్యప్రతిపాదకవాక్యేనకార్యత్వాభావశ్రవణాత్ "బహ్వీఃప్రజాః"

ప్రత్యగాత్మా. నచికేతసామృత్యుం ప్రతి, ఏతత్త్రయవిషయప్రశ్నః కృతః. తతః, మృత్యునాతస్యైతత్త్రయం జ్ఞేయతయోపదిష్టమితి శ్రూయతే - ఇత్యర్థః. అతఃప్రధానస్యజ్ఞేయత్వవార్తా ఽపినసంభవతి.

॥ మహద్వచ్చ. ౧-౪-౨౭-౭ ॥

అత్రమహచ్ఛబ్దస్య మహత్తత్త్వగ్రహణాభావవదవ్యక్తశబ్దస్యన ప్రాధాన్యమర్థః. కింతు-శరీరవాచకత్వమేవ గ్రహీతవ్యమిత్యర్థః.

ఆనుమానికాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౭

॥ చమసవదవిశేషాత్. ౧-౪-౨౮-౮ ॥

అయమాశయః - "అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః" ఇత్యస్మిన్మంత్రేచమసస్య భక్షణసాధనత్వమాత్రంచమనశబ్దేనప్రతీయతే. నతావన్మాత్రేణచమనవిశేషప్రతీతిః. యౌగికశబ్దానామర్థప్రకరణాదిభిర్వినా ఽర్థవిశేషనిశ్చయాయోగాత్. చమ్యతేఽనేనేతిచమసశబ్దవ్యుత్పత్తిః. తత్ర, "యథేదంతచ్ఛిరఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న" ఇత్యాదివాక్యశేషేణ యథాః, శిరసశ్చమ

ఇతిస్వాతన్త్ర్యేణ సరూపాణాంప్రజానాంస్రష్టృత్వశ్రవణాచ్చ, ఇయంతంత్రసిద్ధప్రకృతిరేవ. బ్రహ్మేతినశం కితవ్యమ్. రాద్ధాన్తః- (ప) ప్రతీతినియమాభావాత్, నాజాసాతాంత్రికీతతః। వ్యవస్థాపక మానంన వినానియమసంభవః ॥ స్వాతన్త్ర్యసృష్టిహేతుత్వం నాత్రసిద్ధం ప్రతీతితః। సృష్టిహేతుత్వమాత్రంచేత్, తదత్రాపిచవిద్యతే ॥ అత్ర, అజానతంత్రసిద్ధా. కుతః ? తస్యాస్తాదృశవిశేషసంపాదకనియామకాభావాత్ । నహివ్యవస్థాపకప్రమాణం వినా, నియమస్సంభవతి. ఇతరానపేక్షంస్వతంత్రతయాసృష్టౌ హేతుతాచనప్రతీయతే. యదితస్యాఃసృష్టిమాత్రహేతుత్వం వివక్షితం, నతుస్వాతన్త్ర్యేణ, తర్హి, తథాత్వంతస్యాః ఇహశాస్త్రే ఽపివిద్యతఏవ. సూత్రార్థస్తు, "అర్వాగ్బిలశ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్నః" ఇత్యత్రయథాచమసశబ్దస్య భక్షణసాధనార్థమాత్రతా ప్రతీయతే, నతుతద్విశేషః, పశ్చాత్తత్ర "యథేదం తచ్ఛిరఏషహ్యర్వాగ్బిలశ్చమసఊర్ధ్వబుధ్నః" ఇత్యాదినా శిరసశ్చమసత్వం విశేషతో నిశ్చీయతే, తథా ఽత్రాజాయాఃతంత్రసిద్ధప్రకృతిత్వనిర్ణాయకవిశేషాభావాత్ తథాత్వం ననిశ్చీయతే ఇతి.

॥ జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే. ౧-౪-౨౯-౯ ॥

అస్మింస్తు బ్రహ్మాత్మికాయాఏవగ్రహణేవిశేషఇతి "జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయత ఏకే" ఇత్యాహభగవాన్బాదరాయణః. జ్యోతిర్బ్రహ్మ; తదేవోపక్రమఃకారణం యస్యాస్సా,అజా. ఏకేశాఖినఃతైత్తిరీయాః. తథా-బ్రహ్మకారణికా ఽ జేత్యధీయతే. ఇతిహిసూత్రార్థః । తమాహ - (ప) ఉపక్రమాత్తుకరణంజ్యోతిర్యస్యాస్తథాశ్రుతేః । బ్రహ్మకారణికైవైష్యైకేషామధ్యయనాత్తథా॥ యాదృగర్థపరో మంత్రస్తమేకే ఽత్రహ్యధీయతే॥ ఇతి. యస్యాః "జ్యోతిర్జ్యోతిషామ్" ఇతి జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మకారణమ్; ఏషా ఽజా బ్రహ్మకారణికైవ. తథాకేషాంచిదధ్యయనాత్. అధీయతేతైత్తిరీయాః "అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాంబహ్వీం ప్రజాంజనయంతీంసరూపామ్। అజోహ్యేకోజుషమాణో ఽను

సత్వనిశ్చయః, తథా ఽత్రాప్యర్థ ప్రకరణాదిభిరజావిశేష నిర్ణయోనభవతి. తస్యావిశేషప్రత్యయార్థస్య కస్య చిదభావాదితి. అత్రాయంనిష్కర్షః - "అర్వాగ్బిలః" ఇత్యత్రప్రథ మతశ్చమసస్యభక్షణసాధన మాత్రత్వం ప్రతీయతే. తతః "యథేదంతచ్ఛిరః" ఇత్యుక్త్యాతస్యతావద్విశేష ప్రతీతిః. ఇహాజాయాఃతంత్రసిద్ధాజావిశేషప్రతీతిజనకంకిమపిన. సృజమానానామిత్యనేనాపి స్వాతన్త్ర్యేణ సృష్టిర్నప్రతీతా. యదితథా ప్రతీయేత, విశేషప్రతీతిస్స్యాత్. సృష్టిమాత్రహేతుత్వంతు తస్యాః బ్రహ్మాత్మికాయాః విద్యతే - ఇతిన విరోధః ఇతి.

॥ జ్యోతిరుపక్రమాతుతథాహ్యధీయతఏకే. ౧-౪-౨౯-౯ ॥

అయంనిష్కర్షః - తత్రవాక్యశేషాచ్చమసవిశేషవత్, శాఖా ఽన్తరీయాదేతత్సరూపాత్ ప్రత్యభిజ్ఞాయమానార్థా ద్వాక్యాన్నియమితా ఽజాబ్రహ్మాత్మికేతి.

శేతే; జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో ౨న్యః" ఇతి. యద్యప్యత్రబ్రహ్మణో ౨జాయా ఉత్పత్తి స్తదాత్మతాచ నప్రతిపాద్యతే; తథా ౨పి, ఉపక్రమే "సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్ సప్తార్చిషః" ఇత్యారభ్య, "అతశ్చవిశ్వా ఓషధయోరసాశ్చ యేనైషభూతస్తిష్ఠత్యం తరాత్మా" ఇతి బ్రహ్మణఃప్రాణాదీనాముత్పత్తిం, తదాత్మకతాంచ, అభిధాయ, "అజామేకామ్" ఇతివచనేన తస్యా అపిబ్రహ్మణఃఉత్పత్తిః, తదాత్మకతాచప్రతీయతే. అజామిత్యాదిమంత్రః యాదృగర్థపరః, తమర్థమేకే ౨ధీయతేహి-"మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాత్; మాయినంతుమహేశ్వరమ్" "యోయోనిర్యోనిమధితిష్ఠత్యేకః" ఇతి.

॥ కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః. ౧-౪-౨౯-౧౦ ॥

"జ్యోతిరుపక్రమాత్వం కథముపపద్యతే" ఇతి "కల్పనోపదేశాత్" ఇత్యాది సూత్ర మాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) కారణావస్థయాచాస్యాం నిత్యత్వప్రతి పాదనమ్ । అన్యథా, తస్యచాన్యత్వమవిరోధమితీరితమ్ ॥ కల్పనం-సృష్టిః-తదుపదేశాత్-"అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్" ఇతిశ్రుత్యాసృష్ట్యుపదేశాత్, తస్యాఃఅజాత్వ బ్రహ్మకార్యత్వయోః నవిరోధః. యథామధువిద్యాయామితిసూత్రార్థః. కారణావస్థ యేత్యాదినైతదుక్తంభవతి-ప్రళయేప్రకృతేఃసూక్ష్మరూపబ్రహ్మ శరీరతయా ౨వస్థితాయాః కారణావస్థా. తతస్తస్యాః అజాత్వమ్. సృష్టికాలేతస్యాః స్థూలరూపబ్రహ్మశరీరత్వంభవతి. తతః, కార్యత్వమితి నతయోర్విరోధః. యథాప్రళయేసూక్ష్మరూపేణావస్థితస్యాదిత్య స్యైకస్యభావిమధురూపత్వేకారణత్వమ్. తతఃసృష్టావేదప్రతిపాద్యకర్మనిష్పాద్యర సాధారతయా వస్వాదిభోగ్యత్వాయమధుత్వం ప్రాప్తస్యతస్యైవకార్యత్వమితి నతయోర్విరోధః; ఇతి.

చమసాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౮

॥ కల్పనోపదేశాచ్చమధ్వాదివదవిరోధః. ౧-౪-౨౯-౧౦ ॥

అస్మాదితి స్వేనావిభక్తాదిత్యాదిః. అస్యాఃప్రకృతేః కారణావస్థాయాం నిత్యత్వస్యాజాత్వ స్యాభిధానమ్. అన్యథా, కార్యావస్థాయాం తదన్యత్వంచ నైతద్విరుద్ధం మధ్వాదివదిత్యర్థః. అత్రేదంబోధ్యమ్ - నను, ప్రళయవేళాయాంబ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వంతరేణ నభావ్యంఖలు. "కథంతద్వ్య తిరిక్తప్రకృతేః తదాకారణావస్థా ?" ఇతిచేదుచ్యతే - తదానీం ప్రకృతిశరీరకబ్రహ్మణః కారణావస్థాప్రాప్తా; అతఃకారణావస్థం బ్రహ్మైవప్రకృతిశబ్దేనాభిధీయతే - ఇతి. అయమాశయః - కార్యావస్థాజాశరీరకః బ్రహ్మకార్యం; కారణావస్థాజాశరీరకంకారణమితి । (పారమా) "యోవా ౨వ్యక్తంసకలంప్రవృద్ధ్యా యదిదం సర్వమాసీత్ । సానందంసాకృతంహరన్, పరాయస్వాహా"

చమసాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౮

సంఖ్యోపసంగ్రహణాధికరణప్రారమ్భః ౨౯

॥ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి, నానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧-౪-౩౦-౧౧ ॥

సంఖ్యోపసంగ్రహాత్ - "పంచపంచజనాః" ఇతిశ్రుతౌపంచవింశతి సంఖ్యోపసంగ్రహాదపి న తంత్రసిద్ధతత్త్వాని ప్రతీయంతే. కుతః ? నానాభావాత్ - పంచసంఖ్యావిశేషితానాం పంచజనానాం తదనన్తర్భావాత్, అతిరేకాచ్చ-అత్రాత్మాకాశ రూపతత్త్వద్వయస్య పృథగ్గ్రహణేన పంచవింశతేరాధిక్యాచ్చ; ఇతిసూత్రార్థః. వాజసేయినః సమామనంతి (శ్రు) "యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితః । తమేవంమన్య ఆత్మానంవిద్వాన్ బ్రహ్మ ఽమృతో ఽమృతమ్" ఇతి । (ప) వాజివాక్యముదా హృత్య, యస్మిన్నిత్యాదికంతతః । అత్ర కింసాంఖ్యతత్త్వావిప్రతీయంతే నసంశయః॥ ఇతి. యస్మిన్నిత్యాదికం వాజివాక్యంవిషయః. ఇదంవిచార్యతే. తతో ఽత్ర "మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిర్నవికృతిః పురుషః" ఇతిసాంఖ్యోక్తతత్త్వాని పూర్వోక్తానిప్రతీయంతే ? కిముత, నేతి" సంశయః. పూర్వపక్షః - (ప) వాక్యేసాంఖ్యోక్తతత్త్వానిశబ్దశక్త్యాస్యురత్రచ । మోక్షాధికారాదన్యచ్చ నిర్ణేతవ్యంయథాతథమ్ ॥ ఇతి. అత్రఖలు వాక్యేపంచపంచజనాఇతిశబ్దశక్త్యా సాంఖ్యోక్తానితత్త్వానిజ్ఞేయాని. ముక్తిప్రకరణేస్మృతిసిద్ధానాం తేషామేవజ్ఞాతవ్యత్వాత్. అతిరేకాదికంచనస్యాత్. ప్రకారాన్తరేణయథాతథమాకాశాత్మనోః నిర్ణేతవ్యత్వాత్. రాద్ధాంతః (ప) ఆధేయానాంహితత్త్వానాంబ్రహ్మాధారత్వతశ్శ్రుతేః । యచ్ఛబ్దబోధ్యంబ్రహ్మేతివాక్యాదేవావగమ్యతే ॥ ఇతి. ఆధేయానాం తత్త్వానామ్

॥ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి, నానాభావాదతిరేకాచ్చ. ౧-౪-౩౦-౧౧॥

ఏవమాహుస్సాంఖ్యాః - - పంచానాంజనానాంసమూహాః। పంచజనాఃపంచచతేపంచసమూహాశ్చేతి విగ్రహః. తేనపంచవింశతి తత్త్వానీత్యవగమ్యతే. యథా "మూలప్రకృతిరవికృతిః మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయస్సప్త । షోడశకశ్చవికారోనప్రకృతిః నవికృతిః పురుషః" ఇతి. పంచపంచజనాఇత్యత్రపూర్వపంచశబ్దస్య విశేషణతయా, సమాసేనచ పంచవింశతిపదార్థా అవగమ్యన్తే; తేచమోక్షాధికారాత్ నాన్యేపదార్థాఃజ్ఞేయాః; కింతు, ముముక్షుభిఃజ్ఞేయతయాస్మృతిప్రసిద్ధాః ప్రకృత్యాదయఏవ । తతఃసాశ్రుతిః తంత్రసిద్ధతత్త్వ ప్రతిపాదనపరా. అత్రాత్మాకాశయోః పృథగుక్త్యాతత్త్వానామాధిక్యావగమే ఽపి యథాతథం నిర్ణేతవ్యమ్. కథమితిచేత్; ఆకాశస్యాదరేణభూయః కీర్తనాదవిరోధఇతి. పంచవింశతిపదార్థాః తదన్తర్భూతే, ఆత్మనిప్రతిష్ఠితాః । కిమపరైః ? తదంతర్గతాకాశో ఽపితస్మిన్ప్రతిష్ఠితఇతి, ఆదరాతిశయాదుక్తిర్హిసంభవతీతి పూర్వపక్షాశయః. రాద్ధాంతస్తు, పఞ్చపఞ్చజనానాం పంచవింశతిత్వంనభవతి. ఆకాశస్యపృథఙ్నిర్దేశాత్. అతః, "తం షడ్వింశకమిత్యాహుః సప్తవింశమథాపరే" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధసర్వతత్త్వాశ్రమభూతస్సర్వేశ్వరః

బ్రహ్మాధారకత్వం శ్రూయతే. బ్రహ్మాత్మకత్వాత్. తతో యచ్ఛబ్దబోధ్యం బ్రహ్మేత్యవగమ్యతే. (ప) సంజ్ఞాయావిషయత్వేన సమాసస్యవినిర్ణయాత్। సమాహారసమాసోఽత్ర నావకాశం లభేతసః ॥ "దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామ్" ఇతి సంజ్ఞావిషయతయా సమాసోనిర్ణీయతే. సమాహారసమాసస్యనావకాశః; తస్మిన్ఙీబ్విధానాత్ పంచజన్యఇత్యేవస్యాత్. నతుపంచ జనాఇతి. అతః సప్తసప్తర్షయఇతివత్. పంచపంచజనాఇతీంద్రియాణ్యుచ్యంతే-ఇతి.

॥ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. ౧-౪-౩౦-౧౨ ॥

(ప) వాక్యశేషాత్పంచజనాః ప్రాణాదయఇతీరితమ్। నిశ్చయాదింద్రియాణ్యత్ర బ్రహ్మణ్యేవేతినిర్ణయః (శ్రు) "ప్రాణస్యప్రాణముతచక్షుషశ్చక్షుః శ్రోత్రస్యశ్రోత్రమన్న స్యాన్నం మనసోమనోయేవిదుః" ఇతివాక్యశేషాత్ బ్రహ్మాశ్రయాః ప్రాణాదయ ఏవపంచజనా ఇతిగృహ్యంతే. అత్ర, ఏవంనిశ్చయః - ప్రాణాన్నశబ్దౌద్వౌ, చక్షుశ్శ్రోత్ర మనశ్శబ్దాస్త్రయః త్రయాణామింద్రియత్వాత్. తదానుగుణ్యేనప్రాణాన్నశబ్ద యోరపీంద్రియపరత్వమితి; తత్త్వానాంబ్రహ్మాధారకత్వంనిర్ణీతమ్ ॥

॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే. ౧-౪-౩౦-౧౩ ॥

"కాణ్వపాఠే, అన్నవర్జితానాం చతుర్ణాంనిర్దేశే పంచజనసంజ్ఞితాని, ఇంద్రియాణీ తికథంజ్ఞాయతే ?" ఇతి. "జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః, ఏకేషాం-కాణ్వానాంపాఠే, అసత్యన్నే, జ్యోతిషా-జ్యోతిశ్శబ్దేనపంచజనా ఇంద్రియాణీతుజ్ఞాయంతే; ఇతిసూత్రార్థః. (వ) అసత్యన్నేతు తద్వాక్యేకాణ్వానాంచవిశేషతః। జ్యోతిశ్శబ్దేనతాన్యేవ జనాఇంద్రియసంజ్ఞికాః। ఇంద్రియాణిచభూతాని బ్రహ్మస్థానానివాక్యతః ॥ ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి - కాణ్వ

పరమపురుషోఽత్రాభిధీయతే. పంచపంచజనాఇత్యత్ర పంచవింశతితత్త్వమపి నప్రతిపాద్యతే. పంచజనా ఇత్యయంసమాసః నసమాహారవిషయః. తథాసతి, పంచపూల్యఇతివత్, పంచజన్యఇతిస్యాత్। "ద్విగోః" ఇతి సూత్రేణఙీపికృతే, తతోలింగవ్యత్యయదోషః. కింతు, పంచజనాఇతి పంచజనసంజ్ఞా ఇతిజ్ఞాయతే. "దిక్సంఖ్యేసంజ్ఞాయామ్" ఇతి సమాసః. తతః పంచపంచజనాఇతి। సప్తసప్తర్షయఇతివత్.

కేనామ, పంచజనా, ఇతిచేత్ ? తత్రాహ -

॥ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్. ౧-౪-౩౦-౧౨ ॥

బ్రహ్మాధారకత్వమితి । "యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్" ఇత్యాదినా సర్వేషాంబ్రహ్మాత్మకత్వ ప్రతిపాదనాదిత్యాశయః.

॥ జ్యోతిషైకేషామసత్యన్నే. ౧-౪-౩౦-౧౩ ॥

అయమాశయః - ప్రాణస్యేతి ప్రాణశబ్దేనత్వగింద్రియం గృహ్యతే. స్పర్శనేంద్రియస్య తస్యవాయుసంబంధిత్వాత్. చక్షుషఇతిచక్షుః. శ్రోత్రస్యేతి శ్రోత్రమ్. అన్నస్యేతి తంత్రేణ

పాఠే "అన్నస్యాన్నమ్" ఇతిప్రతిపాదనాభావే ऽపి, పూర్వం "జ్యోతిషాంజ్యోతిః" ఇత్యుక్త్యా పంచపంచజనా "ఇత్యత్రజ్యోతిశ్శబ్దేనాభిహితాని, ఇంద్రియాణి పంచజనాః" ఇతి గృహ్యంతే ఇత్యర్థః. "ప్రాణస్యప్రాణః" ఇత్యాదీనాంకాణ్వానామన్నశబ్దగ్రహణా భావేసతి విశేషతః "యస్మిన్పంచపంచజనా" ఇత్యస్మాత్ పూర్వస్మిన్మంత్రే "తందేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిః" ఇతిజ్యోతిషామితిజ్యోతిశ్శబ్దేనగృహీతానామింద్రియాణా మపి జ్యోతిష్ట్వేన బ్రహ్మాభిధీయతే. జ్యోతీంష్యేవ ఇంద్రియసంజ్ఞికాః జనాఉచ్యంతే. ఇంద్రియాణాం విషయప్రకాశకతయాజ్యోతిష్ట్వమ్. అతః, "యస్మిన్పంచపంచజనా ఆకాశశ్చప్రతిష్ఠితః" ఇతి పంచజనశబ్దనిర్దిష్టాని, ఇన్ద్రియాణి, ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టాని భూతానిచ బ్రహ్మాధారకాణీతి.

సంఖ్యోపసంగ్రహణాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౯

కారణత్వాధికరణ ప్రారమ్భః 30

॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ౧-౪-3౧-౧౪ ॥

పరమపురుషఏవజగత్కారణమ్. కుతః ? ఆకాశాదిషుకారణత్వేన యథావ్యపదిష్టస్య - "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ" ఇత్యేవమాదిషుప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణఏవ "సదేవసోమ్యేదమ్" ఇత్యాదివేదాన్తాన్తరేషుచసదాదిశబ్దైః ప్రతిపాదనాత్. (శ్రు) "తస్మాద్వా, ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః" ఇత్యాది శ్రుత్యా, ఆకాశాదీనాంకారణత్వేన ప్రదిపాదితం బ్రహ్మైవ "సదేవ" ఇత్యాదినాచ జగత్కారణతయా గృహ్యతే; నతుప్రధానమితిసూత్రార్థః (ప) జగత్కారణ వాక్యానిప్రధానైకపరాణివా । అథవా, బ్రహ్మావాదీని సంశయో విషయోమతః॥ "జగత్కారణప్రతిపాదక వేదాంతవాక్యాని ప్రకృతేః కారణత్వప్రతిపాదకాని; అథవా; బ్రహ్మణః కారణత్వ ప్రతిపాదకానీ" ? తిసంశయః. పూర్వపక్షః - (ప) సదేవేత్యాదివాక్యేషు కారణంయత్ప్రతీయతే । అవ్యాకృతాది శబ్దోక్తం ప్రధానం నపరఃపుమాన్ ॥ ఇతి. (శ్రు) "సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీత్" "అసద్వా, ఇదమగ్రఆసీత్" ఇత్యాదిశ్రుతివాక్యేషు యత్కారణంప్రతీయతే; తత్ (శ్రు) "తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్" ఇత్యాదిష్వవ్యాకృతశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే.

ఘ్రాణరసనయోర్గ్రహణమ్; అన్నశబ్దోదిత పృథివీసంబంధిత్వాత్ ఘ్రాణమన్నమితి రసనేంద్రియమపిగృహ్యతే; అద్యతే, అనేనేతివ్యుత్పత్తేః. మనసఇతిమనః ఇతిపంచత్వమవిరుద్ధమితి.

సంఖ్యోపసంగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౯

॥ కారణత్వేనచాకాశాదిషుయథావ్యపదిష్టోక్తేః ౧-౪-3౧-౧౪ ॥

పూర్వపక్షస్యాయమాశయః - క్వచిత్సతఃకారణత్వం, క్వచిదసతః కారణత్వంచ శ్రుత్యా ऽభిధీయతే. తతో, జగత్కారణంబ్రహ్మైవేతినిశ్చేతుమశక్యం. ప్రత్యుత, "తద్ధేదమ్" ఇతి ప్రతిపాదితే ప్రధానేజగత్కారణత్వమభిధాయచ (శ్రు) "తన్నామరూపాభ్యాంవ్యాక్రియత" ఇత్యవ్యాకృతాదేవ జగత్సృష్టేరభిధానాత్, అవ్యక్తం జగత్కారణంప్రధానమేవ. అస్యచ స్వరూప నిత్యత్వేన,

అవ్యాకృతంప్రకృతిరేవ. అతో, నపరమపురుషః జగత్కారణమ్. రాద్ధాంతః - (ప) సత్యజ్ఞానాదివాక్యేషు పరస్యాత్రసదాదిభిః। వ్యపదేశాత్సదైస్తానితదేకాంతానినిర్ణయః॥ "సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇత్యాదివాక్యేషుప్రతిపాదితస్యపరమాత్మనః "సదేవ సోమ్యేదమగ్రే" ఇత్యాది శ్రుతినిష్ఠసదాదిశబ్దైః ప్రతిపాదనాత్ కారణవాక్యానిసర్వాణి బ్రహ్మప్రతిపాదనపరాణి.

॥ సమాకర్షాత్. ౧-౪-౩౧-౧౫ ॥

(ప) వాక్యాన్తరేప్రసిద్ధస్య సమాకర్షాదిహప్రభోః। అన్యత్రాపితథాభావాత్ బ్రహ్మవాదీనితానిచ॥ "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ" ఇత్యారభ్య, "సో ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ" ఇత్యాదివాక్యేషు విపశ్చిత్త్వవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః "అసద్వా, ఇదమగ్ర ఆసీద్" ఇత్యాత్రాపి ప్రతిపాద్యతయా సమాకర్షణాత్, (శ్రు) "అసదేవేదమగ్రఆసీత్" ఇత్యత్రాపిశ్రుతౌచకయా ఽపి విధయోపపత్తిసంభవాత్, తానికారణవాక్యానిబ్రహ్మపరాణి.

కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౩౦

జగద్వాచిత్వాధికరణ ప్రారమ్భః ౩౧

॥ జగద్వాచిత్వాత్. ౧-౪-౩౨-౧౬ ॥

"యస్యవై తత్కర్మ" ఇత్యత్రకర్మశబ్దస్య శ్రీమన్నారాయణకార్యభూత జగద్వాచిత్వాత్ జగత్కారణం బ్రహ్మైవేతిసూత్రార్థః. సంగతివిషయసంశయా నాహ - (ప) కౌషీతకీమహావాక్యముదాహృత్యవిచారితమ్। పురుషస్తంత్రసిద్ధోవా,

---

పరిణామాశ్రయత్వేనచ సద్భావో, ఽసద్భావశ్చసంగచ్ఛతే. రాద్ధాంతస్యాహురేవమాశయమ్ - (శ్రు) "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మ" ఇతిప్రకృతస్యబ్రహ్మణః, "తస్మాద్వా, ఏతస్మాత్" ఇత్యత్రతచ్ఛబ్దేనపరామర్శాత్. "తదైక్షత" ఇతి, ఈక్షణాన్వయసామంజస్యాత్, సత్త్వాదిభిః వ్యవహారాచ్చబ్రహ్మైవకారణం; నతుప్రధానమితి.

॥ సమాకర్షాత్. ౧-౪-౩౧-౧౫ ॥

సమాకర్షాదితి - సృష్టేః పూర్వంనామరూపవిభాగాభావేననతత్సర్వసంబంధితయా ఽస్తిత్వాభావేనబ్రహ్మణః అసచ్ఛబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేః తస్యేహసమాకర్షణంయుక్తమిత్యాశయః. కయా ఽపి విధయేతి। అత్రాపిసృష్టేఃపూర్వమిత్యాదినోక్తయైవవిధయా. ఉపపత్తిశ్చ, అవ్యాకృతత్వమవ్యాకృత శరీరస్యబ్రహ్మణః యుజ్యతఇతి. (పారమా) "సఏకైకస్సాధారః" ఇతి.

కారణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౩౦

॥ జగద్వాచిత్వాత్. ౧-౪-౩౨-౧౬ ॥

పూర్వపక్షస్యాయమాశయః - కర్మశబ్దస్యలోకవేదయోః పుణ్యాపాపరూపఏవ కర్మణిప్రసిద్ధేః, తత్తత్ భోక్తృనిమిత్తత్వాచ్చ జగదుత్పత్తేః జగత్కారణంపురుషఏవ;నతుపరమః. ఏతేషాంపురుషాణాంకర్తేతివాక్యస్యాయమర్థః - ఏతేషామాదిత్యమండలాద్యధికరణానాం క్షేత్ర

సగుణఃపరఏవవా ॥ కౌషీతకిభిరధీయమానమహావాక్యం బాలాక్యజాతశత్రోస్సంవాదే, (శ్రు) "బ్రహ్మతేబ్రువాణి" ఇత్యుపక్రమ్య, "యోవైబాలాక ఏతేషాం పురుషాణాంకర్తా, యస్య వైతత్కర్మ, సవైవేదితవ్యః" ఇత్యాదికం విషయోవిచార్యతే. "తత్రతంత్రసిద్ధఃపురుషోవా జగత్కారణతయాప్రతిపాదితః ? ఉత, సగుణఃపరమపురుషోవా ?"ఇతిసంశయః, పూర్వపక్షః (ప) ముక్తఃపురుషఏవస్యాత్ కర్మసంబంధితాశ్రుతేః॥ "యస్యైవైతత్కర్మ" ఇతికర్మసంబంధప్రతిపాదకశ్రుత్యాముక్తః పురుషఏవజగత్కారణభూతః; నాన్యః. అన్యస్యకర్మబంధానభ్యుపగమాత్. రాద్ధాంతః - (ప) శబ్దస్యయౌగికత్వేన జగద్వాచిత్వ నిశ్చయాత్ । కృత్స్నంజగద్యస్యకార్యంసగుణః పరమఃపుమాన్ ॥ కర్మశబ్దస్యక్రియతఇతి కర్మ-కార్యమితివ్యుత్పత్త్యాకర్మశబ్దస్య జగద్వాచకత్వావగమాత్ పరమఏవ జగత్కారణమ్.

॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౧-౪-౩౨-౧౭ ॥

(వ) జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నచాయం వరమఃపుమాన్ । ప్రతర్దనాఖ్యవిద్యాయా ముక్తమేవోత్తరంస్మర ॥ (శ్రు) "క్వైషఏతత్" ఇత్యాదిశ్రుతౌ । జీవముఖ్యప్రాణయోః ప్రతిపాదితలింగాత్ ప్రాణవిశిష్టజీవఏవ జగత్కారణం;

జ్ఞభోగ్యభోగోపకరణభూతానాం పురుషాణాంయఃకారణభూతః. ఏతత్కారణభావహేతుభూతం పుణ్యాపుణ్యలక్షణంచ కర్మయస్య, సవైవేదితవ్యః తత్స్వరూపం ప్రకృతేర్వివిక్తం వేదితవ్యమితి. రాద్ధాంతః, (అవగమాదితి) కర్మశబ్దో ఽత్రనపుణ్యాపాపరూపకర్మాభిధత్తే, కింతు, జగద్రూపకార్యమిత్యర్థః. యస్యకృత్స్నంజగత్కార్యంభవతి సఏవసగుణఃపరఃపుమాన్ జగత్కారణభూతంబ్రహ్మేతిజ్ఞాతవ్యః. జగదుత్పత్తేఃజీవకర్మనిబంధనత్వేపి, నజీవఃస్వభోగ్యభోగోపకరణాదేః స్వయముత్పాదకః. అపితుస్వ కర్మానుగుణ్యేన, ఈశ్వరసృష్టంసర్వంభుఙ్క్తే. అతోన తస్యపురుషాన్ ప్రతికర్తృత్వముపపద్యతే; ఇత్యాహుః.

॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతమ్. ౧-౪-౩౨-౧౭ ॥

అయమాశయః - బాలాకింప్రతి, అజాతశత్రుఃపృచ్ఛతి. (శ్రు) "క్వైషఏతద్బాలాకే ! పురుషో ఽశయిష్ట, క్వవా ? ఏతదభూత్ ?కు తఏతదాగాదితి". ఏవంస్వేనపృష్టమర్థమజానతే తస్మైబాలాకయే స్వయమేవాహ అజాతశత్రుః (శ్రు) "హితానామనాడ్యస్తాసు తదభవత్" ఇతి. "యదాసుప్తస్స్వప్నం నకథంచనపశ్యతి. అథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకథాభవతి, తదైనంసర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి మనస్సర్వైర్వ్యాపైస్సహాప్యేతి. సయదాప్రతిబుధ్యతే, యథా ఽగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో ఽవిస్ఫులింగా విప్రతేష్ఠేరన్, ఏవమేవ, ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాయథా ఽయతనంవిప్రతిష్ఠంతే, ప్రాణేభ్యోదేవాః దేవేభ్యోలోకాః" ఇతి. ఏవంసుషుప్త్యాధారతయా స్వప్నసుషుప్తిజాగరితావస్థానువర్తమానం వాగాదికరణాప్యయోద్గమస్థానమేనమేవ జీవాత్మానం (శ్రు) "అథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధాభవతి". ఇత్యుక్తత్వాత్ అస్మిన్ప్రాణఏవేతి ప్రాణేప్రాణశ్రుతిః అస్మిన్‌జీవాత్మనీత్యర్థః. ముఖ్యప్రా

నతుబ్రహ్మేతిచేన్న - అత్రవిషయేప్రతర్దన విద్యాయాముక్తముత్తరం తదేవాత్రోన్నేయం; తత్రజీవముఖ్య ప్రాణలింగానాం బ్రహ్మపరత్వముపపాదితమ్.

॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే. ౧-౪-౩౨-౧౮ ॥

"తౌహసుప్తంపురుషమాజగ్మతుః" ఇతి ప్రాణనామభిరామంత్రణాశ్రవణయష్టిఘాతోత్థాపనాది నాశరీరేంద్రియప్రాణాతిరిక్త జీవాత్మ సద్భావప్రతిపాదనపరం వాక్యమితి గమ్యతే ? ఇత్యాశంక్యాన్యార్థం త్విత్యాది సూత్రమాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) ప్రశ్నోత్తరాభ్యా మత్రాపిహ్యన్యార్థం కీర్తనంభవేత్ । జైమినిగ్రహణం తత్ర పూజ్యాభిప్రాయతః కృతమ్ ॥ అత్రాపిజీవసంకీర్తనం జీవభిన్నబ్రహ్మస్వరూప బోధనార్థమితి జైమినిరాచార్యోమన్యతే ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామ్; అయమర్థః - బాలాక్యజాతశత్రూస్వాపావస్థాయాం కంచిత్పురుషముపజగ్మతుః. తత్రాజాతశత్రుస్తం ప్రాణనామభిరామంత్రయామాస; సవ్యాపారే ఽపి ప్రాణే, తదామంత్రణాత్ తస్మిన్ననుత్థితే సతి, సుప్తో ఽన్యో ఽస్తీతిజ్ఞాత్వా, యష్ట్యాతాడయామాస; సతదోత్థితవాన్. తతఃపప్రచ్ఛాజాతశత్రుర్బాలాకిమేవమ్ - "క్వైషఏతద్బాలాకే, పురుషో ఽశయిష్ట? క్వవా, ఏతదభూత్? కుతఏతదాగాద్?" ఇతి. "అత్ర, ఏషఇతి, ఏతచ్ఛబ్దేన పరామృష్టః పురుషః స్వాపకాలేక్వాస్తీతి", ప్రశ్నేనపురుషస్య సుషుప్తావప్యయస్థానం కశ్చిదస్తీతిజ్ఞాయతే; సహిపరమాత్మా. తతో, బాలాకిర్వ్యాచష్టే-యదాసుప్తస్స్వప్నం నకథంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకథాభవతి। "ఏతస్మాదాత్మనః ప్రాణాః" ఇత్యాది. అత్రాస్మిన్ప్రాణే, ఇతిప్రాణశరీరక బ్రహ్మణ్యేవ సుషుప్తౌ పురుషస్య, ఏకథాభవనముచ్యతే. ఏవంచప్రశ్నోత్తర యోర్జీవకీర్తనం జీవాదర్థాన్తరభూతపరమాత్మప్రతిపాదనార్థమితి సుషుప్తౌ యస్మిన్న పీతస్య పురుషస్యావస్థా ఽన్తరఇవ సుఖదుఃఖాద్యభావాత్ స్వస్థతా; యస్మాత్పునర్నిర్గతస్య తదనుభవశ్చభవతి; సో ఽయంపరమాత్మా - ఇతిస్థితే, కథంతంత్రోక్తవిధా ప్రసక్తిరితి ?" (ప) వాజినశ్చైవమేతద్ధివాక్యం స్పష్టమధీయతే। పరాత్మవిషయత్వే

ణస్యప్రబోధాభావాత్, ప్రాణభృతీత్యుక్తమ్. ఏవమిహజీవముఖ్యప్రాణయోర్లింగాత్, నబ్రహ్మజగత్కారణం; కింతు, జీవఏవ. ముఖ్యప్రాణస్య ప్రబోధాద్యభావేన జీవవిశేషణతయాపర్యవసానంతతః ప్రాణస్యచనజగత్కారణత్వం జీవస్యతథాత్వంసంభవతీతిచేత్, సామానాధికరణ్య సంభవేవైయధికరణ్య సమాశ్రయణాయోగాత్, బ్రహ్మణ్యేవప్రాణశబ్దయోగనిశ్చయేనచ ప్రాణశరీరక బ్రహ్మోపాసనార్థప్రాణసంకీర్తనం లింగంయుజ్యతే.

॥ అన్యార్థంతుజైమినిఃప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే ౧-౪-౩౨-౧౮ ॥

జైమిని గ్రహణమితి। పూజ్యాభిప్రాయతః మహాన్జైమినిరపితథా ఽభిప్రైతీతి, పూజా ఽర్థం కృతం, నతుమతాంతరావగమార్థమ్. అధీయతఇతి। సుప్తాద్విజ్ఞానమయాత్ భేదేనతదాశ్ర

న తంత్రస్యాత్రహికాకథా ? వాజసనేయినః, (శ్రు) "యఏషవిజ్ఞానమయః పురుషః క్వైషతదా ౨భూత్ ? కుతఏతదాగాత్ ? యత్రైష, ఏతత్సుప్తో, భూత్యఏష విజ్ఞానమయః పురుషఃతదైతేషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయ, యఏషో ౨ంతర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్శేతే" ఇతి. పరమాత్మ విషయత్వే ౨పి స్పష్టవాక్యమధీయతే । ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మావాచక ఇతిప్రత్యపాది.

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ３౧

\- 0 -

వాక్యాన్వయాధికరణప్రారమ్భః ３౨

॥ **వాక్యాన్వయాత్.** ౧-౪-33-౨౦ ॥

ఉదాహరిష్యమాణ శ్రుతివాక్యే సర్వేశ్వర ఏవప్రతీయతే । కుతఇతిచేత్ - వాక్యావయవానా మన్యోన్యాన్వయస్య వక్ష్యమాణప్రకారేణ సామంజస్యాదితి సూత్రార్థః. సంగతివిషయసంశయానాహ (ప) బృహదారణ్యకంవాక్యముదాహృత్య విచారితమ్। కిమయం తంత్రసిద్ధోవా, పరమః పురుషో ౨థవా ॥ బృహదారణ్యకే - మైత్రేయీబ్రాహ్మణే, (శ్రు) "నవా, అరే, పత్యుః కామాయపతిః ప్రియోభవత్యాత్మ నస్తుకామాయపతిః ప్రియోభవతి" ఇత్యారభ్య, (శ్రు) "నవా, అరే, సర్వస్యకామాయ సర్వంప్రియంభవత్యాత్మ నస్తు కామాయ సర్వంప్రియం భవత్యాత్మావా, అరే, ద్రష్టవ్యశ్శ్రోతవ్యో, మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః । మైత్రేయ్యాత్మ నిఖల్వరే, దృష్టేశ్రుతే, మతే, జిజ్ఞాసితే, ఇదంసర్వం విదితమ్" ఇతివాక్యం విషయః. "అయంద్రష్టవ్యత్వేనోప దిష్టః తంత్రసిద్ధః పురుషోవా ? అథవా, పరమః పురుష ? ఇతిసంశయః. పూర్వపక్షః- (ప) పత్యాదిప్రతి సంబంధీజీవ ఏవపరోనహి । సఏవవాక్యశేషే ౨పి ద్రష్టవ్యత్వేన చోదితః ॥ పతిజాయాపుత్రవిత్తపశ్వాదీనాం ప్రియత్వయోగాత్ ప్రతియోగీజీవాత్మైవ; నహిపరమ పురుషః । అతః, జీవాత్మైవ "ఆత్మావా, అరే, ద్రష్టవ్యః" ఇతివాక్యశేషే,

---

యభూతం పరమాత్మానమామనంతీత్యర్థః. ఆకాశఇతిబ్రహ్మావాచకం । తస్మిన్ శేతే-ఇతితదర్థః. అతో, జీవకీర్తనస్య ప్రాజ్ఞసంజ్ఞికపరమాత్మవిషయత్వంబోధ్యమితి.

జగద్వాచిత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ３౧

॥ **వాక్యాన్వయాత్.** ౧-౪-33-౨౦ ॥

అయమాశయః - తన్త్రే - అచిద్ధర్మాధ్యాసవియుక్త పురుషస్వరూపయాథాత్మ్య జ్ఞానస్యై వామృతత్వహేతుత్వేనోక్తత్వాత్, సర్వేషామాత్మనాంప్రకృతివియోగేస్వరూపైక్యేన ప్రకృతి వియుక్తస్వాత్మయాథాత్మ్యవిజ్ఞానస్య సర్వాత్మస్వరూపవిజ్ఞానత్వోపపత్తేశ్చ తన్త్రసిద్ధ పురుషఏవ ద్రష్టవ్యతయా ౨భిధీయతే. తదధిష్ఠితాప్రకృతిరేవ జగదుపాదానం; నేశ్వరఇతి, అయ

పి ద్రష్టవ్యత్వేన విహితః । రాద్ధాంతః - (ప) కృత్స్నస్యాప్యత్ర వాక్యస్య పరమాత్మ సమన్వయాత్ । ద్రష్టవ్యత్వేన నిర్దిష్టః సగుణః పరమః పుమాన్ ॥ సర్వమప్యత్రవాక్యం పరమాత్మన్య న్వేతి; అతః, సఏపపరమపురుషః ద్రష్టవ్య ఉపదిశ్యతే. ఏతదుక్తం భవతి - మైత్రేయీ, యాజ్ఞ్యవల్క్యామమృతత్వోపాయం పృచ్ఛతి; తస్యైతదుపాయ భూతం పరమాత్మదర్శన ముపదేష్టుంశక్యమ్; "తమేవంవిద్వాన మృతఇహభవతి" (పారమా) "యంయజ్ఞైర్మన యోజుషంతి, యందేవాః పరమం పవిత్రం భజిష్యంత్యార్త్రిషు ప్రణతాః ప్రధానా యసూరయోజపంతో, యోగినస్సూక్ష్మ స్సుప్రదర్శనైః పశ్యంతీశ్వరాయస్వాహా" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః పురుషోత్తమదర్శనస్యామృతో పాయత్వం, తదన్యస్యానుపాయత్వం చామ్నాయతే. "నవా, అరే, పత్యుఃకామాయపతిః ప్రియోభవతి" ఇత్యాదేరయమర్థః. - యస్స్వయమతిశయిత ప్రియస్సన్, పరమానందః పరేషాంపత్యాదీనాం సాతిశయ ప్రియత్వమావహతి, సపరమాత్మాఇతి. ఇత్థంసర్వేషాం వాక్యావయవానాం పరమాత్మన్య న్వయ ఉపపాదనీయఇతి సఏవద్రష్టవ్యః.

॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః. ౧-౪-౩౩-౨౧ ॥

జీవలింగస్యమతాన్తరేణ నిర్వాహం "ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః" ఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః అత్రజీవవాచకేన పరమాత్మా ఽభిధీయతే; ఇత్యే

మాశయః - అన్నాదీనామమృతత్వానుపాయతాం నిశ్చిత్య, తదుపాయంపృచ్ఛత్యైమైత్రేయ్యైతదు పాయతయాద్రష్టవ్యత్వేనోపదిష్టః, ఆత్మాపరమాత్మైవేతియుక్తమ్. (శ్రు) "తమేవంవిదిత్వా ఽమృ తత్వమేతి", ఇత్యాదిశ్రుతేః, కించ ప్రథమేమైత్రేయీబ్రాహ్మణే॥ (శ్రు) "మహద్భూతమనంతమపారమ్" ఇతి శ్రుతాఃగుణాః పరమాత్మన్యేవసంభవంతి । ఆత్మనస్తుకామాయేత్యత్ర కామానామ, ఇష్టసమ్పదః. జీవాత్మనఇష్టసంపత్తయే పత్యాదయఃప్రియాభవంతి. ఇత్యుక్తేసతి, తస్యజీవస్యస్వరూపమన్వేష్టవ్యంన భవతి। కుతః ? ఇతిచేత్, ప్రియమేవహ్యన్వేష్టవ్యమ్. నతు పుత్రపత్న్యాది రూపప్రియ వియుక్త స్వరూపమ్. యస్మాత్ ఆత్మనః ఇష్టసంపత్తేఃపత్యాదయః ప్రియాభవంతి, తస్మాత్, పత్న్యాదిరూపం ప్రియంపరిత్యజ్య, తద్విరక్తమాత్మస్వరూపమన్వేష్టవ్యమిత్యసంగతమ్ అతో ఽయం నిష్కర్షః। యఏవంస్వయంనిరతిశయా నందస్సన్, అన్యేషాంపత్యాదీనామపి ప్రియత్వలేశాస్పదత్వమాపా దయతి, సపరమాత్మైవద్రష్టవ్యఇతి.

॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్లింగమాశ్మరథ్యః. ౧-౪-౩౩-౨౧ ॥

జీవలింగస్య - జీవాత్మ వాచినశ్శబ్దస్య. మతాంతరేణ - అశ్మరథ్యమతేన. నిర్వాహం - బ్రహ్మపరత్వేన నిర్వాహం ప్రతిజ్ఞేత్యాది సూత్రేణబాదరాయణో ఽ బ్రవీదిత్యవతారికా ఽర్థః.

యద్యయంజీవః పరమాత్మకార్యతయా పరమాత్మైవనభవేత్, తదాజీవస్య పరమాత్మ వ్యతిరిక్తతయా పరమాత్మవిజ్ఞానాత్ తద్విజ్ఞానంనస్యాత్ । తతః పరమాత్మకార్యతయా జీవవాచిశబ్దైః పరమాత్మా ఽభిధీయత ఇతిభావః. "యథాసుదీప్తా త్పావకాద్విస్ఫులిఙ్గాస్సహస్రశః-ప్రభవన్తేసరూపాః, తథా ఽక్షరాద్వివిధాస్సోమ్యభావాః ప్రజాయంతే । తత్రచైవాపియన్తి" ఇతి

తత్ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేః లింగమితి, ఆశ్మరథ్యాచార్యోమన్యతే; ఇతిసూత్రార్థః. (ప) ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే ఽత్రాస్యతతో ఽన్య ఇతిశబ్దతః। పరమాత్మాభిధానం తదాశ్మరథ్యో ఽత్రమన్యతే ॥ అత్రతతో ఽన్యోజీవఇతి జీవవాచిశబ్దాత్పర మాత్మా ఽభిధీయతే। అతః, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యతి, తథా ఽనభి ధానేకథం పరమాత్మజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిః ? ఇత్యాశ్మరథ్యాచార్యో ఽభిప్రైతి.

॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః. ౧-౪-౩౩-౨౨ ॥

(ప) దేహాన్నిర్గచ్ఛతస్తస్య బ్రహ్మభావేనశబ్దతః। పరాభిధానంమేనే ఽస్మిన్నౌడులోమిర్విశేషతః ॥ ఇతి. శరీరంత్యక్త్వానిర్గచ్ఛతోముక్తపురుషస్య "నిరంజనస్సామ్యముపైతి విద్వాన్" ఇత్యుక్త విధయా బ్రహ్మస్వరూపతాహి భవతి। అతో ఽత్రబ్రహ్మో ఽభిధత్త ఇత్యౌడులోమేరభిప్రాయః.

॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౧-౪-౩౩-౨౩ ॥

కాశకృత్స్న ఆచార్యఏవంమన్యతే. కథమితిచేత్, అవస్థితేరితి. బ్రహ్మణో జీవాంతరాత్మతయా ఽవస్థానాత్, జీవశబ్దస్యపరమాత్మ పర్యవసాయిత్వమితి సూత్రార్థః. తదాహ - (ప) జీవేస్థితిర్యతశ్శ్రౌతశబ్దస్యాత్రావసానతః। వాచకోజీవశబ్దశ్చకాశకృత్స్నమునిస్స్వయమ్॥ ఇతి. యస్మాత్ పరమాత్మనోజీవాంతర్యామితయా ఽవస్థితిఃశ్రూయతే (శ్రు) "అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామ్"(పారమా) "సుసూక్ష్మస్సార్వస్సర్వేషామన్త రాత్మా" ఇతి; తతఃశ్రుత్యుక్తజీవశబ్దః పరస్మిన్ బ్రహ్మణిపర్యవస్యతి - ఇతిజీవశబ్దో బ్రహ్మవాచక ఇతికాశకృత్స్నస్స్వయంమన్యతే. అయమేవపక్షః భగవతోబాదరాయణస్యాభిప్రేత ఇత్యవగమ్యతే. అతఏవ,భగవాన్మరీచిరాహ జ్ఞానాకాండే "పరమాత్మనో న్యన్న కించిదస్తి" ఇత్యారభ్య, "అశరీరశ్శరీరేషువ్యాప్య తిష్ఠతి" ఇతి. శరీరేష్వితి. చేతనాచేతన రూపేష్విత్యర్థః. వ్యాప్య, తిష్ఠతీతి-తదంతర్యామ్యవతిష్ఠతే - ఇత్యర్థః.

వాక్యాన్వయాధికరణంసమాప్తమ్ ౩౨

బ్రహ్మణోజీవానాముత్పత్తేః, తస్మిన్లయస్యచశ్రవణాత్, జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వేన బ్రహ్మణా, ఐక్యమవగమ్యతే। అతోజీవశబ్దేన పరమాత్మాభిధానమ్.

॥ ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాదిత్యౌడులోమిః ౧-౪-౩౩-౨౨ ॥

ఔడులోమిరేవంమేనే। యథా -ఉక్తప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే జీవస్య బ్రహ్మణైక్యం ప్రతిపాదయితుం జీవశబ్దేన బ్రహ్మగ్రహణమితియదుక్తం, తన్న। జీవస్యాజత్వవిరోధాత్ కార్యస్యజీవస్యకారణేన బ్రహ్మణైక్యస్య ప్రతిపాదనే ఘటాదేఃకార్యస్య కారణేనమృదా, ఐక్యస్యవినాశరూపత్వవద్వ్యక్తవ్యతయా మోక్షస్యపురుషార్థతాభావాచ్చ. తతఏవంజ్ఞేయమ్.--ఉత్క్రమిష్యత ఏవంభావాత్, జీవశబ్దో బ్రహ్మపర ఇతి జీవస్య బ్రహ్మత్వసంభవాత్, జీవశబ్దో బ్రహ్మప్రతిపాదక ఇతి, అవసానతః - పర్యవసానాదిత్యర్థః

॥ అవస్థితేరితికాశకృత్స్నః. ౧-౪-౩౩-౨౩ ॥

అవగమ్యత ఇతి। బహుసమ్మతతయా, అత్యంతోపపత్త్యాచేతిభావః.

ప్రకృత్యధికరణప్రారమ్భః 33

॥ ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. ౧-౪-౩౪-౨౪ ॥

నిరీశ్వరసాంఖ్యం నిరస్య, సేశ్వరసాంఖ్య పక్షమపినిరస్యతి. అస్మిన్ జగతి బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం నభవతి । కింతూపాదానమపి. ఏతదుక్తంభవతి - ప్రకృతిరుపాదానంచ పరమాత్మైవ. ననిమిత్తమాత్రత్వం బ్రహ్మణః; కింతూపాదానకారణత్వంచేత్యర్థః. కుతః ? ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ (శ్రు) "యేనాశ్రుతంశ్రుతంభవత్యమతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమ్" ఇత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానవిషయాప్రతిజ్ఞా; దృష్టాన్తస్తు "యథాసోమ్యైకేనమృత్పిండేనసర్వంమృణ్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్" ఇత్యాది. తయోరనుపరోధాత్ - అనురోధాదితి, సూత్రార్థః । (ప) నిమిత్తమాత్రంబ్రహ్మ ఽస్మిన్నోపాదానమపిస్యయమ్ । యదినిమిత్తమాత్రంబ్రహ్మ, తర్హి - తజ్జ్ఞానేన కథంసర్వంవిజ్ఞాతంస్యాత్? నహి కులాలాదిజ్ఞానేన ఘటాదివిజ్ఞానంజాయతే. అతఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా ఉపరోధః. "యథైకేనమృత్పిండేన సర్వంమృణ్మయంవిజ్ఞాతంస్యాత్" ఇతిదృష్టాంతస్యచోపరోధః. బ్రహ్మణోనిమిత్తమాత్రత్వే మృత్పిండదృష్టాంతస్యానుపపన్నత్వాత్. నహిమృత్పిండోఘటాదేర్నిమిత్తకారణమ్. అతః, బ్రహ్మజగతో నిమిత్తముపాదానంచేతి. పూర్వపక్షమాహ- (ప) మృదాదావనయోర్భేదః ప్రత్యక్షేణప్రతీయతే । విరోధాత్సాధనాత్తద్వద్ భేదఃప్రామాణికో ఽనయోః ॥ మృదాదావుపాదానత్వరూపః, కులాలాదౌనిమిత్తత్వరూపశ్చభేదః ప్రత్యక్షేణప్రదృశ్యతే. తథా ఽనయాశ్రుత్యా ప్రధానస్య- ఉపాదానత్వం, బ్రహ్మణోనిమిత్తంచేతిభేదః ప్రామాణికః. బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే - (శ్రు) "నిష్కళం నిష్క్రియంశాంతం నిరవద్యం నిరంజనమ్" "సవా, ఏష మహానజ ఆత్మా ఽజరో ఽమరః" ఇతిశ్రుత్యాబ్రహ్మణిప్రతిపాదితస్య నిర్వికారత్వస్యవిరోధః. ఉపాదానత్వంహి వికారహేతుః.(శ్రు) వికారజననీ మజ్ఞామష్టరూపామజాంధ్రువామ్" ఇతిశ్రుతిః. వికారజననస్య ప్రధానస్య, ఉపాదానత్వంసాధయతి చ. రాద్ధాంతః -(ప) జ్ఞాతతాయాః ప్రతి జ్ఞానాత్సాధనాచ్చద్విరూపతా ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేనసర్వేషాం జ్ఞాతత్వస్యమృద్జ్ఞానేన ఘటాదీనాం

॥ ప్రకృతిశ్చప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్. ౧-౪-౩౪-౨౪ ॥

పూర్వపక్షాశయః-యద్యపి, వేదాంతాః ఈశ్వరం జగత్కారణత్వేన ప్రతిపాదయంతి - తథా ఽపి, తైరేవప్రధానస్య జగదుపాదానతయా ప్రత్యాయితత్వాత్ ప్రధానమేవో పాదానమ్. వేదాంతో ఽయమత్రదృశ్యతే (శ్రు) "ధ్యాయతే ఽధ్యాసితాతేన తస్యతేప్రేర్యతేపునః సూయతే పురుషార్థంచ; తేనైవాధిష్ఠితంజగత్" "అస్మాన్మాయీసృజతేవిశ్వమేతత్" ఇతి. రాద్ధాంతస్యాయమాశయః.- (శ్రు) "ఉత, తమాదేశమప్రాక్ష్యః । యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతి" ఇతి శ్రుత్యానిమిత్తోపా

జ్ఞాతత్వవత్ ప్రతిజ్ఞయా బ్రహ్మణః జగదుపాదానత్వం౹, బ్రహ్మణఃకర్తృత్వేనసాధకతమత్వాత్, నిమిత్తత్వంచ, "ఆదేశమప్రాక్ష్యః" ఇతి. ఆదేశశబ్దేన బ్రహ్మణో ఽధిష్ఠాతృత్వప్రతిపాదనాత్. నిమిత్తాన్తరంనిషిధ్యతేచ; "ఏకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి. ఉపదిశ్యతేచ సూక్ష్మావస్థా చిచ్ఛరీరకస్య తస్యజగదుపాదానత్వంచ. తతస్తస్యైవ తదుభయరూపత్వమితి.

॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౧-౪-౩౪-౨౫ ॥

(శ్రు) "సో ఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి । తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" ఇతిసంకల్పోపదేశాత్ - తస్యోభయమపికారణం బ్రహ్మైవేతిసూత్రార్థః. (ప) బ్రహ్మణస్సృజ్యరూపేణ చేతనస్యోపదేశతః । ఉపాదానమపి బ్రహ్మద్విలింగ మితినిర్ణయః ॥ బ్రహ్మణఃకర్తుః "బహుస్యాంప్రజాయేయేతి" సృష్టికర్మభూత చేతన రూపేణ బహుభవనసంకల్పోపదేశాత్, ఉపాదానత్వం, నిమిత్తత్వమపి, అనంతకల్యాణ గుణాకరత్వ హేయగుణరహితత్వ రూపలింగద్వయాన్వితస్య బ్రహ్మణః ఇతినిర్ణీయతే (పారమా) "స్వయమాది స్సర్వాంతరాత్మా, దేవస్స్వయం క్రీడా ఽ ఽత్మకంవా ఽ సృజత్. యస్స్వయంలోక మవధారమవధారయన్ స్వాహా" ఇతిచతథాశ్రూయతే.

॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ౧-౪-౩౪-౨౬ ॥

సాక్షాత్ఉభయస్య, ఉపాదానత్వనిమిత్తత్వ రూపస్యామ్నానాత్ - శ్రవణాదితి సూత్రార్థః. తమాహ - (ప) ద్విరామ్నానాత్పరశ్చాయం ద్వివిధం కారణంపుమాన్ ।

దానయోరైక్యం ప్రతీయతే; నతుతయోర్భేదః. ఆదేశమితి । అధిష్ఠాతారమిత్యర్థః. తేనసాధకతమ కర్తావివక్షితః యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీతి - యేనాదేష్ట్రా - అధిష్ఠాత్రా శ్రుతేనాశ్రుతమపిశ్రుతం భవతీత్యర్థః. (శ్రు) "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవ" ఇతి ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణాత్ అద్వితీయమితి; అధిష్ఠాత్రంతరనిషేధాత్. (పారమా) "సఏకైకస్సాధారస్సాధిష్ఠానో ఽనాధారః" ఇతిచ; తథాప్రతిపాదనాచ్చబ్రహ్మణ ఏవతదుభయత్వమ్. తదయంనిష్కర్షః - (పారమా) "తద్విశ్వం విష్ణవేవిశ్వరూపాయస్వాహా" ఇతిశ్రుత్యాసర్వాత్మగతం బ్రహ్మకదాచిద్విభక్తనామరూపం, కదాచిద విభక్తనామరూపం తదేకమద్వితీయం కారణమితిచ. ఏవంసర్వదాచిదచిద్వస్తు శరీరస్యా విభక్తనామ రూపాయా కారణావస్థా - సా "గౌరనాద్యంతవతీ" (శ్రు) "వికారజననీ మజ్ఞామ్" ఇత్యాదిభిరభిధీయతే.

॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ. ౧-౪-౩౪-౨౫ ॥

"స్వయమాదిః" ఇత్యనేన స్వవ్యతిరిక్తస్యనిషేధః ప్రతీయతే. తేనతస్యైవనిమిత్తో పాదానత్వం సిధ్యతీత్యాశయః.

॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్. ౧-౪-౩౪-౨౬ ॥

అయమాశయః - కింస్విద్వనం - పూర్వంకుత్రస్థితమితిభావః. కఉసవృక్షఆసీత్ - కిము

సర్వాత్మన్యేవసర్వత్వం విశేషేణోపపత్తిమత్ ॥ ఇతి. ప్రశ్న రూపే ణోత్తరరూపేణచ నిమిత్తత్వముపాదానత్వంచ శ్రూయతే. యథా (శ్రు) "కింస్విద్వనం ? కఉసవృక్షఆసీత్? యతోద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః మనీషిణోమనసాపృచ్ఛతే; ఉ-తద్యదధ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్" ఇతి, "బ్రహ్మవనంబ్రహ్మసవృక్షఆసీత్. యతోద్యావాపృథివీనిష్టతక్షుః మనీషిణోమనసావిబ్రవీమివో బ్రహ్మాధ్యతిష్ఠత్ భువనానిధారయన్" ఇతిచ. ఏవంసక లేతరవిలక్షణస్య బ్రహ్మణః సర్వశక్తియోగోపపత్తేః పురఃపుమాన్ ద్వివిధంకారణమ్. సర్వజగద్వైలక్షణ్యేన సర్వాత్మన్యేవ పరమేశ్వరే సమస్తరూపత్వ ముపపన్నమ్. శ్రూయతే - (పారమా) "తద్విశ్వంవిష్ణవేవిశ్వరూపాయస్వాహా" ఇతి.

॥ ఆత్మకృతేః ౧-౪-౩౪-౨౭ ॥

(శ్రు) "తదాత్మానంస్వయమకురుత" ఇతిశ్రుత్యాసృష్టౌప్రకృతస్యబ్రహ్మణః కర్మత్వేన, కర్తృత్వేనచ ప్రతీయమానత్వాత్, తదుభయమపి బ్రహ్మ; ఇతిసూత్రార్థః. (ప) ఆత్మనః కారణస్యాత్రకృతిర్యేనోపదిశ్యతే । ఇహోభయం పరంబ్రహ్మనిరపేక్ష మితీరితమ్। యతః, "తదాత్మానంస్వయమకురుత" ఇతి పరమాత్మనః కారణస్య కార్యతయా కరణముపదిశ్యతే, తతఃస్వేతరాపేక్షారహితం బ్రహ్మనిమిత్తముపాదానంచ నిర్ణీయతే - ఇతి.

॥ పరిణామాత్. ౧-౪-౩౪-౨౮ ॥

పరిణామస్వభావాదితి సూత్రార్థః. యద్యాత్మానమేవ బ్రహ్మజగదాకా రంకరోతి; తర్హి, బ్రహ్మణో ఽపహతపాప్మత్వాదిక, మనవధికాతిశయానంద స్వరూపత్వం, సర్వజ్ఞత్వమిత్యాది సర్వంవిరుధ్యతే. అజ్ఞత్వాసుఖిత్వ కర్మవశ్య

పాదానమిత్యర్థః. యదధ్యతిష్ఠత్ భువనానిధారయన్ - భువనానిధారయతా, ఈశ్వరేణ, అధిష్ఠేయముపకరణాదికంకిమిత్యర్థః. ఏకస్యవస్తునఃలోకే నిమిత్తోపాదానత్వయోరనుపపత్తేః కథమేవముచ్యత ఇత్యత్రాహ - విశేషేణేతి ।

॥ ఆత్మకృతేః ౧-౪-౩౪-౨౭ ॥

సృష్టేరితి । స్వయమాత్మానమితి తస్యైవకర్మత్వమ్, అకురుతేతికర్తృత్వంచ శ్రుత మిత్యాశయః.

॥ పరిణామాత్. ౧-౪-౩౪-౨౮ ॥

అత్రాయంనిష్కర్షః - ఉచ్యమానః పరిణామః బ్రహ్మణినదోషమావహతి; తథాహి - చిదచిద్రూపప్రపంచః బ్రహ్మశరీరం; బ్రహ్మతదంతర్యామ్యాత్మా, ప్రళయే (శ్రు) "పృథివ్యప్సుప్రలీ యతే; ఆపస్తేజసిలీయంతే; తేజోవాయౌలీయతే" ఇత్యారభ్య, "అక్షరంతమసిలీయతే; తమఃపరే దేవఏకీభవతి" ఇతిశ్రుత్యాతదానీంచ బ్రహ్మశరీరస్యాపి, అతిసూక్ష్మతయా బ్రహ్మణఃపృథక్ నిర్దేష్టు

త్వాదిరూపత్వాత్ జగతఇత్యాశంక్య, "పరిణామాద్" ఇత్యాహభగవాన్బాదరాయణః. (ప) అజ్ఞబ్రహ్మవివర్తే ఽత్రవాదేతచ్ఛుభవేత్ కుతః? అజ్ఞానస్యనివృత్తస్య బ్రహ్మణ్యేవ సమన్వ యాత్ । కారణస్యవిశిష్టస్యకార్యత్వే ఽపినతద్భవేత్ । దోషాణాంద్వారసంస్థత్వా ద్ధేయ ప్రతిభటంపరమ్ ॥ పరిణామాదితి - అచిదాత్మబ్రహ్మపరిణామేసతి, బ్రహ్మణి కథమజ్ఞ త్వాదికం ప్రసజ్యేత? కుతోనప్రసజ్యేత? "తమఃపరేదేవ ఏకీభవతి" ఇతిశ్రుత్యా స్థూలావస్థాం విహాయ, సూక్ష్మావస్థాం ప్రపన్నస్య తమసః బ్రహ్మణి లీనత్వావగమాత్ సూక్ష్మరూపచిదచిద్విశిష్టస్య కారణస్యబ్రహ్మణః స్థూలరూపతదాత్మక ప్రపంచకార్య

మశక్యత్వాత్. తమసః ఏకీభవనముచ్యతే. తథాభూతం బ్రహ్మపూర్వవత్ విభక్తనామరూపచిదచిన్మిశ్రప్రపంచస్స్యామితి సంకల్ప్య, తమసో ఽక్షర మక్షరాదవ్యక్తమవ్యక్తాన్మహత్, మహతోభూతాదిః, భూతాదేస్తన్మాత్రాణి, తన్మాత్రేభ్యః ఇంద్రియాణి, ఇంద్రియేభ్య ఆకాశమాకాశాద్వాయుర్వాయోరగ్ని రగ్నేరాపః, అద్భ్యః పృథివీతిక్రమేణ జగచ్ఛరీరతయా ఽఽత్మానం పరిణమయతి. పూర్వంనామరూప విభాగదశాయామపి చిదచిద్వస్త్వతిసూక్ష్మం సకర్మసంస్కారమేవాస్తే. పూర్వోక్త సంకల్పాదనంతరం, (శ్రు) "సతపో ఽతప్యత। సతపస్తప్త్వా, ఇదంసర్వమసృజత" ఇత్యారభ్య, "సత్యంచానృతంచ సత్యమ భవత్" ఇతిశ్రుతేః తద్బ్రహ్మతపశ్శబ్దవాచ్యామాలోచనాం కృత్వా, ప్రాక్సృష్టం జగత్సంస్థానమాలోచ్య, జగదసృజత్. "సృష్టిర్నామ,బ్రహ్మణో ఽత్యంతా పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానంద స్వరూపస్యాత్యంత సూక్ష్మతా ఽవచ్ఛిన్నా సత్కల్పస్వలీలోపకరణచిదచిద్వస్తుశరీరతయా తన్మయస్యపునర్లీలా ఽర్థం స్వశరీరభూతప్రకృతి పురుష సమష్టిపరంపరయా మహాభూత పర్యంతమాత్మన స్తత్తచ్ఛరీరకత్వేన పరిణామక్రియా." తన్మయః పరమాత్మా పునః సత్త్యచ్ఛబ్దవాచ్యవిచిత్ర చిదచిన్మిశ్రసమస్తజగద్రూపో ఽభవదిత్యవ గమ్యతే. తథాశ్రుతిః- "తదేవానుప్రావిశత్ । తదనుప్రవిశ్య, సచ్చత్యచ్చాభవత్" ఇతి. తథాభూతస్యాపి బ్రహ్మణోవికారోనాస్తీ తిశ్రూయతే. - (శ్రు) "సత్యంచానృతంచసత్యమభవత్" ఇతివిచిత్ర చిదచిద్రూపేణ విక్రియమాణమపి, బ్రహ్మనిరస్తనిఖిలదోషగంధమ్, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానానందమే కరూపమేవాభవదిత్యర్థః. బ్రహ్మణః సృష్ట్యాదికం లీలేతిశ్రూయతే-(పారమా) "స్వయంక్రీడన్క్రీడయన్ క్రీడా ఽంతరమనుప్రావిశన్(త్) స్వాహ' " ఇతి. తథాభగవంతః ద్వైపాయన పరాశరాదయశ్చ "అవ్యక్తాదివిశేషాంతం పరిణామర్ధిసంయుతమ్। క్రీడాహరేరిదం సర్వంక్షరమిత్యవధార్యతామ్ ॥ క్రీడతోబాలకస్యేవ చేష్టాంతస్యనిశామయ । బాలఃక్రీడనకైరివ" ఇత్యాదిభిః. వక్ష్యతిచసూత్రకారః "లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్" ఇతి. "అస్మా న్మాయీసృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యోమాయయా సన్నిరుద్ధః" ఇతిబ్రహ్మణిజగద్రూపతయా విక్రియమాణే ఽపి, తత్ప్రకారభూతాః చిదంశగతా స్సర్వేవికారాః; తత్ప్రకారభూతక్షేత్రజ్ఞగతాశ్చా పురుషార్థాః; ఇతివివేక్తుం ప్రకృతిపురుషయోః బ్రహ్మశరీరభూతయోః తదానీంతథానిర్దేశానర్హాతి సూక్ష్మదశా ఽఽపత్త్యా బ్రహ్మణైకీభూతయోరపి భేదేన వ్యపదేశః (శ్రు) "తదా ఽఽత్మానం స్వయమకురుత" ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యాత్. అతఏవ, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం, నిర్వికారత్వంచ. అతో, బ్రహ్మైవ జగతోనిమిత్తముపాదానంచేత్యాహుః.

శరీరకత్వే ఽపి, అజ్ఞత్వాదికంనప్రసజ్యతే. కుతః ? బ్రహ్మణః చిదచిద్ద్వారా పరిణామే దోషాణాం ద్వారమాత్రస్థితిరిత్యవగమాత్. ఏతదుక్తంభవతి - నామరూపరహిత సూక్ష్మ రూపచిదచిద్విశిష్టస్య కారణస్యపరమాత్మనః పునర్విభక్తనామ రూప స్థూల చిదచిత్ శరీరకత్వకృతే సంకల్పమాత్రేణ ప్రపంచం సృష్ట్వా, తదాత్మతయా ప్రవిష్టస్యనిరుక్తా నిరుక్తాది బహుభవనరూపపరిణామేనతస్య నదోషప్రసంగః; పరంతు, నిత్యహేయ ప్రత్యనీకకల్యాణగుణాకరత్వమేవ.

॥ యోనిశ్చహిగీయతే. ౧-౪-౩౪-౨౯ ॥

సూత్రార్థమాహ - (ప) సర్వస్యభూతజాతస్య యోనిత్వేనాభిధానతః । ద్విధా ఽపికారణంబ్రహ్మ నిరవద్యమితీరితమ్ ॥ అశేషస్యభూతస్య జన్మముఖ్య కారణత్వేన ప్రతిపాదనాత్ ఉపాదానత్వేన, నిమిత్తత్వేనచ ద్వివిధమపికారణం బ్రహ్మైవ దోషగంధేనాప్యస్పృష్టమిత్యుచ్యతే. (శ్రు) "కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోనిమ్. యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతిధీరాః" ఇతిచయోనిత్వం శ్రూయతే.

ప్రకృత్యధికరణమ్ సమాప్తమ్ ౩౩

(పారమా) తమస్సర్వభూతమధునోద్వరేణ్యః తంసత్వరూపం సకలంప్రకాశ్య, సంక్లేశయన్, సృష్టినిమిత్తయే యస్తస్మైపరబ్రహ్మణేపరంజ్యోతిషేస్వాహా" అస్యమంత్రస్య శ్రీనివాసమఖీంద్ర వ్యాఖ్యావిధయా ఽయమర్థః. (శ్రు) "నాసదాసీన్నోసదాసీత్తదానీమ్" ఇత్యాది. (శ్రు) "నసన్నాసన్న సదసత్" ఇతి "తస్మాత్తమస్సంజాయతే; తమసోభూతాది ర్భూతాదేరాకాశమాకాశాద్వాయుః; వాయోరగ్నిః; అగ్నేరాపః; అద్భ్యః పృథివీతదండంసమభవత్ । తత్సంవత్సరమాత్రముషిత్వా, ద్విధా ఽకరోత్ । అధస్తాద్భూమి ముపరిష్టాదాకాశం, మధ్యేపురుషోదివ్యఃసహస్రశీర్షాపురుష స్సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ సహస్రబాహుః" ఇతిచశ్రుతేః, వరేణ్యః - ప్రార్థనీయః పరమాత్మా, సర్వభూతం సర్వేషాంస్వస్మిన్ లీనతయా సర్వభూతమ్ తమః - ప్రకృతిమధునోత్ । స్వస్మిన్నతిసూక్ష్మతయా ఽ వస్థితం తమశ్శబ్దవాచ్యం ప్రధానంపురుషంచ విభక్తనామరూప ప్రపంచసృష్ట్యర్థం స్వశరీరం చాలయామాసేత్యర్థః. "సో ఽభిధ్యాయ, శరీరాత్తు సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః" ఇతిమానవవచనాత్. తంసత్త్వరూపంసకలం ప్రకాశ్య- సహస్ర శీర్షేత్యాదిరూపం ప్రకాశ్య, సృష్ట్యర్థం సంక్లేశయన్క్షోభయన్, అభవదితిశేషః. విష్ణుపురాణే, "ప్రకృతిం, పురుషంచైవ ప్రవిశ్యస్వేచ్ఛయాహరిః । క్షోభయామాస సంప్రాప్తేసర్గకాలే, వ్యయావ్యయౌ" ఇత్యాది.

॥ యోనిశ్చహిగీయతే. ౧-౪-౩౪-౨౯ ॥

యోనిత్వప్రతిపాదనేన, ఉపాదానత్వమపి సిద్ధ్యతీత్యాశయః.

ఇతి, ప్రకృత్యధికరణం సమాప్తమ్ ౩౩

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణప్రారమ్భః ౩౪

॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః ౧-౪-౩౫-౩౦ ॥

ఏతేన-పాదచతుష్టయోక్తన్యాయేన సమస్తవేదాంతేషుజగత్కారణ ప్రతిపాదనపరా వాక్యవిశేషాః సర్వేబ్రహ్మపరాః ఇతివ్యాఖ్యాతాః; ఇతి

॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతాః ౧-౪-౩౫-౩౦ ॥

నను, వ్యాఖ్యాతవిధయా వేదాంతాః సర్వేబ్రహ్మప్రతిపాదనపరాస్సంతునామ; కథంనారాయణప్రతిపాదనపరాఇత్యభిధీయతే ? నచవాచ్యం "నారాయణఃపరంబ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిఃనారాయణస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వశ్రవణాత్ వేదాంతానాంతత్పరత్వం యుక్తమితి. క్వచిత్ బ్రహ్మరుద్రాదీనామపి జగత్కారణత్వాదిప్రతిపాదనేన తేషామపి పరబ్రహ్మవాచ్యత్వ సంభవాత్. తథాహి. - "హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేకఆసీత్" ఇత్యాదినాచతుర్ముఖస్య కారణత్వాదికముచ్యతే. "యోదేవానాం ప్రథమం పురస్తాత్, యః పరస్సమహేశ్వరః విశ్వాధికోరుద్రోమహర్షిః హిరణ్యగర్భం పశ్యతిజాయమానమ్ శివఏవకేవలః" ఇత్యాదిషురుద్రస్య పారమ్యంశ్రూయతే, ఇతిచేదుచ్యతే. - యథా నారాయణశబ్దఃపరమపురుషస్యాసాధారణో వాచకః, నతథా హిరణ్యగర్భప్రజాపతిశబ్దాః చతుర్ముఖస్యాసాధారణవాచకాః. కించ, శ్రుతిస్మృతి పురాణాగమైః ప్రతిపాదిత భగవన్నాభినళినజన్మనశ్చతుర్ముఖస్య జగత్కారణత్వమనుపపన్నమ్, తథైవ రుద్రశంభుశివాదిశబ్దాః శూలినో ఽసాధారణవాచకా ఇతివక్తుంనశక్యతే. రుద్రశబ్దో ఽగ్నిపరతయాక్వచిత్ శ్రూయతే, శంభుశబ్దో నారాయణపరతయోక్తః ఇతిపూర్వమేవదర్శితమ్. నారదీయపురాణే బ్రహ్మాణంప్రతి యమవచనే "శృణుమేవచనం శంభో, పితామహపితామహ" ఇత్యుక్తమ్. కించ, "శాశ్వతం శివమచ్యుతమ్" ఇతి శ్రీమన్నారాయణస్యైవ శివత్వంశ్రూయతే । అపిచ, భగవద్భిః మరీచ్యాదిమహామునిభిః తత్రతత్రశ్రౌతప్రమాణతయాసముదాహృతాయాం పారమాత్మ్యోపనిషదిచ నారాయణస్యైవ జగత్కారణత్వం, పరమత్వం, చతుర్ముఖస్రష్టృత్వం, ఉమాపతీశితృత్వం, శివేనతత్పాదోదకధారణం, రుద్రాపన్నివర్తకత్వం, సర్వేశ్వరత్వం, సర్వాధారత్వమనాద్యంతత్వం, సమాభ్యధికరాహిత్యాదికంచ స్ఫుటముద్ఘుష్యతే । తథాహి - "విష్ణుస్సర్వేషామధిపతిః పరమః పురాణః"' ఇత్యాదిప్రథమమంత్రేణ విష్ణోః సర్వేషాం బ్రహ్మరుద్రాదీనామప్యాధిపత్యం, పరమత్వాది కంచాభిధీయతే. పరమత్వం సమాభ్యధికరహితత్వమ్. అస్య శ్రీవిశిష్టాద్వైత భాష్యకార శ్రీనివాసమఖీంద్ర దేశికవ్యాఖ్యామనుసృత్య, దిఙ్మాత్రంలిఖ్యతే-విష్ణుః సర్వవ్యాప్తః "యచ్చకించి జ్జగత్యస్మిన్" ఇత్యాదిశ్రుతేః. నను, ఆదౌతావత్ పరబ్రహ్మపరంజ్యోతిః పరతత్త్వ పరమాత్మాది శబ్దాః విద్యంతేచేత్, కథం విష్ణోరేవపరమాత్మత్వం యుక్త ? మితిచేదుచ్యతే. "అష్టాక్షరశ్చయో మంత్రోద్వాదశాక్షర ఏవచ । షడక్షరశ్చయో మంత్రోవిష్ణోరమితతేజసః । ఏతేమంత్రాః ప్రధానాస్తువైదికాః ప్రణవైర్యుతాః । ప్రణవేన విహీనాస్తు తాంత్రికాఏవకీర్తితాః" ఇతి భగవన్మంత్రాణామవ్యాపకమంత్రాపేక్షయా వ్యాపకమంత్రాః ప్రధానాః. వ్యాపకమంత్రేషు, అష్టాక్షరషడక్షరౌ. అష్టాక్షరేణ ప్రతిపాద్యోనారాయణః. షడక్షరేణ ప్రతిపాద్యోవిష్ణుః. ప్రధానభూత నారాయణవిష్ణుశబ్దాభ్యాం వాసుదేవాది శబ్దైః ఉత్తరత్రప్రతిపాదితైః పరబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః

సూత్రార్థః. తమేవాహ - (ప) కారణాదిషు వాక్యేషు సౌత్రన్యాయకలాపతః । వేదాంతాస్సర్వఏవస్యుః పరబ్రహ్మపరాఇతి ॥ (శ్రు) "యతోవా, ఇమాని భూతానిజా

పరతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దైః పర్యాయవాచకైశ్చ మూలభూత ఏవ పరమపురుషః ప్రతిపాద్యతే. కించ, "విష్ణోరంశస్తు పురుషః" ఇతిదైవికవ్యూహస్య పురుషస్య, మానుషవ్యూహభూతస్య వాసుదేవస్యచ మూలభూతత్వాత్, విష్ణుశబ్దగ్రహణమిత్యాదిః. అపిచ, "వైకుంఠేతుపరేలోకేశ్రియాసార్ధం జగత్పతిః। ఆస్తేవిష్ణురచింత్యాత్మాభక్తైర్భాగవతైస్సహ" ఇతిపరవ్యూహవిభవాంతర్యామ్యర్చారూపేషు పంచసు పరత్వప్రతిపాదకస్థలేవిష్ణుశబ్దః ప్రయుజ్యతే. విష్ణుశబ్దవాచ్యఏవ వ్యూహ వ ూలభూత ఇత్యుక్తః. "సహిదేవైరుదీర్ణస్య రావణస్యవధార్థిభిః । అర్థితో, మానుషేలోకేజజ్ఞేవిష్ణుస్సనాతనః" ఇతివిభవస్యాపి మూలభూతత్వం విష్ణుశబ్దవాచ్యస్యైవోక్తమ్. విష్ణుశబ్దఏవసర్వవ్యాపకత్వాభిధాయీతి తస్యసర్వాంతర్యామిత్వంప్రకాశ్యతే. "సురూపాంప్రతిమాంవిష్ణోఃప్రసన్నవదనేక్షణామ్" ఇత్యాది నావిష్ణుశబ్దవాచ్యస్యైవార్చారూపతా ప్రతిపాద్యతే (శ్రు) "ప్రవః పాన్తమంధసోధియాయతే మహేశూరాయ విష్ణవేచార్చత" ఇతిశ్రుత్యా విష్ణుశబ్దవాచ్యస్యైవార్చనంవిధీయతే. స్మృతిరపి "తద్విష్ణోరితిమంత్రేణ, సూక్తేన పురుషేణవా । అనాదిమధ్యనిధనంవిష్ణుమారాధయేత్సుధీః" ఇతి. ఇత్యలంవిస్తరేణ ! సర్వేషాంబ్రహ్మరుద్రాదీనాంనిత్యబద్ధముక్తానామధిపతిః సంశోచేమానాభావాత్ "పతింవిశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్" ఇతి శ్రుతేః "బ్రహ్మాదిదేవసంఘేషు సఏవపురుషోత్తమః । స్త్రీప్రాయ మితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపురస్సరమ్" ఇతి. "సుసూక్ష్మస్సార్వస్సర్వేషామంతరాత్మా" ఇతి మంత్రేణ తస్యవిష్ణోఃశ్రుత్యంతరప్రతిపాదితం సుసూక్ష్మత్వసర్వాంతరాత్మత్వవిభుత్వాదికం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే । (శ్రు) "ఈశోయస్మాద్" ఇతిమంత్రేణతస్యవిష్ణోఃపాదతీర్థస్యశివేనశిరసిధారణ మభిధీయతే. తచ్చబ్రహ్మ శిరశ్ఛేదపాపాపనోదనాదయేతిచ. "రాయామీశః" ఇతి మంత్రేణతస్యలక్ష్మ్యా సహనిత్య యుక్తత్వం ప్రతిపాద్యతే। "యోవాగవిష్ఠః పరమః ప్రధానః పదంవాయస్యసత్యమాసీత్। యస్యోపరిత్వం మునయోఽ నుపశ్యంతి, తస్మైముఖ్యాయవిష్ణవేస్వాహా" యస్యపదంస్థానం సత్యం నిత్యం వైకుంఠమ్ అనేన మంత్రేణవిష్ణోః వైకుంఠేనిత్యవాసోఽభిహితః. "త్వంజీవస్త్వమాపః సర్వేషామ్" ఇత్యాది మంత్రైః తస్యపృథివ్యాది పంచభూతమనోబుద్ధ్యాదిషుచాన్తరత్వకథనేనతచ్ఛరీరకత్వముక్తమ్. "యస్యవాభయాద్భవగవానుత్తస్థేస్వయంసూర్యస్సత్యంకాలంవహమానః । యస్మాత్తేజ ఆత్మీయంకృత్వా, సర్వానస్మాన్పాలయిష్యతిస్వాహా" ఇతిమంత్రేణ, "భీషోదేతిసూర్యః" ఇతిశ్రుత్యర్థ ప్రత్యభిజ్ఞాపనేన సూర్యాదీనాం తన్నియామ్యత్వంప్రకాశ్యతే । "యంత్వంసర్వంపాలనాయాభి భూతందేవాస్సర్వేపశ్యే విచరంతి" ఇతిమంత్రేణశరభరూపస్య సర్వశబ్దవాచ్యస్యరుద్రస్యనృసింహ రూపేణవిష్ణునాఽభిభవః, సర్వేషాందేవానాం భగవదంశత్వే సత్యపి, తన్మాయామోహితత్వంచ నిగద్యతే. "యోవా, ఆయుః పరమాత్మానంమీఢుషః పారంపరీయాత్ పరః పరాయణః" ఇతిమంత్రేణ రుద్రస్య విష్ణునాఽఽపన్నివారణం, తద్ద్వారామీఢుశ్శబ్దవాచ్యస్య రుద్రస్యాయుష్ట్వేనపరమాత్మ శబ్దవాచ్యే విష్ణావధ్యవసాయశ్చకథ్యతే. తథా పరాత్పరత్వంచ । "కామీమమూమీశిషమ్" ఇతి మంత్రేణ విష్ణోః ఉమాపతీశితృత్వముచ్యతే. "ప్రజాపతేనత్వత్" ఇతిమంత్రేణవిష్ణోః ప్రజాపతిశబ్ద

యంతే । సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాదికారణవాక్యేషు "జన్మాద్య స్యయతః" ఇత్యాది సూత్రప్రోక్తానాం న్యాయానామున్నయనాత్ సర్వే వేదాంతాః

వాచ్యత్వమావిష్కృతమ్ "వేదాహమ్" ఇతిమంత్రేణతస్యపురుషశబ్దవాచ్యత్వమాదిత్యవర్ణత్వాదికం చావిష్క్రియతే. "అణోరణీయాన్" ఇతిమంత్రేణ ధాతుః ప్రసాదాది. ధాతృశబ్దవాచ్యత్వం విష్ణోరితిదృశ్యతే. "యోవా పరంజ్యోతిః పరంసందధానః పరమాత్మాపురుషం సంజనయిష్యసే స్వాహా" అనేన చతుర్ముఖజనకత్వముచ్యతే. అయమర్థః - పరమాత్మాయస్త్వం పరంసందధానః లోకసృష్టిమనుసందధానః, పురుషం బ్రహ్మాణం, సంజనయిష్యసే-సంజనయసీత్యర్థః. మనుః, సర్గాదౌనారాయణస్య కేవలం సత్తామభిధాయ, తస్మాత్ కస్యచిదుత్పత్తిమభిధాయ, "సవైవిసృష్టః పురుషఃలోకేబ్రహ్మేతిగీయతే" ఇత్యస్మార్షీత్. భారతే "స్వపతస్తస్య దేవస్య పద్మంసూర్యసమప్రభమ్। నాభ్యాం వినిస్సృతమభూత్తత్రోత్పన్నః ప్రజాపతిః" ఇతి. "సత్త్వంసత్త్వాత్మకంవారజోరజస ఆత్మకం తమస్తమసఆధారస్సాకూత స్తన్నిరీశ్వర మీశ్వరాయస్వాహా" అనేనమంత్రేణ తస్యగుణత్రయాత్మకత్వం, నిరీశ్వరత్వేశ్వరత్వకథనేన సర్వేశ్వరత్వంచ ప్రతిపాదితమ్. "యస్యోపరిత్వం మునయో ఽనుపశ్యంతి, తస్మైముఖ్యాయవిష్ణవేస్వాహా" ఇతి మంత్రేణ విష్ణోః సర్వోత్కృష్టత్వం వివృతమ్. అన్యేమంత్రాఃకేచిత్ తత్రతత్రోదాహృతాః; కేచిదుదాహరిష్యంతేచ; కి మాలాపేనబహునా ? సర్వకారణభూతః సర్వేశ్వరః నిరవధికకల్యాణగుణస్సత్యసంకల్పః పరాత్పరః పరమాత్మశబ్దాభిధేయః, ముకుందశబ్దవాచ్యతయా ముక్తిప్రదః, అచ్యుతానంతశబ్దాభిధేయతయాచ్యుత్యంతరహితః, కేశవశబ్దప్రతిపాద్యతయా బ్రహ్మరుద్రయోరపీశః, విష్ణుశబ్దవాచ్యతయా సర్వవ్యాపీ, పుండరీకాక్షతయా సవితృమండల మధ్యవర్తి పురుష స్వరూపః, పద్మనాభనామకతయా సరసిజయోనిజనకత్వప్రతీతః, శ్రియః పతిరేవసర్వ వేదాంతప్రతిపాద్య ఇతిసిద్ధమ్. తస్యైవ సర్వ శాఖామూలభూత శ్రీవైఖానస శాఖా ఽంతర్గత పారమాత్మ్యోపనిషదా సర్వోత్కర్ష ప్రతిపాదనాత్ వైఖానసశాఖాయాః సర్వశాఖామూలత్వం శ్రూయతే సీతోప నిషది - "ఓంకారాత్పరతోనామ, వైఖానసపర్వతః । తత్పర్వతేకర్మజ్ఞానమయీభిః బహుశాఖా భవంతి" ఇత్యారభ్య, "వైఖానసమతస్తస్మిన్నాదౌప్రత్యక్ష దర్శనమ్ । స్మర్యతే మున్నిభిర్నిత్యం వైఖానస మతఃపరమ్" ఇతి. ఉపబృంహితమేతత్ "వేదానాంవ్యసనాత్పూర్వం ప్రాగ్రూపంమేళితంతుయత్। తాంతు వైఖానసీంశాఖామిహవేద విదోవిదుః" ఇతి. బ్రహ్మకైవర్తే "నిమ్నగానాం యథాగంగా" ఇత్యారభ్య," "శ్రుతీనామాదిభూతాతు శ్రుతిరేకాయనీయథా । యథా మునీనాంవిఖనా ఆదిభూత ఉదాహృతః । సూత్రాణాం తత్ప్రణీతంతు యథా శ్రేష్ఠతరంస్మృతమ్।

సమస్తచేతనాచేతనవిలక్షణ సర్వజ్ఞ సర్వశక్తిమత్పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్య శ్రీమన్నారాయణ ప్రతిపాదనపరాఇతిజ్ఞేయాః ఇతి.

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్ ౩౪

ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థపాదస్సమాప్తః,
ఇతి, శ్రీవేఙ్కటేశ చరణారాధనప్రవణ తత్ప్రసాదాధిగత
వేదాన్తదేశికాభిఖ్య కవికులతిలక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర
శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతశారీరక
మీమాంసా బ్రహ్మసూత్ర భాష్యే
ప్రథమాధ్యాయస్సమాప్తః

శ్రీవాసుదేవపరబ్రహ్మణే నమః
శ్రీవిఖనస గురవేనమః
శ్రీనివాసదీక్షిత మహాదేశికాయ నమః.
శ్రీవేఙ్కటేశకరుణామృతసేకలబ్ధ వేదాన్తదేశికపదాయ, బుధోత్తమాయ।
వైఖానసాన్వయమహాబ్ధిసుధాకరాయ, శ్రీశ్రీనివాసగురవే, మహతే, నమోఽస్తు॥
శ్రీః

తథైవపుష్కరోరాజన్, తీర్థానాముత్తమోత్తమః'"ఇతి, ఏకాయనీశాఖావైఖానసీ; వైఖానసశాఖాయా స్తథాత్వేప్రమాణాని శ్రీభాష్యకార శ్రీ శ్రీనివాసగురు విరచితోత్తమ బ్రహ్మవిద్యాఽఽదౌద్రష్టవ్యాని. తదలంప్రసక్తాను ప్రసక్తప్రపంచేన !

సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్ ౩౪

ఇతి, శ్రీరఘునన్దన సన్దేశహరప్రసాదలబ్ధవాఙ్మయేన శ్రీవైఖానసకులతిలక
వరదరాజసూనునా సున్దరరాజసూరిణా వాసుదేవభట్టాచార్య
సహాయేన విరచిత శ్రీవిశిష్టాద్వైత భాష్యవ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్
ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః
ప్రథమాధ్యాయశ్చ సమాప్తః

శ్రీవాసుదేవపరబ్రహ్మణే నమః
శ్రీ వైఖానస గురవే నమః
శ్రీనివాస మహాదేశికాయ నమః

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే

స్మృత్యధికరణ ప్రారంభః ౧

॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశ దోషప్రసంగాత్. ౨-౧-౩౬-౧ ॥

(ప) హేయప్రతిభటానంతకల్యాణగుణలిఙ్గకమ్ । విలక్షణపరంబ్రహ్మ వేదాంతైక ప్రమాణకమ్ ॥ హేయప్రత్యనీకాపరిమేయ కల్యాణగుణోపలక్షితంచిదచిద్వి లక్షణం పరంబ్రహ్మ వేదాంతశబ్దరూప ప్రమాణైకవేద్యమ్; నతు ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ గమ్యమ్. శ్రీ శాస్త్రే జ్ఞానకాండే మరీచిరాహ - "శ్రుతయోజ్ఞానమ్" ఇతి. శ్రుతిరేవబ్రహ్మణి ప్రమాణమిత్యర్థః. (ప) శక్యంచాలయితుం నేతితద్విరోధేనచస్మృతేః॥ ప్రధానస్య జగత్కారణత్వ ప్రతిపాదికాయాః కపిలస్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధతయా బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వంచాలయితుం శక్యం? నవేతి? సంశయః. శక్యమితిపూర్వపక్షః. (ప) వేద్య(ద)స్యదుర్గ్రహత్వేన చాల్పజ్ఞైర్మందబుద్ధిభిః। వినోపబృంహణేనాత్రనిర్ణయో ఽ శక్య సాధనః । యథా ఽర్థబోధికాయైవతయాస్యాదుపబృంహణమ్ । అతఃకాపిలయై వాత్ర కర్తవ్యం తూపబృంహణమ్। ఇతి ప్రధానమేవాత్రకారణం పరమంనహి । అన్యథా ఽ నవకాశత్వ ప్రసంగాదితి సాధితమ్ ॥ ఇతి. స్వల్పప్రజ్ఞైః పురుషైః వేదప్రతిపాదిత

॥ స్మృత్యనవకాశేత్యాది. ౨-౧-౩౬-౧ ॥

ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సంగతిజ్ఞాపనార్థం ప్రథమాధ్యాయ ప్రతిపాద్యస్య సంగ్రహేణ జ్ఞాపనార్థమాహ - హేయప్రతిభటేత్యాది ।

సంగతివిషయయోః స్ఫుటత్వాత్ సంశయమాహ । ప్రథమాధ్యాయ నిరూపితంకారణత్వం విషయఃఖలు ॥ ఉపబృంహణపక్షే, అవిరోధిభిః - శ్రుత్యవిరుద్ధైః స్మృతివచనైరేవతత్ - శ్రుత్యు పబృంహణంస్యాత్; నతువిరుద్ధైః. ఉపబృంహణంనామ, తదర్థవిశదీకరణం । తచ్ఛ్రుత్యనుకూలై రేవ వచనైః సంభవేదిత్యర్థః. అన్యథా, శ్రుతివిరుద్ధార్థాభిధాయి కపిలస్మృత్యఙ్గీకారే బహ్వీనాం స్మృతీనామ్ "ఆసీదిదంతమోభూతమ్" ఇత్యారభ్య, "తతస్స్వయంభూర్భగవాన్ అవ్యక్తోవ్యం జయన్నిదమ్ । మహాభూతాదివృత్తౌజాః + ప్రాదురాసీత్తమోనుదః । సో ఽభిధ్యాయశరీరాత్స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అపఏవససర్జాదౌ; తాసువీర్యమథాసృజత్" ఇత్యాదీనాంమానవాదిస్మృతీనామ్ "అహంకృత్స్నస్యజగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా । అహం సర్వస్యప్రభవో; మత్తస్సర్వం ప్రవర్తతే॥" ఇత్యాదిభగవద్వచనానాంచ భంగరూపః మహాదోషోభవేత్ । తాసాంస్మృతీనాం ధర్మోపపాదనే

+ వృత్తమప్రతిహతమోజోయస్యతథాభూతఇత్యర్థః. అత్రప్రమాణంజయాదిత్యఇతికుల్లూకభట్టః.

విషయస్య జ్ఞాతుమశక్యతయా మహర్షిభిస్స్మృతిపురాణాదిభి రుపబృంహిత స్తదర్థః. తదుప బృంహణమేవ సాధనంతత్త్వనిర్ణయే; ఉచ్యతేహి "దుర్బోధావైదికాశ్శబ్దాః ప్రకీర్ణత్వాచ్చ తేకిల । తదజ్ఞైస్తఏవ స్పష్టార్థాఃస్మృతితంత్రేప్రతిష్ఠితాః" ఇతి. స్మరతి ఖలుభగవాన్ కపిలః ప్రధానస్య జగత్కారణత్వమ్; ప్రధానస్య జగత్కారణత్వాభావే కపిలస్మృతేః క్వాప్యవకాశానుపలంభాత్, నిరర్థకత్వంసంభవతి- ఇతిప్రధానమేవ జగత్కారణమితి. రాద్ధాంతస్తు - (ప) ఉపబృంహణపక్షే స్యాదవిరోధిభిరేవతత్ । బహ్వీనాంభంగరూపో ऽత్ర మహాదోషో ऽన్యథాభవేత్ । ధర్మోపపాదనేతాసామవకాశా న్నచేదయమ్ । రూపమారాధ నత్వంహి ధర్మాణాంనిశ్చితంశ్రుతౌ ॥ ఇతి, ఏతదుక్తంభవతి-యదుచ్యతే, ఉపబృంహణే నైవ వేదార్థనిశ్చయఇతి, తదంగీక్రియతే యదివేదావిరుద్ధం, తదేతత్. కాపిలస్మృతిర్హి- సకలవేదాంతప్రతిపాదిత బ్రహ్మకారణత్వ విరుద్ధం ప్రధాన కారణత్వముపపాదయతి. కథంతదంగీకార్యమ్ ? కించ, బ్రహ్మకారణత్వం వదంతీనాం బహ్వీనాం స్మృతీనాం కాగతిః ? అపిచ, సర్వేషాం ధర్మాణాం జగత్కారణభూత పరమ పురుషారాధనతా ప్రతిపాదకాని సర్వాణి శ్రుతిస్మృతి వచనాని భజ్యేరన్ । ప్రధానస్య కారణత్వే సిధ్య త్యేవహ్యనీశ్వరత్వమ్. అతో ऽత్రకపిలోక్తిర్న ప్రమాణమ్. బ్రహ్మైవ కారణమితి. సూత్రార్థస్తు స్మృతేః - కాపిలస్మృతేః, అనవకాశదోషస్యాన్యత్ర నిరవకాశత్వ రూపదోషస్య ప్రసంగ ఇతిచేత్; న.-కుతః ? అన్యాసాంస్మృతీనామనవకాశదోషప్రసంగాదితి.

॥ **ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః** ౨-౧-౩౭-౨ ॥

అతీంద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థస్య కపిలస్య వేదాంతానాం బ్రహ్మ పరత్వానుపలబ్ధేః ప్రధానపరత్వమేవాశ్రయణీయమిత్యాశంక్య, ఇతరేషాంచానుప లబ్ధేరిత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః ॥ (ప) మన్వాదీనాంప్రసిద్ధానామశబ్దైకపరత్వతః।

ప్రాచీనభాగోదిత ధర్మాంశవిశదీకరణే సావకాశత్వాదయం నిరవకాశత్వదోషః నచేన్నస్యా దిత్యుక్తంచేత్, తేషాంధర్మాణామ్ ఆరాధనత్వం భగవదారాధనత్వరూపంహి శ్రుతౌనిశ్చితమ్ ॥ భగవాన్సర్వైః కర్మభిరారాధ్యః, సర్వేధర్మాః తదారాధనరూపాః. తథాసతి, స్మృతీనాం భగవదారాధనతయా ధర్మవిధానం భగవత్ప్రతిపాదనాభావే కథంసంగచ్ఛతే ? ఇత్యాశయః । ఆరాధ్య ప్రతిపాదనస్య ముఖ్యత్వేసతి, ప్రాచీన భాగోదితధర్మాంశత్వ విశదీకరణత్వమిత్యయుక్తం; స్మర్యతేహి, సర్వేషాంకర్మణాం భగవదారాధన రూపత్వం "యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం, యేనసర్వమిదంతతమ్॥ స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్య, సిద్ధిం విందతిమానవః" తథా, (మరీ) శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే "చరితక్రియాజ్ఞాన యోగేషుచతుర్షు పూజామార్గేషు చరితక్రియే భగవతావిఖనస సూత్రేవిస్తరేణ ప్రణీతే" - ఇత్యాది ॥

॥ **ఇతరేషాంచానుపలబ్ధేః** ౨-౧-౩౭-౨ ॥

ప్రసిద్ధానాం శ్రుతిప్రసిద్ధానాం మన్వాదీనాంస్మృతీనామ్ అశబ్దైకపరత్వతః, ప్రధాన పరత్వేననోపలబ్ధేః; కింతు, బ్రహ్మపరతయోపలబ్ధేరిత్యర్థః. పరబ్రహ్మపరత్వ మాశ్రితం యుక్తమ్।

నోపలబ్ధేః పరబ్రహ్మపరత్వం యుక్తమాశ్రితమ్ । వేదాంతార్థ విరుద్ధాయాః కపిలస్యాత్ర సంవిదః॥ ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి । మన్వాదిస్మృతిషు ప్రధానస్యకారణత్వానుపలంభాత్, కపిలస్మృతే ర్వేదాంతవిరుద్ధత్వాచ్చ బ్రహ్మైవ కారణమ్. భ్రమజన్యత్వాత్ సాస్మృతి రుపేక్షణీయా; ఇతి. సూత్రార్థస్తు - ఇతరేషాం మన్వాదీనామనుపలబ్ధేః, కపిలోక్త తత్త్వప్రకారానుపలంభాత్ కపిలస్మృతిరుపేక్ష్యేతి.

స్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧

యోగప్రత్త్యుక్త్యధికరణ ప్రారమ్భః ౨

॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః ౨-౧-3౮-3 ॥

(ప) ఉపబృంహణమేషాం కింయోగస్మృత్యాభవేన్నవా ॥ ఇతితత్ర సంశయః, "యోగాచార్యస్మృత్యా వేదాంతానాం ఉపబృంహణం భవేద్వా ? నవా ?" ఇతి. భవేదితి పూర్వపక్షః ॥ (ప) తత్రప్రణీతత్వతోన్యాయ్యం యోగస్మృత్యోపబృంహణమ్ । నిఖిల వేదార్థసాక్షాత్కారప్రసిద్ధేనతేన ప్రసిద్ధహిరణ్యగర్భేన ప్రణీతాయా యోగస్మృతేః కథమ ప్రమాణతా ? అతో, యోగస్మృత్యావేదాంతానాం ఉపబృంహణం న్యాయ్యమితి. రాద్ధాంతస్తు - (ప) కపిలస్మృతివచ్చాస్య విరుద్ధత్వాదనాదరః । అస్యాపిజీవభావేన విప్రలిప్సా ఽఽదిసంభవాత్ ॥ ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి - హిరణ్యగర్భో ఽపిజీవఏవ. జీవోహిక్వచిద్రజస్తమోభ్యామభిభూయతే. తేనాభిహితఇతివేదవిరుద్ధో ఽర్థః కథ మభ్యుపగంతవ్యః ? తతో, యోగస్మృతిర్నాదర్తవ్యా - ఇతి. పరమతానువాదతద్దూషణ సంగ్రహః ॥ (ప) పరైరాద్యైర్ద్వితీయంతు వ్యాఖ్యాతంసూత్రమన్యథా । అహంకారాది తత్త్వానాం శ్రుతావనుపలబ్ధితః। ఉపలబ్ధేః శ్రుతావేషాంప్రమాణంహితయాసహ । సూత్ర

వేదాంతార్థవిరుద్ధాయాః - వేదాంత ప్రతిపాదితార్థ విరోధిన్యాః, కపిలస్య సంవిదః ప్రతిజ్ఞానాచ్చేత్యర్థః. బ్రహ్మకారణత్వం బోధ్యమిత్యనుషజ్యతే ॥

॥ ఏతేనయోగఃప్రత్యుక్తః ౨-౧-3౮-3 ॥

కపిలస్మృతివత్ - కపిలస్మృతేరివాస్యాపి-యోగసంవిదో ఽపి విరుద్ధత్వాత్ అబ్రహ్మాత్మక ప్రధాన కారణవాద నిమిత్తకారణమాత్రేశ్వరాభ్యుపగమాదివిరోధాదిత్యర్థః. అనాదరః, ఉపేక్ష్యతా। అస్యాపియోగకర్తుః హిరణ్యగర్భస్యాపి జీవభావేన-క్షేత్రజ్ఞతయా కదాచిత్ విప్రలిప్సా విప్రలబ్ధుమిచ్ఛా-జగత్ప్రతారణాభిలాష ఇత్యర్థః। తస్యా స్సంభవాత్, హిరణ్యగర్భో ఽపి కాలభేదేనరజస్తమో ఽభి భూతః జగద్వంచనాయతదా ఽభిదధ్యా దిత్యాశయః. నను, హిరణ్యగర్భస్య భగవదంశత్వ కథనాత్ కథంర జస్తమో ఽభిభవ ? ఇతిచేన్న । తస్యసృజ్యత్వాభిధానాత్ । భగదంశత్వకథనం భగవదను ప్రవేశపరమితి జ్ఞేయమ్. పరైరాద్యైస్స్మృత్యధికరణే ద్వితీయమితరేషాం చానుపలబ్ధేరితిసూత్రంతు, అన్యథా

కారైః ప్రతిక్షిప్తం విరోధాత్తస్యనాన్యతః । ప్రామాణ్యశంకాయోగస్యవాక్యేపరిహృతత్వతః॥ అంశేతత్సంభవే ఽన్యత్రచాప్రామాణ్యంతదాత్వతః । నోపపన్నాహిసాశంకా శంకాయాస్తద భావతః ॥ శ్రుత్యాపరిగ్రహస్తుల్యః పరిహారో ఽపితాదృశఇతి. అన్యమతానువాదతద్దూషణ సంగ్రహః॥ (ప) దర్శనేనహికార్యేషుకథంచిదనుమానతః । కుండలాదౌసువర్ణస్య తాదృ శానాం నయుక్తిమత్ । అతిదేశిక సూత్రంచ తాసాంప్రత్యక్షమూలతా । తద్వారణేనప్రత్యు

వ్యాఖ్యాతమ్. అథ-తద్వ్యాఖ్యాప్రకారమాహశ్రుతౌ - ఇతరేషా మహంకారాదితత్త్వానా మనుపలబ్ధిత ఇతి. అయంతదాశయః - శ్రుతావనుపలబ్ధానామ్ అహంకారాదీనాంకార్యభూతానాం కపిలస్మృతావుక్తతయా యథా ఽనుపపత్తిర్జాయతే, తథాకారణస్మృతేరనుపపత్తిస్తాత్పర్యార్థ ఇతి. తదనుపపన్న మిత్యాహ - ఉపలబ్ధేరితి । శ్రుతావేషా మహంకారాదీనాముపలబ్ధేః "తన్మాత్రాణి భూతాదౌలీయంతే; భూతాదిఃమహతిలీయతే; మహానవ్యక్తే లీయతే; అవ్యక్తమక్ష రేలీయతే అక్షరంతమసిలీయతే" ఇతి, తథా "బుద్ధిరధ్యాత్మంబోద్ధవ్యమధిభూతం బ్రహ్మాతత్రాధి దైవతమ్" ఇతి "అహంకారో ఽధ్యాత్మమ్ అహంకర్తవ్యమధిభూతంరుద్రస్తత్రాధిదైవతమ్" ఇత్యాదిభిరిత్యర్థః॥ తయాసహయత్తత్కారణమవ్యక్త మిత్యుపక్రమ్య, "త్రివిధో ఽయ మహంకారో మహత్తత్త్వాదజాయత" ఇత్యాదిమన్వాదిస్మృత్యాసహ ప్రమాణం । శ్రుతిస్తేషాం తత్త్వానాం ప్రమాణంభవతీత్యర్థః । అతస్తేషాం శ్రుతావనుపలబ్ధేరితి వ్యాఖ్యాన మయుక్తమిత్యాశయః । సూత్రకారైః తస్యమహతః పరమిత్యాదేః కఠవల్లీవాక్యస్యైవప్రతిక్షిప్తం - మహదాదితత్త్వపరత్వం నిరస్తమ్. కుతః ? విరోధాత్ అర్థవిరోధాత్ అన్యతః - ఇతర కారణాన్న ప్రతిక్షిప్తమ్. వాక్యే-సుబాలోపనిషద్వాక్యే ప్రామాణ్య శంకాయోగస్య పరిహృతత్వతః - పరిహృతత్వాత్ తత్రవిరోధాభావాత్ నప్రతిక్షిప్తమిత్యర్థః. (అంశేతత్సంభవే - ఇతి) తత్సంభవేయోగశాస్త్ర సంభవే, అంశే-ఏకదేశేతథాత్వతః-సంప్రతిపత్తేః; అన్యత్ర - ఏకదేశాంతరే తథాత్వతః - విప్రతిపత్తేశ్చాప్రామాణ్యం-యోగస్మృతేరప్రమాణత్వమ్ । అయమాశయః - ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తఇత్యత్రాన్యైః ఏవమధికశంకా, తత్పరిహారశ్చకథితౌ, "విద్యామేతాంయోగవిధించ కృత్స్నా" మిత్యాదిశ్రుతిషు యోగస్మృత్యర్థస్య పరిగృహీతత్వాత్ యోగస్మృతేః ప్రామాణ్యశంకా - ఇతి, తత్పరిహారస్తు, ఏకదేశ సంప్రతిపత్తావప్యేక దేశాంతర విప్రతిపత్తేరప్రామాణ్యమితిచ. తదనుపపన్నమితి. తదాహ - నోపపన్నేతి । సాశంకానోపపన్నా । హికుతః ? శంకాయా స్తదభావతః-ఆధిక్యాభావాత్ శ్రుత్యాపరిగ్రహః సాంఖ్యస్మృతేర్యోగస్మృతేశ్చతుల్యః తత్కారణం సాంఖ్య యోగాధిగమ్యమితి శ్రుత్యాసాంఖ్యస్మృతేరపిపరిగృహీతత్వాత్ । పరిహారో ఽపి-ద్వయోః ప్రామాణ్య శంకాపరిహారో ఽపి తాదృశస్తుల్యః । అతోయోగస్మృతేర్నాధికాప్రామాణ్యశంకేత్యర్థః. కార్యేషుదర్శనేన సుఖదుఃఖమోహాదిదర్శ నేనానుమానతః కుండలాదౌ సువర్ణస్యేవ ప్రధానస్యాను మానేసత్యపీత్యర్థః॥ తాదృశానాం కార్యేష్వనుపలబ్ధానాం పురుషమహదహంకారాదీనామిత్యర్థః । తత్త్వాంతరత్వేనకల్పన మితి శేషః । నయుక్తిమత్ - నయుక్తమిత్యర్థః. పృథివ్యాదీనామేవకశ్చిదంశః హృదయాది స్థానస్థః పురుషో, మహదహంకారాదయశ్చ స్యురిత్యుపగమే బాధాభావాదితి భావః. అతః, కార్య స్మృత్యనుపపత్తేశ్చ కారణస్మృత్యనుపపత్తిరితి. ఏవంసర్వేషాం పూర్వాధికరణ ద్వితీయ సూత్ర వ్యాఖ్యాప్రకారమనూద్య, ఏతేనేతి సూత్రవ్యాఖ్యాప్రకారమనువదతి - అతిదేశిక సూత్రంచేతి ।

క్తంనైవం తావద్ధియోజనా । కార్యోపలంభతస్తాని ప్రసంగాశిష్టత స్తతః ॥ సూత్రార్థస్తు. - ఏతేనకాపిలస్మృతినిరాకరణేన యోగస్మృతిరపినిరాకృతేతి.

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౨

విలక్షణత్వాధికరణ ప్రారమ్భః 3

॥ నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్. ౨-౧-౩౯-౪ ॥

(ప) జగత్కారణభావేన ప్రధానంకారణం ? నవా ? ॥ ఇతిసంశయః ప్రధానం కారణంమితి పూర్వపక్షః ॥ (ప) ప్రధానపరతాయుక్తా సాలక్షణ్యప్రతీతితః । సాలక్షణ్యం ప్రధానస్య ప్రపంచాపేక్ష యోచితమ్ ॥ కారణవాక్యానాం ప్రధానపరత్వంయుక్తమ్, కుతః ? ప్రధానంహి - వివిధవికారాస్పద ప్రపంచేన సలక్షణమ్; కార్యకారణయోః సాలక్షణ్య మావశ్యకంహీతి. రాద్ధాంతస్తు - (ప) క్రిమ్యాదీనాంయథోత్పత్తి ర్మక్షికేభ్యోహి దృశ్యతే । విలక్షణస్యజగతః తత్కార్యత్వం తథాభవేత్ ॥ లోకేప్రత్యక్షేణజ్ఞాయతే - కార్యకారణయోర్వైలక్షణ్యమ్. జాయన్తేహి మక్షికాదిభ్యః క్రిమయోవిలక్షణాః. తథా, వికా రాస్పదస్యజగతః నిర్వికారబ్రహ్మకార్యత్వం కుతోనసమ్భవతి ? కస్యాయంకుల ధర్మః? కార్యకారణయోస్సా లక్షణ్యనియమ ఇతి. సూత్రార్థస్తు-అనేనసూత్రేణ పునరపి స్మృతి విరోధవాదిన స్తర్కమవలమ్బమానస్య ప్రత్యవస్థానప్రకార ఉచ్యతే-నేతి। సాంఖ్యం నిరాకృత్య, బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వంయదుక్తం, తన్నేత్యర్థః. కుతః ? అస్యజగతః

అతిదేశతయాప్రతిపాదితమ్. ఏతేనేత్యాదిసూత్రమిత్యర్థః. వ్యాఖ్యాతమితిశేషః. తాసాంకపిలాదిస్మృతీ నామేవ ప్రత్యక్షమూలతాయోగి ప్రత్యక్షమూలత్వంతద్వారణేన స్మృత్యనవకాశదోష నిరాకరణేన ప్రత్యుక్తం ప్రత్యాఖ్యాతమితి, ఏవం, సూత్రద్వయస్యపరాభిమతం వ్యాఖ్యానమనూద్య, దూషయతి- నైవమితి । ఏవంతావద్యోజనావ్యాఖ్యానతావత్-నసంగచ్ఛతే - ఇత్యర్థః. కార్యోపలంభతః - భోక్తృత్వాధ్యవసాయాభిమానాదికార్యోపలంభాత్ తానికార్యాణిపృథివ్యాదీనామంశ విశేషే ష్వవస్యుతిరిచేత్, సుఖదుఃఖమోహాదయశ్చ తేష్వవస్యురితి ప్రసంగస్యాశిష్టతః. అవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః। తతఃప్రధానకల్పనమనుమత్య, పురుషమహదాదివ్యుదాసోనిర్నిబంధన ఇత్యాశయః ॥

యోగప్రత్యుక్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౨

॥ నవిలక్షణత్వేత్యాది. ౨-౧-౩౯-౪ ॥

ప్రధానపరతాసాంఖ్యోక్తరీత్యా ప్రధానస్యకారణతాయుక్తా. కుతః ? సాలక్షణ్య ప్రతీతితః కార్యకారణయోః సలక్షణత్వావగమాత్ ప్రపంచాపేక్షయా ప్రధానస్యసాలక్షణ్యముచితం. సర్వేషాంప్రమాణానాం తర్కానుగృహీతానామేవక్వచిత్ క్వచిద్విషయే ఽర్థ నిశ్చయహేతుతయా తర్కో ఽను సరణీయః. తర్కోనామార్థ స్వభావవిషయేణవా, సామగ్రివిషయేణవా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయత్, తదితికర్తవ్యతారూపమూహాపర పర్యాయం జ్ఞానమిత్యాహుః. యన్నభసో రూపత్వాత్ అచాక్షుషత్వముచ్యతే, తదర్థస్వభావ విషయనిరూపణేనార్థ విశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనం,

విలక్షణత్వాత్ - బ్రహ్మాపేక్షయావైలక్షణ్యాత్, సర్వజ్ఞం సర్వేశ్వరమానన్దమయంబ్రహ్మ; అచేతనమనీశందుఃఖాత్మకంజగదితివిలక్షణతా. ఏతన్న కేవలప్రత్యక్షాదిభి రుపలభ్యమ్. అపితు, శబ్దాత్. "విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ" ఇత్యాదిశ్రుత్యాచతథాత్వం-వైలక్షణ్యం ప్రతిపాద్యతే - ఇతి ॥

॥ **అభిమానివ్యపదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్.** ౨-౧-౩౮-౫ ॥

నన్వచేతనత్వేనాభిమతానామపి చైతన్యగుణయోగః శ్రుతిషుశ్రావ్యతే ॥ (శ్రు) "తంపృథివ్యబ్రవీత్। ఆపోవా, అకామయంత త్రైహేమే ప్రాణాఅహంశ్రేయసేవివదమానా బ్రహ్మణమాజగ్ముః" ఇతినదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వంపౌరాణికాః **ఆతిష్ఠంతే. అతో,** నవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్య, అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామిత్యాహభగవాన్ బాదరాయణః ॥ (ప) అనుగత్యావిశేషేణ దేవతానామయంభవేత్ ॥ ఇహానుగత్యా, **అభిమాని** వ్యపదేశః "అగ్నిర్వాగ్ భూత్వా, ముఖంప్రావిశత్। ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వా ఽక్షిణీ ప్రావిశత్। వాయుఃప్రాణోభూత్వా, నాసికాంప్రావిశత్" ఇతివాగాద్యభిమానిత్వే ఽగ్న్యాదీ నామనుగతిశ్రూయతే ॥ (శ్రు) ఇహ, "హంతా ఽహమిమాస్తిస్రోదేవతాః" **ఇతి తేజో ఽ** బన్నాని- దేవతాశబ్దేనవిశేష్యంతే. విశేష్యత ఇతివిశేషః-విశేషణమ్. ఇత్థమనుగత్యా, విశేషణచ తత్తదభిమానిదేవతానాం తత్తచ్ఛబ్దేన వ్యపదేశోభవతి। ఏతదు క్తంభవతి-పృథి వ్యాద్యచేతనానామపిచేతన కర్తృకవచనాది కార్యశ్రవణాత్ జగతోనాచేతనత్వమ్। **అతో,** జగత్కారణత్వ ముపపన్నమితిచ ననమాధేయమ్ । **చేతనానాం** తత్తదభిమానిదేవా నామేవవిశేషానుగతిభ్యాం వచనాదిషుకర్తృత్వావగమాత్। తతోజగద చేతనమేవ । ఇత్థంచవైలక్షణ్యంన జగత్ బ్రహ్మకార్యమ్. అపితు-అచేతనప్రధాన కార్యమితి, సూత్రార్థః ॥ అభిమానిన్యః పృథివ్యాద్యభిమానిన్యః దేవతాః, తాసాంవ్యప దేశః - క్వచిద్విశేషేణ, క్వచిదనుగత్యాచభవతి - ఇతి.

వైధహింసాయాశ్శ్రేయస్కరత్వ ప్రమితిజనకవాక్యనిరూపణేననహింస్యాదితి వాక్యస్యవైధహింసా వ్యతిరిక్తవిషయత్వం యదుచ్యతే, తత్సామగ్రీవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్ ఇతిచాహుః. దృశ్యతేతు - ఇతిసూత్రేణ వక్ష్యమాణం విరోధపరిహారమత్రైవాహ। మక్షికేభ్యః క్రిమ్యా దీనాం విలక్షణానాం యథోత్పత్తిర్దృశ్యతే, తథావిలక్షణస్య జగతః తత్కార్యత్వం బ్రహ్మకార్యత్వం భవేత్ ॥

॥ **అభిమానీత్యాది.** ౨-౧-౩౮-౫ ॥

అయమాశయః - క్వచిద్విశేషేణపృథివ్యాద్యభిమానిన్యోదేవతాః పృథివ్యాదిశబ్దైః వ్యప దిశ్యన్తే। క్వచిద్వాగాద్యభిమానిన్యో దేవతా స్తత్తదనుప్రవేశేన వ్యపదిశ్యన్తే। అతోజగతశ్చేతనగుణయోగోన సంభవతి। తదచేతనత్వాత్ విలక్షణత్వం సిద్ధమ్। తతో, బ్రహ్మకార్యత్వం జగతో ఽనుపపన్నమితి ॥

॥ దృశ్యతేతు. ౨-౧-౩౯-౬ ॥

అచేతనత్వేనవిలక్షణత్వాత్, బ్రహ్మకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగృహీత స్మృత్యనురోధేనజగతః ప్రధానోపాదానత్వం వేదాంతైః ప్రతిపాద్యతే । ఇత్యాశంక్య, దృశ్య తేత్విత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః॥ (ప) విలక్షణస్యజగతస్తూత్పత్తిర్దృశ్యతేయతః। తస్మాద్విలక్షణస్యాపి పరంబ్రహ్మైవ కారణమ్ ॥ దృశ్యతేలోకేకుతశ్చిత్ కారణాద్వి లక్షణవస్తూత్పత్తిః । యథాగోమయా ద్వృశ్చికః ॥

॥ అసదితిచేన్న ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౨-౧-౩౯-౭ ॥

(ప) కారణాత్ కార్యజాతస్యవైలక్షణ్యంభవేద్యది । అసత్కార్యాఖ్య వాదస్యచాంగీకారోభవేత్తదా । సర్వమిత్యాదివాక్యోక్త వ్యపదేశోనయుజ్యతే । ఇతిచేన్నైవ మత్రస్యాత్ సాలక్షణ్యనిషేధతః । ఏకద్రవ్యత్వ మనయోరస్మాభిస్స్వీకృతంతతః ॥ కారణాత్ కార్యస్య యదివైలక్షణ్యంభవేత్, తర్హి, అసత్కార్యాఖ్యవాదో ऽంగీకృతోభవేత్। కార్యకారణయోర్ద్రవ్యాంతరత్వేన కారణే బ్రహ్మణి కార్యం జగన్నవిద్యతే - ఇతి । అసతఏవజగదుత్పత్తిః ప్రసజ్యతే - ఇత్యర్థః। తదా, (శ్రు) "సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మ" ఇత్యాదివాక్యోక్త వ్యపదేశోనయుజ్యతే - ఇతి చేన్నైవం. కుతః ? సాలక్షణ్యనియమ మాత్రస్య నిషేధాత్ కారణకార్యయోరేకద్రవ్యత్వ నిషేధాభావాదితి యావత్. తదేవాహ- అనయోః - కార్యకారణయోరస్మాభిస్స్వతఏకద్రవ్యత్వం స్వీకృతమితి ॥

॥ అపీతౌతద్వత్ ప్రసంగాదసమంజసమ్. ౨-౧-౩౯-౮ ॥

(ప) సార్వజ్ఞాదిగుణం బ్రహ్మకార్యావస్థాంభజేతచేత్ ॥ విరుద్ధార్థ ప్రసంగేన సామంజస్యంనహిశ్రుతేః ॥ సర్వజ్ఞత్వాపహతపాప్మత్వాది గుణకం బ్రహ్మజగద్రూపకార్యశరీరకం భవేద్యది, కుండలగతదోషాణాం సువర్ణఇవ, జగన్నిష్ఠా

॥ దృశ్యతేతు. ౨-౧-౩౯-౬ ॥

సాలక్షణ్యంనామ, వస్తునోవస్త్వంతరాద్వ్యావృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తిరితి వివక్షేణాభ్యుపగంతవ్యం. యథాకథంచిత్ సాలక్షణ్యేనసర్వస్మాత్ సర్వోత్పత్తి ప్రసంగాత్ సాలక్షణ్యం నామేత్యాదినోక్తోనియమోమక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌనదృశ్యతే. ఇతివిలక్షణస్యాపిజగతో బ్రహ్మకార్యత్వముపపన్నం । నహిమృద్ధిరణ్య ఘటమకుటాదిష్వివ వస్త్వంతరవ్యావృత్తిహేతుభూతా సాధారణాకారాను వృత్తిర్మాక్షికగోమయక్రిమివృశ్చికాదిషుదృశ్యతే - ఇతి ॥

॥ అపీతౌతద్వదిత్యాది. ౨-౧-౩౯-౮ ॥

అయమాశయః - కార్యావస్థాంప్రపన్నస్య చిదచిచ్ఛరీరకతయా బ్రహ్మణః శరీరసంబంధ నిబంధనదోషాణాం సంభవాదపహతపాప్మత్వాదినిరవధికగుణప్రతిపాదకశ్రుతేరసామంజస్య

పురుషార్థానాం బ్రహ్మణిప్రసంగోదుర్నివారః; తతో బ్రహ్మణః అపహతపాప్మత్వ సర్వజ్ఞ త్వాదిప్రతిపాదక శ్రుతివాక్యంసర్వమసమంజసంస్యాత్ । తతో, బ్రహ్మనజగత్కారణమ్। ఇతిప్రాప్తే - సూత్రార్థస్తు, అపీతిః-ప్రళయః । తస్మిన్ । సృష్ట్యాదావిత్యర్థః । తద్వత్ ప్రసంగాత్ బ్రహ్మణిజగద్వదపురుషార్థస్యప్రసంగాత్ అసమంజసమ్ - "యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్ అపహతపాప్మావిరజోవిమృత్యుః" ఇత్యాదిశ్రుతేరసామంజస్యంస్యాదితి.

॥ నతుదృష్టాంతభావాత్. ౨-౧-౩౯-౯ ॥

(ప) నాజ్ఞత్వాదిప్రసజ్యేతపరస్మిన్నతఏవహి । అసామంజస్యశంకైవ శ్రుతీనాం నాత్ర విద్యతే ॥ బాలత్వయువత్వాదీనాం శరీరధర్మాణామాత్మనీవ కార్యగతాజ్ఞత్వాది ధర్మాణాంతచ్ఛరీరకే బ్రహ్మణి నప్రసంగః । అతోదృష్టాన్తాన్న శ్రుతేరసామంజస్యమ్. సూత్రార్థస్తు - నతు - తథా ఽపి, శ్రుతేరసామఞ్జస్యం నస్యాదిత్యర్థః. కుతః ? దృష్టాంతభావాత్ । ఉక్తదృష్టాంతస్య సద్భావాదితి ॥

॥ స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨-౧-౩౯-౧౦ ॥

(ప) బ్రహ్మకారణవాదస్య దోషాభావాత్పరిగ్రహః । ప్రధానవాదేదోషాచ్చస్వీ కర్తవ్యస్స ఏవహి॥ చిన్మాత్రస్యా వికారస్య ప్రవృత్తిర్యదిచేద్భవేత్ । సన్నిధానస్య సామ్యేన ప్రసంగోముక్తమాశ్రయేత్ । ఏవమాదిక దోషాణాం సద్భావాత్తన్మతంనసత్ ॥ అత్రదర్శిత విధయా బ్రహ్మకారణవాదో నదుష్టః। ప్రధానకారణవాదస్తుదుష్టః। యథా నిర్వికారస్యాపి

మనివార్యమితి । "అపాణిపాదోజవనోగ్రహీతా అప్రాణోహ్యమనా" ఇత్యాది శ్రుతిర్హి పరమాత్మనః పాణిపాదాద్యభావే ఽపి జననగ్రహీతృత్వాదికం ప్రతిపాదయతి । అతో, బ్రహ్మశరీరంశరీర మింద్రియాధీన భోగాయతనంహి. బ్రహ్మణః చిదచిచ్ఛరీరకత్వే శరీరదోషాస్తస్మిన్ సంభవేయురితి శంకాప్రకారః. ఉక్తాంశ ముత్తరసూత్రేపరిహరతి.

॥ నతుదృష్టాన్తేత్యాది ౨-౧-౩౯-౯ ॥

అయమాశయః - బ్రహ్మణః కారణావస్థానామ, సంకోచాపన్నచిదచిచ్ఛరీరకతా. కార్యావస్థానామ, వికాసాపన్న చిదచిచ్ఛరీరకతా. ఏవమవస్థాద్వయే ఽపి తాదృశశరీరదోషాశ్శరీరిణి బ్రహ్మణి నప్రసజంతి. తత్రాయందృష్టాంతః । యథాదేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం క్షేత్రజ్ఞానాం శరీరగతాబాలత్వ వృద్ధత్వాదయోగుణాః నాత్మనిసంబధ్యంతే। ఆత్మగతాశ్చజ్ఞానాదయో నశరీరే-ఇతి।

॥ స్వపక్షేత్యాది. ౨-౧-౩౯-౧౦ ॥

బ్రహ్మకారణవాదస్య బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వవాదస్య దోషాభావాత్ దర్శిత విధయా దోషప్రసక్తేరభావాద్ధేతోః పరిగ్రహః స్వీకారోయుక్త ఇత్యర్థః. కించ, ప్రధానవాదే ప్రధానస్య కారణత్వవాదేదోషాచ్చ సఏవబ్రహ్మకారణవాదఏవస్వీకర్తవ్యః-దోషస్త్వేవముచ్యతే - అవి

పురుషస్య ప్రకృతిసాన్నిధ్య మాత్రప్రయుక్తా, ప్రవృత్తిరితి యద్బ్రూషే। తత్రాయందోషః ముక్తస్యాప్యవిశేషేణప్రవృత్తి సంభవాత్. పునశ్చయద్బ్రవీషిప్రకృతినిష్ఠః కశ్చిద్వికారః ప్రకృతిధర్మాధ్యాస హేతుభూతఇతి, తదపినసంగచ్ఛతే । వికారస్యాధ్యాసకార్య తయా ఽభ్యుపేతస్యా ధ్యాసహేతుత్వాసంభవాత్ । అథ, యదిపురుషగత వికార ఏవతద్ధేతు రితివదసి-తదపినోపపద్యతే-తస్యనిత్య నిర్వికారిత్వాభ్యుపగమాదితి ॥

॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి. ౨-౧-౩౮-౧౧ ॥

(ప) తంత్రస్యతర్కమూలత్వా చ్ఛాక్యతర్కైర్హతత్వతః । ప్రతిష్ఠాభావతశ్చాత్ర నతత్పక్షపరిగ్రహః ॥ సర్వాణితంత్రాణికేవల తర్కమూలాని । శాక్యాదయః కపిలాదితర్కంఘ్నంత్యతో ఽస్యనస్థిరతా ॥

॥ అన్యథా ఽనుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్మోక్ష ప్రసంగః ౨-౧-౩౮-౧౨ ॥

(ప) ఇతఃపూర్వంవిద్యమానై స్తర్కైర్న విహతిర్యథా । తథైవమను మాస్యామఇతిచేత్సమనాశ్శృణు । అప్రతిష్ఠాంనదోషేణా నిర్మోక్షః కేనవార్యతే ? త్వత్తో ఽధికకుతర్కోక్తి కుశలానాంచసంభవాదితి॥ అన్యథేతి - ప్రాక్తనశాక్యాది.

కారస్యవికారరహితస్య పురుషస్య ప్రవృత్తిః ప్రకృతిసన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబంధనా జగత్ప్రవృత్తిర్భవేద్యది, సన్నిధానస్య ప్రకృతి సన్నిధానస్య సామ్యేనసమతయా ముక్తమపి ప్రసంగః ప్రవృత్తి ప్రసంగ ఆశ్రయేత్। తతస్సన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య ప్రవృత్తిర్నవాచ్యేత్యర్థః. ఏవమాదికదోషాణా మితి నిర్వికారస్య పురుషస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాస హేతుభూతతయా ప్రకృతి సన్నిధానమాత్రే ప్రతిపాదితే, ఉక్తవిధయాదోషముక్త్వా, తథాత్వే ప్రకారాంతరేణ ప్రతిపాదనే ఽపిదోషో ఽస్తీతివదతి । తదేతత్ స్ఫుటయతి - తత్రా యందోష ఇత్యాదినా । అధ్యాసోనామ, అన్యధర్మస్యాన్యత్రానుసంధానమ్ ॥

॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదపి. ౨-౧-౩౮-౧౧ ॥

సర్వేషాం తంత్రాణాం తర్కమూలత్వాత్ - కేవలతర్కమూలతయా శాక్యతర్కైశ్శాక్యోలూక్యాదితర్కైర్హతత్వతః - కపిలాదితర్కాణాం హతత్వాత్ । తేషామన్యోన్యవ్యాఘాతాదిత్యర్థః. ప్రతిష్ఠాభావతః స్థిరత్వాభావాత్ తత్పక్షస్య ప్రధానకారణవాదపక్షస్య పరిగ్రహోనస్యాత్ ॥

॥ అన్యథా ఽనుమేయేత్యాది. ౨-౧-౩౮-౧౨ ॥

పూర్వంవిద్యమానైస్తర్కైశ్శాక్యాదితర్కైర్యథా ఽస్య ప్రధానకారణవాదస్య విహతిర్నస్యాత్తథా, ఏనంవాదమనుమాస్యామః అనుమానేనసాధయామ ఇతిచేత్, ఇత్థమన్యథా ఽనుమేయమితి చేదితిసూత్రాంశోవివృతః । శేషంవివృణోతి । సమనాశ్శృణు । సావధానం శృణ్విత్యర్థః. తథా ఽపి, అప్రతిష్ఠానదోషేణాస్థిరత్వదూషణేనానిర్మోక్షః నిర్మోక్షాభావః కేనవార్యతే ? నకేనాపీత్యర్థః. తాదృశదోషాన్మోచనంనస్యాదిత్యాశయః కుత ఇత్యత్రాహ - త్వత్తః త్వదపి, అధికకుతర్కోక్తి కుశలానాం సంభవాత్ త్వామపిజేతుం కుతర్కసమర్థాస్స్యుః. అతస్తవతర్కఏవ నప్రతిష్ఠాం

తర్కైర్యథా ప్రధానకారణత్వవాదోన విహన్యేత, తథా ఽనుమేయమితి యదిస్వమతం సిసాధయిషసి, తదపిదుశ్శకమ్ - అన్యస్త్వత్తోదుస్తర్క చతురఃసంభవన్ననుమానేన తవతర్కంఖండయిష్యతి - కుతః ? త్వత్తర్కస్య ప్రతిష్ఠా - ఇతి.

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౩

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణ ప్రారంభః ౪

॥ ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౨-౧-౩౯-౧౩ ॥

(ప) పూర్వోక్తహేతునా ఽన్యేషాం స్మృతయో ఽపినిరాకృతాః ॥ పూర్వోక్తతర్కా ప్రతిష్ఠానరూపకారణేనాన్యేషాంకాణాదప్రభృతీనాం స్మృతయో ఽపినిరాకృతాః ॥ (ప) అణుకారణవాదస్య సమ్మతత్వాన్న తద్భవేత్ । ఇహేయమధికాశంకాపరిహారస్తుకథ్యతే॥ అవిశేషాదణూనాంచ శూన్యత్వాది వివాదతః । నప్రతిష్ఠాహితర్కాణాం నియమాభావత స్తతః ॥ కాణాదాదయః పరమాణూనాం కారణత్వంవదంతి । తస్యాణుకారణవాదస్య బహూనామభిమతత్వాత్ తదప్రతిష్ఠానంనభవేత్ - ఇతీహేయమధికాశంకా భవతీతితా దృశశంకాయాః పరిహారస్త్వేవంకథ్యతే । శూన్యత్వాదివివాదాత్ అణుకారణవాదస్యాపి తర్కమూలతయానవిశేషః తర్కాణాంనియమో ఽపినభవతి । బహవోబహుధాహితర్క యంతి । అతస్తేషాంనస్థిరతా. పరమతానువాదతద్దూషణసఙ్గ్రహః - (ప) కణాదాక్షపదా

లభేత. అతః, శ్రుత్యవిరోధేన తర్కస్సాధురిత్యభిప్రాయః. "ఆర్షంధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా। యస్తర్కేణానుసంధత్తే, సధర్మంవేద; నేతర" ఇతివచనాత్ (పారమా) "యోవావ్యక్తం సకలం ప్రవృద్ధ్యైయదిదం సర్వమాసీత్ సానందంసాకూతం తంహరన్పరాయస్వాహా" అస్యార్థః - యః పరమాత్మావ్యక్తం వ్యక్తావస్థా ఽ ఽపన్నాంప్రకృతిం సాకూతమ్ ఆకూతిసహితం, సానందమానంద సహితం, యదిదం పరిదృశ్యమానం చరాచరాత్మకం ప్రకృతిమండలం ప్రవృద్ధ్యై, అనుప్రవిశ్య, తదను ప్రవేశానంతరం స్వయమేవసర్వమాసీత్, తంప్రత్యగాత్మానమ్ ఉపసంహరన్ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే - ఇత్యాది పరేదేవఏకీభవతి - ఇత్యుపసంహరణ కారణ రుద్రరూపీ; "సృష్టిస్థిత్యంతకరిణీం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్ । ససంజ్ఞాంయాతిభగవానేక ఏవజనార్దనః" ఇతి పరాయపరరూపేణ సంహర్త్రే - ఇతి. తతోన ప్రధాకారణవాదోయుక్తః ॥

విలక్షణత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౩

॥ ఏతేనేత్యాది. ౨-౧-౩౯-౧౩ ॥

ఏకదేశావిరోధే ఽపి తేషాం ప్రాధాన్యేన ప్రతిపాద్యాంశవిరోధస్యావిశిష్టత్వా దప్రతిష్ఠాన మిత్యాశయః. నియమాభావస్తుమాధ్యమికమతం శూన్యాత్మకత్వం, యోగాచారమతం జ్ఞానాత్మకత్వం, క్షణికత్వం బౌద్ధత్రయాభిమతం, ఇత్యాదిభేదాత్ బోధ్యః. కణాదాక్షపాదాదీనాం కుశలత్వ ప్రసిద్ధితః తర్కకౌశలప్రసిద్ధేః విశేషతశ్శంకా ఽధిక శంకా. సో ఽపితర్కమూలత్వా విశేషాత్

దీనాం కుశలత్వప్రసిద్ధితః । శంకావిశేషతస్సోఽపి తదయుక్తం తథాత్వతః ॥
సూత్రార్థస్తు, ఏతేనప్రధానకారణవాద నిరాకరణేనశిష్టాః అపరిగ్రహావేదైరపరిగృహీతాః కణభక్షాక్ష పాదక్షపణకాది పక్షాఅపివ్యాఖ్యాతాః. క్షపితా ఇతియావత్.

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్ సమాప్తం ౪

భోక్త్రాపత్త్యధికరణ ప్రారంభః ౫

॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్, స్యాల్లోకవత్. ౨-౧-౪౦-౧౪ ॥

(ప) బ్రహ్మణస్స్వశరీరాచ్చహ్యానందయిత్రృతా శ్రుతేః । ఉక్తోవిభాగోభవతి ? నవేతి ? విశయోమతః ॥ బ్రహ్మణః ఆనందయిత్రృతాశ్రవణతః ఏషహ్యేవానందయతీతి "స్వశరీరభూతాజ్జీవాదుక్తో విభాగోభవతివా ? నవేతి ?" విశయః । నేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) బ్రహ్మణస్సశరీర త్వే సుఖాదీనాంహి భోక్తృతా । భోక్తృతాఽఽపత్తిరప్యత్ర వాక్యైరేవావగమ్యతే - ఇతి ॥ బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే సుఖదుఃఖ భోగోభవేత్ । కుతఏతత్? (శ్రు) సహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి । అశరీరంవా వసంతం నప్రియాప్రియేస్స్పృశత ఇత్యాదిశ్రుతివచనైః సశరీరస్యభోక్తృతాప్రాప్తిరవగమ్యతే. రాద్ధాంతస్తు - (ప) సుఖదుఃఖాదిభోగస్తు సశరీరకృతోనహి । అతివృత్తికృతో యస్మాత్ శాస్త్రవశ్యతయాస్వతః। ముక్తస్య సశరీరస్య హేత్వభావాన్న తద్భవేత్ । లోకే క్షత్రియ భృత్యాదావయం న్యాయోహిదృశ్యతే ॥ ఇతి. సుఖదుఃఖాదిభోగః సశరీత్వకృతోనభవతి. కింతు, శాస్తురీశ్వరస్యావశ్యతయా స్వైరకృతపాపరూపకర్మణా. సశరీరస్యాపిముక్తస్య పుణ్యాపాపరూపకర్మరూపహేతోరభావాత్ । సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం నభవతి । లోకేరాజ భృత్యాదౌచాయం న్యాయోదృశ్యతేహి । రాజాజ్ఞాఽనువర్తినాంతదనుగ్రహాత్ సుఖం, తదతి వర్తినాం తన్నిగ్రహాద్దుఃఖమితి । అతో, నశరీరవత్త్వప్రయుక్తః సుఖదుఃఖానుభోగః। కింతు, ఫలాభిసన్ధివిహితకర్మకృతః - పరమతానువాదతద్దూషణ సంగ్రహః (ప) బ్రహ్మ

పరిహారోఽపీత్యర్థః. ఇతిపరమతమనూదితం । తద్దూషయతి - తదయుక్తమితి । తథాత్వతః తర్కమూల త్వావిశేషేఽపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ ప్రతిష్ఠితత్వమితిశంకాయా అవస్థానాదిత్యర్థః. అస్యాంశంకాయాం పరిహృతాయాం, తార్కికత్వప్రసిద్ధి రకించిత్కరీ । అతః ప్రబలశంకాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావితియుక్తమిత్యాశయః ॥

శిష్టాపరిగ్రహాధికరణం సమాప్తమ్ ౪

॥ భోక్త్రాపత్తేరిత్యాది ౨-౧-౪౦-౧౪ ॥

సయదిపితృలోకకామోభవతి జక్షత్ క్రీడన్ రమమాణ ఇతిశ్రుత్యా కర్మబంధ విముక్తస్యావిర్భూతస్వరూపస్య సశరీరస్యైవాపురుషార్థగన్ధాభావాత్ తన్నస్యాదిత్యాశయః । అత్రేదం బోధ్యం । సాంఖ్యానామయమాశయః । బ్రహ్మణస్సశరీరత్వే భోక్తృత్వప్రసంగః । కేవల బ్రహ్మకారణవాదేతు, మృత్సువర్ణాదివత్ జగద్గతాపురుషార్థాది సర్వవిశేషాశ్రయత్వ ప్రసంగః తతఃప్రధాన కారణవాద ఏవశ్రేయానితి తన్నిరాకృతమిహ చిదచిద్రూపశరీరవత్త్వేఽపి బ్రహ్మణో భోక్తృత్వా సంభవ ప్రతిపాదనే నేత్యలమ్ ! తైఃపరైఃబ్రహ్మకారణవాదే, ఇదం,సూత్రం। తత్పరం భోక్తృ

కారణవాదేతైః వ్యాఖ్యాతంతత్పరంత్విదమ్ । తత్సృష్టిమిచ్ఛతాం తస్మాత్ అసాంగ త్యాత్తయో స్తతః-సూత్రార్థస్తు-జీవబ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావేన విభాగో ఽనుచితః కుతః? భోక్త్రాపత్తేః సశరీరస్యబ్రహ్మణః సుఖదుఃఖభోక్తృతా ఽ ఽపత్తేః । అతోవిభాగోనో పపన్న ఇతిసాంఖ్యవాదో ఽనూదితః. ఇతి చేత్తత్రాహ-స్యాల్లోకవదితిలోక న్యాయేన సంభవేదితి॥

భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౫

ఆరమ్భణాధికరణ ప్రారమ్భః ౬

॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ౨-౧-౪౧-౧౫ ॥

(ప) బ్రహ్మకార్యంజగచ్చాన్యదుత, నాన్యదితీరితమ్ ॥ "బ్రహ్మకారణం, తత్కార్యం జగచ్చ ? అన్యోన్యంభిన్నంవా ? ఉతాభిన్నంవా ?" ఇతిసంశయః. భిన్నమితి పూర్వపక్షః - (ప) అనన్యత్వేతుబుద్ధ్యాదికథంచిన్నోపపద్యతే । వ్యాపార స్యచవై యర్థ్యాత్తదన్యదితి నిశ్చితమ్ ॥ కారణాత్కార్యస్యాన్యత్వాభావేతు, విలక్షణబుద్ధి

భోగ్యవిభాగాభావమాశంక్య, సముద్రఫేనతరంగదృష్టాన్తేన విభాగ ప్రతిపాదనపరం వ్యాఖ్యాతం । తద యుక్తమిత్యాహ - తస్మాత్ అంతర్భావితశక్త్యవిద్యోపాధికాత్, బ్రహ్మణః తత్సృష్టి మిచ్ఛతామభ్యు పగచ్ఛతాం తయోరాక్షేపపరిహారయో రసాంగత్యాత్. అత్రా సాంగత్యమేవమాహుః కారణాంతర్గత శక్త్యవిద్యోపాధ్యుప హితస్య, భోక్తృత్వాదుపాధేశ్చ భోగ్యత్వాద్విలక్షణయోస్తయోః పరస్పరభావాపత్తిర్నైన సంభవతి । స్వరూపపరిణామస్తు తైరపినాభ్యుపేయతే. నకర్మావిభాగాదితి చేన్నానాదిత్వాదితి క్షేత్రజ్ఞానాం, తద్గతకర్మణాం చానాదిత్వప్రతిపాదనాత్ స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే ఽపి భోక్తృభోగ్యా విభాగాశంకా కస్యచిదపినజాయతే । మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావకటకమకుటాది విభాగవద్భోగ్యభోక్తృవిభాగోపపత్తేః । స్వరూపపరిణామేచ బ్రహ్మణః భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్య సామంజస్యమేవ. నకర్మేతి క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే, ఉపహితస్యబ్రహ్మణః క్షేత్రజ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్వరూపేణ నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయో స్తయోరవిభాగా భావస్సిద్ధఏవేతి.

భోక్త్రాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౫

॥ తదనన్యేత్యాది. ౨-౧-౪౧-౧౫ ॥

శ్రుతేరయమర్థః । ఆలభ్యతే - స్పృశ్యతే - ఇత్యారంభణం । కర్మణిల్యుట్ ప్రత్యయః । వాచా వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః ఘటేనోదకమాహరేత్యాది వాక్పూర్వకోహ్యుదకా హరణాదివ్యవహారః । తస్యవ్యవహారస్యసిద్ధయే - తేనైవమృద్ద్రవ్యేణ పృథుబుధ్నోదరత్వాది లక్షణోవికారః సంస్థానవిశేషః । తత్ప్రయుక్తం ఘటాదినామధేయంస్పృశ్యతే, ఉదకాహరణాది వ్యవహారవిశేష సిద్ధ్యర్థం మృద్ద్రవ్యమేవసంస్థానాంతర నామధేయాంతరభాక్భవతి । అతోఘటాదిరపి మృత్తికేత్యేవసత్యం ప్రమాణేనోపలభ్యతే । నతుద్రవ్యాంతరత్వేన - ఇత్యర్థః । కారణాన్మృదో ఽన్యస్య ఘటస్యైవ విలక్షణ బుద్ధిబోధ్యత్వం సంభవతి నత్వనన్యస్య - నహితంతవః పట ఇత్యుచ్యంతే । అతశ్శబ్ద భేదః । నహిమృత్పిండేనోదకమాహ్రియతే । అతః కార్యభేదః । పూర్వకాలం కారణమ్ - అపరకాలం కార్యమ్ । ఇతికాల భేదః । పిణ్డాకారం కారణమ్ । పృథుబుధ్నో దరాకారం కార్యమ్. ఇత్యాకారభేదః । బహవస్తంతవః ఏకఃపటఇతి సంఖ్యాభేదఇతి । అత్రేదమవ

బోధ్యత్వ శబ్దభేద కార్యభేద కాలభేదాకార భేద సంఖ్యాభేదాదికం కథంచిన్నోపపద్యతే। ఘటాదికారకవ్యాపారశ్చ వ్యర్థః భవతి. అతః, కార్యమన్యదితి నిశ్చితమితి. రాద్ధాంతస్తు-(ప) వాచా ఽ ఽరంభణ మిత్యాదివాక్యేషుజగతోహరేః । అనన్యత్వస్యసిద్ధత్వాత్, జఘన్యాలక్షణాకుతః ? అవస్థా ఽంతరయోగేన బుద్ధ్యాదేరుప యోగతః । వ్యాపారస్యనవైయర్థ్యంకారకాణాంచ విద్యతే ॥ ఇతి. ఏతదుక్తంభవతి, వాచా ఽ ఽరంభణం "వికారోనామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్" ఇత్యాది శ్రుతివాక్యేభ్యః పరమపురుషాజ్జగతః అనన్యత్వం ముఖ్యతయా ఽవగమ్యతే । తత్రకిమముఖ్యవృత్త్యా లక్షణయా ? దర్శయతి హిశ్రుతిః. తదనన్య త్వేదృష్టాన్తమ్; ఆరంభణంనామాలంభనం । రలయోరభేదాత్, స్పృష్టమిత్యర్థః. "బిభ్రాజమానస్పరిరస్య మధ్యాత్, అలూక్షాధర్మకామాస్స్వ" రిత్యాదౌచ రలయోరభేదేన ప్రయోగశ్శ్రూయతే। "ఆలంభస్స్పర్శ హింసయో" రితిధాతోఃకర్మణిల్యుట్ । సచ, "కృత్యల్యుటో బహుళ" మితి బహుళగ్రహణాత్; కేన, కింస్పృష్టమ్ ? మృద్ద్రవ్యేణ, కంబుగ్రీవా ఽ ఽదిమత్త్వ వికారః ఘటాదినామధేయంచ । కేనహేతునా ? ఉదకమాహరేతి వాగ్వ్యవహారపూర్వ కోదకాహరణాదివ్యాపారహేతునా । ఇత్థంచ మృద్ఘటయోరేకద్రవ్యత్వం నవిహన్యతే । మృదఏకస్యా ఏకపిండత్వావస్థాయాం కారణత్వం, ఘటత్వావస్థాయాంకార్యత్వమ్। బుద్ధ్యంతరశబ్దాంతరాది యోగస్తు సంస్థానాంతరభజనే నోపపద్యతే । యథా దేవదత్తస్యైకస్య బాల్యాద్యవస్థాభేదేన బాలః తరుణః వృద్ధః ఇతి

ధేయమ్-యదాహుః కాణాదాః, "కార్యకారణయోరనన్యత్వే బుద్ధిశబ్దభేదాద్యనుపపత్తేస్తాభ్యాం భిన్నాభ్యామేవ భవితవ్యమితి", తన్నిరస్తంప్రతిపాదితవిధయా. కేచిద్యదేవమాహు "రనన్యత్వం నవస్తుతః కారణవ్యతిరిక్తం కార్యమస్తి । అవిద్యామూలౌ సకలకార్యతద్వ్యవహారౌ । అతో, మృదః కారణభూతాయాః కార్యేషువికారేషు ఘటాదిషూపలభ్యమానాయావ్యతిరిక్తం ఘటాదికార్యంవ్యవహారమాత్రాలంబనం । యథామిథ్యాకారణభూతామృదేవసత్యభూతా, తథా ఽహంకారాది వ్యవహారాలంబనం జగత్ మిథ్యా కారణభూతం । సన్మాత్రం బ్రహ్మైవసత్యమ్" ఇత్యాదినా, తన్నోపపద్యతే-సత్యభూతాయాః మృదః కార్యస్య ఘటస్యాపిసత్యత్వాత్ । మృత్తికేత్యేవ సత్యమిత్యనేనఘటాదేర్మిథ్యాత్వం నప్రతిపాద్యతే । అపితు, ఘటాదేరనిత్యత్వం । వినాశిత్వాత్. ఏవమత్ర నిష్కర్షమాహుః స్తబ్ధో ఽస్యుత, తమాదేశ మప్రాక్ష్యో యేనా శ్రుతంశ్రుతంభవత్య మతంమతమవిజ్ఞాతంవిజ్ఞాతమితి కృత్స్నస్యజగతో బ్రహ్మైకకారణత్వం, కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం చ హృదినిధాయ, కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేనకార్యభూతస్య సర్వస్యవిజ్ఞానేప్రతిజ్ఞాతేసతి, కృత్స్నస్య బ్రహ్మైకకారణతామజానతా శిష్యేణ "కథంను, భగవస్స ఆదేశ ?" ఇతి, అన్యజ్ఞానేన, అన్యజ్ఞాతతాసంభవంచోదితో జగతోబ్రహ్మైకకారణతా ముపదేక్ష్యన్, లౌకికప్రతీతిసిద్ధం కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం తావత్ యథాసోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వంమృణ్మయం విజ్ఞాతంస్యాత్ ఇతిదర్శయతి । యథైకమృత్పిండారబ్ధానాం ఘటశరావాదీనాం తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయాతద్

బుద్ధ్యంతరాదిః । నచవాచ్యంకర్త్రాది కారకవ్యాపారవైయ్యర్థ్యంసంభవతి । ఉత్పత్త్యభావాదితి; అవస్థాఽంతరప్రాప్తిరేవోత్పత్తిః । తస్యాః కారకాధీనత్వాత్. తదేవం సూక్ష్మావస్థచిదచిచ్ఛరీరకం బ్రహ్మకారణమ్; అవస్థాఽన్తరాపన్నతచ్ఛరీరం తత్కార్యమితి తయోరనన్యత్వమ్ । అతః, "సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మేతి" తస్యసర్వత్వం యుజ్యతే - (పారమా) "యోవావ్యక్తం సకలంప్రవృద్ధ్యైయదిదం సర్వమాసీత్, సానందం సాకూతంతం హరన్ పరాయస్వాహా" ఇతి । ఏవమేవాశయేనాహ శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే భగవాన్మరీచిః - "యదా యదా ప్రజాః సృజేయమితి సోఽకామయత, తదాతదా స్వాభిమతానురూపగుణయా స్వశక్త్యా సలీలయైవ, ఇదంప్రపంచం కార్యకారణభావేన యథాపూర్వంససర్జ, తథాసర్వేషాంజీవానాం ప్రభోస్సిసృక్షోఃబ్రహ్మణః స్వేచ్ఛయా భూతానిసృజతః, "ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతః । ఆకాశాద్వాయురిత్యాది". మనురపి; "తతస్స్వయంభూర్భగవాన్ ।" ఇత్యారభ్య, "సోఽభిధ్యాయశరీరాత్ స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః । అపఏవససర్జాదౌ తాసువీర్యమవాసృజత్ ।" ఇతి । సర్వశ్రుతీతిహాసపురాణాదయః. జగత్కారణం నారాయణశబ్దవాచ్యం పురుషోత్తమమేవ ప్రతిపాదయంతి ॥ (పారమా) "తద్విశ్వం విష్ణవే విశ్వరూపాయస్వాహా" ఇతి । "అగ్నిర్వైదేవానామవమో; విష్ణుః పరమః" । ఇతి; (పారమా) "యస్యోపరిత్వంమునయోఽను పశ్యంతి, తస్మైముఖ్యాయ విష్ణవే

జ్ఞానేనజ్ఞాతతేత్యర్థః. అత్రకాణాదవాదేనకారణాత్ కార్యస్యద్రవ్యాంతరత్వమాశంక్య, లోక ప్రతీత్యైవ కారణాత్కార్యస్య, అనన్యతాముపపాదయతి । వాచాఽఽరంభణమిత్యాదినా. ఇత్థంతదభిప్రాయః మృదాదేర్ద్రవ్యస్య సంస్థానాంతరభాక్త్వమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దాంతరాధాయ, ఉపపద్యంతే । యథైకస్యైవదేవదత్తస్యావస్థాభేదైః బాలోయువాస్థవిరఇతి, బుద్ధిశబ్దాంతరాదయః కార్యవిశేషాశ్చదృశ్యంతే-ఇతి. నను, సత్యామేవ మృది, ఘటోనష్టఇతి వ్యవహారాత్ కారణాత్ కార్యమన్యదితిచేదుచ్యతే। తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతస్యైవ ద్రవ్యస్యావస్థా విశేషత్వాభ్యుపగమాదేవతథా వ్యవహారో; నాన్యత్వ హేతుః । తత్తదవస్థస్యైకస్యైవ ద్రవ్యస్య తేతేశబ్దాః తానితానిచకార్యాణీతియుక్తమ్. ద్రవ్యస్యతత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వం కపాలత్వ చూర్ణత్వ పిండత్వాద్యవస్థా ప్రహాణేన బహుత్వావస్థా, తత్ప్రహాణేనైకత్వావస్థాచేతి నకశ్చిద్విరోధః । తథా, "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి సదేవేదమ్। ఇదానీం విభక్తనామరూపత్వేన నానారూపంజగత్-అగ్రేనామ రూప విభాగాభావేనైకమేవాసీత్ । సర్వశక్తిత్వేనాధిష్ఠాత్రంతరాసహతయా, అద్వితీయంచే" త్యనన్యత్వమేవోపపాదితమ్. తథా "తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" స్రక్ష్యమాణతేజః ప్రభృతివివిధ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్త్వేనాత్మనో బహుభవనం సంకల్ప్య, జగత్ సర్గాభిధానాత్ కార్యభూతస్య జగతః పరమకారణాత్ పరస్మాత్ బ్రహ్మణః అనన్యత్వమవసీయతే । సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్యబ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య సత్యసంకల్పస్య నిరవద్యస్యైవసదేవేదమితినిర్దేశార్హ జగత్త్వమ్. అత్రేదంతత్త్వం । చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవసర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయం। తత్కదాచిత్ స్వస్మాత్ స్వశరీరతయాఽపి

స్వాహా" ఇతి । శ్రీశాస్త్రేమరీచిః - "తత్రసర్వవ్యాప్యశరీరః పరమాత్మైవ సర్వభూతానాం ప్రభవరక్షణసంహృతి నిమిత్తశరీరీభవతి. "అగ్నిర్వైదేవానామవమో; విష్ణుః పరమస్త దంతరేణ సర్వాన్యాదేవతాః ఇతిబ్రాహ్మణం" తస్మాత్ప్రధానః పరమో ఽవ్యయో విష్ణురిత్యాది. తస్యనకేవలం సన్మాత్రత్వం నిత్యమ్. అపితు, సర్వజ్ఞత్వాది గుణయోగశ్చ నిత్యఏవ. అతఏవ, తస్యనిర్గుణో నిశ్చలో నిరవయవో నిరాద్యంత ఇత్యాదినానిష్కళ స్వరూప ప్రతిపాదనస్థలే ఽపి పరంధామపరంజ్యోతిః సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిమయ ఇత్యాహ భగవాన్ మరీచిః". సూత్రార్థస్తు"వాచా ఽ ఽరంభణంవికారో నామధేయంమృత్తికేత్యే వసత్యమ్" ఇత్యాదిషు శ్రుతిష్వారంభణ శబ్దాదిభ్యః తదనన్యత్వం జగతో బ్రహ్మాభిన్నత్వం వేద్యమితి॥

॥ భావేచోపలబ్ధేః ౨-౧-౪౧-౧౬ ॥

(ప) ఘటాదికార్యభావేచ కారణస్యోపలబ్ధితః । అనన్యత్కారణాత్కార్యమితి భాష్యేసునిశ్చితమితి ॥ ఘటకుండలాదిరూపకార్యావస్థాయామపి మృత్సువర్ణాది కారణ ముపలభ్యతే. మృణ్మయో ఽయంఘటః. కుండలమిదం సువర్ణమితి కారణాత్కార్య మనన్యత్ - ఇతివేదాంతభాష్యే నిశ్చీయతే ॥

॥ సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౨-౧-౪౧-౧౭ ॥

(ప) కార్యస్యకారణే సత్త్వాదనన్యత్వం తయోస్తతః। సత్త్వంతుపూర్వకాలే ఽస్య పిండాకారోపలబ్ధితః॥ కార్యంచకారణే ఽస్తీతి తయోరనన్యత్వం । పూర్వకాలే ఽయం ఘటః పిండాకారామృదాసీదితిలోకే । వేదేచ "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి", ఉపలభ్యతేహి॥

॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ ౨-౧-౪౧-౧౮ ॥

పృథగ్వ్యపదేశానర్హసూక్ష్మ దశా ఽ ఽపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం తత్కారణావస్థం బ్రహ్మకదాచిచ్చవిభక్త నామ రూప వ్యవహారార్హస్థూలదశా ఽ ఽపన్న చిదచిద్వస్తుశరీరం తచ్చకార్యావస్థమితి కారణాత్పరస్మాత్ బ్రహ్మణః కార్యరూపంజగదనన్యదితి.

॥ భావేచోపలబ్ధేః ౨-౧-౪౧-౧౬ ॥

యథాదేవదత్తస్య బాలత్వాద్యవస్థాభేదే ఽపి దేవదత్తస్యోపలబ్ధేరనన్యత్వం, తథేత్యభి ప్రాయః । ఇతిభాష్యే సునిశ్చితమితి । వేదార్థానాందుర్బోధతయా తద్భాష్యేణైవత దాశయోనిశ్చేతవ్యః। తత్రహి, ఏవంనిశ్చయః కృతః । అతో, నసంశయ ఇతి ॥

॥ సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౨-౧-౪౧-౧౭ ॥

॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేత్యాది ౨-౧-౪౧-౧౮ ॥

అసదేవేదమగ్రఆసీత్ । అసద్వా, ఇదమగ్ర ఆసీత్ । ఇతి, అసద్వ్యపదేశాత్, నేతిచేదుక్తవిధాన యుక్తేతిచేన్న. కుతః ? ధర్మాంతరేణ, అసద్వ్యపదేశః తస్యైవకార్యద్రవ్యస్య పూర్వకాలేధర్మాంతరేణ సంస్థానాంతరేణ నతుతుచ్ఛత్వేన సత్త్వాసత్త్వేహి ద్రవ్యధర్మౌ తత్రసత్త్వధర్మాద్ధర్మాన్తర మసత్త్వమ్ ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యజగతః సత్త్వధర్మోనామరూపే । అసత్త్వధర్మస్తు, తద్విరోధిసూక్ష్మావస్థా. అతో, జగతోనామరూపయుక్తస్య తద్విరోధి సూక్ష్మదశాసంబన్ధేనాసద్వ్యపదేశః కథమవగమ్యతే ?

(ప) కారణేకార్యసద్భావోహ్యసత్త్వవ్యపదేశతః । అసదిత్యాదివాక్యేషు కారణేనతదీర్యతే ॥ విరోధిధర్మసంబన్ధాదసత్త్వంచేన్నతచ్ఛృణు । వాక్యశేషాద్యుక్తితశ్చ శబ్దాంతరత ఏవచ॥ ఏతదుక్తంభవతి. "అసదేవేదమగ్ర ఆసీ" దిత్యాదిభిః కార్యస్యజగతః అసత్త్వముపదిశ్యతే । కథంతస్యకారణేసత్త్వమ్ ? కారణధర్మభూతసత్త్వస్య విరుద్ధంహ్యా సత్త్వం. తత్సంబంధఃపూర్వం కార్యే ఽభిధీయతే ?" ఇతినశంకనీయమ్ ॥ కుతః? అసదితిస్థూలత్వవిరుద్ధసూక్ష్మత్వరూపధర్మాంతరంహి కార్యస్యవ్యపదిశ్యతే. నతుతుచ్ఛత్వమిత్యవగమ్యతే. కథంతదేతత్ ? (శ్రు) తదసదేవసన్మనో ఽకురుతస్యా మితివాక్యశేషాత్ । యదిపూర్వం అసదేవేదమితి తుచ్ఛత్వముక్తం, కథంతుచ్ఛే మనస్కార ఉపపద్యతే ? యుక్తిశ్చైవం సూక్ష్మావస్థారూపధర్మాంతరయోగాద సత్త్వం యుజ్యతఇత్యేవంరూపమ్. శబ్దాంతరంతు, తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామ రూపాభ్యాం వ్యాక్రియతఇతి తదిత్థంకాలత్రయే ఽపి విద్యమానస్యైవజగతః దర్శిత విధయా, అసత్త్వవ్యపదేశ ఇతి ॥

ఇదంవా, అగ్రేనైవకించనాసీదిత్యత్ర తదసదేవసన్మనో ఽకురుతస్యామితీతి వాక్యశేషాత్. అనేన వాక్యశేషగతేన మనస్కారలింగేనాసచ్ఛబ్దా ర్థేతుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే, తదైకార్థ్యాత్ అసదేవేదమిత్యాదిష్వపి, అసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థఇతి నిశ్చీయతే. యుక్తేశ్చ; యుక్తిశ్చ సత్త్వాసత్త్వే, పదార్థ ధర్మావవగమయతి మృద్ద్రవ్యస్యపృథుబుధ్నోదరాకారయోగో ఘటో ఽస్తీతివ్యవహారహేతుః. తస్యైవతద్విరోధ్యవస్థా ఽంతర యోగోఘటోనాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. తత్రకపాలాద్యవస్థాయాస్తద్విరోధిత్వేన సైవఘటావస్థస్యనా స్తీతి వ్యవహారహేతుః. నచతద్వ్యతిరిక్తోఘటాభావోనామ, కశ్చిదుపలభ్యతే । నచకల్ప్యతే । తావతైవాభావ వ్యవహారోపపత్తేః. తథాశబ్దాంతరాచ్చ పూర్వకాలేధర్మాంతరయోగఏవావగమ్యతే । శబ్దాంతరం పూర్వోదాహృతం । సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదికం । తత్రహి కుతస్తు ఖలుసోమ్యైవంస్యాదితి తుచ్ఛత్వమాక్షిప్య, సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదితిస్థాపితం ? తద్ధేదంతర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతఇతి సుస్పష్టముక్తమితి ప్రతిపాదితం సూత్రార్థం సంగృహ్ణాతి. కారణేకార్యస్య సద్భావః. ఉక్తఇతిశేషః । తదయుక్తమిత్యాశయేనాహ - అసదేవేదమగ్రఆసీదిత్యాదివాక్యేషు, అసత్త్వవ్యపదేశతః కార్యస్యజగతో ఽసత్త్వవ్యపదేశాత్ కారణేతత్కార్యసత్త్వం నేర్యతే । కింతు, విరోధి ధర్మస్య కారణధర్మ విరోధి ధర్మస్య సంబంధాత్ - కార్యేవిద్యమానత్వాత్ అసత్త్వం కార్యస్యాసత్త్వ మితిచేన్న. తచ్ఛృణు. కుతోనేతిచేత్, శ్రూయతామిత్యర్థః । వాక్యశేషాత్ ఉదాహృతవాక్యశేషాత్, యుక్తితశ్చ, శబ్దాంతరతశ్చేతిహేతుత్రయముక్తం । తదర్థశ్చ ప్రకాశితః । తుచ్ఛత్వమవిద్యమానత్వమ్.

॥ పటవచ్చ. ౨-౧-౪౧-౧౯ ॥

(ప) యథాకారణమేవాత్రవ్యతిషంగవిశేషకమ్ । నామరూపాదికంయాతి తద్వద్బ్రహ్మాస్వయంప్రభమ్ ॥ లోకేయథాకారణభూతా ఏవతంతవః పరస్పరసంబంధ విశేషంభజంతః, పటాఖ్యాం, పటాకారంచభజంతి, తద్వత్స్వ యంప్రభంబ్రహ్మాపి ॥

॥ యథాచప్రాణాదిః ౨-౧-౪౧-౨౦ ॥

(ప) యథాచవాయురేకో ఽస్మిన్ భజతేవృత్తిభేదతః । తద్వద్బ్రహ్మాపి జగతో ఽనన్యదేవేతినిశ్చితమ్॥ ఏకః వాయురస్మిన్ శరీరే "హృదిప్రాణో, గుదే ఽపాన" ఇతి హృదయాదిస్థానేషు వ్యాపారభేదాత్ యథాప్రాణాదినామరూపకార్యాంతరాణి భజతే, తద్వ ద్బ్రహ్మాపి. ప్రాణాదీనాం వృత్తిభేదః శ్రీ శాస్త్రే భగవతామరీచినోక్తః । "పద్మమణి ప్రభః ప్రాణోహృత్పద్మం సమాశ్రిత్య, నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసౌకరోతి. అపానః ఇంద్రకోప సమప్రభః నాభింసమాశ్రిత్య, విణ్మూత్రవిసర్జనంకరోతి. వ్యానస్సంధిగతః ఫేనవర్ణః హానోపాదాన చేష్టా ఽ ఽదీన్‌కరోతి. ఉదానఃకింజల్కసదృశః కంఠమాశ్రిత్యాన్న పానాది పోషణక్రియాం కరోతి. సమానోవ్యోమభాగః క్షీరేసర్పిరివ సర్వత్రవ్యాప్య, స్థిత" ఇత్యాదినా. అతః, పురుషోత్తమాత్ అనన్యజ్జగదితి.

ఆరంభణాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

ఇతరవ్యపదేశాధికరణ ప్రారమ్భః ౭

॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోష ప్రసక్తిః ౨-౧-౪౨-౨౧ ॥

అనన్య త్వేసతి, శంకాప్రకారమనేన సూత్రేణాభిధాయ, పరిహరత్యుత్తరేణ। (ప) జగతఃకారణత్వంకింబ్రహ్మణో ఽస్తినసంశయః ॥ "బ్రహ్మణః జగత్కారణత్వం అస్తివా ? నవేతి ?" సంశయః. నేతిపూర్వపక్షః (ప) తత్త్వమస్యాదివాక్యేషు సామానాధి కరణ్యతః జీవస్య బ్రహ్మరూపత్వాత్కారణం నహితస్యతత్ ॥ "తత్త్వమసి; అయమాత్మే" త్యాదివాక్యేషు తచ్ఛబ్దత్వంశబ్దయో రాత్మశబ్దబ్రహ్మశబ్దయోస్సామానాధి కరణ్యాత్, జీవస్యబ్రహ్మ రూపత్వంసిద్ధ్యతి. భిన్నయోరేవవస్తునోః కార్యకారణభావో యుజ్యతే. నత్వభిన్న యోరితి బ్రహ్మనజగత్కారణమ్ (ప) ఏవంసతి, తయోర్భేదవాదిన్యః శ్రుతయో ఽఫలాః భేదాభేదం శ్రుతీనాంతు విషయస్యాత్రభేదతః । భేదాభేదౌకృతౌ వాక్య ఇతిచేత్తన్న యుజ్యతే ॥ ఏవంజీవబ్రహ్మణోరభేదనిశ్చయేసతి, జీవబ్రహ్మణోర్భేద వాదిన్యః. (శ్రు) "పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచమత్వా, యో వ్యక్తమంతరేసంచరన్, యస్యావ్యక్తం

॥ ఇతరవ్యపదేశేత్యాది. ౨-౧-౪౨-౨౧ ॥

దోషేతి । స్వస్మాదభిన్నస్యజీవస్య దుఃఖంస్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణః హితాకరణా

ే్రరమ్" ఇత్యాదిశ్రుతయః నిరర్థతయాపరిహ్రుతాస్స్యుః । భేదేసత్యనన్యత్వాసిద్ధేః.
ంథ, బ్రూషే – "భేదప్రతిపాదకశ్రుతీనాం, అభేదప్రతిపాదకశ్రుతీనాం చాత్రవిషయ
ద్దాద్గతిఃకల్ప్యతే. "కథంఔపాధికభేదవిషయాభేదశ్రుతయః, స్వాభావికాభేదవిషయా
భేదశ్రుతయ ?" ఇతి । ఏవంకల్పనే ఽపి, తచ్చనయుజ్యతే ॥ (ప) స్వస్మాదభిన్నం
ీవం కింతజ్జానాతి ? నవాస్వయమ్ ? నచేత్సార్వజ్ఞ్యహానిస్స్యాత్; హితాకరణమన్యథా॥
్యతస్స్వాభిన్నం జీవమ్, అనుపాధికం బ్రహ్మజానాతికిం ? స్వయంనజానాతివా ?
జానాతిచేత్తస్య సర్వజ్ఞత్వహానిః । జానాతిచేత్, హితాకరణమ్। అథ, బ్రూషే- "జీవబ్రహ్మణో
జ్ఞానకృతోభేదః తద్విషయాభేదశ్రుతిరితి", తదపినసంగచ్ఛతే. (ప) జీవాజ్ఞానస్యపక్షేతు,
త్రమేవోత్తరంస్మర । హ్మాజ్ఞానస్యపక్షేతు, స్వప్రకాశస్యతస్యతత్। సాక్షిత్వం
జ్జగత్సృష్టిర్నాత్రసంభవతీప్సితమ్ ॥ యదివదసి, "జీవాజ్ఞానకృతోభేదఇతి", తత్రదత్త
ుత్తరంస్మరణీయం । యదికథయసి "బ్రహ్మాజ్ఞానకృతఇతి", అత్రోచ్యతే. కీదృశం
హ్మేతిపృష్టః స్వప్రకాశరూపమేవబ్రూయాః. తర్హి, తస్యాజ్ఞానసాక్షిత్వం, జగత్సృష్టిశ్చన
ంభవతి । కుతః ? అజ్ఞానేనస్వస్వరూప భూతప్రకాశస్యతిరోహితత్వాత్ । రాద్ధాంతస్తు,
) అస్మాదిత్యాదివాక్యేషు జీవాన్యత్వప్రదర్శనాత్ । లీలాప్రయోజనత్వాచ్చ జగత్కారణ
ంవతత్ । సామానాధికరణ్యంతు శరీరాత్మనిబంధనమ్ । అనన్యత్వంతు తస్యైవ
ర్యకారణభావతః । తథాసత్యేవదోషాణాం ద్వారమత్రావలంబనాదితి ॥ అస్మాన్మాయీ
ృజతే విశ్వమేతత్ । తస్మింశ్చాన్యోమాయయాసన్నిరుద్ధః । (పారమా) "ద్వావేతౌపక్షీ
చరంచరంతౌ" ఇత్యాది. తత్రైవ "యస్స్వయం సృష్టమాత్మనాగుప్త మనుతం వితాన
ంచరంచరన్తం స్వయంక్రీడన్ క్రీడయన్ క్రీడా ఽంతరమను ప్రావిశన్(త్) స్వాహా"
త్యాది శ్రుతివాక్యేషు జీవస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం ప్రపంచ్యతే। అస్తునామ, తస్య
గత్కారణత్వం । కథం స్రష్టృత్వాది సృష్టేః కింఫలం ? లీలైవ జగత్సృష్టౌ ప్రయోజనం।
యతేహి, "స్వయంక్రీడన్, క్రీడయ"న్నితి "బాలః క్రీడనకైరివే" తిచ. పరమాత్మనః
వాప్తసమస్తకామస్య జగత్సృష్టిర్లీలామాత్రమే వేతి. "బ్రహ్మణోజగత్కారణత్వే తథాసతి,
యోరనన్యత్వం కథ ?" మితిచేత్, అనన్యత్వం పునరేకస్యైవ బ్రహ్మణః కార్యత్వాత్,

---

తకరణాదిదోషప్రసంగో దుష్పరిహర ఇత్యర్థః । సామానాధికరణ్యస్యాభేదప్రతిపాదకతయా
బ్రహ్మణోరభేద ఇత్యాశయః. అతో, భేదాభేదవాదో ఽపినయుక్తః । పూర్వోక్తో ఽపికల్పః । తల్ప
చ తదవస్థమితిస్మర్యతామిత్యర్థః. తిరోధానస్యప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూప
త్ స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషాస్స్యురిత్యాశయః. అతో, జగత్కారణత్వం
హ్మణో ఽసంగతమితిపూర్వపక్షః. "కథంబ్రహ్మణః కారణత్వం, కార్యత్వంచేతి ?" చేత్తత్రాయ
శయః । యస్యాత్మాశరీరమిత్యాది శ్రుతేర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాత్, బ్రహ్మణోజీవ శరీరతయా

కారణత్వాచ్చ, తచ్చ, తత్త్వమస్యాదివాక్యగత సామానాధికరణ్యాత్ । సామానాధికరణ్యంచ చిదచితోశ్శరీరతయా, బ్రహ్మణ ఆత్మతయాచనిబధ్య తే. తథాసతి, కార్యభూతే బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్; నప్రసజ్యేరన్. కుతః ? తేషాంద్వారమాత్రావలంబనాత్। ఏతదుక్తం భవతి బ్రహ్మణ ః కార్యత్వం స్థూలావస్థజగచ్ఛరీరద్వారేణ; నతుస్వతః । అతో, దోషాః జగద్రూప ద్వారమేవ, అవలంబంతే । నతుతదాత్మభూతం పరమాత్మానం । యథాదేహగతాః పఙ్గుత్వాదయో దోషాః ప్రత్యగాత్మానమ్. సూత్రార్థస్తు-ఇతరవ్యపదేశాత్ తత్త్వమసి, అయమాత్మాబ్రహ్మేత్యాదివాక్యైః ఇతరస్యజీవస్య బ్రహ్మానన్యత్వవ్యపదేశాత్, హితా కరణాహితకరణాదిదోషాణాం ప్రసంగః.

॥ **అధికంతుభేదనిర్దేశాత్ ౨-౧-౪౨-౨౨** ॥

(ప) జీవాదన్యత్పరం బ్రహ్మభేదనిర్దేశతస్స్వతః । పృథగిత్యాదివాక్యే షుసూత్రకార వివక్షితమ్ ॥ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచమత్వాయ ఆత్మనితిష్ఠన్, విద్యా ఽవిద్యే ఈశతే, యస్తుసో ఽన్యః - ఇత్యాదివాక్యేషు భేదనిర్దేశాత్ పరంబ్రహ్మ జీవాదన్యత్. అయమేవసూత్రకారస్యాశయః । అధికం ప్రత్యగాత్మనః అర్థాంతరం బ్రహ్మ, కుతః ? భేదనిర్దేశాత్ - ఉదాహృతశ్రుతిషు భేదేన ప్రతిపాదనాదితి.

॥ **అశ్మాదివచ్చతదనుపపత్తిః ౨-౧-౪౨-౨౩** ॥

(ప) అశ్మాదేరివజీవస్య బ్రహ్మభావోనయుజ్యతే । సామానాధికరణ్యస్య నిర్దేశో ఽనుకృతేర్మతః । ఏతదుక్తంభవతి । యథా పాషాణాదీనాంనబ్రహ్మత్వం యుక్తం, తథాజీవస్యచ తత్త్వంనయుజ్యతే । తత్త్వమసీత్యాదినిర్దేశస్తు, బ్రహ్మను

తదాత్మత్వేనావస్థితేః జీవప్రకారబ్రహ్మణః, జీవస్యచాభేదః । అతఃతత్త్వమస్యాదివాక్యవిరోధోనభవతి। అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మచిదచిద్వస్తు శరీరమితిసూక్ష్మ చిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మకారణం, సూక్ష్మ చిదచిద్వస్తు శరీరం బ్రహ్మజగదాఖ్యం కార్యమితి ॥

॥ **అశ్మాదివదిత్యాది. ౨-౧-౪౨-౨౩** ॥

అయమభిప్రాయః । అశ్మాదీనాం బ్రహ్మన్యత్వమేవస్వతస్సిద్ధం । తదనన్యత్వంతు, తద్రూపానుసంధానేన భవతి. శ్రూయతేహి "యుక్తగ్రావా జాయతేదేవకామ" ఇతి. ఏవం స్వతోభిన్న త్వే ఽపి, తదాత్మతయాతదనన్యత్వంతుల్యమ్ । అశ్మాదేః-పాషాణకాష్ఠాదేః సంతతవికారాస్పదస్య బ్రహ్మభావఇవ-యథా బ్రహ్మత్వంనయుజ్యతే - ఇత్యర్థః; తథాజీవస్యానంతదుఃఖయోగార్హస్య; ప్రత్యగాత్మనశ్చ బ్రహ్మభావోనయుజ్యతే । సామానాధికరణ్య నిర్దేశః - తత్త్వమసీత్యాదౌ సామానాధి కరణ్యేన నిర్దేశః । తత్త్వమసీత్యాదౌ సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశశ్చానుకృతేః బ్రహ్మణోజీవేం ఽతరాత్మత

ప్రవేశాదితిబోధ్యమ్ । ఇదంచావధేయమత్ర - యథాకేవలానామశ్మాదీనాంబ్రహ్మ భావోనోపపద్యతే। కింతు, విధివత్ప్రతిష్ఠితానామేవ భగవదనుకృతేర్బ్రహ్మభావస్సం గచ్ఛతే। ఇయంప్రతిమా పరమపురుష ఇతిసామానాధికరణ్యనిర్దేశో ऽభిమతః, తథాకేవలస్య జీవస్య బ్రహ్మభావోనయుజ్యతే. పరంతు, మయి బ్రహ్మానుప్రవేశాత్ అహంబ్రహ్మాస్మీత్యనుసందధానస్య బ్రహ్మభావః, తత్త్వమసీతి నిర్దేశశ్చ సమ్మతః యదాపశ్య ఇత్యాదిశ్రుతేః। నచశంక్యం పాషాణాదీనాంతథాభావనేన తత్స్వరూపత్వ సంభవఇతి. కథం సూత్రకారాశయస్స్యాదిత్యవగమ్యతే ? ఇతి; తేనైవవోచ్యతేహి। మహాభారతేసురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోరిత్యారభ్య, విశత్యపాస్తదోషస్తుతామేవ బ్రహ్మరూపిణీమితి. పరమతానువాదతద్దూషణమ్ - (ప) వర్ణయంతిపరేభేదం జీవస్యాస్యైవతాదృశమ్ । నసంతి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వాదయోగుణాః ॥

ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

ఉపసంహారదర్శనాధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్న క్షీరవద్ధి. ౨-౧-౪౩-౨౪ ॥

(ప) జగతఃకారణత్వంహి బ్రహ్మణో ऽస్తి? నవేతివా? బ్రహ్మణో జగత్స్రష్టౄకారక సామగ్ర్యభావాత్ జగత్కారణత్వమస్తివా? నవేతి? సంశయః। నేతి పూర్వపక్షః-(ప) లోకే సహాయయుక్తస్య జనకత్వప్రతీతితః । బ్రహ్మణస్తదభావేన జనకత్వంకుతోభవేత్ ? కారకసామగ్రీ సహితస్యకులాలాదేర్ఘటాదిజనకత్వం ప్రసిద్ధం । బ్రహ్మణస్తు, తత్సాధ నమన్యన్నాస్తి. అద్వితీయమితిశ్రవణాత్. తథాసతి, జగత్స్రష్టృత్వన్తేన జగత్కారణత్వంచ తస్యకుతోభవేత్ ? రాద్ధాన్తస్తు - (ప) క్షీరస్యదధిభావే ऽపి నాన్యాపేక్షత్వ దర్శనాత్। నోపసంహారనియమస్తద్వద్బ్రహ్మాపి కారణమ్ ॥ యథాక్షీరం సాధనాంతర నిరపేక్షం దధిత్వమాపన్నం తత్కారణం భవతి, తథా బ్రహ్మాపి। సూత్రార్థస్తు, ఉపసంహారదర్శనాల్లో కే కులాలాదీనాం ఘటాదిజననేదండాది కారకసామగ్రీసంపత్తిదర్శనాత్ । నేతిచే, ద్బ్రహ్మణ స్తదభావాత్ స్రష్టృత్వంనయుజ్యత ఇతిచేన్న । క్షీరవద్ధి - యథాక్షీరం స్వయంకారక సామగ్రీ నిరపేక్షందధిజననే శక్తిమత్, తథా సర్వశక్తం బ్రహ్మానితరాపేక్షం జగత్స్రష్టౄభవతీతి ॥

యా ऽనుప్రవేశాన్మతః, నతుదసర్వథాతద భేదసాధక ఇత్యర్థః. పరే ऽస్యజీవస్యైవతాదృశం భేదం వర్ణయంతి అవిద్యావియుక్తావస్థామభిప్రేత్యేమం భేదంవదంతీత్యర్థః । తదవస్థస్య జీవస్య సర్వజ్ఞ త్వాదయోగుణా నసంతి । తతస్తథా కథనమయుక్త మిత్యర్థః,

ఇతరవ్యపదేశాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

॥ దేవాదివదపిలోకే ౨-౧-౪౩-౨౫ ॥

(ప) దేవాదయస్స్వతోలోకే స్వేప్సితానిసృజంతిహి । సంకల్పాదేవమేవాత్ర బ్రహ్మాపిసృజతీప్సితమ్ ॥ పరమపురుషస్యానన్యాపేక్షం సృష్టిశ్శ్రూయతే. (పారమా) స్వయంసృష్టమాత్మనాగుప్తమితిస్వయమిత్యనేనా నితరాపేక్షత్వముచ్యతే ॥

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణ ప్రారమ్భః ౯

॥ కృత్స్న ప్రసక్తిర్నిరవయవత్వశబ్దకోపోవా. ౨-౧-౪౪-౨౬ ॥

(ప) జగతః కారణంహిసంభవత్యుతనేతివా ॥ బ్రహ్మణః జగత్కారణత్వం సంభవతివా? ౭థవా, నసంభవతి ? ఇతిసంశయః - క్షీరాదీనాందధ్యాదికారణత్వం సాంశతయాభవతి । నిరంశస్య బ్రహ్మణః కథంజగత్కారణత్వమితి ? పూర్వపక్షః- (ప) కారణత్వే నిరంశస్య చోపయోగ ప్రసంగతః । సాంశమభ్యుపగమ్యేత శబ్దోబాధ్యేత తాదృశః ॥ ఇతి । నిరవయవస్యబ్రహ్మణః కారణత్వేసతి, కృత్స్న జగద్రూపకార్యత్వే నోపయోగః ప్రసజ్యతే। అతశ్చిదచిద్రూపాంశ సహితం బ్రహ్మేత్యుపగంతవ్యం। తథాసతి, బ్రహ్మణోనిరంశత్వప్రతిపాదికా శ్రుతిర్బాధ్యేత, ఇత్థంచబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ సంగతమితి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) స్వేతరాఖిలజాతీయం వేదవేద్యం గుణాశ్రయమ్ - నిరంశమపి కార్యంస్యాదన్య చ్చాపియథాతథమ్ ॥ స్వభిన్నేభ్యస్సమస్త వస్తుభ్యో విసజాతీయం విలక్షణం బ్రహ్మ. తచ్చ శబ్దరూపప్రమాణైకాధిగమ్యం । నతుప్రత్యక్షాది గోచరం; హేయప్రతిభటాఖిలసర్వజ్ఞత్వనిరంజనత్వనిర్వికారత్వాదిగుణధిష్ణ్యంచ. తస్యనిరంశస్యాపికార్యత్వం సఙ్గచ్ఛతే. సర్వవిలక్షణత్వాత్. కారణత్వంచ పూర్వోక్త విధయాస్యాత్ । సూత్రార్థస్తు - నిరవయవంబ్రహ్మస్వసంకల్పే నాకాశాదివిభాగం, చతుర్ముఖాది స్తంబ పర్యంతక్షేత్రజ్ఞవిభాగం చా భవదిత్యభిహితం । తథాసతి, కృత్స్న ప్రసక్తిః, సర్వంబ్రహ్మకార్యతయోపయుక్తమితి ప్రసంగస్స్యాత్. అథ, చిదంశః క్షేత్రజ్ఞ విభాగవిభక్తః. అచిదంశః ఆకాశాది విభాగవిభక్త ఇతిచేత్; తదాసదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయమిత్యాదీనాం బ్రహ్మణఏకమాత్రత్వ ప్రతిపాదనేన నిరవయ వత్వవాదినీనాం శ్రుతీనాంకోపో వాస్యాదితిసూత్రార్థః.

॥ కృత్స్న ప్రసక్తిరిత్యాది. ౨-౧-౪౪-౨౬ ॥

లోకాదృష్టవిచిత్రవిలక్షణగుణ శక్తిమత్త్వాత్ బ్రహ్మణినిరంశత్వకార్యత్వకారణత్వా దీనాం నసాంగత్యవిరోధః । లోకేతేషాం పరస్పరవిరోధే ౭పి । తద్విలక్షణే బ్రహ్మణిన విరోధఇత్యభిప్రాయః।

॥ శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. ౨-౧-౪౪-౨౭ ॥

సర్వసూత్రోక్తవిరోధం పరిహరతి - (ప) నైవంప్రసజ్య తేవేదా ద్విసజాతీయ భావతః ॥ బ్రహ్మణి, ఏవం అసామంజస్యంనప్రసజ్యతే । కుతః ? శబ్దైక ప్రమాణత్వాత్. ప్రమాణాంతరగోచరసమస్తవస్తువిలక్షణతయా శబ్దరూపప్రమాణం హ్యవగమయతి బ్రహ్మ. ఉచ్యతే భగవతా విఖనసాసూత్రే! అశేష విశేషమితి. సర్వవిలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః.

॥ ఆత్మనిచైవం విచిత్రాశ్చహి. ౨-౧-౪౪-౨౮ ॥

(ప) అచేతనస్థ ధర్మాణాం జీవేసక్తిర్నవిద్యతే । అగ్న్యాద్యచేతనస్థాధర్మాస్తద్వి సజాతీయే చేతనే న ప్రసజ్యన్తే । అగ్న్యాదావచేతనే విచిత్రాః పరస్పరవిజాతీయాః ఔష్ణ్యాదయశ్శక్తయోదృశ్యంతే. తద్వత్, లోకవిలక్షణే బ్రహ్మణితత్రతత్రాదృష్టా శ్శక్తయస్సన్తీతి. అతో, నకా ఽప్యనుపపత్తిః ఉచ్యతేహి భగవతామరీచినా శ్రీశాస్త్రే- "సర్వ శక్తిమయ ఇతి" । సర్వశక్తి ప్రచుర ఇత్యర్థః.

॥ స్వపక్షదోషాచ్చ. ౨-౧-౪౪-౨౯ ॥

(ప) ప్రధానాదేః కారణత్వపక్షే దోషాచ్చతద్భవేత్ ॥ ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం కారణత్వపక్షే కృత్స్న ప్రసక్త్యాదయోదోషాః కింనసంతి ? ప్రధానం పరమాణవశ్చ నిరంశా ఏవ । అతః, సర్వవిలక్షణస్య బ్రహ్మణఏవకారణత్వమంగీకార్యమ్.

॥ సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. ౨-౧-౪౪-౩౦ ॥

(ప) సర్వశక్తియుతాసాస్యాద్వైలక్షణ్యాన్న కేవలమ్ । పరా ఽస్యశక్తిరిత్యాది వాక్యాదప్యవగమ్యతే ॥ సాపరాదేవతాలోక వైలక్షణ్యాత్ కేవలం న సర్వశక్తియుతేతి. అపితు, పరా ఽస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే, స్వాభావికీ । జ్ఞానబలక్రియాచ (పారమా) విష్ణు స్సర్వేషామధిపతిః పరమః పురాణః పరోలోకానామిత్యాది । అయమర్థః - లోకానాంపరః లోకవిలక్షణస్వరూపఇతి. ఇత్యాదివాక్యాదపితథా ఽవగమ్యతే ॥

॥ వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౨-౧-౪౪-౩౧ ॥

(ప) ఉక్తార్థస్యద్రఢిమ్నేహి స్మారయత్యత్రభాషితమ్ । వక్తవ్యంతత్రయత్పూర్వ

॥ స్వపక్షేత్యాది. ౨-౧-౪౪-౨౯ ॥

ప్రధానంచనిరవయవం తస్యకథంమహదాదివిచిత్రజగదారంభ ఉపపద్యతే? ఇత్యాశయః॥

॥ వికరణేత్యాది. ౨-౧-౪౪-౩౧ ॥

నీరూపంనిరవయవం బ్రహ్మ, ఏకదేశేనైవం కార్యోపయోగిచేత్యేతదుభయంవ్యాహతం।

ముక్తంసూత్రకృతైవహి ॥ ఉక్తార్థస్యశబ్దమూలత్వాత్ విచిత్రాశ్చహీతి ప్రతిపాది తస్యాస్య దృఢీకరణాయస్వవచనం స్మారయతి । తత్రచోద్యేయదుత్తరం వక్తవ్యం, తత్సూత్రకృతైవంపూర్వసూత్రద్వయేన ప్రతిపాదితమేవ । ఏతదుక్తంభవతి - నతస్య కార్యంకరణంచేత్యాది శ్రుత్యాతస్యకరణరాహిత్యాభిధానాత్. కార్యారంభః నసంభవతీతి యచ్చోద్యం, తదుత్తరం దత్తమేవ । కథమ్ సర్వవిలక్షణస్య సర్వశక్తిమతః పరమపురుషస్య కింకరణేనకార్యారంభే ? యదికరణావిరహేణైవతస్య కార్య సామర్థ్యం? తర్హి, కథం సర్వవిలక్షణత్వం, సర్వశక్తిమత్త్వంచ ? ఇతరమతానువాద దూషణమ్ ॥ (ప) నీరూపంబ్రహ్మతేనైవం వ్యాహతం చోభయంతతః । శబ్దస్యాపిత దాకాంక్షా ఽపేక్షత్వ ప్రతిపాదనాత్ । అతస్తేనాస్యతత్త్వంహివక్తవ్యంరూపభేదతః । ద్విత్వాభావే ఽపిచంద్రశ్చ బహుధాహివిభజ్యతే । మూలత్వాదితిసూత్రేహి నానుగుణ్యం తథాత్వతః ॥ ఇతి. సూత్రార్థస్తు, వికరణత్వాత్ నతస్యకార్యం, కరణంచ విద్యతే, । ఇత్యుక్త్యాకరణరహితస్య బ్రహ్మణోనేతిచేత్, కార్యారంభోనభవతీతిచేత్, తదుక్తమితి॥

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౯

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణ ప్రారమ్భః

॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్ ౨-౧-౪౫-౩౨ ॥

(ప) జగతీకారణం బ్రహ్మస్యాన్న వేతీహసంశయః ॥ బ్రహ్మణః జగత్సృష్టౌ ప్రయోజనాభావాత్, తత్కారణత్వమస్తి వా ? నవేతి ? నేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) ఆప్తకామస్య దేవస్య సృష్ట్యారంభప్రయోజనమ్ । నపశ్యామోయతస్తస్య కారణ త్వం నవిద్యతే ॥ అవాప్తసమస్తకామస్య లక్ష్మీవల్లభస్య నహిప్రయోజనాపేక్షా. అనపేక్షితఘటజీవనస్యకులాలస్య ఘటకారణత్వమివ పరమాత్మనో జగ

నిరవయవస్య, ఏకదేశేన కార్యోప యుక్తత్వానన్వయాదిత్యాశయః । అతో, నశాస్త్రేణ శక్యప్రతిపాదనం। శబ్దస్యాపితదాకాంక్షా ఽపేక్షత్వప్రతిపాదనాత్ । ఆకాంక్షాసన్నిధియోగ్యతా ప్రతిపాదనాత్ । అతః, తేనపరమార్థ రూపేణాస్యనిరవయవస్య తత్త్వం సావయవత్వం రూపభేదతః అవిద్యాకల్పితరూప భేదాదితివాచ్యం । ద్విత్వాభావే ఽపి చంద్రస్యద్విత్వాభావే సత్యపి, చంద్రః బహుధావిభజ్యతే - యథైకశ్చంద్రః తరంగాద్యు పాధివశాత్ బహుధావిభక్తోభవతి, తద్వదిత్యర్థః । ఇత్యనువాదః । అథతద్దూషయతి । తథాత్వతః - తథామిథ్యాత్వాత్ । శబ్దమూలత్వాదితిసూత్రే, ఆనుగుణ్యం । నహి తథాసతి, సూత్రకారేణ మిథ్యా త్వాదిత్యేవవక్తవ్యం । తథానోచ్యతే । కింతు, శబ్దమూలత్వాదిత్యేవ మిథ్యాత్వేతత్సూత్రం నానుగుణంభవేత్ । అతః, మృషావాదిపక్షోనయుక్త ఇత్యాశయః ।

కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౯

త్కారణంనోపపద్యతే । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) మహారాజస్య లోకేహిలీలయా నర్మదృశ్యతే । ఆప్తకామస్య దేవస్య కారణత్వం తథాభవేత్ ॥ ఆప్తకామస్యాపిదేవస్య జగత్సృష్టిః లీలామాత్రం । నతుప్రయోజనలాభాయ । నహిప్రయోజనముద్దిశ్య, స్వశౌర్యలబ్ధ సామ్రాజ్యః కంతుకాదిలీలాయాం ప్రవర్తతే. అతః, పరమాత్మనః జగత్కారణత్వం సంగచ్ఛతే । సూత్రార్థస్తు, ప్రయోజనవత్త్వాత్ సృష్టేః ప్రయోజనవత్త్వం వక్తవ్యం। బ్రహ్మణః ప్రయోజనాపేక్షాభావాత్ బ్రహ్మనజగత్కారణమితి.

॥ లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్ ౨-౧-౪౫-33 ॥

(ప) కేవలైవహిలీలాస్యాత్ సృష్ట్యారంభే ప్రయోజనమ్ । మహారాజస్య పూర్ణస్యకంతుకారంభవద్ భవేత్ ॥ ప్రయోజనాపేక్షారహితస్యాపి పరమపురుషస్య మహారాజస్యకంతుకవత్ కేవలం క్రీడైవజగత్సృష్టిః ॥ (పారమా) స్వయమాదిస్సర్వాన్త రాత్మా దేవస్స్వయంక్రీడా ఽ ఽత్మకంవా ఽస్సృజత్ ఇతిశ్రుతేః । ఏతచ్ఛ్రుతిమూలకమేవ సూత్రమిదంప్రణినాయ భగవాన్ బాదరాయణ ఇతిజ్ఞాయతే॥

॥ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి ౨-౧-౪౫-3౪ ॥

మనుష్యాదివిషమసృష్ట్యాపక్షపాతప్రసంగాత్, దుర్విషహదుఃఖగర్భ త్వేననైర్ఘృణ్య ప్రసంగాచ్చ పరమకారుణికస్య పరమపురుషస్యలీలార్థమపి జగత్సర్గోనసంభవతీత్యాశంక్య, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే - ఇత్యాద్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః॥ (ప) ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టౌవైషమ్యాదిర్భవేన్నహి । తత్కర్మాపేక్షయా తేషాంతథా సృష్ట్యుపదేశతః ॥ క్షేత్రజ్ఞ పుణ్యాపాప కర్మాణ్యపేక్ష్య, జగత్సృజ్యతే । సాధుకారీ సాధుర్భవతి. పాపకారీపాపోభవతి. పుణ్యఃపుణ్యేనకర్మణా భవతి. పాపఃపాపేనకర్మణా భవతి ॥ (పారమా) త్వంబుద్ధిర్భూతానామన్తరాత్మాపుణ్యవతాం పుణ్యేషు సజ్జమానత్వం బుద్ధ్యావిచిన్వమానః పుణ్యరూపాయ స్వాహా - ఇత్యాదిభిః తత్తత్కర్మానుగుణసృష్టి ప్రతిపాదనాత్. తతస్తస్యనవైషమ్య నైర్ఘృణ్యే ॥ సూత్రార్థస్తు, వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేతస్య నభవతః. కుతః ? సాపేక్షత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞ సుఖదుఃఖయోః కరణేతద్గత కర్మసాపేక్షత్వాత్ తథాహి దర్శయతి శ్రుతిరితి ॥

॥ వైషమ్యేత్యాది. ౨-౧-౪౫-3౪ ॥

పుణ్యవతాం పుణ్యేషు-పుణ్యఫలప్రదానే - ఇత్యర్థః । సజ్జమానః ఇతి.

॥ నకర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచ. ౨-౧-౪౫-౩౫. ॥

(ప) ప్రాక్సృష్టేఃకర్మణో ఽభావః క్షేత్రజ్ఞానామభావతః। తదభావాచ్చ వాక్యేష్వప్య విభాగావధారణాత్ ॥ కర్మప్రవాహజీవానామనాదిత్వవినిర్ణయః । ఉపపన్నోనచేద్దోష ద్వితయస్యప్రసంగతః ॥ శ్రుతిస్మృత్యోరనాదిత్వం జీవానాముపలభ్యతే । అవిభాగ శ్రుతిర్నేయా నామరూపాద్యభావతః ॥ ఏకమేవాద్వితీయమితి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్త్వ భావశ్శ్రూయతే. తదానీంచేతనాభావేకథంతత్కర్మసత్తా ? తదపేక్ష్యకథంలోకసృష్టిః? ఇతిశంకా నకార్యా । క్షేత్రజ్ఞాహినిత్యాః. తదానీంతదసత్త్వం నామరూపవిభాగానర్హ తయా ఽభిధీయతే. అతస్తత్సత్త్వాత్తత్సత్త్వం । తతోనదోషప్రసక్తిః ॥ సూత్రార్థస్తు, సృష్టేఃపూర్వంక్షేత్రజ్ఞానామ, నసంతి । కుతః ? అవిభాగాత్ । ఏకమేవాద్వితీయమితి విభాగాభావప్రతిపాదనాత్ తత్కర్మ న - ఇతిచేన్న. అనాదిత్వాత్ । క్షేత్రజ్ఞతత్కర్మణో రనాదిత్వాత్.తథా ఽప్యవిభాగఉపపద్యతేచ. యతఃక్షేత్రజ్ఞరూపంవస్తునామరూపరహితం బ్రహ్మశరీరతయా ఽపి విభాగానర్హ మతిసూక్ష్మమాసీత్. ఉపలభ్యతేచ తదనాదిత్వమితి॥

॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౨-౧-౪౫-౩౬ ॥

(ప) పూర్వోక్తసర్వధర్మాణాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తితః । బ్రహ్మైవకారణం తస్మాత్ సర్వశక్తిసమన్వితమ్ ॥ కారణత్వోపపాదితాస్సర్వేధర్మాః బ్రహ్మణ్యేవో పపద్యంతే। నతు పరమాణ్వాదిషు. అతః, బ్రహ్మైవకారణం । నతుప్రధానపరమాణ్వాది.

॥ నకర్మేత్యాది. ౨-౧-౪౫-౩౫. ॥

కర్మణః పుణ్యపాపరూపస్యాభావః కుతః ? క్షేత్రజ్ఞానామభావాత్ । కర్తురభావేకథం కార్యభావ? ఇత్యర్థః । వాక్యేషుసదేవసోమ్యేత్యాదిషు । తదభావః - క్షేత్రజ్ఞాభావః । జ్ఞాయతే । కుతః? అవిభాగావధారణాత్ । ఏకమేవేతిప్రతిపాదనేన విభాగాభావనిశ్చయాత్ ఇతిచేన్నేత్యాహకర్మ ప్రవాహజీవానా మనాదిత్వవినిర్ణయః ఉపపన్నఃనచేత్, తదనాదిత్వాభ్యుపగమోనచేత్, దోషద్వి తయస్య - అకృతాభ్యాగమరూపస్య, కృతప్రణాశరూపస్యచ దోషద్వయస్యప్రసంగః । శ్రుతిస్మృత్యోర్జీ వానామనాదిత్వముపలభ్యతే "నజాయతే; మ్రియతేవావిపశ్చిత్" "ప్రకృతిం, పురుషంచైవవిద్ధ్యనాదీ ఉభావపీ" త్యాదిభిః । శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే భగవాన్మరీచిరాహ - "మాయాప్రకృతిః మాయీవిష్ణుః ప్రకృతిపురుషావేతావనాదీ । తాభ్యాంలోకప్రవృత్తిః" ఇతి । తత్రైవక్షేత్రజ్ఞా బహవః । తే ఽపినిత్యాః అనాద్యవిద్యాసంచిత పుణ్యపాపఫలంభోక్తుం బహువిధందేహం ప్రవిశ్య, తత్తదాత్మాభి మానినఇత్యాది. ఏకమేవేతి, అవిభాగశ్రుతిః నామరూపాద్యభావతోనేయా.

॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ. ౨-౧-౪౫-౩౬ ॥

నత్వితి । ఉక్తవక్ష్యమాణధర్మవైకల్యాదిత్యాశయః. బ్రహ్మాజ్ఞానపక్షేన, ఇదమధికర

పరమతానువాదతద్దూషణమ్ ॥ (ప) బ్రహ్మజ్ఞానస్యపక్షే నజగద్వ్యాపారతస్తయా। లీలాత్వేచోదితేతస్మాత్ శూన్యత్వంనాస్యదోషకృత్। ద్విచంద్రశుక్తిరూప్యాది ప్రయోజన తయానహి ॥

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక

సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచితే

వైఖానసీయశ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయస్య

ప్రథమఃపాదః సమాప్తః ॥

శ్రీ విఖనసగురవేనమః

ణంనసంగచ్ఛతే । జగద్వ్యాపారతః, జగద్వ్యాపారస్యతయా నిష్ప్రయోజనతయా చోదితేలీలాత్వే, తస్మాత్ లీలాత్వేనపరిహారాత్, అస్యప్రపంచస్యభ్రాంతిపరికల్పితత్వేశూన్యత్వం ప్రయోజనశూన్యత్వం నదోషకృత్ । నహిభ్రాంతః ప్రయోజనోద్దేశేనకిమపికురుతే । తతోభ్రాంతకృతస్య నిష్ప్రయోజనత్వం నదోషఇతివక్తవ్యం । నతులీలాకైవల్యమితిద్విచన్ద్రశుక్తిరూప్యాది - చన్ద్రద్విత్వాధ్యాసశుక్తిరూప్యాదికం ప్రయోజనతయానహి భ్రాంతికృతఏవ.

ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత

శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యవ్యాఖ్యాయామ్

నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్

ద్వితీయాధ్యాయస్యప్రథమఃపాదః

సమాప్తః

శ్రీవైఖానసగురవేనమః

విఖనోమునిపుఙ్గవాయనమః

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే

రచనానుపపత్త్యధికరణప్రారమ్భః.

॥ రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ. ౨-౨-౪౬-౧ ॥

అనుమానంప్రధానం నవిచిత్రజగత్సృష్టిశక్తం । కుతః ? రచనానుపపత్తేః. అచేతనస్యతదభిజ్ఞాధిష్ఠితత్వం వినా, రచనాయా అనుపపన్నత్వాత్, ప్రవృత్తేశ్చతద్జ్ఞాధిష్ఠితస్య కార్యారంభప్రవృత్తేర్దార్వాదౌదర్శనాచ్చ- ఇతిసూత్రార్థః. (ప) ప్రధానకారణత్వంకిం న్యాయమూలంనసంశయః ॥ ప్రధానస్యకారణత్వం న్యాయమూలంకిమ్ ? ఉత, నేతి సంశయః । న్యాయమూలమితిపూర్వపక్షః. - (ప) మోహరూపతయాచేదం సత్త్వాది గుణమూలకమ్ । అతోవ్యక్తాదిశబ్దోక్తంతజ్జగత్కారణంవిదుః ॥ ఇదంజగత్ సుఖదుఃఖమోహాత్మకతయా సత్త్వాదిగుణత్రయమూలకమ్ । అతోవ్యక్తప్రధానాది శబ్దవాచ్యం తత్ప్రకృత్యాఖ్యమేవ జగత్కారణమితి విదంతిసాంఖ్యాదయః. రాద్ధాంతస్తు. - (ప) రథాది హేతుదార్వాదిచేతనాధిష్ఠితంయథా । తథాప్రధాన మత్రస్యాత్కేవలం నహికారణమ్ ॥ ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యాస్య ప్రసిద్ధ్యనుపపత్తితః ॥ రథాదీనాంహేతుభూతందారుప్రభృతివస్తుచేతనేన తక్షకాదినాధిష్ఠితం సత్, యథారథాదికార్యారంభకంభవతి, తథాప్రధానంతదభిజ్ఞాధిష్ఠితం జగత్కార్యారంభకం కారణంభవతి । కేవలంతద్జ్ఞానధిష్ఠితం తత్కారణంనభవతి । కుతః ? ప్రాజ్ఞేనానధిష్ఠితస్యాస్య జగత్కార్య ప్రసిద్ధిరనుపపన్నాహి ।

॥ రచనానుపపత్తేరిత్యాది. ౨-౨-౪౬-౧ ॥

యథామృదాత్మనోఘటస్యమృద్ద్రవ్యమేవకారణం, తద్వత్ సత్త్వాదిగుణమయ సుఖాద్యాత్మకజగతః గుణసామ్యరూపమవ్యక్తమపరిమితమేవకారణం । తస్యైవజగత్స్వరూపత్వాత్ । ఘటాదీనాంతత్స్వరూపాణ్యేవ మృదాదీనికారణత్వం ప్రాప్నువంతీతి.

॥ పయో ఽంబువచ్చేత్తత్రాపి. ౨-౨-౪౬-౨ ॥

(ప) క్షీరాదేః కేవలస్యాస్యదధ్యాద్యాకారదర్శనాత్। ప్రధానస్యాపితద్వత్స్యాత్ పరిణామస్స్వయంకృతః ॥ కేవలస్యాపిచేతనానధిష్ఠితానామపిక్షీరాంబు ప్రభృతీనాం దధ్యాద్యాకారేణపరిణామోదృశ్యతే। తద్వత్, చేతనానధిష్ఠితస్యాపి ప్రధానస్య విచిత్ర జగత్పరిణామఃస్వయం కృతస్స్యాదితిచేన్నైతత్। తత్రాపిపయో ఽంబ్వాదావపిచేత నానధిష్ఠానేకార్యప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే । పరమాత్మాధిష్ఠిత ఏవతత్ర సేత్యవగమ్యతే । యో ఽప్సుతిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః. తథా (పారమా) ఆపోవా, అపాపో ఽంతరాత్మాయో వేదోవేదా నామాధారః॥ వేదాంతరాత్మాసరసోరససంఖ్యాతః రసంరసమాసీద్రసాయ స్వాహా- ఇతి పరమాత్మనః జలాంతరాత్మత్వం, ప్రతిరసవద్వస్తు రసరూపత్వంచ శ్రూయతే.

॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్. ౨-౨-౪౬-3 ॥

(ప) ప్రధానంకారణం నాత్రవ్యతిరేకానవస్థితేః । ప్రసంగాన్నిరపేక్ష త్వాత్ సదాసృష్టిః ప్రసజ్యతే ॥ అత్రప్రధానంనకారణం, కుతః ? సర్గవ్యతి రేకేణప్రతిసర్గావస్థయా ఽనవస్థాపత్తిః । ఈశ్వరాధిష్ఠాననిరపేక్షతయా సదా సృష్టిశ్చ ప్రసజ్యతేహి॥ ఏతదుక్తంభవతి । యదీశ్వరానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణం

॥ పయో ఽంబువచ్చేత్తత్రాపి. ౨-౨-౪౬-౨ ॥

దధ్యాకారేణ, ఏకరసే ఽపి జలేనానావిధనాళికేరాది విచిత్రరసరూపేణ పరిణామశ్చ దృశ్యతే.

॥ వ్యతిరేకానవస్థితేరిత్యాది ౨-౨-౪౬-3 ॥

అత్రైవమాహుః - ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వే, ఈశ్వరస్య సత్యసంకల్పత్వేన సర్గప్రతిసర్గవిచిత్ర సృష్టివ్యవస్థాసిద్ధిః। నచవాచ్యంయేన, అవాప్తాఏవ సర్వేకామాః తస్యసర్గప్రతిసర్గవ్యవస్థాహేత్వభావాత్. విషమసృష్టౌనిర్దయత్వం ప్రసజ్యత ఇతిసమానో ఽయందోషఇతి పరిపూర్ణస్యాపిలీలా ఽర్థం ప్రవృత్తిసంభవాత్, సర్వజ్ఞస్యతస్యపరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతిసర్గవిశేషహేతోస్సంభవాత్, క్షేత్రజ్ఞ కర్మణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వాచ్చ. "నను, క్షేత్రజ్ఞకర్మభిరేవ సర్వావ్యవస్థాస్సిద్ధ్యంతీతి కృతమీశ్వరేణాధిష్ఠాత్రా తత్తత్కర్మసంస్కృతా ప్రకృతిరేవపురుషార్థానురూపం తథాతథావ్యవస్థ యాపరిణంస్యతే। కిమీశ్వరాధిష్ఠానేనేతి ?" చేదుచ్యతే. - పుణ్యాపుణ్యకర్మస్వరూపేహి శాస్త్రైకసమధిగమ్యే॥ శాస్త్రం నామ, వేదాఖ్యాక్షరరాశిః । తచ్చ, పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపేకర్మణీ పుణ్యాపుణ్యే తదనుగ్రహ నిగ్రహాయత్తేచతత్ఫలేసుఖదుఃఖే-ఇతివదతి. "ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాయమానం విశ్వంబిభర్తి భువనస్యనాభిః"ఇతిశ్రుతిః, తథాచ, భగవతా ఽ ప్యుక్తం "యతఃప్రవృత్తిర్భూతానాం, యేనసర్వమిదంతతమ్। స్వకర్మ

తర్హి, వ్యవస్థాంవినా, సర్వదాసృష్టిప్రసంగః సర్వజ్ఞసత్యసంకల్పేశ్వరాధిష్ఠితత్వే తథా నస్యాత్ । సపూర్ణకామో ఽపిలీలార్థం క్షేత్రజ్ఞకర్మానుగుణ్యేన సవ్యవస్థంసృజతి, అతః, స ఏవకారణంభవితుమర్హతి ॥

॥ అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. ౨-౨-౪౬-౪ ॥

(ప) యథాధేన్వాదిభుక్తంతత్ క్షీరరూపేణజాయతే । తద్వత్ప్రధానం నాత్రస్యాత్సర్వత్రాధిష్ఠితత్వతః । అన్యత్రేతరభుక్తస్య తృణాదేఃక్షీరతాభవేత్ । కేవలస్య ప్రధానస్య పరిణామోనయుజ్యతే ॥ ధేన్వాదిభుక్తంతృణం యథాక్షీరరూపేణ నస్వయం పరిణమతే, తథాస్వయమేవ ప్రధానంజగదాకారేణ నపరిణమతే. కింతు, ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వాత్. యదిస్వయమేవపరిణతిః, తర్హి, తృణాదేః వృషభాదిభుక్తస్యచ క్షీరతాస్యాత్, తథానదృశ్యతే । ధేన్వాదిభుక్తస్య పరంక్షీరతాజాయతే । అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యప్రధానస్య పరిణామో నయుక్త ఇతి.

॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథా ఽపి ౨-౨-౪౬-౫ ॥

(ప) ప్రధానం కేవలంసర్గేపుమాన్వర్తయతిస్స్వయమ్ । స్వసన్నిధానమాత్రేణ చేతిచేత్తద్వదత్రన, తద్వచ్చాపిప్రధానస్య ప్రవృత్తిర్నోపపద్యతే । తత్రానయోః కదాచిత్స్యాత్ వ్యాపారఃపురుషస్యతు । సన్నిధానస్యనిత్యత్వాద్ నిత్యసర్గఃప్రసజ్యతే । ప్రళయస్యాపి మోక్షస్యతథాభావః ప్రసజ్యతఇతి ॥ బ్రహ్మానధిష్ఠితం ప్రధానంజగత్స్రష్టొస్వయం పురుషఃప్రవర్తయతి । తచ్చస్వసన్నిధానమాత్రేణ యథామార్గోపదేశేన, అంధంపంగుః,

---

ణాతమభ్యర్చ్యసిద్ధిం విన్దతిమానవః । తానహంద్విషతఃక్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభాన్ ఆసురీష్వేవయోనిషు" ఇతి. - (పారమా) యంయజ్ఞైర్మనయోజుషంతీత్యాది.

॥ అన్యత్రాభావాదిత్యాది ౨-౨౬-౪-౪ ॥

అత్రయథేత్యాదినాతృణాదివదితి సూత్రాంశోవివృతః । తద్వదిత్యాదినానేతి శబ్దోవ్యాఖ్యాతః । అన్యథేత్యాదినా, అన్యత్రాభావాదితి భాగో ఽపివివృతః.

॥ పురుషాశ్మవదిత్యాది ౨-౨-౪౬-౫ ॥

యద్యపి, చైతన్యమాత్రవపుః పురుషోనిష్క్రియః ప్రధానమపిదృక్శక్తివికలం, తథా ఽపి, పురుషసన్నిధానాత్ అచేతనంప్రధానం ప్రవర్తతఇతిచేత్తన్నేత్యాహ - పురుషాశ్మవత్ । పురుషః పఙ్గుః పుమానిత్యర్థః । అశ్మా - అయఃకాంతః । తద్వత్ । యథా ఽన్ధః దృగ్యుక్తపఙ్గుసన్నిధానాత్ తచ్చైతన్యోపకృతః ప్రవర్తతే, యథాచాశ్మనః సన్నిధానాదయఃప్రవర్తతే - ఏవంప్రధానం పురుషసన్నిధానాత్ ప్రవర్తతే- ఇతి చేత్తథా ఽపి, ఏవమపిప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసంభవః । తదవస్థ ఏవేత్యర్థః । ఇమమేవసూత్రార్థ మాహ - అనయోః అన్ధాశ్మనోః కదాచిద్వ్యాపారస్స్యాత్ । పురుషస్యతు సన్నిధానస్య నిత్యత్వాత్ ప్రధానపురుషయోరవిచ్ఛేదేనసన్నిధానాదిత్యర్థః । తతోనిత్యసర్గః ప్రసజ్యతే, కించ, సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యత్వేననిత్యసర్గప్రసంగః । తేనప్రళయస్య, మోక్షస్య చాభావప్ర

యథాచాయః కాంతాశ్మ - ఇతిచేన్నైతత్ । పంగ్వయసోః కదాచిదన్ధకాన్తాశ్మసన్నిధానేన ప్రవృత్తిర్జాయతే । నతు నిత్యమ్. ప్రధానపురుషౌతు నిత్యంసన్నిహితౌ । తతస్సర్గో ఽపి నిత్యస్స్యాత్ । తథాత్వేహినప్రళయః, నమోక్షశ్చ । ఇతి ॥

॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౨-౨-౪౬-౬ ॥

(ప) సర్వలోకేహి సామ్యానామంగిత్వానుపపత్తితః । ప్రవృత్తిర్జగతో నస్యాదపిచేన్నిత్యసర్గతా ॥ గుణాఃసమావస్థాః తతోనాంగాంగిభావః ఉపపద్యతే। అతోనజగత్ప్రవృత్తిః। అభ్యుపగతే ఽపి వైషమ్యే, నిత్యసర్గ ప్రసక్తిర్నపరిహార్యతే ॥

॥ అన్యథా ఽనుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్. ౨-౨-౪౬-౭ ॥

(ప) అన్యేనానుమితౌ తస్యజ్ఞాతృత్వాదివియోగతః । రచనానుపపత్త్యాదిదోషాస్స్యురనివారితాః॥ ఉక్తాదన్యేనప్రకారేణ ప్రధానస్యానుమితిశ్చనసంభవతి. కుతః? తస్యజ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్ । తతశ్చకిం ? రచనానుపపత్త్యాదిదోషా అనివారితాస్స్యుః । అతో, నకథంచిదప్యనుమానేనప్రధానసిద్ధిరిత్యర్థః.

॥ అభ్యుపగమే ఽప్యర్థాభావాత్. ౨-౨-౪౬-౮ ॥

(ప) అంగీకారే ఽనుమానస్యాప్యనుమేయంనతద్భవేత్। తేన ప్రయోజనాభావాత్ భోగాదినభవేదితి ॥ అనుమానస్యాభ్యుపగమే ఽపి నతదనుమేయం భవేత్. కుతః? ప్రయోజనాభావాత్। ఏతదుక్తంభవతి। శ్రద్దధతేహిభవంతస్తత్రతదనుసృత్యా ఽనుమానేన ప్రధానసిద్ధిమభ్యుపగచ్ఛేమ, తథా ఽపి, ప్రయోజనాభావాత్ తదనుమాతవ్యంన భవతి । వదంతిహి భవంతః ప్రధానప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గౌతయోః కథం

సంగః । నిత్యనిర్వికారస్యపురుషస్య పఙ్గోర్మార్గదర్శనోపదేశాదివత్ । నకాదాచిత్కవిశేషో ఽస్తి । అంధస్య తదుపదేశావగతివత్, నప్రకృతేఃవిశేషో ఽస్తి । అయస్కాంతస్యసమీపాగమనవత్ పురుషస్య నవికారసంభవః। విభుత్వాత్ । సమీపాగమనాపేక్షానచేత్, నిత్యసర్గప్రసంగఇత్యర్థః ఇతి.

॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ. ౨-౨-౪౬-౬ ॥

లోకేగుణసామ్యేహినాంగాంగిత్వం సంభవతి । తద్ధి తదుత్కర్షాపకర్షకృతం ప్రతిసర్గేలోకే సామ్యానాం సమతాంప్రాప్తానామ్ అంగిత్వానుపపత్తితః గుణానాముత్కర్షాపకర్షనిబంధనాంగాంగిభావాద్ధిజగత్ప్రవృత్తిః ఇతిభవద్భిరప్యభ్యుపగమ్యతే । ప్రతిసర్గావస్థాయాంతు సామ్యావస్థానాం సత్త్వరజస్తమసామన్యోన్యాధిక్యన్యూనత్వాభావాత్ । అంగాంగిభావానుపపత్తేః ఇత్యర్థః । జగతోనప్రవృత్తిస్స్యాత్ । తథా ఽపి, వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గతా । నిత్యసర్గప్రసంగఇత్యర్థః.

॥ అన్యథా ఽనుమితావిత్యాది. ౨-౨-౪౬-౭ ॥

జ్ఞాతృత్వేసతి, సంకల్పాదిసంభవః. తదభావాన్నప్రవృత్తిరుపపద్యతే । అతోనిత్యసర్గాది ప్రసంగఇత్యాశయః.

సంభవః నిర్వికారోహిపురుషః కింప్రాప్నుయాత్ ? ప్రకృతిదర్శనరూపం వికారం, తద్దర్శన రూపోహిభోగః, తథా ఽపవర్గరూపం ప్రయోజనంచనభవతి । సహితద్వి యోగరూపః. నిత్యసన్నిహితస్యకథంతద్వియోగ ? ఇతి.

॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసమ్. ౨-౨-౪౬-౯ ॥

(ప) పురుషస్యావికారస్యద్రష్టృత్వాదివదంతిచ । తదేవనాస్తితస్త్వైవబధ్యతే; నచ ముచ్యతే । ఏవమాదివిరుద్ధానాం దుష్టత్వాదసమంజసమ్ ॥ విప్రతిషిద్ధంచేదం సాంఖ్యానాందర్శనం। ప్రకృతేఃపరార్థతయా పురుషోద్రష్టా, భోక్తా ఽధిష్ఠాతేత్యాహుః. ప్రకృతేశ్చ పురుషస్య భోగాపవర్గార్థతయా సప్రయోజనత్వంచ, ప్రకృత్యైవసాధన భూతయా పురుషోభోగమపవర్గంచాశ్నుతే-ఇతిచోక్తేః పురుషశ్చైతన్యమాత్రవపుః, నిత్యో, నిర్వికారో, న ద్రష్టా, నభోక్తా, నకర్తేతిచ. అతఏవ, పురుషోనబధ్యతే; నచమోక్షసాధన మనుతిష్ఠతి; ముచ్యతే; ఇతిచ వదంతి । ప్రకృతిరచేతనభూతైవ పురుషసన్నిధానాత్। పురుషధర్మంచైతన్యం స్వస్మిన్ స్వధర్మంకర్తృత్వం పురుషేచాను సంధాయ, బధ్యతే। మోక్షసాధనమనుతిష్ఠతి; ముచ్యతే - ఇతి చాధ్యాసరూపమనుసంధానంవదంతి । అనుసంధానంహిచేతనధర్మః । తథాప్రకృతిరనుపకారిణః పురుషస్యభోగాపవర్గ స్వరూపంప్రయోజనం సాధయన్త్యుపకారిణీతిప్రాహుః । అధ్యాసరూపబంధాదయః పురుషస్య నసంతిచేత్, కస్యోపకారః ? ఏవమన్యోన్యవిరుద్ధభాషణాదసమంజసమ్। పరమతానువాదతద్దూషణమ్ ॥ (ప) ప్రవృత్తేశ్చేతితైస్సర్వై రన్యత్సూత్రం కృతంనతత్। ప్రవృత్తిః ప్రకృతేస్సా ఽపి స్వతంత్రత్వేన సానతత్ । చేతనాధిష్ఠితస్యాస్యభేదా భావాత్తయాతతః । వ్యాప్తిప్రదర్శకంచైకంసూత్రం తస్మాదితీరితమ్ ॥

ఇతి, రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧

॥ విప్రతిషేధాచ్చ. ౨-౨-౪౬-౯ ॥

తైర్యాదవమిశ్రాద్యైః సర్వైఃప్రవృత్తేశ్చేతి । రచనానుపపత్తేరిత్యాది సూత్రేప్రవృత్తేశ్చేతిభాగః పృథక్సూత్రంకృతం । తన్న । ప్రకృతేః ప్రవృత్తిరస్తి । సా ఽపి ప్రవృత్తిరపి, స్వతంత్రత్వేన న - ఇతిచోక్తం। తచ్చన । చేతనానధిష్ఠితస్యాస్య దార్వాదేస్తయా ప్రకృత్యాభేదాభావాత్ అచేతనతయాభేదరాహిత్యాత్। తతః, ఏకం సూత్రమ్ । అంశద్వయమప్యేకమేవసూత్రంవ్యాప్తిప్రదర్శకం । యత్రాచేతనస్య చేతనానధిష్ఠితత్వం, తత్రనప్రవృత్తిః। యత్రతస్యచేతనాధిష్ఠితత్వం, తత్రప్రవృత్తిరితి వ్యాప్తిదర్శకమితి.

ఇతి, రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧

మహద్దీర్ఘాధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ మహద్దీర్ఘవద్వాహ్రస్వపరిమండలాభ్యామ్. ౨-౨-౪౭-౧౦ ॥

(ప) అణుకారణవాదః కింయుక్తిమూలోనసంశయః ॥ ఇతి. కింకాణాదాభ్యుపగతపరమాణుకారణవాదః సమీచీనయుక్తిమూలః ? ఉత, నేతి ? సంశయః । సమీచీ నయుక్తిమూలఇతిపూర్వపక్షః । (ప) అంశానామత్రసంయోగాత్తదుత్పత్తిప్రదర్శనాత్ । ప్రాచుర్యాదల్పభావేన తారతమ్యంతుయుజ్యతే । అంశాల్పత్వస్యకాష్ఠా స్యాత్ సిద్ధ్యంతిపరమాణవః । అదృష్టసచివాస్తేతదారభంతేక్రమాజ్జగత్ ॥ ఇతి । అవయవసంయోగాదవయవిసంపత్తిదర్శనాత్ అవయవాల్పప్రాచుర్యాభ్యాం సర్షపమహీధరవైషమ్య దర్శనాచ్చావయవాల్పత్వకాష్ఠావశ్యాభ్యుపగమనీయా । ఇతిపరమాణుసిద్ధిః. పరమాణవోవిపాకదశాపన్న క్షేత్రజ్ఞాదృష్టసచివాః పరమేశ్వరాధిష్ఠితా ద్వ్యణుకాదిక్రమేణజగదారభంతే - ఇతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) పార్శ్వేసంయుజ్యమానాస్తేకార్యముత్పాదయంతితత్ । అణూనాంచతథాత్వేననక్వచిత్కారణస్థితిః ॥ ఇతి. అవయవాస్స్వకీయైష్షడ్భిఃపార్శ్వైఃసంయుజ్యమానామహాంతమవయవినముత్పాదయంతి । ఇతిపరమాణూనామపి తథైవోత్పాదకత్వమభ్యుపేతవ్యం । తథాసతి, పరమాణవోఽపి సాంశాః స్వకీయైరవయవైస్తేచ స్వకీయైరితినక్వచిత్కారణవ్యవస్థితిః.

॥ **ఉభయథాఽపినకర్మాతస్తదభావః** ౨-౨-౪౭-౧౧ ॥

(ప) అదృష్టకారితం కర్మచాణూనామాద్యముచ్యతే । వికల్ప్యదూషితం తచ్చసదోత్పాదకభావతః ॥ ప్రసంగాత్కర్మణాఽణూనాం సంయోగాభావఈరితః । అనంతానాంవిపాకోఽపినైకరూపః కదా భవేత్ ? నసిద్ధేరనుమానేనస్వేచ్ఛయానియమోనహి ॥ ఇతి. పరమాణూనామాద్యం కర్మతదదృష్టకారి

॥ మహద్దీర్ఘవదిత్యాది. ౨-౨-౪౭-౧ ॥

అవయవాఇతి । అవయవాః తంత్వాదయః । అవయవినంపటాదికమిత్యర్థః। అసమంజసమితివర్తతే । వాశబ్దశ్చార్థే । హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్, త్ర్యణుకోత్పత్తివత్, అన్యచ్చతదభ్యుపగతంసర్వమసమంజసమ్.

కిమత్రాన్యదసమంజసమిత్యత్రాహ -

॥ **ఉభయథేత్యాది.** ౨-౨-౪౭-౧౧ ॥

శాస్త్రయోనిత్వాధికరణే, అనుమానేనేశ్వరాసిద్ధేరుక్తత్వాదిత్యాశయః । అతోజగదుత్పత్తేరణుగతకర్మపూర్వకత్వాభావ ఇతి.

తమిత్యభ్యుపగమ్యతే । తదదృష్టంకిమణుగతమ్ ? ఉత-క్షేత్రజ్ఞగతమ్ ? ఉభయథా ౾ప్యదృష్టస్యాకాదాచిత్కత్వేన సదోత్పాదకత్వప్రసంగాత్ । కాదాచిత్కంకర్మనసంభవతి। అతఃకర్మణా పరమాణుసంయోగాభావః - విపాకాపేక్షత్వే ౾పినానావిధానంతాదృష్టానామేకదైకరూపవిపాకశ్చనసంభవతి । అనుమానేశ్వరాసిద్ధేరీశ్వరేచ్ఛయా ౾పి నియమోనసంభవతి.

॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితేః ౨-౨-౪౭-౧౨ ॥

(ప) గుణద్రవ్యాపృథక్సిద్ధిహేతుత్వేనసచేష్యతే । అపేక్షాసామ్యభావేన చానవస్థాలగిష్యతి । స్వాభావికస్తథాభావ స్సమవాయస్యచేదితి । ఏషస్వభావోజాత్యాదేరంగీకార్యోహ్యనిచ్ఛతా। ఇతి సమవాయాభ్యుపగమాచ్చాసమంజసం । సమవాయోహి జాతిగుణాదీనాం ద్రవ్యవిశేషాపృథక్సిద్ధిహేతుతయా ౾భ్యుపగమ్యతే । సమవాయస్యాపితథాహేతుత్వాపేక్షాసామ్యాదనవస్థితేః సమవాయస్య తథాభావస్స్వాభావిక ఇతిచేత్, జాతిగుణానామేషస్వభావఇతియుక్తమ్.

॥ నిత్యమేవచభావాత్. ౨-౨-౪౭-౧౩ ॥

(ప) వినాసంబంధినిత్యత్వం, సంబంధస్యనతద్భవేత్ । ఉభయోరపినిత్యత్వే కార్యకారణతానహి । ఇతశ్చ సమవాయసంబంధస్యనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ సంబంధి నిత్యత్వమంతరేణ, తదనుపపత్తేరవయవావయవినోరుభయోరపి నిత్యమేవచభావాత్ కార్యకారణభావఏవనసిద్ధ్యతి.

॥ సమవాయేత్యాది. ౨-౨-౪౭-౧౨ ॥

అపేక్షాసామ్యభావేన సమవాయస్యాప్యవయవిజాతిగుణ వదుపపాదకాన్తరాపేక్షాసామ్యాత్ అనవస్థా, ఉపపాదకాన్తరస్యాపి తథేత్యనవస్థాలగిష్యతీత్యర్థః । సమవాయస్యతథాభావస్స్వాభావికఇతిచేత్, ఏషస్వభావః జాత్యాదేరంగీకార్యః । జాతిగుణానామేవైషస్వభావః పరికల్పనీయఇత్యర్థః । నపునరదృష్టచరం సమవాయమభ్యుపగమ్య, తస్యైషస్వభావ ఇతి కల్పనీయమిత్యాశయః.

॥ నిత్యమేవచభావాదిత్యాది. ౨-౨-౪౭-౧౩ ॥

సమవాయస్య సంబంధత్వాత్ సంబంధస్యనిత్యత్వే, సంబంధినో జగతశ్చనిత్యమేవ భావాదసమంజసమ్ । అయమర్థః । సంయోగసంబంధే సంబంధివినాశవినాశిత్వందృష్టం। తథాసమవాయస్యాపిసంబంధత్వాదేవసంబంధివినాశ వినాశిత్వోపపత్తేస్తన్నిత్యత్వాయ జగన్నిత్యత్వం స్యాత్ । తతశ్చజగత్కారణతయా పరమాణ్వీశ్వరకల్పనిరయుక్తేతి.

॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్. ౨-౨-౪౭-౧౪ ॥

(ప) రూపాదిమత్త్వాత్తేషాంస్యాత్ నిత్యత్వాదివిపర్యయః । రూపాదిమత్సు సర్వేషాంతథాభావస్య దర్శనాదితి ॥ పరమాణూనాం నిత్యత్వనిరవయవత్వాది విపర్యయశ్చస్యాద్రూపాదిమత్త్వాత్ తేషామ్. ఘటాదిషురూపాదిమత్సుతథాదర్శనాత్। దర్శనాదేవభవదభిమతంకల్ప్యతే.

॥ ఉభయథాచదోషాత్. ౨-౨-౪౭-౧౫ ॥

(ప) అనిత్యత్వభయాత్తేషాం తచ్ఛూన్యత్వంయదీచ్ఛసి । తదాన్యాయవిరోధస్స్యాదుక్తదోషానతద్భవేత్ ॥ ఏవంద్విధా ౨పి దుష్టత్వాత్ కాణాదందుర్మతంవిదురితి ॥ అనిత్యత్వాదిభయాత్పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వశూన్యత్వేకార్యగుణస్యకారణగుణపూర్వకత్వాసిద్ధిరితిన్యాయవిరోధః - తత్సిద్ధయే రూపాదిమత్త్వే, అనిత్యత్వాదిప్రసక్తిః। ఇత్యుభయథాచదోషాదసమంజసమ్.

॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా. ౨-౨-౪౭-౧౬ ॥

(ప) శ్రుతిన్యాయవిరోధేనకాపిలేదూషితేసతి । సత్కార్యవాదీకించిచ్చవైదికైః పరిగృహ్యతే । తదభావాచ్చకాణాదే వైదికైరపరిగ్రహాత్ । నిశ్రేయసార్థినా ౨త్యంతమనపేక్షా ౨న్యదోషతః ఇతి। కాపిలపక్షేహిశ్రుతిన్యాయవిరోధే ౨పి సత్కార్యవాదీకించిద్వైదికైః పరిగృహ్యతే-కాణాదేతు, కస్య చిదంశస్యవైదికైః పరిగ్రహాభావాత్, అనుపపన్నత్వాచ్చ నిశ్రేయసార్థిభిరత్యంత మనపేక్షాకార్యా. పరమతానువాదతద్దూషణమ్-(ప) అభావే

॥ రూపాదిమత్త్వాదిత్యాది. ౨-౨-౪౭-౧౪ ॥

పరమాణూనాం పార్థివాప్యతైజసవాయవీయానాం రూపరసాదిమత్త్వాభ్యుపగమాత్ భవదభిమతవిరోధినామ నిత్యత్వస్థూలత్వాదీనాం ప్రసంగః. రూపాదిమతాం ఘటాదీనాం అనిత్యత్వతథావిధానిత్యకారణాంతరారబ్ధత్వదర్శనాత్ అదృష్టదర్శనానుగుణ్యేనార్థః కల్పయితుం నశక్యః । దర్శనానుగుణ్యేనహిపరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వంత్వయాకల్ప్యతఇతి । అతో ౨సమంజసమ్ ।

॥ ఉభయథాచదోషాదితి. ౨-౨-౪౭-౧౫ ॥

తద్రూపాదిమత్త్వశూన్యత్వం నభవేద్యదిరూపాదిమత్త్వేసతీత్యర్థః । ఉక్తదోషః అనిత్యత్వాదిదోషః.

॥ అపరిగ్రహేత్యాది. ౨-౨-౪౭-౧౬ ॥

పరమాణూనామ్ అభావే-అభావస్యహేతుత్వే ౨పీత్యర్థః - స్వభావత్వే ౨పిప్రవృత్తిస్వభావత్వే ౨పి నిత్యసర్గఃప్రసజ్యతే । నివృత్తిస్వభావేచ ప్రళయే ౨పినసర్గః। ద్విస్వభావత్వం విరుద్ధమ్। అన్యథా ౨నుభయస్వభావత్వే - ఇత్యర్థః । తత్ప్రవృత్తితః అదృష్టవశాత్ ప్రవృత్తితశ్చాదృష్టస్యనిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్గఇతి । ఏవంపరమతమనూదితమ్ । పరిహరతి - తదయుక్తం తద్ద్యోతకపదాభావాత్

పరమాణూనాం స్వభావత్వే ఽపిసంచరే । విరుద్ధంద్విస్వభావత్వమన్యథా, తత్ర వృత్తితః। తద్ద్యోతకపదాభావాత్ వికల్పో ఽయంసమో ఽంబరఇతి.

ఇతి, మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్ ౨

అథ, సముదాయాధికరణప్రారమ్భః 3

॥ సముదాయఉభయహేతుకే ఽపితదప్రాప్తిః ౨-౨-౪౮-౧౭ ॥

(ప) చత్వారస్సౌగతాశ్చస్యుర్వైభాషికముఖాశ్చతే । తుర్యహీనా జగత్సర్వే క్షణికంప్రవదంతిహి । బాహ్యార్థసత్తాం వదతోరాద్యయోస్త్రతతుద్వయోః । జగజ్జన్మ ప్రకారశ్చలోకకవ్యవహృతిర్నవా ॥ సౌగతాశ్చతుర్విధాఃప్రత్యక్షసిద్ధస్థూలద్రవ్యవాదినః। కేచిద్వైభాషికాః। కేచిత్పృథివ్యాది విజ్ఞానానుమేయస్థూలద్రవ్యవాదినః। తేచసౌత్రాంతికాః అపరేనిరాలంబనవిజ్ఞానమాత్రసద్భావంవదంతి। యోగాచారాఃత్రయో ఽప్యేతేస్వాభ్యుపగతవస్తునఃక్షణికత్వం వదంతి ॥ అన్యేతు, సర్వశూన్యవాదినః మాధ్యమికాః । తత్రాద్యయోర్బాహ్యార్థ సద్భావమభ్యుపగచ్ఛతోర్జగదుత్పత్తిర్లోకవ్యవహారశ్చ సూపపాదః? ఉత, దురుపపాద ? ఇతిసంశయః ॥ (ప) పార్థివాద్యాశ్చ చత్వారోగుణయుక్తాణవస్తథా। పృథివ్యాదిరూపేణభవంత్యత్రహిసంతతాః । శరావాద్యాశ్చ సంఘాతాస్తేభ్యోగ్రాహకమానవాన్ । అంతరోజ్ఞానసంతానోహ్యాత్మత్వేనావతిష్ఠతే । అత్రస్థిరత్వవిషయా బుద్ధ్యాఖ్యావిద్యయాభవేత్ । ఉపపన్నం సర్వమితివ్యవహారాదియుజ్యతే॥ ఇతి. తథాహి, పార్థివాప్యతైజసవాయవీయాగంధాదియుక్తాః పరమాణవః పృథివ్యాదిరూపేణ సంహతాభవంతీతిభూతేభ్యః శరీరేంద్రియవిషయలక్షణసంఘాతాః తత్రాన్తరవిజ్ఞానసంతానోగ్రాహకాభిమానారూఢ ఆత్మత్వేనావతిష్ఠతే ఏషుక్షణికేష్వపిస్థిరత్వాదిగోచరాబుద్ధ్యాఖ్యాభవతి - అవిద్యయాసర్వముపపద్యతే । జగదుత్పత్తిర్లౌకికవ్యవహారశ్చయుజ్యతే । ఇతి పూర్వపక్షః. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) క్షణధ్వస్తాణవోభ్రాంత,

---

ఉభయథేతివత్, సర్వథేతివచ్చసూత్రే వికల్పద్యోతకపదాభావాత్ అయంవికల్పఃసమః బ్రహ్మకారణవాదే ఽపిసువచః । తథాసతి, బ్రహ్మస్వేచ్ఛాయాం సత్యాం, ప్రవర్తతే । ఇతరథా, నివర్తతే । ఇతిహివక్తవ్యం । తర్హీశ్వరేచ్ఛయా పరమాణవో ఽపి ప్రవర్తంతఇతి తుల్యముత్తరం ప్రాప్నోతి । అతః, స్వపక్షేతుల్యత్వాత్ సూత్రస్య, ఐతదర్థ్యమయుక్తమితి.

మహద్దీర్ఘాధికరణం సమాప్తమ్ ౨

॥ సముదాయఉభయహేతుకే ఽపి తదప్రాప్తిః. ౨-౨-౪౮-౧౮ ॥

పూర్వపక్షఇతి । ఏవంపూర్వపక్షేసత్యభిధీయతే । సముదాయ ఉభయహేతుకే ఽపి తద

వ్యాప్రియంతేకదా హితాన్। సంహన్యంతే? కదావైతే సంహృతావ్యాపృతాఃక్షణే? సంహన్యంతేవినష్టాఃకే ? కోజ్ఞానాత్మా? కదాచ ? కమ్ ॥ స్పృశత్యేనంచజానాతి ? దత్తేకం? కశ్చ? వస్తుకిమ్? స్పృష్టానష్టశ్చవేద్యంచ వేదితాసర్వమేవహి । నష్టోనష్టం కథంచాన్యే విదితంనాన్య తస్స్వయమ్। సంతానైకత్వతస్సిద్ధేస్తద్వద్భ్యః పరమార్థతః॥ అనభ్యుపగమాత్తస్య చైకత్వమనృతంవిదుః । స్థిరత్వావిద్యయాచాపి సంఘాతోత్పత్తిదర్శనమ్ । శుక్తికాదావ విద్యాయాస్తదుత్పత్తేరసంభవాత్ । జన్మాదివ్యవహారో ఽతః నూపపాదోనహి స్వతః ॥ ఇతి. క్షణధ్వంసినః పరమాణవః కదాసంహతాః ? వ్యాప్రియంతే ? కదా సంహన్యంతే ? సంహత వ్యాపృతాః తస్మిన్నేవక్షణేవినష్టాశ్చేత్, కేపునఃసంహన్యంతే? కశ్చవిజ్ఞానాత్మకః విషయంస్పృశతి ? కశ్చ కదాచిత్కంజానాతి ? కశ్చకదాకమర్థముపాదత్తే ? స్పృష్టానష్టః. స్పృష్టంచనష్టంవేదితాచనష్టోవేదితంచ । కథమన్యేనస్పృష్టమన్యో జానాతి? కథంవా ఽన్యేన విదితముపాదత్తే ? సంతానైకత్వే సిద్ధే ఽపి, సంతానిభ్యః సంతానస్య పరమార్థతోవస్త్వంతరత్వానభ్యుపగమాత్ । సంతానానామేకత్వమపారమార్థికమకించిత్కరం । స్థిరత్వా విద్యయా ఽపి సంఘాతోత్పత్తిర్నసంభవతి । నహిశుక్తికాదిషు రజతావిద్యయారజతాద్యుత్పత్తిసంభవః । విదుషశ్చపూర్వస్యనష్టత్వేనోత్తరేణా విదుషాప్రాగ్వినష్టేన విదుషా ఽనుసంహితార్థోపాదానంచనసంభవతి । సంస్కారాశ్రయత్వేనచైకో ఽర్థఃస్థిరోనాభ్యు పగమ్యతే। అతో, జగదుత్పత్తిర్లోకవ్యవహారశ్చ దురుపపాదఏవ.

॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వా దుపపన్నమితి చేన్నసంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. ౨-౨-౪౮-౧౮ ॥

(ప) అపిభావాఃక్షణధ్వస్తాశ్చాన్యోన్యం హేతుభావతః । ఉపపన్నమవిద్యాదేర్వ్యవహారాదికంయది। రాగాదయో ఽపిజాయంతే తత్రతత్రహ్యావిద్యయా। ఏవమాదికయా విద్యాచక్రవత్పరివర్తతే। ఇతి. యద్యపి, క్షణికాస్సర్వేభావాః; తథా ఽప్యవిద్యాదీనామితరేతర హేతుత్వాదుపపన్నం లోకవ్యవహారాదికమ్ । అస్థిరేషుస్థిరత్వబుద్ధిరూపావిద్యయా

ప్రాప్తిఃఇతి. యో ఽయమణుహేతుకః, పృథివ్యాదిభూతాత్మకః, సముదాయః; యశ్చ పృథివ్యాది హేతుకః, శరీరేంద్రియవిషయరూపసముదాయస్తస్మిన్నుభయహేతుకే ఽపి, సముదాయేతత్ప్రాప్తిర్నోపపద్యతే । జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తిర్నోపపద్యతఇతిసూత్రార్థః.

తత్రతత్రరాగద్వేషాదయోజాయంతే - ఇత్యేవమాదిపరంపరయా పునరప్యవిద్యాదికా చక్రవత్పరివర్తతే - ఇతిచేన్నైతదుపపద్యతే। సంఘాతభావానిమిత్తత్వాదవిద్యాయాః। యద్యపి, అవిద్యాఖ్యా విపరీతబుద్ధిః క్షణికంస్థిరత్వేనవిషయీకరోతి, తథాऽపి, తన్న వస్తుతః స్థిరత్వంభవతీతి, వస్తుతఃస్థిరకార్యంనకరోతి। అతః, సంఘాతభావోన సిధ్యతీత్యర్థః. అస్థిరేస్థిరత్వబుద్ధియుక్తస్య విజ్ఞానాత్మనస్తదైవనష్టత్వాత్ కస్యరాగద్వేషాద యోజాయంతే ? ఇతిరాగద్వేషపరంపరానభవతీత్యభిప్రాయః.

॥ ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్. ౨-౨-౪౮-౧౯ ॥

(ప) ఘటక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వస్యవినాశతః। అభావస్యైవహేతుత్వాత్ సదోత్పత్తిఃప్రసజ్యతే ॥ ఇతశ్చ, ఉత్తరఘటక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వఘటక్షణస్య వినష్టత్వాత్, అభావస్యైవహేతుత్వేనావిశేషాత్ సర్వేషాం సర్వదోత్పత్తిఃప్రసజ్యతే-ఇతి.

॥ అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయౌగపద్యమన్యథా. ౨-౨-౪౮-౨౦ ॥

(ప) విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వ ప్రతిజ్ఞాచవిరుధ్యతే। సహకార్యాదిహేతూనా ముత్పత్తావసతోయతః। అథైతత్పరిహారార్థం సపూర్వంతిష్ఠతీతిచేత్, తదాద్వయోప లబ్ధిస్స్యా ద్యుగపన్నతథాస్థితిః ॥ ఇతి. అసతఉత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞా, విరోధశ్చ భవతామ్! అధిపతిసహకార్యాదీనాం విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వ ప్రతిజ్ఞానాత్। అథైతత్పరిజిహీర్షయా పూర్వోఘటక్షణస్తిష్ఠతీత్యుచ్యతే. తదాయుగపత్ ఘటక్షణద్వయోపలబ్ధిప్రసంగః, నచతథోపలభ్యతే - ఇతి.

సతోనిరన్వయవినాశోऽపినసంభవతీత్యాహ.

॥ ఉత్తరో త్పాదఇత్యాది. ౨-౨-౪౮-౧౯ ॥

అత్రేదంచబోధ్యమ్. పూర్వక్షణవర్తిత్వత్వే హేతుత్వమిత్యుచ్యతే। ఏవంతర్హి, కశ్చిదేవ ఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవగోమహిషాదీనాంహేతుస్స్యాత్। తస్యసజాతీయహేతుత్వే ऽపి, సర్వదేశవర్తినాముత్తరక్షణభావినామేకఏవపూర్వక్షణవర్తిసజాతిః హేతుస్స్యాత్। ఏకస్య, ఏకమాత్రహేతుత్వే ऽపికఏకః, కస్యైకస్యహేతురితినజ్ఞాయతే। అథ, ద్వయోరేకదేశసంబంధిత్వం హేతుహేతుమద్భావే, ప్రయోజకమితిచనయుజ్యతే। దేశస్యాపిస్థిరత్వానభ్యుపగమాత్। అతః, క్షణికత్వపక్షేజగదుత్పత్తిర్నోపపద్యతే.

॥ అసతిప్రతిజ్ఞేత్యాది. ౨-౨-౪౮-౨౦ ॥

అసతి, ఉత్పత్తౌహేతావసత్యపి, కార్యోత్పత్తిరితిచేదిత్యర్థః. అధిపతిసహకార్యాదీనామధిపతి శబ్దవాచ్యేంద్రియసహకార్యాలంబనసమనంతరప్రత్యయానాంచతుర్ణామిత్యర్థః. తైస్తేషామేవ విజ్ఞానోత్పత్తౌ హేతుతయాప్రతిజ్ఞానాత్ - ఇతి.

॥ ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్ ౨-౨-౪౮-౨౧ ॥

(ప) అవిచ్ఛేదాదిహప్రాప్తిః స్థూలసూక్ష్మవినాశయోః । నిరన్వయవినాశో ఽపిస తోద్రవ్యస్యనాస్తిహి ॥ ఇతి. ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధయోః స్థూలసూక్ష్మాది నాశయోరప్రాప్తిః - స్థూలవినాశోముద్గరాద్యభిఘాతానంతరభావ్యుపలబ్ధియోగ్యః. సూక్ష్మఃప్రతిక్షణభావ్యుపలబ్ధ్యనర్హః. తౌనిరన్వయౌనసంభవతః, ఉత్పత్తివినాశధర్మ భాగినోద్రవ్యస్యావిచ్ఛేదాత్ తదనన్యత్వమితిసత్కార్యవాదస్యోపపాదితత్వాత్, ఘటాదౌ కపాలాదిరూపావస్థాయా నిరన్వయవినాశాదర్శనాత్. ప్రదీపనిర్వాణే ఽపి, సూక్ష్మావస్థాప్రాప్తిః ॥

॥ ఉభయథాచదోషాత్. ౨-౨-౪౮-౨౨ ॥

(ప) ఉత్పన్నస్యచతుచ్ఛత్వే, తుచ్ఛాజ్జన్మనిదోషతః । ప్రకారోభయరూపేచ తేనసంభవతస్తతః॥ త్వదభ్యుపేతాతుచ్ఛాదుత్పత్తిరుత్పన్నస్య తుచ్ఛతా ఽ ఽపత్తిశ్చ తేద్వేన సంభవతః। ఉభయప్రకారే ఽపిదోషాత్, ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతా ఽ ఽపత్తౌహిప శ్చాత్తుచ్ఛా దుత్పద్యమానంతుచ్ఛాత్మకమేవస్యాత్. మృత్సువర్ణాత్మకఘటమకుటాదివత్॥

॥ ఆకాశేచావిశేషాత్. ౨-౨-౪౮-౨౩ ॥

(ప) నాకాశేతుచ్ఛరూపత్వం సంభవత్యవిశేషతః । అబాధిత ప్రతీతేస్తు పృథివ్యాదౌయథాతథా ॥ ఇతి, ఆకాశేతుచ్ఛస్వరూపతానభవతి । అబాధి

॥ ప్రతిసంఖ్యేత్యాది. ౨-౨-౪౮-౨౧ ॥

ప్రతిసంఖ్యాప్రతిసంఖ్యానిరోధౌనామ, క్షణికత్వవాదిభిః ముద్గరాభిఘాతాద్యనంతర భావితయోపలబ్ధియోగ్యస్సదృశసంతానావసానరూపఃస్థూలోయః సదృశసంతానేప్రతిక్షణభావీ చోపలబ్ధ్యనర్హస్సూక్ష్మశ్చయోనిరన్వయో ఽభిధీయతే. వినాశస్తావేవేత్యాహుః । తదప్రాప్తిఃతదసంభవః। కుతః ? అవిచ్ఛేదాత్ సతోనిరన్వయవిచ్ఛేదాసంభవాత్. అసంభవశ్చసతఉత్పత్తివినాశౌనామావస్థాంత రాపత్తిరేవ। అవస్థాయోగితుద్రవ్యమేకమేవస్థిరమిత్యుపపాదితమ్.

॥ ఉభయథాచదోషాదితి. ౨-౨-౪౮-౨౨ ॥

క్షణికత్వవాదిభిరభ్యుపేతా తుచ్ఛాదుత్పత్తిరుత్పన్నస్య తుచ్ఛత్వాపత్తిశ్చనసంభవతః । కుతః ? ప్రకారోభయరూపే తదుభయప్రకారాభ్యుపగమే, ఉత్పన్నస్యతుచ్ఛత్వే, తుచ్ఛాజ్జన్మనిచ దోషతః తుచ్ఛాదుత్పత్తౌతుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యంస్యాదితిదోషాత్ ఇతి ॥ యద్ధియస్మాదుత్పద్యతే, తత్తదాత్మకందృష్టం । యథామృత్సువర్ణాదేరుత్పన్నం మణిమకుటాదిమృత్సువర్ణాద్యాత్మకం । భవద్భిర్జగత్తుచ్ఛాత్మకం నాభ్యుపగమ్యతే । తుచ్ఛతయానప్రతీయతేచ.

తత్ప్రతీతిసిద్ధపృథివ్యాదివదాకాశే ఽప్యబాధితప్రతీతేరవిశేషాత్తృతీయతేహి, ఆకాశే ఽ త్ర శ్యేనః పతత్యత్రగృధ్రఇతిశ్యేనాదేః పతనదేశత్వేన ॥

॥ అనుస్మృతేశ్చ. ౨-౨-౪౮-౨౪ ॥

(ప) ఘటాదేఃప్రత్యభిజ్ఞానాత్ క్షణికత్వంనవిద్యతే। జ్వాలా ఽ ఽదౌప్రత్యభిజ్ఞేయం నసాదృశ్యనిబంధనా। అనుసంధాతురేకస్యానంగీకారాత్తయోర్ద్వయోః ॥ ఇతి, ప్రత్యభిజ్ఞానాదేర్నక్షణికత్వం, తదేవేదమితిహిప్రత్యభిజ్ఞాయతే; నచజ్వాలా ఽ ఽదివత్ సాదృశ్యనిబంధనా ప్రత్యభిజ్ఞేతి త్వయాశక్యంవక్తుంకాలద్వయవర్తినోర్ద్వయోస్సాదృశ్యానుసంధాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్.

పృథివ్యాదిజ్ఞానానుమేయార్థవాదినం ప్రతిసహిజ్ఞానేనీలపీతాది విచిత్రాకారం దృష్ట్వా జ్ఞానాత్పూర్వక్షణవర్తినం జ్ఞానేస్వాకారం సమర్ప్య, నష్టమర్థమను మినోతి। అత్రోత్తరమ్

॥ నాసతోదృష్టత్వాత్. ౨-౨-౪౮-౨౫ ॥

(ప) ధర్మసంక్రమణందృష్టంనష్టే ఽన్యత్రధర్మిణి। ఇతి. అసతోధర్మిణః ధర్మస్యాన్యసంక్రమణంనసంభవతి. కుతః ? అదృష్టత్వాత్ నహిధర్మిణివినష్టే, తద్ధర్మస్యాన్యత్రసంక్రమణం క్వచిద్దృష్టమితి ॥

॥ ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః ౨-౨-౪౮-౨౬ ॥

(ప) వైభాషికాన్యయోస్తద్ధి సాధారణమిదంభవేత్। క్షణికత్వేహి భావానాం నిష్ప్రయత్నవతాంభవేత్। తయాసర్వార్థసిద్ధిర్వా ఽనంగీకారాద

॥ అనుస్మృతేశ్చేతి. ౨-౨-౪౮-౨౪ ॥

అనుస్మరణంపూర్వానుభూతవస్తుని తదేవేదమితిజ్ఞానం। తదేవప్రత్యభిజ్ఞానామ నచవాచ్యం యథాదీపజ్వాలా ఽ ఽదయః ప్రతిక్షణముత్పత్తివినాశత్వే పూర్వజ్వాలాసాదృశ్యాత్ జ్వాలా ఽంతరేసేయమితి ప్రత్యభిజ్ఞాజాయతే, తథాఘటాదావపీతి. జ్వాలా ఽ ఽదావివ ఘటాదిషు భేదసాధనానుపలంభాత్। కించ, పూర్వక్షణవర్తివస్తునితత్సాదృశ్యజ్ఞానంకథం ? జ్ఞాతురేకత్వాభావాదితి.

సహీత్యాదినాజ్ఞానానుమేయార్థవాదిన ఆశయమాహ। అయమభిప్రాయః। జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవజ్ఞానవిషయత్వం। ఘటాద్యర్థేషుప్రతిపన్నంఘటాద్యర్థాఃజ్ఞానేస్వాకారం సమర్ప్య, నశ్యంతి। తతస్తేషాంస్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతుత్వాత్ జ్ఞానవిషయత్వమ్. అథ, నష్టో ఽప్యర్థో నీలాద్యాకారేణానుమీయతే - ఇతిచేదుత్తరమిదంసూత్రమ్.

॥ నాసతోదృష్టత్వాదితి. ౨-౨-౪౮-౨౫ ॥

అతో ఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమర్థస్య జ్ఞానకాలే ఽవస్థానాదేవ భవతీత్యాశయః.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్ 3

హేతుకీ ॥ ఇతి. వైభాషికసౌత్రాంతికయోః ద్వయోరపి సాధారణమిదందూషణమ్। ఏవంసర్వభావానాం క్షణికత్వాభ్యుపగమేసతి, ఉదాసీనానాంనిష్ప్రయత్నానామపి, ఐహికాముష్మిక సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్. ప్రయత్నాదేరనుష్ఠితస్యతదానీమేవ వినష్టత్వాత్, సంస్కారాదేరపికస్యచిత్ స్థిరస్యానువర్తమానస్యానభ్యుపగమాత్ - పశ్చాదాగతాసిద్ధిరహేతుకీతి నిష్ప్రయత్నానామపి సర్వార్థసిద్ధిస్స్యాత్ - ఇతి.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్ ౩

ఉపలబ్ధ్యధికరణ ప్రారమ్భః ౪

॥ నాభావ ఉపలబ్ధేః ౨-౨-౪౯-౨౭ ॥

(ప) యోగాచారేరితోవాదో యుక్తిమూలో; నసంశయః। ఇతి. యోగాచారాభిమతో జ్ఞానమాత్రసద్భావవాదః కింసమీచీనయుక్తిమూలః ? ఉత, నేతి ? సంశయః; సమీచీనమూల ఇతిపూర్వపక్షః. (ప) విషయాకారఏవాస్యచాకారో; నేతరోభవేత్। అసాధారణతానోచేత్, తద్జ్ఞానస్యకథంభవేత్ ? జ్ఞానధర్మో ఽయమాకార ఉపలభ్యాన బాహ్యకః ॥ నిర్మూలత్వాద్బహిర్భావో విభ్రమార్థోభవేదితి ॥ బాహ్యార్థసద్భావవాదినా ఽపితత్తదర్థజ్ఞానస్య ప్రకాశమానత్వ మవశ్యాశ్రయణీయం, సర్వస్యవస్తునః ప్రకాశమానస్యాసాధారణేనాకారేణ ప్రకాశఇష్యతే. తత్రఘటపటాదిజ్ఞానస్య ఘటపటాద్యాకార ఏవ ఆకారః, అన్యథా, ఘటాద్యసాధారణ్యం చితత్తద్జ్ఞానస్యనసంభవతీతి, ఏకశ్చాయమాకార ఉపలభ్యతే; సతుజ్ఞానస్యైవేతి। తద్వ్యతిరిక్తార్థసద్భావోనసంభవతీతి తావతైవఘటో ఽయం జ్ఞాతఇతివ్యవహారశ్చోపపద్యతే, తస్యబహిరివావభాసో నిర్మూలత్వాత్ భ్రమకృతఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) కర్మత్వాద్యతిరేకేణతత్సద్భావంవదేత్తుకః ? భేదనాదివదస్యాపి సవిశేషస్యదర్శనాత్ ॥ ఇతి. ఘటమహంజానామీతి సకర్మకస్య, స కర్తృకస్య, జ్ఞానార్థస్య భేదనాదివత్ సర్వలోకసాక్షికముపలభ్యమానస్య కర్తృకర్మవ్యతిరేకేణ కేవలస్యైవసద్భావ

॥ నాభావఉపలబ్ధేః ౨-౨-౪౯-౨౭ ॥

జ్ఞాధాతోఃసకర్మత్వం, సకర్తృకత్వంచస్ఫుటం। యథాచ్ఛేదనాదిక్రియావాచినాం ధాతూనామ్। అతో, జ్ఞాతురాత్మనో ఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపం జ్ఞానం; నతునీలాదిర్జ్ఞానాకారః.

మనున్మత్తః కోఽబ్రవీతి? స్వాసాధారణాకారశ్చ తత్తచ్ఛేదాదివత్ తత్తదర్థవ్యవహారాయోగ్యతా పాదనాకారేణోత్పద్యతే. ఏవం భేదనాదేరప్యాకారోద్వ్యధాభవనాది హేతుతయైవకర్తృ గతశ్చైవోపలభ్యతే । నహ్యమూర్తానాం కర్తృకర్మనిరూపణీయాకారాణాం కర్మకరత్వ మాశ్రీయతే । సూత్రార్థస్తు, జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావోనశక్యతేవక్తుం । కుతః ? ఉపలబ్ధేః ఘటమహంజానామీతిజానాతేః సకర్మతయా, సకర్తృతయా చోపలబ్ధేః ॥

॥ వైధర్మ్యాచ్చనస్వప్నాదివత్. ౨-౨-౪౯-౨౮ ॥

(ప) స్వప్నజ్ఞానాదివన్మిథ్యా నేతరజ్ఞానముచ్యతే । ఇతి. స్వప్నజ్ఞానాదివత్ జాగరితజ్ఞానానాం నమిథ్యాత్వం । తద్వైధర్మ్యాత్ । నిద్రా ఽ ఽదికరణదోషబాధకరహి తత్వాదిత్యర్థః ॥

॥ నభావో ఽనుపలబ్ధేః ౨-౨-౪౯-౨౯ ॥

(ప) కేవలస్యార్థశూన్యస్యభావోజ్ఞానస్యనాస్తిహి । నోపలబ్ధేఃక్వచిచ్చాస్యా సద్భావేదోషసామ్యతః ॥ ఇతి. నకేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్యభావస్సంభవతి । క్వచిద ప్యనుపలబ్ధేః అబాధితప్రతీతిసిద్ధస్యాసద్భావే సతి, జ్ఞానమాత్రస్యాప్యసద్భావోనశక్యో వారయితుమితి. ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్ ౪

సర్వథా ఽనుపపత్త్యధికరణప్రారమ్భః ౪

॥ సర్వథా ఽనుపపత్తేశ్చ. ౨-౨-౫౦-౩౦ ॥

(ప) సర్వస్యశూన్యతావాదోన సంభవతిసంశయః । ఇతి. మాధ్యమికోక్త స్సర్వశూన్యవాదస్సంభవతి ? ఉత, నేతి ? సంశయః ॥ సంభవతీతి పూర్వపక్షః - (ప) పిండాదికేననష్టేచ ఘటాదిర్నహిజాయతే । పశ్చాదుత్పద్యమానస్సన్నభావాత్మైవసో భవేత్ । విజ్ఞానంఘటపటాదయశ్చ - సర్వేభావానసంతి, కుతః ? ఉత్పత్త్యనిరూపణాత్. ఘటాదిభావానాంభావాత్తావత్ ఉత్పత్తిర్నసంభవతి । ఘటాదిరుత్పద్యమానోహి పిండాదికే, అనుపమృదితేనోత్పద్యతే । పశ్చాదభావాదుత్పద్యమానో ఘటాదిరభావాత్మక

॥ నభావో ఽనుపలబ్ధేః ౨-౨-౪౯-౨౯॥

నకేవలస్యార్థస్యశూన్యస్యజ్ఞానస్యభావో ఽస్తి । కుతః ? అనుపలబ్ధేఃఅకర్తృకస్యాకర్మ కస్యవా జ్ఞానస్య క్వచిదనుపలంభాత్ - ఇతిసూత్రార్థః.

ఇతి, ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్ ౪

ఏవస్యాదితి సర్వ శూన్యత్వమేవయుక్తిమత్. అథ, రాద్ధాంతః-(ప) శబ్దయోర్జ్ఞానయోర్లోకేభావాభావపదార్థయోః। ప్రమాణేనోపలబ్ధస్య తద్విశేషతయేరితమ్ । శబ్దయోర్జ్ఞానయోర్భావరూపో విషయఏవసః । అతః, కుతశ్చిత్తుచ్ఛత్వం స్వాభిప్రేతంనసిద్ధ్యతి ॥ లోకేభావాభావశబ్దయోః, తద్బుద్ధ్యోశ్చప్రమాణేనోపలభ్యమానస్యైవవస్తునో ఽవస్థావిశేషరూప ఏవభావాభావరూపోవిషయః. వర్తమానతయోపలభ్యమానావస్థావిశేషోభావబుద్ధివిషయః. తద్విరోధ్యవస్థా విశేషోహ్యభావబుద్ధివిషయః. అతో, నకుతశ్చిత్తదభిప్రేతంతుచ్ఛత్వంసిద్ధ్యతి । సూత్రార్థస్తు - సర్వశూన్యవాదీ సర్వంసదితి ప్రతిజ్ఞాయ, స్వాభిప్రేతం సాధయతి ? ఉతాసదితి ప్రతిజ్ఞాయా ఽథవా, ప్రకారాంతరేణ ? సర్వథా ఽపి సర్వశూన్యత్వానుపపత్తేస్స్వాభిమతాసిద్ధిః సద్భావాసద్భావయోః విద్యమానవస్తుధర్మత్వోపపాదనాత్ ॥

సర్వథా ఽనుపపత్త్యధికరణమ్ సమాప్తమ్ ౫

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణ ప్రారమ్భః ౬

॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్. ౨-౨-౫౧-౩౧ ॥

(ప) జైనంమతంయుక్తిమద్వా ? నవేతి ? విశయోమతః । ఇతి. జైనమతం యుక్తిమత్ ? ఉత, నేతి ? సంశయః । యుక్తిమదితిపూర్వపక్షః (ప) జీవాది శబ్దబోధ్యస్య భోక్తృభోగ్యాత్మకస్యతత్ । సత్త్వాసత్త్వాదిభిషడ్భిరనైకాంత్యాచ్చయుక్తిమత్। ఇతి జీవాదిశబ్దాభిలపనీయ భోక్తృభోగ్యాత్మకంజగత్ - తచ్చసత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వ

॥ సర్వథా ఽనుపపత్తేశ్చేతి ౨-౨-౫౦-౩౦ ॥

ప్రకారాన్తరేణేతి। ఉభయాత్మకత్వేనానుభయాత్మకత్వేనేత్యర్థః। ఉభయాత్మకత్వే ఽనుభయాత్మకత్వే చావస్థాంతరాపత్తిరేవోక్తాస్యాత్ । లోకప్రతీత్యా, పరాభ్యుపగమప్రకారేణవా సత్త్వాసత్త్వయోరవస్థావిశేషరూపత్వాత్ । నహిశూన్యవాదినః ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణ వ్యవహారసంభవః, ఘటత్వంస్వాపేక్షయాసత్, కపాలాపేక్షయాత్వసదిత్యుభయాత్మకత్వం ఘటస్స్వాపేక్షయానాసన్, కపాలాపేక్షయాత్వసన్. అతో ఽనుభయాత్మకత్వమప్యవస్థావిశేష ఇతి. కించ, సర్వశూన్యవాదినా కించిత్ప్రమాణమవలంబ్యైవ, స్వాభిమతంసాధ్యం । తత్ప్రమాణం సత్యముతాసత్యం ? సత్యంచేత్, సర్వశూన్యత్వమసంగతమ్. అసత్యంచేత్, అసత్యేనప్రమాణేనోపలబ్ధ మభిమతమసదేవేత్యాశయః - ఇతి.

సర్వథా ఽనుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౫

భిన్నత్వాభిన్నత్త్వైరనేకాంతికమ్. షడ్ ద్రవ్యతత్పర్యాయాత్మనా ఽవస్థితత్వాత్ కృత్స్నస్య జగతోద్రవ్యాత్మనా సత్త్వైకత్వనిత్యత్వాన్యుపపన్నాని. పర్యాయాత్మనాచవిపరీతాని. పర్యాయాశ్చఘటత్వపటత్వాద్యవస్థావిశేషాః. ద్రవ్యస్వరూపస్యైకత్వాత్, స్థిరత్వాత్, సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ తేనరూపేణ, ఏకత్వాదియుక్తం పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థా విశేషాణామనేకత్వా దస్థిరత్వాదసద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్తేన రూపేణా సత్వానిత్యత్వ నానాత్వానియుక్తాని। ప్రతీతివ్యవస్థాప్యత్వాత్ సర్వస్యవస్తునః ఉభయాకారప్రతీ తేరుభయరూపత్వముపపన్నమ్. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) సత్త్వాసత్త్వాదిధర్మస్య సమావేశోన యుజ్యతే । విరుద్ధస్య ప్రకారస్య చైకత్రతిమిరాదివత్ ॥ ఇతి. ఏకస్మిన్వస్తున్యస్తిత్వాదేర్వి రుద్ధస్య ఛాయా ఽ ఽతపాదివద్యుగపదసంభవాత్ । తథాహి; ద్రవ్యస్యతద్విశేషణ భూతపర్యాయ శబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్య చేదమిత్థమితిప్రతీతేః ప్రకారప్రకారితయా పృథక్ పదార్థత్వాత్ - నైకస్మిన్విరుద్ధప్రకారభూతసత్త్వాసత్త్వరూప ధర్మసమావేశో యుగవత్సంభవతి. ఉత్పత్తివినాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్పదత్వంచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వం, తద్విపరీతంచ నిత్యత్వంతస్మిన్కథంసమవైతి ? విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచ భిన్నత్వం, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వం కథంవాతస్మిన్ సమవైతి? యథా ఽశ్వత్వ మహిష త్వయోః యుగపదేకస్మిన్నసంభవః. తతో, నయుక్తిమత్ జైనంమతమ్. సూత్రార్థస్తు, జైనమతంనయుక్తం । కుతః ? ఏకస్మిన్నుక్తరీత్యా యుగపద్విరుద్ధధర్మసమావేశా సంభవాదితి ॥

॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమ్. ౨-౨-౫౧-౩౨ ॥

(ప) శరీరపరిణామత్వే చాత్మనోబృహత స్తతః । అల్పీయసిశరీరేహి విశతో ఽకృత్స్నతాభవేత్॥ ఇతి, ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమనుపపన్నం। శరీర పరిణామత్వే హ్యాత్మనోబృహత శ్శరీరాదల్పీయసి శరీరేప్రవిశతో ఽకార్త్స్న్యమపరిపూర్ణత్వం ప్రసజ్యతే, తదానీమల్పపరిణామత్వాత్ ॥

॥ నైకస్మిన్నిత్యాది. ౨-౨-౫౧-౩౧ ॥

షడ్ ద్రవ్యాణి జీవధర్మాధర్మపుద్గల కాలాకాశాఖ్యాని । జీవాబద్ధాః యోగసిద్ధాముక్తా శ్చేతిత్రివిధాః । ధర్మఃగతిమతాంగతి హేతుభూతో ద్రవ్యవిశేషోజగద్వ్యాపీ । అధర్మశ్చ స్థితిహేతుభూత స్తథా । పుద్గలోనామ, గంధరస స్పర్శవద్ద్రవ్యం । కాలాకాశౌ ప్రసిద్ధౌ । విపరీతానీతి । అసత్త్వానేకత్వా నిత్యత్వానీత్యర్థః.

॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యమితి ౨-౨-౫౧-౩౨ ॥

బృహతఃశరీరాత్ గజాదిదేహాత్ అల్పీయసి పిపీలికా ఽ ఽది శరీరే ప్రవిశతః ఆత్మన ఇత్యర్థః.

॥ నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః ౨-౨-౫౧-33 ॥

తథావిధాల్పత్వావస్థా యోగేనాప్యవిరుద్ధతానసంభవతి ఘటపటాదేరివ వికారతత్ప్రయుక్తదోషాస్పదత్వప్రసంగాత్ ॥

॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః ౨-౨-౫౧-3౪ ॥

(ప) ఆత్మనః పరిమాణస్యనిత్యత్వాచ్చనతద్భవేత్ । ఇతి, జీవస్యయదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థం, తస్య పశ్చాదేకరూపేణావస్థితే స్తదేవ స్వాభావికం పరిమాణ మితి । ఆత్మనశ్చతత్పరిమాణస్యచోభయోర్నిత్యత్వాత్, పూర్వమపి నశరీరపరిమాణత్వ సిద్ధిరితిపూర్వావస్థాతో నవిశేషః । అతో ఽసంగతమేవజైనమతమ్ ॥ పరమతానువాద తద్దూషణమ్ - (ప) పరాపరేద్వయోరస్య చావిశేషస్తథాత్వతః । అణుత్వంవా, మహత్త్వం వా భవేద్రూపంజగుశ్చతత్ । రోచతేతన్న జీవస్యచానాదిత్వేన వాక్యతః । పరిణామేషు చాన్యేషు చిదాద్యత్వంనయుజ్యతే ॥ ఇతి.

ఏకస్మిన్నసంభవాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

పశుపత్యధికరణ ప్రారమ్భః ౭

॥ పత్యురసామంజస్యాత్ ౨-౨-౫౨-3౫ ॥

(ప) నిశ్రేయసార్థిభిశ్చేదంపరి గ్రాహ్యం; నసంశయః । ఇతి. పశుపతిమతం నిశ్రేయసార్థిభిరాదరణీయ ? ముత, నేతి ? సంశయః । ఆదరణీయమితి పూర్వ పక్షః । (ప) సర్వజ్ఞేన ప్రణీతత్వాత్సర్వార్థస్యచ సాధనాత్ । మోక్షార్థిభిర్విశేషేణపరి గ్రాహ్యమితీరితమ్ । ఇతి. సకలపురుషార్థసాధనావబోధిత్వేన నిఖిలవస్తు సాక్షా

॥ నచపర్యాయేత్యాది ౨-౨-౫౧-33 ॥

తథావిధేతి । సంకోచవికాసరూపావ స్థా ఽన్తరాపత్త్యేత్యర్థః. తత్ప్రయుక్తదోషః వికారప్రయుక్తా నిత్యత్వాదిదోషః ॥

॥ అంత్యావస్థితేరిత్యాది. ౨-౨-౫౧-3౪ ॥

ఆత్మనశ్చేతి । మోక్షావస్థస్యేత్యర్థః॥

ఏకస్మిన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

॥ పత్యురిత్యాది ౨-౨-౫౨-3౫ ॥

"రుద్రాక్షకంకణంహస్తేజటాచైకాచమస్తకే । కపాలంభస్మనాస్నానమ్" ఇత్యాద్యుక్త ప్రకారేణ దీక్షాప్రవేశపూర్వకం రుద్రాక్ష కంకణాదిధారిణః విజాతీయస్యాపి బ్రాహ్మణత్వప్రాప్తి రుచ్యతే । "దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణోభవతి క్షణాత్ । కాపాలంవ్రతమాస్థాయ, యతిర్భ

త్కారసమర్థపశుపతి ప్రణీతత్వాత్ గ్రాహ్యమితి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) వేదాంతార్థవిరుద్ధత్వా ద్దురాచారైకబోధనాత్ ॥ ఇతి. అనాదినిధనావిచ్ఛిన్న పాఠసంప్రదాయ నిరస్త ప్రమాదాద్యఖిలదోషగంధవేదసిద్ధ పరావరతత్త్వ వ్యత్యయప్రతిపాదనాత్, నిమిత్తోపాదానభేధాభిధానాత్, సురాకుంభస్థాపనతత్స్థదేవతా ర్చనముద్రికాషట్కవిజ్ఞాన తద్ధారణాదివిరుద్ధాచారప్రతిపాదనాచ్చాసామంజస్యాత్ అనాదరణీయత్వమితి, సూత్రార్థస్తు - నైకస్మిన్న సంభవాదిత్యతోనేత్యనువర్తతే । నపత్యుః పశుపతేః మతమనాదరణీయం । కుతః ? వేదవిరుద్ధాచారావబోధిత్వేనాసామంజస్యాత్ ॥

॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౨-౨-౫౨-౩౯ ॥

(ప) శరీరిణఃకులాలాదేరధిష్ఠాతృత్వదర్శనాత్ । అశరీరస్య కృష్ణస్య తదభావాదసంగతమ్ ॥ ఇతి. ఈశ్వరస్యానుమేయత్వాభ్యుపగమేనహి ప్రధానస్యాధిష్ఠానత్వముచ్యతే. సశరీరస్యైవకులాలాదేరధిష్ఠాతృత్వదర్శనాత్, అశరీరస్యేశ్వరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ, అసామంజస్యమ్, శరీరస్యాభ్యుపగమే ఽపితచ్ఛరీరస్య సావయవస్యానిత్యత్వేచదోషః పూర్వోక్తః ॥

॥ కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః ౨-౨-౫౨-౪౦ ॥

(ప) స్వశరీరాద్యధిష్ఠానం జీవస్యాహియథాభవేత్ । నతథా ఽస్యాశరీరత్వం తత్స్వభావప్రసంగతః ॥ ఇతి. "క్షేత్రజ్ఞస్య స్వకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానవదుపపద్యతే", ఇతిచేన్న । పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠానస్య, ఈశ్వరస్యాపి తద్వత్తథా తత్ఫలభోగాది నిఖిలతత్స్వభావప్రసక్తేః । సూత్రార్థస్తు, యథాజీవస్యాశరీరస్యాపి కళేబ రాద్యధిష్ఠానం, తథేశ్వరస్యాపి, అశరీరస్య ప్రధానాధిష్ఠానమస్త్వితి చేన్న। భోగాదిభ్యః కర్మఫల భోగార్థం పాపపుణ్యాదృష్టకారితం తదధిష్ఠానం తత్పశుపతేరపి ప్రసజ్యేత । అతో, నాధిష్ఠానత్వ మితి.

వతిమానవః ॥" ఇతి. అతస్తస్య సర్వార్థసాధనత్వ మితి; ముద్రాషట్కన్తు - "కర్ణికారుచకంచైవ కుండ లంచ శిఖామణిః । భస్మయజ్ఞో పవీతంచ ముద్రాషట్కంప్రచక్షతే" ॥ ఇత్యుక్తమ్.

॥ అధిష్ఠానేత్యాది ౨-౨-౫౨-౩౯ ॥

బాహ్యాః కల్పయంతిహ్యనుమానేన కేవలనిమిత్తమీశ్వరం । తథాసతి, కులాలస్యేవ తస్యాధిష్ఠాతృత్వం వాచ్యం. తన్నయుక్తమ్. అశరీరత్వాత్, నచతస్యసశరీరత్వమభ్యుపగమ్యం । తథాత్వే పూర్వమేవ దోషస్యోక్తత్వాత్। ఇత్థంచపాశుపతే, ఈశ్వరస్య కేవలాధిష్ఠాతృత్వోక్తేస్తదసమంజసమ్॥

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్ ౭

॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా. ౨-౨-౩౭-౩౮ ॥

(ప) పుణ్యాదిమత్త్వే ఽన్తవత్త్వ, మజ్ఞత్వంచప్రసజ్యతే । అతఃపాశుపతం శాస్త్రం పాపమూలమనాదృతమ్ ॥ ఇతి. వాశబ్దశ్చార్థే । తథాపుణ్యాపుణ్యవత్త్వే ఽన్త వత్త్వం సృష్టిసంహారాస్పదత్వ, మసర్వజ్ఞతాచప్రసజ్యతే - ఇత్య సమఞ్జసమే వేదమితి.

పశుపత్యధికరణం సమాప్తమ్ ౭

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్. ౨-౨-౩౮-౩౯ ॥

(ప) సాంఖ్యవత్పాంచరాత్రం కిమప్రమాణం ? నసంశయః । ఇతి. సాంఖ్యాది వత్, పాంచరాత్రతంత్రమప్యప్రమాణముత, నేతిసంశయః । అప్రమాణమితి పూర్వపక్షః- (ప) జీవోత్పత్త్యభిధానేన వేదనిందా ఽభిధానతః । ఇతి. వాసుదేవాత్, సంకర్షణోనామ, జీవోజాయతఇతి శ్రుతివిరుద్ధజీవోత్పత్త్యాది ప్రతిపాదనాత్, చతుర్షువేదేషు పురుషార్థమలభమానఇతి వేదానాదరవచనాచ్చ తదప్రమాణమితి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) సంకర్షణాదిజీవానామవతారత్వకీర్తనాత్ । విరోధోనక్వచిద్దృష్టో; వేదే ఽప్యేతదుదాహృతమ్ ॥ నిష్ఠాలాభప్రవచనం హోమనిందాసమమంమతమ్। నాతో విరోధగంధో ఽస్తి ప్రమాణం పాంచరాత్రకమితి ॥ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానాం పరబ్రహ్మభావానామ్, "అజాయమానో, బహుధావిజాయతే" ఇత్యాదిశ్రుతి సిద్ధస్వేచ్ఛా ఽవ తారప్రతిపాదనాత్ నక్వచిద్విరోధః చతుర్షువేదేషు పురుషార్థమలభమాన ఇతిచానుదిత హోమనిందావత్ । "ఋగ్వేదంభగవోధ్యేమీ"త్యారభ్య, చతుర్షువేదేషు విద్యాస్థానేష్వాత్మ వేదనాభావవచనం వక్ష్యమాణ ప్రశంసా ఽర్థమ్. తంత్రే ఽస్మిన్వే దాంతోదితబ్రహ్మోపాసన విధానాద్వేదా విరుద్ధతదర్చనాదివిధానాచ్చావగమ్యతే-ఇతి ప్రమాణమేవ. సూత్రార్థస్తు- నజాయత ఇత్యాది శ్రుతేర్జీవస్యోత్పత్త్యసంభవాత్, జీవోత్పత్తివచనాచ్చనప్రమాణమితి॥

॥ ఉత్పత్త్యసంభవాదితి. ౨-౨-౩౮-౩౯ ॥

"నజాయతేమ్రియతేవా" ఇతి జీవస్యజననమరణనిషేధ శ్రుతివిరోధాత్ । వేదచతుష్టయే పురుషార్థప్రాప్త్యభావాత్, శాండిల్యేన పాంచరాత్రాశ్రయణస్య, ఉక్తతయా వేదనిందాప్రతి పాదనాచ్చేత్యర్థః ॥

॥ నచకర్తుఃకరణమ్. ౨-౨-౫౩-౪౦ ॥

(ప) మనసః కరణస్యాస్మాదుత్పత్తిర్నవిరోధతః । వాక్యేసర్వేశ్వరాదస్య చోత్పత్తిశ్రవణాద్యతః ॥ ఇతి. మనస్సంకర్షణాత్ ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞముత్పద్యతే - ఇతి మనసః కరణస్య జీవాదుత్పత్తిశ్చ శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ న సంభవతి । "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ" ఇతిమనసో బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్శ్రూయతే ॥

॥ విజ్ఞానాది భావేవాతదప్రతిషేధః ౨-౨-౫౩-౪౧ ॥

(ప) బ్రహ్మభావేసతి, హ్యేషా మవతారాభిధానతః । ప్రామాణ్యస్య నిషేధోనపాంచరాత్రస్య తత్త్వతః ॥ ఇతివాశబ్దాత్ పక్షోవిపరివర్తతే । విజ్ఞానంచాదిచేతి విజ్ఞానాదిబ్రహ్మ సంకర్షణాదీనాం బ్రహ్మభావేసతి, అజాయమానశ్రుత్యానవిరోధః । స్వేచ్ఛా ఽవతారస్యేహాభిధానాత్ తదప్రతిషేధః । సంకర్షణాదీనాం జీవాదిసామానాధి కరణ్యేన నిర్దేశస్తేషామధిష్ఠాతృతయోపపద్యతే.

॥ విప్రతిషేధాచ్చ. ౨-౨-౫౩-౪౨ ॥

(ప) జీవోత్పత్తినిషేధాత్తదవిరుద్ధమిదంమతమ్ । అత్రైవవేదతుల్యత్వా త్ప్రమాణం పాంచరాత్రకమ్ । ఇతి. అస్మిన్నపితంత్రే జీవోత్పత్తివిప్రతిషేధాచ్చా విరుద్ధమిదంతంత్రం । త్రిగుణాకర్మిణాంక్షేత్రం ప్రకృతేరూపముచ్యతే । వ్యాప్తిరూపేణ సంబంధస్తస్యాశ్చ పురుషస్యచ । సహ్యానాదిరనంతశ్చ పరమార్థేననిశ్చితఇతి పురుషోత్పత్తిః ప్రతిషిధ్యతే । "సాంఖ్యయోగంపాంచరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా । ఆత్మప్రమాణాన్యేతాని నహంతవ్యానిహేతుభిః ॥" ఇత్యపి, తత్తదభిహితం తత్తత్స్వరూప మాత్ర మంగీకార్యం । జినసుగతాభిహితవత్సర్వం నబహిష్కార్యమితి. ఏవ మస్మాభిరి హపాంచరాత్రస్య శ్రీమన్నారాయణారాధన ప్రతిపాదనపరతయా తత్ప్రతిషేధం సర్వథా ఽనంగీకుర్వాణైస్తదనుసారేణ సూత్రచతుష్టయంవివృతమ్. "అస్మత్కు లాభిజన శ్రీకేశవాచార్య విరచితాయాం, బ్రహ్మసూత్రవార్తికవృత్తౌ చతుర్భిః సూత్రైః

॥ నచకర్తురిత్యాది. ౨-౨-౫౩-౪౦ ॥

"సంకర్షణాత్కర్తుః ప్రద్యుమ్నసంజ్ఞంమన ఉత్పద్యతే" ఇతితత్రాభిధీయతే । తచ్చవిరుద్ధ మిత్యభిప్రాయః ॥

॥ విప్రతిషేధఇత్యాది. ౨-౨-౫౩-౪౨ ॥

అయమాశయః - యద్యపి, భగవద్రామానుజప్రతిపాదితవిధయా పాంచరాత్రే

పాంచరాత్రమతనిరాకరణార్థమధికరణమిదమిత్యుక్తం"। తత్పక్షే, ఉత్తరసూత్రద్వయస్యార్థో ఽన్యథాబోద్ధవ్యః। అనేనేదంచావగమ్యతే। సర్వవిధయా ఽపి శ్రీవైఖానసం శ్రుతివిరోధ లేశశంకామాత్రస్యాప్యనాస్పదమితి. యద్యస్తిదోషశంకా ఽ ఽస్పదతా, "విష్ణుంచపురుషం సత్య మచ్యుతంచయుధిష్ఠిర ! అనిరుద్ధంచమాంప్రాహుర్వైఖానసవిదోజనాః ॥" ఇతి మహాభారతే శ్రీవైఖానసోక్తభగవన్మూర్తీఃకథయన్, భగవాన్బాదరాయణః తచ్ఛాస్త్రేక్వచిద్దోషమాశంక్యవా, పరిహరేత్। శారీరకశాస్త్రే ఽస్మిన్నతథా దృశ్యతే, అతః, సమస్తశ్రుతివిరోధవిధురం శ్రీవైఖానసం వైదికారాధనప్రతిపాదకమైహికాముష్మికఫలసాధనమితి నిశ్చీయతే ॥

ఇత్యుత్పత్త్య సంభూధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర
శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత వైఖానసీయ శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్యే
ద్వితీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదః సమాప్తః

నదోషసంభవః; తథా ఽపి, తాదృశశంకామాత్రస్యాపి విషయో ఽభూత్ తచ్ఛాస్త్రమ్ ॥ శ్రీవైఖానసంతునతథేతి ॥

ఇత్యుత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి, శ్రీ వైఖానస వేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్య వ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడా దర్పణాఖ్యాయామ్
ద్వితీయాధ్యాయస్య
ద్వితీయపాదః సమాప్తః.
శ్రీ వైఖానస గురవే నమః
శ్రీః

వియదధికరణ ప్రారమ్భః ౧

॥ నవియదశ్రుతేః ౨-౩-౫౪-౧ ॥

(ప) వియదుత్పద్యతేనేతి సంశయోవిశయోమతః। వియదుత్పద్యతేవా ? నవేతి ? సంశయః। నోత్పద్యత ఇతిపూర్వపక్షః - (ప) నిరంశస్యవిభో రస్య జన్మాసంభవతశ్రుతిః। నసంభవత్యతస్సాస్యాత్ స్వతోగౌణీభవేదితి ॥ నిరవయవస్య, వ్యాపకస్యచాకాశస్య జన్మాసంభవాత్ - "ఆకాశస్సంభూత" ఇతి శ్రుతిర్నముఖ్యార్థా భిధాయినీభవతి. కింతు, గౌణీ। సంభూతత్వమ్ ఆకాశాద్వాయురితివాయ్వాదౌ ముఖ్యమా కాశేగౌణమితి ॥

రాద్ధాన్తస్తు - (ప) వియదుత్పద్యతే తస్యశ్రుతితః ప్రతిపాదనాత్। ప్రసిద్ధశ్రుతి బోధ్యే ఽర్థేనానుమానంతుజాయతే। అనుత్పత్తేరాత్మనస్స్యాత్ నిత్యత్వంనానుమానతః॥ అతో, జన్మ శ్రుతిర్ముఖ్యావియతో హేత్వభావతః। ఇతి. వియదుత్పద్యత ఏవ ప్రతి పాదయతి। హితస్యజన్మసాక్షాత్ శ్రుతిః ప్రసిద్ధయా శ్రుత్యావేద్యే ఽర్థే కి మనుమానేన? ఆత్మనోనిత్యత్వ మనుత్పత్తేరుత్పత్త్యభావాత్, ననిరవయవత్వాదిభిరనుమానాత్। అతో, వియతః జన్మశ్రుతిర్ముఖ్యా, నగౌణీ। తత్రహేత్వభావాదితి ॥ సూత్రార్థస్తు - వియన్నో త్పద్యతే. కుతః ? అశ్రుతేః అసంభావితతయా శబ్దాభిధేయత్వాభావాత్ ॥

॥ అస్తితు ౨-౩-౫౪-౨ ॥

(ప) శ్రుత్యాప్రసిద్ధయాతస్యాస్త్యుత్పత్తిప్రతిపాదనాత్। నాయోగ్యం జన్మచాస్యేతి భాష్యేసమ్యఙ్నిరూపితమ్ ॥ వియతస్తూత్పత్తిరస్తి. కుతః ? ప్రసిద్ధశ్రుత్యా ప్రతిపాదనాత్। ఆకాశస్యజన్మహినాయోగ్యం - తథాతద్భాష్యే సుష్ఠునిరూప్యతే.

॥ గౌణ్యసంభవాచ్ఛబ్దాచ్చ ౨-౩-౫౪-౩ ॥

పునశ్చోదయతి ॥ (ప) ప్రాథమ్యస్యవిరోధేన చాన్యత్రోత్పత్త్య సంభవాత్। గౌణీజన్మశ్రుతిశ్చస్యాత్, అమృతత్వశ్రుతేరితి ॥ తత్తేజో ఽసృజతేత్యాది

॥ నవియద శ్రుతేః ౨-౩-౫౪-౧ ॥

అనుమానేనేతి। నిరంశత్వాద్విభుత్వాచ్చ। నోత్పత్తిరిత్యనుమానం నావశ్యకమిత్యర్థః.

అత్రేదంబోధ్యం। నవియదిత్యాదిసూత్రచతుష్టయేన వియదుత్పత్త్యభావరూప పూర్వపక్షః ప్రతిపాద్యతే। తత్రప్రథమసూత్రేణ తదనుత్పత్తిం ప్రతిపాద్య, ద్వితీయేనత దాక్షిప్యతే। పునఃతృతీయతురీయాభ్యాం తత్సమాధాయ, తదనుత్పత్తిరూప పూర్వపక్షః స్థాపితః ॥

శ్రుతౌతేజసః ప్రథమోత్పత్తిరుచ్యతే - తద్విరోధాత్తదుత్పత్తిర్నసంభవతి। ఆకాశస్సంభూత ఇతి శ్రుతిస్తునముఖ్యార్థికా. వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృతమితి వియతః అమృతత్వం శ్రూయతే । అత ఉత్పత్తిర్నసంభవతీతి, సూత్రార్థస్తుగౌణీ । సంభూత ఇతిశ్రుతిర్నముఖ్యా । కుతః ? అసంభవాత్ తేజః ప్రాథమ్యశ్రుతేరసంభవాత్, శబ్దాచ్చామృతత్వ శ్రవణాచ్చేతి ॥

॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్. ౨-౩-౧౪-౪ ॥

(ప) సంభూతస్యాస్య శబ్దస్య గౌణతాముఖ్యతాభవేత్ । ఆకాశే, పవనాదౌచ బ్రహ్మశబ్దోయథాతథా ॥ ఆకాశస్సంభూత ఇత్యేకస్యసంభూతశబ్దస్యాకాశే గౌణతా, వాయ్వాదౌ ముఖ్యతాచభవేత్ ॥ యథాతస్మాదేతద్బ్రహ్మనామరూపమన్నంచజాయతే, ఇత్యత్రబ్రహ్మశబ్దః ప్రధానేగౌణతయాప్రయుక్తః. సఏవతపసాచీయతే బ్రహ్మ । తతో ఽన్న మభిజాయతే - ఇతిబ్రహ్మణిముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే; తద్వత్ ॥

॥ ప్రతిజ్ఞాహానిరవ్యతిరేకాత్ ౨-౩-౧౪-౧ ॥

(ప) ఉత్పత్త్యా బ్రహ్మణోవ్యోమ్నస్సాహి + త్వవ్యతిరేకతః । నసర్వతా ప్రతిజ్ఞాయాహానిః కారణభావతః ॥ యద్యపి, బ్రహ్మణ ఆకాశోత్పత్తిశ్ఛాందోగ్యేన శ్రూయతే; తథా ఽపి, తత్ర, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాకృతాహి, ఏకస్యబ్రహ్మణో జ్ఞానేన సర్వేషాం కార్యాణాం జ్ఞానే ఽభిప్రేతే, కథమాకాశమాత్రస్య నబ్రహ్మకార్యతా? తస్యచతథాత్వేహి సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయానహానిః ? ఇతి.

॥ శబ్దేభ్యః ౨-౩-౧౪-౬ ॥

(ప) సర్వాత్మత్వాది శబ్దేభ్యోవ్యోమ్నో జన్మప్రతీయతే । శబ్దైరంబరజన్మాన్య ప్రకారస్తైర్నవార్యతే ॥ ఛాందోగ్యే - "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వ" మిత్యాదిభిశ్శబ్దైభ్య ఆకాశస్యోత్పత్తిః ప్రతీయతే । తత్తేజో ఽసృజతేత్యాదిభిః ప్రకారాంతరేణోత్పత్తి ప్రతిపాదకైః శబ్దైఃతదుత్పత్తిర్నవార్యతే ॥

॥ ప్రతిజ్ఞేత్యాది ౨-౩-౧౪-౧ ॥

అయమర్థఃఛాందోగ్యే - ఆకాశోత్పత్తి ప్రతిపాదనాభావే ఽపి, తత్రైక విజ్ఞానేనసర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాకృతా । సాహ్యాకాశస్యచ బ్రహ్మకార్యత్వేనావ్యతిరేకాత్ భేదాభావాదేవ సంభవతి । అతో, బ్రహ్మైవహ్యాకాశస్యచకారణం । తేననప్రతిజ్ఞాహానిర్భవతి. తతఃసంభూతశ్రుతేః న గౌణత్వమ్॥

॥ శబ్దేభ్యః ౨-౩-౧౪-౬ ॥

ఛాందోగ్యే, ఆకాశోత్పత్తిమనభిధాయ, ప్రథమంతేజ ఉత్పత్త్యభిధానం శ్రుత్యంతరోక్తాంత దుత్పత్తిం వారయితుంనాలమితి ॥

+ తు, అవ్యతిరేకతః ఇతివిభాగః. తురవధారణే.

॥ యావద్వికారంతు విభాగోలోకవత్ ౨-౩-౧౪-౭ ॥

(ప) ఛాందోగ్యేవ్యోమ్నః ఉత్పత్తిస్స్వరూపేణాభిధీయతే । నతథా ఽత్రైవ సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వబోధనాత్ ॥ ఉత్పత్తిర్లోకవత్సిద్ధా లోకేచైవం ప్రతీయతే । సర్వే నారాయణ మునేశ్శిష్యా ఇత్యభిధాయతు ॥ కేషాంచిచ్ఛిష్యతోక్తిస్స్యాత్ సర్వేషాముప లక్షణమ్ । శ్రుత్యంతరే - ఆకాశస్సంభూత ఇతి యథాస్ఫుటమభిధీయతే, తథా, ఛాందోగ్యేస్వ రూపేణ వియదుత్పత్తిర్నాభిధీయతే । కింతు, సర్వస్య బ్రహ్మకార్యత్వ బోధనాత్ తదుత్పత్తిస్సిద్ధ్యతి లోకవత్ । యథాలోకే, ఇమేసర్వేనారాయణశిష్యా ఇత్యభిధాయ, పునః, తస్యశిష్యో ఽయం; శిష్యో ఽయమితికేషాంచిత్ శిష్యతా ఽభి ధానం సర్వేషాంశిష్యత్వోప లక్షణమేవ. సూత్రార్థస్తు - ఐతదాత్మ్యమితివియతో ఽపి వికారత్వకథనేనవిభాగః - ఉత్పత్తిరుక్తైవ యథాలోకే - ఇతి ॥

॥ ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః ౨-౩-౧౪-౮ ॥

(ప) అనేనైవ నయేనాస్యవ్యుత్పత్తిః ప్రతిపాదితా । వాయోర్ణ్నాగ్నితోవక్తు ముపాదానం పృథక్కృతమితి ॥ వాయోరుత్పత్తావప్యయమేవ న్యాయోబోధ్యః. ఏకేనసూత్రేణ తయోరుత్పత్తేర్వక్తుం శక్యత్వే ఽపి, పృథక్కరణం తేజో ఽతస్తథాహ్యా హేతి, ఉత్తరసూత్రేవాయుం పరామృశ్య, తతో ఽగ్నిజన్మప్రతిపాదనాయ ॥

॥ అసంభవస్తుసతో ఽనుపపత్తేః ౨-౩-౧౪-౯ ॥

(వ) బ్రహ్మణో ఽసంభవో ఽన్యస్య ప్రతిజ్ఞా ఽనువపత్తితః । అనుత్పత్తిర్బ్రహ్మణ ఏవ; నతద్వ్యతిరిక్తస్య । కుతః ? అనుపపత్తేః । తద్వ్యతిరిక్తస్యాపి కస్యచిదనుత్పత్తౌ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాహినోపపద్యతే । పరమతానువాద తద్దూషణమ్-(ప) జన్మనో ఽనుపపత్తేశ్చ సిద్ధత్వాచ్ఛ్రుతయస్తథా । ప్రతిషేధేననోత్పత్తి రుత్పత్తిశ్చ పరేజగుః। తత్రబ్రూమో ఽత్ర సూత్రస్యచాయుక్తా పూర్వపక్షతా । అయుక్తంతదభావేన తదుత్పత్తిర్నిరాకృతా ॥ ఇతి.

॥ అసమ్భవఇత్యాది ౨-౩-౧౪-౯ ॥

ఉత్పత్తేరనుత్పత్తేశ్చానుపపత్తే రిత్యర్థః । సిద్ధత్వాత్-శ్రుతిభి స్సిద్ధతయాశ్రుతయస్తథావిప్రషిద్ధా ఇత్యర్థః । ఇతిపూర్వపక్షః । నోత్పత్తిరనుత్పత్తిరేవేత్యర్థః । నవిప్రతిషేధఇతి । "సిద్ధాన్త్యేకదేశీ పరే । ఉత్పత్తిరేవ నవిప్రతిషేధ" ఇతిజగుః । ఇత్యనువాదః, అథ, తద్దూషణం । తత్ర బ్రూమః । విప్రతిషేధ మాత్రస్యన పూర్వపక్షతా । అతో, నాత్మాశ్రుతేరిత్యస్యచ శ్రుతివైవిధ్యాత్ సంశయ మూలత్వే ఽపి, విప్రతిషేధ మాత్రమయుక్తమితి తన్న పూర్వపక్షితమ్. అపితూత్పత్తిం సిద్ధాన్త్యేక దేశిమతం కృత్వా ఽనుత్పత్తిస్సిద్ధాన్తితా। ఇత్యాశయేనాహ - తదభావేన విప్రతిషేధాభావేన, తదుత్పత్తిరాత్మోత్పత్తిర్నిరాకృతేతి ॥ ఇతి వియదధికరణం సమాప్తమ్ ౧

తేజో ఽధికరణ ప్రారమ్భః ౨

॥ తేజో ఽతస్తథాహ్యాహ ౨-౩-౫౫-౧౦ ॥

(ప) భిన్నాన్యేవాత్రకార్యాణి జాతేరేవచ కేవలాత్ । తత్తద్దేహాత్పరాదేవ జాయంత ఇతిసంశయః ॥ పరమాత్మ ప్రవేశరహితా ద్వాయ్వాదేస్తేజ ఆదీనిజాయంతే? ఉత, తత్తచ్ఛరీరకాత్ పరమపురుషాత్ జాయంత ? ఇతిసంశయః. కేవలాదితి పూర్వపక్షః- (ప) కేవలాదేవజాయంతే తథావాక్యే ప్రపంచనాత్ । పరాదుత్పత్తివాదస్తు ప్రయోజకతయాయతః ॥ కేవలాదేవతత్తద్వస్తునస్తానిజాయంతే. తథావాయోరగ్ని రిత్యాది వాక్యేహి ప్రపంచ్యతే । పరమపురుషాదుత్పత్తివాదస్తు, తస్యప్రయోజక కర్తృతయాబోధ్య ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) సంకల్పపూర్వికాయాశ్చ సృష్టేరత్రోపదేశతః। ఆకాశాదిశరీరత్వ శ్రవణాన్నచకేవలాత్॥ బహుస్యామితిసంకల్పపూర్వికా సృష్టిరుప దిశ్యతే. యఆకాశే తిష్ఠన్నిత్యాదినా పరమాత్మనా, ఆకాశశరీత్వంశ్రూయతే. తతః, కేవలాద్వస్తునః నోత్పత్తిః॥

॥ ఆపః ౨-౩-౫౫-౧౧ ॥

(ప) కేవలాదగ్నితో ఽపాంచజన్మాహశ్రుతిరేవసా । కేవలాదగ్నేరంభసా ముత్పత్తిశ్శ్రూయతే ॥ అగ్నేరాపః । తదపో ఽసృజతేతిహ్యాహఇతి.

॥ పృథివీ ౨-౩-౫౫-౧౨ ॥

(ప) అద్భ్యఏవపృథివ్యాస్స్యాదుత్పత్తి శ్రుతిచోదితా । తథా, అద్భ్యః పృథివీ। తా అన్నమసృజంత - ఇతిహ్యాహ - ఇతి.

॥ అధికారరూపశబ్దాంతరేభ్యః ౨-౩-౫౫-౧౩ ॥

అన్నశబ్దేనకథం పృథివ్యభిధీయతే ? ఇత్యాశంక్య, అధికారరూపశబ్దాంత రేభ్యః ఇత్యాహభగవాన్బాదరాయణః. - (ప) భూతసృష్ట్యధికారాచ్చ, రూపస్యచ వినిర్ణయాత్। శబ్దాన్తరాదన్న శబ్దః పృథివ్యాఏవవాచకః ॥ మహాభూతసృష్ట్యధికారేతా అన్నమసృజంతేతివిద్యతే । యదగ్నే రోహితంరూపం, తేజసస్తద్రూపం । యచ్ఛుక్లం, తదపాం । యత్కృష్ణం, తదన్నస్య - ఇతి, అప్తేజసోస్సజాతీయతయా ఽన్నరూపం వినిశ్చీయతే । అగ్నేరాపః । అద్భ్యఃపృథివీ - ఇతిసమానప్రకరణే పృథివీతిశబ్దాంతరం శ్రూయతే । తతో ఽన్న శబ్దః పృథివీవాచకః. తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామరూపమన్నంచ జాయతే। తస్మాద్వా, ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః ఇత్యాదయః, బ్రహ్మణః, పరంపరయా కారణత్వే ఽ పృపపద్యంతే - అతః కేవలాదేషాంజన్మేతిప్రాప్తే ॥

॥ అధికారేత్యాది. ౨-౩-౫౫-౧౩ ॥

పృథివ్యా అన్నత్వం కారణేకార్యోపచారేణ. ప్రాప్తే - ఇతి । కేవలాత్తత్తద్వస్తునఏవ తత్తదుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షే, ఉత్తరసూత్రేణ రాద్ధాంతః ఉచ్యతే - ఇత్యర్థః.

॥ తదభిధ్యానాదేవతు తల్లింగాత్సః ౨-౩-౫౫-౧౪ ॥

(ప) స్వానంతరాణాం పూర్వాణి కేవలాని నకారణమ్ । అపిలింగాత్తచ్ఛరీర పరమాత్మైవకారణమ్ ॥ స్వోత్తరాణాం పృథివ్యాదీనామ్ అబాదీని కేవలానినకారణం, కింతు, తానిశరీరాణియ..స్య, సపరమాత్మైవ కారణం । కుతః ? అభిధ్యానరూప తల్లింగాత్, శ్రూయతేహి - "తత్తేజ ఐక్షత । బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి" సంకల్పః । ఈక్షణంచతదేతత్ తత్తచ్ఛరీరపరమాత్మన్యేవయుజ్యతే । తత్తచ్ఛరీరకత్వంచ "యః పృథివ్యాంతిష్ఠన్ని" త్యాది శ్రుత్యా ఽవగమ్యతే - ఇతి ॥

॥ విపర్యయేణతుక్రమో ఽత ఉపపద్యతేచ. ౨-౩-౫౫-౧౫ ॥

(ప) బ్రహ్మానంతర్యరూపోహియః క్రమస్తచ్ఛరీరతః । యుజ్యతే సపరస్మాచ్ఛ సృష్టేరేవేతినిర్ణయః ॥ అవ్యక్తమహదహంకారాకాశాది క్రమవిపర్యయేణయః క్రమః ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః మనస్సర్వేంద్రియాణిచేతి సర్వేషాం కార్యాణాంబ్రహ్మణ ఏవానంతర్యరూపః; సచతత్తత్కార్య శరీరకాత్ పరస్మాదుత్పత్తేరేవ యుజ్యతే । నతు పరంపరయా ॥

॥ అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్. ౨-౩-౫౫-౧౬ ॥

(ప) ఘ్రాణాదౌ సాధనేసాధ్యవాచిశబ్దః ప్రయుజ్యతే । విజ్ఞానమనసోర్జన్మ చాంతరాళే తయోర్ద్వయోః ॥ ఏతస్మాదితివాక్యం తదేతత్పరముదాహృతమ్ । నాశక్రమప్రత్యభిజ్ఞతల్లింగాద్వాక్యబోధనాత్ । అతో, నబ్రహ్మణస్సాక్షాత్ సర్వజన్మ పరంతతః ॥ విజ్ఞానమనసీఇతిజ్ఞానసాధనేషు ఘ్రాణాదిష్వింద్రియేషు సాధ్యవాచిశబ్దః విజ్ఞానశబ్దః ప్రయుజ్యతే । విజ్ఞానంనామేంద్రియమిత్యర్థః । తయోర్ద్వయోర్భూత ప్రాణయోరంతరాళే, ఇంద్రియమనసోరుత్పత్తిరుచ్యతే । తస్మాత్, ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణఇత్యాదివాక్యం ఆకాశాదిషు శ్రుత్యంతరసిద్ధక్రమపరమితిచేన్నైతత్ । "పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే" ఇత్యారభ్య, "తమఃపరేదేవఏకీభవతీ" త్యంతేన వాక్యే నబోధితాత్, నాశక్రమప్రత్యభిజ్ఞాపిత తల్లింగాత్ । క్రమాంతర ప్రతీతిలింగాదిత్యర్థః.

॥ తదభిధ్యానేత్యాది ॥ ౨-౩-౫౫-౧౪ ॥

అభిధ్యానంనామ, సంకల్ప ఇత్యాహ - సంకల్ప ఇతి ।

॥ విపర్యయేణేత్యాది ॥ ౨-౩-౫౫-౧౫ ॥

యుజ్యతఇతి । "ఏతస్మాత్ప్రాణోజాయతే । ఏతస్మాన్మనోజాయతే" ఇత్యాద్యన్వయసం భవాదిత్యాశయః । శ్రూయతే తత్తచ్ఛరీరత్వం బ్రహ్మణః (పారమా) "తద్భూర్భూస్తద్భూస్థోవా విశ్వరూపః" ఇతి. "ఆపోవా, ఆపఆపో ఽన్తరాత్మా" ఇతిచ.

॥ అన్తరావిజ్ఞానేత్యాది ॥ ౨-౩-౫౫-౧౬ ॥

యదివ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణఏవోత్పత్తిః, "కథంతేజఃప్రభృతిశబ్దైః అభిధా నమితి ?" నశంక్యం । తేజః ప్రభృతిశబ్దానాంతదాత్మభూతపరమాత్మాభిధాయకత్వాత్.

అతో, న-ఏతస్మాదితివాక్యం నక్రమపరం । కింతు, బ్రహ్మణ స్సాక్షాత్-నతు పరం పరయా సర్వజన్మపరమితి. సూత్రార్థస్తు - ఇంద్రియమనసీఅపి భూతప్రాణయో రంతరాళే క్రమేణజాయేతే । తైస్సహపాఠలింగాత్ । అతః, ఏతస్మాదితి వాక్యం ఉత్పత్తి క్రమపరమితిచేత్, న । కుతః ? అవిశేషాత్ । ఏతస్మాదితివాక్యేన సాక్షాత్ సంభవరూప సంబంధస్యాభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపృథివ్యంతానామవిశిష్టత్వాత్ తాదృశ సంభవఏవవిధేయః; నతుక్రమఇతి.

॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యపదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్వాత్ ౨-౩-౧౫-౧౭ ॥

(ప) చిదచిద్వాచకశ్శబ్దో ముఖ్యోబ్రహ్మణికథ్యతే । ప్రకారవాచిశబ్దానామ వసానాత్ప్రసిద్ధవత్ ॥ **చేతనాచేతనవాచీశబ్దః బ్రహ్మణిముఖ్యః; నభాక్తః । ప్రకారవాచి శబ్దాహిప్రకారిణ్యేవపర్యవస్యంతి ॥ సూత్రార్థస్తు - స్థావరజంగమవ్యపాశ్రయః తద్వ్యపదేశః । తద్వాచీత్యర్థః. బ్రహ్మణి, అభాక్తః - ముఖ్యః । కుతః ? బ్రహ్మభావ భావిత్వాత్ సర్వేషామ్ । పరమతానువాద తద్దూషణమ్ - (ప) ఆకాశానంతరం వాయుర్ని ర్వ్యాహస్యాత్రసంభవాత్ । అవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వప్రతీతితః ॥ ఛాందోగ్యోక్త ప్రకారేణతద్యోనిత్యంహి తేజసః ॥ పంచమ్యోర్దర్శనాద్వాక్యే మధ్యపాత్యపితాదృశమ్॥ బ్రహ్మజత్వమబాధౌతుతజ్జత్వేనోపపద్యతే । తచ్చిన్త్యం బ్రహ్మయోనిత్వం కృత్స్నస్యానుప పత్తితః.**

ఇతి, తేజో ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౨

ఆత్మాధికరణ ప్రారమ్భః 3

॥ నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః ॥ ౨-౩-౧౬-౧౮ ॥

(ప) జాయతేవ్యోమవచ్చాత్మా సంశయోవిషయోమతః ॥ **ఆకాశవజ్జీవో ఽపి జాయతే ? నవేతి సంశయః ।** జాయతఇతి పూర్వపక్షః ॥ (ప) **విజ్ఞానస్యప్రతిజ్ఞానాత్** శ్రుతౌజన్మ శ్రుతేస్తతః॥ నభో ఽమృతత్వవన్నేయా నిత్యత్వశ్రుతిరత్రహి॥ శ్రుతౌ, ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాక్రియతే । "ప్రజాపతిః ప్రజాఅసృజత సన్మూలాస్సోమ్యే మాస్సర్వాః ప్రజాః సదాయతనా" ఇతిజీవోత్పత్తి శ్ర్యూయతే॥ అతో, జీవస్యాప్యుత్పత్తిరస్తి॥ తస్యనిత్యత్వ శ్రుతిస్తు, ఏతదమృతమితి నభసో ఽమృతత్వవన్నేయా । చిరస్థాయిత్వం నిత్యత్వ మిత్యర్థః. రాద్ధాంతస్తు-(ప) ఆత్మానోత్పద్యతేవాక్యే జన్మాభావనిరూపణాత్। నిత్యత్వా

॥ చరాచరేత్యాది ॥ ౨-౩-౧౫-౧౭ ॥

బ్రహ్మభావోనామానుప్రవేశ స్తద్భావిత్వాదిత్యర్థః. తేజో ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౨

వగమాత్రాభ్యో వైచిత్ర్యాదిప్రసంగతః ॥ జీవసృష్టి శ్రుతిస్తస్యవికాసం ప్రాహచాత్మన ఇతి। ఆత్మానోత్పద్యతే. కుతః? "నజాయతే; మ్రియతేవావిపశ్చిత్। అజోనిత్య శ్శాశ్వతో ఽ య" మిత్యాదివాక్యైః తదుత్పత్త్యభావః ప్రతిపాద్యతే। తస్యశ్రుతిభ్యః నిత్యత్వం చావగమ్యతే । యద్యుత్పత్తిః ఆకాశాదివదచేతనత్వాదిచప్రసజ్యతే ప్రజా అసృజంతేతిశ్రుతేరాత్మోత్పత్తిర్నాభిప్రేతా । పరంతుప్రళయేసంకుచిత జ్ఞానస్య తస్య సృష్టౌజ్ఞానా సంకుచితతా ॥ (ప) - అవిద్యోపాధికం తత్త్వం యేవదంతిపరేత్రయః । తేషామస్మాకమత్రస్యా దియానేవేతినైవతదితి. పరమతానువాదతద్దూషణమ్. (ప) అశ్రుతేరితితేసర్వే పదంఛిదంతినైవతత్ । అశ్రుతేరిత్యతోహేతోరశ్రుతత్వాత్తథాత్వత ఇతి.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్ 3

జ్ఞాధికరణ ప్రారమ్భః ౪

॥ జ్ఞో ఽతఏవ. ౨-౩-౧౭-౧౮ ॥

(ప) జ్ఞానమాత్రవపుర్జీవః కింవా ఽ ఽగంతుకధర్మవాన్ ॥ కిమాత్మనశ్చిన్మాత్రమేవ స్వరూపమ్? ఉత, జడస్వరూప ఏవాగన్తుక చైతన్యధర్మవానితి? సంశయః॥ ఆగంతుక చైతన్యధర్మవానితి పూర్వపక్షః ॥ (ప) చైతన్యమాత్రదేహో ఽయం శ్రుతి స్మృత్యోస్తథా శ్రుతేః। సుషుప్త్యాదౌసతో ఽప్యస్య చైతన్యానుపలబ్ధితః ॥ అక్షవ్యాపార నియమ విధానాత్

ఆత్మాధికరణ ప్రారమ్భః 3

॥ నాత్మాశ్రుతేరిత్యాది ॥ ౨-౩-౧౬-౧౭ ॥

తర్హి, తదుత్పత్తిశ్రుతిఃకథమితిచేత్, తత్రాహ - జీవసృష్టిశ్రుతిరితి । ప్రజాఅసృజతేత్యాదిరిత్యర్థః. ఆత్మనః జ్ఞానవికాసం ప్రాహ - జీవస్య జ్ఞానసంకోచవికాసకరతత్తద్దేహసంబంధవియోగాభిప్రాయాః ఉత్పత్తిమృతివాదిన్యః శ్రుతయఇత్యర్థః. పరమతానువాదపూర్వకం స్వమతానుగుణ్యం దర్శయతి. యే, అవిద్యోపాధికంతత్త్వం జీవత్వంవదంతి, యేచపారమార్థికోపాధికృతం, యేచ సన్మాత్రస్వరూపం స్వయమేవ భోక్తృత్వాదిరూపేణ త్రిధాస్థితంవదంతి, తేషామస్మాకంచ, ఇయాన్విశేషః। తత్రైకః వదతి । అనాద్యవిద్యయా స్వయంబ్రహ్మముహ్యతీతి. అన్యఃపారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మ స్వరూపమేవబధ్యతే - ఇత్యాది । అపరః బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే - ఇత్యాది. వయంతుబ్రూమః। స్థూలసూక్ష్మావస్థ చిదచిద్వస్తు శరీరంబ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదానిరస్త సమస్తదోష గంధం, అపురుషార్థ స్వరూపాన్యథాభావాశ్చ ప్రకారభూత చిదచిద్వస్తుగతా ఇతి । తదసమంజసంనైవ.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్ 3

॥ జ్ఞో ఽతఏవ ॥ ౨-౩-౧౭-౧౮ ॥

అత్రాయమాశయః । ఆత్మనోజ్ఞానత్వంన సంభవతి కరణసామగ్ర్యామేవ జ్ఞానోత్పత్తిదర్శనాత్। నచజ్ఞాతృత్వం । జ్ఞానస్యాగంతుకత్వాత్ । కించ । ఆత్మనస్సర్వగతత్వమభ్యుపగమ్యం తస్య దేశాం

సంవిదోయతః। ముక్తస్యతన్నిషేధాద్యోహ్య సత్కల్పోనధర్మవాన్। సర్వత్రసన్నిధానేన చోపలబ్ధేర్విభుఃపుమాన్ ఇతి॥ "చిన్మాత్రమేవ విజ్ఞానం యజ్ఞంతనుతే" ఇతిశ్రూయతే। జ్ఞానస్వరూపమత్యంతనిర్మలం పరమార్థత ఇతిస్మర్యతే। నాహంఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమహమస్మీతి। "నో, ఏవేమానిభూతాని" ఇత్యాదిశ్రుతేః. సుషుప్త్యాదౌసతో ఽప్యస్యాత్మనః చైతన్యం నోపలభ్యతే। సంవిత్-చైతన్యమ్. అక్షాణి- ఇన్ద్రియాణి। ఇంద్రియవ్యాపారాదేవ జాగ్రదవస్థాయాం జ్ఞానోత్పత్తిర్దృశ్యతే। ముక్తస్యన ప్రేత్య, సంజ్ఞా ఽస్తీతిశ్రుత్యా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావఃకథ్యతే. పురుషఃఅసత్కల్పః। తతో, జ్ఞానధర్మాన్వితః, జ్ఞాతా ఽపినభవతి। సర్వత్రపురుషస్య సాన్నిధ్యముపలభ్యతే। అతస్సర్వవ్యాపీత్యవగమ్యతే। అతఃతస్యచైతన్యమపినస్వతస్సిద్ధమితి। రాద్ధాన్తస్తు-

(ప) అనేక శ్రుతివాక్యేషు జ్ఞాతృత్వ శ్రవణాత్స్వతః। అవస్థాద్విత్వయోగేనజ్ఞాతైవాత్తేతినిశ్చితమ్॥ జ్ఞానైకవ్యపదేశస్తు ప్రధానగుణయోగజః। మూర్ఛా ఽ ఽదావిద్యతే జ్ఞానం వ్యక్త్యవ్యక్తీచ కర్మణా। సర్వగత్వానుమానస్య శ్రుత్యాబోధోనిరాకృత ఇతి॥ అథ, "యోవేదేదంజిఘ్రాణీతి, సఆత్మా", ఇత్యాదిశ్రుతిభిర్జీవస్యజ్ఞాతృత్వం ప్రతిపాద్యతే। "మనసైవైతాన్ కామాన్ పశ్యన్రమతే। యఏతేబ్రహ్మలోకే" -ఇత్యాదిభిః ముక్తానామపిజ్ఞాతృత్వం శ్రూయతేచ। బద్ధముక్తావస్థాద్విత్వయోగేనాత్మాజ్ఞాతైవ। అతో, నాయం జ్ఞానస్వరూపః। నచజడః। జ్ఞానస్వరూపవ్యపదేశస్తు, తస్యప్రధానగుణభూతజ్ఞానయోగాత్ సంభవతి। మూర్ఛా ఽ ఽదావపిజ్ఞానమస్తి - తస్యప్రకాశా ప్రకాశౌ కర్మణాభతః "తేన ప్రద్యోతేనైష ఆత్మానిష్క్రామతీ" త్యాదిశ్రుత్యా సర్వగత్వానుమానస్యబోధో ఽపి నిరస్తః। సూత్రార్థస్తు. - జ్ఞః - జ్ఞాతైవాత్మా। కుతః ? అతః, అస్యాశ్శ్రుతేరేవేతి। "అథ, యో వేదే"త్యాది శ్రుతిః.

॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనామ్. ౨-౩-౧౮-౨౦ ॥

(ప) ఉత్క్రాంత్యాదిశ్రుతేర్జీవః పరమాణురితీరితమ్। తేనప్రద్యోతేనైష ఆత్మానిష్క్రామతి చక్షుషోవా, మూర్ధ్నోవా ఽన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యఇతి, ఉత్క్రాంతిశ్రూయతే। యేవైకేచాస్మాల్లోకాత్ ప్రయంతి। చంద్రమసమేవతే సర్వేగచ్ఛంతీతితస్య-గత్యాగతీ శ్రూయేతే। అతః, జీవః పరమాణుస్వరూప ఏవ; నతు విభుః। సర్వగత్వేహితస్యోత్క్రాంత్యాదయోనోపపద్యంతే - ఇతి.

తరే ఽపి భోగవస్తూత్పత్తిర్దృశ్యతే। తత్రహేతుస్తస్యవిభుత్వమేవ। భోగ్యవస్తూత్పత్తిరదృష్టసంబంధాదేవనిరాశ్రయస్య ధర్మాదే స్తత్రసంబంధో ఽనుపపన్నః ఇతి.

॥ స్వాత్మనాచోత్తరయోః ౨-౩-౧౯-౨౧ ॥

(ప) విభోర్విశ్లేషమాత్రేణహ్యుత్క్రాంతిశ్చకథంతనోః ? గత్యాగతీతుతేనైవసంపాద్యేతదణుశ్చసః ॥ విభోరప్యాత్మనశ్శరీరాత్ విశ్లేషమాత్రేణ కథంచిదుత్క్రాంతి వ్యపదేశో ఽస్తు ! తస్యగత్యాగతీతు స్వాత్మనైవ సంపాద్యే । తస్మాదణురేవసః ॥

॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచే న్నే తరాధికారాత్. ౨-౩-౧౯-౨౨ ॥

(ప) జీవంప్రస్తుత్యవాక్యాంశే మహత్త్వస్యోపపాదనాత్ । నచాణుర్జీవ ఇతిచేన్నే తరస్యాధికారతః ॥ యో ఽయంవిజ్ఞానమయ ఇతి జీవంప్రస్తుత్య, సవా, ఏషమహానజ ఇతిమహత్త్వకథనాత్ - జీవోనాణురితిచేన్న । కుతః; ? యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి, ఇతరస్య ప్రాజ్ఞస్యాధికారాత్ । ప్రతివిత్తః ప్రాజ్ఞః । అనువిత్తఉపాస్య ఇత్యర్థః ॥

॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. ౨-౩-౧౯-౨౩ ॥

(ప) ఉన్మానాదణుశబ్దాచ్చ పరమాణుర్విభుర్నహి ॥ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధాకల్పితస్యచ । భాగో జీవస్సవిజ్ఞేయ ఇత్యతోజీవోనసర్వగః ఇతి.

॥ అవిరోధశ్చందనవత్. ౨-౩-౧౯-౨౪ ॥

ఆత్మనో ఽణుపరిమాణస్య సకలదేహవ్యాపివేదనానుభవః కథమిత్యాశంక్యాహ భగవన్‌బాదరాయణః. - (ప) చందనంచైకదేశస్థమాహ్లాదం దేహవర్తినమ్। యథాజనయతిహ్యత్ర విరోధోనతథాతతః ॥ శరీరైకభాగస్థితం చందనం యథాసర్వాంగ వ్యాపినమాహ్లాదంజనయతి, తద్వదవిరోధః ॥

॥ అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్ధృదిహి. ౨-౩-౧౯-౨౫ ॥

(ప) చందనస్యతథాభావస్సాపేక్షోనతథా ఽ ఽత్మనః । ఇతిచేన్నైతదస్యాపి తద్విశేషశ్రుతే స్తథా ॥ చందనస్య, ఏకదేశస్థితావపి సర్వాంగాహ్లాదకత్వం దేశ విశేష సాపేక్షమ్ । ఆత్మనస్తథానేతి చేన్నైతత్ । శ్రూయతేహి "హృదిహ్యయమాత్మేతి" తతః, హృదయరూపదేశవిశేషసాపేక్షత్వమస్తీతి. సూత్రార్థస్తు - చందనస్య దేహేదేశవిశేషా స్థితి విశేషాత్తథాత్వమ్ । ఆత్మనస్తుతన్నేతిచేన్న; తస్యాపిదేశ విశేష్యాభ్యుపగమాత్ ॥

॥ స్వశబ్దేత్యాది ౨-౩-౧౯-౨౩ ॥

అణురితి । ఏషో ఽణురాత్మాచేతసావేదితవ్య ఇత్యాత్మనో ఽణుత్వమ్ శ్రూయతే । అభిధీయతే చాణు సదృశంవస్తూద్ధృత్య, తత్ప్రమాణత్వమ్ । ఉధృత్యమాన మున్మానమ్ । అణుసదృశ వస్తూద్ధరణ పూర్వకతన్మాన కథనాదిత్యర్థః.

॥ అవిరోధేత్యాది ౨-౩-౧౯-౨౪ ॥

తద్వదణురపి జీవశ్శరీరైకదేశవర్త్యపి, సర్వదేహవ్యాపినీం వేదనామనుభవతి । తతోనవిరోధ ఇతి।

॥ అవస్థితీత్యాది ౨-౩-౧౯-౨౫ ॥

హృదిహ్యయమాత్మా ఇతి హృదయరూపదేశ విశేషస్థితి శ్రవణాదితి ॥

॥ గుణాద్వాలోకవత్. ౨-౩-౫౭-౨౬. ॥

(ప) ఆత్మాజ్ఞానేనసకలం దేహం ప్రాప్యస్థితో యథా । తరణిః ప్రభయాసర్వం లోకం వ్యాప్యప్రవర్తతే ॥ సూర్యఃకిరణేనాఖిలం జగదివాత్మాజ్ఞానగుణేన సర్వందేహం వ్యాప్నోతి ॥

॥ వ్యతిరేకోగంధవత్తథాచదర్శయతి. ౨-౩-౫౭-౨౭ ॥

విజ్ఞానంయజ్ఞంతనుతే । ఇత్యాదౌవిజ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యతే। తత్కథ ? మిత్యాశంక్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) జ్ఞానాత్మవ్యతిరేకస్స్యాత్ పృథివీగంధ యోరివ । శ్రుతిర్జ్ఞానస్యచాన్యత్వందర్శయత్యాత్మనస్స్వతః ॥ జ్ఞానాత్మనోర్భేదస్స్యాత్ యథాపృథివీగంధయోః. "జానాత్యేవాయం పురుష ఇతి శ్రుతిరాత్మనః", జ్ఞానస్య చాన్యత్వందర్శయతి ॥

॥ పృథగుపదేశాత్. ౨-౩-౫౭-౨౮ ॥

(ప) నకేవలం జ్ఞానమాత్రం పృథక్త్వంతూ పదిశ్యతే । నహివిజ్ఞాతురిత్యాది వాక్యేజ్ఞానాత్మనోస్స్వతః ॥ ఆత్మనోజ్ఞాతుః, జ్ఞానస్యచ పృథగ్భావః బోధ్యఃతథాన విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేః విపరిలోపోవిద్యత ఇతి శ్రుత్యోపదిశ్యతే । అతోనకేవలం జ్ఞానమాత్రస్వ రూపఆత్మా ॥

॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౨-౩-౫౭-౨౯ ॥

(ప) జ్ఞానాఖ్య గుణసారత్వాత్ వ్యపదేశ స్తథా ఽ ఽత్మనః । యథాప్రాజ్ఞో గుణీనిత్యో జ్ఞానేనవ్యపదిశ్యతే । ఇతి, ఆత్మాజ్ఞానరూపగుణసారవత్త్వాత్తథా విజ్ఞానత్వే నవ్యపదిష్టః। ప్రాజ్ఞఃవిపశ్చిత్, జ్ఞానేనగుణేన "సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేతి" యథా జ్ఞానత్వేనవ్యప దిశ్యతే. యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానంసారభూతగుణ ఇతి విజ్ఞాయతే - ఇతి.

॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోష స్తద్దర్శనాత్. ౨-౩-౫౭-౩౦ ॥

(ప) తేనతద్వ్యపదేశేనదోషః ఖండాదివత్ భవేత్ । విజ్ఞానస్యయావ దాత్మభావిధర్మత్వాత్ విజ్ఞానశబ్దేనతద్వ్యపదేశః దోషోనభవతి । ఖండాదయోయావత్ స్వరూపభావిగోత్వాదిధర్మశబ్దేన గౌరితివ్యపదిశ్యమానా యథాదృశ్యంతే, తథా ॥

॥ పుంస్త్వాదివత్త్వస్యసతో ఽభివ్యక్తియోగాత్ ౨-౩-౫౭-౩౧ ॥

నను, జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిష్వనుపలబ్ధేర్నయావదాత్మభావిత్వ మిత్యా శంక్యాహ భగవాన్బాదరాయణః ॥ (ప) - అభివ్యక్తి విహీనస్య కాలే ఽభివ్యక్తి సంభవాత్।

॥ గుణాద్వేతి. ౨-౩-౫౭-౨౬ ॥

వాశబ్దోమతాంతరవ్యావృత్త్యర్థః । ఆత్మాజ్ఞానగుణేన సర్వ శరీరవ్యాపీ: యథారవేరాలోకః సర్వలోకవ్యాపీతి.

జ్ఞానంపుంస్త్వాదివద్యావదాత్మభావ్యేవనిశ్చితమ్ ॥ సుషుప్తావభివ్యక్తివిహీనస్య జ్ఞానస్యజాగ్రదవస్థాసమయే, అభివ్యక్తిస్సంభవతి । అతో, జ్ఞానం యావదాత్మభావ్యేవ యథాపుంస్త్వాద్యసాధారణస్య సప్తమధాతోస్సతో ఽపిబాల్యేనాభివ్యక్తిః । తథా ఽపి, పురుషస్య ధాతుమత్త్వానకాదాచిత్కీ । తద్వత్ ॥

॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసంగో ఽన్యతరనియమోవా ఽన్యథా. ౨-౩-౫౭-౩౨ ॥

(ప) పక్షద్వయేచతేనిత్యం సజ్యేయాతాంతయోర్ద్వయోః । జ్ఞానాత్మపక్షేజ్ఞానస్య స్వప్రకాశస్వభావతః ॥ నిత్యవచ్చోపలబ్ధేస్తత్ ప్రసక్తిఃకేనవార్యతే ? విద్యమానేసతిజ్ఞానే, చాయోగానుపలబ్ధితః ॥ జ్ఞానమేవహి హేతుస్స్యాన్నిత్యత్వాదస్యసర్వదా । సదోభయ ప్రసక్త్యా ఽయం నపక్షశ్చోపపద్యతే ॥ కార్యస్యచవిరుద్ధస్యజననాయోగతస్త్వతః । జ్ఞానంతయోరన్యతరహేతురాస్థీయతేయది । తదా ఽయంనియమో ఽపిస్యాత్సర్వగత్వే వ్యవస్థితిః । ద్వయోరప్యాత్మనస్సర్వగత్వే సర్వస్యసామ్యతఇతి । ఆత్మనస్సర్వగత్వ పక్షే, జ్ఞానమాత్రత్వపక్షేచ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధీ ప్రసజ్యేయాతాం । కథమిదం తయోర్ద్వయోః పక్షయోర్మధ్యే ప్రథమమాత్మనో జ్ఞానమాత్రత్వపక్షో నసాధురిత్యుచ్యతే? కుతః? జ్ఞానస్యస్వప్రకాశ స్వభావాన్నిత్యవదుపలబ్ధేశ్చ నిత్యోపలబ్ధిప్రసక్తిం వారయితుం నహిశక్నోతికశ్చిదపి। తథా ఽనుపలబ్ధి రప్యనివార్యః। కుతః? జ్ఞానేవిద్యమానేసతి, క్వచిదసంబంధ రూపానుపలబ్ధేః । ఏవంచోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోర్జ్ఞానమేవహేతుః జ్ఞానస్య నిత్యత్వాత్ సదోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోః ప్రసక్తిరిత్యయం జ్ఞానాత్మత్వపక్షోనోపపద్యతే । కార్యస్యస్వజన్యస్యజ్ఞానేహేతుతాయాంతద్విరుద్ధస్య జననం సంభవతి । అతోజ్ఞానంత దన్యతరహేతురితినియమః । ఏతదుక్తంభవతి । జ్ఞానస్యపరస్పరవిరుద్ధోపలబ్ధ్యను పలబ్ధ్యోర్హేతుత్వాసంభవాత్ జ్ఞానంతయోరన్యతరస్యోపలబ్ధేరనుపలబ్ధేర్వా హేతుత్వే నాభిహితంచేత్తదా ఽయంనియమస్స్యాదితి; సో ఽప్యనుపపన్నః - యద్యుపలబ్ధేరేవ హేతుస్తదా సర్వస్యసర్వదా సర్వత్రానుపలంభోనస్యాత్. యద్యను పలబ్ధేర్హేతుః, సర్వదాసర్వత్రోపలంభోనస్యాత్ సర్వగత్వే ఽపి ద్వయోరియం వ్యవస్థితిః । కరణాయత్తోపలబ్ధేరపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేసర్వైః కరణైః

॥ పుంస్త్వేత్యాది ౨-౩-౫౭-౩౧ ॥

బాల్యేనాభివ్యక్తిః । అపితు, యౌవనే - ఇత్యర్థః । ఇదంబోధ్యం । "యథా శరీరస్య సప్తధాతుమయత్వం స్వరూపానుబంధి, తథా ఽ ఽత్మనః జ్ఞానమయత్వమితి".

॥ నిత్యోపలబ్ధీత్యాది ॥ ౨-౩-౫౭-౩౨ ॥

అయమాశయః । జ్ఞానమాత్రస్యాత్మత్వేతస్య క్వచిదుపలబ్ధౌ, గంగాతీరాదిష్వనుపలబ్ధౌచ సఏవహేతుః । తంవినా ఽనుపలబ్ధేరుపలబ్ధేశ్చ హేత్వంతరాభావాత్ తస్యస్వరూపముపలబ్ధిరనుపలబ్ధిశ్చ

సర్వదాసంయుక్తత్వసామ్యాదుక్తదోషఏవేతి । సూత్రార్థస్తు. - అన్యథా - జ్ఞానమాత్రత్వ సర్వగతత్వపక్షయోర్నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి ప్రసంగః. ద్వయోరన్యతర నియమో వాస్యాదితి ॥

జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్. ౪

కర్త్రధికరణ ప్రారంభః. ౫

॥ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ౨-౩-౫౮-౩౩ ॥

(ప) జీవస్యజ్ఞాతృతావత్త్వాత్ కర్తృత్వముతసంశయః ॥ జీవస్యజ్ఞాతృత్వవత్ కర్తృత్వంస్యాద్వా? నేతిసంశయః । కర్తృత్వంనేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) ప్రధానస్యైవకర్తృత్వాదాత్మనోనాస్తికర్తృతేతి ॥ ప్రకృతేః క్రియమాణానిగుణైః కర్మాణిసర్వశః । అహంకార విమూఢాత్మా కర్తా ఽహమితిమన్యతే - ఇత్యాదిభగవద్వచనాత్ ప్రకృతేరేవకర్తృత్వం; నాత్మనఇతి । రాద్ధాంతస్తు. - (ప) శాస్త్రాణామర్థవత్త్వాచ్చ కర్తైవాత్మాభవేద్యతః । శాసనంబంధురేవేతినప్రధానస్యతద్భవేత్ ॥ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేత । ముముక్షుర్బ్రహ్మోపాసీత । శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే । భక్త్యానారాయణ ముపాసీత । సో ఽపిభక్తవత్సలతయా భక్తానుకంపయా స్వమాయాంవిమోచయతి । ఇత్యాది శాస్త్రేస్వర్గాది ఫలస్య భోక్తైవకర్తృత్వేనియుజ్యతే । ఆత్మనఃకర్తృత్వేహి తేషామర్థవత్త్వంభవేత్ । శాస్త్రంహిబంధువత్ బోధయతి। తచ్చాత్మన ఏవయుజ్యతే । నత్వచేతనస్యప్రధానస్యేతి॥

॥ ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. ౨-౩-౫౮-౩౪ ॥

(ప) సప్రాణానాముపాదానాద్విహారస్యోపదేశతః । సయథామహారాజఇతి ప్రకృత్య, ఏవమేవైషఏతాన్ప్రాణాన్ గృహీత్వాస్వేశరీరేయథాకామం పరివర్తతే ఇతి ప్రాణానాముపాదానే విహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే. ఇతి జీవఏవకర్తా.

జ్ఞానరూపస్యతస్యసంతతంనిత్యత్వాత్ సదాతయోరుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోఃప్రసంగః ఇతితత్పక్షస్య నోపపన్నత్వమ్ । అథ, నియమపక్షందూషయతి । ఏవంచ, శరీరస్యాన్తరేవా ఽవస్థిత్వదాత్మనస్తత్రైవోపలబ్ధిర్నాన్యత్రేతి వ్యవస్థాసిద్ధ్యతీతిస్వాశయః. జ్ఞాధికరణం సమాప్తమ్. ౪

॥ కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్ ౨-౩-౫౮-౩౩ ॥

శాసనాచ్ఛాస్త్రం । శాసనత్వం, ప్రవర్తకత్వం, తథాత్వంచ । తస్యబోధజననద్వారేణ, ఏతాదృశార్థవత్త్వం శాస్త్రస్యభోక్తౄణాంచేతనానాం కర్తృత్వఏవస్యాత్ । అచేతనంప్రధానం నబోధనార్హమ్. చేతనస్యకర్తృత్వాభావేశాస్త్రస్య నార్థవత్త్వమిత్యర్థః । తదేవాహ శాసనంబంధురితి । బోధజననాదిత్యర్థః.

॥ వ్యపదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః ౨-౩-౧౫-౩౫ ॥

(ప) విజ్ఞానమితివాక్యే ఽస్య కర్తృత్వస్యోపదేశతః । విజ్ఞానశబ్దవాచ్యో ఽపి నాత్మాబుద్ధిర్భవేదితి । నశంకితవ్యంతత్రస్యాత్ నిర్దేశస్యవిపర్యయఇతి ॥ విజ్ఞానం యజ్ఞంతనుతే; కర్మాణితనుతే ఽపిచ । ఇతివాక్యేకర్తృత్వమస్యోపదిశ్యతే । తతో ఽయంకర్తా, విజ్ఞానశబ్దవాచ్యశ్చాత్మానభవతి. కింతు, బుద్ధిరేవఇతి చేత్తదానిర్దేశవిపర్యయఃస్యాత్ బుద్ధేఃకరణత్వాత్ విజ్ఞానేనేతికరణవిభక్తినిర్దేశస్స్యాత్

॥ ఉపలబ్ధివదనియమః ౨-౩-౧౫-౩౬ ॥

(ప) ప్రధానస్యచకర్తృత్వేనాత్మనోభోక్తృతైవహి । పూర్వోక్తగ్రంథవచ్చాస్యానియమఃకేనవార్యతే ? అతో ఽత్రబుద్ధిభేదో ఽపి సాధారణ్యంభవేత్తతః ॥ ప్రధానస్య కర్తృతాయామ్ ఆత్మనోనకర్మఫలభోక్తృతాభవతి. తథాసతి, యథా ఽఽత్మనో విభుత్వే నిత్యోపలబ్ధిత్యాదినోపలబ్ధేరనియమఉక్తః, తథా ఽత్రాపితత్తత్కర్మఫలభోక్తృత్వస్య నియమోనభవతి. ప్రకృతేస్సర్వపురుష సాధారణ్యాత్ । అతో ఽత్రాంతఃకరణాదీనామపి నియమోనేతిచభవతి.

॥ శక్తివిపర్యయాత్. ౨-౩-౧౫-౩౭ ॥

(ప) అంతఃకరణకర్తృత్వే భోక్తృత్వాయోగతో ఽన్యతః । ఆత్మనోహానిరేవస్యాత్ బుద్ధేస్తాదృక్త్వయోగతః ॥ బుద్ధేఃకర్తృత్వేసతి, అన్యస్యభోక్తృత్వంనోపపద్యతే । బుద్ధేః భోక్తృత్వంసంపద్యతేచ ॥ తతః, ఆత్మనోహానిరేవస్యాత్ । తస్యభోక్తృత్వశక్తివిపర్యయాత్.

॥ వ్యపదేశాదిత్యాది. ౨-౩-౧౫-౩౫ ॥

బుద్ధేఃకరణత్వే ఽపికర్తృత్వమౌపచారికమితిచనయుక్తం । తస్యైవదోషత్వాదిత్యాశయః। అయంనిష్కర్షః । విజ్ఞానశబ్దోబుద్ధిమభిధత్తే; నత్వాత్మానమ్; అతో, నకర్తృత్వమాత్మనః । కింతు, బుద్ధేరేవ; ఇతినవాచ్యం । క్రియాయాంబుద్ధేః కరణత్వమేవస్యాత్; నతుకర్తృత్వం; సాధకతమంకరణమిత్యనుశాసనేనకరణే తృతీయావిభక్తివిధానాచ్చ విజ్ఞానమిత్యత్ర ప్రథమానిర్దేశో ఽనుపపన్నస్స్యాత్। అతో, విజ్ఞానశబ్దోనబుద్ధివాచకః । కింత్వాత్మవాచీతి.

॥ ఉపలబ్ధివదనియమః ౨-౩-౧౫-౩౬ ॥

ప్రకృతేఃకర్తృత్వేతస్యాస్సర్వసాధారణ్యాత్ సర్వేషాంపురుషాణాం సర్వకర్మఫలభోగసాధారణత్వంభవేదిత్యర్థః । ఆత్మనస్సర్వగతత్వాభ్యుపగమాత్ సర్వేషాంప్రకృతి సన్నిధానమపి తుల్యమ్ । అతఏవచ, అంతః కరణాదీనామపిననియమః.

॥ శక్తివిపర్యయాత్. ౨-౩-౧౫-౩౭ ॥

అయమాశయః । పురుషో ఽస్తిభోక్తృభావాదితి । పరే ఽపివదంతి ఆత్మనోభోక్తృత్వశక్తి విపర్యయేసత్తాయాం ప్రమాణాభావస్స్యాదితి,

॥ సమాధ్యభావాచ్చ. ౨-౩-౫౮-౩౮ ॥

(ప) కరణస్యతథాత్వేస్యాదసమాధిశ్చదోషకృత్ ॥ కరణంహిబుద్ధిః । తస్యాః కర్తృత్వేసతి, మోక్షసాధనభూతసమాధిర్నసంగచ్ఛతే । సమాధిర్నామ, ప్రకృతేరన్యోఽస్మీత్యేవంరూపః । ప్రకృతేరేవప్రకృతే రన్యత్వభావనాయా అనుపపన్నత్వాత్। తదాత్మనఏవోప పద్యతే । అతఆత్మైవకర్తా.

॥ యథాచతక్షోభయథా. ౨-౩-౫౮-౩౯ ॥

(ప) ఆత్మనఃకర్తృభావేస్యాదిచ్ఛాయోగవ్యవస్థితిః ॥ ఆత్మనఃకర్తృత్వేస వాగాదికరణసంపన్నోఽపి యదేచ్ఛతితత్తత్కార్యం, తదాకరోతి । యదానేచ్ఛతి, తదానకరోతి। యథాతక్షావాస్యాదిసామగ్రీసన్నిధానేఽపి, స్వేచ్ఛాఽనుగుణంకరోతి; నకరోతిచ-ఇతి వ్యవస్థా భవతి। బుద్ధేఃకర్తృత్వే, అచేతనాయాః ఇచ్ఛానియమకారణాభావాత్ సదాకర్తృత్వప్రసంగః.

పరాయత్తాధికరణప్రారమ్భః ౬

॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః ॥ ౨-౩-౫౯-౪౦ ॥

॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః ౨-౩-౫౯-౪౧ ॥

(ప) ఇదంజీవస్యకర్తృత్వం తదాయత్తం; నసంశయః । జీవస్యకర్తృత్వం పరమాత్మాధీనమ్ ? ఉత, నేతి ? సంశయః । నపరాధీనమితిపూర్వపక్షః ॥ (ప) ఆనర్థక్యప్రసక్తేస్స్వబుద్ధ్యైవాధికారవాన్ ॥ యదిజీవస్యపరమాత్మాధీనతా, తర్హి, విధి నిషేధశాస్త్రస్యానర్థక్యంప్రసజ్యతే । అతోఽయంస్వబుద్ధ్యాఽధికారీతి. రాద్ధాన్తస్తు- (ప) తదాయత్తంహికర్తృత్వం కృతంజీవేనయత్నతః । తదనుజ్ఞాప్రదానేననవైయర్థ్యం తయోరితి ॥ జీవస్యకర్తృత్వంపరమాత్మాధీనమేవ । విధినిషేధయోశ్చతేననవైయర్థ్యం। కుతః? జీవేనయత్నేకృతేహి, తత్ర పరమపురుషస్తదనుజ్ఞాందదాతి । తాంవినా, తత్ప్ర వత్త్య సిద్ధేరితి-సూత్రార్థస్తు.-అస్యతత్కర్తృత్వంపరాత్ పరమాత్మనఏవ హేతోర్భవతి. కుతః? - శ్రుతేః; అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తాజనానాంసర్వాత్మేతి । యఆత్మనితిష్ఠన్నితి (పారమా)

॥ సమాధ్యభావాచ్చ ౨-౩-౫౮-౩౮ ॥

బుద్ధేఃకర్తృత్వే సమాధేరపిసైవకర్త్రీస్యాత్. తస్యాఃతత్కర్తృత్వం నయుజ్యతే । ప్రకృతిర్హిసాచ। తస్యాస్తదన్యత్వభావనానయుక్తేత్యర్థః.

॥ పరాత్త్విత్యాది ॥ ౨-౩-౫౯-౪౦ ॥ కృతప్రయత్నేత్యాది ॥ ౨-౩-౫౯-౪౧ ॥

సూత్రద్వయభాష్యస్యాయమాశయః । పురుషేణకృతేయత్నే, తదంతర్యామీపరమాత్మా స్వానుమతిమంతరేణ, తత్ప్రవృత్త్యనుపత్తేః స్వయంప్రవర్తయతి, తత్ప్రవర్తనంచ జీవస్య శుభాశుభయత్నానుగుణ్యేన; "అహం సర్వస్యప్రభవో; మత్తస్సర్వంప్రవర్తతే" । "ఇతిమత్వా, భజంతే మాంబుధాభావసమన్వితాః" ఇత్యారభ్య, "తేషాంసతతయుక్తానాం భజతాంప్రీతిపూర్వకమ్ ।

"జ్యోతిర్వా పారమాత్మికంసార్వం విశ్వభవంభవాయ ప్రభూతం ప్రాహిణ్వన్పరంపరాయ సుకృతఃకృతాయ తస్మైవరాయ, ఈశిషేస్వాహా" ఇత్యాదిశ్రవణాత్, "సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్ట" ఇతిస్మృతేశ్చ కర్తృత్వంతదాయత్తమేవ । జీవేనయత్నతః కృతమపేక్ష్య, తదనుమతిదానేన హేతునాతయోశ్శ్రుతిస్మృత్యోర్నవైయర్థ్యమితి.

పరాయత్తాధికరణం సమాప్తమ్ ౬

అంశాధికరణప్రారమ్భః ౭

॥ అంశోనానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయతఏకే॥ ౨-౩-౬౦-౪౨ ॥

(ప) ఆత్మనో ఽత్యంతభిన్నోవాచాజ్ఞః పరమ ఏవవా । ఔపాధికస్సఏవస్యాదంశోవేత్యత్రసంశయః ॥ జీవఃపరమాత్మనో ఽత్యంతభిన్నోవా ? ఉత, భ్రాంతః పరమఏవజీవః? అథవా, పరమఏవోపాధ్యవచ్ఛిన్నోజీవః ? యద్వా తదంశఏవ జీవ, ఇతిసంశయః? అత్యంత భిన్న ఇతిపూర్వపక్షః - (ప) పృథగాత్మానమిత్యాదివాక్యేభేదనిరూపణాత్ । అత్యంత భిన్నఏవాయంభోక్తృభావేనయోగతః ॥ అజ్ఞఃపరమఏవాసౌ జీవోభవితుమర్హతి॥ పృథగాత్మానంప్రేరితారంచమత్వా, ఇత్యాదినాభేదోనిర్దిశ్యతే । తయోరేకఃపిప్పలం స్వాద్వత్తీతి కర్మఫలభోక్తృత్వంచాభిధీయతే, అతో, జీవో ఽయంపరమాత్మనో ఽత్యంతభిన్న ఏవ । రాద్ధాంతస్తు. - (ప) సత్యసంకల్ప సార్వజ్ఞ్యశ్రుతితః పరమాత్మనః । అజ్ఞత్వోపాధిసంబంధానుపపత్తిఃపరోనహి । జీవశబ్దస్యతద్దేహపరవాచిత్వతస్సహి । పరమాత్మాంశఏవస్యాత్ సామానాధికరణ్యతః । శ్రుతిద్వయావిరోధేన విరోధో ఽపినవిద్యతే, భేదశ్రుతేర్విశేష్యాంశవిశేషణపరత్వతః ॥ పరమాత్మనఅజ్ఞత్వముపాధిసంబంధశ్చనోపపద్యతే. కుతః ? సత్యసంకల్పత్వసర్వజ్ఞత్వాది ప్రతిపాదకశ్రుతేః । అతఃపరమః నాజ్ఞః; నోపహితశ్చ; నపరశ్చ । కింతు, జీవశబ్దస్య పరమాత్మశరీరవాచిత్వాత్, జీవఃపరమాత్మాంశ ఏవ । తత్త్వమసీత్యాదిశ్రుతౌ సామానాధికరణ్యఞ్చాయుజ్యతే । భేదాభేదపరయోః శ్రుత్యోః పరస్పరంనవిరోధో ఽస్తి । "ద్వాసుపర్ణాసయుజా సఖాయాసమానంవృక్షం పరిషస్వజాతే" (పారమా) "ద్వావేతౌపక్షీ అచరంచరంతౌ" ఇత్యాదిః పరజీవయోర్భేదాభిధాయి

దదామిబుద్ధియోగంతం; యేనమాముపయాంతితే" ॥ ఇతి, "తానహంద్విషతః క్రూరాన్సంసారేషునరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీష్వేవయోనిషు" ॥ ఇతిభగవద్వచనాత్. అతోజీవస్య పరాయత్తతమ్ ॥

॥ అంశోనానేత్యాది ౨-౩-౬౦-౪౨ ॥

సర్వజ్ఞస్య, సత్యసంకల్పస్య చాజ్ఞత్వంకథంవా ? తస్యైకస్య, ఉపాధివశాత్ నియామ్యత్వంచ ? "నహిదేవదత్తస్యైకస్య గృహాద్యుపాధిభేదాత్ నియంతృనియామ్యత్వసిద్ధిః" ఇత్యాశయః

శ్రుతిశ్చ విశేష్యాంశవిశేషణపరా ॥ సూత్రార్థస్తు - నానావ్యపదేశాత్ స్రష్టృత్వ సృజ్యత్వసర్వజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యపదేశాత్। అన్యథా, ఏకత్వేనచవ్యపదేశాత్ అపిదాశకిత వాదిత్వమేకే, ఆథర్వణికా ఇత్యర్థః। అధీయతే బ్రహ్మదాశాబ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమేకితవా ఇతిబ్రహ్మణోదాశాదిత్వమపి వదంతీత్యర్థః. ఏవముభయవ్యపదేశ ముఖ్యత్వసిద్ధయే జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వమభ్యుపగమ్యమితి.

॥ మంత్రవర్ణాత్. ౨-౩-౬౦-౪౩ ॥

(ప) పరమాత్మాంశఏవాయం మంత్రవర్ణాద్విశేషతః। పాదోఽస్యేత్యాది వాక్యేషు జీవః పాదః శ్రుత స్తతః। పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని జీవఃపాదఇతి, అంశస్యపాదశబ్ద వాచ్యత్వం బోధ్యమిత్యర్థః.

॥ అపిస్మర్యతే. ౨-౩-౬౦-౪౪ ॥

(ప) మమైవాంశోజీవలోకే జీవభూతస్సనాతనః। ఇతిజీవస్యచాంశత్వం స్మర్యతేచాంశఏవసః ॥ మమైవాంశఇతిజీవస్య స్వాంశత్వంభగవతైవ, అభిధీయతే - ఇతి.

॥ ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః ౨-౩-౬౦-౪౫ ॥

(ప) ప్రకాశయుక్తవస్తూనాం ప్రకాశోఽంశోయథాభవేత్। తథాజీవశరీరస్య జీవోఽంశస్త్వేకదేశతః। స్వరూపస్యస్వభావస్య భేదాజ్జీవోహియాదృశః। నతాదృశః పరా త్మాస్యాత్సార్వజ్ఞ్యాదిగుణాలయః ॥ అగ్న్యాదిప్రభావద్వస్తూనాంయథాప్రకాశోఽంశః, తథాజీవశరీరస్యపరమాత్మనః ఏకదేశతఃజీవోఽంశఃయథాదేహినాందేహః, ఏవంత యోరం శాంశిత్వేఽపి స్వరూపస్వభావవైలక్షణ్యాత్। జీవోయాదృశః, తాదృశః పరమాత్మాన స్యాత్। కింతు-సర్వజ్ఞత్వాదిగుణాలయత్వాద్విలక్షణః.

॥ స్మరంతిచ. ౨-౩-౬౦-౪౬ ॥

(ప) ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేర్జ్యోత్స్నా విస్తారిణీయథా। పరస్యబ్రహ్మణ శ్శక్తిస్తథేదమఖిలంజగత్। యత్కించిత్సృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేనవైద్విజ! తస్యసృజ్యస్యసంభూతౌ తత్సర్వంవైహరేస్తనుః। ఇతిజీవస్యచాంశత్వంపరాశర

విశేష్యాంశేతి। విశేష్యభూతపరమేశ్వరాంశత్వం జీవస్యతద్విశేషణప్రయుక్తమ్। అతః, భేదాభేదవ్యపదేశోపపత్తయేజీవోఽయంపరమాంశ ఇతిజ్ఞేయమిత్యాశయః.

॥ ప్రకాశాదీత్యాది. ౨-౩-౬౦-౪౫ ॥

సూత్రేనైవంపరఇత్యస్య పరమాత్మానజీవలక్షణః। కింతు, విలక్షణఇత్యర్థః। ఏవంజీవ బ్రహ్మణోర్విశేషణవిశేష్యకృతం వైలక్షణ్యమాశ్రిత్య, భేదనిర్దేశః। అభేదనిర్దేశస్తు, పృథక్సిద్ధ్యనర్హ విశేషణానాం విశేష్యపర్యంతత్వమాశ్రిత్య, ముఖ్యత్వేన, ఏవముభయనిర్దేశ ఉపపద్యతే-ఇత్యాహుః ॥

మునీరితమ్ ॥ సూత్రేచకారాత్ యస్యాత్మాశరీరమిత్యాదిశ్రుతిరపి తథావక్తీత్యుచ్యతే.

॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌదేహసంబంధాజ్జ్యోతిరాదివత్. ౨-౩-౬౦-౪౭ ॥

(ప) శుద్ధాశుద్ధశరీరస్యసంబంధాత్తైవిభోర్యథా । శుచ్యాదిదేశసంబంధాదగ్నే రివనదోషకృత్ ॥ సర్వత్రబ్రహ్మాంశత్వేన, జ్ఞత్వేనచైకరూపతయాస్థితస్యజీవస్య పుణ్యపాపజనిత శుద్ధాశుద్ధబ్రాహ్మణ శూద్రాదిశరీరస్యసంబంధాత్తై వేదాధ్యయనాను జ్ఞాతదననుజ్ఞారూపపరిహారౌయుక్తౌ। యథా ఽగ్నేరేకరూపస్యాపి శ్రోత్రియాగారశ్మశానాది శుద్ధాశుద్ధదేశసంబంధాదాహరణపరిహారౌ. తస్మాదేతన్నదోషమావహతి ॥

॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః ౨-౩-౬౦-౪౮ ॥

(ప) ఛిన్నత్వాచ్చాస్యభిన్నత్వాత్ భోగావ్యతికరంచతత్ । అజ్ఞబ్రహ్మాత్మవాదాదౌ బ్రహ్మజ్ఞానసమన్వితమ్ ॥జీవస్యవిభుత్వాభావాత్, ప్రతిశరీరంభిన్నత్వాచ్చ నభోగవ్యతి కరః । భ్రాంతబ్రహ్మజీవవాదే, ఉపహితబ్రహ్మజీవవాదేచాజ్ఞానసమన్వితమితిచోప హితమితిచాభిహితత్వాత్, భోగవ్యతికరాదిదోషాస్స్యురిత్యాశయః ॥

॥ ఆభాసాఏవచ. ౨-౩-౬౦-౪౯ ॥

(ప) అజ్ఞబ్రహ్మాత్మవాదేతు సర్వజ్ఞస్య పరాత్మనః । స్వరూపస్య తిరోధానకల్పనాహేతవోవృథా ॥ వృథేతిసూత్రస్థాభాసశబ్దార్థోవివృతః ॥

॥ అదృష్టానియమాత్. ౨-౩-౬౦-౫౦ ॥

పారమార్థికోపాధిసంబంధిబ్రహ్మజీవవాదేనాద్యదృష్టప్రవాహేణోపాధి ప్రవాహానాదిత్వాత్ సంబంధినియేదోషాః, నతేబ్రహ్మణిప్రసజ్యంతే - ఇత్యాశంక్యాహ భగవాన్బాదరాయణః ॥ (ప) అదృష్టోపాధిభిస్తస్య ఛేదాసంభవతః పరే । తత్కృతాదోష సంఘాస్స్యుః బ్రహ్మణ్యేవేతినిశ్చితమ్ ॥ అదృష్టైరుపాధిభిశ్చతస్యబ్రహ్మస్వరూపస్యహి

॥ అసంతతేరిత్యాది. ౨-౪-౬౦-౪౮ ॥

ఛిన్నత్వాచ్చేతి । సూత్రస్థితస్య సంతతేరితిపదస్యార్థఉక్తః । సంతతిర్విభుత్వం । తదభావో ఽసంతతిః। జీవానాంభోగోనామ, కర్మానుభవః। సపరస్పరవ్యతికరాభావేన సంభవతీత్యర్థః.

॥ ఆభాసేత్యాది. ౨-౩-౬౦-౪౯ ॥

స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదనాయోపపాదానహేతవః ఆభాసాఇత్యర్థః ॥

॥ అదృష్టేత్యాది. ౨-౩-౬౦-౫౦ ॥

ఉపాధ్యాశ్రయస్యైకత్వాత్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వాత్ వ్యవస్థానుపపత్తిరిత్యభిప్రాయః ॥

భేదోనసంభవతి । అతఃపరేబ్రహ్మణి తత్కృతా దోషాస్స్యురితి । సూత్రార్థస్తు. - ఉపాధి పరంపరాహేతుభూతస్యాదృష్టస్యాపి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వ భావాదవ్యవస్థైవ ॥

॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవమ్. ౨-౩-౬౦-౫౮ ॥

(ప) అదృష్టహేతుభూతాభిసంధ్యాదౌతాదృశత్వతః । వస్తునో ఽభావతః పూర్వోపాధియుక్తంతదేవచేతి ॥ అదృష్టస్యహేతుభూత సంకల్పోద్యోగానుష్ఠానాదావపి, అచ్ఛేద్యత్వాత్; ఏవమనియమఏవేత్యర్థః । బ్రహ్మవ్యతిరిక్తప్రదేశాభావాత్ తదేవ పూర్వోపాధియుక్తమితి ॥

॥ ప్రదేశభేదాదితిచేన్నాంతర్భావాత్. ౨-౩-౬౦-౫౨ ॥

(ప) ఉపాధియుక్తం తద్బ్రహ్మదేశాదిభిరనన్వితమ్ । భిద్యతే ఽతో వ్యవస్థేతి చేన్నైవంతదుపాధిషు ॥ గచ్ఛత్సుతాదృశంబ్రహ్మదేశస్యావస్థితేఃపురా ॥ ఇతి ఉపాధియుక్తం తత్ప్రదేశాదికం బ్రహ్మదేశాదిభిరసంయుక్తం తస్మాత్భిద్యతే ॥ అతో, భాగవ్యవస్థాభవతీతిచేత్, తదుపాధిషు తత్రతత్రగచ్ఛత్సు, సర్వప్రదేశానాం సర్వోపాధ్యంతర్భావాత్, వ్యతికరస్తదస్థఏవ ॥

అంశాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్ర స్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితేవైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః

సమాప్తః.

శ్రీవిఖనసగురవే నమః.

॥ ప్రదేశభేదాత్. ౨-౩-౬౦-౫౨ ॥

భిద్యతఇతి । ఉపాధి సంబంధిదేశాత్ బ్రహ్మప్రదేశః భిన్నోభవతీత్యర్థః. ప్రదేశభేదేన సంబంధే ఽపిసర్వస్యబ్రహ్మ ప్రదేశత్వాత్ తత్తత్ప్రదేశసంబంధి దుఃఖంబ్రహ్మణఏవస్యాదిత్యాశయః ॥

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యవ్యాఖ్యాయామ్
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్
ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః
సమాప్తః.

శ్రీవైఖానసగురవే నమః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ తథాప్రాణాః ౨-౪-౬౧-౧ ॥

(ప) కిమింద్రియాణి జాయంతే ? ఉత, నేత్యత్రసంశయః ॥ ఇంద్రియాణికిం జీవవజ్జాయంతే ?- ఉతాకాశాదివజ్జాయంతే ? - ఉత, నజాయంతే ? ఇతిసంశయః॥ నజాయంతఇతిపూర్వపక్షః (ప) లయకాలే, ఋషీణాంచ స్థితిర్వాక్యాత్ ప్రతీయతే । ఉత్పత్తిశ్రుతయోనేయాజీవవచ్ఛృతయస్తతః ॥ (శ్రు) "అసద్వా, ఇదమగ్రఆసీత్ - తదాహుఃకింతదాసీదితి । ఋషయోవావతే, అగ్రేసదాసీత్ । తదాహుః - కేతేఋషయ ఇతి ప్రాణావా, ఋషయః" ఇతిశ్రుతివాక్యాత్ లయకాలే ఽపిప్రాణావా, ఋషయఇతి - ఋషిశబ్ద వాచ్యానా మింద్రియాణాం స్థితిఃజ్ఞాయతే. ఇంద్రియాణాముత్పత్తివిషయా "మనస్సర్వేంద్రియాణిచ" ఇతిశ్రుతిః జీవస్యేవావస్థా ఽంతరప్రాప్తిప్రతిపాదికానేయేతి. రాద్ధాంతస్తు - (ప) ఏకత్వనిశ్చయాత్పూర్వమేతస్మాదితివాక్యతః । ఉత్పత్తిశ్రవణాత్ప్రాణా ఉత్పద్యంతేధ్రువంతతః ॥ సర్గాదౌ, ఆత్మావా, ఇదమేకఏవాగ్రఆసీదితి, ఏకస్యైవసత్తా నిశ్చయాత్, "ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచే"తివాక్యతశ్చ, ఇంద్రియో త్పత్తిశ్రవణాత్ తాన్యుత్పద్యంత ఏవ । తత్రప్రాణశబ్దోబ్రహ్మాభిధత్తే । నతువాయువిశేషానితి. సూత్రార్థస్తు - వియదాదివదేవప్రాణాజాయంతే - ఇతి ॥

॥ గౌణ్యసంభవాత్తత్ప్రాక్శ్రుతేశ్చ. ౨-౪-౬౧-౨ ॥

(ప) బహుత్వవచనంగౌణం బహ్వర్థాసంభవాత్తదా । ప్రాగవస్థాశ్రుతేశ్చాస్య పరస్య బ్రహ్మణస్తతః ॥ ప్రాణాఇతిబహుత్వప్రతిపాదికాశ్రుతిర్గౌణీబహ్వర్థాసంభవాత్ పరబ్రహ్మణఏవహిసృష్టేః ప్రాక్స్థితిశ్శ్రూయతే ॥

॥ తథాప్రాణాః ౨-౪-౬౧-౧ ॥

ప్రళయకాలే ఽపి ప్రాణానాంస్థితికథనంతు ప్రాణశబ్దఋషిశబ్దయోః బ్రహ్మవాచకతయా నానుపపన్నమ్ । ఇంద్రియాణాం జీవవత్త్వంచనయుక్తం - జీవస్యేవతేషాం నిత్యత్వ శ్రవణాభావా దిత్యాశయః.

॥ గౌణ్యసంభవాత్తత్ప్రాక్ శ్రుతేశ్చ. ౨-౪-౬౧-౨ ॥

శ్రూయత ఇతి । ఏకమేవా ద్వితీయమితిశ్రూయతే - ఇతి.

॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ౩-౪-౬౧-౩ ॥

(ప) వాచస్తత్సృష్టిపూర్వత్వాత్ ప్రాణోబ్రహ్మావిశేషతః ॥ ప్రాణశబ్దోబ్రహ్మవాచకః। కుతః ? బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూతవియదాది సృష్టిపూర్వకత్వాత్ ॥

ఇతి, ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧

సప్తగత్యధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. ౨-౪-౬౨-౪ ॥

(ప) కిమింద్రియాణి సప్తస్యురుతైకాదశ సంశయః ॥ శ్రోత్రత్వక్ చక్షుర్జిహ్వా ఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి - ఇతిసప్తేంద్రియాణిస్యుః ? ఉత, జ్ఞానేంద్రియాణి పంచ, కర్మేంద్రియాణి పంచ, మనశ్చైకమితి, ఏకాదశేంద్రియాణి ? ఇతిసంశయః। సప్తైవేతిపూర్వపక్షః (ప) సప్తానామేవజీవేనసంచార శ్రవణాత్తథా। విశేషితత్వాత్సప్తానాం జ్ఞానానీతిచసప్తతః ॥ సప్తఇమేలోకాఏషుచరంతి ప్రాణాగుహాశయానిహితా స్సప్తసప్తేతి సప్తానామేవజీవేనసహసంచారశ్శ్రూయతే। తతః, "యదాపంచావతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసాసహ। బుద్ధిశ్చనవిచేష్టేతతామాహుః పరమాంగతి" ? మితి సప్తానాంవిశేషితత్వాచ్చ తానిసప్తైవ। రాద్ధాంతస్తు-(ప) జ్ఞానకర్మేంద్రియాణాంచ మనసఃకార్యభేదతః। కారణత్వాద్విశేషాత్తే శ్రుతాహ్యేకాదశశ్రుతౌ। ప్రాధాన్యాదేవసప్తానాం విశేషేణగతిశ్శ్రుతిః। నాన్యేషామతథాభావాద్విశేషేణగతిశ్రుతిః ॥ జ్ఞానేంద్రియాణాం, కర్మేంద్రియాణాం, మనసశ్చశ్రవణాదిరూపాదానాదిరూపాణాం కార్యాణాం భేదాత్, శ్రోత్రాదీనామివ హస్తాదీనామపికరణత్వాత్, దశేమేపురుషేప్రాణాఆత్మైకాదశేతి తేషామేకాదశత్వం శ్రూయతే। సప్తానాం విశేషేణ ప్రధానత్వాత్ జీవేన సహగమనంశ్రూయతే - అన్యేషాంప్రాధాన్యాభావాత్, నగతిశ్శ్రూయతే। అతఏకాదశేంద్రియాణి ॥

॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః ౨-౪-౬౧-౩ ॥

అయమాశయః - వాగాదికర్మేంద్రియాణాం కార్యముచ్చారణాది। శ్రోత్రాదిజ్ఞానేంద్రియాణాం కార్యంశ్రవణాది। తత్తదింద్రియవిషయాః వచనాదానగమన విసర్గానందాః, శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాశ్చ తేషా మభావేత్తదింద్రియకార్యం కథముపపద్యేత ? ఇతి.

॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ. ౨-౪-౬౨-౪ ॥

విశేషితత్వాదితి। త ఏవహిజ్ఞానానీతి విశేషితాఇత్యర్థః। శరీరాంతస్సంచరణం విహాయ మోక్షార్థగమనం పరమాగతిః జ్ఞాయతే నేనేతి వ్యుత్పత్త్యాజ్ఞాన శబ్దో ఽత్రేంద్రియపరః। సప్తసప్తేత్యత్రవీప్సా పురుషాణాం భిన్నతయా। ఏవం సప్త, ఇంద్రియాణి సప్తైవేత్యర్థః। దశేమే - ఇత్యాది శ్రుతావత్ర, ఆత్మశబ్దోమనోవాచీ.

॥ హస్తాదయస్తుస్థితే ఽతోనైవమ్. ౨-౪-౬౨-౫ ॥

(ప) ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్రదశైకత్వాభిధానతః । కర్మజ్ఞానేంద్రియాణి స్యురేకాదశవిశేషతః । దేహాద్దేహాంతరప్రాప్తౌ తేషామేవగతిర్భవేత్ । జన్మాదియోగీన్యన్యాని సహదేహేన; నాన్యథా ॥ నసప్తైవేంద్రియాణి । అపిత్వేకాదశ । తథాహ్యభిధీయతే, ఏకందేహంవిహాయ । అన్యదేహప్రాప్తౌ తఏవసప్తగచ్ఛంతీతి । తేషాంవిశేషప్రదర్శనాయ । సూత్రార్థస్తు-శరీరేస్థితే, జీవేహస్తాదయశ్చ, తద్భోగోపకరణభూతాభిన్నకార్యాశ్చ । అతస్తేనసంతీత్యేవంనమంతవ్యమితి । పరమతానువాదతద్దూషణమ్ (ప) వాక్యాదవగతే సత్త్వాద్ధేతుత్వాభావతో ఽన్యనః । సంఖ్యా ఽంతరాణిగమ్యంతే; తన్నయుక్తంతథాత్వతః ॥

ప్రాణాణుత్వాధికరణప్రారమ్భః 3

॥ అణవశ్చ. ౨-౪-౬౩-౬ ॥

(ప) విభూన్యక్షాణిచాణూని సంశయోవిషయోమతః ॥ కరణానికింసర్వగతాని? ఉతాణు పరిణామాణానీతి ? సంశయః. విభూనీతి పూర్వపక్షః (ప) ఆనంత్యశ్రవణాద్వాక్యే ప్రాణావిభవఏవహి ॥ తఏతేసర్వఏవ సమాస్సర్వే ఽనంతాఇత్యానంత్యశ్రవణాత్ ప్రాణాస్సర్వగతాఏవ । రాద్ధాంతస్తు - (ప) ఉత్క్రాంతిశ్రవణాత్తస్మిన్నణవః ఋషిసంజ్ఞికాః । సుఖబాహుళ్యవిషయాచానంత్యశ్రుతిరీరితా ॥ ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వేప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి, ఉత్క్రాంతి శ్రవణాత్ తేషాం పరిమితత్వం సిద్ధ్యతి । అతః, ఋషిసంజ్ఞికాః ప్రాణాఅణవఏవ । ఆనంత్యశ్రుతిస్తు, సుఖ బాహుళ్యవిషయాఇతి.

॥ శ్రేష్ఠశ్చ. ౨-౪-౬౩-౭ ॥

(ప) శ్రేష్ఠప్రాణోజాయతేచనాతిదేశోనయన్యయాత్ । పృథగ్యోగన్యకరణమన్యార్థమితితద్విదః ॥ ప్రాణవాదాఖ్యచ్ఛాందోగ్య ప్రకరణ విశేషేప్రాణస్య

॥ హస్తాదయస్తుస్థితేతోనైవమ్. ౨-౪-౬౨-౫ ॥

హస్తాదయఇతి । సూత్రేగతేరిత్యస్య సప్తప్రాణాః ప్రభవంతీతి శ్రుతివాక్యాదవగతేః సప్తవైశీర్షణ్యాః ప్రాణాఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే - ఇత్యనువాదః । తన్నేతి తద్దూషయతి । కుతః ? అన్యవ్యభిచారిణో హేతుత్వాభావాత్ । అష్టౌగ్రహాః దశేమేపురుషాః ఇత్యాదిభిః సంఖ్యా ఽంతరాణిచ గమ్యంతే -తతస్సప్తప్రాణా ఇతిసప్తత్వావగతేరితి వ్యాఖ్యానయుక్తేత్యర్థః. కించ, తత్సప్తవైశీర్షణ్యా ఇతి విశేషితత్వమప్యయుక్తం । తథాత్వతః సప్తత్వసాధకత్వాభావాత్ ఏకాదశేంద్రియాణి । అధిక సంఖ్యావాదా మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః । న్యూనవ్యపదేశాస్తు, తత్రతత్ర వివక్షితగమనాదికార్య విశేష ప్రయుక్తా ఇతి। అనేనసూత్రేణ ప్రకృతం పూర్వపక్షం పరిహరతి. ఇతిసప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.౨

॥ అణవశ్చ. ౨-౪-౬౩-౬ ॥ ॥ శ్రేష్ఠశ్చ. ౨-౪-౬౩-౭ ॥

నయస్యాధికరణస్య నాతిదేశః । ఇదంసూత్రం నాధికరణాంతర మిత్యర్థః । తుల్యన్యాయత్వాత్ పృథగ్యోగకరణంతూత్తరచింతార్థక మితితద్విదః ఆహుః । ఆనీదవాతం స్వధయా

శరీరస్థితిహేతుతయా శ్రేష్ఠత్వసంభవః కథ్యతే । తతోజాయతఏవ । జన్మచతస్య నాత్మవత్। కింతు, పృథివ్యాదివత్ । అన్యథా, ప్రాక్సృష్టేరేకత్వావధారణ విరోధః । ఆనీద వాతంస్వధయా తదేకమితిమహాప్రళయ సమయే ఽపిసద్భావశ్రుతిస్తుజైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణం నాభిప్రైతి । అపితు, పరమాత్మన ఏకస్యసద్భావమ్ । అవాతమితతత్రైవ శ్రవణాత్ । ఇద మధికరణం పూర్వాధికరణాన్నాన్యత్ । పరమతానువాదతద్దూషణమ్. (ప) భిన్నాధి కరణత్వంతు పరోక్తంన్నాస్యయుక్తిమత్ । శ్రుత్యాతైఃప్రతిపన్నాయాం నిర్వాహ్యం జ్ఞాన మన్యథా ॥ అన్యమతానువాదతద్దూషణమ్. (ప) తస్యాంతులీయతే ప్రాణోముఖ్య ఉత్పద్యతేపరః । ఉత్క్రాంతిశ్రవణాదస్యతయానాశంవదంతి తే.

ఇతి, ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్ 3

తదేకమితి తదేకం బ్రహ్మస్వధయాలక్ష్మ్యా విశిష్టంసత్, ఆనీత్ । అనప్రాణన ఇతిధాతోఃలుఙ్ । "స్వధాత్వంలోక భావినీతి" శ్రీవిష్ణుపురాణే, ఉపబృంహణాత్ స్వధాశబ్దో లక్ష్మీవాచకః। "త్వంమాతా సర్వభూతానాం దేవదేవోహరిః పితా । త్వయాచ, విష్ణునాచాంబ! జగద్వ్యాప్తంచరాచరమ్ ॥" జగన్మాతృ భూతయాలక్ష్మ్యా విశిష్టస్యహరేరేవ ప్రాణనత్వముచితమ్ । బాలోజ్జీవనేపత్నీవిశిష్టః పితైవప్రభవతి । "మాతరంపద్మమాలినీమితి" శ్రుతిశ్చలక్ష్మ్యా జగన్మాతృత్వంవదతి। "ఇందిరాలోకమాతామా" ఇత్యభి ధాన విదశ్చాహుః। "తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభి జనలక్షణామ్। రాఘవో ఽర్హతి; వైదేహీతం చేయమసితేక్షణా" ఇతి శ్రీమద్రామాయణ ప్రతిపాదిత తుల్యలక్షణత్వం లక్ష్మీనారాయణయో రభివ్యనక్తి । శ్రుతిరపి - "ఆదిత్యవర్ణంతమసస్తుపారే" ఇతి, "ఆదిత్యవర్ణేతపసో ఽధిజాతే" ఇతిచ. భగవాన్మరీచిరాహ జ్ఞానకాండే - "తద్విష్ణోర్విభూతిశ్శ్రీస్సాచనిత్యాఇతి ।" పారమాత్మ్యోపనిషదిచ- "మామాత్మగుప్తాంవహసి స్వభూత్యై" ఇతి నారాయణస్యనైరంతర్యేణ లక్ష్మీధారణంశ్రూయతే ॥ తత్రైవ - "సంతారయంతీం స్వయమప్రమత్తామితి" తస్యాఏవ ప్రపన్నజనోత్తారకత్వంచప్రతిపాద్యతే। అతో, "లక్ష్మీ విశిష్టఏవైకః ప్రపత్తవ్య ఇహోదితః" ఇత్యుక్తమ్. ఇత్యలంవిస్తరేణ ! అస్యసూత్రస్య పరైరుక్తం భిన్నాధికరణత్వంనయుజ్యతే । శ్రుత్యాతైః ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతావధారణాదిభిః. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా యథైకేనమృత్పిండేనేతి దృష్టాంతః ఏవేత్యవధారణమ్ ఏతైరిత్యర్థః. ఉత్పత్త్యాప్రతిపన్నాయాం సత్యాం, జ్ఞానమనుత్పత్త్యవగమో ఽన్యథానిర్వాహ్యమ్ - ఇత్యధికశంకాపరిహారాభావాదిత్యాశయః. తస్యాముత్పత్తౌ ముఖ్యప్రాణోలీయతే । దేహాంతరే పరఉత్పద్యతే । ఇతిపూర్వపక్షంకృత్వా, ఉత్క్రాంతి శ్రవణాత్, ఆస్య, ఉత్పత్తివాదస్య తయావృత్త్యుత్పత్తి విషయతయా, అనాశం, నాత్యంత నాశంవదంతి.

వాయుక్రియా ఽధికరణప్రారంభః ౪

॥ నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. ౨-౪-౬౪-౮ ॥

(ప) శ్రేష్ఠో ఽయంవాయుమాత్రంవా, తత్తృతీయస్సఏవవా ॥ శ్రేష్ఠప్రాణో ఽయం కంచిద్విశేషమాపన్నః, కేవలంవాయుర్వా? మహాభూతాంతర్గతవాయుర్వా? ఇతిసంశయః। వాయుమాత్రమితిపూర్వపక్షః ॥ (ప) సప్రాణోవాయుమాత్రం స్యాత్ వ్యపదేశాద్విశేషతః। ప్రసిద్ధ్యభావాత్తన్మాత్రేనిశ్వాసాదిక్రియాహిసః ॥ వాయుమాత్రమేవసప్రాణః యఃప్రాణస్స వాయురితి వ్యపదేశాత్ వాయుమాత్రేప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావాత్ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసక్రియైవ వాసప్రాణః। వాయుక్రియాయామేవ తత్ప్రసిద్ధేః। రాద్ధాంతస్తు - (ప) నవాయుమాత్రం ప్రాణస్స్యాత్ తత్క్రియావానవాక్యతః। పృథక్త్వేనోపదేశాచ్చతదాధిక్యాత్ ప్రధానతః। దేహధారణయోగ్యత్వమాపన్నో వాయురేవసః ॥ ప్రాణోవాయుమాత్రం। వాయుక్రియావానస్యాత్। ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ। ఖంవాయురితివాక్యేన వాయోః పృథక్ప్రాణస్యోత్పత్తి శ్రూయతే। తేజఃప్రభృతిభ్యః తత్క్రియాయాః వృథక్త్వేననిర్దేశఃశ్రూయతే। తథైవవాయుక్రియామాత్రస్య ప్రాణతయా ననిర్దేశఇతిబోధ్యమ్। అతో, దేహధారణయోగ్యావస్థాంతరం ప్రాప్తోవాయురేవప్రాణః.

॥ చక్షురాదివత్తుతత్సహ శిష్ట్యాదిభ్యః ౨-౪-౬౪-౯ ॥

(ప) భూతాంతరమయం ప్రాణోవాయుర్నేంద్రియవత్సహి। జీవోపకరణం తచ్చశిష్ట్యాదిభ్యో ఽవగమ్యతే ॥ అయంప్రాణవాయుః నభూతవిశేషః। అపితు, చక్షురాదీంద్రియవత్ జీవోపకరణం। తచ్చ శిష్ట్యాదిభ్యో ఽవగమ్యతే। "అథహ యఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ" ఇత్యాదినా విశిష్యాభిధానాచ్చ ప్రాణస్యకరణసజాతీయత్వమవగమ్యతే.

॥ అకారణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి. ౨-౪-౬౪-౧౦ ॥

(ప) జీవోపకరణస్యాస్య క్రియావిరహితత్వతః। శక్యోజనయితుం దోషోనయతశ్శ్రూయతేతథా ॥ జీవోపకరణస్యప్రాణస్యజీవంప్రతిచక్షురాదివదుపకార

వాయుక్రియా ఽధికరణ ప్రారంభః ౪

॥ నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. ౨-౪-౬౪-౮ ॥

అతో, నవాయుమాత్రం పృథగుపదేశాదేవ తత్క్రియా ఽపిసనభవతి। ప్రాణస్స్పందత ఇతి స్పందనక్రియావతః ప్రాణస్యవ్యపదేశాత్ ద్రవ్యత్వమేవ; నక్రియాత్వమ్.

॥ చక్షురాదివత్తుతత్సహ శిష్ట్యాదిభ్యః ౨-౪-౬౪-౯ ॥

శిష్టిశ్శాసనమ్। ఉపకరణభూతైరింద్రియై స్సహప్రాణస్యాపి శాసనాత్ తథా ఽవగమ్యత ఇత్యర్థః. శిష్ట్యాదిభ్య ఇతి। అత్రాదిశబ్దేన గృహీతార్థమాహ - అథహయఇత్యాదినా.

క్రియారాహిత్యాత్ దోషోజనయితుంనశక్యతే । యతఃయస్మిన్నుత్క్రాంతే, ఇదం శరీరంపాపిష్ఠతరమివదృశ్యతే । సఏవశ్రేష్ఠఇతి తస్యక్రియావత్త్వంశ్రూయతే.

॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౨-౪-౬౪-౧౧ ॥

వాగాదిముఖ్యప్రాణపర్యంతకరణాది ప్రత్యభిజ్ఞాయాః ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేంద్రియ శైథిల్యాభిధానాత్ ప్రాణాపానాదినామభేదభాగేకఏవప్రాణఇత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః ॥ (ప) వృత్తిభేదాదపానాదేః ప్రాణాదివ్యపదేశతః । తత్సర్వం ప్రాణఏవేతి మనోవద్వ్యపదిశ్యతే ॥ ఏకఏవప్రాణః వృత్తిభేదాత్ అపానవ్యానోదాన సమాననామభిర్వ్యపదిశ్యతే । అతస్తేషాం ప్రాణాదిత్వవ్యపదేశః ప్రాణో ఽపానోవ్యాన ఉదానస్సమానఇత్యేతత్ సర్వం ప్రాణఏవ । ఇతివ్యపదేశశ్చ యథామనసః కామ సంకల్పాదిభేదేన ॥ పరమతానువాదతద్దూషణమ్ ॥ (ప) పరేనేత్యత్రశబ్దేనతాదృశః ప్రాణఉచ్యతే । వృత్తిదర్శనతఃకాలేశంకా ఽనుదయతోనతత్ । అన్యమతానువాదత ద్దూషణమ్ ॥ (ప) పూర్వజస్యహి తత్త్వస్యభాగఃప్రాణస్తథావిధః । తదంశస్యతథాత్వేతు ప్రమాణాభావతస్తతః ॥ ఇతివాయుక్రియా ఽధికరణంసమాప్తమ్ ౪.

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ అణుశ్చ. ౨-౪-౬౫-౧౨ ॥

(ప) ప్రాణో ఽణుస్సర్వగోవేతి సంశయోవిషయోమతః ॥ ప్రాణోజీవవద ణుర్వా ? విభుర్వా ? ఇతిసంశయః । విభురితిపూర్వపక్షః ॥ (ప) ఏభిరిత్యాదివాక్యే ఽస్యచానంత్య వ్యపదేశతః॥ సమఏభిస్త్రిభిర్లోకైః ఇత్యాదిశ్రవణాదయం విభురితి। రాద్ధాంతస్తు - ఉత్క్రాంతివ్యపదేశాచ్చ ప్రాణో ఽణురితినిర్ణయః । తదాయత్తస్థితిత్వేన వైభవోక్తిరితీరితమ్। ఉత్క్రాంతివ్యపదేశాత్ ప్రాణో ఽణురేవ । సర్వప్రాణిజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితిత్వేన వైభవ కథనముపపద్యతే ॥

॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే. ౨-౪-౬౪-౧౧ ॥

అపానాదయో ఽపిప్రాణస్యైవవృత్తివిశేషాః । నత్వర్థాంతరమ్ । యథామనస ఏవకామ సంకల్పాదిభేదో నిర్దిశ్యతే, తథాప్రాణఏవ, అపానాది భేదేనేత్యర్థః. పరే-ఇతి । పరేనవాయుక్రియే ఇత్యత్రక్రియాశబ్దేనతాదృశసమస్తకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణఉచ్యతే-ఇతి । వదంతీతిశేషః । తన్న। కరణవ్యాపారోపరతికాలే ఽపి ప్రాణవృత్తిదర్శనాత్. తాదృశశంకా ఽనుదయాత్ ప్రాణస్యాపిజీవవత్ స్వాతన్త్ర్య ప్రసంగపరిహారపరం సూత్రమిదమిత్యాశయః । పూర్వజస్యేతిప్రథమజాతస్య మహత్తత్త్వస్య తథావిధోరాజసః భాగః ప్రాణ ఇతివదంతి । తన్నేత్యాహతదంశస్యతద్భాగస్య ప్రాణత్వేప్రమాణాభావాత్.

వాయుక్రియా ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౪

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణ ప్రారమ్భః ౬

॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ ప్రాణవతాశబ్దాత్. ౨-౪-౬౬-౧౩ ॥

(ప) జీవాగ్న్యాదేరధిష్ఠానం పరాయత్తమితీరితమ్ । తదేవస్మారయత్యత్ర ప్రయోజనవశాత్పురా । జ్యోతిరాదేః ప్రాణవతా సహాధిష్ఠానతాభవేత్ । తత్సంకల్పాచ్చ వాగాదేర్యో ఽగ్నావిత్యాదిశబ్దతః ॥ పూర్వంప్రసంగవశాత్ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామితి సూత్రేణయదీరితమ్, అత్రతదేవస్మారయతి । కథం తదీరిత ? మితిచేత్, జీవాత్మనో ఽగ్న్యాదేస్తు ప్రాణాధిష్ఠితత్వం। తచ్చపరమాత్మాయత్తమితి కుతః। పరమాత్మాయత్తత్వం? తత్సంకల్పవశాత్। కథమిదమవగమ్యతే ? యో ఽగ్నౌతిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రుతేః। సూత్రార్థస్తు. - ప్రాణవతా జీవేనసహజ్యోతి రాదేరగ్న్యాదే రధిష్ఠానతాతదామననాత్-పరమసంకల్పాద్భవేత్. కుతః తత్సంకల్పాయత్త? మితిచేత్, యో ఽగ్నౌతిష్ఠన్నిత్యాది శ్రుతేః। ఏవంవాగాదేశ్చతదామననాయత్తతా - ఇతి.

॥ తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨-౪-౬౬-౧౪ ॥

(ప) అంతర్యామితయా సర్వయమనస్య పరాత్మనః । నిత్యత్వాత్తచ్చ తత్సృష్ట్యేత్యత్రైవ ప్రతిపాదితమ్ ॥ సర్వనియంతుః పరమాత్మనః అంతర్యామితయా నిత్యత్వాత్ తదధీనాధిష్ఠానం తచ్చతత్సృష్ట్వాతదేవానుప్రావిశదిత్యాది శ్రుత్యా ప్రతిపాదితమ్ । పరమతానువాదతద్దూషణమ్ ॥ (ప) ప్రాణానాధిష్ఠితాస్సర్వేతా దృశాస్తాదృశత్వతః । శ్రుతితోబాధితాస్సర్వే తత్పరంచ పరేజగుః । అధిష్ఠానస్యచోక్తత్వాత్, నిరస్తోనియమో ఽత్రహి.

॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ ప్రాణవతాశబ్దాత్. ౨-౪-౬౬-౧౩ ॥

ప్రాణవాన్ జీవః అగ్న్యాదిదేవానాంసహజీవేన ప్రాణవిషయాధిష్ఠానం పరమాత్మసంకల్పాయత్తం । తథాశ్రుతేః ॥

॥ తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨-౪-౬౬-౧౪ ॥

నిత్యత్వాత్ స్వరూపానుబంధిత్వేన నియతత్వాత్ సర్వేప్రాణాః అగ్న్యాదిభిన్నానధిష్ఠితాస్తాదృశాఃకార్యకరాః తాదృశత్వతః స్వమహిమ్నైవ కార్యకారణత్వోపపత్తేః ఇతిపూర్వపక్షే శ్రుత్యాబాధితాః తదధిష్ఠితాః కార్యకరాఇతిసిద్ధాంతశ్చ । తత్పరంప్రాణవతా శబ్దాదితిసూత్రాంతరమగ్న్యాదీనామ్ అభోక్తృత్వ ప్రసంగపరంచ సర్వేపరేజగుఃతన్నే త్యాహ - అధిష్ఠానస్యేతి। అగ్న్యాద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్యతత్ర, అనపాకృతత్వాచ్చ। నియమస్యాలక్షణ్యానియమః నిరస్తోహి-ఇతి.

అథేంద్రియాధికరణ ప్రారమ్భః ౭

॥ తఇంద్రియాణీతద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ౨-౪-౬౭-౧౫ ॥

(ప) ప్రాణశబ్దేననిర్దిష్టాస్సర్వేవేతి నసంశయః ॥ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాస్సర్వే కిమింద్రియాణి? అథవా, శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తాఏవ నసర్వే? ఇతిసంశయః. సర్వే-ఇతి పూర్వపక్షః - (ప) ప్రాణశబ్దైక నిర్దేశాత్ సర్వేషామవిశేషతః । కరణత్వాచ్చతే సర్వే, ఇంద్రియాణీతి నిర్ణయః ॥ సర్వేసామాన్యేన ప్రాణశబ్దేన నిర్దిశ్యంతే । అతఃకారణత్వాచ్చ సర్వేతేప్రాణశబ్దనిర్దిష్టాః ఇంద్రియాణి । రాద్ధాంతస్తు. - (ప) తేశ్రేష్ఠవ్యతి రిక్తాస్స్యురింద్రియాణివిశేషతః । తుశబ్దేనచ నిర్దేశాత్ ఇంద్రియాణీతి వాక్యతః ॥ ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తాఏవతే - ఇంద్రియాణి - విశేషతస్తుకారేణ నిర్దేశాత్ । ఇంద్రియాణి దశైకంచ, పంచచేంద్రియగోచరా ఇతి శ్రుతేశ్చ.

॥ భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨-౪-౬౭-౧౬. ॥

వైలక్షణ్యాచ్చ భేదేన జన్మశ్రవణత స్తతః ॥ సుషుప్తౌ ప్రాణస్యవృత్తిరుపలభ్యతే; నతుచక్షురాదీనామితి వైలక్షణ్యాత్, ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచేతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాణ వ్యతిరిక్తానామేవేంద్రియత్వమ్.

ఇతి, ఇంద్రియాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్.౨-౪-౬౮-౧౭ ॥

(ప) చతుర్ముఖాజ్జగత్సృష్టిస్తచ్ఛరీరాచ్చ సంశయః ॥ నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపంచవ్యష్టి సృష్టిఃహిరణ్యగర్భాత్? అథవా, తచ్ఛరీరకాత్ పరమాత్మన? ఇతిసంశయః। హిరణ్యగర్భాదితి పూర్వపక్షః -(ప) వ్యతిరేక శ్రుతేర్జన్మ కేవలాచ్చ ప్రజాపతేః । జీవస్య చతదంశత్వాత్, నిర్దేశో ఽప్యుపపద్యతే ॥ కేవలాత్ సమష్టిజీవాత్ ప్రజాపతేరేవోత్పత్తిః కుతః ? అనేనజీవేనాత్మనా ఽనుప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మ వ్యతిరిక్త జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్। రాద్ధాంతస్తు-(ప) త్రివృత్కుర్వతఏవాస్య నామవ్యాకరణం శ్రుతమ్ । అండసృష్టేఃపరంజన్మ బ్రహ్మణస్స్మృతిచోదితమ్ । చతుర్ముఖేనచాశక్యం త్రివృత్కరణమిత్యతః । కరవాణీతినిర్దేశో ముఖ్యఏవతదాభవేత్ । జీవేనేత్యాది నిర్దేశశ్శరీ

ఇన్ద్రియాధికరణ ప్రారమ్భః.

॥ తఇంద్రియాణీతద్వ్యపదేశాదన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్ ౨-౪-౬౭-౧౫ ॥

ఇంద్రియాణీతిశ్రుత్యాసమానసేషు చక్షురాదిష్వేవేంద్రియశబ్దవ్యపదేశాదిత్యర్థః ।

॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లప్తిస్తుత్రివృత్కుర్వతఉపదేశాత్.౨-౪-౬౮-౧౭ ॥

జీవస్యపరమాంశత్వాత్ - స్వాంశభూతజీవరూపేణ, అనుప్రవేశపూర్వక నామరూప

రాత్మ నిబంధనః సంజ్ఞా-నామ. మూర్తిః-రూపం-తయోఃనామరూపయోః కరణం - త్రివృత్కుర్వతః పరమాత్మన ఏవశ్రూయతే నామరూపేవ్యాకరవాణీతి । తస్మిన్నండే ౨ భవత్ బ్రహ్మసర్వలోకపితామహః । ఇతిస్మృత్యా చతుర్ముఖస్యాండసృష్టేరనంతరం తత్ర జననముచ్యతే । అతః త్రివృత్కరణేన సృష్టాదండాదనంతరజాతస్య తస్యత్రివృత్కరణమయుక్తం । త్రివృత్కర్తృత్వంపరమాత్మనఏవోపదిశ్యతే సేయందేవతైక్షత - హంతాహమిమాస్తిస్రో దేవతాః అనేనజీవేనాత్మనా ౨ను ప్రవిశ్య, నామరూపేవ్యాకరవాణీతి। ఇమాః తేజో ౨బన్నరూపాః ఇత్యర్థః. పరమాత్మనఏవ నామరూపకర్తృత్వేకరవాణీతి, ఉత్తమపురుష నిర్దేశః ముఖ్య ఏవభవేత్। తిస్రోదేవతా అనేనజీవేన జీవసమష్టి విశిష్టేనాత్మనా ౨నుప్రవిశ్య, నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవేశవ్యాకరణయో రేక కర్తృకతయానిర్దేశ ఉపపన్న ఇతి జీవేనాత్మ నేతినిర్దేశశ్శరీరాత్మ నిబంధనః సామానాధికరణ్యేన జీవశరీరకం పరంబ్రహ్మైవజీవశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే - ఇత్యర్థః । ఇత్థంచ పరబ్రహ్మకర్తృకం నామరూప వ్యాకరణమితి. స్మృతిః నానావీర్యః పృథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతింవినా । నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టు మసమాగమ్యకృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్య సంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యా విశేషాంతా హ్యండముత్పాదయంతితే ఇతి.

॥ మాంసాదిభౌమంయథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨-౪-౬౮-౧౮ ॥

(ప) తాసామిత్యత్ర నిర్దిష్టం నాన్నమిత్యుపదిశ్యతే । తదీయభాగ మాంసాది భౌమమేవేతి నిశ్చితమ్ । ఆప్యత్వంతైజసత్వంచ తయోరేవప్రసజ్యతే । పురీషాదల్పభావేన నతదేతితయోరపీతి ॥ అన్నమశితంత్రేధావిధీయతే - తస్యయస్థవిష్ఠోధాతుస్తత్పురీషం భవతి । యోమధ్యమం, తన్మాంసం । యో ౨ణిష్ఠస్తన్మన ఇత్యాదిశ్రుత్యా తాసాం త్రివృతమితి నిర్దిష్టం త్రివృత్కరణంనోపదిశ్యతే । కింతు, పురుషేణభుక్తాయా అన్నశబ్దవాచ్యపృథివీ వ్రీహ్యాదిరూపాయాః పురీషః

వ్యాకరణనిర్దేశ ఉపపద్యతే - ఇతిజీవకర్తృకమేవనామరూప వ్యాకరణమిత్యాశయః ॥ త్రివృత్కరణం నామ, తేజో ౨బన్నానాం సంసర్గరహితానాం విశేషసృష్ట్య సమర్థతయా తత్సామర్థ్యాయైకైకస్యాస్త్రివృత్ త్రివృత్కరణమ్.

॥ మాంసాదిభౌమంయథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨-౪-౬౮-౧౮ ॥

అయమాశయః । అన్నమశితమితి శ్రుత్యా ౨ండసృష్టేరనంతరం చతుర్ముఖ కర్తృకం త్రివృత్కరణంనోపదిశ్యతే । కింతు, అన్నశబ్దవాచ్య పృథివ్యాఅప్ తేజసోశ్చ ప్రత్యేకం త్రేధా పరిణామః । అతో ౨న్నసంబంధిభాగాః పురీషమాంసమనాంసి భౌమాన్యేవేతి । పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికార ఇత్యర్థః । సశ్రుత్యుపదేశః సృష్ట్యుత్తరకాలం త్రివృత్కరణ విషయ ఇతిచేత్, తయోర్మాంసమనసోరాప్యత్వం, తైజసత్వంచప్రసజ్యతే। అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే-ఇత్య త్రతయోః మాంసమనసోః పురీషాదణుత్వేన, అణీయస్త్వేనచ వ్యపదిష్టయోః కారణానువిధా యిత్వేనాప్యత్వ తైజసత్వ

మాంసమనోరూపేణపరిణామః । అతః, పురీషం మాంసంమనశ్చభౌమాని । ఏవం, మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చాప్యాని। అస్థిమజ్జావాక్చతైజసాని। ఇతి నిశ్చీయతే । యదిశ్రుతిరియం త్రివృత్కరణవిషయా, తర్హి, మాంసస్యాప్యత్వం, మనసస్తైజసత్వంచ ప్రసజ్యతే । మాంసమనసోరణుత్వ మణీయస్త్వంచ పురీషాపేక్షయా; నత్వన్యథా ॥

॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ౨-౪-౬౮-౧౯ ॥

ప్రాగేవత్రివృత్ కృతంచేత్, కథంకేవలమన్నాదిశబ్దైరుచ్యంతే ? ఇత్యత్రాహ భగవాన్ బాదరాయణః ॥ (ప) త్రివృత్ కృతే ఽపిచైకస్మిన్ తథావాదస్తథాత్వతః । ద్విరుక్తిర్ధ్యోతికా ఽధ్యాయ సమాప్తేరితి నిర్ణయః ॥ త్రివృత్కరణేన త్రిరూపే ఽప్యేకైకస్మిన్ అన్నాద్యాధిక్యాత్ । తత్రతత్రాన్నాదివాదః ఉపపన్న ఇతి ॥

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ఇతి, శ్రీవేంకటేశచరణారాధన ప్రవణ తత్ప్రసాధాధిగత వేదాన్తదేశికాభిఖ్య కవికులతిలక సర్వతన్త్ర స్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితే వైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

శ్రీవిఖనస గురవేనమః

ప్రసంగశ్చ । తయోరపిభౌమత్వాత్ తథాత్వంనోపపద్యతే - అపః పీతాఇత్యత్రాపి స్థవిష్ఠాణీయసోర్మూత్ర ప్రాణయోః పార్థివత్వతైజసత్వ ప్రసంగః । ఏవం, అపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే - ఇత్యపామేవవికారాః మూత్రలోహిత ప్రాణాః । తేజసోవికారాః అస్థిమజ్జావాచః। అన్నస్యవికారాః పురీషమాంసమనాంసి । మూత్రవల్లోహిత ప్రాణావప్యాప్యౌ । అస్థివత్, మజ్జావాచౌతైజస్యౌ.

॥ వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః ౨-౪-౬౮-౧౯ ॥

ద్విరుక్తిః తద్వాద ఇత్యస్యావృత్తిః అధ్యాయసమాప్తి సూచికా । సూత్రస్య వైశేష్య పదమాధిక్యార్థకమితి బోధ్యమ్.

సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి, ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః

ఇతి, శ్రీరఘునన్దన సన్దేశహరప్రసాదలబ్ధవాఙ్మయేన శ్రీవైఖానసకులతిలక వరదరాజసూనునా సున్దరరాజసూరిణా వాసుదేవభట్టాచార్యసహాయేన విరచిత శ్రీవిశిష్టాద్వైత భాష్య వ్యాఖ్యాయామ్ నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్

ద్వితీయాధ్యాయస్సమాప్తః.

శ్రీవిఖనసగురవేనమః

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే

తదన్తరప్రతిపత్త్యధికరణ ప్రారమ్భః ౧

శ్రీ మఙ్గావల్లభంవిష్ణుం రఙ్గద్వయవిచక్షణమ్ ।
శృఙ్గారైకనిధింవన్దే సఙ్గీతాదిప్రియంసదా ॥

॥ తదన్తరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౩-౧-౬౮-౧ ॥

(ప) దేహీదేహాన్తరప్రాప్తౌ కారణైస్సహరంహతి ॥ జీవోదేహాన్తరారంభ హేతుభిర్భూతసూక్ష్మైస్సహగచ్ఛతివా ? నేతి ? సంశయః. భూతసూక్ష్మాన్వితో గచ్ఛతీతి పూర్వపక్షః - (ప) దేహారంభాయ సర్వత్రభూత సూక్ష్మప్రచారతః ॥ యత్రదేహీగచ్ఛతి, తత్ర సర్వత్రభూతసూక్ష్మాణి ప్రచరన్తి; అతస్తత్ర తత్రసులభత్వాత్ దేహారంభాయ - దేహాన్తరప్రాప్తయే, దేహీభూతసూక్ష్మైస్సహనగచ్ఛతి. రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రశ్నేనచోత్తరేణవిశేషతః ॥ ఏతదుక్తంభవతి - పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం శ్వేతకేతుం పాఞ్చాలః ప్రవాహణః పృచ్ఛతి ॥ వేత్థయథా పఞ్చమ్యామాహుతావపః పురుషవచసోభవన్తీతి ॥ అయమర్థః-పఞ్చమ్యామాహుతౌ - స్త్రీరూపాగ్నౌ హుతాయామాహుతౌ, ఆపః పురుషవచసః పురుషశబ్దాభిలప్యాయథాభవన్తి, తథాత్వంవేత్థ । తన్మే బ్రూహీత్యర్థః. అథ, తదుత్తరేపంచాహుతయః కథ్యన్తే । ప్రథమాహుతౌద్యులోకో ఽగ్నిః; ప్రాణా యజమానాః; శ్రద్ధాఖ్యంవస్తుహోమ్యమ్; ద్వితీయాయాంపర్జన్యో ఽగ్నిస్తఏవ యజమానాః; సోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణతాస్సైవహోమ్యమ్; తృతీయాయాంపృథివీ-అగ్నిః; తఏవ యజమానాః; తత్రవర్షీభూతో ఽయం దేహ ఏవహోమ్యమ్; తురీయాయాం పురుషో ఽగ్నిః; తఏవయజమానాః; తత్రాన్నభూతం వర్షం హోమ్యమ్; పఞ్చమ్యాంయోషైవాగ్నిః; తఏవయజమానాః; తత్రరేతోభూతమన్నం

॥ తదన్తరేత్యాది. ౩-౧-౬౮-౧ ॥ నగచ్ఛతీతి జీవస్యగన్తవ్యస్థలే భూతసూక్ష్మసౌలభ్యాత్కిమర్థంతైస్సహగమన మితితాత్పర్యం తదుత్తరఇతి తతఇమం ప్రశ్నం ప్రతి బ్రువంశ్చద్యులోకమగ్నిత్వేనరూపయిత్వా, తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాఃశ్రద్ధాంజుహ్వతి, తస్యాఆహుతేస్సోమోరాజాసంభవతి । ఇత్యాదినాదేవశబ్దవాచ్యా జీవస్య ప్రాణా అగ్నిత్వేనరూపితేద్యులోకే

హోమ్యమ్; తత్ఫలుగర్భోభవతి; తదేవమాపః పురుషవచసోభవన్తీతి జీవేనసహయోషా రూపాగ్నౌప్రవిష్టాః పురుషశబ్దాభిధేయాభవన్తి. ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతైర్భూతసూక్ష్మైస్సహజీవస్తత్రతత్రయాతీతి. సూత్రార్థస్తు - తచ్ఛబ్దేనసంజ్ఞామూర్తీత్యాదిసూత్రస్థమూర్తిశబ్దవాచ్యదేహః పరామృశ్యతే । దేహాన్తర ప్రాప్తౌజీవః భూతసూక్ష్మైస్సంపరిష్వక్తో రంహతి - గచ్ఛతి. కథమిదమవగమ్యతే ? ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామితి.

॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తుభూయస్త్వాత్. 3-౧-౬౯-౨ ॥

కథమాపశ్శబ్దేనసర్వేషా మభిధాన ? మిత్యాశఙ్క్య, త్ర్యాత్మకత్వాదిత్యాత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః (ప) త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్ సంసృష్టాఆపఏవహి ॥ త్రివృత్కరణమేవ దేహాద్యారంభాయ భవతి, అతో, నకేవలానామపాందేహారంభ సంభవః. త్ర్యాత్మకత్వాత్త్రివృత్కరణాదేవదేహేచ లోహితాదిబహుళతయా భూతాన్తర సంసృష్టా ఆపఏవ దేహారంభాయభవన్తీతి, ఆపఇత్యుచ్యతే.

॥ ప్రాణగతేశ్చ. 3-౧-౬౯-3 ॥

(ప) ॥ ప్రాణానామిన్ద్రియాణాఞ్చజీవేనగమన శ్రుతేః । తేషాందేహాశ్రితత్వేన సూక్ష్మరూపేణ గచ్ఛతి ॥ తముత్క్రామన్తం ప్రాణో ఽనూత్క్రామతి; ప్రాణమనూత్క్రామన్తం సర్వేప్రాణా అనూత్క్రామన్తీతి, ప్రాణానామిన్ద్రియాణాఞ్చ జీవేనసహగమనం శ్రూయతే; తేషాంప్రాణానాం నిరాశ్రయాణాంగమనానుపపత్తేః తదాశ్రయభూతానాం భూతసూక్ష్మాణాం జీవేనగతిరఙ్గీకార్యేత్యర్థః.

॥ అగ్న్యాదిగతిశ్రుతేరితిచేన్న। భాక్తత్వాత్. 3-౧-౬౯-౪॥

(ప) తత్కాలేతస్యవాగాదే రగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రుతౌ । గతివాదో ఽన్యథానేయోభాక్త

శ్రద్ధా ఽ ఽఖ్యం వస్తుప్రక్షిపన్తి। సాచశ్రద్ధాసోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే। తచ్చామృతమయందేహం తఏవప్రాణాః పర్జన్యే ఽగ్నిత్వేనరూపితే ప్రక్షిపన్తి ॥ సచదేహస్తత్ర ప్రక్షిప్తోవర్షంభవతి. తచ్చవర్షం తఏవప్రాణాః పృథివ్యామగ్నిత్వేన నిరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి। తత్రతచ్చరేతోభవతి । తచ్చతఏవయోషాయామగ్నిత్వేనరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి । తత్రతచ్చ ప్రక్షిప్తం గర్భోభవతీత్యుక్త్వా ఽ ఽహ- ఇతితుపంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవన్తీతి, ఏవం పంచాగ్ని విద్యాయాంప్రశ్నేనవిశేషత ఉత్తరేణ, ఆపస్సూక్ష్మజీవేన సహాగ్న్యాద్యులోకపర్జన్య పృథివీపురుషయోషా రూపాగ్నౌ ప్రవిష్టాస్స్యురిత్యభిప్రాయః । శ్రద్ధా ఆపఇతిచాహుః.

॥ త్ర్యాత్మకత్వాదిత్యాది. 3-౧-౬౯-౨ ॥ సర్వేషామితి సర్వేషాంభూతసూక్ష్మాణా మభిధానంకథమిత్యర్థః ॥

॥ అగ్న్యాదిరిత్యాది. 3-౧-౬౯-౪॥ఓషధీర్లోమానిలోమాభిమానిదేవతా, ఓషధ్యభిమాని దేవ తామప్యేతి॥ లోమాభిమానిత్వం విహాయ, కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః ॥ ఏవం

త్వాన్నైవమత్రతు ॥ మరణకాలేవాగాదేర్వహ్ని వాయ్వాదిషు, అవ్యయశ్శ్రూయతే. యత్రాస్య పురుషస్యమృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి; వాతంప్రాణశ్చక్షురాదిత్యమ్ ఇతి తతో ఽత్రతేషాంజీవేన సహగమనశ్రుతివాదః ప్రకారాన్తరేణనేయఇతిచేన్నైతత్; కుతః ? భాక్తత్వాత్ అగ్న్యాదిష్వప్యయశ్రవణస్య, అముఖ్యత్వాత్ । కుతోభాక్తత్వమ్? ఓషధీర్లోమాని, వనస్పతీన్ కేశాఇతి, అప్యయరహితైః లోమాదిభిస్సహ శ్రవణాది త్యభిప్రాయః ।

॥ ప్రథమేఽశ్రవణాదితిచేన్న । తాఏవహ్యుపపత్తేః 3-౧-౬౯-౫ ॥

(ప) అపాంద్యులోకాగ్నిహోమే శ్రవణాద్భూతసంయుతాః । నశక్యతేవక్తు మాపోగచ్ఛన్తీతి విశేషతః ॥ శ్రద్ధైవహోమ్యభావేన శ్రుతాతత్రహివాక్యతః । శ్రద్ధామాత్రంన తత్రాపి హోమ్యంకిన్త్వాప ఏవహి ॥ అనుగుణ్యోపపత్త్యా ఽస్య శ్రద్ధావేత్యభిధానతః ॥ ప్రథమేద్యులోకాగ్ని హోమ విషయే, అపామశ్రవణాత్ భూతసంయుతా ఆపోజీవేన సహగచ్ఛన్తీతివక్తుంనశక్యతే; శ్రద్ధాంజుహ్వతీతివాక్యాత్ । శ్రద్ధైవ హోమ్యభావేనశ్రూయతే; ఇతిచేన్నైవమ్ । తత్ర శ్రుతావపి శ్రద్ధామాత్రం హోమ్యంనోచ్యతే; కిన్త్వాపఏవహోమ్య త్వేన, ఉచ్యన్తే, కుతఇదమవగమ్యతే ? శ్రద్ధాశబ్దస్యాబర్థత్వఏవహిప్రశ్నప్రతివచనరూపం వాక్యమను గుణంభవతి । అపః ప్రణయతి శ్రద్ధావా, ఆపః ఇతిశ్రుతౌ శ్రద్ధాశబ్దస్యాపాం వాచకతా ఽభిధీయతే.

॥ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః౧-3-౬౯-౬ ॥

(ప) ద్యులోకాదిష్వపామేవ గమనంశ్రుతిచోదితమ్ । అతస్సంసృష్టజీవస్య

యథాభాక్తత్వం, తథా ఽగ్న్యాదిషువాగాద్యప్యయ శ్రవణం తదధిష్ఠాతృదేవతా ఽపక్రమణ పరంజ్ఞేయమితి. తతోజీవేన సహగమనమేవతేషాం భవతీత్యాశయః.

॥ **ప్రథమేశ్రవణాదిత్యాది.** 3-౧-౬౯-౫ ॥ శ్రద్ధాంజుహ్వతీతి శ్రద్ధాయా ఏవహోమ్య త్వేన శ్రవణాదిత్యర్థః । శ్రద్ధానామ, మనోధర్మఏవ । నత్వాపఇతిభావః । వేత్థయథా పంచమ్యామా హుతావాపః పురుషవచసోభవన్తీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమేహిద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాహోమ్యత్వేన శ్రుతాయది, తత్ర శ్రద్ధాశబ్దేనాపోనోచ్చేరన్, తతో ఽన్యథా ప్రశ్నో ఽన్యథోత్తరమిత్యసాంగత్యం స్యాదిత్యాశయః । శ్రద్ధాంజుహ్వతీతి తస్యా ఆహుతేస్సోమోరాజాసంభవతీతి సోమాకారేణ పరిణామశ్చాపామే వోపపద్యతే - ఇత్యాహుః.

॥ **అశ్రుతేత్యాది.**౧-3-౬౯-౬ ॥ ఇష్టాపూర్తేదత్తంచ, ఇత్యుపాసతే, ఇత్యత్ర, ఉక్త ప్రకారేణ, అనుతిష్ఠన్తీత్యర్థః । అభిసంభవన్తి పాప్నువన్తి । యద్యపి, ప్రాప్త్యర్థక భూధాతో రాత్మనేపదంవిహితం, తథా ఽప్యత్రపరస్మైపదం ఛాన్దసమ్ ॥ అత్రాపిద్యులోకాగ్నౌ శ్రద్ధాంజుహ్వ

గమనంనోపపద్యతే। ఇష్టాదికారి జీవానాం ద్యులోకాదిగతిశ్రుతేః। అత్రాపి తత్రప్రతీతేస్సో దప్శబ్దోజీవవాచకః ఇతి. ద్యులోకాదిష్వపామేవావస్థా విశేషవతీనాంగమనం శ్రూయతే. అతః, భూతసూక్ష్మై స్సంసృష్టస్య జీవస్యగమనంనో పపద్యత ఇతిచే న్నేదం ఇష్టాదీ నియాగ పూర్తాదీని। పూర్తంఖాతాదికర్మ। తత్కారిణాం జీవానాంద్యులోకాది గమనం శ్రూయతే. తతశ్చ, "అథ, యఇమేగ్రామే, ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే, తేహిధూమ మభిసంభవన్తి" - ఇత్యారభ్య, "పితృలోకాదాకాశం ఆకాశాచ్చంద్రమసమేష సోమోరాజా తద్దేవానామన్నంతం దేవా భక్షయన్తీతి" శ్రీవైఖానస విమానార్చనకల్పే చతురశీతి తమపటలే। ఏవంగచ్ఛన్తం జీవంసూక్ష్మశరీరిణం ధర్మాధర్మావూర్ధ్వయోభావశ్చ, జ్ఞానా జ్ఞానే, సుఖదుఃఖేచ ప్రతిష్ఠేయాతామ్। తస్మాదేవంస్వకర్మానురూపం పరలోకం ప్రాప్య, తత్రత్కర్మఫలంభుక్త్వా, క్షీణే ఫలే।, నివృత్త్యాకాశంప్రవిశతి। తతోవాయుం ప్రవిశతి। వాయుర్భూత్వా ఽగ్నిం ప్రవిశతి। ధూమోభూత్వా ఽపః ప్రవిశతి। ఆపోభూత్వా ఽభ్రం ప్రవిశతి అభ్రంభూత్వా, భూమౌవర్షతి। భూమేరోషధివనస్పతీన్ ప్రవిశతి। ఓషధీభ్యో ఽన్న మన్నాత్ శుక్లశోణితౌభవతః। తతస్స్వవిషయాంయోనింప్రవిశతీత్యాది.

॥ **భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహిదర్శయతి** ౩-౧-౬౯-౭ ॥

ఆకాశాచ్చంద్ర మసమేషసోమోరాజా తం దేవాభక్షయన్తీతిధూమాదినాగతస్య దేవైర్భక్ష్యత్వ శ్రవణాత్, జీవస్యానదనీయత్వాచ్చ న జీవస్తత్రోక్తఇత్యాశఙ్క్యాహ భగవాన్బాదరాయణః॥ (ప) భక్ష్యత్వవచనం భాక్తమవేదిత్యాదితీరితమ్। అతో ఽయంసంపరిష్వక్తో భూతసూక్ష్మై శ్చరంహతీతి॥ తందేవాభక్షయన్తీతి భక్ష్యత్వవచనంభాక్తం। భక్ష్యత్వంనామ, దేవోప భోగోపకరణత్వం। తృప్తికరత్వమిత్యర్థః। తచ్చానాత్మవిత్త్వాత్। శ్రూయతేహి - యథా, పశురేవంసదేవానామిత్యనాత్మవిదో దేవానాముపకరణత్వం, దేవానాముపకర ణేన కేవలంతృప్తిరేవ భక్షణమితిచశ్రూయతే।

తీత్యాదావపితస్యా ఆహుతేస్సోమోరాజానం బభూవేతిసోమభూతస్యైవ సోమరాజశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చాప్ఛబ్దో జీవవాచకఇతి। అయం నిష్కర్షః। అస్మిన్వాక్యేజీవస్యా శ్రవణే ఽపి, ఉత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానహీనా ఇష్టాదికారిణః ద్యులోకంప్రాప్య, సోమరాజానోభవన్తి ॥ భోగావసానేపునర్గర్భం యాన్తీత్యుచ్యతే ॥ తతశ్రద్ధావస్థదేహ విశిష్టస్సోమరూపదేహవిశిష్టః భవతీత్యుక్తమితిగమ్యతే ॥ దేహస్యజీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకశ్శబ్దో జీవఏవవిశేష్యే పర్యవస్యతి। అతో, భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తోజీవోయాతీతి.

॥ **భాక్తమిత్యాది** ౩-౧-౬౯-౭॥ జీవానాందేవోపకరణత్వమిహ తదారాధకత్వాత్ అముత్రతత్సమానభోగత్వాదిత్యాశయః। అతో, నిష్కర్షమాహ - అతో ఽయమిత్యాదినా ॥ అద్భిరితిజీవస్యాద్భిస్సహగమనమపామాహుతిత్వంచ। పరే పదన్తీతిశేషః। కుతః ? అనుష్ఠే

నహవైదేవా అశ్నన్తి; నపిబన్తి; ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా, తృప్యన్తీతి । అతోఽయంజీవః భూతసూక్ష్మ పరిష్వక్తోగచ్ఛతీతి. పరమతానువాదతద్దూషణమ్ ॥ (ప) అద్భిర్జీవస్య గమనమాహుతిత్వమపామపి । అనుష్ఠేయతయాతత్త్వాత్తథా వాజసనేయకే ॥ శబ్దతోఽప్యర్థత స్తత్త్వాత్, నపరోక్తంచ యుక్తిమత్.

కృతాత్యయాధికరణ ప్రారమ్భః ౨

॥ కృతాత్యయేఽనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాంయథేతమనేవఞ్చ. 3-౧-౭౦-౮ ॥

(ప) పరిష్వక్తస్యానుశయ ఉత, నేత్యత్రసంశయః ॥ భూతసూక్ష్మపరిష్వక్తోజీవః సానుశయః భుక్తావశిష్టకర్మసహితః ప్రత్యవరోహతి? ఉత, నేతి? సంశయః, నసానుశయ ఇతి పూర్వపక్షః। (ప) యావదిత్యాదివాక్యేఽస్యకృత్స్నస్యానుభవశ్రుతేః । నివర్తతేసానుశయోనజీవశ్చన్ద్రమండలాత్ ॥ యావత్సంపాతముషిత్వాఽథైతమేవాధ్వానంపునర్నివర్తన్తే - ఇత్యాది వాక్యేకృత్స్నస్యాస్యకర్మణః అనుభవః శ్రూయతే । అతో, జీవశ్చంద్ర మండలాత్ సానుశయోననివర్తతే । పరంతు, భుక్తాఖిలకర్మైవేతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) పుణ్యాపాపకృతాం పుణ్యాపాపయోని ప్రవేశతః । సశ్రుతత్వాత్సానుశయో నివర్తత ఇతీరితమ్ ॥ పుణ్యాపాపకారిణాం పుణ్యాపాపయోనౌ । పుణ్యవతాంపుణ్యయోనౌ, పాపకృతాం పాపయోనౌచ ప్రవేశః శ్రూయతే ॥ తద్య ఇహరమణీయ చరణా అభ్యాశోహ యత్తేరమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ । బ్రాహ్మణయోనిం, క్షత్రియయోనిం, వైశ్యయోనింవా । అథ, యఇహకపూయ చరణాఅభ్యాశోహయత్తేకపూయాం యోనిమాపద్యేరన్। శ్వయోనింవా, సూకరయోనింవా, చండాలయోనింవా - ఇతి ॥ యే - ఇహ, అభ్యాశః అభ్యాగన్తారః, తేరమణీయచరణా యత్ సాధుకర్మకారిణో యది, తేరమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్ - ఇత్యర్థః ॥ కపూయచరణాః । కుత్సిత కర్మాణ ఇత్యర్థః. తదయంజీవస్సానుశయోనివర్తతే-ఇతి ॥ సూత్రార్థస్తు-కృతాత్యయేకర్మఫలావసానేజీవః అనుశయవాన్ ఆముష్మికే కర్మజాతే, ఉపభుక్తాదవశిష్టమైహికఫలంకర్మాన్తర జాతమనుశయః । తద్వాన్ ప్రత్యవరోహతి । దృష్టస్మృతిభ్యాంశ్రుతిస్మృతిభ్యామితి ।

యతయా శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా తత్త్వాదపాం శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యత్వోపపత్తేరిత్యర్థః ॥ తథావాజసనేయకే ॥ తేవా, ఏతేఆహుతీహుతే - ఇత్యారభ్య, తే పురుషమావిశతః । తేస్త్రియమావిశతః, యతస్తతః పుత్రోజాయతే - ఇత్యాదినైకార్థ్యాదిత్యర్థః । ఏవంపరోక్తానువాదః । అథ, తద్దూషణం। శబ్దతోఽప్యర్థత స్తత్త్వాత్ శబ్దతోఽర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాదిత్యర్థః । నహి శ్రద్ధాఽప్శబ్దయో రన్యతర నిర్దేశోఽస్తీత్యాశయః । అతఃపరోక్తం యుక్తిమన్నభవతి.

॥ **కృతాత్యయఇత్యాది.** 3-౧-౭౦-౮ ॥ అభ్యాశ ఇతిపదంశకారాన్తం ప్రథమాబహు వచనం । దిశ ఇతివత్ । అభ్యాఙ్ పూర్వాత్ అశూవ్యాప్తావితిధాతోర్నిష్పన్నమ్ । ఆరోహణంహి, ధూమరా

అత్రశ్రుతిః తద్యఇహరమణీయేత్యాది ॥ స్మృతిస్తు, శ్రీవైఖానసేజ్ఞానకాండే **పునరావృత్తి హేతుభూతయజ్ఞదానాదిప్రవృత్తికర్మానుష్ఠానాత్ ।** కృతదేహత్యాగః ప్రథమంధూ మమభియాతి । తస్మాద్రాత్రిం । తతో ఽపరపక్షం । తస్మాద్దక్షిణాయనంషన్మాసాన్। తేభ్యః సంవత్సరం । తతః పితృలోకం । తస్మాదాకాశం । తతశ్చన్ద్రమితి క్రమేణ దేవతాస్థానేషు విశ్రమ్య, ఏవంపితృయానవర్త్మనాదైవ లోకమధివసన్, స్వపుణ్యాను రూపభోగమను భూయ, క్షీణేపుణ్యే, నివృత్తస్సన్, క్రమేణాకాశంప్రాప్య, వాయు ధూమాభ్రమేఘరూపాణి భూత్వా, వర్షతి ॥ వర్షాత్సస్యం, సస్యాదన్నమన్నాద్రేతోభూత్వా, బ్రాహ్మణ్యాది యోనిం ప్రాప్య, సంసరతీతి విజ్ఞాయతఇతి ॥ క్షీణేపుణ్యే, **ఆముష్మిక ఫలకర్మణిక్షీణే-ఇత్యర్థః॥** కృత్స్నస్య పుణ్యస్యక్షయే, బ్రాహ్మణాది యోనిప్రాప్తిహేత్వసంభవాత్। **తథోచ్యతేస్మృ** త్యన్తరే - కర్మఫలమనుభూయ, తతశ్శేషేణేత్యాది ప్రత్యవరోహణంచ। **యథేతం ।** యథాగత మిత్యర్థః । ఇణ్‌గతావితిధాతోః క్త ప్రత్యయః । **అనేవంచ ।** **అయథాగతంచేత్యర్థః।** ఆరోహణప్రకారేణ, ప్రకారాన్తరేణచ ప్రత్యవరోహణాత్ **యథేతమ్, అనేవంచేత్యుక్తమ్॥**

॥ చరణాదితి చేన్న । తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః౩-౧-౭౧-౯॥

(ప) సదాచారస్య సంప్రాప్తిః సాధనత్వశ్రుతేరయం ॥ నావరోహతి తద్వాం శ్చేచ్చరణ శ్రుతిరత్రన ॥ కర్మోపలక్షణార్థేతి మేనేకార్ష్ణాజినిశ్చసః ॥ ఇతిరమణీయచరణ శబ్దవాచ్యస్య సదాచారస్య సాధుజన్మసంప్రాప్తిసాధనత్వం శ్రూయతే ॥

॥ ఆనర్థక్యమితిచేన్న ।తదపేక్షత్వాత్. ౩-౧-౭౦-౧౦ ॥

(ప) అస్యాకించిత్కరత్వేనచానర్థక్యం ప్రసజ్యతే । నేతిచేత్తదపేక్షత్వాత్ సాధనస్యచకర్మణః ॥ ఏవంతర్హి, అస్యాచారస్య, అకించిత్కరత్వేన నిష్ఫలత యా ఽ ఽనర్థక్యం ప్రసజ్యతే–ఇతి చేత్, న। తత్తజ్జన్మసాధనస్యకర్మణః తదాచారాపేక్షత్వాత్।

త్ర్యపరపక్షదక్షిణాయన షణ్మాసపితృలోకాకాశ చన్ద్రక్రమేణ । అవరోహణంతు, చన్ద్రాదాకాశవాయు ధూమాభ్రమేఘక్రమేణ । తత్రాకాశావరోహణాద్యథేతం । వాయ్వాదిప్రాప్తేః పితృలోకాద్య ప్రాప్తేశ్చానేవమితి ॥

॥ **చరణాదితి చేన్న । తదుపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః** ౩-౧-౭౧-౯ ॥ అత్రచరణ శబ్దేనాచారఏవాభిధీయతే । నతుకర్మేత్యర్థః। లోకేచరణమాచారశ్శీలమితి పర్యాయప్రసిద్ధేః। వేదేచ యాన్యనవద్యానికర్మాణి, తానిసేవితవ్యాని, యాన్యస్మాకం సుచరితాని, తానిత్వయోపాస్యానీతి కర్మాచారయోర్భిన్నత్వేన శ్రవణాచ్చేత్యా శయః । అతో ఽ యంజీవో ఽనుశయవాన్ నావరోహతి । ఇతిచేన్న। చరణ శ్రుతిః కర్మోపలక్షణార్థేతికార్ష్ణా జినిరాచార్యోమేనే ॥ కేవలాదాచారాత్ సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసంభవాత్ । సుఖదుఃఖేహి, పుణ్యపాపరూపకర్మ ఫలే - ఇత్యభిప్రాయః.

"ఆచారహీనంనపునన్తి వేదా" ఇత్యాదినా ౽ ౽చారహితస్య కర్మస్వనధికారప్రతిపాదనాత్ ఆచారాపేక్షంకర్మేత్యర్థః ॥

॥ సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితుబాదరిః ౩-౧-౭౦-౧౧ ॥

చరణాఇతిశబ్దేనకర్మణః ప్రతిపాదనాత్। నసిద్ధ్యాచరతేఃన్యాయ్యాలక్షణేతితు బాదరిః ॥ రమణీయచరణాఇత్యత్ర చరణాఇతి శబ్దేన కర్మణఏవ ప్రతిపాదనాత్ పుణ్యంకర్మాచరతి; పాపంకర్మాచరతీత్యాదౌ కర్మణిచరతేః ప్రసిద్ధ్యాముఖ్యే ౽ర్థే సంభవతి; నలక్షణాన్యాయ్యేతిబాదరిః మన్యతే - ఇతి ॥

అనిష్టాదికార్యధికరణప్రారమ్భః.

॥ అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. ౩-౧-౭౧-౧౨ ॥

(ప) చన్ద్రంగత్వా నివర్తన్తే; ఉత, నేత్యత్రపాపినః ॥ అనిష్టాదికారిణః విహితాన్యనాచరన్తః, నిషిద్ధాన్యాచరన్తశ్చపాపినః ఇష్టాదికారిణఇవ చన్ద్రంప్రాప్య, నివర్తన్తే? ఉత, నేతి ? సంశయః। పాపినో ౽పిచన్ద్రం యాన్తీతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) యేవా, ఇత్యత్ర సర్వేషామవిశేషేణతచ్ఛ్రుతేః ॥ యేవైకేచా స్మాల్లోకాత్ ప్రయన్తి; చన్ద్రమసమేవతే సర్వేగచ్ఛన్తీతి సర్వేషామవిశేషేణ చన్ద్రగతిశ్రవణాత్ పాపినో ౽పి చన్ద్రం గచ్ఛన్తీతి॥ రాద్ధాన్తస్తు-(ప) వాక్యేపుణ్యఫలత్వస్య శ్రవణాత్తస్య మార్గతః ॥ నయాన్తిపాపినస్సర్వశబ్దో యోగ్యార్థవాచకః ॥ అథ, యఇమే- ఇత్యాదౌపితృయాణస్య పుణ్యఫలత్వంశ్రూయతే ॥ అతః, పాపినో ౽పితేనమార్గేణగచ్ఛన్తీతినయుజ్యతే। తేసర్వేగచ్ఛన్తీత్యస్యయే పితృయాణయోగ్యాస్తే సర్వేచన్ద్రమసంగచ్ఛన్తీత్యర్థః ॥

॥ సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ; తద్గతిదర్శనాత్.౩-౧-౭౧-౧౩॥

ఇతరేషామనిష్టాదికారిణామ్, ఆరోహావరోహౌసంయమనేయమశాసనే యాతనాఅనుభూయ, భవతఇతి । కుతః ? తద్గతిదర్శనాత్ ॥ అయంలోకోనాస్తి; నపర ఇతిమానీ పునఃపునర్వశమాపద్యతే మే - ఇత్యాదౌ పాపకర్మణాంయమవశ్యతయాతద్గమన దర్శనాత్ ॥ అయమిత్యాదేః అత్రాముత్రచసుఖంనాస్తీత్యర్థః ॥ అనుభూయఫలంతస్మిం స్తౌభవేతాంహిపాపినామ్। యమాలయగతేస్తాచ దర్శనాదితి నిశ్చితౌ ॥ పాపినాం సంయమనే పాపఫలానుభవాదనన్తర మారోహావరోహౌభవేతాం। యమాలయగతిమ్ అయంలోకఇత్యాదివాక్యం దర్శయతి.

॥ స్మరన్తిచ. ౩-౧-౨౧-౧౪ ॥

సర్వేచైతేవశం యాన్తియమస్య భగవన్, కిల। ఇత్యాదివచనాత్తైస్త్రః పరాశరమునీరితాత్ ॥ పరాశరమహర్షివచనమితరేషామప్యు పలక్షణం శ్రీవైఖానసో భగవాన్మరీచిరాహ -"దుష్కృతామధర్మచారిణాం, నాస్తికాదీనాంగతిం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥ తేమృతాః పాశదండధరైర్యమభటైర్నిర్దయం పాశైర్దండైః హన్యమానాః" ఇత్యారభ్య, తత్రశస్త్రాగ్నియన్త్రాదిభిః పీడితానానావిధయాతనామనుభూయ, దందశూకాదియోనిం ప్రాప్య, పునఃపునః జన్మమరణాదిభిః పీడితాః, ఘటీ యన్త్రకుండికావన్ముహుర్ముహుర్జన్మ కూపే మజ్జనోన్మజ్జనక్రమేణ నశ్యన్తీతి".

॥ అపిసప్త. ౩-౧-౨౧-౧౫ ॥

(ప) గన్తవ్యత్వేన సప్తాత్రస్మర్యన్తేరౌరవాదయః॥ పాపకర్మణాంగన్తవ్య తయారౌరవాదిసప్తనరకానిస్మర్యన్తే.

॥ తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౩-౧-౨౧-౧౬ ॥

(ప) గమనాదథతౌస్యాతాం పాపినామితినిర్ణయః। తత్రాపిసప్తసులోకేష్వపి యమప్రశాసనరూపవ్యాపారోభవతి। యమాజ్ఞయాగమనాత్। యమసదనప్రాప్తినరక ప్రాప్త్యోర్నవిరోధః॥ అతఃపాపినామపి యమలోకంప్రాప్య, యాతనా మనుభూయ, పశ్చాత్తౌ చన్ద్రారోహావరోహౌస్యాతామ్ ॥

॥ ఏవమ్, అనిష్టాదికారిణామపీత్యారభ్య, పూర్వపక్షేప్రాప్తే, ప్రాహ ॥

॥ విద్యాకర్మణోరితితు ప్రకృతత్వాత్. ౩-౧-౨౧-౧౭ ॥

(ప) ధర్మజ్ఞానే ప్రకృత్యైవగతిద్వయనిరూపణాత్ ॥ తదభావేన తత్ప్రాప్తిః పాపినాంనోపపద్యతే ॥ తద్యఇత్థంవిదుర్యేచేమే ఽరణ్యే శ్రద్ధాంతపఇత్యుపాసతే । ఇతిజ్ఞానం ప్రకృత్య, తే ఽ ర్చిషమభిసంభవన్త్యర్చిషో ఽహరిత్యాదినా దేవయానగతిం నిరూప్య, తతః "అథ,

---

॥ **స్మరన్తిచేత్యాది.** ౩-౧-౨౧-౧౪ ॥ ఘటీయన్త్రంనామ, జలాదానార్థం కూపాది తీరనిఖాతస్తంభాగ్రనిక్షిప్తకీలసంయోజితనమనోన్నమనార్హదారువిశేషః ॥

॥ **తత్రాపీత్యాది.** ౩-౧-౨౧-౧౬ ॥ నవిరోధఇతి। యమసదనం ప్రాప్య, తదాజ్ఞయా నరకం ప్రాప్నువన్తీతి తయోర్న విరోధఇత్యాశయః ॥

ప్రాహేతి రాద్ధాన్త మిత్యర్థః ॥

॥ **విద్యాకర్మణోరిత్యాది.** ౩-౧-౨౧-౧౭ ॥ యథాకేవలమిష్టాదికారిణాంవిద్యా ఽ భావాత్। దేవయానేనపథాగమనం నభవతి॥ తథా ఽనిష్టాదికారిణాం ధర్మాభావాత్ పితృయానేన గమనం నభవతి ॥ అతో, నచన్ద్రారోహావరోహౌస్త ఇత్యాశయః ॥

యఇమేగ్రామఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే - ఇతిధర్మంప్రకృత్యతే ధూమమభి సంభవన్తి|" ఇత్యాదినాపితృయానగతిః నిరూప్యతే । అతఃపాపినాం ధర్మజ్ఞానాభావేన చన్ద్రప్రాప్తిర్నోపపద్యతే.

॥ నతృతీయేతథోపలబ్ధేః ౩-౧-౭౧-౧౮ ॥

దేహారంభాయనాపేక్షా తృతీయే ऽపి తథాత్వతః ॥ తృతీయే - తృతీయస్థానే| తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్మోచ్యతే. దేహారంభాయన పంచమాహుత్యపేక్షా ॥ నను, "పంచమ్యామాహుతా వాపః పురుష వచసోభవన్తీ" తిహి దేహారంభఃశ్రూయతే| సాచాహుతిః చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితం । తత్కథం చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వక పంచమాహుత్య పేక్షాభావేదేహారంభః పాపినా ? మితిచేత్తత్రాహ - తథోపలబ్ధేఃవేత్థయథాకేనాసౌలోకోన సంపూర్యతే - ఇత్యస్య ప్రశ్నస్యప్రతివచనే, అథైతయోః పథోర్నకతరేణచతానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతానిభవన్తిజాయస్వమ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌలోకోన సంపూర్యతఇతి । నకతరేణచ నకేనచిదిత్యర్థః । తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహణాభావేన ద్యులోకాసంపూర్తిరుచ్యతే । అతః, పంచమ్యామాహుతావితి చాపాంపంచమాగ్నిసంబన్ధఏవ పురుషవచస్త్వహేతురితినావగమ్యతే । అవధారణ వాచకాభావాదిత్యాశయః.

॥ స్మర్యతే ऽపిచలోకే. ౩-౧-౭౧-౧౯ ॥

(ప) శిష్టలోకే ऽపికేషాంచిత్స్మర్యతేహ్యన పేక్షతా॥ కేషాంచిద్ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నాదీనాం పుణ్యకర్మణాందేహారంభే పంచమాహుతి నిరపేక్షతాస్మర్యతే ॥

॥ దర్శనాచ్చ. ౩-౧-౭౧-౨౦ ॥

(ప) దృశ్యతేశ్రుతివాక్యే ऽపిదేహారంభే ऽనపేక్షతా॥ తేషాంఖల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవబీజానిభవన్తి, అండజంజీవజముద్భిజ్జమితి । ఇతిశ్రుతివాక్యే ऽపి భూతే షూద్భిజ్జస్వేదజయోర్దేహారంభే పంచమాహుత్యనపేక్షా శ్రూయతే॥

॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౩-౧-౭౧-౨౧ ॥

అండజం జీవముద్భిజ్జ మిత్యత్రస్వేదజస్య గ్రహణంకథమిత్యాశంక్యాహ భగవాన్బాదరాయణః - (ప) తృతీయోద్భిజ్జ శబ్దేనశోకజస్యహిసంగ్రహః ॥ చన్ద్రారోహావరోహౌస్తః పాపినాంనేతి నిర్ణయః॥

॥ **స్మర్యతే.** ౩-౧-౭౧-౧౯ ॥ తేషామగ్న్యాద్యుత్పన్నత్వాదితిభావః । పుణ్యకర్మణామపి తథాత్వేపాపకర్మణాం దేహారంభేతదనపేక్షతా కింపునరిత్యాశయః ॥

॥ **తృతీయశబ్దేత్యాది.** ౩-౧-౭౧-౨౧ । ఉద్భిజ్జస్యపంచమాహుత్యనపేక్షత్వ సంభవాత్, పృథివ్యూష్మజత్వాయోనిజత్వాది సామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దేనస్వేదజస్యచ సంగ్రహః ॥

అండజంస్వేదజముద్భిజ్జ మిత్యత్ర తృతీయేన, ఉద్భిజ్జశబ్దేనసంశోకజంస్వేద జమిత్యర్థః, సంగృహ్యతే, అతః, పాపినాంచన్ద్రారోహావరోహౌనస్తఇతి.

తత్స్వాభావ్యాపత్త్యధికరణప్రారమ్భః ४

॥ తత్స్వాభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః ३-౧-౭౨-౨౨ ॥

(ప) ఆకాశాదిస్వభావో ఽయమ్ ఆకాశాదిశరీరతా । సాదృశ్యమాత్రమేవేతి సంశయోవిషయోమతః ॥ యథేతమాకాశమ్ । ఆకాశాద్వాయుః । వాయుర్భూత్వేతి శ్రీవైఖానసేజ్ఞానకాండే - "క్షీణేఫలేనివృత్త్యాకాశం ప్రవిశతి; తతోవాయుం ప్రవిశతి; తతోవాయుర్భూత్వా ఽగ్నింప్రవిశతి" ఇత్యాదిభిశ్చవచనైః ఇష్టాదికారిణాంచన్ద్రాద వరోహస్తత ఆకాశాదిప్రతిపత్త్యాదికంచజ్ఞాయతే । అత్రాయ మాకాశాది స్వభావోనామ, కిందేవ మనుష్యాదిభావవత్, ఆకాశాదిభావః ? ఉత, తత్సా దృశ్యమాత్ర ? మితి సంశయః । మను ష్యాదిభావవదితి పూర్వపక్షః. (ప) శ్రద్ధాయా రాజవత్తత్రతచ్ఛరీరత్వ బోధనాత్॥ శ్రద్ధా ఽవస్థస్య సోమభావవత్తత్రప్రకరణే, ఆకాశాది శరీరత్వంబోధ్యతే । అతో, మనుష్యాది భావవదా కాశాదిభావఇతి । రాద్ధాన్తస్తు-(ప) సుఖాద్యజ్ఞానతస్వైవ సాదృశ్యాపత్తి రత్రతత్॥ సోమభావ మనుష్యభావాదౌ సుఖదుఃఖోప భోగాయతద్భావః. అత్రాకాశాదౌ సాదృశ్యాపత్తిరేవ ॥

ఇతి, తత్స్వాభావ్యా పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ४

నాతిచిరాధికరణ ప్రారంభః. ౫

॥ నాతిచిరేణవిశేషాత్. ३-౧-౭३-౨३ ॥

(ప) ఆకాశవాయుధూమాదిప్రాప్తౌనాతిచిరంస్థితిః ॥ విశేషవచనా భావాత్త్రానియమఏవహి। ప్రత్యక్షవచనాభావే వాక్యశేషే తదీరితమ్ । అతోవ్రీహ్యాది భావోహిన చిరంస్యాద్విశేషతః ॥ ఆకాశాదిప్రాప్తి ప్రభృతియావ ద్వ్రీహ్యాది ప్రాప్తితత్రతత్రకింనాతి చిరంస్థితిః ? ఉతానియమ ? ఇతిసంశయే, విశేష వచనాభావాత్ తథాస్థితావతథాస్థితౌచ విశేషప్రతిపాదనాభావాత్ తత్రానియమ ఇతి ప్రాప్తే, ప్రాహ - నాతిచిరేణేతి । కుతః ? విశేషాత్ ఉత్తరత్ర వ్రీహ్యాదిప్రాప్తౌ, అతోవైఖలు దుర్నిష్ప్రపతరమితి విశిష్య కృచ్ఛ్రనిష్క్రమణత్వాభిధానాత్ । పూర్వత్రహ్యాకాశాది ప్రాప్తావచిరం నిష్క్రమణంగమ్యతే - ఇత్యేవంసూత్రార్థః. ప్రత్యక్షవచనాభావే ఽపి అతోవై - ఇత్యాదివాక్యశేషే, అచిరనిష్క్రమణమీరితమ్ । అతో, విశేషతః వ్రీహ్యాది భావోన చిరంస్యాత్ ఇతి. నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౫

॥ నాతిచిరేణేత్యాది. ३-౧-౭३-౨३ ॥

దుర్నిష్ప్రపతరమితి । దుర్నిప్రరూపోపసర్గత్రయపూర్వంతరప్రత్యయాన్తం పతధాతు ప్రకృతికంశబ్దరూపమ్. ఛాన్దసస్తకారలోపః । దుఃఖనిష్క్రమణతరమిత్యర్థః । ఇతి, నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౫

అన్యాధిష్ఠితాధికరణప్రారమ్భః. ౬

॥ అన్యాధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాపాత్. ౩-౧-౨౪-౨౪ ॥

(ప) మేఘఇత్యాదికం వాక్యంవిషయో ఽత్ర విచారితః॥ తేతచ్ఛరీరాజాయన్త? ఉత, నేత్యత్రసంశయః ॥ మేఘోభూత్వా, ప్రవర్షతి । త ఇహ వ్రీహియవాఓషధివనస్పత యస్తిలమాషాజాయన్తే - ఇత్యాది వాక్యమత్రవిషయోవిచార్యతే ॥ అవరోహన్తోజీవా వ్రీహ్యాదిశరీరాజాయన్తే ? ఉత, తచ్ఛరీరానజాయన్తే ? కింతు, అన్యైః భోక్తృభిః జీవైః వ్రీహ్యాదిశరీరైరధిష్ఠితాన్ వ్రీహ్యాదీనాశ్లిష్యన్తీతిసంశయః. తచ్ఛరీరాజాయన్త ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) తేతచ్ఛరీరాజాయన్తే జాయన్తఇతివాక్యతః ॥ దేవోజాయతే । మనుష్యోజాయత ఇతివద్వ్రీహ్యాదిశరీరాఏవ జాయన్తే ॥ రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఉత్పత్తికారణాభావాచ్ఛ్లేషమాత్రం సమీరితమ్ ॥ వ్రీహ్యాదిశరీర జన్మకారణస్యకర్మణః అభావాత్ వ్రీహ్యాద్యాశ్లేషమాత్రంభవతి । సూత్రార్థస్తు - అన్యాధిష్ఠితే జీవాన్తరాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌతేషాం సంశ్లేషమాత్రమేవ । కుతః ? ఆకాశాదిమేఘపర్యన్తవత్, కేవల తద్భావాభిలాపాదితి ॥

॥ అశుద్ధమితిచేన్న । శబ్దాత్. ౩-౧-౨౪-౨౫ ॥

(ప) యద్యప్యత్ర తథాజన్మకారణంనశ్రుతన్తథా । ఇష్టాదికర్మచాశుద్ధం జన్మ హేతుర్భవత్యథ॥ యద్యపి, తథావ్రీహ్యాది శరీరతయాజన్మకారణంనశ్రుతం; తథా ఽపి, అశుద్ధంహింసాయుక్తత్వేన పాపమిశ్రమ్ । ఇష్టాదికర్మజన్మహేతుర్భవతి । నహింస్యాత్సర్వా భూతానీతి నిషిద్ధతయాహింసాయాః పాపత్వాదితిభావః. ఇతిచేన్నేత్యాహ - శబ్దాదితి (ప) హింసాద్యభావశబ్దాద్ధినైతదేవంవిదుర్బుధాఇతి.

॥ రేతస్సిగ్యోగో ఽథ. ౩-౧-౨౪-౨౬ ॥

(ప) తద్భావానన్తరం రేతస్సిగ్యోగశ్శ్రూయతే యతః । అత్రసంశ్లేషమాత్రంత ద్వ్రీహ్యాదిష్వపితాదృశమ్ ॥ వ్రీహ్యాదిభావవచనానన్తరం యోయోహ్యన్నమత్తి, యోయోరేతస్సించతి, తద్భూయఏవభవతి, - ఇతి రేతస్సించతీతిరేతస్సిక్తస్యయోగః రేతస్సేచకభావః శ్రూయతే । యథాతత్రరేతస్సిగ్యోగమాత్రం వివక్షితం, తథా ఽత్రాపి వ్రీహ్యాదిశరీరత్వమపి తద్యోగమాత్రమితి.

॥ అన్యాధిష్ఠితే - ఇత్యాది. ౩-౧-౨౪-౨౪ ॥ ఇష్టకర్మణాంస్వర్గాద్యుపభోగ సమాప్తతయా వ్రీహ్యాదిజన్మహేతుభూతకర్మాభావాదిత్యర్థః । అయమాశయః । కర్మవినా, న భోక్తృత్వంస్వర్గాది ఫలభోగాత్, ఫలదానోన్ముఖే కర్మణినష్టే, పునరవరోహణం రమణీయచరణాః కపూయచరణాఇతి. అనారబ్ధకర్మ పరం । తతో, వ్రీహ్యాదిభావేనజన్మవచనమౌపచారికమితి ॥

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ౬

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యవ్యాఖ్యాయామ్

నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్ తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః

-※ యోనేశ్శరీరమ్ 3-౧-౭౪-౨౭ ॥ ※-

(ప) యోనిప్రాప్తేఃపరం తస్యశరీరప్రాప్తి రుచ్యతే। అంబరాదిషుతత్పూర్వం తత్తత్సంశ్లేషమాత్రకమ్ ॥ యోనిప్రాప్తేః పరంపశ్చాదేవతస్యానుశయినో జీవస్యశరీరప్రాప్తిరుచ్యతే। తత్రైవసుఖదుఃఖానుభవసత్త్వాత్। తత్పూర్వమంబరాదిషు తత్తత్సంశ్లేషమాత్రమేవ,

అన్యాధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్. ౬

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర విరచితే వైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

శ్రీ విఖనసగురవేనమః.

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయపాదే

సన్ధ్యాధికరణ ప్రారంభః. ౧

॥ సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి 3-౨-౭౫-౧ ॥

(ప) నతత్రేత్యాదికం వాక్య ముదాహరణమత్రహి। తత్రస్రష్టాజీవఏవస్యాత్ పరమాత్మేతిసంశయః ॥ నతత్రరథానరథయోగాన పన్థానోభవన్తి। అథ, రథాన్రథ యోగాన్ పథస్సృజతే-ఇత్యాదికం వాక్యమత్రవిషయః। స్వప్నేరథాదిస్రష్టా జీవఏవస్యాత్ ? యద్వా, పరమాత్మేతి ? సంశయః। జీవఏవకర్తేతిపూర్వపక్షః। (ప) స్వప్నదృక్సన్ని ధానేనకర్తాజీవః; పరోనహి। సత్యసంకల్ప ముఖ్యానాం వాక్యేతస్యోపపాదనాత్। సృజతేసహికర్తేతివాక్యేనైవోపదేశతః॥ స్వప్నదృశః జీవస్య సన్నిధానేన జీవఏవరథాదిజనకః; నతుపరమః। ప్రజాపతివాక్యేతస్య జీవస్యసత్య సంకల్పాది గుణాశ్చోపపాద్యన్తే -ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - తిరోహితగుణత్వేన స్రష్టృత్వాయోగ తోనసః। సకర్తాపరఏవస్యాత్ స్వప్నార్థానాం విశేషతః॥ జీవస్యసంసారదశాయా మనభివ్యక్తస్వరూపతయాతిరోహిత సత్యసంకల్పత్వాది గుణత్వాత్, జీవోనకర్తాభ వితుమర్హతి. కిన్తు, పరమః స్వప్నార్థానాం కర్తా.

॥ **సన్ధ్యేత్యాది** 3-౨-౭౫-౧ ॥ సంధ్యంనామ, స్వప్నస్థానం। తస్మిన్రథాది సృష్టిఃజీవకర్తృకేతి వక్తుంశక్యతే। కుతః ? ఆహహి। సృజతేసహికర్తేత్యుచ్యతేహీత్యర్థః ॥ సఇతి స్వప్నదృక్పరామృశ్యతే। స్వప్నదృక్జీవ ఏవేత్యాశయః। సన్ధ్యే - ఇతిసూత్రస్య పూర్వపక్ష పరమయాత దర్థమేవపూర్వపక్షమాహ - సృజతేసహికర్తేతి।

॥ నిర్మాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ. ౩-౨-౭౫-౨ ॥

(ప) స్వప్నార్థానాంచకర్తారం జీవం కేచిదధీయతే । చకారసూచితాః పుత్రాః పౌత్రాఏవశతాయుషః ॥ ఏకేశాఖినః జీవంస్వప్నార్థానాం కర్తారం అధీయతే । "య ఏషసుప్తేషు జాగర్తికామంకామం పురుషోనిర్మిమాణః" ఇతి. అతః, జీవఏవస్వప్నేరథాదీన్ సృజతి । నపరఇతి. సూత్రం చేదం పూర్వపక్షపరమ్ ॥

॥ మాయామాత్రన్తుకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్.౩-౨-౭౫-౩ ॥

(ప) జీవోనాత్రసృజత్యర్థాన్ స్వప్నజాన్పరమేశ్వరః । మాయామాత్ర మిదంసర్వం సృజతే-ఇతినిర్ణయః । అనభివ్యక్తరూపత్వాత్తదాకృత్స్నస్యచాత్మనః । సంకల్ప మాత్రాత్స్రష్టృత్వం జీవస్యతునయుజ్యతే । ఉపక్రమాదిలింగేషు తద్ధర్మాణాంప్రతీతితః। ఐకార్థ్యాచ్చతమేవాహకర్తారం సర్వథాశ్రుతిః ॥ ఇతి. సిద్ధాన్తసూత్రమిదం స్వప్నజాతా నర్థాన్జీవోనసృజతి । కిన్తు, పరమేశ్వరః । మాయామాత్ర మాశ్చర్యరూపమిత్యర్థః । సృజత్యేవ సంసారదశాయాం కృత్స్నస్య సత్యసంకల్పత్వాదే రనభివ్యక్తత్వాత్ సంకల్ప మాత్రా జ్జీవస్యస్రష్టృత్వంనయుజ్యతే. కిన్తు, పరమస్య యుజ్యతే । ఉపక్రమాదిలింగేషు పరమేశ్వర ధర్మాణాంప్రతీతేః, కామంకామంపురుషో నిర్మిమాణః, ఇతి పురుషశబ్దేన పరమపురుషఏవనిర్మాతేత్యుచ్యతే । పరమపురుషః కామంకామంసంకల్ప్యేత్యర్థః,యఏషసుప్తేషుజాగర్తితదేవశుక్రం తద్బ్రహ్మతదేవామృత ముచ్యతే. తస్మిన్ లోకాశ్శ్రితాస్సర్వేతదునాత్యేతికశ్చన । ఇత్యుపక్రమోపసంహారయోః సంకల్పమాత్ర స్రష్టృత్వాదిధర్మాః ప్రతీయన్తే ॥

॥ నిర్మాతారమిత్యాది. ౩-౨-౭౫-౨ ॥ అత్రకామశబ్దేన పుత్రాదయోనిర్దిశ్యన్తే ॥ పూర్వత్రసర్వాన్ కామాన్ఛన్దత ఇత్యుక్త్వా, శతాయుషః పుత్రపౌత్రానితివివృతత్వాత్ । సూత్రస్థితచకారేణ శతాయుషః పుత్రాఃపౌత్రాఏవసూచితాః । అయమాశయః । శ్రుతౌకామంకామమితి కామశబ్దేనకామ్యన్త ఇతికామాఇతి వ్యుత్పత్త్యాపుత్రాదయశ్చ నిర్దిశ్యన్తే । నేచ్ఛామాత్రం సర్వాన్ కామాన్ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ । శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వేతి పూర్వత్రపుత్రాదయ ఏవకామాః ప్రకృతాః । అతఇతి పుత్రాదిరూప జీవలింగాదిత్యర్థః.

॥ మాయామాత్రమిత్యాది.౩-౨-౭౫-౩ ॥ మాయాశబ్దస్యాశ్చర్యపరతయా ఽనేకత్ర ప్రయోగాదితిభావః ॥ ప్రయుక్తంహిదేవమాయేవనిర్మితేతి. కామంకామితిణములన్తమ్ । అతః, పరమేశ్వరఏవస్వప్నజార్థాన్ సృజతీత్యర్థః ॥ అథవేశన్తాన్పుష్కరిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే । సహికర్తా - ఇతిశ్రుత్యా ఐకార్థ్యాత్ । సర్వథాకామంకామమిత్యాది శ్రుతిఃతమేవపరమపురుషమేవకర్తారమాహ సూత్రార్థస్తు - స్వప్నేరథాదివస్తుజాతం మాయామాత్రమ్ ఆశ్చర్యరూపం పరమపురుష కర్తృకమేవ । న జీవకర్తృకం । కుతః ? తస్యకార్త్స్న్యేనానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్, ఈదృశాశ్చర్యసృష్టిర్నయుజ్యతే - ఇత్యర్థః.

॥ పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితం । తతోహ్యస్యబన్ధవిపర్యయౌ౩-౨-౭౫-౪ ॥

జీవస్యస్వాభావికంచేత్, సత్యసంకల్పత్వాదికం కథం నాభివ్యజ్యతే ? ఇత్యాశంక్య, పరాభిధ్యానాదిత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః - (ప) సంకల్పాదస్యరూపన్తు ప్రవాహేణ తిరోహితమ్ + తతస్సంసారమోక్షౌహి శ్రూయేతేవర్ష్మధారిణామ్ ॥ పరస్యబ్రహ్మణః సంకల్పాదన్యస్వరూపంతిరోహితంతతఃపరమ పురుషాదేవాస్యబన్ధవిపర్యయౌ సంసృతి మోక్షౌ భవత ఇతిసూత్రార్థః. అస్యపరమపురుషస్య సంకల్పాత్ జీవస్యస్వరూపం కల్యాణగుణత్వాదికం అనాదికర్మపరంపరయాతిరోహితం । దేహినాంపరమపురుష సంకల్పాదేవ సంసారమోక్షౌభవత ఇతిశ్రూయతే॥ యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యే నాత్మ్యేనిరుక్తేనిలయనేభయం ప్రతిష్ఠాంవిన్దతే । అథ, సో ఽభయంగతోభవతి । యదా హ్యేవైషఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే । అథ, తస్యభయంభవతి । ఏషహ్యేవానన్దంయాతి - ఇతి.

॥ దేహయోగాద్వాసో ఽపి. ౩-౨-౭౫-౫ ॥

(ప) అవస్థాద్వయతద్యోగాత్ భవేత్సో ఽపివిశేషతః । సతిరోభావో ఽపి స్థూలసూక్ష్మరూపావస్థాద్వయే, అచిద్వస్తుసంయోగాద్భవతి, సూత్రార్థస్తు-సో ఽపితిరోభావో దేహయోగద్వారేణవాభవతి - సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తిద్వారేణ వా - ఇతి.

॥ సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః ౩-౨-౭౫-౬ ॥

(ప) స్వప్నేరథాదయోనేతో జీవసంకల్పనిర్మితాః । తత్సంకల్పకృతత్వే తత్ సూచకత్వంనయుజ్యతే, అతస్తత్సూచకత్వేన తత్కర్తాపరమేశ్వరః. ఇతఃస్వప్నేరథాధయో జీవసంకల్పనిర్మితానభవన్తి. కుతః ? జీవసంకల్ప, నిర్మితత్వే, అశుభసూచకత్వం నయుజ్యతే.

సన్ధ్యాధికరణంసమాప్తమ్ ౧

॥ దేహయోగాద్వాసో ఽపి. ౩-౨-౭౫-౫ ॥ సృష్టికాలేదేవమనుష్యాదిదేహావస్థేనాచిద్వస్తునాప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతి సూక్ష్మాచిద్వస్తునాచయోగాత్ భవతీత్యర్థః । తిరోహితస్వరూపత్వాత్ జీవఃస్వప్నేసంకల్పమాత్రేణ రథాధిసృష్టౌనశక్నోతి। ఈశ్వరేణాకల్పకాలమాత్రస్థాయిరథాదిసృష్టిరపిజీవానామత్యల్పకర్మభోగాయేత్యాశయః.

॥ సూచకశ్చేత్యాది. ౩-౨-౭౫-౬ ॥ నయుజ్యతఇతి । జీవస్యస్వప్నార్థ సృష్టేస్స్వాయత్తతయా స్వానిష్టసూచకవస్తునసృజేదిత్యర్థః । అతఃస్వప్నార్థానాం శుభాశుభసూచకతయాతత్కర్తా పరమేశ్వరఏవ; నతుజీవఇతి. అథస్వప్నేపురుషం కృష్ణంకృష్ణదన్తం పశ్యతి । స ఏనంహన్తీతియదా కర్మసు కామ్యేషుస్త్రియం స్వప్నేషుపశ్యతి సమృద్ధింతత్రజానీయా త్తస్మిన్స్వప్ననిదర్శనఇతి స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ, ఏవమాచక్షతే. సూత్రార్థస్తుశ్రుతేః స్వప్నఇష్టానిష్టసూచకః ఇత్యవగమ్యతే. తద్విదఃస్వప్నాధ్యాయవేదినశ్చతథా ఽ ఽచక్షతఇతి.

తదభావాధికరణప్రారమ్భః. ౨

॥ తదభావోనాడీషుతచ్ఛ్రుతేరాత్మనిచ. ౩-౨-౭-౭ ॥

(ప) నాడ్యోబ్రహ్మపురీతచ్చ స్థానత్వేనశ్రుతిశ్రుతాః । కిమేతేషాంవి కల్పోవాయద్వాతేషాంసముచ్చయః ॥ అథ, య త్రైతత్ సుప్తస్సమస్త స్సంప్రసన్న స్స్వప్నంనవిజానాతి । ఆసుతదానాడీషుసుప్తోభవతి - ఇతిజీవస్యసుషుప్తనాడ్యః స్థానత్వేనశ్రూయన్తే । అథ, యదాసుషుప్తోభవతి. యదానకస్యచనవేదహితానామ నాడ్యోద్వాసప్తతిసహస్రాణిహృదయాత్ పురీతతమభిప్రతిష్ఠన్తే, తాభిఃప్రత్య వసృప్య, పురీతతిశేతే, ఇతిపురీతత్ స్థానత్వేనశ్రూయతే, యత్రైతత్స్వపితినా మసతాసోమ్యత దాసంపన్నోభవతి. ఇతి బ్రహ్మతస్యస్థానత్వేన శ్రూయతే, ఏతేషాం స్థానానాం వికల్పోవా? యద్వా, తేషాం సముచ్చయః ? ఇతిసంశయః - (ప) నైరపేక్ష్య శ్రుతేస్తేషాంవికల్పః పూర్వపక్షితః । వికల్పఇతిపూర్వపక్షః ॥ తేషాం స్థానానాం పరస్పర నైరపేక్ష్య శ్రవణాత్, వికల్ప ఏవేతి । రాద్ధాన్తస్తు, (ప) సముచ్చన్యాయ సిద్ధో వికల్పోబా ధగర్హితః ॥ సముచ్చయఏవన్యాయసిద్ధః । వికల్పస్తు, బాధదూషితః । సూత్రార్థస్తు - తద భావః స్వప్నాభావః । సుషుప్తిరిత్యర్థః । తత్రనాడీషు పురీతతి, ఆత్మనిచభవతి, ఏషాంస్థానా నాం సముచ్చయఇత్యర్థః. కుతః ? తచ్ఛ్రుతేః, త్రయాణాంస్థానత్వేన, ఉదాహృతశ్రుతేః.

॥ అతఃప్రబోధో ఽస్మాత్. ౩-౨-౭-౮ ॥

(ప) ప్రబోధశ్రుతితో ఽస్మాచ్చ యతఏవోపపద్యతే । యతోబ్రహ్మైవసు షుప్తిస్థానమ్, అతఃఅస్మాద్బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రుతిరుపపద్యతే. శ్రుతిస్తు, సతఆగమ్య నవిదుః । సతఆగచ్ఛామహే - ఇత్యాది.

కర్మానుస్మృత్యధికరణప్రారమ్భః. ౩

॥ సఏవతుకర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౩-౨-౨౭-౯ ॥

(ప)సఏవోత్తిష్ఠతిత దానియమోవేతిసంశయః । తదాప్రబోధసమయేసుషుప్త ఏవ కిముత్తిష్ఠతి? ఉత, సుషుప్తఇతి, తదన్యఇతి నియమోనాస్తి ? ననియమఇతి పూర్వ పక్షః. (ప)అవిలక్షణభావేనబ్రహ్మప్రాప్తస్యతస్యహి । ప్రాచీనదేహసంబన్ధాభావాన్ని

॥ తదభావఇత్యాది. ౩-౨-౭-౭ ॥ నాడ్యాదయస్సముచ్చితా ఏవస్థానత్వం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః । యథాప్రాసాదఖట్వాపర్యఙ్కాః తత్రనాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయౌ । బ్రహ్మతుపర్యంకస్థానీయ మిత్యాశయః । నచకార్యభేదేనసముచ్చయే సంభవతి । పాక్షికబాధగర్భ వికల్పో న్యాయ్యఇత్యాహుః । ప్రత్యవసృప్య, పురీతతిశేతఇతి శ్రవణాత్ సుషుప్తౌహృదయాన్నిష్క్రమ్య, పురీతతిశయనమవగమ్యత ఇతి ॥ తదభావాధికరణంసమాప్తమ్ ౨.

॥ సఏవతుఇత్యాది. ౩-౨-౨౭-౯ ॥ తదన్యఇతి । సుషుప్తస్యసకలోపాధి వినిర్ముక్తతయా బ్రహ్మసంపన్నముక్తాదవిలక్షణత్వాదిత్యాశయః ॥ సమాప్త్యభావాదితి । తత్త్వ జ్ఞానాత్ ప్రాక్ప్రారబ్ధకర్మణః తేనైవభోక్తవ్యతాదిత్యర్థః । అనర్థక్యాదితి । సుప్తస్యైవముక్తత్వే మోక్షా

యమ ఏవన ॥ సుషుప్తఏవోత్తిష్ఠతీతి నియమోనభవతీతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ప్రాగారబ్ధాస మాప్తేశ్చప్రత్యభిజ్ఞానతస్సచ । విధ్యానర్థక్యతచ్ఛబ్దాదుత్తిష్ఠతి సఏవహి ॥ ప్రాగారబ్ధస్య కర్మణఃసమాప్త్యభావాత్, యఏవాహంసుప్తః సఏవప్రబుద్ధో ఽస్మీతిప్రత్యభిజ్ఞానాత్ అన్యత్వే మోక్షార్థవిధీనామానర్థక్యాత్, శాస్త్రాచ్చసఏవోత్తిష్ఠతి । అన్యమతానువాద తద్దూషణమ్. (ప) సంపన్నత్వాత్తదాతస్మిన్ పూర్వవాసరకర్మణః । అపరేద్యురనుష్ఠానాత్ సఏవేతి వదన్తిహి। ప్రక్రాన్తరథనిర్మాణదేవతాస్థాపనాదితః॥

ఇతి, కర్మానుస్మృత్యధికరణం సమాప్తమ్. 3

ముగ్ధాధికరణప్రారమ్భః. ౪

॥ ముగ్ధే ఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్ 3-౨-౭౮-౧౦ ॥

(ప)మూర్ఛానామ, సుషుప్త్యాదిదశాస్వన్యతమామతా । కిమవస్థా ఽన్తరం సాస్యాత్ ఇత్యత్రవిశయోహ్యయమ్ । మృతిరేవేతిపూర్వపక్షః (ప) ప్రాణవ్యాపారోపరతేర్న మూర్ఛామృతితో ఽన్యథా। మృతావివమూర్ఛాయామపి ప్రాణవ్యాపారవిరామాత్ మరణా దన్యథానభవతి. రాద్ధాన్తస్తు-(ప) ఆకారస్యచవైరూప్యాత్ సూక్ష్మప్రాణాస్తితాగతేః। మరణాయార్ధసంపత్తిః మూర్ఛాస్యాత్పరిశేషతః ॥ ఆకారస్యవైరూప్యాత్ సూక్ష్మ ప్రాణసత్తా ఽవగతేశ్చ నసుషుప్తి మరణే । కిన్తు, మరణాయార్ధ సంపత్తిః । మూర్ఛా పరిశేషాత్ తదన్తర్భావాభావాదిత్యర్థః। సూత్రార్థస్తు - ముగ్ధేపురుషేయాతస్యావస్థా సామరణాయార్ధ సంపత్తిః । కుతః ? పరిశేషాత్.

ఇతి, ముగ్ధాధికరణంసమాప్తమ్. ౪

ఉభయలింగాధికరణప్రారమ్భః. ౫

॥ నస్థానతో ఽపిపరస్యోభయలింగం సర్వత్రహి. 3-౨-౭౯-౧౧ ॥

(ప) జీవస్యేవపరస్యాపిస్థానదోషాభవన్తిన ॥ జాగరాదిషు ముగ్ధ్యన్తాన్యేష్వవస్థా నేషు తత్స్థానదోషాజీవస్యేవ పరస్యాపిభవన్తి వా ? నేతిసంశయః । భవన్తీతిపూర్వపక్షః॥ (ప) ఛన్దసా ఽప్యస్యవాక్యోక్తం పూయశోణితమజ్జనమ్ । అస్యాప్రయోజనత్వేన సర్వదోషా భవన్తిహి ॥ అస్యపరమాత్మనః యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్, య ఆత్మనితిష్ఠన్, యశ్చక్షుషితిష్ఠన్, యోరేతసితిష్ఠన్, ఇత్యాదివాక్యోక్తం పూయశోణితమజ్జనం యద్యపి, స్వేచ్ఛావశాత్భవతి;

ర్థవిధేః నిష్ఫలత్వాదిత్యర్థః । తచ్ఛబ్దాత్ సుప్తఏవప్రబుద్ధఇతి శ్రుతేశ్చతఇహవ్యాఘ్రోవా, సింహోవా, వృకోవా - ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ సుప్తఏవ, ఉత్తిష్ఠతి. పూర్వవాసరే, ఆరబ్ధస్యకర్మణ అపరేద్యురనుష్ఠానాత్ సఏవేతి వదన్తీత్యనువాదః । అథదూషణమ్ । అన్యేనప్రక్రాన్తరథ నిర్మాణ దేవతాస్థాపనాదేః అన్యేనపరిసమాప్తి దర్శనాత్ పరోక్తమయుక్తమిత్యర్థః ।

॥ **నస్థానతఇత్యాది.** 3-౨-౭౯-౧౧ ॥తత్తదవస్థశరీరావస్థానాత్ పరమాత్మనో ఽపితత్సంబన్ధ రూపాపురుషార్థాభవన్తీతిపూర్వపక్షాశయః ॥

నతుజీవ స్యేవకర్మణా; తథా ఽపి, తస్యా పురుషార్థతయా సర్వదోషాభవన్తి ॥ రాద్ధాన్తస్తు - (ప) శ్రుతిస్మృతిషు సర్వత్రదోషాభావస్య కీర్తనాత్। సర్వత్రావస్థిత స్యాపిన దోషా స్సంభవన్తిచ॥ "అపహతపాప్మావిజరో విమృత్యు" రిత్యాది శ్రుతిః। (పారమా) "ఫలోవా, ఏషలోకానామ్ అజరో ఽమలాఖ్య" ఇతిచ. సూత్రార్థస్తు- పృథివ్యాదిస్థాన తో ఽపి నసంభవతి పరమాత్మనః అపురుషార్థగన్ధః। కుతః ? హియతః, సర్వత్రశ్రుతిస్మృతిషు బ్రహ్మోభయ లింగమ్ ఉభయలక్షణముచ్యతే - అపహతపాప్మేత్యాదినా। నిరస్త నిఖిలదోషత్వ రూపలక్షణం, సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప ఇత్యాదినాకల్యాణ గుణాకరత్వ రూపలక్షణం చాభిధీయతే.

॥ భేదాదితిచేన్న। ప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ౩-౨-౫-౧౨ ॥

(ప) నిర్దోషస్యాపిజీవస్య సంబన్ధిత్వాచ్చతద్భవేత్। ఏవంపరస్యతద్భేదాత్ దోషాఃస్యురితి చేన్నహి। ప్రతిపర్యాయమస్యాత్ర దోషాభావస్యకీర్తనాత్ ॥ యథానిర్దోషస్యాపి, అపహతపాప్మనో ఽపి జీవస్యదేవాదిదేహసంబన్ధాత్ అపురుషార్థ యోగిత్వం భవేత్, ఏవంపరస్యదేవాది దేహరూపావస్థాభేదాత్. దోషాఃస్యురితి చేన్నైతత్ కుతః? యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్, యఆత్మనితిష్ఠన్, ఇత్యాదౌప్రతిపర్యాయం సతఆత్మా ఽన్త ర్యామ్యమృతఇత్యన్తర్యామిణో ఽస్యామృతత్వోక్త్యా ప్రకాశ్యతేహి దోషాభావః। సూత్రస్య స్పష్టార్థస్తు-భేదాత్ దేహావస్థాభేదాత్, జీవస్యేవ పరస్యాప్యపురుషార్థఇతిచేన్న। కుతః? ప్రత్యేక ముదాహృతశ్రుతౌ ప్రతిపర్యాయ మతద్వచనాత్. అమృతఇతి, అపురుషార్థ ప్రతిషేధాది ప్రతిపాదనాత్.

॥ అపిచైవమేకే. ౩-౨-౫-౧౩ ॥

ఏకత్రస్థితయో రేవసదోషత్వ మదోషతా। యదుక్తమేవమేకే ఽపి స్వశబ్దేనాప్య ధీయతే। ఏకత్రశరీరేస్థితయోర్జీవ పరయోర్మధ్యేజీవస్యసదోషత్వం, పరస్యాదోషతాచ యదుక్తమేవ మేకేశాఖినః స్వశబ్దేనాప్యధీయతే. యథా। "ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయాసమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే। తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో, అభిచాకశీతి".

॥ అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౩-౨-౫-౧౪ ॥

మనుష్యాదిషుశరీరేషు శరీరిత్వమేవ జీవస్యనామరూపభాక్త్వేన స్వరూపవశ్యతా హేతుః। తద్వదస్యాప్యవిశిష్టంచే - త్కథం పరబ్రహ్మణో ఽకర్మవశ్య త్వేన ఫలానశనముచ్యత ? ఇత్యాశంక్య, అరూపవదేవహీత్యాద్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః॥ (ప) మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరిత్వే ఽ ప్యరూపవత్। నిర్వాహకత్వాత్త ద్బ్రహ్మ లింగద్వయసమన్వితమితి ॥ మనుష్యాదిశరీరేషు వర్తమానస్యాపి పరమాత్మనః శరీరిత్వేసత్యపి, సహిరూపరహితఇవ. కుతః ? నామ రూప నిర్వాహక తయా ప్రధానత్వాదిత్యర్థః. ఆకాశోహవైనామ రూపయోర్నిర్వహితాతేయ

॥ అరూపవదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౩-౨-౫-౧౪ ॥ అన్తర్యామిరూపేణావస్థితం బ్రహ్మపూర్వోక్తలిఙ్గ ద్వయాన్వితమేవ।

దన్తరా, తద్బ్రహ్మేతి. ఇతి బ్రహ్మణో నామరూప నిర్వాహకత్వం శ్రూయతే । తతో, బ్రహ్మ లింగద్వయ సమన్వితమ్.

॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౩-౨-౭౯-౧౫ ॥

సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రకాశైకస్వరూపతా బ్రహ్మణఉచ్యతే । కథముభయలింగత్వ ? మిత్యాశంక్య, ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాదిత్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః ॥ (ప) ప్రకాశోరూపమిత్యుక్తా వైయర్థ్యాత్ బ్రహ్మణోయథా । అవైయర్థ్యాచ్చ తద్బ్రహ్మకల్యాణగుణలింగకమ్ ॥ సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి శ్రుతిప్రతిపాదనా వైయర్థ్యాత్ యథాబ్రహ్మకేవలం ప్రకాశ స్వరూపమితి, తథాసత్యసంకల్పత్వాపాస్త హేయగుణత్వాది ప్రతిపాదనావైయర్థ్యాత్ కల్యాణ గుణలింగకం బ్రహ్మేతి, అభ్యుపగన్తవ్యమ్.

॥ ఆహచతన్మాత్రమ్. ౩-౨-౭౯-౧౬ ॥

(ప) సత్యాదివాక్యమాహాస్యస్వరూపం జ్ఞానమాత్రతః । సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతివాక్యం బ్రహ్మణః జ్ఞానస్వరూపతా మాత్రమాహ; ననిషేధతిగుణాన్,

॥ దర్శయతిచాథో అపిస్మర్యతే. ౩-౨-౭౯-౧౭ ॥

(ప) ప్రకాశయతిలింగిత్వం శ్రుతివాక్యగణోహరేః । స్మర్యతేచాహమిత్యాది స్మృతివాక్యేషుతస్యతత్ ॥ తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ సఏకోబ్రహ్మణ ఆనన్దః నిష్కళంనిష్క్రియం శాన్తం (పారమా) "యస్యవాభయాత్ భగవానుత్తస్థే సత్యోజ్యోతి స్సత్యాన్తరాత్మా" ఇత్యాదిశ్రుతినిచయో బ్రహ్మణ ఉభయ లింగత్వంప్రకాశయతి । తస్యబ్రహ్మణ స్తల్లింగత్వం విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్నమే కాంశేనస్థితోజగత్ । యోమామజమనాదించ వేత్తిలోకమహేశ్వరమ్ సర్వజ్ఞ స్సర్వ విద్బ్రహ్మ । మరీచిప్రోక్తేజ్ఞానకాండే "పరన్ధామపరం జ్యోతి స్సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిమయ స్సర్వాధార" ఇత్యాదిషుస్మర్యతే.

॥ అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్ ౩-౨-౭౯-౧౮ ॥

(ప) ద్విలింగత్వాద్యతస్తస్యస్థానదోషావసన్తితే । అతశ్శాస్త్రేషుజలవత్ ఉపమాక్రియతేహరేః॥యతస్తస్య పరమాత్మనఃపృథివ్యాదిస్థానేషుస్థితస్యాపి తత్ప్రయుక్త దోషానభవన్తి, అతఃశాస్త్రేషు జలప్రతిబింబితసూర్యేణోపమా ఽభిధీయతే । ఆకాశమేకంహి యథా ఘటాదిషుపృథక్ భవేత్ । తథా ఽ ఽత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వివాంశుమానితి

యదన్తరేత్యస్యాయమర్థః । అస్పృష్టోమధ్యేవర్తతే - అవశ్యఇతి ।

॥ **ప్రకాశఇత్యాది.** ౩-౨-౭౯-౧౫ ॥ సత్యంజ్ఞానమితి శ్రుతేః వ్యర్థత్వాభావాత్ బ్రహ్మణోజ్ఞాన స్వరూపత్వంయథా ఽభ్యుపేయం, తథాయస్సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిశ్రుతేః వైయర్థ్యాభావాత్ సర్వజ్ఞత్వాది గుణనిధిత్వమభ్యుపేతవ్యమితి.

॥ **ఆహేత్యాది.** ౩-౨-౭౯-౧౬ ॥ స్వరూపతేతి । ప్రకాశరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి. నతువాక్యాన్తరావగతం సత్యసంకల్పత్వాదికంనిషేధతీత్యాశయః ।

॥ అంబువదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్. 3-౨-౫-౧౯ ॥

(ప) గృహ్యతేదినకృత్తస్మిన్ పరమాత్మాతథానతు । ఇతిచోదయతి, అంబువదంబునీవాగ్రహణాత్ సూర్యాదీనాం జలాదిషు యథాభ్రాన్త్యాగ్రహణం, తథా పరమాత్మనఃపృథివ్యాదిషు గ్రహణాభావాదిత్యర్థః । తథాత్వం నతుజలాధారేష్వివాంశుమానితీత్యుక్తదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్నతుల్యత్వమితి చేదితి - సూత్రార్థః। తస్మిన్నంబునిదినకరో యథాభ్రాన్త్యాగృహ్యతే, తథాపరమాత్మాభ్రాన్త్యాన గృహ్యతే । కిన్తు, పరమార్థతః గృహ్యతే । యతః పృథివ్యాంతిష్ఠన్నిత్యాది శ్రుతేరితిచేత్, పరిహరతి.

॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వ మన్తర్భావాదుభయ సామంజస్యాదేవందర్శనాచ్చ. 3-౨-౫-౨౦॥

(ప) విషమేష్వస్థితస్యాపి తదన్తర్భావతోహరేః । తద్భాక్తమాత్మనో ఽప్యత్రదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే । ఆకాశమంశుమన్తంచదృష్టాన్తీకృత్యసాధనాత్ । వృద్ధ్యాదిభాక్త్వహానన్తు వివక్షితమితీరితమ్ ॥ విషమేషు పృథివ్యాదిస్థానేషు తదన్తర్భావేన స్థితస్యాపి పరమాత్మనః పృథివ్యాది గతదోషభాక్త్వం దృష్టాన్తోనివర్తయతి. కుతఇదమవగమ్యతే ? ఆకాశమేకంహియథాఘటాదిషు పృథక్ భవేత్, జలాధారేష్వివాంశుమానితి । ఆకాశాంశుమన్తౌహి దృష్టాన్తీక్రియేతే. వృద్ధ్యాదిదోషభాక్త్వహానమాత్రం వివక్షితం । దృశ్యతేహి సింహోమాణవకఇత్యాదౌ మాణవకే సింహగతశౌర్యరూపసాదృశ్యమాత్రేణ దృష్టాన్తోక్తిః। సూత్రార్థస్తు - బ్రహ్మణః పృథివ్యాదిష్వన్తర్భావాత్ తద్గతవృద్ధిహ్రాసాదిదోషభాక్త్వం శ్రుత్యుక్తదృష్టాన్తద్వయేననివర్త్యతే. కథమిదమవగమ్యతే ? ఉభయసామంజస్యాత్। దృష్టాన్తద్వయసామంజస్యాదేవం నిశ్చీయతే. దర్శనాచ్చ సింహఇవమాణవక ఇత్యాదౌ సర్వవిధయా సాధర్మ్యాభావే ఽపి, వివక్షితశౌర్యాంశసాధర్మ్యాత్. దృష్టాన్తే పాదానదర్శనాత్.

॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి; తతోబ్రవీతిచభూయః 3-౨-౫-౨౧ ॥

అథాతఆదేశోనేతి నేతీత్యాదినా పూర్వప్రకృతస్య మూర్తామూర్తప్రపంచస్య

॥ **అంబువదిత్యాది.** 3-౨-౫-౧౯ ॥ భ్రాన్త్యాగ్రహణాభావాత్ - కిన్తు పరమార్థతః గ్రహణాదిత్యర్థః ।

॥ **వృద్ధిహ్రాస ఇత్యాది.** 3-౨-౫-౨౦॥ అయమాశయః । యథాజలే వస్తుతో ఽనవస్థితస్యాంశుమతః ఘటకరకాదిషు వస్తుతోవస్థితస్యాకాశస్య తద్గతవృద్ధిహ్రాసాది దోషాభిష్వంగః హేత్వభావాన్న భవతి, తథాపృథివ్యాదిష్వ వస్థిస్యాపి పరమాత్మనః దోషప్రత్యనీకాకారతయా దోషహేత్వభావాత్ నదోషసంబన్ధ ఇతి ॥

॥ **ప్రకృతేత్యాది.** 3-౨-౫-౨౧ ॥ ద్వేవావబ్రహ్మణోరూపే, మూర్తంచామూర్తమేవచ । ఇతిపూర్వం ప్రక్రాన్తస్యమూర్తామూర్త ప్రపంచస్య బ్రహ్మణోనేతినేతీత్యాదినా, ఉక్తరూపత్వ ప్రతిషేధాత్ నిష్ప్రపఞ్చంసన్మాత్రమేవ బ్రహ్మ; నతూక్తస్వరూపముభయలింగమితి శంకాప్రకారః । అథ

బ్రహ్మణోరూపత్వప్రతిషేధాత్. నిష్ప్రపంచంసన్మాత్రమేవనపునరుక్తస్వరూప ముభయ లింగమిత్యాశంక్య, ప్రకృతైతావత్త్వం హీత్యాద్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః (ప) రూపత్వేనోపదిష్టస్య స్థూలసూక్ష్మప్రపంచయోః । నిషేధాసంభవాత్తత్త్వం ప్రతిషేధతి చాత్మనః ॥ తతో బ్రవీతిభూయోహివాక్యశేషోవిశేష్యతమితి ॥ స్థూలసూక్ష్మప్రపంచయోః రూపత్వేన వివిధప్రపంచరూపతయా, ఉపదిష్టస్యాత్మనః పునారూపనిషేధోహి ననం గచ్ఛతే । అతఃప్రతీయమానేయత్తామాత్రం ప్రతీషేధతి నేతి నేతీతిశ్రుతిః । తతసత్య మితిప్రాణావైసత్యం తేషామేషసత్యమితితద్వాక్యశేషః । పరమాత్మానం భూయో విశేష్యబ్రవీతి.

॥ తదవ్యక్తమాహహి. ౩-౨-౭౯-౨౨ ॥

(ప) తత్కేనాపిప్రమాణేనహ్య వ్యక్తంశ్రూయతేతథేతి ॥ తద్బ్రహ్మకేనాపి ప్రమాణేన ప్రత్యక్షాదినావ్యక్తం శ్రూయతే; న సంద్రుశే; తిష్ఠతి; రూపమస్యనచక్షుషా పశ్యతికశ్చనైనమితి.

॥ అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ౩-౨-౭౯-౨౩ ॥

(ప) భజనేన వినా, కేనాప్యయమాత్మానలభ్యతే । ప్రత్యక్షాదిప్రమాణేనచాయ మర్థో ఽవగమ్యతే ॥ నాతః ప్రకారమైశ్వర్యమియత్తాతునిషిద్ధ్యతే. ఇతి ॥ ఆరాధనేన వినా, కేనాపి ప్రకారేణాయమాత్మానలభ్యతే. ఆరాధనేనైవలభ్యతే. అయమర్థః - శ్రుతిస్మృతి

తద్వారయతి. నేతి । ఉక్తప్రకారమాత్ర విశిష్టంనభవతి బ్రహ్మ । కిన్త్వియత్తారహితం । మూర్తామూర్త ప్రపంచప్రకారవిశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తామేవ ప్రతిషేధతీత్యర్థః । ప్రాణాఇతి ప్రాణశబ్దప రామృష్టేభ్యః వియదాద్యపేక్షయా సత్యేభ్యః జీవేభ్యః సత్యత్వేన జీవవత్కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసంకోచవికాసరహితతయా ఽపహతపాప్మత్వాత్ నిత్యనిరతిశయజ్ఞానంపరమాత్మానం విశేషాత్ బ్రవీతీత్యర్థః । అతో బ్రహ్మణః సవిశేషత్వం నప్రతిషిద్ధ్యతే. కిన్తు, ఇయత్తామాత్రమ్ అతస్తదుభయ లింగం। నసంద్రుశే - ఇత్యాదిశ్రుతిః బ్రహ్మావ్యక్తం కథయతిఖల్వితి సూత్రార్థః స్పష్టః । అవ్యక్తం ప్రత్యక్షాది ప్రమాణాగోచరమిత్యర్థః । తతఃశబ్దప్రమాణైక గోచరతయా బ్రహ్మణః శ్రుతౌ మూర్తా మూర్తాదిరూపాను వాదేన రూపత్వప్రతిషేధాసంభవాత్ ఇయత్తాప్రతిషేధఉక్తః । ప్రమాణాన్తరా గోచరత్వంచ శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదితమితినిష్కర్షః ॥

॥ అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్ ౩-౨-౭౯-౨౩ ॥

అపిచ, సంరాధనేభక్త్యాసమారాధనే కృతఏవభగవత్సాక్షాత్కారః । నాన్యథా । "యాన్తిదేవవ్రతాదేవాన్; పిత్రూన్యాన్తి పితృవ్రతాః । భూతానియాన్తి భూతేజ్యాయాన్తిమద్యాజినో ఽపిమామ్" ఇత్యాద్యుక్తేరితిభావః । కథమిదమితిచేత్, ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామ్ ఇతిస్పష్టస్సూత్రార్థః । ఆరాధనేనవినేతి । ఆరాధనంనామార్చనం. తత్రప్రమాణందర్శయతి । నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో; న మేధయా; నబహునాశ్రుతేన; యమేవైషవృణుతే, తేనలభ్యస్తస్యైష ఆత్మావివృణుతే తనూంస్వామ్ । అయమాశయః । సంరాధనశబ్దస్య సమర్చనరూపార్థే

ప్రమాణేనా వగమ్యతే । శ్రుతిః - "నాయమాత్మాప్రవచనేనలభ్య" ఇత్యాది । (పారమా) "యంయజ్ఞైః మునయోజు షన్తి" త్యారభ్య, "యోగినస్సూక్ష్మైః సుప్రదర్శనైః పశ్యన్తీశ్వరాయస్వాహేతి" ఇత్యాదిః. అయమర్థః - మునయోవిఖనోభృగ్వాదయః, యజ్ఞైః సమర్చనాదిరూపైః, జుషన్తి । ప్రీణయ న్తీత్యర్థః. స్మృతిస్తువైఖానససూత్రాదిః. "భక్త్యాభగవన్తం శ్రీమన్నారాయణమర్చయేత్ । తద్విష్ణోః పరమంపదంగచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే". ఇతి । "తస్మాద్భగవన్మాయయా మోహితత్వాత్ భగవన్తంసమాశ్రిత్య" భక్త్యా నారాయణముపాసీత । తదుపాసనాత్, సోఽపిభక్తవత్సలత్వాత్ భక్తానుకంప యాస్వమాయాంవిమోచయతి । తతఃసమ్యక్‌జ్ఞానం ప్రవిశతి । తస్మాదాశ్రమ ధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనంకరోతి । తదారాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణంపశ్యతి । సోఽప్యపురావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి. పశ్చాత్ కృతకృత్యో భవతి. సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షః" ఇతి. "భక్త్యాత్వనన్యయాశక్య అహమేవంవిధోఽర్జున! జ్ఞాతుం, ద్రష్టుంచ, తత్త్వేన ప్రవేష్టుంపరంతప" ఇతి, అతః భగవత్ప్రకారభూత మైశ్వర్యం నప్రతిషిధ్యతే. పరంత్వియత్తామాత్రమ్.

॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. ౩-౨-౨౯-౨౪ ॥

(ప) అభ్యాసాత్ బ్రహ్మణోరూపమైశ్వర్యం జ్ఞానవన్మతమ్. ఇతి ॥ సాక్షాత్ కృతపరబ్రహ్మజ్ఞానానన్దాదిస్వరూపాణాం మహాత్మనాంభగవదర్చనరూప కర్మణ్యభ్యాసాత్. బ్రహ్మణోజ్ఞానాది స్వరూపమివ మూర్తామూర్తాది ప్రపంచరూపత్వం

స్వరసతేతి తద్రూపోపాసనమేవ వక్తుముచితం. నతుభక్తిమాత్రేణోపాసనమితి. యాన్తిదేవవ్రతాఇత్యత్ర మద్యాజిన ఇత్యపిమామర్చన్త ఇత్యర్థే, ఏవస్వరస ఇత్యాశయేనోదాహరతి. తత్రానుపదమేవ "పత్రంపుష్పంఫలంతోయం యోమేభక్త్యాప్రయచ్ఛతి । తదహంభక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః। యత్కరోషి, యదశ్నాసి, యజ్జుహోషి, దదాసియత్ । యత్తపస్యసి, కౌన్తేయ ! తత్కురుష్వ మదర్పణమ్। మన్మనాభవ, మద్భక్తో; మద్యాజీ, మాం నమస్కురు; మామేవైష్యసియు క్త్వైవమాత్మానం మత్పరాయణః॥" అత్రమద్యాజీత్యస్య మత్ప్రతిమాఽరాధక ఇత్యర్థ ఏవోచితః । నతుభక్తి రూపోపాసనకారీతిమద్భక్త ఇతిపూర్వమేవ ప్రతిపాదనాత్, నమస్కారస్యా రాధనాం గత్వేనభగవత్ప్రతిమాస్వరూపవిషయత్వే నైవస్వారస్యాచ్చ.

॥ ప్రకాశాదివచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్. ౩-౨-౨౯-౨౪ ॥ ప్రకాశవత్ జ్ఞానానన్దాది స్వరూపవదుక్తరూప ప్రపంచ విశిష్టత్వస్యాపి బ్రహ్మగుణత్వేనావైశేష్యమ్ - తుల్యత్వమితి యావత్. తథాప్రకాశశ్చ కేనభవతీతిచేత్, కర్మణిభగవదారాధనరూపకర్మణి, అభ్యాసాత్ - పునః పునరావృత్తేః ఇతిస్పష్టస్సూత్రార్థః । నభ్రాన్తిరితి । మూర్తాదివిశిష్టత్వమపి, అభ్యన్తభగవదారాధనకర్మణాం

సమ్మతమ్ । అతస్తాదృశ ప్రపంచ ప్రతీతిః నభ్రాన్తిః - అత్రకర్మశబ్దేనభగవత్ప్రతి మా ఽ ఽరాధనక్రియైవాభిధీయతే । యథాతస్యతథా ఽర్థః స్వరసః । నతథా ఽన్యః. శ్రూయతేహి "క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠఇతి" అతఏవాహ మరీచిః "ఆరాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మాపరమాత్మానం నారాయణం పశ్యతీతి."

॥ అతో ఽనన్తేనతథాహిలింగమ్. ౩-౨-౨౮-౨౯ ॥

అతోహ్యనన్తకల్యాణ గుణగణేనయోగో ఽభిమతః తథాహిసతి, ఇయత్తానిషేధపరత్వే సత్యేవ, లింగంద్వివిధమపిబ్రహ్మణోయుక్తంభవతి - ఇతి.

ఉభయలింగాధికరణం సమాప్తమ్ ౯

అహికుణ్డలాధికరణ ప్రారమ్భః ౬

॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౩-౨-౩౦-౨౬ ॥

(ప) ద్వేవావేత్యత్రవిశయస్త్రివిధః పరిచోదితఇతి (శ్రు) "ద్వేవావబ్రహ్మణో రూపే" ఇతిశ్రుత్యామూర్తామూర్తాత్మకాచిత్ప్రపంచస్య బ్రహ్మరూపత్వముచ్యతే । అత్రసంశయః త్రివిధః । తత్కిమహికుండల న్యాయేన ? కిమేకజాతియోగేన ? ఉతాంశాంశిభావేనేతి ? పూర్వపక్షమాహ-(ప) భిన్నాభిన్నత్వ రూపద్వివ్యప దేశోపపత్తయే। బ్రహ్మైవాచిత్స్వరూపేణ ప్రథమం పూర్వపక్షితమ్। తథా సతి, హరేః సిద్ధం నిర్దోషత్వన్తుబాధ్యతే । తదేకజాతిభేదేనద్వితీయం పూర్వపక్షితమితి (శ్రు) "బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ । ఆత్మైవేదం సర్వమితి హన్తా ఽహమిమాస్తిస్రోదేవతాః" అనేన జీవేనాత్మ

తేషామ్ ఆనన్దాదిస్వరూపావిశేషేణ ప్రతీయతే. యథాబ్రహ్మణః ప్రకాశానన్దాది స్వరూపముపాసనేన సాక్షాత్కరణాదేవసత్యతయాప్రతీయతే, తథాతేనైవప్రపంచవిశిష్టత్వమపీత్యా శయః । తథాచ భగవదారాధనరూపకర్మాభ్యాసః । సర్వవిధసాక్షాత్కార హేతుత్వాత్కర్తవ్యఇతిపర్య వసన్నమ్ ॥

॥ అతో ఽనన్తేనతథాహిలింగమ్.౩-౨-౨౮-౨౯ ॥ అతఇత్యస్యార్థమాహ హేతుభిరితి । ఇయత్తానిషేధపరత్వే - ఇతి । నేతినేతీతిశ్రుతేః తథా ఽర్థపరత్వే - ఇత్యర్థః । బ్రహ్మణః ఉభయలింగత్వం యుక్తం నేతినేతీత్యస్య బ్రహ్మస్వరూపే, ఇయత్తామాత్ర నిషేధపరత్వాత్. నకేవలముభయలింగ బాధరాహిత్యం; పరన్తూభయలింగోపపత్తిరిత్యాశయః ॥ ఇతి, ఉభయ లింగాధికరణమ్ ॥ ౬

॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్. ౩-౨-౩౦-౨౬ ॥ అహికుండలవత్ అహికుండలన్యాయేన బ్రహ్మచిత్ప్రపంచయోః భేదాభేదావక్తవ్యౌ । కుతః ? ఉభయవ్యపదేశాత్. ఉదాహృత శ్రుతిభ్యాం భిన్నత్వాభిన్నత్వప్రతిపాదనాదితి స్పష్టస్సూత్రార్థః. ఇదంసూత్రమ్ పక్షత్రయే ప్రథమపక్షస్య, అహికుండలన్యాయరూపస్య నిరూపణపరమ్ । తదితి । తత్ - అచిద్వస్తునో బ్రహ్మరూపత్వమిత్యర్థః. అహికుండలన్యాయేన సర్పస్యకుండలభావ ఋజుభావవత్ ఇత్యర్థః । ఏకజాతియోగేన తేజస్త్వజాతిరూపయోగేన ప్రభాప్రభావతోరివభిన్నయోరపి, అచిత్ప్రపంచ బ్రహ్మణోస్తాదాత్మ్యమిత్యర్థః। అంశాంశిభావేన విశిష్టవస్త్వేకదేశో ఽంశః; విశిష్టమంశీ. తద్భావరూ

నా ఽనుప్రవిశ్య, ఇతిచ భిన్నాభిన్నత్వరూపోభయవ్యవహారోపపత్తయే, అహికుండల న్యాయేన బ్రహ్మైవాచిత్స్వరూపేణవర్తతఇతి ప్రథమః పక్షః పూర్వపక్షీ కృతః । కుతః? తథాసతి, బ్రహ్మణో ఽనేక శ్రుతిసిద్ధం నిర్దోషత్వం బాధ్యతే। అహేః కుండలభావఋజు భావవత్ । అవస్థావిశేషమాత్రేణాచిద్వస్తూనాం బ్రహ్మభిన్నత్వాభిన్నత్వాపత్తేః. ఏకజాతి యోగేన భిన్నాభిన్నత్వమితిద్వితీయపక్షో ఽపిపూర్వపక్షీ కృతః । కుతః ? గోత్వజాతేః గోవ్యక్తిష్వివ బ్రహ్మత్వస్యాపి, ఈశ్వరచిదచిద్వస్తుషు, అనువర్తమానతయా సామాన్య త్వాత్ సర్వశ్రుతివిరోధః । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఏవంసతి, పరస్యైవావాచ్యత్వం బాధితం భవేత్। తచ్ఛరీరతయా ఽస్యాపి తదంశత్వంచసూత్రితమ్ ॥ ఇతి. అహికుండలన్యాయ ప్రభా ప్రభావత్త్వ న్యాయాభ్యాం బ్రహ్మచిత్ప్రపంచయోః భేదాభేదోక్తౌ బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వం బాధ్యేత । అతోజీవస్యేవాచిత్ ప్రపంచస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తదంశత్వం బోధ్యమ్.

॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా; తేజస్త్వాత్. 3-౨-౮౦-౨౭ ॥

(ప) ప్రభాప్రభావతోరేకజాతియోగాద్భిదాభిదే । ప్రధానపరయోరేవ మభిన్నత్వం తదన్యతేతి. ప్రభాదీపయోః తేజస్త్వరూపైకజాతిసంబన్ధాత్ యథాభేదాభేదౌ, తథాబ్రహ్మచిత్ప్ర పంచయోరభిన్నత్వం, భిన్నతాచ.

॥ పూర్వవద్వా. 3-౨-౮౦-౨౮ ॥

(ప) వ్యపదేశోపపత్త్యర్థం నిర్దోషత్వ స్యసిద్ధయే । విశేషణతయా ఽంశత్వం జీవస్యోక్తమథోచితఇతి. భేదాభేదవ్యవహారోపపత్త్యర్థం, బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వసిద్ధయేచ జీవస్యయథావిశేషణతయాబ్రహ్మాంశత్వం, తథాచిత్ప్రపంచస్యాపి ప్రభాయాజాతేః గుణస్య శరీరస్య క్రమేణమణిగవాదివ్యక్తిగుణ్యాత్మనః యథా ఽంశత్వం, తథాజీవ ప్రధానయోః పరమాత్మానంప్రత్యంశత్వమ్.

పేణ భేదా భేదావితి. ఆపత్తేరితి। ఏకస్యద్రవ్యస్యావస్థా భేదేనభేదాభేదయోస్సత్తోరపిద్రవ్యస్యైకతయా ఽవస్థా ఽన్తరప్రసక్తదోషాణాం తదన్యావస్థాయామపి ప్రసక్తేః బ్రహ్మణ్యచిద్ద్రవ్యరూపావస్థాజనితదోషాః ప్రసజ్యేరన్ని త్యాశయః । అవాచ్యత్వంనిర్దోషత్వం । సూత్రితమితి । పూర్వమేవ, "అంశోనా నావ్యపదేశాత్ ।" ఇతిసూత్రముక్తమిత్యర్థః । తదంశత్వమితి జీవస్యేవపృథక్సిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వేన, అచిత్ప్రపంచస్య బ్రహ్మాంశత్వమ్ । అంశత్వంనామైకదేశత్వం । విశిష్టవస్త్వంశత్వేన, అభిన్నత్వం విశేషణ విశేష్యయోః స్వరూపభేదేనభిన్నత్వం । యథాశరీరాత్మనోరిత్యాశయః ॥

॥ **ప్రకాశాశ్రయవద్వా; తేజస్త్వాత్.** 3-౨-౮౦-౨౭ ॥ ప్రకాశః ప్రభా । తదాశ్రయో దీపాదిః । తయోస్తేజస్త్వాత్ తద్రూపజాతియోగాత్ యథాభేదాభేదౌ, తథాబ్రహ్మప్రపంచయోర్వా; ఇతిసూత్రార్థః స్పష్టః.

॥ ప్రతిషేధాచ్చ. 3-౨-౮౦-౨౯ ॥

(ప) అచిద్ధర్మనిషేధాచ్చ వాక్యైతేనైవ తాదృశ ఇతి. (శ్రు) సవా, ఏషమహానజ ఆత్మా ఽజరో ఽమరః. ఇత్యచిద్ధర్మనిషేధాత్ పరమాత్మావిశేష్యభూతో ఽంశీ। అచిత్ప్రపంచః విశేషణభూతస్తదంశః।

పరాధికరణ ప్రారమ్భః ౭

॥ పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః 3-౨-౮౧-30 ॥

(ప) యత ఇత్యాదివాక్యేన నిర్దిష్టాత్కారణాత్పరమ్। తత్త్వంకించిద్బ్రహ్మణః కిమస్తివానేతి సంశయః ॥ (శ్రు) యతోవా, ఇమానిభూతానిజాయన్తే - ఇత్యాదిశ్రుతి వాక్యనిర్దిష్టాత్కారణాత్ బ్రహ్మణః తదపేక్షయేత్యర్థః। కించిత్పరంతత్త్వమస్తివా ? నేతిసంశయః. అస్తీతిపూర్వపక్షః (ప) తరితవ్యత్వసేతుత్వ స్వల్ప త్వవ్యపదేశతః। భేదేనవ్యపదేశాచ్చ ప్రాపకత్వాచ్ఛ్రుతేః పరమితి (శ్రు) ఏతంసేతుంతీర్త్వా ఽథ సన్నద్ధోభవతీతితరణీయత్వంవ్యపదిశ్యతే. తథా (శ్రు) అథ, య ఆత్మా, ససేతుర్విధృ తిరిత్యస్య సేతుత్వం (శ్రు) చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలమ్। ఇతిపరిమితతయాస్వ ల్పత్వంచవ్యపదిశ్యతే. పరాత్పరంపురుషముపైతి - ఇతిపరస్మాత్పురుషాత్ పరస్య పురుషస్య నిర్దేశేనభేదఉచ్యతే. అమృతస్య పరంసేతుమితి, అమృతరూపవస్తునః ప్రాప్యత్వం, సేతోః ప్రాపకత్వంచశ్రూయతే. అతః, పరాత్పరమన్యదస్తీతి. రాద్ధాన్తస్తు- (ప) ఇతినేత్యాదినిర్దిష్టాత్, మూర్తామూర్తస్వరూపతః। బ్రహ్మణో ఽన్యత్పరంనేతి భగవాన్ బాదరాయణః। సేతుత్వవ్యపదేశో ఽత్రసాంకర్యా భావహేతుకః। తరతిః ప్రాప్తివచనో వేదాన్తంతరతీతివత్। ఉన్మానవ్యపదేశో ఽపిధ్యానార్థం సంభవత్యతః। ప్రాపకత్వ శ్రుతిరపి ప్రాప్యప్రాపకతాపరా। అతోబ్రహ్మాతిరేకేణనప్రాప్యం విద్యతేపరమితి ॥ నేతీత్యాదివాక్యనిర్దిష్టమూర్తామూర్తరూప పరమపురుషాత్పరంతత్త్వం నాస్తీతి భగవాన్

॥ పూర్వవద్వా. 3-౨-౮౦-౨౮ ॥ అంశోనానావ్యపదేశాదిత్యాదిసూత్రేణ జీవస్యాంశత్వమివ ప్రపంచస్యచవా। ఇతిస్పష్టస్సూత్రార్థః। ఏతత్సూత్రోక్త ఏవపక్షః రాద్ధాన్తః ॥

॥ ప్రతిషేధాచ్చ. 3-౨-౮౦-౨౯ ॥ విశేషణీభూతసూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టంకారణమ్. విశేషణీభూతస్థూలచిదచిద్విశిష్టం కార్యం బ్రహ్మ. అతః, చిదచితోర్బ్రహ్మణశ్చాభేదః.

॥ పరమతస్సేతూన్మానసంబన్ధభేదవ్యపదేశేభ్యః 3-౨-౮౧-30 ॥ సేతుర్నామ, ప్రాప్య నద్యాది పారప్రాపకసంక్రమీధః. ఉన్మానంపరిమితిః. సంబన్ధః ప్రాప్యప్రాపకత్వరూపః. భేదఃపరాత్పర మితి పరస్మాద్వస్తునః పరస్యభిన్నత్వం. తేషాంవ్యపదేశాత్। అతఃయతఇత్యాది శ్రుతినిర్దిష్టాత్ కారణవస్తునః పరమ్। అన్యత్తత్త్వమస్తీతిస్పష్టస్సూత్రార్థః। స్వల్పత్వేతిసూత్రస్థోన్మానపదం వ్యాఖ్యాతమ్। ఇదంసూత్రం పూర్వపక్షపరమ్ ॥

బాదరాయణః. సామాన్యాత్త్విత్యాదిసూత్రైరాహ - ససేతురితివ్యపదేశః లోకానామ సంకరత్వహేతుకః। తీర్త్వేత్యత్రతరతిః ప్రాప్తిరూపార్థకః। వేదాన్తంతరతీత్యా దావివ. చతుష్పాద్బ్రహ్మేత్యాదిపరిమితివ్యపదేశః తద్ధ్యానసౌకర్యార్థః । అమృతస్య సేతురితిశ్రుతిః తస్యైవైకస్య ప్రాప్యత్వ ప్రాపకోపాయత్వ నిరూపణపరా. అతో, బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం పరంప్రాప్యంనకించిదస్తీతి.

॥ **సామాన్యాత్తు.** ౩-౨-౮౧-౩౧ ॥

(ప) సేతుత్వవ్యపదేశో ఽత్రనతావత్పరసాధకః। సామాన్యాద్బ్రహ్మణః సో ఽపివ్యాచష్టేశ్రుతిరేవతు ॥ ఇతి. దర్శితవాక్యేన సేతుత్వవ్యపదేశః బ్రహ్మణో ఽన్యత్రత్వంన సాధయతి. పరన్తు, బ్రహ్మణః సేతుసామాన్యాత్ సేతుత్వంబోధయతీత్యర్థః. (శ్రు) ఏషాంలోకానామసంభేదాయేతి.

॥ **బుద్ధ్యర్థః పాదవత్.** ౩-౨-౮౧-౩౨ ॥

(ప) ఉన్మానవ్యపదేశస్తు తథాధ్యానాయచోదితః ॥ ఇతి. తస్యపరిమితి వ్యపదేశః ధ్యానసౌకర్యాయ । యథావాక్పాదః, ఇత్యాదివ్యపదేశః.

॥ **స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్.** ౩-౨-౮౧-౩౩ ॥

(ప) వాగాదిస్థానసంబన్ధాత్ భిద్యతేభజనంతథా । విస్తృతస్య ప్రకాశాదేః ఘటాదావివసూక్ష్మతేతి. యథాసర్వత్ర ప్రసృత్వరస్య ప్రకాశాదేఃఘటాద్యుపాధినా పరిచ్ఛిన్నత్వం తదనుసన్ధానాయభవతి, తథాసర్వవ్యాపినో ఽపి బ్రహ్మణోవాగాది స్థానేనసంబన్ధాత్ ఉన్మితత్వం తదుపాసనాయ. కించ, స్థానవిశేషాదితి సూత్రేస్థానశబ్దేన

॥ **సామాన్యాత్తు.** ౩-౨-౮౧-౩౧ ॥ దర్శితవాక్యేనేతి । అథ, య ఆత్మాససేతుః ఇత్యాదినేత్యర్థః ॥ అయమాశయః - సేతుర్నామ, ప్రాప్యమన్యం ప్రతి నప్రాపకః; పరన్తు, సర్వ లోకాసాంకర్యహేతుకః. తదవయవార్థశ్చసినోతి బధ్నాతిస్వస్మిన్ సర్వంజగదసంకీర్ణమితి ॥

॥ **బుద్ధ్యర్థః పాదవత్.** ౩-౨-౮౧-౩౨ ॥ చతుష్పాద్బ్రహ్మషోడశకలం (శ్రు) పాదో ఽస్యవిశ్వాభూతాని - ఇతిశ్రుత్యాబ్రహ్మణ ఉన్మానవ్యపదేశః ధ్యానార్థఇతి సూత్రస్థ బుద్ధ్యర్థ శబ్దోవ్యాఖ్యాతః। అనున్మితస్యధ్యానగోచరత్వాసంభవాదితిభావః। పాదవదితి। వాక్పాదః ప్రాణఃపాదః చక్షుఃపాదఃమనః పాదః ఇతితస్యవాగాది పాదవ్యపదేశోఽయథా, తథేత్యర్థః ॥

॥ **స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్.** ౩-౨-౮౧-౩౩ ॥ ఇత్యాదీతి । తత్రైవయథాచ వహ్నిర్దహనో నదహన్నాపితిష్ఠతి। అరణీమథనాద్భూయోజాయమానః ప్రదృశ్యతే। ఇతి. తత్రైవభృగుః "భక్తాను కంపయాదేవోవిభూతిం స్వస్యవిస్తృతామ్ । సంక్షిప్యచైకీకృత్త్యైనాం కలాపీవక లాపకమ్ । కరోతి బింబసాన్నిధ్యం భుక్తిముక్త్యేక సాధన" మిత్యాహ. పంచమూర్తినామభేదైరితి (శ్రు) పంచధాపంచాత్మేతి శ్రుతిమనుసృత్యవిష్ణుపురుషసత్యాచ్యుతానిరుద్ధపంచమూర్తినామ విశేషైః

నిర్దిష్టంవాగాదిస్థానంప్రతిమారూపస్థానస్యాప్యుపలక్షణం । తత్రాపిసర్వవ్యాపినః పరమాత్మనః సమారాధనానుకూలతయా తథావక్తుము చితత్వాత్ । శ్రీ శాస్త్రేభగవానత్రి రాహ - "యథైవసతతం విప్రావాయుస్సర్వత్రగః స్థితః। స్వయమార్తించ, ఘర్మంచ నవ్యపోహతిసన్నపి । అభివ్యక్తింక్రమాద్యాతి వాయుర్వ్యాజనబోధితః । వ్యపోహతి శ్రమన్తస్య ఘర్మజంపీడితస్యహి ॥" ఇత్యాది, "ఏవమర్చాసు భగవాన్ పరమా వాహనాద్ధరిః। గృహ్యతే ఽగ్నిర్యథాచాగ్నౌ, అమ్భశ్చైవ తథా ఽమ్భసి । తథా తేజో మయే దేవే తేజఃకిఞ్చిచ్చ గృహ్యతే ॥" ఇతి. జ్ఞానకాండే "జ్ఞానయోగంగురుశిష్యమార్గేణ జ్ఞాత్వా, పరమాత్మానం సదాపశ్యేత్. ఏవంసదాధ్యాతుమశక్యత్వాత్ప్రతిమా ఽ ఽదిషు పంచమూర్తి నామభేదైః సమావాహ్య, సమర్చయేదేతత్సమూర్త్యర్చనం । సర్వసిద్ధి ప్రదత్వాత్, గృహే, దేవాయతనేవా సమూర్త్యర్చనమేవకారయేత్. అన్యథా, నపరమపద ప్రాప్తిః, తస్మాచ్ఛ్రుతి చోదితం పరమం గుహ్యమేతత్, జ్ఞానయోగంచ జ్ఞాత్వా, సమాచరే దిత్యాహమరీచిః". కించ, శ్రీగీతాయాం "మయ్యావేశ్యమనోయేమాంనిత్యయుక్తా ఉపాసతే । శ్రద్ధయా పరయోపేతాః, తేమేయుక్త తమామతాః" ఇత్యాది ॥

॥ **ఉపపత్తేశ్చ.** 3-౨-౮౧-3౪ ॥

(ప) ప్రాప్యప్రాపకరూపేణచోపదేశోపపత్తితః । బ్రహ్మణః పరమస్తీతికల్పనా నోపపద్యతే ॥ ప్రాప్యస్యైవ పరమాత్మనః ప్రాపకత్వేనోప దేశస్యోపపత్తేః (శ్రు) నాయమాత్మాప్రవచనేవ లభ్యో; నమేధయా; నబహునా శ్రుతేన; యమేవైషవృణుతే, తేన లభ్యః తస్యైష ఆత్మావివృణుతేతనూంస్వామ్" ఇత్యుపదేశ స్యోపపన్నత్వాత్ "అమృతస్యైషసేతురితి" శ్రుత్యాబ్రహ్మణః పరమన్యదస్తీతి కల్పనా న యుక్తా ॥

॥ **తథా ఽన్య ప్రతిషేధాత్.** 3-౨-౮౧-3౫ ॥

(ప) తేనేత్యాదిషు వాక్యేషు పరాపరనిషేధతః । యదుత్తరతరంవాక్యం వ్యాఖ్యాతం త్వత ఏవహి । తత్త్వ వాచకశబ్దేనచైకవాక్యత్వబోధనాత్ ॥ ఇతి యదాశంకితం అక్షరాత్పరతఃపర

అన్యథా, నపరమపదప్రాప్తిరితి ॥ "మత్కర్మకృత్, మత్పరమో మద్భక్తస్సంగవర్జితః । నిర్వైరస్సర్వభూతేషు యస్సమామేతిపాండవ ! ఇతిభగవతా ఽపి గీతత్వాత్, భగవదర్చనారూపకర్మకృతఏవ తత్పదప్రాప్తిః కథితా ॥

॥ **ఉపపత్తేశ్చ.** 3-౨-౮౧-3౪ ॥ ఉపదేశస్యోపపన్నత్వాదితి । స్వాంతనూమిత్యనేన లభ్యస్యైవస్వతనూవివరణ కథనాత్ ప్రాపకత్వంచగమ్యతే. అతఏవోచ్యతే భగవతామరీచినా - "తదారాధనే న సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మాపరమాత్మానం నారాయణంపశ్యతి. సో ఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతీతి" ॥

॥ **తథా ఽన్య ప్రతిషేధాత్.** 3-౨-౮౧-3౫ ॥ యస్మాదితి । యస్మాత్పరమపురుషాత్, అపరంపరంనాస్తికించిత్ । ఇతరత్పరం వస్తునాస్తీత్యర్థః । ఇత్థంచయస్మాత్ పరమిత్యాదినాపురుషాద

ఇత్యాదిషుభేదోపపాదనాత్ పరతః పరమస్తీతి, తన్నేత్యాహ - (శ్రు) తేనేదంపూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ఇత్యాదివాక్యేషు పరాపరనిషేధతః (శ్రు) యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిత్ పరాపరౌనిషిధ్య, యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టేన పురుషేణైవ జగత్పూర్ణమితి ప్రతిపాదనాత్ బ్రహ్మణఃపరంనాస్తీతి ॥ తథాసతి, (శ్రు) తతోయదుత్తరతరమ్ - ఇతివాక్యస్య కథమాశయ ? ఇత్యాహ - యదుత్తరతరమితి । తతో యదుత్తరతరం, తదరూపమనామయం। యఏతద్విదురమృతాస్తేభవన్తి । యద్వస్తూత్తరతరం పురుషతత్త్వమిత్యర్థః। తదేవహ్యరూపమనామయం భవతి । యతః తతః కారణాత్ పురుషతత్త్వవిదః అమృతాభవన్తీతి । తథాసతి, అక్షరాత్పరతః పరఇత్యస్య కథమాశయ ? ఇత్యత్రాహ- పరాత్పరంపురుషముపైతి దివ్యమితి. పురుషతత్త్వవాచకశబ్దేనసహ, ఏకవాక్యత్వ బోధనాత్ పరతః పరఇత్యస్య అక్షరాత్ అవ్యాకృతాత్ యఃపరస్సమష్టిపురుషః, తస్మాత్పరో యః పరమపురుషః, సఏవపరాత్పర ఇతి ॥

॥ అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః ౩-౨-౮౧-౩౬ ॥

(ప) అనేన బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వం చావగమ్యతే । ఆయామాఖ్యాదిశబ్దేభ్యః, శ్రౌతేభ్యశ్చపరంనహి। అతఃకారణవాక్యోక్తం బ్రహ్మైవపరమం మతమితి ॥ అనేన పరమాత్మనస్సర్వ వ్యాప్తత్వమవగమ్యతే । కేభ్యః ? శ్రౌతేభ్యః ఆయామాఖ్యాది శబ్దేభ్యః।, ఆయామాఖ్యాదిశబ్దాః సర్వవ్యాప్తివాచకాః । తేభ్యఃబ్రహ్మణః పరంనాస్తీతిగమ్యతే । అతః, "యతోవా, ఇమానిభూతాని జాయన్తే" - ఇత్యాదికారణవాక్యోక్తం బ్రహ్మైవపరమ్। ఆయామశబ్దాస్తు, "తేనేదం పూర్ణంపురుషేణసర్వం యచ్చకించిజ్జగత్సర్వమ్" ఇత్యాదిశబ్దాః, సూత్రస్థాదిశబ్దాత్, బ్రహ్మైవేదం సర్వమిత్యాదయశ్చసంగృహీతాః । (పారమా) విభుర్విభూనాం విభవోద్భవాయ స్వాహా ॥

ఫలాధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ ఫలమతఉపపత్తేః ౩-౨-౮౨-౩౭ ॥

(ప) చోదనావాక్య వేద్యంయద్ద్వివిధం కర్మతత్ప్రదమ్ । తదారాధన సంప్రీతః

న్యస్యపరత్వప్రతిషేధాత్ । అక్షరాత్పరతః పరః । పరాత్పరంపురుషమిత్యాదిషుపూర్వః పరశబ్దః, సమష్టిపురుష ప్రతిపాదకః। ఉత్తరఃపరశబ్దః, పరమపురుషప్రతిపాదకః। తతో, యదుత్తరతరమిత్యత్ర తతశ్శబ్దోహేత్వర్థకఇతినిష్కర్షః ॥

॥ అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః ౩-౨-౮౧-౩౬ ॥ఆయామోవ్యాప్తిః. తదాఖ్యశబ్దాః పూర్ణం వ్యాప్యవిభుమ్ఇత్యాదయః. సుసూక్ష్మఇతిపూర్వముదాహృతోమన్త్రః। విభూనాం సర్వవ్యాపకానామ్ । ఆకాశాదీనాంమధ్యే విభుః. అతిశయితో వ్యాపకఇత్యర్థః.

॥ ఫలమతఉపపత్తేః ౩-౨-౮౨-౩౭ ॥అతః పరమపురుషాత్ఫలం తత్ప్రాప్తిరూపం భవతి. కుతః ? ఉపపత్తేః । తస్యైవసర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణవిశిష్టతయాఫలప్రధానసమర్థత్వాత్.

పుమానేవఫలప్రదః ।ఇత్యత్రవిశయః కర్మతద్ద్వారాఫలదంభవేదితి. కృష్యాదేర్లోకతస్సాక్షా దన్యథావా ఽభిదర్శనాత్। తథాత్వం వేదతోన్యాయ్యం క్షణికస్యాపికర్మణః॥ ఇతి, ఉపాసనస్య యాగాది స్వాభావ్యాద్వాక్యశేషతః । శ్రుతిస్మృతిశతైరత్ర పరమాత్మా ఫలప్రదః । సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్త స్యారాధనమీహతే । లభతేచతతఃకామాన్ మయైవ విహితాన్హితాన్ । అహంహిసర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచప్రభురేవచ ॥ స్వకర్మణాతమభ్యర్చ్య, తత్ప్రసాదాత్పరాంగతిమ్ ॥ అస్మిన్నధికరణే "ఫలమత ఉపపత్తే" రితి సూత్రంసిద్ధాన్తపరం ప్రథమంనిర్దిశ్యతే. పశ్చా"ద్ధర్మం జైమినిరతఏవ" ఇతిపూర్వపక్షసూత్రం భవిష్యతి. "యజేతస్వర్గకామ" ఇత్యాది చోదనావాక్యైః జ్ఞేయంఐహికాముష్మికరూపద్వివిధం యత్కర్మ, తదేవ ఫలప్రదమ్ ? ఉత, తాదృశకర్మరూపారాధన సన్తుష్టః పరమపురుషః ఫలప్రదః? ఇతి, అథవా, కర్మ పరమపురుషద్వారా ఫలద? మితిసంశయః. అత్రపూర్వ పక్షః । లోకేకృష్యాది కర్మణాంసాక్షాద్వా, పరంపరయావా ఫలసాధనత్వ దర్శనాత్, వేదే ఽపి కర్మణః క్షణికత్వే సత్యపి, ఫలప్రదత్వం న్యాయ్యమితి. రాద్ధాన్తస్తు- ఆరాధనస్య యాగాదిస్వరూప త్వాత్, "వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ" ఇత్యాది వాక్యశేషైః ఇష్టాపూర్తం బహుధాజాతం తదేవాగ్ని స్తద్వాయుః యోవాయౌతిష్ఠన్, యస్యవాయుః శరీరమ్, (పారమా) "యంయజ్ఞైర్మనయోజుషన్తి ఫలోవా, ఏషలోకానామజరోమహాత్మా । విశ్వంయఃపాతివిమలో ఽమలాఖ్యః, తస్మైవరత్రేవరస్య పుష్ట్యైస్వాహా" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః, "సతయాశ్రద్ధయాయుక్తః తస్యారాధనమీహతే" ఇత్యాద్యుదాహృత స్మృతిభిశ్చపరమాత్మైవ ఫలప్రదఇతి. అత్రేదంబోధ్యమ్ । ఉదాహృత శ్రుతిస్మృతిభిః పరమపురుషస్య వివిధయాగదానాదిభిః వాయ్వాది దేవతా ఽన్తర్యామితయా సమారాధితస్య తత్తత్కర్మ ఫలప్రదత్వాత్, తతో ఽభీష్టసిద్ధౌప్రతిమా ఽ ఽదిషు

ఇతి సూత్రార్థః । ఫలప్రదత్వంన్యాయ్యమితి । కర్మణాంక్షణికతయాసాక్షాత్ఫలాభావే ఽపి, అపూర్వ ద్వారేణ ఫలసాధనత్వం న్యాయ్యమిత్యర్థః । అపూర్వోనామ, కర్మజనితః కశ్చన పదార్థః, తత్తదను భవవినాశీతి మీమాంసకాః ప్రాహుః వాయవ్యమితి । "వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామో; వాయుర్వైక్షేపిష్ఠా దేవతా; వాయుమేవస్వేనభాగధేయేనోపధావతి; సఏవైనం భూతిం గమయతి" ఇత్యాది శ్రుతిభిః వాయ్వాదీనాం ఫలప్రదత్వప్రతిపాదనాత్తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః తత్సూర్యః తదు చన్ద్రమాః. (శ్రు) "ఇష్టాపూర్తంబహుధాజాతం జాయమానం । విశ్వంబిభర్తి । భువనస్యనాభిః । యంయజ్ఞైర్మనయోజుషన్తి; యందేవాఃపరమంపవిత్రంభజిష్యన్త్యార్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః; యంసూరయోజపన్తో, యోగినస్స్వాత్మైస్సు ప్రదర్శనైః పశ్యన్తీశ్వరాయస్వాహా" ఇత్యాదిశ్రుతిభిః, దర్శిత

వైదికేనవిధినా సాక్షాదారాధి తాత్పురుషోత్తమాత్ సమస్తాభీష్టావాప్తిః కైముతికన్యాయ సిద్ధేత్యాశయః। యజనంనామ, పూజైవ। యజపూజాయామితిధాతోః। పూజాశబ్దశ్చ ప్రతిమా ౽ ౽రాధనఏవముఖ్యః। అన్యత్రగౌణఇతిబోధ్యమ్ ॥

॥ శ్రుతత్వాచ్చ. 3-౨-౮౨-3౮ ॥

(ప) సఏవేత్యాదివాక్యేషు చైహికాముష్మి కంఫలమ్। పరమాత్మాదదాతీతి శ్రూయతేసఫలప్రదః ఇతి। (శ్రు) "సవా, ఏషమహానజ ఆత్మా ౽న్నాదో వసుదానః" ఇతి, "ఏషహ్యేవానన్దదాయీ" - ఇత్యాది వాక్యేషు పరమాత్మాఫలదాయీతిశ్రవణాత్ సఏవఫలప్రదః ॥

॥ ధర్మంజైమినిరతఏవ. 3-౨-౮౨-3౯ ॥

(ప) జైమినిర్మన్యతేధర్మంద్వివిధం హిఫలప్రదమ్। ఉపపత్తేః పరంబ్రహ్మఫలదం నేతిశంకితమ్ ॥ జైమినిర్మునిః యాగాద్యుపాసనరూపం ద్వివిధంధర్మమేవ ఫలప్రదం మన్యతే। కుతః ? ఉపపత్తే ః అపూర్వద్వారేణ ఫల సాధనత్వస్య, ఉపపన్నత్వాత్ పరంబ్రహ్మనఫలదమితి ॥

॥ పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యప దేశాత్. 3-౨-౮౨-౪౦ ॥

(ప) పూర్వోక్తం పురుషస్యేవఫల దత్వంతుమన్యతే। హేతుత్వవ్యపదేశాచ్చభగవాన్ బాదరాయణః। తత్పరిత్యజ్య ధర్మస్య సాధనత్వప్రకల్పనే। శ్రుతత్యాగో ౽శ్రుత స్యస్యాత్ కల్పనంనకథం తదా ? గత్యన్తరస్యసద్భావాత్ కల్పనానాత్రసత్రవత్ ॥ భగవాన్పారాశర్యః యష్టవ్యదేవతా నామేవ వాయవ్యమిత్యాదిభిః ఫలహేతుత్వవ్యప దేశాత్ తత్తదన్తర్యామిణః పరమ పురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం మన్యతే। తథాత్వం

స్మృతిభిఃతత్తద్దేవతా ౽న్తర్యామిణఃపరమపురుషస్యైవతత్తత్కర్మఫలప్రదత్వప్రతిపాదనాత్ నకర్మాచేతనం ఫలంప్రదాతుం ప్రభవతీత్యర్థః। భోక్తాచప్రభురేవచేతి తత్తద్దేవతా ౽న్తర్యామితయా యజ్ఞభోక్తా, తత్ఫల ప్రదానసమర్థశ్చేత్యర్థః ॥

॥ శ్రుతత్వాచ్చ. 3-౨-౮౨-3౮ ॥అన్నాదః-అన్నదఇత్యర్థః.

ధర్మంజైమినిరతఏవ 3-౨-౮౨-3౯. ఉపపత్తేరితి। కర్మణః క్షణికత్వే ౽పి, అపూర్వస్య ఫలప్రదత్వోపపత్తేరిత్యర్థః ॥

॥ పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యప దేశాత్. 3-౨-౮౨-౪౦ ॥ నకథంస్యాదితి। శ్రుతార్థస్యత్యాగః, అశ్రుతార్థస్యకల్పనంచస్యాదేవ। తన్నయుక్తమితిభావః.

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి, శ్రీవైఖానస వేదాన్తదేశిక శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్య

వ్యాఖ్యాయామ్ నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్

తృతీయాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

విహాయ, ధర్మస్యైవ కేవలం ఫలసాధనత్వ కల్పనాయాం శ్రుతిపాదితస్యదేవతానాం ఫలప్రదత్వరూపార్థస్యహానం, అశ్రుతస్య, అపూర్వార్థస్యకల్పనంకథంస్యాత్ ? గత్యన్తరేసతి, నకల్పనా "రాత్రిసత్రన్యాయేన ?" భవతీతి ॥

ఫలాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసా
ధ్వరీన్ద్రవిరచితే వైఖానసీయశ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీ విఖనసాయనమః.

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యేతృతీయాధ్యాయే తృతీయపాదే

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. 3-3-౮3-౧ ॥

(ప) వేదాన్తేషుచ సర్వేషు శ్రూయమాణేప్సితప్రదా । దహరాదిమహావిద్యా భిన్నాభిన్నేతిసంశయః । ఇతి. శాఖాభేదేనభిన్నేషు సర్వేషువేదాన్తేషు శ్రూయమాణాఽభీష్టప్రదాచదహరాదివిద్యాభిన్నా ? ఉతాభిన్నేతి ? సంశయః - భిన్నేతి పూర్వ పక్షః । (ప) ప్రక్రియాఽభ్యాసయోర్విద్యాభేదహేతుత్వతశ్చసేతి ॥ ప్రకరణాన్తరావృత్త్యోర్భేదహేతుత్వాత్ దహరాదివిద్యా యాఃభిన్నతా । అభ్యాసోఽత్రావిశేషేణ వివక్షితః। తస్యైవభేదహేతుత్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు.-(ప) చోదనాఫల సంయోగ రూపాఖ్యానాం సమానతః । ప్రతిపత్తుశ్చభేదేన చోపపత్తేః పునఃశ్రుతేరితి ॥ శాఖాఽన్తరేషు ప్రతి పాదితానామపి దహరాదివిద్యానాం ఏకత్వమేవకుతః ? ఉపాసీతవిద్యాదితి చోద నాయాబ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసంయోగస్య స్వరూపస్య నామ్నశ్చైకత్వాత్ ప్రతి పత్తృభేదాత్ ప్రకరణాన్తరస్య, అవిశేషేణ, అభ్యాసశ్రవణస్య, ఉపపన్నత్వాత్ - సూత్రార్థస్తు, సర్వవేదాన్తప్రతిపాదితం దహరాద్యుపాసనమేక మేవ। కుతః ? చోదనాదీనామవిశేషాదితి॥

॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. 3-3-౮3-౧ ॥ అవిశేషేణ వివక్షితఇతి । (శ్రు) "అగ్నిహోత్రంజుహోతి; దధ్నా జుహోతీ" త్యాదిషు "జుహోతీ" త్యస్య, ఆవృత్తావపిదధ్నేతి విశేష శ్రవణాత్ జుహోతీతిపదాభ్యాసస్యన భేదహేతుత్వం తస్యైవేతి । అవిశేషేణ, అభ్యాసస్యైవేత్యర్థః। చోదనాయాఇతి । ఏకత్ర, ఉపాసీతేత్యన్యత్ర విద్యాదితి ద్వయోరప్యర్థభేదాభావాత్ చోదనాయాస్సమానత్వం । స్వరూపస్యేతి । ఉపాస్యరూప స్యేత్యర్థః । నామ్నశ్చేతి । దహరవిద్యేత్యాది నామధేయస్యేత్యర్థః । ప్రకరణాన్తరస్య, అవిశేషేణాభ్యాస్యచ కథముత్పత్తిరిత్యత్రాహ - ప్రతిపత్తృభేదాదితి । అయమాశయః । యత్రహ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి, అభ్యాసః, ప్రకరణాన్తరంచవిద్యతే, తత్రయావైయర్థ్యరూపానుపపత్తిః, సాప్రతిపత్తృభేదేనాస్తీత్యర్థః ॥

॥ భేదాన్నేతిచేదేకస్యామపి. ౩-౩-౮౩-౨ ॥

(ప) అవిశేషపునశ్శ్రుత్యాభేదావగమతోనచ। విద్యైక్యమితి చేన్నైవమేకస్యామ పితన్నచేతి ॥ అవిశేషేణ పునశ్శ్రవణాత్, ప్రకరణభేదా వగమాచ్చ నవిద్యైక్యమితిచేత్- నైవమ్ । ఏకస్యామపివిద్యాయామపితన్న । యన్నవిద్యైకత్వమితిప్రతిపాదితం, తన్నే త్యర్థః. ప్రతిపత్తృభేదాదితిభావః। సూత్రార్థస్తు-ఏకస్యామపి విద్యాయాం ప్రతిపత్తరిభిన్నే సతి, పునఃశ్రుతిః, ప్రకరణాన్తరంచనవిద్యా భేదకమితి.

॥ స్వాధ్యాయస్యతథాత్వేహి సమాచారే ఽధికారాచ్చ ॥
సవవచ్చతన్నియమః ౩-౩-౮౩-౩ ॥

తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాంవదేత । "శిరోవ్రతం" విధివద్యైస్తుచీర్ణమిత్యా థర్వణికానాం శిరోవ్రతస్యవిద్యోపదేశాంగత్వ నియమదర్శనం విద్యాభేదంద్యోతయతీతి విద్యైక్యే ఽప్యాథర్వణికానామేవేతినియమోనోపపద్యతే । ఇత్యాశంక్య, స్వాధ్యాయ స్యేత్యాదిసూత్రమాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) "శిరోవ్రతం" నవిద్యా ఽంగం; స్వాధ్యాయ స్యైవతద్భవేత్ । తదధ్యయనసంబంధాత్, వ్రతత్వావగమాత్తతః । సంస్కార భాజిహ్యాచారేసవవన్నియమస్స్మృతః ॥ ఆథర్వణికానాంయద్విహితంశిరోవ్రతం, తన్న విద్యా ఽంగమ్ । అపితు, స్వాధ్యాయాంగమేవ । కుతః ? తదధ్యయనసంబన్ధాత్, వ్రతత్వా వగమాచ్చ । తత్సంస్కారవతిసమాచారేతన్నియమః । యథాసవహోమాస్సప్త సూర్యాదయశ్శతోదనపర్యన్తాః, తేషామేకాగ్నిసంబన్ధాత్ తత్రైవ । నత్రేతాగ్నిషుతథా. సూత్రార్థస్తు - స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే, శిరోవ్రతజన్య సంస్కారవత్త్వసిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః. నైతదచీర్ణవ్రతో ఽధీయతేతి, తస్యాధ్యయనసంబన్ధాదితిభావః.

॥ **భేదేత్యాది.** ౩-౩-౮౩-౨ ॥ ఏకస్యామపీతి । అభ్యాసః, ప్రకణాన్తరం చప్రతిపత్తృభేదాభావే, విద్యాభేదమాపాదయతి । ప్రతిపత్తృభేదేతథానేతి ॥

॥ **స్వాధ్యాయేత్యాది.** ౩-౩-౮౩-౩॥ తదధ్యయనసంబన్ధాదితి । తస్యశిరోవ్రతస్యాధ్యయన సంబన్ధిత్వేనవిధానాత్, వేదవ్రతత్వావగమాచ్చ, శిరోవ్రతంస్వాధ్యాయాంగమేవసంస్కారవతి సమాచారాఖ్యగ్రంథే, అధికారాచ్చ. "తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాంవదతే" త్యత్ర బ్రహ్మవిద్యాశబ్దస్య వేదవిద్యేత్యర్థః । యథాసవహోమాఇతి । సప్తసూర్యాః - ఆరోగోభ్రాజః పటరఃపతంగఃస్వర్ణరోజ్యోతిషీ ర్మావిభాసః । ఇతిసప్తసూర్యదేవతాకంకర్మ, శతోదనాఖ్యంచకర్మ, సూర్యాదయః । శతోదనాన్తాః హోమాః । తేషామితి । ఆథర్వణికానామిత్యర్థః ॥ సమాచారేతి. సమాచారాఖ్యగ్రంథే । ఇదమపివేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి వేదవ్రతశబ్దేనశిరోవ్రతం నిర్దిశ్యవ్రతాన్తరే ఽపితత్కమాతి దేశాన్నాధి కారప్రతిపాదనాత్ తస్యాధ్యయనాంగత్వమేవేతి ॥

॥ దర్శయతిచ. ౩-౩-౮౩-౪ ॥

(ప) ధ్యానస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వం వదత్యయమ్ । ఛాన్దోగ్యస్థిత విద్యాయాం విహితంహిగుణాష్టకమ్ । కేవలం తైత్తిరీయోక్తం విద్యైకత్వేసమంజసమ్ ఇతి. అయంవేదః - ఉపాసనస్యసర్వవేదాన్తప్రత్యయత్వంవదతి । కథం ? ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మోపాసనంవిధాయ, సపరమాత్మాకీదృశ? ఇతి ప్రశ్నపూర్వకం గుణాష్టకవిశిష్ట ఇతి ప్రతిపాద్య, స ఉపాస్యఇత్యుక్తం । తైత్తిరీయేతు, కేవలం గుణాష్టకప్రతిపాదనం వినా, తత్రైవపరమాత్మోపాసనంవిహితం । గుణాష్టకవిశిష్టతాపరమాత్మనః ఛాన్దోగ్యేప్రతిపాది తేతి తైత్తిరీయేగుణాష్టకవిశిష్టతానోక్తా। తతో, ద్వయోరపివిహితాయాః విద్యాయాః ఏకత్వం సమంజసమితి.

॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్ సమానేచ ౩-౩-౮౩-౫ ॥

(ప) తదేవంవేదభాగేషు సమానేసతితాదృశే । అన్యత్రోక్తస్యచాన్యత్ర సంహారోహ్యాపపూర్వకః॥ భిన్నేష్వపివేదభాగేషు, ఏవంప్రతిపాదితవిధయాతాదృశే, ఏక ఫలకే, ఏకసంజ్ఞకే చోపాసనేసమానేసతి, వేదాన్తాన్తరోక్తస్యగుణస్యవేదాన్తాన్తరే, ఉపసంహారఃకార్యః ॥ సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణమ్ సమాప్తమ్ ౧

అన్యథాత్వాధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్. ౩-౩-౮౪-౬ ॥

(ప) వాజిచ్ఛాన్దోగ్య వాక్యోక్తా విద్యాఽస్త్యుద్గీథనామికా । ఫలోపాసనయోస్సామ్య ముభయత్రసమంశ్రుతమ్॥ ఇతి. అస్తిహివాజినాం, ఛన్దోగానాంచ, ఉద్గీథనామికా విద్యా। తయో

॥ **దర్శయతిచ.** ౩-౩-౮౩-౪ ॥ విధాయేతి । (శ్రు) "తస్మిన్యదన్తస్తదన్వేష్టవ్యమితి" దహరే పరమాత్మోపాసనం విధాయేత్యర్థః ప్రశ్నపూర్వకమితి । (శ్రు) "కింతత్రవిద్యతేయదన్వేష్టవ్య" మితిపూర్వంపృష్టేత్యర్థః । గుణాష్టకమ్అపహతపాప్మత్వాది । తైత్తిరీయే - "తత్రాపిదహ్రంగగనం విశోకస్తస్మిన్యదన్తస్తదుపాసితవ్యమ్ ।" గుణకథనాపేక్షాయామపి తదకథయిత్వా, తస్య ఛాన్దోగ్యోక్తతయా తదుపజీవ్య కేవలంతదుపాసనం విహితమిత్యర్థః । అపేక్షితాకథనమేవ విద్యైక్యంద్యోతయతీత్యాశయః ॥

॥ **ఉపసంహారేత్యాది.** ౩-౩-౮౩-౫ ॥స్పష్టోఽయంసూత్రార్థః । ఉపాసనేసమానేసతి, భేదరహితేసతి, ఉపసంహారః వేదాన్తరోక్తానాం వేదాన్త సంగ్రహఃకార్యః ॥ కుతః ? విధిశేషవదర్థాభేదాత్। విధిశేషోనామ, దహరాది విధిశేషోగుణః। స్వశాఖోక్తమంగమిత్యర్థః। సయథాతద్విద్యాసంబన్ధితయాతదుపకారరూపప్రయోజనా యానుష్ఠీయతే, తథావేదాన్తాన్తరప్రతిపాదితాఅపిగుణాస్సంగ్రాహ్యా ఇతి ॥

సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్ ౧

రుభయోః ఫలోపాసనసామ్యంశ్రూయతే। (శ్రు) "అథ, హేమమాసన్యంప్రాణమూచు" రిత్యాదినా । ఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యా, అసురపరాభవరూపఫలం । (శ్రు) "భవత్యాత్మనా పరాస్యద్విషన్, భ్రాతృవ్యోభవతి । యఏవంవేద" - ఇతి. ఫలాయ - ఉద్గీథే, ప్రాణదృష్టివిధానంచ వాజినాంవాక్యేషు । తథా, ఛన్దోగానామ్ । (శ్రు) "అథ, హయ ఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్త ముద్గీథముపాసాంచక్రిరే" । ఇత్యాదినా । ఉద్గీథేప్రాణ దృష్ట్యోపాసనం, శత్రుపరాభ వరూపప్రయోజనంచ విహితం । తతఉభయోస్సామ్యమ్। అత్రసంశయః - కిముభయ త్రవిహితావిద్యాభిన్నా ? అభిన్నేతి ? అభిన్నేతిపూర్వ పక్షః (ప) చోదనాఫలసంయోగ రూపాఖ్యానాంసమానతఇతి ॥ చోదనాయావేదన గతాయాః ఫలసంయోగస్య శత్రుపరాజయరూపస్యాథ్యస్తప్రాణభావోద్గీథస్య, ఉపాస్యతా ఽ ఽత్మకస్య, ఆఖ్యాయాః ఉద్గీథవిద్యేతినామధేయస్యచ సమానత్వాత్ విద్యైక్యమితి. రాద్ధాన్తస్తు-(ప) ద్విధోభయత్రరూపస్య భిన్నత్వాదభిదానహి । అతోనామా విశేషే ఽపి విద్యాభిన్నాత థాత్వతఇతి. ఉభయోర్వేదాన్తయోరుద్గీథా వయవస్య ప్రణవస్యైకత్రా న్యత్రోద్గీథస్యైవద్విధా రూపస్యభిన్నత్వాత్ భేదో ఽస్త్యేవ। తతోనామ్ని సమానే ఽపి, విద్యాభిన్నైవ; ఉక్తప్రకార రూపభేదాత్. సూత్రార్థస్తు - శబ్దాత్ - వాజసనేయకే (శ్రు) "అథ, హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వన్నఉద్గాయేతి। తథేతితేభ్య ఏష ఉదగాయ" దిత్యాదినా, "యఏవంవేదే" త్యన్తేన, ఉద్గానకర్తరిప్రాణ దృష్టేశ్శత్రు పరాభవరూపఫలమభిధాయ, య ఏవంవేదేతితత్ప్రకారవేదన విధానాత్, ఛాన్దోగ్యే- (శ్రు) "అథ, హయఏవాయంముఖ్యఃప్రాణస్తముద్గీథాముపాసాంచక్రిరే ।" ఇత్యాదినా (శ్రు) "యఏవం విదిపాపంకామయతే ।" ఇత్యన్తేనోద్గానస్య కర్మణ్యుద్గీథేప్రాణ దృష్టేశ్శత్రు పరాభవరూపఫలమభిధాయ, యఏవంవేదేతి తత్ప్రకారవేదన విధానాచ్చ,

---

॥ అన్యథేత్యాది 3-3-౧౪-౬ ॥ అథ, హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుః । అయమర్థః। ఆసన్య మాసన్నంముఖ్యమిత్యర్థః । భవత్యాత్మనేతి । అస్యద్విషన్భ్రాతృవ్యఃశత్రుః పరాభవతి. పరాభవం ప్రాప్నోతీత్యర్థః । ఫలాయశత్రుపరాజయరూపాయ । అత్రాయమాశయః । వాజసనేయకే దేవానా ముద్గీథేన, అసురధ్వంసంప్రతిజ్ఞాతవతాముద్గీథే, వాగాదిదృష్ట్యా, అసురకృతపరాభవ మభిధాయ, తదనన్తరం, తేషాంఉద్గీథేప్రాణదృష్ట్యా సురపరాభవముక్త్వా, (శ్రు) "యఏవంవేదేతి", ఏవంశబ్దాత్ శత్రుపరాజయరూప ఫలాయ, ఉద్గీథేప్రాణదృష్టిర్విహితా । తథైవ, ఛాన్దోగ్యే ఽపి తాదృశఫలాయోద్గీథే ప్రాణదృష్టిర్విహితా చేదపి, ఏకత్రకర్తరి ప్రాణదృష్టిరన్యత్రకర్మణిప్రాణదృష్టిర్విహితేతిరూపభేదాత్ అన్యథాత్వం విద్యాభేదఇతిచేన్న । తథా, అవిశేషాత్, అవిశేషేణహి, ఉభయత్రోద్గీథసాధనకపరపరిభవః

ఏకత్రకర్తరి ప్రాణదృష్టిరన్యత్రకర్మణీతి, అన్యథాత్వంరూపాన్యథాత్వమితిచేన్న । ఇతిసిద్ధాన్తిచ్ఛాయయా ఽఽక్షిప్య, పూర్వపక్షమేవద్రఢయతి. - అవిశేషాదితి, వాజసనేయ ఛాన్దోగ్యయోః చోదనాఫలాదీనాంసమానత్వాదితి । అతో, విద్యైక్యమితి పూర్వపక్షపర మిదం సూత్రమ్ ।

పరిహరతి.

॥ నవాప్రకరణభేదాత్ వరోవరీయస్త్వాదివత్. 3-3-౮౪-౭ ॥

(ప) తార్తీయస్యాత్ర భిన్నత్వాత్ విద్యైక్యమసమంజసమ్ । ప్రాణదృష్ట్య విశేషే ఽపి రూపభేదాద్భిదాశ్రుతా ॥ యద్యపి, ఛన్దోగానాం, వాజినాంచ ప్రాణదృష్ట్యు పాసనమవిశిష్టం; తథా ఽపి, నవిద్యైక్యం. కుతః ? ఛన్దోగాహి - "అథ, హయ ఏవాయంముఖ్యః ప్రాణస్తముద్గీథ ముపాసాంచక్రిరే ।" ఇత్య ధీయతే । అతస్తేషా ముద్గీథావయవభూతః ప్రణవఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః। తస్యైవపూర్వ ప్రకృతత్వాత్. వాజినన్తు, "అథ, హేమ మాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వంన ఉద్గాయే" త్యాద్యధీయతే। తేషాంకృత్స్నోద్గీథకర్తోద్గాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యః। తత్రకృత్స్నోద్గీథం ప్రస్తుత్య, తదుద్గాతరితథోపాస్యత్వవిధానాత్। ఇత్థంచప్రకరణభేదాత్ విధేయంభిద్యతే । తద్భేదాత్ రూపభేదఇతి । యథైకస్యామపి శాఖాయాముద్గీథే పరమాత్మదృష్ట్యవిశేషే ఽపి, హిరణ్మయ పురుషదృష్టివిధానం వరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్ట దృష్టివిధానమితి తయోర్నైకత్వమ్.

॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. 3-3-౮౪-౮ ॥

(ప) సంజ్ఞైక్యాదుక్తమైక్యం చేత్తద్భేదేచవిధేయతః । నిత్యాగ్నిహోత్రే విద్యాసు ఛాన్దోగ్యస్థాసుతత్రతత్॥ ఉద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞయా ఏకత్వాత్ విద్యైక్యముక్తంచేత్, తత్సం

ఉపక్రమేప్రతీయతే. తదవిరోధాయ, ఉపసంహారేఛాన్దోగ్యవత్ వాజసనేయే ఽపి, ఉద్గానకర్మణ ఏవోద్గీథస్యకర్తృత్వమౌపచారికం । తదప్యోదనపాకవత్ సౌకర్యాయేతిద్వయోర్విశేషాభావాత్, విద్యైక్యమితిసూత్రస్య పూర్వ పక్షపరతయాప్రతిపాదకతాజ్ఞేయా ॥

॥ నవాప్రకరణేత్యాది. 3-3-౮౪-౭ ॥ తార్తీయస్యేతి । తత్రాసమ్బన్ధినః । ప్రక్రమస్యేత్యర్థః. ఉద్గీథోనామ, పంచధాభిన్నస్య సామ్నోద్వితీయభాగః । ప్రకరణవిధేయార్థప్రతిపాదక ప్రదేశవిశేషః। ఉద్గాతరి। తథేతి। "అథ, హేమమాసన్యం ప్రాణమూచుస్త్వంన ఉద్గాయేతి తేభ్యఏషప్రాణ ఉదగాయ" దిత్యుద్గాతరిప్రాణాధ్యానంనిర్దిశ్య, ఏవం వేదేత్యుద్గాతైవాధ్యస్త ప్రాణభావఉపాస్యః । విధీయతఇత్యర్థః । వరోవరీయస్త్వమితి । వరీయసాంవరః వరోవరీయః । తస్యభావస్తత్త్వమ్ ॥

॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్యాది. 3-3-౮౪-౮ ॥ తథేతి । యథా కుండపాయినామయ నాగ్ని హోత్రస్య మాసమాత్రసమాప్తికత్వే ఽపి, అన్యేషాంతస్య నైయమికత్వే ఽపి, తయోరగ్నిహోత్రశబ్దేన నిర్దేశస్తథేత్యర్థః॥

జ్ఞైక్యం విధేయభేదే ఽపి, విద్యతఏవ। అస్తిహ్యన్యత్రాపితథా। ఏకాగ్నిహోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్నిహోత్రేకుండపాయినా మయనాగ్నిహోత్రేచ, ఏకోద్గీథవిద్యాసంజ్ఞా ఛాన్దోగ్య స్థితాసు బహ్వీషువిద్యాసు - ఇతి.

॥ (వ్యా) ప్రాప్తేశ్చసమంజసమ్. 3-3-౮౪-౯ ॥

(ప) ఉత్తరాసుతథా భావాద్వ్యాప్తేశ్చాస్యవిశేషతః। మధ్యంగతస్య శబ్దస్య తదర్థత్వంసమంజసమ్ ॥ ప్రథమప్రపాఠకే ప్రస్తుతస్య, ఉద్గీథావయవస్య ప్రణవస్యోపాస్యత్వంహి, ఉత్తరాసుచ విద్యాసు వ్యాప్నోతి। తతఃమధ్యగతస్య, ఉద్గీథ ముపాసాంచక్రిరే - ఇత్యస్యప్రణవవిషయత్వం సమంజసమితి.

అన్యథాత్వాధికరణంసమాప్తమ్. ౨

సర్వేభేదాధికరణప్రారమ్భః. 3

॥ సర్వాభేదాదన్యత్రేమే 3-3-౮౫-౧౦ ॥

(ప) ఛన్దోగాదిత్రయాణాంచ ప్రాణవిద్యా ఽత్రబోధితా। ద్వయోస్సర్వత్ర రూపైక్యాద్విద్యైకేవేతి నిశ్చితమ్। కౌషీతకీప్రాణవిద్యాభిన్నాభిన్నేతిసంశయః ॥ యోహవైజ్యేష్ఠంచ, శ్రేష్ఠంచ వేదప్రాణో హవావజ్యేష్ఠశ్చ, శ్రేష్ఠశ్చేతిఛన్దోగానాం, వాజినాం, కౌషీతకీనాంచ ప్రాణవిద్యాచోద్యతే. తత్రవాగాదికరణస్థితితత్కార్యయోః ప్రాణాధీన తయాతత్త్రయమపి, ఏకత్వేన ప్రాణశ్రైష్ఠ్యముపపాదయతి. తత్ర, ఛన్దోగవాజినోః వాగాదివసిష్ఠత్వాది సంబన్ధిత్వస్యాపి ప్రతిపాదనాత్ సర్వత్రరూపైక్యం భవతి। అతస్తయోః ప్రాణవిద్యానభిన్నేతినిశ్చీయతే. కౌషీతకీనాన్తు, వాగాదివసిష్ఠత్వాది సంబంధిత్వంనోక్తమ్. అతస్తత్ప్రతిపాదితా ప్రాణవిద్యా భిన్నావా ? ఽభిన్నేతి ? సంశయః। భిన్నేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణః ప్రాణఃసర్వత్రోపాస్యఈరితః। తథా ఽపి, రూపభేదేన విద్యాభేదో ఽత్రసాధితఇతి ॥ యద్యపి, తత్త్రితయే జ్యైష్ఠ్యశ్రైష్ఠ్యగుణ విశిష్టః ప్రాణ ఉపాస్యతయావిధీయతే; తథా ఽపి, కౌషీతకీనాం వసిష్ఠత్వాదిగుణ విశిష్ట రూపతా ప్రతిపాదనా భావేన తద్రూపభేదాత్ విద్యాభిద్యతఇతి। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) అశాబ్దత్వేతథాత్వేన సంబంధ్యేతదితీరితమ్। రూపభేదాత్తయోర స్యావిద్యా భేదోనవిద్యతే ॥ యద్యపి, కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాదికం

॥ (ప్రా) వ్యాప్తేశ్చసమంజసమ్. 3-3-౮౪-౯ ॥ ఉపక్రాన్తస్యప్రణవస్యోత్తర విద్యాసువ్యాపనాన్మధ్యస్థితస్యాపిప్రణవవిషయత్వం యుక్తమిత్యర్థః। ఉద్గీథశబ్దేన తదవయవ భూతస్యప్రణవస్యగ్రహణం. యథాపటోదగ్ధఇతితదేకదేశే దగ్ధే ఽపి, తేనశబ్దేనగృహ్యతే - ఇత్యాశయః.

॥ సర్వాభేదేత్యాది 3-3-౮౫-౧౦ ॥ చోద్యతఇతి। విచార్యత ఇత్యర్థః। తత్రేతి ఛన్దోగానాం, వాజినాంచ విద్యైక్యమఙ్గీకృత్యకౌషీతకీనాంతత్రసంశేతే। గుణాస్సంబధ్యేరన్ - కౌషీతకీనాంప్రాణ విద్యాయామపి, ఉపసంహార్యాఇత్యర్థః ॥

శబ్దేన నప్రతిపాద్యతే; తథా ఽపి, సర్వ ప్రకారస్యాభిన్నత్వాదన్యత్రాభిహితా వసిష్ఠత్వాది గుణా అత్రాపిసంబధ్యేరన్ । తతో, రూపభేదాద్విద్యాభేదఇతి నశంక్యమ్ । అన్యత్ర సూత్రార్థస్తు - కౌషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపీమే వసిష్ఠత్వాదిగుణా ఉపసంహార్యాః। కుతః ? సర్వాభేదాత్ సర్వత్రజ్యైష్ఠ్యోపపాదన ప్రకరణస్య సర్వస్యాభేదాదితి.

ఆనన్దాద్యధికరణప్రారమ్భః. ౪

॥ ఆనన్దాదయఃప్రధానస్య. 3-3-౮౬-౧౧ ॥

(ప) బ్రహ్మవిద్యాసుసర్వాసు జ్ఞానానన్దాదయఃశ్రుతాః । తేసర్వత్రోపసంహార్యా నవేతివిశయోమతః ॥ బ్రహ్మస్వరూప గుణా ఆనన్దాదయః క్వచిత్, కేచిత్, శ్రూయన్తే। తేసర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసూపసంహార్యాః ? ఉత, సర్వత్రనోపసంహార్యాః ? ఇతి సంశయః. నోపసంహార్యాఇతిపూర్వపక్షః॥ (ప) అనధీతోపసంహారే ప్రమాణాభావతశ్చనః। ఆనన్త్యాత్తద్గుణానాంచ సంహారాశక్తిరీరితా ॥ ఇతి ॥ తత్రప్రకరణే, అప్రతిపాదితానాం గుణానాముపసంహారేనః ప్రమాణంనోపలభ్యతే । తద్గుణాశ్చానన్తాః । అతస్తేషాముప సంహారే ఽస్మాకం శక్తిశ్చనాస్తి । అతస్తత్రాధీతాగుణాఏవ ప్రతిపత్తవ్యాఇతి । రాద్ధాన్తస్తు- ॥ (ప)బ్రహ్మస్వరూప ధర్మత్వాత్తైర్వినా ఽనుపపత్తితః । సర్వాసుబ్రహ్మవిద్యాసుసంహర్త వ్యాగుణా మతాః ॥ ఆనన్దాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపనిరూపక ధర్మత్వాత్తైర్వినా, స్వరూపావ గతిర్నోప పద్యతే. అతస్తేసర్వత్రోపసంహర్తవ్యాః । సూత్రార్థస్తు - ప్రధానస్యవిశేష్య స్యేత్యర్థః। అభేదాదితి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే. సర్వత్రైకత్వాదితితదర్థః । ధర్మిణఏకత్వాత్తద్ధర్మా ఆనన్దాదయః సర్వాసూపసంహార్యాఇతి.

॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌహిభేదే. 3-3-౮౬-౧౨ ॥

(ప) ప్రాప్తావానన్దముఖ్యానామితరేషాం నవిద్యతే । తదభావాత్ప్రియా ప్రాప్తిస్తద్భేదేతాదృశేసతి। ప్రచయాపచయౌస్యాతాం పరస్యాన్యద్విరుద్ధ్యతే ॥ ఆనన్దాది గుణానాం సర్వత్రప్రాప్తి రుచ్యతే । తథాప్రియశిరస్త్వాదీనాం ప్రాప్తిస్స్యాద్వా ? నవేతి ? నస్యాత్। కుతః? తేషాం బ్రహ్మ గుణత్వాభావాత్ ।తాదృశశిరః పక్షాద్యవయవభేదేసతి, పరమాత్మన ఉపచయాపచయౌ ప్రసజ్యేయాతాం। తర్హి, తస్యసత్యజ్ఞానానన్తత్వాదికం విరుద్ధ్యతే - ఇతి.

॥ ఆనన్దేత్యాది 3-3-౮౬-౧౧ ॥ స్వరూపనిరూపకత్వాదితి । స్వరూపప్రతీత్యను బన్ధిత్వాదిత్యర్థః । ఉపసంహార్యాఇతి । గుణినస్సర్వత్రాభేదాదిత్యర్థః ॥

॥ ప్రియశిరస్త్వేత్యాది 3-3-౮౬-౧౨ ॥తస్యప్రియమేవశిరఇత్యాదినాప్రియాదయః శిరఃప్రభృతిత్వేనరూప్యన్తే - ప్రియశిరస్త్వాదయస్సర్వత్ర ప్రతిపత్తవ్యావా ? నవేతి ? సంశయేసతి, తేషాం స్వరూపధర్మత్వాభావాత్, తథానప్రతిపత్తవ్యా ఇతినిశ్చయః.

॥ ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. 3-3-౮౬-౧3 ॥

(ప) బ్రహ్మస్వరూపసామాన్యాత్ సర్వాసుబ్రహ్మవచ్ఛ్రుతే - ఇతి ॥ ఇతరే, ఆనన్దాదయస్సర్వాసువిద్యాస్వనువర్తన్తే । కుతః ? అర్థోబ్రహ్మ । తస్యస్వరూపనిరూపణ ధర్మత్వే న తేహి, అర్థప్రతీత్యనుబన్ధినః । అతో ऽర్థస్వరూప వదనువర్తన్తు - ఇతి.

॥ ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్. 3-3-౮౬-౧४ ॥

ప్రియశిరస్త్వాదయో బ్రహ్మస్వరూపధర్మా భవన్తి చేత్తదభిధానం కిమర్థమిత్యాశంక్యాహభగవాన్ బాదరాయణః॥ (ప) ప్రయోజనాన్తరాభావాదాధ్యానాయైె తదీరణమ్ । వాక్యోపదిష్టం బ్రహ్మైవం రూపయిత్వా, విభజ్యచ । బుద్ధావారోప్యతే; తస్మాన్నసంహార్యాగుణాఇమే ॥ ప్రియ శిరస్త్వాది నిరూపణం తదనుచిన్తనాయపరంభ వతి। తదన్యప్రయోజనాభావాత్। అన్యో ऽన్తరఆత్మా ऽ ऽనన్దమయ ఇతి వాక్య నిర్దిష్టం బ్రహ్మప్రియశిరస్త్వాదిరూపణేన విభజ్య, బుద్ధావారోప్యతే । తస్మాచ్ఛిరః ప్రభృతి త్వేన నిరూపితైరానన్దైకదేశభూతైః ప్రియమో దాదిభిరానన్దమయస్యబ్రహ్మణః బుద్ధా వారోపణం భవతీతితదుపలక్షణ ప్రియ శిరస్త్వాదయోగుణాస్సర్వత్రనోప సంహార్యాఇతి.

॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ. 3-3-౮౬-౧౫ ॥

(ప)అన్యో ऽన్తరేతిప్రభృతిశ్రుతివాక్యస్థశబ్దతః। శిరఃపక్షాదయోధర్మానస్వ రూపానుబన్ధినఇతి ॥ అన్యో ऽన్తరఆత్మా, ఆనన్దమయః ఇత్యత్రాత్మశబ్దాత్ తస్యప్రియమేవశిరః । మోదోదక్షిణఃపక్షః । ప్రమోదఉత్తరఃపక్షః ఇత్యాదిభిర్నిర్దిష్టాశ్శిరః పక్షాదిధర్మానబ్రహ్మస్వరూపానుభన్ధినః । అపితు, తదనుచిన్తనసౌకర్యార్థా ఇతిజ్ఞాయతే.

॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్. 3-3-౮౬-౧౬ ॥

(ప) వాక్యస్థేనాత్మశబ్దేనగృహీతిఃపరమాత్మనః। అన్యవచ్ఛ్రుతదైకార్థ్యా

॥ ఇతరేత్విత్యాది. 3-3-౮౬-౧3 ॥ ఆనన్దాదయోగుణాః బ్రహ్మసమానాః । తత్స్వరూప నిరూపణాన్తర్గతత్వాత్। అర్థస్వరూపంయథాసర్వత్రానువర్తతే, తథాతే ऽపిగుణా ఆనువర్తన్తఇత్యాశయః॥

॥ ఆధ్యానాయేత్యాది 3-3-౮౬-౧४ ॥ అనుచిన్తనార్థమేవ ప్రియశిరస్త్వాది రూపణంభవతి । నతుప్రయోజనాన్తరమస్తి । తత్ర । అతస్తేనోపసంహార్యాఇతి । ఏవమాహుః। అపరిచ్ఛిన్నానన్దే ప్రతిపన్నేసతి, ఉపాస్తౌప్రియశిరస్త్వాదికంనానుసన్ధేయమితి ॥

॥ ఆత్మేత్యాది. 3-3-౮౬-౧౫ ॥ నస్వరూపానుబన్ధినఇతి । ఆత్మనఃశిరః పక్షాద్యసంభవాదిత్యభిప్రాయః ॥

॥ ఆత్మగృహీతిరిత్యాది. 3-3-౮౬-౧౬ ॥ అయమభిప్రాయః - ఆత్మావా, ఇదమిత్యాది వాక్యేసఈక్షతలోకాన్నుసృజా ఇత్యుత్తరవాక్యాద్యథాపరమాత్మగ్రహణం, తథా ऽత్రాపి సో ऽకామయ తేత్యుత్తరవాక్యాత్తద్గ్రహణమితి ॥

దుత్తరాదితి నిర్ణయః। అన్యో ఽన్తరఆత్మా ఽ ఽనన్దమయ ఇతివాక్యస్థితేనాత్మశబ్దేన పరమాత్మైవగృహ్యతే। ఇతరవదన్యత్రేవేత్యర్థః। కుతఏతత్ ? ఉత్తరాత్ ఏతదుక్తంభవతి। ఆత్మావా, ఇదమేక ఏవాగ్రఆసీదితి వాక్యేయథా ఽ ఽత్మశబ్దేన పరమాత్మగ్రహణం, తద్వదత్రాపి; కథమిదం నిర్ణీయతే ? "సో ఽకామయత। బహుస్యాంప్రజాయేయేతి' ', ఆనన్దమయ విషయం హ్యుత్తరవాక్యమితి.

॥ అన్వయాదితిచేత్, స్యాదవధారణాత్. ౩-౩-౧౬-౧౭ ॥

(ప) అనాత్మసుచ సర్వత్రనిర్ణయః కథమన్వయాత్ ? సర్వతఃప్రకృత స్యైవహ్యాత్మశబ్దావధారణాత్। స్యాదేవనిర్ణయస్తేషామతద్ధర్మత్వాతోనహి। తద్ధర్మత్వే నచాన్యేషాంసంహారస్స్యాధి తస్తతఇతి॥ అనాత్మసు ప్రాణమయాదిషు సర్వత్రాత్మశబ్దాన్వ యాత్కథముత్తరాత్ ? అన్యో ఽన్తరఆత్మా ఽ ఽనన్దమయ ఇత్యత్రకేవలమాత్మ శబ్దస్య పరమాత్మ వాచకత్వ నిర్ణయ ఇతిచేదుచ్యతే। నిశ్చయస్స్యాదేవ। కుతః? అవధారణాత్ - పూర్వత్ర సర్వత్రాప్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మైవబుద్ధ్యాహ్యవధార్యతే। పశ్చాత్తేషాం తద్ధర్మత్వాభావాత్ పరమాత్మ బుద్ధిర్నివర్తతే। అత్రత్వన్తరాభావాత్, తద్ధర్మత్వాచ్చ పరమాత్మబుద్ధిఃస్థిరాభవతి.

కార్యాఖ్యానాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౩-౩-౧౭-౧౮ ॥

(ప) తస్మాదేవంవిదిత్యాది వాజిచ్ఛన్దోగవాక్యకమ్॥ విద్యాంగాచమనంహ్యత్ర పురాచోర్ధ్వం విధీయతే॥ తద్వాసస్త్వానుసన్ధానం కిమపా ? మితిసంశయః॥ ఛాన్దోగ్యే, వాజసనేయేచ ప్రాణోపాసన మభిధాయ, తతో ఽపాం ప్రాణవాసస్త్వముచ్యతే- ఛాన్దోగ్యేసహోవాచేత్యాదినా, అన్యత్రకింమేవాసఇత్యాదినాచ। తద నన్తరం, తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామేదేతమేవ తదనమనగ్నం కురుతే, ఇత్యస్తి. అత్రాదావన్తేచాచమనం ప్రాణవిద్యా ఽంగం విధీయతేవా ? ఉతాపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానం విధీయతే ? ఇతిసంశయః। విద్యా ఽంగతయా విధీ

॥ అన్వయాదిత్యాది. ౩-౩-౧౬-౧౭ ॥ అత్రేదంబోధ్యమ్। ఆత్మశబ్దః ప్రాణమయాది ష్వప్యన్వేతి. తథాసతి, కథమయం నిర్ణయఃస్యాదితినశంకితవ్యం। తస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః। ఇత్యవగతస్యపరమాత్మన ఏవ ప్రాణమయాదిష్వవధృతత్వాత్. తేషుజాతాపరమాత్మ బుద్ధిస్త త్రతత్ర, అన్తరసత్వాన్నివర్తతే। ఇహత్వన్తరాభావాత్ ప్రతిష్ఠితాభవతి.

ఆనన్దాద్యధికరణం సమాప్తమ్। ౪

॥ కార్యాఖ్యానేత్యాది ౩-౩-౧౭-౧౮॥ ఇత్యాదినేతి। సహోవాచ। కింమేవాసోభవిష్యతీత్యాప ఇతి హోచుస్తస్మాద్వా, ఏతదదశిష్యన్తఇత్యాదివాక్యేనేత్యర్థః। తదనమనగ్నంకురుతఇతి। అనంప్రాణ మనగ్నం సపరిధానంకురుతఇత్యర్థః। కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౫

యతఇతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) ప్రత్యయశ్రవణాదత్రస్మృత్యాచార సమాగతాత్ ।
తస్మాదన్యత్తువిద్యా ఽంగంవిధీయతఇతీరితమ్ ॥ ఆచామేదితివిధ్యర్థేలిఙ్శ్రూయతే.
భోజనాంగమాచనం స్మృత్యాప్రాప్తం । తతో ఽత్రాన్యదాచమనం విద్యా ఽంగమేవ
విధీయతఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) అనూద్యాచమనంప్రాప్తం తద్వాసస్త్వంవిధీయతే ।
అపామాచమనీ యానామన్యద్వచనమేవహీతి ॥ స్మృత్యాచారప్రాప్తమాచమనమనూద్య,
ఆచమనీయానామపాం ప్రాణవాసస్త్వానుసన్ధానంవిధీయతే. తథాచోక్తం, ఛాన్దోగ్యే
తస్మాద్వా - ఏతదశిష్యన్తః, పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిఃపరిదధతీతి. సూత్రార్థస్తు -
అపూర్వమప్రాప్తం ప్రాణవానస్త్వానునంధానంవిధీయతే. అప్రాప్తంకార్యం
తదాఖ్యానమేవహి శబ్దస్యార్థవత్త్వాపాదకమిత్యర్థః.

సమానాధికరణప్రారమ్భః. ౬

॥ సమానఏవంచాభేదాత్. 3-3-౧౯-౧౯ ॥

(ప) రహస్యేవాజినాం విద్యాబృహదారణ్యకేతథా । శాండిల్యాఖ్యాన మామ్నాతా తస్యాభేదోనసంశయః ॥ ఇతి. వాజసనేయకే, అగ్నిరహస్యే సత్యం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాదినాశాణ్డిల్యవిద్యా ఽ ఽమ్నాయతే; తథాబృహదారణ్యకే, మనోమయో ఽయంపురుష ఇత్యాదినాసైవాభిధీయతే। తయోర్విద్యా భేదో ఽస్తివా? నవేతి ? సంశయః॥ అస్తీతి పూర్వపక్షః॥ (ప) అధికశ్రవణాద్రూపభేదాద్వి ద్యా ఽత్రభిద్యతే। సత్య సంకల్పవితతిరూపత్వేననిరూపణాదితి ॥ వశిత్వాదికమధికం శ్రూయతే। బృహదారణ్యకే సత్యసంకల్పాది గుణాఉచ్యన్తే - ఇతిరూపభేదాద్విద్యాభేదఇతి, రాద్ధాన్తస్తు - (ప) తేనాభేదాద్రూపభేదోన విద్యైక్యమితీరితమ్ ॥ ఉభయత్రమనో మయత్వాదికం సమానం । వాజసనేయకే - "సఆత్మానముపాసీత; మనోమయం ప్రాణ శరీరంభారూపం సత్యసంకల్ప మాకాశాత్మాన"మితి శ్రూయతే । తథాచ, బృహదారణ్యకే- "మనోమయోయం పురుషోభాస్సత్య" మిత్యాది, ఏవంమనో మయత్వాదికేసమానేసతి, సత్యసంకల్పత్వాది గుణేనవశిత్వాదేరధి కస్య భేదాన్నరూప భేదో ఽస్తి । తతో, విద్యైక్య మితి ॥ సమానాధికరణం సమాప్తమ్. ౬

సమ్బన్ధాధికరణప్రారమ్భః. ౭

॥ సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి. 3-3-౧౯-౨౦ ॥

(ప) బృహదారణ్యకే తస్యనామనీద్వేసమీరితే । తేకింస్వస్థాననియతేనో భయత్రయథాతథమ్ । ఉభయోస్థానయోరేక రూపస్యోపాస్యభావతః । విద్యైక్యమిత్య

॥ సమానఏవవశ్చేత్యాది. 3-3-౧౯-౧౯ ॥ వశిత్వాదికమితి । ఆదిశబ్దేన భాస్సత్యన్తస్మిన్నన్తర్హృ దయేయథావ్రీహిర్వా, యవో వా, సఏషసర్వస్యవశీసర్వస్యే శానస్సర్వస్యాధిపతి స్సర్వమిదంప్రశాస్తీతి శ్రుతాస్సర్వేశానత్వాదయో గృహ్యన్తే ॥

నియతే నామనీపూర్వపక్షితమ్ । ఆకారభేదాత్తద్భేదస్తస్మాద్విద్యాభిదాశ్రుతా । రహస్యనామనీద్వేతునియతే - ఇతినిర్ణయః ॥ బృహదారణ్యకే - "యఏషఏతస్మిన్ మండలేపురుషోయశ్చాయం దక్షిణే౽క్షి"న్నిత్యారభ్య, "సత్యస్యబ్రహ్మణః సూర్య మండలే౽క్షిణిచోపాస్యత్వముక్త్వా । తస్యద్వేనామనీసమీయేతేకథం తస్యోపనిష దహరిత్యధిదైవతమ్ ? తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి ?" అహరితి, ఉపనిష ద్రహస్య నామేత్యర్థః । అహమితి, ఉపనిషత్రహస్యనామేత్యర్థః । అత్రసంశయః । తేకింయ థాశ్రుతంస్వస్థానేనైయత్యేనానుసన్ధేయే ? ఉతోభయత్రస్థాననియమంవినేతి ? తత్రపూర్వపక్షః ఉభయత్రవ్యాహృతి శరీరత్వైకరూపస్యోపాస్యత్వాన్న విద్యాభేదః । తతస్తేనామనీన నియతే-ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - ఉపాస్యస్యైకత్వే౽పి, మండలస్థితి రూపస్యాక్షిస్థితిరూపస్య చాకారస్యభేదాత్ రూపభేదః । తద్భేదాద్విద్యాభేదఇతి । సూత్రార్థస్తు - యథాశాండిల్య విద్యాయా ముపాస్యస్యాభేదాద్విద్యైక్యం, తథా౽త్రా పి స్థాన ద్వయసంబన్ధినః బ్రహ్మణః సత్యస్య, ఏకత్వాద్విద్యైక్యమితి । పూర్వపక్షపరం సూత్రమ్.

॥ నవావిశేషాత్. 3-3-౮౯-౨౧ ॥

(ప) స్థానసంబన్ధసంజాతరూప భేదాద్భిదాతయోః । నియతేనామనీ తస్యభేదహేతుశ్రుతేరతః ॥నతయోరైక్యం॥ కుతః ? రూప విశేషాత్. అస్తిహి, ఉపాస్యస్య భిన్నస్థానత్వజాత రూపభేదః తథాభేద హేతుశ్రవణాత్తస్య నామనీనియతే.

॥ దర్శయతి. 3-3-౮౯-౨౨ ॥

(ప) భేదేననియమాభావందర్శయత్య త్రచశ్రుతిః ॥ తస్యైతస్యతదేవరూపం యదముష్యరూపమిత్యాదిశ్రుతిః । తయోఃభేదేనగుణోపసంహారాభావందర్శయతి । రూపాదేస్స్వతో౽ప్రాప్తత్వేహ్యతి దేశోయుజ్యతే ॥

॥ సంబన్ధాదేవమన్యత్రాపి. 3-3-౮౯-౨౦ ॥ ఉపనిషచ్ఛబ్దంవివృణోతి - రహస్యనామేతి. వ్యాహృతి శరీరత్వమితి । యఏషఏతస్మిన్మండలే పురుషస్తస్యభూరితి శిరో, భువఇతి బాహూ, స్వరితి ప్రతిష్ఠేతి, ఆదిత్యమణ్డల పురుషస్యవ్యాహృతి శరీరత్వంశ్రూయతే. తథాయో౽యందక్షిణే౽క్షిన్ పురుషస్తస్య భూరితి శిరఇత్యక్షిపురుషస్యచ ॥ తతఃద్వయోరపివ్యాహృతిశరీరత్వం సమానమిత్యర్థః ॥

॥ **నవావిశేషాత్.** 3-3-౮౯-౨౧ ॥ నామనీఇతి । తస్యోపనిషదహరితిమండలవర్తినః నామ, తస్యోపనిషదహమితినామ, అక్ష్యాధారస్యచ నియతమితి ॥

॥ **దర్శయతి.** 3-3-౮౯-౨౨ ॥ నియమశబ్దస్యాత్ర గుణోపసంహారార్థకత్వమాహ- గుణోపసంహారాభావమితి । యుజ్యతఇతి । యదివిద్యైక్యంస్వతోరూపాదిప్రాప్తిః; తదాకిమతి దేశేనేత్యాశయః । సంబన్ధాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౭

సంభృత్యధికరణప్రారమ్భః. ౮

॥ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః 3-3-౬౦-౨3 ॥

(ప) బ్రహ్మజ్యేష్ఠేతివాక్యే ఽస్మిన్ గుణజాతంశ్రుతంహరేః । సర్వాస్వప్యు పసహార్యానియతావేతి సంశయః ॥ తైత్తిరీయకే - "బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసంభృతాని బ్రహ్మాగ్రేజ్యేష్ఠందివమాతతాన । బ్రహ్మభూతానాం ప్రథమోతజజ్ఞేతేనార్హతి బ్రహ్మణాస్పర్ధితుంకః ?" ఇతిపురుషోత్తమస్యవీర్యసంభృతిద్యువ్యాప్త్యాదిగుణ జాతంశ్రూయతే. ఏతేగుణాస్సర్వాసువిద్యాసూపసంహార్యాః? నవేతి ? సంశయః. ఉపసంహార్యా ఇతిపూర్వపక్షః. "అనారభ్య, శ్రుతాస్సర్వేగుణాస్సాధారణాస్స్మృతాః । అతస్సర్వాసువిద్యాసుతాగుణాస్తత్రతస్తతః" ॥ ఉపాసనవిశేషమనారభ్యహిశ్రూయన్తే గుణాస్తే తతస్సాధారణాఏవ । తతస్తేషాం బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వాత్తాఃగుణరూప విభూతయస్సర్వాసువిద్యాసూపసంహార్యాః ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) యద్యప్యుపాస నస్థానసంబన్ధి, తదపిశ్రుతమ్ । అనారభ్యశ్రుతాహ్యేతే తథా ఽపివ్యాప్తిలింగతః । అల్పస్థానాసువిద్యాసునసంహార్యాగుణాస్తతః । సాహచర్యాద్గుణానాంచ సంభృత్యాద్య పితత్తథా ॥ యద్యేప్యేతేగుణాస్తథా ఽనారభ్యశ్రూయన్తే; తథా ఽపి, తచ్ఛ్రుతం గుణ జాతము పాసనస్థానసంబన్ధివర్తతే. తదాస్థానభేదాద్వ్యవస్థాకార్యాదివమాత తానేతిద్యు వ్యాప్తిలింగాత్ ద్యువ్యాప్తిర్హృదయాద్యల్పస్థానవిషయాసుదహరాదివిద్యాసు నోప సంహార్యా । తథా, తత్సాహచర్యాత్ సంభృత్యాదికమపీతి ॥ సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.౮

పురుషవిద్యా ఽధికరణప్రారమ్భః. ౯

॥ పురుషవిద్యాయామపి చేతరేషామనామ్నానాత్.3-3-౬౧-౨౪ ॥

(ప) శాఖాద్వయేసమామ్నాతా పరవిద్యాఫలప్రదా । కిమత్రవిద్యాభేదో ఽస్తిన వేతివిశయోమతః। ఛాన్దోగ్యోక్తఫలేనైక ఫలత్వాదైక్యమేతయోః । సంజ్ఞైక్యాదఫలా మ్నానాత్భిన్నత్వాద్రూపభేదతః। బ్రహ్మవిద్యాఫలస్యైవ సన్ధానాద్భేదనిర్ణయః ॥ తస్యైవం విదుషోయజ్ఞస్యాత్మా యజమానఇత్యాదినా తైత్తిరీయశాఖాయాం పురుష విద్యా ఽ ఽమ్నాయతే. పురుషోవావ యజ్ఞస్యయానిచతుర్వింశతివర్షాణీత్యాదినా। ఛాన్దోగ్యేచ, తథా।

॥ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః 3-3-౬౦-౨3 ॥ బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానివీర్యాణి సంభృతానీతి దివమాతతాన । వ్యాప్నోతిస్మేత్యర్థః । సంభృతిద్యువ్యాప్త్యోస్సమాహారః । సంభృతిద్యు వ్యాప్తీత్యేకవద్భావః । అనారభ్యాధీతమపిసంభృత్యాదికమ్ । అతఃస్థానభేదాత్ వ్యవస్థాప్యమిత్యర్థః । అయమాశయః । ఉపాసనస్థానస్యమహత్త్వే, ఉపాస్యస్యతదనుగుణాగుణాఉపసంహార్యాః. తస్యాల్పత్వే, తదనుగుణాగుణాశ్చ । ద్యువ్యాప్తిరూపగుణోహిహృదయరూప అల్పాధారే, ఉపాస్య, సో ఽప్యసంహర్తుమశక్యః। తతోదహరవిద్యాయాంనోపసంహార్యః । తథాతత్సహచరాశ్చసంభృత్యాదయః। ఇతిసంభృత్యధికరణం సమాప్తమ్. ౮

॥ పురుషవిద్యాయామపిచేత్యాది. 3-3-౬౧-౨౪ ॥ సంజ్ఞైక్యాదితి । సంజ్ఞాయా ఏకత్వాత్తయోరైక్యమితిసంబన్ధః ॥ భిన్నత్వాద్రూపభేదతఇతి । రూపభేదేనాపి భిన్నత్వాదితి

అత్రవిద్యాభేదో ఽస్తివా ? నేతి ? సంశయః । నభేదఇతి పూర్వపక్షః । కథమేతత్? తైత్తిరీయే ఫలస్యానామ్నా తతయా, ఛాన్దోగ్యోక్తఫలస్యైవనేయత్వాత్ ద్వయోః ఫలమేకమ్ । ఏకాపురుషవిద్యేతిసంజ్ఞా । అతో, నభేదఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - తయోర్నైక్యం। కథమేతత్ రూపంభిద్యతే ? తథాఫలంచ భిన్నమితి ? ఏతదుక్తంభవతి । యద్యపి, శాఖాద్వయోక్తయోః విద్యయోరేకాసంజ్ఞా పురుషావయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనం సమం; తతోనరూపభేద ఇతి తయోరైక్యం యుక్తం; తథా ఽపి, తయోః భేదో ఽస్తి। కుతః ? ఇతరేషామనామ్నానాత్ ఏకత్రామ్నాతాగుణా అన్యత్రహినామ్నాయన్తే, ఉక్తమవయవకల్పనంచ నైకవిధమ్। అతోరూపంభిద్యతే । తైత్తిరీయే పురుషవిద్యాయాః ఫలేనామ్నాతే ఽపి, తస్యా బ్రహ్మవిద్యా ఽం గతయాతత్ఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ ఫలత్వేనానుసన్ధీయతే. ఛాన్దోగ్యేత్వాయుః ప్రాప్తిః ఫలమితిఫలం భిద్యతఇతి.

వేధాద్యధికరణప్రారమ్భః ౧౦

॥ వేధాద్యర్థభేదాత్. 3-3-౯౨-౨౪ ॥

(వ) తిత్తిరిప్రముఖాన్సర్వేవేదారంభేషు శాఖినః । మన్త్రాంశ్చాధీయతేకర్మతేషాం విద్యా ఽంగతోతన ॥ తైత్తిరీయాదయః శాఖినః ఉపనిషదారంభే "శన్నోమిత్ర" ఇత్యాది మన్త్రానధీయతే । తేమన్త్రాః, ప్రవర్గ్యాదికర్మచ విద్యా ఽంగముత, నేతిసంశయః । విద్యా ఽంగమితిపూర్వఃపక్షః (ప) తత్సన్నిధి సమామ్నానాత్ గ్రాహకగ్రహణాత్స్వతః ॥ తేహిమన్త్రాః ఉపనిషదఃగ్రన్థసమీపే, ఆమ్నాయన్తే । తతస్తేషాంతద్రూపగ్రాహకేణ విద్యా ఽఙ్గత్వంప్రతీయతే. రాన్ధాన్తస్తు - (ప) సహేతిమన్త్ర సామర్థ్యాత్, సంస్కారేవినియోగతః । విద్యా ఽంగంనవ్రతాదిస్యాత్; సంస్కారాంగన్తు తద్భవేత్ । శన్నఇత్యాదిమన్త్రాస్స్యుః సుప్రసిద్ధార్థభేదవత్ । నార్థభేదాత్తదంగత్వం

సంబన్ధః । అఫలామ్నానాత్ - తత్రఫలస్యానామ్నాతతయా బ్రహ్మవిద్యా ఫలస్యైవానుసన్ధానాదితి సంబన్ధః । అయమాశయః । తైత్తిరీయకే - "యత్ప్రాయంప్రాతర్మధ్యందినంచ, తానిసవనానీ" త్యాది నా ఽభిహితంకాలరూపం సవనం, ఛాన్దోగ్యేనాభిధీయతే । కిన్తు, త్రేధావిభక్తం పురుషాయుషం సవనత్వేన కల్ప్యతే । యజమానపత్న్యాదికల్పనంచనైకవిధం । తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యాయాః ఫలంనోచ్యతే । యద్యపి, తస్యాః బ్రహ్మవిద్యా ఽంగత్వేన బ్రహ్మణోమహిమా నమాప్నోతీతితత్ఫల మేవానుసన్ధేయం ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితిన్యాయాత్ । ఛాన్దోగ్యేతుఫలమన్యదుక్తమితి తతో, నవిద్యైకా ॥ ఇతి పురుషవిద్యా ఽధికరణం సమాప్తమ్. ౯

॥ **వేధాద్యర్థభేదాత్.** 3-3-౯౨-౨౪ ॥ తేహిమన్త్రాఇతి । "శుక్రం ప్రవిధ్య, హృదయం ప్రవిధ్యేతి", "శన్నోమిత్రశ్శంవరుణ" ఇతి, "ఇన్ద్రోహవైవృత్రంహత్వా" ఇతి. ఏవమా దయస్తత్రతత్రశాఖాయా ముక్తాః । గ్రాహకేతి । ఆమ్నాయరూపగ్రాహకప్రతీతేరిత్యర్థః । అయ మాశయః । ఉదాహృతమన్త్రాస్తత్తచ్ఛాఖాసు యద్యపి, విద్యాసన్నిధానే సమామ్నాయన్తే; తథా ఽపి,

విషయోమన్త్రఏవతతత్ ॥ "సహనావవత్విత్యాది" మన్త్రాణాం సామర్థ్యాత్. సంస్కారో ఽవ గమ్యతే. అతస్తేషాంనవిద్యా ఽంగత్వం । తద్వ్రతాదికమపి సంస్కారాంగమేవ. అతో, నత స్యాపి విద్యా ఽంగత్వమ్। అత్రసూత్రార్థః-"శన్నోమిత్రశ్శం వరుణః"; "శుక్రం ప్రవిధ్య", ఇత్యాదయో మన్త్రాః పరస్పరంభిన్నార్థాః । అతో ఽర్థానాంభేదాన్న విద్యా ఽంగత్వం। "శుక్రంప్రవిధ్య", ఇత్యాది మన్త్రో ఽభిచారాదివిషయఇతి, తత్సామర్థ్యాదవగమ్యతే ॥ వేధాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

హాన్యధికరణప్రారమ్భః. ౧౧

॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగానవత్తదుక్తమ్.3-3-౯౪-౨౬ ॥

(ప) బ్రహ్మప్రాప్నువతఃపుణ్యపాపయోర్విమోచనమ్ । శాఖాద్వయే శ్రుతంతచ్ప త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః । ప్రవేశో ఽన్యత్రచైకస్యాముభయంచైకతఃశ్రుతమ్। చిన్తనత్రితయం సర్వవిద్యాసుచవికల్పతః । సముచ్చయేనకర్తవ్యమితిసంశయఈరితః। "అశ్వఇవరోమాని విధూయ" ఇతి, ఆథర్వణేచబ్రహ్మప్రాప్నువతః పురుషస్యసుకృత దుష్కృతయోః కేవల మోచనంశ్రూయతే; తస్యపుత్రాదాయముపయన్తి । సుహృదస్సాధుకృత్యాం। ద్విషన్తఃపాపకృత్యామితి క్వచిచ్ఛాఖాయాంతస్య పుణ్యపాపయోః సుహృది, శత్రౌచప్రవేశశ్శ్రూయతే । అన్యత్రశాఖాయాం మోచనం, ప్రవేశశ్చ, తదుభయం శ్రూయతే । ఏవంమోచనం, ప్రవేశః, తదుభయంచేతి చిన్తనత్రయంసర్వాసు విద్యాసువికల్పేనకార్య ? ముత, సముచ్చయేనేతి ? సంశయః. వికల్పేనేతి పూర్వ పక్షః (ప) ఆమ్నానస్యార్థవత్త్వాయ వికల్పస్యాద్యథాయథమ్ । మోచనంచ, ప్రవేశశ్చ హిపృథగామ్నాయతే । అతస్తయోర్వికల్పఏవ । అన్యథా, పృథగామ్నానమనర్థవత్త్వాత్. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) పుణ్యపాపప్రవేశశస్యమోచనాపేక్షభావతః । శాఖా ఽన్తరస్థవాక్యస్య శేషత్వాదన్యవాక్యతః । ఏకార్థస్యవిధానాచ్చ ద్వితయేనసముచ్చయః । ఏకత్రద్వి

తేషాంనవిద్యా ఽంగత్వమవగమ్యతే । కుతః ? తేషాంపరస్పరమర్థభేదాత్ । యదితేసర్వే, ఏకార్థకాః స్యుః । విద్యా ఽంగత్వమవగమ్యేతేర్థః । కించ, శన్నఇత్యాదిమన్త్రః । తదర్థపర్యాలోచనాయాం స్వాధ్యాయశేషః ఇతి, శుక్రంప్రవిధ్యేత్యాదిరభిచారాదిశేష ఇతిచావగమ్యతే । అతస్తేషాంన విద్యా ఽంగత్వమితి.

॥ హానౌత్విత్యాది.3-3-౯౪-౨౬ ॥ క్వచిదితి । శాట్యాయన శాఖాయామిత్యర్థః । తస్యపుత్రాఇత్యాదినా కేవలంప్రవేశఃశ్రూయతే । అన్యత్రేతి । కౌషీతకే - ఇత్యర్థః । ఉభయంశ్రూయతఇతిధూనుతే, ఇతి । హానముపయన్తీతి ప్రవేశశ్చేత్యేతదుభయమిత్యర్థః. వికల్పఇతి। హానముపాదానంచేత్యర్థః । అన్యథేతి । సముచ్చయే - ఇత్యర్థః । అనర్థవదితి । నిష్ప్రయోజనమిత్యర్థః।

విధానన్తు జ్ఞాతృభేదేనయుక్తిమత్. అన్యత్రామ్నాతవాక్యస్యశేషత్వ మిహవర్ణితమితి, పుణ్యపాపయోః ప్రవేశోహిహానాపేక్షితస్యతత్పూర్వకత్వాత్. అతఉపాయనవాక్యస్యహాని వాక్యశేషత్వంబోధ్యమ్. అతస్తయోరేకార్థ్యం విధీయతఇతి తయోస్సముచ్చయః. కౌషీతకశాఖాయాం ద్వయోర్హానోపాయనయోః విధానంయుక్తం, కుతః ? హానం బ్రహ్మ ప్రాప్తృకర్తృకమ్. ఉపాయనంతదితరకర్తృకమితి కర్తృభేదాత్, ఇత్థంచాన్యత్రామ్నాతం వాక్యమితరామ్నాతస్య శేషమితితయోస్సముచ్చయఏవ. సూత్రార్థన్తు - హానావుపాయనేచ శ్రూయమాణయోస్తత్సముచ్చయః సంభవతి. కుతః? ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్య శేషత్వాత్. కుశాచ్ఛన్ద స్తుత్యుపగానవత్. యథా - వానస్పత్యః కుశాఇతివాక్యస్య. ఔదుంబర్యఃకుశాఇతి ప్రదేశాన్తరస్థంవాక్యంశేషభూతం, తత్రవానస్పత్య ఇతి సామాన్యేన వనస్పతిసంబన్ధితయోక్తానాంకుశానామిహ, ఔదుంబర్యఇతి విశేషేణోక్తత్వాత్. యథాదేవాసురాణాం ఛన్దోభిరితివాక్యస్య దేవచ్ఛన్దాంసిపూర్వమితి ప్రదేశాన్తరస్థితం వాక్యం, యథాషోడశినస్తోత్రముపకరోతీతి వాక్యస్యసమయావిషితేసూర్యేషోడశినస్తోత్ర మితివాక్యం, యథా, ఋత్విజ ఉపగాయ న్తీత్యస్య నాధ్వర్యురుపగాయేదితివాక్యమ్. ఏవం, ప్రవేశవాక్యస్య హానవాక్యశేషత యాగతౌ సత్యాం, నవికల్పోన్యాయ్యః. తదుక్తమ్. అపితు, వాక్యశేషస్యాత్ అన్యాయ్య త్వాద్వికల్పస్యేతి ॥ ఇతిహాన్యధికరణం సమాప్తమ్॥ ౧౧

సాంపరాయాధికరణప్రారమ్భః. ౧౨

॥ సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. ౩-౩-౯౪-౨౭ ॥

(ప) హానిచిన్తన మత్రైవకర్తవ్యముభయత్రచ. ఉక్తంపుణ్యపాపహానిచిన్తనం కిందేహవియోగకాలఏవ ? ఉత, మార్గఏవ? యద్వోభయత్రచకర్తవ్య ? మితిసంశయః॥ సుకృత దుష్కృతయోః కస్యచిద్భాగస్యహానందేహవియోగే తచ్ఛేషస్యాధ్వనీతిపూర్వపక్షః॥ (ప) ప్రత్యక్షానుపపత్తిభ్యాముభయత్రేతినిశ్చితమ్. ఇతి. దేహవియోగేమార్గేచ తయోః హానమితినిశ్చీయతే. కుతః ? శ్రుతేరనుపపత్తేశ్చ. క్వచిచ్ఛాఖాయాం తద్దేహవియోగే

॥ సాంపరాయే-ఇత్యాది. ౩-౩-౯౪-౨౭ ॥ క్వచిదితి. ఛాన్దోగ్యే - అశ్వఇవరోమాని విధూయ, పాపం ఇత్యాదినాతయోర్హానం దేహవియోగేతత్కాలే - ఇత్యర్థః. అన్యత్రేతి కౌషీతకే సమాగచ్ఛతి విరాజన్నదీంతాంమనసాత్యేతి - ఇత్యాదినాతదధ్వని శ్రూయతఇతి ॥

శ్రూయతే । అన్యత్రాధ్వని శ్రూయతే - ఇతిదేహవియోగకాలే సర్వకర్మహానౌసూక్ష్మ శరీరస్యాపి వినాశాత్తద్రహితస్యాత్మనోగమనం నోపపన్నమితిచ హేతోరిత్యర్థః । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) తావదిత్యాదివాక్యేన చైకార్థ్యాదితరస్యచ । తద్దైవచిన్తనం హానేర్గమనం చోపపద్యతే ॥ ఇతి । తావదేవ చిరంయావన్నవిమోక్ష్యే ఽథసంపత్స్యే - ఇతి వాక్యేనతదితరవాక్యస్యచైకార్థ్యాత్ దేహ వియోగకాలే, ఏవతయోర్హానం, గ మనంచోపపన్న మితి. సూత్రార్థస్తు - సాంపరాయేదేహ వియోగకాలే, ఏవతయోర్హానం. ప్రతిపత్తవ్యం। కుతః ? తర్తవ్యాభావాత్-తదనన్తరం బ్రహ్మప్రాప్తిం వినా, తరితవ్య భోగాభావాత్. అధీయతే హి-తథా ఽన్యేశాఖినః తస్యతావదేవ చిరంయావన్న విమోక్ష్యే ఽ థసంపత్స్యే - ఇత్య నయాశ్రుత్యా దేహత్యాగానన్తరం బ్రహ్మప్రాప్తి రుచ్యతఇత్యర్థః ॥

॥ ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. 3-3-౯౪-౨౮ ॥

(ప) అర్థస్వభావతో హ్యేవంఛన్దతో ఽప్యవిరోధతః । అన్త్యశ్రుతౌ ఽపినే యస్స్యాత్ప్రథమాత్ఖండతఃపురా। ఏవందేహవియోగకాలే హానమర్థ స్వభావాదవ గమ్యతే. అతఃశ్రుత్యర్థస్వభావయోరవిరోధేన స్వేచ్ఛంకౌషీతకే - "తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే" - ఇత్యన్త్యశ్రుతౌవాక్యభాగః "ఏతందేవయానం పంథానమాపద్యేతి" ప్రథమశ్రుతాద్వాక్య ఖండాత్పూర్వంనేయః.

పూర్వపక్షీచోదయతి ॥

॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథా ఽన్యథాహివిరోధః 3-3-౯౪-౨౯॥

(ప) గతిశ్రుతేరర్థవత్త్వ ముభయత్రక్షయేసతి । అన్యథాహేతునాశేనస్థితేర నుపపత్తితః । దేహవియోగకాలే ఽధ్వనిచవిభాగేనకర్మక్షయేసత్యేవ, దే వయానగతి శ్రుతిరర్థవతీ । అన్యథా, పూర్వత్రైవ సర్వకర్మక్షయేవిరోధః । సూక్ష్మదేహస్యాపినాశేన నిరాశ్రయస్యాత్మనోగమనం నోపపన్నమిత్యర్థః.

తచ్చోదనాయాఉత్తరమ్ ॥

॥ ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్. 3-3-౯౪-30 ॥

(ప) సర్వకర్మక్షయే కాలే సిద్ధోపాసనశాలినామ్ । ఉపపన్నో దేవయానస్త ద్రూపార్థోపలబ్ధితః । విష్ణూపాసననిష్ఠానా మీప్సితార్థస్యసిద్ధివత్ । బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య

॥ ఛన్దతఇత్యాది. 3-3-౯౪-౨౮ ॥ అవిరోధాదితి । అవిరోధహేతోరిత్యర్థః ॥

॥ గతేరిత్యాది. 3-3-౯౪-౨౯॥ హేతునాశేనేతి । సూక్ష్మశరీరస్యహేతోఃనాశేసతీత్యర్థః।

॥ ఉపపన్నఇత్యాది. 3-3-౯౪-30 ॥ సిద్ధ్యతీతి । కిమలభ్యంభగవతి ప్రసన్నే శ్రీనికేతనే ? ఇత్యుక్తేః యదికటాక్షలవమాత్రసముత్పాదితపరమైశ్వర్యానన్దితభక్తబృన్దేన్దిరారమణ ప్రసాదస్స్యాల్లోకేనిర్హేతుకం సంపద్యతేహి సర్వభోగః। తథాసతి, కిమిదమనుపపన్న? మిత్యభిప్రాయః।

సర్వసిద్ధిఃకరస్థితా । దేహవియోగకాలేసర్వేషుకర్మసుక్షీణేష్వపి, సిద్ధపరబ్రహ్మో పాసనానాంతదుపాసనమహిమ్నా సూక్ష్మశరీరారంభక కర్మరూపహేతుం వినైవ, తచ్ఛరీరసంబన్ధ రూపార్థఉపలభ్యతే । అతో, దేవయానఉపపన్నః । లోకవత్. ఏతదుక్తంభవతి - లోకేయథాశ్రీవేంకటాద్రి ప్రభృతిషుస్థానేష్వర్చారూపేణసన్నిహితం శ్రీనివాసంవిష్ణుందేవతా ఽన్తరమివ సన్తానాదికామనయాసముపాసీనానాంసంసారిణాం సర్వాభీష్టం తద్ధేతుభూతపూర్వసుకృతం వినా ఽపి, సిద్ధ్యతి, తథానిష్కామం పరమాత్మ బుద్ధ్యాతమేన మారాధయతాం సర్వకర్మక్షయే ఽపివినైవహేతుం, పరమపదప్రాపకసూక్ష్మ శరీరావాప్తిః కరస్థైవభవతీతి । అతఏవాహభగవాన్ మరీచిఃశ్రీశాస్త్రే - "అపునరా వృత్తిహేతు భూతనివృత్తికర్మణా పరబ్రహ్మోపాసనాత్ ప్రపత్తిమార్గరతోజీవః పూర్వవత్పాంచభౌతికగుణప్రళయావసానేసూక్ష్మదేహస్థః । సుషుమ్నానాడిమధివసన్, బ్రహ్మరంధ్రం భిత్వా, ప్రవృత్తః అర్చిరభిసంభవతీ"త్యారభ్య, "క్రమేణతత్రతత్ర గమన ముక్త్వా, తతోవిరజాం ప్రవిశ్య, కృతసూక్ష్మదేహత్యాగః, పూర్వోక్తవైష్ణవాండంగచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి । సంసారాన్ముక్తిర్మోక్షఇతి, వైకుంఠప్రాప్తి స్సాయుజ్యమితిచ ॥

॥ యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. 3-3-౯౪-3౧ ॥

వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపికర్మఫలరూపదేహాన్తరసంయోగః పుత్రజన్మ విపత్త్యాదిషు సుఖ దుఃఖానుభవో ఽపి దృశ్యతఇత్యాశంక్య, యావదధికారమిత్యాద్యాహ భగవాన్బాద రాయణః (ప) దేహపాతాత్పరంతేషాం దేవయానగతిశ్శ్రుతా । యేషాంత దూర్ధ్వం తర్తవ్యభోగాభావాత్తదాక్షయః । వసిష్ఠప్రముఖానాన్తు సాధికారతయానహి । అర్చిరాది గతిర్వేతో రారబ్ధత్వాత్ఫలాయయత్ ॥ ఇతి.యేషాందేహపతనాదూర్ధ్వం పుణ్య పాపాభ్యాం ప్రాప్తవ్యభోగోనాస్తి తేషామేవదేహవియోగకాలే తయోఃక్షయః । దేహపాతాత్పరం

నచశంక్యం పరబ్రహ్మోపాసనాదిత్యస్య నిష్కళధ్యానమిత్యర్థ ఇతి । ఉపసంహారే సమూర్తార్చనమేవ కారయేదన్యథా, నతత్పరమపదావాప్తిరితి సకళబ్రహ్మారాధనస్యముక్తిముఖ్యోపాయత్వాభిధానాత్ ॥

॥ **యావదిత్యాది.** 3-3-౯౪-3౧॥ ఆధికారికాణాం ప్రాప్తాధికారవిశేషాణాం యావదధి కారమ్ అధికారసమాప్తిపర్యన్తంకర్మణో ఽవస్థితిరిత్యర్థః । అధికారఃపదమ్ । **ఇతి, సాంపరాయాధి కరణం సమాప్తమ్।** ౧౨

దేవయాన గతిశ్చ్రూయతే । వసిష్ఠాదయస్తుకర్మవిశేషేణ సాధికారవిశేషాః । అతస్తేషాంతదానార్చిరాదిగతిః । కుతః ? కర్మఫలానుభవహేతోః కర్మణఃప్రారబ్ధత్వాత్. ప్రారబ్ధంహిభోగాదేవక్షీయతఇతి.

అనియమాధికరణప్రారమ్భః. ౧౩

॥ అనియమస్సర్వేషామవిరోధశ్శబ్దానుమానాభ్యామ్. 3-3-౯౫-3౨ ॥

(ప) ఉపకోసలముఖ్యాసువిద్యాస్వామ్నాయతేగతిః । తయానారాయణ ప్రాప్తిస్స్యాద్యృశాముత, సర్వతః ॥ ఉపకోసలాదిషు కాసుచిద్విద్యాసు హి, అర్చిరాదిగతి రామ్నాయతే । తద్విద్యానిష్ఠానామేవ తయాగత్యానారాయణపదావాప్తి ? రుత , సర్వవిద్యా నిష్ఠానాంచేతి ? సంశయః । తద్విద్యానిష్ఠానామేవేతి పూర్వపక్షః । (ప) ఇతరేషాంతయా ప్రాప్తేః ప్రమాణాభావతస్తథా । పఞ్చాగ్నివిద్యావచనం యోగ్యార్థప్రతి పాదకమ్ ॥ ఇతి । సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాంతయాగత్యా తత్పదప్రాప్తిప్రమాణాభావాత్, ఉపకోసలాది విద్యానిష్ఠానామేవతయాప్రాప్తిః । నచశంక్యం యేచేమే ఽరణ్యేశ్రద్ధాం సత్యమిత్యుపాసతే, తే ఽర్చిషమభిసంభవన్తీతి సాధారణ్యేనతయా ప్రాప్తిప్రతిపాదనాత్ సర్వేషాంబ్రహ్మ నిష్ఠానాంసేతి తద్వచనస్యతత్ప్రాప్తియోగ్యత్వసంభవార్థప్రతిపాద కత్వాదితి ।రాద్ధాన్తస్తు-(ప) సర్వాధికారవిషయాం దేవయానగతి శ్రుతిమ్। క్షమతేబాధితుం

॥ అనియమఇత్యాది. 3-3-౯౫-3౨ ॥ తయేతి । అర్చిరాదిగత్యేత్యర్థః । ప్రాప్తిరితి । బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యర్థః । ఇత్యాదిస్మృతిభిరితి । అత్రాదిశబ్దేన శ్రీశాస్త్రాదిగృహ్యతే । తత్రపరబ్రహ్మోపాస నాదిత్యారభ్య, "అర్చిరభిసంభవతి । అర్చిషో ఽహః । అహ్నః శుక్లపక్షం । తస్మాదుత్తరాయణం షణ్మాసాంస్తతస్సంవత్సరమ్" ఇత్యాదినా క్రమేణగతిమభిధాయ, వైష్ణవాండంగచ్ఛతీతి భగవతామరీచినోపసంహృతమ్ । తథాహభగవాన్ విఖనాఅపి - "ప్రాప్తేప్రయాణకాలే శుక్ల మహోమాసాష్షడుత్తరాయణమగ్నిర్జ్యోతిరనేన పథాబ్రహ్మపద పునరావృత్త్యభ్యేతి" ఇతి । అత్రశ్రీనృసింహవాజపేయవ్యాఖ్యా - ఉత్తరాయణేన పథాయస్యప్రాణోత్క్రాన్తిర్భవతి, సబ్రహ్మణః పరమాత్మనఃపరంజ్యోతిషః సచ్చిదానన్దరూపిణః శ్రీమహావిష్ణోః పదంస్థానంనవిద్యతే । పునరావృత్తిః పునరాగమనంయతస్తదితి. ఏతత్సూత్రప్రకరణే, శ్రీసున్దరరాజకారికాయామ్ - "అపునరావృత్తిహేతు భూతనివృత్తికర్మణా పరబ్రహ్మోపాసనాత్ కృతదేహత్యాగోయస్సో ఽర్చి రభిసంభవత్యర్చిషో ఽ హరి" 'రిత్యారభ్య, "అమానవేనపురుషేణ నీతోబ్రహ్మలోకం ప్రాప్నోతి । యుక్తేష్వేతేషుదేవతాస్థానేషు విశ్రమ్యానేనదేవయాన సంజ్ఞితేనమార్గేణ బ్రహ్మణఃస్థానం ప్రాప్య", ఇత్యాదినా కించిదభి ధాయోపసంహృతమ్. యథా - "బ్రహ్మేతిభగవాన్దేవో హరిర్నారాయణ స్స్మృతః । నారాయణ పరంబ్రహ్మేతిశ్రుతిః । తస్మాదత్రబ్రహ్మణః స్థానమితివిష్ణోః పరమపదముచ్యతే" - ఇతి. అత్రశ్రీభాష్యకారాధ్వరీన్ద్రవ్యాఖ్యా యథా - "శుక్లమహోమాసాష్షడుత్తరాయణ మగ్నిర్జ్యోతిరనేనపథా

నాన్యత్ సంకోచోనోపపత్తితః। అతస్తయైవసర్వేషాం బ్రహ్మప్రాప్తిస్సమీరితా ॥ ఛాన్దోగ్యే-పంచాగ్నివిద్యాయాం। యఏమేతద్విదుర్యేచామీ, అరణ్యేశ్రద్ధాంసత్యముపాసతే, తే ఽర్చిషమభిసంభవన్తీంశ్రుతిం సర్వేషాం బ్రహ్మనిష్ఠానామవిశేషణతయా బ్రహ్మప్రాప్తింప్రతిపాదయన్తీం బాధితుమన్యన్నక్షమతే. యుక్తతయాతస్యసంకోచశ్చ నభవతి। అతస్తయాసర్వేషాం విద్యా ఽధికారిణాం బ్రహ్మప్రాప్తిరితి ॥ సూత్రార్థస్తు. - యేషాపాసనేష్వర్చిరాదిగతిరామ్నాయతే తన్నిష్ఠానామేవసేతిననియమః. కిన్తు, సర్వేషాం బ్రహ్మనిష్ఠానామపిసాభవతి। తథాసత్యేవ, ఉదాహృతశ్రుత్యా, అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ఇత్యాదిస్మృతిభిశ్చనవిరోధఇతి ॥

అక్షరధ్యధికరణప్రారమ్భః. ౧౪

॥ అక్షరధియాంత్వవరోధ స్సామాన్యతద్భావాభ్యామౌపసదవత్తదుక్తమ్. 3-3-౯౬-33 ॥

(ప) అథర్వణే, తథా ఽన్యత్ర విద్యా ఽ ఽమ్నాతా ఽక్షరాదికా। అస్థూలత్వాది ధర్మాణాం సర్వాస్వపిసమన్వయః ॥ ఏతద్వైత దక్షరమిత్యారభ్య, అస్థూలమనణ్వహ్రస్వ మితి బృహదారణ్యే, అథపరాయయాతదక్షరమధిగమ్యతే - ఇత్యారభ్య, యత్తదద్రేశ్య మిత్యాథర్వణేచాక్షర విద్యా ఽ ఽమ్నాయతే, అత్రశ్రుతాః అస్థూలత్వాది ధర్మాన్సర్వాసువిద్యాసు చానుయన్తివా ? ఉతయత్రామ్నాతాస్తత్రైవ ? ఇతి సంశయః. యత్రశ్రుతాస్తత్రైవేతి పూర్వపక్షః

బ్రహ్మసదమపునరావృత్త్యభ్యేతి। "నను, అర్చిరాదిమార్గస్య బ్రహ్మవిషయత్వాదాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ బ్రహ్మవిత్త్వా సంభవాత్. అర్చిరాదిమార్గః కథమత్రప్రతిపాద్యత" ఇతిచేత్సత్యమ్। అగ్నయో వైత్రయీవిద్యాదేవయానః ఇత్యాదినాగార్హపత్యాదీనాం దేవయానమాహాత్మ్యశ్రవణా, "దమూర్తంచ సమూర్తంచ ద్వివిధంకర్మవైదికమ్। అమూర్తా ఽగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తాసమూర్తంబేరపూజనమ్" ఇత్యమూర్త భగవదారాధనరూపత్వాత్, "మానసీపూజా, హోమశ్చ, బేరపూజాచసాత్రిధా" - ఇతి త్రివిధోపాసనప్రతిపాదనాత్, "యత్సూత్రాద్యన్తమధ్యేషు గీయతేవిష్ణురవ్యయః"। ఇత్యుపక్రమాదిషు నారాయణపరాయణోనిర్ద్వంద్వో మునిరితిసదా ఽధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీనారాయణపరంబ్రహ్మ పశ్యన్, ధారణాన్ధారయేదక్షరం పరంబ్రహ్మప్నోతి। నారాయణ పరంబ్రహ్మేతిశ్రుతిరితి। అన్యత్రసర్వజగద్బీజ మశేషవిశేషంనిత్యానంద మమృతరసపానవత్సర్వదాతృప్తి కరం పరంజ్యోతిః ప్రవేశకమితి విజ్ఞాయతే। యతోవా, ఇమానీత్యాదినా జగత్కారణత్వేన నిర్దిష్టం సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాది శోధకవాక్యప్రతిపన్నసత్యత్వాదివిశిష్టం నారాయణపరం బ్రహ్మేత్యాది వాక్యైః పరబ్రహ్మపరతత్త్వ పరంజ్యోతిః పరమాత్మశబ్దవాచ్యం। శ్రీమన్నారాయణమేవ శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాదిభిః శ్రోతవ్యత్వేన, మన్తవ్యత్వేన, ధ్యాతవ్యత్వేనచప్రతిపాదయత్యేతత్ సూత్రమ్. అతఃశ్రీమద్వైఖానసోక్తధర్మానుష్ఠానవత్త్వాదేషాం బ్రహ్మపదప్రాప్తిరనివార్యేతి కృత్వా, సంస్కారో ఽర్చిరాదిమార్గశ్చ ప్రతిపాదితఇతి ఇత్యలమ్ !"

(ప) విశేషేణశ్రుతానాంహి సాధారణ్యంనవిద్యతే । యత్రశ్రుతాశ్చ, తత్రైవనియతా ఇతినిర్ణయః॥ తేషాంవిశేషేణ శ్రుతత్వాచ్ఛ్రుతస్థల ఏవనియమఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- (ప) జ్ఞానాదివచ్చధర్మాణామన్తర్భావాత్తథావిధే । సర్వాస్వప్యుపసంహార్యా బ్రహ్మవిద్యాసుతే గుణాః॥ జ్ఞానానన్దాదిధర్మా ఇవాస్థూలత్వాదయో ఽపి బ్రహ్మస్వరూప ప్రతీతావన్తర్భవన్తి। అతస్తేసర్వత్రోపసంహార్యాఇతి । సూత్రార్థస్తు - అక్షరంబ్రహ్మతత్సంబన్ధినీనామ స్థూలత్వాదిధియామవరోధస్సంగ్రహః । సర్వాసువిద్యాసుకార్యః. కుతః ? సర్వత్రసము పాస్యస్య సమానత్వాత్, అస్థూలత్వాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపప్రతీతావన్తర్భావాచ్చ, ఔపసదవదితి తత్రదృష్టాన్తోక్తిః, యథాజామదగ్న్యచతూరాత్రపురోడాశాద్యుపసత్కర్మణో గుణభూతః అగ్నిర్వైహోత్రం వేత్విత్యాదిమన్త్రః సామవేదపఠితతయా, ఉచ్చైర్గేయో ఽపి, ఉపాంశుపఠితవ్య యజుర్వేదోక్తస్యోపసత్కర్మణః ప్రధాన తయాతదనువర్తీ, ఉపాం శుత్వేనప్రయుజ్యతే. ఇతితదుక్తమ్. - గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేద సంయోగఇతి.

॥ ఇయదామననాత్. 3-3-౯౬-3౪ ॥

(ప) అస్థూలత్వాదిగుణకమానన్దాద్యేవతత్రతు । అనుధ్యేయమియచ్చోక్తం హేతోరామననాత్తతః ॥ సర్వాసువిద్యాసు, ఆమననాద్ధేతోరియదేవానుధ్యేయం । యదుక్తమస్థూలత్వాది విశేషితమానన్దాది । సూత్రార్థస్తు - ఆమననాద్ధేతోః సర్వత్రేయ దేవగుణజాతముపసంహార్యం । యదస్థూలత్వాదిగుణకమానన్దాదిక ముపస్థాపయతి, సర్వవిలక్షణం బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః ॥

॥ **అక్షరధియామిత్యాది.** 3-3-౯౬-33 ॥ జామదగ్న్యఇతి । జమదగ్ని నాముహుంరనుష్ఠితంచత్రిరాత్రం నామకర్మ. గుణముఖ్య వ్యతిక్రమ ఇతి । వ్యతిక్రమః విరోధః । యథాప్రకరణాన్తరాధీతానామపిప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే, తథా ప్రకరణాన్తరాధీతానామపి, అస్థూలత్వాదిధర్మాణాంప్రధానభూతధర్మ్యనువృత్తిరుపపన్నేత్యర్థఇత్యాహుః.

॥ **ఇయదామననాత్.** 3-3-౯౬-3౪ ॥ ఆమననమాభిముఖ్యేనానుచిన్తనం । యస్యైగుణ జాతస్యానుసంధానంవినా ఽన్య విలక్షణతయాబ్రహ్మానావగమ్యతే. తదేవసర్వత్రాను సన్ధేయమిత్యా శయః । అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ౧౪

అన్తరత్వాధికరణ ప్రార్థమః. ౧౫

॥ అన్తరాభూతగ్రామవత్ స్వాత్మనో ఽన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్.౩-౩-౯౭-౩౫. ॥

(ప) కహోళోషస్తయోః ప్రశ్నవచనే ఽత్రహ్యాదాహృతే । ఉభయత్రద్వయోరైక్యం? భేదోవేత్యత్ర సంశయః ॥ కహోళేన, ఉషస్తేనచయాజ్ఞ్యవల్క్యం ప్రతికృతౌప్రశ్నౌ, తదుత్తరేచాత్ర విషయవాక్యే । ఉభయత్ర ప్రశ్న ప్రతివచనయోః ద్వయోః విద్యైక్య? ముత, నేతి ? సంశయః, ఏతదుక్తంభవతి. - బృహదారణ్యకే, "ఉషస్తఃపృచ్ఛతి, యత్సాక్షాదప రోక్షాద్బ్రహ్మయ ఆత్మాసర్వాన్తరః, తన్మేవ్యాచక్ష్వేతి", ఉత్తరం - "యఃప్రాణేనప్రాణితిసత ఆత్మాసర్వాన్తరోయ" ఇత్యాది । తతః, కహోళః పృచ్ఛతి. "యదేవసాక్షాదపరోక్షాద్బ్రహ్మయ ఆత్మాసర్వాన్తరః తన్మేవ్యాచక్ష్వేతి ।" ఉత్తరం - "యో ఽశనాయాపిపాసే, శోకం, మోహం, జరాం, మృత్యుమత్యేతీత్యాది". అత్రద్వయోర్విద్యాభిన్నా ? ఉతైకేతి ? భిన్నేతిపూర్వపక్షః. (ప) ప్రసిద్ధరూపభేదేన విద్యాభేదో ఽత్రశఙ్కితః ॥ యద్యపి, ప్రశ్నావభిన్నౌ; తథా ఽప్యుత్తరే రూపంభిద్యతే. ఏకత్రప్రాణనకర్తా పరమాత్మేతి. అన్యత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితఇతి. అతోవిద్యాభిన్నా। రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) ప్రశ్నస్యచైకరూపత్వాద్విషయత్వాచ్చ సంభవాత్। ప్రత్యుక్తిద్వితయ స్యాపి పరేభేదోనవిద్యయోః॥ ద్వయోఃప్రశ్న యోర్హినభేదో ఽస్తి, ప్రతివచనంచద్వయోః పరమాత్మ విషయమిత్యవగమ్యతే. తస్యైవనిరుపాధికం ప్రాణనకర్తృత్వాత్। సర్వాన్తరత్వమపితస్యైవసంభవతి. యఃపృథివ్యాంతిష్ఠన్నితి, (పారమా) "స్వయ మాదిస్సర్వాంతరాత్మా" ఇత్యాదిశ్రుతేః । అతః, పరమాత్మన్యేవ సర్వముపపద్యత ఇతి విద్యైక్యమ్. సూత్రార్థస్తు. - అన్తరాసర్వాన్తరత్వం పృథివ్యాదిభూత గ్రామ వతస్స్వాత్మన ః ప్రత్యగాత్మనః. కుతఏతత్ ?, అన్యథాహి, యః ప్రాణేనప్రాణి తీత్యుత్తరస్య, యో ఽశనాయాపిపాసా ఽ ఽద్యతీత ఇత్యుత్తరస్యచయోభేదో ఽస్తి, తస్యానుపపత్తిరితిచేన్న విద్యాభేదః । కిన్తూపదేశవత్, యథాసద్విద్యాయాంప్రశ్న ప్రతివచనయోః ఆవృత్తిస్సదేకవిషయేతి విద్యైక్యమ్.

॥ **అన్తరాభూతేత్యాది.౩-౩-౯౭-౩౫.** ॥ అయమాశయః - ఏకస్మిన్నుత్తరేప్రాణేన ప్రాణితీతి ప్రాణనరూపత్వముక్తం । తత్రప్రత్యగాత్మన ఉపపద్యతే । అన్యత్రాశనాయాపిపాసా ఽ ఽది రాహిత్యముక్తమ్. తత్పరమాత్మనఏవయుజ్యతే. అతోవిషయభేదాత్ విద్యాభేదఇతినమన్తవ్యం। ప్రత్యగాత్మనః సుషుప్తిమూర్ఛాసు ప్రాణనత్వాసంభవాత్ । తత్పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే. సఏవాశనాయాపిపాసారహిత ఇతిద్వయోరుత్తరయోరేకత్వాద్విద్యైక్యమ్.

॥ **వ్యతిహారోవిశింషన్తిహీతరవత్** 3-3-౯౭-3౬ ॥

తత్త్వదృష్టభేద పూర్వకప్రతివచన ప్రధానేభేదాద్విద్యాభేదోవర్ణనీయ ఇత్యాశంక్య, వ్యతిహారేత్యాది సూత్రమాహ భగవాన్ బాదరాయణః. (ప) ద్వయోఃప్రశ్నైకరూప్యేణ విషయైకత్వనిశ్చయే । ప్రత్యుత్తరస్థితాబుద్ధిః ద్వాభ్యాంకార్యాప్రమాణతః ॥ అన్యవత్తద్వి శింషన్తితాదృగర్థపరాణిచ ॥ ద్వయోరుషస్తకహోళయోః ప్రశ్నస్యైకరూపతయా బ్రహ్మైకవిషయత్వేనిశ్చితేద్వయోః ప్రష్టోః ప్రతివచనమపియాజ్ఞవల్క్యస్య, ఏకరూపమేవ, వ్యతికరేణద్వాభ్యాం బుద్ధేః కర్తవ్యత్వాత్ । ఏతదుక్తంభవతి । ఏకస్యప్రతివచనే బ్రహ్మణః సర్వప్రాణనత్వరూపత్వముక్తమ్ । అన్యస్యోత్తరే, అశనాయాపిపాసారాహిత్య ముక్తమితినవిద్యాభేదః । ఉషస్తేనబ్రహ్మణి, అశనాయా పిపాసారహితత్వబుద్ధిః, కహోళేన సకలప్రాణనత్వబుద్ధిః, కృతాచేదుత్తరస్యైకరూపత్వం సిద్ధతి । సర్వప్రాణి ప్రాణన హేతుత్వాశ నాయాద్యతీతత్వరూపార్థపరాణి వాక్యాని, బ్రహ్మవిశింషన్తి - యథా సద్విద్యాయామ్ ॥

॥ **సైవహిసత్యాదయః** 3-3-౯౭-3౭ ॥

ప్రతివచనావృత్తైసత్యాం, తత్ర కథమైక్య ? మిత్యాశంక్య, సైవహీత్యాద్యాహ, భగవాన్బాదరాయణః. (ప) సేయమిత్యాదివాక్యేషు సైవైకత్రానువర్తతే । ప్రత్యుత్తరేషు సర్వేషుచోపసంహ్రియతేతతః ॥ సేయందేవతైక్షతేతి యాప్రకృతాపరాదేవతా, సైవసర్వ పర్యాయేష్వనువర్తతే । తతస్సర్వేషు ప్రత్యుత్తరేషుతత్సత్యమ్, సఆత్మేతి ప్రథమపర్యాయాభిహితాస్సత్యాదయ ఉపసంహ్రియన్తే - అతఐక్యమ్ ॥

కామాద్యధికరణ ప్రారమ్భః ౧౬

॥ **కామాదితరత్రచాయతనాదిభ్యః** 3-3-౯౮-3౮ ॥

(ప) ఛన్దోగానాం, వాజినాంచసావిద్యాసముదాహృతా। ఉభయత్రచవిద్యైక్యము తనేత్యత్ర సంశయః । ఛన్దోగావాజినశ్చ దహరవిద్యాముదాహరన్తి । అథ, యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరం పుండరీకం వేశ్మ, ఇత్యాదినాసవా, ఏషమహానజ ఆత్మాయో ఽయం

॥ **వ్యతిహారఇత్యాది.** 3-3-౯౭-3౬ ॥ ఉషస్తేనేత్యాదినా సూత్రస్థ వ్యతిహారశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. సద్విద్యాయామివేతి । యథాతత్రభూయః ప్రశ్నైః, తదుత్తరైశ్చతదేవ సద్బ్రహ్మవ్యవచ్ఛిద్యతే. నతుప్రతిపన్నగుణేతరగుణ విశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే, తథా ఽత్రాపి తాదృగర్థపరైర్వాక్యైః బ్రహ్మవిశేష్యతఇతి.

॥ **సైవేత్యాది.** 3-3-౯౭-3౭ ॥ పర్యాయేష్వితి । యథాసోమ్యమధుమధు కృతోనిస్తిష్ఠన్తీత్యా దిష్వీత్యర్థః । ఇతి, అన్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్. ౧౫

మయఇత్యాదినాచ । ఉభయత్రవిద్యైకావా ? నవేతి ? సంశయః । నేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) రూపాదీనాంహిభేదేనవిద్యాభేదో ౽త్ర శంకితః । ద్వయోర్హిరూపాదిభిద్యతే । ఛాన్దోగ్యే - అపహతపాప్మత్వాదిగుణక ఆకాశఉపదిశ్యతే. వాజసనేయకేతు, వశిత్వాదిగుణక ఆకాశేశయానఇతి. తతోవిద్యాభేదః । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) హృదయా యతనత్వాదేరభేదాదుభయత్రచ । ధ్యేయోవిశిష్టః పరమఇత్యభేదాద్భిదానహి ॥ ఉభయత్రహృదయస్థ స్తాదృశగుణవిశిష్టోధ్యేయఇత్యభేదాన్న విద్యాభిద్యత ఇతి ॥ సూత్రార్థస్తు. - ఇతరత్రవాజసనేయకే, తత్రఛాన్దోగ్యేచ, సత్యకామాదిగుణకమేవబ్రహ్మ -ఉపాస్యమితి రూపాభేదో ౽వగమ్యతే. కుతః? హృదయాయతనత్వాదిభ్య ఇతి. ॥

॥ **ఆదరాదలోపః** ౩-౩-౩౮-౩౯ ॥

మనసైవానుద్రష్టవ్యం నేహనాస్తికించ నేత్యాదేః పూర్వప్రకృతత్వాత్ సఏషనేతి - నేత్యాత్మేతిచ వక్ష్యమాణత్వాత్, సర్వస్య వశీసర్వస్యేశాన ఇత్యాది విశేషాణాం బ్రహ్మస్వరూపత్వాభావాత్, కథంసత్యకామాదేః మోక్షసాధనోపాసన స్వరూపత్వ ? మిత్యాశంక్య, ఆదరాదలోప ఇత్యాహభగవాన్‌బాదరాయణః । (ప) ప్రమాణాజ్ఞాతరూపస్యవశిత్వాదేరిహాదరాత్ । లోపోనవిద్యతేతస్మాత్ గుణవత్పర మాత్మనః ॥ అవిశేషనిషేధాస్తు ప్రకృతార్థపరామతాః । నానాత్వస్య నిషేధస్స్యాత్ అబ్రహ్మాత్మకతాపరః ॥ ప్రమాణాన్తరేణ వశిత్వాదయోబ్రహ్మగుణాఇతి నజ్ఞాయతే । అతస్తే, ఇహాదరేణోపదిశ్యన్తే ॥ తతస్తేషాంనలోపః । అపితూపసంహారః కార్యః । "సఏషనేతి - నేత్యాత్మేతి" సామాన్యేననిషేధాస్తత్ర ప్రకృతే యత్తాపరాః । "నేహనా నాస్తికించనేతి" నానాత్వ నిషేధః అబ్రహ్మాత్మకతానిషేధపరః । ఏతదుక్తం భవతి- సర్వబ్రహ్మకారణకం తతస్తతోనభిద్యతఇతి । సర్వంబ్రహ్మాత్మకమ్ । అతోనానాత్వంప్ర

॥ **కామాదిత్యాది.** ౩-౩-౩౮-౩౮ ॥ విద్యానభిద్యతఇతి । నచశంక్యమ్ । అపహత పాప్మత్వాదిగుణాష్టకవిశిష్టః ఆకాశఉపాస్యఇత్యేకత్రవశిత్వాది విశిష్టః ఆకాశ శయఇత్యన్యత్ర-ఇతి ధర్మధర్మిణోర్భేదేసతి, కథంనవిద్యాభేద ? ఇతి । వశిత్వాదీనామపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకాన్యతమ భూతసత్యసంకల్ప విశేషరూపత్వాత్ ఆకాశశబ్దవాచ్యః । పరమాత్మైవతత్రశయానఉపదిశ్యత ఇతి ధర్మ్యభేదాచ్చ । అత్రైవమాహుః । ఉభయత్రహృదయాయతనత్వ సత్యసంకల్పత్వతద్విశేష రూపవశిత్వాదిభిఃదహరవిద్యా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సత్యసంకల్పత్వసహచారిణో ౽పహత పాప్మత్వాది సత్యసంకల్పత్వపర్యన్తా ఉభయత్రోపసంహార్యా ఇతి.

॥ **ఆదరాదలోపః** ౩-౩-౩౮-౩౯ ॥ బ్రహ్మకారణకమితి । సర్వస్యబ్రహ్మకార్య త్వాత్తదైక్య మిత్యర్థః. సఏషఇతి । సఆత్మా - ఇత్యేవంరూపో నభవతీతి ప్రపంచసాజాత్యస్య ప్రతిషేధేన

తిషేధతి, "నేహనానాస్తీతి" శ్రుతిః। "సఏషనేతినేత్యాత్మా । అథాత ఆదేశోనేతి నేతి" ఇతిశ్రుతిస్తు, తస్య సర్వప్రపంచసాజాత్యం, తదియత్తాంచనిషేధతీతి ॥

॥ ఉపస్థితేరతస్తద్వచనాత్. 3-3-౯౮-౫౦ ॥

సగుణోపాసనస్య సయదిపితృలోకకామోభవతి - ఇతిసాంసారికఫలత్వేన నమోక్షఫలత్వమిత్యాశంక్య, ఉపస్థితేరిత్యాద్యాహ భగవాన్బాదరాయణః । (ప) బ్రహ్మసంపత్తిహేతోస్తద్వనంచ నఫలన్తుతత్ । ముక్తస్యైవతదుత్థానం ఫలంవాక్యేత థాశ్రుతేః । ప్రత్యగాత్మని, ఉపస్థితే బ్రహ్మసంపత్తిభాజి, అతోబ్రహ్మసంపత్తిహేతోస్తస్య జక్షత్క్రీడన్నిత్యాది కామచారవచనం । నతుతత్సగుణోపాసనఫలంశ్రూయతేహి । పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమః । పురుషస్సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్నితి ముక్తస్యైవసగుణోపాసనసంభూతం తదుపభోగఫలమ్ ॥

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణ ప్రారమ్భః ౧౭

॥ తన్నిర్ధారణానియమస్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబన్ధః ఫలమ్. 3-3-౯౯-౫౧ ।

(ప) ఛాన్దోగ్యేశ్రూయ తేధ్యానముద్గీథాఖ్యం తదాశ్రయమ్ । నియమేనహ్యా పాదేయం తత్తస్మిన్నేవకర్మణి । అన్యథా, పర్ణతావద్వా - గోదోహనవదేవవా । ఛాన్దోగ్యే- "ఓమిత్యేతదక్షరముద్గీథముపాసీ తే" త్యుద్గీథాఖ్యముపాసనం క్రత్వంగాశ్రయం శ్రూయతే. తదుపాసనంక్రతౌ పర్ణతా ౨ ౨దివన్నియమేన, ఉపాదేయ? ముతాన్యథా, గోదోహనవదితి? సంశయః । ఏతదుక్తం భవతి । ఉదాహృతశ్రుతివిహితోపాసనంవర్ణతా ౨ ౨దివద్వా యథా-"జుహ్వాజుహోతీతి" హోమేజుహూస్సాధనతయావిధీయతే-ప్రకరణాన్తరే "యస్యపర్ణ మయీజుహూర్భవతీతి" తామనూద్య, తస్యాః పర్ణమయీత్వం విధీయతే. తత్రజుహూ ద్వారాపర్ణమయత్వమంగం, తథానియమేన తదుపాసనముద్గీథ ద్వారాక్రత్వంగంవా- ఇత్యర్థః । అథవా, గోదోహనవత్ । యథా - "గోదోహనేనపశుకామస్య ప్రణయే"దితి, పశుకామమాత్రస్య గోదోహనప్రణయనం, తథేదమనియమేనోపాదేయం వేత్యర్థః । (ప) కర్మాంగేష్వాశ్రితత్వేన తద్ద్వారేణఫలం యతః । నియమేనహ్యుపాదేయం పర్ణతావదుపాసనమ్ ॥ పర్ణతావదుపాసనం నియతమేవ । కుతః ? యతఃకర్మాంగేష్వా

ఏషఇతి సఆత్మా - ఇత్యేవంరూపో నభవతీతిప్రపంచసాజాత్యస్య ప్రతిషేధేనతస్య విలక్షణత్వ ప్రతీతిరేతావత్త్వనిషేధశ్చ భవతీత్యాశయః.

॥ ఉపస్థితేరిత్యాది. 3-3-౯౮-౫౦ ॥ సగుణోపాసనఫలమితి । గుణోపాసనస్య తత్రకామచారమాత్రం ఫలంనశ్రూయతే । అపితు, ముక్తోపభోగ్యం ఫలమేవేత్యాశయః.

శ్రితతయా తదుపాసన ద్వారేణకర్మణోవీర్యవత్తరత్వ ఫలంశ్రూయతే. "యదేవవిద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా, తదేవవీర్యవత్తరం భవతీతి ।" రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) ఉద్గీథ ధ్యానహీనస్యక్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్ । తస్మాదిదంపృథగితి నియమోనాత్ర; సత్రవత్॥ ఉద్గీథధ్యానం వినా ఽపి, క్రత్వనుష్ఠానంహి దృశ్యతే । తతస్తస్యననియమః । తేనోభౌకురుతోయశ్చైతదేవం వేద, యశ్చనవేద - ఇతి విద్యారహితస్యాపి తదనుష్ఠాన వచనాత్. తస్మాదిదంనాంగమితినిశ్చీయతే, యతో ననియమః॥ "రాత్రిసత్రన్యాయేన" తస్యవీర్య వత్తరత్వ రూపఫలం క్రతుఫలాత్ పృథగేవ । సూత్రార్థస్తు - తన్నిర్ధారణస్య తద్ధ్యానస్య నియమోనభవతి । కుతః ? తేనోభావితివచనేనతద్రహితస్యాపి తదనుష్ఠాన దర్శనాత్ తతఉపాసనస్యక్రతుఫలాత్పృథగప్రతిబన్ధరూపం హి ఫలమితి.

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౧౭

ప్రదానాధికరణ ప్రారమ్భః. ౧౮

॥ ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. 3-3-౧౦౦-౪౨ ॥

(ప) తస్మిన్వాక్యేగుణానాంచచిన్తనం పృథగీరితమ్ । తచ్చిన్తనేచతద్వ్యక్త చిన్తనావర్తనంతథా । కర్తవ్యమథవా, నేతి సంశయో ఽత్ర నిరూపితః ॥ దహరవిద్యాయాం పరమాత్మోపాసనంవిధాయ, తద్ధర్మాణామప్యుపాసనం పృథగ్విధీయతే. ఏతాంశ్చసత్యాన్ కామానితి ధర్మచిన్తనసమయే ధర్మిచిన్తనమావర్తనీయం వా ? నేతి ? సంశయః । నావర్త నీయమితి పూర్వపక్షః ॥ (ప) ఏకస్యైవహిసర్వేషాంగుణానాంగుణిభావతః । సకృత్తదుపపత్తేశ్చచిన్తనావర్తనంనహి । సకృదేవతద్ధర్మ్యనుసన్ధాన ముపపద్యతే । కుతః? ఏక ఏవహిసర్వగుణవిశిష్టః పరమాత్మా । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) స్వరూపైక్యే ఽపిగుణినో విశిష్టాకార భేదతః॥ తచ్చిన్తనేతదావృత్తిః కర్తవ్యైవమనీషిణా ॥ గుణినఆత్మన స్స్వరూపేణా భేదే ఽపి తత్తద్గుణ విశిష్టాధారస్యభిన్నత్వాత్తదనుసన్ధానావృత్తిః కార్యేతి. సూత్రార్థస్తు, ప్రదానవద్-

---

॥ తన్నిర్ధారణేత్యాది.3-3-౯౯-౪౧ ॥ నాంగమితి । అంగత్వే సతి, తదనియమస్యాను పపత్తేరితిభావః । అప్రతిబంధఇతి । యద్యస్తిప్రబలం కర్మాన్తరఫలం, తత్ప్రకృతంహి ప్రతిబధ్నాతి । తదనుభవకాలపర్యన్తం తదభావో ఽప్రతిబంధః ఉపాసనంవినా ఽనుష్ఠితో యదిక్రతుః, ప్రబలకర్మాంతర ఫల సద్భావే, తేన క్రతుఫలం ప్రతిబధ్యతే. యద్యుపాసనాతం ప్రతిబన్ధం వ్యపోహతీత్యభిప్రాయః । అతఃపృథక్ ఫలమేవేదమ్. తన్నిర్ధారణా నియమాధికరణం సమాప్తమ్. ౧౭

॥ ప్రదానేత్యాది. 3-3-౧౦౦-౪౨ ॥ ప్రదానవదితి । ఇన్ద్రాయరాజ్ఞే పురోడాశమే కాదశకపాలం నిర్వపేత్ । ఇన్ద్రాయాధిరాజాయ, ఇన్ద్రాయ స్వరాజ్ఞ ఇతీన్ద్రస్యైవరాజత్వాది గుణ విశిష్టత్వే ఽపి, తత్తద్గుణ సంబంధ్యాకారస్యభిన్నత్వాత్ ప్రదానావృత్తిః క్రియతే । తద్వత్. స్వరూ

ఇంద్రాయరాజ్ఞ ఇత్యాదిషు విశిష్టాకారభేదాత్ప్రదానావృత్తి వదిహాపితదావృత్తిః కర్తవ్యా తదుక్తం నానావాదేవతాపృథక్త్వాదితి. ఇతి ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౧౮

లిఙ్గభూయస్త్వాధికరణ ప్రారమ్భః. ౧౯

॥ లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయ స్తదపి. 3-3-౧౦౧-౪౩ ॥

(ప) తిత్తిర్యామ్నాత వాక్యే ఽస్మిన్ చిన్తనంచ విధీయతే । కిమయంప్రకృతోపాస్య నిర్ధారణపరో ? నవా ? ॥ తైత్తిరీయే, "సహస్రశీర్షందేవంవిశ్వాక్షం విశ్వశంభువమ్" । ఇత్యాదివాక్యేతదుపాసనం విధీయతే। కిమయంవిధిః పూర్వం ప్రక్రాన్తదహరవిద్యోపాస్య విశేషపరోవా ? సర్వవిద్యోపాస్య నిర్ధారణపరోవా ? ఇతి సంశయః. ప్రకృతవిద్యోపాస్య నిర్ధారణపరఇతి పూర్వపక్షః (ప) సర్వోపాస్య విశేషాణాం నిర్ధారణపరో ఽప్యయమ్। ఆనన్తర్యాచ్చ విద్యాయాధ్యేయనిర్ధారణార్థకః ॥ యద్యప్యయం సర్వవిద్యోపాస్య నిర్ధారణపరతయావక్తుంశక్యతే; తథా ఽపి, దహ్రం విపాప్మమితి పూర్వప్రకృతదహర విద్యయా, అనన్తరతయా ఽభిధానాద్దహర విద్యోపాస్య విశేష నిర్ధారణపరఇతి । రాద్ధాన్తస్తు-(ప) ద్వితీయా శ్రుతి సామర్థ్యాత్ప్రకృతార్థపరో ఽప్యయమ్। పరబ్రహ్మాదిభిశ్శబ్దైః సర్వోపాస్యానసూద్యతాన్ ॥ వాక్యేతథావిధానేనదుర్బలేననినిర్ణయః । అయోగాదేక వాక్యత్వాత్ ద్వితీయా ప్రథమామతా ॥ యద్యపి, "సహస్ర శీర్షందేవ"మిత్యాదౌద్వితీయాన్తపద సామర్థ్యాత్ ప్రక్రాన్తదహర విద్యామాత్ర పరత్వంవక్తుంశక్యతే; తథా ఽపి, "నారాయణ పరంబ్రహ్మే" త్యాదౌ పరబ్రహ్మపరతత్త్వ పరమాత్మపరంజ్యోతి శ్శివశంభుశబ్దాః పరవిద్యాసుతైః శబ్దైర్నిర్దిష్ట ముపాస్యమనూద్య, తస్యనారాయణత్వం విదధతి; వాక్యేనతథా విధానాత్. తదపేక్షయాదుర్బలేన ప్రకరణేన దహరవిద్యోపాస్యమాత్ర పరత్వనిర్ణయోనభవతి. శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయేపర దౌర్బల్యమర్థ విప్రకర్షాదితి ప్రథమకాండే । ఉచ్యతేహి వాక్యాత్ప్రకరణస్య దౌర్బల్యమ్. యదుక్తం ద్వితీయా ఽన్తశ్రవణం ప్రకృతార్థపరత్వ మవగమయతీతి, తదపినయుజ్యతే । పూర్వానువాకే "తస్మిన్యదన్త స్తదుపాసితవ్యమ్" ఇతితవ్య ప్రత్యయేనాభిహితంహి కర్మ। అనభిహితేహి కర్మణిద్వితీయా

షేణపరమాత్మనః ఏకత్వే ఽప్యపహతపాప్మత్వాదిగుణచిన్తనే తద్విశిష్టధర్మిచిన్తనావృత్తిః కార్యేతి. అపహతపాప్మావిజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యన్తాభిధాయిత్వాత్. ఏతాంశ్చసత్యాన్ కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యన్తానామేవగుణానాముపాసనం విహితమిత్యాహుః ॥

॥ లింగభూయస్త్వేత్యాది. 3-3-౧౦౧-౪౩ ॥ అయమాశయః । పూర్వానువాకే దహ్రం విపాప్మమిత్యారభ్య, తస్మిన్యదన్త స్తదుపాసితవ్యమితి ప్రకృతత్వాత్ సహస్రశీర్షమిత్యాదినా నారాయణస్య దహరవిద్యోపాస్యత్వమేవ ప్రతిపాద్యతే. నతుసర్వవిద్యోపాస్యత్వమితి

విధీయతే. అతస్తత్రంనారాయణః పరఇత్యాదిభిరేకవాక్యత్వాచ్చ ప్రథమార్థేద్వితీయా జ్ఞాతవ్యా । ఇత్థంచ సర్వపరవిద్యాభిరుపాస్యస్య నారాయణత్వమిహ విహితమితి. సూత్రార్థస్తు - లింగభూయస్త్వాత్ - చిహ్న భూతవాక్య భూయస్త్వాదక్షరాదిశబ్దైః సర్వాసువిద్యా సూపాస్యానసూద్య, నారాయణత్వం విధీయత ఇతిధ్యేయమ్ ? కుతః తద్వాక్యంహిబలీయః; ప్రకరణాత్ । తచ్ఛ్రుతిలింగేనేత్యాదినోక్తమ్ । నారాయణస్య సర్వవిద్యోపాస్యత్వాదేవ భగవాన్విఖనాః ప్రాహ "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వంద్వో మునిః సదా ఽధ్యాత్మరతో ధ్యానయోగీనారాయణ పరంబ్రహ్మపశ్యన్, ధారణాంధారయే దక్షరంపరం బ్రహ్మాప్నోతి" ఇత్యాది.

పూర్వవికల్పాధికరణ ప్రారమ్భః. ౨౦

॥ పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్స్యాత్ క్రియామానసవత్. 3-3-౧౦౨-౪౪ ॥

(ప) వాజిశ్రుతిరహస్యేచ విద్యారూపాగ్నయః శ్రుతాః । క్రియాక్రత్వంగ భూతాః కిమన్యథావా ఽత్రసంశయః ॥ వాజసనేయకే ఽగ్నిరహస్యే"మనశ్చితోవాక్చిత" ఇత్యారభ్య, "కర్మచిత" ఇత్యన్తం మనశ్చితాదయో విద్యారూపాగ్నయః శ్రూయన్తే తఇమే క్రియామయ క్రత్వంగభూతావా ? ఉత, విద్యామయక్రత్వంగభూతాః

నశంకనీయః । తత్తద్విద్యాసూపాస్యాభిధాయినః యేపరబ్రహ్మశివశంభ్వాది శబ్దాదృశ్యన్తే, తఏవ సర్వే ఽనూద్యన్తేహి । "నారాయణపరంబ్రహ్మతత్త్వం నారాయణఃపరః । సబ్రహ్మాసశివస్సేన్ద్ర" ఇత్యాది వాక్యే । అతస్సర్వవిద్యోపాస్యానాంనారాయణత్వం విధీయతఇతి. ద్వితీయా విధీయత ఇతి। అనభిహితే, కర్మణిద్వితీయా, ఇత్యాదిసూత్రైరిత్యర్థః । ఇతిలింగభూయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్౧౯

॥ **పూర్వవికల్పేత్యాది.** 3-3-౧౦౨-౪౪ ॥ అయమాశయః. క్రతుర్ద్వివిధః । క్రియారూపః, విద్యారూపశ్చ । మనశ్చితవాక్చితాదిరూపాశ్చాగ్నయో విద్యారూపాః । విద్యారూపాగ్నయః క్రియామయ క్రత్వంగభూతావా ? ఉత, విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశేన విద్యారూపాఏవభవన్తీతి ? సంశయేపూర్వ పక్షపరమిదం సూత్రముత్తర సూత్రంచ; యతః అత్రేష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతః । తచ్ఛేషభూతః క్రియామయ క్రతుః । మనశ్చితాదయః తస్మిన్ ప్రకరణేగృహ్యన్తే. తతశ్చహేతోః ఫలాన్తర ప్రతీత్యభావాచ్చ । యతః తేషామేకైక ఏవేత్యాది నామనశ్చితాదిషు, ఇష్టకచితాగ్నికార్యకరత్వ సామర్థ్యమతిదిశ్యతే, తతశ్చహేతోః విద్యారూపాణామపి తేషాంక్రియామయక్రత్వను ప్రవేశేన క్రియారూపత్వంమానసగ్రహవదుపపద్యతే- ఇతి. గ్రహః పాత్ర విశేషః. యథా ద్వాదశాహస్య దశమే ఽహ్నిగ్రహస్య మనస్సంపాద్యతయా విద్యా రూపత్వే ఽపి క్రియామయక్రత్వం గత్వంతద్వత్తత్ర పృథివ్యాపాత్రేణ సముద్రస్యసోమస్య ప్రజాపతయే దేవతాయై గృహ్యమాణస్య గ్రహణాసాదన స్తోత్రశస్త్ర ప్రత్యాహరణభక్షణానాం మనసైవ సంపాద

విద్యారూపాఏవేతి" ? సంశయః। పూర్వోక్తప్రకారా ఏవేతిపూర్వపక్షః। (ప) తత్సంబన్ధిగ్రహస్తోత్ర దర్శనేతదలాభతః। ఫలాన్తరాప్రతీతేశ్చపురా ఽగ్నేః ప్రకృతత్వతః॥ కార్యాతిదేశాత్ఫల్యత్ర ప్రతీతేస్తచ్చిదాదిషు। అగ్నిశేషక్రియా యాగప్రవేశేనతదంగినః॥ తథావిధక్రతుసంబన్ధి గ్రహణస్తోత్ర దర్శనేవిధిర్ని నోపలభ్యతే। క్రియాఫలాదితరఫలంచ నావగమ్యతే పూర్వమ్ "అసద్వా, ఇదమగ్రఆసీత్" ఇత్యాదినా, ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృతః। తేషామేకైక ఏవతావాన్యావానసౌపూర్వఇతిమనశ్చితాదిషు, ఇష్టక చితాగ్ని కార్యమతిదిశ్యతే। అతఇష్టకచితాగ్నిశేషభూతక్రియారూపక్రత్వనుప్రవేశేన మనశ్చితాగ్నయః తదంగ భూతాఏవమానసవత్। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) విద్యామయశ్రుతావస్యాంవిద్యారూపత్వ తస్థితేః। తాదృశైర్మానసస్తోత్రైః క్రతుసంబంధిభిః క్రతోః॥ దర్శనేవాదవాక్యైస్తైః క్రతోస్సతితథావిధైః। "వచనానిత్వపూర్వత్వా"దితిన్యాయేనధీచితామ్॥ విద్యామయక్రతు విధిః కల్ప్యతే శేషిబోధకః। తావానిత్యతిదేశేన క్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్॥ తదేవైషాం క్రతుద్వారానిశ్చితం ఫలమత్రచ। విద్యామయక్రతోరంగభూతాఏ తేచితాదయః॥ మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపాఇతినేదం। కిన్తు, విద్యారూపాఏవావతిష్ఠన్తే। కథమేవంనిర్ణీయతే ? "తేహైతే విద్యాచితఏవవిద్యయా హైవేతఏవంవిదశ్చితాభవన్తీతి" శ్రుతేః। "తేమనసైవాధీయన్త" ఇత్యాది క్రతుసంబన్ధి మానస స్తోత్రైర్విద్యారూపః క్రతుర్దృశ్యతే। నతుక్రియామయక్రతుప్రకరణాత్ విద్యామయత్వబాధః. కథమిదంజ్ఞాయతే ? శ్రుతిలింగ వాక్యానాం ప్రకరణాద్బలీయస్త్వాత్ ఏవంమనశ్చితాదిషువిద్యారూపత్వేనస్థితేషు మానసస్తోత్రాదిభిః విద్యామయక్రతు దర్శనేచ సతి, శ్రుతిలింగ వాక్యబలాదేషాం విద్యామయత్వబాధాభావేచ పృథగ్విద్యా మయక్రతావవగతేదర్శనేచ సతి, "వచనానిత్వపూర్వత్వా" దితిన్యాయేన శేషత్వబోధకస్త ద్విధిఃకల్ప్యతే। నచతస్య ఫలాభావః। ఇష్టకచితాగ్నేః క్రియారూపక్రతుద్వారేణ యత్ఫ

నీయత్వాత్। విద్యారూపత్వమితి। ధీచితామితి। విద్యాచితానామిత్యర్థః। భవన్తీతిశ్రుతేరితి। వాగాదీనామిష్టకాదివచ్చయనాసంభవాత్ మానసాగ్నిత్వేనవిద్యారూపత్వం సిద్ధ్యతి। తథా ఽపి, పునః విద్యాచిత ఏవ - ఇత్యత్రైవకారేణతేషాం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వం జ్ఞాప్యతఇత్యర్థః. శ్రుతిలింగవాక్యానామితి - శ్రుతిరియమ్, తేహైతేవిద్యాచితఏవేతి। తాంవివృణోతి విద్యయాహైవైత ఏవం విదశ్చితాదయశ్చితా భవన్తీతిలింగం। వాక్యంచ తాన్ హైతానేవంవిదే సర్వదాసర్వాణి భూతానివిచిన్వన్త్యపిస్వపతఇతి। ఏవంవిదేచిన్వన్తీతి సమభివ్యాహారో వాక్యమ్। ఏవంవిదే విద్యామయక్రతుసంపన్నాయ సర్వదాసర్వాణిభూతాని చిన్వన్తీత్యర్థః. పరిమితకర్తృకాలక్రియా మయేష్టకచిత కార్యద్వారేణక్రత్వనుప్రవేశసంభవమలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశ

లం, తదేవ మనశ్చితాద్యగ్నీనాం విద్యామయక్రతుద్వారేత్యవగమ్యతే, కుతః ? తదతిదేశాత్ । ఏవంచ, మనశ్చితాద్యగ్నయో విద్యామయక్రత్వంగభూతాఇతి. సూత్రార్థస్తు. -పూర్వవికల్పః ప్రకరణాత్ స్యాత్ । మనశ్చితాద్యగ్నీనాం పూర్వత్ర ప్రకృతేష్టక చితాగ్ని శేషభూతక్రియామయ క్రత్వంగత్వంస్యాత్ । తత్రప్రకరణగృహీతా నామేషామగ్ని రూపతయా, ఇష్టకచితాగ్నినావికల్పః క్రియామానసవత్ । మానసానామప్యేషాం క్రియా మయక్రత్వంగత్వం మానసగ్రహవదితి ॥

॥ **అతిదేశాచ్చ.** ౩-౩-౧౦౨-౪౫ ॥

(ప) పూర్వకార్యాతిదేశాచ్చ వికల్పస్తేషుతేనతత్ । వినాతదంగభావేన, సర్వేషాం నోపపద్యత ఇతి ॥ పూర్వస్య, ఇష్టకచితాగ్నేర్యత్ కార్యం, తదతిదేశాత్ మనశ్చితాదిషు, ఇష్టకచితాగ్నినావికల్పః సమవగమ్యతే. తచ్చమనశ్చితాదీనాం క్రియామయక్రత్వం గత్వం వినా, నోపపద్యత ఇతి.

ఇతిప్రాప్తే, పరిహరతి ॥

॥ **విద్యైవతునిర్ధారణాద్దర్శనాచ్చ.** ౩-౩-౧౦౨-౪౬ ॥

(ప) మనశ్చితాదిర్విద్యైవనిర్ధారణ విశేషతః । అత్రైవదర్శనాత్తస్య తదంగత్వం చితాంస్థితమ్ ॥ మనశ్చితాద్యగ్నయో విద్యాస్వరూపక్రత్వన్వయినఏవ. కథమిదం జ్ఞాయతే ? నిర్ధారణవిశేషాత్ సాంపాదికాగ్నిత్వే నైషాం విద్యామయత్వేసిద్ధే ఽపి, తేహైవైతే- ఇత్యాదినా నిర్ధారణంహి విద్యామయక్రత్వంగత్వేన విద్యారూపత్వ జ్ఞాపనాయ. దర్శనాచ్చదృశ్యతేహి విద్యామయః క్రతుఃమనసైషుగ్రహా అగృహ్యన్త । మనసా ఽశాసన్ యత్కించయజ్ఞేకర్మ క్రియతే । యత్కించ యజ్ఞీయంకర్మమనసైవ తేషుమనోమయేషు మనశ్చిత్సుమనోమయః క్రియతే - ఇతి । తస్మాన్మనశ్చితానాం విద్యారూపాణాం విద్యా మయ క్రత్వంగత్వం నిర్విచికిత్సమ్.

లింగంభవతీత్యాహః । పృథగితి । క్రియామయక్రతోరిత్యర్థః. తదతిదేశాదితి । తేషామేకైక ఏవతావాన్యా-వానసాపూర్వ ఇత్యతిదేశాదిత్యర్థః. అవగమ్యతఇతి । ఇష్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ ఫలం, త దేవాత్రాపిభవతి. తచ్చతదభిసన్ధిపూర్వకం కృతంచేత్ । నచేత్, ముక్తిరేవ ఫలమిత్యాశయః.

॥ **అతిదేశాచ్చ.** ౩-౩-౧౦౨-౪౫ ॥

కార్యమితి. కార్యకరత్వసామర్థ్యమితియావత్. అతిదేశాదితి. షట్త్రింశత్సహస్రాణ్యగ్నయో ఽర్కాస్తేషామేకైక ఏవతావాన్ । యావానసాపూర్వఇత్యతిదేశాదిత్యర్థః. అయమాశయః । తుల్యకార్యత్వేసతి, హ్యతిదేశః ప్రవర్తతే. తతశ్చక్రియా ఽను ప్రవేశినాపూర్వే ణేష్టకచితాగ్నినా మనస్సంపాది తానామగ్నీనాం వికల్పస్తేషాం క్రియామయక్రత్వంగత్వంద్యోతయతీతి ॥

॥ **విద్యైవేత్యాది.** ౩-౩-౧౦౨-౪౬ ॥

సాంపాదికః మనసా సంపాదిత ఇత్యర్థః । యజ్ఞేకర్మక్రియతే - ఇతి । అత్రకర్మ శబ్దః, ప్రధానకర్మపరః ॥ యత్కించయజ్ఞీయం కర్మేతి । అత్రకర్మశబ్దోహి తదం గకర్మపరః.

॥ శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః 3-3-౧౦౨-౪౭ ॥

అత్రవిద్యామయక్రతువిధిపదాశ్రవణాత్, తత్ఫలసంబన్ధాప్రతీతేశ్చ, ప్రకరణే నేష్టకచితాగ్న్యుపస్థాపితక్రత్వంగతాప్రతీతేశ్చ విద్యామయక్రత్వన్వయోబాధ్యత ఇత్యాశంక్య, శ్రుత్యాదీత్యాహ భగవాన్‌బాదరాయణః. (ప) శ్రుత్యాద్యవగతస్యాస్యన బాధోదుర్బలేనహి । పరస్యదుర్బలత్వన్తు పూర్వకాండే సమర్థితమ్ ॥ శ్రుతిలింగ వాక్యైర్బోధితస్య విద్యామయక్రతోస్తైభ్యోదుర్బలేన ప్రకరణేనబాధోనభవతి । పూర్వాపేక్షయా పరదౌర్బల్యం పూర్వకాండే ऽభిహితముదాహృతంచ.

॥ అనుబన్ధాదిభ్యః ప్రజ్ఞా ऽన్తరపృథక్త్వాద్దృష్టంచతదుక్తమ్. 3-3-౧౦౨-౪౮ ॥

"మనసైషుగ్రహా అగృహ్యన్త" ఇత్యాదౌ విధిపదాశ్రవణాద్విద్యామయక్రతు విధిర్నసంభవతీతి, తదసంభవాచ్చ తదన్వయో ऽపినసంభవతీత్యాశంక్య, అను బన్ధాదిభ్య ఇత్యాద్యాహ భగవాన్‌బాదరాయణః. (ప) శ్రుత్యాదినా ऽనుబన్ధైశ్చ తద్విధిః కల్ప్యతే శ్రుతౌ, వచనానిత్య పూర్వత్వాదితిన్యాయేనతాదృశ ఇతి ॥ శ్రుతిలింగవాక్యైర్య జ్ఞానుబన్ధైశ్చ విద్యామయక్రతువిధిః కల్ప్యతే । శ్రుత్యాదయ ఉక్తాః । అనుబన్ధాస్తు గ్రహస్తోత్రాదయః "మనసైషుగ్రహా అగృహ్యన్త మనసాస్తువన్త" ఇత్యాదిభిరుక్తాః । "వచనానిత్య పూర్వత్వా" దితిన్యాయేన దృశ్యతే । విధిః కల్ప్యమానః । సూత్రార్థస్తు.- అనుబన్ధాదిభ్యః పృథక్త్వ హేతుభ్యః క్రియామయక్రతుభిన్నో విద్యామయ ఇత్యవ గమ్యతే. యథాప్రజ్ఞా ऽన్తరం దహరవిద్యాది। తదుక్తం "వచనానిత్యపూర్వత్వా"దితి.

॥ నసామాన్యాదప్యుపలబ్ధేర్మృత్యువన్నహిలోకాపత్తిః 3-3-౧౦౨-౪౯ ॥

యదుక్త "మతిదేశాచ్చేష్టకచిత శేషీభూతక్రత్వన్వయో ऽవగమ్యత" ఇతి, తత్రాహ భగవాన్ బాదరాయణః॥ (ప)॥ అవశ్యమతిదేశేన తుల్యదేశత్వమత్రన । ఫలసా

॥ శ్రుత్యాదీత్యాది.3-3-౧౦౨-౪౭ ॥ ఉదాహృతమితి । శ్రుతిలింగవాక్య ప్రకరణస్థాన సమాఖ్యానాంసమవాయే పరదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాదితి.

॥ అనుబన్ధేత్యాది. 3-3-౧౦౨-౪౮ ॥

దృశ్యత ఇతివచనానిత్య పూర్వత్వాదితివచనాత్. అనువాదసరూపేషు కల్ప్యమానో విధిః దృశ్యత ఇత్యర్థః । అయమాశయః । శ్రుత్యాదయస్సానుబన్ధావిద్యామయం క్రతుంహ్యవగమయన్తి॥ తథాసతి, విధికల్పనాభావేశ్రూయమాణార్థత్యాగః ప్రసజ్యతే । తన్నివారణాయవిధి ప్రత్యయేనావిహితో ऽపివిధిః కల్ప్యతఇతి ॥

॥ నసామాన్యేత్యాది. 3-3-౧౦౨-౪౯ ।

తుల్యదేశత్వం సమానాశ్రయత్వమ్ । అయమాశయః - అతిదేశాదిష్టకచితాగ్నేః క్రియామయ

మాన్యతస్సో ఽపిమండలాఖ్యాత్మవన్మతమ్ ॥ అత్రమనశ్చితాదీనామతిదేశేన, ఇష్టక చితాగ్నినా తుల్యదేశత్వంనావశ్యమభ్యుపగన్తవ్యం । కిమర్థం పునరతిదేశః కృత ? ఇతినశంక్యం । ఫలసామాన్యాత్ । సహిసంభవతీతి. ఉచ్యతేహి "తేషామేకైక" ఇత్యాదినా। ఇష్టకచితాగ్నేః క్రియామయక్రతుద్వారా యత్ఫలం, తదేవైషామితి । ఉపలభ్యతేహి యేనకేనాపిసామాన్యేనాతి దేశః॥ "సఏష ఏవమృత్యుర్య ఏషఏతస్మిన్మండలే పురుష" ఇత్యత్ర సర్వసంహర్తృత్వమాత్రేణ మృత్యురితినహి తత్ర పురుషస్య మృత్యుదేశత్వమితి। సూత్రార్థస్తు. - నావశ్యమేషామిష్టకచితాగ్ని నాతిదేశాత్ । క్రియా మయక్రత్వనుప్రవేశే నాపితౌల్యం । యతః కుతశ్చిదపిసామాన్యాదుపలభ్యతే హ్యతిదేశః, సఏష ఏవేత్యాదౌతత్రహి సర్వసంహారమాత్రతా; నతులోకాపత్తిః । తద్దేశప్రాప్తిర్నేత్యర్థః.

॥ పరేణచశబ్దస్యతాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్ త్వనుబన్ధః. 3-3-౧౦౨-౯౦ ॥

(ప) పరేణతు బ్రాహ్మణేన మనశ్చిదభిధాయినః । శబ్దస్యతద్విధత్వంచ జ్ఞాయతేనియమేనహి ॥ క్రియాప్రకరణేచైషాం భూయస్త్వాత్ క్రియతే త్రసః । విద్యాక్రతుగతా ఏవసర్వేతేచ చితాగ్నయః ॥ "అయంవావలోక ఏషో ఽగ్ని చితస్త స్యాప ఏవపరిశ్రితా" ఇత్యనేన బ్రాహ్మణేన మనశ్చితాద్యభిధాయినః శబ్దస్యతాద్విధ్యం విద్యామయప్రతిపాదిత్వం నియమేనజ్ఞాయతే, తర్హి, క్రియా ప్రకరణే ఽస్మిన్ కిమర్థ మేషా మనుబన్ధ? ఇత్యత్రాహ । భూయస్త్వాత్ మనశ్చితాదిషుహి సంపాదనీయా భూ యాంస స్త్వగ్న్యవయవాః । అతస్సర్వే మనశ్చితాదయః విద్యామయక్రత్వనుబన్ధినఏవేతి,

ఇతి, పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్. ౨౦

శరీరేభావాధికరణ ప్రారమ్భః ౨౧

॥ ఏకఆత్మనః శరీరేభావాత్. 3-3-౧౦3-౯౧ ॥

(ప) జీవస్యాత్మతయాదేవ ఉపాస్యఇతివక్ష్యతి । శరీరేవర్తమానస్య కర్తృత్వాది విశేషితమ్ । రూపమత్రానుసన్ధేయం శుద్ధమేవేతిసంశయః ॥ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి; గ్రాహయన్తి చేతి సూత్రేణజీవరూపశరీరస్యాత్మాపురుషోత్తమ ఉపాస్యఇతివక్ష్యతి । శరీర

క్రత్వాశ్రయ మనశ్చితాద్యగ్నినా మపి నావశ్యం ఫలసామాన్యాత్ తథా ఽతిదేశః । యథాసఏష ఏవేత్యత్ర సర్వసంహారరూప సామాన్యాదితి ॥

॥ పరేణేత్యాది. 3-3-౧౦౨-౯౦ ॥

తస్యవిదుషో ఽగ్నిచిత ఏషలోకోభూమిః ఆపస్సముద్రాః పరిశ్రితాః । పరిస్తరణానీత్యర్థః. భూయస్త్వాదితి । సంపాదనీయానామగ్న్యంగానాం బాహుల్యాత్తేషాంక్రియా ప్రకరణేప్రతిపాదన మిత్యర్థః । ఇతి, పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౨౦

॥ ఏకఆత్మనః ఇత్యాది. 3-3-౧౦3-౯౧ ॥

అయమాశయః । జీవస్యఫలానుభవదశాయాంయాదృశం స్వరూపం, తత్సాధనానుష్ఠాన

స్థితస్య ప్రత్యగాత్మనః స్వరూపంకర్తృత్వ భోక్తృత్వాది విశిష్టమనుసంధాతవ్యమ్ ? ఉతాపహతపాప్మత్వాది విశిష్టం శుద్ధమితి ? సంశయః. కర్తృత్వాదివిశిష్టమేవాను సన్ధేయమితి పూర్వపక్షః । (ప) జ్ఞానానుష్ఠానయోస్తావత్ సంభవాచ్ఛతథైవహి । శరీరేవర్తమానస్య తదేవధ్యేయముచ్యతే ॥ శరీరేవర్తమానస్య ప్రత్యగాత్మనః కర్తృత్వాది విశిష్ట స్వరూపమేవధ్యేయం । తథారూపస్యహిజ్ఞానానుష్ఠానే సంభవతః । రాద్ధాన్తస్తు- (ప) ప్రత్యగాత్మాత్మభావేనపరోధ్యేయఇతి శ్రుతౌ । ప్రత్యగాత్మస్వరూపంచ ధ్యానాన్తర్గత మేవయత్ ॥ అతః, క్రమశ్రుతిరపిఫలభేదాత్తమాహహి । ప్రాజాపత్యోక్తరూపస్తు ధ్యేయమేవేతిసాధితమ్ ॥ ఇతి. ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయా పరమాత్మాధ్యేయః । యతః ప్రత్యగాత్మస్వరూపంచ పరమాత్మధ్యానాన్తర్గతం । విశేషణస్వరూపజ్ఞానంవినా, విశేష్యస్వరూపావగమాసంభవాత్ । పరమాత్మవిశేషణీభూత ప్రత్యగాత్మ స్వరూపాను సంధానమపితద్ధ్యానే ఽన్తర్భవతీత్యభిప్రాయః. అతః, ఏవంక్రతుర్హాముంలోకం ప్రేత్యాభిసంభవితా ఽస్మీతి శ్రుతిరుపాసన ఫలవిశేషణం తం ప్రతిపాదయతి । అతః, ప్రజాపతివాక్యోక్త స్వరూపమేవధ్యేయమితి ॥ సూత్రార్థస్తు. - ఏకేప్రత్యగాత్మాజ్ఞాతృత్వాది విశిష్టస్వరూపఏవధ్యేయఇతి మన్యన్తే । కుతః ? శరీరేభావాత్ శరీరవర్తినో ఽస్య స్వరూపం హితాదృశమ్ ॥

ఇతిప్రాప్తే, పరిహరతి ॥

॥ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. 3-3-౧౦3-౫౨ ॥

(ప) కర్తృత్వాదివిశిష్టస్తుధ్యేయమేవ విశేషతః । వ్యతిహారో ఽనుసన్ధేయో ముక్తస్యా త్రతుతాదృశాత్ । తథోపాసన భావిత్వాత్తత్ ప్రాప్తింశ్రుతిరాహతామ్ । యథో పాసననిష్ఠస్య తథైవప్రాప్తిరీరితా ॥ యద్యపి, కర్మసుప్రత్యగాత్మనః శరీరవ్యతిరేకేణ కర్తృత్వాది విశిష్టం స్వరూపంధ్యేయం; తథా ఽపి, పర మాత్మోపాసనే విశేషితః సాంసారిత్వాపేక్షయా ముక్తిదశాయాం యోవ్యతిరేకః శుద్ధస్వరూపత్వరూపః, సో ఽనుసన్ధేయః. కుతః ? తద్భావభావి త్వాత్ । ముక్తిదశాయాం యథోపాసనం । తథాస్వరూపంహిసంపత్స్యతే । ఏవంశ్రూయతే,

---

దశాయాంనధ్యేయం । ప్రయోజనాభావాత్ । కిన్తు, సాధనానుష్ఠానదశాయాం యత్కర్తృత్వాదివిశిష్టం, తదేవతావత్తైవహిసాధనానుష్ఠానతత్పలే సంభవతః । ఇతి ॥

॥ వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్. 3-3-౧౦3-౫౨ ॥

యథాబ్రహ్మోపలబ్ధిరితి । యథాయథా ఽవస్థితస్వరూపం బ్రహ్మోపలభ్యం, తథాయథా ఽ వస్థిత ఆత్మోపలభ్యః । అయమాశయః । యద్యపి, జీవస్య సాంసారికావస్థాయాం కేవలంకర్తృత్వ

యథాక్రతురస్మిన్లోకేపురుషోభవతి, తథేతః ప్రేత్యభవతి. యథాయథోపాసతే, తథైవభవతీతి ॥ సూత్రార్థస్తు - ఉపాసనవేళాయాం జీవస్యసంసారావస్థాతోముక్తి దశాయాం సంపత్స్యమానో ఽపహత పాప్మత్వాదిగుణకో యో వ్యతిరేక - స్సో ఽనుసన్ధేయః । నతుకేవలంకర్తృత్వాది విశిష్టంరూపమ్. కుతః ? తద్భావ భావిత్వాత్, తద్రూపాపత్తేః ఉపలబ్ధివత్ । యథాబ్రహ్మోపలబ్ధిః.

అంగావబద్ధాధికరణ ప్రారమ్భః ౨౨

॥ అంగావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. 3-3-౧౦౪-౫౩ ॥

(ప) ఉపాసనాః శ్రుతాన్తరచోద్గీథాంగ సమాశ్రితాః । యాస్స్వేవతాశ్శ్రుతాస్తాస్స్వ నియతానియతా ఇతి ॥ ఉద్గీథాద్యంగావబద్ధా ఉపాసనాశ్శ్రూయన్తే । తాయాసు శాఖాసుశ్రూయన్తే, తాసునియతావా ? ఉతానియతాః ? ఇతిసంశయః । నియతాఇతి పూర్వపక్షః (ప) శాఖాసు స్వరభేదేన రూపభేదేన తత్క్రతోః । శ్రూయన్తేహ్యత్ర తత్రస్థ సన్నిధానాత్తదన్వితాః ॥ ఇతి. యాసుశాఖాసుశ్రూయన్తే, తాస్స్వేవవ్యవస్థితాః । కుతః? స్వరభేదేన, క్రతురూపభేదేనచ తత్రస్థితోద్గీథవిశేష సన్నిధానాత్ తన్మాత్రాన్వితాఏవ. ఏతదుక్తంభవతి । "ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథముపాసీత । లోకేషు పంచవిధంసామోపా సీత"। ఇత్యాదయః కర్మాంగాశయాః యేప్రత్యయాః శాఖాభేదేషు విహితాః, తేతచ్ఛాఖాగతేష్వేవ। ఉద్గీథాదిషుస్యురుత, సర్వశాఖాగతేష్వితి? సంశయే, ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యే నవిహితానాం విశేషాపేక్షాయాం తత్ర స్వరభేదాదియుక్తోద్గీథ విశేషసన్నిధానాత్తచ్ఛా ఖాగతేష్వేవోద్గీథాది విశేషేషు నియతా ఇతి పూర్వపక్షః । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) యద్యప్యుద్గీథశబ్దో ఽ

గుణకం; తథా ఽపి, ముక్తిదశాయాంతాదృశత్వస్య భావిత్వాదుపాసనసమయే ఽప్యపహతపాప్మత్వాది గుణకః పరమాత్మాత్మకః స్వతస్సిద్ధ శుద్ధస్వరూపోధ్యేయ ఇతి ॥ శరీరేభావాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౧

॥ అంగావబద్ధేత్యాది. 3-3-౧౦౪-౫౩ ॥

అత్రేదమవధేయమ్ ॥ ఉద్గీథముపాసీతేత్యాదినాకర్మాంగాని, ఉద్గీథాదీనిశ్రూయన్తే । తత్సంబద్ధాః ఉపాసనాఃయాసు శాఖాసుశ్రూయన్తే, తాస్స్వేవవ్యవస్థితావా? ఉత, సర్వశాఖాస్వన్వితావా? ఇతిసంశయాకారః । పూర్వపక్షాకారస్తు, ఉద్గీథముపాసీతేతి సామాన్యేన విహితాయా ఉపాసనాయా విశేషాకాంక్షితయా తత్రతత్రస్వరభేదాదియుక్తోద్గీథ విశేషసన్నిధానాత్ ప్రతిశాఖంవ్యవస్థితా ఇతి ॥ రాద్ధాన్తస్తు -సత్యపిస్వరభేదే, ఉద్గీథత్వస్యా విశేషాత్ తత్సంబద్ధాఉపాసనాః సర్వశాఖాసూప సంహార్యాః। సన్నిధానంబుద్ధిస్థమేవ; నతు ప్రకరణస్థం నచశంక్యం గామానయేత్యాదిషు సామాన్య శబ్దానాం సన్నిహిత విశేషపర్యన్తత్వం యథాదృశ్యతే, తథా ఽత్రాపిసామాన్య సన్నిహితస్వరభేదాది యుక్తోద్గీథ విశేషపర్యవసానమితివ్యవస్థితాఏవేతి । తత్రాపిహి సర్వవ్యక్తీనామానయనాయోగ్యత్వం వ్యక్తి

స్థితజ్జాతీయత్వతస్తథా । సంబన్ధాదవిశేషాచ్చ సర్వశాఖాసమన్వితాః ॥ ఇతి. యద్యపి, సామాన్యేనోద్గీథశబ్దో విద్యతే; తథా ఽప్యుద్గీథస్యైక జాతీయత్వేన తథా సంబన్ధావి శేషాభావాచ్చ। తేప్రత్యయాస్సమనుయన్తీతి. సూత్రార్థస్తు-ఉద్గీథాద్యాశ్రయాః ఉపాసనాఃయా సుశ్రుతాస్తాస్వేవేతి ననియమః । ఉద్గీథానుబద్ధత్వాత్ సర్వాసుశాఖాసుకార్యా ఇతి ॥

॥ మన్త్రాదివద్వా విరోధః ౩-౩-౧౦౪-౫౪ ॥

(ప) మన్త్రాదీనాంచ సర్వత్ర సంబన్ధో నవిరుధ్యతే । ఏకత్వేనక్రతోస్తద్వ ద్విరోధో ఽపి నవిద్యతే । యథా మన్త్రజాతిగుణసంఖ్యా సాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్మాణి, ఏకైకశాఖా స్వధీతాన్యపి, క్రత్వంగత్వాత్ సర్వత్రసంబధ్యన్తే, తథేహతాదృశోపాసనానాం సర్వత్రాన్వయేహి నవిరోధః ॥

భూమజ్యాయస్త్వాధికరణ ప్రారమ్భః ౨౩

॥భూమ్నఃక్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహిదర్శయతి. ౩-౩-౧౦౫-౫౫॥

(ప) వైశ్వానరాఖ్యవిద్యాయాం తల్లోకావయవశ్రుతః । వ్యస్తస్యోపాసనం తత్రసమస్తస్యనవిద్యత ఇతి ॥ వైశ్వానరవిద్యాయాం పరమాత్మనః స్వర్గాద్యవయవ విభాగప్రదర్శన పూర్వకముపాసనం శ్రూయతే - "ద్యౌర్మూర్ధా, ఆదిత్యశ్చక్షు"రిత్యాదినా। అత్రత్రైలోక్యశరీరస్యవ్యస్తస్యోపాసన ? ముత, సమస్త స్యాథవా, వ్యస్తస్య ? కేవలం సమస్తస్యచ ? న పరన్తు వ్యస్తస్య, సమస్తస్యచేతి ? సంశయః । వ్యస్తస్యేతి పూర్వపక్షః॥ (ప) స్వర్గాదేశ్చతదంగత్వ మభిధాయాత్మనో ఽస్యయత్ । వ్యస్తస్యోపాసనం తత్రఫలం సమ్యక్ప్రకీర్తితమ్ ॥ వ్యస్తోపాసనసాధ్యేభ్యస్సాధ్యాన్తరవిధానతః । ద్వివిధోపాసనం కార్యం ద్వితీయేనేరితం నతత్ ॥ ఉపక్రమోపసంహారలింగాభ్యాం తాదృశాత్మనః ఉపాసనఫలం

భోక్తృత్వాది విశిష్టం రూపమేవ । నత్వపహత పాప్మత్వాది విశేషేశబ్దస్య వ్యవస్థాపకం । నత్వ సన్నిధిః। సామాన్యేనవ్యక్తీనాం బుద్ధిస్థత్వాత్ । బుద్ధిస్థత్వంహిసన్నిధిః। అత్రతు, తాదృశాయోగ్యత్వాది వ్యవస్థాపకా భావాత్ శబ్దస్య స్వతః ప్రాప్తంసర్వవ్యక్తి విషయత్వం తిష్ఠతీతి భావఇత్యాహుః ॥

॥ మన్త్రాదీత్యాది. ౩-౩-౧౦౪-౫౪ ॥

ఏకత్వేన క్రతోరితి । ఉభయత్రాంగినః క్రతోరభేదాదిత్యర్థః । ఇత్యంగావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౨౨

॥ భూమ్నఇత్యాది. ౩-౩-౧౦౫-౫౫ ॥ ఛాన్దోగ్యే । వ్యస్తరూపస్య, సమస్తరూపస్య చోపాసనంశ్రుతమ్ ॥ "ఔపమన్యవ, కంత్వ మాత్మానముపాస్సే" ఇతి; "దివమేవభగవో, రాజన్నితి హోవాచైష సుతేజా ఆత్మావైశ్వానరో ఽయం త్వమాత్మానముపాస్సే" - ఇతివ్యస్తస్య; సమస్తస్యతు "తస్యహవా, ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్యమూర్ధైవసు తేజాశ్చక్షుర్విశ్వరూప" ఇత్యాది । తత్రోక్తసంశయే సతి, వ్యస్తస్యేతి పూర్వపక్షః । తత్ఫలమితి। "అత్త్యన్నం; పశ్యతిప్రియం; భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసమ్"।

సర్వసాధారణతయాశ్రుతమ్ ॥ పరమాత్మనః స్వర్గాదిరూప మూర్ధాద్యఙ్గత్వం నిర్దిశ్యహి, ప్రత్యేకంతత్ ఫలంచాభిధీయతే । అతో, వ్యస్తోపాసనం కార్యమితి. అన్యఆహ- "వ్యస్తోపాసనం, సమస్తోపాసనంచ కార్యం" । కుతః ? వ్యస్తోపాసన ప్రాప్యఫలాత్ పృథక్ ఫలోపదేశాదితి । తచ్చనభవతి । కుతః ? ఉపక్రమే, ఉపసంహారేచ తాదృశ పరమాత్మోపాసన ఫలంహి సాధారణ్యేనశ్రూయతే । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) అతస్సర్వైక వాక్యత్వాత్ సమస్తోపాసనం మతమ్ । వ్యస్తార్థవాదో లోకానాంతదంగత్వార్థ బోధకః। జాతేష్టివత్తత్రతత్ర ఫలవాద ఇతీరితమ్ ॥ "ప్రాచీనకాలఔపమన్యవ" ఇత్యారభ్య, వైశ్వానరవిద్యాశ్రూయతే । తత్రహి "ఔపమన్యవాదయః వైశ్వానరవిద్యా ఽవజిగమిషయోద్దాలకమభ్యగమన్ । తత్రతదప్రాప్నువన్తః ఉద్దాలకేనసహతద్విదం కేకయముపసృత్య, పప్రచ్ఛుః । "ఆత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి । తమేవనో బ్రూహీతి"; తస్మాదజ్ఞాసిషుః స్వర్లోకాదిభూమ్యన్తాంగః పరమాత్మోపాస్యః సర్వలోకసర్వభూత సర్వాత్మాన్నభూత బ్రహ్మానుభవంతదుపాసనపలమితి। ఇత్యేకవాక్యత్వాత్ సమస్తోపాసనం కార్యం । వ్యస్తస్యఫలానువాదః జాతేష్టివత్ । "యథావైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రేజాత" ఇతివిహితస్యైవక్రతోరేకదేశాః యదష్టాకపాలోభవతీత్యాదిభిరనూద్యన్తే, తద్వదితి । సూత్రార్థస్తు. - భూమ్నోజ్యాయస్త్వం సమస్తస్య శ్రేష్ఠత్వం ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః। ఏకవాక్యత్వాత్ క్రతువజ్జాతేష్టివత్। తథాహిదర్శయతి-వ్యస్తోపాసనే శ్రుతిరనిష్టం దర్శయతి - యథామూర్ధాతేవ్యపతిష్యద్యన్మాం నాగమిష్య ఇతి. అన్యేక్రతు

ఇత్యాదినా ఽభిధీయతే । పృథక్ఫలమితి । యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రమభివిమానమాత్మానం వైశ్వానరముపాస్తే, ససర్వేషులోకేషు, సర్వేషు భూతేషు, సర్వేష్వాత్మసు । అన్నమత్తీత్యాది । తత్రతదితి। ఉద్దాలకాద్వైశ్వానర విద్యా ఽధిగమనమిత్యర్థః । అన్నభూత ఇతి ॥ ప్రాణరూప ఇత్యర్థః స్వర్గాదీనాం తదంగత్వమితి । ద్యౌర్మూర్ధేత్యాద్యుక్తపరమాత్మావయవత్వ మిత్యర్థః ।అన్యథా ఽర్థంబ్రువత ఇతి। యథాక్రతుషుదర్శపూర్ణమాసప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాంగప్రధానప్రయోగఏవైకో వివక్ష్యతే; న వ్యస్తానామపి ప్రయోగః; ప్రయాజాదీనాం నాప్యేకదేశాంగ ప్రయుక్తస్య ప్రధానస్య, తద్వదితి. ఫలవిశేషే ప్రతిపాదిత ఇతి । శ్రీశాస్త్రేభృగుః - "హరేరాసనదానేన సర్వలోకే సుఖీభవేత్ । స్వాగతేనానుమానేన సర్వైరభిమతో భవేత్ । (అభిమతః మానిత ఇత్యర్థః) పాద్యాచమనదానేన భవేద్బాహ్యాభ్యన్తరశ్శుచిః ।" ఇత్యాది. సమస్తస్యేతి సర్వోపచారాంగయుక్తార్చనస్యైవేత్యర్థః । నచశంక్యంభగవతోబాదరాయణస్యాయమర్థః నాభిప్రేతఇతి । సఏవాహ - మహాభారతే

వదిత్యస్యాన్యథా ఽర్థంబ్రువతే। ఇదంచాత్రబోధ్యం । క్రియతఇతిక్రతుః కర్మ । తచ్చ భగవదా రాధన రూపం । తద్వదితి । అయమర్థః । యథాభగవదర్చాయామాసన పాద్యాచమనార్ఘ్య ప్రదానాద్యుపచారాణాం ప్రత్యేకంఫలవిశేషే ప్రతిపాదితే ఽపి, సమస్తస్యైవజ్యాయస్త్వం, తథేతి. ఇతి, భూమజ్యాయస్త్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౩.

- 0 -

శబ్దాదిభేదాధికరణప్రారమ్భః ౨౪

॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్ 3-3-౧౦౬-౫౬ ॥

(ప) భూమవిద్యాదికావిద్యాసరూపాసఫలా ఽత్రసా। కిమేకైవా ఽథవా, నేతి సంశయోవిషయోమతః ॥ భూమవిద్యాదహరవిద్యాదయో మోక్షైకఫలాస్సరూపాశ్చయాః। తాసామైక్యంవా? భేదోవేతి? సంశయః। ఐక్యమితిపూర్వపక్షః ॥ (ప) పర్యాయత్వాద్విద్యుపాస్త్యోశ్చైకత్వాచ్చాన్యయోర్ద్వయోః । భిన్నసంజ్ఞా ఽపి విద్యాస్యాదేకేవేతివివక్షితా ॥ విదిరుపాసిశ్చసామాన్యవిశేషభావేన పర్యాయవాచకౌ ॥ ఉపాసనంధ్యానంచైకార్థకమ్। అతో, వేదనోపాసనధ్యానానాం ఏకార్థత్వపర్యవసానాత్, సంజ్ఞాభేదే ఽపి, విద్యానామైక్యమేవేతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఏకత్వేబ్రహ్మణో ఽత్రాపికారణత్వాదిహేతుభిః । అత్రత్యైర్హేతుభిశ్చాన్యైః అనుబన్ధాదిభేదతః ॥ శబ్దాన్తరాదిభిర్విద్యాభేదసిద్ధౌప్రకీర్తనమ్। పునరత్రకుదృష్టీనాంనిరాసార్థంవిశేషతః ॥ అత్రవేద్యస్యబ్రహ్మణఏకత్వే ఽపి, విద్యాభేద ఏవకుతః ? విధేయభేదహేతుభూతానుబన్ధాదిభేదాత్ అనుబన్ధభేదాశ్చ జగత్కారణత్వా పహతపాప్మత్వాదిహేతుభిః, శబ్దాన్తరాదిహేతుభిశ్చదృశ్యన్తే. ఏతదుక్తం భవతి - యద్యప్యుపాస్యమేకం బ్రహ్మ, తత్ప్రాప్తిరూపం ఫలంచైకం; తథా ఽపి, విద్యా భిద్యతఏవ । ఏకత్రహిజగత్కారణత్వాదివిశిష్టబ్రహ్మోపాస్యమిత్యభిధీయతే। అన్యత్రాపహతపాప్మత్వాదివిశిష్టమ్; ఇతరత్రాన్యథేతి, ఉపాస్యత్వప్రకారోభిద్యతే । కించ, శబ్దాశ్చభిద్యన్తే । ఏకత్రయఏవంవేదేతి । అన్యత్రోపాసీతేతి । ఏవమనుబన్ధభేదాత్

"కథంత్వమర్చనీయో ఽసి ? మూర్తయః కీదృశశ్చతే ? వైఖానసాఃకథం బ్రూయుః ? కథంవా పంచరాత్రికాః ?" ఇతియుధిష్ఠిరేణపృష్టోభగవానాహ । "శృణు; పాండవ । తత్సర్వమ్" ఇత్యారభ్య, "విష్ణుంచపురుషం సత్యమచ్యుతంచ యుధిష్ఠిర ! అనిరుద్ధంచమాంప్రాహుః వైఖానసవిదోజనాః". ఇత్యాది। పునస్తత్రైవ - "సురూపాంప్రతిమాంవిష్ణోః" ఇత్యారభ్య, "తామర్చయేత్తాంప్రణమేత్" ఇత్యాది.

॥ **నానాశబ్దాదిభేదాత్** 3-3-౧౦౬-౫౬ ॥ సరూపేతి । వేద్యంబ్రహ్మ వేద్యమేవ । విద్యాయారూపం సమానంతత్ యాసాం, తాఃసరూపాః । విదిర్ధాతుఃతథోపాసిశ్చ సామాన్య విశేష భావేనేతి । వేదనంసామాన్యమ్. ఉపాసనంవిశేషః । వేదనస్యోపాసనాత్మతయా ఽభ్యర్హి తత్వాత్ తయోస్సామాన్యవిశేషభావః। శబ్దాన్తరాదిహేతుభిరితి। ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణ ప్రక్రియా

ప్రకారభేదో ఽవగమ్యతే। ఇతి - ఇత్థంశబ్దాన్తరాదిభిఃసిద్ధే ఽపివిద్యాభేదే, పునస్తత్కీర్తనమిహయే వదన్తి, అవిధేయంజ్ఞానమితి, తేషాం కుదృశాం నిరాసాయేతి. సూత్రార్థస్తు - విద్యానానా విధా । కుతః ? శబ్దాదిభేదాదితి.

వికల్పాధికరణప్రారమ్భః ౨౫

॥ వికల్పో ఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౩-౩-౧౦౭-౫౭ ॥

(ప) పూర్వోక్తబ్రహ్మ విద్యానామే కస్మిన్పురుషే ఽపికిమ్। సముచ్చయస్సంభవతి? నవేతి? విశయోమతః ॥ ఉక్తాః విద్యాః ఏకస్మిన్నుపాసకే ప్రయోజనవత్తయాసముచ్చీయన్తే? ఉత, తదభవాద్వికల్ప్యన్తే? ఇతిసంశయః। సముచ్చీయన్తే-ఇతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) జ్యోతిష్టోమాదియాగానాం భూయస్త్వాపేక్షయాయథా ॥ సముచ్చయో దృశ్యతే ఽస్మిన్ తథైకస్మిన్నితీరితమ్॥ యథైకస్మిన్పురుషే జ్యోతిష్టోమాదయో బహవోయజ్ఞాః స్వర్గాద్యవాప్త్యేకఫలత్వే ఽపి, తద్భూయస్త్వాపేక్షయాసముచ్చీయన్తే, తద్వదిహాపి । రాద్ధాన్తస్తు- (ప) సర్వాసామన వచ్ఛిన్నం ఫలం సాధారణంశ్రుతమ్ । తచ్చైకయాప్తమేతస్మాదేకస్మిన్న సముచ్చయః ॥ సర్వా సామనవచ్ఛిన్నానందబ్రహ్మానుభవస్య సాధారణ్యేన శ్రుతత్వాత్ నసముచ్చయః. తత్ఫలమేకయావిద్యయైవహ్యావాప్యతే । శ్రుతయస్తు । యదాపశ్యఇత్యాదయః । సూత్రార్థస్తు-విద్యానాంవికల్పః కుతః ? అవశిష్టఫలత్వాదితి.

నామధేయాని గృహ్యన్తే ॥ సిద్ధే ఽపీతి । శబ్దాన్తరే కర్మభేదఇత్యాదిభిః పూర్వకాండసూత్రైః ఇతిభావః। ఇతి, శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౨౪

॥ వికల్పో ఽవిశిష్టేత్యాది. ౩-౩-౧౦౭-౫౭ ॥

తదభావాదితి । ప్రయోజనవిశేషాభావాదిత్యర్థః । భూయస్త్వంబాహుళ్యమ్ । శ్రుతమితి। "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరంయదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణంకర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోనిం, తదావిద్వాన్ పుణ్యాపాపేవిధూయ, నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి". అయమర్థః । పశ్యోజీవః । రుక్మవర్ణమితి స్వర్ణక్షప్తప్రతిమాయాం సన్నిహితత్వాత్, "సువర్ణవర్ణంరక్తాస్యం రక్తనేత్రంసుఖోద్వహ" మిత్యాది శ్రీశాస్త్రోక్తవిధయా స్వతస్సిద్ధపిశంగరూపత్వాచ్చస్వర్ణాభం । "పిశంగరూపస్సుభరోవయోధా" ఇత్యాది శ్రుతేః। విద్వాన్సాక్షాత్ పురుషోత్తమఏవస్వభక్తానుగ్రహాయ ప్రతిమారూపీదృశ్యత ఇతి విజానన్, పశ్యతే నిషేవతే । తదాసామ్యంతద్రూపతామేతీతి । అయమర్థోభగవతా పారాశర్యేణసముపబృంహితో మహాభారతే. "సురూపాంప్రతిమాంవిష్ణో" రిత్యారభ్య, విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపిణీమితి। ఏవంచ, ఏకవిధోపాసనేన తాదృశఫలావాప్తిసిద్ధౌ, కిముత క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠ ? ఇతి భగవదర్చారాధనరూపక్రియావిశేషవత్తయాబ్రహ్మవిద్వరిష్ఠస్య తత్ప్రాప్తిరితిబోధ్యమ్. సాధరణ్యేన సామాన్యేనేత్యర్థః ॥

॥ కామ్యాస్తుయథాకామం సముచ్చీయేరన్ । న వాపూర్వహేత్వభావాత్ 3-3-౧౦౮-౫౮॥

(ప) కామ్యానాంతుయథాకామంవికల్పోవాసముచ్చయః । పూర్వహేతోర భావేన సముచ్చయఇతీరితః॥ కామ్యానాంవిద్యానాం నియమోనసముచ్చయో వాస్యాత్। కుతః ? అనవచ్ఛిన్నఫలత్వాభావాత్.

యథా ఽ ఽశ్రయభావాధికరణ ప్రారమ్భః ౨౬

॥ అంగేషుయథా ఽ ఽశ్రయభావః 3-3-౧౦౮-౫౯ ॥

(ప) ఉద్గీథోపాసనాదీనామధికారాన్తరత్వతః । అత్రానియమఉక్తస్స్యాన్నవేతి విశయోమతః ॥ ఉద్గీథోపాసనాదీనినియతాని । కుతః ? అధికారాన్తరత్వాత్. అథవా, నియతా నీతి ? సంశయః। ఏతదుక్తం భవతి । యదేవవిద్యయాకరోతిశ్రద్ధయోపనిషదా, తదేవ వీర్యవత్తరంభవతీతిక్రత్వధికరణఏవ, ఉద్గీథాద్యుపాసనేక్రతోర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛా నిమిత్తమిదమధికారాన్తరం । యథాపశుకామనా నిమిత్తం క్రత్వధికారిణ ఏవాధి కారాన్తరం గోదోహనే-ఇతితదుపాసనస్యనియమః । అథవా, నియమఇతి పూర్వపక్షః-

(ప) అశ్రుతేరవిరోధాచ్చ నియమఃపూర్వపక్షితః । జ్ఞాతే ఽంగభావేసత్యేవ మర్థ వాదోభవేత్తుసః । ఇతి ॥ గోదోహనా దావివాత్రఫలసంబంధోనశ్రూయతే । నచక్రత్వంగత యోపాసనేవిరోధః । ఉపాసనస్యక్రత్వంగత్వం ఉద్గీథముపాసీతేతి స్వవాక్యే నావగమ్యతే. వీర్యవత్తరంభవతీతి । ఫలన్తు, వాక్యాన్తరేవర్తతే. సతుఫలసంబన్ధనిర్దేశః అర్థవాదమాత్రమ్ । అతో, నియమఇతి ॥ సూత్రార్థస్తు - ఉద్గీథాద్యుపాసనాంగేషు యథా ఽ ఽశ్రయభావః తదా శ్రయేషూద్గీథాదిష్వివక్రత్వంగభావఃఇతి. రాద్ధాన్తసు-

(ప) తద్విద్యాయాస్సాధనత్వం ఫలంప్రత్యవగమ్యతే। సా ఽప్యుద్గీథాశ్రయాకుర్యాద పేక్షాయాం ఫలంప్రతి॥ ఏతాదృశస్యక్రత్వంగ భావోనాస్యోప పద్యతే। సిద్ధ్యత్యనియమో ఽస్యాశ్చగోదో

॥ కామ్యాస్త్విత్యాది 3-3-౧౦౮-౫౮ ॥ అనవచ్ఛిన్న ఫలత్వాభావాదితి । సూత్రార్థ ఉక్తః । ఇతి, వికల్పాధికరణంసమాప్తమ్ ॥ ౨౫

॥ యథా ఽ ఽశ్రయేత్యాది. 3-3-౧౦౮-౫౯ ॥ చతుర్భిఃసూత్రైః పూర్వపక్ష ఉచ్యతే. ననియమఇతి । యథాపశుకామమాత్రస్య గోదోహనమితిరక్రత్వంగతా, తథావీర్యవత్తరత్వాభి సంధిమతః తదుపాసనమితి తస్యనక్రత్వంగతేతి తస్యనియమఇత్యభిప్రాయః। నియమముప పాదయతి । అశ్రుతేరిత్యాదినా । అయమభిప్రాయః । యదితదుపాసనస్య పృథక్ఫలం శ్రూయేత, తర్హ్యనియమస్స్యాత్, తన్నశ్రూయతే । వాక్యాన్తరేతస్యశ్రవణన్తు, అర్థవాద

హనసమత్వతః ॥ పర్ణతాయాజుహూయోగాత్ ప్రాక్ ఫలశ్రవణంప్రతి । నశ్రూయతేసాధ నత్వమన్యదేవాత్రహిశ్రుతమ్ ॥ నతత్తుశ్రౌత మంగత్వంనిరుణద్ధీతినిశ్చితమ్ ॥ ఇతి.

॥ శిష్టేశ్చ. 3-3-౧౦౮-౬౦ ॥

(ప) ప్రాగేవఫలసంబన్ధాత్ సంబన్ధో ఽవగతః క్రతోః । నాతస్తదంగ భావో ఽస్య విరుద్ధఇతినిశ్చితమ్ ॥ ఫలసంబన్ధాత్ప్రాగేవ తదుపాసనస్య క్రతు సంబన్ధో ఽవ గమ్యతే । అతః, క్రత్వంగభావోనవిరుద్ధ్యతే । సూత్రార్థస్తు. - శిష్టేశ్శాసనాత్ ఉద్గీథ ముపాసీతేతి విధానాదిత్యర్థః । తదంగత్వమవిరుద్ధమితి.

॥ సమాహారాత్. 3-3-౧౦౮-౬౧ ॥

(ప) సమాధానంబ్రువద్వాక్యం జ్ఞానస్యనియమప్రదమ్ ॥ హోతృషదనాద్ధైవాపి దురుద్గీథమనుసమాహరతీతి సమాధానాభిధాయి వాక్యంతదుపాసనస్యనియమంధత్తే.

॥ గుణసాధారణ్యశ్రుతేశ్చ 3-3-౧౦౮-౬౨ ॥

(ప) ధ్యానస్యప్రణవాంగస్య సాధారణ్యంప్రతీయతే । సహభావస్యనియ మదర్శనాన్నియమోభవేత్ ॥ ఏతదుక్తంభవతి, తేనేయం త్రయీవిద్యావర్తతే । “ఓమిత్యా శ్రావయత్యోమితి శంసత్యోమిత్యుద్గాయతీతి” శ్రుతేః సర్వత్రచరతిహిప్రణవః ఉపాస నంతదంగమ్ । అతస్తస్యప్రణవసహభావోనైయత్యేనదృశ్యతే. అతోనియమః । సూత్రార్థస్తు - గుణఃప్రణవాంగముపాసనమ్ ఉపాసనాశ్రయభూత ప్రణవఃతేనతస్య సాధారణ్యమ్ ఉదాహృత శ్రుత్యాప్రతీయతే । అతోనియమఇతి ॥

॥ నవాతత్సహభావాశ్రుతేః 3-3-౧౦౮-౬3 ॥

(ప) నవోపాదాన నియమః క్రత్వంగత్వాశ్రుతేర్యతః । ఫలసాధనతాయత్ర సాక్షాచ్చ ప్రతి పాద్యతే ॥ ప్రతీయతేహి ప్రథమంఫలసాధనతేతితత్ । వినియోగో ఽంగ

మాత్రమ్ । ఉద్గీథసంబన్ధితయా క్రత్వంగత్వంనవిరుద్ధమ్ । తద్విద్యాయాఇతి. రాద్ధాన్తమత్ర సంగృహీతం । పాదాన్తేప్రపంచయిష్యతి, అయమర్థనిష్కర్షఇత్యాదినా ॥

॥ శిష్టేశ్చ. 3-3-౧౦౮-౬౦ ॥ గోదోహనేనపశుకామస్య ప్రణయేదితి వద్విధివాక్యే ఽధికారాశ్రవణాత్, ఉద్గీథాద్యంగభావఏవ విధేయఇత్యవగమ్యతే - ఇత్యాహుః ॥

॥ సమాహారాదితి. 3-3-౧౦౮-౬౧ ॥ దురుద్గీథం వేదనహీనముద్గీథం । వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువద్వాక్యం నియమేనోపాదానం దర్శయతీత్యాహుః । సమాహారో ఽనువృత్తిః ॥

॥ గుణేత్యాది. 3-3-౧౦౮-౬౨ ॥ అత్రహ్యుపాసనం ప్రకృతం । తేనేయంత్ర యీతితచ్ఛబ్దేనప్రకృతం పరామృశ్యతే ॥ అతస్సోపాసనఏవ ప్రణవశ్చరతీతి ప్రణవ సహభావ ఉపాసనస్య నియతఇతిదర్శనాదుపాసనోపాదాననియమఇత్యాశయః ।

భావేన క్రతోర్నేతిప్రపఞ్చితమ్॥ నైవోపాదాన నియమః। కుతః ? నశ్రూయతేహ్యుపాస నస్య క్రత్వంగత్వం, వీర్యవత్తరత్వం ఫలం శ్రూయతేచ-ఉపాసనస్య। తత్సాధనత్వంచ స్ఫుటమభిధీయతే - "యద్విద్యయే" త్యాదినా । "ఫలసాధనతాచ" ఉపాసనస్య ప్రథమం ప్రతీయతే । నతుక్రతుసంబన్ధః । అతఃక్రతుఫలాత్ భిన్నఫలోపాస నస్య క్రత్వంగతయా వినియోగోనోపపద్యతే । సూత్రార్థస్తు- ఉద్గీథస్యేవక్రతు షుతదాశ్రయస్యోపాసనస్యో పాదాననియమోనాస్తి । కుతః ? తత్సహభావాశ్రుతేః । ఉపాసనస్యోద్గీథాంగత్వంహి నశ్రూయతే। సత్యేవహ్యంగభావే, సహభావనియమ ఇతి॥

॥ దర్శనాచ్చ. 3-3-౧౦౮-౬౪ ॥

(ప) బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వేషాంరక్షణంబ్రువదన్యతః । జ్ఞానాభావందర్శయతి; తదేవముపపద్యతే ॥ ఇతి. ఏవంవిద్ధవై బ్రహ్మాయజ్ఞం, యజమానం, సర్వాంశ్చర్త్వి జో ఽభిరక్షతి - ఇతి । బ్రహ్మజ్ఞానేన సర్వరక్షణంబ్రువద్వాక్యముపాసనోపాదానా నియమందర్శయతి । బ్రహ్మాకశ్చిదృత్విక్ । తస్యైవవేదనేన సర్వరక్షణే ఽభిహితే, ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనా నియమః ప్రతీయతే - ఇత్యభిప్రాయః । అతో, నియమఇతి। అయమత్రనిష్కర్షః । వీర్యవత్తరత్వరూపఫలం ప్రతివిద్యాసా ఽధికేత్యవగమ్యతే। సావిద్యాయదితత్ఫలాపేక్షా, తర్హి, ఉద్గీథాశ్రయా సతీ, ఫలంకుర్యాత్తథా సత్యుపాసనస్య క్రత్వంగభావోనోపపన్నః । అతో, విద్యాయాః గోదోహనస్యేవానియమః । యదిపశు కామనాగోదోహనం యథా, తథా వీర్యవత్తరత్వఫలేచ్ఛా। యదివిద్యేతి గోదోహన సామ్యాత్, నవిద్యోపాదాన నియమఇత్యభిప్రాయః । నచవిద్యాయా ఉద్గీథద్వారాక్రత్వంగత్వం। యథాపర్ణతా యాజుహూద్వారేణేతి శంక్యం। తస్యాజుహూ

॥ నవేత్యాది. 3-3-౧౦౮-౬౩ ॥

నైవేతి । ఉపాసనస్య క్రత్వంగత్వం యదిశ్రూయతే, తర్హి, సహభావనియమః । తదభావాత్తద భావః। తదబాధేతదభావ ఇత్యభిప్రాయః। ఫలమితి। క్రతుఫలాత్పృథక్ఫలమిత్యర్థః। తత్సాధనత్వమితి । ఫలసాధనతేత్యర్థః । ప్రథమమితి । ఉద్గీథముపాసీతేత్యస్యానుపదమేవఫలం శ్రూయతే। యద్విద్యయేత్యాదినా ॥ అతఉపాసనస్య ఫలసాధన త్వమేవప్రథమం ప్రతీయతఇత్యర్థః। వినియోగోనోప పద్యత ఇతి। భిన్నఫలసాధనత్వేనావగతస్యోపాసన క్రత్వంగభూతోద్గీథాంగ తయా నియమోనోపపన్నః। అతఉపాసనస్యాశ్రయాపేక్షాయాం సన్నిహితోద్గీథాశ్రయత్వం భవతీత్యాహుః॥

॥ దర్శనాచ్చ. 3-3-౧౦౮-౬౪ ॥

అయమాశయః । బ్రహ్మాయజ్ఞమిత్యాదినాబ్రహ్మకర్తృకవేదనమాత్రస్య సర్వరక్షకత్వం ప్రతిపాద్యతే। తత్కదాసమంజసంస్యాత్, యదోద్గాతృ ప్రభృతీనాంవేదనా నియమః ? అతో, నలింగేన

సంబన్ధాత్ ప్రాక్ఫలం ప్రతిసాధనత్వం నశ్రూయతే। అత్రహి విద్యాయాః ఫలసాధనతా ప్రథమంప్రతీయతే । ఇతివైషమ్యాత్ తత్రాపాపశ్లోకశ్రవణఫలశ్రుతిరర్థవాదమాత్ర మితిబోధ్యం। తత్తునాంగత్వం రుణద్ధీతి ॥

యథా ౽ ౽శ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్ ౨౬

ఇతి, శ్రీవేఙ్కటేశచరణారాధనప్రవణవైఖానసాన్వయరత్నాకరసుధాకర
తత్ప్రసాదాధిగత శ్రీవేదాన్తదేశికాభిఖ్య కవికులతిలక సర్వతన్త్ర స్వతంత్ర
శ్రీనివాసాధ్వరీంద్ర మహాదేశిక విరచితే
శ్రీవైఖానసీయ శ్రీవిశిష్టాద్వైతశారీరకమీమాంసా
బ్రహ్మసూత్రభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య
తృతీయపాదః సమాప్తః

సమాహారాది లింగానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యేత ఇతి. నిష్కృష్యరాద్ధాన్తంవివృణోతి - అయమత్రేత్యాదినా। వైషమ్యాదితి। అత్రేదమవధేయం। నపర్ణతావదు పాసనస్య క్రత్వంగత్వం. కుతః ? వైషమ్యాత్ । జుహ్వాఃప్రకృతిద్రవ్యాకాంక్షా ౽స్తి । నైవముద్గీథాదీనాముపాసనాకాంక్షా । పర్ణతాయాః క్రియారూపత్వాత్ క్రత్వనుప్రవేశకాంక్షా ౽స్తి. నైవముపాసనానామిత్యాది.

ఇతి, యథా ౽ ౽శ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౨౬

ఇతి, శ్రీరఘునన్దన పన్దేశహరప్రసాదలబ్ధ వాఙ్మయేన,
ఆత్రేయ శ్రీ వరద రాజనన్దనేన సున్దర రాజసూరిణా విరచితాయామ్,
శ్రీ వైఖానస వేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్ర స్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీంద్ర విరచిత
శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్య వ్యాఖ్యాయామ్,
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్,
తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదః
శ్రీ శ్రీనివాసమహాదేశికాయ నమః ॥

శ్రీవిఖనసాయనమః

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే,

పురుషార్థాధికరణ ప్రారంభః ౧

॥ పురుషార్థతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః ౩-౪-౧౯-౧ ॥

(ప) విద్యాతః పురుషార్థః కింకర్మణోవేతిసంశయః । విద్యయాపురుషార్థావాప్తి ? రుత, తదంగకేనకర్మణేతి ? పూర్వపక్షః. (ప) కర్మాంగత్వాచ్చవిద్యాయాః కర్తృయాథా ఽ ఽత్మ్యబోధకాః వేదాన్తాస్సిద్ధమంగత్వం ప్రక్రియానతు బాధతే ॥ కర్మణః పురుషార్థస్స్యాదర్థవాదః ఫలశ్రుతిః । బహులింగానిదృశ్యన్తే కర్మాంగత్వేచ సంవిదః॥ విద్యాకర్మాంగమేవ వేదాన్తాస్సర్వే కర్తురాత్మనః శరీరవ్యతిరిక్తత్వాది స్వరూపబోధనేన వేదనసంస్కారద్వారా కర్మార్హతాం సాధయన్తి । తతోవిద్యాయాస్సిద్ధం కర్మాంగత్వం । ప్రక్రియానబాధతే. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యాదినా విద్యాయాః పురుషార్థశ్రవణ మర్థవాదః । విద్యాయాః కర్మాంగత్వేసన్తిబహూనిలింగాని । అతో, విద్యాకర్మాంగమితి, రాద్ధాన్తస్తు - (ప) బ్రహ్మేత్యాదిషువాక్యేషు జీవాదర్థాన్తరశ్రుతేః । అనన్తగుణజాతస్య, హేయ ప్రతిభటస్యచ ॥ శ్రీమన్నారాయణస్యాస్య చిద్విద్యాయా విపశ్చితః । ఫలోప దేశాద్విద్యాతః పురుషార్థో గురుప్రియః ॥ నిర్దేశాచ్చశ్రుతేస్సిద్ధిః ప్రకృతక్రతుసంగతా । సామానాధికరణ్యాన్తు ప్రత్యగాత్మపరంనతు ॥ జీవస్య తచ్ఛరీరత్వాత్తదాత్మత్వ పరంభవేత్ ॥ ఇతి. "బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్" ఇత్యారభ్య, "సో ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేతి" ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః నిరవధిక హేయప్రత్యనీక కళ్యాణ గుణాకరః పురుషోత్తమః జీవాదర్థాన్తరభూత ఇతి స్ఫుటమవగమ్యతే. తథా, విద్యాతః పరావాప్తిరూప ఫలంచ శ్రూయతే. అతో, "విద్యాతః పురుషార్థ" ఇతిభగవాన్ బాదరాయణోమన్యతేః షడ్భిస్సూత్రైర్జైమినిమతమనూద్య, క్రమేణ నిరాకరిష్యతే ॥

॥ పురుషార్థతశ్శబ్దాదితి బాదరాయణః ౩-౪-౧౯-౧. ॥

తదంగకేనేతి । సావిద్యాయస్యాంగంతదంగకం ప్రక్రియాప్రకరణం ప్రకరణాన్తరప్రతిపాదితాయా అపివిద్యాయాః కర్మాంగత్వే నబాధ ఇత్యాశయః ॥ అర్థాన్తరభూత ఇతి । బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దేనజీవోగృహ్యతే । పరశబ్దేన తత్ప్రాప్యః । పరమాత్మాతదన్యోగృహ్యత ఇత్యర్థః । అత్రైవం సూత్రార్థం సంగృహ్యాధికరణాన్తేరాద్ధాన్తం ప్రపంచయిష్యతి । అనన్తరసూత్రమారభ్య, షడ్భిః సూత్రైః పూర్వపక్ష ఉచ్యతే ॥

॥ శేషత్వాత్పురుషార్థవాదో యథా ఽన్యేష్వితి జైమినిః ౩-౪-౧౯-౨ ॥

(ప) సామానాధికరణ్యేన చైవం త్వావగమాద్ధరేః । విద్యాయాః కర్తృసంస్కార ద్వారా శేషత్వతః క్రతోః ॥ అర్థవాదో ఽత్ర వాదస్స్యాత్, విశేషస్తద్గుణాదిషు ॥ తత్త్వమ స్యాది మహావాక్యేషు జీవబ్రహ్మణోస్సామానాధికరణ్యేన జీవస్యకర్తురేవ బ్రహ్మత్వ మవగమ్యతే । వేదనంకర్మకర్తృ సంస్కారద్వారేణ క్రతుశేషభూతం భవతి. విద్యాయాం ఫలవాదస్త్వర్థవాదమాత్రం యథాక్రతుశేషేషు ద్రవ్యగుణాదిష్వితి ॥

॥ ఆచార దర్శనాత్ ౩-౪-౧౯-౩ ॥

(ప) ఇతశ్చవిద్యా కర్మాంగం; తథా ఽ ఽచారో ఽత్ర దృశ్యతే ॥ కేకయా దయః విద్యామధి గమ్య, తదనన్తరం, కర్మణి ప్రవృత్తాఇతి శిష్టాచారదర్శనాత్, కర్మాంగ మేవవిద్యా॥

॥ తచ్ఛ్రుతేః ౩-౪-౧౯-౪ ॥

(ప) యదేవేతిశ్రుతేస్తస్యాః కర్మాంగత్వం ప్రతీయతే। దుర్బలేనశ్రుతిర్విద్యా సామాన్యవిషయాచన ॥ ఉద్గీథోపాసనేసత్యంస్థాప్యతే సైవతేనహి ॥ యదేవవిద్యయా కరోతీత్యాది శ్రుతిర్విద్యాయాః కర్మాంగత్వం ప్రత్యాయయతి, సాశ్రుతిస్సామాన్యేన సర్వవిద్యావిషయా। సాశ్రుతిః ప్రకరణేన, ఉద్గీథమాత్రేణ వ్యవస్థాప్యతే; శ్రుతేః ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాత్.

॥ సమన్వారంభణాత్. ౩-౪-౧౯-౫ ॥

(ప) తయోరేకత్రసాహిత్యం కర్మాంగత్వేచ సంవిదః । తమిత్యాది మహావాక్యే సాహిత్యం శ్రుతమేతయోః ॥ తంవిద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే - ఇతి, విద్యాకర్మణో స్సాహిత్యం శ్రూయతే. తచ్చవిద్యాయాః కర్మాంగత్వేయుజ్యతే ॥

॥ శేషత్వాదిత్యాది. ౩-౪-౧౯-౨ ॥

కర్తురితి । కర్మసుకర్తృభూతస్యేత్యర్థః ॥ ద్రవ్యగుణాదిష్వితి । ద్రవ్యగుణసంస్కార కర్మసు పరార్థత్వాత్ ఫలశ్రుతిరర్థవాదస్స్యాదితి వచనాదితి భావః ॥

॥ ఆచారేత్యాది. ౩-౪-౧౯-౩ ॥

అశ్వపతిఃకేకయః ఆత్మవిత్ స్వతోవిద్యా ఽధిగమాయాగతాన్ ఋషీనాహ । “యక్ష్యమాణోహ వైభగవన్తో ఽహమస్మీతి ।” అనేనశిష్టాచారోదృశ్యత ఇత్యర్థః.

॥ తచ్ఛ్రుతేః ౩-౪-౧౯-౪ ॥

దుర్బలత్వాదితి । శ్రుత్యాదినా తదపేక్షయా తద్దౌర్బల్య కథనాదితిభావః ॥

॥ సమన్వారంభణాత్. ౩-౪-౧౯-౫ ॥

అన్వారంభణంస్పర్శః । తేనసంబన్ధో వివక్షిత ఇత్యాహుః.

॥ తద్వతోవిధానాత్. ౩-౪-౧౦౯-౬ ॥

(ప) విద్యావతోవిధానాచ్చ విద్యాకర్మాంగమేవహి । ఆచార్యశ్రుతివాక్యేన విశేషేణావగమ్యతే ॥ విద్యావతఏవహికర్మ విధీయతే । ఆచార్యకులాద్వేద మధీత్య, యథావిధానంగురోః కర్మాతిశేషేణేత్యాదౌ । అతో, విద్యాకర్మాంగమ్ ॥

॥ నియమాచ్చ. ౩-౪-౧౦౯-౭ ॥

(ప) కుర్వన్నిత్యాదినైతేషామాయుషో వ్యాప్తిదర్శనాత్ । కర్మణః పురుషార్థస్స్యాత్ నవిరోధో ఽంగమత్రహి ॥ కుర్వన్నేవేహకర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతం సమాః ॥ ఇత్యాదివాక్యేన కర్మణాం యావత్పురుషాయుషంవ్యాప్తిర్దృశ్యతే । అతః, కర్మణాపురుషార్థః విద్యాయాశ్చతదంగ త్వాన్నవిరోధః.

పరిహరతి ॥

॥ అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్దర్శనాత్. ౩-౪-౧౦౯-౮ ॥

(ప) పారాశర్యస్యవిద్యాతః ఫలంభగవతోమతమ్ । సో ఽకామయతేత్యాదా వధికస్యోపదేశతః ॥ భగవాన్ పరాశరాత్మజః విద్యాతః పురుషార్థఇతిమన్యతే । కుతః? "సో ఽకామయతబహుస్యాం ప్రజాజాయేయేతి" ఇత్యాదివాక్యేషుప్రత్యగాత్మనోఽహ్యధికః పరమపురుషఉపదిశ్యతే । దృశ్యతేచసఏవవేదనోపదేశవాక్యేషు ధ్యేయతయా, ఫలతయాచ, అపహతపాప్మా. (పారమా) "విష్ణుస్సర్వేషామధిపతి"రిత్యాది ।

॥ తుల్యన్తుదర్శనమ్. ౩-౪-౧౦౯-౯ ॥

(ప) ప్రధానత్వే ఽపి విద్యాయాస్తేషామాచారదర్శనమ్ । ఋషివాక్యేషు సర్వేషు శ్రుతంతుల్యంతుదర్శనమ్ ॥ ఫలాభిసన్ధిహీనస్య తదనుష్ఠానమీరితమ్ । అంగత్వాచ్చ విరోధిత్వాత్ త్యాగస్తద్భుక్త కర్మణః ॥ బ్రహ్మవిదాంవిద్యాయాః ప్రాధాన్యే ఽపి,

---

॥ **తద్వతఇత్యాది. ౩-౪-౧౦౯-౬** ॥ విద్యావతః అధీతార్థజ్ఞాన వతఇత్యర్థః ।

॥ **నియమాచ్చ. ౩-౪-౧౦౯-౭** ॥ కుర్వన్నేవేతి । ఏవకారేణజీవనపర్యన్తం నియమ ఇత్యభిప్రాయః ॥

॥ **అధికోపదేశాదిత్యాది. ౩-౪-౧౦౯-౮** ॥ భగవాన్తత్త్వవేదీత్యర్థః । వేదనోపదేశవాక్యేషు, అపహతపాప్మావిజరోవిమృత్యుర్విశోకః(పారమా) "విష్ణుస్సర్వేషామధిపతిః పురాణః । యంయజ్ఞై ర్మనయోజుషన్తియన్దేవాః పరమంపవిత్రం భజిష్యన్త్యార్తిషుప్రణతాః । స్వయమాది స్సర్వాన్తరాత్మా తస్మైత్రేతాగ్నయే త్రిగుణాయస్వాహా । విష్ణవేవిశ్వరూపాయస్వాహా । యస్యేచ్ఛా లోకేవాప్రజాయతేలోకః త్వమగ్నిస్త్రిగుణోవరిష్ఠః । పరంబ్రహ్మపరంజ్యోతిరితి" ఫలతయాచేతి । (పారమా) "ఫలోవా, ఏషలోకానా మజరోమహాత్మా" ఇత్యాదినేతిభావః.

॥ **తుల్యమిత్యాది. ౩-౪-౧౦౯-౯** ॥ ఇత్యాదీతి । "కిమర్థావయం యక్ష్యామహే? ఏతద్వస్మనైతత్పూర్వేవిద్వాంసో ఽగ్నిహోత్రంన జుహవాంచక్రిరే" ఇతి. కిమర్థాః ? కింప్రయోజనాః? ఇత్యర్థః । అభిసన్ధింవినా, కృతానామిత్యర్థః । మోక్షావిరోధిత్వం ఫలాభిసన్ధిరహితకర్మణాంమో

కర్మానుష్ఠానం దృశ్యతే । అతో, విద్యాకర్మాంగమితిన-ఋషయః । "కావషేయాః కిమర్థావయమధ్యేష్యామహే ? కిమర్థావయం యక్ష్యామహే ?" ఇత్యాది-ఋషివాక్యేషు బ్రహ్మవిదాం కర్మత్యాగశ్చ దృశ్యతే । అతో ఽనుష్ఠాన మననుష్ఠానంచ తుల్యతయాదృశ్యతే । కథమిదంఫలాభిసన్ధిరహితస్య విద్యా ఽఙ్గత్వేన కర్మానుష్ఠానం? మోక్షేతరఫలస్యకర్మణః మోక్షవిరోధిత్వాత్త్యాగ ? ఇతితదుప పద్యతే । ఏతదుక్తంభవతి। త్రివర్గఫలకర్మాణాం ఫలాభిసన్ధింవినా । మోక్షైకఫల, భగవదారాధన క్రియారూప కర్మణశ్చానుష్ఠానంయుక్తం । మోక్షావిరోధిత్వాత్, మోక్షసాధ నత్వాచ్చ । యన్మోక్షవిరోధితస్య త్యాగశ్చయుక్తః । మోక్షసాధనభగవదర్చనక్రియారూప కర్మత్వవశ్యమనుష్ఠేయమ్ । ఏవముచ్యతే । భగవతావిఖనసా "భక్త్యాభగవన్తం నారాయణ మర్చయే-త్తద్విష్ణోఃపరమంపదం గచ్ఛతీ"-తివిజ్ఞాయతఇతి. భగవాన్మరీచిరప్యాహ "నివృత్తికర్మణాపరబ్రహ్మోపాసనాదిత్యాది" శ్రూయతేచ "క్రియావానేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ"ఇతి ॥

॥ **అసార్వత్రికీ.** ౩-౪-౧౮-౧౦ ॥

(ప) శ్రుతిః కర్మఫలాంగత్వం విద్యాయావిదధాతిన । అన్వయస్యాత్రభేదేన విద్యాసార్వత్రికీనహి ॥ యదేవవిద్యయా కరోతీతిశ్రుతిః, విద్యాయాః కర్మాంగత్వంనవిధత్తే । సాకేవలముద్గీథవిషయా । తస్యైవప్రకృతత్వాత్. తత్రయదేవవిద్యయా కరోతి, తదేవవీర్యవత్తరంభవతీత్యన్వయః । నతుయత్కరోతి, తద్విద్యయేతి । అతో, విద్యానసార్వత్రికీ ॥

॥ **విభాగశ్శతవత్.** ౩-౪-౧౮-౧౧ ॥

(ప) ఫలభేదాద్విభాగో ఽత్ర ద్రష్టవ్యశ్శతవద్యతః । తంవిద్యాకర్మణీసమన్వార

క్షసాధనత్వం । భగవదారాధనక్రియారూపకర్మణాం "నిత్యంగృహే", ఇత్యారభ్య,"గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇత్యన్తంభగవద్విఖనఉక్తేర్మోక్షసాధనత్వం, యావజ్జీవమనుష్ఠేయంచేత్యభిప్రాయః । నచశఙ్క్యం "యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీ"త్యస్య నిత్యవిధిర్యథావిరక్తేతర విషయః, తథా ఽస్యాపీతి । అగ్నిహోత్రస్యఫలాభిసన్ధౌ మోక్షవిరోధిత్వాత్తదాత్వ మవిరక్తవిషయమ్ । అస్యతుమోక్షసాధనత్వాన్నత థాత్వ మిత్యవగమాత్, నివృత్తికర్మభగవదారాధనరూపం తస్యైవాపునరావృత్తిహేతుత్వాత్, "యాన్తిమద్యాజినో ఽపిమామ్ । మాముపేత్యతు కౌన్తేయ ! పునర్జన్మనవిద్యతే" ఇతిభగవద్వచనాత్.

॥ **అసార్వత్రికీ.** ౩-౪-౧౮-౧౦ ॥ యదేవేతి । అన్వయ భేదేనకర్మాంగత్వం పరిహరతి । అయమాశయః । యత్కరోతితద్విద్యయేత్యన్వయే విద్యాయాః కర్మాంగత్వం విహితంస్యాత్ । నతథా ఽన్వయః ॥ కిన్తు, యదేవవిద్యయేత్యాద్యన్వయః, తథాసతి, తత్రప్రస్తుతోద్గీథ పరమేవస్యాదితి ।

భేతే-ఇతి, ఫలభేదేన తే స్వస్వఫలాయాన్వితఇతి విభాగోబోధ్యః। యథా, "శతంశ్రీ భూమిభ్యాం సమర్ప్యతా" మిత్యుక్తే, పంచాశత్సంఖ్యాకం ఫలం శ్రియై, తథాభూమ్యైచేతి॥

॥ అధ్యయనమాత్రవతః 3-౪-౧౯-౧౨ ॥

(ప) పక్షద్వయే ఽపి సావిద్యాకర్మాంగమితీరితమ్ । వేదమధీత్యేత్యధ్యయనవిధిః వేదాధ్యయనమాత్రే - ఇతి, ఏకః పక్షః। తదర్థజ్ఞానపర్యన్తమిత్యపరః। ఏవంపక్షద్వయే ఽపి, విద్యానకర్మాంగం । కుతః ? ఆద్యపక్షే ఽర్థావబోధస్యాప్యవిహితత్వే, కథం విద్యాయాః కర్మాంగత్వం ? ద్వితీయేచ, కేవలమర్థావబోధస్యన విద్యాత్వం; అపితు, భగవదుపాసనస్యైవ। తథాసతి, కథం విద్యాయాః కర్మాంగత్వ?మితి ॥

॥ నా విశేషాత్. 3-౪-౧౯-౧౩ ॥

(ప) కుర్వన్నిత్యాది వాక్యోక్తనియమో ఽపి నసమ్మతః। అవిశేషాదవిదుషః కింనస్యాదితికీర్తితమ్ ॥ కుర్వన్నేవేహకర్మాణీత్యాది వాక్యోక్తః యావజ్జీవంకర్మనియమః విద్వద్విషయోనభవతి । విశేషాభావాత్ । సో ఽవిద్వద్విషయః కుతోనస్యాత్ ? తతో, విద్యానకర్మాంగం । పరన్తు, విదుషాంకర్మైవవిద్యా ఽంగమితి ॥

॥ స్తుతయే ఽనుమతిర్వా. 3-౪-౧౯-౧౪ ॥

(ప) కార్యానుమతి రేవాస్యాఃస్తుతయేవినియోజకాత్ । కరణాద్వాక్యశేషేచ శ్రూయతే; నచలేపనమ్ ॥ కర్మకుర్వతో ఽపి, విద్యావతః తల్లేపోనస్యాదితి విద్యాస్తుతయే కర్మానుమతిః కార్యైవ । శ్రూయతేహి - వాక్యశేషేనకర్మలిప్యతే నర ఇతి ॥

॥ విభాగశ్శతవత్. 3-౪-౧౯-౧౧ ॥ అన్వితః ఇతితిజన్తంద్వివచనం । స్వస్వేతి। విద్యాస్వస్మైఫలాయాన్వేతి । కర్మస్వస్మైఫలాయాన్వేతీత్యర్థః । సమర్ప్యతామితి । నివేదనాయేతి శేషః।

॥ అధ్యయనేత్యాది. 3-౪-౧౯-౧౨. ॥ అనేనసూత్రేణవిద్యావతః కర్మవిధిరితి వచనంప్రత్యుక్తమ్। అయమాశయః। వేదమధీత్యేత్యాదివిధిః, కేవలమక్షరరాశిగ్రహణ మాత్రపరోవా ఽస్తు ? ఉత, తదర్థ విజ్ఞానపర్యన్తం ? పక్షద్వయే ఽపివిద్యాయా ఉపాసనాత్మకత్వాన్నవిద్యాయాః కర్మాంగతయా విధిరితి ॥

॥ కామాకారేణచైకే. 3-౪-౧౦౯-౧౫ ॥

(ప) కామాకారేణచైకే ऽత్రగర్భత్యాగమధీయతే । విద్యాప్రధానమితిహి వాక్యందర్శయతి స్వతః ॥ ఏకేవిద్యావన్తః కామాకారేణ ప్రజా ऽ ऽదిత్యాగమధీయతే। విద్వాంసః ప్రజాంనకామయన్తే । కింప్రజయాకరిష్యామో; యేషాంనో ऽ యమాత్మా ऽయంలోక ఇతి ? ఇదం వాక్యంవిద్యానకర్మాంగమితిదర్శయతి ॥

॥ ఉపమర్దంచ. 3-౪-౧౦౯-౧౬ ॥

(ప) విద్యయాసర్వధర్మాణా ముపమర్దమధీయతే । కర్మాంగత్వేతు విద్యాయాస్తన్న సంగచ్ఛతేతతః ॥ క్షీయన్తేచాస్య కర్మాణి, తస్మిన్ దృష్టేపరావరే ॥ ఇతివిద్యయా సర్వకర్మణాముపమర్దమధీయతే । విద్యాయాః కర్మాంగ త్వేతన్నో పపద్యతే॥

॥ ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. 3-౪-౧౦౯-౧౭ ॥

(వ) ఊర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు తద్వి ద్యాయాశ్చదర్శనాత్ । కర్మాభావాన్నసావిద్యా; కర్మాంగం తేషుకీర్తితమ్ ॥ దృశ్యతేహ్యూర్ధ్వ రేతస్స్వాశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాతేషాం నాగ్నిహోత్రాదికర్మాణి । అతో, నకర్మాంగంవిద్యా । నచ శంక్యం, "తఇమే, ఆశ్రమానేతి వేదశబ్దేచతేహిదృశ్యన్తే । త్రయోధర్మ స్కంధాః యేచేమే ऽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే" ఇతి.

॥ **నావిశేషాత్.** 3-౪-౧౦౯-౧౩ ॥ అవిద్వద్విషయః కుతోనస్యా ? దితి । అవిద్వత్పరస్స్యాదిత్యర్థః । సనియమః ఫలసాధనభూతస్వతన్త్రకర్మవిషయ ఇత్యత్రహేత్వభావాత్, విద్యా ऽంగభూతకర్మవిషయ ఇతివక్తుంశక్యతే "కర్మణైవహి సంసిద్ధిమాస్థితాజనకాదయ" ఇతిజనకాదీనాం యావదాయుషం కర్మానువృత్తేః ఇతితదాశయః ॥

॥ **స్తుతయే ऽనుమతిర్వా.** 3-౪-౧౦౯-౧౪ ॥ ఏవేతిసూత్రస్థవాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః। అయమభిప్రాయః, ఈశావాస్యమితివిద్యా ప్రకృతా । తస్యాః స్తుతయేకుర్వన్నే వేతికర్మానుమతిర్బోధ్యా। విద్యావాన్కుర్వన్నపికర్మాణి, తైర్నబద్ధ్యతే - ఇతి విద్యామాహాత్మ్యం ప్రకటితంహిభవతి । ఇతి । ఈశేతి - ఈశావాస్యం । ఈశ్వరపరతన్త్రమిత్యర్థః । నరేనరమత ఇతినరే । నిస్సంగే । ఇత్యర్థః ।

॥ **కామాకారఇత్యాది.** 3-౪-౧౦౯-౧౫ ॥ గర్భశబ్దేన ప్రజోచ్యతే । కామాకారేణ స్వేచ్ఛయేత్యర్థః । యేషాంనః అస్మాకమాత్మా ऽయంలోకస్తేవయం ప్రజయాకింకరిష్యామ ? ఇతి సంబన్ధః యదిబ్రహ్మవిద్యాభవత్యంగం, తదాశ్రయణేనాంగినస్త్యాగోనహియుజ్యతే । అతో, విద్యాన కర్మాంగమిత్యాశయః ॥

॥ **ఉపమర్దంచ.** 3-౪-౧౦౯-౧౬ ॥ నసంగచ్ఛతఇతి । యద్యంగత్వంవిద్యాయాః, కథంతేనాంగినః కర్మణఉపమర్దనంస్యాత్ ? తతో ऽంగత్వమనుపపన్న మిత్యభిప్రాయః.

॥ పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్చాపవదతిహి. ౩-౪-౧౯-౧౮ ॥

(ప) అచోదనా దాశ్రమాణాం తత్స్తుత్యర్థంచతద్వచః । అనువాదం పరామర్శం మేనేజైమినిరత్రచ ॥ ఆశ్రమాస్తేనసన్త్యేవవీరహావేత్యతశ్శ్రుతేః ॥ తేహ్యాశ్రమానవిధీయన్తే త్రయోధర్మ స్కంధాఇతి వచనంప్రణవేన తదుపాసనస్తుత్యర్థంజ్ఞేయమ్ । అత్ర తేషామనువాదమాత్రమ్ । అతో, నసన్త్యేవతఆశ్రమాః "వీరహావా, ఏషదేవానాం । యో ఽగ్నిముద్వాసయత" ఇతిశ్రుతి రపవదతిహ్యాశ్రమాన్తరమ్ ఇతిజైమినిర్మేనే । ఏతదుక్తంభవతి । త్రయోధర్మ స్కన్ధాఇత్యత్రనాశ్రమాణాంవిధిః । కింత్వనువాదః । సచోపాసనస్తుత్యర్థమితిజైమిని రాచార్యోమన్యతే । వీరహేత్యాదిరపవదతిచాశ్రమాన్తర మితి ।

॥ అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతేః ౩-౪-౧౯-౧౯ ॥

(ప) గృహ స్థాశ్రమవచ్చాన్యదనుష్ఠేయంతదాశ్రమమ్ । పారాశర్యో ఽత్రభగవాన్ మన్యతేసమతాశ్రుతేః ॥ గార్హస్థ్యవదాశ్రమాన్తర మప్యనుష్ఠేయమితి భగవాన్పరాశర కుమారోమన్యతే। కుతః ? సామ్యశ్రుతేః। శ్రూయతేహిత్రయో ధర్మస్కంధాఇత్యారభ్య, యత్కీర్త్యతే బ్రహ్మసంస్థో ఽమృ తత్వమేతీతి, తద్గృహస్థాశ్రమస్య, తదన్యేషాంచసమానం। బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య బ్రహ్మనిష్ఠపరతయా యౌగికత్వాత్। సర్వే ఽప్యాశ్రమిణః యదిబ్రహ్మ నిష్ఠా అమృతత్వం యాన్తి; నేతరేకేవలాః। అతఏవాహభగవాన్విఖనాః - "నారాయణ

॥ **ఊర్ధ్వరేతఇత్యాది.** ౩-౪-౧౯-౧౭ ॥ ధర్మస్కన్ధాః ధర్మాశ్రయాః ఆశ్రమాః.

॥ **పరామర్శమిత్యాది.** ౩-౪-౧౯-౧౮ ॥ అనువాదంపరామర్శమితి సూత్రస్థ పరామర్శశబ్దో ఽనువాదార్థకః ఇత్యుక్తమ్ । అయమత్రనిష్కర్షః । యదుక్తంత్రయోధర్మస్కంధా ఇత్యూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమాః ప్రతిపాదితాగార్హస్థ్యాదన్యే-ఇతి, తన్న; తేషుహితేషాం పరామర్శ ఏవ । నవిధిః। కుతః ? విధిలక్షణాభావాత్ । విధిలక్షణన్తు. - "కుర్యాత్ క్రియేతకర్తవ్యంభవేత్స్యాదితి పంచమమ్। ఏతత్స్యాత్ సర్వవేదేషునియతం విధిలక్షణమ్" ॥ ఇతిపరామర్శశ్చబ్రహ్మసంస్థతాస్తుత్యర్థం బ్రహ్మసంస్థో ఽమృతత్వమేతీతి, ఉపసంహ్రియతేహి ॥ నచశంక్యం పరామర్శే ఽప్యాశ్రమాస్తే ఽవగమ్యన్తఇతి । ప్రతీతావపిప్రత్యక్షశ్రుత్యభావాత్ । స్మృత్యాదిసిద్ధిశ్చ, నోపయుజ్యతే । కుతః ? స్మృతిర్హిశ్రుతి విరుద్ధా ఽనా దర్తవ్యా. కించ, "వీరహావా, ఏషదేవానామ్ ప్రజాతన్తుంమావ్యవచ్ఛేత్సీ" రిత్యాది ప్రత్యక్షశ్రుతిరప వదత్యా శ్రమాన్తరమ్. ఏవంచ, ప్రత్యక్షశ్రుతి విహితకర్మగార్హస్థ్యమేవాశ్రమః॥ యేచేమే ఽరణ్యేశ్రద్ధాతప ఉపాసతే - ఇతిదేవయాన ఉపదిశ్యతే । నత్వాశ్రమాన్తరమితి । కించ, త్రయోధర్మస్కంధా ఇత్యత్రయజ్ఞో ఽధ్యయనం ధ్యానమితి గృహస్థధర్మాఇత్యర్థాన్తరమపి వక్తుంశక్యత ఇతిజైమినిరాచార్యో నాశ్రమాన్తరమభ్యుపగచ్ఛ తీతి.

॥ **అనుష్ఠేయమిత్యాది.** ౩-౪-౧౯-౧౯ ॥ కేవలాఇతి । బ్రహ్మోపాసనం వినా, ఽ ఽశ్రమోక్తధర్మమాత్రానుష్ఠాన పరాఇత్యర్థః। నచశంక్యం తత్రగృహస్థధర్మప్రతిపాదనప్రకరణే

పరాయణో, నిర్ద్వంద్వో, ముని" రితి, సర్వాశ్రమ సాధారణ్యేన నారాయణనిష్ఠత్వమేవ మునిసంజ్ఞానిదానం । తథా, "నారాయణమర్చయేత్తద్విష్ణోః పరమంపదంగచ్ఛతీతిచ." నచశంక్యం గృహే, దేవాయతనేవేతితత్రోక్తత్వాత్ సవిధిర్గృహస్థమాత్రవిషయఇతి । దేవాయతనేవేతి సర్వసాధారణ్యేనతతో ఽన్యత్రచ తద్విధానాత్ । తథాహభగవాన్మరీచిశ్చ- "ఆశ్రమధర్మ సంయుక్తోభగవదారాధనం కరోతీతిసర్వసాధారణ్యేన" ॥

॥ విధిర్వాధారణవత్. ౩-౪-౧౦౯-౨౦ ॥

(వ) ఆశ్రమాణాంహిసర్వేషామయ మేవవిధిర్భవేత్ । అధస్తాదితి వాక్యోక్తధారణాది క్రియాయథా॥ అయంసర్వేషామా శ్రమాణాంవిధిరేవ "అధస్తాత్స మిథం ధారయన్, అనుద్రవేత్ । ఉపరిహిదేవేభ్యోధారయతీతి వాక్యోక్తా, ధారణ క్రియాయథా విధీయతే, తద్వత్ ఏతదుక్తంభవతి. - యద్యపి, త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదివాక్యమనువాదసరూపం; తథా ఽపి, తేనాశ్రమావిధీయన్తే, కుతః ? తేషామ పూర్వత్వాత్ । యథా, అధస్తాదిత్యాదినా, తథా విధేనవాక్యేన, ఉపరిధారణం విధీయతఇతి.

స్తుతిమాత్రాధికరణప్రారమ్భః. ౨

॥ స్తుతిమాత్రాముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. ౩-౪-౧౧౦-౨౧ ॥

॥ భావశబ్దాశ్చ. ౩-౪-౧౧౦-౨౨ ॥

(ప) ఓమిత్యాదిమహావాక్యముదాహరణమిష్యతే । కిమేషాంవిధిరాస్థేయ ఉద్గీథస్తుతిమాత్రకమ్ ॥ ఓమిత్యారభ్య, స ఏషరసానాం రసతమః పరమః పరార్థ్యో ఽష్ట మోయ ఉద్గీథ ఇత్యాదివాక్యంవిషయః । కిమేతాని వాక్యాని, ఉద్గీథాదిషురసతమాది దృష్టివిధాయకాని ? ఉత, క్రత్వంగ భూతతత్స్తోత్రపరాణీతి ? సంశయః । స్తుతిపరాణీతి పూర్వపక్షః । (ప) గోదోహనాదివత్సిద్ధేతత్పరత్వే ఽత్రనిశితే ॥ విధిత్వంసంభవత్యేవ నాత్రేతి

భగవదర్చనస్యవిధానాత్, నతత్ సర్వాశ్రమసాధారణమితి । సర్వైరాశ్రమిభిః తన్నిష్ఠత్వేప్రాప్యస్య ఫలస్యసాధారణ్యేన ప్రతిపాదితత్వాత్.

॥ **విధిరిత్యాది.** ౩-౪-౧౦౯-౨౦॥ విధిర్వేతి సూత్రస్థవాశబ్దో ఽవధారణార్థకఇతి జ్ఞాపితం । శేషలక్షణేవిధిస్తుధారణే పూర్వత్వాదితి ప్రతిపాదితమ్, ఉపరిధారణే । అపూర్వత్వాదప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః । యథావిధిరాశ్రీయతే, తథా ఽత్రాపీతి । ఏవంచ, "యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రమ్"; "వీరహేత్యాది" శ్రుతిస్మృతయో ఽన్యాః కాశ్చి ద్విరక్తేతరవిషయా ఇత్యవగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః । ఇతి, పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్. ౧

॥ **స్తుతిమాత్రమిత్యాది.** ౩-౪-౧౧౦-౨౧ ॥ సరసానాంరసతమ ఇత్యాది । ఇయమేవ వర్గగ్నిస్సామ, అయంవావలోక ఏషో ఽగ్నిశ్చితః । తదిదమేవోక్థమియమేవపృథివీతి । అత్రేదమవధేయమ్,

ప్రతిపాదితమ్ । అత్రగోదోహనాదావివస్తుతిపరత్వంనిశ్చీయతే. అతో, నవిధిః ఇతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) అసన్నిధానాచ్చ విధేరప్రాప్తత్వాద్రసస్యచ । ప్రత్యయస్తుతి మాత్రంనతద్దృష్టివిధిరేవహి॥ అత్రహి, ఉద్గీథాదివిధిర్నసన్నిధత్తే । యేన, ఇయమేవ జుహూః స్వర్గోలోకఆహవనీయ ఇత్యాదా వివ, స్తుతిపరత్వమభ్యుపగన్తవ్యం । నచతేషాం రసతమత్వం ప్రమాణాన్త రేణప్రాప్తం; యేన తత్రప్రశంసా ऽర్థమనువాద ఇతిజ్ఞాయేత, ఉపాసీతేతివిధిప్రత్య యశ్చదృశ్యతే । అతో, నస్తుతిమాత్రం; కిన్తు, తథా దృష్టివిధానమేవేతి. సూత్రార్థస్తు - ఇదంస్తుతి మాత్రమేవ । కుతః ? ఉపాదానాత్ ఉద్గీథాద్యుపాదానాత్ ఇతిచేన్న । కుతః ? అపూర్వత్వాత్, అప్రాప్తత్వాత్, భావశబ్దాచ్చ, ఉపాసీతేతి విధిప్రత్యయాచ్చేతి ॥

ఇతి, స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్. ౨

పారిప్లవార్థాధికరణప్రారమ్భః. 3

॥ పారిప్లవార్థా ఇతిచేన్న । విశేషితత్వాత్. 3-४-౧౧౧-౨3 ॥

॥ తథాచైకవాక్యోపబన్ధాత్. 3-४-౧౧౧-౨४ ॥

(ప) నామాఖ్యానవిశేషాయే వేదాన్తేషుబహుశ్రుతాః। పారిప్లవప్రయోగార్థానవా ऽన్యార్థాశ్చసంశయః ॥ "అథ, హ, యాజ్ఞ్యవల్క్యస్యద్వే భార్యేబభూవతుః । ప్రతర్దనోహవై దైవోదాసిః" ఇత్యాద్యాఖ్యానవిశేషాయేశ్రూయన్తే, తే సర్వేకింపారిప్లవప్రయోగార్థాః ? ఉత, విద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థాః ? ఇతిసంశయః - పారిప్లవార్థాః ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) తస్మిన్ పారిప్లవేతేషాం వినియోగాత్తథా విధాఃఇతి. ఆఖ్యానానిశంసన్తీతి, ఆఖ్యానానాం పారిప్లవేవినియోగాత్ । సర్వే, ఆఖ్యానవిశేషాః నవిద్యాప్రధానాః ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) విశేషితత్వాదాఖ్యానే వినియోగస్యవాక్యతః । విధ్యర్థాస్త్వైకవాక్యత్వాద్విధినా ऽత్రార్థ వాదవత్॥ పారిప్లవమాచక్షీత - ఇతిప్రకృత్య, ఆఖ్యానానిశంసన్తీత్యభిధాయ, తత్రైవ

"పృథివీరసః । పృథివ్యాఆపో ऽపామోషధయ ఓషధీనాంపురుషః పురుషస్య వాగ్వాచఋుగృచ (ఋచ) స్సామ సామ్న ఉద్గీథోరస" ఇత్యుప్రక్రమ్య, "సఏష" ఇత్యాదిశ్రూయతే । అయమర్థః । నఏషరసానాంపృథివ్యాదీనాం సామాన్యానాంభూతేషూత్తరోత్తరం సారత్వేనోక్తానామ్ అతిశయేనసారోరసతమః । పరమః పరమాత్మప్రతీకత్వాత్ । పరబ్రహ్మణబుద్ధంస్థానం తదర్హతీతిపరార్థ్యః । పరబ్రహ్మవదుపాస్య ఇత్యర్థః, పృథివ్యాద్యపేక్షయా ऽష్టమ ఉద్గీథఓంకార ఇతితదర్థః । ఉద్గీథాద్యుపాదానాదితి । క్రత్వంగభూతానా ముద్గీథాదీనామ్ ఆదానపూర్వకంతేషాం రసతమాదిత్వప్రతిపాదనాదిత్యర్థః । అపూర్వత్వాదితి । ఉద్గీథాదీనాం రసతమాదితయా పూర్వమప్రతిపన్నత్వాదిత్యర్థః. యదిపూర్వంతథా ప్రతిపత్తిస్తు త్యర్థన్తదనువాద ఇతి యుక్తమితిభావః. ॥ **పారిప్లవేత్యాది.** 3-४-౧౧౧-౨3 ॥ పారిప్లవప్రయోగోనామాశ్వమేధే "పుత్రామాత్యపరివృతాయరాజ్ఞే పారిప్లవమాచక్షీత", ఇత్యాదినా విహితంవివిధోపాఖ్యానకథనమ్ । ఉప

మనుర్వైవస్వతోరాజా - ఇత్యాదివాక్యేన మన్వాద్యాఖ్యానానాం విశేషతో ఽభిధానాత్ తేషామేవవినియోగః, నతుసర్వేషామ్ । అపిచ, మైత్రేయీ బ్రాహ్మణే-ఆత్మావా, అరే ద్రష్టవ్యః ఇత్యాది విధినా, ఏకవాక్యత్వాత్తాని వాక్యానివిద్యావిధిపరాణ్యేవ; అర్థవాదవత్। యథా-"సఆత్మనోవపా ముదఖిదత్ । సో ఽరోదీత్"-ఇత్యాదీనాం కర్మవిధ్యర్థత్వ మిత్యర్థః.

అగ్నీన్ధనాధికరణ ప్రారమ్భః. ౪

॥ అతఏవచాగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షా. ౩-౪-౧౧౨-౨౫ ॥

(ప) ఊర్ధ్వరేతస్స్వా శ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా ఽస్తినేతివా ॥ ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమాణాంయజ్ఞాద్యభావాత్ కర్మాంగికాబ్రహ్మవిద్యా ఽస్తివా ? నవేతి ? సంశయః । నేతిపూర్వపక్షః । (ప) యజ్ఞాద్యభావాత్తేషాంన సంభవత్యేతదంగికా । అంగేసత్యంగినః సత్తా, తేషాంతద భావాత్తదభావఇతి. రాద్ధాన్తస్తు- (ప) యదిత్యాదిశ్రుతేస్తేషాం తద్వత్తా ఽవగమాచ్చసా । అగ్నిహోత్రాద్యపేక్షానతేషు విద్యేతి నిర్ణయః ॥ "యదిచ్ఛన్తోబ్రహ్మచర్యంచరన్తీ"త్యాది శ్రుతేస్తేషాంవిద్యావత్త్వమవ గమ్యతే । అతస్తేషాంవిద్యాయా అగ్నిహోత్రాద్యపేక్షానా స్తీతి నిశ్చీయతే ॥ సూత్రార్థస్తు.- యతస్తఆశ్రమిణః, తద్వత్, శ్రుత్యాపరిగృహ్యన్తే । ఏతమేవప్రవ్రాజినో లోకమిచ్ఛన్తఇతి। అతస్తేషామగ్నీన్ధనాద్యనపేక్షావిద్యేతి, అగ్నీన్ధనమ్ । అగ్న్యాధానమిత్యర్థః ।

ఇతి, అగ్నీన్ధనాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౪

సర్వాపేక్షా ఽధికరణప్రారమ్భః. ౫

॥ సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౩-౪-౧౧౩-౨౬ ॥

(ప) కర్మవత్సుగృహస్థేషు కింకర్మాంగా ఽథకేవలా ॥ విద్యాయాః కర్మానపేక్షత్వ ముక్తమ్. సాకర్మవతాం గృహస్థానామపి కర్మాంగికావా ? తన్నిరపేక్షావేతి ? సంశయః। నిరపేక్షేతి పూర్వపక్షః । (ప) తుర్యాశ్రమే ఽనపేక్షైవమోక్షం సాధయతీతిచేత్ । కేవలాయాస్సాధనత్వ మంగీకార్యమనిచ్ఛతా ॥ తథాసతీ, గృహస్థేషునిరపేక్షైవసాభవేత్। నహితత్సాధనంకర్మ నానా ఽంగం కర్తృభేదతః ॥ శబ్దోవివిదిషన్తీతినియుక్తేకర్మణీచ్ఛతి ॥ యదితురీయాశ్రమిణః కర్మనిరపేక్షైవవిద్యామోక్షంసాధయతి, తర్హి, సర్వేషామపి తాదృశవిద్యామాత్రస్య మోక్షసాధనత్వమభ్యుపగమ్యం । తదనిచ్ఛతా ఽపి, తదిదం సాధారణం గృహస్థానామపి । యతః కర్తృభేదాత్కర్మాపినైకవిధం, తతస్తస్యన విద్యా

బన్ధః - అన్వయః; కర్మవిధ్యర్థత్వం; నతుపారిప్లవార్థత్వమిత్యర్థః । అఖ్యానశబ్దస్యమన్వాద్యాఖ్యానవిశేషపరతయాతేషామేవపారిప్లవేవినియోగః. శ్వేతకేతూపాఖ్యానాదీనివిద్యావిశేషప్రతిపాదనార్థనిస్తావకత్వాదిత్యాశయః. **ఇతి, పారిప్లవాధికరణం సమాప్తమ్** ॥ ౩

॥ **అత ఏవేత్యాది.** ౩-౪-౧౧౨-౨౫ ॥ తదభావాత్తదభావఇతి । అంగస్యాభావాదంగినో ఽభావ ఇత్యర్థః । ఇతి, అగ్నీన్ధనాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౪.

సాధనత్వం। "తమేతం వేదాను వచనేనబ్రహ్మణావివిదిషన్తి। యజ్ఞేనదానేనతపసానాశకే నే"త్యాది శ్రుతిర్విద్యేచ్ఛావన్తమేవ కర్మణినియుజ్క్తే ॥ రాద్ధాన్తస్తు-(ప) కర్మవత్సుగృస్థేమ సర్వాపేక్షేవసాకుతః ? యజ్ఞాది శ్రుతితోజ్ఞానం ప్రాధాన్యాదవగమ్యతే ॥ గతిసాధన భూతో ఽశ్వః కర్మాపేక్షోయథా, తథా। స్వవర్ణవిహితంకర్మ తత్కర్మభవతిస్వతః॥ విద్యా సంబన్ధశాస్త్రేణతేష్వేతదవగమ్యతే। శాస్త్రైక వేద్యేసర్వత్రయథాశాస్త్రన్తునిర్ణయః ॥ యజ్ఞాదికర్మవన్తోహిగృహస్థాః। అతస్తేషు విద్యాసర్వకర్మ సాపేక్షైవ। కుతః ? "యజ్ఞేన, దానే నేత్యాది" శ్రుతిర్హియజ్ఞాద్యంగికాం విద్యామేవ గమయతి। యజ్ఞాదీనాం వేదనసాధనత్వా భావేయజ్ఞేన, దానేనేత్యాదిశ్రుతిర్హినోపపద్యతే. యథాగమనేముఖ్యసాధనభూతో ఽ ప్యశ్వః పరికర్మసాపేక్షః, తథాజ్ఞానమపికర్మ సాపేక్షం. । కర్మచస్వవర్ణాశ్రమవిహితం। తదపిభగవదారాధనకర్మైవభవతి। "స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య, సిద్ధిం విన్దతిమానవః" ఇతివచనాత్ । విహితకర్మానుష్ఠానం భగవదారాధనమేవేత్యవగమ్యతే । ఏవంసద్వారకాణామపి యజ్ఞాదికర్మణాం భగవదారాధనతయా ఽవశ్యకర్తవ్యత్వే సిద్ధే, కైముతికన్యాయేనాద్వారకతయా భగవదర్చారాధనరూపస్యకర్మణః అవశ్యకత్వం సిద్ధ్యతీతినకా ఽపివిచికిత్సా ॥ విధత్తేహిభగవాన్విఖనాః సద్వారకంభగవదారాధనం విధాయ, పశ్చాదద్వారకం ప్రతిమా ఽ ఽర్చనరూపమారాధనమ్. తథా ఽ ఽహభగవాన్మరీచిశ్చ- "ఆశ్రమధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనం కరోతీతి"। ఆశ్రమధర్మ రూపసద్వారకారాధన సహితః, ప్రతిమార్చనరూపాద్వారాకారాధనం కుర్యాదిత్యర్థః.

ఇతి, సర్వాపేక్షా ఽధికరణం సమాప్తమ్. ౧

॥ సర్వా ఽపేక్షేత్యాది. ३-४-౧౧३-२६ ॥ వివిదిషన్తివేదితుమిచ్ఛన్తీత్యర్థః। తాదృశేతి। కర్మనిరపేక్షేత్యర్థః । నోపపద్యతఇతి । యథా, అసేర్ఛననసాధనత్వాభావే, అసినాజిఘాంసతీతి వ్యపదేశోనోపపద్యత ఇత్యాశయః । విద్యేచ్ఛావన్తమితి । శ్రుతిర్యజ్ఞాదీనివిద్యాయామిచ్ఛాయాః సాధనానీతి బ్రూతే; నతువిద్యా సాధనానీతి. అద్వారకమితి। సాక్షాదిత్యర్థః। ఇహార్చనస్యావశ్యకర్తవ్యతా ప్రతిపాదనార్థంగ్రహణమ్ । అగ్నిహోత్రాదికర్మణామివ తస్యాపివిద్యాంగత్వప్రతిపాదనాయ తస్యప్రాధాన్యాత్ । నహ్యర్చనారూపక్రియారహితానాం బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వమవగమ్యతే । కిన్తు, తద్వతామేవ "క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాంవరిష్ఠ" ఇతిశ్రుతేః । యద్యపి, క్రియాశబ్దస్సామాన్యే నాగ్నిహోత్రాదికర్మాపి సమభిధత్తే; తథా ఽపి, స ఇహభగవదర్చన క్రియారూపం కర్మవిశిష్యాభిధత్తే - ఇత్యుక్తమ్। యథా ఽగ్ని హోత్రాదీనాం యావజ్జీవవిధాన మవిరక్త విషయతయానేతుంశక్యతే, తథాభగవదర్చనస్య నిత్యకర్తవ్యత్వ విధిర్హి తద్విషయతయా నేతుంనశక్యతే । విరక్తేనాపి భగవదర్చనస్యామోక్షాన్త మవిచ్ఛేదేనావశ్యానుష్ఠేయత్వాత్। ఇత్యలంవిస్తరేణ !

ఇతి, సర్వాపేక్షా ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౧ ॥

శమదమాద్యధికరణప్రారమ్భః. ౬

॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యాత్తథా ఽపితు, తద్విధేస్తదంగతయా తేషామప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౩-౪-౧౧౪-౨౭ ॥

(ప) విద్యానిర్వృత్తయేకిన్నైరుపాదేయాః శమాదయః ? ఉతనేత్యత్రవిశయః॥ గృహస్థైర్విద్యానివర్త యశమదమాదయో ఽనుష్ఠేయావా ? నేతి ? సంశయః. నేతిపూర్వపక్షః.- (ప) కర్మాంగత్వాచ్చసంవిదః । విపరీతతదాదానే సామర్థ్యాద్గృహిణాంస్వతః । కర్మకూన్యేష్వమీషాంహి వినియోగో భవిష్యతి ॥ కర్మయోగో యథా ఽన్యత్రనో పాదేయాః శమాదయః ॥ గృహస్థానాం విద్యాయా భవత్యంగంహి కర్మ । కర్మవిరోధిచ శమాదిగ్రహణం । శమాదయోహ్యన్తరిన్ద్రియ బహిరిన్ద్రియ వ్యాపారవిరతిరూపాః । ఇన్ద్రియవ్యాపారాభావేకథం కర్మణిసామర్థ్యమ్? అతః, కర్మరహితానామితరేషాంశ మాదయో వినియుజ్యన్తే. యథేతరేషాం నకర్మయోగ ఉపాదేయస్తథాగృహస్థానాం శమాదయోనోపాదేయాఇతి. రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) తస్మాదితిశమాదీనాంసామాన్యేనాంగ భావతః । వినియోగాచ్చవిద్యాయాం హ్యుపాదేయాః శమాదయః ॥ విషయస్యాత్ర భిన్నత్వాదసామర్థ్యం నవిద్యతే । శమాదివినియోగస్య సంకోచోనభవేత్తథా ॥ "తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్త ఉపరత" ఇతిశ్రుత్యాశమాదీనాం సామాన్యేనవిద్యా ఽంగత్వ విధానాత్, విద్యాయాం తేహివినియుజ్యన్తే; నచశమాదీనాం కర్మణాంచపరస్పర విరుద్ధరూపత్వాత్ యుగపదనుష్ఠానాసామర్థ్యం । విహితకర్మ విషయః కరణవ్యాపారః। అవిహితవిషయస్తదుపరతిరితివిషయభేదాత్ । తతః, శమాదీనాం గృహస్థేతర విషయతయాసంకోచోనస్యాదితి । సూత్రార్థస్తు - గృహస్థో ఽపి, శమాద్యుపేతస్స్యాత్। కుతః ? తదంగతయాతద్విధేః । విద్యా ఽంగత్వేనశమదమాదివిధానాదిత్యర్థః. విద్యానిర్వృత్తయేతేషాంశమాదీనాం అవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ - ఇతి.

సర్వాన్నానుమత్యధికరణప్రారమ్భః. ౭

॥ సర్వాన్నానుమతిశ్చప్రాణాత్యయే; తద్దర్శనాత్. ౩-౪-౧౧౫-౨౮ ॥

(ప) వాజిచ్ఛన్దోగవాక్యేషు సర్వాన్నానుమతిః శ్రుతా । సదాప్రాణవిదస్సా

॥ శమదమేత్యాది. ౩-౪-౧౧౪-౨౭ ॥ విద్యానిర్వృత్తయే-ఇత్యాది పద్యేపాదత్రయం సంశయోక్తిపరమ్ । చతుర్థపాదమారభ్య, పూర్వపక్షః । ఆధానే, అసామర్థ్యాదితిభేదః । ఇతరేషామితి। అగ్నిహోత్రాదికర్మరహితాశ్రమిణామిత్యర్థః. తేహీతి । శమాదయఇత్యర్థః । పరస్పరవిరుద్ధత్వాదితి । కర్మాణికరణవ్యాపారరూపాణి; శమాదీని తదుపరతిరూపాణీతి, తేషామన్యోన్యవిరోధాదిత్యర్థః । ఇతి, శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౬

॥ సర్వాన్నేత్యాది. ౩-౪-౧౧౫-౨౮ ॥ "అనన్న మనదనీయంనేతి" సర్వమదనీయ మిత్యర్థః. జగ్ధంభక్షితమిత్యర్థః । ఇభ్యః హస్తిపకః । ఇభమర్హతీతితథా. శ్రూయతఇతి ।

కింత్యాగకాలే ఽత్ర సంశయః ॥ "నహవా, అస్యానన్నం జగ్ధంభవతి । నానన్నం పరిగృహీతం భవతి" ఇత్యాదినా ప్రాణోపాసకస్య సర్వాన్నానుమతిః శ్రూయతే । సేయమనుమతిస్తస్య సర్వదావా ? ఉతాన్నాభావాత్ ప్రాణాత్యయసమయే ? ఇతి, సంశయః । సర్వదేతిపూర్వపక్షః । (ప) విశేషాభావతస్తస్య సర్వదాభక్షణంశ్రుతావితి॥ విశిష్యానభిధానాదాపద్యనాపదిచ సర్వాన్నభక్షణానుమతిరేవేతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) బ్రహ్మజ్ఞస్యసమర్థస్యతత్పరిగ్రహభక్షణే, తత్కాలఏవదృష్టేతే; కింపునః ప్రాణ వేదినః ? ॥ బ్రహ్మవిదః చాక్రాయణస్యేభ్యోచ్ఛిష్టకుల్మాషపరిగ్రహస్తద్భక్షణంచ ప్రాణాత్యయ ఏవశ్రూయతే । ఏవంబ్రహ్మవిదామపి, ఆపద్యేవసర్వాన్నానుమతావవగతాయాం, ప్రాణోపాసకస్యతదనుమతిః కైముతికేన భవతి.

॥ అబాధాచ్చ. ౩-౪-౧౧౫-౨౯ ॥

(ప) అబాధాచ్చవిధేస్తస్మిన్సర్వాన్నానుమతిర్భవేత్ ॥ ఏవంచ, "ఆహార శుద్ధౌసత్త్వశుద్ధిః, సత్త్వశుద్ధౌధ్రువాస్మృతి"రితి, జ్ఞానోత్పత్త్యావాహారనియమవిధిరపి నబాధ్యేత । ఆపద్యేవసర్వాన్నానుమత్యవగమాత్.

॥ అపిస్మర్యతే. ౩-౪-౧౧౫-౩౦ ॥

(ప) ప్రాణసంశయ ఏవాస్య సర్వాన్నానుమతిః స్మృతా ॥ అన్నంవినా, ప్రాణసంశయే సత్యేవ, సర్వాన్నభక్షణం స్మర్యతే । "ప్రాణసంశయమాపన్నో యో ఽన్నమత్తి యతస్తతః । లిప్యతేనసపాపేన పద్మపత్రమి వాంభసా" ॥ ఇతి.

॥ శబ్దశ్చాతో ఽకామకారే. ౩-౪-౧౧౫-౩౧ ॥

(ప) యతః ప్రాణాత్యయే సోక్తా తచ్ఛబ్దో ఽప్యుపపత్తిమాన్ ॥ యతః ప్రాణసంశయ ఏవసర్వాన్నానుమతి రుచ్యతే, తతః, "తస్మాద్బ్రాహ్మణస్సురాంనపిబతి।

చాక్రాయణోబ్రహ్మవిద్వరిష్ఠః స్వదేశదుర్భిక్షేణ దేశాన్తరంప్రస్థితో, మార్గే, అశనాభావాత్ ప్రాణాత్యయ ఉపస్థితే, బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణంరిరక్షిషురిభ్యం కుల్మాషానభిక్షత. "ఉచ్ఛిష్టేభ్యో ఽన్యేన విద్యన్తఇతి" తేనోక్తో ఽపి, "ఏతేషాంమేదేహీ"త్యవోచత్. తేనదత్తాన్ తాదృశకుల్మాషాన్ జగ్ధ్వా, పునస్తేన"పయ ఇదంపీయతా"మిత్యభ్యర్థితః, "ఉచ్ఛిష్టంమే ఽపీతంస్యా"దితివదన్, పునస్తేన"కిమేతేకుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టాః ?" ఇతిపృష్టః, "నవా, అజీవిష్యమిమానఖాదన్ । కామోమఉదపాన"మిత్యవాదీత్ । కామఇతి కుల్మాషఖాదనేన, ఆపదినివృత్తాయా ముదపానంకామకారితంనిషిద్ధంస్యాదిత్యర్థః । కైముతికేనేతి । కైముతి కన్యాయేనేత్యర్థః ॥ బ్రహ్మవిదామపి మహతాంసర్వాన్నానుమతిరాపద్యేవేతినమవగతే, ప్రాణవిదస్తత్రైవసేతి కైముత్యసిద్ధమిత్యాశయః ॥

॥ అపిస్మర్యతే. ౩-౪-౧౧౫-౩౦ ॥ స్మర్యతఇతి । బ్రహ్మవిదామితరేషాంచ,ఆపది సామాన్యేన సర్వాన్నానుమతిః స్మృత్యా ఽవగమ్యతే ॥

పాప్మనానోత్సృజా" ఇతి, ప్రతిషేధ శ్రుతిరుపపన్నా । సూత్రార్థస్తు - అకామకారేశబ్దః అనన్నప్రతిషేధకః । తస్మాదిత్యాదిశబ్దః కామకారంనివర్తయన్, ప్రయోజనఇత్యర్థః.

విహితత్వాధికరణప్రారమ్భః ౮

॥ విహితత్వాదాశ్రమకర్మాపి. 3-౪-౧౧౬-3౨ ॥

(ప) విద్యా ऽంగభూతాస్తే కింస్యుః కేవలస్యాశ్రమస్యవేతి । యజ్ఞాదయః కింవిద్యా ऽంగభూతాః ? ఉత, కేవలమాశ్రమ ధర్మాః ? ఇతిసంశయః । యజ్ఞాదీనాం విద్యా ऽంగత్వాత్తే విద్యా ऽనాదరేణ కేవలాశ్రమిణాకిమననుష్ఠేయాః ? ఉతానుష్ఠేయాః? ఇత్యుక్తంభవతి. అననుష్ఠేయా ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) కేవలస్యతథాత్వేచ, విరోధో ऽత్రమహాన్భవేత్ ॥ కేవలాశ్రమిణో ऽప్యనుష్ఠేయత్వే సతి, విరోధస్స్యాత్. ఏతదుక్తంభవతి. - విద్యామనిచ్ఛతామనుష్ఠేయత్వం యద్యుచ్యతే, ఆశ్రమధర్మాణాం నిత్యతాయదివిద్యా ऽఙ్గతయా తేషామనుష్ఠేయత్వం, తర్హి, అనిత్యతా । ఇతి నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసంగాత్ । తదననుష్ఠేయత్వేసతి, నతేషాం కేవలాశ్రమ ధర్మత్వమితి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఏకేనవినియోగేనద్వయాంగత్వం యదేష్యతే ॥ తదా ऽత్రహివిరోధిత్వం తత్పృథక్త్వేనవారితమ్ । అస్ఫుటత్వాచ్ఛభేదస్య చిన్త్యతేపునరత్రసః॥ ఇతి, వినియోగైక్యేనవిద్యా ऽంగత్వమాశ్రమాంగత్వంచ యది వివక్షితం, తదా ऽత్ర విరోధస్స్యాత్ । అత్రహికర్మాణి విద్యాయామాశ్రమేచ పృథగ్వినియుజ్యన్తే । విద్యా ऽర్థత్వే, "తమేత" మిత్యాదినావిధానాత్ తత్సహకారితయా, ఆశ్రమార్థత్వే, "యావజ్జీవమగ్ని హోత్రంజుహోతీ"తి విధానాజ్జీవననిమిత్తతయాచ వినియోగ భేదస్యాస్ఫుటత్వాత్, ఉత్తర సూత్రేభేదశ్చిన్త్యతే । సూత్రార్థస్తు - ఆశ్రమకర్మాణి, అగ్నిహోత్రాదీనిస్వాశ్రమధర్మతయా, అనుష్ఠేయానీత్యర్థః । కుతః ? విహితత్వాదితి.

॥ విహితత్వాదిత్యాది. 3-౪-౧౧౬-3౨ ॥ విరోధః. నిత్యానిత్యసంయోగ విరోధః. యావజ్జీవమనుష్ఠానం, మోక్షేచ్ఛా ऽనుగుణ మనుష్ఠానంచ విరుద్ధమిత్యర్థః । వినియోగః । శేషత్వజ్ఞాపక విధిః । యావజ్జీవమగ్నిహోత్రమిత్యాదినావిధిః కర్మణాం క్రమశేషత్వజ్ఞాపకః । తమేతంవేదేత్యాదినావిధిః తేషాంవిద్యాశేషత్వజ్ఞాపకః ఇతివినియోగభేదాత్ నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధోన ప్రసజ్యతఇత్యర్థః । యథాబైల్వోవా, ఖాదిరోవా, పాలాశోవా - ఇత్యేకోనిత్యస్సంయోగః క్రత్వర్థస్య । ఖాదిరస్యఖాదిరంవీర్య కామస్యేతిపరస్సంయోగోనిత్యస్తేన పురుషార్థ ఇత్యేకస్యఖాదిరస్యోభయార్థత్వే సంయోగపృథక్త్వం హేతుస్తథాకర్మస్వభేదే ऽపి, సంయోగభేదాదుభయథాత్వమితి ॥

॥ సహకారిత్వేనచ. 3-४-౧౧౬-33 ॥

(ప) కర్మణాంహితమిత్యత్ర విద్యాసాధనభావతః। విహితత్వాదనుష్ఠేయం కర్మతత్సాధనత్వతః ॥ వినియోగ వృథక్త్వేన విరోధో ఽత్రనవిద్యతే ॥ తమేతంవేదానువచనేనేతి విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాత్, కర్మవిద్యాసాధనతయా ఽప్యనుష్ఠేయం। తేనసవిరోధోనభవతి ॥

॥ సర్వథా ఽపితఏవోభయలింగాత్. 3-४-౧౧౬-3४ ॥

(ప) ప్రత్యభిజ్ఞానలిఙ్గేనహ్యుభయత్రతఏవచ ॥ ఉభయత్రతఏవ - యజ్ఞాదయఏవేత్యర్థః। కుతః ? ఉభయలింగాత్ - "అగ్నిహోత్రంజుహోతీ"త్యాదౌ, "యజ్ఞేన, నదానేనే"త్యాదౌచోభయత్ర యజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞానలింగాత్ ॥

॥ అనభిభవంచదర్శయతి. 3-४-౧౧౬-3౫ ॥

(ప) యజ్ఞాదిభిస్త దుత్పత్తేర్యజ్ఞేనేత్యాదినాస్వతః। అభావరూపం సూత్రస్థం+ దర్శయత్యవిశేషతః ॥ ఉపాదేయాః కేవలేనహ్యుభయత్రనియోగతః ॥ శ్రుతిర్హి "యజ్ఞేన, దానేనే" త్యాదినాయజ్ఞాదిభిర్విద్యాయా అనభిభవందర్శయతి। విద్యోత్పత్తి ప్రతిబన్ధాభావంప్రతి పాదయతీత్యర్థ ః। ప్రతిబధ్నన్తిహివిద్యోత్పత్తింపాపాని। ధర్మేణ పాపమపనుదతీతి యజ్ఞాదికర్మభిః పాపే ఽపనుత్తే, తేనశుద్ధేమనసి, విద్యాప్రభవతి। తానివిద్యా ఽర్థత్వే, ఆశ్రమార్థత్వేచావిశేష్యోభయత్రవిహితాని। తతః, కేవలాశ్రమిణా ఽప్యనుష్ఠేయాని. ఇతి, విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్ ౮

అథ, విధురాధికరణప్రారమ్భః ౯

॥ అన్తరాచాపితుతద్దృష్టేః 3-४-౧౧౭-3౬ ॥

(ప) విద్యాయాంవిధురాదీనామధికారో ఽస్తినేతివా ॥ తేషాంతస్యామధికారో ఽస్తి వా ? నేతి ? సంశయః। నేతిపూర్వపక్షః। (ప) ఆశ్రమాంగత్వంతస్యాస్తదభావాన్న సస్మృతః ॥ విద్యాయాఆశ్రమధర్మాపేక్షత్వాత్ విధురాదీనామాశ్రమధర్మాభావత్ నాధికారః

॥ సహేత్యాది. 3-४-౧౧౬-33 ॥ పూర్వసూత్రేణ యావజ్జీవమిత్యాదినా కర్మణాం నిత్యవద్విధానాత్ కేవలాశ్రమిణాప్యనుష్ఠేయత్వముక్తమ్। ఇహతు, తమేతమిత్యాదినావిద్యా సహకారితయా విధానాద్విదుషా ఽసప్యనుష్ఠేయత్వముక్తమ్। ఇతినిత్యానిత్య సంయోగ విరోధపరిహారః కృతః ॥

॥ సర్వథేత్యాది. 3-४-౧౧౬-3४ ॥ తఏవేతి। నకర్మ స్వరూపభేద ఇత్యర్థః ! ప్రత్యభిజ్ఞానలింగాత్ - ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాదిత్యర్థః ॥

॥ అనభిభవమిత్యాది. 3-४-౧౧౬-3౫ ॥ అవిశేషాఏకరూపాఇత్యర్థః.

హీతిసమ్ప్రతిపత్తౌ। తమిత్యత్ర - తమేతమిత్యాదిశ్రుతౌ।

+ సూత్రస్థమితి - అనభిభవమిత్యర్థః। ప్రతిబన్ధాభావరూపమనభిభవందర్శయతి శ్రుతిరితివాక్యార్థః.

ఇతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) రైక్వాద్యనాశ్రమిష్వేతన్నిష్ఠత్వస్యాపిదర్శనాత్ । తేషాంజపాది భిర్విద్యా ఽనుగ్రహోభవతీతిసః ॥ అనాశ్రమిషురైక్వాదిషు దృశ్యతేహివిద్యానిష్ఠత్వం। తతో ఽన్తరాతిష్ఠతామప్యనాశ్రమిణామధికారో ఽస్తి; జపాదిభిర్విద్యా ఽనుగ్రహశ్చభవతి ॥

॥ **అపిస్మర్యతే.** ౩-౪-౧౧౭-౩౭ ॥

(ప) అపిచాశ్రమహీనానాంస్మర్యతే ఽనుగ్రహశ్చతైః । జపేనాపిచసంసిద్ధ్యేదితి తద్వచనంస్మృతౌ ॥ జపేనాపిచసంసిద్ధ్యే ద్బ్రాహ్మణో; నాత్రసంశయః ॥ ఇతి । అత్రాపిశబ్దేన పూజా ఽ ఽదయోగృహ్యన్తే ॥

॥ **విశేషానుగ్రహశ్చ.** ౩-౪-౧౧౭-౩౮ ॥

(ప) ధర్మేణానుగ్రహస్తేన తపసేత్యాదినాశ్రుతః ॥ శ్రూయతేచాశ్రమానియతేన ధర్మేణవిశేషతో విద్యా ఽనుగ్రహః తపసా, బ్రహ్మచర్యేణ, శ్రద్ధయేత్యాదినా ॥

॥ **అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ.** ౩-౪-౧౧౭-౩౯ ॥

(ప) అనాశ్రమిత్వాదితరజ్జ్యాయోలింగాద్విశేషతః । తస్మాద్వినా ఽ ఽశ్రమిత్వేనతత్త్వ మాపద్యుదీరితమ్ ॥ అనాశ్రమిత్వాపేక్షయా ఽ ఽశ్రమిత్వంజ్యాయః । కుతః ? "అనాశ్రమీనతిష్ఠేత్తుదినమేకమపిద్విజః" ఇతిస్మృతి లింగాత్ । ఏవంచానాశ్రమిత్వ మాపదీత్యుక్తం । శక్తావాశ్రమిత్వమేవ వరమిత్యభిప్రాయః.

ఇతి, విధురాధికరణం సమాప్తమ్. ౯

॥ **అన్తరేత్యాది.** ౩-౪-౧౧౭-౩౬ ॥ జపాదిభిరితి । ఆదినావ్రతదానదేవతా ఽ ఽరాధనా దికంగృహ్యతే । అత్రదేవతాశబ్దేన పరమపురుషేతరదేవాఃవివక్షితాః । పరమపురుషారాధనస్యైవ పరమాత్మోపాసనతయా ఽనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకయోరైక్యాసంభవాత్ । తేదేవాశ్చ శ్రీరామాది భక్తామారుత్యాదయః - ఉచ్యతే ఽగస్త్యకల్పే - "యః ప్రాతః ప్రయతః శుచిః ప్రతిదినం జప్త్వామనుంమారుతేః శక్త్యాభక్తిసమన్వితః పరికరైః పూజాంకరోత్యన్వహమ్ । తస్యారోగ్యసుఖ ప్రదశ్చ హనుమాన్నిత్యం సమావస్థితః సౌభాగ్యంవిపులందదాతి విమలంజ్ఞానం క్రమేణస్ఫుటమ్" ఇతి. తత్రైవ - "ఏవంయః కురుతే పూజాంనిత్యం భక్తిసమన్వితః । సకామః ప్రాప్నుయాత్కామాన్ నిష్కామో రామభక్తిమాన్ ॥ భూత్వాజ్ఞానీ, లభేన్మోక్షం కపిరాజప్రసాదతః" ఇతి. ఏవం, వైనతేయాది పూజా ఽ ఽదీనాంచ విద్యా ఽనుగ్రాహకత్వం బోధ్యమ్ । విధురః మృతదారః - ఆదిశబ్దేనాకృతదారశ్చగృహ్యతే.

॥ **అపిస్మర్యతే.** ౩-౪-౧౧౭-౩౭ ॥ బ్రాహ్మణః బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. సంసిద్ధ్యేత్ - జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయాసిద్ధోభవతీత్యర్థః.

॥ **విశేషేత్యాది.** ౩-౪-౧౧౭-౩౮ ॥ ఆశ్రమానియతేన, ఆశ్రమనియతధర్మాదిత రేణ ధర్మేణేత్యర్థః.

॥ **అతస్త్విత్యాది.** ౩-౪-౧౧౭-౩౯ ॥ అనాశ్రమిత్వస్యాల్ప ధర్మవత్త్వాత్ తదపేక్షయా భూయోధర్మవదాశ్రమిత్వం జ్యాయఏవ । తథాస్మృతేరిత్యాశయః । వైరాగ్యాసిద్ధావపి పునర్దారగ్రహణా శక్తిరాపత్ । ఇతి, విధురాధికరణం సమాప్తమ్. ౯

అథ, తద్భూతాధికరణప్రారమ్భః ౧౦

॥ తద్భూతస్యతునాతద్భావో జైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్య. 3-౪-౧౧౮-౪౦ ॥

(ప)నైష్ఠికాదిత్రయాణాంచస్వాశ్రమచ్యుతిశాలినామ్ । విద్యాయామధికారోఽస్తి? నవేతి ? విశయోమతః ॥ ఊర్ధ్వరేతసామాశ్రమిణాం త్రయాణాం తద్ధర్మచ్యుతానాం విద్యాయామధికారోఽస్తి వా ? నేతి ? సంశయః. అస్తీతిపూర్వపక్షః । (ప) అనుగ్రహస్య తైరేవసంభవాద్విధురాదివత్ । విద్యాయామధికారోఽస్తిభ్రష్టానామితి నిర్ణయః ॥ విధురాదీనామివతైర్ధర్మైరేవహివిద్యాఽనుగృహ్యతే । తతస్తస్యామాశ్రమచ్యుతానామప్యధికారః ॥ రాద్ధాన్తస్తు - (ప) భ్రష్టానాంనైష్ఠికాదీనాం ప్రాయశ్చిత్తావిధానతః । శిష్టైర్బహిష్కృతత్వాచ్చ నాధికారఇతీరితమ్ ॥ భ్రష్టానాంహిప్రాయశ్చియత్తం నవిధీయతే ॥ శిష్టైస్తే బహిష్క్రియన్తే చాతో, నాధికారః । సూత్రార్థస్తు - తద్భూతస్యనా తద్భావః । ఉక్తాశ్రమత్రయాన్యతమాశ్రమిభూతస్యాతద్భావోఽనాశ్రమిత్వేన స్థితిః నసంభవతి। కుతః ? నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః తద్ధర్మనివృత్తిభ్యోనియమాత్ బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయోఽత్యన్త మాత్మానమాచార్యకులేఽవసాదయన్నితి నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణమ్ । అరణ్యమియాత్తతోన పునరేయాదితి వానప్రస్థం, సన్యస్యాగ్నీంన పునరావర్తయేదితిపరివ్రాజంచ నియచ్ఛన్తిహి శాస్త్రాణి స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యఇతి॥

నచాధికారికమపిపతనానుమానాత్ తదయోగాత్. 3-౪-౧౧౮-౪౧ ॥

(ప) నచాధికారికంహ్యస్య ప్రాయశ్చిత్తంభవేత్కుతః ? అనుమానాదయోగశ్చ స్మర్యతే పతనం యతః । అతోఽన్యవిషయంతద్ధిప్రాయశ్చిత్త మితీరితమ్ ॥ నైష్ఠికస్య, "అవకీర్ణీపశుశ్చతద్వది" త్యధికారలక్షణోక్తంప్రాయశ్చిత్తంచ నభవతి । కుతః ? స్మర్యతేహ్యస్యపతితత్వం, ప్రాయశ్చిత్తానధికారశ్చ । "ఆరూఢోనైష్ఠికంధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతేద్విజః । ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామియేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహేతి" । అతస్తత్ప్రాయశ్చిత్తమన్య బ్రహ్మచారివిషయం జ్ఞేయమ్.

॥ **తద్భూతేత్యాది.** 3-౪-౧౧౮-౪౦ ॥ నైష్ఠిక ఇతి । తన్నియమమాహ భగవాన్ విఖనాః. నైష్ఠికః కాషాయంధాతువస్త్రమజినం, వల్కలంవాపరిధాయ, జటీ, శిఖీవామేఖలీదండీ సూత్రాజినధారీ బ్రహ్మచారీశుచిరక్షారలవణాశీయావదాత్మనోవిప్రయోగస్తావత్ గురుకులేస్థిత్వా, నివేదిత భైక్షభోజీభవతీతి । జైమినేః - జైమినేరప్యేవం మతమిత్యర్థః.

॥ **నచాధికారకమిత్యాది.** 3-౪-౧౧౮-౪౧ ॥ ప్రాయశ్చిత్తమితి । బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైఋుతంగర్దభమాలభేత । ఇతిహితమిత్యర్థః । అవకీర్ణీతి । అవకీర్ణీపశుశ్చతద్వదాధానస్యా ప్రాప్తకాలత్వాత్ ఇతిపూర్వమీమాంసాయాం యదప్యధికారలక్షణేనిర్ణీతం, తదపినేత్యర్థః । అవకీర్ణీత్యస్యాయమర్థః। బ్రహ్మచారిణః ప్రాయశ్చిత్తమాపావనీయే కర్తవ్యముత, లౌకికాగ్నౌవా ? ఇతిసంశయే యథోపనయనకాలేలౌకికాగ్నావేవ, తథాప్రాయశ్చిత్తేఽపి । కుతః ? అప్రాప్తకాలత్వాత్ - కృతదారేణై వాధానస్యకర్తవ్యత్వేన, అకృతదారే, ఆధానస్యా ప్రాప్తకాలత్వాదితి. అన్యబ్రహ్మచారివిషయమితి । తస్యపతనస్మరణాభావాదితిభావః.

॥ ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. ౩-౪-౧౧౮-౪౨ ॥

(ప) ప్రాయశ్చిత్తస్యసద్భావంమన్యన్తే ऽనశనాదివత్ । ఆధికారికమేవోక్తం భవత్యథ, తథాస్మృతేః॥ కేచిదాచార్యానైష్ఠికస్యాపి, ఏతదుపపాతకమితిప్రాయశ్చిత్త సద్భావంమన్యన్తే । యథామధ్వశననిషేధః । తత్రప్రాయశ్చిత్తంచాన్యస్య బ్రహ్మచారిణః, నైష్ఠికాదీనాంచ సమానమ్ । అతస్తేషామధికారలక్షణేనిర్ణీతం ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే । ॥తథాహిస్మర్యతే । ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధీతి ॥

॥ బహిస్తూభయథా ऽపిస్మృతేరాచారాచ్చ. ౩-౪-౧౧౮-౪౩ ॥

(ప) ద్విధా ऽపిసబహిర్భూతః ప్రసిద్ధాచ్చాధికారతః । ఆచారాచ్చస్మృతేస్తస్మాత్ శుద్ధిస్తేషాం నవిద్యతే ॥ ఏతన్మహాపాతకం వోపపాతకంవా ऽస్తు ! ఉభయథా ऽపితదధికారిభ్యో బాహ్య ఏవసః । కుతః ? స్మృతేరాచారాచ్చ । స్మర్యతేహి । ప్రాయశ్చిత్తంనపశ్యామీతి । ఆచరన్తిహి శిష్టా భ్రష్టవర్జనమ్ ॥

స్వామ్యధికరణప్రారమ్భః ౧౧

॥ స్వామినః ఫలశ్రుతేః ఇత్యాత్రేయః ౩-౪-౧౧౯-౪౪ ॥

(ప) ఉద్గీథోపాసనంసర్వం కర్తవ్యంయజమానతః ? కిమృత్వి జైవకర్తవ్యం ? సంశయో విషయోమతః ॥ క్రత్వంగాశ్రయణ ముద్గీథాద్యుపాసనం యజమానేనకార్యం ? కిమృత్విజైవేతి ? సంశయః । యజమానేనేతి పూర్వపక్షః । (ప) వాక్యోక్తేర్యజమానస్య తేనానుష్ఠానమీరితమ్ ॥ ఉచ్యతేహి "యదేవవిద్యయాకరోతి, తదేవవీర్యవత్తరంభవతీతి" ఫలం తచ్చయజమానస్యైవ । అతస్తేనైవోద్గీథాద్యుపాసనమనుష్ఠేయమితి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఆర్త్విజ్యకర్మసంబన్ధాదనుష్ఠేయంతదృత్విజా ॥ ఉద్గీథోపాసనాదికం ఋత్విజైవకార్యం । తస్యకర్మసంబన్ధిత్వాత్ । సూత్రార్థస్తు - తదుపాసనం స్వామినో యజమానస్య కార్యం । కుతః ? ఫలశ్రుతేః । "తత్ఫలంహియజమానస్యశ్రూయతే" ఇత్యాత్రేయః । ఇత్యనేనస్వాభిమతంనతథేతిసూచ్యతే.

॥ ఉపపూర్వమిత్యాది. ౩-౪-౧౧౮-౪౨ ॥ అన్యస్యేతి । ఉపకుర్వాణస్యబ్రహ్మచారిణ ఇత్యర్థః । ఉత్తరేషామితి । గురుకులవాసినో యదుక్తం, తత్స్వాశ్రమావిరోధ్యుత్తరేషామప్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః । నిర్ణీతమితి । అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వదితినిశ్చితమిత్యర్థః.

॥ బహిస్త్విత్యాది. ౩-౪-౧౧౮-౪౩ ॥ సః భ్రష్టఇత్యర్థః । ఇతి, తద్భూతాదికరకణం సమాప్తమ్. ౧౦

॥ స్వామినఇత్యాది. ౩-౪-౧౧౯-౪౪ ॥ కర్త్రైవకర్మఫలస్య ప్రాప్తవ్యత్వాద్యజమానేన తదుపాసనంకార్యం । శ్రూయతేహి - ఫలంతదుపాసనస్య కర్మసు వీర్యవత్తరత్వాధానరూపమితిపూర్వపక్షాభిప్రాయః । కర్మ సంబన్ధిత్వాదితి । ఉపాసనస్య,ఋత్విక్కర్తృకకర్మసంబన్ధాదిత్యర్థః । ఋత్విగనుష్ఠితమప్యుపాసనం తస్యయజమానకృతత్వాత్తత్కృతమేవస్యాత్ । అతస్తత్ఫలంయజమానమేవప్రాప్నోతీత్యాశయః.

॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యౌడులోమిస్తస్మైహిపరిక్రీయతే. ౩-౪-౧౧౯-౪౫ ॥

(ప) క్రత్వంగాశ్రయభావేనతస్యైవాత్రాధికారతః । క్రతోరార్త్విజ్యభావేన తదార్త్విజ్య మితీరితమ్ ॥ తదుపాసనస్య క్రత్వంగాశ్రయతయా, ఋత్విజఏవాధికారః। సాంగస్య క్రతోః ఋత్విక్కర్తృకతయాతదుపాసనమపి, ఋత్విగనుష్ఠేయమేవ. సూత్రార్థస్తు - క్రతువత్తదంగాశ్రిత మపి తదుపాసనమార్త్విజ్యం ఋత్విక్కార్యమిత్యర్థః। తస్మైహిఫలసాధన భూతసాంగ క్రతునిష్పత్తయే, ఋత్విక్పరిక్రీయతే - యజమానేన పరిక్రీతోభవతి । ఋత్విజోవృణీతే । ఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాందదాతీతి ।

ఇతి, స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్. ౧౧

సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణప్రారమ్భః ౧౨

॥ సహకార్యన్తరవిధిః పక్షేణతృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౩-౪-౧౨౦-౪౬ ॥

(ప) తస్మాద్బ్రాహ్మణఇత్యత్రమౌనంవిద్యా ఽంగభావతః। విధీయతేవా ఽనూద్యతే సంశయో విషయోమతః ॥ తస్మాత్, బ్రాహ్మణః పాండిత్యంనిర్విద్య, బాల్యేన తిష్ఠాసేత్। బాల్యఞ్చ, పాణ్డిత్యఞ్చనిర్విద్యాథమునిర మౌనంచ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణః ఇతి విద్యా ఽంగతయామౌనంవిధీయతే ? ఉతానూద్యతేవా ? ఇతిసంశయః అనూద్యత ఇతిపూర్వపక్షః। (ప) మన్తవ్యఇతిమౌనస్య ప్రాప్తత్వాన్నవిధిర్మతః ॥ మన్తవ్యఇతిపూర్వం మననస్యప్రాప్తత్వాదనువాదఏవ; నవిధిః। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ॥ సదామనన శీలేహిమునిశబ్దప్రసిద్ధితః । విద్యానిష్పత్తయేతచ్ఛ విధీయత ఇతీరితమ్ ॥ సన్తతంమననశీలేవ్యాసాదౌహిమునిశబ్దః ప్రసిద్ధః । "మునీనామప్యహంవ్యాస" ఇతి వచనాత్। అతఏవ, భగవాన్విఖనాః ప్రాహ "నారాయణపరాయణోనిర్ద్వంద్వోముని" రితి । నిరన్తరం నారాయణమననశీల ఇత్యర్థః । తతోమౌనంవిధీయతే । నత్వనూద్యతే। నచశంక్యం మన్తవ్యఇతిమననం ప్రాప్తమితి। తత్రమననస్య శ్రవణ ప్రతిష్ఠా ఽర్థత్వాత్. ఇహతు, మౌనమ విచ్ఛేదేన నారాయణైకనిష్ఠత్వం । నచవాచ్యం విధిశబ్దాశ్రవణాదను వాదఇతి-ఇహతు, మౌనస్యాప్రాప్తతయామునిస్స్యాదితి విధేరున్నేయత్వాత్ । సూత్రార్థస్తు - తద్వతః విద్యావతః విధ్యాదివత్। విధీయతఇతి విధిర్యజ్ఞ శమదమాదిః। సఇవ సహకార్యన్తర విధిః। విద్యాయాస్సహకార్యన్తరమ్- అన్యస్సహకారీత్యర్థః. కథంమననాదిదం సహ కార్యన్తర? మిత్యత్రాహ। పక్షేణతృతీయమితి.

॥ ఆర్త్విజ్యమిత్యాది. ౩-౪-౧౧౯-౪౫ ॥ క్రత్వంగఇత్యాది । యదేవవిద్యయా కరోతీతిక్రతోరుపాసనస్యచైకక ర్తృకత్వశ్రవణాత్తదపి, ఋత్విక్కార్యమిత్యాశయః.

॥ సహకార్యన్తరేత్యాది. ౩-౪-౧౨౦-౪౬ ॥ పాండిత్యంజ్ఞానం । బాల్యం బాలకర్మ। తచ్చ స్వభావనావిష్కారరూపమిత్యాహుః. తిష్ఠాసేత్ - స్థాతుమిచ్ఛేత్. నిర్విద్య - నితరాంలబ్ధ్వా - ఇత్యర్థః।

పరిక్రియతే - ఇతి పాఠోదృశ్యతే.

పక్షేణప్రకృష్ట మననశీలేవ్యాసాదౌమునిశబ్దోహిప్రయుజ్యతే । అతః, శ్రవణప్రతిష్ఠాఽర్థక మననాదర్థాన్తరభూతప్రకృష్టమననశీలోమునిః । అతస్తథాత్వం విధీయత ఇత్యర్థః । తృతీయంమననంపాండిత్యబాల్యయోః తృతీయం; నతు పాండిత్యమేవేత్యర్థః ॥

॥ కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః ३-४-१२०-४२ ॥

(ప) విద్యావత్త్వేఽపిసర్వేషాం గృహిధర్మ సమాపనమ్ ॥ సర్వాశ్రమస్థధర్మస్య ప్రదర్శనపరంతతః। కృత్స్నాశ్రమిషువిద్యాయాః సద్భావాదితినిర్ణయః ॥ సర్వేషామాశ్రమిణాం విద్యా వత్త్వేఽపి । ఛాన్దోగ్యే, "అభిసమావృత్తకుటుంబే శుచౌదేశే"+ఇత్యుప క్రమ్య, "నఖల్వేవంవర్తయన్, యావదాయుషమితి"గృహస్థధర్మసమాప్తిప్రతిపాదనం సర్వాశ్రమిధర్మోపపాదనార్థం । కుతః ? సర్వేషుచాశ్రమేషు విద్యాసద్భావాత్ ॥

॥ మౌనవదితరేషామప్యుపదేశాత్. ३-४-१२०-४८ ॥

(ప) భిక్షాచర్యేణతద్వాక్యే సంహారస్తాదృశశ్రుతః । మౌనవత్సర్వధర్మాణాం యజ్ఞానాముపదేశతః ॥ "బ్రాహ్మణః పుత్రైషణాయాశ్చ, విత్తైషణాయాశ్చ, లోకేషణాయాశ్చవ్యుత్థాయాథ, భిక్షాచర్యం చరతీ"తివాక్యేతురీయాశ్రమినియతభిక్షాచరణ పూర్వకమననోపసంహారశ్చ "సర్వాశ్రమధర్మస్కన్ధా" ఇత్యారభ్య, "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ" త్యాదినాచ యజ్ఞాదిధర్మాః బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చేతరేషామపి - ఇతి.

అనావిష్కారాధికరణప్రారమ్భః १३

॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్. ३-४-१२१-४९ ॥

(ప) తస్మాదిత్యత్రబాల్యస్య కామచారాదికర్మవత్ । విదుషాకిముపాదేయ మనావిష్కార ఏవహీతి ॥ తస్మాద్బ్రాహ్మణ ఇత్యత్ర బాల్యశబ్దః బాలకర్మార్థబోధ్యః । బాలభావార్థ ఇతీహ నయుజ్యతే । అతో, విద్యావతా బాల్యం కామచారాదికర్మకిముపాదేయం ? ఉత, స్వరూపానావిష్కారః ? ఇతిసంశయః । కర్మేతిపూర్వపక్షః । (ప) అవిశేషవిధానేనతత్సర్వం గృహ్యతేస్వతః । నిషేధశ్రుతి బాధో ఽపి విశేషాన్నాత్రవిద్యతే ॥ విశేషవిధేర

అమౌనంమౌనాదన్యత్ । సహకారిశమాదికమిత్యర్థః । పరాయణఇతి ప్రకర్షేణమననశీల ఇత్యర్థః । అయనశబ్దస్యగత్యర్థతయా, గత్యర్థానాం జ్ఞానార్థకత్వాత్.

॥ కృత్స్నభావేత్యాది. ३-४-१२०-४२ ॥ గృహిధర్మసమాపనమితి సూత్రేగృహిణోప సంహారఇతిప దద్వయంవ్యాఖ్యాతం । ప్రదర్శనపరం సర్వాశ్రమధర్మోపలక్షణార్థ మిత్యర్థః ।

॥ మౌనవదిత్యాది. ३-४-१२०-४८ ॥ యజ్ఞాదయఇవ విద్యాసహకారితయా పాండిత్యమౌనబాల్యానిచ విధీయన్తే - ఇత్యభిప్రాయః. ఇతి, సహకార్యన్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్. १२

భావాత్ సర్వంకామచారాదికం విదుషోపాదేయమ్. కామచారాది నిషేధశ్రుతిస్తు, విశేష విధినాబాధితానగ్రాహ్యా ॥ రాద్ధాన్తస్తు - (ప) పాండిత్యాది ప్రయుక్తం యత్ స్వమాహాత్మ్యం విశేషతః । విద్యా ఽన్వయార్థభావేనస ఉపాదేయ ఏవహి। ఇతరస్యతదుత్పత్తి విరోధిత్వప్రతీతితః । అతో, బాలాదేవాయ మనావిష్కారవాన్భవేత్॥ పాండిత్యాది ప్రయుక్తం విశేషతోయన్మాహాత్మ్యం స్వస్మిన్వర్తతే, తదనావిష్కార ఏవోపాదేయస్తస్యైవ విద్యా ఽన్వయార్థత్వాత్. నతుకామచారాదికం । తస్యవిద్యాసంభవ విరోధిత్వాత్ ।

ఇత్యనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్. ౧౩

ఐహికాధికరణప్రారమ్భః ౧౪

॥ ఐహికమప్రస్తుత ప్రతిబన్ధేతద్దర్శనాత్. ౩-౪-౧౨౨-౫౦ ॥

(ప) ముక్తస్యఫలకంధ్యానం జాయతేకిమనన్తరమ్ ? కింవానియమ?ఇత్యత్ర సంశయో విషయోమతః ॥ ముక్తేరన్యత్ఫలమైహికాభ్యుదయరూపం । తత్ఫలకము పాసనం పుణ్యకర్మానన్తరమేవజాయతే ? ఉత, కాలాన్తరే ? ఉత, తస్య ననియమ ఇతిసంశయః । అనన్తరమేవేతిపూర్వపక్షః ॥ (ప) సాధనస్యచనిష్పత్తౌ విలంబాభావతస్తథా। అప్రస్తుతే, ప్రస్తుతేచనియమానియమౌక్రమాత్ ॥ పూర్వకృతంసుకృతంహివిద్యాయాః సాధనం । తస్మిన్ సంపన్నే, విద్యోత్పత్తివిలంబహేత్వభావాదనన్తరమేవజాయతే. ప్రబలకర్మాన్తరప్రతిబన్ధే, అప్రస్తుతేసత్యనన్తరమితి నియమః । తస్మిన్ ప్రస్తుతేసతి, తథాననియమ ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే । సూత్రార్థస్తు - ఐహికమభ్యుదయఫలక ముపాసనమప్రస్తుతే ప్రతిబన్ధే ఽనన్తరంప్రస్తుతేతత దుత్తర కాలజత్వ నియమః । కుతః? తద్దర్శనాత్ ప్రబల కర్మాన్తరేణ కర్మ ఫలప్రతి బన్ధాభ్యుపగమశ్రవణాత్. అయ మభిప్రాయః । "యదేవ విద్యాయాకరోతీతి" శ్రుత్యా ఽవగమ్యతే. ఉద్గీథాద్యుపాసనాసహితస్య కర్మణః ఫలమ ప్రతిబన్ధంభవతీతి, తేన తథానియమోనేతి.

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్ ౧౪

ముక్తిఫలాధికరణప్రారమ్భః ౧౫

॥ ఏవంముక్తిఫలానియమస్తదవస్థా ఽవధృతేస్తదవస్థా ఽవధృతేః ౩-౪-౧౨౩-౫౧ ॥

(ప) నిశ్రేయసఫలంధ్యానంజాయతేతదనన్తరమ్ । కింవా నియమ ? ఇత్య

॥ అనావిష్కుర్వన్నిత్యాది. ౩-౪-౧౨౧-౪౯ ॥ విరోధిత్వాదితి । నావిరతోదుశ్చరితాన్నాశాన్తోనాసమాహితః । ఇత్యాదినాదుశ్చరితా విరతత్వాశాన్తత్వాదీనాం విద్యోత్పత్తి విరోధకథనాదిత్యర్థః. ఇత్యనావిష్కారాధికరణం సమాప్తమ్. ౧౩

॥ ఐహికమిత్యాది. ౩-౪-౧౨౨-౫౦ ॥ ఉచ్యత ఇతి । రాద్ధాన్తః సూత్రేణప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. ఐహికాధి[illegible]ణం సమాప్తమ్. ౧౪

॥ ఏవంముక్తిఫలేత్యాది. ౩-౪-౧౨౩-౫౧ ॥ అథ, ఉద్గీథాద్యుపాసన రహితయజ్ఞాది కర్మనిష్పాద్య , పరవిద్యానిష్పత్తి విషయః విచారః క్రియతే. తదవినాకృతకర్మణాం ప్రతిబన్ధా

త్రసంశయోవిషయోమతః ॥ మోక్షఫలకముపాసనమపి పుణ్యకర్మరూపసాధన నిష్పత్త్యనన్తరమేవజాయతే ? ఉతానన్తరమేవ ? తదుత్తరకాల ఏవేత్యనియమ ? ఇతిసంశయః॥ అనంతరమేవేతిపూర్వపక్షః । (ప) కర్మభ్యః ప్రబలత్వేనముక్తిసాధనకర్మణామ్ । అథవా, ప్రతిబన్ధానాంనిమయః పూర్వపక్షతః ॥ ఇతరకర్మాపేక్షయామోక్షసాధనకర్మణాం ప్రాబల్యాద్వా, తేషామప్రతిబన్ధానాంసతాంవా, ముక్తిఫలముపాసనం । తదనన్తరమేవ మేవభవతీతి నియమఇతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప)తతో ఽపిప్రబలత్వేన బ్రహ్మజ్ఞాచారత స్తథా । భవాత్రసంతి బన్ధానాంనియమో ఽత్రనవిద్యతే । అత్రద్వీరుక్తిరధ్యాయ సమాప్తింద్యోతయత్యథ॥ ముక్తిసాధనకర్మాపేక్షయా ఽపి బ్రహ్మవిదపచారస్య ప్రబలతయా ప్రతిబన్ధసంభవాత్ అనన్తరమేవభవతీతి ననియమః. సూత్రార్థస్తు - ఏవమేవముక్తిఫలస్య, ఉపాసనస్య, ఐహికఫలకస్యేవానియమః । అనన్తరమితి । తదుత్తరకాలమితి నియమోనాస్తీత్యర్థః॥ తదవస్థా ఽవధృతేః । అవధార్యతేహితస్యాపి ప్రతిబన్ధసత్త్వేనతదభావఏవభవతీతి ఫలోదయావస్థా - ఇతి.

ఇతి, శ్రీవేంకటేశచరణారాధనప్రవణతత్ప్రసాదాధిగతవేదాన్తదేశికాభిఖ్య
కవికులతిలక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీశ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్ర
విరచితే శ్రీవైఖానసీయ శ్రీ విశిష్టాద్వైతభాష్యే
తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదః
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

భావేన ఫలనిష్పాదకత్వస్యాభిహితత్వాత్. ప్రతిబన్ధసత్త్వేనేతి । ఇతర ప్రతిబన్ధాభావే ఽపి, పూర్వకృతబ్రహ్మ విదపచారస్య ప్రబలప్రతిబన్ధతయా నియమోనస్యాదిత్యర్థః ।

ఇతి, శ్రీరఘునన్దన సన్దేశహరప్రసాదలబ్ధవాఙ్మయేన,
ఆత్రేయ శ్రీ వరదరాజనన్దనేన, సున్దర రాజసూరిణా విరచితాయామ్,
శ్రీవైఖానస వేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్ర స్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచిత
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యవ్యాఖ్యాయామ్,
నిగమచూడాదర్పణాఖ్యాయామ్,
తృతీయాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.
సమాప్తశ్చాధ్యాయః.
శ్రీవిఖనసగురవేనమః

శ్రీ విఖనసగురవే నమః

దర్పణసహితశ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్యప్రథమపాదే -

ఆవృత్త్యధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౪-౧-౧౨౪-౧ ॥

(ప) తృతీయేబ్రహ్మవిద్యైవ ప్రాధాన్యేననిరూపితా। చతుర్థేతత్ఫలం చిన్త్యం సాధ్యసాధనభావతః । వేదాంతవిహితం జ్ఞానం శాస్త్రార్థోహ్యసకృత్కృతమ్ ? కింవాసకృదనుష్ఠేయం ? సంశయో విషయోమతః ॥ "యదాపశ్యః పశ్యతేరుక్మవర్ణం కర్తారమీశంపురుషం బ్రహ్మయోనిం, తదావిద్వాన్పుణ్య పాపే విధూయ, నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి" ఇత్యాదివేదాంతవిహితంవేదన మసకృత్కృతం । యద్యత్రశాస్త్రార్థః సంపద్యతే ? ఉత, సకృత్కృతంచేదపీతి ? సంశయః. సకృత్కృత మితిపూర్వపక్షః । (ప) బ్రహ్మజ్ఞానస్యపరమప్రాప్తిసాధనతాశ్రుతేః । సకృత్కృతే ఽపి శాస్త్రార్థనిష్పత్తేస్సకృదేవహి ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరం; బ్రహ్మవేద; బ్రహ్మైవభవతి - ఇత్యాదిషుబ్రహ్మజ్ఞానం పరమపదప్రాప్తిసాధనమితి పరంశ్రూయతే. ఆవృత్తౌప్రమాణం నోపలభ్యతే। అతస్తస్మిన్సకృత్కృతే ఽపి, నిష్పద్యత ఏవశాస్త్రార్థః. ఇత్థంచ, సకృదేవానుష్ఠేయ మితి। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) విద్యుపాస్యోర్వ్యతీహారప్రయోగస్యాత్రదర్శనాత్। సమానార్థేషు వాక్యేషు వేదనధ్యానయోరపి । దర్శనాద్వ్యతిహారస్య శాస్త్రార్థోహ్యసకృత్కృతమ్ ॥ విదేరుపాసేశ్చవ్యతీహారేణహి ప్రయోగోదృశ్యతే. యథామనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపక్రమే - ఉపాసిః భాతిచ; తపతిచ; కీర్త్యాయశసా బ్రహ్మవర్చసేన యఏవంవేద; ఇత్యుపసంహారే విదిః। ఏవమన్యత్రోపక్రమేవిదిః; ఉపసంహారే - ఉపాసిః, ఇతి క్వచిత్, శ్రుత్యంతర వాక్య సమానార్థేషు శ్రుత్యంతరవాక్యేషు ధ్యాయతినావేదనముక్తం దృశ్యతే. యథాబ్రహ్మ విదాప్నోతిపరమ్ - ఇత్యత్రోక్తంవేదనమ్। ఏతత్సమానార్థక శ్రుత్యంతరవాక్యే "ఆత్మావా,

---

॥ **ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్.** ౪-౧-౧౨౪-౧ ॥ సంగతిందర్శయతి - తృతీయే - ఇతి। విద్యాప్రాధాన్య నిరూపణాదనంతరం, తత్ఫలచింతనం సంగతమిత్యర్థః। కీర్త్యేతికీర్తిః। పరత్వ విషయాప్రథా; యశః సౌలభ్యప్రదా। తాభ్యాం భాతి బ్రహ్మవర్చసే నతపతి । దురాధర్షోభవతి

అరే, ద్రష్టవ్యః" ఇత్యారభ్య, "తతస్తుతంపశ్యతి నిష్కళంధ్యాయమానః" ఇతి ధ్యాయతి నా ఽభిహితం ధ్యానం నామ, చింతనం । తచ్చావిచ్ఛిన్నతైలధారావత్ స్మృతిసంతానరూపమ్। అతో ఽసకృత్కృతమేవోపాసనం శాస్త్రార్థః । అతఏవాహభగవాన్ విఖనాః "నిత్యంగృహే, దేవాయతనేవే"త్యాది । సగుణేబ్రహ్మణిబుద్ధిం నివేశ్య, పశ్చాన్నిర్గుణమాశ్రిత్య, మోక్షేనిత్యం యత్నంకుర్యాదితి, నిత్యమామోక్షాంతం ఏవంమోక్షప్రయత్నం కుర్యాదితిచ ॥

॥ **లింగాచ్చ.** ౪-౧-౧౨౪-౨ ॥

(ప) స్మర్యతేచాయమేవార్థో మాంధ్యాయంత ఉపాసతే । తద్రూపప్రత్యయేచైకా సంతతిశ్చాన్యనిస్పృహా ॥ ధ్యానమిత్యాదినావృత్తం శాస్త్రార్థోవేదనంయతః । లింగంస్మృతిః స్మర్యతేచ మాంధ్యాయంత ఉపాసతే । తేషామహం సముద్ధర్తామృత్యుసంసారసాగరాత్। యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమవ్యక్తం పర్యుపాసతే । ఆవృత్తౌస్మృతిరపి లింగంమాంధ్యాయంత ఇత్యాది । ధ్యాయంతః సంతతంస్మరన్తః, ఉపాసతే । విహితకాలేషు, ఆరాధయంతీత్యర్థః.

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ **ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతి; గ్రాహయంతిచ.** ౪-౧-౧౨౫-౩ ॥

(ప) ఉపాసనస్యచోపాస్యం కిమన్యదితిశంకితే । పూర్వప్రకృతవాక్యస్థ శబ్దస్యార్థోనిరూప్యతే॥ ఉపాసనస్యావృత్తత్వం విహితం । తస్యోపాస్యం బ్రహ్మకిముపాసితృ భిన్న ? ముత, తస్యైవాత్మా ? ఇతిశంకాయాం సంగతంప్రస్తుత వాక్యస్థితాత్మశబ్దార్థ నిరూపణం । తదన్యత్వేనోపాస్యమితి పూర్వపక్షః । (ప) ఉపాసితురుపాస్యస్య చాన్యత్వస్యోపపాదనాత్ । యథా ఽస్తి

త్యర్థః । చింతనమితి । ధ్యైచింతాయామితిధాతోః చింతాశబ్దస్య నిరంతరస్మృత్యర్థత్వాత్, ధ్యాయమాన ఇతిశ్రుత్యాతదసకృదనుష్ఠేయ మిత్యవగమ్యతే - ఇత్యాశయేనాహ - తచ్చావిచ్ఛిన్నతైలవదిత్యాది ।

॥ **ఆత్మేత్యాది.** ౪-౧- ౧౨౫-౩ ॥ తత్త్వాదితి । యథా ఽవస్థిత స్వరూపత్వేనో పాస్యత్వాది త్యర్థః । అయథోపాసనేతస్య ఫలస్యాప్యన్యథా ఽ ఽపత్తేరితిభావః । ఫలంతు, బ్రహ్మావాప్తిః అన్యథా ఽ ఽపత్తిస్తన్య ప్రకార సంసారితా ఽసంభవ ఇతిజ్ఞేయమ్ । తస్మాదితి । నియోజ్యాదిత్యర్థః । నియోజ్యః ఉపాసితా । అయమత్ర సంగ్రహః। యద్యపి, జీవాదర్థాంతరం బ్రహ్మేతి, అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యాదినా ఽ భిహితం; తథా ఽపి- అహంబ్రహ్మాస్మీత్యనుసంధేయం। దేవో ఽహంమనుష్యో ఽహమిత్యాదౌ భేదేసత్యపి, దేవాది శరీరస్య విశేషణ స్యాత్మనో విశేష్యస్యచయథా, అభేదేనవ్యపదేశః, తథాజీవరూపశరీరస్య, శరీరిణోబ్రహ్మణశ్చా భేదేనానుసంధానంహియుజ్యతే । తథా పూర్వేప్యుపగచ్ఛంతి; తాన్శాస్త్రాణి గ్రాహయంతిచేతి ।

తస్యతత్త్వాచ్చ ధ్యేయమన్యన్నియోజ్యతః ॥ అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యాదినాహి, ఉపాసితురుపాస్యస్యబ్రహ్మణో ఽన్యత్వముపపాదితం। యథా ఽవతిష్ఠతే బ్రహ్మ, తథైవహ్యుపాస్యం । తతస్తస్మాదన్యత్వేనధ్యేయమితి। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఉపాస్యముపగచ్ఛన్తి పూర్వేతత్త్వేన సాధకాః । గ్రాహయంతిచశాస్త్రాణితత్త్వంతస్యాపితాన్ప్రతి । స్వాత్మనో ఽప్యేవమాత్మత్వాదహమిత్యేవచింతయేత్ ॥ భో, మనుష్యో ఽహమస్మీతియథాస్వాత్మనిచింతనమ్। నకేవలాత్మవిషయౌ యౌశబ్దప్రత్యయౌతథా । తచ్ఛరీరతయా తస్యత్వవస్థానాత్తథాత్వతః॥ పూర్వే, ఉపాసితారః పరంబ్రహ్మాహమిత్యాత్మతయా ఽభ్యుపగచ్ఛంతి । కథం త్వంవా, అహమస్మిభగవో, దేవ, తే -. అహంవైత్వమసీతి శాస్త్రాణితాన్యుపాసిత్యాన్ ప్రతిబ్రహ్మాణ ఆత్మతాంగ్రాహయంతిచ ? కథం య ఆత్మనితిష్ఠన్, ఆత్మనో ఽంతరో ఽయమితి ? (పారమా) "సుసూక్ష్మస్సార్వస్స ర్వేషామంతరాత్మా" । ఇత్యాదిచ । యథాస్వాత్మనిమనుష్యో ఽహమితి, అనుసంధానం ప్రత్యగాత్మనశ్శరీరం ప్రత్యాత్మత్వాత్, తథాస్వాత్మనో ఽపిపర బ్రహ్మాత్మకత్వాత్ తస్యాత్మత్వేనానుసంధానముపపద్యతే. అత ఏవాహభగవాన్ విఖనాఃసూత్రే । తద్యో ఽహంసో ఽసౌయో ఽసౌ, సో ఽహమిత్యాత్మోపాసనక్రమేణ సమాదధీతేతి। అయమర్థః । యో ఽహంజీవాత్మా తద్బ్రహ్మయో ఽసౌపరమాత్మాసో ఽహమితి యో ఽహం జీవాత్మా,సో ఽహంతచ్ఛరీరభూతః, యో ఽసౌపరమాత్మాశరీరీవా, సో ఽహమితి సమాదధీత సందధ్యాత్ - ఇతి. త్వంవా, అహమస్మీత్యాదావహంప్రత్యయో ఽహంశబ్దశ్చ కేవలాత్మ

"నను, శ్రీవైఖానసేతద్యో ఽహం సో ఽసావి త్యాదినా తయోరభేదేన, అభిధానమితితదేవవాక్యం సర్వథా ఽప్య భేదంవదద్భిరన్యైః స్వాభిమతానుగుణ్యేన గృహీతం । తథాసతి, కథమేవముచ్యతే ? తద్వైపరీత్యేనేతి" చేదుచ్యతే । తదేవవాక్యమప్యత్రోదాహృత్య, తదర్థోవర్ణితః ఖల్వత్రశ్రీభాష్యకారైః । సూత్రకారస్యాప్యయమేవాభిప్రాయ ఇత్యత్రనవిశయః । యదితస్యసర్వథా ఽప్య భేదేతాత్పర్యం భగవదారాధనస్య ముక్తిరూపంఫలం తద్విష్ణోః వరమంపదంగచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే - ఇతిశ్రీవైకుంఠాఖ్య స్థానగమనమేవ కథంవ్యాహరేత్ ? కించ, తత్రైవార్చిరాదిమార్గం ప్రతిపాద్య, తదంతే, అనేనపథా బ్రహ్మపదమపునరావృత్త్యభ్యేతీత్యవాదీత్ ? ప్రాక్తనైః శ్రీనృసింహవాజపేయిభిః అస్యైవంవ్యాఖ్యాతం- బ్రహ్మణః పరమాత్మనః పరంజ్యోతిషః సచ్చిదానంద రూపిణః శ్రీమహావిష్ణోః పదంస్థానమభ్యేతీతి తత్రైవయో ఽహంసో ఽసౌ యో ఽసౌ, సో ఽహమిత్యాదేరేవంవ్యాచష్టే। పక్షాంతరమాహ । యో ఽసావితి । యో ఽసౌ, యో ఽయందేవః, సఏవాహం సో ఽహమిత్యనేన ప్రకారేణాత్మనః పరబ్రహ్మణ ఉపాసనం గురూపదేశమార్గేణాసావీ దృగితి ధ్యాత్వాసేవనమిత్యాదినా. కించ, తత్రైవధర్మ ప్రశ్నే - యదతీంద్రియంసర్వజగద్బీజమశేష విశేషం నిత్యానందమమృతరసపానవత్సర్వదాతృప్తికరం పరంజ్యోతి స్తత్ప్రవేశకమితి । అస్యవ్యాఖ్యా - సర్వదా కాలత్రయే ఽపి తృప్తిముపాసకస్య ప్రీణనంకరోతీతి

విషయా నభవతః । కింతు, త్వంశబ్దార్థ పరమాత్మశరీరతా ఽ ఽపన్నాత్మవిషయా ।
తథా, అహం వైత్యమసీత్యాదౌచత్వం ప్రత్యయస్త్వం శబ్దశ్చాహమర్థజీవశరీరకతావిశిష్ట
పరమాత్మ విషయా । కుతః ? ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మశరీరత్వాత్, తస్యచ ప్రత్యగాత్మ
శరీరకత్వాత్। ఇతి.

ప్రతీకాధికరణప్రారమ్భః ౩

॥ నప్రతీకే నహిసః ౪-౧-౧౨౬-౪ - బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౪-౧-౧౨౬-౫ ॥

అవాంతరసంగతేః స్ఫుటత్వాత్, విషయసంశయౌ దర్శయతి - (ప) ప్రతీకోపాసనే ష్వేవంచింత్యంవా ? నేతి ? సంశయః ॥అన్నాదిషు, ఆత్మత్వాను సంధానం కార్యంవా ? నేతి ? సంశయః, కార్యమితిపూర్వపక్షః । (ప) అవిశేషాత్త థాత్వస్యతథోపాసనమా చరేత్। నప్రతీకే ఽనుసంధానం తథాకార్యంకుతోనహి ? ప్రతీకే ఽపి బ్రహ్మోపాసనత్వస్యా విశేషాదుపాసితురాత్మత్వేనోపాసనమాచరణీయం। ప్రతీకేతథా ఽనుసంధానం నకార్యమితి కో ఽయంన్యాయః ? కుతోనకార్యమ్ ? రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఆత్మోపాసితురన్నాదిర్నోపాస్యంబ్రహ్మ తత్రచ । ఉపాస్యోబ్రహ్మ దృష్ట్యా ఽయంస్వభృత్యేచస్వదృష్టివత్ ॥ అన్నాదిరుపాసితు రాత్మానభవతి. అతో ఽత్రనబ్రహ్మోపాస్యం. పరంతు, బ్రహ్మదృష్ట్యా ఽన్నాదిరుపాస్యః । అన్నాదౌబ్రహ్మదృష్టిశ్చస్వభృత్యేస్వదృష్టివత్ । సూత్రార్థస్తు - ప్రతీకేషుబ్రహ్మదృష్టిః కార్యా । నతుబ్రహ్మణ్యన్నాదిదృష్టిః । కుతః ? ఉత్కర్షాత్ బ్రహ్మణో ఽన్నాదిభ్య ఉత్కృష్టత్వాత్ ఇతి ॥

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్. ౩

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణప్రారమ్భః ౪

॥ **ఆదిత్యాదిమతయశ్చాంగ ఉపపత్తేః** ౪-౧-౧౨౭-౬ ॥

తృతీయాధికరణస్యావాంతరసంగతిమాహ - (ప) దేవతాయాస్సముత్కర్షా

తృప్తికరమ్ఇత్యాది । అపిచ, సగుణేబ్రహ్మణిబుద్ధింనివేశ్య, ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాయ, తదంతే బ్రహ్మణాసహావస్థానం మోక్ష ఇతిచోపసమహరత్ । భగవాన్మరీచిరపి మోక్షోపాయకథనే - “జీవాత్మాపరమాత్మానం నారాయణంపశ్యతి । సో ఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకంప్రాపయతి । సంసారాత్ ముక్తిర్మోక్ష” ఇత్యాద్యాహ ॥

॥ నప్రతీకేనహిసః ౪-౧-౧౨౬-౪ - బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౪-౧-౧౨౬-౫ ॥

ఏకాన్వయతయాసూత్రద్వయం వ్యాచష్టే - ఆత్మేత్యాదినా । అయమాశయః । మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యాది ప్రతీకేషునికృష్టే షూత్కృష్టస్య పరబ్రహ్మణో దృష్టిః న్యాయ్యా; నతు పరస్మిన్ బ్రహ్మణి ప్రతీకదృష్టిరితి । యథోత్కృష్టేస్వస్మిన్ భృత్యదృష్టిర్నయుక్తా । అపకృష్టేభృత్యేతు, స్వదృష్టిరుచితా । ఏవంచాన్నాదిరుపాస్యః; నతుబ్రహ్మ । బ్రహ్మతు, తత్రదృష్టివిశేషణమాత్రమితి ॥

త్త్వముక్తం తథా త్వతః। శంకాయాస్సంగతిస్త్వస్య సూత్రకారవివక్షితా ॥ ప్రతీకోపాసనేషుబ్రహ్మణః ఉత్కర్షాదేవహితత్ర తస్యదృష్టివిశేషణత్వముక్తమ్ ॥ నికృష్టే, ఉత్కృష్టదృష్టేః కర్తవ్యత్వే సతి, ఉద్గీథాద్యుపాసనేషు కస్మిన్, కస్యదృష్టిః కార్యేతి ? శంకాయాస్సంభవాత్ సంగతిః (వ) అంగాశ్రయేష్వధ్యానేషు దృష్టిఃకార్యాతథావిధా। ఆదిత్యాదిషుతద్దృష్టి సంశయో విషయో మతః ॥ యఏవాసౌతపతితముద్గీథముపాసీత। ఇతివిహితేషుకర్మాంగాశ్రయ ధ్యానేషు కిముద్గీథాదౌ, ఆదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా ? ఉత, ఆదిత్యాదిషూద్గీథాది దృష్టిరితి ? సంశయః। (ప) ఉత్కృష్టాఙ్గగుణత్వాచ్చసూర్యాదేః కర్మణః ప్రియా। సూర్యాదౌత్రతు దృష్టిస్స్యాత్ సాధ్యసాధనభావతః ॥ కర్మణ ఏవఫలసాధనతయా తదంగభూతోద్గీథాదీనాం సూర్యాద్యపేక్షయా, ఉత్కృష్టత్వాత్ సూర్యాదిషూద్గీథాదిదృష్టిః కార్యేతి। రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) ఫలసాధనతా ఽస్యాపి పూజాద్వారేణతస్యతు। కార్యోపపత్తేస్తద్దృష్టిః భాష్యకారవివక్షితా। ఆదిత్యాద్యారాధనద్వారేణహికర్మణాంఫలసాధనతా। అతః, ఆదిత్యాదీనాముత్కర్షోపపత్తేః కర్మాంగభూతే, ఉద్గీథాదౌతద్దృష్టిః కార్యేతితద్భాష్యకారో ఽభి ప్రైతి.

ఆసీనాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ ఆసీనస్సంభవాత్ ౪-౧-౧౨౮-౭ ॥

చతుర్థాధికరణావాంతర సంగతిమాహ। (ప) పరమప్రకృతత్వేనతేనసంగతిరీరితా ॥ అత్రధ్యానమేవహి పరమప్రకృతం। తచ్చ, కీదృశేనోపాసకేన కార్య ? మితిజిజ్ఞాసాసంభవాత్ సంగతిః। (ప) ఆసీనః కిమిదం కుర్యాద్యథేచ్ఛంవేతిసంశయః। ఉతాసీనేనవా, తిష్ఠతావా, శయానేనవా? ఇతి సంశయః। (ప) విశేషాశ్రవణాదత్రనియమోనేతిసాధితమ్। అత్రనియమోనశ్రూయతే - ఇత్యనియమఇతిపూర్వపక్షః। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఆసీనస్యైవచైకాగ్ర్యసంభవాన్మూలభావతః। కుర్యాదాసీన ఏవైతదుపాసనమితీప్సితమ్ ॥ ఆసీనస్యైవహిసంభవతి చిత్తైకాగ్ర్యం। తస్యైవ ధ్యానమూలత్వాదాసీనః ఉపాసనంకుర్యాదితి.

॥ **ఆదిత్యాదీత్యాది.** ౪-౧-౧౨౭-౬ ॥ తత్రేతి। ప్రతీకేష్విత్యర్థః. తస్యబ్రహ్మణ ఇత్యర్థః। ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౪

॥ **ఆసీనస్సంభవాత్.** ౪-౧-౧౨౮-౭ ॥ శయానేనవా - ఇతి। కార్యమిత్యనుషజ్యతే। నశ్రూయతే - ఇతి। ఆసీనత్వస్యవా, స్థితేర్వా, శయనస్యవా శ్రుతిప్రామాణ్యంనాస్తీత్యర్థః। అతో, ననియమ ఇతి ॥

॥ ధ్యానాచ్చ. ४-౧-౧౨౮-౮ ॥

(ప) ఉపాసనస్యధ్యానత్వాచ్చైకాగ్ర్యం నియతంస్వతః । ధ్యాననిర్వచనం సూత్రభాష్యేసాధునిరూపితమ్ ॥ ఉపాసనంనామ, ధ్యానం । తచ్చైకాగ్ర్యం వినా, నసంభవతి । తతస్తన్నియతమ్. ఉక్తం ధ్యానస్వరూపం భగవతా మరీచినా - "పరమాత్మనో జీవాత్మనాచింతనం ధ్యానమితి । శ్రీసూత్రేభగవతా విఖనసా ఽప్యుక్తం । తద్భాష్యే తన్నిర్వచనం సాధుకృతమితి.

॥ అచలత్వంచాపేక్ష్య. ४-౧-౧౨౮-౯ ॥

(ప) అచలత్వమపేక్ష్యాత్రవాచో యుక్తిర్నిదృశ్యతే । సంభవత్యచలత్వం తదాసీనస్యైవ; నాన్యతః ॥ పృథివీధ్యాయతీ వేత్యాదౌ నిశ్చలత్వమపేక్ష్యైవధ్యానవాదః ప్రదృశ్యతే । అతో ఽచలత్వమాసీనస్యైవ । నతిష్ఠత - శ్శయానస్యవా.

॥ స్మరంతిచ. ४-౧-౧౨౮-౧౦ ॥

(ప) ఆసీనస్యైవహిధ్యానం స్మరంతిచతథావిధమ్ । ఉపవిశ్యాసనేయుంజ్యా ద్యోగమాత్మవిశుద్ధయే ॥ ఇతి । స్మరతిహి భగవాన్మరీచిశ్చ - "ఆసనానినవభేదాని బ్రాహ్మస్వస్తిక పద్మ గోముఖ సింహ ముక్త వీరభద్ర మయూరాణీత్యారభ్య", ఇతి ॥

॥ యత్రైకాగ్రతా, తత్రావిశేషాత్. ४-౧-౧౨౮-౧౧ ॥

(ప)యస్మిన్దేశే, యదా కాలేధ్యానంకార్యం గురుప్రియమ్ । విశేషాగ్రహణాదస్య విశేషో ఽస్తీతిసాధితమ్ ॥ యత్ర, యదా, ఏకాగ్రచిత్తతాభవతి, తత్ర, తదాధ్యానం కార్యం। నగృహ్యతేహివిశేషః। విశేషో ఽత్రయో నిరుపద్రవతయా ఽనుకూలస్సఏవ-ఇతి ॥

ఆప్రయాణాధికరణప్రారమ్భః ౬

॥ ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్. ४-౧-౧౨౯-౧౨ ॥

అవాంతరసంగతేః స్ఫుటత్వాద్విషయసంశయౌ దర్శయతి । తదిదం ధ్యానమేకస్మిన్దినేకార్య ? ముతాన్వహమ్ ? ఆవర్తనీయమాయానాదితిసంశయనిర్ణయః॥

॥ ధ్యానాచ్చ. ४-౧-౧౨౮-౮ ॥ తద్భాష్యే - ఇతి । శ్రీనృసింహవాజపేయకృతసూత్ర భాష్యే - ఇత్యర్థః । తత్రహి ధ్యానమేవంనిరుక్తం । ధ్యానంహి - విజాతీయప్రత్యయాంతరా ఽవ్యవహితమేకాగ్ర చింతనమితి నచశంక్యం । మనోహిచింతాకర్తృ । తత్కథంజీవాత్మనా చింతనమిత్యుచ్యతే ? ఇతి జీవాత్మానుగతస్యైవ మనసశ్చింతాసంభవాత్ ఇతి ॥

॥ అచలత్వమిత్యాది. ४-౧-౧౨౮-౯ ॥ వాచోయుక్తిర్వచనమిత్యర్థః.

॥ స్మరంతిచ ४-౧-౧౨౮-౧౦ ॥ ఆరభ్యేతి । దక్షిణపాదమూర్ధ్వం, వామపాదమధః కృత్వా, జాన్వంతరేతదంగుష్ఠౌనిగూహ్యాజ్కే వామపాణిం,తదూర్ధ్వే దక్షిణపాణిముత్తానంన్యస్య, ఋజుకాయో, భ్రూమధ్యే క్షణఆసీతేత్యాదినేత్యర్థః ॥

॥ యత్రేత్యాది. ४-౧-౧౨౮-౧౧ ॥ యత్ర, యస్మిన్ దేశే - ఇత్యర్థః । యదాయస్మిన్ కాలే - ఇత్యర్థః । నతుతిథివారాదినియమ ఇతిభావః. ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౫

॥ ఆప్రయాణాదిత్యాది. ४-౧-౧౨౯-౧౨ ॥ సంశయనిర్ణయ ఇతి । సంశయేసతి, నిర్ణయోఽపిషయ ఇత్యర్థః । ఉపసంహార్యం సమాపనీయమిత్యర్థః । విధిరితి । యావదాయుషం

తదేతదుపాస నంసకృత్కార్య ? ముత, ప్రత్యహమావర్తనీయ ? మితిసంశయః. సకృదితి పూర్వపక్షః ॥ (ప) శాస్త్రార్థస్యకృతత్వేన హ్యేకస్మిన్నేవచాహని । తావతైవోపసంహార్యం ఫలేనవచనంతథా ॥ ఏకస్మిన్దినేశాస్త్రార్థస్యకృతత్వాత్ సకృత్కృతే, ఉపసంహర్తవ్యమ్। యావదా యుషమేవం వర్తయన్నితి వచనంతు, కామ్యఫలముద్దిశ్యోపాసనవిషయమితి। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఆవర్తనీయమాయానం దృష్టంతత్రాపిచశ్రుతౌ । అప్రాప్తత్వాద్విధేయార్థ మనువాదాప్రసిద్ధితః ॥ ఉపాసనమాప్రయాణాదనువర్తనీయమేవ । తదాత త్రాపిశ్రుతౌ దృష్టముపాసనం । సఖల్వేవంవర్తన్, యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభి సంపద్యతే - ఇతి। కించ, అయం విధిరేవ; నానువాదః । పూర్వమప్రాప్తత్వాత్ - ఇతి. స్మర్యతేచ భగవతా విఖనసా "నిత్యం గృహే, దేవాయతనేవాభక్త్యాభగవంతం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేదితి" అపిచ, సగుణేబ్రహ్మణిబుద్ధింనివేశ్య, పశ్చాన్నిర్గుణమాశ్రిత్య, మోక్షేనిత్యం యత్నం కుర్యాదితి.

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౬

తదధిగమాధికరణప్రారమ్భః ౭

॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్. ౪-౧-౧౩౦-౧౩ ॥

పేటికాసంగతేః స్ఫుటత్వాత్ విషయసంశయౌదర్శయతి - (ప) ఏతౌవిద్యాఫలే నేతి ? సంశయోవిషయోమతః ॥ ఉత్తరాఘాశ్లేషపూర్వాఘవినాశౌ బ్రహ్మోపాసనఫలత్వే నోపపన్నౌవా ? నేతి ? సంశయః । నేతిపూర్వపక్షః । (ప) నాభుక్తంక్షీయతే కర్మేత్యాది వాక్యవిరోధతః। నాభుక్తంక్షీయతే కర్మకల్పకోటిశతైరపి ॥ ఇత్యాదివాక్యవిరోధాత్ నైతదుప పద్యతే। రాద్ధాన్తస్తు-(ప) ద్వయోర్భిన్నార్థవత్త్వేననవిరోధఇతీరితమ్ ॥ తద్యథాపుష్కర పలాశ ఆపోనశ్లిష్యంతే - ఇత్యాది । ఉత్తరాఘాశ్లేషవచనం । "క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే, పరావరే" ఇతిపూర్వాఘవినాశవచనమ్ । ఏతయోః నాభుక్తంక్షీయతేకర్మ-ఇత్యాది వచనస్యచ విరోధో ఽస్తీతి యదుచ్యతే, నైతత్ । కుతః ? తయోర్భిన్నార్థత్వాత్। ఏతదుక్తం భవతి । నాభుక్తమిత్యాది వచనేన కృతస్య కర్మణో ఽవశ్య మనుభోక్తవ్యత్వాత్ ఉదాహృతశ్రుతి వచనం విద్యాయా అర్థవాదఇతినశంకితవ్యం । నాభుక్తమిత్యాదివచనంకర్మణః సుఖదుఃఖరూపఫలజననేవిశేషతస్సామర్థ్యప్రకటన

వర్తయన్నితి విధివాక్యమేవేత్యర్థః । నానువాదఇతి । అప్రాప్తస్యానువాదత్వంనస్యాదిత్యర్థః

॥ **తదధిగమఇత్యాది.** ౪-౧-౧౩౦-౧౩ ॥ శక్తీతి । అయమాశయః, ఉత్పన్నా విద్యాపూర్వాఘస్య ఫలజననశక్తింనాశయతి. ఉత్తరాఘస్యఫలజననశక్త్యుత్పత్తిమేవ ప్రతిబధ్నాతి। శక్తిర్నామ, భగవదప్రీతిరిత్యాహుః ॥

పరం। తద్యథేత్యాదివచనం, క్లీయం తేచాస్యేత్యాది వచనంచవిద్యాయా ఉత్తరాఘఫల జననశక్తిప్రతిబంధనైపుణ్య పూర్వాఘఫలజననశక్తి వినాశసామర్థ్య ప్రకాశనార్థకమితిచ భిన్నవిషయత్వాదితి.

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

ఇతరాధికరణప్రారమ్భః ౮

॥ ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు. ౪-౧-౧౩౧-౧౪ ॥

అవాంతర సంగతేః స్ఫుటత్వాద్విషయసంశయౌదర్శయతి. (ప) కిమశ్లేషవినాశౌహి సమానౌపుణ్య కర్మణి ? ఉత, నేత్యత్రవిశయః ॥ యథా పూర్వాఘోత్త రాఘయోర్వినాశాశ్లేషౌ విద్యయా సంభవతః, తథాపూర్వసుకృతోత్తర సుకృతయోరపి? కిముత, నేతి ? సంశయః, నేతిపూర్వపక్షః। (ప) నసమానౌఫలస్యచ। సుఖరూపతయా నిష్ట భావాభావాన్న యుజ్యతఇతి ॥ పుణ్యకర్మణితౌనసమానౌ। కుతః? పుణ్యఫలంహినా నిష్టం - సుఖరూపత్వాదితి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ముముక్షోశ్చతథాత్వే నహ్య నిష్టత్వస్యసామ్యతః। తావశ్లేషవినాశౌస్తస్సమానౌశ్రుతి చోదితౌ ॥ పాపస్యేవపుణ్య స్యాపి విద్యాఫలభూతమోక్ష విరోధితయా ఽనిష్టత్వసామ్యాత్ సమానౌ । శ్రూయతేహి - తత్సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే-ఇతి । సూత్రార్థస్తు- ఇతరస్య పుణ్యస్యాప్యేవ మశ్లేష వినాశౌ । పాతేత్వితి । శరీరపాతేవినాశస్తేషామితి.

అనారబ్ధకార్యాధికరణప్రారమ్భః ౯

॥ అనారబ్ధకార్యేఏవతుపూర్వేతదవధేః ౪-౧-౧౩౨-౧౫ ॥

(ప) పూర్వప్రకృతయోః పుణ్యాపాపయోరవిశేషతః। విద్యోత్పత్తేర్వినాశః స్యాత్ తదనారబ్ధకార్యయోః ॥ కింవిద్యోత్పత్తేః పూర్వంకృతయోః సుకృతదుష్కృతయో రారబ్ధ కార్యయోరనారబ్ధకార్యయోశ్చ, అవిశేషేణనాశః ? ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి ? సంశయః। అవిశేషేణేతి పూర్వపక్షః। (ప) అవిశేషేణ నాశస్స్యాద్విశేషాభావతో ఽనయోః। సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంతే-ఇతితయోరవిశేషేణనాశశ్రవణాత్ తన్నాశోవిశేషంవినేతి। రాద్ధాన్తస్తు-(ప) ఇతిహ్యుత్పన్నవిద్యస్యదేహపాతావధిశ్రుతేః। అయోగాత్సర్వనాశేతత్తయో

॥ ఇతరస్యేత్యాది. ౪-౧-౧౩౧-౧౪ ॥ కిమశ్లేషేత్యాదిపాదత్రయేణసంశయ ముక్త్వా, తతః, పాదత్రయేణపూర్వపక్షమాహ - సామ్యతఇతి । ఉభేసుకృతదుష్కృతే - ఇతినిర్దిశ్య, సర్వేపాప్మా నో ఽతోనివర్తంతే-ఇతిముముక్షోరనిష్టఫలత్వాత్ సుకృతస్యాపి పాప్మశబ్దేనవ్యపదేశాదితిభావః। శరీరపాతే ఇతి । యద్యుపక్రాంత ఉపాసనేసుకృతనాశస్స్యాత్; తర్హి, సుకృతఫలభూతోపాసనానుకూలాన్న పానాద్యుప లబ్ధ్య భావాదుపాసన నిర్వృత్తిరేవనస్యాదితిసుకృతస్యేష్టమేవవక్తవ్య మిత్యాశంక్యాహ- పాతేసతి, శరీరపాతానంతరమేవ సుకృతనాశ ఇత్యర్థః.

॥ అనారబ్ధేత్యాది ౪-౧-౧౩౨-౧౫ ॥ తన్నాశఇతివిశేషం వినా, ఆరబ్ధకార్యానారబ్ధ

రేవసఈరితః ॥ యదివిద్యోత్పత్తౌప్రారబ్ధకార్యయోరపితయోరవిశేషేణనాశ ఇత్యుచ్యతే; తర్హి, తస్యతావదేవచిరంయావన్నవిమోక్ష్యే; అథసంపత్స్యే - ఇతి దేహపాతావధి శ్రుతిర్నయుజ్యతే । అతః, అనారబ్ధకార్యయోరేవ తయోర్నాశ ఇతి.

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణ ప్రారంభః ౧౦

॥ అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవతద్దర్శనాత్. ౪-౧-౧౩౩-౧౬. ॥

(ప) అగ్నిహోత్రాదితద్ధర్మః కిమనుష్ఠేయ ఏవన ? ఉపక్రాంత విద్యేనాగ్నిహోత్రాదీని, తత్తద్ధర్మాశ్చ కిమనుష్ఠేయాః ? ఉత, నేతి ? సంశయః । నేతిపూర్వపక్షః॥ (ప) అశ్లేషాద్యభిధానాచ్చపుణ్యపాపాఖ్యకర్మణః । ఆశ్రమోక్తస్యధర్మస్యసుకృతత్వస్య సామ్యతః। అననుష్ఠేయ ఏవస్యాత్ కార్యాశ్లేషాదితీరితమ్ ॥ అభిధీయతేహి - ఉత్తరయోః పుణ్యపాపయోరశ్లేషః । ఆశ్రమధర్మాశ్చ సుకృతసమానాఏవ । కర్మకార్యం నశ్లిష్యతీతిస్థితే, కింతేషామనుష్ఠానేనేతి ? రాద్ధాన్తస్తు - (ప) కార్యమాశ్రమధర్మస్య విద్యోత్పత్తిరితీరితమ్। తత్కార్యాయహ్యనుష్ఠేయస్తద్వాక్యాదవగమ్యతే ॥ ఆశ్రమ ధర్మకార్యం విద్యోత్పత్తి రూపమేవ । అతస్తద్రూపకార్యాయతేఽనుష్ఠేయాఏవ । దృశ్యతేహి తథా - "తమేతంవేదాను వచనేన బ్రాహ్మణావివిదిషంతి । యజ్ఞేనదానేన తపసానాశకేనేతి".

॥ అతోఽన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః ౪-౧-౧౩౩-౧౭ ॥

యద్యగ్నిహోత్రాది సాధు కృత్యావిద్యోత్పత్త్యర్థా । పూర్వప్రకృతాచ సాధుకృత్యా విద్యయావినష్టా సుహృద స్సాధుకృత్యామిత్యస్య కోవిషయ ? ఇత్యాశంక్యాతోఽన్యాఽపీత్యాద్యాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) సాధుకృత్యాద్వయోరన్యాశారీరప్రముఖాయతః । విదుషాఽనుష్ఠితాకర్మ ప్రతిబద్ధ ఫలాఽస్తిహి । ఏతద్విషయమేకేషాం వచనం శాఖినాం మతమ్ ॥ నిత్యోత్పత్త్యర్థాయాస్సాధుకృత్యాయాఅన్యాశారీరసంస్కార ప్రముఖా

కార్యయోః వినాశఇత్యర్థః అయోగాదితి, సర్వనాశే సతి, తస్యతావదిత్యాదిశ్రుతేర ప్రయోజనత్వాపత్తేరిత్యర్థః । అతః, ఆరబ్ధకార్యం కర్మశరీరపతనావధిననశ్యతీత్యాశయః ॥

॥ **అగ్నిహోత్రేత్యాది.** ౪-౧-౧౩౩-౧౬. ॥ పుణ్యపాపయోరితి । పుణ్యపాపకార్యయోరిత్యర్థః । కిమనుష్ఠానేనేతి । నానుష్ఠేయ ఇత్యర్థః । విద్యోత్పత్తిరితి । విద్యాతిశయ సంభవ ఇత్యర్థః। ఆశ్రమధర్మాణామితర కార్యాశ్లేషేఽపి విద్యాఽతిశయజననరూపకార్యసాధనతయాతేఽనుష్ఠేయాఇతి।

॥ **అతోఽన్యాపీత్యాది.** ౪-౧-౧౩౩-౧౭ ॥ సాధుకృత్యాయాఇతి । సూత్రస్థాతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః । అగ్నిహోత్రాదికాయాఇత్యర్థః । శారీరసంస్కారప్రముఖేతి । తానాహభగవాన్ విఖనాః -

విద్యాయాః పూర్వోత్తరయోరుభయోరపి విద్యావతా ఽనుష్ఠితా సాధుకృత్యాప్రబలకర్మ ప్రతిబద్ధఫలా ఽస్తి । తద్విషయంతస్య పుత్రాదాయముపయంతి; సుహృదస్సాధు కృత్యా మిత్యేకేషాంశాఖినాంవచనమ్ ॥

॥ యదేవవిద్యయేతిహి. ౪-౧-౧౩౩-౧౮ ॥

(ప) యదేవేతిక్రతోర్బంధాభావః ఫలమితీరితమ్ । ప్రతిబద్ధఫలాసాధు కృత్యా ఽస్త్యేవతథావిధా ॥ యదేవవిద్యయాకరోతి, తదేవవీర్యవత్తరమితి, ఉద్గీథో పాసనస్య క్రతుఫలప్రతిబంధాభావఫలత్వముక్తమ్. అతః, ప్రతిబంధః సాధుకృత్యా ఫలస్యాస్తీత్యవ గమ్యతే - ఇతి.

అగ్నిహోత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

ఇతరక్షపణాధికరణప్రారమ్భః ౧౧

॥ భోగేనత్వితరేక్షపయిత్వా ఽథసంపద్యతే. ౪-౧-౧౩౪-౧౯ ॥

(ప) ఆరబ్ధపుణ్యాపాపే కిం విద్యాయోన్యవసానతః ? తచ్ఛరీరావసానేవాహ్య న్యస్మిన్ వేతి ? సంశయః ॥ అనారబ్ధకార్యయోః పుణ్యాపాపయోస్తథాత్వే, ఆరబ్ధ కార్యేతేకిం విద్యాయోనిదేహావసానకే ? ఉత, తద్దేహావసానే శరీరాంతరావసానే? ఇత్య నియమ ఇతిసంశయః । తద్దేహావసానే - ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) యావదిత్యత్రసంపత్తే స్తద్విలంబ శ్రుతేస్తథా। ప్రారబ్ధఫలయోస్తేనతత్త్వాభిప్రాయ తశ్చతత్ ॥ యావన్నవిమోక్షే- ఇతి బ్రహ్మ సంపత్తేస్తచ్ఛరీరావసానమాత్ర విలంబోహిశ్రూయతే । తతః ప్రారబ్ధఫలయోః పుణ్యాపాపయోః విద్యాయోనిశరీరావధిత్వమవగమ్యత ఇతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) బంధమోక్షౌతద్విషయావనిత్యోదేహ ఉచ్యతే। అతశ్చయావతాతేన సమాప్యే, తావతా తథా॥ చేతనస్యబంధమోక్షౌ ప్రారబ్ధకార్య కర్మసత్తాతద సత్తాహేతుకౌ। నతు తత్రదేహో

"ఋతుసంగమనగర్భాధాన పుంసవనసీమంత విష్ణుబలి జాతకర్మోత్థాన నామకరణాన్నప్రాశన ప్రవాసా గమన పిండవర్ధన చౌళోపనయన పారాయణ వ్రతబంధవిసర్గోపాకర్మ సమావర్తన పాణిగ్రహణా నీత్యష్టాదశ సంస్కారాశ్శారీరాః" ఇతి। విద్యాయాఇతి। విద్యా ఽధిగమాదిత్యర్థః। అత్రేదమ వధేయమ్- అగ్నిహోత్రాదేరన్యానాదికాలప్రవృత్తా పూర్వాసాధుకృత్యా ప్రబలకర్మాంతర ప్రతిబద్ధఫలా ఽస్తి, ఉత్తరావృష్ట్యన్నాది విద్యా ఽనుగుణఫలా, తథా ప్రతిబద్ధాచాస్తితద్విషయం తద్వచనమితి.

॥ యదేవేతి. ౪-౧-౧౩౩-౧౮ ॥ అవగమ్యతఇతి । అతః, ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యా విషయం సుహృదస్సాధుకృత్యా మిత్యాదివచనమిత్యభిప్రాయః ।

హేతుః। దేహోహ్యనిత్యః। అతో, యావతాకాలేనారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే యోగేనసమాప్యే తే, తావదధికేతే. సూత్రార్థస్తు. - ఇతరేఆరబ్ధకార్యేపుణ్యపాపే భోగేన క్షపయిత్వా, వినాశ్యాథ, బ్రహ్మసంపద్యతే - ఇతి.

ఇతి, శ్రీవేఙ్కటేశచరణారాధనప్రవణతత్ప్రసాదాధిగతవేదాన్తదేశికాభిఖ్య
కవికులతిలక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసమఖీంద్రవిరచితే
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య
ప్రథమపాదః సమాప్తః.

దర్పణసహితశ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్యద్వితీయపాదే వాగధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ. ౪-౨-౧౩౫-౧ ॥

పాదసంగతేః స్ఫుటత్వాత్ విషయసంశయౌదర్శయతి. (ప) అస్యసోమ్యాఖ్య పురుష ఉత్క్రాన్తివిషయాశ్రుతిః। కింతత్రవృత్తిమాత్రంస్యాత్ సంపద్యతే ? ఉతేంద్రియ మితి? అస్యసోమ్యపురుషస్య ప్రయతోవాఙ్మనసి సంపద్యత ఇతి, ఉత్క్రాన్తి విషయ తయాశ్రూయతే। తత్రకింవాగ్వృత్తిమాత్రం మనసిసంపద్యతే ? ఉత, వాగింద్రియ మేవ ? ఇతిసంశయః। వృత్తిమాత్రమితి పూర్వపక్షః। (ప) తదభావాల్లయస్తత్రవాచోన భవతీరితమ్ । తద్వృత్తిమాత్రవచనమిదంవాక్యమితీరితమ్ ॥ నహిభవతిమనసో వాక్ప్రకృతిత్వం । నహిచసంభవతి తత్రవాక్ స్వరూపస్యలయః। అతః, తద్వృత్తి మాత్రం తత్రసంపద్యత ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) సంపత్త్యభావోహేతౌస్యాత్ వాగ్వృత్తావపి దర్శనాత్। తుల్యత్వస్యచ శబ్దాచ్చ రూపంసంపద్యతేతతః ॥ యదుక్తం అహేతౌమనసివాచ

॥ **భోగేనేత్యాది.** ౪-౧-౧౩౪-౧౯ ॥ తావదవధికే - ఇతి। ప్రారబ్ధకర్మణీభోగేనై వక్షపణీయే. తత్క్షపణంచతస్మిన్ శరీరేవా ? శరీరాన్తరేవాస్యాత్ ? తత్రననియమః। ప్రారబ్ధఫలం భుక్త్వైవబ్రహ్మ సంపద్యత ఇత్యభిప్రాయః.

ఇతి, శ్రీరఘునన్దనసన్దేశహరప్రసాదలబ్ధ వాఙ్మయ వరదరాజనన్దన
సుందరరాజసూరివిరచితే శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యదర్పణే
చతుర్థాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.
శ్రీవిఖనసేనమః.
శ్రీశ్రీనివాసగురవేనమః.

॥ **వాఙ్మనసిదర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ.** ౪-౧-౧౩౫-౧ ॥ వాక్ప్రకృతిత్వమితి। వాచోమనః నహిప్రకృతిః। నహ్యుపాదానమిత్యర్థః। ఉపాదానేహిలయస్సంభవతి। నత్వన్యత్వే-ఇతిభావః। తుల్యత్వ

స్సంపత్తిర్నభవతీతి, తద్వాగ్వృత్తావపిసమానం । వాగ్వృత్తేర్వాగేవహ్యుపాదానం; నతు మనః । అతః, తయోస్తుల్యత్వం దృశ్యతేచ। వాచ్యపరతాయాం, మనసః ప్రవృత్తిః. శ్రూయతేచ। వాఙ్మనసిసంపద్యత ఇతి । అతో, వాగ్రూపమేవమనసి సంపద్యతే. నచాహేతౌ కథంలయ ? ఇతివాచ్యం । అత్రసంపత్తిర్నామ, సంయోగః । నతులయః ఇతి.

॥ అతఏవ, సర్వాణ్యను. ४-౧-౧३२-౨ ॥

(ప) సంయోగమాత్రం నలయోవాచోమనసియచ్ఛ్రుతమ్। సర్వేన్ద్రియాణాంమనసి సమ్పత్తిస్తత ఏవహి ॥ యతోమనసివాచస్సంయోగమాత్రం; నతులయః, తతఏవతస్మాదుపశాన్తతేజా అపునర్భవమిన్ద్రియైర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి సర్వేన్ద్రియాణాంమనసి సమ్పత్తిరుపపద్యతే.

వాగధికరణం సమాప్తమ్ ౧

మనో ఽధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ తన్మనః ప్రాణఉత్తరాత్. ४-౨-౧३६-३ ॥

(ప) కింమనః ప్రాణ ఇత్యత్రశబ్దో ఽపాంవాచకో ఽథవా। ప్రాణస్యైవేతి విలయః సంశయోవిషయశ్చతౌ॥ ఇతి. మనః ప్రాణఇతి మనసః ప్రాణసంపత్తిః ఉచ్యతే। అత్రప్రాణశబ్దో ఽపాంవాచకో ఽథవా, ప్రసిద్ధప్రాణస్యైవవాచకః ? సంపత్తిర్లయోవా? సంయోగోవా ? ఇతిసంశయః, విషయశ్చ. అపాంవాచక ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) తద్భావాచ్ఛ్రవణాచ్చాపామన్నస్యప్రకృతిత్వతః । సంపత్తిరుపపన్నేతిశబ్దస్తద్వాచకోభవేత్॥ అన్నమయంహి సోమ్యమనఇతి. మనసో ఽన్న ప్రకృతిత్వముచ్యతే । శ్రూయతేచ తాఅన్నమసృజంతేతి। అన్నస్య; అప్ప్రకృతిత్వమ్ । అతః, పరంపరయాకారణభూతాస్వప్సుమనసోలయ ఉపపన్న ఇతి ప్రాణశబ్దో ఽంబు వాచ*క* ఇతి। రాద్ధాన్తస్తు -(ప) నమనః ప్రాణయోస్తత్త్వ ముచ్యతే ఽ త్రతథావిధమ్ । తస్యాహంకారికత్వేనతదాప్యాయనమన్నతః । శబ్దాదీంద్రియ సంయుక్తం మనః ప్రాణేతుయుజ్యతే ॥ అన్నమయంహిసోమ్యమనః ఆపోమయః ప్రాణః ఇతిమనః ప్రాణయోరన్నప్రకృతిత్వం, జలప్రకృతిత్వంచనోచ్యతే । మనసః ఆహంకారికత్వాత్ పరంతుమనః ప్రాణయోరన్నేనాద్భిశ్చాప్యాయనముచ్యతే । అతః, మనః ప్రాణ ఇతి, ఇంద్రియసంయుక్తంమనః ప్రాణేసంయుజ్యతే । నతు మనోవృత్తిమాత్రమితి ప్రతిపాదితంభవతి । సూత్రార్థస్తు- మనః ప్రాణేసంపద్యతే । కుతః ? ఉత్తరాత్ - మనః ప్రాణ ఇత్యుత్తరవాక్యాత్ - ఇతి.

మనో ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౨

మితి । యథావాగింద్రియంమనః ప్రకృతికం, తథాతద్వృత్తిరపిమనః ప్రకృతికేత్యర్థః.

॥ తన్మనః ప్రాణఇత్యాది. ४-౨-౧३६-३ ॥ తద్భావాదితి ఖీ మనసో ఽన్న ప్రకృతిత్వాదిత్యర్థః । సంయుజ్యతఇతి । నతు సలీలయతఇత్యర్థః ॥ మనో ఽధికరణం సమాప్తమ్౨,

॥ సోఽధ్యక్షేతదుపగమాదిభ్యః ౪-౧-౨-౧౩౭-౪ ॥

అవాంతరసంగతి విషయ సంశయానాహ - (ప) సకింసంయుజ్యతే ప్రాణోజీవే? తేజసి ? సంశయః ॥ సప్రాణః జీవేసంయుజ్యతే ? ఉత, తేజసీతి ? సంశయః । తేజసీతిపూర్వపక్షః । (ప) తేజస్యేవాస్య సంయోగో వచనాత్తేజసీతిహి ॥ ప్రాణస్తేజసీతి వచనాత్ సతేజస్యేవ సంయుజ్యతే। రాద్ధాన్తస్తు - (ప) ఉత్క్రాన్తైతచ్ఛ్రుతేరస్య తస్మిన్ జీవేసయుజ్యతే । విరోధపరిహారాయ సంయోగంవదతిశ్రుతిః । ఏవమేవేమమాత్మాన మంతకాలే సర్వేప్రాణాఅభిసమాయంతి। ఇతి, ఉత్క్రాన్తైప్రాణస్య జీవోపగమః శ్రూయతే। తముత్క్రామన్తంప్రాణోఽనూత్క్రామతి - ఇతి జీవేనసహతస్యోత్క్రాన్తిశ్చామ్నాయతే। ఏవం జీవయుక్తస్యతస్య తేజసాసంయోగః ప్రాణస్తేజసీతిశ్రుతః । అతో, నవిరోధః । సూత్రార్థస్తు-సప్రాణః కరణాధ్యక్షేజీవేసం పద్యతేకుతః? తదుపగమాదిశ్రవణాత్ - ఇతి.

అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్ 3

భూతాధికరణ ప్రారమ్భః ౪

॥ భూతేషుతచ్ఛ్రుతేః ౪-౨-౧౩౮-౫ ॥ నైకస్మిన్ దర్శయతోహి. ౪-౨-౧౩౮-౬ ॥

(ప) తేజోమాత్రేయుజ్యతే సభూతాన్తరయుతేఽథవా ॥ సప్రాణః కేవలం తేజసిసంపద్యతే ? ఉత, పృథివ్యాదిభూతాంతరసహితే తస్మిన్నితి ? సంశయః। తేజోమాత్ర ఇతిపూర్వపక్షః । (ప) సతేజసీతివచనాత్తేజోమాత్రేఽభియుజ్యతే ॥ సప్రాణస్తేజసికేవలం సంపద్యతేకుతః। తథావచనాత్. రాద్ధాన్తస్తు - (ప)చరతోజీవవర్గస్య సర్వభూతమయశ్రుతేః। శ్రుత్యాస్మృత్యాఽక్షమత్వాచ్చసంసృష్టే యుజ్యతేసహి ॥ పృథివీ మయః, ఆపోమయః, తేజోమయ ఇతి సంచరతోజీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రవణాత్, సంసృష్టభూతే షుససంయుజ్యతే । అసంసృష్టానాం తేషాం ప్రత్యేకంకార్యాక్షమత్వం దర్శయతః శ్రుతి స్మృతీ ॥ తాసాంత్రి వృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి । త్రివృత్కరణం ప్రతిపాదయతి శ్రుతిః ॥ తదభావే నామరూపవ్యాకరణాక్షమత్వాత్ । స్మృతిస్తు, నానా వీర్యాః పృథ గ్భూతాస్తతస్తేసంహతింవినా, నాశక్నువన్ ప్రజాస్స్రష్టుమసమాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యావిశేషాం తాహ్యండముత్పాదయంతితే - ఇతి, భూతాధికరణం సమాప్తమ్ ౪

॥ సోఽధ్యక్షఇత్యాది. ౪-౧-౨-౧౩౭-౪ ॥ ఉపగమస్సంబంధః । ఆదిశబ్దేన ప్రాణస్య జీవానుక్రమాది గృహ్యతే । తేజసీతి । భూతసూక్ష్మాంశేష్విత్యర్థః । జీవస్యతేజస్సంపత్తిర్వక్తవ్యా, తథాసతి, ప్రాణస్యాసోచ్యత ఇతి । విరోధస్తు, జీవేనసంయుక్తస్య ప్రాణస్యతేజస్సంపత్తౌ జీవస్యాసిద్ధ్య తీతి పరిహ్రియతే । యథాగంగయాసంయుజ్యయమునాయాః సాగరగమనేఽపియమునా సాగరంగచ్ఛతీతి వచో విరుద్ధ్యత ఇతి ॥ అధ్యక్షాధికరణం సమాప్తమ్ 3

- ॥ భూతే [illegible]చ్ఛ్రుతేః ౪-౨-౧౩౮-౫ ॥ నైకస్మిన్ దర్శయతోహి. ౪-౨-౧౩౮-౬ ॥ - సూత్రద్వయంవ్యాచష్టే - చరతఇత్యాదినా । ఏవంచ, తేజశ్శబ్దోఽత్రాజ హల్లక్షణయాత్రివృత్కృత భూతసంఘాతం ప్రతిపాదయతీత్యాశయః । భూతాధికరణం సమాప్తమ్ ౪

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ సమానాచాసృత్యుపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య ౪-౨-౧౩౯-౭ ॥

అవాంతరసంగతివిషయ సంశయానాహ - (ప) ఇయంతయోస్సమానా కిముత్క్రాన్తిస్తస్య ? సంశయః ॥ ఇయముత్క్రాన్తిః విదుషోఽవిదుషశ్చకింతుల్యా? ఉతా విదుషః ? ఏవేతిసంశయః। అవిదుషఇతిపూర్వపక్షః । (ప) అత్రైవవిదుషస్తత్త్వప్రాప్తి శ్రవణతస్స్వతః। అన్యస్యైవేయ ముత్క్రాన్తిస్సమానావేతి శంకితమ్ ॥ యదశంకిద్వయోస్స మానావేతి, తత్రోచ్యతే । అవిదుష ఏవ । నతువిదుషః । కుతః ? శ్రూయతేహి-విదుషోఽత్రైవామృతత్వప్రాప్తిః. "యదాసర్వేప్రముచ్యంతేకామాయేఽస్యహృదిస్థితాః। అథ, మర్త్యోఽమృతోభవత్యత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతే" ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు - (ప) అర్చిరాదికయైవాస్య బ్రహ్మప్రాప్తేరుపక్రమాత్। ప్రాక్సమానాగతిరియం నాడ్యామూర్ధన్యసంజ్ఞయా॥ యదేత్యనేననిష్పత్తిరుచ్యతే చావిరోధతః ॥ అర్చిరాదిగ త్యైవవిదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిరుపక్రమ్యతే । అతో, నాడీ ప్రవేశాత్ ప్రాగ్ద్వయోరియంగతిస్సమానా । విదుషోమూర్ధస్థితనాడీ విశేషేణోత్క్రాంతిరితివిశేషః। "యదాసర్వేప్రముచ్యంతే" ఇతిశ్రుతేశ్చనవిరోధః। తత్రామృతత్వ శబ్దేన, ఉత్తరపూర్వాఘయోర్వినాశ ఉచ్యతే । తద్రూపమమృతత్వమిత్యర్థః । బ్రహ్మసమశ్నుతే - ఇతిచభగవత్స్వ రూపధ్యానజనితనిరతిశయానందరూపబ్రహ్మానుభవోఽభిధీయతే-ఇతి । సూత్రార్థస్తు-ఆసృత్యుపక్రమాత్ గమ్యుపక్రమావధి నాడీ ప్రవేశాత్ప్రా గిత్యర్థః. ద్వయోర్గతిస్సమానా । అమృతత్వఞ్చానుపోష్య, విదుషో దేహేంద్రియా[illegible]కమదగ్ధ్వేత్యర్థః । అమృతత్వమితి, అఘాశ్లేషవినాశరూపమిత్యర్థః.

॥ తదాఽఽపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ ౪-౨-౧౩౯-౮ ॥

(ప) తత్తాదృశం కుతోఽపీతేస్సంసారవ్యపదేశతః ॥ యదుక్తమనుపోష్యైవామృ తత్వమితి, తత్త థైవ । కుతః ? వ్యపదిశ్యతేహి - ఆపీతేస్సంసారః । యావదప్యయః, తావత్సంసారః । తస్యతావదేవచిరం; యావన్నవిమోక్ష్యేఽథసంపత్స్యేఇతి.

॥ సమానేత్యాదినా. ౪-౨-౧౩౯-౭ ॥ నాడీవిశేషేణేతి । "శతంచైకాచహృదయస్యనాడ్యః తాసాంమూర్ధానమభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీతి" శ్రవణాదిత్యాశయః. అన్యానాడ్యః విష్వక్ ప్రసృతాఇత్యర్థః । అనుపోష్యేతి। ఉషదాహే - ఇతిధాతోర్ల్యప్.

॥ తదాఽఽపీతేరిత్యాది. ౪-౨-౧౩౯-౮ ॥తావదితిసూత్రస్థః ఆఙ్శబ్దోవ్యాఖ్యాతః । అపీతిః అప్యయః. అపిపూర్వాదిణ్ధాతోః క్తిన్ప్రత్యయః ॥ ఆ-అపీతిః.

॥ సూక్ష్మంప్రమాణతశ్చతథోపలబ్ధేః ౪-౨-౧౩౯-౯ ॥

గతివ్యపదేశాదేవ శరీరాదుత్క్రాన్తస్యకథం శరీరసంబంధ ? ఇత్యత్రసూక్ష్మం ప్రమాణత ఇత్యాద్యాహభగవాన్ బాదరాయణః ॥ (ప) సూక్ష్మంతద్వ్యపదేశాద్ధి శరీరమనువర్తతే । ప్రమాణాదుపలబ్ధేశ్చ, సంవాద వ్యపదేశతః ॥ ఇతశ్శరీరాదుత్క్రాన్తస్య సూక్ష్మశరీరసంబంధోభవతి । కుత ఇదమవగమ్యతే ? ఉపలభ్యతేహి తథాప్రమాణాత్। కింనామప్రమాణమ్? దేవయానమార్గేణగచ్ఛతోవిదుషః చంద్రమసాసంవాదవ్యపదేశః। కథంతంప్రతిబ్రూయాత్ ? సత్యంబ్రూయాదితి । తథా ఽఽహచ భగవాన్మరీచిః శ్రీశాస్త్రే- "అథాతో ఽర్చిరాదిమార్గం వ్యాఖ్యాస్యామః । అపునరావృత్తి హేతుభూతనివృత్తికర్మణా పరబ్రహ్మోపాసనాత్ ప్రపత్త్యాదిమార్గరతోజీవః పూర్వవత్పాంచభౌతిక ప్రళయావసానే సూక్ష్మదేహస్థః సుషుమ్నానాడిమధివసన్, బ్రహ్మరంధ్రంభిత్వా, ప్రవృత్తః అర్చిరభి సంభవతీ" త్యారభ్య, "సోమంరాజానం వైద్యుతమితి, ఏతేషుదేవతాస్థానేషువిశ్రమ్యానే నదేవయానమార్గేణ భూరాదీన్ ప్రాప్య, బ్రహ్మాండకటాహంభిత్వా, తతోవిరజాంప్రవిశ్య, కృతసూక్ష్మదేహత్యాగః, పూర్వోక్తవైష్ణవాండంగచ్ఛతీతి".

॥ నోపమర్దేనాతః ౪-౨-౧౩౯-౧౦ ॥

(ప) ఉత్తరాద్ధేతుసంఘాతాద్వచనం నోపమర్దతః । తస్యామృతత్వంవదతి; కీర్తితంతాదృశంత్వతః ॥ ఉక్తాద్వక్ష్యమాణాచ్చహేతువిశేషాత్ । యదాసర్వేప్రముచ్యంత ఇత్యాదివచనం విదుషో బంధోపమర్దేనామృతత్వం నప్రతిపాదయతి । పరంతు, ఉక్తమేవహి । "అమృతత్వం నామ, పూర్వోత్తరాఘవినాశ" ఇతి.

॥ అస్యైవచోపపత్తేరూష్మా ౪-౨-౧౩౯-౧౧ ॥

(ప) విద్యమానత్వోప పత్తేరస్యసూక్ష్మశరీరతః । నోపమర్దేనచాస్యోష్మాసూక్ష్మ దేహగుణస్తథా ॥ అతో, విద్వాన్ శరీరేణ సూక్ష్మేణోత్క్రామతిస్వయమ్ ॥ ఉపపద్యతేహి; అస్య సూక్ష్మ శరీరస్య విద్యమానత్వమ్ । అతో, నోపమర్దేనామృతత్వం । కథం సూక్ష్మదే

॥ సూక్ష్మేత్యాది. ౪-౨-౧౩౯-౯ ॥ నివృత్తికర్మణాపరబ్రహ్మోపాసనాదితి । నివృత్తికర్మనామ, భగదవర్చనం । తద్రూపపరమాత్మోపాసనాదిత్యర్థః । ప్రపత్త్యాదిమార్గరత ఇతి । ప్రపన్నస్యైవభగవదారానాధికృతత్వాదిత్యాశయః.

॥నోపమర్దేనాతః ౪-౨-౧౩౯-౧౦ ॥ హేతువిశేషాదితి । సూత్రస్థో ఽతశ్శబ్దోవ్యాఖ్యాతః.

॥ అస్యేత్యాది. ౪-౨-౧౩౯-౧౧ ॥ తదేతి । తదామృతిసమయే సఉష్మా ఽన్యత్రనో పలభ్యతే । క్వచిదేవోపలభ్యత ఇత్యర్థః ॥ స్థూలశరీరస్యోష్మాతు, సర్వత్రస్యాత్ । "సంతాపయతిస్వందేహ" మిత్యాది శ్రుతేరిత్యభిప్రాయః.

హస్య విద్యమానత్వమవగమ్యతే ? ముమూర్షోర్హివిదుషశ్శరీరే క్వచిదూష్మాభవతి । నహి సూక్ష్మశరీరగుణః । నతుస్థూలస్య । నహి తదాసో ఽన్యత్రోపలభ్యతే । అతో, విద్వాన్ సూక్ష్మశరీరేణోత్క్రామతి.

॥ ప్రతిషేధాదితిచేన్న । శారీరాత్స్పష్టోహ్యేకేషామ్. ౪-౨-౧౩౯-౧౨ ॥

(ప) సఇత్యారభ్య, విదుష ఉత్క్రాన్త్యాద్యభిధాయచ । అన్యస్యప్రతిషేధాద్ధి ప్రకారోనోపపద్యతే । విదుషస్తస్యతస్మాత్స్యాత్తేనోత్క్రాన్తిర్హిమార్గతః ॥ తస్మైసహైవతిష్ఠన్తి స్పష్టోమాధ్యందినేత్వయమ్ ॥ సఏతాస్తేజోమాత్రాఇత్యారభ్య, విద్యాహీనస్యోత్క్రాన్తి ప్రకారం, తతః, అన్యంనవతరం కల్యాణమిత్యాదినా కల్యాణరూపకరణాదికంచాభిధాయ, తద్విషయంసమాప్య, తతః, అథాకామయమాన ఇత్యాదినానతస్యప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి విదుషో ఽకామయమానస్యోత్క్రాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే । అతస్సప్రకారో విదుషినోపపద్యతే తస్యాత్రైవబ్రహ్మాప్యయ ఇతిచేన్నైతత్ । విదుషస్స్వశరీరాదనేనోత్క్రాన్తిర్నప్రతిషిధ్యతే। కింతు, శారీరాత్ ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానాముత్క్రాన్తిః । అర్చిరాదిమార్గేణగమనాయ తస్యప్రాణాస్సహైవతిష్ఠంతి। నతు వియుజ్యంతే। సో ఽయ మర్థోమాధ్యందినపాఠే స్పష్టో ఽభిధీయతే । యో ఽకామో, నిష్కామ, ఆప్తకామః, ఆత్మకామః, నతస్మాత్ ప్రాణా ఉత్క్రామన్తీతి.

॥ స్మర్యతేచ. ౪-౨-౧౩౯-౧౩ ॥

(ప) మూర్ధన్యనాడ్యావిదుష ఉత్క్రా న్తిస్స్మర్యతే తతః । ఊర్ధ్వమేకః స్థితస్తేషాం యోభిత్వాసూర్యమండలమ్ । బ్రహ్మలోక మతిక్రమ్య, సయాతిపరమాంగతిమ్ ॥ ఇతి. స్మర్యతేహియాజ్ఞవల్క్యే - ఊర్ధ్వమిత్యాది । ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం సమాప్తమ్ ౫

పరసమ్పత్త్యధికరణప్రారమ్భః ౬

॥ తానిపరేతథాహ్యాహ. ౪-౨-౧౪౦-౧౪ ॥

అవాంతరవిషయ సంశయానాహ - (ప) తత్తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టభూతాద్యాత్మ

॥ ప్రతిషేధాదిత్యాది. ౪-౨-౧౩౯-౧౨ ॥ ప్రాణానాముత్క్రాన్తిరితి । అత్రప్రతిషిధ్యతే-ఇత్యనుషజ్యతే ॥ నతస్య ప్రాణాఉత్క్రామన్తీతి । జీవసంబంధినః ప్రాణానోత్క్రామన్తీత్యర్థః ॥ నతుశరీరసంబంధినస్తేనోత్క్రామన్తీతిప్రాణానాం శరీరసంబంధిత్వాభావాత్ । నతస్మాదితి । తస్మాత్ ప్రత్యగాత్మనః ప్రాణానోత్క్రామన్తీత్యర్థః । అతశ్శరీరాదుత్క్రాన్తిరర్థసిద్ధా ।

॥ స్మర్యతేచ. ౪-౨-౧౩౯-౧౩ ॥ తేషాంనాడీవిశేషాణామిత్యర్థః । ఆహచభగవాన్ మరీచిః - "సూక్ష్మదేహస్థః సుషుమ్నానాడిమధివసన్, బ్రహ్మరంధ్రంభిత్వే" త్యాది ॥

యుతానికిమ్ । సంపద్యంతే పరేదేవేయథావిద్యం, యథాక్రమమితి ॥ జీవసంయుతానితేజశ్శబ్దేనాజహల్లక్షణయా నిర్దిష్టానితాని భూతసూక్ష్మాణి పరమాత్మనిసంపద్యంతే ? ఉత - యథాకర్మ, యథా విద్యంస్వ కార్యనిర్వాహాయగచ్ఛంతి ? ఇతిసంశయః । యథాకర్మవిద్యంగచ్ఛంతీతి పూర్వపక్షః ॥ (ప) తదానీంసుఖదుఃఖోపభోగాభావాదభావతః । యథాక్రమం, యథా విద్యం గచ్ఛేయురితి కీర్తితమ్ ॥ యదిపరమాత్మనిసంపద్యంతే, తదాసుఖదుఃఖోప భోగరూప కార్యాదర్శనేన ప్రయోజనాభావాత్ తదానుగుణ్యేన యథాకర్మవిద్యంగచ్ఛం తీతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) తత్కార్యత్వేనసర్వస్యతదాత్మత్వాదిదంహితత్ । సంపద్యంతేతా నిపరే తథాహ్యాహేతిచశ్రుతిః ॥ తదిదంసర్వంహిబ్రహ్మకార్యం, బ్రహ్మాత్మకంచ । తతో, భూత సూక్ష్మాణి పరమాత్మనిసంపద్యంతే, తథా ౨— ౨హహిశ్రుతిశ్చ । తేజః పరస్యాం దేవతాయామితి.

అవిభాగాధికరణప్రారమ్భః ౭

॥ అవిభాగోవచనాత్ ౪-౨-౧౪౧-౧౫ ॥

(ప) పరమాత్మనిసంపత్తిః కారణాపత్తిలక్షణా । విభాగాభావమాత్రంహిమనః ప్రభృతివద్భవేత్ ॥ ఉక్తాసంపత్తిః కింకారణాపత్తిరూపా, యథాప్రాకృతప్రళయే? ఉత, వాఙ్మనసీత్యాదౌమనః ప్రభృతివదవిభాగమాత్ర? మితిసంశయః । పూర్వపక్షస్తు - (ప) సంపత్తివచనాత్తస్య కారణత్వాచ్చ సాభవేత్ ॥ పరమాత్మన స్సర్వకారణత్వాత్ తస్మిన్సంపత్తిః కారణాపత్తిరేవ ఇతి । రాద్ధాన్తస్తు. - (ప) శ్రుతసంపత్తివచనస్సర్వత్రాప్య నుషంగతః । వైరూప్యా సంభవాదత్రన విభాగ ఇతీరితమ్ ॥ శ్రూయమాణస్యసంపద్యత ఇతిశబ్దస్య సర్వత్రాప్యనుషంగాత్ తేజః పరస్యాం దేవతాయామిత్యత్రచానుషక్తస్య తస్యశబ్దస్యసంసర్గవిశేషరూపార్థం వినా, తద్వైరూపార్థకల్పనేప్రమాణానుపలంభాత్, వాఙ్మనసీత్యాదావివాత్రాప్యవిభాగరూపార్థ ఏవయుక్త ఇతి.

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్ ౭

॥ **తానీత్యాది.** ౪-౨-౧౪౦-౧౪ ॥ అజహల్లక్షణేతి । తేజశ్శబ్దస్వార్థాపరిత్యాగేన భూతాంతరం లక్షయతీత్యజహల్లక్షణా । తదానుగుణ్యేనేతి । సుఖదుఃఖోపభోగానుగుణ్యేనేత్యర్థః । సంపద్యంత ఇతి । అయమాశయః । యదుక్తంసుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యదర్శనాద్యథాకర్మ విద్యంగచ్ఛతీతి, తన్న । శ్రుత్యానుగుణ్యేన కార్యస్యకల్ప్యత్వాత్ । తచ్చసుషుప్తి ప్రళయయోరి వపరమాత్మసంపత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయాసవిశ్రాంతిరూపమితి ॥

॥ **అవిభాగోవచనాత్** ౪-౨-౧౪౧-౧౫ ॥ కారణాపత్తిరూపేతి । లయరూపేత్యర్థః । తద్వైరూపార్థఇతి । లయార్థోహ్యవిభాగరూపార్థవిరూపః । అనుషక్తస్యైకస్యభిన్నార్థత్వంన సంగత మిత్యాశయః । **అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్ ౭**

తదోకో ఽధికరణ ప్రారమ్భః ౮

॥ తదోకో ఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్ఛేషగత్యను
స్మృతి యోగాచ్చహార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా ४-२-१४२-१६ ॥

(ప) శతంచైకేతివిదుషోనాడ్యా మూర్ధన్యసంజ్ఞయా। గతిరిత్యత్రనియ మస్సంభవత్యుత, నేతివా ? ॥ శతంచైకాచహృదయస్య నాడ్య ఇత్యాదిశ్రుత్యాప్రతిపాదితా విదుషాంమూర్ధన్యనాడ్యేత్క్రాన్తిరితినియమోవా ? నేతి ? సంశయః । ననియమ ఇతిపూర్వపక్షః॥ (ప) నాడీనామతిసూక్ష్మత్వాద్దుర్వివేచత్వతోనసః । యాదృచ్ఛికం తద్గమనం వచనంచవదత్యను ॥ ననియమఏవకుతః ? నాడ్యోహ్యతిసూక్ష్మాః, వివేక్తు మశక్యాశ్చ । అతస్తచ్ఛ్రుతివచనం తయోర్గమనం యాదృచ్ఛికమనువదతి । రాద్ధాన్తస్తు- (ప) తదారాధనశేముష్యాతదంగస్మరణేనచ। ప్రీతేన వేంకటేశేనజీవో ఽనుగ్రహవాం స్తయా ॥ తత్ప్రకాశితతద్వారోనాడ్యాతమధిగచ్ఛతి ॥ భగవదారాధనరూప విద్యాసామర్థ్యాత్ విద్యా ఽంగభూతతయా ఽ ఽత్మనోగత్యనుస్మరణాచ్చ ప్రీతేన కృపాపయోనిధినా వినతజన విహిత సౌహార్దేనహార్దేనకమలాకరకమలాలాలిత పదనళినేన శ్రీవేంకటేశే నాను గృహీతోవిద్వాన్, జీవో ఽథ, భగవత్ప్రసాద ప్రకాశిత తద్వారోమూర్ధన్యసంజ్ఞాం, తాం నాడీం విజ్ఞాయ, తయా పరమప్రాప్యంతమేవప్రాప్నోతీతి । సూత్రార్థస్తు - విద్యా సామర్థ్యాత్, తచ్ఛేషభూతగత్యనుస్మృత్యాచప్రసన్నేనహార్దేనాను గృహీతః, హృదయస్థితేన పరమాత్మనాస్వానుగ్రహపాత్రీకృతః, తత్ప్రకాశితద్వారః, పరమపురుషప్రసాదప్రకాశిత ద్వారః, జీవః శతాధికయామూర్ధన్యయానాడ్యాగచ్ఛతి । తదోకో ఽగ్రజ్వలనం తస్యజీవ స్యోకః స్థానమ్। అగ్రజ్వలనంతత్ప్రసాదాదేవాగ్రే ప్రకాశవద్భవతీతి । ఉచ్యతేహిశ్రుతి స్మృతిభ్యాం పరమపురుషస్యహార్దత్వం। "తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే పరమాత్మావ్యవస్థితః" ఇతి । "సర్వస్యచాహం హృదిసన్నివిష్టః" ఇతి "తేషాంసతతయుక్తానాం, భజతాంప్రీతి పూర్వకమ్। తదాబుద్ధి యోగంతం యేనమామనుయాంతితే" । శ్రీశాస్త్రేభగవాన్ మరీచిః- "అథాతోదేహ లక్షణంవక్ష్యే" । ఇత్యారభ్య, మూలాధారాదిస్థానప్రమాణమభిధాయ, తత్పట లాన్తే "తస్యోపరిమూర్ధ్ని సుషుమ్నాయా అగ్రేముక్తిద్వారం । తస్మిన్శిరః పద్మం అధోముఖ

॥ తదోకో ఽగ్రజ్వలనమిత్యాది. ४-२-१४२-१६ ॥ అగ్రజ్వలనమితి । అగ్రేజ్వల నంయస్య, తథోక్తం భవతి । తదంగేతి । సూత్రస్థశేషశబ్దోవ్యాఖ్యాతః । వేంకటేశేనేతి । సూత్రస్థహార్ద శబ్దోవ్యాఖ్యాతః । వేంకటేశస్యహార్దశబ్దశబ్దవాచ్యపరమాత్మాభిన్నత్వాత్ తథోక్తిః । ముక్తిద్వారమితి ।

మూర్ధ్వమూలంషోడశదళైర్యుతమ్" ఇత్యాదినాపరిసమాప్య, తదుత్తరేపటలేవదతి ।
"అథ, కందా దుత్థితం ద్వాదశాంగుళంజ్ఞాననాళమ్" ఇత్యుపక్రమ్య, "అధోముఖం హృదయ కమలం ప్రాణాయామైర్వికాసితమూర్ధ్వముఖంభవతి । తస్యాంతేకర్ణికామధ్యే మహానగ్నిర్జ్వలన్, విశ్వార్చిర్విశ్వతోముఖఆపాదతలమస్తకం సంతాపయతి । తన్మధ్యే నీవారశూకవత్త న్వీవహ్నిశిఖా । తస్యాశ్శిఖాయామధ్యే ప్రజ్వలితజ్యోతీరూపమేవస్య సంకల్పేన తప్తజాంబూనదప్రభం పీతాంబరధరంపద్మాస్యం రక్తనేత్రపాణిపాదం చతుర్భుజం శంఖచక్రధరమభయకట్యవలంబితహస్తం శ్రీవత్సాంకం సుప్రసన్నం శుచిస్మితం సర్వభూతహృదిస్థితం పరమాత్మానం దక్షిణవామయోః విభూతి మాయా భ్యాం శ్రీభూమిభ్యాం సహపరిషద్భిః సంస్థితంచింతయేత్ ।" "నీవారశూకవత్తన్వీ పీతా భాస్వత్యణూపమా। తస్యాశ్శిఖాయామధ్యేపరమాత్మావ్యవస్థితః" ఇతిశ్రుతిరితి"।

రశ్మ్యనుసారాధికరణ ప్రారమ్భః ౯

॥ రశ్మ్యనుసారీ. ४-२-०४३-०२ ॥

(ప) అథ,రశ్మ్యనుసారీతిసో ౨యం గచ్ఛతిదేహతః । కింవాభవతినియమః సంభవత్యత్రసంశయః ॥ అథయత్రైత దస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రామత్యథైతైరేవ రశ్మిభిరూర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి విద్వాన్ శరీరాదు త్క్రాన్తః రశ్మ్యనుసారీగచ్ఛతీతిశ్రూయతే । కిమేషాగతిః నియతా ? ఉత, యథాసంభవ ? మితి సంశయః । యథాసంభవమితిపూర్వపక్షః ।
(ప) రాత్రౌమృతస్యజీవస్య తదభావాన్న సంభవేత్ । వదత్యత్రానువాక్యంచ పక్షప్రాప్తిం తథావిధమ్ ॥ రాత్రౌమృతస్య రశ్మ్యనుసారాసంభవాత్ సాగతిర్నస్యాత్। తాదృశవచనం పక్షప్రాప్తిమనువదతీతి । రాద్ధాన్తస్తు - (ప) పక్షప్రాప్త్యనువాదేవిరుద్ధ్యతేహ్యవధారణా। నిదాఘసమయేరాత్రావుపలబ్ధేశ్చతాదృశామ్ ॥ సూక్ష్మాస్సంత్యేవతే తత్రచానుసార్యేవ గచ్ఛతి॥ నిదాఘనిశాయా మపి తాదృశోష్మాహ్యుపలభ్యతే। యదుక్తంపక్షప్రాప్తిర నూద్యత ఇతి, తన్న। తథాసతి, రశ్మిభిరేవేత్యవధారణవిరోధాత్ । అతో, నిశ్యపిసూక్ష్మారశ్మయః సంత్యేవ । తదామృతో రశ్మ్యనుసార్యేవగచ్ఛతీతి. రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్౯

విదుషో మూర్ధన్యయానాడ్యాగతిరుక్తా । వేంకటేశస్యాహార్దత్వాదికముచ్యతే । పాద్యే - "స్వామి పుష్కరిణీ తీరే సర్వాంతర్యామ్యధోక్షజః । సహస్రశీర్షాపురుషస్సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ॥" ఇత్యారభ్య, "సర్వపాపాని వేంప్రాహుః; కటస్తద్దాహ ఉచ్యతే । సర్వపాపదహోయస్మాత్, వేంకటాచలఇత్యభూత్ ॥ కలిదోషపరీతానాం నరాణాంపాపచక్షుషామ్। వేంకటేశాత్పరోదేవోనాస్త్యన్యశ్శరణంభువీ"తి॥ తదోకో ౨ధికరణం సమాప్తమ్ ॥ ౮

॥ రశ్మ్యనుసారీ. ४-२-०४३-०२ ॥ సాగతిరితి । రశ్మ్యనుసారిగమనమిత్యర్థః । అనుసార్యేవేతి రశ్మీననుస్మృత్యైవ, గచ్ఛతీత్యర్థః। నచశంక్యం యదితేరాత్రావసిస్యుః, కుతోహేమంతాదౌ నలభ్యంత ? ఇతి, తేషాం తదాహిమాదిభిరభిభూతత్వాదితి ॥ రశ్మ్యనుసారాధికరణం సమాప్తమ్. ౯

నిశా ఽధికరణప్రారమ్భః ౧౦

॥ నిశినేతిచేన్న। సంబంధస్యయావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ ౪-౨-౧౪౪-౧౯ ॥

అవాంతరసంగతివిషయ సంశయానాహ - (ప) రాత్రౌమృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తిర్భవేన్నవా ॥ నిశిమృతస్యతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తివా ? నేతి ? సంశయః । నేతిపూర్వపక్షః । (ప) దివాచేత్యాదివాక్యే ఽస్య గర్హితత్వాత్త్వధోగతేః । హేతుత్వాన్న పరప్రాప్తిసంభవః పూర్వపక్షితః ॥ దివాచ, శుక్లపక్షశ్చ, ఉత్తరాయణమేవచ । ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని; విపరీతంతుగర్హితమితి నిశిమరణంహినిన్ద్యతే । అతో, దివామృతిర్గతి హేతురిత్యవగమ్యతే । తతో, నిశిమృతస్యనబ్రహ్మప్రాప్తిరితి । రాద్ధాన్తస్తు-(ప) మాహాత్మ్యా దఘయోరస్య హ్యేవంత్వాదన్యకర్మణః । బన్ధస్య హేత్వభావేన నిశ్యస్త్యేవాస్యసాతతః॥ విదుషోవిద్యామహిమ్నా పూర్వాఘోత్తరాఘయోర్హి వినాశశ్లేషౌభవతః । ప్రారబ్ధకార్యమ ఘమపి చరమదేహావధికమ్ । అతోహినవిద్యతేబంధహేతుః । తతో, నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిర్నిరర్గళా । సూత్రార్థస్తు. - నిశిమృతస్యగతిర్నేతిచేన్నైతత్ । కుతః ? ప్రారబ్ధస్యదేహావధితయా బంధహేత్వభావాత్ । దర్శయతిచశ్రుతిః "తస్యతావదేవచిరం యావన్నవిమోక్ష్యే ఽథసంపత్స్యే" ఇతి.

దక్షిణాయనాధికరణప్రారమ్భః ౧౧

॥ అతశ్చాయనే ఽపిదక్షిణే ౪-౨-౧౪౫-౨౦ ॥

(ప) మృతస్యాస్తినవా ప్రాప్తిర్విదుషోదక్షిణాయనే ॥ దక్షిణాయనేమృతస్యతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరస్తివా ? నేతి ? సంశయః నేతిపూర్వపక్షః । (ప) అథేతిచంద్రసాయుజ్యప్రాప్తి శ్రవణతో ఽస్యహి । నివృత్తివచనాత్తేషాం బ్రహ్మప్రాప్తిర్నవిద్యతే ॥ అథ, యోదక్షిణేప్రమీ యతే, పిత్యాణామేవమహిమానంగత్వా, చంద్రమసస్సాయుజ్యంగచ్ఛతీతి దక్షిణాయన మృతస్యహి చంద్రప్రాప్తిశ్శ్రూయతే । చంద్రంగతానాంచ పునరావృత్తిరుచ్యతే । అతో, నబ్రహ్మప్రాప్తిరితి. రాద్ధాన్తస్తు-(ప) హేత్వభావాత్పురోక్తాచ్చ విదుషస్తాదృశస్యన। పునర్భవతిచావృత్తిశ్చంద్ర సాయుజ్యబోధకమ్ । విశ్రమస్థానవిషయం విదుషోవచనం తతః। అవృత్తివాక్యమన్యేషామా వృత్తిప్రతిపాదకమ్ ॥ పూర్వంప్రతిపాది తాత్ బంధ హేత్వభావాచ్చంద్రం ప్రాప్తస్యాపి విదుషః పునరావృత్తిర్నభవతి । తస్యాపిచంద్ర సాయుజ్యబోధకం వచనంతుతత్రాప్తిం విశ్రాంతిహేతుంజ్ఞాపయతి । ఆవృత్తి వచనంత్వవిదుషామావృత్తిం ప్రతిపాదయతీతి.

॥ నిశినేత్యాది. ౪-౨-౧౪౪-౧౯ ॥ నిరర్గళేతి । దివాచేత్యాది వచనస్యావిద్వ ద్విషయత్వా దిత్యాశయః । నిశా ఽధికరణం సమాప్తమ్ ౧౦

॥ అతశ్చాయనే ఽపిదక్షిణే ౪-౨-౧౪౫-౨౦ ॥ అయమభిప్రాయః । విదుషాముత్తరాయణ మృతిరేవా పునరావృత్తిహేతురితినశంక్యం । భీష్మాదీనాంతత్ప్రతీక్షాతు తత్రాశస్త్యమాత్రప్రదర్శికేతి ।

॥ యోగినః ప్రతిస్మర్యేతే స్మార్తేచైతే ౪-౨-౧౪౫-౨౦ ॥

యత్రకాలేత్వనావృత్తిరితి మరణకాలవిశేషః స్మర్యతఇతిచేత్తత్రయోగినః ప్రతీత్యాహభగవాన్బాదరాయణః। (ప) స్మర్యేతేతద్గతీస్మార్తేతన్నిష్ఠాన్యోగినః ప్రతి। కాలస్యాపిహ్యాపాదానం స్మర్యతేతాదృశాన్ప్రతి ॥ యత్రకాలేత్వనావృత్తి, మావృత్తిం చైవయోగినః। ప్రయాతా యాంతి, తంకాలం వక్ష్యామిభరతర్షభ ! ॥ అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల ఇత్యాదినోక్తాపునరావృత్తిరహితాగతిః, ధూమోరాత్రిస్తథా కృష్ణఇత్యాదినోక్తా పునరావృత్తి యుతాగతిశ్చ యోగాంగతయాస్మార్తేస్మర్తవ్యే - ఇతి యోగనిష్ఠాన్ప్రతిస్మర్యేతే। కాలస్యోపాదానంచ యోగినః ప్రత్యేవస్మర్యతే; నతు ముమూర్షూన్ప్రతి ।

ఇతి, దక్షిణాయనాధి కరణం సమాప్తమ్ ౧౧

ఇతి, శ్రీవేఙ్కటేశచరణారాధనప్రవణతత్ప్రసాదాధిగతవేదాన్తదేశకాభిఖ్య
కవికులతిలక సర్వతన్త్ర స్వతన్త్ర శ్రీనివాసమఖీంద్ర విరచితే
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య
ద్వితీయపాదః సమాప్తః.

శ్రీవిఖనసేనమః.

దర్పణసహితశ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయపాదే -

అర్చిరధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ అర్చిరాదినాతత్ప్రథితేః ౪-౩-౧౪౬-౧ ॥

(ప) గచ్ఛత్యనేనతేనైవ ? తేనాన్యైర్వేతి ? సంశయః। ఏకఆమ్నాయతేవేదే;

॥ **యోగినఇత్యాది** ౪-౨-౧౪౫-౨౦ ॥ స్మార్తే - ఇతి। స్మృతివిషయభూతే-ఇత్యర్థః। స్మర్తవ్య ఇతియావత్। ఏతే - ఇతి। దేవయానపితృయానగతీఇత్యర్థః। భగవాన్ విఖనాఆహ ॥ "ప్రాప్తేప్రయాణకాలే, శుక్లమహోమాసాష్షడుత్తరాయణ మగ్నిర్జ్యోతిరనేనపథా బ్రహ్మపదమ పునరావృత్త్యభ్యేతి। ధూమః కృష్ణోరాత్రిః మాసాష్షట్ దక్షిణాయనం। చాంద్రమసమేతజ్జ్యోతిః ప్రాప్య, నివర్తతఇతి గతీచోభేవిజ్ఞాయేతే।" అత్రేదమవధేయమ్. - అహరాదికాలాః నతద్గతిహేత వోభవంతి। అగ్న్యాదీనాం కాలత్వాసంభవాత్। పరంతు, తదభిమానిదేవతా అతివాహయంతీతి.

శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యదర్పణే చతుర్థాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః సమాప్తః

॥ **అర్చిరాదినాది.** ౪-౩-౧౪౬-౧ ॥ అనేన, అథ, యదుచాస్మిన్ ఇత్యాద్యుక్తార్చి రాదిమార్గేణతేన। అథైతైరేవేత్యాద్యుక్తప్రకారేణ తేననఏతం దేవయానమిత్యాది కౌషీతకోక్త ప్రకారేణ । అన్యైర్వా - తే ఽర్చిషమభిసంభవంతీత్యాది బృహదారణ్యాద్యుక్త ప్రకారై

తత్రతత్రాన్యఏవవా ॥ యద్యైకోయాతితేనైవ; వికల్పో ఽన్యోయథాభవేత్ ॥ ఛాన్దోగ్యే-"అథ, య దుచాస్మింఛవ్యంకుర్వంతి, యదుచనార్చిషమేవాభిసంభవంతి । అర్చిషో ఽహరహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష"మిత్యారభ్య, "నావర్తన్త" ఇతి బ్రహ్మవిదః గమనమార్గఉపదిశ్యతే । పునస్తత్రైవాష్టమే । "అథైతైరేవరశ్మిభిరూర్ధ్వమాక్రమత" ఇతిచ । కౌషీతకినస్తు - "సఏ తందేవయానం పంథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి; సవాయులోక" మిత్యారభ్య, "సబ్రహ్మలోక"మిత్యం తేన తమన్యథా ఽభీయతే ॥ బృహదారణ్యకే "తే ఽర్చిషమభిసంభవంతి" ఇత్యారభ్య, "పురుషో మానవస్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్గమయతీతిశ్రూయతే । తత్రైవపు నరన్యథాచ । ఏవంసతి, బ్రహ్మవిత్కేన గచ్ఛతి ? కింతత్రతత్రమార్గ ఏకఏవాభిధీయతే ? ఉత, పృథగితి ? సంశయః । ఏక ఏవమార్గఇతిచేత్, తేనైవయాతి । యదిపృథక్, ననియమఇతి । పూర్వపక్షస్తు - (ప) ఛాందోగ్యాదిషువేదేషు ప్రకారా వివిధాశ్రుతాః । తేషాంప్రాప్తౌ వికల్పస్స్యాన్నైరపేక్ష్య శ్రుతేరితి ॥ తత్రతత్రవివిధాహిప్రకారాః శ్రూయంతే । అతో, బ్రహ్మవిదాం పరమ పదప్రాప్తౌ మార్గేననియతిః యదిపరస్పరసాపేక్షతా, తర్హి, ఏకఇతివక్తుంశక్యం, సాచనశ్రూయతే- ఇతి. రాద్ధాన్తస్తు. - (వ) దర్శనాత్ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, ఉపసంహారతస్తథా। సర్వత్రదేవయానస్య మార్గత్వమితినిర్ణయః ॥ ఏకఏవార్చిరాదిమార్గః । తేనైవగచ్ఛతి। కుతః ? దృశ్యతేహితస్యైవప్రసిద్ధిః । అతః, ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ సర్వత్రాన్యత్రోక్తానా మన్యత్రోపసంహారః । యదావిద్యా ఽనుగుణానామితి.

వాయ్వధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ వాయుమబ్దాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్ ४-3-౧४౭-౨ ॥

(ప) తఇత్యాదిమహావాక్యం ఛాందోగ్యస్థముదాహృతమ్ । వత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే లోకో వాయుశ్శ్రుతో ఽన్యతః ॥ సకింద్వయోరన్యభూతః ? వాయుర్వా ? విచికిత్సతమ్॥

ర్వా - ఇత్యర్థః । శవ్యంకుర్వంతీతి । శవయోగ్యం సంస్కారంయత్ యదికుర్వంతి, యదివనకుర్వం తీత్యర్థః । అన్యథాచేతి । యదావైపురుషో ఽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి, సవాయుమాగచ్ఛతి । తస్మై - ఇత్యాదిప్రకార ఇత్యర్థః. సాచేతి । పరస్పరసాపేక్షతేత్యర్థః । ప్రసిద్ధిరితి । సూత్రస్థప్రథితిశబ్దోవ్యాఖ్యాతః। ప్రథితిశబ్దశ్చప్రత్యభిజ్ఞానార్థకః । అతః, ప్రత్యభిజ్ఞానాదితి । ఏకస్యైవమార్గస్యసర్వత్రన్యూనాధికభావేన ప్రతిపాదితత్వాత్, నియత ఇత్యభిప్రాయః.

॥ **వాయుమబ్దాదిత్యాది.** ४-3-౧४౭-౨ ॥ అత్రాయమాశయః । ఛాందోగ్యే - మాసేభ్య స్సంవత్సరం । సంవత్సరాదాదిత్యమితి వత్సరానంతరమాదిత్య గతిశ్శ్రూయతే । ప్రకరణాం

"తే ऽర్చిషమేవాభిసంభవంతీ"త్యాది ఛాందోగ్యవాక్యంవిచార్యతే। తత్రహి మాసేభ్యస్సం వత్సరం, సంవత్సరాదాదిత్యమితివర్తతే। వాజసనేయినః - సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యే దేవలోకమధీయతే। మాసేభ్యోదేవలోకం, దేవలోకాదాదిత్యమితి। అత్రమాసానంతరం నివేశనీయః సంవత్సరః తతస్సంవత్సరస్యాదిత్యస్యచ మధ్యేదేవలోకఇతి, అన్యత్ర తఏవతయోర్మధ్యే వాయుమధీయతే। యథావైపురుషో ऽస్మాల్లోకాత్ప్రైతి, సవాయుమా గచ్ఛతీతి కౌషీతకినః। అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి। సవాయులోకమిత్యాదినా ऽగ్నిలోకశబ్ద నిర్దిష్టాదర్చిషః ఉపరివాయుమధీయతే। అత్రసంశయః। దేవలోకఇతి వాయోరర్థాంతర భూతౌనిర్దిశ్యతేవా ? ఉత, వాయురేవతేనశబ్దేననిర్దిశ్యత ? ఇతి। పూర్వపక్షస్తు - (ప) శబ్దభేదాద్భిన్న రూపౌ తత్రతౌపూర్వపక్షితౌ। వాయోరాదిత్య పూర్వత్వాన్నిర్దిష్టత్వాత్క్ర మస్యచ ॥ లోకవాయూస్థాపనీయౌ యథేష్టంక్రమతస్తథా ॥ తౌభిన్నరూపావేవ। కుతః? దేవలోకః, వాయురితిచశబ్దభేదాత్। నిర్దిశ్యతేహివాయోరాదిత్యపూర్వత్వం, క్రమశ్చ। అతః, సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యేదేవలోకః, వాయుశ్చనివేశనీయౌక్రమతః। యథేష్టంగచ్ఛతీతి। రాద్ధాంతస్తు. - (ప) లోకశబ్దేన నిర్దిష్టః వాయురేవేతినిశ్చితమ్। తస్మాదనన్య ఏవాయందే వావాసతయాశ్రుతః । వాయుస్సంవత్సరాదూర్ధ్వం శ్రుత్యాది క్రమతోమతః॥ ఇతి । దేవలోకశబ్దేన వాయురేవనిర్దిశ్యతే। తస్మాన్నార్థాంతరభూతః వాయోర్దేవావాస స్థానతయా దేవలోకశబ్దేననిర్దేశః। అతస్సంవత్సరాత్పరం వాయుమేవగచ్ఛతీతి। సూత్రార్థస్తు. - వత్సరాదూర్ధ్వం వాయుమేవగచ్ఛతీత్యవగమ్యతే। వాయుశబ్దోహి తస్యవిశేషరూపః। దేవలోకశబ్దస్సామాన్యరూప ఇతి, అవిశేష విశేషాభ్యామితి.

వాయ్వధికరణం సమాప్తమ్ ౨

వరుణాధికరణప్రారమ్భః 3

॥ తటితో ऽధివరుణస్సంబంధాత్ ౪-3-౧౪౮-3 ॥

(ప) ఛాందోగ్యాది షువేదేషు చామ్నాతస్యాత్మవర్త్మనః। అర్చిరాద్యప

తరయోరేకత్ర తయోర్మధ్యేదేవలోకమితి, అన్యత్రవాయుమితిచశ్రూయతే । మార్గస్యైక్యాదన్యత్ర ప్రతిపాదితానామన్యత్రో సంహారః కార్యఇత్యుక్తమ్। తతశ్ఛాందోగ్యోక్తవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యేదేవలోకః, వాయుశ్చభిన్నతయానివేశనీయౌవా ? ఉత, తయోరభిన్నతయైక ఏవనివేశనీయ?ఇతి సంశయే, శబ్దభేదాత్ భిన్నతయాతౌనివేశనీయావితిపూర్వపక్షః। రాద్ధాంతస్తు, వాయుశబ్దస్తు విశేషవాచకః। దేవలోక శబ్దస్తుసామాన్యవాచక ఇతితాభ్యామేకోవాయురేవాభిధీయతే। అతస్తమేవతయోర్మధ్యే నివేశయేదితి। వాయోర్దేవావాసతయాదేవలోకత్వం। తథాచ, శ్రూయతే-"యొ ऽయంపవత ఏషదేవానాంగృహ" ఇతి.

సంహారే వాయుంతస్య విశేషతః ॥ క్రమప్రకారస్తాత్రీయైర్వ్యక్తశ్రుత్యాదిభిశ్చతత్ । వరుణాదిత్రయాణాంకిం నివేశోవిద్యుతః పరమ్ ? వాయోరుపరివే ? త్యత్ర సంశయో వాక్యగోచరః ॥ బ్రహ్మవిదః సర్వత్రార్చిరాదిమార్గ ఏకఏవేత్యుక్తం విశేషేణవాయో స్సంవత్సరాదిత్యయోర్మధ్యేనివేశయితవ్యత్వంచ ప్రత్యపాది తత్రాసంబంధిభి శ్రుత్యాదిభిః క్రమాత్ వాయోరుపరి, ఆదిత్యనివేశ ప్రకారశ్చవ్యక్తః। సవాయులోకం సవరుణలోకం సఆదిత్యలోకం సప్రజాపతిలోకం సబ్రహ్మలోక మితిశ్రూయమాణానాం వరుణేంద్రప్రజాపతీనాంనివేశః కింవిద్యుతః పరంకార్యః ? ఉత, వాయోరుపరీ ? తిసంశయః. పూర్వపక్షస్తు - (ప) కౌషీతకీనాంపఠనక్రమేణోపరి వాయుతః। నివేశో వరుణస్యాదింద్రాదేస్తన్నివేశతః ॥ పవనాదిత్యయోస్తస్య బాధితత్వాత్తతః పరమ్॥ కౌషీతకినః - "అగ్నిలోకమాగచ్ఛతి సవాయులోక"మిత్యారభ్య, పఠంతి । తత్పాఠక్రమేణ వాయోరూర్ధ్వం వరుణోనివేశనీయః । వాయ్వాదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వా దింద్రప్రజాపతీ అపితత్రైవఇతి. రాద్ధాంతస్తు.- (ప) మేఘోదరస్థితత్వేన విద్యుతస్త్వ నయోః స్థితిః । విద్యుతః పరమేవాహయా వదిత్యాదికాశ్రుతిః ॥ గతిప్రకార విషయం బ్రహ్మణేత్యాదికంవచః । హానాద్ధేతోరభావాచ్చా విరోధాన్న్యాయతశ్చతత్ ॥ తత్రనిష్పన్న విద్యానాం గమనప్రతిపాదకాత్ । తఇత్యాది మహావాక్యాత్ బంధమోక్షో ऽవ గమ్యతే॥ బలీయసాక్రమేణాస్య నివేశోవిద్యుతో ऽప్యధి । ఇంద్రాదేస్తన్నివేశో ऽథ,దర్శ నాద్వరుణోపరి॥ విద్యుతః మేఘోదరస్థిత్యాలోకవేదయోః వరుణసంబంధోహితస్యాః ప్రసిద్ధః । తతః, విద్యుత ఉపరివరుణోనివేశయితవ్యః। "యావత్ క్షిపేన్మనస్తావదాదిత్యం గచ్ఛతీ" త్యాదిశ్రుతిః । పరమేవతత్ స్థితిమాహ-ఏవంచ, పాఠక్రమహానాత్ ఉపదిష్టానాం

॥ **తటితో ऽధివరుణస్సంబంధాత్** ౪-3-౧౪౫-3 ॥ ప్రత్యపాదీతి। మాసేభ్యోదేవ లోకందేవ లోకాదాదిత్యమిత్యాదినాదేవలోకశబ్దనిర్దిష్టస్య వాయోరాదిత్యాత్ పూర్వంశ్రుతత్వా దిత్యభిప్రాయః । వ్యక్తఇతి । యద్యపి, సవరుణలోకం సఆదిత్యలోకమితిపాఠః; తథా ऽపి, దేవలోకాదా దిత్య మితివాజసనేయశ్రుత్యాతత్పాఠ బాధేనవాయోరుపర్యాదిత్యనివేశస్సిద్ధ ఇత్యర్థః। ఇత్యారభ్యేతి । సవాయులోకం, సవరుణలోకమ్ఇతిపాఠః । తథా ऽపి, దేవలోకాదాదిత్యమితి వాయోరూర్ధ్వం వరుణో నివేశ్యః । బాధితత్వాదితి । వాయ్వాదిత్యయోర్మధ్యేవరుణనివేశాత్ దేవలోకా దాదిత్యమితిక్రమః బాధితఇత్యర్థః ॥ తత్రైవేతి । ఆదిత్యాత్పూర్వమేవేత్యర్థః । నివేశోవిద్యుతో ऽప్యధీతి। వరుణస్యవిద్యుతః పరంనివేశ ఇత్యర్థః । ఇంద్రాదేరితి । ఇంద్రప్రజాపత్యోస్తదుపరినివేశః కార్యః । దృశ్యనాదితి । వరుణోపరితత్పాఠదర్శనాదిత్యర్థః ।

క్వచిన్నివేశనీయత్వహేతోః, విశిష్యస్థాన ప్రతిపాదనా భావాత్, విద్యుత ఉపరితేషాం నివేశ నేవిరోధాభావాత్, ఆగంతూనామంతేనివేశనీయత్వస్య న్యాయసిద్ధత్వాచ్చ విద్యుత ఉపరి వరుణస్తతః పరమింద్రప్రజాపతీచనివేశయితవ్యాః। పాఠక్రమాదర్థక్రమోహి బలీయానితి.

ఆతివాహికా ఽధికరణప్రారమ్భః ౪

॥ ఆతివాహికాస్తల్లింగాత్ ౪-౩-౧౪౯-౪ ॥

(ప)తత్రైవపూర్వోక్తవిదుషోమార్గ చిహ్న భూతాశ్చతేగణాః। భూమయో? వాహకావేతి? సంశయోవిషయోమతః ॥ బ్రహ్మపదాభి లాషిణః విదుషః అర్చిరాదయోమార్గచిహ్న భూతాః? ఉత, భోగభూమయః? ఉత, తే-ఓఢారఇతి? సంశయః। పూర్వపక్షస్తు-(ప) ప్రకారదర్శనాన్మార్గచిహ్నభూతాఅమీస్మృతాఇతి ॥ దృశ్యతేహియథాలోకేమార్గ ప్రకారోపదేశః। "గచ్ఛానేనపథా। తత్రవర్తతే ఽశ్వత్థః। తదుత్తరేప్రవహన్తీం నదీంయది తరిష్యసి, తత్రదృశ్యేత భగవదాలయగోపురం। తత్రగత్వాభగవంతంసేవస్వేతి।" తథాతే ఽర్చి రాదయశ్చిహ్నభూతా ఉపదిశ్యంతఇతి। రాద్ధాంతస్తు. - (ప) సఏనాని తితస్యైవదర్శ నాచ్చతథాత్వతః। తేషాంసఏవసంబన్ధఇతి నిశ్చీయతేతతః ॥ లోకశబ్దో ఽప్య భావాద్ధితత్త్వ ఏవోపపద్యతే ॥ తత్పురుషోమానవస్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యు పసంహారే, అమానవస్య బ్రహ్మగమయితృత్వంహిదృశ్యతే। తతః, పూర్వేషామపిగమ యితృత్వ సంబంధోనిశ్చీయతఇతి। ఏతఏవలోకా యదహోరాత్రాణీత్యత్ర లోకశబ్దశ్చన భోగభూమి పరః। తేషాంభోక్తృత్వాభావాత్। తతస్తేషాం గమయితృత్వే లోకశబ్దో ఽప్యుప పద్యత ఇతి। సూత్రార్థస్తు-ఆతివాహికాః। అతివాహేభగవతానియుక్తాఅర్చిరాదయః। కుతః ? తల్లింగాత్ - ఉపసంహారేసఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతి, అతివాహనలిఙ్గాదితి.

॥ వైద్యుతేనైవతతస్తచ్ఛ్రుతేః ౪-౩-౧౪౯-౫ ॥

(ప) పురస్తాద్విద్యుతస్తేన విదుషోగమనశ్రుతేః। అనుగ్రాహకభావేన తత్త్వం తేషాంసునిశ్చితమ్ ॥ విద్యుతఉపరివైద్యుతపురుషేణ విదుషోహిగమనంశ్రూయతే।

న్యాయసిద్ధత్వాదితి। మీమాంసాన్యాయసిద్ధత్వాదిత్యర్థః ॥ దర్శపూర్ణమాసిక వికృతౌనక్షత్రేష్టౌ సో ఽత్రజుహోత్యగ్నయేస్వాహా। కృత్తికాభ్యస్స్వాహా। ఇత్యాదీనామ్ ఉపహోమానాం ప్రధానశబ్దగృహీత ప్రకృతనారిష్టహోమాంతే ప్రయోగోయథానిరూపితః, తథేతిమీమాంసాన్యాయసిద్ధత్వం బోధ్యమ్ఇతి.
వరుణాధికరణం సమాప్తమ్ ౩

॥ **ఆతివాహికాఇత్యాది.** ౪-౩-౧౪౯-౪ ॥ అతివహనంగమయితృత్వం। తత్రనియుక్తాః అర్చిరాదయః। తదభిమానిదేవతాఇత్యర్థః। తతో ఽర్చిరాదీనామాతివాహికత్వం పృథివ్యబ్రవీదిత్యాదౌ పృథివ్యాదీనాం వచనాదికమివ.

॥ **వైద్యుతేనేత్యాది.** ౪-౩-౧౪౯-౫ ॥ పురస్తాదితి। ఉపరీత్యర్థః. వైద్యుత పురుషమానవః। ఏతావదంతమేవేతి। వరుణాదీన్నోక్తవానిత్యర్థః। తేషాంముఖ్యత్వాభావాదితిభావః ॥

తతో, వరుణాదీనామనుగ్రాహకతయా ఽతివాహికత్వంనిశ్చీయతే । తేషామనుగ్రాహక మాత్రతయా భగవాన్మరీచిరాహ శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే-"అర్చిరభిసంభవవతీ" త్యారభ్య, "తస్మాదాదిత్యం, తతస్సోమంరాజానం వైద్యుతమిత్యేతావదంతమేవ" ఇతి ॥

కార్యాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తేః ౪-౩-౧౫౦-౬ ॥

(ప) నయత్యేనాన్స సంఘాతస్తేషాం తదుపపత్తితః । తత్సంబంధస్య నిత్యత్వాదుపపత్తిర్నవిద్యతే ॥ తదాత్మకతయా జీవముపాసీనాన్నయత్యమీనితి ॥ బాదరిమతం పూర్వపక్షతయో పన్యస్యతి । అర్చిరాదిగణః విదుషోనయతీత్యుక్తం। సచకార్యం హిరణ్య గర్భముపాసీనాన్నయతీత్యవగమ్యతే। కుతః? తముపాసీనానామేవ గత్యుపపత్తేః । పరంబ్రహ్మో పాసీనానాంతు, గమనం నోపపద్యతే । కుతః ? పరమ పురుషసంబంధోహినిత్యః । అతో, జీవంహిరణ్యగర్భం పరబ్రహ్మాత్మకతయో పాసీనాన్నయతీతి బాదరిరాచార్యోమన్యతే-ఇతి । రాద్ధాంతస్తు - (ప) బ్రహ్మభక్తాన్నయత్య న్యాన్ వాక్యభేదేనతచ్ఛ్రుతేః । పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠానాంబ్రహ్మజ్ఞానాం గణోహిసః ॥ ఇతి. పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, పంచాగ్నివిద్యానిష్ఠాంశ్చనయతి। కుతః ? శ్రూయతేహివాక్యవిశేషేణ తేషాంతేషాంచబ్రహ్మప్రాప్తిః । "బ్రహ్మగమయతిపరంజ్యోతిరుపసంపద్య", ఇత్యాదినా; "యఏవమేతద్విదుః, యేచేమే ఽరణ్యే శ్రద్ధా"మిత్యాదినాచ.

॥ విశేషితత్వాచ్చ. ౪-౩-౧౫౦-౭ ॥

(ప) ప్రాప్యస్థానస్యవాక్యే విశేషితత్వాన్నయత్యయమ్ । బ్రహ్మాణం సముపాసీనాన్ గణఏవాతివాహికః ॥ బ్రహ్మలోకాన్నయతీతి వాక్యేప్రాప్యం స్థానంహిలోకశబ్దేన, బహువచనేనచవిశేష్యతే । అతో, హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి.

॥ సామీప్యాత్తు, తద్వ్యపదేశః ౪-౩-౧౫౦-౮ ॥

(ప) సత్యేవన్నిశ్చితే వాక్యే, సామీప్యాత్తత్ప్రజాపతేః ॥ గత్యనుపపత్త్యాదినా ఏవంనిశ్చతే సతి, సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీతివ్యపదేశస్తు - "యోబ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమ్" ఇతిప్రజాపతేః ప్రథమజాతత్వేన పరమాత్మసామీప్యాదితి.

॥ కార్యమిత్యాది. ౪-౩-౧౫౦-౬ ॥ అస్యేతి । కార్యముపాసీనస్యేత్యర్థః । నోపపద్యతఇతి । దేశాంతరస్థస్యగమనంయుక్తం । నతుసదాసన్నిహిస్యేత్యర్థః । పూర్వపక్షతయా బాదరిమతముపన్యస్య, రాద్ధాంతం వక్ష్యమాణమాహ - బ్రహ్మభక్తానితి ।

॥ విశేషితత్వాచ్చ. ౪-౩-౧౫౦-౭ ॥ బ్రహ్మనయతీత్యుక్తే, పరమాత్మనః ప్రాప్యత్వంవక్తుంశక్యం । లోకశబ్దో , బహువచనంచ తదన్యత్వం ద్యోతయతీత్యభిప్రాయః । వాక్యేవిశేషితత్వాదితి । విశేషితశబ్ద ప్రథమవర్ణః ప్రథమపాదాంతేవిన్యస్తః తత్తు, సూత్రక్రమానురోధేన.

॥ సామీప్యాదిత్యాది.౪-౩-౧౫౦-౮ ॥ ప్రజాపతేః బ్రహ్మశబ్దేననిర్దేశః కార్యే కారణోపచారాదితిభావః.

॥ కార్యాత్యయేతదధ్యక్షేణసహాతః పరమభిధానాత్ ౪-౩-౧౫౦-౯ ॥

(ప) హిరణ్యగర్భలోకస్య చాత్యయేబ్రహ్మణాసహ । విదుషామభిధానాచ్చ నావృత్తిర్విద్యతే తతః॥ అభిధీయతేహికార్యభూతహిరణ్యగర్భలోకాత్యయే తదధ్యక్షేణ బ్రహ్మణాసహాతః లోకాత్ పరమాత్మానమేతీతి । "తేబ్రహ్మలోకేతు, పరాంతకాలేపరా మృతాత్పరిముచ్యంతి సర్వే" ఇతి । అతస్తేషాం నపునరావృత్తిః ।

॥ స్మృతేశ్చ. ౪-౩-౧౫౦-౧౦ ॥

(ప) అనావృత్తిస్మృతేస్తేషాంవిదుషామవగమ్యతే ॥ స్మృత్యాచబ్రహ్మణా సహగమనమనావృత్తిశ్చావగమ్యతే । (ప) బ్రహ్మణాసహతే సర్వేసంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే। పరస్యాంతేకృతాత్మానః ప్రవిశంతిపరంపదమిత్యాది.

॥ పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్ ౪-౩-౧౫౦-౧౧ ॥

(ప) బ్రహ్మోపాస్తి యుతానేవసనయత్యాతివాహికః । జైమినిర్బ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్తత్రమన్యతే ॥ బ్రహ్మైవేతిసమాసస్య న్యాయ్యత్వాదుపపద్యతే । సత్యేవం నిశ్చితే, తత్తువచనం పాశవద్భవేత్ ॥ పరమపురుష ముపాసీనానేవ సనయతీతిజై మినిరాచార్యోమన్యతే । కుతః ? ఏనాన్బ్రహ్మగమయతీతి తస్మిన్నేవబ్రహ్మశబ్దస్య ముఖ్యత్వాత్ బ్రహ్మలోకా నిత్యత్ర బ్రహ్మైవలోకఇతికర్మధారయః న్యాయ్యః । బహువచనంచ, అదితిః పాశానితివదుపపద్యతే.

॥ దర్శనాచ్చ ౪-౩-౧౫౦-౧౨ ॥

(ప) శ్రుతిర్దర్శయతి ప్రాప్తిమర్చిరాదిగతస్యతామ్॥ మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమ్య, అర్చిరాదినాగతస్యవిదుషః శ్రుతిర్దర్శయతి హి తాంగతిమ్। ఏష సంప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛ రీరాత్ సముత్థాయ, పరంజ్యోతిరుపసంపద్య, స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి.

॥ **కార్యాత్యయఇత్యాది** ౪-౩-౧౫౦-౯ ॥ పరామృతాత్ - పరామృతం ప్రాప్యేత్యర్థః।

॥ **స్మృతేశ్చ.** ౪-౩-౧౫౦-౧౦ ॥ పరస్యబ్రహ్మయుష ఇత్యర్థః ।

॥ **పరమిత్యాది.** ౪-౩-౧౫౦-౧౧ ॥ సఇతి । అతివాహికగణఇత్యర్థః । అయమా శయః । యదుక్తం సర్వగస్యపరబ్రహ్మణోగమనం నయుక్తమితి, తన్న । తథావిధస్యాపిసంకల్పాత్ అప్రాకృతాః అసాధారణాః, లోకాస్సంతి । తద్గమనసంభవాత్ విద్యతేహితత్రప్రమాణంశ్రుత్యాది । క్షయం తమస్యరజసః పరాకే - ఇత్యాదిశ్రూయతే । స్మర్యతేచ భగవతామరీచినా శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే- "తస్మిన్వ్యోమనిలయే పరమాత్మాసంకల్పేన దేవీభూషణాయుధైస్సహామోదేవిష్ణుః; ప్రమోదేమహావిష్ణుః; సమ్మోదేసదావిష్ణుః; వైకుంఠేసర్వవ్యాపీనారాయణః ఇతి । ఆమోదప్రాప్తిస్సాలోక్యం; ప్రమోద ప్రాప్తిస్సామీప్యం; సమ్మోదప్రాప్తిస్సాయుజ్యమితిచ.

॥ **దర్శనాచ్చ** ౪-౩-౧౫౦-౧౨ ॥ సముత్థాయేతి । ఉపసంపద్యేతిచవచనేనదేవ యానగతిస్సిద్ధ్యతి.

॥ నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః ౪-3-౧౫౦-౧3 ॥

(ప) అభిసంధిర్న కార్యేస్యాత్తత్రైవహివిశేషణాత్ । సర్వాత్మత్వాభిసంధానాత్ సనయత్యాతివాహికః ॥ నచాయంప్రత్యభిసంధిః, కార్యేహిరణ్యగర్భే - కింతు, తత్రైవ పరమపురుషే। యశో ఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్మత్వాభి సంధానాత్స గణః పరమాత్మోపాసకానేవనయతీతి.

॥ అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతిబాదరాయణః
ఉభయథాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ ౪-3-౧౫౦-౧౪ ॥

(ప) నకార్యధ్యాయినస్సర్వాన్నపరధ్యాయినః కుతః ? దోషాద్ద్విధాచభగవాన్ మన్యతే బాదరాయణః ॥ ప్రతీకాలంబనాదన్యాన్ నయతీతివిశేషతః । స్మృతేర్న్యాయాద్దర్శ నాచ్చతానేవోక్తాన్నయత్యమీనితి ॥ భగవాన్స్వసిద్ధాంతందర్శయతి। సగణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్ననయతి । నచసర్వాన్, పరధ్యాయినశ్చ । కుతః ? ఉభయ థాచదోషాత్ । ఇతిభగవాన్ బాదరాయణోమన్యతే । ఏతదుక్తం భవతి - అర్చిరాది గణః ప్రతీకాలంబనాదన్యాన్నయతీతిశ్రుత్యాదిభిరవగమ్యతే । ప్రతీకలంబనాహిచేతనా చేతనాత్మకంకార్యంబ్రహ్మదృష్ట్యావాకేవలంవా, ఉపాసతే । అతస్తాన్న నయతి । కింతు, పరమాత్మానం యే, ఉపాసతే - యేచాత్మానంప్రకృతివిముక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే, తాన్నయతి । కార్యముపాసీనాన్నయతీతిపక్షః, పరమేవోపాసీనాన్ ఇతి నియమ పక్షశ్చదుష్టః । ఆద్యే, అస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయేతిశ్రుతేః కోపః । ద్వితీయేతు, ఇత్థంవిదు రిత్యాదినా పంచాగ్నివిదో ఽర్చిరాదిగతి ప్రతిపాదకశ్రుతేః కోపః । కించప్రతీకాలం బనాన్నయతీతిచేత్ - యథాక్రతున్యాయవిరోధస్స్యాత్ । తేహిప్రకృతి యుక్తం వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసతే। యథాక్రతురస్మిన్లోకేభవతి, తథేతః ప్రేత్య, భవతీతి శ్రుత్యాతేషాం ప్రకృతిమిశ్రోపాసనేన తథాత్వమేవహిస్యాత్ । పంచాగ్ని విదస్తుయఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాది నా ఽ ఽత్మానం బ్రహ్మాత్మకమవగత్య, తథావిధం ప్రకృతివియుక్తమాత్మాన ముపాసతే । ఇత్థంచస్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ యే, ఉపాసతే - యేచబ్రహ్మాత్మకం స్వాత్మాన ముపాసతే- తాన్నయతీతి.

॥ **నచేత్యాది.** ౪-3-౧౫౦-౧3 ॥ అభిసంధానాదితి । అభిసంధాతుస్సర్వావిద్యావిమోచనపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసంధానాదిత్యర్థః.

॥ **అప్రతీకేత్యాది.**౪-3-౧౫౦-౧౪॥ సర్వాన్పరాధ్యాయినఇతి । పరమాత్మోపాసకానేవ సర్వాన్నయతీతి నియమో ఽపినేత్యర్థః । పంచాగ్నివిదామపితథాగతి శ్రవణాదితిభావః । యథాక్రతురితి। క్రతురుపాసనరూపంకర్మ । తథాత్వమితి । ప్రకృతిసంబంధిత్వమిత్యర్థః । నిష్పన్నార్థమాహ ఇత్థంచేతి।

॥ విశేషంచదర్శయతి. ౪-౩-౧౫౦-౧౫ ॥

నామాదిప్రాణపర్యంతం కార్యముపాసీనానాం పరిమితఫలాదివిశేషం హిదర్శయతి శ్రుతిః "యావన్నామ్నోగతం తత్రాస్య యథాకామచారోభవతి" ఇత్యాదికా.

ఇతి, శ్రీవైఖానసవేదాన్తదేశిక సర్వతన్త్రస్వతన్త్ర శ్రీనివాసాధ్వరీన్ద్రవిరచితే శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః ॥

దర్పణసహిత శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే

సంపద్యావిర్భావాధికరణప్రారమ్భః ౧

॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. ౪-౪-౧౫౧-౧ ॥

(ప) ఏవమేవేతి జీవస్య తత్సంపన్నస్యచోచ్యతే । ఆవిర్భూతిస్స్వరూపస్య సంబంధో ఽన్యేనసాధ్యతే ॥ ఏవమేవైషసంప్రసాదో ఽస్మాచ్ఛరీరాత్ సముత్థాయ, పరంజ్యోతి రుపసంపద్య, స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి శ్రుత్యాతజ్జ్యోతిరుప సంపన్నస్య యదుచ్యతే, తత్స్వరూపస్యావిర్భావఇతివా ? ఉతాన్యేనసాధ్యేనంరూపేణ సంబంధః ? ఇతిసంశయః । పూర్వపక్షస్తు - (ప) స్వరూపస్యసుషుప్త్యాదౌ నిరానన్దత్వ దర్శనాత్ । నిత్యావిర్భూత భావాచ్చ తేనసంబధ్యతేతతః ॥ స్వరూపావిర్భావ ఇతి నయుక్తం సుషుప్త్యా దౌతథావిధస్యాపి జీవస్యహిదృశ్యతే నిరానందత్వమ్ । అతస్స్వ రూపా విర్భావో న పురుషార్థః. కించ, జీవోనిత్యావిర్భూతస్వరూపఏవ । అతః, సాధ్యే నకేన చిద్రూపేణ సంబంధఏవాభినిష్పత్తిః ఇతి । రాద్ధాంతస్తు - (ప) విశేషణాత్స్వరూప స్యహ్యావిర్భావశ్రుతౌశ్రుతః । అభినిష్పద్యతఇతిస్వారస్య తరతామియాత్ ॥ స్వేనరూపేణేతి విశేషణాత్స్వరూపావిర్భావఏవ । నతు తదన్యరూపావిర్భావః । తథాత్వే స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి స్వరసంస్యాత్ । నత్వన్యథా ।

॥ విశేషంచదర్శయతి. ౪-౩-౧౫౦-౧౫ ॥ ఏతత్సూత్రార్థ ఏవపూర్వం స్మృతేః న్యాయాద్దర్శనాచ్చేతి - దర్శనశబ్దేనసంగృహీతః । తమేవవిశదయతి - నామాదీత్యాదినా ।

॥ సంపద్యావిర్భావస్స్వేనశబ్దాత్. ౪-౪-౧౫౧-౧ ॥ అయంజీవః పరంజ్యోతి రుప సంపద్య, యందశావిశేషమాపద్యతే । సస్వరూపావిర్భావః కుతః ? స్వేనశబ్దాత్ స్వేనరూపేణేతి విశేషణాదిత్యర్థః । తథావిధస్యాపీతి । తత్రదేహేంద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు, కేవలస్యాపీత్యర్థః । నిరానన్దత్వమితి । అయమాశయః । యదిసుషుప్తౌకేవలస్యతస్యానందాతిశయో జాయేత, తర్హి, స్వరూపావిర్భావఏవేతివక్తుంశక్యం । తదభావాత్ సఇతినయుజ్యతఇతి । సాధ్యేనేతి । దేవాది రూపవత్ సాధ్యేనా [illegible]ంతరేణేత్యర్థః । అన్యరూపేతి । స్వరూపంవినా, రూపాంతరావిర్భావో నభవతీత్యర్థః । స్వ[illegible]మితి । పరంజ్యోతిరుపసంపద్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేతత్సంబంధాదేవ తదసాధారణత్వే సిద్ధే, స్వేనేతివిశేషణం నిరర్థకంస్యాత్ । ఉక్తార్థఏవతస్యస్వారస్యమిత్యర్థః ।

॥ **ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్.** ౪-౪-౧౫౧-౨ ॥

సాధ్యస్యాపిరూపస్యస్యాసాధారణత్వేన స్వేనేతివిశేషణంహ్యనర్థకం। స్వరూపమాత్రస్యాహంజానామీతి నిత్యావిర్భూతత్వేన పరంజ్యోతిరుప సంపద్యేత్యనర్థక మిత్యాశంక్య, ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాదిత్యాహ భగవాన్బాదరాయణః (ప) ముక్తం స్వరూపమాత్రంతదుచ్యతే వాక్యశేషతః । కుతో ఽత్రైవం ప్రతిజ్ఞానాదన్యస్యానుపయోగతః ॥ స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతఇతి వాక్యశేషేణానాదిసిద్ధకర్మబంధముక్తశుద్ధస్వరూపావిర్భావో ఽత్రాభిధీయతే। కుత ఇదమవగమ్యతే? ప్రతిజ్ఞానాత్- ఏతంత్వేవతే భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామీతిజాగరితాద్యవస్థాముక్తస్య, కర్మబంధముక్తస్యచ ప్రతిపాద్యతయాప్రతిజ్ఞానాత్ అన్యస్యవక్తవ్యత్వానుపయోగాదితి ।

॥ **ఆత్మాప్రకరణాత్.** ౪-౪-౧౫౧-౩ ॥

ఏవమపి స్వరూపమాత్రావిర్భావస్య పురుషార్థత్వంనసిద్ధ్యతీత్యాశంక్యాత్మాప్రకరణాదిత్యాహభగవాన్బాదరాయణః (ప) శరీరాదివినిర్ముక్తస్వరూపేణవ్యవస్థితః। యోగుణాష్టకసంయుక్తస్తస్యావిర్భావఉచ్యతే ॥ కుతః ? ప్రకరణాత్తస్మాత్ కర్మావిద్యాయుతస్యచ ॥ ఏతంత్వేవతేభూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యా మీతి ప్రకృత్య, కర్మకృతదేహాదిముక్తః స్వరూపేణావస్థితః అపహత పాప్మత్వాదిగుణకః యః ప్రత్యగాత్మా, తస్యావిర్భావఏవాత్రోచ్యతే । కుతః ? ప్రకరణాత్ । యఆత్మా ఽపహత పాప్మా - ఇత్యాదినా ప్రజాపతివాక్యేతస్యైవప్రకృతత్వాత్. సంసారదశాయాం కర్మావిద్యాతిరోహితస్వరూపః పరంజ్యోతిరుపసంపద్యావిర్భూతస్వరూపోభవతీతి స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధీయతే ।

॥ **ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్.** ౪-౪-౧౫౧-౨ ॥ అభినిష్పద్యతఇతి । అయమర్థః। జీవః కర్మణాబద్ధః పరంజ్యోతిరుపసంపద్య, బంధనివృత్తిరూపాం ముక్తింప్రాప్నోతి । సైవస్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిః । శ్రీభగవాన్మరీచిరాహ శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే "సంసారాన్ముక్తిర్మోక్ష" ఇతి। సంసారోనామ, తద్ధేతుభూతంకర్మ. దృశ్యతేచాభినిష్పత్తిశబ్దస్స్వరూపావిర్భావే । "ఆలోడ్యసర్వశాస్త్రాణి విచార్యచపునః పునః। ఇదమేకం సునిష్పన్నంధ్యేయోనారాయణస్సదా ॥" ఇతి । నిష్పన్నంస్వరూపేణసిద్ధమిత్యర్థః ।

॥ **ఆత్మాప్రకరణాత్.** ౪-౪-౧౫౧-౩ ॥ యః ప్రత్యగాత్మా, తస్యేతి । నతుపరమాత్మా ఽత్రోచ్యతే-ఇత్యర్థః । ఆవిర్భావః స్వరూపావిర్భావ ఇత్యర్థః। ఆవిర్భూతస్వరూపోభవతీతి। పరంజ్యోతిరుపసంపన్నస్య ప్రత్యగాత్మనః అపహతపాప్మత్వాదయః స్వాభావికాగుణా ఆవిర్భవంతి। నతూత్పద్యంతే - ఇత్యర్థః । స్వతః సిద్ధమప్యపహతపాప్మత్వాదిస్వరూపం కర్మబంధతిరోహితం యదభూత్, తదావిర్భావః పురుషార్థఏవ । అతో ఽస్యాకారాంతరసంబంధః నేత్యభిప్రాయః ।

అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణప్రారమ్భః ౨

॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. ౪-౪-౧౫౨-౪ ॥

(వ) ముక్తో ఽయంకింవరం బ్రహ్మావిభక్తంస్వాత్మనోయతః । అనుభుఙ్క్తే ఽథవా ? స్వస్యాప్యంతర్యామితయాహ్యహమ్ ॥ బ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేన సంశయశ్శాస్త్రసమ్మతః ॥ కర్మబంధనిర్ముక్తో ఽయం ప్రత్యగాత్మాస్వాత్మ విభక్తతయా పరం బ్రహ్మానుభవతివా ? ఉత, పరబ్రహ్మణస్స్వాత్మాత్మతయాస్వప్రకారకత్వాత్ అహంబ్రహ్మాస్మీత్యవిభాగేనానుభుఙ్క్తే ? ఇతిసంశయః । పూర్వపక్షస్తు - (ప) సఇత్యాది శ్రుతిస్మృత్యోర్బ్రహ్మానుభవతీదృశమ్ (శ్రు) సో ఽశ్నుతేసర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేతి । జీవస్య పరమాత్మసాహిత్యేనానుభోగశ్రవణాత్, సామ్యముపైతీతి మమసాధర్మ్యమాగతాః ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాంతస్య పరబ్రహ్మసామ్యప్రాప్తి ప్రతిపాదనాచ్చ విభక్తతయా పరంబ్రహ్మానుభవతీతి । రాద్ధాంతస్తు - (ప) సామానాధికరణ్యేన శరీరత్వే నవస్తునః తద్వస్తుబుద్ధిశబ్దాస్తత్పర్యంతవిషయాః స్మృతాః ॥ న్యాయేనావగతేస్వస్యాప్యాత్మత్వో పాసనేనతత్ । అశ్నుతేతద్గుణాంస్తేన తత్ప్రకారతయాతథా ॥ అవిభాగేనాను భవతి కుతః ? దృష్టత్వాత్ । తత్త్వమసీత్యాదినా సామానాధికరణ్యేన పరమాత్మ శరీరతయా ఽ ఽత్మ స్వరూపదర్శనాత్ । అహంబ్రహ్మాస్మీతి । అహమర్థః । తద్బుద్ధి శబ్దాశ్చతత్పర్యంత విషయ తయాజ్ఞేయాః । ఆత్మేతితూపగచ్ఛంతి; గ్రాహయంతిచేతి న్యాయేనస్వస్యా ప్యాత్మతయోపాసనంహ్యవగతం । తతః పరబ్రహ్మ ప్రకారతయా ప్రకారిణాబ్రహ్మణా సహతద్గుణాన్ తథా ఽశ్నుతఇతినవిరోధః । సామ్యప్రాప్తి కథనంతు, బ్రహ్మవత్పరిశుద్ధస్వరూపసిద్ధి మగమయతీతి ।

బ్రాహ్మాధికరణప్రారమ్భః ३

॥ బ్రాహ్మేణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః ౪-౪-౧౫३-౫ ॥

(ప) జీవస్యతాదృశంరూపం విరజత్వాదిధర్మకమ్। చైతన్యమాత్రమథవా, ద్వివిధం వేతిసంశయః॥ జీవస్యతిరోధాననివృత్త్యా, అవిర్భూతం స్వరూపం కిమప హతపాప్మత్వా జరత్వాదిధర్మకమ్? ఉత, కేవలంజ్ఞానమాత్రమ్? అథవోభయవిధమితి?

॥ అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. ౪-౪-౧౫౨-౪ ॥ యతఇతి । ప్రయతః ముక్తతయాశుద్ధ ఇత్యర్థః । సామ్యముపైతీతిశ్రుతిః । సాధర్మ్యమాగతాఇతి। "ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య, మమసాధర్మ్య మాగతాః" ఇతి, భగవద్వచనరూపాస్మృతిః । ఈదృశంవిభక్తరూపమిత్యర్థః । న్యాయః అధికరణమ్। తద్గుణానితి । భోగ్యానాంతద్గుణానాంతత్ప్రకారతయాతేన సహ, అనుభవతీతి న విరోధఇత్యర్థః। ఏవం చావిభాగోనామ, శరీరశరీరిభావేన విభాగరాహిత్యం; నతుస్వరూపైక్య మిత్యభిప్రాయః ।

సంశయః. పూర్వపక్షస్తు- (ప) "విరజత్వాదిగుణకఇతి ప్రథమఈరితః। చైతన్యమాత్ర మిత్యేవం ద్వితీయః పక్షఉచ్యత" ఇతి ॥ అపహతపాప్మత్వాజరత్వాదిగుణకఇతి జైమినేః పక్షః ప్రథమః । ద్వితీయస్తు-జ్ఞానమాత్రమితి, ఔడులోమిపక్షః । రాద్ధాంతస్తు - (ప) విజ్ఞానాదిస్వరూపస్య తద్గుణత్వోపపాదనాత్ । అవిరోధ్యుభయంరూపంస్వాభావిక మితీరితమ్ ॥ జ్ఞానస్వరూపస్య తస్యాపహతపాప్మత్వాదిగుణకత్వోపపాదనంహిన విరుద్ధమ్। అతో ఽస్యద్వివిధం స్వరూపం, స్వాభావికమితి। సూత్రార్థస్తు-బ్రాహ్మమపహత పాప్మత్వాదిగుణజాతం తేషాం తత్సంబంధితయాశ్రుతత్వాత్ తేనరూపేణ స్వరూపా విర్భావంమన్యతే జైమినిరాచార్యః । కుతః ? ఉపన్యాసాదిభ్యః। ఉపన్యస్యంతేహి ప్రజాపతి వాక్యే ప్రత్యగాత్మనో ఽపితేగుణాః ఆదిశబ్దేనసత్యసంకల్పత్వాదయోగృహ్యంతే ।

॥ **చితితన్మాత్రేణతదాత్మకత్వాదిత్యౌడులోమిః** ౪-౪-౧౫౩-౬ ॥

(ప) సహిచైతన్యమాత్రేణతదాత్మత్వావధారణాత్ । విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధార ణార్థకకైవల్యశబ్ద శ్రవణాత్ । ప్రత్యగాత్మనః చైతన్యమాత్రేణ స్వరూపావిర్భావంమేనే, ఔడులోమిః । సూత్రార్థస్తు - చైతన్యమాత్రేణావిర్భవతి । కుతః ? తస్యతదాత్మకత్వాత్। చైతన్యమాత్రస్వరూపత్వాదితి.

॥ **ఏవమప్యుపన్యాసాత్ పూర్వభావాదవిరోధం బాదరాయణః** ౪-౪-౧౫౩-౭. ॥

ఏవంమతాంతరంపూర్వపక్షీకృత్య, స్వమతంరాద్ధాంతయతి (ప) ఏవం జ్ఞానస్వరూపస్యగుణోపన్యాసతస్తయోః । భగవానవిరోధంతు మన్యతేబాదరాయణః॥ ఏవమభిహితచైతన్యమాత్రస్వరూపస్యాపి తస్యయఆత్మా ఽపహతపాప్మేత్యాదినా గుణోపన్యాసేన, ఉభయస్వరూపత్వేతయోరవిరోధంమన్యతే భగవాన్బాదరాయణః। పూర్వభావాత్ తదుపన్యాసేన పూర్వేషామపహతపాప్మత్వాదీనామపిభావాత్ । సద్భావాదిత్యర్థః ॥

॥ **బ్రాహ్మేణేత్యాది.** ౪-౪-౧౫౩-౫ ॥ జైమిన్యౌడులోమిపక్షయోరుభయోరపి పూర్వపక్షత్వాత్ తద్ద్వయంపూర్వపక్షతయోపన్యస్యతి । విరజత్వాదీత్యాదినా భగవద్బాదరాయణ మతంరాద్ధాంతతయావదతి । విజ్ఞానాదీత్యాదినా । సత్యసంకల్పత్వాదయఇతి । సూత్రే, ఆది శబ్దేన సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాయత్తాః జక్షత్క్రీడన్, రమమాణ ఇత్యాదివాక్యావగతా వ్యవహారాగృహ్యంతే, ఇతి ।

॥ **చితితన్మాత్రేణేత్యాది.** ౪-౪-౧౫౩-౬ ॥ అయమాశయః । ప్రజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదినాతస్యజ్ఞానమాత్రస్వరూపావగమాత్ నగుణాంతరమస్తి । అపహతపాప్మత్వాదిగుణ కథనంతు, వికారాదివ్యావర్తనపరమితి.

॥ **ఏవమిత్యాది** ౪-౪-౧౫౩-౭ ॥ తయోరితి। విజ్ఞానఘన ఏవేతి, అపహతపాప్మేత్యాది శ్రుతిద్వయావగతయోశ్చిన్మాత్ర స్వరూపాపహతపాప్మత్వాది స్వరూపయోః పరస్పరమవిరోధ ఇత్యర్థః।

బ్రాహ్మాధికరణం సమాప్తమ్ 3

సంకల్పాధికరణప్రారమ్భః ౪

॥ సంకల్పాదేవతచ్ఛ్రుతేః ౪-౪-౧౫౪-౮ ॥

(ప) వాక్యోక్తాజ్ఞాతయః కింవాసంకల్పాదేవతస్యతత్ । జాయంతే ? సవిశేషాద్ధి సంకల్పా ? దితిసంశయః ॥ సయదిపితృలోకకామోభవతీత్యాదివాక్యోక్త జ్ఞాత్యాదయః తస్యసంకల్పమాత్రేణ జాయంతే ? ఉత, తదుత్థానం సప్రయత్నవిశేషాత్ సంకల్పా? దితి సంశయః । పూర్వపక్షస్తు-(ప) లోకేరాజ్ఞాంహిసర్వేషాం సాపేక్షత్వస్యదర్శనాత్ । ప్రయత్నాంతరసాపేక్షా జాయంత ఇతినిర్ణయః ॥ యద్యపి, రాజానః సంకల్పమాత్రాత్ కార్యసాధకా ఇతివ్యవహ్రియంతే; తథా ఽపి, తత్కార్యం ప్రయత్నసాపేక్ష మేవదృశ్యతే। తద్వదస్యాపిజ్ఞాత్యాద్యుత్పాదనం ప్రయత్నాంతర సాపేక్షమితి। రాద్ధాంతస్తు - (ప) వాక్యే ఽవధారణాదస్మిన్ అన్యాపేక్షానవిద్యతే। గుణోపన్యాసవత్తస్య సాపేక్షత్వేతదస్తిన॥ లోకేచైతదబో ధేనతత్సా పేక్షత్వమాదృతమ్। నకశ్చిదీశ్వరాదన్యః సంకల్పో ఽస్తితథా విధః ॥ వేంకటేశ ప్రసాదేనముక్తస్తత్సమతాంగతః ॥ సయదిపితృలోకకామోభవతి, సంకల్పదేవాస్యపితరః సముత్తిష్ఠంతీతివాక్యే సంకల్పాదేవేత్యవధారణాత్నప్రయత్నాంతరాపేక్షా । సంకల్పస్యసాపేక్షత్వే శ్రుత్యంతరంనాస్తి; అస్తిహివిజ్ఞానమాత్ర స్వరూపస్యాపిగుణోప న్యాసే శ్రుత్యంతరం। లోకేచాజ్ఞా స్సర్వంపరమపురుషసంకల్పాద్భ వతీతిబోధాభావాత్ ప్రయత్నవిశేషంస్వయమభిమన్యంతే । ఈశ్వరంవినా ఽన్యః ప్రయత్న సాపేక్షస్సంకల్పోనకశ్చిదస్తి । శ్రీవేంకటేశప్రసాదేనహిముక్తస్తత్సమోభవతి ।

॥ సంకల్పాదిత్యాది. ౪-౪-౧౫౪-౮ ॥ అత్రేదమవధేయం । సతత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్, రమమాణస్త్రీభిర్వా, యానైర్వా, జ్ఞాతిభిర్వేతిముక్తస్య సత్యసంకల్పత్వప్రయుక్తావ్యవహారాః శ్రూయంతే । తస్యతేకింసకల్పమాత్రాద్భవంతి ? ఉత, ప్రయత్నాదపీ ? తిసంశయేలోకేరాజ్ఞఇవ ప్రయత్నాపేక్షా ఽప్యస్తీతిపూర్వపక్షః । రాద్ధాన్తస్తు - యతో ఽయంశ్రీవేంకటేశ ప్రసాదాత్తత్సమతాం గతః । తతస్తస్యేవాస్యాపి సంకల్పమాత్రాత్ సర్వంనిష్పద్యతే । శ్రూయతేహిశ్రీవేంటేశస్య సంకల్పమాత్రాత్ సమస్తసృష్టిః । (పారమా) "యస్యేచ్ఛాలోకేవాప్రజాయతే లోక" ఇతి, "రయిః కకుద్మాన్ విదధన్వినష్టమిత్యాదిచ ।" "రయిమాయురంగంరయిమద్విధానం తస్మైకకుత్రేవికటాయ పిత్రేస్వాహా ।" అయంమంత్రః శ్రీవేంకటేశైకపరతయా వ్యాఖ్యాతః । వికటాయవేంకటాయేత్యర్థః। వేంపాపంకటయతి నాశయతీతివేంకటః । తస్మై; విస్తరస్తు, తద్భాష్యేద్రష్టవ్యః.

॥ అతఏవచానన్యాధిపతిః ౪-౪-౧౫౪-౯ ॥

(ప) అనన్యాధిపతిర్ముక్తో గుణశ్రవణతస్తథా । ముక్తస్యసత్యసంకల్పత్వ శ్రవణాత్ సనవిద్యమానాధిపతిః.

సఙ్కల్పాధికరణం సమాప్తమ్ ౪

అభావాధికరణప్రారమ్భః ౫

॥ అభావంబాదరిరాహహ్యేవమ్. ౪-౪-౧౫౫-౧౦ ॥

(ప) దేహాద్యస్తి ? న వా ? తస్యయథాసంకల్పమస్తిన ? ముక్తస్యశరీరేంద్రియాణి సంతివా ? నవా ? అథవా ? యథాసంకల్పంసంతివా ? నసంతివేతి ? సంశయః । పూర్వపక్షస్తు - (ప) నహేత్యస్యశరీరాదే రభావశ్రవణాత్తథా । ద్వితీయో ఽయమ్ (ప) స ఇత్యస్య శరీరాదిశ్రవణాద్దేహవానయమ్। ఇతి. "నహవైస శరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరపహతి రస్తి । అశరీరంవావసంతంన ప్రియాప్రియే స్పృశత" ఇతిశ్రుతిః । ముక్తస్యశరీరాభావమా హేతి బాదరిస్తదభావంమన్యతే । ఇతి, ఏకః పూర్వపక్షః, అన్యస్తు. - సఏకధాభవతి; త్రిధా భవతీత్యాదినా ముక్తస్యశరీరాది శ్రవణాదయం శరీరీతి । రాద్ధాంతస్తు - (ప) శ్రుతిద్వయానురోధేనయథేచ్ఛమితినిర్ణయః॥ ఉదాహృతశ్రుతిద్వయమనుసృత్య, తదిచ్ఛయాసశరీరత్వమశరీరత్వంచేతి నిర్ణీయతే।

॥ భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. ౪-౪-౧౫౫-౧౧ ॥

(ప) వికల్పామ్నానతో భావం మేనేజైమినిరాత్మనః । వైవిధ్యంతుతనుద్వారా తదస్యైవేతి నిర్ణయః ॥ జైమినిస్తు, ముక్తస్య శరీరాదిభావంమన్యతే । కుతః ? వికల్పా మననాత్-సఏకధాభ వతీత్యాదినా వివిధత్వప్రతిపాదనాత్ । వైవిధ్యంతుస్వత ఆత్మనోన సంభవతి; కింతు, శరీరద్వారేణైవేతి, సశరీరీతినిర్ణయః.

॥ ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణో ఽతః ౪-౪-౧౫౫-౧౨ ॥

(ప) సంకల్పాదేవజీవస్య ద్వివిధత్వం ప్రసిద్ధవత్ । ద్వివిధశ్రుతితోమేనే భగవాన్ బాదరాయణః ॥ అతః, సంకల్పాదేవాస్య తదుభయంమన్యతే భగవాన్ బాదరాయణః । కుతః ? ఉభయశ్రుతిసద్భావాత్ । ద్వాదశాహవత్ యథాద్వాదశాహే, ఉభయశ్రుతేస్సత్రమహీనంచ.

॥ అతఏవేత్యాది. ౪-౪-౧౫౪-౯ ॥ యదితస్యకర్మరూపాన్యాధిపతివశ్యత్వంస్యాత్, తర్హి, సత్యసంకల్పత్వంనసంభవేత్ । అతస్తన్నాస్తీత్యభిప్రాయః.

॥ అభావమిత్యాది. ౪-౪-౧౫౫-౧౦ ॥ నహేత్యాదినాబాదరిమతం ప్రథమం పూర్వపక్షం, సఇత్యాదినాజైమినిమతంద్వితీయంచప్రదర్శ్య, రాద్ధాన్తమాహ - భగవద్బాదరాయణమతం । శ్రుతిద్వయేత్యాదినా । ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యాయయథేచ్ఛం శరీరిత్వమశరీరిత్వంచేత్యర్థః।

॥ ద్వాదశాహవదిత్యాది. ౪-౪-౧౫౫-౧౨ ॥ సూత్రే, అతఇతిశబ్దేన సంకల్పః పరామృశ్యతే - ఇత్యాశయేనాహ - అతస్సంకల్పాదేవేతి । యథాద్వాదశాహే - ఇతి । ద్వాదశాహ

॥ తన్వభావేసంధ్యవదుపపత్తేః ౪-౪-౧౫౫-౧౩ ॥

(ప) తదభావే ఽపిజీవస్య భోగస్యాదుపపత్తితః ॥ జీవస్యస్వేనైవ సృష్టదేహాది భోగోపకరణాభావే ఽపి, పరమాత్మ సృష్టైస్తైర్భోగః ఉపపద్యత ఏవ । సంధ్యవత్, యథాస్వప్నే, "అథ, రథాన్, రథయోగాన్", ఇత్యాదినాజీవస్య భగవత్సృష్టైరుపకరణైర్భోగ స్తద్వత్ ॥

॥ భావేజాగ్రద్వత్. ౪-౪-౧౫౫-౧౪ ॥

(ప) శరీరభావే జాగ్రద్వదుభయం చోపపద్యతే ॥ శరీరాద్యుపకరణభావేముక్తః జాగ్రత్పురుషవత్ భుఙ్క్త ఇతి, ఉభయ మప్యుపపద్యతే - ఇతి.

॥ ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. ౪-౪-౧౫౫-౧౫. ॥

నన్వాత్మా ఽణు పరిమాణ ఇత్యుక్తం। కథం అనేకశరీరేష్వేకస్యాణోరాత్మాభిమాన

మృద్ధికామాఉపేయుః । ద్వాదశాహేనప్రజాకామం యాజయేత్ । ఇత్యుపైతి; యజతి । చోదనాభ్యాంసంకల్పభేదేన సత్రమహీనంచభవతీతి । బహుయజమానసంకల్పాత్ సత్రమ్ । ఏకస్యసంకల్పాదహీనమితి । అత్రేదమవధేయమ్ । - ఆసనోపాయనచోదనయోః అన్యతరత్వం సత్రలక్షణం ద్వాదశాహాధికారే । యఏవంవిద్వాంసస్సత్ర ముపయంతి, ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయుః । ఇత్యుపాయనచోదనా । సప్తదశావరాశ్చతుర్వింశతి పరమాస్సత్రమాసీరన్నిత్యాసన చోదనాచాస్తి । అతశ్చయజమానబహుత్వాచ్చసత్రత్వం । ద్వాదశాహేన ప్రజాకామంయాజయేదితి యజతిచోదనాదర్శనాత్, నియతకర్తృకత్వాచ్చద్విరాత్ర వదహీనత్వంచ । ఏవంయథాద్వాదశాహస్య సంకల్పభేదేన ద్వివిధత్వంశ్రుతిసిద్ధం, తథేహముక్తస్యాపీతి ।

॥ **తన్వభావే, ఇత్యాది.** ౪-౪-౧౫౫-౧౩ ॥ తదభావే ఽపీతి । తచ్ఛబ్దేనశరీరాది గృహ్యతే । సత్యసంకల్పో ఽపిముక్తః దేహాదిసృష్టేః బ్రహ్మానుభవే ఽనంతర్భావాత్ । యద్యపి, స్వయ మనిచ్ఛన్, నసృజతి; తథా ఽపి, లీలయాభగవత్సృష్టైరుపకరణైర్భోగమనుభవతీతి యుజ్యతఇత్యర్థః.

॥ **భావే - ఇత్యాది** ౪-౪-౧౫౫-౧౪ ॥ అయమాశయః । ముక్తస్సత్యసంకల్పతయా స్వసృష్టోపకరణసద్భావే, జాగ్రదివ లీలారసమనుభవతి । కదాచిత్ పరమపురుషః స్వలీలాయై ముక్తానాంపితృలోకాదికంస్వయమేవసృజతి । ఇత్యేతదుభయముపపద్యతే । నచశంక్యం తదుపకరణ సృష్టేర్బ్రహ్మానుభవానంతర్భావాత్, ముక్తానాం సానయుజ్యతఇతి । తత్సృష్టేరపి పరమపురుష లీలా ఽంతర్గతతయాతదనుభవాన్యత్వాభావాత్ । (పారమా) "స్వయంసృష్టమాత్మనా గుప్తమను సంవితాన మచరం చరంతం స్వయం క్రీడన్, క్రీడయన్, క్రీడాన్తరమనుప్రావిశన్(త్) స్వాహా".

॥ **ప్రదీపవదితి.** ౪-౪-౧౫౫-౧౫ ॥ ఆవేశః వ్యాప్తిరిత్యర్థః । "వాలాగ్రశత

సంభవ? ఇత్యత్రాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) ప్రదీపస్యయథా ౨ ౨వేశస్తథా జ్ఞానేన చాత్మనః ॥ యథైకదేశస్థితస్యాపి దీపస్యప్రభయా ౨న్యత్రావేశస్తథాజ్ఞానేన జీవస్యాపి । తథాహి, దర్శయతి - వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాది.

॥ స్వాప్యయసంపత్త్యోరన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ౪-౪-౧౫౫-౧౬ ॥

నను, బ్రహ్మప్రాప్తస్యాంతరబాహ్యజ్ఞానలోపందర్శయతి శ్రుతిః । "ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్వక్తోనబాహ్యం కించనవేద; నాంతర"మితి । కథంముక్తస్యజ్ఞానానంత్యముచ్యతే ? ఇత్యాశంకాయామాహ భగవాన్బాదరాయణః. (ప) నహీదంముక్త విషయం సంపత్త్యవ్యయయోర్యతః। ఆవిష్కృతంహ్యన్యతరమితి తత్రనిరూపితమ్ ॥ ప్రాజ్ఞేనేత్యాదివచనంనముక్తవిషయమ్ । అపితు, సుషుప్తిమరణయోరన్యతరాపేక్షం। తయోరన్యతరవిషయమితి శ్రుత్యా ౨ ౨విష్కృతం । నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్యయమిత్యాదినా సుషుప్తానిస్సంజ్ఞత్వముక్తమ్-ఏతేభ్యోభూతేభ్యస్సముత్థాయ, తాన్యేవాను వినశ్యతీతి మరణేచనిస్సంబోధత్వముక్తం । తథా, ముక్తస్య సర్వజ్ఞత్వమావిష్కృతం - "సర్వంహపశ్యః పశ్యతీ"త్యాదినా ॥

॥ జగద్వ్యాపారవర్జంప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. ౪-౪-౧౫౬-౧౭ ॥

(ప) కింముక్తభోగో ౨నుభవస్సాదృశ్యాత్పరమాత్మనః ? అంతర్నియమసృష్ట్యాదిలీలావే ? త్యత్ర సంశయః ॥ కిం ముక్తస్యపరమాత్మానుభవ మాత్రంభోగః? ఉత, తత్సాదృశ్యాత్, జగత్సృష్ట్యాదిలీలా ౨పివా ? ఇతిసంశయః। పూర్వపక్షస్తు - (ప) నిరంజనశ్రుతేర్లీలా ముక్తభోగ ఇతీరితః ॥ నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతీతి పరమసామ్యశ్రవణాత్ జగత్సృష్ట్యాదిలీలా ౨పిముక్తభోగ ఇతి। రాద్ధాంతస్తు - (ప) కారణాఖ్యేషు వాక్యేషు తత్ప్రకృత్యైవతచ్ఛ్రుతేః । జగత్సృష్ట్యాదిలీలానముక్తభోగ ఇతీరితః ॥ పరమాత్మా

భాగస్య, శతధాకల్పితస్యచ । భాగోజీవస్సవిజ్ఞేయః సచానంత్యాయకల్పతే" ఇతి. నచశంక్యం - "యద్యేవంభూతోజీవః, కథంబద్ధావస్థాయాంజ్ఞానేనవ్యాప్తుంనశక్నోతీతి?" తస్యకర్మణాసంకుచితత్వాత్।

॥ స్వాప్యయేత్యాది. ౪-౪-౧౫౫-౧౬ ॥ సంపత్తిః మరణం । అప్యయస్సుషుప్తిః। తాన్యేవానువిశతీతి నపశ్యతీత్యర్థః । పశ్యః పశ్యతీతిపశ్యః - జీవః -

నంప్రకృత్యైవహి "యతోవా, ఇమానిభూతానిజాయంత" ఇత్యాది వాక్యేషు సృష్ట్యాదికం శ్రూయతే। నచతత్రముక్తస్యసన్నిధానమస్తి। అతః, జగత్సృష్ట్యాదిలీలానముక్తభోగో భవతి ॥

॥ ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః ౪-౪-౧౫౬-౧౮ ॥

(ప) తస్యసర్వేష్వితి శ్రుత్యాముక్తస్యాప్యుపదేశతః। వ్యాపారో ఽప్యస్తిచేత్తన్న మండలస్థోక్తి తస్తతః॥ "సస్వరాడ్భవతి। తస్యసర్వేషులోకేషు కామచారోభవతీ" త్యాది శ్రుత్యాముక్తస్యహి జగద్వ్యాపార ఉపదిశ్యతే। అతస్తస్యసో ఽస్తిచేన్నైతత్। కుతః ? అధికారికమండలస్థోక్తేః। అధికారికాః అధికారేషునియుక్తాః హిరణ్యగర్భాదయః। తేషాం మండలానిలోకాః। తత్స్థాభోగాః, ముక్తస్య తయాశ్రుత్యా, ఉచ్యంతే। నతుజగద్వ్యా పారః॥

॥ వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ౪-౪-౧౫౬-౧౯ ॥

ఉత్పత్త్యాది వికారవర్తి హేయమిశ్రో ఽత్యల్పశ్చకథంముక్తస్యభోగోభవతి ? ఇచ్ఛాతః సర్వేషులోకేషు కామాచారః కథ ? మిత్యత్రాహభగవాన్ బాదరాయణః. (ప) ఉత్పత్త్యాదివికారేషు నవర్తత ఇతీహ తత్। పరంబ్రహ్మైవముక్తస్య భోగమాహ స్థితిం శ్రుతిః ॥ ఉత్పత్త్యాదివికారేషు నవర్తతఇతివికారావర్తి। తథావిధంపరంబ్రహ్మైవ ముక్తస్య పరంభోగ్యం। తథాహి-స్థితిం శ్రుతిరాహ ॥ "రసంహ్యేవాయంలబ్ధ్వా ఽ ఽనందీ భవతీతి" "జగచ్చతద్విభూతితయాతత్రైవవర్తతే, తస్మిన్‌లోకాశ్శ్రితాస్సర్వే ।" ఇత్యాదిశ్రుతేః అతస్తదనుభవో ఽపి బ్రహ్మానుభ వాంతర్గతః। తద్విభూతిత్వాత్।

॥ దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే. ౪-౪-౧౫౬-౨౦ ॥

(ప) ఉక్తమర్థంగమయతస్తస్మాదత్రశ్రుతిస్మృతీ । పరమపురుషస్యైవ

॥ జగద్వ్యాపారేత్యాది. ౪-౪-౧౫౬-౧౭ ॥ తత్రేతి। కారణవాక్యేష్విత్యర్థః। తానిచ "యతోవా, ఇమానీ" త్యాదీని, "ఏకోహవైనారాయణ ఆసీత్" (పారమా) "స్వయమాది స్సర్వాంత రాత్మా" ఇత్యాదీనిచ। ఏతేషుపరమపురుష ఏవప్రకృతః। (పారమా)' "విష్ణుస్సర్వేషా మధిపతిః పరమః పురాణః".

॥ ప్రత్యక్షేత్యాది. ౪-౪-౧౫౬-౧౮ ॥ శ్రుత్యేతి। సూత్రస్థప్రత్యక్షశబ్దోవ్యాఖ్యాతః। ముక్తస్యవికారలోక భోగో ఽపితస్య పరమపురుష విభూతితయానహేయ ఇత్యభిప్రాయః।

॥ వికారేత్యాది. ౪-౪-౧౫౬-౧౯ ॥ ఉత్పత్తీత్యాదినా సూత్రస్థ వికారావర్తిశబ్దం వ్యాచష్టే - తత్రైవేతి। బ్రహ్మణీత్యర్థః।

॥ దర్శయతఇత్యాది. ౪-౪-౧౫౬-౨౦ ॥ "శ్రుతిస్మృతీ" ఇతి సూత్రస్థ ప్రత్యక్షాను మానశబ్దౌవ్యాఖ్యాతౌ।

జగన్నియమనమసాధారణమితి, శ్రుతిస్మృతీ, అవగమయతః। "భీషా ఽస్మాద్వాతః పవత" ఇత్యాది; (పారమా) "యస్యవాభయాద్భగవానుత్తస్థేస్వయంసూర్య" ఇత్యాదిచ। స్మృతిస్తు-"మయా ఽధ్యక్షేణప్రకృతిస్సూయతేసచరాచర" మిత్యాది । భగవాన్మరీచి రాహ శ్రీశాస్త్రేజ్ఞానకాండే - "పరమో ఽవ్యయోవిష్ణుస్సఏవ పురుషస్సఏవస్రష్టా, పాతా, హర్తా ఽఖిలస్యేత్యాది".

॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ. ౪-౪-౧౫౬-౨౧ ॥

(ప) అత్రసో ఽశ్నుత ఇత్యస్యతల్లింగాచ్చైవమేవహి । ముక్తస్యబ్రహ్మానుభవ రూప భోగమాత్రే బ్రహ్మసామ్య లింగాచ్చతస్యన జగద్వ్యాపారః। లింగంతు, సో ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్సహబ్రహ్మణా విపశ్చితేతి ।

॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౪-౪-౧౫౬-౨౨ ॥

ఏవంతర్హి, స్వతంత్రత్వే నముక్తంపరః పునరావర్తయిష్యతీత్యాశంక్యాహ భగవాన్ బాదరాయణః (ప) ముక్తస్యాత్రహ్యనావృత్తిశ్శబ్దాదేవావగమ్యతే । స్రష్టృత్వంహి నియంతృత్వం పరస్యైవహియుజ్యతే ॥ నఖల్వేవంవర్తయన్, యావదాయుషం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే; నచ పునరావర్తతే । ఇత్యాదిశ్రుతేస్స్మృతేశ్చ ముక్తస్యా పునరావృత్తిరవగమ్యతే । స్రష్టృత్వనియంతృత్వాదికం పరమపురుషస్యైవయుజ్యతే; నతుముక్తస్య-స్మృతిస్తు, "మాముపేత్యపునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్। నాప్నువంతి మహాత్మానః సంసిద్ధిం పరమాంగతాః ॥ మాముపేత్యతుకౌంతేయ, పునర్జన్మ విద్యతే। ఇదంజ్ఞానముపాశ్రిత్య, మమసాధర్మ్యమాగతాః ॥ సర్గే ఽపినోపజాయంతే; ప్రళయేన వ్యథంతిచ ॥" ఇతి । ఆహచ భగవాన్విఖనాః। అపునరావృత్త్యభ్యేతీతి । తథా, భగవాన్ మరీచిరాహ శ్రీశాస్త్రేజ్ఞాన కాండే । "వైకుంఠప్రాప్తిస్సాయుజ్యం । తచ్చనిత్యానందామృత రసపానవత్, సర్వదాతృప్తికరంపరమాత్మనో నిత్యనిషేవణం పరంజ్యోతిః ప్రవేశనం

॥ భోగేత్యాది. ౪-౪-౧౫౬-౨౧ ॥ భోగమాత్రేసామ్యలింగాదితి । - నత్వన్యత్రసామ్య మిత్యర్థః । బ్రహ్మానుభవేతి । బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవ ఇత్యర్థః ।

॥ అనావృత్తిశ్శబ్దాదనావృత్తిశ్శబ్దాత్. ౪-౪-౧౫౬-౨౨ ॥ సర్వదాతృప్తికరమితి । ళయే ఽపి, అవిచ్ఛిన్నతృప్తిం నిరతిశయానందంకరోతీతితథోక్తమ్ । అనేనప్రళయే

"తద్విష్ణోః పరమంపదం సదాపశ్యంతి సూరయ" ఇతిశ్రుతిరితి" । అత్రేదమవధేయం । పరమకారుణికః సర్వేశ్వరః నిరవధికకల్యాణనిధిః పరమపురుషః తదేకపరేణ శ్రీవైఖానససూత్రేణసంస్కృతైః తదేకశరణైః తత్సూత్రోక్తవిధినా ప్రత్యహంసమారాధితః, ప్రీత్యా ౨ ౨ర్తాన్ స్వపదంప్రాప య్య, నపునరావర్తయతి । ఉక్తంహిభగవతాశ్రీవిఖనసా - "ద్విజాతిరతంద్రితో నిత్యంగృహే, దేవాయతనేవా భక్త్యాభగవంతం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్త ద్విష్ణోః పరమంపదంగచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి । అగ్రేచస్వసూత్రోక్తవిధినా ౨ మూర్తార్చనస మూర్తార్చనాభ్యాంభగవంతముపాసీనానా మర్చిరాదిమార్గముపదిశ్యాహ- "అపునరావృత్త్య భ్యేతీతి"। భగవాన్ మరీచిరాహ శ్రీశాస్త్రే జ్ఞానకాండే- "సమూర్తార్చనమేవకార యేన్నాన్యథాతత్పరమపదప్రాప్తిరితి"। భగవాన్బాదరాయణః ప్రాహభారతే- "సురూపాం ప్రతిమా" మిత్యారభ్య, "విశత్యపాస్తదోషస్తుతామేవ బ్రహ్మరూపిణీ"

నవ్యథంతీత్యస్యార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః । నిత్యనిషేవణమితి । అనేనపునరావృత్తిరాహిత్యముక్తం తత్రప్రమాణతయాతద్విష్ణోరితి శ్రుతిందర్శయతి । తత్రసదేత్యనేనతతశ్చ్యుతి రాహిత్యమభిహితమ్ । అపునరావృత్త్యభ్యేతీతి । భగవతావిఖనసాసూత్రే - "అథనిత్యార్చన మిత్యారభ్య", భగవదర్చనం విధాయ, తదంతే "తద్విష్ణోః పరమంపదం గచ్ఛతీతివిజ్ఞాయతే" ఇతి భగవదారాధకానాం తత్ర తత్పదప్రాప్తి మాత్రముక్తం । పశ్చాత్ పారలౌకిక కర్మారంభేతేషామర్చిరాదినాగతిముక్త్వా, తతః పునరావృత్తిరాహిత్య మభిధీయత ఇతిజ్ఞేయమ్ । సమూర్తార్చనమేవేతి । తదేవపరమోపాయ ఇత్యర్థః। బాదరాయణఇతి । ఏతచ్ఛాస్త్రకారఏవ భగవాన్ పారాశర్యః భగవత్సమారాధనం ముక్త్యుపాయ ముక్తవాన్-అతో ౨త్రనశం కాకార్యేత్యభిప్రాయః । సర్వదుఃఖాతిగఇతి । జన్మాదినిఖిలదుఃఖనివృత్త ఇత్యర్థః । సమంజసమితి । ఉక్తేష్వర్థేషునకించిదవ్యప్రమాణమ్ । అతస్సర్వమభ్యర్హితమిత్యర్థః । వేంకటేశః ప్రీయతామితి । ఇదంభాష్యం పరజిగీషయా, ప్రయోజనాంతరాపేక్షయావాన కృతం । కింతు, శ్రీవైఖానసకులదైవత శ్రీవేంకటేశప్రీత్యా ఏవయథావరంపరా ౨ ౨రబ్ధవిదితం విరచితమితిభావః ॥

శ్రీవైఖానససూత్రిణాం ప్రకృతితస్సిద్ధాంసదుత్కృష్టతాం లోకేఖ్యాపయితుంవృషాచలపతిః శ్రీమాన్ యదాత్మా ౨భవత్ । తేనాస్మద్గురుణాకృతస్యకృతినాప్రఖ్యాతసత్కీర్తినాభాష్యస్యాశయమస్మిః కిం స్ఫుటయితుంసర్వంక్షమో మందధీః ?॥

మితితమేవచార్పయన్నిత్యంభక్త్యాపురుషమవ్యయమ్ ।" ఇత్యారభ్య, "సర్వ దుఃఖాతిగో భవేదితి" । ఇతిసర్వంసమంజసం । ప్రీయతాంవేంకటేశః !

ఇతి, శ్రీవేంకటేశ పాదాబ్జసపర్యారత సర్వతంత్ర స్వతన్త్ర శ్రీవైఖానసావతంస
వేదాంతదేశిక శ్రీనివాసమఖీంద్ర విరచితే
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యే
చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ।
అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.
శ్రీ శాస్త్రంచసమాప్తమ్.
శ్రీవైఖానసీయలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యం సంపూర్ణమ్.
శ్రీనివాసమఖీంద్రమహాదేశికాయనమః.
ఓమ్తత్సత్ । హరిః ఓమ్ । శుభమస్తు !

తథా ఽపి, తేననాథేన హృదయస్థేనచోదితః ।
ప్రావర్తిషి కృపామత్ర తస్యైవాలంబ్యచేతసా ॥
ఇతి, శ్రీవైఖానసాన్వయపయోధి సుధాకరాత్రేయ శ్రీవరదరాజనన్దన
సుందరరాజవిరచితే నిగమచూడాదర్పణే
శ్రీవిశిష్టాద్వైతభాష్యవ్యాఖ్యానే
చతుర్థాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదస్సంపూర్ణః ॥
శ్రీవాసుదేవాయనమః.
శ్రీరామదూతాయనమః.
శ్రీవిఖనసాచార్యపరమగురవేనమః
శ్రీశ్రీనివాస మహాదేశికాయనమః
ఓంతత్సత్ । హరిః ఓమ్ ।
శుభమస్తు !